

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 55

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 55

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 73/10 від 30.10.2024 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії:	Editorial office address:
Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кім. 204, 79000, Львів, Україна, тел.: (38) (032) 2394462	Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1, room 204, 79000, Lviv, Ukraine, tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 11.11.2024 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 44,69.
Тираж 100 прим. Зам. 1124/804

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Ігор Білецький</i> ЛОГІКА І СТРАТАГЕМИ В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЇ ТА КИТАЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПАРАДИГМИ.....	13
<i>Тетяна Букіна, Павло Ямпольць</i> ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ І МИРУ У ХХІ СТОЛІТТІ.....	19
<i>Teodor Hryvna</i> MIMETIC DESIRE AND BITCOIN THROUGH THE LENS OF RENE GIRARD'S PHILOSOPHY.....	26
<i>Олена Груба</i> МЕДІАТОР І ДЖЕРЕЛО ВІДЧУЖЕННЯ: ДІАЛЕКТИКА ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЛОСОФІЇ ХАННИ АРЕНДТ І КАРЛА ЯСПЕРСА.....	35
<i>Віталій Деркач</i> СПИСОКІ СОФРОН МУДРИЙ ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКЕ БАЧЕННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ.....	43
<i>Лариса Діденко</i> СВІТ НЕРІВНОСТЕЙ: ЛЮДИНА І КРАЇНОВЕ СУСПІЛЬСТВО.....	49
<i>Юлія Доброносова</i> ОПІР ДИСКМУНІКАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ МИ-ЗВ'ЯЗКІВ В ЕПІСТОЛЯРНМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ СТУСА	64
<i>Ірина Зайцева</i> ФЕМІНІЗМ МІЖ ДИСКУРСАМИ МАРКСИЗМУ ТА ЛІБЕРАЛІЗМУ.....	73
<i>Мирослава Карпенко</i> ФІЛОСОФСЬКЕ І НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	82
<i>Любов Карпець, Юлія Коваленко, Лідія Газнюк</i> ВИСОКІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ СВІТУ В ОСВІТНІЙ РЕАЛЬНОСТІ.....	90
<i>Михайло Кізіма</i> УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ КРІЗЬ ПРИЗМУ СКІФО-САРМАТСЬКОЇ СПАДЩИНИ.....	98
<i>Андрій Кобетяк</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ СОТЕРІОЛОГІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА.....	110
<i>Юлія Ковальчук</i> КОНЦЕПЦІЯ ЛЮБОВІ РОЛАНА БАРТА: СЕМІОТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ	117

<i>Лілія Компанісець</i> ІДЕЯ ВІЧНОГО ЖИТТЯ АНТИЧНОСТІ, АБО У ПРОСТОРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ	123
<i>Ольга Липка</i> ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І ДОСВІД ВІЙНИ	131
<i>Олена Оліфер</i> ПОРІВНЯННЯ ТРИВИМІРНОЇ І ЧОТИРИВИМІРНОЇ ОНТОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	138
<i>Андрій Пальчик</i> ПРОЄКТ ТЕОЛОГІЇ НАУКИ Ю. ЖИЦІНСЬКОГО І М. ГЕЛЛЕРА: ГЕНЕЗА І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ.....	147
<i>Ольга Проценко, Ірина Ушно, Лідія Комкова</i> ІМІДЖЕВІ СТРАТЕГІЇ В КУЛЬТУР-КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ СУСПІЛЬСТВА.....	157
<i>Наталія Радіонова, Людмила Швидун</i> ДИТИНА У ПОСТ-ПАСИВНИХ ПРАКТИКАХ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ: ВТЕЧА ВІД ВІЙНИ ЯК ВИМУШЕНА ОСВІТНЯ МОБІЛЬНІСТЬ	163
<i>Ірина Севрук, Юлія Соколовська, Наталія Чупрінова</i> ФІЛОСОФІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ НАУКОВИЙ ТА ДИСЦИПЛІНАРНИЙ НАПРЯМОК: БАЗОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ	170
<i>Богдан Синчак</i> НАРАТИВИ З ІНФОПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ МЕДІА В ІНОЗЕМНИХ ЗМІ.....	180
<i>Марія Сінельнікова</i> ТРАНС- І ПОСТЛЮДИНА – СВИТЛЕ МАЙБУТНЄ ЧИ КІНЕЦЬ ЛЮДСТВА?.....	186
<i>Богдан Сковронський</i> ЗОБРАЖУВАЛЬНИЙ СПОСІБ ПІЗНАННЯ У КУЛЬТУРИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: СИМВОЛ І МОДЕЛЬ ЯК ФОРМИ ОБРАЗНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНИХ ПРАКТИК.....	193
<i>Павло Соболевський</i> ЛЮДВИГ ВІТГЕНШТАЙН ТА ФІЛОСОФІЯ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД.....	201
<i>Галина Старікова</i> ЕПІТЕМОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ: СУТНІСТЬ, ІСТОРІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЙНО-КОГНІТИВНЕ ПОХОДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ.....	208
<i>Анастасія Тихонова</i> ШЛЯХ ЄДИНОГО І БАГАТЬОХ У ФІЛОСОФСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ Ф. МЕТЬЮЗ ТА ДЖ. БЕРКЛІ	216
<i>Богдан Шумчук, Д. Стрієнко</i> ЗАКЛИК ПАВЛА ДО ЖІНОК ПОКРИВАТИ ГОЛОВУ – 1 КОРИНТЯН 11:2-16.....	225

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Ольга Анісімович-Шевчук, Світлана Матвієнків</i> СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ.....	231
<i>Віта Барасій</i> ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА НА ПОЛІТИЧНУ МОДЕРНІЗАЦІЮ ТА ПОЛІТИКУ ПОСТМОДЕРНУ.....	240
<i>Олексій Буряченко</i> СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	247
<i>Олександр Вовсудський</i> ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНІЦІАТИВ У СФЕРІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	255
<i>Андрій Гарбадин</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ВИБОРУ У ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ СФЕР СОЦІАЛЬНОГО ТА МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ, ДОНОРСТВА).....	262
<i>Таміла Герасимчук</i> ВПЛИВ ПОЗАСИСТЕМНИХ КРИЗОВИХ ЧИННИКІВ НА СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД.....	269
<i>Ігор Доцяк</i> РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА ВИКЛИКИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА МОЖЛИВИХ СЦЕНАРІЇВ ЗАХИСТУ.....	285
<i>Тарас Захаров</i> ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПТУ «ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ»: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	292
<i>Ольга Івасечко, Романна Гасин</i> МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ НАТО В ГАЛУЗІ ОБОРОННИХ ІННОВАЦІЙ.....	300
<i>Ольга Івасечко, Ярина Турчин, Олег Цебенко</i> ЗАГРОЗИ, СЦЕНАРІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА ЄС ЩОДО КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	307
<i>Уляна Ільницька, Максим Щербак</i> ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ УГОРЩИНИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ....	317
<i>Jozef Hrdlička</i> DESIGNING SLOVAK FOREIGN POLICY AND CURRENT UKRAINIAN ISSUES.....	325

<i>Ірина Климчук</i> ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ (НА ПРИКЛАДІ БРАЗИЛІЇ ТА МЕКСИКИ).....	334
<i>Тамара Козак</i> НАЦІОНАЛЬНІ ДИХОТОМІЇ Й ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ЇХНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ: ПОРІВНЯННЯ КЕЙСІВ ІНДІЇ ТА КИТАЮ.....	342
<i>Наталія Кононенко</i> ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ІНСТИТУТІВ В НЕКОНСОЛІДОВАНИХ ДЕМОКРАТИЯХ: ПАСТКИ СПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ.....	353
<i>Ярослав Лазебник</i> ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ДО ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ.....	366
<i>Юлія Лемко</i> РОЛЬ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ.....	374
<i>Наталія Марадик, Міхал Цірнер</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	380
<i>Олександр Назарчук</i> ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МІЖСЕКТОРАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ» В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОВИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ РЕАЛІЙ.....	388
<i>Галина Невинна</i> ІНІЦІАТИВА ТРЬОХ МОРИВ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	394
<i>Viktoriiia Olishavska, Kostyantyn Polishchuk</i> OLYMPIC GAMES AS A TOOL OF UKRAINIAN DIPLOMACY DURING WARTIME.....	404
<i>Микита Петраков</i> МЕМОРІАЛЬНА ПОЛІТИКА ІТАЛІЇ: РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	410
<i>Андрій Приходько</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ З ДОМІНУЮЧОЮ ПАРТІЄЮ В УГОРЩИНІ УПРОДОВЖ 1990–2010 РОКІВ.....	423
<i>Сергій Руцький</i> ЦИФРОВА ПРОПАГАНДА В АСПЕКТІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА.....	437
<i>Руслан Сагановський</i> ОСВІТНЯ ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТИЯ США У КИТАЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	444

<i>Костянтин Січенко</i> СТРАТЕГІЇ ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД.....	452
<i>Віталій Сливка</i> ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ БІКАМЕРАЛІЗМУ	465
<i>Олена Стойко, Володимир Горбатенко</i> ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ У ПРОТИДІЇ ПАНДЕМІЇ.....	472
<i>Ірина Сухорольська, Петро Сухорольський</i> РЕПУТАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ ДІАСПОРИ.....	478
<i>Сергій Танасков</i> КЛАСИЧНА ТЕОРІЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ АПЛІКАТИВНІСТЬ ДО АНАЛІЗУ ЛЕГІТИМНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ....	486
<i>Lidiya Tikhonova, Anna Sereda</i> THE ROLE OF POLITICAL NETWORKS IN THE INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY.....	494
<i>Ганна Трушевич</i> ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ПОЛІТИКИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО (2019–2024 РР.).....	501
<i>Дмитро Турчин</i> ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТФУНКЦІОНАЛІЗМ: СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ЇЇ ПРОВІДНІ ПОЛОЖЕННЯ.....	508
<i>Дмитро Усов</i> СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ.....	515
<i>Андрій Чередніченко</i> НЕВИЗНАЧЕНИЙ СТАТУС-КВО ЯК ЗАПОРУКА МИРУ В ТАЙВАНСЬКІЙ ПРОТОЦІ.....	525
<i>Тарас Чучвара</i> ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2023 РОКУ НА РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ПОЛЬЩІ.....	532
<i>Антон Шкуро</i> ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ АПАРАТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ.....	543

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Igor Biletsky

LOGIC AND STRATAGEMS IN THE CONTEXT OF WESTERN
AND CHINESE PHILOSOPHIC PARADIGMS 13

Tetiana Bukina, Pavlo Yampolets

PHILOSOPHY OF WAR AND PEACE IN THE TWENTIETH CENTURY.....19

Teodor Hryvna

MIMETIC DESIRE AND BITCOIN THROUGH THE LENS
OF RENE GIRARD'S PHILOSOPHY 26

Olena Gruba

MEDIATOR AND SOURCE OF ALIENATION: THE DIALECTIC
OF TECHNOLOGY IN THE PHILOSOPHY
OF HANNAH ARENDT AND KARL JASPERS..... 35

Vitaliy Derkach

BISHOP SOFRON MUDRY AND HIS PHILOSOPHICAL VISION REGARDING
THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA..... 43

Larysa Didenko

THE INEQUALITIES' WORLD: THE HUMAN BEING
AND THE COUNTRIAL SOCIETY.....49

Yuliia Dobronosova

RESITANCE TO DISCOMMUNICATION AND SAVING
OF WE-CONNECTIONS IN THE VASYL STUS'S EPISTOLARY DISCOURSE64

Iryna Zaitseva

FEMINISM BETWEEN THE DISCOURSES OF MARXISM AND LIBERALISM.....73

Myroslava Karpenko

PHILOSOPHICAL AND SCIENTIFIC COGNITION:
COMPARATIVE ANALYSIS..... 82

Liubov Karpets, Yuliya Kovalenko, Lidiia Gazniuk

HIGH TECHNOLOGIES AS A MEANS OF UNDERSTANDING
THE WORLD IN EDUCATIONAL REALITY..... 90

Mykhailo Kizyma

UKRAINIAN MILITARY IDENTITY THROUGH THE PRISM
OF SCYTHIAN-SARMATIAN HERITAGE..... 98

Andrii Kobetiak

MODERN TRENDS OF PROTESTANT SOTERIOLOGY: THE EUROPEAN
DIMENSION AND THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....110

Yulia Kovalchuk

ROLAND BARTHES'S CONCEPT OF LOVE:
SEMIOTIC AND PHILOSOPHICAL COMPREHENSION.....117

<i>Liliia Kompaniiets</i> THE IDEA OF ETERNAL LIFE IN ANTIQUITY, OR IN THE SPACE OF PHILOSOPHICAL INTERPRETATIONS	123
<i>Olga Lypka</i> HUMAN DIGNITY AND THE EXPERIENCE OF WAR.....	131
<i>Olena Olifer</i> THE COMPARISON OF THREE- AND FOUR-DIMENSIONAL MODELS OF PERSONAL IDENTITY.....	138
<i>Andrii Palchyk</i> THE PROJECT OF THE THEOLOGY OF SCIENCE BY J. ŻYCIŃSKI AND M. HELLER: GENESIS AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES.....	147
<i>Olga Protsenko, Iryna Ushno, Lidiya Komkova</i> IMAGE STRATEGIES IN THE CULTURAL-COMMUNICATIVE SPACE OF SOCIETY.....	157
<i>Natalia Radionova, Liudmyla Shvydun</i> CHILD IN POST-PASSIVE PRACTICES OF LIFE CREATION: ESCAPING WAR AS FORCED EDUCATIONAL MOBILITY.....	163
<i>Irina Sevruk, Yulia Sokolovska, Natalia Chuprynova</i> MILITARY EDUCATION PHILOSOPHY AS A SPECIFIC SCIENCE AND DISCIPLINE: BASIC PROBLEMS AND TASKS.....	170
<i>Bohdan Synchak</i> NARRATIVES FROM THE INFOSPACE OF UKRAINIAN AND RUSSIAN MEDIA IN FOREIGN MEDIA.....	180
<i>Maria Sinelnikova</i> TRANS- AND POST-HUMAN – A BRIGHT FUTURE OR THE END OF HUMANITY?.....	186
<i>Bohdan Skovronskyi</i> THE PICTORIAL WAY OF COGNITION IN THE CULTURE OF THE MIDDLE AGES: SYMBOL AND MODEL AS FORMS OF IMAGINATIVE REPRESENTATION OF COGNITIVE PRACTICES.....	193
<i>Pavlo Sobolievskyi</i> LUDWIG WITTEGENSTEIN AND THE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY: MODERN VIEW.....	201
<i>Halyna Starikova</i> EPISTEMOLOGICAL CONSTRUCTIVISM: ESSENS, HISTORY AND EVOLUTIONARY-COGNITIVE PHENOMENON.....	208
<i>Anastasiia Tykhonova</i> THE PATH OF THE ONE AND THE MANY IN THE PHILOSOPHICAL INTERPRETATIONS OF FREYA MATHEWS & GEORGE BERKELEY.....	216
<i>Bohdan Shumchuk, D. Strienko</i> PAUL'S CALL FOR WOMEN TO COVER THEIR HEADS – 1 CORINTHIANS 11:2-16	225

POLITICAL SCIENCE

<i>Olha Anisimovych-Shevchuk, Svitlana Matviienkiv</i> THE INFORMATION SECURITY ENSURING SYSTEM OF THE STATE IN THE CONDITIONS OF A LARGE-SCALE INVASION OF RUSSIAN ARMY INTO UKRAINE.....	231
<i>Vita Barasiy</i> THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON POLITICAL MODERNIZATION AND POSTMODERN POLITICS.....	240
<i>Oleksii Buriachenko</i> MODERN CHALLENGES OF GLOBAL INFORMATION SECURITY.....	247
<i>Oleksandr Voievudskyi</i> INTERACTION OF PUBLIC AND PRIVATE INITIATIVES IN THE SPHERE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT, CHALLENGES AND PROSPECTS.....	255
<i>Andriy Garbadin</i> FEATURES OF APPLYING CHOICE ARCHITECTURE IN PUBLIC POLICY (CASE STUDIES IN SOCIAL AND HEALTH INSURANCE, AND ORGAN DONATION).....	262
<i>Tamila Gerasymchuk</i> THE IMPACT OF NON-SYSTEMIC CRISIS FACTORS ON STRUCTURAL CHANGES IN THE INTERNATIONAL SYSTEM: A SYNERGISTIC APPROACH...	269
<i>Ihor Dotsiak</i> REGIONAL ASPECTS AND CHALLENGES IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: ANALYSIS OF FEATURES AND POSSIBLE PROTECTION SCENARIOS.....	285
<i>Taras Zakharov</i> REVISION OF THE CONCEPT "INSTITUTIONAL CAPACITY": THE EUROPEAN INTEGRATION ASPECT.....	292
<i>Olga Ivasechko, Romanna Hasyn</i> NATO'S INTERNATIONAL COOPERATION ON DEFENSE INNOVATION.....	300
<i>Olha Ivasechko, Yaryna Turchyn, Oleh Tsebenko</i> THE THREATS, SCENARIOS, AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTING THE EU'S GLOBAL LEADERSHIP ON CLIMATE CHANGE IN THE FACE OF MODERN CHALLENGES.....	307
<i>Ulyana Ilnytska, Maksym Shcherbak</i> HUNGARY'S FOREIGN POLICY STRATEGIES AND PRIORITIES IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL AND SECURITY CHALLENGES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: FEATURES AND TRANSFORMATION.....	317
<i>Jozef Hrdlička</i> DESIGNING SLOVAK FOREIGN POLICY AND CURRENT UKRAINIAN ISSUES.....	325

<i>Iryna Klymchuk</i>	
THE PROBLEM OF ENSURING GENDER EQUALITY IN LATIN AMERICA (THE CASE OF BRAZIL AND MEXICO).....	334
<i>Tamara Kozak</i>	
NATIONAL DICHOTOMIES AND PECULIARITIES OF ENGLISH USE AND THEIR SOCIO-POLITICAL CAUSES AND CONSEQUENCES: A COMPARISON OF THE CASES OF INDIA AND CHINA.....	342
<i>Natalia Kononenko</i>	
PROBLEMS OF NORMATIVE LEGITIMACY OF INSTITUTIONS IN UNCONSOLIDATED DEMOCRACIES: CAPACITY TRAPS OF UKRAINIAN GOVERNMENTS.....	353
<i>Yaroslav Lazebnyk</i>	
POLITICAL RESPONSIBILITY: TOWARDS A THEORETICAL ANALYSIS.....	366
<i>Yuliya Lemko</i>	
THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN EUROPEAN REGIONAL POLICY.....	374
<i>Nataliya Maradyk, Michal Cirner</i>	
FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE POLITICAL SYSTEM OF THE SLOVAK REPUBLIC.....	380
<i>Oleksandr Nazarchuk</i>	
DEFINING THE CONCEPT OF "INTERSECTORAL INTERACTION" IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBAL AND DOMESTIC REALITIES.....	388
<i>Halyna Nevynna</i>	
THREE SEAS INITIATIVE: PROSPECTS AND CHALLENGES FOR UKRAINE.....	394
<i>Viktoriia Olishevska, Kostyantyn Polishchuk</i>	
OLYMPIC GAMES AS A TOOL OF UKRAINIAN DIPLOMACY DURING WARTIME.....	404
<i>Mykyta Petrakov</i>	
MEMORIAL POLICY IN ITALY: RECONCEPTUALISING CULTURAL HERITAGE AND SHAPING IDENTITY.....	410
<i>Andrii Prykhodko</i>	
FEATURES OF THE PARTY SYSTEM FORMATION WITH DOMINANT PARTY IN HUNGARY FROM 1990 TO 2010.....	423
<i>Sergiy Rutsky</i>	
DIGITAL PROPAGANDA IN THE ASPECT OF MODERN INFORMATION CONFRONTATION.....	437
<i>Ruslan Sahanovskyi</i>	
U.S. EDUCATIONAL PUBLIC DIPLOMACY TOWARDS CHINA: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	444
<i>Kostiantyn Sichenko</i>	
STRATEGIES OF POLITICAL MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN NATIONALISM: A SYNERGETIC APPROACH.....	452

<i>Vitalii Slyvka</i> THEORETICAL PROBLEMS OF BICAMERALISM	465
<i>Olena Stoiko, Volodymyr Horbatenko</i> THE EFFECTIVENESS OF POLITICAL REGIMES IN COUNTERING THE PANDEMIC.....	472
<i>Iryna Sukhorolska, Petro Sukhorolskyi</i> UKRAINE'S REPUTATIONAL SECURITY IN WARTIME: THE ROLE OF THE DIASPORA.....	478
<i>Serhii Tanaskov</i> THE CLASSICAL THEORY OF LEGITIMACY OF THE STATE POWER AND ITS APPLICABILITY TO THE ANALYSIS OF LEGITIMACY IN THE CONDITIONS OF WAR.....	486
<i>Lidiya Tikhonova, Anna Sereda</i> THE ROLE OF POLITICAL NETWORKS IN THE INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY.....	494
<i>Hanna Trushevych</i> TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE POLICY OF UKRAINIAN PRESIDENT V. ZELENSKYI (2019–2024).....	501
<i>Dmytro Turchyn</i> EURO-INTEGRATION POST-FUNCTIONALISM: ESTABLISHMENT OF THE THEORY AND ITS LEADING PROVISIONS.....	508
<i>Dmytro Usov</i> SYSTEM OF INTELLIGENCE ACTIVITY PRINCIPLES IN THE ECONOMIC SPHERE.....	515
<i>Andrii Cherednichenko</i> UNDETERMINED STATUS QUO AS A KEY TO PEACE IN THE TAIWAN STRAIT.....	525
<i>Taras Chuchvara</i> THE IMPACT OF THE 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS ON THE DEVELOPMENT OF POLAND'S PARTY SYSTEM.....	532
<i>Anton Shkuro</i> FUNCTIONAL AND SUBSTANTIVE FEATURES OF THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE PRESIDENTIAL APPARATUS OF UKRAINE.....	543

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 111:62. 19/20

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.1>

ЛОГІКА І СТРАТАГЕМИ В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЇ ТА КИТАЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

Ігор Білецький

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
кафедра теорії культури і філософії науки
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна*

Стаття присвячена порівняльному аналізу західної та китайської парадигм філософування, зокрема ролі в них логіки та стратегії, а також тому, як вони впливають на мислення та освіту. Аналіз проводиться в контексті т.зв. парадигм філософування. Цих парадигм усього п'ять: антична (в її основі ідея уникнення страждань та досягнення щастя в світі, чужому й байдужому до людських устремлень), авраамічна (парадигма авраамічних релігій – юдаїзму, християнства та ісламу з їх монотеїзмом, креаціонізмом, фідеїзмом), сучасна сциєнтиська (на основі пріоритету наукового, насамперед природничого знання та картини світу, яку воно пропонує), традиційна індійська (в її основі ідея реінкарнації, колеса сансари та звільнення з нього) та традиційна китайська (з її світоглядним організмом чи світоглядом, який розглядає всесвіт як єдиний організм, органами якого виступають окремі люди та інші живі істоти). Перші три парадигми репрезентують етапи розвитку саме західної традиції, починаючи від часів античності і до сьогодення, індійська ж та китайська парадигми є окремими та незалежними і в сучасних умовах можуть являти собою певні світоглядні альтернативи уявленню західним.

Показані основні механізми розвитку китайської та західних парадигм філософування. Проаналізовано роль розподілу знання на теоретичне (високе, божественне чи небесне) та практичне (низьке, земне) для розвитку системи освіти в Китаї та Західному світі. Високе теоретичне знання в Китаї – це знання конфуціанської класики, екзамени на знання якої дозволяють відібрати достойних кандидатів на роль чистих провідників небесної благодаті від Неба, через імператора на решту країни. Ключовий принцип – це принцип меритократії, відродження якого до певної міри ми можемо в сучасному комуністичному Китаї. Високе ж теоретичне знання античної культури стає основою для вищої університетської освіти в середньовічній Європі і в подальшому в Новий час інтегрує знання практичні, що дає сучасну науку та сциєнтиську парадигму сучасного філософування.

Ключові слова: антична, авраамічна, сциєнтиська, індійська, китайська парадигми філософування, сім вільних мистецтв, конфуціанство, філософія освіти.

Стаття присвячена порівняльному аналізу західної та китайської парадигм філософування, зокрема ролі в них логіки та стратегії, а також тому, як вони впливають на мислення та освіту. Загальновідомо, що в Китаї так і не з'явилося мистецтво логіки, логіки як окремої дисципліни; китайський філософ та історик філософії Фен Ю-лань у післямові до своєї «Короткої історії китайської філософії» згадує, як на початку ХХ століття, коли в Китаї почали відкривати університети західного типу і викладати в них серед іншого західну філософію, те враження, яке на китайських студентів справляла проста формальна логіка Арістотеля [13, р. 342]. Їм здавалося, що ця логіка, розроблена більше двох тисяч літ тому, є вершиною всієї західної традиції. У текстах класичної китайської філософії ми не знаходимо послідовних систем викладу, замість них ми маємо збірки окремих притч та

афоризмів, покликаних змусити читача самого дійти до відповідних висновків. Як це продемонстрував французький синолог Франсуа Жюльєн, замість логіки китайська філософія використовувала т.зв. страгатики [14].

В попередніх публікаціях ми запропонували виділити п'ять загальних типів чи парадигм філософування, а саме традиційну індійську, традиційну китайську, античну греко-римську, авраамічну та сучасну сциєнтистську парадигми. Термін «парадигма» був узятий з теорії наукових революцій Томаса Куна, де він означає певну базову теорію, яка визнається усім науковим співтовариством та виступає основою т.зв. «нормальної науки» [7, с. 23–26]. Оскільки ж у філософії складно говорити про якісь теорії, які визнавалися б усім філософським співтовариством, то ми звертаємося до теми культури та ментальності, до того, що свідомо та несвідомо визнається за самоочевидне в рамках відповідних культур. Так, наприклад, мусульманський філософ та лікар Ібн-Сіна, який написав серед іншого книгу про індійську філософію, в якій відзначав, що в Індії було багато різних філософських шкіл та теорій, не менше, аніж у Давній Греції, визначив, що основною відмінністю, яка відрізняє індійську філософію від грецької, є ідея реінкарнації [18]. Дійсно, не зважаючи на те, що в Індії були вчення, які заперечували цю ідею, тим не менш, її вплив був настільки всезагальним, що жодна філософська школа не могла уникнути питання про неї. В певному сенсі можна сказати, що для традиційної, а також сучасної індійської філософії питання про реінкарнацію є свого роду «основним питанням філософії», і жоден філософ не може його уникнути.

Відповідно, для авраамічної парадигми, тобто парадигми юдейської, християнської та мусульманської філософії, таким базовим та самоочевидним моментом буде ідея креаціонізму, Бога-творця, віри і т.п., а для сучасної сциєнтистської ідея пріоритетності наукового світобачення. Останнє означає, що для сучасних західних і не лише західних філософів «самоочевидною» є наукова картина реальності, тобто картина світу, яку дають природничі науки, і яку ніхто не ставить під сумнів. Звичайно ж, якщо брати її в цілому, деталі постійно змінюються, але загальна картина в цілому залишається. Тобто, наука і наукова картина реальності є «символом віри» сучасної людини [4]. Дещо складнішою є ситуація з античною парадигмою, оскільки філософія на відміну від інших наук, що спираються на аксіоми та постулати, намагається починати з самого початку, тобто з самоочевидних аспектів, і оскільки ми не маємо живих представників античної ментальності, які могли б прояснити нам ці моменти, що, будучи самоочевидними, не прописуються у самих філософських текстах, і тому фактично можемо по-різному тлумачити одні й ті ж самі тексти античної філософії. Якщо брати загальні тлумачення, то тут ми маємо з одного боку підхід, який активно розвивав французький історик філософії П'єр Адо, що робив наголос на практичному характері античної філософії як духовної практики, з іншого підхід, який виділяє соціально-політичні аспекти античної філософії [1].

Антична, авраамічна та сциєнтистська парадигми є насамперед парадигмами західної філософії – відповідні напрямки мусульманської чи юдейської філософії розвивалися з ними в спільному контексті; індійська ж та китайська парадигми розвинулися абсолютно самостійно, без будь-якої видимої взаємодії з західною філософією. Як визнають майже всі дослідники, в основі китайського філософування лежить принцип т.зв. організму, тобто підходу, який передбачає, що реальність і суспільство являють собою свого роду єдиний організм, а окремі люди чи інші живі істоти є ніби органами цього організму [13]. Відповідно, так само, як у звичайному організмі, якщо всі органи розташовані на своїх місцях і належним чином виконують свої функції, то організм перебуває в стані доброго здоров'я; у вселенському організмі кожна жива істота має своє місце та сукупність обов'язків,

обумовлених цим місцем, або, як це називається в Китаї, своє Дао чи шлях у Всесвіті чи суспільстві. Коли кожна людина слідує своєму шляху, Дао, то в Піднебесній панують мир та злагода. Якщо ж хтось відходить від свого шляху, то починаються проблеми. Завдання ж філософії, полягає в тому, щоб роз'яснити, в чому цей шлях полягає, і повернути кожного до слідування своєму шляху, відновлюючи мир та злагоду в Піднебесній.

Організмизм китайського світобачення зумовлений клановим характером традиційного китайського суспільства. Передбачається чітке розрізнення стосунків між людьми всередині клану та за його межами: всередині потрібно зберігати мир та злагоду, засуджується все, що може їх порушити, суперечки нікого ні в чому не переконують, але лише підривають мир та злагоду і тому їх слід уникати. Відповідно, якщо хочеш у чомусь переконати своє оточення, то потрібно це робити непрямим способом, тобто так, що усі врешті решт самі дійшли до відповідної думки. Звідси використання коротких емких афоризмів та притч, що западають у душу і діють зсередини. Стратегія досягнення цілі непрямими способами широко використовується, як показує Франсуа Жюльєн, не лише у філософії, але також у військовій справі, історіографії тощо [14]. Мистецтво війни, стверджував Сунь-цзи, є мистецтвом обману, а справжня перемога – це перемога, досягнута без бою, коли деморалізована армія ворога розбіглася ще до початку битви [10, с. 25].

Давньогрецька культура на відміну від давньокитайської була не клановою, але агональною, культурою відкритого чесного змагання. Греки жили у невеликих містах-державках чи полісах, де всі більш менш примітні люди були на виду і годі було намагатися щось приховати. Звідси тенденція до розв'язання усіх важливих питань шляхом відкритого обговорення; обговорення ж потребує логіки (мистецтва говорити змістовно) та риторики (мистецтва говорити красиво і цікаво, змушуючи інших тебе слухати).

Система освіти в Давній Греції була зорієнтована саме на публічність, на підготовку професійних публічних політиків, політикою ж займалися вільні громадяни, досить заможні, щоб мати вільний час для участі в політичних процесах. Публічний політик мав демонструвати відповідні чесноти, а також переконувати співгромадян у своїй точці зору. Філософія – це спосіб розвинути ці чесноти через саморозвиток та культивування себе, а також вміння їх, ці чесноти демонструвати. Взагалі ж система освіти Давньої Греції мала за основу т.зв. сім вільних мистецтв, до складу яких входили діалектика (філософія) та риторика.

Середньовіччя успадкувало базові елементи античної культури, включаючи сім вільних мистецтв. Античні міфи та філософські ідеї при цьому були перетлумачені у відповідності з постулатами авраамічних релігій: греко-римські боги, наприклад, були витлумачені як персоніфікації відповідних сил природи, що ж стосується особистісних чеснот, то вони були підпорядковані головній чесноті, чесноті віри. Середньовічні університети мали чотири факультети: підготовчий філософський (де вивчалися сім вільних мистецтв) та три факультети спеціалізації (медичний, юридичний, теологічний). Головним факультетом вважався теологічний, на ньому вивчалися вищі, головні істини, істини віри, навколо яких центрувався середньовічний світогляд.

Перехід до сциентистської парадигми починається в новий час. Німецький філософ і соціолог Макс Вебер пов'язував його з протестантизмом та доктриною божественного напередвизначення, сприйняту багатьма версіями останнього. Згідно зі згаданою доктриною, Бог із самого початку обрав певних людей до спасіння і веде їх по життю, допомагаючи їм у їх життєвих починаннях, завдяки чому вони досягають успіху. Той, хто досягає успіху, є обраним і не має причин боятися різноманітних надприродних істот, якими був [6] щільно населений середньовічний універсум – звідси деміфологізація оточуючого світу. Тобто світ

влаштований у відповідності з певними об'єктивними законами, законами природи, створеними Богом, що відкриває можливості для розвитку науки в сучасному розумінні слова. Фундатор сучасної фізики Ісаак Ньютон займався серед іншого богослов'ям і вважав свої дослідження з фізики частиною богословських досліджень (оскільки закони фізики – це елементи Божественного задуму) [12]. Природничі науки в XVII – XVIII століттях вивчалися в рамках філософії [17], і відповідно філософський факультет з допоміжного стає основним.

Політичні події XX століття змусили поставити під сумнів теорію М. Вебера і відкинути його пояснення про те, що саме протестантизм породив сциєнтизм і капіталізм. Чим же тоді можна пояснити виникнення сциєнтистського мислення? Як на мене, пояснення можна знайти в теорії М. Мак-Люена, викладену в його книзі «Галактика Гутенберга». Мак-Люен пояснює все винаходом книгодруку наприкінці XV століття та широким розповсюдженням читання. У людини, яка багато читає, змінюється тип сприйняття з авдіотактильного на візуальний. Останній характеризується приматом суб'єкт-об'єктної дихотомії та візуальної логіки, саме вони стають основою сциєнтистського світобачення, яке передбачає існування об'єктивної, незалежної від суб'єкта реальності та істини як знання, що відповідає цій реальності (т.зв. класична чи кореспондентна теорія істини) [8]. Такий підхід у XIX ст. продемонстрував свою ефективність, одержані за його допомогою знання знайшли широке застосування в технологіях та економіці, які, починаючи з другої половини XIX століття, призвели до кардинальних змін в усьому світі. Візуальне світобачення означає також індивідуалізм суб'єкта як певного центру бачення.

Традиційна китайська система освіти передбачала вивчення складної ієрогліфічної писемності та певного корпусу текстів, записаних цією писемністю. І перше, й друге вивчалось напам'ять. Тобто, насамперед не логічна структурованість, а запам'ятовування – осмислення приходить пізніше і непрямо. Офіційні посади давалися тим, хто склав екзамен з конфуціанської філософії й одержав учений ступінь, а для того щоб його одержати, потрібно було знати відповідні тексти напам'ять. Тобто, вважалося, що той, хто зміг це все вивчити, зможе розібратися й з усім іншим. Китайська система власне, так само як і давньогрецька, передбачала чітке розділення знання теоретичного (високого) і практичного (низького, профанного). Термін «теорія», введений Піфагором, розглядався ним як певна форма споглядання, яка веде до поєднання з божеством (теосом) і протиставлялася усьому земному, практичному [9, с. 41].

В імператорському Китаї імператор був насамперед верховним жрецем, через якого Небо ретранслює на землю свою благодать (де), яку він далі ретранслює на всю країну через свої чиновників. Головне, щоби всі були наділені необхідними чеснотами й були в змозі бути чистими провідниками благодаті-де. Екзаменати потрібні, щоби відібрати достойних і підходящих.

XX століття було дуже складним періодом в історії Китаю. Спроби модернізуватися закінчилися врешті решт громадянською війною, в якій перемогли комуністи. Після чисельних комуністичних експериментів з колективізацією, «культурною революцією» і т.п. Китай знову намагається повернутися до свої традиційних цінностей, у результаті чого складається система поєднання авторитарної політичної влади та ринкової економіки. Очікування того, що економічна лібералізація призведе врешті решт не справилися, політична система Китаю не лише не лібералізувалася, але з часом почала демонструвати дедалі більше ознак посилення авторитаризму. Комуністичне керівництво сучасного Китаю, яке з однієї сторони наголошує на необхідності збереження авторитарної соціалістичної системи, з іншої на збереженні цінностей традиційної китайської культури, пропагує принцип меритократії [3], наголошуючи на його традиційному для китайської культури

характері, відкидаючи західний індивідуалізм. Саме цим принципом керівництво пояснює необхідність розвитку всіх тих практик, які в західному світі асоціюються з т.зв. «цифровим концтабором».

Список використаної літератури

1. Адо П'єр. Покривало Ізиди. Нарис історії ідеї Природи / Переклад з французької С. Йосипенко. Київ : Новий Акрополь, 2016. 470 с.
2. Адо П'єр. Що таке антична філософія? / Переклад з французької С. Йосипенко. Київ : Новий Акрополь, 2014. 428 с.
3. Белл Деніел. Китайська модель. Політична меритократія та межі демократії. Київ : «Наш формат», 2017. 310 с.
4. Білецький Ігор, Тагліна Юлія. Наукова та філософська раціональність у контексті парадигм західної і східної філософії. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», 2022, № 66. с. 23–32. DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-66-01>
5. Білецький І. П. Філософія, софістика і діалектика в китайській та західній філософських парадигмах. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», 2021, № 63. с. 23–32. DOI: [10.26565/2306-6687-2021-63-03](https://doi.org/10.26565/2306-6687-2021-63-03)
6. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму / Переклад з нім. О. Погорілий. Київ : Основи, 1994. 261 с.
7. Кун Томас. Структура наукових революцій // Переклад О. Васильєва. Київ : Port-Royal, 2001. 227 с.
8. Мак-Люен Маршалл. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / Переклад з англ. А.А. Галушки, В.І. Постнікова. Київ : Ніка-Центр, 2008. 392 с.
9. Рассел Бертран. Історія західної філософії / Переклад з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. Київ : Основи, 1995. 759 с.
10. Сунь-цзи. Мистецтво війни // Інтерпретація українською мовою Григорія Латника. Київ : Арій, 2014. 128 с.
11. Comparative Philosophy: Chinese and Western. Stanford Encyclopedia of Philosophy, First published Tue Jul 31, 2001; substantive revision Tue Aug 4, 2020. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/comparphil-chiwes/>
12. Hübner Kurt. Die Wahrheit des Mythos. In-8. Relié. Bon état, Couv. convenable, Dos satisfaisant, Intérieur frais, 1985. 465 pages.
13. Fung Yu-lan. A Short History of Chinese Philosophy. New York, the Macmillan Company, 1958. 368 p.
14. Jullien François. Detour and Acces : Strategies of Meaning in China and Greece // Translated by Sophie Hawks. New York : Zone books. 378 p.
15. Makarov Zorislav, Bohatyrchuk Diana. SCIENTIFIC RATIONALITY IN AN EDUCATIONAL CONTEXT: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-193-0-20>. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/205/6142/12826-1?inl>
16. Normile Ian H. Exploring Criticality in Chinese Philosophy: Refuting Generalisations and Supporting Critical Thinking // Studies in Philosophy and Education, 2023, 42:123–141. URL: <https://doi.org/10.1007/s11217-022-09855-3>
17. Paulsen Friedrich. Einleitung in die Philosophie. Berlin, Verlag von Wilhelm Heress, 1899. 444 s.
18. Radhakrishnan S. Indian Philosophy. New York, the Macmillan Company, 1923. V. 1. 688 p., v.2. 822 p.

19. Rošker, Jana. (2021). Modern Confucian Epistemology: From Reason to Intuition–And Back. In book : Dao Companion to Contemporary Confucian Philosophy (pp.447–468), 2021. DOI: 10.1007/978-3-030-56475-9_20
20. Tian Chenshan. Chinese Dialectics From Yijing to Marxism. Published in the United States of America by Lexington Books, 2003. 236 p.

LOGIC AND STRATAGEMS IN THE CONTEXT OF WESTERN AND CHINESE PHILOSOPHIC PARADIGMS

Igor Biletsky

*V.N. Karazin Kharkiv National University,
Department of Theory of Culture and Philosophy of Science
Svobody square, 4, 61022, Kharkiv, Ukraine*

This article is devoted to a comparative analysis of Western and Chinese philosophizing paradigms, in particular the role of logic and strategy in them, as well as how they affect thinking and education. The analysis is carried out in the context of the so-called paradigms of philosophizing. There are five of these paradigms: Ancient (it is based on the idea of avoiding suffering and achieving happiness in a world alien and indifferent to human aspirations), Abrahamic (the paradigm of Abrahamic religions – Judaism, Christianity and Islam with their monotheism, creationism, fideism), Modern science (based on the priority of scientific, primarily natural knowledge and the picture of the world it offers), traditional Indian (based on the idea of reincarnation, the wheels of samsara and liberation from it) and traditional Chinese (with its worldview of organismism or a worldview that views the universe as a single organism, the organs of which are individual people and other living beings). The first three paradigms represent the stages of development of the Western tradition, starting from ancient times to the present, while the Indian and Chinese paradigms are separate and independent and in modern conditions can represent certain worldview alternatives to Western ideas.

The main mechanisms of the development of the Chinese and Western paradigms of philosophizing are shown. The role of dividing knowledge into theoretical (high, divine or heavenly) and practical (low, earthly) for the development of the education system in China and the Western world is analyzed. High theoretical knowledge in China is the knowledge of the Confucian classics, exams for knowledge of which make it possible to select worthy candidates for the role of pure guides of heavenly grace from Heaven, through the emperor, to the rest of the country. The key principle is the principle of meritocracy, which we can observe reviving to a certain extent in modern communist China. The high theoretical knowledge of ancient culture becomes the basis for higher university education in medieval Europe and further integrates practical knowledge in modern times, which gives modern science and the scientific paradigm of modern philosophizing.

Key words: Ancient, Abrahamic, Modern scientific, Indian, Chinese paradigms of philosophizing, seven liberal arts, Confucianism, philosophy of education.

УДК 172.4:327.36

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.2>

ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ І МИРУ У ХХІ СТОЛІТТІ

Тетяна Букіна

*Первомайський навчально-науковий інститут
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова,
кафедра соціальних та загальнотехнічних дисциплін
вул. Одеська, 107, 55200, м. Первомайськ, Україна*

Павло Ямпольць

*Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ»
Міжрегіональна академія управління персоналом»,
кафедра загальнонаукових, соціальних та поведінкових дисциплін
вул. Промислова, 17, 14000, м. Чернігів, Україна*

У статті досліджується сучасна філософія війни і миру з урахуванням нових викликів і загроз, що постають перед спільнотою у ХХІ столітті. Метою дослідження є комплексний аналіз основних філософських концепцій, які стосуються війни і миру, з акцентом на трансформацію цих уявлень під впливом сучасних глобальних змін, зокрема еволюції військових конфліктів, тероризму, гуманітарних інтервенцій та технологічного прогресу. Стаття розпочинається з огляду традиційних концепцій справедливої війни, зокрема вчень Святого Августина і Томаса Аквінського, які продовжують впливати на сучасні філософські дебати. Автори аналізують основні принципи, на яких базується справедлива війна, зокрема «справедлива причина», «правильні наміри», «пропорційність» та «дискримінація», з огляду на сучасні глобальні виклики. Особлива увага приділяється гуманітарним цінностям і концепції «Responsibility to Protect» («Відповідальність за захист»), яка набуває особливого значення в умовах зростаючих глобальних загроз. Автори аналізують етичні дилеми, що виникають у процесі гуманітарних втручань. У статті також обговорюється роль філософії в переосмисленні моральних і етичних аспектів сучасної війни, зокрема в контексті технологічних інновацій, таких як безпілотні літальні апарати, кібернетичні атаки та штучний інтелект. Важливу роль у дослідженні відіграють соціальні та культурні чинники, які формують не лише причини виникнення конфліктів, але і їх можливі вирішення. У висновках підкреслюється необхідність переосмислення традиційних концепцій війни та миру у контексті нових викликів ХХІ століття та інтеграції гуманітарних цінностей у філософську рефлексію щодо сучасних конфліктів. Стаття пропонує нові горизонти для розуміння складних етичних питань війни і миру, акцентуючи на необхідності діалогу, співпраці між культурами та розробки миротворчих стратегій, що сприятимуть побудові більш справедливого та стабільного суспільства.

Ключові слова: філософія війни, філософія миру, справедлива війна, гуманітарні цінності, етика миру, глобалізація, етичні виклики.

Вступ. У ХХІ столітті проблеми війни і миру набули нового, глобального виміру, зокрема через стрімкий розвиток технологій, зміну світових балансів сил і ескалацію локальних конфліктів. Філософія, як наука, що досліджує фундаментальні питання буття, етики та справедливості, зосереджується на аналізі природи війни та пошуку можливих шляхів досягнення миру. Протягом історії людства війна часто сприймалася як невідворотна частина існування суспільства, однак у сучасному світі питання її морального обґрунтування стає все гострішим. Сучасні мислителі зосереджують увагу на питаннях, що стосуються справедливої війни, миру через дипломатію, гуманітарної відповідальності

та глобальної безпеки. У цій статті розглядаються ключові філософські підходи до розуміння війни та миру у XXI столітті, акцентується на трансформації цих концептів у контексті нових викликів і загроз, таких як тероризм, кібервійна та глобальні екологічні кризи.

Актуальність останніх досліджень. Актуальність останніх досліджень у сфері філософії війни і миру у XXI столітті зумовлена низкою важливих соціально-політичних і культурних змін, які трансформують наше розуміння цих концептів. В умовах глобалізації та інтеграції міжнародних відносин традиційні уявлення про війну і мир зазнають суттєвих змін, зокрема через вплив новітніх технологій, таких як кібервійни, дрони та інформаційні маніпуляції.

Дослідження сучасних філософів, таких як Жак Рансьєр [1], Юрген Хабермас [2], акцентують на етичних аспектах війни, а також на необхідності обґрунтування гуманітарної інтервенції. Вони підкреслюють важливість діалогу, мирного врегулювання конфліктів і розробки нових стратегій для досягнення стабільного миру. У працях українських філософів, таких як О. Данильян, О. Дзьобань [3], М. Паскалова [4], досліджуються філософські основи війни. Вчені розглядають війну як соціальний феномен, що несе в собі глибокі моральні та етичні питання, підкреслюючи необхідність критичного осмислення конфліктів у сучасному світі. Дослідження етики миру та війни представлено в праці М. Култаєвої [5], яка аналізує питання миру та війни в умовах мультикультурності, що сформувалася в результаті глобалізації. Прагнення різних культур до визнання може супроводжуватися виправданням насильства через агресивний етноцентризм, де переважають ідеї негативної свободи, що сприяє зростанню агресії. Є. Мулярчук [6] підкреслює важливість етичних засад у формуванні мирних стратегій, акцентуючи на необхідності діалогу та порозуміння між народами. І. Толстов та Я. Москвін [7] зауважують, що ключовими завданнями етики під час війни є уникнення всього, що може завдати шкоди особистості, та пошук основ для того, щоб допомогти зберегти душевну цілісність, захиститися від руйнівного ресентименту й залишатися людиною, здатною до розвитку. Г. Коростильов [8] проводить соціально-філософський аналіз типів сучасної гібридної війни і пропонує філософські рамки для розуміння її природи. Проблема пам'яті та національної ідентичності у контексті війни досліджується в праці С. Яремчука, В. Дияка та К. Тушко [9]. Науковці акцентують на тому, як війна впливає на формування національної свідомості та колективної пам'яті, що особливо важливо для України в умовах російської агресії. В сучасних дослідженнях також розглядаються вплив новітніх технологій на природу війни. Так, В. Нікітенко [10] аналізує, як технологічні інновації, такі як дрони та інформаційні війни, змінюють філософські підходи до війни та миру.

Огляд літератури свідчить про те, що філософія війни і миру у XXI столітті є важливою темою для дослідників, зокрема українських. У контексті глобальних і локальних викликів, роздуми про етику, пам'ять, ідентичність та роль індивіда в цих процесах стають ключовими для розуміння сучасних конфліктів і шляхів досягнення миру. Ця тема залишається актуальною, враховуючи динаміку подій в Україні та світі. Таким чином, вивчення філософії війни і миру у XXI столітті є надзвичайно важливим для розуміння сучасних реалій і вироблення ефективних механізмів для досягнення стабільності, справедливості і миру у світі.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні сучасних філософських концепцій, що стосуються війни і миру, з урахуванням нових викликів і загроз, які постають перед спільнотою у XXI столітті.

Виклад основного матеріалу. Філософія війни і миру у XXI столітті є важливим аспектом сучасної філософії, що вивчає не лише саму природу конфлікту, але й шляхи досягнення миру в умовах глобальних викликів. Останні десятиліття відзначаються не

лише військовими конфліктами, а й еволюцією самого поняття війни. Сучасні війни часто характеризуються асиметричною природою, де традиційні армії зіштовхуються з нелегальними формуваннями, терористичними організаціями та кібервійною. У цьому контексті виникає потреба переосмислення концепцій справедливої війни, розроблених у минулому.

Традиційні концепції справедливої війни, що сформувалися впродовж століть, продовжують впливати на сучасні філософські дискусії про війну і мир. В основі цих концепцій лежать принципи, розроблені ще у середньовіччі, які прагнули визначити моральні підстави для ведення війни. Справедлива війна традиційно визначається через кілька ключових критеріїв, зокрема, «just cause» (справедлива причина), «right intention» (правильні наміри), «proportionality» (пропорційність) і «discrimination» (дискримінація) [11].

Поняття «справедливої війни» передбачає, що війна може бути виправдана лише у випадках, коли вона ведеться для захисту від агресії, відновлення справедливості або захисту людських прав. Наприклад, традиційні теорії, такі як вчення Святого Августина і Томаса Аквінського, заклали основи для етики війни, підкреслюючи, що лише захисні дії можуть бути визнані морально допустимими. У XXI столітті ці ідеї отримують нове звучання, оскільки світ стає свідком нових форм конфліктів, які часто виходять за межі класичних уявлень про війну [12, с. 67].

Сучасні конфлікти, зокрема асиметричні війни, тероризм і гуманітарні втручання, ставлять під сумнів традиційні критерії справедливої війни. Наприклад, у випадках гуманітарних інтервенцій, коли зовнішні сили втручаються в конфлікт для захисту цивільного населення, виникає питання, чи можуть такі дії вважатися справедливими. Критики стверджують, що навіть за наявності добрих намірів, втручання може призвести до більшого насильства та гуманітарних катастроф.

Традиційні концепції справедливої війни продовжують залишатися важливими для аналізу сучасних військових конфліктів, але їх необхідно адаптувати до нових реалій. У XXI столітті, коли війна приймає нові форми, філософія війни і миру вимагає інтеграції цих концепцій з новими підходами, що враховують зміни в глобальному контексті, етичні виклики та реалії сучасних війн.

Сучасна філософія війни і миру в XXI столітті все більше звертає увагу на гуманітарні цінності, які стають основою для оцінки військових конфліктів і миротворчих ініціатив. Гуманітарні цінності, такі як гідність людини, права людини, справедливість та рівність, формують контекст для розуміння причин війни, її наслідків і можливих шляхів до миру. Сучасні філософи підкреслюють, що війна не є лише політичним або економічним явищем, вона має глибокі моральні, етичні та соціальні виміри [13].

У глобалізованому світі, де інформація та технології здатні трансформувати способи ведення війни, гуманітарні цінності стають важливими критеріями для оцінки легітимності військових дій. У цьому контексті виникає необхідність переосмислення традиційних концепцій справедливої війни, які часто ігнорують етичний вимір конфліктів. Сучасна філософія пропонує більш гнучкі моделі, які враховують різноманітні аспекти людського існування, зокрема, психосоціальні та культурні чинники, що впливають на сприйняття війни і миру [14].

Одним з ключових аспектів сучасної філософії війни є концепція гуманітарної відповідальності, відома також як «Responsibility to Protect». Це вчення підкреслює обов'язок міжнародного співтовариства запобігати геноциду та воєнним злочинам, а також втручатися, коли держави не можуть або не бажають захищати своїх громадян. Важливо підкреслити, що ця концепція викликає численні етичні дилеми, оскільки втручання може призвести до ще більших страждань і конфліктів [15, с. 172].

У цілому, акцент на гуманітарних цінностях у сучасній філософії війни і миру відкриває нові горизонти для розуміння і вирішення складних питань, пов'язаних із насильством і конфліктами. Це спонукає до глибшого осмислення нашої ролі в побудові миру, що вимагає не лише теоретичних розробок, але й практичних дій на всіх рівнях. Сучасні філософські підходи, які інтегрують гуманітарні цінності в аналіз війни і миру, можуть стати основою для створення більш справедливого і стійкого суспільства, де гідність кожної людини буде визнана і захищена.

Етика миру в XXI столітті постає як важливий напрямок у філософських роздумах, які сприяють глибшому розумінню проблем війни та миру. У сучасному контексті, де конфлікти часто приймають нові, непередбачувані форми, етика миру стає необхідною для формування концепцій, які не лише реагують на насильство, але й активно сприяють його запобіганню. Цей підхід пропонує нову парадигму, яка підкреслює важливість діалогу, порозуміння та співпраці між різними культурами і народами. Юрген Хабермас [2], один з провідних філософів сучасності, підкреслює необхідність відкритого спілкування між культурами для досягнення консенсусу та співпраці. Діалог у цьому контексті стає не лише етичним обов'язком, але і стратегією, що дозволяє уникнути конфліктів та забезпечити стабільність.

Філософи сучасності вважають, що етика миру виходить за межі традиційних уявлень про відсутність війни. Вона включає комплексні соціальні, політичні та економічні аспекти, які можуть сприяти або перешкоджати встановленню миру. У цьому контексті важливо усвідомлювати, що мир є не лише результатом військової перемоги чи угоди, але й процесом, який потребує активної участі всіх членів суспільства. Етика миру наголошує на важливості побудови соціальної справедливості, захисту прав людини та розвитку демократичних інститутів [16].

Сучасна етика миру також звертає увагу на значення ненасильства як основного принципу. Ненасильство не лише заперечує військовій дії, але й закликає до активного діалогу та дій на користь справедливості. Це вимагає від суспільства відмовитися від агресії та шукати альтернативні шляхи розв'язання конфліктів, що, зі свого боку, може привести до більш стабільного і справедливого миру [17].

У світлі глобалізації етика миру також передбачає міжнародну співпрацю для вирішення спільних викликів. Це означає, що країни повинні взаємодіяти не лише у військовій сфері, але й у питаннях розвитку, охорони довкілля та соціальної справедливості. Філософи стверджують, що світові спільноти можуть знайти спільні рішення для вирішення проблем, які можуть стати причинами конфліктів, таких як бідність, нерівність та екологічні кризи.

Зрештою, етика миру в сучасній філософії не лише сприяє переосмисленню традиційних підходів до війни та миру, але й відкриває нові горизонти для розуміння людської гідності та взаємозв'язку між людьми. Вона закликає до формування суспільства, в якому кожен індивід має можливість реалізувати свій потенціал без страху перед насильством. Цей підхід не тільки дозволяє краще усвідомити складність сучасних конфліктів, але й окреслює можливості для формування більш гармонійного та справедливого світу, де етика миру стане основою для сталого розвитку і співіснування [7].

Сучасні технології істотно змінюють природу війни, викликаючи глибокі філософські питання щодо моральності, етики та стратегії. У XXI столітті технологічні інновації, такі як безпілотні літальні апарати, кібернетичні атаки, штучний інтелект та робототехніка, трансформують традиційні підходи до ведення військових дій. Ці зміни не лише впливають на тактику і стратегію, але й підривають основи традиційних уявлень про війну, справедливість і відповідальність [10].

Таким чином, сучасні технології не лише змінюють способи ведення війни, але й ставлять під сумнів основи філософських роздумів про війну та мир. Вони викликають необхідність у перегляді етичних норм, формулюванні нових концепцій справедливості та відповідальності, а також у розробці адекватних реакцій на нові виклики. У контексті глобальних конфліктів XXI століття філософія війни і миру повинна бути чутливою до швидких змін, які визначають сучасний світ, і шукати шляхи для забезпечення стабільності, справедливості та миру в нових умовах. Тільки завдяки активному діалогу між філософами, політиками та технологіями можливо створити етичні рамки, які зможуть відповідати викликам сучасності.

Соціальні та культурні чинники відіграють критичну роль у сучасних конфліктах, формуючи як підґрунтя для їх виникнення, так і способи вирішення. В умовах глобалізації та зростаючої взаємозалежності суспільств, культурні відмінності часто стають джерелом непорозуміння, конфліктів і насильства. На першому плані виступають ідентичності, традиції, цінності та системи вірувань, які можуть або сприяти мирному співіснуванню, або розпалювати ворожнечу.

Філософія війни і миру в XXI столітті повинна враховувати ці складні соціокультурні динаміки. Вивчення конфліктів, що виникають на базі культурних розбіжностей, вимагає розуміння того, як різні групи усвідомлюють себе у контексті історії, мови та культури. Культурні чинники також можуть впливати на способи ведення війни. Війна, як соціальний феномен, часто має свої специфічні культурні риси. Наприклад, в деяких культурах героїзм і честь можуть виправдовувати насильство і конфлікт, в той час, як інші суспільства можуть акцентувати на принципах ненасильства і примирення. Це підкреслює необхідність аналізу культурних контекстів у філософських роздумах про війну і мир, оскільки вони формують не лише уявлення про війну, але й стратегії для досягнення миру. Соціальна справедливість і рівність є також важливими аспектами, які слід враховувати у контексті конфліктів. Економічні нерівності та соціальна несправедливість можуть провокувати соціальну напругу і вести до насильства. Філософи, які досліджують ці питання, наголошують на важливості забезпечення рівного доступу до ресурсів і можливостей як запобіжника конфліктам [18].

Таким чином, соціальні та культурні чинники не лише визначають контекст, у якому виникають конфлікти, але й формують способи їх вирішення. Філософія війни і миру у XXI столітті повинна адаптуватися до цих нових реалій, розробляючи теоретичні та практичні моделі, які сприятимуть примиренню та порозумінню. У цьому контексті важливо активно залучати культурні та соціальні аспекти до розробки миротворчих стратегій, що дозволить створити більш стійке суспільство, в якому конфлікти вирішуються мирним шляхом.

Глобалізація істотно змінює характер сучасних конфліктів, створюючи нові умови для їх виникнення та розвитку. В умовах зростаючої взаємозалежності між державами та культурами, конфлікти набувають нових форм, які часто не підлягають традиційним моделям аналізу. Під час глобалізації культурні, економічні і політичні аспекти взаємодії між країнами стають складнішими, що, у свою чергу, впливає на природу війн і мирних процесів [19].

Таким чином, глобалізація не лише створює нові умови для конфліктів, але й вимагає від філософії війни і миру нових підходів до аналізу і розв'язання цих конфліктів. Важливо враховувати, як економічні, культурні та інформаційні чинники взаємодіють у формуванні конфліктів, адже лише комплексний підхід дозволяє зрозуміти та ефективно реагувати на виклики, що постають перед світовою спільнотою у XXI столітті. Розуміння цих динамік дозволить формувати нові стратегії для досягнення миру, які базуються на принципах взаємоповаги, співпраці та культурного розуміння.

Висновки. Таким чином, дослідження сучасних філософських концепцій, що стосуються війни і миру, є важливим для розуміння складності сучасних конфліктів та шляхів їх вирішення. Це відкриває нові горизонти для формування практичних рекомендацій щодо запобігання конфліктам і сприяння миру. В умовах, коли світ зіштовхується з численними викликами, важливо, щоб філософія служила не лише теоретичною основою, а й практичним інструментом для вирішення нагальних проблем. Варто зауважити, що філософія війни і миру у XXI столітті вимагає комплексного підходу, що враховує традиційні концепції, сучасні виклики та нові технології. Розуміння цих аспектів може сприяти формуванню адекватних відповідей на сучасні конфлікти та сприяти мирному співіснуванню у глобальному контексті. Зважаючи на складність теми, подальші дослідження у цій сфері залишаються надзвичайно актуальними.

Список використаної літератури

1. Rancière J. The ethical turn of aesthetics and politics. *Critical Horizons*. 2006. № 7(1). P. 1-20.
2. Habermas J. Once again: On the relationship between morality and ethical life. *European journal of philosophy*. 2021. № 29(3). P. 543-551.
3. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Феномен мережевих війн: до проблеми філософського осмислення. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2023. № 3(50). С. 11-27.
4. Паскалова М. І. Філософські основи інформаційних війн. *Перспективи*. 2015. № 3(65). С. 102-108.
5. Култаєва М. Д. Мир і війна у реаліях мультикультуралізму: освітній вимір. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2018. № 2(47). С. 67-74.
6. Мулярчук Є. І. Етика миру: рівність – свобода – людяність. Publishing House “Baltija Publishing”. 2022. С. 761-765.
7. Толстов І., Москвін Я. Етика в контексті миру та війни. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2023. № 69. С. 15-20.
8. Коростильов Г. Л. Соціально-філософський аналіз сучасної IV-ої світової гібридної війни. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2024. № 1. С. 32-35.
9. Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. № 26(1). С. 105-111.
10. Нікітенко В. Філософія військового управління в умовах цифровізації як новий науковий напрямок. *Humanities Studies*. 2023. № 17(94). С. 50-59.
11. Панафідін І. О. Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аналіз): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.03. Дніпропетровськ, 2014. 200 с.
12. Пода Т. А. Теорія Справедливої війни: від античності до сучасності. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2016. № 1. С. 66-69.
13. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
14. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: «Компанія ВАІТЕ». 2019. 416 с.
15. Горлинський В. В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір: монографія. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2011. 390 с.
16. Паніна І. Г. Дослідження миру: основні теоретичні перспективи. *Політичне життя*. 2022. № 1. С. 92-107.

17. Хоменко Г. В. Соціально-філософський аналіз феномену миру як основи проектування миробудівництва. *Гілея: науковий вісник*. 2019. № 145(2). С. 164-168.
18. Іщенко М. П. Філософія гуманізму і демократії – квінтесенція соціально-гуманістичного становлення людини та світової цивілізації. *Вісник Черкаського університету. Серія Філософія*. 2016. № 2. С. 3-9.
19. Кіндратець О. Проблеми війни і миру в третьому тисячолітті. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 119-127.

PHILOSOPHY OF WAR AND PEACE IN THE TWENTIETH CENTURY

Tetiana Bukina

*Pervomaysky Academically is a Scientific Institute
of the Admiral Makarov National Shipbuilding University,
Department of Social and General Technical Disciplines
Odesa str., 107, 55200, Pervomaisk, Ukraine*

Pavlo Yampolets

*North Ukrainian Institute named after Heroiv Krut
PJSC "Inter-regional Akademy of Personnel Management",
Department of General Scientific, Social and Behavioral Disciplines
Promyslova str., 17, 14000, Chernihiv, Ukraine*

The article examines the modern philosophy of war and peace in view of the new challenges and threats facing the community in the twenty-first century. The aim of the study is a comprehensive analysis of the main philosophical concepts related to war and peace, with an emphasis on the transformation of these ideas under the influence of modern global changes, in particular the evolution of military conflicts, terrorism, humanitarian interventions and technological progress. The article begins with an overview of traditional conceptions of just war, in particular the teachings of St. Augustine and Thomas Aquinas, which continue to influence contemporary philosophical debates. The authors analyze the basic principles on which a just war is based, including "just cause," "good intentions," "proportionality," and "discrimination," in light of current global challenges. Particular attention is paid to humanitarian values and the concept of "Responsibility to Protect", which is of particular importance in the context of growing global threats. The authors analyze the ethical dilemmas that arise in the process of humanitarian interventions. The article also discusses the role of philosophy in rethinking the moral and ethical aspects of modern warfare, particularly in the context of technological innovations such as unmanned aerial vehicles, cyberattacks, and artificial intelligence. Social and cultural factors play an important role in the study, shaping not only the causes of conflicts but also their possible solutions. The conclusions emphasize the need to rethink traditional concepts of war and peace in the context of the new challenges of the twenty-first century and to integrate humanitarian values into philosophical reflection on contemporary conflicts. The article offers new horizons for understanding the complex ethical issues of war and peace, emphasizing the need for dialogue, cooperation between cultures, and the development of peacekeeping strategies that will contribute to building a more just and stable society.

Key words: philosophy of war, philosophy of peace, just war, humanitarian values, ethics of peace, globalization, ethical challenges.

UDC 141.7:39

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.3>

MIMETIC DESIRE AND BITCOIN THROUGH THE LENS OF RENE GIRARD'S PHILOSOPHY

Teodor Hryvna

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-6044-6412>*

This philosophical inquiry examines the Bitcoin phenomenon through the lens of René Girard's mimetic theory, exploring how human desire and imitation have shaped the trajectory of this revolutionary digital asset. By analyzing Bitcoin's rise as a manifestation of mimetic desire, we uncover profound insights into the nature of value, the spread of ideas, and the human condition in the digital age. The study argues that Bitcoin, with its inherent scarcity and potent symbolism, has become a uniquely powerful object of desire in our interconnected world. We explore how the mechanisms of imitation and rivalry described by Girard have been amplified by global digital networks, leading to unprecedented patterns of adoption and volatility. Our analysis reveals Bitcoin as a mimetic proxy for broader philosophical and ideological aspirations, including financial sovereignty, technological utopianism, and resistance to established power structures, and later the embodiment of the power novel power structures themselves. Through this lens, Bitcoin emerges not merely as a currency or investment, but as a mirror reflecting collective hopes, fears, and desires. By synthesizing insights of Girard's philosophy with contemporary digital phenomena, this paper offers a novel perspective on the intersection of technology, finance, and human behavior. It challenges us to reconsider our understanding of innovation and adoption, suggesting that the success of new technologies may be as much or even more about fulfilling mimetic desires than solving practical problems. This philosophical exploration of Bitcoin through mimetic theory provides a deeper understanding of how human desire shapes our economic, technological and social landscapes. It invites us to reflect on the nature of progress, the role of imitation in society, and the complex interplay between individual agency and collective behavior in our increasingly digitized world.

Key words: philosophy of technology, social philosophy, René Girard, social contagion, technological adoption, financial philosophy, digital anthropology.

Introduction. The rapid rise and widespread adoption of Bitcoin over the past decade has been a remarkable phenomenon, capturing the attention of economists, technologists, social theorists and philosophers alike. Bitcoin has gone from an obscure concept circulated among cryptography enthusiasts to a globally recognized asset class and potential challenger to traditional fiat currencies. This paper seeks to examine Bitcoin's meteoric ascent through the lens of René Girard's theory of mimetic desire, exploring how mimetic processes may have contributed to Bitcoin's spread and adoption. Girard's concept of mimetic desire posits that human desires are not autonomous or internally generated, but rather are imitated from others. We come to want things because we see others wanting them. This creates a contagious effect where desires spread through social groups and societies. Applied to Bitcoin, mimetic theory offers a compelling framework for understanding how interest in and adoption of a novel digital currency could proliferate so rapidly on a global scale. This paper will argue that key aspects of Bitcoin and the narrative surrounding it have made it particularly conducive to mimetic desire dynamics. The scarcity of Bitcoin, the get-rich-quick stories of early adopters, and the anti-establishment ethos have all contributed to Bitcoin becoming an object of intense mimetic desire while the global,

decentralized nature of Bitcoin has allowed this mimetic contagion to spread internationally in unprecedented ways. By examining Bitcoin through the lens of Girardian theory, we can gain new insights into the social and psychological factors driving cryptocurrency adoption. This analysis may also shed light on broader questions about how new technologies spread and how desire and imitation shape economic behavior in the digital age.

René Girard and Mimetic Desire. To lay the groundwork for our analysis, it is necessary to provide some background on both René Girard's theory of mimetic desire and the history and key attributes of Bitcoin. René Girard (1923-2015) was a French historian, literary critic, and philosopher who developed the theory of mimetic desire over the course of his academic career. Girard first introduced the concept in his 1961 book *Deceit, Desire, and the Novel*, and continued to refine and expand on it in subsequent works [1]. The core insight of mimetic theory is that human desire is not spontaneous or internally generated, but is copied from others. As Girard puts it in his probably the most famous quote: "Man is the creature who does not know what to desire, and he turns to others in order to make up his mind. We desire what others desire because we imitate their desires." [2, p. 122]. This imitative nature of desire leads to what Girard calls "mimetic rivalry" – as people imitate each other's desires, they come into conflict over the same objects of desire. This can create escalating cycles of competition and violence. Girard saw this mimetic rivalry as a fundamental driver of human conflict throughout history. Girard's theory has been influential across a range of disciplines, from literary criticism and anthropology to psychology and economics. In recent years, mimetic theory has gained traction as a framework for understanding social contagion, financial bubbles, and the viral spread of ideas and behaviors in the digital age [3]. Key aspects of Girard's mimetic theory that will be relevant to our analysis of Bitcoin include the imitative nature of desire, where we want things because we see others wanting them. This theory also encompasses the intensification of desire through rivalry and scarcity, as well as the role of models or mediators who shape the desires of others. Additionally, it considers the potential for mimetic contagion to spread rapidly through social networks.

Origins and Attributes of Bitcoin. Bitcoin was first introduced in a 2008 whitepaper published under the pseudonym Satoshi Nakamoto. It was proposed as a decentralized digital currency that could enable online payments without relying on financial institutions as trusted third parties [4]. The first Bitcoin was mined in January 2009, marking the launch of the Bitcoin network. Key attributes of Bitcoin that are relevant to our mimetic analysis include its scarcity, as there will only ever be 21 million bitcoins created, with new coins released on a predetermined schedule. Bitcoin is also characterized by its decentralization, not being controlled by any central authority or institution. While not fully anonymous, Bitcoin enables a degree of privacy in transactions through pseudonymity. It is borderless, allowing it to be sent anywhere in the world without regard for national boundaries. The price of Bitcoin has been subject to dramatic fluctuations, contributing to its volatility. Lastly, Bitcoin has been imbued with various ideological and revolutionary narratives. These attributes have made Bitcoin a unique phenomenon – a scarce digital asset with global reach and potent symbolism. As we will explore, these characteristics have also made Bitcoin particularly susceptible to mimetic desire dynamics.

Bitcoin as an Object of Mimetic Desire. To understand how mimetic desire has driven Bitcoin adoption, we must first examine the qualities that have made Bitcoin such a potent object of desire. Several key factors have contributed to Bitcoin's mimetic allure. The fixed supply of Bitcoin – capped at 21 million coins – creates an inherent scarcity that fuels desire. As more people become interested in Bitcoin, the finite supply intensifies competition and fear of missing out (FOMO). This scarcity-driven desire aligns with Girard's observations about how rivalry intensifies mimetic desire [5]. The "get-rich-quick" narrative surrounding Bitcoin further amplifies

this effect. Stories of early adopters becoming millionaires create powerful models of desire. People see others getting rich from Bitcoin and naturally want to imitate that success. This creates a self-reinforcing cycle where rising prices drive more adoption, which in turn drives prices higher. Beyond its potential for financial gain, Bitcoin has been imbued with potent symbolism as a challenge to the established financial order. The narrative of Bitcoin as a revolutionary technology that could undermine central banks and fiat currencies has made it an object of desire for those seeking alternatives to the status quo. This ideological dimension adds another layer to Bitcoin's mimetic appeal. People are drawn not just to the asset itself, but to the idea of being part of a transformative movement. This creates what Girard would call a "metaphysical desire" – a desire not just for the object itself, but for the perceived being or status of those who possess it [6, p. 65-101]. This dynamic aligns closely with Girard's concept of metaphysical desire, where the object of desire (in this case, Bitcoin) takes on a significance beyond its inherent qualities. As Girard notes, "The object is now more desired than ever. Since the model obstinately bars access to it, the possession of this object must make all the difference between the self-sufficiency of the model and the imitator's lack of sufficiency, the model's fullness of being and the imitator's nothingness." [7, p. 296]. In the case of Bitcoin, early adopters and successful investors serve as models, with their perceived wealth and insight into a revolutionary technology creating a "metaphysical" allure that drives further adoption and investment. The technical complexity of Bitcoin and the mystery surrounding its anonymous creator, Satoshi Nakamoto, have paradoxically increased its mimetic allure. The esoteric nature of Bitcoin's underlying technology creates an aura of insider knowledge, making those who understand and adopt it seem like privileged initiates. This complexity also amplifies the role of models or mediators in shaping desire. Since most people cannot evaluate the technical merits of Bitcoin themselves, they rely on the opinions and actions of perceived experts or influential figures. This creates fertile ground for mimetic contagion, as people imitate the desires of these models.

Mechanisms of Mimetic Contagion in Bitcoin Adoption. Having established Bitcoin's potency as an object of mimetic desire, we can now examine the specific mechanisms through which this desire has spread and driven adoption. The rise of Bitcoin has coincided with the growing influence of social media, creating unprecedented conditions for mimetic contagion. Platforms like Twitter, Reddit, and YouTube have enabled rapid dissemination of information (and misinformation) about Bitcoin, as well as highly visible displays of enthusiasm and FOMO (fear of missing out). These platforms amplify the visibility of models or mediators of desire. Influential figures in the crypto space – from tech entrepreneurs to celebrity investors – can shape the desires of millions with a single tweet or video. This global spread of mimetic desire for Bitcoin through social media platforms aligns with Girard's concept of "external mediation" of desire on a massive scale [8, p. 9]. Social media amplifies mediation, creating an ever larger network of models and imitators. The constant visibility of others' enthusiasm and success (real or perceived) intensifies the mimetic desire, leading to what Girard describes as a "process of positive feedback" where "the prestige of the model, the resistance he puts up, the value of the object, and the strength of the desire it arouses all reinforce each other." [9, p. 295]. This feedback loop, operating on a global scale through social media, helps explain the rapid and intense cycles of Bitcoin adoption and price volatility. Unlike traditional financial assets, Bitcoin is globally accessible and tradable 24/7. This removes many of the frictions that might slow mimetic contagion in other markets. Anyone with an internet connection can participate, regardless of geographic location or time zone. This global accessibility has enabled mimetic desire for Bitcoin to spread internationally in unprecedented ways. Adoption patterns can ripple across borders and continents, creating a truly global mimetic phenomenon. The 24/7 nature of crypto markets

also intensifies the sense of constant activity and FOMO, further fueling mimetic desire. The extreme price volatility of Bitcoin has created powerful feedback loops that intensify mimetic desire. Rising prices attract more attention and adoption, which in turn drives prices higher, creating a self-reinforcing cycle. This aligns with Girard's observation that mimetic desire tends to intensify and accelerate over time [10, p. 152]. These price movements also create vivid and easily comparable measures of success or failure, fueling mimetic rivalry. The public nature of the Bitcoin price allows for constant comparison with others, intensifying the desire to imitate successful investors or traders. The crypto community has developed a rich culture of memes and slogans that reinforce key narratives and stoke mimetic desire. Phrases like "HODL" (hold on for dear life) and "to the moon" create shared language and in-group signaling that intensifies collective enthusiasm. These memes serve as visible markers that allow people to recognize and imitate the desires of others in their social group. The memetic nature of crypto culture creates a self-reinforcing ecosystem of desire and imitation.

Models and Mediators of Desire in the Bitcoin Ecosystem. Girard emphasized the importance of models or mediators in shaping mimetic desire. In the context of Bitcoin adoption, several key groups have served as influential models. The first group is formed of early adopters and bitcoin millionaires. Stories of early Bitcoin adopters achieving massive wealth have created powerful models of desire. Figures like the Winklevoss twins, who turned an \$11 million investment into over \$1 billion, serve as vivid examples of the life-changing potential of Bitcoin investment [11]. These success stories fuel the desire to imitate and the fear of missing out on similar opportunities. The pseudonymous nature of Bitcoin adds another mysterious dimension to this dynamic. The possibility that anyone could be sitting on a fortune in Bitcoin creates a kind of generalized envy and desire to emulate unknown successful investors whose virtual wallets are visible and transparent, but whose identities are hidden. The second group of models are people who we can describe as tech visionaries and entrepreneurs. Influential figures in the tech world have served as important mediators of desire for Bitcoin. Elon Musk's tweets about Bitcoin, for instance, have had significant effects on both price and public interest [12]. Other tech luminaries like Jack Dorsey and Marc Andreessen have also been vocal supporters, lending their credibility to Bitcoin. These figures embody a kind of techno-utopian vision that adds to Bitcoin's appeal. Their endorsement signals not just potential financial gain, but alignment with a forward-thinking, innovative mindset. The third significant model group could be categorized as crypto influencers and thought leaders. A new class of crypto-specific influencers has emerged on social media platforms, serving as dedicated mediators of desire for Bitcoin and other cryptocurrencies. These figures – ranging from technical analysts to podcast hosts – shape the desires and beliefs of large followings. The rise of these influencers demonstrates how Bitcoin has created its own ecosystem of desire and imitation. The crypto influencer ecosystem represents a new mimetic hierarchy built around Bitcoin and blockchain technology.

Mimetic Rivalry and Conflict in the Bitcoin Space. While mimetic desire has driven much of Bitcoin's adoption, it has also led to intense rivalries and conflicts, as Girard's theory would predict. One of the most prominent forms of mimetic rivalry in the crypto space is between Bitcoin maximalists (who believe Bitcoin is the only legitimate cryptocurrency) and supporters of alternative cryptocurrencies. In the case of Bitcoin maximalists and altcoin supporters, both sides desire the same thing – the dominance and widespread adoption of their preferred cryptocurrency. However, they interpret their rivalry as being about the inherent qualities of the cryptocurrencies, rather than recognizing the mimetic nature of their conflict. As the rivalry intensifies, the opposing sides come to define themselves in opposition to each other, mirroring each other's behaviors and arguments. This mimetic escalation leads to increasingly extreme positions and rhetoric, with each

side viewing the other as an existential threat to the future of cryptocurrency. As Girard notes, "Desire can, in fact, be defined in similar terms, as a process of mimesis involving undifferentiation." [13, p. 287]. In this case, the undifferentiation occurs as both sides become increasingly similar in their fervor and argumentative strategies, even as they insist on their fundamental differences. A compelling case of this mimetic rivalry can be seen in the conflict between Bitcoin and Bitcoin Cash. In 2017, disagreements over how to scale the Bitcoin network led to a "hard fork," creating Bitcoin Cash as a separate cryptocurrency. This split was not merely a technical disagreement, but a full-blown mimetic crisis. Bitcoin Cash proponents, led by figures like Roger Ver, argued that their version was the "true Bitcoin," adhering more closely to Satoshi Nakamoto's original vision of peer-to-peer electronic cash. Bitcoin maximalists, in turn, labeled Bitcoin Cash as a fraudulent imposter, with some even referring to it as "Bcash" to deny it the Bitcoin name [14]. This conflict is illustrative of Girard's concept of "metaphysical desire." [15, p. 65-101]. Both sides claimed to be the rightful heirs to the Bitcoin legacy, with the name "Bitcoin" becoming a metaphysical object of desire that transcended mere technical specifications. The rivalry intensified to the point where debates often devolved into personal attacks and accusations of fraud or deception. As Girard would predict, this mimetic rivalry led to an escalation of rhetoric and actions on both sides. Bitcoin Cash proponents launched websites like bitcoin.com to promote their version as the "real" Bitcoin, while Bitcoin maximalists responded with fierce social media campaigns and even legal threats. The intensity of the conflict far exceeded what one might expect from a mere technical disagreement, demonstrating the power of mimetic desire in shaping the cryptocurrency landscape. This example shows how mimetic rivalry in the crypto space can lead to what Girard calls a "mimetic crisis," [16, p. 288-289] where the escalation of conflict threatens the stability of the entire system. It also highlights the challenges of resolving such conflicts in a decentralized, global community where traditional mechanisms of conflict resolution may not apply. Understanding these dynamics through the lens of Girard's mimetic theory provides valuable insights into the social and psychological forces shaping the evolution of Bitcoin and the broader cryptocurrency ecosystem. Another dimension of mimetic rivalry stemming from Bitcoin adoption is crypto vs traditional finance rivalry. Crypto enthusiasts often define themselves in opposition to the traditional financial establishment, desiring not just the success or possession of Bitcoin, but the revolutionary change it represents, which falls within the Girard's understanding of the dynamics of metaphysical desire. On the other side some defenders of traditional finance have come to desire the delegitimization of Bitcoin, seeing it as a threat to established economic orders. This rivalry has played out in public debates, regulatory battles, and competing narratives about the future of money. The intensity of this conflict has arguably increased desire for Bitcoin on both sides – both as a revolutionary tool and as an object of opposition.

Bitcoin as a Mimetic Proxy for Broader Desires. As Bitcoin has grown in cultural significance, it has increasingly become a mimetic proxy for broader desires and aspirations. This aligns with Girard's observation that objects of mimetic desire often take on symbolic significance that extends beyond their intrinsic qualities [17, p. 13-14]. For many, Bitcoin represents a desire for financial freedom and independence from traditional economic systems. The narrative of Bitcoin as a path to individual sovereignty and self-reliance has made it a powerful object of desire for those seeking alternatives to conventional financial structures. Bitcoin has also become a proxy for broader techno-utopian desires. For some, owning or supporting Bitcoin represents alignment with a vision of a decentralized, technology-driven future. This has made Bitcoin an object of desire not just for its potential financial returns, but as a symbol of technological progress and innovation. This aspect of Bitcoin's appeal demonstrates how mimetic desire often attaches itself to objects that represent broader ideological or cultural aspirations. For others, Bitcoin

serves as a mimetic proxy for anti-establishment or anti-government sentiments. The desire for Bitcoin becomes entangled with a desire to challenge or subvert existing power structures. The politicization of Bitcoin illustrates Girard's point that desires and rivalries become imbued with quasi-religious or ideological significance. The intensity of belief and conflict surrounding Bitcoin often resembles religious or political fervor more than mere economic interest [18, p. 53].

Mimetic Contagion and Market Cycles. The history of Bitcoin's price movements provides a clear illustration of how mimetic desire can drive market cycles. Bitcoin has gone through several boom-bust cycles, each displaying characteristics of mimetic contagion and subsequent disillusionment. Bitcoin's market cycles typically follow a pattern that aligns closely with Girard's description of mimetic crises. The cycle begins with initial adoption by a small group, often driven by ideological commitment or technical interest. As price increases attract more attention, it leads to broader mimetic desire and adoption. Media coverage and social proof then accelerate mimetic contagion, driving prices higher into bubble territory. A peak of collective enthusiasm is reached, often marked by extreme price predictions and widespread FOMO. Eventually, the bubble bursts, leading to a crash and period of disillusionment. Finally, a new cycle begins, often driven by a new narrative or technological development [19, 20]. This pattern has played out multiple times in Bitcoin's history, most notably in the 2017-2018 and the 2020-2021 cycles. Each cycle has drawn in a larger group of participants, expanding the scope of mimetic desire for Bitcoin.

Mimetic Desire and Bitcoin's Long-Term Adoption. While mimetic desire has clearly played a role in Bitcoin's short-term price movements and adoption cycles, its impact on Bitcoin's long-term adoption and potential as a global currency is more complex. Mimetic desire has been crucial in overcoming the initial adoption hurdles for Bitcoin. Cryptocurrencies, like other network-based technologies, become more useful as more people adopt them. Mimetic desire has helped drive the initial adoption necessary to make Bitcoin a viable network. As Bitcoin matures, mimetic dynamics could potentially lead to a kind of stabilization. When Bitcoin achieves a critical mass of adoption and institutional acceptance, mimetic desire could shift to a more stable consensus about Bitcoin's value and role in the financial system. This would align with Girard's concepts of how societies eventually stabilize mimetic rivalries through shared cultural understandings and institutions [21, p. 15-16].

Counter-arguments and Alternative Perspectives. While this paper has argued for the significant role of mimetic desire in Bitcoin adoption, it's important to consider alternative explanations and counter-arguments. Some economists and crypto advocates argue that Bitcoin adoption is primarily driven by rational evaluation of its technological merits and economic potential. From this perspective, the volatility and speculative frenzies around Bitcoin are simply growing pains of a new asset class, not fundamentally mimetic phenomena. For example, economist Saifedean Ammous argues in "The Bitcoin Standard" that Bitcoin's adoption is a rational response due to its superior monetary properties, particularly its absolute scarcity [22]. While this view doesn't necessarily contradict the role of mimetic desire, it places more emphasis on Bitcoin's intrinsic characteristics as drivers of adoption. Another perspective is that Bitcoin's adoption is primarily driven by technological factors and the broader trend of digitization in society. From this view, mimetic desire may play a role, but the fundamental driver is the natural progression of technology reshaping financial systems. Balaji Srinivasan, for instance, argues that Bitcoin adoption is part of an inevitable shift towards decentralized, digital systems in all aspects of society [23]. This technologically deterministic viewpoint might be considered as seeing mimetic effects as secondary to larger technological trends. Some analysts emphasize macroeconomic factors as the primary drivers of Bitcoin adoption. For example, the narrative

of Bitcoin as a hedge against inflation and currency devaluation has been a significant factor in its recent growth. While these macroeconomic narratives can certainly fuel mimetic desire, proponents of this view would argue that the underlying economic conditions are the root cause of Bitcoin adoption, with mimetic effects playing a secondary role [36; 37].

Conclusion. Our examination of Bitcoin through the lens of René Girard's mimetic theory reveals insights into the nature of its adoption and the broader implications for our understanding of technological and financial innovation. By analyzing Bitcoin as an object of mimetic desire, we uncover complex dynamics that extend far beyond traditional economic explanations. Our analysis demonstrates that key attributes of Bitcoin – its scarcity, potential for significant returns, and revolutionary narrative – have made it a uniquely potent object of mimetic desire in the digital age. The global, decentralized nature of Bitcoin, combined with the amplifying effects of social media, has created unprecedented conditions for mimetic contagion on a global scale. We've seen how Bitcoin has become a mimetic proxy for broader desires and aspirations, including financial sovereignty, technological utopianism, and resistance to established power structures. The mimetic rivalries observed in the Bitcoin ecosystem – between Bitcoin maximalists and altcoin supporters, or crypto enthusiasts and traditional finance – provide vivid illustrations of Girard's theories about how mimetic desire leads to conflict and undifferentiation. These conflicts have paradoxically intensified desire for Bitcoin while also posing challenges to its long-term adoption and stability. Our Girardian analysis of Bitcoin could also prove valuable for understanding not just cryptocurrency adoption, but also broader patterns of technological and financial innovation. It suggests that the success of new technologies may depend as much on their ability to capture and channel mimetic desire as on their intrinsic technical merits, challenging us to reconsider our assumptions about rational decision-making in economic systems and the nature of value itself. Examining Bitcoin through the lens of mimetic theory invites us to reflect deeply on the nature of desire, the role of imitation in society, and the relationship between individual agency and collective behavior in our increasingly digitized world and Girard's work helps us to extend our understanding the human dynamics at the heart of social transformations.

Bibliography

1. Girard, René. *Deceit, Desire, and the Novel: Self and Other in Literary Structure*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1965.
2. Burkert, Walter., Girard, René., Smith, Jonathan. *Violent Origins: Walter Burkert, René Girard, and Jonathan Z. Smith on Ritual Killing and Cultural Formation*. Stanford University Press, 1987. p. 122.
3. Palaver, Wolfgang. *René Girard's Mimetic Theory*. East Lansing: Michigan State University Press, 2013.
4. Nakamoto, Satoshi. "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System." *Bitcoin.org*, 2008.
5. Girard, René. *Violence and the Sacred*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977, p. 146.
6. Girard, René. *Deceit, Desire, and the Novel*, p. 65-101.
7. Girard, René. *Things Hidden Since the Foundation of the World*, p. 296.
8. Girard, René. *Deceit, Desire, and the Novel*, p. 9.
9. Girard, René. *Things Hidden Since the Foundation of the World*, p. 295.
10. Girard, René. *Violence and the Sacred*, p. 152.
11. Aimee Picchi, "Winklevoss Twins Are Bitcoin Billionaires as Investments Soar," *CBS News*, December 4, 2017, <https://www.cbsnews.com/news/winklevoss-twins-bitcoin-billionaires-investment-price-surges/>.

12. Ryan Browne, "Bitcoin Spikes 20% after Elon Musk Adds #Bitcoin to His Twitter Bio," CNBC, January 29, 2021, <https://www.cnn.com/2021/01/29/bitcoin-spikes-20percent-after-elon-musk-adds-bitcoin-to-his-twitter-bio.html>.
13. Girard, René. Things Hidden Since the Foundation of the World, p. 287.
14. Grace Caffyn, "What Is the Bitcoin Block Size Debate and Why Does It Matter?" CoinDesk, October 8, 2021.
15. Girard, René. Deceit, Desire, and the Novel, p. 65-101.
16. Girard, René. Things Hidden Since the Foundation of the World, p. 288-289.
17. Girard, René. Deceit, Desire, and the Novel, p. 13-14.
18. Girard, René. Deceit, Desire, and the Novel, p. 53.
19. Burniske, Chris and Jack Tatar. Cryptoassets: The Innovative Investor's Guide to Bitcoin and Beyond. New York: McGraw-Hill Education, 2017.
20. Goetzmann, William N. "Bubble Investing: Learning from History." Yale School of
21. Girard, René. Violence and the Sacred, p. 15-16.
22. Ammous, Saifedean. The Bitcoin Standard: The Decentralized Alternative to Central Banking. Hoboken: Wiley, 2018.
23. Srinivasan, Balaji. The Network State: How to Start a New Country. Amazon Kindle, 2022.
24. Choi, Sangyup, and Junhyeok Shin. "Bitcoin: An Inflation Hedge but Not a Safe Haven." Finance Research Letters (August 1, 2021). <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102379>.
25. Parino, Francesco, Mariano G. Beiró, and L. Gauvin. "Analysis of the Bitcoin Blockchain: Socio-economic Factors behind the Adoption."

МІМЕТИЧНЕ БАЖАННЯ ТА БІТКОЙН КРИЗЬ ПРИЗМУ ФІЛОСОФІЇ РЕНЕ ЖИРАРА

Теодор Гривна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії*

*вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0009-0005-6044-6412>*

Це філософське дослідження розглядає феномен біткойну крізь призму міметичної теорії Рене Жирара, вивчаючи, як людське бажання та схильність до наслідування вплинули на траєкторію розвитку цього революційного феномену. Аналізуючи поширення біткойну як прояв міметичного бажання, ми відкриваємо глибокі уявлення про природу цінності, поширення ідей та стан людства у цифрову епоху. Наше дослідження стверджує, що біткойн, з притаманною йому рідкісністю та потужною символікою, став унікально могутнім об'єктом бажання у глобалізованому світі. Ми досліджуємо, як механізми імітації та суперництва, описані Жираром, посилені глобальними цифровими мережами, призвели до безпрецедентного росту та поширення біткойну. Наш аналіз розкриває біткойн як міметичний проксі для ширших філософських та ідеологічних прагнень, таких як фінансовий суверенітет, технологічний утопізм та опір усталеним владним структурам. Крізь цю призму ми досліджуємо біткойн не просто як валюту чи інвестицію, але нашим аналізом ми відкриваємо в ньому дзеркало, що відображає колективні надії, страхи та бажання. Синтезуючи погляди філософії Жирара з сучасними цифровими явищами, наше дослідження пропонує нове розуміння перетину технології, фінансів та людської поведінки, спонукаючи нас переосмислити наше розуміння інновацій, їх поширення та розвитку, припускаючи, що успіх нових технологій може бути пов'язаний однаково сильно як з динамікою міметичного бажання, так і з вирішенням практичних проблем. Це філософське дослідження біткойну крізь призму міметичної теорії вибудовує глибоке розуміння того, як

людське бажання формує наші економічні, технологічні та соціальні ландшафти, запрошуючи нас замислитися над природою прогресу, роллю імітації в суспільстві та складною взаємодією між індивідуальною діяльністю та колективною поведінкою в нашому дедалі більш цифровому світі.

Ключові слова: філософія технології, соціальна філософія, Рене Жирар, соціальне зараження, технологічний розвиток, фінансова філософія, цифрова антропологія.

УДК 141.32(430)»18/19»:316.422.44
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.4>

МЕДІАТОР І ДЖЕРЕЛО ВІДЧУЖЕННЯ: ДІАЛЕКТИКА ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЛОСОФІЇ ХАННИ АРЕНДТ І КАРЛА ЯСПЕРСА

Олена Груба

*Karlsruhe Institute of Technology (KIT), PhilETAS
24 Douglas St., Karlsruhe, 76133, Germany*

Стаття присвячена аналізу філософських поглядів Ханни Арендт та Карла Ясперса на проблему відчуження, що виникає в умовах технологічного прогресу. Цей термін, широко використовуваний в екзистенціалізмі, описує стан ізоляції людини від світу, інших людей і навіть самої себе. Для Арендт та Ясперса техніка виступає одночасно медіатором між людиною і світом, та джерелом відчуження, що спонукає до певної діалектичності впливу технологій.

Карл Ясперс наголошував на тому, що технології, поступово замінюючи людську діяльність, призводять до втрати людиною своєї сутності та унікальності. Він попереджав, що якщо технології продовжуватимуть домінувати у континуумі існування–діяльність–сутність, це знищить засоби, за допомогою яких людина визначає себе. Ясперс вважав, що технології призводять до гомогенізації соціального середовища, де люди змушені підлаштовуватися під нові реалії, втрачаючи свою індивідуальність. Це особливо проявляється в умовах масової культури, де особиста свобода і унікальність піддаються загрози.

Ханна Арендт, з іншого боку, підкреслювала важливість політичної дії як основного аспекту людського існування. На її думку, технологічний прогрес призводить до відчуження від світу, тобто до втрати зв'язку з іншими людьми і навколишньою реальністю. Вона розрізняла два види відчуження: відчуження від світу, що пов'язане з втратою політичних взаємодій, і відчуження від Землі, що полягає в дистанційованні людини від природи. Арендт вважала, що сучасна епоха характеризується домінуванням *animal laborans* – людини, що зосереджена на задоволенні базових потреб, замість політичного життя, яке сприяє розвитку людської багатоманітності.

Стаття розглядає ці підходи до проблеми техніки та відчуження, підкреслюючи їхні відмінності та спільні риси, а також робить висновок про важливість критичного осмислення ролі технологій у сучасному світі. Окремо розглядається роль атомної бомби, яка для Ясперса стала символом екзистенційної загрози, і яка спонукає до глибокого переосмислення значення науки і техніки для людства. Ханна Арендт же акцентує увагу на ролі технологій у формуванні масової культури, яка призводить до відчуження людей один від одного і від самого світу, що посилює відчуття ізоляваності і втрати значущості людського життя.

Ключові слова: відчуження, екзистенціалізм, технології, технічний прогрес, масова культура, політична дія, свобода, автентичність, *Homo faber*, *animal laborans*, *vita activa*, відчуження від світу, відчуження від Землі.

Філософія ХХ століття стикається з численними проблемами, пов'язаними з технологічним прогресом, серед яких центральне місце посідає проблема відчуження. Цей термін, широко використовуваний в екзистенціалізмі, описує стан ізоляції людини від світу, інших людей і самої себе. У контексті технологічної епохи, відчуження стає дедалі важливішим питанням. Ханна Арендт і Карл Ясперс є двома ключовими філософами, які досліджували це питання. Вони мали схожі погляди на роль техніки як посередника та джерела відчуження, але водночас їхні підходи мали і важливі відмінності. Метою цієї статті є аналіз їхніх поглядів на проблему техніки та відчуження.

У філософії екзистенціалізму відчуження (нім. *Entfremdung*, англ. *alienation*) описує розрив між внутрішнім світом індивіда та зовнішньою реальністю, що викликає почуття безглуздості, тривоги та втрати автентичності. Основне питання екзистенціалізму полягає в тому, як існування може створити свою сутність, адже згідно з цією філософською течією, *існування передує сутності*. Ця ситуація передбачає перевагу певного виду діяльності, через яку сутність, як визначення себе, витворюється у процесі щоденних дій. Таким чином, людина є ніщо інше, як серія її дій – особистого залучення до світу. Отже, діяльність виступає посередником між існуванням і сутністю, без чого ніхто не може створити власне визначення себе. Але якщо щось стороннє замінить цю діяльність, якою тоді буде доля власної сутності? Це найважча проблема, з якою Карл Ясперс зіткнувся у зв'язку з технологією.

У контексті критики капіталізму, термін «відчуження» вперше використав Карл Маркс для опису соціально-економічного відчуження, яке виникає в умовах капіталізму як наслідок експлуатації праці. За Марксом, працівник відчужений від продукту своєї праці, процесу праці та інших працівників. Замість того, щоб сприяти розвитку особистості, технологія часто зводить людину до функції, підпорядковуючи її логіці ефективності та продуктивності (Marx 2007).

За словами екзистенціалістів та прихильників цієї течії – екзистенціальний принцип надає кожній людині привілей бути творцем самого себе. Вона створює себе відповідно до своїх найкращих виборів і дій. Таким чином, зберігається право кожної людини бути унікальною. Для Ясперса «унікальність» – це вид абсолютної свободи. Технологія ж обмежує цю свободу, а отже, і право бути справжньою, автентичною особистістю. У великомасштабних організаціях праці людина починає нагадувати компонент машини. Роблячи це, технологія ставить край особистій свободі бути унікальною індивідуальністю.

Карл Ясперс бачив в технології загрозу автентичному існуванню людини. Він стверджував, що технологія починає замінювати людську діяльність, що призводить до відчуження людини від своєї сутності. Людська діяльність є необхідною для створення сутності, тому, якщо техніка замінює цю діяльність, людина ризикує втратити своє справжнє «я». Ясперс також застерігав, що технологія обмежує свободу людини, перетворюючи її на компонент машини. Усі ці речі – щастя, справжнє «я» (сутність) – можуть бути досягнуті лише через людські дії. Загроза технології, за Ясперсом, полягає в тому, що вона починає замінювати людську діяльність у континуумі існування–діяльність–сутність (*existence–activity–essence*). Якщо ми дозволимо технології це зробити, попереджає Ясперс, це знищить засоби, за допомогою яких людина визначає себе (Jaspers 2010). «Технології справді полегшують роботу. Однак, змушуючи природу працювати через посередництво (медіацію) машини, людина дистанціюється від природи» (Jaspers 2010).

Технології – явище не нове і має довгу історію, еквівалентну історії людства, так як, на відміну від тварин, людство не могло б вижити без допомоги технологій. Тим не менш, це не ставало перешкодою для свободи людини аж до кінця 18 століття. Проблема Ясперса полягає не в самій технології, а в її силі створювати **масову культуру**.

Те, як технологія створює масову культуру, є центральним питанням у тезі про відчуження Карла Ясперса, адже «масове життя – це різновид існування, зумовлений технологічним апаратом» (Verbeek 2005). Для Ясперса як і для Арндт очікувана тривалість життя, народжуваність і смертність – це перші й найважливіші аспекти людського життя, які опиняються під безпосереднім впливом науки і технологій. Внаслідок цього «розвиток технологій призвів до вибухового зростання населення, що вимагало організації суспільства як апарату, який приносить із собою певний тип соціального існування, який Ясперс назвав

масовою культурою» (Verbeek 2005). Таким чином, масова культура є побічним продуктом взаємодії між технологічним розвитком і зростанням населення, яке упродовж останніх століть було експоненціальним (Verbeek 2005). Поширення технологій у всьому світі тягне за собою наступне – суспільства піддаються однаковому процесу виробництва, розподілу та споживанню подібних товарів і послуг. Отже, маса опосередковано змушена «підлаштовуватися до нових реалій» і розвивати поступово єдину соціально-економічну систему. Процес вимушеного визначення і підлаштування себе під існуючу систему Ясперс називає «гомогенізацією соціального середовища» (Jaspers 2010).

Стандартизованість артефактів та процедур їх виготовлення Ясперс теж вважає обмежуючою силою проти вивільнення творчої енергії людини та реалізації її потенціалу.

Для Ясперса принципово новою технологічною подією екзистенціального значення є атомна бомба. «Зіткнувшись із загрозою повного знищення кидає виклик усій нашій внутрішній реальності» (Jaspers 1983). Твір «Атомна бомба і майбутнє людини» (*Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, 1958) Ясперс написав в той час, коли ще тривала так звана «Холодна війна» між наддержавами ХХ століття Радянським Союзом і США, які прагнули до гегемонії у світовій політиці і вважається головною працею Ясперса у галузі політичної філософії.

Ясперс вважає, що думка про руйнівну спроможність атомної бомби «має проникнути в повсякденне життя кожного, як заклик до розвитку. Тут лежить реальний горизонт подій в які ми повинні потрапити. Небажання знати, саме по собі є катастрофою(...) Здобуття знань – це єдине, що може запобігти лиху». Стрімкий розвиток сучасних технологій не тільки призвів до появи атомної бомби, а й відкрив можливість піддати людство тотальному контролю та маніпуляції за допомогою технічних інструментів та пристроїв спостереження. Тому перебування в граничній ситуації (*Grenzsituation*) зараз вже не стосується окремих націй, в ній знаходиться усе людство.

І для Ясперса опис та механізми сучасної «невблаганної» реальності найкраще представлені у праці Ханни Арендт «*Totale Herrschaft*» (Джерела тоталітаризму, 1951).

Коли розірвані всі історичні зв'язки, маса людей, які втративши своє коріння, відчують себе непотрібними і покинутими. Якщо покинутість незліченної кількості людей стає нестерпно усвідомленою, то необхідно шукати нову основу, ґрунт, який би зумів усіх підтримати.

Коли всі народи, культури та держави зустрічаються на шляху до спільної долі людства (у контексті атомної бомби – долі самознищення), тоді їм потрібно щось спільне, в чому вони могли б порозумітися – універсальні права людини (Jaspers 1983).

Для Ханни Арендт питання відчуження було тісно пов'язане з політичною діяльністю. На її думку, бути людиною означає бути політичною істотою. Вона бачила загрозу у тому, що технології можуть втручатися у ці людські взаємодії, змінюючи їхню природу. Арендт також підкреслювала, що технологічний прогрес сприяв формуванню масової культури, що призвело до відчуження людей від світу, тобто втрати зв'язку з іншими людьми та навколишньою реальністю.

Чи можуть уникнути політичного виміру технології, які водночас є і продуктом людської діяльності і її оточенням? Відповідь Арендт чітка та доволі скептична стосовно агентності «речей»: «Політична дія може відбуватися лише між людьми, без посередництва речей» (Arendt 1998).

В роботах Ханни Арендт не існує єдиного, узгодженого і чіткого визначення поняття «природа» чи «екологія». Це частково пов'язано з тим, що Арендт померла у 1975 році, задовго до того, як дискусії щодо змін клімату та дебатів про стійкий розвиток.

Ханна Арендт багато в чому обговорювала важливість осмислення наслідків втручання сучасної людини в земні або природні процеси. У своїх роботах, присвячених науці та технологіям, зокрема в таких працях, як «**The Human Condition**» (Стан людини, 1998 [1958]) і «**Between Past and Future**» (Між минулим і майбутнім, 2006 [1961]), Арендт виражала побоювання щодо повоєнних «наук про прогрес», розвиток яких міг поставити під загрозу «викриття Землі універсальним, космічним силам, чужим для природного порядку». Основною турботою Арендт завжди був «світ». Вона зосереджувалася не стільки на самій людині чи політиці, скільки на світі як на певній феноменологічній констеляції речей (або *thing-character*), яка постає центральною темою в її політичному мисленні.

Арендт розрізняла два види відчуження: відчуження від світу та відчуження від Землі. Відчуження від світу пов'язане з втратою зв'язку з іншими людьми та політичним життям. Відчуження від Землі, в свою чергу, стосується відчуження людини від природи і навколишнього середовища.

Стан «дистанціювання», або земного відчуження, досяг кульмінації в 1957 році, через космічну місію «Sputnik». Момент, коли обидві сторони в Холодній війні досягли мимовільного ідеологічного консенсусу: замість того, щоб розглядати місію з точки зору позитивної свободи (свободи виражати «людське панування» над небом), Арендт стверджує, що обидві сторони розглядали його насамперед з точки зору негативної свободи (свободи від «ув'язнення людини на землі»). Те, що обидві сторони могли, незважаючи на своє відчуження одна від одної, висловлювати таке спільне ставлення, для Арендт було очевидним знаком того, як «відчуження від Землі» виступає набагато глибшою спільною умовою сучасного життя.

Відчуження від світу є умовою, за якої сучасні люди відчувають відчуження від «простору між» (*space in-between*), який «відділяє і пов'язує» індивідів один з одним і з природою. Це стосується місць, інституцій, законів, практик і звичаїв, де відбувається політика. Відчуження від Землі (*Earth alienation*) є умовою, за якої люди відчувають неприязнь до планети, тобто їхнє відчуження від екзистенційної умови, яка робить їх «істотами, пов'язаними із Землею». Відчуженню від світу і від Землі провокують відчуття ізоляції, самотності та нікчемності (*worldlessness*).

На противагу відомій тезі Маркса про самовідчуження, Арендт стверджує, що відмінною рисою сучасної епохи є не самовідчуження людини, а її відчуження від світу. За Арендт, це відчуження від світу відбувається як від землі у всесвіт, так і від світу у себе (Арендт, 1958:6). Відчуження від світу сталося через те, що люди почали перейматися невідомим, місцями, яких вони не бачили і де не бували, замість того, щоб турбуватися про своє сусідство і свою власну спільноту.

Внаслідок поєднання науки, технологій та капіталізму *Homo Faber* підіймається на найвищу позицію – *vita activa*, що для Арендт означає життя політичне.

На відміну від Ясперсової тиранії масової культури, (більш сучасно до свого вчителю) Ханна Арендт згадує за фундаментальний людський стан – «людська багатоманітність» (*human plurality*). Ця система визнає співіснування несумісних і непримиренних особистих світоглядів. Іншими словами, множинність по своїй суті визнає свободу індивідів бути унікальними, мати власні світогляди і стилі життя. Тому твердження Ясперса, що індивіди перебувають під абсолютною конформністю і розчиняються в масовій культурі видається надто драматизованим.

Арендт також додає, що ці види активностей та відповідні їм стани «інтимно пов'язана із найзагальнішими (універсальними) умовами існування людини; народженням

і смертю, народжуваністю та смертністю (natality and mortality)» (Arendt 1998). Їхні справи, вчинки та слова допомагають людям залишити за собою слід, що не зникає разом з ними після смерті.

Праця (labor) – це маніфестація базової поведінки. Дії, які виконуються при цьому, мотивовані лише необхідністю виживання та задоволення біологічних потреб.

Завдяки ремісничій роботі (work) «земля» (the natural earth) стає «світом» (the world). Організовані артефакти здатні «чинити опір поглинаючому життєвому процесу людей, що в ньому мешкають, і таким чином пережити їх» (Арендт, 1977, цит. за Джановер, 2011:27). Homo faber «руйнує» природу і «веде себе як господар і володар всієї землі» (Арендт, 1958:139).

Homo faber створює матеріальні речі, які можна знищити, але які призначені залишатися, навіть коли творець цих речей покидає світ. Для Арендт ця міцність речей світу надає їм «відносну незалежність від людей, які їх створили і використовують, їхню «об'єктивність», яка дозволяє їм витримувати, «протистояти» смертності і існувати далі...» (Arendt 1998). Окрім того, homo faber створює умови для політичного життя.

Для Арендт активність, яка стосується того, що «люди, а не Людина, живуть на землі і населяють світ», – це дія (an action). Іншими словами, дія відповідає умові людської багатоманітності. Робота (work) і праця (labor) – це діяльності, які можуть здійснюватися автономно, але дія вимагає існування інших і не може бути реалізована наодинці. За Арендт, людська умова багатоманітності є основою для дії та мовлення (speech).

Арендт стверджує, що це спільне життя у світі означає наявність світу речей між людьми, які мають спільний світ. Отже, світ із його матеріальністю, як стіл або будівля, є простором, що пов'язує нас один з одним. Значення цієї аналогії стає очевидним, коли Арендт продовжує: «Якщо б якась магічна сила раптом змусила стіл, навколо якого зібралось кілька людей, зникнути, то двоє осіб, які сидять один навпроти одного, більше не були б розділені, але також втратили б будь-який матеріальний зв'язок між собою» (Арендт, 1958:53).

Якщо подивитися на «стіл» – матеріальний штучний квадратний, прямокутний або круглий об'єкт – ми бачимо, що він призначає певні ролі кожній людині, яка сидить навколо нього. Зміст дії та мовлення спрямований на того, хто сидить навпроти за столом, але сам стіл виступає посередником у тому, як ти себе презентуєш, здійснюєш свої вчинки і виголошуєш свої слова. Арендт вказує в іншому уривку з «Стану людини», що більшість дій і мовлення стосується цього «між», яке змінюється з кожною групою людей, так що більшість слів і вчинків пов'язані з якоюсь об'єктивною реальністю в світі, окрім того, що вони також є розкриттям діючого і мовного агента» (Арендт, 1958:182).

Медіація матеріальних об'єктів у цьому контексті означає, що самі речі (такі як стіл) формують і змінюють динаміку відносин між людьми, надаючи їм певний контекст і впливаючи на зміст їхніх дій і слів.

Сучасність у Арендт розділена на дві епохи: модерний вік (від середини 16 століття до середини 20 століття) і модерний світ (від середини 20 століття і далі). Така періодизація слугує проекту Арендт, який полягає в тому, щоб розмістити перекалібрування діяльності людства у світі, або буття-людини-у-світі, в певний історичний контекст. Цей поділ характеризується двома важливими процесами або умовами: **відчуженням від світу і відчуженням від Землі (Earth alienation)**.

Модерність у розумінні Арендт, наскільки вона залежить від буття людини у світі, визначається трьома подіями, які описують переплетення **науки, технологій та капіталу**, що є надзвичайно важливими для розуміння її критики:

1. Відкриття Америки та подальше дослідження всієї земної кулі.

2. Реформація, яка, завдяки експропріації церковних і монастирських володінь, започаткувала подвійний процес індивідуальної експропріації та накопичення суспільного багатства.

3. Винахід телескопа, літака та розвиток нової науки загалом, що розглядає природу Землі з точки зору всесвіту (Arendt 1998).

«Відкриття Америки», або колоніальні подорожі, були подією, яка мала і те, і інше продовжував розвиток капіталізму (таким чином посилюючи світове відчуження) і водночас підштовхнули розвиток земного відчуження. Колоніалізм запустив тривалий процес об'єктивації планети, який завершився лише у 20 столітті, на кінець сучасної епохи, коли «людина [повністю заволоділа своїм земним житлом]» і збирала нескінченні горизонти [...] у глобус, величні обриси якого вона знає, як власні лінії на долоні». Земля почала сприйматись як об'єкт вивчення, що вимагає певного дистанціювання, виокремлення себе з контексту, відчуження (alienation).

Підтвердження Галілеєм геліоцентричної системи Коперника, символізує подвійну зміну уявлення сучасних людей про себе та роль науки у світі. По-перше, цей зсув передвіщав зростання «сумнівів» в адекватності органів чуття для спостереження явищ. Для Арндт філософська та політична реакція на відкриття відкриття була не «радістю», а «картезіанським сумнівом, завдяки якому виникла сучасна філософія [...]». Емпірично підтвердивши те, що донедавна було «припущеннями» Галілей «взяв у сферу дії прикутої до землі істоти та її прив'язаних до тіла органів чуття те, що, здавалося, буде завжди поза межами її досяжності» (Arendt 1998).

На думку Арндт, відкриття Галілея ознаменувало також епістемологічний зсув у ролі науки, яка тепер могла відтворювати явища за допомогою інструментів.

У своїх працях Ханна Арндт виокремила три види активності, які відповідають трьом типам людської діяльності: праця (labor), робота (work) і дія (action). Homo faber – це той, хто створює матеріальні речі і змінює світ, тоді як animal laborans зосереджується на задоволенні базових потреб. За Арндт, сучасна епоха характеризується домінуванням animal laborans, що призводить до того, що процес виробництва і споживання стає нескінченним циклом, а людина все більше залежить від технологій, які підтримують цей цикл. Це, у свою чергу, посилює відчуження.

У контексті *vita activa*, якщо люди мислять себе виключно як homo faber, не замислюючись про світ (політику та дію) або життя (працю та природу), вони інструменталізують і те, і інше. Це відбувається тому, що ментальність homo faber є утилітарною, і таким чином вони не можуть розрізнити «корисність і змістовність», що мовно виражається через використання «задля» на протипагу «заради».

Оскільки співвідношення категорій «засоби-цільі» нагадує «ланцюг, де кожна ціль може знову слугувати засобом у якомусь іншому контексті», проблема піднесення homo faber до найвищої точки в активному житті полягає в тому, що утилітарний підхід починає поширюватися на світ і природу, так що «людина» починає вважати себе «мірою всіх речей».

Сутність діяльності homo faber полягає в тому, що вони створюють речі для світу «людей», як би сказала Арндт. Отже, діяльність homo faber онтологічно обмежена створенням **артефактів** (штучних об'єктів використання). Проте зі зміщенням від homo faber до animal laborans ця межа була розширена, у тому сенсі, що весь світ став товаром. У результаті цього інструментальний ланцюг виробництва перетворився на масове виробництво підсилене автоматизованими технологіями, обмежене виготовлення було

принесене в жертву нескінченному споживанню, а сутність ремесла перетворилася на процес виробництва/споживання. Відбувся перехід від «Буття» до «Процесу». Для Арндт сучасні люди живуть у світі, глибоко сформованому технонаукою, де продукти технонауки, від дрібних гаджетів до автомобілів, телескопів і серверів даних, здаються «такою ж невід'ємною частиною нас самих, як і мушля для равлика».

Таким чином, із тим, як нескінченний процес отримав пріоритет над обмеженим процесом виготовлення, Арндт стверджує, що з *animal laborans* стали домінувати у *vita activa*.

Animal laborans, як окрема ментальність діяльності праці, має в своїй основі ідею «життя». Оскільки для Арндт праця полягає в підтримці життєвих необхідностей, вона є чимось, що ніколи не може закінчитися. Таким чином, праця «буквально стосується споживання – метаболізму, який нам потрібен для підтримання наших біологічних тіл [і життя] та їх неминучого занепаду».

Корисна підказка Арндт наприкінці розділу «Завоювання космосу» в книзі «Між минулим і майбутнім» (*Between Past and Future*) пропонує можливість «нового геоцентризму», світогляду, що, ймовірно, знову буде геоцентричним і антропоморфним, хоча й не в старому розумінні, коли Земля вважалася центром всесвіту, а людина – найвищою істотою. Він буде геоцентричним у тому сенсі, що Земля, а не всесвіт, є центром і домом для смертних людей, і антропоморфним у тому сенсі, що людина враховувала б свою власну фактичну смертність серед основних умов, за яких взагалі можливі її наукові зусилля.

Погляди Ханни Арндт і Карла Ясперса на техніку та відчуження виявляють глибокі філософські роздуми про природу людської діяльності та її взаємозв'язок із технологічним прогресом. Ясперс зосереджувався на загрозах, що технології становлять для автентичності та свободи людини, тоді як Арндт підкреслювала важливість політичного виміру техніки та ризики відчуження, що виникають у процесі формування масової культури та втрати зв'язку з навколишнім світом. Водночас обидва філософи погоджуються, що технологія має потенціал не лише для полегшення людської праці, але і для глибокого впливу на природу людського існування, що може призводити до відчуження та втрати автентичності.

Сучасне технологічне суспільство потребує критичного осмислення своєї природи і цілей, особливо в контексті питань свободи, ідентичності та відповідальності. І Арндт, і Ясперс наголошують на необхідності збереження людської унікальності та можливості дій, які не можуть бути замінені технічними процесами. Тільки через свідоме ставлення до технологій і обережне використання їх у служінні людським цілям можливо уникнути загроз відчуження і забезпечити збереження автентичності людського існування.

Список використаної літератури

1. Арндт, Ханна. Джерела тоталітаризму. Київ: Дух і літера, 2005. 540 с.
2. Arendt, Hannah. *The Human Condition*. University of Chicago Press, 2013.
3. Arendt, Hannah, and Jerome Kohn. *Between Past and Future*. Penguin, 2006.
4. Asmare, Brooh Alemneh. *The Alienation Thesis (A Critical Reflection on Karl Jaspers' Philosophy of Technology)*. *Philosophy of Technology*, 2016.
5. Baş M. *A Reinterpretation of Hannah Arendt as a Philosopher of Technology*: дис. – University of Twente, 2013.
6. Čerkez T. *World Is at Stake: Arendt, the Anthropocene, and "Mankind's Earthly Immortality"*. *HannahArendt.net*, 2021. Т. 11, №. 1.
7. Jaspers, Karl. *Die Geistige Situation der Zeit*. De Gruyter, 1960.

8. Jaspers, Karl. *The Origin and Goal of History*. Westport, Conn.: Routledge, 1976.
9. Karl Jaspers: *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen* (1958). In: Agazzi, E. and Schütz, E. ed. *Handbuch Nachkriegskultur: Literatur, Sachbuch und Film in Deutschland (1945-1962)*. Berlin, Boston: De Gruyter, pp. 455-458.
10. Kitschelt H. *Left-Libertarian Parties: Explaining Innovation in Competitive Party Systems*. *World Politics*. 1988. Vol. 40, Issue 2. P. 194-234.
11. Marx, Karl. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. 2007.
12. Smith D. *Existentialism and Technology*. *The Bloomsbury Handbook of Existentialism*, 2024, P. 236-251.

MEDIATOR AND SOURCE OF ALIENATION: THE DIALECTIC OF TECHNOLOGY IN THE PHILOSOPHY OF HANNAH ARENDT AND KARL JASPERS

Olena Gruba

*Karlsruhe Institute of Technology (KIT), Philetas
24 Douglas St., Karlsruhe, 76133, Germany*

This article focuses on analyzing the philosophical perspectives of Hannah Arendt and Karl Jaspers regarding the problem of alienation that arises in the context of technological progress. Widely used in existentialism, this term describes the state of a person's isolation from the world, other people, and even oneself. For Arendt and Jaspers, technology is not only a mediator between humans and the world but also a source of alienation, which leads to a certain dialectic of the influence of technology.

Karl Jaspers emphasized that technologies, gradually replacing human activity, lead to a loss of a person's essence and uniqueness. He warned that if technologies continue to dominate the existence–essence continuum, this will destroy the means by which a person defines themselves. Jaspers believed that technologies lead to the homogenization of the social environment, where people are forced to conform to new realities, losing their individuality. This is especially evident in the context of mass culture, where personal freedom and uniqueness are at risk.

Hannah Arendt, on the other hand, emphasized the importance of political action as a fundamental aspect of human existence. In her view, technological progress leads to alienation from the world, resulting in the loss of connection with other people and the surrounding reality. She distinguished between two types of alienation: alienation from the world, which is associated with the loss of political interactions, and alienation from the Earth, which involves the distancing of humans from nature. Arendt believed that the modern era is characterized by the dominance of *animal laborans*—people focused on satisfying basic needs, rather than engaging in political life, which fosters the development of human plurality.

The article examines these approaches to the problem of technology and alienation, highlighting their differences and commonalities, and concludes by emphasizing the importance of critically understanding the role of technology in the modern world. The role of the atomic bomb is also considered, which for Jaspers became a symbol of existential threat, prompting a profound rethinking of the significance of science and technology for humanity. Meanwhile, Hannah Arendt highlights the role of technology in shaping mass culture, which leads to the alienation of people from one another and the world itself, intensifying feelings of isolation and the loss of the meaning of human life.

Key words: alienation, existentialism, technology, technical progress, mass culture, political action, freedom, authenticity, Homo faber, animal laborans, vita activa, alienation from the world, alienation from the Earth.

УДК 271.4-726.1(477):[323.1:316.75](=161.2)
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.5>

ЄПИСКОП СОФРОН МУДРИЙ ТА ЙОГО ФІЛОСОФСЬКЕ БАЧЕННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Віталій Деркач

*ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7706-801X>*

У статті досліджено національну ідею та філософські погляди стосовно створення ідентичності українського народу де проглядаємо ці заклики у діяльності та творчості владики Софрона Мудрого протягом різних етапів його життя як в Україні так і за межами. Бачимо, що владика завжди переживав за долю Українського народу. У праці виокремлено основні аспекти його діяльності та заклики до любові своєї батьківщини. Знаємо його як працелюбного науковця, який свого часу працював за кордоном як віце-ректор, а згодом як ректор Української Папської колегії святого Йосафата у Римі. Крім того, багато років він працював на радіо «Ватикан». Звернено особливу увагу на те що владика закликав до створення та відстоювання своєї національної ідеї, а також впроваджував екуменічну діяльність, яка була виражена у його працях, а особливо у проповідництві. В кожному своєму заклику до суспільства, владика завжди підкреслював та акцентував свою увагу на любові до свого народу. Також у даному дослідженні звернено увагу на зв'язок між християнськими цінностями та національним вихованням у поглядах владики Софрона Мудрого. Подано основні ідеї щодо бачення України як демократичної, вільної, незалежної та християнської держави. Владика Софрон Мудрий у своїх закликах до людей закликає та водночас запевняє, що Українська держава і український народ завжди може покладатися на допомогу з боку Церкви, як інтегральної частини українського суспільства. Також можемо зауважити, що ми в цій статті прагнемо звернути вашу увагу на філософське бачення владики яке він завжди втілював у життя через свої заклики до любові батьківщини та заклики до співпраці та екуменізму. Також хочемо звернути увагу на непересічну постать владики Софрона Мудрого, незважаючи на час, в якому він проживав. Проаналізувавши його думки та звернення до вірних Української греко-католицької церкви, можемо сміливо його назвати філософом, патріотом, мислителем та науковцем того часу.

Ключові слова: Софрон Мудрий, владика, УГКЦ, формація, нація, національна ідея, християнське виховання, ідентичність, проповідництво, наукова діяльність, наукові роботи.

Постановка проблеми. Владика Софрон Мудрий протягом величезного періоду свого життя перебував за межами України, а зміг повернутися на свою Батьківщину аж 1994 р., тобто уже у досить пізньому віці. Варто зауважити, що під час перебування за кордоном він не втратив своєї національної ідентичності, а невтомно працював для свого народу, пишучи проповіді та послання, працюючи на радіо «Ватикан» та виховуючи духовних та інтелектуальних лідерів нашої Церкви та нашого народу. Усі ці дії та твори владики Софрона неодмінно були пов'язані із національним вихованням та національною ідеєю.

Дослідженням особистості, творчості та діяльності владики Софрона Мудрого займалися О. Каськів, Р. Горбань. Варто зрозуміти, що тематика національної ідеї у діяльності та творчості владики Софрона є ще не дуже дослідженою темою, яку потрібно розкривати у подальших наукових роботах.

Мета роботи. Висвітлити основні аспекти національної діяльності владики Софрона Мудрого, а також його національну ідею та філософські погляди стосовно створення ідентичності українського народу де проглядаємо ці заклики у його діяльності та творчості, подати найважливіші думки щодо національної ідеї, виокремити, наскільки важливою вона є для нашого народу, а також – як взаємодіє із правдивим християнським вихованням.

Виклад основного матеріалу. Владика Софрон Мудрий (ім'я при народженні – Степан) народився 27 листопада 1923 року у м. Золочеві. Протягом 1942–1944 рр. вивчав електричну інженерію. 1949 р. вступив до монастиря отців-василіян. 14 січня 1955 р. склав вічні обіти у Чині святого Василя Великого, а 25 грудня 1958 р. отримав ієрейські свячення. 1959 р. здобув ліцензіат із богослов'я, а 1964 р. – став доктором канонічного права. Протягом багатьох років очолював навчально-формаційні заклади нашої Церкви. Був призначений на єпископа-коад'ютора Івано-Франківської єпархії УГКЦ 2 березня 1996 р., а єпископська хіротонія відбулася 12 травня 1996 р. 22 грудня 1997 р. його було інтронізовано як правлячого єпископа Івано-Франківського. До 2005 р. виконував ці обов'язки, поки не пішов на еміграцію. Помер владика Софрон 31 жовтня 2014 р. в місті Івано-Франківську [2].

Висвітлення національної ідеї владики Софрона варто розпочати із його діяльності, яка протягом більшої частини його життя була тісно пов'язана із формацією та освітою богословів і священнослужителів. Спершу він був протягом 14 років (1960–1974 рр.) віце-ректором, а від 1974 по 1994 рр. – ректором Української Папської колегії святого Йосафата. 1966–1974 рр. у його діяльності також асоціюються із керівництвом українського відділу, у якому вироблялися фонокасети та пластинки із різними тестами та піснями для релігійних потреб українського народу [9, с. 90].

Варто зауважити, що одним із завдань, які були вироблені для семінаристів колегії, було надання священницького, морального, духовного та інтелектуального вишколів для студентів усіх українських церковних областей. Це є ще одна вагома характеристика того, що владика Софрон, будучи отцем, дбав, щоби наша Церква мала підготовлених у всіх напрямках священнослужителів, які нестимуть Слово Боже для різних областей нашої держави. У цьому можна побачити національну та загальноцерковну ідеї, а точніше – взаємозв'язок між ними [9, с. 93].

Протягом свого управління колегією отець Софрон неодноразово залучав семінаристів до культурно-просвітницьких заходів, щоби вони могли побачити українську культуру. Прикладом цього є відвідини ансамблю «Золотий Ятран». Ця подія та кілька інших таких заходів є чудовим свідченням того, що національна ідеї у діяльності отця Софрона як керівника формаційного закладу є надзвичайно розвинутою [9, с. 114].

Від грудня 1939 р. функціонувала українська редакція радіо «Ватикан», у якій протягом майже сорокарічного періоду працював отець Софрон Мудрий. Потрібно зауважити, що за допомогою цієї редакції було збережено зв'язок між нашим народом та нашою Церквою і Апостольською Столицею. Також це є свідчення того, що владика Софрон Мудрий ще в молодому віці чітко виражав своє бажання працювати на розвиток Церкви та нашої держави, яка була окупована радянськими військами [16, с. 155].

Сам владика Софрон згодом згадував, що для нього робота на радіо Ватикан була улюбленою місією для України. Це була та прекрасна можливість і нагода закладати цеглини, за допомогою яких відбулося збереження нашої релігійної культури та ідентичності. Він не обмежувався лише проповідями, адже відбувався запис Літургій, акафістів, молебнів, частин добового кола чи релігійних пісень. Також під керівництвом

отця Софрона Мудрого було здійснено аудіозапис Нового Завіту, цілого Псалтиря та частини Старого Завіту. Ще одна важлива дія підтверджує нам те, що діяльність владики Софрона пронизана збереженням національної ідеї. Він також ініціював запис заборонених в УРСР творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Пантелеймона Куліша, Олександра Довженка та інших. Тут потрібно зауважити, що загалом вдалося записати 18 серій на 140 касетах [16, с. 156-157].

Якщо проаналізувати історію українського народу, то ми можемо побачити, що він протягом усього часу терпів величезні страждання, які досягли свого апогею у XX столітті. Саме на них і припало дитинство та юність владики Софрона. Зараз варто висвітлити питання Волинської трагедії 1943 р. та роль владики Софрона у примиренні між українським та польськими народами. Ця трагедія насправду є великою, адже можемо простежити вину із обох сторін. Проте сама подія відбулася 80 років тому, а рани не одразу вдалося загоїти. Процес переговорів та знаходження спільних висновків у цьому випадку виявився досить непростий, адже обидві сторони стояли на своїх позиціях. 2003 р. було утворено групи, які очолили владика Софрон Мудрий (із боку УГКЦ) та владика Ришард Карпінський (із боку РКЦ). Варто зауважити, що після цього діалог між обома народами значно покращився, а праця обох груп принесла свої плоди. Із цього можна зробити висновок, що владика Софрон Мудрий був не просто релігійним діячем, а справжнім пастирем та одним із інтелектуальних, духовних та моральних лідерів нашого народу. У цьому ми також можемо побачити прояв національної ідеї – спрямування своєї діяльності на досягнення національної та релігійної справедливості, а головне – правди та істини [13, с. 334-335].

Також варто підкреслити, що у науковій діяльності владики Софрона також можна чітко простежити кристалізацію національної ідеї та спрямування на окреслення основних аспектів розвитку нашої Церкви та держави. А також проглядаємо бажання владики до співпраці та екуменічної діяльності. 11 жовтня 1996 р. було проведено науково-практичну конференцію «Берестейська церковна унія: історія, задум, реалізація. Погляд через 410 років». На цій конференції владика Софрон виступив із темою «Берестейська церковна Унія в житті українського народу та УГКЦ». У ній розкривається значення Унії для нашого народу та відображається взаємозв'язок між релігійною та національною ідеями [4, с. 91-92].

Протягом 1-2 жовтня 2004 р. відбувалася конференція «Роль УГКЦ у розбудові української нації та держави XX століття». На цій Всеукраїнській конференції висвітлювалися питання, пов'язані із роллю нашої Церкви та її основних діячів у формуванні нації та держави протягом минулого століття. Потрібно сказати, що роль Митрополита Андрея, Патріарха Йосифа, блаженних Григорія Хомишина та Симеона Лукача є досить вагомою, адже вони не лише опікувалися своїми вірними у душпастирській сфері, але і дбали про їхнє національне виховання та патріотичне спрямування своїх ідей та дій [4, с. 92-93].

Обов'язково потрібно звернути свою увагу, та пригадати про творчість владики Софрона Мудрого, адже із-під його пера вийшла величезна кількість творів, присвячених різній тематиці – від проповідництва до канонічного права та історії Церкви.

Найбільш відомий його творів є «Нарис історії Церкви в Україні», у якій розкривається по-особливому історія української Церкви та її вплив на розвиток держави. Варто зауважити, що у цій праці розглядається історія нашої Церкви ще від самих початків – не лише від хрещення 988 р., але від початків існування християнства – від I століття. Варто сказати, що у цій праці простежується національна ідея, адже неодноразово розповідається про національні чинники, які тісно поєднувалися із релігійними (а це ми можемо

простежити особливо у часи переслідувань нашої Церкви чи тих часів, коли відбувалися різні війни чи повстання, однією із причин яких були саме релігійні різноманіття чи незгоди) [10, с. 404].

Владика Софрон Мудрий відомий своїм проповідницьким хистом та вмінням промовляти такі слова, що не просто гарно звучали, але й мали відгомін – виконувалися та втілювалися у життя. У його проповідях неодноразово можемо відчитати також згадки про наш народ та нашу націю. Особливо варто звернути увагу на те, як владика Софрон розпочинав свої проповіді. Зараз подам ці привітання.

«Возлюблений у Господі Український народе!», «Дорогий і любий у Господі Український народе!», «Мій дорогий український віруючий народе!», «Дорогий мій віруючий у Христа український народе!», «Дорога українська молоде Христова!», «Сини і доньки любого українського народу!» [12, с. 55]. У цих привітаннях ми бачимо звернення до вірних, яке тісно взаємопов'язане із національною ідеєю – нашим народом. Ми повинні зрозуміти, що є християнами та українцями одночасно, ми маємо бути патріотами, які правдиво люблять свою державу, проте на першому місці для нас повинен бути Господь. У вищенаведених привітаннях видно, як владика Софрон звертається до вірних – возлюблений український народ, дорогий та любий, віруючий, а також – молодь та сини і доньки українського народу. Із цього можна зробити висновок, що у проповідях владика Софрона тісно пов'язані між собою національні та релігійні тематики, а це відображає нам наявність національної ідеї у його творчості та особливо – проповідництві.

Варто також розглянути кілька послань владика Софрона, у яких відображається його національна ідея. Коли ми подивимося на послання на Великдень 2009 року, то у ньому видно, як владика (спільно з владикою Володимиром Війтишиним) не забувають про місцеву владу. «Щиро вітаємо місцеву владу і хочемо побажати, щоб Ваша праця несла користь людям та Батьківщині нашій Україні» [15]. Ця коротка фраза дає нам можливість зрозуміти, що для владика Софрона була важливою також наша Батьківщина, адже він акцентує на тій користі, яку приносить влада для неї.

У 2010 році в Пасхальному посланні владика можна побачити, як він звертаються до українського народу. Окрім цього, що є досить поширеним для проповідей та промов владика Софрона, є ще одна особливість його бачення національної ідеї, пов'язане з емігрантами: «як рівно ж нашим братам і сестрам, яких доля закинула у чужі краї, далекі від своїх родин і громад, сіл та міст України» [1]. Владика часто промовляв також і до тих, які через певні обставини були змушені покинути нашу державу, адже саме такі люди є носіями нашої культури та ідеї за кордоном, вони спричиняються до збереження та поширення пам'яті про свою націю.

Єпископ Софрон завжди акцентував свою увагу на тому, що український народ має вільну та демократичною державу. Також завжди підтримував думку Блаженішого Любомира Гузара про те що український народ завжди може покласти на допомогу з боку Церкви [5, с. 46]. Поряд із цим, ми повинні залишатися християнським народом, який дотримується Заповідей Божих. Варто сказати, що для Кир Софрона справжня й демократична Україна – це та, у якій люди живуть за Законом Божим [6].

Висновки. Єпископ Софрон Мудрий старався завжди працювати на науковій площині, дбав за розвиток науки, та ідентичності. Проаналізувавши життя владика бачимо його невтомне служіння Господеві, Церкві, народові та людям. Його ідеї щодо українського народу ніколи не згасали, адже він ще працюючи в Римі багато робив для нашої Церкви та нашого народу. Велика кількість перекладених книжок та промовлених

проповідей стали тим місцем прояву любові владики Софрона до українського народу. Він невпинно розвивав українське богослов'я, виховував майбутніх провідників нашої Церкви та народу у національному дусі із обов'язковими християнськими цінностями в основі. Більша частина проповідей владики, а також значна частина його діяльності безпосередньо була пов'язаною із національною ідеєю та із любов'ю до свого народу. Він постійно наголошував на поєднанні християнства та любові до Бога із любов'ю до своєї держави.

Список використаної літератури

1. Великодне послання Єпископату Івано-Франківської єпархії УГКЦ 2010 р.Б. URL: <http://www.if-eparchia.org/1028--2010-.html> (дата звернення: 15.11.2023).
2. Владика Софрон Мудрий. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-sofron-mudryu-472/> (дата звернення: 15.11.2023).
3. Во время люте. https://risu.ua/vo-vremya-lyute_n107230 (дата звернення: 16.11.2023).
4. Горбань Р., Делятинський Р. Івано-Франківська Теологічна Академія УГКЦ: традиції та становлення (до 125-річчя Івано-Франківської єпархії УГКЦ, 20-річчя виходу з підпілля Духовної Семінарії та 10-річчя заснування Теологічної Академії): Наукове видання. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2010. 168 с.
5. Гоголь В., Деркач В. Громадсько-політична та пасторальна діяльність кардинала Любомира Гузара // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 49, С.39-47.
6. Єдність Церкви – Божий скарб. Пастирське Звернення до вірних і духовенства Івано-Франківської єпархії УГКЦ. URL: <http://www.if-eparchia.org/1014-2010-03-17-11-52-06.html> (Дата звернення: 15.11.2023).
7. Каськів О.. Вплив єпископа Софрона Мудрого на видавничу діяльність в Українській Греко-Католицькій Церкві. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії : статті. № 44. Львів, 2022. С. 34-40.
8. Каськів О. Вплив отця Софрона Мудрого на розвиток проповідництва в Українській Греко-Католицькій Церкві (1960-1993 рр.). Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії : статті. № 43. Львів, 2022. С. 32-38.
9. Мудрий С. Напис історії Української папської колегії святого Йосафата в Римі. Видавництво ОО Василян: Рим, 1984. 198 с.
10. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. Видавництво ОО Василян: Рим-Львів, 1995. 404 с.
11. Мудрий С. Під опікою Божого Провидіння. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 216 с.
12. Пена Л. «Слова» Софрона Мудрого: риси мовостилію. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2019. Випуск 812. Романо-слов'янський дискурс. С. 53-58.
13. Перевезій В. Проблеми українсько-польського порозуміння на початку ХХІ століття та роль релігійних організацій у їх розв'язанні. *Наукові записки*. Випуск № 29. С. 329-340.
14. Слово на посвяченні церкви у честь св. Архистратига Михаїла у Тисмениці. URL: <http://www.if-eparchia.org/377--s-0-.html> (дата звернення: 15.11.2023).
15. Христос Воскрес! Воістину Воскрес! URL: <http://www.if-eparchia.org/810-2009-04-15-07-45-57.html> (дата звернення: 10.11.2023).
16. Ципердок І. Роль єпископа Софрона Мудрого у становленні та розвитку української редакції радіо «Вагікан». *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. 2016. № 9-10 (7). С. 154-159.

BISHOP SOFRON MUDRY AND HIS PHILOSOPHICAL VISION REGARDING THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA

Vitaliy Derkach

PZVO "Ivano-Frankivska Akademiya Ivana Zolotoustoho",

Department of Social and Humanitarian Disciplines

Sofron Mudryi Str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7706-801X>

This article examines the national idea and philosophical views regarding the creation of the identity of the Ukrainian people. It explores these themes through the activities and works of Bishop Sofron Mudry during various stages of his life, both in Ukraine and abroad, revealing his consistent concern for the fate of the Ukrainian people. The work highlights the main aspects of his activities and appeals to the love of his homeland. Bishop Sofron Mudry is recognised as a hard-working scientist who, at one time, served abroad as vice-rector and later rector of the Ukrainian Pontifical College of St. Josaphat in Rome, and engaged in long-term work on Vatican Radio. Particular attention is given to the bishop's calls for the creation and defence of his national idea, as well as his implementation of ecumenical activities, which are evident in his writings and especially in his preaching. In each of his appeals to society, the bishop consistently emphasised and focused his attention on love for his people. This study also highlights the connection between Christian values and national education in Bishop Sofron Mudry's views. The main ideas regarding the vision of Ukraine as a democratic, free, independent, and Christian state are presented. In his appeals to the people, Bishop Sofron Mudry calls for cooperation while assuring that the Ukrainian state and its people can always count on help from the Church, seen as an integral part of Ukrainian society. Additionally, this article aims to draw attention to the bishop's philosophical vision, which he consistently put into practice through his calls for love of the homeland, cooperation and ecumenism.

Key words: Sofron Mudry, bishop, UGCC, formation, nation, national idea, Christian upbringing, identity, preaching, scientific activity, scientific works. We would also like to draw attention to the extraordinary figure of Bishop Sofron Mudry. Regardless of the time in which he lived, his addresses and thoughts to the faithful of the Ukrainian Greek Catholic Church reveal him to be a true philosopher, patriot, as well as thinker, and scientist of his era.

УДК [1+3]:316.285

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.6>

СВІТ НЕРІВНОСТЕЙ: ЛЮДИНА І КРАЇНОВЕ СУСПІЛЬСТВО

Лариса Діденко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра філософії гуманітарних наук
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1734-0055>*

Розглянуто нерівність у її варіативності (через типи, види, форми). Мета дослідження: виявити та охарактеризувати прояви нерівності через їх впливи на життєдіяльність антропоодиноці та країнового суспільства у сучасному світі.

Сучасний світ – це світ нерівностей, соціальна ціна яких дуже висока і постійно зростає. На ХХІ ст. нерівність досліджують за підходами (феноменним, процесним, становим) та за моделями (феноменною, процесною, становою, комплексною). У межах комплексної моделі нерівність постає не тільки у процесному розгляді (від передумов до можливих наслідків) через фіксовані момент-зрізи (як головні точки розгляду) та показникові результати (залежно від узятих параметрів), але й містить начеркові шляхи пом'якшення негативних результатів-наслідків.

Нерівність – це процес недосягання окремими суб'єктами антропоспричинюваних умов доступу до ресурсів, завдяки чому інші суб'єкти мають змогу самовдосконалюватися і/або збагачуватися. Нерівність існує ще до антропоз'яви, її зміст формує/уточнює кожна людина своїми діями (думками, словами, вчинками). Первинно вона «вмонтована» в антропоодиноці, але може ситуативно посилюватися як через інших суб'єктів, так само й за власними усвідомленими бажаннями/потребами. Проблема нерівності у її мережовості (неоднорідності проявів, постійній елемент-залежності) та транзієнтності (часовій та просторовій швидкозмінюваності, необмеженій перехідності), що передбачає постійне трансформування у соціосегментах. Головними типами нерівності є нерівність можливостей, нерівність участі в життєдіяльності і нерівність результатів. Види нерівності – вітальна, екзистенційна, ресурсна. З-поміж форм нерівності увага була зосереджена на гендерній, цифровій, ресурсоволодільній. Різні типи, види і форми нерівності склалися у «мережу нерівностей», ядром якої є умови доступу людини до ресурсів задля успішної життєдіяльності, або «життєвої гонитви».

Отже, на рівень і якість людського розвитку кожен варіатив нерівності впливає негативно, що можливо пом'якшити різними шляхами на рівні країни та окремою антропоодиноцією.

Ключові слова: нерівність, людина, навички, світ нерівностей, нерівність можливостей, нерівність результатів, модель розгортання нерівності, гендерна нерівність, гендерний розрив, цифрова нерівність, інтернет, інтернет-навички, самовдосконалювання, нерівність участі в життєдіяльності, життєва гонитва, якість людського розвитку.

Зауваги: 1) *пунктуаційна* – авторські, тобто мої власні, роз'яснення у тексті подані через {...}; уточнення марковані через (...); 2) *антропонімна* – усі імена-та-прізвища транслітеровані за фонетичним підходом зі збереженням автентичних подвоєнь та подані у тексті за першою згадкою у форматі «антропонім українською {антропонім мовою оригіналу та/або англійською}»; 3) *перекладацька* – цитовані частини з іноземномовних джерел наведені у авторських формулюваннях, що можуть не співпадати з «офіційними»; 4) *текстозапозичальна* – при перевірці на плагіат у презентованому тексті можуть бути віднайдені частини повторів із моїх попередніх публікацій, що є неусувним, оскільки деякі частини

є стандартними у формулюваннях (від зауваг до результатів дослідження), а дослідження нерівності передбачає послідовне розгортання ідей-та-гіпотез, частину з яких необхідно зазначити й – за потреби – відкоригувати через віднайдені нові дані (дослідження колег, ситуацій, власні розмірковування тощо); 5) *джерельна* – оскільки нерівність розгортається по-різному (від одиничного прояву у соціосегменті до сценарійованого поетапного впливу на все суспільство), що колеги відображають у теорезисі через гіпотезування (як «футурологічні конструкти») або постфактум (як розбір ситуацій – кейсів – з окремого соціосегменту), я зосередила свою увагу на «зададених джерелах», результати висловленого в яких вже наразі відчутні; 6) *соціо-відповідальна* – я свідомо витлумачую деяку частину ідей-та-підходів щодо нерівності вельми різко (й, може видатися, навіть моноекторно), що, за задумом, мало би «осяяти колег та читальників здоровим глуздом» щодо «загальної наслідковості» варіативів нерівності; 7) *завдячувальна* – я б з великим задоволенням бажала висловити найщиріші слова дяки поіменно усім тим, хто сприяв моєму глибшому розумінню нерівності у площині праксису, проте, з одного боку, Ваші імена-та-прізвища складають перелік більший за пропоноване дослідження, а, з іншого боку, я завжди пам'ятатиму спричинені кожним з Вас ситуаційні уроки; 8) *присвячувальна* – людині, яка повернула мені здатність мріяти.

Сучасний світ – це простір з множинними викликами і проблемами, але без остаточних розв'язків: для одних шляхи подолання вже віднайдені, а для інших – ще й дотепер тільки начерково формовані. Однією з таких проблем-утруднень постає нерівність, оскільки вона породжує багато негативу у життєдіяльності людини [1; 17]. У всьому світі «зростає занепокоєння, викликане збільшенням нерівності і відсутністю можливостей. Ці паралельні тенденції змінюють наші економіки, нашу демократичну політику і наші суспільства» [18, с. ix]. Сучасний світ множить нерівності, але в ньому відсутні оптимальні шляхи пом'якшення (а, можливо, й подолання) їх негативного впливу на життєдіяльність людини, народу країни і людства загалом. Це і становить головну проблему пропонованої статті.

Проблемоокреслення. Прискіплива дослідницька увага до нерівності тільки посилює її варіативність, проте її «завдання» не завжди постають зрозумілими та відразу розтлумачуваними. Якщо вона виникає, то зумовлює дестабілізування у діях антропоодиночності та/або спільнот (як на локальному/країновому, так само й на глобальному/світовому). Для підтримування рівноваги функціонування соціосегментів та доступу антропоодиночності до відкритих можливостей саморозвивання необхідно розтлумачити сутність нерівності, причини її виникнення, існування, поглиблення, а також її головні прояви (тобто типи, види, форми) у сучасному світі.

Тему пропонованого дослідження актуалізує не тільки окреслена вище проблема, але й загальна невизначеність щодо напрямку змін усього світу, тільки частину яких може регулювати антропоодиночність. Аналізування результатів теоретичних і практичних досліджень учених з різних локацій світу резюмую тезою: з останньої чверті ХХ ст. збільшується не тільки варіативність нерівності, зростає і «ціна нерівності» [18].

Рівень розробленості теми є середнім: дослідження проводять, але їх результативність не для усіх постає допоміжною. **Теорезис** формують ідеї, гіпотези та тези колег-дослідників: вітчизняних (Ольга Балакірева {Olga Balakireva}, Лариса Діденко {Larysa V. Didenko}, Наталія Коваліско {Natalia Kovalisko}, Ольга Куценко {Olga Kutsenko}, Елла Лібанова {Ella Libanova} та інші) і закордонних (Ентоні Аткинсон {Anthony B. Atkinson}, Корал Селест {Coral Celeste}, Дейвід Гірі {David C. Geary}, Естер Харгіттіай {Eszter Hargittai}, Еллен Хелспер {Ellen Johanna Helsper}, Ян фон Дейк {Jan A. G. M. Van Dijk}, Пол ДіМаджжіо {Paul

DiMaggio}, Александр фон Дюрсе {Alexander J. A. M. Van Deursen}, Ребекка Ейнон {Rebecca Eynon}, Йон-Чен Кім {Yong-Chan Kim}, Джек Чоу {Jack Linchuan Qiu}, Массімо Раннедда {Massimo Ragnedda}, Джон Ролз {John Rawls}, Амарт'я Сен {Amartya Sen}, Хайсберт Стют {Gijsbert Stoet}, Ян Стейярт {Jan Steyaert}, Джозеф Стигліц {Joseph Eugene Stiglitz}, Йоран Терборн {Göran Therborn}, Джу-Йон Чон {Joo-Young J. Jung} та інші). Серед них поняття «нерівність» витлумачують «за різним вектором»: як філософське, як економічне, як соціологічне, як культурне, як соціальне. Аналіз публікацій зумовлює узагальнення: вчені у своїх дослідженнях головну увагу приділяють соціальній нерівності. Проте сьогодні нерівність є крос-дисциплінарним поняттям, дослідження якого потребує уваги теоретиків і практиків різних сфер/галузей знання. Окрім того, це сприятиме всебічному осмисленню і розумінню нерівності: змісту, основи-ядра, механізмів виробництва і відтворення, способів зменшення або оптимізування її рівня у країні і в усьому світі загалом.

Мета дослідження: виявити та охарактеризувати прояви нерівності через їх впливи на життєдіяльність антропоодиноці та країнового суспільства у сучасному світі. Реалізування зазначеної мети передбачає **дослідницькими завданнями:** виявити сутність нерівності; з'ясувати підходи до її розуміння та моделі її розгортання; виокремити її основні типи, види і форми.

Методологію пропонованого дослідження складають методи (якісні – розмірковувальний, аналізувальний, синтезувальний, феноменологічний, герменевтичний, прагматичний, компаративний, реконструювальний, моделювальний; кількісні – статистичний), принципи (історичності, цілісності, умовної об'єктивності, причинності, обґрунтованості, ситуативності); підходи (плюриверсний, міждисциплінарний).

Результати дослідження презентовані у тематичних пунктах та авторських розтлумаченнях із апелюванням до ідей колег минулого та сучасного.

Поняття нерівності вельми непросте: його неможливо описати абстрактно, воно параметроване обставинами, специфікою соціосегменту та (без)діяльністю акторів. Нерівність часто пояснюють через «різність», «розходження», «відмінність», що є допоміжними маркерами у фіксуванні унікальних характеристик та/або розвиненіших властивостей. Характеристики нерівності проявлювані саме «як неявні якості окремих конкретів»: якщо порівняти два з них однакового походження (наприклад, автівки одного класу), то параметрально можна з'ясувати їх якісну різність (тобто нерівність моделі однієї автівки щодо іншої: базова конвеєрна, типового заводського збирання, базова конвеєрна-що-доповнена-на-запит-користувальника, ексклюзивного збирання тощо). Проблема виявлення/фіксування нерівності полягає у створенні особливих умов (випадків, ситуацій, сценаріїв), які уможливають проявлення «якісних значеннєвих відхилень». Але «нерівність речей» неспівмірна «нерівності у соціопросторі». Перша фіксована, оскільки речі (як матеріальні об'єкти) постають сталими (тут: вони не розвиваються як організми). Натомість друга – змінювана, оскільки антропоалежна (тобто людина може як спричинювати та/або поглиблювати нерівність у окремому соціосегменті, так само й пом'якшувати її або зводити до «нешкідливого результатно-наслідкового мінімуму»).

Спроби пояснити та/або дефініціювати нерівність були неоднорідними у попередні століття й досі не завершені. Сама нерівність як результати-наслідки та вигоди/зиски для окремих антропоодиноці первинно поставала через антропоодиноцеву вчинковість, проте вона ще й досі глухокутить дослідників через численні соціосегментні ситуативні прояви, напрямок яких не завжди можна прогнозувати та скеровувати до мінімальних втрат.

На першому етапі (від антропоз'яви до ранньомодерної доби): антропоодиноці зустрічається з нерівністю саме у площині праксису – фіксує переваги/недоліки переважно

при ресурсорозподілі або при усвідомленні своєї некомпетентності у дечому. Тут зовсім не йдеться про теорезис (тобто дефініційну чіткість академічного штибу), радше про індивідуальні ситуативні висновки. *На другому етапі* (з ранньомодерної доби до ХХ ст.): поняттям «нерівність» послуговуються технічно – його згадують з-поміж інших {порівняно з поняттями «бідність», «напруженість», «соціальна напруженість» тощо, застосовуваними щодо окремої країни і/або світу загалом}, пояснюють (тобто переважно розмито характеризують), але не окреслюють по-науковому. *На третьому етапі* (з останньої чверті ХХ ст.): нерівність розглядають активніше у дослідженнях соціосегментів, пропонують її різновекторні та поліаспектні витлумачення, проте уникають «єдиної підходової лінії» (хоча дослідницька площина може бути спільною).

Наразі чіткої дефініції нерівності так і не отримала: у дослідницьких текстах (філософських, культурологічних, економічних, соціологічних, політологічних та ін.) одностайність відсутня. Оскільки нерівність так по-різному проявлювана, її трансформували від поняття до феномена (який має своєрідні типи, особливості вимірювання та оцінювання, механізми утворення, відтворення, посилення і пом'якшення тощо). З позиції дослідника, це крок вперед, адже нерівність може поставати каталізувальним чинником соціозмін й індивідуальних антропозмін, тобто її значущість та результати-наслідки для життєдіяльності антропоодиниць, соціальних груп і навіть усього народу країни загалом неможливо тлумачити однозначно.

Від підходів розуміння нерівності до моделей її розгортання. Розуміння нерівності дослідники кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. обмежили трьома головними **підходами**: 1) *феноменним* (нерівність є сутнісним утворенням з переліком сприйманих та досліджуваних якісних характеристик-властивостей), 2) *процесним* (або: це розгортання нерівності; або це «сценарійована нерівність» від передумов до результатів-наслідків із формозмінами-на-вимогу; або: нерівність постає оновлюваною динамічною системою очевидних та прихованих якісних характеристик-властивостей феноменів/процесів і їх взаємодій; або: нерівність – система, що узалежнена параметральними якісними змінами фігурантів-умов-обставин, які періодично неузгоджено кориговані-уточнювані і сприяють «постійному оновленню» компонентних властивостей, системних характеристик та відсотка впливання), 3) *становим* (нерівність постає результатною, тобто станом антропоодиниці та/або соціальної групи, для яких властиві статусність у суспільстві, політичні та юридичні права, відповідний рівень доходу, відношення до ресурсів і результатів тощо). Більшість дослідників підтримує становий підхід і тільки окремі – процесний. Очевидно, краще витлумачувати нерівність як процес: це саме життя у різноманітних для антропоодиниці проявах, сама її результатна життєдіяльність. А життєдіяльність (в широкому розумінні – життя) передбачає здобування дечого (яке кожен із нас розуміє індивідуально). Отриманий результат (тобто сукупність ресурсів) уможливорює і спрощує визначання ступенів, типів, видів, форм і, навіть, механізмів виробництва й відтворення нерівності між людьми та/або групами людей, навіть країнами. Проте кожному результату передує саме досягання. Тобто початковою точкою розгляду нерівності є перелік доступних (відкритих, наявних) можливостей, які спрямовуватимуть антропоодиницю до ранжування необхідних ресурсів для реалізування первинних можливостей, а також сприятимуть оптимізуванню алгоритму досягання.

Досягання антропоодиниці складене з можливості (-ей), реалізування можливості (-ей) і досягнення як кінцевого результату-наслідку. Наразі досягання – це ніщо інше як саме життя антропоодиниці (воно нетотожне стану, радше постає мікрозмінами станів), що параметризоване часовими й просторовими характеристиками, власними зусиллями,

впливами інших, а також якістю змін-перетворень на основі пережитого/власного й орієн-тирного/інших досвіду.

Проте на 20-ті роки XXI ст. доцільніше говорити про **моделі розгортання нерівності**, які формовані на основі зазначених вище підходів (тобто феноменного, процесного, станового) з урахуванням особливостей самої нерівності та соціовикликів сучасності. У межах *феноменної моделі* нерівність постає здебільшого «фіксованим зрізом на момент розгляду/дослідження»: хибування фіксуємо саме у «отримуванні даних» як базових/типових характеристик-властивостей, які не передбачають враховування змін та/або оновлень останніх. *Процесна модель* зорієнтована на відслідковування показникового розгортання нерівності: утруднення поставатиме саме у формуванні переліку показників, що найоптимальніше спрямовуватимуть антропоодиниці до отримання результатів. *Станова модель* є «середнім показниковим результатом», виведеним щодо антропоодиниці та/або соціальної групи: обмеженням постає остаточність оцінювання, що інакше можна назвати підсумком. Кожна з моделей одночасно і прояснює, і заплутує розуміння нерівності та специфіки її розгортання. Ба більше, у сучасному динамічному світі вже не спрацьовують моно-моделі. З одного боку, потрібно мінімізувати хибування/утруднення/обмеження щодо нерівності, а, з іншого боку, сформувані оптимальну модель розгортання нерівності, що уможливила б її ліпше розуміння.

Комплексна модель розгортання нерівності та її ідеїлюстративи. Якщо через поєднання трьох моно-моделей (феноменної, процесної, станової) сформувані *комплексну модель розгортання нерівності*, отримаємо: не тільки процесний розгляд (від передумов до можливих наслідків), фіксовані момент-зрізи (як головні точки розгляду), показникові результати (залежно від узятих параметрів), але й начеркові шляхи пом'якшення.

Складно суперечити Амарт'ї Сену, котрий визначає нерівність через рівень якості життя, який людина за певних умов не може досягнути завдяки своїм здібностям [14]. Сьогодні існує необхідність використовувати показники якості життя, добробуту і свобод, що складатимуть зміст людського життя [15]. Йдеться, насамперед, про свободу, що уможливує вибір способу життя людини [15]: свобода є одним з аспектів життя, який людина цінує через відкритість можливостей та необмеженість рішеннеприйняття. Свобода суттєва з двох причин: 1) завдяки їй можливо досягати те, що для кожного з нас важливе насправді; 2) вибирання набуватиме значущості [15]. З погляду вченого, доцільно розрізнити у свободі два аспекти – можливості і процесу, що є вагомими для дослідження людського життя як досягання: можливості – це досягання кінцевого результату (або успішність/не-успішність), а процес – вибір і прийняття самостійного рішення що саме необхідно робити і яким чином діяти. Натомість Джон Ролз вважає: права і свободи, можливості, доходи та багатство як «первинні блага» можуть забезпечити людині справедливість і «гідне життя» [12, с. хііі–хiv, хіх–хх, 52–56, 78–81]. Амарт'я Сен, на противагу, пропонує перейти від «первинних благ» до «функційних можливостей» як компетенцій: саме вони здатні забезпечити наявність шансів, які надаються людям відповідно їхнім вмінням і навичкам [13, с. 24–25, 33–34, 74–76]. Функційні можливості важливі тим, що вони привертають увагу не тільки до досягнутих результатів, але і до діапазону можливостей та нерівного доступу до економічних ресурсів [1; 13].

Тому, з мого погляду, нерівність є антропоспричинювальними умовами обмеження/унедоступнення ресурсів для окремого суб'єкта, завдяки котрому інший (-і) суб'єкт (-и) має (-ють) змогу жити, розвиватися і самовдосконалюватися. До таких умов належать: традиції сім'ї (роду), певного регіону (штату, землі, краю, області тощо), країни загалом; закони і законодавство країни; фізичне здоров'я; освіта і професія; здібності, здатності

і спроможності, вміння і компетентності, майстерність (не тільки і не стільки рук, скільки інтелекту) антропоодиноці, свобода і вибір самого актора тощо.

Спричинення нерівності «вмонтоване» в антропоодиноцю: первинно ми вже різні за генетичними параметрами – через материнський та батьківський біоматеріал. Упродовж перинатального періоду людське дитинча вже сформоване, надалі – після народження – можливе тільки коригування та/або розвивання його схильностей, здібностей, здатностей і спроможностей через виховання та навчання. З одного боку, видається, що останні сприятимуть коригуванню нерівності («вирівнюванню нерівності»), проте, з іншого – все буде навпаки: виховання, навчання та освіта загалом, охорона здоров'я, посилене забезпечування тільки поглиблюватимуть нерівність, тобто «віддалятимуть» одного суб'єкта від інших йому подібних (навіть, якщо вони належать до тієї само соціальної групи). І справа тут не в індивідуальних особливостях (психофізіологічних зокрема) організму, а в налаштованості суб'єкта на самовдосконалювання. Якщо тільки окрема антропоодиноця буде потребувати додаткових компетенцій (знань-навичок-умінь), то її неможливо буде спинити у розвиванні, що невідворотно «виводитиме» її на інший – вищий – «щабель соціальної драбини» порівняно із сучасниками і/або членами соціальної групи (як за віковими параметрами, так само й за професійними компетенціями).

Важливими показниками нерівності у країновому суспільстві є коефіцієнт нерівності людей (КНЛ), індекс гендерного розриву (ІГР) та індекс гендерної нерівності (ІГН), індекс цифрової нерівності (ІЦН) та індекс цифрового розриву (ІЦР) та інші.

Чим вищий КНЛ, тим більша нерівність між людьми і тим більші втрати для людського розвитку та країнового суспільства загалом. До прикладу: у 2021 р. найменший КНЛ мали такі країни, як: Словенія (4,4 %), Чехія (4,4 %), Ісландія (4,6 %), Данія (5,2 %), Словаччина (5,2 %), Фінляндія (5,2 %); найбільший КНЛ мали відповідно Гаїті (38,1 %), Центрально-Африканська Республіка (40,1 %), Коморські острови (43,1 %), а значить – найбільшу нерівність людей у країні і найбільші втрати для економіки, людини і суспільства загалом. КНЛ в Україні становив 6,0 %: її «сусідами» були, з одного боку, Норвегія (5,4 %), а з іншого – Німеччина (6,2 %) та Ірландія (6,2 %) [7, с. 281–285]. Натомість у 2022 р. відсотки змінилися: найменший КНЛ мали Словенія (4,7 %) та Ісландія (5,0 %); найбільший КНЛ мали відповідно Південний Судан (41,4 %) і Коморські острови (41,9 %). КНЛ в Україні та Сербії склав 7,9 %, а їх «сусідами» стали Вірменія (8,1 %) та Японія (8,1 %), з одного боку, а також Велика Британія (7,8 %), Швейцарія (7,6 %) та Швеція (7,6 %), з іншого [8, с. 283–287].

Досягання (як людське життя) є системою різноманітних нерівностей, в якій доцільно виокремлювати нерівність можливостей (або нерівність життєвих шансів), нерівність участі в діяльності (тобто в реалізуванні можливостей) і нерівність результатів. На сучасному етапі вчені розділились щодо важливості типів нерівностей у «життєвій гонитві»: одні надають перевагу нерівності можливостей, а інші – нерівності результатів [1]. Моя візія щодо цього інакша: 1) дотепер нерівність можливостей як умов досягання і нерівність його результатів є актуальними; 2) обидва зазначені типи нерівностей необхідно використовувати для розуміння життя як сукупності нерівностей. Актуальність нерівності результатів полягає у їх прямому впливанні на рівність можливостей для наступного покоління. Тому Ентоні Аткінсон, справедливо наголошує: якщо нас турбує завтрашня рівність можливостей, то необхідно подумати про сьогоднішню нерівність результатів [1]. Нерівність можливостей та нерівність результатів взаємопов'язані і взаємозалежні: (не)рівність можливостей є умовами досягання (не)рівності результатів, а (не)рівність результатів

є умовами формування (не)рівності можливостей майбутнього (близького чи далекого), тобто умов життєвої гонитви, що триває.

Нерівність можливостей, або «життєвих шансів» (якщо використовувати класичний концепт), можна подати «як суму ресурсів і обставин зовнішнього середовища» [20, с. 452]. За Йораном Терборном: «і ресурси, і зовнішнє середовище мають відношення до здатностей досягнути того стану і здійснити ті дії, які мають для людини цінність» [20, с. 452]. Вчений далі зауважує: тоді як ресурси можуть розподілятися індивідуально, «навколишнє середовище визначає відсутність або наявність умов доступу і можливостей вибору» [20, с. 452]. *Біологічна нерівність* охоплює «різність очікування тривалості життя та здоров'я, але може стосуватися й інших життєвонеобхідних навколишніх умов й їх розподілу» [20, с. 452], *екзистенційна* – охоплює аспекти «соціально, морально й політично значущого наскільки воно категоризоване та інституційоване» [20, с. 452], а *ресурсна* – пов'язана з розподілом ціннісного у соціальній системі [20, с. 453], тобто матеріальні і нематеріальні продукти, компетенції (знання, навички, уміння) людини, які можливо конвертувати у ті чи інші засоби реалізації можливостей.

Тому необхідно охарактеризувати ці типи нерівностей, що конкретизовані певними видами і формами. *Нерівність можливостей/життєвих шансів* поділяється на: *біологічну* (або вітальну) нерівність (формами якої постають нерівність стану фізичного здоров'я, нерівність тривалості життя, нерівність практичного розуму тощо), *екзистенційну* нерівність (що має формами: нерівність свободи, нерівність вибору, гендерну нерівність, расову нерівність, етнічну нерівність, ієрархічну нерівність належності до класу, касти чи іншої групи тощо), *ресурсну* нерівність (форми включають нерівність доступу до наявних ресурсів, нерівність свободи вибору ресурсів, життєву нерівність, нерівність середовища антропоіснування). *Нерівність участі в діяльності* проявляється у таких формах, як: нерівність щодо об'єктів власності, нерівність ресурсоволодіння, гендерна нерівність, нерівність зайнятості, нерівність професії, нерівність освіти, цифрова нерівність, грошова нерівність, нерівність влади. Формами *нерівності результатів* постає нерівність матеріальних продуктів як ресурсів, нерівність нематеріальних продуктів як ресурсів, нерівність потенційних ресурсів, нерівність щодо можливості залучення ресурсів, нерівність діючих ресурсів.

З-поміж конкретизувальних понять *вітальної нерівності* є «людина», «здоров'я», «тривалість життя»; *екзистенційної нерівності* – «свобода» і «повага»; *ресурсної нерівності* – «ресурс», «доступ», «свобода», «вибір»; *нерівності участі в діяльності* – «власність», «ресурс», «влада» («економічна влада», «політична влада») «інтернет», «ІТ», «ШІ», «генеративний штучний інтелект» (генШІ), «зайнятість», «освіта», «професія», «гроші»; *нерівності результатів* – «ресурси» тощо.

Усі наступні **форми нерівності** у дослідженнях ХХІ ст. марковані як «**значущі**»: у соціосегментах антропоодинам передбачено проявлятися у життєдіяльності, тобто бути результатними у площині праксису. Відповідно запит-на-нерівність «закладений» у соціосегментах: кожен з нас – навіть якщо й свідомо уникатиме нерівності – зіштовхуватиметься з нею завдяки іншим антропоодинам, частині з яких вигідне «невіривнювання нерівності» (інакше: її пом'якшення або наближення до мінімально шкідливих показників). Нерівність участі в діяльності найяскравіше оформлена як гендерна, цифрова та ресурсоволодільна.

Наявність *гендерної нерівності* фіксують у ситуаціях соціосегментів (тобто у суспільстві країни, спільнотах регіону чи світі загалом) через різність прав, можливостей і результатів життєдіяльності жінок і чоловіків внаслідок багатьох «супутніх чинників, ґрунтованих на «особливих характеристиках статі». Така форма нерівності вказує на

відмінність між жінками і чоловіками щодо обіймання (в теперішньому і майбутньому) посад (особливо технічних і керівних), просування посадовою драбиною (наявність/відсутність «скляної стелі» і/або «липкої підлоги»), рівня заробітної платні тощо. Сьогодні практично в усіх країнах світу жінки, котрі обіймають посади у сфері ІТ та керівні посади в різних галузях суспільного життя, становлять незначну частку. У світі загалом тільки 22 % жінок-фахівчинь у сфері розробки штучного інтелекту, а 78 % – чоловіків: коефіцієнт гендерного розриву становить 72 %. У країнах-членах ЄС серед керівників провідних компаній жінки складають так само замалу частку – до 10 %. І причина не у необхідних і конче потрібних знаннях, уміннях, навичках, інтелекті (жінки їх мають: і дуже часто є компетентнішими за чоловіків, котрі вже обіймають керівні посади і/або претендують на них). Головною і єдиною причиною цього є сексизм, який донині в деяких країнах світу навіть «процвітає». Ба більше, в багатьох сферах для жінок на посадовій драбині неофіційно встановлений (але не оприлюднюваний) той щабель, вище якого вони ніколи не піднімуться (оскільки ще й дотепер у багатьох корпораціях та установах – приватних і державних – чоловіки в такий спосіб намагаються «закріпити» за собою організаційно-посадову ієрархію), тобто «скляну стелю»; і/або найнижчий (стартовий) щабель, вище якого жінки-працівниці так само не зможуть піднятися, тобто «відлигнути» від нього (звідси й назва «липка підлога»). Ефект «скляної стелі» має місце практично у кожній країні світу, тоді як ефект «липкої підлоги» – здебільшого в країнах, що розвиваються. Виходів-розв'язків може існувати декілька: 1) чоловіки мають усвідомити, що часи змінилися і так само змінилися роль-і-місце жінки у суспільстві країни та світі загалом, а тому має бути справедлива і чесна конкуренція за будь-яку керівну посаду та/або робоче місце у престижних і високооплачуваних сферах (наприклад: ІТ сфері, сфері паблік рілейшнз тощо); 2) самі жінки не мають відмовлятися співпрацювати з жінкою-керівницею і брати участь у конкурсі на вищу і/або керівну посаду (інакше збільшуватиметься гендерний розрив і посилюватиметься негативний вплив на розвиток їх самих, інших людей, економіку і суспільство) тощо.

Головним кількісним вимірником нерівності жінок є **індекс гендерної нерівності (ІГН)**. Чим він вищий, тим більша нерівність між жінками та чоловіками і тим більші втрати для розвитку людей та країнового суспільства загалом. До прикладу: у 2021 році Україна в рейтингу за ІГН посіла 49 місце (0,200) [7, с. 291–295]. Натомість у 2022 році вона «перемістилась» за показниками на 48 місце (0,188) [8, с. 293–297].

Рівень гендерної нерівності залежить від величини **гендерного розриву**. Тому різницю між жінками та чоловіками визначають і за **індексом глобального гендерного розриву (ІГГР)**, який почали обраховувати з 2006 р. за субіндексами (з індикаторами): «Залучення в економіку та економічні можливості», «Освітній рівень», «Здоров'я і виживання», «Розширення політичних прав». Коридор значень цього індексу від 1 до 0 (від повної рівноправності до повної нерівноправності): чим ближче значення до нуля, тим більша нерівноправність між жінками та чоловіками і навпаки. До прикладу (див.: таблицю 1): показники України за 3 роки – 2022 [4, с. 10, 15–16, 346–347], 2023 [5, с. 11, 17–18, 355–356], 2024 [6, с. 12, 16–17, 353–354].

Важливо зауважити: сьогодні значення індексу глобального гендерного розриву є неточними, оскільки у ньому не враховані не тільки деякі важливі ситуації і суттєві чинники щодо чоловіків, але й сучасні виклики, що постають нині перед антропоїдицією і суспільством загалом. Саме це спричинює похибки у рейтингах країн світу за ІГГР. Власне тому вчені критикують «точність значення» ІГГР і досконалість методології та методики його обрахунку, що ставить під сумнів результати. Це підтверджують

Таблиця 1

Індекс глобального гендерного розриву (ІГТР): Україна

ІНДЕКС	2022		2023		2024	
	місце	числове значення	місце	числове значення	місце	числове значення
Індекс глобального гендерного розриву (ІГТР)	81	0,707	66	0,714	63	0,722
{Субіндекс} Залучення в економіку та економічні можливості	62	0,710	55	0,714	40	0,737
{Субіндекс} Освітній рівень	53	0,995	56	0,996	1	1,000
{Субіндекс} Здоров'я і виживання	37	0,978	45	0,976	42	0,977
{Субіндекс} Розширення політичних прав	100	0,145	87	0,172	91	0,175

й опубліковані у 2019 р. результати тривалого дослідження (з 2012 р. до 2016 р.) [19]: методологія і методика обрахування ІГТР хибує, тому потребує суттєвого удосконалення, яке посприє визначенню механізмів виникнення і відтворення нерівностей. І ще одна заувага: гендерний принцип безперечно важливий при обиранні і/або призначенні антропоодиноці на будь-яку посаду, але, з мого погляду, доцільно враховувати передусім розумові та інтелектуальні здібності й спроможності, компетенції та професіоналізм кандидатів/кандидаток, оскільки це уможливить професійне виконання функційних обов'язків на всіх (не) керівних посадах.

Ще однією формою нерівності участі в діяльності постає **цифрова нерівність**, що нині наявна практично у всіх сферах суспільного життя країни. З'явлена разом з впровадженням цифрових, або інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), посилювана/поглиблювана з використанням інтернету та набуванням цифрових компетенцій. Цифрову нерівність розглядають, з одного боку, як сукупність способів життєзмінювання (через медіаторне – завдяки інтернет-підключенню – набування професійних знань і/або компетенцій, а також освічування загалом); а, з іншого боку, налагоджування та/або підтримувannya зв'язковості між суб'єктами (не тільки у професійних, але й особистих колах) і між антропоодиноціями та технологіями (через раціональне та цільове застосування останніх) [9]. Ця «відкритість» до ІТ-технологій має подвійну результатність для антропоодиноці: спершу вона має зрозуміти алгоритм ІТ-технологій (як вони працюють), а потім їх оптимізувати для власних потреб. Користувальник технологій, який має намір досліджувати, набуває інструментальних навичок та підвищує загальну обізнаність, що сприяє його «інтелектуальному зростанню».

Цифрова нерівність є складовою системи різних типів, видів і форм нерівності – вони всі взаємопов'язані й взаємообумовлені. Але цифрова нерівність серед усіх інших різко вирізняється: вона відтворює сама себе та може зумовлювати-і/або-каталізувати переліки нерівностей, що автоматично сприяє посиленню та поширенню варіативності форм нерівностей [9]. Сама цифрова нерівність постає специфічним механізмом утворення і відтворення усіх (без виключення) нерівностей – і «старих», і «нових» [9]. Окрім того, цифровій нерівності властива двоїстість: з одного боку, вона зумовлена практично всіма наявними-та-відомими нерівностями (особливо економічною, професійною, освітньою, гендерною, культурною, ресурсоволодільною тощо), а з іншого – сама спричинює виникнення і поглиблення/поширення практично всіх інших нерівностей. Таким чином, гіпотетично висновою: в системі існуючих у країні нерівностей цифрова нерівність претендує на

статус ядра (або ядрової), хоча такий підхід до витлумачення цифрової нерівності дотепер залишається дискусійним. Тому, з мого погляду, ці та інші особливості цифрової нерівності мотивують мене з'ясувати її сутність, етапи еволюції, ризики та наслідки негативного впливу на розвиток людини і країни загалом тощо.

Що ж таке цифрова нерівність? Останню витлумачують по-різному, що сприяє віднайденню спільного та уможливує пропонування її загальної дефініції. Цифрова нерівність – це якісні і кількісні відмінності між суб'єктами країнового суспільства щодо забезпечення ІКТ, використання мережі інтернет та ІТ-технологій (апаратного та програмного забезпечення), що спрощує та пришвидшує створення і реалізування життєвих шансів та можливостей. Означені відмінності зумовлені низкою чинників (тут: впливальних елементів), серед яких доцільно виокремити: 1) економічні, або матеріальні, 2) технічні, 3) темпоральні, 4) соціальні, 5) лінгво-компетентнісні (наприклад, рівень володіння англійською мовою як літературною, так само й технічною), 6) ІКТ (тобто системна «робота» з інфо потоками), 7) розвивання природного інтелекту, 8) стан здоров'я тощо. Кожен з – не названих, але існуючих – чинників утримує у собі певний ресурс (індивідуальний дохід, устаткування, час, знання, компетентності, навички, мовозастосовність, природний інтелект, здоров'я тощо). Дані ресурси у суспільстві розподіляються нерівномірно, а звідси – наявність причин, які зумовлюють виникнення, відтворення та підтримування цифрової нерівності.

З моменту виникнення і дотепер цифрова нерівність [2; 3; 10; 11; 21; 22] зазнала суттєвих змін, які можна визначити та охарактеризувати через «розтроснення», тобто розмежування на три рівні. *Перший рівень цифрової нерівності*: відмінності між суб'єктами щодо наявності спеціального – середньоскладного – устаткування (комп'ютер, смартфон, планшет тощо), доступу до нових ІТ, можливості користування стабільним інтернетом прийнятної ціни. *Другий рівень цифрової нерівності*: відмінності між суб'єктами в компетенціях (знаннях, навичках, уміннях), необхідних для ефективного користування новими інформаційними технологіями. Це – рівень навичок інтернет-користувальника: з-поміж яких важливими є використання ІТ з урахуванням рівня цифрової грамотності, рівня освіти, володіння англійською мовою, гендерної і національної приналежності, віку тощо [2, 3]. *Третій рівень цифрової нерівності*: відмінність між суб'єктами у реалізуванні життєвих шансів і можливостей, що зумовлена різними результатами використання інформаційних технологій, поцінного (або «(відносно)дешевого») і швидкісного інтернету. За твердженням Массімо Раннедди: досягнення і реалізування життєвих шансів та можливостей потребують використання всього потенціалу ІКТ, що в свою чергу узалежнені досягненням певного рівня володіння цифровим ресурсом і/або цифровим капіталом [11]. Наразі «цифровий капітал – це накопичення цифрових компетенцій (інформації, комунікації, безпеки, контентстворення та проблеморозв'язання) і цифрові технології» [10, с. 2367]. Доступ до ІКТ та їх використання уможливають поліпшення і реалізування життєвих шансів людини. Набування інтернет-навичок, що доповнені новим та/або вчасно оновлюваним обладнанням (девайсами) і ліцензійним програмним забезпеченням сприяють саморозвитку, самореалізації, поліпшенню свого соціального статусу задля повноцінної участі у життєдіяльності країнового суспільства. Проте утрудненням нині постає відсутність відповідних показників, методик та методологій для кількісного і якісного вимірювання рівня життєвих шансів й можливостей, пов'язаних з успішним опануванням ІКТ (тобто іншими словами: доступ до ІТ визначає соціальний статус людини загалом через можливість віднайти унікальну інформацію та оптимально її застосувати).

Інтернет – це не «хаотичний простір усього», а цілком організоване середовище, для перебування у якому користувальникам попередньо необхідно розвинути нескладні

навички. Існує декілька підходів щодо **класифікування інтернет-навичок** (зараз їх вже розширюють до «цифрових навичок»): але це все ще на доуточнювальній-доузгоджувальній стадії (як у просторі наукових досліджень, так і у площині права). Проте жоден підхід не є цілісним та остаточним, окрім того не виокремлює домінуючу (-і) інтернет-навичку (-и) – кожна з них значима для участі антропоодиноць у життєдіяльності. Окрім того, рівень навичок роботи з ІТ залежить від індивідуальних особливостей користувальника – його/її статі, віку, здоров'я, рівня освіти, професії, доходу, досвіду роботи в інтернеті, вміння опанувати нові технології, місця проживання (столиця, місто-мільйонник, місто, містечко, село, селище тощо) та ін.

За першим підходом, виокремлені три типи навичок: *інструментальні* (вміння користуватися технологіями для керування базовою функційністю обладнання і програмного забезпечення), *структурні* (здатність працювати з новими форматами трансляції інформації, що передбачає вміння пошуку, збереження, передавання і розподілу інформації), *стратегійні* (особиста схильність правильного і грамотного використання інформаційних ресурсів для прийняття оптимальних рішень) [16, с. 205–207].

За другим підходом, існують чотири типи варіюваних інтернет-навичок. *Варіант 1* [22, с. 894–896]: оперувальні (базові навички застосовності інтернет-технологій), формальні (стосуються гіпермедійної структури інтернету, що потребує практики навігації та орієнтування), інформаційні (це послідовність дій щодо задоволення потреб у отриманні інформації), стратегійні (здатність перетворити інтернет на засіб досягання конкретних цілей через оптимізування рішеннепріймань задля поліпшення власного становища у суспільстві). *Варіант 2* [21, с. 455–456]: оперувальні (основні технічні навички для користування інтернетом, що часто зводять до «знання кнопок»), інфо-навігаційні (здатність знаходити, обирати та оцінювати джерела інформації в інтернеті), соціальні (принципи онлайн-комунікації та інтеракціонування для розуміння й обміну смислами, що передбачає пошук, відбір, ранжування та дії щодо контактів онлайн; увагопривертання онлайн; формування інтернет-профілю, або профілювання; об'єднування знань та обмін смислами), креативні (створення оригінального та/або реміксованого мультимедійного контенту прийнятної якості для оприлюднення у інтернеті, а також базові знання-уміння завантаження/вивантаження матеріалів).

Нині – на 2024 р.: перший варіант інтернет-навичок видається вельми простим, оскільки кожен тип більшість з нас використовує максимально: *оперувальні* (вміння застосовувати технічні пристрої для доступу до ІТ), *формальні* (уміння шукати, віднаходити, відбирати та обробляти інформацію), *інформаційні* (здібності «вживати» інформацію для особистих цілей), *стратегійні* (вміння послуговуватися потенціалом ІТ для поліпшення свого соціального статусу); натомість другий варіант передбачає перенесення людських параметрів комунікування у інтернет-простір, докладання інтелектуальних зусиль щодо «зустрічі з новим» та уміння працювати з мінімальним середньоскладним програмним пакетом щодо креатування прийняттого для споживання контенту.

Цифрові навички безумовно потрібні у сучасному світі, оскільки вони спрощують обидві площини – і приватну, і професійну. Проте з огляду Массімо Раннедди [11, с. 64–66] вже очевидні вектори змін для «носіїв цифрових навичок», які будуть «цифродолученими», відповідно «вириватимуться з нерівності», але він не розглядає недоліки «посиленої цифрової навичковості» (наприклад феномен складного промптування для генШІ, «перекваліфікованого» працівника тощо).

Цифрова нерівність багатоманітна за своїми видами і формами, які можна виявити на основі різних критеріїв та/або ознак. Найчастіше її класифікують за суб'єктами та

об'єктами (нюанс: один з них зазвичай постає домінуючим елементом, що обов'язково передбачає наявність другого): особиста/індивідуальна, гендерна, біологічна, мовна, оптимального промптування (запитоформування/промпт та запитореалізування/вігенерене) генеративним штучним інтелектом (наприклад: chatGPT, Leonardo.ai тощо), неутрудненого користування новим обладнанням та/або програмним забезпеченням, ліцензійного використання програмного забезпечення тощо.

На сучасному етапі розвитку країнового суспільства і людства загалом цифрова нерівність та цифровий розрив не зменшуються, а навпаки – збільшуються (розширюються і поглиблюються), що негативно впливає на розвиток антропоодиноці й країни загалом. Тому необхідне державне і приватне інвестування у розвиток ІТ (особливо інтернет та штучний інтелект), щоб вони були не тільки стабільними, ціноприйнятними та захищеними, але й доступними всім бажаючим тощо.

Поряд з названими видами і формами нерівності, більшість з яких вже деталізована, з'являються нові авторські варіанти. Йоран Терборн пропонує диференціювати **форми нерівності за кількістю і видами перегородок** (вертикальні і горизонтальні) [20, с. 455]. На основі *вертикальних перегородок* учений виокремлює *нерівності між вищими і нижчими* (формами яких є панування, тобто розподіл політичної влади; поляризація, що спрямована на економічні ресурси; ієрархізація, проявлювана в організаційній структурі і в «неформальній драбині», що ілюструє розміщення антропоодиноці залежно від рівня доходів, ресурсоволодіння, загальних статків тощо [20, с. 455]), а на основі *горизонтальних перегородок* – *ті, хто всередині групи* {внутрішньогрупові} і *ті, хто ззовні неї* {зовнішньогрупові} (з формами виключення/маргіналізації і сегментації) [20, с. 455]. Виключення застосовуватимуться насамперед до різних груп людей, котрі не отримали/втратили/позбавлені доступу до участі в суспільстві. Прикладом виключення і сегментації може бути громадянство (або резидентство). Мультикультуралізм реалізований через сегментування і диференціацію життєвих стилів, а політика ідентифікації може бути сегментувальною і виключальною [20, с. 455]. Нерівності, виокремлені на основі горизонтальних перегородок, можна подати у вигляді кола, що складається з ядра та однієї або декількох орбіт навколо нього, на кожній з яких може знаходитися один чи більше супутників. Наразі ядром поставатиме базова група антропоодиноці, а супутником – окрема антропоодиноці і/або група антропоодиноці, котрі виключені з першої. Наскільки менший радіус від ядра до супутника, настільки більша можливість останнього «бути (само)включеним» до ядра і навпаки {наприклад: 1) резиденти як ядро і нерезиденти як супутник; 2) ядро сформоване чоловіками-керівниками, а супутники – чоловіки і жінки як кандидати/кандидатки на керівні посади (чоловіки-кандидати перебувають на ближчій до ядра орбіті, відповідно вони матимуть більше можливостей швидше включитися до ядра, ніж жінки-кандидатки, котрі перебувають на віддаленішій від ядра орбіті)}. Таким чином, Йоран Терборн, стверджує – існує два способи диференціації нерівностей: 1) вертикальні перегородки (у вигляді «неформальної драбини», або «вищий–нижчий»), 2) горизонтальні перегородки (у вигляді «кола», тобто «свій–чужий»).

Отже, у сучасному суспільстві існують різні типи, види і форми нерівності, які постійно доповнювані новими варіантами. Нерівності в усіх формах і/або видах так чи інакше негативно впливають на рівень і якість людського розвитку.

Висновки: {1} Нерівність існує ще до антропоз'яви (все у природі різне), її зміст формує/уточнює кожна людина своїми діями (думками, словами, вчинками), але усвідомлювати та розтлумачувати її почали пізніше. Проблема нерівності у її мережевості (неоднорідності проявів, постійній елемент-залежності) та транзйентності (часовій та просторовій

швидкозмінюваності, необмеженій перехідності), що передбачає постійне трансформування у соціосегментах. Ба більше, вона може бути сценарійована та керована, проте мінімізування її шкідливого впливу заперечити складно. Вона неусувна, оскільки сприяє індивідуальному саморозвиванню (за умови усвідомленого існування, тобто екзистування: коли антропоодинаця вибирає передусім себе-у-становленні, а потім усе людство через ненав'язливу допомогу). Проте не передбачає обов'язкового конкурування, хоча може набувати його ознак. {2} На сучасному етапі нерівність витлумачують по-різному. Але, з мого погляду, нерівність – це процес недосягання окремими суб'єктами антропоспричинюваних умов доступу до ресурсів, завдяки чому інші суб'єкти мають змогу самовдосконалюватися і/або збагачуватися. {3} Головними типами нерівності є нерівність можливостей, нерівність участі в життєдіяльності і нерівність результатів. Види нерівності – вітальна, екзистенційна, ресурсна. Різні типи, види і форми нерівності склалися у «мережу нерівностей» (або цілий світ нерівностей), ядром якої є умови доступу людини до ресурсів задля успішної життєдіяльності, або «життєвої гонитви». {4} Шляхи пом'якшення негативного впливання нерівностей можуть регулюватися спільно (на рівні країни) та індивідуально (окремою антропоодинацею), проте їх деталізування потребує окремого дослідження.

Перспективи подальших досліджень передбачають уточнення сутності нерівності; окреслення механізмів її утворення та способів відтворення; конкретизування шляхів подолання.

Список використаної літератури

1. Atkinson A. B. *Inequality : What Can Be Done?* Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press, 2015. 402 p.
2. DiMaggio P., Hargittai E. From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet use as penetration increases. [*Working Paper Series, 15*]. Princeton University, Center for Arts and Cultural Policy Studies, 2001. 23+2 p.
3. DiMaggio P., Hargittai E., Celeste C., Shafer S. *Digital Inequality: From Unequal Access to Differentiated Use. Social Inequality*. Edited by Kathryn Neckerman. New York: Russell Sage Foundation, 2004. P. 355–400.
4. *Global Gender Gap Report 2022*. Geneva: World Economic Forum, 2022. 374 p.
5. *Global Gender Gap Report 2023*. Geneva: World Economic Forum, 2023. 382 p.
6. *Global Gender Gap Report 2024*. Geneva: World Economic Forum, 2024. 386 p.
7. *Human Development Report 2021/2022 : Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World*. New York: UNDP, 2022. 316 p.
8. *Human Development Report 2023/2024 : Breaking the Gridlock – Reimagining Cooperation in a Polarized World*. New York: UNDP, 2024. 320 p.
9. Jung J.-Y., Qiu J. L., Kim Y.-C. Internet Connectedness and Inequality: Beyond the 'Divide'. *Communication Research*. 2001. Volume 28, Issue 4. P. 507–535.
10. Ragnedda M. Conceptualizing Digital Capital. *Telematics and Informatics*. Volume 35, Issue 8. 2018. P. 2366–2375.
11. Ragnedda M. *The Third Digital Divide: A Weberian Approach to Digital Inequalities*. London and New York: Routledge. 2017. 136 p.
12. Rawls J. *A Theory of Justice*. Revised edition. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999. 560 p.
13. Sen A. *Development as Freedom*. New York: Alfred A. Knopf, 2000. 380 p.
14. Sen A. *Inequality Reexamined*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995. 224 p.
15. Sen A. *The Idea of Justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009. 496 p.

16. Steyaert J. Inequality and the Digital Divide: Myths and Realities. *Advocacy, Activism, and the Internet*. Edited by Steven F. Hick, John G. McNutt. Chicago: Lyceum Books, Inc., 2002. P. 199–211.
17. Stiglitz J. E. The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them. New York – London: W. W. Norton & Company, 2015. 464 p.
18. Stiglitz J. E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York– London: W. W. Norton & Company, 2013. 560 p.
19. Stoet G., Geary D. C. A Simplified Approach to Measuring National Gender Inequality. *PLoS ONE*. 2019. 14 (1): e0205349. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205349>
20. Therborn G. Globalization and Inequality: Issues of Conceptualization and Explanation. *Soziale Welt*. 2001. Vol. 52, No. 4. P. 449–476. URL: <https://www.jstor.org/stable/40878367>
21. Van Deursen A. J. A. M., Helsper E. J., Eynon R., Van Dijk J. A. G. M. The Compoundness and Sequentiality of Digital Inequality. *International Journal of Communication*. 2017. Volume 11. P. 452–473.
22. Van Deursen A. J. A. M., Van Dijk J. A. G. M. Internet Skills and the Digital Divide. *New Media & Society*. 2010. Volume 13, Issue 6. P. 893–911.

THE INEQUALITIES' WORLD: THE HUMAN BEING AND THE COUNTRIAL SOCIETY

Larysa Didenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Philosophy of Humanities Department
Volodymyrska Str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-1734-0055>*

The 'inequality' concept is examined in its variability (through types, kinds, forms). The research aim is to uncover and articulate the manifestations of inequality through their impacts on the human being's life activities and the countrial societies in the contemporary world.

The contemporary world is, in essence, a world of inequalities, the social cost of which is exceedingly high and continually increasing. In the 21st century, inequality is studied through various approaches (phenomenal, processual, statial) and models (phenomenal, processual, statial, comprehensive). Within the comprehensive model, inequality is considered not only through a processual perspective (from preconditions to potential consequences) via fixed 'snapshots' (as key points) and indicative outcomes (based on selected parameters), but also encompasses preliminary strategies for mitigating negative outcomes and consequences.

Inequality is the process wherein certain human beings fail to attain anthropogenically determined resource access, thereby enabling others to engage in self-improvement and/or wealth accumulation. Furthermore, inequality predates human existence, so every human being, through their actions (thoughts, words, deeds), can shape or clarify its content. Initially, it is 'embedded' within the human being, but it can be situationally intensified either by others or through one's own conscious desires/needs. The problem of inequality lies in its networked nature (the heterogeneity of manifestations, constant element-dependence) and transiency (temporal and spatial volatility, unlimited impermanence), implying constant transformation within socio-segments. The main types of inequality are inequality of capabilities/opportunities, inequality of life activities participation and inequality of outcomes. The kinds of inequality include vital inequality, existential inequality and resource inequality. Among the forms of inequality, attention is focused on gender inequality, digital inequality and resource-holding inequality. The variability of inequality (different types, kinds, forms) assembles a 'network of inequalities', the core of which is the access conditions to resources for successful life activity (or the 'race of life').

Thus, although each variation of inequality negatively impacts the level and quality of human development, it can be mitigated through different approaches.

Key words: inequality, human being, skill/skills, the world of inequalities (= the inequalities' world), inequality of capabilities (= inequality of opportunities), inequality of outcomes, inequality unfolding model, gender inequality, gender gap, digital inequality, internet, internet skills, self-improvement, inequality of life activities participation, race of life (= life pursuit), human development quality.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.7>

ОПР ДИСКМУНІКАЦІЇ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ МИ-ЗВ'ЯЗКІВ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ СТУСА

Юлія Доброносова

*Національний транспортний університет,
факультет економіки та права, кафедра філософії та педагогіки
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 1, 02000, м. Київ, Україна*

Сучасний розвиток української філософії передбачає не лише осмислення антропологічних й етичних аспектів впливу російсько-української війни на суспільство, але й актуалізацію досліджень інтерекзистенціальних основ української культури. Авторка вважає одним із завдань філософського дискурсу в Україні реактуалізацію смислів людського існування та комунікації, представлених в епістолярній спадщині українських письменників ХХ століття. Метою розгляду є з'ясування підстав появи екзистенційних дистанцій та ролі уяви в збереженні Ми-зв'язків й опорі дискомунікації в епістолярному дискурсі Василя Стуса. Авторка стверджує, що в епістолярії письменника присутнє розуміння інтерекзистенціальних основ людського існування та динаміки його відкритості / закритості, а центральне місце належить проблематиці комунікації / дискомунікації. Особливий статус медіа листування в історії медіакультури зумовлює його парадоксальну силу і слабкість у творенні і трансляції смислів. Переплетіння специфіки епістолярної комунікації та потенціалізації медіа письма є підставою для появи екзистенційних дистанцій. У листах Василя Стуса до рідних і друзів у 1970–1980-х потенціальність листування веде до збільшення прикладів його екзистенційної дистанційованості від Інших. Авторка пропонує розглядати комунікативну єдність учасників епістолярної комунікації як Ми-зв'язок, що виступає джерелом конструктивного і деструктивного потенціалу листування. В епістолярній комунікації Василя Стуса збереження Ми-зв'язку є передумовою можливості майбутнього діалогу з адресатами та збереження ціннісного виміру спільного життя-світу. Епістолярний дискурс письменника містить приклади переходу від Ви-зв'язку до Ми-зв'язку та свідчення загрози занепаду Ми-зв'язків. Розкриття комунікативного потенціалу уяви в епістолярії Василя Стуса є одним зі способів опору дискомунікації та відновлення ціннісної єдності з адресатами. Свідчення віри в силу уяви пов'язані в його листах із появою всередині мовної гри листування прикмет інших мовних ігор.

Ключові слова: медіа листування, епістолярний дискурс, дискомунікація, Ми-зв'язок, уява.

Вступ. В умовах російсько-української війни пріоритетною інтенцією українського філософського дискурсу є осмислення антропологічного й етичного вимірів воєнного часу та екзистенційної загроженості української культури. Сьогодні в розвитку української філософії важливу роль відіграє осягнення комунікативного вкорінення людського існування, його екзистенціальних та інтерекзистенціальних, що відкриває нові точки зростання дискурсу-полілогу на перехресті філософської антропології і філософії комунікації та уможливорює аналіз ціннісних засад української культури на прикладі спадщини українських митців, в творчості яких виразна проблематика екзистенційного вибору і самореалізації. Усвідомлення актуальності пізнання людського існування у граничних ситуаціях зумовлює звернення до місць екзистенційної сили української культури. У річищі розвитку філософського дискурсу має відбутися і філософська реактуалізація трансльованих у листуванні Василя Стуса смислів, які увиразнюють комунікативні засади людського існування.

Метою нашого розгляду є з'ясування підстав появи екзистенційних дистанцій та ролі уяви в збереженні Ми-зв'язків й опорі дисконунікації в епістолярному дискурсі Василя Стуса. Вона передбачає характеристику сили і слабкості медіа листування та виявлення ролі уяви у збереженні Ми-зв'язків. Джерельною базою дослідження є корпус опублікованих листів поета [9; 10; 11] та зразки його епістолярію, розміщені на сайті Центру Василя Стуса [12]. Огляд наукових публікацій засвідчує зростання інтересу до листування поета у перші два десятиліття ХХІ століття, коли в дослідженнях Михайлини Коцюбинської, Галини Мазохи, Людмили Тарнашинської, Наталії Глушковецької, Наталії Загоруйко, Володимира Кузнецова домінували міждисциплінарні підходи з залученням філософської і психологічної оптики. З початку 2020-х кількість праць з аналізом його листів зменшилася, а міркування щодо їх змісту стали лише додатковим сюжетом у міждисциплінарних студіях [1; 2; 5; 6; 16; 17]. На підвищення інтересу до аналізу його епістолярного дискурсу нині може вплинути оцифрування його архіву, здійснене Центром Василя Стуса та поява на його сайті рубрики «Архів». Ми розглядатимемо епістолярій поета з перспективи розуміння листування як медіа, в якому співіснують свідчення спрямування на комунікацію та приклади екзистенційної дистанційованості адресанта від Інших і самого себе. Представлений підхід потребує звернення до методології філософії медіа, філософської антропології, феноменологічної соціології Альфреда Шюца та розуміння інтерекзистенціалітету людського існування Томаса Ренча.

Виклад основного матеріалу. Епістолярна спадщина Василя Стуса є позначеним розмаїттям мовних ігор цілісним епістолярним дискурсом із оригінальним розумінням інтерекзистенціальних основ людської присутності у світі, презентація яких відбувається у розмаїтті мовних ігор щоденникового, філософського та художнього письма. Осередком осмислення людського існування у його листуванні є динаміка його відкритості / закритості, що конкретизується у проблематиці співвідношення комунікації / дисконунікації. Можна погодитися з дослідниками творчості поета, котрі вказують на особливе місце у ній проблематики граничної самотності, смислу самозамикання і здатності бути всередині-себе [3; 4; 7; 13; 14; 15], проте в епістолярії йому часто йдеться про долання самотності, інтерекзистенціальні аспекти присутності людського у світі та первинність інтерсуб'єктивності над суб'єктивними людськими можливостями, коли життєві ситуації постають як первинно інтерсуб'єктивні, а автономія Я є комунікативним інтерекзистенціалом [8, с. 325–330]. Значна частина його листів до рідних і друзів із місць неволі – опис граничних ситуацій, в яких найважливіший внутрішній екзистенційний вимір комунікації. Медіа листування, залежне від подієво-ситуативної специфіки людського життя, навіть у більш сприятливих обставинах, ніж ті, в яких він писав листи, демонструє парадоксальну єдність сили і слабкості у творенні й трансляції смислів. Листування в історії медіакультури є специфічним медіа, пов'язаним із медіа письма, книгодруку і масмедіа. Його комунікативна слабкість базується на тому, що епістолярний діалог може урватися будь-коли і не завжди комуніканти знатимуть справжню причину цього. Листи Василя Стуса до рідних і друзів 1970–1980-х засвідчують, що для адресанта очікування відповідей межує з відчаєм від усвідомлення перспективи появи розривів в комунікації в майбутньому. Кожне отримання листа наново відкриває медіальний потенціал листування, але для розуміння ролі дистанцій для конституювання прикмет медіа листування у випадку з епістолярієм Василя Стуса варто враховувати, що медіатехнічною умовою епістолярної комунікації є письмо. Для його епістолярного дискурсу характерна медіатехнічна домінанта рукопису, відтак переплетіння специфіки листування і письма збільшує шанси на появу екзистенційних дистанцій. Принципова потенціалізація письма зумовлює те, що представлені смисли можуть

бути реактуалізовані / законсервовані читачами в очікуванні. Можливість нереалізованості представлених смислів або відтермінування їх розкриття важлива для з'ясування специфіки листування як медіа у випадку з роллю епістолярних практик у житті Василя Стуса. Потенціалізація письма як підстава для потенціалізації листування проявляється в тому, що той, хто має відповісти, може ігнорувати повідомлення, а той, хто лист написав, може запідозрити в цьому адресата. В епістолярії поета багато прикладів переплетіння переживання просторових і часових дистанцій з переживанням екзистенційної дистанційованості від Інших, що тягне за собою дистанційованість від самого себе та унеможливує позитивний смисл усамітнення. Показові листи до рідних і друзів з місць неволі 1973–1976-х, в яких очікування відповідей адресант переживає гостріше за просторову віддаленість від адресатів. У листі до рідних (орієнтовно датований лютим 1973) є натяк на бажання збільшити коло тих, із ким можна комунікувати, і розчарування, спровоковане відсутністю листів, у листі до дружини від 9.04.1973 – згадка про переплетіння просторово-часових і комунікативних дистанцій та вказівка на те, що втрата можливості спілкуватися з Іншими означає небажану замкненість в собі. Свідчення прагнення протистояти цим обмеженням у 1970-х містять і листи Василя Стуса до Віри Вовк. Потенціальність проявляє вразливість епістолярного спілкування, пов'язану з підсиленням викликів медіа письма у медіа листування, що породжує його силу і слабкість. Якщо успішність усної комунікації визначається одночасністю і фактичною нерозрізнуваністю повідомлення, інформації і розуміння, то успіх писемного повідомлення залежить від налаштованості на просторово-часові та особистісні дистанції. Записане створює можливість відтермінувати рішення щодо змісту повідомлення, забезпечує генералізацію і типізацію неповторного. В епістолярному дискурсі Василя Стуса з місць неволі до рідних і друзів 1974–1976-х потенціальність листування веде до перетворення просторових і часових дистанцій у комунікативні. Лист до дружини від 15–16.11.1974 фіксує ситуацію, коли після отриманої відповіді з додатком світлини і листа сина з'являється констатація появи екзистенційної дистанції, що загрожує збереженню єдності з Іншими у спільному життєвіті. Усвідомлення вразливості епістолярної комунікації та зв'язку між комунікативною дистанційованістю і відчуженням присутнє в листі до дружини і сина від 11–15.09.1975 та листах до дружини від 11.05.1976 і від 5.07.1976. Якщо зовнішньою прикметою медіа листування виступає переплетіння просторових відстаней і часового відтермінування спілкування, то екзистенційні переживання в епістолярному діалозі визначає вразливість комунікативного зв'язку між його учасниками. Це увиразнює комунікативну парадоксальність листування та може перетворити його на екзистенційне випробування для адресанта та адресатів, що помітно у листах Стуса до рідних у 1970–1980-ті. Почасти епістолярне спілкування вимагає від комунікантів майже стоїчного ставлення до співіснування в ньому комунікації та дисконікації. Як не дивно, але джерелом як конструктивного, так і деструктивного потенціалу листування виступає специфічна комунікативна єдність його учасників, котру в термінології Альфреда Шюца можна означити як Ми-зв'язок із притаманною йому Ти-настановою. Епістолярій Василя Стуса фіксує його значення для збереження ціннісного і комунікативного виміру життєвіті, спільного з його друзями й рідними, що помітно в його листах з місць неволі. Здатність листування як сильного медіа долати дистанції між автором і близькими Іншими завдяки творенню і трансляції смислів стає передумовою збереження Ти-настанови, та листування як слабе медіа увиразнює й загрозу її занепаду. Листи Василя Стуса до рідних і друзів підтверджують, що всередині Ми-зв'язку проявляються відмінності в безпосередності досвіду Іншого, котрі визначаються перспективами «схоплення», близькістю й інтенсивністю переживань, через які життя свідомості Іншого стає доступним адресанту. Не

лише в його зверненнях до рідних та полілистах з місць неволі, але й в ранніх листах до друзів присутні підтвердження того, що між безпосереднім і опосередкованим досвідами комунікації існує багато перехідних форм. Хоча для Василя Стуса листуватися означає зберегти можливість безпосередності Ми-зв'язку, актуалізуючи її у доланні різноманітних дистанцій, його листування часто презентує прикордоння між безпосереднім і опосередкованим досвідами Іншого, де можлива різна віддаленість від безпосередності комунікації, а «спогад про ближню людину має у дійсності суттєві конститутивні риси минулого Ми-зв'язку, які суттєво відрізняються від прикмет настанови та взагалі від актів свідомості, які стосуються простого сучасника» [18, с. 83]. Серед його адресатів є градація безпосередності, для розуміння якої цінним буде звернення до виділених Альфредом Шюцем [18, с. 86] різних груп сучасників, із якими особа може комунікувати: ближні люди з минулих Ми-зв'язків, які можуть бути відтворені в майбутньому; ті, Ми-зв'язок із ким не може бути відтвореним (вони померли); сучасники, котрі раніше були ближніми людьми теперішнього партнера Я в певному Ми-зв'язку; сучасники, про існування яких Я знає і з якими незабаром зустрінеться; сучасники, про існування яких особа просто знає; інституціональні дійсності, персонал яких для Я анонімний; інституціональні дійсності, які є анонімними і з ними особа не може ніколи зустрітися; артефакти, що вказують на суб'єктивні смислові зв'язки невідомого творця, користувача, спостерігача. Більшість адресатів Василя Стуса з кола друзів і рідних належать до першої, третьої або четвертої групи, що передбачає Ми-зв'язок у минулому або надію на нього в майбутньому. У першій групі адресатів – рідні і друзі, у третій і четвертій – особи з альтернативної мережі тих, хто поділяє цінності й життєві принципи. Особливе місце серед листів поета з місць неволі належить зверненням до сучасників, знайомство з якими відбулося завдяки епістолярному діалогу, коли . контакт із ціннісно близькими адресатами базується на конструюванні адресантом індивідуалізованого типу для конкретного адресата або адресатки, що забезпечує перехід до Ми-зв'язку за відсутності тілесної співприсутності в медіа листування. Індивідуалізований тип пов'язаний з одиничними досвідами людини з її близького оточення, хоча можливість комунікативної дистанції і зберігається, адже, за словами Альфреда Шюца [18, с. 89], індивідуалізований тип є уявленням, а не досвідом конкретних Інших, тож на відміну від постійного збагачення досвіду ближньої людини в Ми-зв'язку, це відбувається з радикальним обмеженням. Долання комунікативних дистанцій в епістолярному Ви-зв'язку Стуса з такими адресатами та парадоксальний перехід до Ти-настанови в очікуванні можливої зустрічі або навіть без сподівання на зустріч базується на тому, що схема тлумачення передбачає формування відносно деталізованого і змістовно наповненого персонального типу. У результаті кожен епістолярний контакт зменшує рівень анонімності індивідуалізованого соціального типу адресата у Ви-зв'язку, котрий залежав від того, наскільки легко конституований зв'язок міг би перетворитися на Ми-зв'язок та ймовірно і бажаною була б безпосередня комунікація з таким Іншим. Обмежувальним моментом у доланні у листуванні комунікативних дистанцій у Ви-зв'язку, є те, що комуніканти використовують винятково знакову систему. Ризикованість епістолярної комунікації базується на тому, що в листах немає підтверджень відповідності / невідповідності попередньої інтерпретації. Цей ризик притаманний опосередкованій комунікації як із тими, з ким у адресанта колись був наявний безпосередній контакт, так і з тими, з ким існує лише Ви-зв'язок. Слабкість медіа листування виростає з того, що в епістолярній комунікації майже немає притаманної Ми-зв'язку ситуації, коли комуніканти мають можливість послідовно і безпосередньо пережити у досвіді, чи зрозуміли вони одне одного правильно. Ви-зв'язки з низьким рівнем анонімності притаманні листуванню Василя Стуса навіть із близькими Іншими

з кола сучасників, проте вони можуть бути переведені у Ми-зв'язки, щоб зменшити ефекти дисконунікації. Водночас Ми-зв'язки з цінними Іншими (рідними і близькими друзями), ослаблені дистантністю, можуть перетворитися на Ви-зв'язки з малим рівнем анонімності. Практика епістолярної комунікації фіксує можливість переходів від безпосередніх до опосередкованих досвідів, тому листування поета сповнене прикладів усвідомлення загрози переходу Ми-зв'язку у Ви-зв'язок та руйнації Ти-настанови у дисконунікації. Медіа листування, покликане зберегти Ми-зв'язки, може провокувати накопичення загрозових смислових дистанцій і підсилює переживання зневіри.

Слабкість епістолярного спілкування Василь Стус міг легко пояснити слабкістю практики відтермінованого спілкування, викривленої в місцях неволі цензурою. Проте навіть взаємне підсилення впливів різних дистанцій не спонукало його до припинення такої комунікації ані в 1960-ті з радянської умовної «волі», ані в 1970-ті з ув'язнення і заслання. Його епістолярний дискурс з 1960-х демонструє динаміку коливань від утвердження цінності листування як дієвої практики комунікації до відчаю від усвідомлення, що це слабе медіа є можливим варіантом комунікації з цінними Іншими. Одним зі способів здолати смислові дистанції, котрі у листуванні ведуть до дисконунікації, в епістолярному дискурсі поета виступає розкриття комунікативного потенціалу уяви. Як свідчать його листи до рідних і друзів, її сила сприяє доланню самотності та відновленню єдності з адресатами у віртуалізованому спільному життєсвіті. За неможливості безпосереднього тілесного контакту з цінними Іншими уява виявляє продуктивну віртуальність-потенціальність Ми-зв'язку та відкриває конструктивну силу потенціалізації медіа листування, відновлюючи спрямованість актуальної Ти-настанови, підтримуючи надію на продовження комунікації та запобігаючи в майбутньому дисконунікації. Складання у цілісність образів Ми-зв'язку в модусі віртуального-можливого дозволяє авторові листів зберігати й цілісність самоті. У листах Василя Стуса до рідних, Михайлини Коцюбинської, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Віри Вовк, Рити Довгань є приклади випробовування потенціалу уяви у протидії просторовим і часовим дистанціям. У їх доланні уява спрацьовує, бо творить образи можливих стосунків Я з конкретним Ти та актуалізує їх у теперішньому, коли можливе продуктивно заступає дійсне, а потужність позитивного ефекту від цього залежить від здатності адресанта утримати образ ситуації або адресата як дійсну можливість, усвідомлювати її умовність та зберігати надію на її втілення в майбутньому. Відтак уява дозволяє адресантові пізнавати себе і світ у модусі можливості, актуалізуючи спрямування в майбутнє, що має важливе значення для протидії екзистенційному дистанціюванню, співмірному з відчуженням. Так у листі до батьків і дружини від 28–30.07.1974 йдеться про опір дистанціям та відчаю силою уяви. У листі до дружини від 10.11.1975 присутня вказівка на екзистенційну силу уяви, у листі до дружини від 5.07.1976 – фіксація парадоксальності її впливу. У листі до рідних від 1.09.1975 у фрагменті, адресованому синові, показова жартівлива згадка про телепатичне долання дистанцій мешканцями інших планет, коли Василь Стус виводить на перший план прагнення пошуку способів долання дистанцій. У листі до батьків від 20.08.1974 присутній адресований Євгену Сверстюку постскриптом – іронічна вказівка на надчуттєве долання дистанцій. У листах до Рити Довгань від 18.06.1977, до Івана Світличного (датований груднем 1976), до Євгена Сверстюка (орієнтовно датований 1974–1976) та за кілька років у зверненні до Михайлини Коцюбинської в листі до дружини і сина від 1.06.1981 Василь Стус пише про те, як ірраціональний потенціал уяви дозволяє відновити Ми-зв'язок, але найчастіше йому йдеться про єдність раціонального та ірраціонального в уяві. У листі до дружини (датований орієнтовно лютим-березнем 1974) присутні рядки, в яких уява переплітається зі спогадами-рефлексіями,

а в листі до дружини і сина від 8.05.1974 – міркування про єдність уяви і мислення. Згадки про спільнодію пам'яті й уяви з'являються і в листуванні Василя Стуса з Вірою Вовк, звернення до якої від 30.07.1974 і від 21.07.1975 свідчать, що можливість спілкуватися листовно породжує надію на долання дистанції під час зустрічі. Лист до неї від 22.03.1977 фіксує прагнення здолати просторову дистанцію, поєднавши потенціал уяви, мислення і пам'яті. У новорічних і післяноворічних вітаннях друзів і рідних межі 1975–1976-х йдеться про те, що єдність раціонального та ірраціонального в уяві відіграє провідну роль у актуалізації Ти-настанови. У вітанні Михайлині Коцюбинській від 24.12.1975 та Леоніді Світличній (датоване 3.01.1976) сила уяви далеко перетворює на близьке, а в короткому посланні до Богдани Бадзьо (датоване 7.01.1975) присутня вказівка на інтерсуб'єктивний характер здатності людини уявляти. У листі до дружини, датованому орієнтовно березнем 1976, звернення до однієї Іншої дозволяє наблизити кількох цінних Інших у полілістї-полілозі. У листах до дружини від 12.09.1976 і від 8.03.1977 та до дружини і сина від 17.11.1977 акцент на спільнодії пам'яті й уяви відвертає загрозу переживання самотності, в листі до сина від 24.01.1979 – стає підґрунтям для надії на відновлення Ми-зв'язку під час безпосередньої зустрічі. Уява, на яку покладається Стус у доланні дистанцій, подібна до художньої, а свідчення її сили пов'язані з появою в листуванні прикмет мовних ігор художньої прози, есеїстики, публіцистики, щоденникового письма. Полідискурсивність епістолярію стає підставою для використання її сили, коли синтез наявного сприйняття і образів зі спогадів дозволяє протидіяти трансформації Ми-зв'язку у Ви-зв'язок. Для розуміння того, про який потенціал уяви йдеться Стусу, маємо згадати прикметні в її осмисленні у ХХ столітті позиції Жана-Поля Сартра і Гастона Башляра. У тлумаченні першого кожен образ уяви – інтенційний акт, а всі її образи є прикладами незавершеного сприйняття, коли інтенція ніби зупиняється на півшляху і створює бліді копії предметів. Сартр бере до уваги образи репродукуючої уяви, близькі до спогадів, видаються йому бідними у порівнянні з оригіналами того, про що згадує особа. Натомість Гастон Башляр розглядає уяву як здатність творити образи, що виходять за межі реальності, створюють нову реальність, мають власне існування і динаміку розвитку. До образів такої уяви має стосунок первинний стан свідомості, де немає розчленування на суб'єкт і об'єкт, бо її цариною є поезія як сфера миттєвої метафізики. Розуміння уяви, необхідної для опору екзистенційній дистанційованості, представлене в листах Василя Стуса, подібне до гойдалки між ідеєю Сартра про інтенційний акт свідомості, в якому постає незавершене сприйняття, та ідеєю Башляра про спроможність в уяві пізнати дещо, що поза уявою залишається непізнаним. У його листах до рідних домінує логіка поетичної уяви, що пов'язано з присутністю мовної гри художньої прози в «тілі» листів і підкріплюється описами снів. Так у листі до дружини від 13–17.10.1975 єдність уяви і снів дає надію на майбутнє, а в листі до батьків від 1.10.1975 є фраза про те, як сни зміцнюють уяву і комунікативний зв'язок, хоча не завжди дарують радість. У листах до дружини від 10.11.1975 і 3–4.12.1975 сни визнано останнім кордоном утримання контакту з цінними Іншими і збереження Ти-настанови. Натомість у листі до дружини від 8.03.1976 увага до сили уяви і снів переплітається з іронічним закидом до адресатки про її здатність впливати на сни про неї. Нерідко Стусу йдеться й про уяву, що створює ілюзії, тому в зверненні до дружини від 15–16.11.1974 він згадує про її обмеженість, у листі до дружини від 22–30.09.1976 – про її виснажливий травматичний вплив, в листі до дружини від 2.12.1976 – про її безпомічність перед комунікативними дистанціями, котрі намітилися по роках розлуки, в листі до дружини від 11.05.1976 – про суперечливе співвідношення образу Іншої з уяви та зі спогадів. У листі до Рити Довгань від 18.06.1977 присутнє свідчення неоднозначності зв'язку уяви і спогадів у доланні часових і просторових дистанцій, а в зверненні

до неї від 17.03.197 [8] Василь Стус детально описує неспроможність уяви зарадити комунікативній дистанційованості. Навіть в новорічному полілісті до дружини, сина і друзів від 31.12.–1.01.1978, що сприймається як свідчення віри в силу листування, є неоднозначні оцінки значення уяви, а в його листах 1974–1978-х присутні численні приклади усвідомлення відірваності від ув'язнених побратимів і посестер, відчуження від цінних Інших у Києві. Уява і пам'ять слабшають, коли намітилися смислові розриви між комунікантами, тому адресант має шукати інші способи опору дискомунікації, котрі потребують окремого дослідження.

Висновки. В умовах російсько-української війни загроженість української культури зумовлює реактуалізацію зразків розуміння комунікативного вкорінення людського існування, представлених у спадщині українських митців ХХ століття. Філософська рецепція смислів людського існування у граничних ситуаціях у листуванні Василя Стуса відкриває потенціал його епістолярного дискурсу бути сьогодні для українців «місцем» екзистенційної сили. Розвиток досліджень медіа листування на прикладі його комунікації з рідними і друзями ми розглядаємо в річищі розвитку українського філософського дискурсу, релевантного викликам війни. Особливе місце в епістолярному дискурсі Василя Стуса посідає проблематика збереження Ми-зв'язків, усвідомлення небезпеки дискомунікації та руйнації спільного з цінними Іншими життєсвіту. Його листування 1970–1980-х свідчить як про усвідомлення екзистенційної дистанційованості від адресатів і самого себе, так і про розуміння інтерекзистенційної природи людського існування. Потенціальність епістолярного спілкування зумовлює прояв його вразливості у творенні і трансляції смислів, що перетворює його на випробування для учасників. В епістолярії Василя Стуса Ми-зв'язок є джерелом конструктивного і деструктивного потенціалу листування, а його збереження стає важливою ціллю адресанта. Інтерекзистенційний потенціал уяви стає для нього джерелом опору дискомунікації та екзистенційній дистанційованості, хоча він усвідомлює його вразливість. У майбутніх дослідженнях ми розглянемо інші способи долання екзистенційних дистанцій у листуванні Василя Стуса.

Список використаної літератури

1. Віват Г. І., Філіпенко О. І. Мовна картина світу в індивідуальному лексиконі Василя Стуса. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2022. № 96. С. 470–483.
2. Кубов М. Політична діяльність та ув'язнення в листах В. Стуса. *Збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2024: історія, політологія та міжнародні відносини в умовах війни»*. Вінниця: Донецький національний університет імені В. Стуса, 2024. С. 154–156.
3. Лебединцева Н. М. За межами власного тіла: проблема «внутрішньої еміграції» в поезії В. Стуса. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2018. Том 316. № 304. С. 57–63.
4. Маринчак В. Гамлетизм поетичної інтенціональності В. Стуса: від самовтрати до самовигнання. *Ренесансні студії*. 2016. Вип. 25–26. С. 25–26.
5. Мельникова-Курганова О. С. Особливості дисидентських комунікацій в Україні 1960 – початку 1990 рр. Маріуполь: ТОВ «ППНС», 2020. 228 с.
6. Михайлова Т. «Пам'яті глибоке джерело»: Василь Стус і переосмислення російської літератури. Київ: Наукова думка, 2023. 289 с.
7. Полюга В. В. Концепт болю як аспект особистісного начала (на прикладі В. Стуса). *Філософські науки. Збірник наукових праць*. Вип. 2. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. С. 208–215.

8. Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. Пер. з нім. В. Приходька. Київ : Дух і Літера, 2010. 348 с.
9. Стус В. Твори в 6 томах, 9 книгах. Том 6 (додатковий). Книга 1 : Листи до рідних. Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. 495 с.
10. Стус В. Твори в 6 томах, 9 книгах. Том 6 (додатковий). Книга 2 : Листи до друзів та знайомих. Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1997. 262 с.
11. Стус В. Листи до сина. Київ: Ранок, 2019. 280 с.
12. Стус В. Листи до рідних. Листи до друзів і знайомих. URL: <https://stus.center/listi>
13. Соловей О. Поезія зупиненого руху (До розуміння базової концептології модернізму в ліриці В. Свідзінського й В. Стуса). *Стусознавчі зошити: Науковий альманах. Зошит II*. Вінниця: Простір Літератури, 2016. С. 38–51.
14. Тарануха Є. «Воля у неволі»: ліричне «Я» поезії В. Стуса як елемент переосмислення травматичного досвіду. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 78. С. 132–135.
15. Тарнашинська Л. Василь Стус: художньо-екзистенційний вимір межової свідомості. *Слово і час*. 2016. № 3. С. 44–52.
16. Червінська О. В. Найважливіший рецептивний вузол поезії Василя Стуса. *Питання літературознавства*. 2022. Вип. 105. С. 72–93.
17. Шах К. М., Коваль Л. М. Механізми вербалізації емоційного стану Василя Стуса у «Листах до сина». *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені В. Стуса*. 2021. Том 2. № 13. С. 184–189.
18. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.

RESITANCE TO DISCOMMUNICATION AND SAVING OF WE-CONNECTIONS IN THE VASYL STUS'S EPISTOLARY DISCOURSE

Yuliia Dobronosova

National Transport University,

Faculty of Economics and Law, Department of Philosophy and Pedagogy

Omelyanovycha-Pavlenka str., 1, 02000, Kyiv, Ukraine

The modern development of Ukrainian philosophy involves an understanding of the anthropological and ethical aspects of the impact of Russian-Ukrainian War on society and the actualization of research of interexistential foundations of Ukrainian culture. The author considers one of the tasks of modern philosophical discourse in Ukraine is the reactualization of the meanings of human existence in the epistolary heritage of Ukrainian writers of 20th century. The purpose of the review is to find out the reasons for the appearance and the role of imagination in saving of We-connections and resistance to discommunication in Vasyl Stus's epistolary discourse. The author claims that the writer's epistolary includes an understanding of the interexistential foundations of human existence and the dynamics of its openness | closedness, and the central place belongs to problems of communication and discommunication. The special status of the media of correspondence in media culture determines its paradoxical strength and weakness in creation and transmission of senses. The interweaving of the specificity of epistolary communication and the potentialization of the media of writing is the basis for the emergence of existential distances. In the Vasyl Stus's epistolary to family and friends in the 1970s and 1980s the potentialization of epistolarity leads to an increase in examples of his existential distancing from others. The author proposes to consider the communicative unity of participants of epistolary communication as a We-connection, but it is the source of the constructive and destructive potential of epistolarity. In the Vasyl Stus's epistolary communication the saving of We-connections is precondition for the possibility of future dialogue with the addressees

and the saving of the valuable dimension of common life world. In the Vasyl Stus's epistolary discourse there are examples of transition from You-connection to We-connection and evidence of the treat of the decline of We-connection. Revealing the communicative potential of the imagination in the Vasyl Stus's epistolary is one of the ways of resistance to discommunication and restoring the value unity with the addressees. The evidence of belief in the power of imagination is connected in the texts of his letters with the appearance within the language game of epistolarity of signs of other language games.

Key words: media of correspondence, epistolary discourse, discommunication, We-connection, imagination.

УДК +303.725.3]:[32.001+81'37]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.8>

ФЕМІНІЗМ МІЖ ДИСКУРСАМИ МАРКСИЗМУ ТА ЛІБЕРАЛІЗМУ

Ірина Зайцева

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра філософії і релігієзнавства
вул. Левка Лук'яненка, 13-Б, 04053, м. Київ, Україна*

В статті осмислюється вплив провідних ідеологій ХХ століття марксизму та лібералізму на формування феміністичного дискурсу. Обґрунтовуються стратегії соціальних трансформацій та їх дотичність до процесів соціального «вивільнення» жінки. На теоретичному рівні осмислюється проблема дихотомії між феміністичною етикою, яка спрямована на розширення прав і свобод жінок з одного боку, та етосом «соціального виключення», який так і не був усунутий під безпосереднім впливом ідей марксизму та лібералізму. Понад те, підкреслюється, що відсутність в провідних ідеологічних настановах належного місця для просування соціальної свободи і рівності жінки є проблемою для демократичного суспільства. На практиці це ставить під сумнів можливість її самовираження, забезпечення гідних соціальних умов життя. Авторка показує, що дослідницькі проблеми в цьому контексті концентруються навколо аналізу 1) обґрунтування меж провідних соціальних інженерій: соціальних ідей, що сприяли морально-нормативній та функціональній самореалізації жінок, 2) осмислення засад жіночої ідентичності та їх зв'язку провідними теоретичними концептами та практиками соціальної держави, 3) визнання паритету раціональності та емоційності як фактору соціальної інтеграції жінок, застереження проти домінування етики підлеглості, підпорядкування жінки.

Доводиться, що розширення можливостей для самореалізації жінки є однією з передумов для трансформації європейської соціальності в цілому. З'ясовуються причини надмірної емоційності та чуттєвості жінки, які пояснюються самими умовами існування жінки в умовах соціального клієнтелізму та несвободи. Синтезуються провідні теоретичні підходи, які є свідченням поступового переходу сучасних феміністичних студій від проблематики справедливого соціального розподілу до «визнання» провідної ролі жінки в соціальних процесах. Обґрунтовується соціальна обумовленість відмінностей між чоловіком і жінкою в сучасному світі.

Ключові слова: фемінізм, феміністичний етичний підхід, революційний фемінізм, ідентичність, визнання, ідеології, рівність і соціальний розподіл, свобода, трансформація.

Постановка проблеми та методологія дослідження. В багатьох європейських суспільствах ХХ і початку ХХІ століття актуалізуються питання осмислення меж ідеологічного впливу, можливостей відтворення нової соціальної ролі жінки в умовах змін, специфіки впливу провідних ідеологій на розвиток її соціальної активності. Теоретичним тлом такої актуалізації є інтелектуальний вплив ідей марксизму і лібералізму на феміністичний дискурс, практичним – посилення конфліктів між різними спільнотами і групами в межах однієї держави.

В умовах поступової маргіналізації старої марксистської парадигми, з одного боку, і суттєвого посилення неолібералізму, з іншого, в феміністичному дискурсі відбувається поступова зміна соціальних акцентів: від актуалізації проблематики справедливого соціального розподілу до проблеми визнання жіночої гідності в сучасному глобальному світі. В площині сучасного обґрунтування жіночої ідентичності ціннісне, «метафізичне» заперечення маскуліної етики підлеглості залишається однією зі складових критики соціального

«клієнтелізму» і предметом дослідження європейської феміністичної критики. Лібералізм і марксизм в цьому контексті є важливими теоретичними подразниками для формування практичної – ціннісної позиції фемінізму, чинником соціальної активізації в межах демократичного дискурсу. Фокус теоретичних досліджень практик фемінізму спрямований на соціальну критику ідей, що не враховують значення жіночої ідентичності для європейського суспільства, ставлять під сумнів не тільки роль жінки в збереженні важливих морально-нормативних засад, але й її роль в посиленні функціональних можливостей суспільства, суспільної активності в цілому. В контексті сучасних «викликів», наголошується на необхідності обґрунтування теоретичного фундаменту для усунення перешкод щодо індивідуальної та колективного самовираження жінок, процесів соціальної трансформації.

В даному дослідженні провідні ідеологічні позиції розглядаються як соціальний індикатор суперництва полярних соціальних моделей: посилення залежності жінок від влади чоловіків, обумовлене різними економічними, політичними і культурними чинниками [1, р. 11] протиставляється стратегіям емансипації, які надають жінці можливості для просування її соціальної активності. Ці стратегії об'єднує т.зв. «феміністичний етичний підхід», представники якого наголошують, що емансипація жінки є важливою складовою етичного дискурсу свободи, який виступає вагомим запобіжником соціального насилля в сучасному неоліберальному глобальному просторі. В цьому контексті можемо говорити про рівність і соціальну свободу жінки, її самовираження (self-expression), спрямоване «на послідовну моральну еволюцію, не на посилення, а на зміну підкореного стану жінки» [2, р. 22].

Метою статті є обґрунтування марксизму і лібералізму як важливих індикаторів посилення феміністичного етичного підходу, фактору подолання клієнтелізму, соціальної підлеглості, запобіжник підпорядкування жінки в межах соціальної держави.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтовуючи етичні засади фемінізму, варто звернути увагу на специфіку становища жінки в контексті двох класичних соціальних інженерій – марксизму та лібералізму, – які безпосередньо пов'язані з обґрунтуванням і практичним втіленням ключових соціально-філософських понять: ідентичності, рівності і соціального розподілу, свободи, трансформації, індивідуальної і суспільної автономії, визнання.

Принциповим тут є не тільки цивілізаційний вибір жіноцтва між двома світоглядними концептами, але й осмислення нової соціальної ролі жінки в модерних історичних умовах. Йдеться про обґрунтування жіночої ідентичності в контексті зіткнення альтернативних проєктів соціальної модернізації, які в ХХ столітті стали важливим імпульсом посилення жіночої емансипації, спричинили подальші соціальні зміни і процеси активізації ідентичностей.

Марксистська стратегія передбачала розчинення «соціального образу» жінки в класовій свідомості й солідарності трудящих, яка базувалася на засадах визволення людини від впливів приватної власності та приватного капіталу. В межах цієї парадигми класиками марксизму була обґрунтована претензія на її суспільну автономію, самореалізацію в відтворенні нової всесвітньої «безкласової, бездержавної, позанаціональної спільноти вільних виробників» [3, р. 277]. Марксистський проєкт об'єктивно заперечує ліберальну ідею прав жіноцтва, які розглядаються як «уособлення буржуазної ідеї громадянського суспільства» [3, р. 277]. У відповідності до візії марксизму, сам ідеал свободи жінки як представника громадянського (буржуазного) суспільства є утопічним і має зникнути, поступившись місцем соціальним гарантіям жіноцтва в контексті історичного триумфу пролетаріату.

Ліберальний дискурс якісно інакше піддає інтерпретації ідентичність жінки і фокусує увагу на необхідності подолання її біологічних і соціальних обмежень і залежностей.

Приміром, марксистське розуміння жіноцтва як складової частини свідомого, солідарного і соціально організованого класу піддані критиці в роботі активістки феміністичного руху Суламіф Файерстоун «Діалектика статі» (1970). Натомість, Файерстоун фокусує увагу на тому, що міжстатеві (гендерні) конфлікти мають більш впливове соціальне коріння, ніж класова боротьба. Зокрема обґрунтовує, що всі чоловіки тримають жінок в постійному страху за допомогою сексуального насилля і тим самим витісняють їх на маргінальні позиції в суспільстві [4].

Інша версія феміністичного лібералізму наголошує на соціальних аспектах чоловічої і жіночої нерівності. У відповідності до нього соціальна система капіталізму й патріархальна родина рівною мірою продукують відмінності між високооплачуваною чоловічою працею і утриманням жінок в приватній сфері домашнього домогосподарства.

На відміну від марксизму, подолання соціальних суперечностей лібералізмом обґрунтовується на засадах пріоритету індивідуальних свобод і прав жінки, її важливої ролі в функціонуванні громадянського суспільства, яке виступає основою суспільної самоорганізації. Ліберальні орієнтири об'єктивно сприяли потужному руху жінок за громадянські права, легітимізації в суспільстві ідеї щодо рівного ставлення до жінок під час практичного працевлаштування, в судах, сфері освіти. Втім, вже в 40-х роках ХХ століття було зрозумілим, що ця соціальна інженерія повною мірою не враховує відмінності жіночої специфіки від чоловічої і не може в повному обсязі допомогти самореалізації жінки. Важливою в цьому контексті є критика цього провідного дискурсу з боку Симони де Бовуар, яка наголошує, що сучасний лібералізм спрямований на те, щоб допомогти жінці поводитися і думати як чоловіки. Виходячи на проблематику дотримання комплексних прав жінок, дослідниця наголошує, що «на жіночий досвід і тіло значною мірою вплинула патріархальна культура суспільства... і цей досвід практично неможливо зрозуміти чоловікам» [5, р. 249].

Отже, лібералізм обґрунтовується в межах феміністичного дискурсу як раціональна, хоч і недостатня, передумова для відстоювання свободи жінки та збереження її ролі в процесі вільної суспільної самоорганізації. Натомість марксизм фіксує її місце в планово-організованому суспільному житті і фокусує увагу на елімінації усіх елементів емоційності та спонтанності. Світоглядну різницю між марксизмом і лібералізмом в соціально-філософському вимірі окреслив К. Попер, який обґрунтовуючи опозицію в межах двох різних соціальних інженерій, відзначав, що в «одній ... намагаються втілити в життя, що було задумано, вирішено та схвалено, а в іншій особа є включеною в процес самоорганізації суспільства» [6, с. 22-23].

Розглянемо далі більш детально теоретичний аспект феміністичного дискурсу двох заявлених доктрин з тим, аби зрозуміти їх ідейну трансформацію і сучасне наповнення, яке змістовно приваблює дослідників жіночої ідентичності та можливостей соціальної інтеграції.

Символічне значення в марксистському феміністичному дискурсі ХХ століття відіграє постать американської дослідниці Мері Елліс Вотерс. Її теоретична позиція репрезентована в роботі «Фемінізм и марксистський рух» (1972) [7]. Вотерс обґрунтовує значення жіночого руху в просторі ідей «класиків» світового пролетаріату і звертає увагу на змістовний вплив теоретиків марксизму на формування фемінізму. Відштовхуючись від теоретичних надбань німецького філософа, філософія застосовує поняття «революційного фемінізму», яке було сформовано в площині боротьби двох антагоністичних систем – буржуазної і соціалістичної. Відома американська феміністка наполягає на важливій ідейній залежності жіночого соціального руху не тільки від ідей Маркса, але й інтелектуальних впливів інших представників революційного руху: Леніна, Бебеля та Касторіадіса.

Дослідниця обґрунтовує стрижневу для даного дискурсу суперечність: між поняттями «революційного» і «буржуазного» фемінізму, який, на її думку, є соціальним опонентом незворотного історичного процесу – жіночої емансипації. Припускаючи, заради відстоювання соціальних прав жінок, можливість певних тактичних компромісів з правлячим класом, провідний теоретик «лівого» фемінізму наголошує на необхідності соціального розриву з минулим як базового методологічного принципу руйнування старого соціального порядку. «Якщо Бебель, – різко засуджував те, що жінки, приналежні до різних класів, не можуть об'єднатися для боротьби з утисками всіх жінок, то ми, жінки-трудівниці, усвідомлюємо, що маємо об'єднатися і боротися передусім за свої власні інтереси, які безпосередньо пов'язані з розривом з минулим. І, навіть проводячи спільні демонстрації, жінки – ... представниці робочого класу, символізуючи майбутнє, мають йти окремою колоною» [7, р. 37].

Ідеї М.Е. Вотерс знайшли суттєву підтримку в промарксистських наукових колах Західної Європи і стали інтегративним фактором для «лівацьких» соціальних груп. Жіноча спільнота для неї є важливим драйвером революційної трансформації неефективних ліберальних інститутів. Солідаризуючись з Вотерс щодо антагоністичних передумов розвитку феміністичного руху, відомий соціальний теоретик К. Мілет акцентує увагу на провідній ролі жінок в революційних процесах ХХ століття, їх здатності розірвати зв'язки з соціальними традиціями минулого. «Саме жінки мають ту рішучість, яка спроможна сформувати світ на нових соціалістичних засадах – створити нову соціальну реальність, яка не має спільного з минулим» [8, р. 34].

Протиставляючи себе лібералізму і сучасним тенденціям постмодерну, марксизм обґрунтовує гендер виключно як соціальну, а не біологічну категорію. Марксистський дискурс, на відміну від своїх ліберальних опонентів, звертається до проблем класового соціального антагонізму, егалітаризму, соціальної справедливості. Феміністичний рух в цьому контексті наполягає на важливості облаштування «соціальної сфери» значимості впровадження засад рівності, соціального добробуту. У відповідності до цього підходу, базові індикатори «соціальної сфери» не можуть бути забезпечені в межах ліберальної системи.

Відстоюючи свої світоглядні позиції, представники і представниці марксизму піддають критиці багато ліберальних візій. Приміром, дослідниця Л.Робінсон в роботі «Радикальна критика і фемінізм» (1971), критикує ліберальну ідею буржуазної свободи, яка перетворює жінок не тільки на біологічний тілесний об'єкт домагання чоловіків, але й на соціальний інструмент підпорядкування правлячому класу. В таких умовах феміністична критика, на її переконання, має нести класову мораль, проповідувати ідеї рівності і сприяти революційним перетворенням [9].

Фіксуючи увагу на проблемі пріоритету класового розподілу над гендерним, дослідниця розглядає проблему сексистського підпорядкування як частину більш широкого дискурсу соціальної несправедливості, що притаманна ліберальному буржуазному суспільству. На її переконання, свобода в умовах ліберального суспільства насправді є ілюзією, адже її неможливо досягти в умовах тотальної соціальної несправедливості. В межах аналізу дослідниця обґрунтовується пріоритет поняття рівності над поняттям свободи [9].

Робінсон вступає в суперечність з ліберальним дискурсом, стверджуючи, що «ліберали, які обслуговують інтереси правлячого класу, є байдужими щодо інтересів і практичних справ звичайних жінок та представників робітничого класу». Натомість, у відповідності до її марксистських переконань, феміністична критика має нести «класову мораль» і сприяти революційним перетворенням, зважаючи на більш широкий спектр взаємовідносин між чоловіками та жінками, який пов'язаний з вимірами подолання соціального відчуження.

Схожі тенденції знаходимо у представниці французької соціологині Монік Віттіг, яка намагається творчо застосувати ідеї Маркса для обґрунтування проблем жіночого руху в ХХ столітті. М. Віттіг долучає «клас жінок» до контексту інших пригноблених та експлуатованих соціальних груп, а чоловіків відносить до правлячого «класу», який протягом століть примушує жінку постійно знижувати власну самооцінку і перетворює її на підпорядковану соціальну істоту. Для дослідниці логіка емансипативного марксистського соціального проекту полягає в усуненні моделі соціальної нерівності. В його межах міжстатеві протиріччя можуть бути вирішені інструментами класової боротьби. Французька соціологиня відзначає, що в сучасному гетеросексуальному суспільстві жінка, як і робітнича спільнота, є експлуатованим пригнобленим класом. «Якщо робітників експлуатують на виробництві, то жінок експлуатують як в публічній так і в приватній сфері: вдома, в родині» [10, р. 112].

Ліберальний соціальний порядок дослідниці характеризує як уособлення світу маскулінності, що перетворює жінок виключно на сексуальних істот. М. Віттіг звертає увагу на дискурс виключення, який обмежує функціонування жінки лише сексуальною сферою. На її думку, існуючий чоловічий соціальний порядок, що породжує «свої суди, свою інквізицію, свою поліцію є вкрай ворожим жіночому життєвіту. Сформований чоловіками соціальний порядок контролює «не тільки зовнішні прояви життя жінок, але і їх духовне життя, культуру і творчість. Ось чому ми маємо зруйнувати цю систему, вийти за її межі... якщо ми хочемо існувати як мислячі істоти. Втім, питання полягає в тому, а чи можемо ми це зробити?» [11, р. 104].

Отже, криза тоталітарного соціального порядку обумовила трансформацію марксистської феміністичної ідеї на схилі ХХ століття: фемінізм суттєво еволюціонував від ідеї соціальної рівності до визнання жіночої ідентичності як важливої передумови соціальних змін. Можемо говорити про актуалізацію правового статусу жінки, забезпечення соціальних прав жінок, які є важливим демократичним доповненням інституціоналізації громадянських та політичних прав. Подальше впровадження в теоретичний марксистський дискурс концепту *welfare rights* в ХХ столітті є ознакою поступової еволюції ідей марксизму.

В ліберальній теоретичній традиції фемінізму можна виділити ліву і праву позиції. «Ліві» феміністи наголошують на недостатній увазі до жіночої спільноти та специфіці її життєвіту, але визнають певні соціальні надбання марксистсько орієнтованої держави загального добробуту, яка суттєво розширила параметри соціального забезпечення жінок. Зокрема вони відзначають роль соціальної держави як інтегративного чинника для соціальних спільнот: «Участь у такій державі, яка гарантує певний захист під час граничної скрути, може відповідати загальним інтересам жінок» [12, р. 178]. Така дослідницька позиція розглядає соціальну державу як інститут захисту прав жінок і їх повноцінної інтеграції жінок в сучасне суспільство, а відтак як індикатор соціальної справедливості.

«Праві» лідери жіночого руху піддають запереченню властиву соціальній державі модель соціального етатизму як недосконалу модель соціального розподілу, яка нездатна забезпечити економічні інтереси жінок. Правий фемінізм в 60–70 ті роки ХХ століття був пов'язаним з критикою атрибутів соціальної держави: сексуальними репресіями, сексизмом, бюрократією і соціальним контролем. Була поставлена під сумнів притаманна *welfare state* модель соціального патерналізму, яка, хоч і базувалася на правовій і соціальній базі лібералізму, розглядалася як органічне продовження соціалістичних ідей. Можемо говорити про критичне ставлення до лівого лібералізму з боку «правого» феміністичного руху. Знаковою в цьому контексті є інтелектуальна позиція А. Філіпс, яка звертає увагу на суттєві інституційні проблеми соціальної держави, що примушує жінку обмежити свої існування лише в приватному просторі. Зазначається, що вона «вимушена існувати лише в сфері

приватності, зосереджуватися лише на виконанні своїх хатніх, материнських обов'язків» [13, р. 75]. Відсутність можливості для існування жінки в публічній сфері, на думку дослідниці, прямо витікає з економічного занепаду родини як соціального інституту. Дім, у відповідності до візії дослідниці, продовжує залишатися уособленням сексизму і несправедливості, відсутністю вільного публічного і приватного простору прав жінок.

По суті Філіпс, наголошуючи на необхідності розвитку публічної сфери, заперечує базові принципи настанови «соціального лібералізму». Дослідниця вважає їх недостатніми для усунення гендерної нерівності. Об'єктом критики для американської дослідниці є відома теоретична розвідка американського філософа Дж. Ролза «Теорія справедливості» (Theory of Justice, 1971). Йдеться передусім про критику ідей філософа, що пов'язані з проблемами справедливого соціального розподілу та зменшення соціальних нерівностей, властивих класичному лібералізму. На переконання Роулза, обґрунтування вимірів справедливості правилами необмеженого ринкового обміну є явищем соціально небезпечним, а завдання держави полягає саме в дотриманні балансів між «свободою і рівністю» [14]. Застереження прав найбідніших, при збереженні функціонування вільного ринку та дотриманні принципів раціональності, є стрижневими параметрами дискурсу цього філософа. Принциповою для американських феміністів було поставити під сумнів намагання Роулза створити гуманну модель соціальної держави і притаманну для неї модель соціального лібералізму.

Така інституційна модель була для феміністичного руху прийнятною лише до початку 70-х років XX століття. Ситуація змінилася в добу посилення неолібералізму, який на практичному рівні актуалізував слабкості соціальної філософії американського філософа. Попри те, що Ролз захищав індивідуальні права і обґрунтував власну моральну теорію справедливості, відштовхуючись від захисту прав найбідніших, провідні дослідниці фемінізму піддавали критиці дискурс філософа як надто абстрактний і відірваний від практичного захисту інтересу жінок. Соціальна критика пояснювалось зміною соціального контексту, який вимагав активного залучення в суспільне життя нових соціальних груп, які тривалий час піддавалися соціальним утискам.

Як бачимо, до початку 70-х років XX століття домінує ліберально-соціалістична, егалітарна модель соціального захисту жінки, далі ж фемінізм еволюціонує від проблематики соціального розподілу до пошуку нової соціальної етики: «етики визнання». Якщо концепт соціального розподілу фокусує увагу на економічних вимірах соціальної несправедливості, то теорія «соціального визнання» зосереджується на вимірах культурної ідентичності.

В зв'язку із цим варто згадати одну з найвідоміших сучасних представниць соціальної критичної теорії Ненсі Фрезер, яка відзначає, що в процесі соціальної трансформації змінюється і саме соціальне середовище, в якому існує жінка. Представниця третьої хвилі «критичної соціальної теорії» переконана, що в новій ситуації не можна вирішувати проблему соціальної несправедливості жінки лише в площині її економічних проблем. На її думку, вирішення проблеми жіноцтва органічно пов'язане з трансформацією економічних і культурних складових. Несправедливість, на її думку, є глибоко укоріненою одночасно як в економіці так і в культурі, а відсутність визнання жінки в суспільстві в різних сферах продукує соціальне відчуження і одночасно заважає їй долучитися до життя в публічній сфері. Соціальне виключення жінок з боку чоловіків полягає тут не тільки в посиленні економічно несправедливого розподілу, який набуває форм експлуатації жінки, економічної маргіналізації і позбавлення її гідних стандартів життя, але й в «культурній домінації одних груп над іншими, що призводить врешті-решт до ціннісних деформацій» [15, р. 74]. Таким

чином, феміністична візія американської дослідниці пов'язана з дотриманням в суспільстві однозначного балансу між етикою визнання і справедливим розподілу.

Цікавою є тут її полеміка з іншим представником критичної соціальної теорії А. Гонетом, який, наголошуючи на взаємозалежності економічних і культурних аспектів зазначає, що економічний розподіл також може бути частиною визнання, а культура відіграє ключову роль в економічних процесах [16]. На відміну від Фрезер, Гонет наголошує на тому, що поняття визнання має стати принциповою нормативною категорією соціальної справедливості. Німецький вчений зазначає, що концепція визнання є модифікованою версією марксистської парадигми економічного розподілу і всі нормативні питання розподілу економічної влади і ресурсів необхідно розглядати у площині моделі визнання. Для німецького вченого боротьба за справедливий розподіл, соціальну справедливість не можуть розглядатися поза боротьбою за визнання, а є частиною цієї боротьби.

На сьогодні модель визнання є владною граматику ліберального феміністичного дискурсу. Відоме поняття гегелівської філософії відроджене ліберальними і постмарксистськими політичними теоретиками ХХ століття. Поняття окреслює новий контекст постмарксистської реальності, метою якої стало концептуалізація гендерних розрізень, а не фокусування уваги на ідеї рівності. Стара феміністична картина світу руйнується, і актуальною стає критика андроцентричних патернів культурних цінностей та статусних ієрархій.

Висновки. Обґрунтування ідеологічних стратегій марксизму і лібералізму в феміністичному дискурсі актуалізувало проблему жіночої ідентичності, її соціальної ролі в нових історичних умовах. Можна стверджувати, що вплив лібералізму і фемінізму призвів до актуалізації і поширення феміністичного етичного підходу, розкриття ключових понять до дискурсу соціальних трансформацій: ідентичності, соціального розподілу, свободи, рівності, індивідуальної і суспільної автономії. Відзначаємо, що проблематика феміністичного руху протягом ХХ століття зазнала суттєвих змін, еволюціонувала від питань соціального розподілу, соціальної справедливості до більш змістовної проблематики соціального і культурного визнання жінки, усвідомлення її провідної ролі в соціальних змінах. З'ясовані теоретичні соціальні передумови для аналізу гендерних розрізень жінок чоловіків. В межах соціального аналізу ідеологічних підходів, доведено, що міжстатеві (гендерні) конфлікти мають не менш впливове соціальне коріння, ніж класова боротьба. Піддаються критиці соціальні патології, які легітимізують соціальну етику підлеглості, яка є підґрунтям підкорення жінки і витіснення її на маргінальні позиції. Наголошується на необхідності опонування в публічній сфері соціальним системам капіталізму і патріархальної родини, які продукують необґрунтовані відмінності між високооплачуваною чоловічою працею і утриманням жінок в приватній сфері домашнього домогосподарства.

Список використаної літератури

1. Foucault M. The History of Sexuality. New York, Panteon Books, 1976. URL: <https://suplaney.wordpress.com/wp-content/uploads/2010/09/foucault-the-history-of-sexuality-volume-1.pdf>
2. Gouldner, A.W. The Two Marxisms: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory. New York: Seabury Press, 1980. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/bfm:978-1-349-16296-3/1.pdf>
3. Pelczynski Z. A. Nation, Civil Society, State: Hegelian Sources of the Marxian Non-theory of Nationality. In: The State and Civil Society: Studies in Hegel's Political Philosophy (ed. Z. A. Pelczynski). – Cambridge: Cambridge University Press, 1984. – p. 277.

4. Firestone, Sh. *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. Farrar, Straus and Giroux, (2003) [1970]. URL: <https://teoriaevolutiva.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/10/firestone-shulamith-dialectic-sex-case-feminist-revolution.pdf>
5. de Beauvoir, Simone. *The Second Sex*. New York; Bantam, 1956. URL: <https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2021/07/Simone-de-Beauvoir-The-Second-Sex-Jonathan-Cape-1956.pdf>
6. Popper Karl.R *The Open Society and Its Enemies*. Princeton University Press, Princeton. T.1 Warszawa: Wyd.pol. Spoleczeństwo otwarte i jego wrogowie.
7. Waters Mary- Alice. *FEMINISM and the Marxist Movement*. Paperback, 1972. URL: <https://archive.org/details/feminismmarxism00wate>
8. Millet K. *Theory of Sexual Politics*. London, Abacus, Sphere Books Ltd, 1972.
9. Robinson Lillian. *Dwelling in Decencies: Radical Criticism and the Feminist Perspective*. *College English* 32 (May, 1971): 79-89.
10. Wittig, M. *The category of sex*. *Feminist Issues* 2, 63–68 (1982). <https://doi.org/10.1007/BF02685553>
11. Wittig M. *One Is Not Born a Woman*. In: M.Witting, *The Strait Miud and Other Essays*. – N.Y., L, 1992, p.103-110.
12. Okin S.M. *Justice, gender and the family*. Chicago: University of Chicago Press. URL: <http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Okin/134047341-Susan-Moller-Okin-Justice-Gender-and-the-Family-1991-Transfer-Ro-28feb-Fd7a0f.pdf>
13. Phillips Anne Does. *Feminism Need a Conception of Civil Society*. In: *Alternative Conceptions of Civil Society* edited Simone Chambers and Will Kunlicka, 2002.
14. Rawls John A *Theory of Justice*. Belknap Press, 1971.
15. Fraser N. *Rethinking Recognition*, *New Left Review*, 2000, no.212, 68-93. URL: <https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition>
16. Honeth A. *Contributions to Nansy Fraser and Axel Honneth, Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange*, London: Verso, 2003.

FEMINISM BETWEEN THE DISCOURSES OF MARXISM AND LIBERALISM

Iryna Zaitseva

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,

Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Philosophy and Religious Studies

Levka Lukyanenko str., 13-B, 04053, Kyiv, Ukraine

The article considers the influence of the leading ideologies of the 20th century, Marxism and Liberalism, on the formation of feminist discourse. The strategies of social transformations and their relevance to the processes of social "liberation" of women are substantiated. At the theoretical level, the problem of dichotomy between feminist ethics, which is aimed at expanding the rights and freedom of women on the one hand, and the ethos of "social exclusion", which was never eliminated under the direct influence of the ideas of Marxism and Liberalism, is understood. Moreover, it is emphasized that the lack of a proper place in the leading ideological guidelines for the promotion of social freedom and equality of women is a problem for a democratic society. In practice, this calls into question the possibility of her self-expression, ensuring decent social living conditions. The author shows that research problems in this context are concentrated around the analysis of 1) substantiation of the boundaries of leading social engineering: social ideas that contributed to the moral-normative and functional self-realization of women, 2) understanding the foundations of female identity and their connection with leading theoretical concepts and practices of social state, 3) recognition of the parity of rationality and emotionality as a factor of social integration of women, a warning against the dominance of ethics of subordination, subordination of women.

It is proven that the expansion of opportunities for self-realization of women is one of the prerequisites for the transformation of European society as a whole. The reasons for excessive emotionality and sensuality of a woman are clarified, which are explained by the very conditions of a woman's existence in the conditions of social clientelism and lack of freedom. The leading theoretical approaches are synthesized, which are evidence of the gradual transition of modern feminist studies from the issues of fair social distribution to the "recognition" of the leading role of women in social processes. The social conditioning of the differences between men and women in the modern world is substantiated.

Key words: feminism, feminist ethical approach, revolutionary feminism, identity, recognition, ideologies, equality and social distribution, freedom, transformation.

УДК 140.8+001.101(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.9>

ФІЛОСОФСЬКЕ І НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Мирослава Карпенко

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра філософії
вул. Дворянська, 2, 65000, м. Одеса, Україна*

У статті представлено погляд на філософію як світогляд, а саме сферу духовного буття людини. Розкрито світоглядну природу філософії шляхом порівняння філософського і наукового пізнання. Філософську картину світу розглянуто як духовну, смислову, тобто світоглядну, на противагу матеріальній – науковій картині світу. Показана відмінність філософського і наукового пізнання.

Розуміння філософії як світогляду – погляду на світ в цілому, пов'язане з уявленням давньогрецьких філософів про першоначало, що породжує все суще, як матеріальне так і духовне, в його граничній цілісності. Картина світу в основі якої ідея першоначала є не науковою картиною матеріального світу, а філософською, тобто смисловою. Світ в цілому – це абсолютне буття, що дано людині внутрішнім способом. Світогляд визначено як духовну картину світу, в якій природа виступає як надчуттєве, завдяки чому людина існує в ній цілісно, а саме як духовно-тілесна істота. Філософська картина як світоглядна містить в собі антропологічний аспект, є адекватною масштабу існування людини як світової, а не природної істоти.

Філософське пізнання буття і ціннісне відношення до нього невід'ємні одне від одного. Філософія як світогляд має аксіологічну природу. В межах її світоглядної картини розкриваються цінності етичні, естетичні, соціальні тощо. І даються відповіді на питання про сенс життя людини, людської історії, світу.

Суттєвим для філософського пізнання світу в цілому є плюралізм філософських вчень, який неприпустимий у науковому пізнанні. Філософський плюралізм є способом духовного розвитку людства.

Ключові слова: буття, надчуттєве, наукове пізнання, світогляд, світоглядна (філософська) картина світу, філософське пізнання, філософський плюралізм, цінності.

У статті обґрунтовується погляд на філософію як світогляд. В цілому він полягає у розумінні філософії як сфери духовного життя людини, що має свій духовний зміст, який не визначається чимось зовнішнім, а саме матеріальним. Філософія як світогляд є умоглядною картиною духовного буття людини, що складає її внутрішній світ – її духовне єство. Таке розуміння світогляду несумісне з поглядом, що нерідко зустрічається, на філософію як науку, якщо під наукою розуміти всі галузі знання, які отримані в результаті застосування загальноновизнаних методів пізнання зовнішньо даної дійсності.

І. Кант вперше провів чітку межу між науковим пізнанням і метафізикою – філософським вченням про буття і його духовну структуру. Він обмежує науково-пізнавальну діяльність людини даними в самому суб'єкті умовами «а ргіогі» (до будь-якого досвіду). Такими умовами є апіорні форми чуттєвості (простір і час) та чисті поняття (категорії) розсудку. Крім цього, нам дано «а ргіогі» ідеї чистого розуму – душа, світ і Бог. Згідно з І. Кантом, наукове пізнання обмежене синтезом чуттєвого споглядання, тобто дійсно даного і розсудочного мислення. Пізнання ідей є неможливим внаслідок того, що вони недоступні для чуттєвого споглядання і, тим самим, для розсудочного мислення. Таким чином, метафізика

як філософська картина світу не є наукою. Але ми, закликає І. Кант, повинні мислити ідеї розумом, вважаючи, що метафізика є «природною схильністю людини».

Г. Гегель, створивши безпрецедентно повну систему абсолютного ідеалізму, заявив, що його філософським вченням завершується розвиток філософії. К. Маркс, піддаючи критиці абсолютний ідеалізм Г. Гегеля, стверджує, що діалектично розвивається не абсолютна ідея, а матеріальний світ – природа і суспільство. У розумінні людини і суспільства К. Маркс виходить із положення про те, що виробничі відносини утворюють сферу матеріального буття людини, повністю визначають її свідомість, тобто все, що породжує свідомість – світогляд, мораль, право, мистецтво є вторинними (суспільне буття визначає суспільну свідомість). Свідомість позбавлена будь-якої креативності і лише відображає те, що є в межах відповідності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил. Тут немає місця для філософії як сфери духовного буття людини. Панує суто науковий, когнітивний підхід до всього.

Сучасний когнітивізм, що виник в середині ХХ століття, виражається у застосуванні методів наукового пізнання до гуманітарних дисциплін. Неадекватність цих методів для рішення проблем в гуманітарній сфері в тому, що в ній не має і не може бути когнітивних, суб'єктно-об'єктних відносин. Когнітивізм призводить до помітної деформації гуманітарних дисциплін – вони стають «гуманітарними науками», а «гуманітарні думки» – «гуманітарним знанням», включаючи філософію.

Метою статті є порівняльний аналіз філософського і наукового пізнання. Розкриваючи суттєву відмінність в пізнанні духовної реальності (філософське пізнання) і матеріального світу (наукове пізнання), авторка статті спирається на сучасну концепцію філософії як світогляду, що розуміється як сфера духовного буття людини, яку розроблено професором Одеського національного університету імені І. І. Мечникова О. Ф. Погорєловим і апробовано ним у статтях, на наукових конференціях, а також в лекційних курсах з «Філософії».

О. Ф. Погорєлов розглядає філософію як світогляд – універсальну форму реалізації самосвідомості. Він стверджує, що філософія цілком і повністю визначається свідомістю, в ній її виток та ментальний механізм смислового наповнення її понять. Їх зміст є надчуттєвим, отже суто умоглядним. Свідомість, спрямовуючись на себе, самоототожнюється, помагає себе як Я, і водночас, співвідносить людину з надчуттєвою основою всього суцього. Так, у принципі, відкривається людині світова картина буття й її місце в ній. «Людина наштовхується на проблему сенсу свого існування лише тому, що її самосвідомість, незалежно від її волі, але під тиском життєвих обставин, реалізується у формі світогляду. Це означає, що структура світогляду вкорінена у самосвідомості, що існує механізм світоглядної самореалізації самосвідомості» [1, с. 42]. Тому світогляд, яким би він не був – міфологічним (надчуттєве силою уяви виявляється в чуттєвих образах), релігійним (надчуттєве силою містичної інтуїції охоплюється через символи) чи філософським (надчуттєве силою інтелектуальної інтуїції прозирається в раціональній формі, в особливого роду поняттях), не може бути нічим іншим, крім історично обумовлених загальних форм самосвідомості людського роду, в яких відбувалося його духовне життя.

Розуміння філософії як світогляду – погляду на світ в цілому, пов'язане з уявленням давньогрецьких філософів про першоначало (ἀρχή), що породжує все суще в його граничній цілісності. Картина світу в основі якої ідея першоначала є смисловою, а саме філософською. Давньогрецька натурфілософія є першою умоглядною картиною світу. Вона є спробою раціонального пізнання суцього, світу в цілому силою людського розуму. Її інтелектуальне споглядання передбачає вихід із сфери чуттєво сприйманого у сферу надчуттєвого – умоглядного. Такий перехід від чуттєвого до надчуттєвого – трансцендування,

неможливо здійснити за допомогою уяви, яка, навпаки, виражає надчуттєве в чуттєвому – міфообразах. Здавалося б, що вода Фалеса є суто емпіричною, але вона наділена життям, є живою субстанцією, початком всього існуючого, мислиться як ніким і нічим не породжена, тобто вічна. Атоми Демокрита також мисляться як неподільні, вічні, що перебувають у постійному русі і знаходяться по той бік наших відчуттів. Так само і вогонь у Геракліта є вічно живим, що мірою спалахує та мірою згасає. Такий вогонь є умоглядним, недоступним для органів чуття. З цього випливає, що філософія від самого початку свого виникнення є умоглядним знанням про світ в цілому, буття, тобто є світоглядом.

Світ в цілому – поняття, яке є гранично широким за охопленням реальності, це абсолютно цілісне буття, що дано людині внутрішнім способом. Світогляд – це духовна картина світу, в якій природа виступає як надчуттєве, завдяки чому людина існує в ній цілісно, а саме як духовно-тілесна істота. О. Ф. Погорелов звертає увагу на те, що «на відміну від науки, світогляд існує не тільки як вид професійної діяльності, але й як найглибше духовне самовираження особистості, як властива кожному індивідуві найвища форма самосвідомості, в якій розкривається сенс людського існування й сутність буття як такого» [1, с. 42].

Наука, на відміну від філософії, є знанням про окремі сторони світу, а не про все в цілому, тобто вона не є світоглядом. Сферою наукового пізнання є зовнішній, матеріальний світ, даний нам через органи чуття. Будь-яка наукова теорія має свою емпіричну базу. Її утворюють факти, які були встановлені за допомогою спостереження, або експерименту. Опис і пояснення цих фактів завершується створенням наукової теорії. Теоретичний рівень – це рівень пізнання універсальних, фундаментальних законів, окремим проявом яких є емпіричні закони. Так закон тяжіння пояснює всі окремі види руху: падіння яблука, політ літака, рух планет навколо сонця. Теорія права, розкриваючи природу правових відносин, формулює принципи, що зумовлюють основи окремих видів права – цивільного, кримінального, господарського. Таким чином, наука має дворівневу структуру, яку утворюють емпіричні і теоретичні знання. Не лише емпіричні, але й теоретичні методи наукового пізнання спрямовані на розкриття матеріальних зв'язків і відношень між речами та явищами. Саме тому однією з найважливіших вимог серед тих, що висувують до наукової теорії, є її доступність для експериментальної перевірки.

Філософія, навпаки, не має емпіричної бази. Відсутність емпіричних знань у філософії свідчить про те, що знання, яке вона виробляє, не має основи в чуттєво даному, тому що філософія орієнтована на пізнання надчуттєвого, є суто теоретичним або раціоналістичним, умоглядним знанням.

Філософія відрізняється від науки не лише за своєю структурою, але і за предметом дослідження. Предметом наукового пізнання є матеріальний світ. Наука призначена для пізнання природного, навколишнього світу зовнішнім шляхом, за допомогою експерименту. Предметом філософії як світогляду, навпаки, є не навколишня дійсність (природа), а суто умоглядна дійсність, яка відкривається людині внутрішнім способом. В. Дільтей, відрізняючи світогляд від науки, пише: «Саме в світоглядах у більш високих формах особливо часто застосовується один метод – пояснення деякого незрозумілого даного за допомогою даного більш зрозумілого. Ясне стає засобом розуміння й пояснення незрозумілого. Наука здійснює аналіз і потім встановлює загальні відношення між ізольованими таким чином однорідними групами фактів; релігія, поезія й первісна метафізика виражають значення й зміст цілого. Перша (тобто наука) вивчає, пізнає, а ці останні – розуміють» [2, с. 8].

І наука, і філософія використовують логічний, раціональний спосіб пізнання, але філософська раціональність відрізняється від наукової тим, що передбачає механізм мислення, який пристосований для пізнання умоглядної, а не чуттєвої дійсності. Йдеться

про таке мислення, яке не замкнено на емпіричні дані, що забезпечує універсальність філософського пізнання та світоглядний характер філософії. Філософське пізнання відрізняється від наукового тим, що передбачає рефлексію. Це означає, що пізнання дійсності, опосередковане рефлексією, здійснюється через самозаглиблення, тобто внутрішнім способом.

За своїм змістом філософські поняття відрізняються від наукових. Наукове поняття, що утворює наукову теорію, є результатом логічного узагальнення чуттєво даного, виражає загальне в певній галузі. Наукові поняття містять матеріальний зміст. Відношення між ними відображають зв'язок між природними речами (матеріальні зв'язки). Наукові поняття виражають обумовлене. Природа філософських понять, навпаки, визначається тим, що вони виражають безумовне. І. Кант стверджує, що поняттю розуму ніщо не відповідає в чуттєвому досвіді, тому що його змістом є безумовне. Філософське поняття як гранично широке, буде виражати всезагальне.

В системі філософських понять є центральне поняття (вже згадане раніше), яке означає те, з чого виникло і розвилось все суще – першоначало. Це начало, якому однопрродна людина. О. Ф. Погорелов підкреслює: «Без людського виміру буття, який міститься у світоглядних принципах, світ постав би як система природи, в якій людина є просто тіло, біологічний організм. Якщо принципи наукової теорії виражають загальну сутність явищ певної царини дійсності й дають змогу виявити причинний зв'язок між ними, то принципи, що всаадничують світогляд, виражають сутність буття й дають змогу розкрити єдність людини й природи, не елімінуючи духовне в людині» [1, с. 41]. З цього видно, що філософська картина світу як світоглядна завжди містить антропологічний аспект. Така світоглядна картина утворює внутрішній світ людини. В ній даються відповіді на питання про сенс життя людини, історії, світу. Світ в цілому не існує для нас лише зовнішній, він існує в нас, і саме він становить внутрішній світ кожної людини. Отже, ми існуємо всередині світу в цілому, а світ в цілому існує всередині нас.

Філософська картина світу, оскільки вона є світоглядною, духовною, адекватна масштабу існування людини, тому що людина є світовою, духовно-тілесною істотою. Можна сказати, що «в філософській картині світу виявляється духовне єство людини, її внутрішній світ, який являє собою невидиму сферу, де зароджуються ідеї, ідеали, цілі, задуми, духовні, етичні і естетичні цінності людини, все те, що складає її внутрішній вигляд, тобто становить суто людське в людині. Така людина як духовна істота має духовне буття і є автономною по відношенню до природи. Як духовна істота вона не визначається законами природи. І сама природа у філософській картині світу постає як доцільний лад, тобто містить духовну складову» [3, с. 75]. У світоглядній картині природа фактично являє собою інобуття надчуттєвого. Це зовсім не та природа, яку вивчає наука. Розкриваючи світоглядну проблему єдності людини й природи, О. Ф. Погорелов пише: «Духовне ціле, що його свідомість утворює з природою, – це природа, перетворена згідно з законами діалогічної структури самосвідомості на картину світу, яка органічно містить у собі людину як морально-духовну істоту» [1, с. 57].

Характерним для світоглядної картини є те, що в ній центральне місце займає вирішення космогонічної проблеми – виникнення всього, що є на землі і на небі. Здавалося б, людина могла обмежитися пізнанням чуттєво даного, якби не була заручником своєї свідомості. Все що створює людина, спочатку народжується в її свідомості. Людина створює для себе те, що є для неї необхідним, але чого вона не знаходить у природі. Це прямо вказує на творчу сутність її свідомості. Креації свідомості – думки, ідеї, ідеали, образи чуттєвих речей, задуми, що містять в собі вольові рішення тощо, утворюють сферу надчуттєвого

ідеального. Ідеальне, само по собі, не має буття, воно призначено для матеріальної реалізації. Ідеальне стає реальним, набуває свого буття лише через матеріальну реалізацію.

Однак, свідомість спочатку продукує таке надчуттєве, яке, на відміну від надчуттєвого ідеального, є духовно суцим, тобто Я. Якщо згадати декартівське «*cogito ergo sum*», то тут існування Я ототожнюється з актом мислення. Це настільки, за Р. Декартом, ясно і очевидно, що не допускає сумніву.

Я як духовно суще в моменті самоототожнення свідомості, тобто в моменті креації Я, співвідноситься з духовним джерелом всього суцого. Саме це і притягує людину як магнітом до того, що знаходиться по той бік чуттєво даного. Зазираючи туди вона може тільки шляхом виведення всього суцого з того, що йому передує. Цим першим в порядку буття може бути першопредок, Бог або абсолютна ідея.

Слід звернути увагу на те, що під час зміни одного типу світогляду на інший, наприклад, міфологічного на релігійний чи філософський, зберігається уява як продуктивна здібність свідомості. Уява вплітається в релігійну та філософську картини світу, так само, як і містичне споглядання звертається до філософських понять, призначених для пізнання умоглядного, хоча і надчуттєвого, але не надприродного. Це призводить до появи релігійної філософії (середньовічна схоластика і не лише вона).

Якщо в Середні віки філософія, що перетворилася на служницю богослов'я, втратила свою світоглядну функцію, то в Новий час її статус світогляду стає розмитим під впливом науки, що набирає силу. Це виразилося, насамперед, в тому, що вона, будучи призначена для умоглядного осягнення світу в цілому, зайнялася розробкою методу пізнання для науки, що досліджує окремі сфери природи і саму людину як суто біологічну істоту. Були розроблені різні теорії наукового пізнання, в тому числі концептуально протилежні за своїм принципом різні вираження філософського плюралізму. Фактично жодний вчений не користувався цими методами пізнання. Проте, в філософії з'явився порядок з існуючою метафізикою чи онтологією, такий розділ як теорія пізнання. З іншого боку, вдале використання наукового методу пізнання призвело до того, що деякі філософи (Р. Декарт, Б. Спіноза) намагалися застосовувати їх для побудови своїх філософських систем.

Г. Гомперц у своїй праці «Вчення про світогляд» пише, що ту філософську дисципліну, яку тепер називають метафізикою або теорією пізнання або підрозділяють на метафізику і теорію пізнання, слід називати світоглядом.

Філософія як світогляд має аксіологічну природу. «Світогляд, – зазначає О. Ф. Погорелов, – слушно називають поглядом на життя. Це означає, що світоглядна картина світу виражає принципи, що всаджують розуміння не тільки фізичного світу, але й морально-духовного життя людини» [1, с. 41]. Формування сакральних цінностей необхідних для самозбереження людини пов'язано ще з міфологічним світоглядом, з архаїчним суспільством, але й надалі з розвитком людського колективу, зв'язок духовних цінностей із світоглядом (релігія, філософія) зберігається і зміцнюється. У XIX столітті з'явилося вчення про цінності, в якому розкривалися нові аспекти гуманітарної складової філософського світогляду. В межах філософської картини світу осмислюються цінності етичні, естетичні, соціальні тощо. В. Віндельбанд визначає філософію як науку про цінності. Він відмічає, що характерним для філософії є те, що «... поширюючи свою критику на всю сукупність загальнозначущих оцінок, здійснюваних розумною істотою, вона стає загальним дослідженням вищих цінностей...» [4, с. 11]. Від філософії, на думку В. Віндельбанда, слід очікувати роздумів про вічні об'єктивні цінності, що обумовлені духовною діяльністю людини. Саме філософія «запитує, чи існує наука, тобто мислення, яка із загальною та необхідною значимістю володіє цінністю істини; вона запитує, чи існує мораль, тобто воля

і діяльність, яка із загальною і необхідною значимістю володіє цінністю блага; вона запитує, чи існує мистецтво, тобто споглядання і відчуття, яке із загальною і необхідною значимістю володіє цінністю краси» [4, с. 10].

Цінності містять в собі гуманістичний зміст, вони виражають внутрішню, духовну природу людини, її світоглядну картину буття. Г. Ріккерт вважає, що сутність цінностей в їх значущості, про них «не можна говорити, що вони існують або не існують, але тільки, що вони означають (gelten) або не мають значущості» [5, с. 19]. Всі ми, за Г. Ріккертом, віримо в об'єктивні цінності, значущість яких є передумовою філософії. Цінності за своєю природою не є матеріальними, їх сутність в їх внутрішньому, духовному сенсі. Це означає, що вони цілком є вираженням не природного, а духовного буття людини. Г. Ріккерт наголошує, що тільки завдяки ціннісному принципу можливо відрізнити культурні процеси від явищ природи. Він пише: «У об'єктах культури закладені (hafter) цінності. Ми назвемо їх благами (Guter), щоб відрізнити їх як цінні частини дійсності від самих цінностей як таких, що не представляють собою дійсності та від яких ми тут можемо відволікатися. Явища природи уявляються не як блага, а поза зв'язком з цінностями. І якщо у об'єкта культури забрати будь-яку цінність, то він стане частиною простої природи» [5, с. 18]. Відношення людини до буття завжди має оціночний характер.

Всі філософські проблеми є світоглядними, належать до духовної сфери буття людини і не можуть бути вирішені однозначно, на відміну від наукових проблем, які завжди вимагають однозначності. Оскільки філософські проблеми не мають однозначного вирішення, в філософії існує плюралізм. В. І. Вернадський в «Філософських думках натураліста» підкреслює, що характерним для філософського пізнання є те, що його результати завжди можуть бути предметом сумніву. Філософська творчість відрізняється від наукової думки саме тим, що в ній відсутні загальнообов'язкові досягнення.

О. Ф. Погорелов, досліджуючи природу світоглядного, зокрема, філософського плюралізму [6], відмічає, що саме «суб'єктно-суб'єктний зріз» діяльності людини продукує її духовну, тобто світоглядну творчість як діалогічну. Він вважає, що сфера духовного буття суттєво відрізняється від природного, суто матеріального існування тим, що в ній можливі лише суб'єктно-суб'єктні відносини, які здійснюються через діалог. Діалог – універсальний інструмент духовного спілкування, що лежить в основі безлічі подій, утворюючих духовне життя людини. Його діалогічність впливає з духовно-онтологічної самоспрямованості свідомості: спрямованість свідомості на себе – самосвідомість є діалогічною, тому що свідомість не може співвідноситися з собою як з об'єктом, а лише як з суб'єктом. З цього видно, що Я може існувати лише в режимі діалога з самим собою і з усім існуючим. В силу того, що Я помагається свідомістю і має основу свого буття в собі, воно характеризується як суб'єкт. Поняття суб'єкта означає не тільки незалежне ні від чого існування, а також і духовну активність. Вона виражається в тому, що тотожність суб'єкта з самим собою з необхідністю передбачає його тотожність з усім існуючим. Що стосується речей, даних нам через відчуття як об'єкти, то в цьому випадку акт ототожнення являє собою уподібнення зовнішньо даного самому собі. Йдеться про його суб'єктивацію, тобто сприйняття як суб'єкту. Тому будь-яка світоглядна картина є суб'єктивацією всього сущого.

Плюралізм, на думку О. Ф. Погорелова, виявляє свою продуктивність лише у світоглядному діалозі, особливість якого «полягає не у виробленні прийнятної для всіх світоглядної істини і не в примиренні світоглядних позицій, а в подоланні, тобто у причетності до світоглядного досвіду іншого, що сприяє поглибленню свого духовного досвіду» [7, с. 8–9]. Наявність філософського плюралізму – це не недолік філософського мислення

та пізнання, тому що плюралізм є єдиноможливим механізмом розвитку духовного життя людини, тобто реалізації духовного потенціалу людства. О. Ф. Погорелов про це пише так: «... світоглядний діалог не тільки не усуває плюралізму світоглядів, але зберігає його як корелят якоїсь спільної філософської істини, що виявляє себе в різноманітності існуючих у діалозі світоглядних концепцій. Світоглядний діалог є споконвічною умовою духовної свободи людини, духовної творчості індивіда і, отже, духовного самовдосконалення особи, яке виражається, перш за все, у прозорині онтологічної основи свого морального життя» [7, с. 9]. Плюралізм філософських вчень свідчить про те, що філософія не є наукою.

У підсумку можна сказати, що філософія і наука мають справу з різними сферами дійсності – філософія осягає духовну реальність, а наука – матеріально, фізично існуюче. Ці сфери відрізняються одна від одної тим, що надчуттєва допускає тільки суб'єктно-суб'єктні відносини, тоді як у матеріальній існують тільки суб'єктно-об'єктні відносини. Способи пізнання надчуттєво даного і способи пізнання чуттєво даного розрізняються між собою, а також існує суттєва відмінність раціональної форми філософського знання від раціональної форми наукового знання. Філософія не може бути наукою, хоча б тому, що надчуттєво за своїм визначенням не допускає емпіричної перевірки – основного критерія істинності чи хибності у сфері наукового пізнання.

Список використаної літератури

1. Погорелов О. Світогляд як універсальна форма реалізації самосвідомості (До питання про специфіку світоглядної творчості). *Філософська і соціологічна думка*. Київ, 1992. № 6. С. 41–60.
2. Dilthey V. Die Typen der Weltanschauung und ihre Ausbildung in den metaphysischen Systeme. *Weltanschauung*. Raichl, 1911. 51 s.
3. Карпенко М. Науковий і філософський підходи до проблеми людини, в: Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти, технологій та суспільства: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Кропивницький, 28 червня 2023 р.): Кропивницький: ЦФЕНД, 2023. С. 74–76.
4. Windelband W. Was Ist Philosophie? *Präludien: Aufsätze und Reden zur Philosophie und ihrer Geschichte*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1915. 54 s.
5. Rickert H. Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft. Ein Vortrag. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1926. 167 s.
6. Погорелов О. Природа філософського плюралізму. *Філософська думка*. 2001. № 5. С. 5–18.
7. Погорелов О. Гуманізація, культура і світогляд в епоху техногенної цивілізації. Проблеми філософії. *Республіканський міжвідомчий науковий збірник*. Київ: «Либідь», 1991. С. 3–9.

PHILOSOPHICAL AND SCIENTIFIC COGNITION: COMPARATIVE ANALYSIS

Myroslava Karpenko

Odesa I. I. Mechnikov National University,

Department of Philosophy

Dvoryanska str., 2, 65000, Odesa, Ukraine

The article presents a view of philosophy as a worldview, namely, the sphere of human spiritual existence. The author reveals the worldview nature of philosophy by comparing philosophical and scientific cognition. The philosophical picture of the world is considered as a spiritual, sense bearing, i.e. worldview, as

opposed to the material – scientific picture of the world. The difference between philosophical and scientific cognition is shown.

The understanding of philosophy as a worldview – a view of the world as a whole – is associated with the ancient Greek philosophers' idea of the first principles that generate all things, both material and spiritual, in the ultimate integrity. The picture of the world based on the idea of the first principles is not a scientific picture of the material world, but a philosophical, i.e. sense bearing one. The world as a whole is an absolute being given to a human internally. A worldview is defined as a picture of the world that has a spiritual component, thanks to which a person exists in it holistically, namely as a spiritual and corporeal being. As a worldview, the philosophical picture contains an anthropological aspect and is adequate to the scale of human existence as a world, not a natural being.

The philosophical cognition of entity and the value attitude to it are inseparable from each other. Philosophy as a worldview has an axiological nature. Within its worldview, it reveals ethical, aesthetic, social, etc. values. It answers questions about the meaning of human life, human history, and the world.

Essential for philosophical cognition of the world as a whole is the pluralism of philosophical doctrines, which is unacceptable in scientific knowledge. Philosophical pluralism is a way of spiritual development of mankind.

Key words: entity, supersensible, scientific cognition, worldview, worldview (philosophical) picture of the world, philosophical cognition, philosophical pluralism, values.

УДК [37:004/165]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.10>

ВИСОКІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ СВІТУ В ОСВІТНІЙ РЕАЛЬНОСТІ

Любов Карпець, Юлія Коваленко

*Харківська державна академія фізичної культури,
кафедра української та іноземних мов
вул. Клочківська 99, 61000, м. Харків, Україна*

Лідія Газнюк

*Харківська державна академія фізичної культури,
кафедра гуманітарних наук
вул. Клочківська 99, 61000, м. Харків, Україна*

Високі технології є потужним засобом пізнання світу в сучасній освітній реальності. Встановлено, що застосування високих технологій вже сьогодні докорінно змінює класичні підходи у найважливіших сферах людської діяльності, а також і в освітній реальності. Це можна з упевненістю стверджувати на безлічі прикладів застосування комп'ютерних віртуальних технологій у сучасному освітньому процесі. Інтеграція мультимедійних технологій в освітню діяльність є важливою умовою формування особистісних якостей. При професійному використанні це дозволяє покращити навчальний процес, збільшувати обсяг навчального матеріалу для творчого засвоєння і використання у практичній діяльності, формувати високі професійні якості шляхом активізації інтересу до інтерактивного навчання. Збільшення можливостей медійних комунікацій призвело до розширення простору освітньої реальності. Медійні комунікації стали новим власним ресурсом у сфері освіти.

На основі проведеного філософсько-методологічного аналізу розроблено концепції віртуальної освіти у сучасній освітній реальності. Філософсько-методологічний аналіз природи комп'ютерних віртуальних технологій дає можливість по-новому підійти до розгляду проблем – буття, свідомості, людини, простору, часу та їх роль і значення у освітньому процесі. Це знаходить відображення у вивченні проблематики комп'ютерних віртуальних технологій у поєднанні з проблемами комп'ютерного віртуального тіла, сенсорного сприйняття людини, синтетичності кіберпростору, взаємодії фізичної реальності з кіберпростором, явища ковіртуальності, відмінності кіберпростору від природного світу, простору та простору, творчої особистості, самостійних дій у кіберпросторі, можливості повтору у кіберпросторі, що в багатьох аспектах визначає форми, методи, моделі та стилі навчання у сучасній освітній реальності.

Ключові слова: високі технології, освітній процес, новітні цифрові медіа, медійність освітньої реальності, інформаційний простір, мультимедійні технології, онлайн навчання, освітні моделі, віртуальне буття, освітня система Китаю.

Упродовж усього життя людство знаходиться у пошуках шляхів до цілісного світу, одним із критерієм якого є освіта, як унікальне суспільне явище, що суттєвим чином впливає на людину. Кожна епоха має своє філософське бачення людини, свої уявлення про людський ідеал і відповідну йому освітню парадигму. Освіта набуває також своєрідних трансформацій під впливом високих технологій. Можна стверджувати, що вона розвивається в умовах пошуку нових парадигм. Практично в усіх сферах суспільного життя розігруються колізії між «старим» і «новим», традицією та інновацією, тим, що відходить у минуле й заново формується. Стає очевидним, що суспільству потрібно негайно

сформувати нові освітні форми, адекватні сучасним умовам суспільного розвитку, адже традиційна модель освіти на сьогодні майже вичерпала себе. Альтернативою їй стає освіта як інформаційний процес, що «забезпечує єдність соціуму, його самоідентифікацію і цілісність з одного боку, а з другого – спрямований на інформування повноцінної особистості, здатної активно діяти в сучасному суспільстві» [1]. А це суспільство переносить освітній простір у високі технології. І в цьому контексті слухним постає питання про медійність освітньої реальності.

Прерогатива акцентів на технологічний аспект характерна для сьогоднішнього «погляду» на світ. Стрімке поширення новітніх цифрових медіа змінило життєвий простір сучасної людини. Інноваційні технології навчання мають велику за обсягом інформативність, тому все частіше до освітнього процесу упроваджують мультимедійні технології, дослідження яких в умовах онлайн-навчання є **актуальним** для сучасного освітологічного дискурсу в Україні.

Мета статті полягає у філософсько-методологічному обґрунтуванні евристичних можливостей високих технологій у віртуальній освіті в умовах онлайн-навчання. Мета конкретизована у завданні – розширити поле практичного впровадження віртуальної проблематики та концептуалізувати її на новий проблемний рівень, пов'язаний зі сферою високих технологій в освітній реальності.

Аналіз наукових досліджень. Осмислення основ інформаційних технологій та інформаційних систем розглянуто у працях таких дослідників як В. Воронкова, І. Бабіч, Т. Басюк, Л. Гліненко, О. Дольська, Н. Думанський, А. Козловський, Н. Морзе, В. Павлиш, Ю. Паночишин, О. Пасічник, Б. Погріщук, М. Скопень, С. Філоненко, Н. Шаховська, К. Юдкова. Феномен технокультури, прогресу та інформаційних технологій усвідомлюють Ф. Вебстер, Ч. Коккінос, К. Роджерс та ін. Аналіз феномену мас-медіа розглянуто у працях У. Еко, Д. Кіна, М. Маклюєна, Дж. Томпсона. Специфіку мас-медіа, їхній вплив на формування особистості та її комунікації досліджують сучасні українські науковці Д. Андрєєв, В. Березенко, В. Здоровега, С. Гнатюк, Ю. Сабадаш, І. Проноза. Осмислення ролі мультимедійних технологій в освіті одна з проблем у тому предметному полі, яке у вітчизняній філософії розробляється останнім часом досить інтенсивно у працях Н. Бондаренко, О. Пасько, Л. Шевченко та ін. Основні методологічні підходи до аналізу медіаосвіти сформувалися ще в 60–80-ті роки ХХ століття, які у працях сучасних вітчизняних дослідників Братанича Б. В., Висоцької О. Є., Клепка С. Ф., Марченко О. В., Романеска М. І., Триняк М. В. та інших і набули подальшого розвитку в контексті формування інформаційно-комунікативної культури в освітній реальності.

Виклад основного матеріалу. Високі технології змінюють освітні простори та освітні моделі, застосування яких дозволяє змінити способи передачі навчального матеріалу за допомогою спеціально розроблених мультимедіа засобів. У сучасному освітньо-філософському дискурсі мультимедіа розуміється як інноваційно-інформаційна опція, що дозволяє об'єднати в комп'ютерній системі текст, звук, відеозображення, графічні зображення й анімацію. Імітування віртуального буття в освітньому процесі породжує ефект присутності, а це уніфікує зміни в системі навчання й виховання. Віртуальне буття, на відміну від реального, надає можливість моделювати простір, навчально-виховні, професійні ситуації тощо. Дидактичні можливості мультимедійних засобів навчання зростають синхронно в процесі розвитку їх техніко-технологічного та програмно-методичного рівня [2].

Унікальність специфіки мультимедійних технологій полягає в можливості інтенсифікувати та моніторити навчально-виховний процес, стимулювати та керувати процесом розвитку професійного мислення, збільшувати обсяг навчального матеріалу для творчого

засвоєння і використання у практичній діяльності, формувати дослідницькі навички, викликати зацікавленість та позитивне ставлення до навчання. За таких обставин наявність, якість та ексклюзивність мультимедійних засобів навчання є запорукою успішності практично будь-якої сучасної методичної системи. Використання мультимедіа сприяє індивідуалізації навчально-виховного процесу з урахуванням рівня здібностей, інтелектуального рівня, компетентностей тих, хто навчається, зміні освітньої політики щодо автономності, посиленню міждисциплінарних зв'язків у навчанні, комплексному вивченню явищ і подій, підвищенню гнучкості, мобільності навчального процесу, його постійному й динамічному відновленню.

Характерною особливістю мультимедійних технологій є необмеженість можливостей для творчої взаємодії системи «викладач-студент», завдяки якій з авторитарного носія істини викладач трансформується в учасника продуктивної діяльності, де за допомогою високих технологій створюється сприятливе середовище для розвитку і реалізації інтелектуальних здібностей. Саме мультимедіа, маючи особливий вплив на сфери навчання і виховання, дає змогу інтенсифікувати процес навчання, водночас надаючи йому мобільності, динамізму, що посилює його реалістичну спрямованість, адже є інструментом для вдосконалення й оптимізації навчального процесу, самоорганізовує освітню діяльність.

Технології мультимедіа дозволяють свідомо та гармонійно інтегрувати багато видів інформації, а значить за допомогою комп'ютера представляти інформацію в різних формах, які часто використовуються в навчанні, зокрема, зображення, серед яких і відскановані фотографії, креслення, карти та слайди; звукозапис голосу, звукові ефекти та музика; відео; складні відеоефекти; анімації та анімаційне імітування [3].

До мультимедійних засобів навчання належать: мультимедіа-презентація; слайд-шоу; електронний звіт; мультимедіа-доповідь; електронний журнал; навчальні ігри, розміщені, як в інтернеті (on-line), так і на різних носіях (offline); мультимедіа-тренажери; навчальні фільми та відео демонстрації та багато інших мультимедіа-систем.

Палітра мультимедійних технологій постійно збільшується і ускладнюється, бо високотехнологічні відкриття змінюють наш світ разом з ідеями. Наразі набувають популярності формати онлайн-університетів, онлайн-шкіл. Заклади освіти часто застосовують традиційні платформи онлайн-навчання, зокрема Moodle, WebCT та Blackboard. Інформаційні технології стають головним компонентом в опануванні іноземних мов. Платформи Quizlet, Vocabulary.com і Memrise надають широкий спектр словникових списків, карток, тестів і інтерактивних вправ, адаптованих до різних академічних дисциплін і професійних галузей. Окрім того, вебсайти Merriam-Webster і Oxford Learner's Dictionaries пропонують авторитетні визначення, приклади та примітки щодо запам'ятовування словникового матеріалу. Інтеграція цих онлайн-ресурсів у навчальні програми дозволяє студентам отримувати доступ до якісних словникових матеріалів у будь-який час і в будь-якому місці, а також налаштовувати процес навчання відповідно до своїх індивідуальних потреб і вподобань.

Мобільні додатки надають студентам практичні та доступні інструменти для покращення їхнього словникового запасу в дорозі. Додатки, Anki, Brainscape і Quizlet пропонують різні мобільні версії, відстежувати свій прогрес за допомогою смартфона або планшета. Мовні додатки Duolingo, Babbel і Rosetta Stone надають інтерактивні уроки та завдання, спрямовані на засвоєння словникового запасу як частину розвитку мовних навичок. Адаптивні платформи навчання використовують штучний інтелект і алгоритми, засновані на даних, для надання персоналізованого навчання, яке враховує потреби та вподобання кожного студента. Платформи Coursera, Udemy і Khan Academy пропонують адаптивні курси

та навчальні матеріали, які динамічно регулюють зміст і темп навчання залежно від успішності та рівня знань студентів.

Використовуючи можливості сучасних технологій для вивчення словникового запасу, студенти можуть отримувати доступ до різноманітних ресурсів, інструментів і платформ для покращення своїх навичок володіння словниковим запасом та поглиблення мовних знань. Незалежно від того, чи це онлайн-ресурси, мобільні додатки чи адаптивні платформи навчання, інтеграція технологій у набутті словникового запасу надає студентам гнучкість, зручність і персоналізовану підтримку в їх прагненні до академічної та професійної досконалості.

Наразі популярними є цифрові платформи для навчання, серед яких онлайн-дошка Miro (Miro board), яка дозволяє користувачам створювати інтерактивні віртуальні дошки для обміну ідеями, планування проєктів, мозкових штурмів та інших видів командної діяльності. Miro підтримує різноманітні інструменти, зокрема стікери, текстові блоки, діаграми, схеми та зображення, які можна використовувати для візуалізації ідей і організації інформації. Уже почали з'являтися аналоги Miro, які також пропонують функції для спільної роботи та візуалізації ідей, зокрема, Microsoft Whiteboard, Lucidspark, MURAL, Jamboard, Conserptboard та інші.

Ці інструменти першочергово призначені для полегшення спільної роботи та візуального представлення інформації [4].

Новий формат освіти характеризується динамікою, концентрованістю, свободою та можливістю одразу застосовувати знання на практиці.

Залучення інформаційних мультимедійних технологій робить процес навчання більш технологічним і більш результативним. Зазначаючи дидактичні можливості технологій віртуальної реальності особливу увагу привертає комплекс засобів створення віртуальної реальності, який здатний одночасно використовувати всі види мультимедійних засобів та технологій: тривимірну графіку, об'ємний стереозвук, відео- та аудіооб'єкти. Технологія віртуальної реальності, що використовується під час демонстрації певного навчального матеріалу, може навіть передбачати такі субтехнології як інтерфейс зворотного зв'язку, технологію обробки та передачі даних, технології апаратного та програмного забезпечення.

Проведення філософсько-методологічного аналізу евристичних можливостей високих технологій, у рамках якого розкривається низка філософських аспектів віртуальної проблематики, пов'язаної з природою комп'ютерних віртуальних технологій, зокрема, взаємодія фізичної реальності з кіберпростором, простір та час у кіберпросторі, суб'єкти кіберпростору та віртуальна освіта спирається на впровадження високих технологій в освітній системі Китаю. Наочною демонстрацією цього стала особиста історія навчання тринадцятирічного Чжоу, учня китайської школи, у якого давно були проблеми з математикою, і це могло зашкодити вступу до університету. Компанія Squirrel запропонувала йому незвичного репетитора – не людину, а штучний інтелект. До кінця півріччя результати його тестів підвищилися з 50 до 62,5%. Через два роки він набрав вже 85% на випускному іспиті середньої школи. Світові експерти дійшли висновку, що штучний інтелект зіграє ключову роль у освітній сфері цього століття – але як? Китай вирішив діяти рішуче. Уряд зосередив увагу на освіті та навчанні за допомогою штучного інтелекту, і, як наслідок, в країні з'явилося багато компаній, що пропонують «освіту майбутнього». Наразі їхніми послугами користуються десятки мільйонів дітей: займаються додатково зі Squirrel або на цифрових навчальних платформах, таких як 17ZuoYe; навіть у самих школах працюють системи штучного інтелекту. Активне використання високих технологій в освітньому процесі

практикується і в Кремнієвій долині, зокрема, такі організації, як «Ініціатива Чан-Цукерберга» та Фонд Білла та Мелінди Гейтс, наголошують, що штучний інтелект як освітній інструмент вартий вкладання інвестицій. Віцепрезидент Apple Education Джон Кауч видав книгу, у якій захоплюється ідеєю Squirrel, а сама китайська компанія нещодавно відкрила дослідницьку лабораторію разом з Університетом Карнегі-Мелона (Carnegie Mellon University). Хоча деякі експерти занепокоєні тим напрямком, в якому рухається освітня сфера штучного інтелекту, наголошуючи, що в кращому випадку він може стати основою для викладачів у розвитку інтересів та сильних сторін учнів. У гіршому випадку, штучний інтелект ще більше затвердить глобальну тенденцію стандартизованого навчання та тестування і виростить покоління, яке погано підготовлене до швидкої адаптації у нових умовах праці. Компанія Squirrel, одна з найбільших корпорацій, що використовує штучний інтелект для навчання, лише підкреслює ці проблеми [5].

Поширення інформаційних технологій і залучення до них значної частини суспільства, своєю чергою, означає, що багато людей піддається впливу різних медіа-образів. Сучасна людина все частіше з'являється «у ефірі» соціальних мереж перед камерою власного комп'ютера чи мобільного телефону, неодмінно набуваючи рис медійності, отримуючи новий простір для гри та власноруч відтворюючи цей простір [6].

Завдяки такому впливу індивіди все більше починають прагнути до вигаданих образів у своєму повсякденному житті, застосовуючи фантазії до реальності. Проте, медіа-образи нерідко виявляються значно привабливішими за реальність. Найчастіше вони лише симулюють, розряджають залишок нереалізованої і необхідної активності.

Використання мультимедіа через інтерактивність, що здатна структурувати та візуалізувати інформацію, підсилює мотивацію студентів, активізуючи їх пізнавальну діяльність, як на рівні свідомості, так і підсвідомості. Окремі продукти індивідуальної авторської свідомості (текст, зображення, звуковий ряд, відео тощо) об'єднуються в систему. Використання мультимедійних технологій дозволяє заощадити час, забезпечує дієвість навчальних матеріалів. Мультимедійна інформація відрізняється чіткістю, лаконічністю, доступністю. У процесі роботи з нею студенти вчать аналізувати, висловлювати власну думку, вдосконалюють уміння працювати на комп'ютері. Якщо застосування мультимедійних технологій добре продумане, заняття буде образним, наочним, цікавим, життєвим, дозволить розвивати уміння студентів працювати в парах і групах [7]. Хоча комп'ютерні програми не є універсальним дидактичним засобом, зростання ролі комп'ютерних навчальних програм в майбутньому зумовлене, зокрема, тим, що комп'ютерний виклад навчального матеріалу має більші можливості візуалізації. Це дозволяє говорити про перспективність використання інформаційних технологій як заміни традиційних засобів навчання і про повнішу реалізацію дидактичного принципу наочності. Вже зараз спостерігається тенденція до інтеграції звукових та звуко-зорових засобів наочності в мультимедійні комплекси для демонстрації на великому екрані зображень із звуковим супроводом. Будь-яка екранна інформація може бути роздрукована, а друковані дидактичні матеріали виведені на екрани моніторів. Широке застосування нових інформаційних технологій дозволить повніше реалізувати дидактичний принцип наочності в навчанні. Безумовно, змінюється й роль викладача в навчальному процесі: він стає керівником і помічником студентів, а це вимагає глибоких знань та високої професійної майстерності.

Концептуальність підходів до проблеми віртуальної реальності дозволила створити її поліконцептуальне поле, у якому основним предметом дослідження стають евристичні можливості високих технологій та їх застосування як способів пізнання в освітній реальності. Одним із видів віртуальних технологій, які дано людині від народження, є природні

віртуальні технології, до яких належать мозок і п'ять органів чуттів: зір, слух, нюх, дотик і смак. За допомогою їх людина здатна занурюватися в інтелектуальну та фізичну реальність, сприймати та пізнавати їх, а також діяти в них. Природні вони тому, що роблять людину причетною до світу природного буття людини, а до технологій вони належать через те, що дають людині можливість творчо проявити себе у природній реальності та стати майстром власного життя. Ілон Маск пропонує проєкт, ідея якого полягає у створенні високошвидкісного «інтерфейсу до мозку», який безпосередньо зв'язав би людей з комп'ютерами та об'єднав зі штучним інтелектом. Мозок працюватиме як шар лімбічної системи (емоції, спогади, поведінка, стимулювання), тоді як штучний інтелект має функціонувати як інший шар для виконання всіх важких завдань. Теоретично кожен охочий може досягти надзвичайно високого рівня пізнавальних здібностей завдяки встановленню Neuralink. На думку Маска, ми зіштовхнулись із «проблемою повільної пропускну здатності, коли йдеться про взаємодію з технологіями. Іншими словами, наші пальці – це повільний спосіб взаємодії з потрібною нам інформацією [8, с. 339].

Штучні віртуальні технології створені людиною за подібністю вищих та природних віртуальних технологій. Вони дозволяють занурюватися в штучні реальності, створені людськими руками, інтелектом, почуттями та духом, сприймати та пізнавати ці реальності, а також діяти в них. До таких технологій належать мови, мистецтва, література, соціальні інститути, засоби масової інформації, іміджеві технології, комп'ютерні віртуальні технології тощо. У рамках технологічного підходу комп'ютерні віртуальні технології вважаються найбільш досконалим видом штучних віртуальних технологій, створених людиною. Якщо віртуальна технологія – це засіб для занурення в комп'ютерну віртуальну реальність, її сприйняття та пізнання, а також дії у ній, то віртуальна реальність – це інтерактивне середовище, створене за допомогою комп'ютера, що має графічні, акустичні, пластичні та інші властивості, в які користувач занурюється як глядач чи творець.

Висновок. Високі технології відкривають колосальні можливості для пізнання світу і самореалізації людини, надаючи перевагу нестандартним шляхам, які максимально придатні для задоволення потреб у знанні, творчості та світовідчутті людини в контексті віртуальної реальності. Розвиток нових технологій в освітньому процесі повністю перебудовує організацію та функціонування освітнього процесу. Гнучка, органічна та інтерактивна архітектура високих технологій надає людині більше, ніж будь-коли, можливостей для освіти і вибору свого життєвого шляху, знаходячи тим самим здатність впливати на навколишній соціальний світ, щоб реалізувати свій творчий потенціал.

Технологічний підхід до віртуальної проблематики став основою філософського осмислення феномена комп'ютерних віртуальних технологій; розробки нових видів комп'ютерних віртуальних технологій; створення новітнього програмного забезпечення для комп'ютерних віртуальних технологій; розробки проєктів із застосування комп'ютерних віртуальних технологій у освітній реальності. Застосування комп'ютерних віртуальних технологій вже сьогодні докорінно змінює класичні підходи у найважливіших сферах людської діяльності, зокрема й освіти, ставши новим соціокультурним феноменом. Конкретні зміни в освітньому процесі, пов'язані із застосуванням комп'ютерних віртуальних технологій відкривають людині інші, альтернативні світи, у яких можуть бути запропоновані нові ідеї, моделі та підходи до розуміння світу і практичної діяльності. Комп'ютерна віртуальна форма, в якій вони можуть бути запропоновані, докорінно відрізняється від інших форм пропозиції. Ця форма впливає на всі почуття людини, яскраво відображається в її свідомості та підсвідомості і може надати кардинальну роль на її волю та поведінку і вплинути на результати освітнього процесу. Тому при виборі інформаційного ресурсу

з кіберпростору для його спільного використання з комп'ютерними віртуальними технологіями потрібно врахувати, наскільки той чи той ресурс є необхідним і які наслідки можуть бути в результаті його використання. У цьому виборі важливу роль мають виховання, морально-духовний рівень та світогляд.

Список використаної літератури

1. Лисенко М.В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інноваційного суспільства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти» Київ, 2013. 17 с.
2. Карпець Л.А. Освітня реальність інформаційного суспільства: монографія. Харків : Оберіг, 2015. 387 с.
3. Шевченко Л.С. Застосування мультимедіа-технологій в освіті. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Випуск 8. Київ-Вінниця: ТОВ "Планер", 2005. С. 174-179.
4. Kovalenko Yu. (2024). Effective techniques for developing advanced vocabulary skills in English language. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. 2024. Вип. 44. С. 60-76. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2024-44-04>
5. Як може зміниться навчання? Масштабний експеримент Китаю в сфері освіти <https://www.imena.ua/blog/how-learning-can-change/>
6. Крилова С., Вселена С. Харизма людини у еру інформаційних технологій та мас-медіа. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 47, С. 84-91.
7. Тверезовська Н.Т. Комп'ютерні мас-медіа: сучасний погляд. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. №4. С. 51-55.
8. Олтрейд Д. Нове мислення. Від Айнштайна до штучного інтелекту: наука і технології, що змінили наш світ. Пер.з англ. І.Возняка. Харків: Віавт, 2022. 368 с.

HIGH TECHNOLOGIES AS A MEANS OF UNDERSTANDING THE WORLD IN EDUCATIONAL REALITY

Liubov Karpets, Yuliya Kovalenko

*Kharkiv State Academy of Physical Culture,
Department of Ukrainian and Foreign Languages
Klochkivska St., 99, 61000, Kharkiv, Ukraine*

Lidiia Gazniuk

*Kharkiv State Academy of Physical Culture,
Department of Humanities
Klochkivska St., 99, 61000, Kharkiv, Ukraine*

High technologies are a powerful tool for understanding the world in the contemporary educational landscape. It has been established that the application of high technologies is already fundamentally transforming classical approaches in the most crucial spheres of human activity, including education. This assertion can be confidently made based on numerous examples of using computer virtual technologies in modern educational processes. The integration of multimedia technologies into educational activities is a crucial condition for the development of personal qualities. When used professionally, these technologies can enhance the learning process, increase the volume of educational material for creative assimilation

and practical application, and foster high professional qualities by stimulating interest in interactive learning. The expansion of media communication capabilities has led to the broadening of the educational reality. Media communications have become a new independent resource in the field of education.

Based on the philosophical-methodological analysis conducted, concepts of virtual education in modern educational reality have been developed. The philosophical-methodological analysis of the nature of computer virtual technologies provides an opportunity to examine issues – such as existence, consciousness, humanity, space, time, and their roles and significance in the educational process – from a new perspective. This is reflected in the study of the issues of computer virtual technologies in conjunction with the problems of the virtual body, human sensory perception, the synthetic nature of cyberspace, the interaction of physical reality with cyberspace, the phenomenon of co-virtuality, the differences between cyberspace and the natural world, space and spacelessness, creative personality, independent actions in cyberspace, and the possibility of repetition in cyberspace, which in many aspects determine the forms, methods, models, and styles of learning in the modern educational reality.

Key words: high technologies, educational process, modern digital media, media in educational reality, information space, multimedia technologies, online learning, educational models, virtual existence, China's educational system.

УДК [130.2:355](477)"638/654"

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.11>

УКРАЇНЬСЬКА МІЛІТАРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ СКІФО-САРМАТСЬКОЇ СПАДЩИНИ

Михайло Кізима

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Розглянуто проблематику сучасної української мілітарної ідентичності, як актуальної проблеми сучасної культури, окремого феномену усвідомлення та сприйняття світу. У статті представлено загальні відомості про життєдіяльність скіфів та сарматів на українських теренах, а також їхніх дослідників. Сфокусовано погляд навколо давнього скіфо-сарматського періоду, особливостей цієї кочової мілітарної культури часів «вождівств або військової демократії», зокрема вплив на формування шляхетської ідеології «сарматизму». Розглянуто питання поняття ідентичності, як первісного етапу формування її на наших теренах, та реалізації засадних принципів, ідей військової справи, ключових чеснот та вшанування пам'яті в традиції, специфічних обрядах, сучасних військових формуваннях, оригінальній доктрині. Проаналізовано та розкрито загальне поняття мілітарної ідентичності, як вона виражається в звичайних українцях в умовах війни, яка це форма соціальної ідентичності, впливає на ветеранів та їх реінтеграцію в суспільство, тощо. Визначено, що особливим каталізатором формування сучасної української мілітарної ідентичності стали події анексії Криму, час АТО, а також повномасштабна російсько-українська війна, що має екзистенційне значення в контексті збереження українців та їх незалежності. В статті наведено приклади застосування окремих назв, військової геральдики, принципів діяльності, елементів тактики, систем озброєнь, сучасної культової практики вшанування предків та полеглих побратимів, будівництва соціального міфу, статусності військовослужбовця та історичної пам'яті. Висвітлено феномен низової добровільної організації свідомих цивільних громадян в збройні формування в час АТО та повномасштабної війни, а також унікальний вимір азовського руху із чіткою специфікою мілітарної ідентичності. Розглянуто спадщину історичної військово-лицарської справи, джерел внутрішньої мотивації, а також проаналізовано окремі українські мілітарні організації, які відображають скіфсько-сарматський період українських земель в контексті ідентичності.

Ключові слова: українська культура, мілітарна ідентичність, скіфо-сарматська спадщина, традиція, система цінностей, спадкоємність, історична пам'ять, соціальний міф, військово-лицарська справа, сучасні військові формування.

Історія українських земель є доволі складною, так як окрема державність тут переживала свої злети та падіння, а також претензії від чужоземних повелителів. Незважаючи на окремі спроби ліквідувати чи запобігти державотворчим процесам, український народ та ідентичність зберігали свою логічну спадкоємність та цілісність в своїй структурі.

Скіфо-сарматська спадщина залишила комплексний слід в історії українського народу та культури, шаблем в розвитку традиції державності та ідентичності. Аксиологічні принципи, підходи створення специфічного устрою суспільства, сімейних принципів та воїнських ідеалів транслюються в бутті українців через покоління, виринаючи на підсвідомому рівні та свідомій репрезентації у військовому та цивільному просторі. Архетипи національних героїв ведуть свої корені із давньої історичної епохи, повторюючи регулярно

принципи свободи, доблесті, честі та відваги, які стали основоположними у культурі та філософії дружин київських князів, а згодом в епоху Ренесансу, повернення та переосмислення Античності, це проявилось в цілому русі «сарматизму», який став культурним феноменом Речі Посполитої та Козаччини, продовживши ось цю спадкоємність та посиливши дослідження історії минулого краю. В імперський та радянський період історію українських земель намагались викривити, а спадщину тих часів вивезти з України, як незручну, привласнивши собі скарби та намагаючись розірвати цивілізаційні та культурні зв'язки, закономірності, українського народу.

В епоху Незалежності та особливо в час повномасштабної російсько-української війни, повернення до власного минулого, глибинного, традиції, стало чимось вітальним, екзистенційним, потрібним. Повноцінне відновлення самого себе, ідентичності, власних сенсів, для сучасного українця стає неможливим, без взаємодії та осягнення скіфо-сарматського спадку, що відіграє важливу світоглядну функцію у війську, яке справді є народним та єдиним реальним інструментом для національного виживання.

Метою даної статті є спроба проведення означення впливу скіфо-сарматської спадщини, мілітарний аспект в сучасному українському соціокультурному просторі, а особливо у військовій сфері, яка є титульною та має найбільший рівень довіри простих громадян в час повномасштабної екзистенційної російсько-української війни, аналіз континуальності мілітарних преференцій, ідентичності та світосприйняття, як джерела мотивації та сил для продовження боротьби, а також проведення спроби філософсько-культурологічного дослідження цього аспекту, що є новаторським в даному контексті.

Скіфо-сарматський період належить до давньої історії України, проте є важливим з точки зору будівництва перших сталих державних формувань, а також культурогенезу та етногенезу українських земель, а також базисів військової справи наших теренів, яка комплексно охопила специфіку даної території, правила та принципи якої зберігають актуальність до нашого часу. Чи може українське військо якоюсь мірою називатись продовжувачами справи скіфів та сарматів? У статті ми намагатимемось відповісти на це питання та провести аналіз різних аспектів сучасного українського воїнства.

Проблема вивчення скіфо-сарматської спадщини розглядається першочергово завдяки здобуткам київської історико-археологічної школи, які займались розкопками курганів, дослідженням матеріальної спадщини, а також рукописів античних істориків та спостерігачів. На основі роботи даних людей ми маємо систематичні знання про даний період, де найяскравіше розкритий мілітарний вимір. Яскравими дослідниками даного періоду є С. Ольговський [1], А. Папакін [2], М. Відейко, С. Махортих, Е. Кравченко, О. Ліфантій, О. Симоненко [3], В. Гуцул [4].

Філософсько-культурологічний аналіз даного періоду у вимірі сучасної російсько-української війни не проводився, особливо в контексті мілітарної ідентичності та скіфо-сарматського періоду, тому стаття буде новаторською спробою дослідження.

Мілітарна ідентичність досліджувалась в сфері української науки в останні десять років, зокрема такими вченими, особливо в царині психології та соціології, як В. Злишков [5, 6], С. Лукомська, А. Артеменко, К. Батаєва [7] що досліджували це поняття в контексті подій АТО/ООС, а тепер повномасштабної російсько-української війни, що має значну суспільну рефлексію.

Дискусія національного самовизначення та орієнтації в геополітичному та культурному просторі триває в Україні із початку здобуття Незалежності в 1991 році. Довгий час ця невизначеність, постколоніальний хаос не давала сформувати бачення та розуміння шляху українців в ХХІ столітті. Ці процеси також відображались і на збройних силах країни,

які сприймалися неprestижними, рудаментарними, осколком радянської армії, молодшим російської, із всіма присутніми їй атрибутами, включно із деградацією та руйнацією власних стратегічних запасів та виробництва.

В ході Революції Гідності відбулась активна генеза національного самовизначення, із чітким європейським курсом, а не російським, євразійським, яка боролась саме цей колоніальний спадок радянської епохи як ментально, так і символічно, практично, проводячи декомунізацію, декларуючи потребу в справедливості, чесності, прозорості, демократичності. Це був період усвідомлення власної національної ідентичності, гуртування, громадянської суб'єктності у вирішенні своєї долі.

Питання мілітарності українського суспільства з'являється в час початку анексії Криму, коли почало гостро стояти питання зовнішнього втручання в справи України. Частина військових зрадила тоді своїй присязі, коли решту зберегли її, попри обіцянки дуже високих матеріальних винагород, вийшовши із території півострова. Так звана «російська весна» дестабілізувала Південь та Схід, де активно працювала російська агенатура з ціллю показати «громадянську війну». Міф, що культивувався не одним поколінням пропагандистів російсько-радянського типу, про братські народи, армії, розсипався, розганялась антиукраїнська істерика в ЗМІ Росії. Події АТО/ООС стали каталізатором до комплексного формування мілітарного світогляду та ідентичності українців, в збереженні територіальної цілісності, цінностей, які виявились повною протилежністю до російських, а також пошуку власного «я», своїх основ, джерел, мілітарного міфу, культу та проведення спадкоємності попередніх поколінь, як базису натхнення та орієнтиру.

Нерішучість, деморалізація та деградація почала зникати через відчуття екзистенційної загрози, поступовому державницькому реформуванню та національно-центричній доктрині. Асоціативність із культом перемоги в 1945 році, радянщиною, прикладом якого стали масові тематичні військові паради 9 травня 2010 року, культивувація цього, замінилась із зверненням до сторінок боротьби українців за власну державу та інших гідних для пам'яті героїчних сторінок історії, особливих моментів лицарської звитяги та братства. Такими стали звернення: 1) до двох збройних етапів національно-визвольних змагань ХХ століття, часів УНР та УПА, із чітким анти-більшовицьким контекстом; 2) Козаччини, включаючи згадки окремих гетьманів, образів, кодексу честі та любові до рідного краю; 3) Русі, держави київських князів та короля Данила; 4) Скіфо-сарматського періоду, перших відомих державних формувань та легендарних безстрашних воїнів. Дуже часто це не є пряма репліка всіх елементів, радше має семіотичний характер репрезентації в елементах мілітарного побуту, назвах та характері поведінки, яка, як вважається, є притаманна даним архетипам-образам [8].

Проблематика метаморфоз мілітарної ідентичності загалом є новітня в українському дискурсі, обговорюється та фіксується певна рефлексія даних змін науковцями.

Актуальними можна вважати дослідження науковців, таких як В. Злиwkова, С. Лукомської, що вивчають феномен соціальної та особистісної мілітарної ідентичності українців в умовах війни. Вони своєю роботою намагаються зробити теоретичне обґрунтування та практичне дослідження цього типу ідентичності і її соціальний і особистісний чинники в умовах війни. Автори висловлюють твердження про мілітарну ідентичність, як форму соціальної, яка впливає безпосередньо на вимір самооцінки у персоналії, коли цивільна стає менш виразною через процеси інкультурації та має вираження, в основному, в молоді [5].

В. Злиwков, окремо визначає значущість актуальності поняття мілітарної ідентичності серед українців, особливо в контексті євроінтеграції та чіткої асоціації із цим

простором, а не радянсько-російським. Вчений визначає мілітарну ідентичність як доволі складне поняття, що визначається сильними емоційними та моральними конструктами, включаючи такі компоненти, як войовничість, агресивність, патріотичність, колективізм, почуття гідності, героїчного, альтруїстичного та справедливого. В. Зливков розуміє мілітарну ідентичність як певну форму соціальної, яка близька до концептів «мотивації», «цінностей», «культури» [6]. Мілітарна ідентичність дозволяє об'єднувати людей та переживати травматичний досвід війни, семіотично створюючи «маяки», ціннісні опори, що утримують від ментального вигорання та деградації людського індивіда.

А. Артеменко та К. Батаєва у монографії про мілітарну ідентичність та соціальну адаптацію ветеранів АТО/ООС обґрунтовують факт феномену існування різних типів цієї ідентичності, як несформований, ситуативний та стійкий, що означає диференціацію заглиблення у військову сферу та глибину розділення своєї особистості від цивільної. Це також може свідчити про різну глибину семіотичної асоціації та навіть інтросекції героїчних архетипів власного минулого, історії, як певних ідеалів, яких треба наслідувати та рівнятися. Ним може бути образ козака, лицаря чи навіть скіфа-сармата, повстанця із ХХ століття. Це посилює зв'язок із власним історичним минулим, а також виконує захисно-заспокійливу роль в очікуванні випробувань, як того, що заставить йти та боротися за своє життя та побратимів. В монографії А. Артеменко та К. Батаєвої опрацьовують теорію ідентичності, проблематику реабілітації та адаптації військових до нормального життя, зміни «панівної» ідентичності на цивільну, поняття соціального актора, методика виміру рівня мілітарної ідентичності. Питання дослідження мілітарної ідентичності в сучасному науковому дискурсі продовжується і ймовірно отримає новий виток в ході війни та після її закінчення [7].

Генеza народів Центрально-Східної Європи, зокрема українського в історико-культурному розрізі має свою комплексну специфіку. Тут не було римського залізного чобота, що приніс тут панування влади республіки, а згодом імперії. Впливи римської цивілізації були тут доволі опосередковані, побіжні. На відміну від французів чи іспанців, які абсорбували та синтезували римську культуру, ті ж групи племен германців чи слов'яни мали окремий шлях. Поглинанням Римом Європи в єдину систему могло відбутись в разі успіху римлян в Тевтобурзькому лісі, але ця критична поразка від сил об'єднаних германських племен та Армінія зупинила можливість подальшої експансії та закрила римлян за Рейном.

Б. Джонсон, Почесний доктор Львівського національного університету ім. Івана Франка та колишній прем'єр-міністр Великої Британії писав про феномен Римської Імперії та її цивілізаційної ролі, секретів успіху та рекомендацій для розвитку Європейського Союзу у власній книзі «Омріяний Рим», де намагається переконати власного читача про існування ідей древніх римлян в ментальності, колективному несвідомому народів Європи, які прийняли, успадкували та синтезували і розвинули догматику *Pax Romana*, навіть коли Римська імперія давно зникла [9].

Східні, незвідані фронтири Європи, що лежали за кельто-германськими племенами, були загадкою для древніх в основному, їх фрагментарно досліджували спочатку грецькі, такі як Геродот в «Історії», чи Фулідід, Діодор Сицилійський, а потім римські історики, як Тацит, Страбон, Пліній Старший, але це не могло бути порівняно із записами про народи Середземномор'я та їхніми здобутками, етапами розвитку, що мають більш комплексну та ґрунтовно збережену та описану матеріальну та духовну спадщину.

Говорячи про територію та населення давньої України, відомості про ці часи та загальні умови життя, політичний устрій, культуру є доступні в першу чергу завдяки записам писемних та цивілізованих народів, таких як греки, що активно займалися колонізацією Північного Причорномор'я, де будували свої поліси із залежними землями, займаючись

в основному сільським господарством та добуваючи ресурси, підтримуючи регулярні зв'язки із метрополіями. Ці міста були світочами високої культури та технологій, всебічно розвинуті, такі як Ольвія, Тіра, Херсонес, Пантікапей та інші поліси на території сучасного Криму, які поступово набирались сили та стали цілком самостійними одиницями в місцевому політико-культурному просторі, що утворили Боспорське царство.

Саме свідчення грецьких поселенців та істориків надали первинну базу для розуміння життя на території України в Античності, особливо про світ Степу з яким вони контактували, де проживали кочові племена скіфів, а також дуже орієнтовно про населення лісостепу із характерною міфологізацією дальніх «варварських» земель. Ці джерела базувались на розповідях, переказах, фантазіях тих, хто це декламував та переказував.

Відкриття перших курганів у XVIII ст. та археологічні дослідження на території України почали ставати вагомим доказом, підтвердженням, а деколи спростуванням зафіксованого в грецьких та римських джерелах про скіфів, які займали степову зону протягом століть. Ще, на історичність скіфів, як кочового племені вказують джерела асирійських авторів, що ходили походами на Близький Схід, зокрема воювали із Ассирією.

Ось уже кілька століть поступово відкривається степ для дослідників. Першість в цих дослідженнях займають представники київської історико-археологічної школи, Інституту археології, НАН України, такі як Д. Гречко, Е. Кравченко, О. Симоненко, А. Гуцал, Ю. Болтрик, О. Шелехань, С. Махортих та інші [3].

Сучасна наука про скіфів має два підходи, консервативний (базується на давніших дослідженнях) та сучасний. Розбіжності в поглядах стосуються в сприйнятті матеріалів Геродота, їхньої достовірності, персидсько-скіфської війни Дарія, її масштабів та географії. Це сталось завдяки комбінації методів, роботі із провідними дослідницькими археологічними школами, верифікації та боротьбі із ідеологічними штампами [3, с. 29–34].

Прикладом консервативного підходу є діяльність С. Ольговського, професора, музеєзнавця та спеціаліста археології, яку він оформив у своїй праці «Володарі Степу». Вона базується на його власних здобутках та напрацюваннях в основному радянської школи, має численні ілюстрації, фото та реконструкції, позначає епоху «військовою демократією», на відміну від більш новітнього підходу в форматі «вождівства». Праця містить загальну інформацію про скіфів, а саме розквіт, їхні війни, Атеєву державу, а також аналіз археологічних здобутків. Робота створена для ознайомлення ширшим колом людей та спеціалістам [1].

Взірцем сучасного підходу є робота А. Папакіна, кандидата історичних наук та доцента КНУ ім. Тараса Шевченка, що має назву «Діти Таргітая». Праця виконана в близькій співпраці із фаховим ілюстратором-реконструктором С. Шаменкова, випускника Львівської академії мистецтв. Праця опрацьовує проблематику генезису скіфів та кіммерійців, їхню близькість в етнічному сенсі, але різність в політичній організації, що сприяло визначенню їх як різних народів. Робота А. Папакіна представила феномен особистих гвардій-дружин, факт вірності та побратимства, децентралізації, використання булави як семіотичного знаку влади. Праця детально розглядає зброю, зв'язок із грецьким світом через призму озброєння, а також демонструє реконструкції.

Фіксується феномен новаторства скіфів, як важкої кінноти Євразії, проблематика «амазонок», наскільки це є міф, а наскільки реальність, а також рівень захоплення та здивування греками від кочової специфіки скіфського суспільства. Свідченням на користь скіфських жінок-«амазонок» є наявність в 30% поховань зброї. Праця піднімає питання зникнення Скіфії, причини занепаду та міграцію її населення в Лісостеп, Подунав'я та Крим [2].

Військова справа скіфів є центральним аспектом дослідження про них через писемні пам'ятки та виконані археологічні роботи, незалежно від підходу, є центальною темою для скіфології та найширше представлені загалу читачів. Це сприяє ознайомленню із цим древнім народом, конструюванню образу, певного «міфу», надійного «грунту» для мілітарної ідентичності через призму скіфа, героя, захисника своєї землі та безстрашного воїна.

Скіфи мали військово-грабіжницьку економіку, землеробську компоненту, домашні промисли, металургію, ремісництво. Скіфська мова вплинула на генезис праслов'янської, зокрема української, проте є лише поверхневий дослідження. Скіфська ідентичність базувалась на генеологічному міфі про походження, називавши себе онуками Борисфена (Дніпра), маючи потужний грецький вплив, особливо в міфотворчому та релігійному векторі. Скіфська культура адаптувала багато грецьких особливостей, але й представила широкий спектр звіриного стилю та власних оригінальних рішень, сакралізує золото. Військова справа скіфів базується на матеріалах Геродота, Діодора Сицилійського, Страбона, дослідженнях археології, розділивши її на ранню та пізню [3, с. 110–111].

Скіфський період історії українських земель залишив спадщину, яка поступово розкривається завдяки діяльності наших науковців, має значення для становлення нашої мови, спадкоємності організованого державного будівництва яке об'єднало більшість сучасних українських земель, а також ставши основою для будівництва одного із ключових напрямків української мілітарної ідентичності – непереможних воїнів, «варварів» для цивілізованого світу, але таких, що не боялись боротись із найсильнішими державами свого часу, знайшовши своє місце в героїчному образі, носієм свободи, повелителем просторів, що має семіотичне відображення в сучасних культурах, емблемах, підрозділах та зброї.

На відміну від скіфів, які себе називали онуками Борисфена (Дніпра), мали відповідну генеологічну легенду-міф, вважали себе місцевими, відзначали, що жили тут за 1000 років до походу Дарія, а також «подарували» українській мові звук *г*, що відсутній у праслов'янській, племена **сарматів** мають міграційне походження. Їхня доба починається вже в II ст. до н.е., коли степи вже опустіли, а об'єднана Скіфія давно занепала, а рештки носіїв скіфської культури асимільовувались серед племен Лісостепу, Подунав'я та перебували в орбіті греко-римської цивілізації Криму.

Вважалось, що сармати принесли загибель Скіфії, проте нові дослідження повідомляють про можливий більш складний конгломерат подій, що включає кліматичні, економічні, політичні обставини. Сармати мігрували в українські степи кількома хвилями, долаючи незначний опір античних поселень різних народів. Невеличку частину підкорених скіфів очолила сарматська аристократія, що осіла на Дністрі, які залишили пізні кургани.

Сарматів називали оперезаними мечами, або тих, які носять меч, а також пов'язують, що вони походять від легендарних арійських племен «Авести» та «Рігведи». На відміну від скіфів, чий археологічний спадок у вигляді курганів є досліджений, сармати не залишили особливих слідів, оскільки є відомості лиш про два поховання – Грушівка та Ушкалка, в районі Нікополя [3, с. 265].

Про сарматів стає відомо із повідомлень та свідчень античних авторів із республіканського та імперського Риму, таких як Страбон та Йосиф Флавій, Пліній Старший. Вони дали описи племен та племінних союзів-конфедерацій, таких як аорси (Дон), верхі аорси (Волга та Прикаспій), сіраки (Кубань), язиги та роксолани, алани. Останні з часом піднесли і аланами почали в писемних джерелах давнини вже називати всіх сарматів. Через неточності та суперечливі описи очевидців, буває проблематично дослідникам сарматів встановити достовірну інформацію розселення та діяльності окремих племен.

Життя звичайних сарматів потроху відтворюється завдяки свідченням, археології, малюнкам. Кочовий спосіб життя має свої правила та принципи, але часова різниця, технологічний прогрес таки вносить свої корективи, що дають змогу розрізняти скіфів та сарматів. Сармати переважно жили у возах та наметах, які пересували завдяки волам та іншій тягловій силі. Детальних відомостей про харчування немає, але відомо за м'ясо, молочну продукцію, а через торгівлю – зернові, вино та інше.

В сарматському суспільстві був патріархальний лад із доволі сильним статусом жінок, оскільки на відміну від класичних цивілізацій давнини, вони їздили верхи, воювали із чоловіками та мали рівні права із ними, а також існував вислів про сарматів, як «керованих жінками». Проте, відсоток жіночих поховань із зброєю не є значним, а на території України відсутні знайдені поховання жінок знатного типу із зброєю. Тобто у скіфів відсоток наявності зброї складав 30% у жіночих курганах, коли в сарматів – до 10%. Кочовий спосіб життя сприяв мілітаризації жінки в цьому суспільстві через особливості ведення господарства, довгі переходи та потреби захистити власний рід через відсутність чоловік в разі походу.

Інформацію про сарматів та їх життя сучасні вчені отримують завдяки свідченням та записам римських істориків, що фіксували походи сарматів проти Риму. Сармати були учасниками війн династії понтійської держави Мітрідата та його нащадків проти Риму, та завдавали численних клопотів римським легіонерам. Сармати славились тим, що формували наймані загони та добивались власне визнання, статусу. Це чимось нагадує своєрідні приватні військові компанії Античності.

Активність племені роксоланів в діях, рейдах проти Риму і не тільки породило стійку асоціацію їх із територією України, тому в римській історіографії за нею була подвійна назва, а саме Сарматія та Скіфія, яку використовували в пізніших етапах середньовічні діячі, залишаючись вірними римській традиції назви. Деякі римські історики, як Страбон, скіфів та сарматів робили тотожними. Ось цей безжалісний кочівний народ (сармати), як ворог Риму, що викликав в них повагу, романтизувався. Це стало в майбутньому підґрунтям для культурно-філософського руху «сарматизму», що намагався своєрідно відтворити сарматський лад життя військового аристократа [10].

В основі міфу про Короля Артура та його лицарів лежить сарматський корінь, оскільки цей епос наповнений культом меча, чаші, та образом дракона, яким був знаком кінноти та знаним сарматами через зв'язки із Китаєм. Це відбулось завдяки перебуванню великого загону кінного сарматів на службі Риму в Британії.

Сарматський культ меча був пов'язаний у сарматів як у скіфів – із божеством війни. Саме він виступав частиною дарунків та поховального обряду. Вони встромляли його в землю та славили бога війни. Чаші, як у скіфів використовувались для банкетів та ритуалів, особливо скріплення стосунків.

Сарматська культура вплинула на формування черняхівської культури, але сарматів не назвеш прямими предками українців, вони лиш частково брали участь в етногенезі, проте вплинули на створення сталих мілітарних традицій та ідей. Польська та українська шляхта під час розквіту ідей «сарматизму», пошуку власного коріння та ідей, базувалась на здобутках античності, а воїни сарматські відчувались близькими по духу, через наявність такої чесноти як – завзятість, винахідливість, агресивність, звитяжність, відчайдушність, непереможність. Це стало темою для тодішніх досліджень, мистецьких рефлексій та тематичної хроніказації, де писали про «воїнство сарматське», одягались в східний стилізований одяг, таким чином духовно та буквально абсорбувавши ці ідеї в себе. Про Сарматію згадує також Густинський літопис, як документ, позначаючи Україну, а також Білоцерковський

універсал, говорячи про українців та поляків, сармат, які розділились. Турецький султан дарував синові Хмельницького, Юрію титул князя Сарматійського... [3, с. 269].

Говорячи про сучасні дослідження сарматської спадщини, то вона майже нероздільно пов'язана із скіфською, через специфіку давньої історії, класифікацію. Вченими, які фахово займаються дослідженнями сарматської історії є О. Симоненко, доктор історичних наук та спеціаліст НАН України, написав дисертацію про сарматів, розкопував поховання та учасник міжнародних проєктів. Дана стаття базується на його здобутках, відомостях про сарматів та їх побут. Іншим сучасним спеціалістом є В. Гуцул, представник молодшого покоління, який коментує, вивчає та розширює здобутки О. Симоненка, завдяки додатковій верифікації, роботі із новими джерелами та комперативному аналізу [4].

Сарматські племена залишили в історії українських земель комплексний слід, а також образ безстрашних, могутніх воїнів, що готові боротися навіть із непереможними супротивниками, як римлянами, маючи високомілітарне суспільство із власними традиціями, жіночою репрезентацією, а також надавши нашим землям назву Сарматія та ставши основою світогляду «сарматизму» для української та польської військової аристократії епохи Козаччини.

Скіфо-сарматський період українських земель є далекою давниною та досліджується загалом науково-археологічно, але він став джерелом для особливої комплексної рефлексії в XXI столітті, на тлі повномасштабної російсько-української війни. Мілітарна сторона історії скіфів та сарматів, що є найбільш репрезентована та відома загалу, стала особливо дотичною для сучасного українського суспільства. Враховуючи факт високої мілітарної залученості українців прямо та опосередковано, зокрема в особистій участі у війську, в бойових діях, виробничій, логістичній, волонтерській, патріотично-виховній діяльності.

Конструювання власної ідентичності, зокрема мілітарної у зв'язку із остаточним розділенням в ментальному та світоглядному дискурсі із росіянами, чия політична та ціннісна база стала повною протилежністю українській, стало процесом, що оцінює дійсність, а також має глибинний історичний дискурс, пошук власних героїв та героїчних моментів, чіткої спадкоємності, будування якісного власного соціального та національного міфу (не в негативному значенні), що створить певний пантеон образів, на яких вартує опиратись, особливо в цей екзистенційний та складний час. Ці образи займають важливе місце в українській інформаційній політиці, дозволяють витіснити такі як «русского асвабодителя» та «дурного чубатого хохла», «хазарської сутності українців» та багато інших, які нав'язувались російським підходом та пропагандою.

Героїчні архетипи козаків, як оборонців від чужоземних завойовників, хранителів звичайного люду, стали в одному ряду із образами повстанців ХХ століття, Січових стрільців, воїнів княжої доби та непереможними «варварами» – скіфами та сарматами. Ці образи різною мірою мають своє поширення, але найпопулярніші точно є козацький та повстанський воїнів УПА, оскільки це є репрезентовано загальним як і формою звернення «Слава Україні», червоно-чорними прапорами, назвами бригад, популярних зачісок «оселедець» та іншими елементами, як характер поведінки та жартівливе ставлення до світу, як певної реакції на жорстку воєнну буденність життя [8].

Скіфо-сарматська мілітарна ідентичність займає рівноцінне значення для українського воїнства, як архетипу мужнього захисника власних просторів та кмітливих, сміливих воїнів, які полюбляють сміливі рейди, швидкісних кочівників, які можуть побороти непереможного ворога, що вражає влучними та болочими ударами стріл і може завдати рішучого удару, щоб порушити ворожий стрій.

Протягом кампаній 2022–2024 років, найуспішніші дії українських воїнів були саме реалізовані саме в маневреній та рішучій тактиці, зокрема мобільної оборони, розтягуванні та рейдах логістики, прийому «удару-відступу», засідках та в сміливих і авантюрних діях, що потребували неабиякого характеру, зокрема як Харківська наступальна операція.

Децентралізація, добровольчий рух, ватаги однодумців, які вступали в нерегулярні загони, попри прогнози, що все закінчиться за «3 дні», допомогли регулярним частинам ЗСУ відбити російську армію на початку війни, коли вони були на підступах до Києва. Це нагадує якоюсь мірою мобілізацію сил скіфів в добровольчі загони-дружини під час вторгнення персів на територію Скіфії, які ефективно нападали на перські загони, разом із евакуацією мирного населення.

Прикладом апеляції до власного минулого, мілітарної ідентичності є мешканці селища Шпитьки (Київська область) під час початку повномасштабної війни в 2022 році, які стали основою для формування цілого батальйону територіальної оборони «Скіф», що були озброєні усіма можливими підручними засобами для враження ворога, користувалися легковиками та виконували розвідувальні, навідні (артилерія) та гуманітарні завдання, із евакуацією та документацією злочинів. Вони вибрали шлях супротиву, не зустрічали ворога із «хлібом-сіллю» та чітко вирішили відстоювати власний стиль життя, світогляд, цінності, не підкорившись наймогутнішій ядерній державі світу.

Один із регулярних підрозділів ЗСУ, який має на озброєнні американські 155-мм гаубиці М777, що славляться хорошою далекобійністю, маневреністю, що випереджають російсько-радянські, використовують тактику «ударів-відступів», базують свою психологію та мілітарну ідентичність навколо непереможних воїнів минулого, маючи шеврон та назву «Скіфи». Вони повторяють певну легенду про скіфських лучників та їх феноменальну влучність та далекобійність [11].

Відомий український комплекс в експортній варіації «Стugna-П» для знищення бронетехніки має кодову назву «Скіф». Цей комплекс відіграв ключову роль на початкових етапах війни в організації засідок і легкості зміни позицій, коли ще FPV-дрони не отримали поширення та західна допомога у виді зброї масово не почала надходити. Своє ім'я «Скіф», семіотично він не отримав випадково, так як копіював майстерність скіфського лучника (500 метрів дальність) у своїй смертоносності та далекобійності в 5 км, що є прекрасним показником для сучасної зброї [2].

121-ша бригада ТРО у своїй геральдиці містить золотого хижого птаха із скарбу Литого кургану, поховання скіфів, який також є на гербі Кіровоградської (Кропивницької) області, а в 2014 році на початку проведення АТО був створений батальйон особливого призначення «Скіф», який поєднував силовиків та добровольців, що брали участь в Маріупольській кампанії та Широкинській офензиві. Геральдика батальйону мала дві фігури скіфських воїнів із луками, прообразами яких стала золота прикраса із кургану Куль-Оба.

Особливе місце займає культ предків, меча та зброї в азовському національному русі, маючи особливий зв'язок із спадщиною скіфів та сарматів. Ще до початку повномасштабної війни, вони в Урзуфі, неподалік Маріуполя, мали встановлені на кургані, насипаному в честь полеглих, три гігантські мечі, символи божества Арея, покровителя війни в кочовиків. Біля них проводили містерії «Дня Мертвих», де відбувались церемонії вшанування, запалення факелів та проголошення позивних полеглих [12]. Це була своєрідна адаптація ритуалістики скіфів, які поклонялись мечу та влаштовували йому дарунки. Крім виголошення акту пам'яті, відбувався акт помсти, що честь та пам'ять полеглих не буде присоромлена, а повністю відплачена. Окрім того, в геральдиці ССО «Азов» (теперішня ІІІ штурмова), були три золоті мечі на синьому тлі, символів честі. Рух загалом вважає

кочівників предками українського народу, а себе нащадками, яких вони не підведуть, дотримуючись лицарських ідеалів [13].

Інженерна група «Азов», що займалась технічним обслуговуванням батальйону, а згодом вже однойменного полку, в ході своєї діяльності, надихались скіфо-сарматським спадком, оскільки із 2016 року вони перейменували себе на «Арей», розробляли модуль «Акінак», а з 2020 року їх логотип має меч, направлений в землю, символ війни бога кочовиків.

В ході АТО в 2014 році був сформований добровольчий підрозділ «Сармат», учасник боїв в Донецькій області, в районі села Піски, де відтіснив противника з позицій. Підрозділ мав свою цікаву геральдику, що еклектично поєднував в собі північну-скандинавську традицію, в рунічному письмі із фігурою сарматського вершника із списом, що виконує ударний маневр, говорячи про бойовий дух і бажання відтіснити ворога.

Іншим підрозділом із чіткою мілітарною ідентичністю пов'язаною із давнім періодом історії українських земель є 21 батальйон територіальної оборони «Сармат», що був сформований із місцевих жителів Херсонської області. Вони охороняли південні рубежі, кордон із вже анексованим Кримом, були учасниками бойових дій на Сході, а з 2015 році в складі 56-ої окремої мотопіхотної бригади (Маріуполь). Вони також є активними учасниками повномасштабної війни із 2022 року, обороняли Піски, Первомайське, Вугледар. Їхня геральдика містить зображення сарматського воїна із луком, що скаче понад морем, що веде стрільбу по ворогу та готовий боротись далі.

Висновки. Скіфо-сарматська спадщина займає важливе місце у формуванні модерної мілітарної ідентичності українців, створюючи соціальний та національний міф, що надихає на боротьбу чинних військовослужбовців та дотичних до війська, слідувати ідеалам минувшини, зокрема козацьким, князівським, повстанським. Спадщина має рефлексію та репрезентацію в геральдиці, назвах озброєнь, підрозділах і в цілому азовському русі, що займає чільне місце в обороноздатності країни та національно-патріотичному вихованні. Мілітарна ідентичність є актуальною проблемою науки для соціології, психології, філософії та культурології, так як вивчення цього дозволить краще зрозуміти тонкощі глибинних сенсів звичайного українця, його світогляду та цінностей, з якими він живе в XXI столітті.

Список використаної літератури

1. Ольговський С.Я. / Володарі степу. Військова справа й озброєння скіфів VII ст. до н.е. – III ст. н.е. Київ: Наш час, 2010. 128 с., іл. (Сер. «Плац д'Арм»).
2. Папакін А.Г. / Діти Таргітая: Військо і війни скіфів VII-III століть до Р.Х. Київ: Темпора, 2021. 144 с., іл.
3. Абашина Н.С., Відейко М.Ю., Гопкало О.В. та інші; упоряд. Відейко М.Ю.; художник-оформлювач Г.С. Проніна. Том 1. Від кіммерійців до Русі (X ст. до н.е. – IX ст.). Харків: Фоліо, 2023. 586 с., іл.
4. Гуцул, В. М. Таранний бій і «сарматська посадка» – коментар до праці Олександра Симоненка «Сарматские всадники Северного Причерноморья» // Археологія і давня історія України, 2021, вип. 4 (41) с. 187–198. URL: [http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_41\(4\).pdf](http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_41(4).pdf) (дата звернення: 26.08.2024)
5. Зливков В.Л., Лукомська С.О. / Соціальна та особистісна мілітарна ідентичність українців в умовах війни // № 3 (2023): Науковий вісник ХДУ, Серія: Психологічні науки, С.28-34. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1303/1254> (дата звернення: 26.08.2024)
6. Зливков В.Л. / Євроінтеграційний вектор становлення мілітарної ідентичності українців // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2022. Спецвипуск. С. 47–54 URL: [7.pdf\(lnu.lviv.ua\)](http://7.pdf(lnu.lviv.ua)) (дата звернення 26.08.2024)

7. Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія. Харків: Видавництво ХГУ «НУА», 2022. 192 с. URL: <https://www.researchgate.net/publication/357092040> (дата звернення 26.08.2024)
8. Кізіма М.Б. / Прояви архетипів української ментальності через призму повномасштабної російсько-української війни // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. Львів 2024. С. 313–318 URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/Tezy-konferentsii-2024_13.02.pdf (дата звернення 26.08.2024)
9. Джонсон Б. Омріяний Рим; пер. з англ. Б. Превіра. Харків: Віват, 2023. 256 с. (Серія «Історія та політика»)
10. Кізіма М.Б. / Феномен сарматизму в польсько-українській культурі // Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Людина. Держава. Культура», Львів 2023. URL: https://docs.google.com/document/d/13x77Oto_A8CYuPq2Z4LV7huh3TZGWgPe/edit?usp=sharing&oid=103958819126147321060&rtrof=true&sd=true (дата звернення 26.08.2024)
11. ГО «Український мілітарний центр» // «Скіфи»: в ЗСУ сформували батарею, що воює на М777, 2022. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/skify-v-zsu-sformuvaly-batareyu-shho-voyuє-na-m777/> (дата звернення 26.08.2024)
12. Рейнс О. "День Мертвих": сакральна містерія полку АЗОВ, 2022. URL: <https://t.me/ACRains/692> (дата звернення 26.08.2024)
13. Рейнс О. Золоті мечі на шевронах ССО АЗОВ, 2022. URL: <https://t.me/ACRains/587> (дата звернення 26.08.2024)

UKRAINIAN MILITARY IDENTITY THROUGH THE PRISM OF SCYTHIAN-SARMATIAN HERITAGE

Mykhailo Kizyma

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Culture

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article deals with the issues of modern Ukrainian military identity as an urgent problem of contemporary culture, a separate phenomenon of awareness and perception of the world. The article presents general information about the life of the Scythians and Sarmatians on the Ukrainian territory, as well as their researchers. The focus is on the ancient Scythian-Sarmatian period, the peculiarities of this nomadic military culture of the times of 'chieftaincy or military democracy' the influence on the formation of the noble ideology of 'Sarmatism'. The author considers the concept of identity as the initial stage of its formation in our country, and the implementation of the basic principles, ideas of military affairs, key virtues and commemoration in tradition, specific rites, modern military formations, and original doctrine. The author analyses and reveals the general concept of military identity, how it is expressed in ordinary Ukrainians in times of war, what form of social identity it is, how it affects veterans and their reintegration into society, etc. It is determined that the events of the annexation of Crimea, the ATO, as well as the full-scale Russian-Ukrainian war, which has existential significance in the context of preserving Ukrainians and their independence, became a special catalyst for the formation of modern Ukrainian military identity. The article provides examples of the use of certain names, military heraldry, principles of activity, elements of tactics, weapons systems, modern cult practice of honouring ancestors and fallen comrades, construction of a social myth, status of a serviceman and historical memory. The author highlights the phenomenon of voluntary organisation of conscious civilians into armed formations during the ATO and full-scale war, as well as the unique dimension of the Azov movement with a clear specificity of military

identity. The author examines the legacy of historical military chivalry, sources of internal motivation, and analyses individual Ukrainian military organisations that reflect the Scythian-Sarmatian period of Ukrainian lands in the context of identity.

Key words: Ukrainian culture, military identity, Scythian-Sarmatian heritage, tradition, value system, continuity, historical memory, social myth, military chivalry, modern military formations.

УДК 130:94(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.12>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ СОТЕРІОЛОГІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР ТА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

Андрій Кобетяк

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті розглянуто вічну проблему людства – питання «вічного» загробного життя. Встановлено, що спасіння душі завжди займало важливе місце у міркуваннях людини. Доведено, що у зв'язку із катаклізмами і глобальними загрозами ХХ–ХХІ ст. ця доктрина обговорюється та дискутується особливо активно. В статті обґрунтовано, що російсько-українська війна принесла нові виклики та загрози. Мільйони людей опинилися у стані соціальної невизначеності, граничності буття та екзистенційної небезпеці.

Досліджено, що сотеріологічне вчення частково відрізняється у католиків, протестантів та православних, однак є загальною рисою – земне тимчасове життя це екзаме́н, який потрібно достойно пройти для можливості потрапити до Раю.

Сотеріологія – вчення про спасіння душі – фундаментальний розділ богослов'я. Центральна тема Біблії – порятунок людини. Обґрунтовано, що сучасне академічне релігієзнавство мало вивчає це проблемне поле. Брак досліджень сотеріології, зокрема протестантської, актуалізує подальші дослідження запропонованого напрямку.

Визначено, що цілий комплекс питань, що стосуються сотеріології, не є досконалим та доконианим. Багато непорозумінь та поділів трапляється через різницю позицій та поглядів. Встановлено, що у науковій думці є катастрофічний брак чіткого викладу позицій та поглядів сторін. Не вистачає історичного Богослов'я, щоб показати як розвивалася та чи інша позиція протягом історії та які історичні постаті зробили свій внесок в основу доктрини. Відсутні ясні і прості трактування богословських систем, які б послідовно показали суть позицій. Наукова позиція часто закінчується цитуванням Біблії, яка не може сприйматися критично, а лише на віру.

Визначено, що внаслідок російської агресії мільйони українців опинилися у стані екзистенційної загрози та соціальної невизначеності. Соціальні цінності та цінності життя кардинально змінюються. Наші співгромадяни шукають притулку в європейських країнах. Дослідження звертає увагу на нову парадигму існування християн, і зокрема представників протестантизму, у світі. Зазначено, що класична християнська сотеріологія більше не є універсальною парадигмою спасіння душі. Дослідження зводиться до питання можливості порятунку душі в секуляризованому суспільстві та в умовах російської війни. Протестантизм, як і інші християнські конфесії трансформують деякі положення сотеріології згідно сучасних умов існування у світі.

Ключові слова: протестантська сотеріологія, війна, Європа, спасіння душі, соціальні цінності, праведність, міжконфесійна співпраця.

Актуальність обраної теми пов'язана із осмисленням «вічної» проблеми війни, її наслідків і християнської рефлексії цього процесу, адже мільйони українських громадян опинилися у стані соціальної невизначеності та екзистенційної загрози. Філософія життя та смерті червоною ниткою пронизує історію людського буття. Воєнно-філософська думка, релігійна теологія і виправдання війни є складниками культури, продуктом суспільного поступу й одночасно чинниками його творення. В умовах такої соціальної невизначеності

і екзистенційних викликів відбувається творення нової парадигми сотеріологічного розуміння християнськими конфесіями місії і цілі людського життя у світі.

З початком військового вторгнення на українські землі у 2014 р. інтенсивність екзистенційних сенсів у військовій реальності спричинило надання нового глибинного та ціннісного сенсу самого явища людського життя. Відкрита війна у XXI ст. загострила страхи та усвідомлення смерті, спрямувала особистість на розуміння цінності життя та усвідомлення його як найвищого дару.

Сотеріологічні аспекти набувають нового осмислення у цьому ключі. Вбивство – гріх, а захист Вітчизни – свята Богоугодна справа, і свідченням цього є велика кількість воїнів, які зараховані до лику святих. Крім того, загинути на боці бою захищаючи Батьківщину – означає виконати найбільшу заповідь: «Ніхто більшої любові немає над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх» (Ів. 13:15).

Метою статті є дослідження трансформаційних процесів у доктринальному церковному вченні, зокрема сотеріології, християнських конфесій європейського простору в умовах відкритої російської агресії. Понад десять років у центрі Європи триває смертоносна війна, яка вплинула на долі мільйонів українських громадян, а разом з тим, і на весь цивілізований світ. виправдовуючи кривавий диктаторський режим Російська церква пропонує власне «богослов'я миру», назвавши загарбницьку війну – священною, а мешканців Європи – «силами світового зла». Православні, католики та протестанти цивілізованого світу повинні напрацювати власні підходи щодо оновлення вчення про ціль і призначення людського життя і можливості спасіння душі в умовах геноциду багатомільйонної української нації. Церковно-політичне вчення РФ про спасіння воїнів-загарбників намагається докорінно змінити вікове сприйняття добра і зла у сотеріологічному аспекті.

Запропонована стаття є однією із перших наукових розвідок нового сотеріологічного розуміння цінності життя і спасіння людини, яке формує цивілізований християнський світ як відповідь на викривлене політичне релігійно-політичне вчення РПЦ, яка є однією із найбільших християнських організацій в Європі.

Основою класичного дослідження у напрямку сотеріології і конфесійного буття традиційно є праці А. Баумейстера, І. Богачевської, В. Бондаренка, К. Говоруна, В. Докаша, А. Колодного, В. Любашенко, Ю. Решетнікова, С. Саннікова, Л. Филипович, Ю. Чорноморця. Звернення до праць згаданих авторів сприяло здійсненню аналізу трансформацій сучасного буття віруючих в умовах війни і формуванням нової теологічної концепції буття людини.

Сучасні військові засоби дальньої дії змушують переживати екзистенційні виклики спричинені глобальними війнами не лише кожного громадянина України, а й населення світу в цілому. Сьогодні вони напряму пов'язані із загрозою існування українців та української ідентичності. Ця проблема породила стан страждання та соціальної невизначеності цілого народу як важливий компонент у переживанні кризових ситуацій. В той час страждання є цінним екзистенційним переживанням із сотеріологічним контекстом, яке підкреслює сам факт існування людини і української нації.

Ключовим моментом дослідження є одна із фундаментальних основ християнського вчення – сотеріологія. З грецької – вчення про порятунок (спасіння душі). Це розділ богословської науки про спокуту та спасіння людини (в духовному плані), який є частиною загального догматичного богослов'я. Місіологія (богословська наука, яка вивчає проповідницьку діяльність церкви, а також досліджує способи, якими церква користується для досягнення евангелізації) [1, с. 182] завжди надихалася сотеріологією, тобто християнськими поглядами на спасіння і самою ціллю людського життя. Однак мало відомо про справжні сотеріологічні

переконання людей в еміграції, які стикаються із труднощами та поневіряннями; людей, чий близькі на фронті; самих військових.

Фундаментом сотеріологічного вчення всіх християнських конфесій є твердження про наявність загробного вічного життя. Тіло помирає, а душа завжди жива. Відповідно після фізичної тілесної смерті душа повинна мати певне місце свого постійного перебування. Основоположним в цьому моменті є поділ життя людини на 2 періоди: земний і загробний [2, с. 206]. Загробне життя може протікати по-різному (рай, пекло, чистилище), в залежності від вчення різних християнських гілок. Однак кульмінацією загробного життя є можливість потрапити до числа вибраних, особливих праведників, святих. Для визначення власної долі у загробному житті кожній людині дано життя земне, як певний екзамен, іспитовий період. А життя небесне (або ж підземне) є наслідком земного екзамену. Праведники – у рай, грішники – у пекло.

Таке традиційне, притаманне всім християнам вчення абсолютно не нове. Більше того, воно є характерним для більшості вірувань і релігійних традицій світу. Однак, у дослідженні ми пропонуємо звернути увагу саме на новій парадигмі існування християн у світі. Ісламський екстремізм, жахливі події в Сирії, Югославії, антихристиянські теракти в Європі і кровопролитна війна в Україні. Нові умови і спосіб життя християн в епоху постмодерну, нове соціальне і конфесійне буття. Сьогодні відбувається переоцінка соціальних цінностей і буття людини в цілому. Констатуємо, що церква наразі також переживає складний період. Секуляризаційні процеси навіть у довоєнний період посприяли зменшенню загального рівня релігійності і довіри до церковних інституцій, а відповідно і знецінення християнських цінностей і основоположних доктрин [3, с. 203]. Церковні організації так і не змогли об'єднатися для напрацювання нового богослов'я миру, нової соціальної та сотеріологічної концепції буття людини у кризовий період. Ієрархи та теологи роблять перші спроби запропонувати нове бачення призначення і цінності життя людини в сучасному світі. Це значно актуалізує обрану тему, адже це одна із перших наукових розвідок трансформації сотеріологічного вчення християнських церков в умовах російсько-української війни.

Нормативний сотеріологічний наратив, накреслений вище, стикається з труднощами у сучасному секуляризованому світі. Основна причина цього, полягає в тому, що класична християнська сотеріологія не є універсальною парадигмою, якою її вважають [4, р. 116]. Як і будь-яка теологія, вона скоріше вкорінена в певних історичних соціокультурних обставинах, яких можливо більше немає в більшості культурних конгломератів на Заході. Вона виникла і розвивалась в певних місіонерських практиках, які зараз часто вважаються дещо застарілими та авторитарними. Вияв власної релігійності є швидше данню традиції, дотриманням батьківських обрядів і звичаїв, але не способом життя. Інакше кажучи, розуміння цілей і спасіння людини суттєво змінилися. В умовах глобальних воєн християнські місіонери повинні зіткнутися з питанням, чи наявна теологія життя і миру (війни) все ще перегукуються з нормативним сотеріологічним дискурсом, який виник із давно минулих і узаконених практик і доктрин.

Прийнятий у березні «Наказ» XXV Всесвітнього російського народного собору свідчить про кардинальні зміни у сотеріологічному вченні найбільшої православної церкви у світі – Російської. Очевидно, що подібні рішення продиктовані злочинним політичним режимом країни-агресора. Однак, подібні документи офіційно прийняті на церковному рівні, завізовані та оголошені особисто патріархом Кирилом [5]. Ключовим моментом документу є твердження, що в Україні (на землях Південно-Західної Русі) йде «священна війна» із колективним Заходом і злочинним київським режимом. «Священна війна» позиціонується як «свята» війна, протистояння за щось правдиве, хороше, світле. Сама назва вже виправдовує

всіх, хто бере в ній участь. Однак, класичне сотеріологічне вчення католиків, потестантів і православних свідчить про інше. Війна – це смертний гріх, адже пов'язаний з кровопролиттям. Вбивство – смертний гріх. Таким чином, заради виправдання кривавого вторгнення в Україну РПЦ змінює сотеріологічне і місіанське сприйняття війни на чужій землі, виправдовуючи свої дії боротьбою із «світовим злом».

Ще одним важливим елементом трансформаційних процесів у сучасному розумінні людського спасіння і християнської місії в цілому є секуляризований уклад життя людей в епоху постмодерну. Різноманітні дослідження ілюструють, що відчувається певна «втраченість» світу в сотеріологічному аспекті. Історично існує тісний зв'язок між поглядами на спасіння (сотеріологія) та місіонерською діяльністю не лише в тому сенсі, що загальна сила наших сотеріологічних переконань впливає на місіонерську (проповідницьку) діяльність та ревність, але й у тому сенсі, що вважається спасінням, як визначальний вид місіонерської діяльності [6, р. 67]. Проповідь – частина спасіння, адже це одна із головних заповідей: тож ідіть, і навчіть всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все, що Я вам заповів... (Мф. 28:19,20). Питання місіонерства значно ускладнилось в умовах сучасного конфесійного буття і соціальної невизначеності. Проповідь «від дверей до дверей» уже не діє, навіть у активних протестантських церквах. Крім того, практикуючих християн, які походять з віруючих благочестивих родин, часто сприймають як старомодних. Сьогодні віруючі борються з менталітетом «ми і вони» в наративі своєї успадкованої традиції. В контексті невизначеного соціального буття українців в еміграції, ці проблеми лише ускладнюються. Європейці, з притаманним їм цінностями сучасного секуляризованого світу і вторинного відношення до релігії, часто з подивом сприймають релігійні переконання наших співгромадян. Віряни, особливо консервативної православної церкви, стикаються з відчуттям субкультурної ізоляції, сприйняття практично нездоланної «прірви» між ними та «віруючими європейського зразка» [2, с. 201].

Нехарактерні для України явища в церковному житті європейців (офіційні одностатеві шлюби, евтаназія, гей-паради, жіноче священство) породжують дуалістичність та тривіальність нового конфесійного буття в країнах Західної Європи. Сучасні віруючі у світському середовищі відчувають культурну ізоляцію, навіть якщо вони значною мірою беруть участь у цивільному житті. Це спричиняє сотеріологічний колапс. Як можна врятувати душу, коли навколо одні грішники, адже: «з праведним будеш праведний і з досконалим мужем будеш досконалий, з вибраним будеш вибраний і з розбещеним будеш розбещений (2 Сам. 22:27,28). Логічно постає запитання: чи можливе спасіння в секуляризованому суспільстві, та ще й в умовах жадливої війни. Таким чином, у місіонерській (проповідницькій) практиці може бути дуже важко врівноважити сотеріологію, яка базується на «загубленості» світу, зі смиреним свідченням про Ісуса та Євангеліє. Християнське смирення Заходу стикнулось із агресивною проповіддю війни зі сторони РПЦ [7, р. 206]. Одна християнська традиція, одне розуміння спасіння душі, один сотеріологічний підхід, однак настільки різне розуміння війни і вбивства. Зрештою, такий духовний світ, дуже скоро стане конфронтаційним. Росія багаторічним навіюванням та пропагандою виправдовує «священну війну», і її посередництвом переконує у порятунку душ воїнів, які проливають кров «грішників західного світу і київського злочинного режиму» [5]. Тобто, російські воїни прирівнюються до священномучеників, які віддають життя за боротьбу із світовим злом. Таким чином, для них війна – добра і богоугодна справа. З іншого боку – Україна і західні партнери, які з релігійної точки зору виконують власний священний обов'язок – захищають Батьківщину і власні сім'ї. Отже, виникає сотеріологічний конфлікт інтересів. В межах однієї православної традиції формуються два кардинальних підходи до спасіння і цілей людського життя. Маємо відзначити,

що і католицька і протестантська сотеріологічна концепції співзвучні із вченням українських віруючих традиційних християнських церков. Саме тому, західні партнери близькі Україні не лише у військовій допомозі, а й в духовному розумінні війни і сотеріологічній концепції.

Крім вищенаведеного підходу священного захисту землі і Батьківщини європейські (протестантські і католицькі) теологи сьогодні активно обговорюють доктрину *analogia entis* (аналогія буття). Це доктрина, яка наполягає на тому, що в усьому створеному житті є життєва першопричина – Бог. Кожна жива істота (людина перш за все) містить щось божественне. Відтак, вбивство, навіть військове, є смерним гріхом. Популярний американський теолог, який вивчає проблеми сучасної сотеріології Метью Леверінг стверджує, що «усі кінцеві істоти теофанічним чином розкривають чисте, первородне. Цим чистим, незбагненим джерелом в людині є Бог [7, р. 138]. Його сотеріологія є близькою до християнського неоплатонізму. В даний час питання про наявність у філософії неоплатоніків, зокрема у їх вченні про безсмертя душі, фундаментальних моментів «сотеріології» є важливим елементом, яке глибоко вкорінилося у християнське вчення, наприклад у теології Августина Блаженного. Життя християнина на землі – відображення життя вічного, божественного. Тому сучасні трансформації сотеріологічного розуміння сенсу людського буття неможливі. Життя – вічний дар, відтак вбивство – вічний гріх [8, с. 182].

Ще однією вагомою складовою динамічної турбулентності соціального буття людини є можливість спасіння через мучеництво, перш за все за все це стосується захисту віри і Батьківщини. Мученики – однозначно святі, це загальне сотеріологічне положення всіх християнських конфесій. Триває війна по загарбанню чужих територій і населення. Тому нової актуалізації набуває теорія захисту рідної землі в ім'я власної церковної традиції [9, р. 192].

Після початку повномасштабного вторгнення проблема мучеництва набула нових обрисів. Про це свідчить науковий і громадський інтерес до цього питання. Наприклад, Папа Франциск, розмірковуючи про мучеництво, наголосив, що ми можемо віддавати власне життя за інших. І ще якщо, наприклад, військовий свідомо йде на смерть, аби рятувати інших, це можна вважати мученицьким подвигом [10]. У сучасних умовах саме розуміння мученицького подвигу дещо трансформується. Термін «мученик» похідний від слова «мука» і дієслова «мучити». Розуміємо що похідними термінами є терпіння, страждання, ну і зрештою смерть з цього приводу. У Старому Заповіті є чіткий опис мучеників, зокрема у Другій Книзі Макавеїв, описується мучеництво сімох братів і їхньої матері (2 Мак 7, 1-41) [11, с. 211].

Українські воїни, переселенці, діти, що залишились без батьків, люди, що зараз без домівки – це мученики, і ця проблема сьогодні потребує нового сотеріологічного підходу. Невизначене соціальне буття людини у XXI ст. на перший погляд викликає подив у сучасному цивілізованому світі, однак практика буття, агресивна церковно-політична діяльність агресора призвела до поневір'янь мільйонів людей. Тому, вищенаведені факти вказують на необхідність напрацювання нового сотеріологічного розуміння людського життя (земного і загробного), а також формування нової парадигми міжконфесійної взаємодії у християнському світі.

Враховуючи недостатньо досліджену природу цієї теми та її схильність до неправильного тлумачення та неоднозначності, в силу поліконфесійності проблеми, необхідно напрацювати нову методологічну базу подібних наукових розвідок. Це сприятиме розумінню різних сотеріологічних поглядів і відтінків значення, присутніх серед науковців, теологів та ієрархії. З часом це може дозволити наступним кількісним дослідженням цих сотеріологічних позицій бути якомога більш однозначними і єдиними у висновках [12, р. 122].

Російсько-українська війна – жахіття XXI ст. в центрі Європи. Констатуємо, що основною особливістю цієї війни є її релігійне забарвлення та виправдання, що значно ускладнює

її сприйняття, зокрема серед російського населення. Десятиліття пропаганди і навіювань призвели до «природного» сприйняття війни на чужій землі. Російська церква, будучи однією із найпотужніших християнських організацій Європи, прийняла офіційний документ на Всеросійському Соборі – «Наказ», в якому йдеться про «священну війну» і блаженну загробну участь всіх воїнів-загарбників. Вчені і теологи православного, католицького і протестантського віросповідання повинні об'єднатися і напрацювати власне бачення і розуміння життя і порятунку людини в умовах російсько-української війни. Наразі мало відомо про справжні сотеріологічні переконання людей в еміграції, які стикаються із труднощами та поневіряннями; людей, чії близькі на фронті; самих військових. Відтак, питання подібних наукових розвідок має місце у найближчому майбутньому.

Список використаної літератури

1. Шевченко В. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ: Наукова думка, 2004. 560 с.
2. Каспер В., кардинал. Ісус Христос. пер. Н. Вельбовець. Київ : Дух і Літера, 2002. 427 с.
3. Колодний А. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози (тематична збірка вибраних статей і тез). Київ, 2009. 450 с.
4. Watkins, C. *Disclosing Church: An Ecclesiology Learned from Conversations in Practice*. London: Routledge, 2020. 341 p.
5. Наказ XXV Всесвітнього російського народного собору «Сьогодення та майбутнє русского міра». 2024. URL: https://risu.ua/nakaz-xxv-vsemirnogo-russkogo-narodnogo-sobora-nastoyashchee-i-budushchee-russkogo-mira_n147172.
6. Parkinson S. One baptism for the remission of sins: exploring the harmony between christian platonism, reformed soteriology, and credobaptism. *Perichoresis*. Volume 21. Issue 2. 2023. P. 65-83.
7. Levering M. *Engaging the Doctrine of Creation: Cosmos, Creatures, and the Wise and Good Creator*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2017. P. 151-184.
8. Лейден Б. Емпіричне богослов'я в текстах і таблицях: якісні, кількісні та порівняльні перспективи. Вінніпег, 2009. С. 180-183.
9. Menn S. Iato's Soteriology? *Philosophy and Salvation in Greek Religion*. Ed. by V. Adluri. Berlin ; Boston : De Gruyter, 2013. P. 191-216.
10. Балага П., отець. Мученики і мучеництво. 2023. URL: https://risu.ua/mucheniki-i-muchenictvo_n139536.
11. Робек С. Азуза-стріт: місія і пробудження. Олександрія, 2011. 464 с.
12. Paas S., Stoppels S. and Zwijze-Koning0 K. Ministers on Salvation: Soteriological Views of Pioneers and Pastors in the Protestant Church in the Netherlands. *BRILL*. 2022. P. 119-138.

MODERN TRENDS OF PROTESTANT SOTERIOLOGY: THE EUROPEAN DIMENSION AND THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Andrii Kobetiak

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Faculty of History, Department of Philosophy and Political Science
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

The article deals with the eternal problem of humanity – the question of "eternal" afterlife. It is found that the salvation of the soul has always occupied an important place in human thoughts. It has been proven that due to the cataclysms and global XX–XXI century's threats this doctrine is discussed and debated specifically actively. The article substantiates that the Russian-Ukrainian war brought new

challenges and threats. Millions of people found themselves in a state of social uncertainty, finitude of being and existential danger.

It is investigated that the soteriological doctrine is partially different among Catholics, Protestants and Orthodox, but there is a common feature – earthly temporary life is an exam that has to be passed with dignity in order to get to Heaven.

Soteriology – the doctrine of the salvation of the soul – is a fundamental part of theology. The central theme of the Bible is the salvation of a human. It is found that modern academic religious studies do not pay enough attention to this problematic field. The lack of soteriology studies, in particular Protestant, actualizes further researches in a stated direction.

It is determined that the whole complex of issues related to soteriology is not ideal and complete. A lot of misunderstandings and divisions occur because of differences in positions and views. It is found that there is a catastrophic lack of a clear statement of the parties' positions and views in a scientific thought. Historical theology is missing to show how one or another position has been developed throughout history and which historical figures has contributed to the basis of the doctrine. There are no clear and simple interpretations of theological systems, which could consistently show the essence of the positions. A scientific position often ends with a citation of the Bible, which cannot be taken critically, but only on faith.

It is determined that as a result of Russian aggression, millions of Ukrainians found themselves in a state of existential threat and social uncertainty. Social and life values are radically changing. Our compatriots seek refuge in Western European countries. The study draws attention to the new paradigm of being of Christians, and in particular representatives of Protestantism, in the world. It is noted that classical Christian soteriology is no longer a universal paradigm of soul salvation. The study boils down to the question of the possibility of saving the soul in a secularized society and under the Russian war. Protestantism, like other Christian confessions, transform certain provisions of soteriology according to modern conditions of existence in the world.

Key words: Protestant soteriology, war, Europe, soul salvation, social values, righteousness, interfaith cooperation.

УДК [141:177.61](44)«19»Р.Барт:81'22
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.13>

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮБОВІ РОЛАНА БАРТА: СЕМІОТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

Юлія Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська 1, 79000, м. Львів, Україна*

Здійснюючи експлікацію феномену любові крізь призму історико-філософського екскурсу, виявляємо, що філософський дискурс Франції містить цікаві дослідження та концепції амурологічної проблематики, на кшталт таких французьких філософів як Дені де Ружмон, Жан-Поль Сартр, Ролан Барт, Ален Бадью, Паскаль Брюкнер. У статті здійснено дослідження основних концептів філософії любові французького мислителя – Ролана Барта. Автор славнозвісної праці «Fragments d'un discours amoureux» застосував семіотичний підхід у розгляді феномену любові і створив абетку мови Закоханого. Продемонстровано, що фігури – одні із центральних категорій амурологічного словника Ролана Барта, репрезентують любовні переживання і позначають почуття любові Закоханого. Французький філософ окреслює поле знаків любові, що є її невиразними індексами (жести, зітхання, погляди) і констатує необхідність їхньої інтерпретації.

Актуальність дослідження полягає у малодослідженості феномену любові крізь призму семіотично-філософського вектору, що є новаторським та невластивим для традиції філософів любові. Виявлено, що у контексті центральних категорій (фігури, атопос, любовна топіка та ін.), які виокремлює Ролан Барт у своїй концепції, і які є відкритим інтерпретаційним полем, виникають нерозв'язані проблематичні запитання («Яка причина любові?», «Чому людина прагне любові?», «Чому любов короткочасна?», «Як любов впливає та змінює суб'єкта любові?», « Чому ти мене не любиш?», «Скільки об'єктів любові може мати один суб'єкт?», «Який зв'язок між мовним дискурсом Закоханого і його любовними почуттями?» і т.п.), що потребують сучасного філософського переосмислення. Дискурс любові залишається самотнім, «непочутим» та незрозумілим і на початку XXI століття, тоді як феномен любові залишається одним із визначальних факторів формування особистості.

Ключові слова: феномен любові, філософія любові, фігура, Закоханий, Інший, смерть, амурологічний словник, любовний дискурс, семіотика.

«Fragments d'un discours amoureux» – спроба філософського осмислення любовного дискурсу, яку здійснив у 1977 році французький філософ – Ролан Барт. Стиль написання філософського твору та його зміст репрезентують приналежність автора до семіотичного напрямку філософської рефлексії. На перший погляд філософ створює абетку мови закоханого, амурологічний словник, визначаючи такі поняття як: дотик, очікування, бажання, зізнання, обійми, захоплення, зустріч, ревності, серце, ніжність тощо. Але кожне із запропонованих до розгляду понять, у контексті їхнього визначення, є окремим філософським дослідженням, основою для якого послуговували любовні ситуації персонажів відомих літературних творів та власний любовний досвід, про що зауважує автор. Відтак, в образі Закоханого повстає сам Ролан Барт. Варто зауважити, що для Ролана Барта натхненним джерелом дослідження став відомий роман німецького письменника Йоганна Гьоте – «Страждання юного Вертера», літературні твори Оноре де Бальзака та Бертольта Брехта і, звичайно, першоджерело філософії любові – «Бенкет» Платона. Любовні історії з грецької міфології, екстраполяція до Аполлона та Діонісія, ліричні настроєвості творчості

Гюльдерліна, філософські наративи спектром від К'єркегора до Лакана, текстуальні вкраплення особистих розмов та, навіть, елементи психології Фроїда – натхненні джерела для французького мислителя.

Ролан Барт зауважує, що його книга – це не шлях аналізу мови Закоханого, а схоплення якраз акту висловлення «Я», що промовляє до Іншого. Відтак, метою є дослідження суті Закоханого суб'єкта, що проявляє свою сутність у фрагментах мови. «Закоханий» Ролана Барта – не пасивний спостерігач чи поневолений почуттями персонаж, а якраз активне буття, що промовляє про свої переживання. Схоплення первинності акту мовлення Закоханого унеможливує філософський аналіз та зводить дослідження до побудови портрету, про що стверджує французький мислитель.

Дотик, зізнання, обійми, бажання – автор називає фігурами. Вони проявляють буття Закоханого. Фігури – «це закоханий у праці» [1, с. 6], це не закріплені слова, а слова у русі, як стверджує французький філософ. Щось, що є істинно життєвим чи слово, яке передає певний момент буття, що позначає переживання – це фігура. Для того, щоб схопити і розпізнати цей елемент мови закоханого, згідно з Роланом Бартом, потрібний провідник – почуття любові. Проте, слід зауважити, що не усі фігури будуть схоплені та прочитаними. Деякі з них не матимуть розвитку і втраять свій сенс, тоді як інші будуть надто мізерними і незначними. Суть фігури передає аргумент – «виклад, розповідь, короткий зміст, маленька драма, вигадана історія» [1, с. 7]. Ролан Барт зауважує, що аргументи вказують не на суб'єкта мови кохання, а, радше, на те, що він говорить. «Упродовж усього любовного життя фігури виринають у голові закоханого суб'єкта несподівано, без усякого порядку, оскільки вони кожного разу залежать від випадковості (внутрішньої чи зовнішньої)» [1, с. 9]. Фігури не зв'язані між собою логічним зв'язком і не мають визначеної тривалості, тому впорядкувати їх неможливо. Єдине, що об'єднує їх – це любовні почуття. Єдиним утвердженням фігур мови Закоханого є любов.

«Фігури виокремлюються, коли вдається розпізнати у існуючому дискурсі щось таке, що було прочитано, почуто, пережито» [1, с. 6]. Звідси Ролан Барт виводить поняття любовної топіки – місця, де присутня фігура. Філософ зазначає якраз про те місце людини, коли Закоханий промовляє перед обличчям Іншого, який не говорить. Той хто говорить – суб'єкт любові. Якраз його промовляння чи прояв його сутності в акті мовлення досліджує Ролан Барт. «Не слід розглядати закоханого, як носія певних симптомів, а радше почути те неактуальне, те, що не надається до викладу, але що присутнє у його голосі» [1, с. 5]. Варто зазначити, що у самій назві праці автор окреслює поле свого зацікавлення і визначає мову як дієвий акт саме «того хто є закоханим». Схожу думку знаходимо у Франца Розенцвайга, який розуміє закоханого як «того хто промовляє», тоді як «той кого люблять» є «тим хто слухає». Запропоноване розділення ролей любовного дискурсу є визначенням активної та пасивної позицій як у мовленні, так і у ситуації любові. Такий підхід, коли феномен любові досліджують крізь призму мовлення чи діалогу не є новим, оскільки схожий підхід застосовували мислителі, починаючи ще від античного філософа любові – Платона.

На сторінках твору «Фрагменти мови закоханого» Ролан Барт визначає філософію любові як чудовисько. «Запропонована філософом метафора окреслює специфіку об'єкту дослідження філософії любові, а саме порядок фігур, коли істинно живим і вартим дослідження є сам акт мовлення – фігура, яка схоплює момент переживання Закоханого» [2, с. 70]. На думку французького мислителя, уся історія філософії любові – це порожні закріплені порядки фігур, що не репрезентують прояву сутності «того хто любить» і не містять у собі переживання. Відтак, знаходимо ще одне підтвердження того, що філософський аналіз мови Закоханого є неможливим, оскільки не схоплює її первинність.

Серед понять абетки мови закоханого Ролан Барт пропонує нове визначення Іншого або «того кого люблять» – атопос. Закоханий не зданий пояснити хто такий Інший, оскільки він не піддається класифікації чи іншому визначенню крім того, що він є Іншим. «Атопос – той кого «Я» любить і ким є зачарованим. Атопічність Іншого – дивність, французький мислитель пов'язує із поняттям невинності: зачаровуючи, Інший не є відомий того, що є причиною болю для Закоханого» [2, с. 70]. Невинність у тому, що є тим хто ніколи не чекає, хто ніколи не ревнує, кого не охоплює бажання володіти. Послугуючись у тексті поняттям «Інший» Ролан Барт вказує на відсутність визначення Іншого як «Ти», оскільки ще у самій назві зазначає, що промовляє лише закоханий. Відтак, Іншого можна визначити лише як «завжди відсутне «Ти». Проте, між «Я» та «Іншим» відбувається стосунок, що є справжнім місцем самобутності. Важливо зауважити, що «завжди присутнє «Я» твориться тільки перед обличчям завжди відсутнього «Ти»» [1, с. 201]. У фігурі «Відсутній» Ролан Барт демонструє односторонність любовної розлуки: суб'єкт любові нерухомий – той, хто залишається, тоді як об'єкт любові – той, хто відсутній. Закоханий перебуває в очікуванні Іншого і зітхає – зітхає за тілесною присутністю. «Дві половинки андрогіна зітхають одна за одною, ніби дихання кожної з них неповне і прагне змішатися з іншим; образ обійм, оскільки він зливає два образи в один-єдиний; у любовній розлуці я прикро відстаючий, відклеєний образ, що сохне, жовкне, бабчиться» [1, с. 203].

У контексті визначення об'єкту любові як атопос, виникає проблемне запитання, на яке вказує французький амуролог: людина може закохуватися та кохати необмежену кількість разів впродовж життя. Відтак, Інший набуває свою атопічність завдяки любовним почуттям Закоханого в нього. Якщо почуття зникають, то і зникає його атопічність. Така думка було б суперечливою для багатьох філософів любові, зокрема його Платона, які вважали, що розпізнати в Іншому його атопічність – означає знайти унікальну людину, яка є єдиною – другу половинку андрогіна. Ролан Барт екстраполює до андрогінної тематики «Бенкету» Платона, латентно вказує на неповторність Іншого через його атопічність. Зокрема, у фігурі «Обійми» французький мислитель розкодовує палке бажання Закоханого досягнути повного єднання з коханою людиною. Ролан Барт стверджує, що повне єднання є мрією і відноситься до світу смертного, а тому у нього слід повірити, бо неможливим є лише безсмертя.

Ще однією важливою ознакою тексту «Фрагменти мови закоханого» для інтерпретації філософських ідей твору французького мислителя є те, що поняття із абетки мови закоханого завжди позначають щось інше. Вони є знаками, що вказують на щось інше. Цю думку яскраво репрезентує поняття «ревності». Ролан Барт визначає ревності як неконтрольоване бажання володіти кимось. Коли бажання володіти кимось переповнює людину, вона забуває про себе і керується лише бажанням повністю заволодіти своїм об'єктом любові. Відтак, особа втрачає усвідомлення самої себе. Бажання володіння Іншим французький мислитель трактує як порушення заповіді «Не вбий» – не вбий себе із любові, оскільки бажання володіти Іншим – це «метафізичний суїцид» – добровільна відмова від себе, вбивство себе.

Варто зауважити, що один із персонажів Гьоте – Вергер, репрезентує спростування думки, що це лише «метафізичний суїцид». Ролан Барт стверджує, що Вергер вбив себе у той момент, коли він міг відмовитися від бажання володіти Шарлоттою. Згідно з концепцією еросу Дені де Ружмона така думка була б спірною, оскільки бажання Закоханого володіти Іншим може бути настільки тотальним, що «стирає» його обличчя та обличчя об'єкту любові, утверджуючи болючу неможливість досягнення бажаного, результатом неприйняття чого якраз і є смерть. Тотальне бажання об'єкту який є недосяжним, стає

бажанням бажати. У фігурі «Любити любов» Ролан Барт стверджує, що Вертер любить любити, а любити для нього – це страждати. Відтак, об'єкт його любові – Шарлотта, набуває статусу недосяжного і «знімається» тотальним бажанням любити любов – страждати. У цьому контексті підтверджується думка Дені де Ружмона – фатальний кінець зумовлений неспроможністю відмовитися від бажання володіння.

За такого розгляду вибудовується порядок фігур у схемі: ревності – володіння Іншим – смерть. Ролан Барт здійснює розкодування схем порядку фігур або ж самих фігур. Слід зауважити, що бажання володіти Іншим є негативним чинником у ситуації любові і його відсутність не є відсутністю любові. Французький мислитель, всупереч із концепцією Жана-Поля Сартра, зауважує, що не бажання володіти не може бути не бажанням любити.

Ролан Барт констатує самотність мови Закоханого, що зумовлена багатьма факторами, серед яких визначальним є незрозумілість. Останнє поняття не слід розглядати кризь приму гносеологічного, а, радше, кризь призму метафізичного: неможливо пізнати повністю сутність іншої людини, що є унікальною. Відтак, переживання особистісного досвіду є неповторним і не може бути зрозумілим для Іншого. Людина є межею для Іншого. Констатацію цієї думки можна розглянути й з іншого боку. У фігурі «Мені боляче за Іншого» Ролан Барт стверджує, що суб'єкт може співчувати об'єкту любові лише у формі власного занепокоєння та збентеження, але розділити біль Іншого у повноті його болю – не здатний. «Якою не була б сила кохання, цього не відбувається: я зніяковілий, стривожений, адже жакливо бачити, як люди, котрих любиш, страждають, однак залишаюся водночас сухим і непрониکنим» [1, с. 220]. Відсутність проникання в сутність Іншого знівельовує бажання суб'єкта ототожнюватися з об'єктом його любові.

Інший вектор самотності любовного дискурсу Закоханого є його філософська одинокість. «Жодна із сучасних головних філософських систем (дискурсу) не переймається любовною пристрастю» [1, с. 210]. Ролан Барт здійснює екстраполяцію до «Бенкету» Платона, вказуючи на новаторство зробити любовну проблематику темою «круглого столу». Ерос чи еротична тематика впродовж тривалого терміну була табуованою та цензурованою. «Християнський дискурс, якщо він ще існує, закликає його до придушення і сублімації. Дискурс психоаналітичний (що, зрештою, описує його стан) спонукає його назавжди розпрощатися з власним Уявленим» [1, с. 211]. У філософському ж дискурсі ХХ століття, що залишається актуальним і для початку ХХІ століття, відсутність філософування над феноменом любові французький філософ вбачає у тому, що кохання немає жодної системи, а ті системи, що існують, витісняють любовний дискурс, або не знаходять місця для нього як включеного елемента. У контексті культурного та соціального розвитку, переосмислення цінностей та світоглядних орієнтирів, мова любові видозмінюється і, до прикладу, любовний дискурс античності стає незрозумілим від любовного дискурсу постмодерністської епохи. Змінюються форми любові і зумовлюють видозміну фігур: ніжність змінюється на агонію, очікування на альбу, зітхання на бажання. Але така видозміна не є переходом однієї фігури в іншу на «генетичному рівні», а переходом до інших через те, що перші стали надто мізерними і втратили сенс.

Вамурологічному словнику чи абетці мови Закоханого є відсутнім поняття «любов». Відсутність цього терміну є не випадковою. Про кожне із понять мови закоханого, яке піддається логічній операції визначення, Ролан Барт стверджує у «Фрагментах мови закоханого». У цьому контексті слід зауважити, що окреслюючи поле знаків любові, французький мислитель стверджує і про їхню невизначеність та потребу додаткової інтерпретації. Не розглядаючи любов як фігуру, зазначаючи про неї як про випадок, французький мислитель

констатує: любов є невимовною. Семіотичному розгляду Ролан Барт піддає фігуру «Я тебе люблю», вказуючи на відсутність інфінітиву «любити», оскільки це дієслово завжди визначене суб'єктом та об'єктом любові у момент промовляння. Найсуттєвішою ознакою вислову «Я тебе люблю» є те, що він є дією і спонукає до дії: суб'єкт любові промовляє ці слова, щоб була вимовлена відповідь. У сучасному молодіжному лексиконі часто цих три слова скорочуються до «Я тя лю» чи сама ж відповідь на них до «Я теж». Скорочені форми чи неповні відповіді з вивертами формул, без означення суті любовних почуттів, вважалися б французьким семіотиком лише лексичним конструктом без вираження архетипу любові. Для Мартіна Гайдегера мова була «домівкою буття», тоді як для Ролана Барта мова стала «домівкою любові». Схоплені у мовленнєвих формах любовні переживання стають фігурами, що складають топіку – означають місце любові. Ролан Барт не здійснює спробу визначити любов – він вказує на місце її існування, констатує її буття.

Список використаної літератури

1. Барт Р. Фрагменти мови закоханого / пер з франц. Марти Філь. *Незалежний культурологічний журнал «І»*. Львів, 2006. 283 с.
2. Ковальчук Ю. В. Інтерпретація філософських ідей твору Ролана Барта «Фрагменти мови закоханого» / *Збірник тез звітної конференції ЛНУ ім.Івана Франка, 2021 // Звітна наукова конференція*. Львів, 2021. С.69-70.
3. Ковальчук Ю. В. Феномен любові у європейській філософії XIX-XX століть: онтологічно-екзистенційний вимір: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Львів, 2017. 224 с.
4. Опришко Н. О. Осмотичний сенс любові у постмодерному тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Харків, 2014. №8, том 2. С.96-100.

ROLAND BARTHES'S CONCEPT OF LOVE: SEMIOTIC AND PHILOSOPHICAL COMPREHENSION

Yulia Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of History of Philosophy
Universytetska str., 1., 79000, Lviv, Ukraine*

Explicating the phenomenon of love through the prism of a historical and philosophical excursion, we find that the philosophical discourse of France contains interesting studies and concepts of love issues, for example, such French philosophers as Denis de Rougemont, Jean-Paul Sartre, Roland Barthes, Alain Badiou, and Pascal Bruckner. This article examines the main concepts of the philosophy of love of the French thinker Roland Barthes. The author of the famous work «Fragments d'un discours amoureux» applied a semiotic method to the phenomenon of love and created an alphabet of the Lover's language. It is demonstrated that figures are one of the central categories of Roland Barthes' love vocabulary, representing love experiences and denoting the Lover's feelings of love. The French philosopher outlines the field of signs of love, which are its inexpressive indices (gestures, sighs, glances) and states the need for their interpretation. The relevance of the study lies in the insufficient exploration of the phenomenon of love through the prism of the semiotic and philosophical vector, which is innovative and unusual for the tradition of philosophers of love. It is found that in the context of the central categories (figures, atopos, love topoi, etc.), which are distinguished by Roland Barthes in his concept and which are an open interpretive field, there are unresolved problematic questions («What is the reason for love?», «Why does a person seek love?», «Why is love temporary?»),

«How does love affect and change the subject of love?», «Why don't you love me?», «How many objects of love can one subject have?», «What is the connection between the linguistic discourse of a lover and his love feelings?», etc.) that require modern philosophical rethinking. The discourse of love remains lonely, «unheard» and incomprehensible at the beginning of the twenty-first century, while the phenomenon of love remains one of the determining factors in the formation of personality.

Key words: phenomenon of love, philosophy of love, figure, the Lover, the Other, death, love dictionary, love discourse, semiotics.

УДК 21.14

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.14>

ІДЕЯ ВІЧНОГО ЖИТТЯ АНТИЧНОСТІ, АБО У ПРОСТОРИ ФІЛОСОФСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Лілія Компанієць

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
філософський факультет, кафедра теорії культури та філософії науки
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна*

В статті обґрунтовується необхідність реанімації у людській свідомості аксіологічних аспектів людяності у сучасному світі (доброти, моралі, співчуття, людинолюбства, толерантності, милосердя та інших) через звернення до інтелектуальної скарбниці античної культури. Єгипетська та антична свідомість осмислюється як джерело релігійних ідей в тому числі і наступних поколінь, релігійних традицій та вчень.

Ідея вічного життя інтерпретується як ключовий навігатор світоглядного рівня в океані релігійних поглядів та уявлень, вибудовує шлях відродження надії на потойбічне майбутнє, інше життя в контексті розвитку вчення про безсмертя душі. Вона сприяє філософському переосмисленню екзистенційних проблем-питань людського існування (страху смерті, розпачу перед смертю, кризових станів і т.ін.), встановленню психологічного захисту перед подібними явищами, долає «внутрішній» дисбаланс, стан духовної невизначеності людини сучасної епохи.

Робота присвячена розкриттю світоглядного потенціалу духовних тем на прикладі інтелектуальних, духовних надбань античної культури. Проводиться переосмислення та розширення кола інтерпретацій ідеї вічного життя, виокремлення базових філософських тем, які сформувались в історії. Продовжує проводитися думка про те, що в сучасній повсякденній свідомості превалює спрощене розуміння релігійних ідей, уявлень, подекуди і перекоси в їх розумінні та сприйнятті.

Ідея вічного життя та Всесвіту в статті транслюється як матриця стародавнього світогляду, давньогрецьких уявлень. Ця ідея входила до структури античної свідомості, була розповсюджена на соціокультурному рівні.

Виокремлено додаткові контексти ідеї вічного життя. Розширено смислове навантаження відомого заклик античних часів, зроблена смислова світоглядна його переакцентуація в бік світовідчуття античних часів. Подолано «вузьке» його слововживання та тлумачення. Це дозволило розширити коло інтерпретацій ідеї вічного життя в тому числі і через ідею духовної еволюції. В епіцентрі смислового навантаження вислову викарбуваного на храмі: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш Всесвіт та богів» міститься заклик до пригадування, воскресіння в пам'яті своїх минулих життів з метою пізнання властивостей своєї душі, для її зцілення, через культивуацію її чеснот, тобто її очищення та еволюції. Лише у такій формі стає можливим справжнє пізнання себе, відновлення втраченої цілісності душі, досягнення її досконалого стану та розвитку. Уявлення античного світу дозволили презентувати ідею вічного життя у розширеному вигляді як атрибут свідомості античної культури.

Ключові слова: вічне життя, Всесвіт, ідея, еволюція, духовність, антична культура.

Актуальність. На всіх етапах історіогенезу актуальними залишались проблеми духовного змісту. «Вічні» питання світоглядного рівня (вічного життя та його сенсу, спасіння, безсмертя душі, перевтілення та ін.) набували особливого свого загострення у свідомості представників різних культур у часи смут, кризових станів. Ситуації нестабільності та невизначеності і до тепер супроводжують людство, піднімають на поверхню інтелектуальної думки (в тому числі і сучасних вітчизняних реалій) необхідність переосмислення

значущості, переусвідомлення базових, ціннісних ідей духовного навантаження для майбутніх та сучасних поколінь.

У повсякденному світі продовжує гостро відчуватися нестача фундаментальних духовних засад людського існування як невід'ємної складової будь-якої цивілізованої культури.

Нівелювання аксіологічних аспектів людяності у сучасному світі (доброти, моралі, співчуття, людинолюбства, толерантності, милосердя та інших) повертає нас до необхідності їх реанімації у людській свідомості через звернення до надбань скарбниці античної культури, до переосмислення її як джерела релігійних ідей. Саме стародавня свідомість єгиптян та давніх греків була епіцентром, лабораторією духовних ідей. Останні на всіх етапах історії жили думку, надихали та культивували, конструювали духовну, моральну систему координат наступних поколінь, релігійних традицій, вірувань та певних спільнот. Геній античності (в особі Платона та інших її видатних представників) сформував матрицю засадничих ідей наступних релігійних традицій, які виконують і тепер соціокультурні, регулятивні функції цивілізованих спільнот (світоглядну, компенсаторну, терапевтичну, консолідууючу та ін.).

У контексті зазначених думок, ідея вічного життя, яке коловертається по великому колу Всесвіту, може стати однією із ключових духовних навігаторів в океані релігійних поглядів та уявлень, вірувань та ідей різних традицій. У такому ракурсі розгляду вона може реалізувати свої потенційні можливості, вибудовує шлях відродження надії на потойбічне майбутнє, інше життя в контексті розвитку вчення про безсмертя душі. Вона сприяє філософському переосмисленню екзистенційних проблем-питань людського існування (страху смерті, розпачу перед смертю, кризових станів і т.ін.), встановленню психологічного захисту перед подібними явищами, долає «внутрішній» дисбаланс, стан духовної невизначеності людини сучасної доби.

Стосовно ступеню розробленості обраної теми слід зазначити, що інтерес до ідеї вічного життя був присутній на всіх етапах історії розвитку інтелектуальної та повсякденної думки [1-9]. Її контексти кружили в релігійних поглядах представників первісних спільнот, давньоєгипетської культури. Спадкоємцями її смислового наповнення стали вчення видатних мислителів античного світу: Геракліта, Демокріта, Емпедокла, Платона, Піфагора, Плотіна, Прокла, Порфірія, Аристотеля та ін. Ідея вічного життя представлена в піфагореїзмі, платонізмі, античному неоплатонізмі, герметизмі, гностицизмі. У подальших своїх трансформаціях вона лаконічно вписалась у християнський містицизм, ренесансний неоплатонізм тощо.

Метою статті виступає переосмислення ідеї вічного життя, розкриття її смислового наповнення у вимірах античного світогляду, презентація та виокремлення домінуючих акцентів у її розуміннях, виявлення контекстуальних модусів існування в античній традиції.

У вимірах античного світу ідея вічного життя була притаманна інтелектуальній, повсякденній, масовій свідомості, тобто пронизувала буття стародавньої епохи. Її присутність фіксується у релігійному, містичному досвіді посвячених, ятромантів, у світобаченні філософів та служителів, пророків храмів [10, 5].

В давньогрецьку епоху джерелом її появи та поширення був феномен пророцтва, містичного трансу, екстазу. Мотиви та образи ідеї вічного життя на рівні повсякденної свідомості присутні були в античних уявленнях та віруваннях. Свого смислового «розквіту» вона зазнала у філософських поглядах та вченнях своєї епохи. Слослові рівні її буття проявлялись у світогляді різних мислителів античності. Розгортались вони через ідеї

«колообігу», «коловертання» (природи та душ), «відродження життя» у Всесвіті, через відповідні концепти [11-15].

На світоглядному рівні в античні часи межі між життям та смертю були прозорі. Смерть розглядалась як перехід духовних субстанцій в інше буття. Все тече, трансформується та повертається назад. Стародавні греки вважали, що у Всесвіті панує закон циклічності. Остання культивувалась в уявленнях про ритми народжень, смертей та відроджень. Ідею циклічності ми знаходимо у віруваннях античного світу у потойбічне життя, в уявленнях про світ, про безсмертя душі [10, 16].

Якщо зануритись в історію, то побачимо, що ідея вічного життя переходила від поглядів представників орфізму, герметизму до персоналій піфагореїзму та гностицизму. Її мотиви представлені у філософських студіях античності, у текстах Платона та Аристотеля. Свідченням її широкого поширення стала багатоваріантність форм її концептуалізації у філософських вченнях та поглядах.

В концептуальному відношенні саме в лоні античної культури ідея вічного життя була представлена в різних словотворчих формах. Це свідчить про її поширеність, існування як світоглядного принципу та переконання. В просторі античної епохи окреслена ідея отримала розгалужене смислове навантаження, увібрала в себе низку конотацій, есплікувалася через уявлення про душу, ідею безсмертя душі. Душа мислилась як певна духовна субстанція, яка може відокремлюватися після смерті колишнього тіла та вселяється в іншу фізичну оболонку. Не тільки душі людські коловертаються у Всесвіті. Ідея вічного життя лунала в роздумах мислителів про богів та духів, святих. Представники потойбічного світу повертаються до земного існування, отримують плоть. Домінуючою складовою ідеї вічного життя стала тема еволюції, яка «штовхає» душі до розвитку, пояснює мету їх життя.

Ці ідеї зародились в просторі стародавнього світу, отримали свій розвиток у течіях наступних часів.

Ідея вічного життя поступово розширювала свої смислові горизонти у ландшафті стародавнього світу, увійшла до структури свідомості людини тих часів.

Зануримось у більш детальне освоєння смислових вимірів давнини, в лабіринти уявлень та світовідчуття античних часів. Їх характерні риси світобачення перепліталися з ідеєю вічного життя, безсмертям.

В поглядах стародавнього грека світ був єдиним, неподільним. Всі його рівні були гранями одного цілого, включали в себе світ духовний та земний (живих та мертвих). Тобто світ богів та світ людей ніби взаємодоповнювали один одного. Кордонів між ними не існувало. У міфологічній свідомості стародавньої культури присутність надприродного відчувалась в усіх закутках буття. Всі прояви життя залежать від волі богів, усвідомлювались як божественні еманції. Все наділялося сакральним змістом. Виключно богами даровані людині розумність, знання та мудрість. Вважалося, що бог Аполлон відкривав людині шлях до пророчого бачення. Основний зміст його вчення бачився у відкритті людського духу. Це відбувається за допомогою оволодіння техніками екстазу та пророцтва. Віщування і мантичне божевілля Цицерон описував як божественну здібність, як божественний імпульс Яскравий представник своєї епохи Піфагор вважав, що душами заповнене все повітря. Навколо людей демони та герої, вічні сутності [10].

Надприродні здібності людини вважались засобом «доторкнутись» до вічності, Всесвіту, істини. Ідея вічного життя розкривається через тему духовного саморозкриття, вдосконалення людини. Саме представники вищого світу (вічного Всесвіту) впливають та керують еволюцією людства. Розуміння та усвідомлення останнього надихала мислителів,

філософів, містиків на встановлення духовного зв'язку з божественними сферами та богами.

В античній культурі особливим «засобом» встановлення містичного зв'язку з представниками вічного Всесвіту було пророче бачення та дар натхнення. Адептами цього феномену були жерці (жриці) у храмах, а також віщуни. Поруч із віщунами існували так звані ятроманти. Слово «ятрос» – означало цілитель, «мантис» – віщун. Їх вважали грецькими пророками. До ятромантів відносили філософів Емпедокла, Піфагора, Порфірія, Ямвліха та ін. Д. Лаертський зазначав, що всі найвидатніші філософи були посвячені в таїнства, містерії. Вони проходили навчання у давньоєгипетських жерців, магів та халдеїв. Більш того, автор зазначав, що всі видатні філософи в ті часи мали надприродні здібності.

Звісно, що окреслені явища ведуть свою давню історію з глибин первісної історії. Нагадують нам про містичний досвід перших шаманів, магів, мудреців. За думкою Діогена Лаертського всі вони були першими філософами [5, 10, 16].

Перші шамани відкрили (через свої екстатичні подорожі надприродними вимірами) уявлення про вічне життя, Всесвіт, вічне коловертання душ та духів, які впливають на земне буття. У всі часи свого роду «провідниками» ідеї вічного життя були посвячені різних часів. Феноменами античного світу були містичний досвід в різних формах свого існування. Це і феномен пророцтва, надприродного бачення, які культивувались в межах храмового служіння, явище «одержимості», «Аполлонівський екстаз» та пов'язані з ними уявлення. В стародавні часи вважалося, що служитель Аполлона осяяний духом вічного Всесвіту, як наслідок, пророчими, магичними силами. Жерці та містики тих часів мислились як одержимі богом, надприродним духом. У цих уявленнях сяє ідея вічного, безперервного впливу на обраних, людство, представників вічного універсуму. Ці контексти існували і в архаїчні часи. Вони презентували виміри буття ідеї вічного Всесвіту та його представників в уявленнях про духів дерева, рослинності, про втілення божественних істот в фізичну реальність. У храмах античні пророки передавали волю вічних богів.

Під кутом зору античних поглядів феномен пророкування можливо інтерпретувати як двері, які відкривають шлях до вічності, до розуміння існування вимірів духовного світу по яким мандрувала в екстатичному стані душа віщуна, жерця, чародія. У цьому сакральному стані посвячений «демонстрував» можливість бути у двох місцях одночасно. Йому приписувалася здатність спускатися до підземних сфер, повертатись у земний світ, вільно пересуватись у царстві Аїда, спілкуватись з померлими душами. Ідея вічного Всесвіту розгортається через уявлення міфологічної свідомості про Аїд. Останні зафіксовані лінгвістами в енциклопедичних джерелах. Так, давньогрецьке слово «Аїд» тлумачиться як невидимий, духовний світ. Він наповнений духами, богами та героями, які періодично мандрують по духовним та фізичним вимірам Всесвіту безкінечно [11-15].

Ідея вічного життя екстраполюється і на уявлення про людські душі та їх здібності. Такі, наприклад, як їх мандри в універсумі, коловертання та перехід з одного виміру в інші. Атрибутом людських душ вважалась здібність до пересувань. Своєрідною ілюстрацією можуть бути феномени виходу духу шамана з тіла і його повернення після трансу назад. А також втілення надприродних сутностей (духів) в тіло шамана після чого він починає прокувати про долі людей, людства і т ін.

Ідея вічного життя існувала під покрывами пам'яті цілителей, віщунів, мудреців, мислителів про їх минулі життя. Яскравим прикладом стає згадування Діогена Лаертського про філософа Емпедокла, Піфагора та ін., про їх минулі долі та форми втілення.

Ятромантами пам'ять про колишні перевтілення мислилася як умова самопізнання, як засіб отримання духовного знання (у тому числі і пізнання духовних, божественних світів), як спосіб зближення з божественною сферою, воскресіння в пам'яті душі стану до досвіду з метою повернення до нього.

У давньогрецькій традиції висловлювання «пізнай самого себе...» було викарбовано на дельфійському храмі, містило в собі глибинне значення, орієнтир на Всесвіт та богів. На жаль філософська думка наступних часів сконцентрувала свою увагу саме на першій фразі вислову та викреслила з подальшого смисловживання її продовження, яке, на мою думку, має велику значущість в розумінні світогляду античної епохи не в звуженому вигляді. На храмі дельфійського оракула було написано приблизно так: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш Всесвіт та богів». Тобто зовсім інша смислова акцентуація ніж та, що отримала свій розвиток в ході історії. В ті часи окреслений заклик означав згадати та пригадати свої колишні життя, щоб пізнати себе у всій цілісності своїх минулих проявів (своєї душі, її якостей), переосмислити себе, виявити хвороби своєї душі. І, в такий спосіб, зцілити себе, обрати шлях зцілення. Під кутом зору філософії Платона знайти свій шлях удосконалення, спасіння, шлях до вічного життя [10].

Вважалося, що воскресіння в пам'яті (шляхом містичних умоспоглядань) своїх життів відкриває людині дорогу «до себе», до всебічного розкриття свого духу, сприяє усвідомленню людини про індивідуальні якості своєї душі (накопичені або проявлені) у різних життях. Через ці смисли і розумілась тема очищення душі і її еволюція. Розвиток в собі чеснот та нівелювання негативних проявів, віддача боргів веде до останніх.

Ідея вічного життя розгортається в уявленнях про вічні долі людські та богів. Вічний Всесвіт в особі своїх представників (богів) керує долями людей. Богині прядуть долі людські. А Гермес (син Зевса) провадив душу померлих у царство мертвих, виводив їх з Аїду на землю. Вважалося, що він був головним чарівником. Вічна доля богів була пов'язана з земним світом у вигляді теми «смерті та відродження». Остання чітко простежується в легендах, релігійних переказах, міфах про богів. На їх рівні відбитки ідеї вічного життя присутні в оповідях про богів, що вмирають і відроджуються (богиня Персефона та її донька, Адоніс, Аттіс, Таммуз, Озіріс). Уявлення про періодичні зникнення богів, про їхнє сходження в Аїд становили міфологічну картину світу стародавніх часів. З цими віруваннями був пов'язаний культ Діоніса, який був поширений у Стародавній Греції. Його мислили як періодично зникаючого бога. Ритмічність його проявів відносить Діоніса до богів рослинності. Віруючі вважали, що Діоніс, як і інші боги рослинного світу, помирав і воскресав. На честь повернення Діоніса проводились свята, священні обряди. Вони збігаються із землеробським календарем. Щороку святкувалося повернення бога із царства Аїда, із царства тіней. Ідея вічного життя втілювалась в образі бога. Його зникнення (смерть) тлумачилось як його символічне помирання, а його поява (відродження) символізувала зародження, повернення життя, воскресіння. Звертає на себе увагу те, що поява Діоніса, його повернення не завжди пов'язувалося з певним часом року. Існувала думка про те, що він може з'явитися будь-коли (навіть взимку, а зникнути може і навесні [17]). Тобто ідея вічного життя, яке пронизує земне буття була притаманна античній культурі.

Існували різні варіанти міфу про Діоніса. Вони тісно пов'язані з ідеєю вічного життя (воскресіння). Ця ідея прописана в одного із сучасників Цицерона, який писав про три народження Діоніса. Перше народження від матері, друге зі стегна Зевса, а третє сталося коли Рея склала розчленоване титанами тіло, оживила його. Той же мотив простежується в іншій божественній парі Деметрі та Персефоні (божественній матері та її дочці), які

служили уособленням духу хліба (символізували зерна минулого врожаю і стиглі колоски нового року). Дж. Фрезер наголошував, що занурення зерна в лоно землі з метою його відродження в новому житті вело до осмислення могили як початку нового, прекрасного існування в іншому світі, відроджувало надію на безсмертя, вічного життя [18].

З вищесказаного видно, що ідея вічного життя має різні смислові виміри свого існування, розкривається через ідеї відродження та воскресіння, які ведуть нас у глибини історії, їх джерел, тобто у давньоєгипетські погляди (презентують первинні модуси її існування), які успадкувала антична епоха.

Ідея вічного життя охоплює два виміри свого здійснення (земний та небесний). У свій час Е. Тейлор зазначав, що тілесне воскресіння на небі або в царстві тіней за своєю суттю є переходом душі в інший світ [19]. В нашому аспекті стверджує ідею вічного коловертання душ. Дане твердження автора розширює смислове навантаження терміну «воскресіння» (як тілесне, що здійснюється на небі), входить в простір смислових значень ідеї вічного життя. В такій інтерпретації розширює її горизонти, ілюструє можливість її тлумачення через ідею відродження душі в Аїді (невидимій сфері, духовному світі), по той бік буття в іншій тілесності (духовній). Відродження душі (у її духовному тілі), її вічна доля продовжується у зоряному небі (яке мислиться як материнське лоно). Ці ідеї були притаманні і давньоєгипетським релігійним поглядам, а подальший свій розвиток отримують у містичних, релігійних вченнях та поглядах наступних часів.

Іншими словами, на рівні міфологічних сюжетів античних уявлень ідея вічного життя розгорталася крізь призму тем смерті та відродження, воскресіння. У такому вигляді вона укоренилася у міфопоетичній свідомості культури, вийшла на рівень універсальної моделі мислення [20].

В результаті здійснення дослідницької розвідки по горизонтах уявлень античної культури ми прийшли до наступних висновків:

Духовне світовідчуття античної епохи (на всіх соціокультурних рівнях її існування) було пронизане ідеєю вічного життя (Вічного Всесвіту). Остання була матрицею стародавнього світогляду, давньогрецьких вірувань, релігійних уявлень. Як наслідок, ця ідея пронизувала всі відсіки буття культури, входила до структури античної свідомості. На соціокультурному рівні ідея вічного життя розгорталась в межах містичних феноменів пророцтва в храмах, була поширена на рівні релігійних уявлень, вірувань культури. Її смисловий зміст розкривався в містичному досвіді храмових служителів, ятромантів. Ідея вічного життя презентувалась через надприродні здібності останніх, їх містичний досвід.

Додаткові контексти аналізованої теми розкрито у межах відомого заклик античних часів в його повному вигляді: «Пізнай самого себе і ти пізнаєш Всесвіт та богів». Це дозволило розширити коло її інтерпретацій. Метою життя є пригадування, воскресіння в пам'яті своїх минулих життів з метою пізнання властивостей своєї душі, зцілення, культивуації її чеснот, тобто її очищення та еволюції. На думку античних філософів, лише у такій формі стає можливим справжнє пізнання, відновлення втраченої цілісності душі, досягнення її досконалого стану «до втілення».

Уявлення античного світу демонструють ідею вічного життя у розширеному вигляді. У своїй сукупності вони розгортають смислові рівні існування аналізованої ідеї, дають можливість її презентувати як атрибут свідомості античної культури.

І нарешті, ми прийшли до висновку, що релігійні ідеї мають неминучий духовний потенціал, в різних модусах свого буття в історії вони сприяли вирішенню світоглядних питань, в них завжди є що висвічувати та перевіряти.

Список використаної літератури

1. Колодний А.М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ: Світ знань, 1999. 52 с.
2. Lewis H.D. The Self and Immortality (Philosophy of religion series). Palgrave Macmillan, 1973. 236 p.
3. Berger A., Berger J. Reincarnation: Fact or Fable? Northampton, England: Aquarian, 1991. 272 p.
4. Anderson J. The Evidence of Immortality. Toronto: The Blavatsky Institute, 1928. 148 p.
5. Стародубцева Л.В. Пам'ять і забуття в історії ідей: мнемонічна герменевтика культури: Автореф. дис. д-ра філос. наук: 09.00.04 / Л. В.Стародубцева. Х., 2004. 36 с.
6. TenDam H. Exploring Reincarnation: The Classic Guide to the Evidence for Past-Life Experiences. Random House: UK, 2003. 448 p.
7. Weiss B. Same Soul, Many Bodies: Discover the Healing Power of Future Lives Through Progression Therapy. Free Press, 2004. 240 p.
8. Newton M. Journey of Souls: Case Studies of Life Between Lives. Llewellyn Publications, 1994. 278 p.
9. Kompaniets L. Gefimmer Der Reinkarnationsidee im Spiegel Der Alten Kulturen. *Wyższa szkoła integracji europejskiej Kielecka wyższa szkoła ekonomiczno-prawnicza. Filozofia – Prawo – Kultura*. Szczecin. 2013. P. 6–18.
10. Компанієць Л. В. Ідея реінкарнації в світовій культурі. Київ: УАР, 2014. 312 с.
11. Шевченко В. М. Словник–дослідник з релігієзнавства. Київ: Наукова думка, 2004. 560 с.
12. Філософський енциклопедичний словник / укл. В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов, А. Т. Ішмуратов, П. Ф. Йолон, Г. П. Ковадло, А. М. Колодний та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
13. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
14. Словник біблійного богослов'я / за ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі та ін. Львів: Вид-во Отців Василян «Місіонер», 1996. 934 с.
15. Етимологічний словник української мови. В 7 томах / укл. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Крищенко та ін. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. А-Г. 631 с.
16. Diogenes Laertius. Lives, teachings, and sayings of famous. London: William Heinemann, G.P. New York: G. P. Putnam's sons philosophers, 1925. 551 p.
17. Mircea Eliade. History of religious ideas. Volume 1. From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries. The University of Chicago Press, 1981. 508 p.
18. Frazer J. The Golden Bough: A Study in Magic and Religion: A New Abridgement from the Second and Third Editions. Oxford: Oxford University Press, 2009. 858 p.
19. Edward V. Tylor Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom London: J. Murray, 1903. 471 p.
20. Компанієць Л. В. Реконструкція релігійних ідей: античність. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 50, с. 45–51. <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.50.6>

THE IDEA OF ETERNAL LIFE IN ANTIQUITY, OR IN THE SPACE OF PHILOSOPHICAL INTERPRETATIONS

Liliia Kompaniets

V. N. Karazin Kharkiv National University,

Faculty of Philosophy, Department of Theory of Culture and Philosophy of Science

Svobody Sq., 4, 61022, Kharkiv, Ukraine

The article substantiates the need to resuscitate in human consciousness the axiological aspects of humanity in the modern world (kindness, morality, compassion, humanity, tolerance, mercy, etc.) through access to the intellectual treasury of ancient culture. Egyptian and ancient consciousness is understood as a source of religious ideas, including those of subsequent generations, religious traditions and teachings.

The idea of eternal life is interpreted as a key navigator of the worldview level in the ocean of religious views and ideas, building a path to revive hope for the afterlife, another life in the context of the development of the doctrine of the immortality of the soul. It contributes to the philosophical rethinking of existential problems-questions of human existence (fear of death, despair before death, crisis states, etc.), the establishment of psychological protection against such phenomena, overcomes the “internal” imbalance, the state of spiritual uncertainty of the modern man.

The work is devoted to the disclosure of the worldview potential of spiritual themes on the example of intellectual and spiritual achievements of ancient culture. The author rethinks and expands the range of interpretations of the idea of eternal life, identifying the basic philosophical themes that have been formed in history. The idea that a simplified understanding of religious ideas and concepts prevails in the modern everyday consciousness, and sometimes even distortions in their understanding and perception, continues to be held.

The idea of eternal life and the universe is presented in the article as a matrix of the ancient worldview, ancient Greek ideas. This idea was a part of the structure of ancient consciousness and was widespread at the socio-cultural level.

Additional contexts of the idea of eternal life are identified. The semantic load of the well-known call of ancient times is expanded, its semantic and ideological re-emphasis is made towards the worldview of ancient times. The “narrow” use and interpretation of the phrase was overcome. This allowed us to expand the range of interpretations of the idea of eternal life, including through the idea of spiritual evolution. At the epicenter of the semantic load is the phrase engraved on the temple: “Know thyself, and thou shalt know the universe and the gods” contains a call to recall, to resurrect the memory of one's past lives in order to learn the properties of one's soul, to heal it, through the cultivation of its virtues, that is, its purification and evolution. Only in this form does it become possible to truly know oneself, to restore the lost integrity of the soul, to achieve its perfect state and development. The ideas of the ancient world made it possible to present the idea of eternal life in an expanded form as an attribute of the consciousness of ancient culture.

Key words: eternal life, universe, idea, evolution, spirituality, ancient culture.

УДК 177

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.15>

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І ДОСВІД ВІЙНИ

Ольга Липка

*Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка,
кафедра гуманітарних дисциплін
вул. Остапа Нижанківського, 5, 79000, м. Львів, Україна
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Поняття людської гідності, утвердившись в «Загальній декларації прав людини» після Другої Світової війни, з певною періодичністю потрапляє у центр обговорення залежно від порушення прав людини в тій чи іншій країні. Революція Гідності в Україні дала черговий поштовх для широкого і глибокого осмислення цього поняття в різних контекстах: політичному, правовому, релігійному тощо. Війна – це окрема особливо жаклива форма приниження людської гідності. Річард Бренсон влучно сказав, що «людська гідність – одна з перших жертв війни». Українці, за словами Мирослава Мариновича, живуть між двома амплітудами: то злітають до вершин духовності, опираючись на гідність як культурний код, переданий давньокілівською християнською цивілізацією, то падають вниз під тиском традиції зневаження людської гідності, яку успадкували від російської імперської традиції. У цій статті проаналізовано, як війна загострила ці «коливання» між амплітудами, як на початку повномасштабного вторгнення порушення основних прав людини на безпеку, недоторканність, свободу спричинили пробудження кращих моральних чеснот: готовності захищати свою країну та її мешканців, співчуття, щедрості, взаємодопомоги тощо. І як за певний час, маючи досвід порушення своїх прав з боку української влади, значна частина суспільства хитнулася в протилежний бік: ненависті, засудження, уникання відповідальності. Постає питання, чи ми справді цінуємо людське життя і людську гідність понад усе, чи здатні ми дорости до гідності як внутрішньої і зовнішньої правдивості (Ігор Козловський). Війна збільшила кількість «фільтрів», крізь які сприймаємо людей. Попри всі виклики війни нам треба думати, в якій Україні ми хочемо жити, і, плекаючи свою гідність та поважаючи гідність інших, творити нову Україну вже тепер.

Ключові слова: гідність, повага, вибір, правдивість, війна.

Минуло десять років від анексії Криму і вторгнення Росії у Донецьку та Луганську область, третій рік триває повномасштабна війна. Передумовою цих подій є Революція Гідності, під час якої українці відстояли своє право вибирати напрям розвитку країни і цінності, на основі яких хочуть розбудувати свою державу і своє життя. Поняття гідності людини в різних вимірах продовжує осмислюватися і викликати обговорення серед філософів, богословів, вчених, письменників, громадських діячів, бізнесменів, про що свідчить виникнення організації Global Dignity, яка створила і проводить Всесвітній День гідності. Нині організація працює в понад 80 країнах і щороку охоплює понад 1 мільйон людей через семінари, заходи та ініціативи з питань гідності. Член наглядової ради Global Dignity британський підприємець Річард Бренсон, висловлюючи підтримку Україні у квітні 2022 р. сказав, що «людська гідність – одна з перших жертв війни. Другої світової, воєн у В'єтнамі, Сирії, Лівії, Лівані, Ємені... а тепер в Україні» [1].

Метою і завданням даної статті є проаналізувати, які виміри людської гідності порушуються в Україні серед викликів повномасштабної війни та окреслити шляхи формування гідності.

З огляду на мету дослідження особливо цінними є роздуми релігієзнавця і мислителя Ігоря Козловського «Гідність – це правдивість» [2], оскільки його досвід ув'язнення і катувань став реальністю для ще більшої кількості українців від початку великої війни. Низка інтерв'ю про гідність, які записав Костянтин Сігов з українськими інтелектуалами у 2021 році, розкриває багатогранність цього поняття та його зв'язок з різними сферами життя. Грунтовні доповіді про гідність та виклики щодо дотримання прав людини в контекстах війни і примирення, у ЗМІ, в церковних структурах, у сфері культури прозвучали під час міжнародної конференції «Гідність людини: соціально-етичний виклик Революції Гідності» у 2019 р. в Києві [3]. Кенді Каслберрі Сінглтон, віце-президент глобального різноманіття, справедливості та інклюзії в Amazon, роками ширить візію про пошану гідності і повагу до кожної людини, де б ми не були і чим би не займалися [4].

Єдиного визначення поняття гідності немає. Типова дефініція звучить так: «Гідність – особливе моральне ставлення людини до самої себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності й моральної рівності з іншими людьми; ставлення до людини інших людей, в якому визнається її безумовна цінність» [5]. Цікавий аспект гідності відзначає Георгій Коваленко, говорячи, що «гідність – це в тому числі й розуміння складності. Складності твоєї ситуації, іншої людини, складності відносин, вибору. Цю гідність треба плекати постійно» [6], а Ігор Козловський пов'язує «гідність не тільки з ідентичністю – хто ти назовні, з твоєю соціальною роллю або з твоїм вибором, але насамперед з автентичністю. А автентичність... – це не просто тотожність самому собі, це правдивість – як внутрішня, так і зовнішня» [2, с. 26]. Погоджуємося з Павлом Казаріном у тому, що спільний знаменник різних визначень гідності – «це історія про повагу до людини. Історія про самоповагу, про повагу до іншого, про взаємини людини і системи, можливо, якщо адаптувати цей термін до нашої з вами реальності» [7].

Ми, українці, як народ, достали і продовжуємо доростати до усвідомлення своєї гідності. Мирослав Маринович зауважував у доповіді 2019 року, що «З одного боку, наша країна живе культурним кодом гідності людини, успадкованим від давньокиївської християнської цивілізації, проте, з іншого боку, відчайдушно борикається з нав'язаною їй російською імперською традицією зневаження людської гідності й інструменталізації людини задля інтересів держави. Відтак ми живемо поміж двома амплітудами: то злітаємо на найвищі вершини духовності, то, кажучи словами Сергія Аверінцева, «прагнучи абсолютного добра в засвітах, живемо у диявольстві» [8]. Чи змінилася ситуація з цими амплітудами в Україні від початку повномасштабного вторгнення? Початок Великої війни – це, з одного боку, злет до вершини, що проявився на практиці у взаємній допомозі, волонтерстві на користь ЗСУ і постраждалих, прийнятті біженців у свої домівки тощо. Згуртованість, зростання довіри як в горизонтальному, так і у вертикальному вимірі суспільства, усвідомлення багатьма своєї української ідентичності, – вже тепер, на третьому році війни, ми говоримо про це в минулому часі. В черговий раз повторюється ситуація, описана Любомиром Гузаром: «Українців на певний час може об'єднати шляхетна ідея, прекрасна мета, велика боротьба. Заради цього багато хто спроможний віддавати останнє, йти до в'язниці, ризикувати здоров'ям, жертвувати життям. Натомість речі не менш важливі, але зовні більш буденні, марудні, не в змозі пробудити таку ж пристрасть, такий же запал, таку ж схильність до жертвовності. Ми здатні боротися за чітко окреслену героїчну мету, але нам не властиво налаштувати себе на копійку, щоденну спільну працю» [9]. Це правда. Війна стала буденністю. Запал перших місяців минув. Частина людей повернулася до своїх маленьких світів, до «моя хата скраю, я нічого не знаю». Настрої змінилися.

Якщо на початку діяло правило не критикувати владні структури, щоб не розколоти суспільство, то згодом стало зрозуміло, що війною виправдовують дії, які принижують права, а значить і гідність людей. Це вже інша крайня точка згаданої вище амплітуди. Наприклад, забороняючи проросійські канали і сайти, із цифрового ефіру вимкнули теж «5канал», «Еспресо ТВ», «Прямий», порушуючи тим самим свободу слова і різностороннє висвітлення інформації. Єдиний телемарафон представляв ситуацію у «лайтовому» оптимістичному ракурсі, подекуди навіть у критичних ситуаціях на лінії фронту. Це розкачувало «емоційні гойдалки» у суспільних настроях, що зчитується теж як маніпулювання і приниження гідності людей, які в ситуації війни мали б більше знати про реальний стан справ на фронті, переживати свою причетність до спільної перемоги, продовжуючи підтримувати військо пожертвами і посиленою діяльністю чи просто виявляючи пошану до захисників. Нині ж ми спостерігаємо, як надзвичайно шанобливе відношення до окремих захисників і до ЗСУ на початку війни обернулося страхом і подекуди зневагою до людей у військовій формі через силові методи мобілізації, формальні ВЛК тощо. Усе це масштабні проблеми різних систем всередині держави – це «про взаємини людини і системи», за словами Павла Казаріна. Коли назовні система декларує організованість, відкритість, готовність допомогти, а всередині за цим насправді – нескінченні кола бюрократії, відсутність емпатії, байдужість, тоді людина почувається гвинтиком у величезній машині і про жодну повагу до її гідності тут не йдеться. Але ж система – це не є щось абстрактне, вона складається з людей. За скандалами із закупівлями на військо, простроченою дебіторською заборгованістю МОУ [10] стоять конкретні посадовці. Розкрадання державних коштів, які призначені для війська, на закупівлю техніки чи речей, що мають захистити наших воїнів – це зневага цінності людського життя. На третьому році війни ми знаємо, що не лише російські командири кидають своїх солдат на «м'ясо», але трапляються такі випадки і в наших батальйонах. Така ось спадщина радянської системи, коли людина трактується всього лиш як засіб для досягнення мети. «Система тебе знецінює, і, якщо ти зникаєш – їй байдуже» [2, с. 35].

Тож, фундаментальне питання: «Що ми насправді цінуємо?», яке сформулював Андрій Зелінський, військовий капелан, у глобальнішому масштабі – масштабі Європи та світу: «Мрії, які Захід плекав після закінчення холодної війни, призвели до зміни глобальної культури. Серед змін був розрив між силою та співчуттям. Уряди забули, що основна мета всіх демократичних інституцій – цінувати людське життя. Однак важливість цього пункту різна в різних країнах» [11] – це питання і до нашої влади, і до суспільства, і до кожного зокрема.

Чи справді ми цінуємо людське життя і людську гідність, не зважаючи та всупереч тим негативним явищам, про які чуємо і які бачимо навколо себе. Йде мова про нас – тих людей, які у тилу. Чи свідомі ми того, що постійно нам треба вибирати: плисти за течією байдужості чи обстоювати правду, права, гідність там, де ми є, в міру своїх можливостей і сил. Віктор Франкл, описуючи свій досвід перебування у концтаборі, зазначав, що у людини завжди залишається вибір, вибір, як реагувати на ті чи інші події. Навіть у просторі, де людська гідність принижувалася, знаходилися ті, хто виявляв людяність і доброту, поводити себе гідно. Ми не є у надскладній ситуації полону, але теж мусимо вибирати. Георгій Коваленко слушно наголошує: «Вибір між гідним і негідним – що сказати, як вчинити, як відреагувати, що зробити, – це не один раз все життя, а постійний вибір. Але його робити набагато легше, коли ти зробив вибір світоглядний, коли ти маєш певні цінності. І свобода для тебе – це цінність, гідність твоя, іншої людини – це цінність, свобода слова, вибору, совісті – цінність. І не тільки цінність для тебе. А й для іншого» [6]. Життя,

особливо під час війни, є непередбачуваним, виникають нові ситуації, нові виклики, і поведінка людей теж є різною, не завжди гідною.

Вікторія Амеліна стверджувала: «Під час війни й окупації завжди є герої. Є й колаборанти, їх меншість. Більшість намагаються просто вижити. Не можна вимагати від людей бути героями. Але не бути колаборантами – треба» [12]. Не можна вимагати від людей бути героями, боятися смерті, переживати за своїх рідних – це нормально. Та коли інтернетом несуться відео чи тексти, в яких ухилинтів від війська роблять героями, зрозуміло, що систему цінностей перевертають з ніг на голову. І коли попри всі названі і не названі негативи серед нас знаходяться хлопці і дівчата, чоловіки й жінки, які йдуть до ЗСУ добровольцями, стають госпітальєрами, – це вияв зрілості та відповідальності, це вияв сили духу і почуття гідності в тому розумінні, яке мав Ігор Козловський: «Гідність... – це правдивість – як внутрішня, так і зовнішня. Це дійсно важко, тому що ми звикаємо в соціумі так чи інакше мати певне обличчя, і якщо воно не співпадає з очікуваннями інших, це створює для тебе напругу, ти стаєш «білою вороною». Але ти не втрачаєш себе. Саме це дозволяє виплекати розуміння гідності» [2, с. 26]. Легше уникати напруги і плисти за течією.

Повномасштабна війна загострила цей особистісний вимір гідності як правдивості, про який говорив Ігор Козловський. Любити Україну і ближніх на словах – це одне, а виявити це ділами – інше. Як зазначалося вище, в черговий раз частина українців прийняла цей виклик з честю, аж до крайньої межі – віддаючи своє життя за свободу і незалежність. Гідність справді є нашим ресурсом, як окреслював Віктор Трегубов ще у 2019 р.: «Саме гідність двічі виштовхнула мільйони з нас на Майдан, і сотні тисяч – на війну. Саме гідність, а не сила, не навички і навіть не хоробрість з рішучістю змусила опинитися в окопах хіпстера з тунелями у вухах, сільських дідусів і молодих дівчат. Саме її нестача, а не брак сміливості або іdealізму, змусила в ті ж роки багатьох брутальних чоловіків згадати, що в них плоскостопість» [13, с. 54]. Саме гідність змушує нині одних мобілізованих (всупереч небажанню) таки брати на себе відповідальність, усвідомлено проходити навчання, терпеливо зносити тягарі служби, вибудовувати стосунки міцної дружби з побратимами і, долаючи страх, вступати у бій із ворогом. І саме її нестача змушує інших мобілізованих у тих самих умовах триматися своїх поганих звичок, на все нарікати, підставляти товаришів, звинувачувати всіх і все. Це гідність допомагає теж відстоювати свої права перед командирами радянського штибу. Чому з одними стається ця переміна, а з іншими – ні? Складне запитання, на яке немає однозначної відповіді, у кожної людини – свій шлях. Досвід після повномасштабного вторгнення лише підтверджує слова Віктора Трегубова, що «з кожним таким ривком гідності навколо стає дедалі більше. З кожним новим шоком якийсь обиватель перетворюється на громадянина» [13, с. 54].

Ігор Козловський свідчив, що саме «гідність прагнуть знищити в полоні, кати зазіхають на твою внутрішню свободу... І коли ти, зібравши усі сили, чиниш їм супротив проти вторгнення у твій внутрішній простір, це викликає у них деяке приголомшення» [2, с. 82]. «У полоні може врятувати тільки власний внутрішній простір» [14, с. 82]. Але для цього треба знати, що він, цей простір, в тебе є. Йдеться про внутрішнє зростання, над яким працюють далеко не всі. Спогади про наших загиблих героїв, особливо молодих (наприклад, Дмитро Коцюбайло, Роман Ратушний, Артем Димид, Іра Цибух), виявляють, що в них була внутрішня свобода, гідність, зрілість не по роках. У них справджується сказане Георгієм Коваленком, що «в людини – всередині має бути все добре, і від внутрішнього добрим має ставати й зовнішнє» [6]. Як сформувалось у цих молодих людей «все добре всередині»? Глибше знайомство з їхніми життєписами відкриває, що це і виховання вдома, і читання книг, і участь в громадських чи скаутських організаціях, і коло спілкування, – цілий

комплекс факторів. Отож, гідність слід плекати з дитинства, утверджувати в дорослому віці. Оскільки гідність є нашим ресурсом, це надважливе завдання як для кожного зокрема, так і для суспільства, держави.

На сайті Global Dignity у розділі «Навчання Гідності» містяться матеріали для проведення різних заходів для дітей, починаючи з п'яти років, для підлітків, молоді, дорослих. Організація заохочує: «Використовуйте ці безкоштовні ресурси, щоб організувати семінари Гідності в класах, громадських і молодіжних групах, спільнотах біженців – або будь-де між ними» [15]. З нагоди Дня Гідності і Свободи в українських закладах освіти проводяться уроки, зустрічі, виступи. Матеріали цього сайту – це вагома допомога в організації таких заходів, щоб вони не були лиш «для галочки». Заходи бувають періодично, а плекання атмосфери поваги до кожної людини мало б бути завжди. Адже гідність можна і втратити, як зазначає Борис Херсонський, через булінг у школі, через особливості виховання в дитинстві. Ми вживаємо термін «комплекс меншовартості», значить, хтось сприяв розвитку цього комплексу в дитині [16], чомусь вона вважає, що вартує менше, ніж інші. Це протилежність до гідності, яка про повагу – до себе і до інших людей. «Я, напевно, скажу банальні речі. Але дуже важливо, коли наші діти читають правильні книжки, які виховують у них розуміння таких понять, як гідність, свобода, складність ситуації... Гідність треба виховувати в собі і в своїх дітях. При тому, в дітях виховувати власним прикладом, а не розмовами про те, як має бути» [6], – твердить Георгій Коваленко. Власний приклад – це про внутрішню і зовнішню правдивість. Діти дуже добре відчують фальш.

В ширшому масштабі Ігор Козловський пояснював: «Держава має бути нашим інструментом, щоб плекати гідність, а для цього треба застосовувати два фактори: справедливість і милосердя. Вводити їх на законодавчому рівні – як інструменти, на рівні людей, які виконують ці закони. Чинovníки, виконавці повинні також формувати людяність, повагу до іншої думки, до іншої позиції, до іншого вибору, до внутрішньої цінності людини, навіть якщо вона сама себе так не цінує. Ми повинні цінувати людину, і це буде формувати її також» [2, с. 56–57]. Усе це вимагає зусиль з боку кожної окремої людини, вимагає саморефлексії чи «спостереження за собою», як, покликаючись на Євангеліє, говорив Ігор Козловський. Треба починати з себе. Приклад Ігоря Козловського та багатьох героїв – це про те, як не чекати, коли хтось почне чи хтось зробить, це про життя за принципом «якщо ти щось вимагаєш від інших чи від влади, то тих самих принципів маєш дотримуватися й сам. І ті самі вимоги ставити до себе» [6].

Вочевидь, кожен з нас хоче, аби шанували нашу гідність і відносилися до нас з повагою. Кенді Каслберрі Сінглтон, віце-президент глобального різноманіття, справедливості та інклюзії в Amazon, під час виступу на TEDS попросила підняти руку тих, хто відноситься з повагою до гідності всіх інших. Скільки серед нас могли б підняти руку? Ми хочемо поваги до себе, але чи ми готові шанувати гідність інших, відмінних від нас людей? Кенді Каслберрі Сінглтон вважає, що це виклик для кожного і це вибір кожного, це наш вибір, «це ми встановлюємо фільтри – об'єктиви, крізь які дивимося на світ. Я дивлюся на світ крізь призму мого життя і мого досвіду і тих історій, які розповідали мої батьки» [4]. Ми сприймаємо крізь фільтри, не робимо паузи, аби подумати/припустити, що іще може бути причиною тих чи інших слів чи вчинків людини». Під час війни сприйняття багатьох із нас збагатилося «фільтрами»: російськомовний/а, внутрішньо переселена особа, западонець, ухлянт, ТЦК-ашник тощо. Непросто ці фільтри «нейтралізувати». Бути людиною, яка «робить щось трошки більше, аби почути одне одного» [4] під час війни складніше, аніж у мирний час. Та попри всі виклики війни нам треба думати, в якій Україні ми хочемо жити, і маленькими кроками творити цю Україну вже тепер. Перефразовуючи активацію

Кенді Каслберрі Сінглетон, «Я робитиму свою частину роботи, щоб Україна стала місцем для життя всіх, з усіма нашими відмінностями» [4]. Так, певні речі, які стосуються гідності людини у соціальному вимірі, мають вирішуватися на законодавчому рівні, але особистісний вимір гідності – це поле праці і вольові зусилля нас самих.

У підсумку слід зазначити, що повномасштабна війна в Україні загострила кризу особистісного виміру гідності як внутрішньої і зовнішньої правдивості (визначення Ігоря Козловського). Разом з тим ми бачимо приклад досягнення внутрішньої зрілості серед наших загиблих героїв і визволених з полону людей, які зберегли гідність перед обличчям смерті чи в нелюдських умовах російського ув'язнення. Перед кожним із нас вибір – пам'ятаючи про них, працювати із своїм внутрішнім світом, щоб цінувати і свою гідність, і гідність інших не лише словами, а й вчинками, чи вчергове упустити шанс і плисти за течією. Чи цінуватимуть людське життя і гідність в Україні понад усе – залежить від кожного з нас.

Список використаної літератури

1. Послання надії від Річарда Бренсона. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ABvAW-GtME_A
2. Козловський Ігор. Гідність – це правдивість. К.: Дух і літера, 2024. 92с.
3. Гідність людини: виклик та шлях. Збірник статей. К.: Дух і літера, 2021. 192с.
4. Candi Castleberry Singleton. The answer is Dignity & Respect. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dNoS8OuI-G8>
5. Тофтул М.Г. Етика: Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 416с.
6. Гідність. Бесіда 1. Костянтин Сігов та Георгій Коваленко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7oFtzqk9T0A&t=1795s>
7. Казарін Павло. Гідність – це завжди про повагу. Гідність людини: виклик та шлях. Збірник статей. К.: Дух і літера, 2021. С.48-53.
8. Маринович Мирослав. Гідність людини в Україні: поміж тяжінням до звичного та злетами до вимріяного. Гідність людини: виклик та шлях. Збірник статей. К.: Дух і літера, 2021. С.15-22.
9. Гузар Любомир. Про свободу. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/pro-svobodu.html>
10. У міноборони Резнікова спустили «в трубу» 36 мільярдів бюджетних гривень. URL: <https://zn.ua/ukr/anticorruption/u-minoboroni-reznikova-spustili-v-trubu-36-miljar-div-bjudzhetnikh-hriven.html>
11. Zelinskyj Andrij SJ. On the troubling moral questions the conflict uncovers. URL: https://www.economist.com/by-invitation/2022/04/14/father-andriy-zelinskyy-sj-on-the-troubling-moral-questions-the-conflict-uncovers?fbclid=IwAR3d-8_X7vfN71PbYKJXJW-AM-WcXOT13rXhLOJxxIOZQkP5vo0psGyzdctk
12. Амеліна Вікторія «Світ – багатшаровий, як добра книжка». URL: https://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_svit-bagatosharovij-yak-dobra-knizhka/899585?fbclid=IwAR0Yw-0PrUJM_HTxfnKe4QrQ2K5LabYIKj0nMNwy_1Amv2puzE31cvCeAGc
13. Трегубов Віктор. Бути трішечки громадянином, або Є гідність, немає часу. Гідність людини: виклик та шлях. Збірник статей. К.: Дух і літера, 2021. С.54-58.
14. Козловський Ігор. Людина на перехресті. Роздуми про екзистенційний інтелект. К.: «Колесо життя», 2023. 120 с.
15. Teaching Gidnity. URL: <https://globaldignity.org/teaching-dignity/teaching-tools/>
16. Гідність. Бесіда 8. Костянтин Сігов та Борис Херсонський. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pfKQVaLIUVQ>

HUMAN DIGNITY AND THE EXPERIENCE OF WAR

Olga Lypka

Lviv National Music Academy named after Mykola Lysenko,

Department of Humanities

Ostapa Nyzhankovsky Str., 5, 79000, Lviv, Ukraine

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy

Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine

The concept of human dignity, as established in the "Universal Declaration of Human Rights" after the Second World War, periodically comes into the center of discussion depending on the violation of rights in one country or another. The Revolution of Dignity in Ukraine gives another impetus for a broad and deep understanding of this concept in various contexts: political, legal, religious, etc. War is a particularly terrible form of humiliation of human dignity. Richard Branson aptly said, "Human dignity is one of the first casualties of war." According to Myroslav Marynovich, Ukrainians live between two amplitudes. Sometimes they soar to the heights of spirituality, relying on dignity as a cultural code handed down by the ancient Kyivan Christian civilization. Other times, they fall down under the pressure of the tradition of contempt for human dignity, which they inherited from the Russian imperial tradition. This article analyzes how the war exacerbated these "oscillations" between amplitudes. At the beginning of a full-scale invasion, the violations of basic human rights – such as security, inviolability, and freedom – caused the awakening of the best moral virtues: readiness to defend one's country and its inhabitants, compassion, generosity, mutual assistance, etc. This article also explores how over a period of time, having experienced the violation of their rights by the Ukrainian authorities, a significant part of society swayed in the opposite direction: hatred, condemnation and avoidance of responsibility. The question arises whether we really value human life and human dignity above all else, and whether we are capable of growing to dignity as inner and outer truthfulness (Ihor Kozlovskyi). The war increased the number of "filters" through which we perceive people. Despite all the challenges of the war, we need to think about what kind of Ukraine we want to live in, and, nurturing our dignity and respecting the dignity of others, begin creating that new Ukraine now.

Key words: dignity, respect, choice, truthfulness, war.

УДК 1:159.923

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.16>

ПОРІВНЯННЯ ТРИВИМІРНОЇ І ЧОТИРИВИМІРНОЇ ОНТОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Олена Оліфер

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії*

просп. Університетський, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Україна

Ця стаття присвячена проблемі ідентичності особистості в аналітичній філософії. Йдеться про збереження тотожності особистості по відношенню до самої себе протягом часу. Стверджується, що така тотожність є необхідним онтологічним відношенням для існування особистості. Зазначено, що проблема ідентичності особистості має два складника: проблема створення описового каркасу й проблема обґрунтування критерію ідентичності. У статті розглянуто два способи опису ідентичності особистості у часі: тривимірна та чотиривимірна онтологічні моделі. Показано, що тривимірна модель є атемпоральною, холистичною, інваріантною. Чотиривимірну модель характеризують як просторово-часову, мереологічну, варіативну. Вона звертається до опису буття особистості через сукупність темпоральних частин, тому особистість починають розуміти в аналітичній філософії як дискретну. Стверджуємо, що зазначені моделі мають різні методологічні завдання: тривимірна модель спрямована на порівняння минулого й теперішнього етапів у бутті особистості, а чотиривимірна модель розроблялася, щоб пояснити ідентичність із собою у майбутньому. Тривимірна онтологічна модель описує ідентичність як цілком внутрішнє відношення, а чотиривимірна модель допускає екстеріоризацію тотожності. Зазначено, що описова модель впливає на розуміння проблеми критерію ідентичності. У тривимірній моделі критерій – це те, що забезпечує сталість та незмінність буття особистості, а у чотиривимірній – це те, що поєднує усі темпоральні частини у бутті особистості. Тому стверджується, що тривимірна модель розглядає тяглість свідомості і фізичне тіло як вірогідні критерії ідентичності, а у чотиривимірній онтології перевагу надають тягlostі психічних процесів.

Ключові слова: ідентичність, особистість, ідентичність особистості, тривимірна онтологія, чотиривимірна онтологія, тривалість, тяглість, критерій ідентичності, темпоральна частина, аналітична філософія.

Проблема ідентичності особистості є одним із актуальних питань аналітичної філософії. Вона дотична до різних філософських розділів, зокрема до філософії свідомості, теорії пізнання й етики. Однак вона зародилася в онтології. Зокрема, Я. Шрамко зазначає, що поняття «ідентичність» тісно пов'язане буттям: усе, що існує, і все, що потенційно може існувати є і повинно бути тотожним самому собі. Ця вимога є одним із постулатів логіки й онтології [5, с. 7].

Одним із перших в історії філософії ідентичність в онтології розглядає Платон у діалогах. За словами В. Попова, ідентичність у Платона виступає як принцип незворушності світу ідей та космосу. До людської душі й античного полісу також застосовується цей принцип світобудови [32, с. 98]. З часів античності ця категорія залишається предметом вивчення онтології. За словами Т. Ріда, ідентичність «передбачає протяжне в часі існування окресленої істоти, а тому може застосовуватися лише до речей, які мають існування протяжне в часі» [4, с. 156].

Ідентичність важлива для побудови систем категорій і в аналітичній метафізиці. Зокрема, у концепції Е. Лоу тотожність виступає властивістю найголовнішої

категорії – об'єкта, оскільки кожна річ, що існує, є сутністю з певними визначеними умовами тотожності [15, с. 511]. Тобто ідентичність в онтології є необхідним відношенням, яке не можливо виключити з системи категорій.

Як зазначив Дж. Маккі, проблему ідентичності особистості в душі аналітичної філософії можна сформулювати як питання про те, чи буде особистість x_1 на часовому відрізку t_1 тією ж самою особистістю, що, особистість x_2 , яка існує у протягом відрізка часу t_2 [19, с. 149]. Зазначимо, що йдеться насамперед про збереження тотожності з самим собою протягом певного часу. Проте якщо з особистістю сталися значні зміни, то слід довести, що вона все ще залишається самототожною.

Тому, на думку М. Слорса, у проблемі ідентичності особистості можна виокремити два аспекти: (1) визначення критеріїв ідентичності як логічно необхідних й достатніх умов встановлення відношення тотожності між кількома етапами буття; (2) опис тяглості буття особистості у часі [28, с. 7].

Зауважимо, що проблема критеріїв ідентичності особистості не може знайти повноцінного розв'язання без звернення до описової моделі, яка пояснювала тяглість особистості у часі. За словами Н. Козаченко, будь-яка модель виступає інтерпретацією, розкриваючи значимі смисли явищ, що вивчають; одночасно вона є формалізацією, а тому дає змогу висвітлити основні принципи виникнення, функціонування й розвитку об'єкта дослідження, окреслюючи умови його існування [1, с. 114–115]. Тобто наявність адекватної моделі опису буття речі у часі спрощує пошук вірогідного критерію ідентичності, а її відсутність створює додаткові складнощі.

В аналітичній філософії наявні два способи опису існування особистості у часі: так звана тривимірна (*3d ontology*) та чотирирівнірна (*4d ontology*) онтології. Д. Льюїс був одним із перших, хто експлікував різницю між ними, зазначаючи: «Щось має тяглість, якщо тяжіє (*perdure*), маючи різні темпоральні частини, або етапи, у різні проміжки часу, хоча жодна з частин не присутня повністю більше, ніж один раз. Тяглість (*perdurantce*) відповідає тому, як дорога проходить у просторі; одна її частина тут, і частина її там, і жодна з частин не присутня повністю у двох різних місцях. Тривалість (*endurance*) відповідає способу, коли універсалії, якщо є такі речі, були б постійно присутні, де б і коли б на них не покликалися. Тривалість передбачає накладання (*overlap*): зміст двох різних часових проміжків має щось тривале як спільне. Тяглість – ні» [13, с. 202]. Тобто за його словами, є два способи опису існування речі у часі: тяглість (*perdurantce*) або тривалість (*endurance*). Для читача, який не є носієм англійської мови, різниця між цими словами виглядає не зовсім очевидною, що обумовлює потребу надати більш розширену характеристику цих моделей.

Тому **мета нашої статті** – порівняти тривимірну та чотирирівнірну онтологічні моделі в контексті проблеми ідентичності особистості, з'ясувавши їхні спільні й відмінні риси й пояснивши вплив онтологічної моделі визначення й обґрунтування критеріїв ідентичності.

У якості необхідної методологічної бази нашого дослідження ми звертаємося до праць Д. Віггінса [29; 30] та Е. Дж. Лоу [17], які описувати тривимірну модель, а також до публікацій представників чотирирівнірної онтології – Д. Льюїса [13; 14], Г. Нунана [22], Р. Нозіка [24], Т. Сайдера [27] та ін.

Спершу зазначимо, що назви згаданих вище способів опису походять від кількості вимірів, які враховуються в їхніх межах: тривимірна модель оперує трьома вимірами простору, а чотирирівнірна – додає ще вимір часу. Тобто тривимірна онтологічна модель є свого роду атемпоральною, саме тоді як чотирирівнірна – темпоральною. Однак атемпоральність

у контексті цих моделей виглядає парадоксально, бо вони створені задля опису буття речей у часі. Тож, слід пояснити, що мається на увазі під «атемпоральністю».

Загалом, різниця між тривимірною та чотиривимірною онтологічними моделями полягає в описі часу й простору. Т. Сайдер зазначає, що у чотиривимірній онтології простір і час розглядають, виходячи з однакових засад: тяглість речей у просторі і часі описують однаково. За словами філософа, опис віддалених у часі об'єктів викликає такі самі труднощі, що й вивчення далеко розташованих об'єктів. Наприклад, коли досліджуємо Марс або динозаврів, виникають схожі проблеми, що наштовхує на думку про подібність часу й простору [27, с. 243]. Тому у чотиривимірній онтологічній моделі до розгляду простору та часу застосовують однакові принципи й спосіб опису.

Відправною тезою чотиривимірної онтології є визнання темпоральних частин, які визначаються за аналогією зі складниками речі у просторі [14, с. 150]. Тобто ми розглядаємо будь-який складний предмет як сукупність просторових частин, якщо описуємо його буття у просторі. Так само його існування у часі є сукупністю темпоральних частин. Іншими словами: існування будь-якої речі у часі є процесом, що поділяється на темпоральні частини.

У чотиривимірній моделі буття особистості розглядають як процес, етапами якого є темпоральні частини. А цілісна особистість постає як сума цих частин, являючи, за словами Г. Нунана, так званого «чотиривимірною черв'яка» [23, с. 83]. У конкретний момент часу маємо справу не з усією особистістю, а з її реалізацією в межах темпоральних частин. В аналітичній філософії для цього навіть застосовують спеціальний термін – *«person stage»*.

На думку Дж. Готорна, будь-яка темпоральна частина характеризується точковістю, універсальністю й унікальністю. Точковість (*pointiness*) означає, що кожна темпоральна частина є точкою часу, вона пов'язана із займанням певного місця у просторі. Тобто переміщення чи зміна положення предмета – це зміна однієї темпоральної частини на іншу. Універсальність полягає в тому, що усі темпоральні частини використовують за одним принципом, не залежно від виду речі та складності її організації. Унікальність проявляється в тому, що кожна темпоральна частина може належати тільки одній речі [11, с. 264]. На останньому наполягає також Д. Льюїс, за яким, одна темпоральна частина ніколи не може одночасно належати двом речам або двом кількісно відмінним особистостям. Якщо здається, що темпоральна частина одночасно належить двом речам або особистостям, то це є свідченням неправильно сформульованого судження про тотожність [13, с. 200].

Тривимірною онтологічною моделю не визнає подібність між описом простору й часу. На думку Дж. Грехема, будь-яка річ є завжди «повністю присутньою у часі» [9, с. 309]. Тобто буття особистості не можна описати як суму темпоральних частин. А наявність останніх піддають критиці. Так, в аналітичній онтології добре відома дискусія між Е. Лоу та Д. Льюїсом щодо правомірності опису речей як сукупності темпоральних частин. Якщо Д. Льюїс відстоював правомірність опису протяжності у часі за аналогією з просторовою тяглістю, то Е. Лоу заперечує його. Він вважає, що будь-яка темпоральна частина є онтологічно вторинною по відношенню до цілого [16, с. 99]. Скажімо «Наполеон 05 червня 1805 р.» як темпоральна може існувати тільки після того, як Наполеон народився. А щоб характеризувати особливості згадану темпоральну частину треба звернутися до аналізу усєї особистості Наполеона, а не навпаки [16, с. 117].

Отже, у тривимірній онтологічній моделі, за висловом Д. Вігінса, особистості «мають просторові частини і не мають темпоральних, що концептуалізується в нашому досвіді як охоплення простору, але не часу, як буття одним цілим у часі» [30, с. 31]. Тобто тривимірною моделю описує буття речей у часі холістично, а чотиривимірною – мереологічно.

У тривимірній моделі принципи опису часу й простору відмінні, а у чотиривимірній – подібні. Звідси й витікає згадана на початку «атемпоральність» тривимірної моделі. На нашу думку, обидві моделі придатні до опису буття особистості у часі.

Для них обох ключовою є категорія ідентичності. За словами Д. Льюїса, вона доволі проста для розуміння й не містить проблем, оскільки усе тотожне самому собі і нічому іншому, окрім себе. Річ не може втратити ідентичність із собою, продовжуючи при цьому існувати у просторі й часі. Так само й два об'єкти не можуть бути тотожними, тобто збігатися в усіх властивостях [13, с. 193]. Тож, коли говоримо про ідентичність у межах описових моделей, маємо на увазі тотожність певної речі собі у часі, що є необхідною засадою її існування.

Однак у контексті категорії ідентичності проблема виникає тоді, коли намагаємося визначити критерій, який обумовлює самототожність у часі. За словами Е. Лоу, спроба обґрунтувати критерій ідентичності в аналітичній критерій філософії йде від Г. Фреге, а поняття критерію увійшло вжиток аналітичних філософів завдяки Дж. Остіну і Л. Вітгенштейну [18, с. 2]. За визначенням Г. Нунана, критерій ідентичності стосовно особистості – це такі логічно необхідні й достатні умови, що уможливають стверджувати, що певна особистість в один момент часу має відношення типу рівності з тією версією себе, що існує в інший, більш пізній, момент часу [22, с. 2]. Ми аналізували наявні в аналітичній філософії критерії ідентичності в одній з статей [2].

Тут зауважимо, що інтерпретація проблеми критерію ідентичності залежить від описової моделі існування особистості у часі. Хоча обидві зазначені виходять з визнання самототожності речей у часі, темпоральне буття речей описано по-різному, а тому й розуміння критерію ідентичності буде різним.

У тривимірній моделі особистість постає як множина усіх властивостей, які постійно притаманні особистості, хоч і можуть проявлятися з різною інтенсивністю. Тож, питання про критерій ідентичності можна проінтерпретувати як пошук необхідної засади, яка зумовлює незмінність цих властивостей протягом часу. Тобто це звернення до субстанції, яка виступає незмінною основою темпорального існування речей. Особистість існує у часі як тотожна собі, оскільки за множиною та різноманітністю її проявів лежить незмінна у часі субстанція, яка і є критерієм ідентичності. Це класичний спосіб розгляду проблеми ідентичності особистості розглядали в британській філософії XVII–XVIII ст., зокрема, його можна простежити у Т. Ріда.

Аналітичні філософи не звертаються до субстанції як критерію ідентичності, а пропонують інші варіанти. Зокрема, Е. Олсон пропонує розглядати анімалістичні погляди на особистість. На його думку, особистість – це тільки один з етапів буття людини, який навіть не охоплює усе її життя. Будь-який індивід з необхідністю є біологічним організмом, твариною певного біологічного виду [25]. Не зважаючи на усі зміни, що відбуваються з ним протягом життя, він не може втратити свою приналежність до цього біологічного виду.

В аналітичній філософії проблему ідентичності особистості розглядають через звернення до аналізу суджень. Тому замість ідеї субстанції тотожність у тривимірній моделі пояснюють через належність індивіда до одного виду речей. Це так звана концепція видової, або сортальної (*sortal*), ідентичності, яку серед інших розробляли П. Гіч та Д. Вітгінс [8; 29; 30]. Зокрема, останній вважав, що початком розгляду проблеми тотожності особистості є визначення видових (сортальних) предикатів: якщо стверджуємо, що певна особистість А має такі ж властивості, що і особистість Б, то А і Б мусять належати до одного виду, тобто до А і Б із необхідністю застосовують один і той же сортальний предикат [29, с. 444]. Для особистості таким видовим поняттям є людина (*human being*).

Отже, якщо певна особистість протягом часу залишається однією і тією ж людиною, то вона зберігає і свою ідентичність.

Зауважимо, що якщо у тривимірній онтології будь-яке судження щодо ідентичності формулюють як « $a \in F$ у t », то, за словами Е. Дж. Лоу, чотирирівнірна модель завдяки своєму мереологічному підходу змінює спосіб прочитання на « a -у- $t \in F$ » [17, с. 73]. На думку К. Хоулі, це призводить до того, що у моделі чотирирівнірної онтології річ взагалі не змінюється, тому що в кожний момент часу маємо справу з певною темпоральною частиною [10, с. 12]. Тож, у чотирирівнірних онтологічних концепціях слід більшу увагу надавати формулюванню суджень про ідентичність. Відповідно, зростає роль критерію ідентичності.

Чотирирівнірна онтологічна модель розглядає особистість як сукупність темпоральних частин, а ідентичність – як відношення між ними. Водночас це відношення не тільки між сусідніми етапами буття, але й найбільш. Проте ідея темпоральної частини як раз і полягає в тому, що тільки цій частині приписуються певні властивості. Інша темпоральна частина може не характеризуватися цими властивостями. Отже, ідентичність починає мислитися як наскрізний зв'язок, що з'єднує не тільки дві сусідні темпоральні частини, а проходить через усе життя особистості. Наявність такого зв'язку і буде вважатися критерієм особистості.

Проте у визначенні критерію тотожності наявна суттєва відмінність між моделями. Тривимірний спосіб розгляду передбачає інваріантність й редукціонізм, тоді як інший – варіантність й нон-редукціонізм. Інваріантність проявляється як звернення до ідеї субстанції або до видового поняття. Критерій ідентичності пов'язують з ідеєю сталості, або незмінності. Редукціонізм цієї описової моделі полягає в тому, що серед критеріїв ідентичності пропонують або наявність однієї і тієї ж свідомості, або наявність кількісно незмінного у часі фізичного тіла. Тобто особистість залишається однією і тією ж, якщо протягом життя вона перебуває у кількісно незмінному тілі, або ж якщо її свідомість залишається сталою протягом певного часу, що проявляється у спогадах. Остання детальніше продемонструємо на запропонованому Дж. Маккі прикладі. Якщо в четвер я пригадую щось про себе, що було в середу, а в п'ятницю відтворюю у пам'яті те, що було зі мною у четвер і середу, то з середи до п'ятниці я зберігаю ідентичність [19, с. 180–181].

Чотирирівнірна модель варіантна в тому сенсі, що поруч з редукціоністськими концепціями вона допускає нередукціоністську позицію. Остання відома завдяки роботам Д. Парфіта, який довів, що тяглість свідомості, на яку покликаються чотирирівнірні концепції, дійсно забезпечує наскрізний зв'язок між темпоральними частинами, але відношення між ними не є відношенням тотожності, а тільки подібності. Щоб довести це, він звертається до вимог до критерію ідентичності Б. Вільямса: (1) виконання критерію в усіх випадках без винятку; (2) взаємозв'язок тотожності із суттєвими, внутрішніми характеристиками особистості, а не нав'язування зовнішніх чинників [31, с. 2–5]. Останнє також звертається до ідеї ідентичності як внутрішнього відношення, що ґрунтується на атрибутивній якості особистості, а не приписується зовнішнім спостерігачем. Водночас ідентичність – це відношення типу рівності, відношення типу «все-або-нічого»: вона не допускає ступенів якостей і проміжних стадій [26, с. 281]. У серії уявних експериментів Д. Парфіт показує, що зазначені вимоги не виконуються водночас: або ми змушені визнати, що жоден із критеріїв не спрацьовує, або погоджуємося з тезою, що ідентичність зумовлюється чимось зовнішнім, а не внутрішнім. Психічний зв'язок між етапами буття не формально не підпадає під визначення тотожності як відношення типу рівності, для якого характерно транзитивність, симетричність, рефлексивність. Тоді він

доходить висновку, що головне для особистості – «вижити», тобто продовжити тягле у часі існування. Тяглисть психічних процесів у часі цілком справляється з цим завданням, але її неможливо проаналізувати з позиції формально-логічних ознак симетричності, рефлексивності й транзитивності.

Отже, як зазначив про критерій ідентичності Р. Чізема, у чотирирівимірній моделі – це **свідчення** (*evidence*) або прояв ідентичності, а у тривимірній – це метафізична основа тривання. Тож, для однієї моделі критерій тотожності є реалізацією буття особистості, а для іншої – як фундамент, метаізначна основа тривання [6, с. 112].

Проте у чотирирівимірній концепції ідентичність особистості поступово екстеріоризується, тобто із внутрішнього стає зовнішнім. Р. Мартін зазначав, намагання побудувати ідентичність особистості як зовнішнє відношення є важливою особливістю сучасного етапу дослідження ідентичності особистості [20, с. 1–2]. Питання екстеріоризації – це питання про те, чи може ідентичність особистості простягатися за межі життя людини. Зокрема, Б. Вільямс в уявному експерименті, під назвою аргумент редуплікації, пропонує розглянути ситуацію з переписуванням спогадів так, що людина починає вважати себе давно померлим Гаєм Фоксом. Однак далі Б. Вільямс пропонує уявити, що спогади Гая Фокса перенесли ще одній людині, тобто одночасно існують дві різні людини, які вважають себе однією і тією ж особистістю [31, с. 8]. Філософ використовував цей уявний експеримент, щоб показати, що однаковість змісту свідомості не може бути засадою для обґрунтування ідентичності. Однак якщо ми погоджуємося, що два згадані індивіди, або хоча б один із них, є тією ж самою особистістю, що і Гай Фокс, то цим самим визнаємо, що ідентичність особистості може виходити за межі її життя.

Згодом Р. Нозік сформулював так звану теорію найближчого продовжувача. Він розглядає сценарії уявних експериментів, у душі корабля Тезея, у яких наявне перерване спостереження за об'єктом або перерване існування цього об'єкта. Найближчий продовжувач (*the closest continuer*) – суб'єкт або об'єкт, який найбільше схожий до вихідного об'єкта чи суб'єкта, який вже припинив своє існування в часі. Найближчий продовжувач виступає наступником цього вихідного об'єкта чи суб'єкта, а за відсутністю останнього постає питання, чи є найближчий продовжувач стадією в буття вихідного суб'єкта або об'єкта. Наприклад, уявімо, що Віденський гурток після того, як перестав існувати у Відні через кілька років почав функціонувати в Стамбулі [24, с. 32]. Чи можна вважати, що робота Віденського гуртка в Стамбулі є новим етапом існування Віденського гуртка, якщо зазначена організація зберігає ту ж саму назву, й більшість членів оригінального Віденського гуртка тепер беруть участь у засіданнях у Стамбулі? Сам Р. Нозік вважає, що якщо є один і тільки один інший суб'єкт, який пов'язаний із вихідним суб'єктом тривалістю психічних процесів, то вихідний суб'єкт і наявний після існування вихідного суб'єкта є продовжувачами один одного, тобто другий суб'єкт є продовженням вихідного суб'єкта.

Такий спосіб розгляду привносить в дослідження проблеми ідентичності особистості нову умову. По суті, зв'язок тотожності починає виходити за межі фізичного тіла людини. Такий спосіб розгляду змінює уявлення про ідентичність. Чотирирівимірна модель конструює дискретну особистість, тобто особистість існування якої може бути перервано у часі, для тривимірної онтологічної моделі дискретність є парадоксом і фантастичним сценарієм уявного експерименту. Проте така інтерпретація проблеми ідентичності призводить до зайвого ускладнення чотирирівимірної моделі, на що звертає Г. Нунан. Екстеріоризація ідентичності особистості, винесення зв'язку тотожності темпоральних частин за межі фізичного тіла людини потребує додаткового прояснення й регламентації, а отже, введення додаткових правил. Г. Нунан навіть пропонує так званий принцип «єдиного x та y » (*the*

only x and y principle) – методологічне правило, за допомогою якого можемо визначити, чи належать дві темпоральні частини одній особистості [22, с. 137].

Слід наголосити, що тривимірна та чотиривимірна моделі спрямовані на розв'язання різних методологічних завдань. Тривимірна модель концентрується більше на описі тотожності теперішньої особистості та минулої особистості. Як зазначає К. Форстром, ще Дж. Локк, підіймаючи проблему ідентичності особистості, звертає увагу на важливість встановлення відношень тотожності для будь-якої особистості з майбутнім Я. Він розглядає проблему ідентичності в контексті християнської концепції можливого воскресіння після Страшного суду і подальшої відповідальності за прижиттєві вчинки [7, с. 115]. Однак механізм встановлення ідентичності з майбутнім собою так і не був ним детально розроблений. Тож, основне завдання тривимірної моделі – пояснити, чому особистість вчора – це та ж сама особистість, що і сьогодні. Проте чотиривимірна онтологічна модель намагається обґрунтувати, чому особистість в майбутньому така сама, що і в теперішньому. Зокрема, на це спрямована вже згадана концепція найближчого продовжувача Р. Нозіка [24].

Отже, із розглянутого вище можемо зробити такі **висновки**.

(1) У межах аналітичної філософії розробляють дві моделі опису ідентичності у часі: тривимірна онтологічна модель та чотиривимірна онтологічна модель. Тривимірна модель – це класична модель, яка виникає початково у субстанційному підході у філософії Нового часу й зберігається до сьогодні. Вона є атемпоральною, холістичною та інваріантною. Вона апелює до ідеї субстанції, незмінності, сталості. На наш погляд, її можна порівняти з Парменідовим баченням буття.

(2) Чотиривимірна модель, напротивагу, розглядає тяглість у часі подібно то просторової протяжності, тому вона є просторово-часова, мереологічна, варіативна. Вона розглядає особистість як сукупність темпоральних частин, а це потребує точності при описі змін. Така модель є більш динамічною, тому її метафорично можна охарактеризувати як Гераклітовий спосіб опису буття.

(3) Для обох моделей важливим є обґрунтування критерію ідентичності. Проте для тривимірної моделі він є необхідною засадою, незмінною основою тривання, то для чотиривимірної моделі – це не передумова ідентичності, а її свідчення. У першій моделі протяжність кількісно незмінного фізичного тіла й незмінність свідомості виступають критеріями особистості, а у другій перевагу надають тяглоті психічних процесів.

Наостанок зауважимо, що не всі визнають сутнісної відмінності в між моделями. Наприклад, Е. Гірш зазначає, що наявність двох онтологічних моделей – це лише проблема різного використання мови, аніж різниця в підході [12, с. 189]. А С. Маккол Д. Лоу називають дискусію між прихильниками зазначених описових моделей «бурею в склянці», вважаючи, що «філософи не повинні відчувати себе зобов'язаними підтримувати одну чи іншу сторону» [21, с. 570–571]. Отже, питання, яку описову модель слід використовувати для розгляду проблеми ідентичності особистості, залишається відкритим.

Список використаної літератури

1. Козаченко Н. Що таке модель і яка від неї користь філософу? (На прикладі моделей ідеального суспільства). *Актуальні проблеми духовності*. 2018. № 19. С. 114–132. DOI : <https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2081>
2. Оліфер О. Є. Критерії ідентичності особистості в англо-американській філософії. *Актуальні проблеми духовності*. 2017. № 18. С. 129–147.
3. Попов В. Ю. Діалектика тотожності у діалогах Платона. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. №1. С. 93–99.

4. Рід. Т. Розділ 6 Про думку пана Лока щодо нашої особистісної ідентичності. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. № 22. С. 156–159. DOI : <https://doi.org/10.31812/apd.v0i22.4460>
5. Шрамко Я. В. Проблеми філософської онтології в аналітичній перспективі. *Актуальні проблеми духовності*. 2018. Вип. 19. С. 3–25. DOI : <https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2059>
6. Chisholm R. M. *Person and Object : A Metaphysical Study*. La Salle : Open Court Publishing Company, 1979. 230 p.
7. Forstrom K. J. S. *John Locke and Personal Identity : Immortality and Bodily Resurrection in Seventeenth-Century Philosophy*. London : Continuum International Publishing Group, 2010. 154 p.
8. Geach P. T. *Logic Matters*. Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1972. 335 p.
9. Graham G. *Persons and Time*. *Southern Journal of Philosophy*. 1977. Vol. 15 Issue 3. P. 309–315.
10. Hawley K. *How Things Persist*. Oxford : Calderon Press, 2004. 221 p.
11. Hawthorne J. *Three-Dimensionalism vs. Four-Dimensionalism*. *Contemporary Debates in Metaphysics* / ed. by T. Sider, J. Hawthorne, D. Zimmerman. Malden : Blackwell Publishing, 2008. P. 263–282.
12. Hirsch E. *The Concept of Identity*. New York, Oxford : Oxford University Press, 1982. 318 p.
13. Lewis D. *On the Plurality of Worlds*. Oxford : Basil Blackwell Ltd., 1986. 276 p.
14. Lewis D. *Survival and Identity*. *Personal Identity* / ed. Raymond Martin, John Barresi. Cornwall : Blackwell Publishing, 2003. P. 144–167.
15. Lowe E. J. *The Metaphysics of Abstract Objects*. *The Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 92, No. 10. P. 509–524.
16. Lowe E.J. *The Possibility of Metaphysics. Substance, Identity, and Time*. Oxford : Clarendon Press, 2001. 275 p.
17. Lowe E. J. *The Problem of Intrinsic Change : Rejoinder to Lewis*. *Analysis*. 1988. Vol. 48, No. 2. P. 72–77.
18. Lowe E. J. *What is a Criterion of Identity?* *The Philosophical Quarterly*. 1989. Vol. 39, No. 154. P. 1–21.
19. Mackie J. L. *Problems from Locke*. Oxford : Clarendon Press, 2005. 237 p.
20. Martin R., Barresi J. *Introduction: Personal Identity and What Matters in Survival: A Historical Overview*. *Personal Identity* / ed. Raymond Martin, John Barresi. Cornwall : Blackwell Publishing, 2003. P. 1–74.
21. McCall S., Lowe E. J. *The 3D/4D Controversy: A Storm in A Teacup*. *Noûs*. 2006. Vol. 40, No. 3 , P. 570–578.
22. Noonan H. W. *Personal Identity: 2nd edition*. London : Routledge, 2003. 248 p.
23. Noonan H. W. *Substance, Identity and Time*. *Aristotelian Society Supplementary Volume*. 1988. Vol. 62. No. 1. P. 61–100.
24. Nozick R. *Philosophical Explanations*. Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press, 1981. 784 p.
25. Olson E. T. *The Human Animal: Personal Identity Without Psychology*. New York : Oxford University Press, 1999. 189 p.
26. Parfit D. *Reasons and Persons*. Oxford : Clarendon Press, 1984. 560 p.
27. Sider T. *Temporal Parts*. *Contemporary Debates in Metaphysics* / ed. by T. Sider, J. Hawthorne, D. Zimmerman. Malden : Blackwell Publishing, 2008. P. 241–262.
28. Slors M. *The Diachronic Mind : an Essay on Personal Identity, Psychological Continuity and the Mind-Body Problem*. Dordrecht, Boston, London : Kluwer Academic Publishers, 2001. 234 p.

29. Wiggins D. Précis of sameness and substance renewed. *Philosophy and Phenomenological Research*. 2005. Vol. 71. No. 2. P. 442–448.
30. Williams B. *Problems of the Self: Philosophical Papers 1956–1972*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973. 268 p.

THE COMPARISON OF THREE- AND FOUR-DIMENSIONAL MODELS OF PERSONAL IDENTITY

Olena Olifer

*Kyryvi Rih Pedagogical University,
Department of Philosophy
University Avenue, 54, 50086, Kyryvi Rih, Ukraine*

This article is dedicated to the problem of personal identity in analytic philosophy. It is about the maintenance of a person's self-identity over time. The paper argues that such identity is a necessary ontological relation for the person's existence. It has noted that the problem of personal identity encompasses two components: the problem of creating a descriptive framework and the problem of substantiating the criterion of identity. The article examines two ways of describing personal identity over time: three-dimensional and four-dimensional ontological models. The paper has shown that the three-dimensional model is atemporal, holistic, and invariant. The four-dimensional one is characterized as spatiotemporal, mereological, and variant. It describes the person's being as set of temporal parts; thus, it leads to an understanding of personal in analytic philosophy as discrete. We assert that these models have different methodological tasks: the three-dimensional model aims at comparing the past and present stages in a person's being, while the four-dimensional model was developed to explain self-identity in the future. The three-dimensional ontological model describes identity as a completely internal relation, while the four-dimensional one allows for its exteriorization. The article has noted that a descriptive model influences the understanding of problem of the criterion of identity. In the three-dimensional model, the criterion is what ensures the constancy and invariability of a person's being, while in the four-dimensional model, it is what connects all the temporal parts in a person's being. Therefore, the paper argues that the three-dimensional model considers the connectedness of consciousness and the physical body as probable identity criteria, while in four-dimensional ontology, preference is given to the continuity of mental processes.

Key words: identity, person, personal identity, three-dimensional ontology, four-dimensional ontology, endurance, perdurance, identity criterion, temporal part, analytic philosophy.

УДК 001.1+2-17

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.17>

ПРОЄКТ ТЕОЛОГІЇ НАУКИ Ю. ЖИЦІНСЬКОГО І М. ГЕЛЛЕРА: ГЕНЕЗА І МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ

Андрій Пальчик

*Інститут богословських наук Непорочної Діви Марії
Кам'янець-Подільської дієцезії Римо-католицької церкви
вул. Грушевського, 57, 32000, м. Городок, Україна*

У статті розглядається проблематика теології науки – нової богословської дисципліни, яка розроблялася польськими мислителями Юзефом Жицінським і Міхалом Геллером починаючи з 80-х рр. XX ст. як спроба інтеграції католицької теології з сучасною наукою, зокрема природознавством. Основна увага приділяється генезі теології науки та аналізу методологічної специфіки цієї дисципліни в осмисленні згаданих авторів. Генеза теології науки з одного боку пов'язана з формуванням сучасної наукової картини світу, а з другого – із трансформаціями в богословській думці минулого століття, зокрема постановом теологічних напрямів, предметом дослідження яких ставали «земні» цінності, та увагою, приділеною на II Ватиканському Соборі питанням науки як сфери культури, з якою Католицька Церква задекларувала намір відкритого діалогу тощо. Ці, а також інші фактори й тенденції спонукали католицьких мислителів до інтелектуальних пошуків у напрямку створення богословської дисципліни, яка б досліджувала науку в аксіологічному вимірі і з точки зору християнського об'явлення.

Проект теології науки, запропонований Жицінським і Геллером, мав виразний аксіологічний характер, а у своїй методології передбачав антисепараціонізм та міждисциплінарність, які мали служити інтеграції теології з природничими науками. Жицінський обстоював необхідність теології науки з метою нівелювання наслідків прогресуючої спеціалізації і дегуманізації в науковій сфері шляхом формування цілісної картини світу. Геллер, який намагався розробити програму дисципліни, визначає два предмети дослідження теології науки: 1) наука як сфера діяльності людини (зокрема сам феномен науки, її підстави, методологія і результати) і 2) світ, сотворений Богом. Критика, якій піддалася версія теології науки, представлена Жицінським і Геллером, спонукає до подальшої рефлексії.

Ключові слова: теологія науки, методологія богослов'я, антисепараціонізм, міждисциплінарність, Юзеф Жицінський, Міхал Геллер

Вступ. Минуле століття було періодом глибокого переосмислення відносин між такими сферами знання, як наука (у стислому сенсі, зокрема природознавство) і богослов'я. Стрімкий розвиток науки призводив до все більш радикального перегляду картини світу, що, у свою чергу, не могло не відбитися на методологічних підвалинах усередині тих напрямків теології, які намагалися бути вразливими на її осягнення. Прикладом інтеграції стисло наукового і богословського знання став проект теології науки, запропонований польськими мислителями Юзефом Жицінським (1947–2011) і Міхалом Геллером (нар. 1936), духовними Римо-католицької Церкви і співавторами низки праць у галузях філософії і богослов'я. Цих двох однодумців об'єднувало глибоке зацікавлення сучасним природознавством (Жицінський був у галузі природничих наук радше самоуком, то Геллер був професійним космологом, а у 2008 р. став лауреатом Темплтонівської премії). Ідея богословської дисципліни, яку вони намагалися сконструювати, гідна уваги принаймні з тієї причини, що вона дозволяє впровадити до теологічної рефлексії питання, які традиційно розглядалися лише у межах філософії та історії науки.

У зв'язку з вищезазначеним **метою даної статті** є представлення генези теології науки (у її баченні Жицінським і Геллером) та її принципових методологічних положень в контексті сучасного католицького вчення.

Аналіз публікацій. Найважливіші публікації стосовно нашої теми представлені головним чином польськими дослідниками і залишаються мало відомими українському читачеві. Серед бібліографічних позицій слід відмітити монографію В.М. Мацека [15], повністю присвячену проекту теології науки за Геллером, а також статті М. Олексовича, П. Поляка, К. Тромбіка, Ю. Турека і Я. Родзеня [16; 17; 18; 20; 21]. Особливу увагу заслуговує колективна праця під назвою «Теологія науки» під редакцією Я. Мончки і П. Урбаньчика [19], де представлено статті М. Геллера, П. Поляка, Я.Д. Шчурека та ін. авторів, які розглядають теологію науки в різних аспектах (методологічний, епістемологічний, аксіологічний тощо), пропонуючи нові підходи і зіставляючи їх з опозиційними теоріями.

Виклад основного матеріалу.

Генеза теології науки як богословської дисципліни. Ідея теології науки виникла на тлі дискусій навколо проблематики співвідношення науки і релігії (богослов'я, віри) і тези про «конфлікт» наукового і релігійного світоглядів, а як наслідок – несумісність суто наукового і богословського способів пізнання реальності. Таким чином, поява нової теологічної дисципліни була реакцією не тільки на позитивістський і сциєнтистський тип ментальності у світських колах, але й на спроби знецінення наукової сфери з боку фідеїстично і фундаменталістично налаштованих віруючих. Отже, з боку богослов'я виникла необхідність у створенні цілісної і несуперечної картини світу, яка одночасно відповідає християнським догматам і неупереджено сприймає досягнення в галузі наук, зокрема природничих.

Зародження ідеї теології науки також слід розглядати в широкому історико-богословському контексті. Трансформації, які відбулися в католицькому богослов'ї ХХ ст., стосувалися не лише переосмислення вже традиційних питань, але й пошуків нових. Упродовж століть тенденційними проблемами теології були Бог, світ (як творіння Боже у його походженні, триванні та есхатологічному преображенні), людина (з перспективи її вічного покликання), Церква тощо. Отже, так чи інакше в богословській рефлексії передусім йшлося про непроминаючі цінності, які – на противагу цінностям «земним» – безпосередньо стосувалися «небесної» перспективи світу і людини. Однак з сер. ХХ ст. в теологічних дослідженнях можна помітити здійснення певного *повороту до «земних» цінностей* (або реалій «цього світу»), спрямованого на відкриття їхньої духовної площини. Піонером такого повороту прийнято вважати о. Густава Тілса, професора Лувенського університету «Théologie des réalités terrestres» («Теологія земних реалій») [10]. Такими «земними» реаліями, гідними богословської рефлексії, було визнано матерію, включаючи як увесь Космос, так і окремі предмети світу, людську діяльність (зокрема працю, економіку, політику, техніку, науку), родинне життя тощо. Сфера науки, що оминалася богословами упродовж довгого часу як суто «земне» питання, ставала новим «теологічним місцем» (*locus theologicus*) серед традиційних складових теологічної топіки, яке змушувало до рефлексії над Божим задумом стосовно науково-дослідницької активності людини.

Це однак не означає, що Церква і теологи до цього часу взагалі не цікавилися наукою: як відомо, упродовж століть вона була носієм культури, зокрема наукової. Йдеться скоріше про точку зору, з якої богослови цікавилися наукою. Якщо ще в 40-х рр. ХХ ст. папа Пій XII бачив у природознавстві передусім знаряддя апологетики [8, с. 267], то отці II Ватиканського Собору (1960–1965) вже належним чином проаналізували науку як суттєву складову світу культури, з яким слід вести діалог. В соборних документах (зокрема «Gaudium et spes») розвиваються упередження стосовно світської культури (у широкому

сенсі цього слова) і спростовується стереотипне уявлення про дихотомію Божої волі та самореалізації людини у цьому світі. Насправді між останніми немає ані взаємної конкуренції, ані протистояння: відповідно до свого призначення людина має чинити землю собі підданою, і таким чином славити Бога. Так само немає негативної оцінки стосовно прогресу як такого: «Перемоги людства є знаком величі Бога і плодом його невимовного задуму» (п. 34) [1].

Зокрема наука, як одна зі сфер світської культури, згідно з «*Gaudium et spes*», має право на «слухну автономію». Розвиваючи свою думку, отці Собору вказують, що теза про автономію наук у жодному випадку не передбачає відкинення Бога, хоча, з іншого боку, й відкриває перспективу для атеїстичного світогляду. Цінність наукових досліджень виражається у наступних словах: «Якщо методичні дослідження в усіх наукових дисциплінах проводяться справді науковим способом і згідно з моральними нормами, вони ніколи не будуть суперечити вірі, оскільки мирські діла та діла віри походять від одного й того самого джерела – Бога. Навіть більше: хто смиренно і наполегливо намагається дослідити таємницю речей, того, хоч він цього й не усвідомлює, мовби веде рука Бога, який, підтримуючи все своє творіння, робить його тим, чим воно є. У зв'язку з цим хай нам буде дозволено висловити жаль з приводу відомих умонастроїв, які побутували колись у середовищі самих християн і внаслідок не досить чіткого розуміння слухної автономії науки викликали суперечки й нелади та довели багатьох людей до думки, що віра і наука суперечать одна одній» (п. 36) [1]. Отже, у церковному вченні вже присутні певні елементи богословського осмислення науки як важливого прояву людського духу, спрямованого на опосередковане пізнання Істини.

Ідея теології науки поставала також в контексті виникнення т. зв. теологій «родового відмінку»: теології релігії, теології історії, теології права тощо [3, с. 28], які знаходилися в асиметричному відношенні до відповідних філософських напрямів дослідження. Грунтуючись на надприродному об'явленні, теології «родового відмінку» являли собою християнську світоглядну альтернативу в осмисленні найважливіших сфер людської екзистенції. Отже, маючи спільний предмет дослідження (історію, релігію чи науку), філософія і теологія таким чином у більшій чи меншій мірі відрізнялися специфікою власної методології. Власне методологічна специфіка теології науки як богословської дисципліни і стала проблемним питанням у рефлексії Жицінського та Геллера.

Теологія науки в осмисленні Ю. Жицінського. Власне Ю. Жицінському належить перша польська публікація [22], де було аргументовано потребу у новій богословській дисципліні під назвою «теологія науки». Її зміст був виголошений раніше, підчас виступу на II Міждисциплінарному семінарі у Кастель-Гандольфо в 1982 р. Звісно, ідея теології науки не була спонтанною видумкою о. Юзефа. Тематика більшості таких семінарів (які з самого початку отримали назву «Наука – релігія – історія»), що відбувалися за участі та під патронатом папи Іоана Павла II, співпадала з науковими зацікавленнями як Жицінського та Геллера, постійними їх учасниками. Охоплюючи передусім сфери метафізики, філософії науки, філософії природи і богослов'я, представлені на них доповіді так чи інакше стосувалися питання синтезу науки і релігії, а отже проблематики теології науки, яка розроблялася цими дослідниками.

Якою бачив нову богословську дисципліну сам Жицінський? Якою мала бути її мета? Якими мали бути її методологічні особливості? В осмисленні підвалин теології науки «він виходив із спостереження, що розвиток наукових досліджень поступово провадив до усвідомлення методологічної та епістемологічної відмінності окремих дисциплін». Окрім такого наслідку наукової спеціалізації, як виникнення методологічно-епістемологічного

плюралізму, з'явилися й загроза появи т. зв. «наукових ідіотів» (поняття, запозичене у Дерека Джона де Соллі Прайса), тобто освічених осіб, одночасно «позбавлених цілісної й синтетичної картини світу». Негативні прояви такої кондиції науковців виявляються у феномені дегуманізації науки, наслідком чого стає дегуманізація «сцієнтистично-технологічної цивілізації». Аби зарадити такому стану справ, Жицінський виступає з наступною пропозицією: «займатися етично-аксіологічною проблематикою, врахування якої необхідне для того, аби цивілізація майбутнього не стала цивілізацією Франкінштейнів, байдужих стосовно фундаментальних цінностей нашої культурної спадщини» [22, с. 81]. Отже, аби наука могла бути повноцінною сферою людської діяльності, слід подбати про її зануреність у світ цінностей та моральних норм. У зв'язку з цим, за Жицінським, також необхідно переглянути сам критерій науковості: «Не бачимо жодних підстав, аби культивований від часів Галілея взірець новочасної науки мав би бути останнім словом, що увінчує інтелектуальні зусилля, скеровані на відкриття істини» [22, с. 81–82]. При цьому польський інтелектуал усвідомлює неспроможність вирішення вказаної проблеми на метатеоретичному рівні (як у випадку І. Прігожина та І. Стенгерс), оскільки економічний фактор неодмінно буде сприяти подальшій спеціалізації та дегуманізації науки. Натомість пропонується створення нової дисципліни, яка б служила мостом між різними сферами, щось на зразок «зовнішнього арбітра» у справах науки [17, с. 34].

Таким чином, Жицінський обстоює необхідність утворення теології науки як наслідку «критичної, епістемологічно відмінної рефлексії над наукою, яка посилається на теологічні засновки» [22, с. 85]. Як пояснює П. Поляк, інтенцією Жицінського стосовно теології науки був пошук знаряддя, за допомогою якого можна було б подолати «науко-латрію» (тобто ідолопоклонницьке ставлення до науки), на що дотеперішня теологія (починаючи з XIX ст.) виявлялася неспроможною. Натомість теологія науки була б «адекватним читанням знаків часу, які надає сучасна науково-технічна культура» [17, с. 34].

Наміри Жицінського гармонійно вписуються в контекст католицького церковного вчення. Через декілька років після публікації його доповіді Іоан Павло II зазначить у своїй відомій енцикліці «Fides et ratio», що «у сфері природничих досліджень поступово поширилася позитивістська ментальність, яка не тільки розірвала всілякі зв'язки з християнським баченням світу, але, що найголовніше, відмовилася від будь-яких зв'язків із метафізичним та моральним його баченням» (п. 46) [2]. Отже, на переконання папи, слід зарадити потребі у цілісному світогляді, забезпеченому не лише науковими відкриттями, але й філософською та богословською рефлексією. Натомість термін «знаки часу», вжитий Жицінським для пояснення актуальності теології науки, набув особливого поширення в католицькій теологічній літературі з часів II Ватиканського Собору. Експерти Собору окреслюють знаки часу як «явища, що через своє розповсюдження і частотність характеризують добу і за посередництвом яких виражаються потреби і запити сучасного людства», пов'язуючи його з євангельським оповіданням (гр. *ta semeia tou kairou*, лат. *signa temporum*; Мт 16:3–4). Ц.С. Напюрковський пояснює, що будучи за своїм характером «необ'єктивованими» джерелами теології, знаки часу потребують компетентного виявлення, дослідження та адекватної реакції з боку Вчительського уряду, богословів та усіх вірних [3, с. 38–40]. Отже, для Жицінського науково-технічний прогрес і був таким знаком часу, викликом, що провокує до інтелектуальної активності в напрямку спростування позитивістської, сцієнтистської і фізикалістської ментальності на користь цілісного бачення реальності, включаючи духовну [5, с. 180–181].

П. Поляк вказує на виразно антисепараціоністський характер теології науки Жицінського, що означає припустимість певної взаємодії між різними галузями знання, зокрема

теології і природознавства. Площиною для інтеграції різних дисциплін, за Жицінським, має виступати філософська рефлексія, яка однак не зводиться до якогось реформування вже наявної філософії науки: «Таким чином, теологія науки не являла б собою наслідок асиміляції чи «хрещення» одного з напрямків філософії науки, але ефект здійснення критичної, відмінної епістемологічної рефлексії над наукою, яка посиляється на теологічні засновки» [22, с. 84–85].

Згодом, у 1985 р. Мечислав Савицький, проаналізувавши публікації Жицінського, доповнив його ідеї власними пропозиціями. Савицький також наголошував на необхідності гуманізації природознавства, ґрунтом для чого мали б служити гуманістичні ідеї Євангелії. Однак функцією теології науки – на його думку – мала бути не лише гуманізація наукової сфери діяльності (включаючи, напр., питання моральної відповідальності дослідників), але й збагачення самої науки, вказуючи сенс і цілі її розвитку [17, с. 34–35].

Теологія науки в доробку М. Геллера. Концепція теології науки дозрівала у рефлексії М. Геллера на поч. 90-х рр., далі розвиваючись у Центрі міждисциплінарних досліджень (Краків).

Передусім важливо з'ясувати, як Геллер розумів ті галузі знання, тобто теологію і науку (в стислому значенні слова), які він намагався інтегрувати за допомогою теології науки. Він усвідомлює складність проблеми визначення і методологічного статусу теології як такої, але подає її універсальну характеристику. Теологія, коротко кажучи, є «зіткненням думки людини з одкровенням», яке виявляє себе у різноманітних аспектах: аксіологічному, антропологічному, етичному тощо, в залежності від «конкретної теології і від прийнятої у ній позиції, але так чи інакше існують дві сторони: людська думка і це ЩОСЬ, з чим вона зустрічається» [12, с. 4]. Значно пізніше, у «Науці і теології...» Геллер вже дає власне визначення богослов'ю: «Теологія є науково організованою рефлексією стосовно релігійної віри та її змісту» [11, с. 23].

Наступним принциповим питанням, на яке намагається відповісти Геллер, є необхідність віри для заняття теологією. «Чи теолог може бути невіруючою особою?» Польський дослідник уникає простої відповіді і вказує на тонкощі роботи богослова: з одного боку, видається чимось натуральним бути особисто заангажованим у такого роду справи, а з іншого – «кожний добрий теолог повинен мати в собі щось від “невіруючого” (тобто зберігати певну дистанцію в стосунку до власної віри) у тому значенні, що його віра не повинна впливати на об'єктивність теологічного аналізу» [11, с. 26].

Оскільки розробка проєкту теології науки по суті є питанням методологічним, важливо зрозуміти думку Геллера у цій справі. Але він не має наміру – як сам пише – надавати власного викладу методології богослов'я, відсилаючи читачів до статті люблінських філософів А. Бронка і С. Майданського [9], яка може послужити певним орієнтиром у розумінні теологічної методології польського дослідника. Ці два автора, намагаючись окреслити специфіку римо-католицької теології, вимушені визнати, що вона не являє «ані доктринального, ані методологічного моноліту». Будь-яка спроба надати їй єдиного визначення чи представити у формі якоїсь певної концепції, на їхню думку, призведе до неминучого спрощення усього багатства проблематики, напрямків, шкіл і стилів, що містяться у її межах. Як і Геллер, вони не мають сумнівів щодо наукового характеру теологічних досліджень, навіть не намагаючись зупинитися на цьому питанні. Дивлячись на теологію «ззовні» (тобто радше з методологічної (філософської) перспективи, ніж з богословської «зсередини»), Бронк і Майданський під методологією теології розуміють «спробу метатеоретичної характеристики теології з боку її проблематики (питань, що ставляться у вихідному пункті), предмету, завдань (цілі), методу і структури (форми), притаманних окресленому

типу методології, з якої черпає свою мову і методи аналізу». Натомість визначення самої метатеології вони окреслюють як «історичні, епістемологічні і логіко-методологічні міркування стосовно теології» [9, с. 82–85].

Наступним ключовим питанням постає предмет теології науки, тобто сама наука. Геллер розуміє науку (окреслюючи її «одним з найпрекрасніших шедеврів людської думки») як одну із форм залучення людини у Всесвіті: творена людиною наука виступає посередником між людиною і рештою світу. «Деякі вчені – пише польський дослідник – звикли наголошувати, що окрім реальності, яку людина може вивчати експериментально, існує реальність, до якої людина може лише бути залученою»; однак, на його думку, особи, що виступають спостерігачами, також є тими, хто бере участь у Всесвіті завдяки своїй рефлексійній свідомості, адже остання є підставою спроможності вивчати світ експериментальними методами. «Завданням же науки є розшифрування інформації, що міститься у структурі всесвіту; натомість кожен дослідник світу перетворює цю декодовану інформацію на те, що є у ньому всередині». Геллер чітко підкреслює інтерсуб'єктивний, суспільний характер наукової діяльності: «Жодна окрема людина не є “носієм” чи “суб'єктом” науки». З іншого боку, на переконання польського дослідника, необхідно пам'ятати про значення окремих осіб, без яких інтерсуб'єктивність науки не може здійснитися. Залучення особи у Всесвіт шляхом наукової діяльності одночасно є [формою – А.П.] участі в інших особах. Отже, кожний вчений має усвідомлювати свою безпосередню залежність як від праці колег, які вже відійшли до історії, так і зусиль їхніх сучасників, що намагаються впоратися з подібними науковими проблемами [12, с. 4–5; 13, с. 103–104].

Врешті, слід з'ясувати, чим для Геллера мала стати теологія науки. Він зауважує, що термін «теологія науки» час від часу з'являється у мережі Інтернет, але «загалом для окреслення чогось зовсім відмінного від моєї програми» [11, с. 9]. У своїй першій публікації, де підіймається спроба окреслення головних засад нової дисципліни, Геллер пише: «Мета теології науки є така ж сама, що і всієї теології, хоча й спрямована вона на специфічний предмет зацікавлення цієї теологічної дисципліни. Метою теології науки є критична рефлексія стосовно даних Одкровення, що дозволяють нам подивитися на науку як на специфічно людську цінність» [12, с. 118]. Така дисципліна мала б служити своєрідним мостом, що інтегрує дослідження об'явлених Богом істин з даними математично-природничих наук [20, с. 54]. Геллер також намагається сформулювати визначення дисципліни: «Загалом, під теологією науки слід розуміти автентично богословську рефлексію про науки: про факт їх існування, їх підстави, методи та результати» [12, с. 115]. Разом з тим у Геллера іншим предметом теології науки виступає також світ, сотворений Богом: «Теологічна концепція творіння світу повинна знаходитися у центрі зацікавлення теології науки» [14, с. 18].

Тромб'єк і Поляк вбачають певну подібність нової дисципліни, запропонованої Геллером, до філософії науки, одночасно помічаючи між ними суттєву різницю: розробляючи теологію науки, М. Геллер виступає прибічником традиційної християнської ідеї про творіння і підтримування Всесвіту в його існуванні Богом. А отже, самі науки з цієї перспективи виступають у новому світлі: «Як теологічна рефлексія стосовно наук, теологія науки вивчала б наслідки того факту, що емпіричні науки досліджують світ, створений Богом». Натомість філософія науки, подібно як і історія науки, за Геллером, мали виступати в методології теології науки у якості допоміжних дисциплін [20, с. 54; 12, с. 117; 11, с. 39].

В обговоренні методологічних особливостей проекту теології науки, запропонованого Геллером, варто задатися питанням про доцільність утворення нової богословської дисципліни, яка займається проблематикою цінностей у той час, коли вже існує філософська аксіологія науки, представлена, напр., доробком Р. Мертонна [4; 7, с. 139–143]. Можна

погодитися з думкою П. Поляка, що в проєкті Геллера недостатньо зрозумілою виявляється потреба «автентичної теологічної рефлексії» стосовно ціннісного виміру науки: «Можливо М. Геллер припускав, що залишається можливим лише теологічне обґрунтування аксіології природи? Чи філософська і теологічна аксіологія утворюють у Геллера єдину, міждисциплінарну галузь?» [17, с. 31]. Подібно, намагання вивчати у рамках теології науки створений Богом Всесвіт стикається з обґрунтованими застереженнями. Проблематика створеного світу вже належить до царини догматичної теології, точніше її субдисципліни – *протології* (як розділу про творення світу і людини), вже не кажучи про спроби розробки таких дисциплін, як теологія матерії М.-Д. Шеню. Отже, чи є сенс відривати від догматики значну її частину? Протологія – разом з богословською антропологією, есхатологією, христологією тощо – гармонійно вливається у комплекс теологічних розділів, що систематично пояснюють зміст християнської віри. Так само, як і інші догматичні субдисципліни, вона має солідне біблійне підґрунтя, чого не можна сказати, наприклад, про наукове пізнання як предмет богословського дослідження. Отже, може здатися сумнівним намагання дублювати вивчення традиційної теологічно-догматичної проблематики у межах нової дисципліни заради надання їй певної значимості.

Таким чином, ставлячи за мету дослідження сотвореного Богом світ в межах теології науки, можна було б говорити про невластивий для теології науки предмет (так само, як і вивчення у межах філософії науки проблем, пов'язаних з філософською онтологією). Чи можна все ж таки виправдати такий намір, декларований Геллером? Він надає таку відповідь: «Не йдеться про те, щоб повторювати зміст, який віддавна присутній у підручниках з догматичної теології у розділах, присвячених творенню світу. Нас буде цікавити тільки те, що [курсив мій – А.П.] до теологічного аналізу можуть принести наукові теорії» [14, с. 18]. Разом з тим можна припускати, що теологічна рефлексія, представлена в догматичних трактатах на тему створення світу, для Геллера не сягала достатньої глибини інтеграції теології з наукою [11, с. 13]. Причину цього можна було б вбачати у некомпетентності сучасних богословів у питаннях природознавства, що спонукало польського дослідника наголошувати на необхідності опанування професійними богословами певних природничих дисциплін.

Серед інших завдань, на які вказує Геллер у своїй програмі теології науки, варто також згадати дослідження у межах цієї дисципліни «вкладу» емпіричних наук в інтерпретацію книг Писання і деяких догматів Церкви (зокрема, про первородний гріх), богословське осмислення наукової праці в категоріях етосу науки тощо [11, с. 83–103]. Безперечно, ці та інші завдання потребують окремого аналізу, неможливого для здійснення у межах даної статті.

Отже, як і у випадку Жицінського, за Геллером теологія науки в своїй методології відкидає сепараціонізм як «надмірне спрощення дослідницької ситуації» і робить ставку на міждисциплінарну співпрацю, намагаючись нівелювати взаємну недовіру між богослов'ям і природознавством [17, с. 32, 36]. Такий підхід зустрівся з критикою Ю. Турека, який обстоював необхідність «епістемологічної і методологічної відмінності науки і теології», а отже сепараціонізму. Ця критика, спрямована на захист принципу автономії теології і наук, виражається у наступних закидах проти: 1) в *нігілізмі*: теологія науки у версії Жицінського і Геллера не пропонує якої-небудь чітко сформульованої і апробованої методології, що загрожує деструкцією як науці (у стислому значенні), так і богослов'ю; як наслідок маємо справу з 2) *іраціональним вибором* на користь неперевіреної методології і 3) прийняттям *методологічного анархізму*, що також 4) зводить нанівець плідні методологічно-епістемологічні напрацювання у галузях стислих наук і теології; існує також

побоювання у 5). перетині меж цих галузей знання як нового *втільнення вже давно дискредитованої фізикотеології*; врешті 6). будь-які методологічні зміни у цих галузях не виправдовуються і були б лише зайвими [21, с. 62–65]. Це останнє зауваження Турека схиляє П. Поляка до роздумів над перспективою розробки теології науки з перспективи сепараціонізму [17, с. 44–51]. Така спроба, як здається, є ближчою до інтенцій не лише Турека, але й Іоана Павла II. Хоча другий з них не намагався створювати окремої богословської дисципліни (передусім папа розвивав вчення II Ватиканського Собору, реалізуючи свою пастирську місію), спрямованої на осмислення науки з у світлі божественного одкровення, але його ідеї можуть стати прикладом глибокої теологічної рефлексії стосовно антропологічного аспекту науки [6].

Висновки. Проєкт теології науки, ініційований Ю. Жицінським і розроблений М. Геллером, безумовно є цікавою спробою вирішити проблему відношення між наукою і релігією з боку теології. Така спроба стала реакцією на тенденційне підіймання теми «конфлікту» між цими двома способами пізнання реальності в контексті не тільки постанови сучасної наукової картини світу, але й трансформацій всередині царини католицького богослов'я: переоцінки «земних» цінностей, пошуків альтернативних по відношенню до сучасної філософії науки, богословських відповідей на питання про сенс науки як такої. «Зеленим світлом» для таких пошуків стали постанови II Ватиканського Собору, у яких було закріплено принцип автономії наук і теології, одночасно задекларувавши діалог між ними.

Проєкт теології науки Жицінського – Геллера мав за мету створення богословської дисципліни, спроможної осмислити феномен науки (а разом з ним і її предмет – матеріальний Всесвіт) в аксіологічних категоріях. Сам факт сотвореного Богом світу, як спільного предмету дослідження природознавства і теології, став для Геллера фундаментом, на якому можна будувати теологію науки, що задумувалася як інтелектуальний простір для інтеграції цих двох галузей знання на принципах антисепараціонізму і міждисциплінарності. Проте методологічні основи такої дисципліни є доволі проблемними, оскільки порушують принцип автономії як наук, так і богослов'я, а також дублюють питання, які вже розглядаються в інших напрямках філософії та теології. Слушна критика теології науки у версії Жицінського – Геллера однак не означає необхідності застосування «бритви Оккама» стосовно даної дисципліни, але потребує подальшого опрацювання.

Список використаної літератури

1. Душпастирська конституція про Церкву в сучасному світі. URL: https://katekhytyka-6.blogspot.com/p/blog-page_9.html
2. Енцикліка Fides et ratio Святішого Отця Йоана Павла II про співвідношення віри й розуму. URL: <http://dds.edu.ua/en/publications/publications/spiritual-cenacle/rik-viry-2012-2013/1115-fides-et-ratio.html>
3. Напюрковський С.Ц. Як займатися теологією / пер. з пол. К. Рассудіна. К.: Інститут Релігійних наук св. Томи Аквінського, 2010. 240 с.
4. Пальчик А. Аксіологія науки М. Геллера у контексті теологічного осмислення «земних» цінностей. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : Матеріали десятої Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників (Суми, 27-28 квітня 2023 р.)* / уклад. М.М. Набок. Суми : Сумський державний університет, 2023. С. 124–128.
5. Пальчик А.О. Панентеїстична думка Юзефа Жицінського. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. № 1. 2024. С. 179–189.
6. Пальчик А.О. Феномен науки у теологічно-антропологічній рефлексії Іоанна Павла II. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Вип. 40. 2023. С. 84–89.

7. Самардак М.М. Філософія науки: напрями, теми, концепції. Навч. посіб. К.: Вид-во «Парапан», 2011. 204 с.
8. Anderwald A. Otwarcie Kościoła na naukę. Od Piusa IX do Benedykta XVI. *Studia Nauk Teologicznych PAN*. (5) 2020. S. 265–279.
9. Bronk A., Majdański S. Teologia – próba metodologiczno-epistemologicznej charakterystyki. *Nauka*. 2/2006. S. 81–110.
10. Lubik A.M. Teologia rzeczywistości ziemskich. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, T. IX, 1961. z. 3. S. 32–33.
11. Heller M. Nauka i Teologia – niekoniecznie tylko na jednej planecie. Kraków: Copernicus Center Press, 2019. 128 s.
12. Heller M. Nowa fizyka i nowa teologia. Tarnów: Biblos, 1992. 151 s.
13. Heller M. Usprawiedliwienie Wszechświata. Kraków: Znak, 1984. 112 s.
14. Heller M. Wstęp do teologii nauki / *Teologia nauki* / Red. J. Mączka, P. Urbańczyk. Kraków: Copernicus Center Press, 2015. S. 13–22.
15. Macek W.M. Teologia nauki według księdza Michała Hellera. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2010. 175 s.
16. Oleksowicz M. Do we need a Theology of Science? *Cauriensia*. Vol. XV. 2020. P. 755–770.
17. Polak P. Teologia nauki w perspektywie metodologicznej. *Teologia nauki* / Red. J. Mączka, P. Urbańczyk. Kraków: Copernicus Center Press. 2015. S. 23–54.
18. Rodzeń, J. Teologia nauki – skazana na sukces? *Zagadnienia Filozoficzne w Nauce*. Nr 70. 2021. S. 235–242.
19. *Teologia nauki* / Red. J. Mączka, P. Urbańczyk. Kraków: Copernicus Center Press, 2015. 408 s.
20. Trombik K., Polak P., Teologia nauki – propozycja nowego otwarcia teologii na nauki. *Człowiek i Społeczeństwo*. T. LIV, 2022. S. 49–64.
21. Turek J. Metodologiczne ograniczenia prób unaukowania teologii. *Roczniki Filozoficzne*. 2001. LIX, nr 2. S.
22. Życiński J. W poszukiwaniu teologii nauki. *Nauka – religia – dzieje: II Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo, 6–9 września 1982 roku*. Red. J.A. Janik, P. Lenartowicz. Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1984. S. 80–85.

THE PROJECT OF THE THEOLOGY OF SCIENCE BY J. ŻYCIŃSKI AND M. HELLER: GENESIS AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES

Andrii Palchuk

*Institute of Theological Sciences of the Immaculate Virgin Mary
Kamyanets-Podilsky Diocese of the Roman Catholic Church
Hrushevskiyi str., 57, 32000, Gorodok, Ukraine*

This article examines the issues of theology of science, a new theological discipline developed by Polish thinkers Józef Życiński and Michał Heller since the 80s of the 20th century as an attempt to integrate Catholic theology with modern science, particularly the natural sciences. The main attention is paid to the genesis of the theology of science and the analysis of the methodological specificity of this discipline in the understanding of the mentioned authors. The genesis of the theology of science, on the one hand, is connected with the formation of the modern scientific view of the world, and on the other, with the transformations in the theological thought of the last century, in particular, the emergence of theological directions, focused on the “earthly” values, the attention given at the II Vatican Council to questions of science as a sphere of culture, with which the Catholic Church declared its intention to open dialogue etc.

These, as well as other factors and trends, prompted Catholic thinkers to intellectual search towards forming a theological discipline that would examine science in axiological dimension and from the perspective of Christian revelation.

The project of the theology of science, proposed by Życiński and Heller, had a distinct axiological character, and in its methodology, it assumed anti-separationism and interdisciplinarity, which were supposed to serve the integration of theology with the natural sciences. Życiński advocated the need for a theology of science in order to level the consequences of progressive specialization and dehumanization in the scientific sphere by forming a holistic picture of the world. Heller, who tried to develop a program of the discipline, defines two subjects of study of the theology of science: 1) science as a field of human activity (in particular, the phenomenon of science itself, its foundations, methodology and results) and 2) the world created by God. The criticism of the version of the theology of science presented by Życiński and Heller encourages further reflections.

Key words: theology of science, methodology of theology, antiseperationism, interdisciplinarity, Józef Życiński, Michał Heller.

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.18>

ІМІДЖЕВІ СТРАТЕГІЇ В КУЛЬТУР-КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ СУСПІЛЬСТВА

Ольга Проценко, Ірина Ушно, Лідія Комкова

*Національний аерокосмічний університет ім. М.С. Жуковського «ХАІ»,
гуманітарний факультет, кафедра філософії та суспільних наук
вул. В. Манька, 17, 61070, м. Харків, Україна*

У статті здійснено філософський аналіз феномену іміджу, що розглядається крізь призму його присутності в системі соціальних відносин, виступаючи як специфічне явище комунікативної культури в її змістовних та функціональних вимірах. Значна увага приділяється стратегічним компонентам цього феномену, які відіграють ключову роль у процесах соціальної взаємодії. Представлено ретельний порівняльний аналіз різних точок зору авторів, що представляють різноманітні наукові напрями соціогуманітарного знання, включаючи соціологію, психологію, лінгвістику, із урахуванням як науково-теоретичного підґрунтя, так і практичної значимості досліджуваного явища.

Особлива увага звертається на дефініцію та уточнення змісту поняття «імідж», який розкривається як унікальний феномен соціокультурних практик, що проявляється в процесі трансляції різних видів інформації та особливого роду соціально-культурного проектування. Автори статті наголошують на тому, що останнім часом результати досліджень іміджу та його ролі в інформативно-комунікативному просторі сучасної культури демонструють значне накопичення знань. Проте, залишається низка проблем дискусійного характеру, а також аспектів, що поки що не отримали достатньої уваги з боку фахівців у галузі філософських досліджень.

Філософське осмислення феномену іміджу є необхідним у світлі принципових змін у стані соціальної взаємодії та особистісного буття людини в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій. Саме тому імідж та іміджеві технології стають центральним об'єктом дослідження та головною метою цієї статті. Явище іміджевої стратегії аналізується з позиції етичної та естетичної нормативності, прав та свобод людини у контексті її особистісного самовизначення в рамках інформативно-цифрової площини сучасної комунікативної культури.

Ключові слова: аксіосфера, культура, комунікація, імідж, стратегія, етика, моральні вимоги, аерокосмічний інжиніринг, естетична норма, цінності, людина, суспільство.

Актуальність теми. Соціокультурний простір сучасності є надзвичайно складним та насиченим системою різноманітних механізмів прийому, передачі, збереження знань, а також поширення ідей, думок та вражень. Ускладнення цих процесів призводить до появи нових знаково-символічних утворень, які суттєво впливають на формування й упорядкування візуальних проявів комунікативної культури. У цьому контексті особливе місце займає імідж як безпосередній продукт складної соціальної активності людей, їхньої спільної діяльності та взаємодії.

Дослідження феномену іміджу набуло значного поширення в працях представників соціогуманітарних наук, таких як соціологія, психологія, політологія, що зрештою спричинило формування окремого наукового напрямку, відомого під назвою іміджелогія. На сучасному етапі вивчення іміджу здійснюється переважно в межах саме цієї дисципліни, і характеризується як науковим, так і практичним спрямуванням, що зумовлює його емпіричну орієнтацію.

Проте, значення теоретико-філософського аналізу іміджу та іміджевих стратегій на тлі філософської методології набуває особливої актуальності в умовах сучасних культурних, політичних та комунікативних трансформацій. Удосконалення життєвого світу людини вимагає дедалі більшої уваги до проблем іміджевих стратегій, адже вони безпосередньо впливають на культуру спілкування та ціннісні виміри існування. Виклики сьогодення, що постають перед суспільством, вимагають глибокого осмислення та відповідних наукових реакцій, оскільки від цього значною мірою залежить відповідь світової спільноти на актуальні проблеми.

Виклад матеріалу. Серед зарубіжних авторів, чії наукові роботи стали фундаментом для сучасного закордонного іміджезнавства, вагоме місце займають такі дослідники, як С. Блек, К. Болдуїн, Л. Браун, Ф. Дейвіс, Т. Морріс, М. Спійлен, Т. Хелз та багато інших. Їхні праці стосовно феномену іміджу починають набувати поширення переважно у середині ХХ століття, що зумовлено новими тенденціями в розвитку масової інформації та формуванням уявлень про публічну людину. Це зростання популярності пов'язане зі збільшенням масштабів публіситі, реклами та пропаганди, які у своїй соціальній активності були спрямовані на досягнення успіху.

Американський дослідник К. Болдуїн ще у 1956 році обґрунтував поняття «імідж» та виявив його значущість для досягнення ділового успіху. Завдяки його роботі термін «імідж» увійшов спочатку у діловий, а згодом і в науковий обіг, що сприяло подальшому дослідженню цього феномену. Болдуїн також дослідив міждисциплінарну природу іміджу, підкресливши його практичну необхідність для всіх публічних осіб. Його робота стала важливим внеском у розвиток іміджезнавства, визначивши його теоретичні та практичні аспекти, які й досі залишаються актуальними в сучасних дослідженнях [1].

Роботи сучасних зарубіжних авторів, присвячені дослідженню оригінальності та специфічності іміджу як соціокомунікативного культурного феномену, підкреслюють його визначну роль у політичній, економічній, шоу-бізнесовій та інших сферах суспільства кінця ХХ та початку ХХІ століть. В Україні проблема іміджу також викликала значний інтерес серед представників соціогуманітарних наук. Цікаві підходи до інтерпретації іміджу з точки зору пошуку його стійких складових запропонували такі дослідники, як І. Бондаренко, Л. Васильєва, Д. Вергун, В. Дячук, О. Плясун та інші.

У своїх наукових працях ці автори звернули особливу увагу на місце та роль іміджу в міжособистісному спілкуванні, наголошуючи на його психологічних детермінантах, а також на тісний зв'язок іміджу з кар'єрним зростанням та успіхом у соціальній та практичній діяльності, особливо в умовах публічних політико-правових відносин та економічних зв'язків. Важливим аспектом їхніх досліджень також стало вивчення впливу іміджу на індивідуальну та масову свідомість, а також можливостей цього феномену в удосконаленні та оптимізації як буденного, так і професійного життя людини. Зокрема, естетична складова іміджу може стати «ключовим аспектом пошуку гармонії в системі «Людина-Техніка-Середовище» [2, с. 96]. На прикладі аерокосмічного інжинірингу, естетика професійної діяльності реалізується у різних форматах, таких як імідж авіакомпаній та їхнього персоналу, імідж наземного сервісу та аеропортів, а також імідж професії та аерокосмічної сфери загалом. Це підкреслює важливість естетичної складової в контексті професійної діяльності, що має безпосередній вплив на формування позитивного образу як серед фахівців галузі, так і серед широкої громадськості.

Незважаючи на досить значний потенціал дослідження феномену іміджу, він і надалі потребує більш глибокого та ретельного науково-теоретичного осмислення й інтерпретації [3]. Це необхідно для отримання прогнозуючих факторів щодо його статусу в процесі

розгортання інформаційного простору в системі соціокультурних комунікацій, особливо в умовах віртуалізації суспільних відносин, що постає своєрідним орієнтиром для людей нашого історичного часу. У цьому складному процесі вирішальну роль відіграють загальні філософські методи аналізу, такі як діалектика, синергетика, герменевтика, феноменологія та прагматизм.

Епістемологічний та гносеологічний погляд на феномен іміджу розкриває його інформативний та трансляційний потенціал на основі взаємозв'язку між внутрішнім і зовнішнім, а також між сутністю та явищем, змістом і формою, одиничним, загальним і всезагальним. У формуванні феномену іміджу як самостійного явища соціальної дійсності діє не лише причинно-наслідковий зв'язок. Імідж поступово виникає в комунікативній культурі як складна система факторів, яка самоорганізується, перетворюючи хаотичність соціальних відносин на упорядковану та дисципліновану поведінку. Це, у свою чергу, сприяє поширенню стереотипів культурних форм спілкування та впливає на структурування суспільної взаємодії.

Таким чином, необхідність філософського осмислення іміджу в контексті сучасних соціальних і культурних змін стає дедалі очевиднішою, оскільки саме через таке осмислення можна краще зрозуміти та вплинути на динаміку розвитку соціокультурних практик у глобалізованому світі.

З погляду комунікативних практик, імідж постає своєрідним медіатором, що інтенсифікує та збагачує соціальні взаємодії, сприяючи переходу від приватного існування індивіда до публічного простору, де все таємне стає явним, а приховане – відкритим. Імідж оригінально структурує соціальні зв'язки та людські контакти, висвітлюючи сутність соціокультурного досвіду особи в її індивідуальній діяльності та розумінні ціннісних характеристик існування. Тому імідж несе в собі комплексне та сконцентроване знання, що, трансформуючись, стає як вербальними, так і невербальними засобами організації соціальної діяльності.

Імідж здатний створювати унікальний символічний простір, що визначає формування стратегічних дій соціального суб'єкта в межах протиріччя між реальними та віртуальними формами його існування у системі соціальних зв'язків, що продукують численні іміджеві технології. Ці технології обумовлюють появу нових понять, таких як імідж товару, послуг, організації, міста, країни, а також не тільки індивідуума, але й спільноти, будь-якого об'єднання. У сучасному інформаційно-комунікативному просторі на кожне соціокультурне явище накладаються іміджеві маркери. Такий стан іміджу в площині соціокультурних комунікацій сьогодення потребує додаткового аналізу його використання в межах термінологічних та понятійно-категоріальних рамок.

Термінологічно поняття «імідж» походить від латинського слова «*imago*», яке певним чином пов'язане з іншим латинським словом «*imitari*», що означає імітувати, або від слова «*image*», що у буквальному перекладі з англійської чи французької означає «образ». У своєму функціональному призначенні образ безпосередньо пов'язаний із пізнавальною діяльністю людини загалом. У філософсько-гносеологічній інтерпретації образ виникає в процесі розгортання чуттєвих форм пізнання: відчуття – сприйняття – уявлення. Відчуття дають знання про окремі властивості речей. Сприйняття об'єднує ці відчуття в єдину систему, завдяки чому створюється образ як певна цілісність. Нарешті, на етапі уявлення відбувається відтворення та існування образу вже без безпосереднього контакту суб'єкта пізнання з предметною реальністю. Цей образ починає існувати незалежно від джерельної основи свого виникнення, «відриваючись» від неї, і має тенденцію до набуття статусу іміджу як імітації стосовно своєї змістовності. У певних випадках це може призводити

до виникнення ілюзій. Від цього залежить не лише зміст поняття «імідж», але й різниця у його функціонуванні.

В «Американському словнику англійської мови» Ноя Вебстера 1828 року, одному з перших джерел, що інтерпретують поняття «імідж», цей термін визначається як уявний образ або копія, подібність якої створюється в уяві завдяки фантазії або спогаду [4]. В цьому контексті імідж трактується як штучна імітація або представлення зовнішньої форми будь-якого об'єкта, особливо особи, в суспільній або індивідуальній свідомості через засоби масової комунікації та психологічного впливу. Наприклад, автори «Словника іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання» С.П. Бирик та Г.М. Сьота підкреслюють, що імідж є цілеспрямовано сформованим образом (будь-якої особи, явища, предмета тощо) з метою емоційно-психологічного впливу на когось для популяризації, реклами тощо [5]. Це свідчить про те, що імідж не просто існує, але його можна створювати, формувати та використовувати для досягнення конкретних цілей.

Аналізуючи різні підходи до визначення поняття іміджу та його використання в соціокультурній комунікації, слід зазначити, що імідж – це не просто будь-який образ, а зовнішній, спеціально створений суб'єктом, будь то особа, спільнота або організація, для реалізації своїх цілей, певного інтересу, програмованих рішень і дій з метою отримання бажаного результату. Таким чином, основними функціями іміджу є функція комунікативного посередника між індивідом і соціумом, функція формування культури поведінки та функція публіситі. У сучасних умовах значення іміджу зростає, що пов'язано зі збільшенням його попиту в суспільстві. Його роль як транслятора ціннісних координат і значень підвищується завдяки розширенню інформаційного простору та збагаченню аксіологічної сфери сучасного суспільства.

У зв'язку з цим поряд з поняттям «імідж» актуалізується і більш широке за обсягом поняття – «іміджева стратегія». В ньому поєднуються як характеристики самого іміджу, так і технології його створення та просування у практичну площину соціальної діяльності. Як приклад використання терміну «іміджеві стратегії» в науковому контексті можна навести дослідження феномену публічної людини, яке запропонувала Л.А. Васильєва. Авторка аналізує комплекс об'єктивних умов і суб'єктивних чинників, що впливають на реалізацію публічності людини через новітні прийоми створення іміджу. Іміджева стратегія, як комплекс дії обумовлює здатність позиціонувати себе, знайти певні маркери, щоб стати кимось у просторі та часі [6, с. 218–232]. Таким чином, іміджева стратегія – це оригінальний спосіб самостворення і самореалізації соціального суб'єкта, що дозволяє йому досягати автентичності через значні перетворення і трансформації зовнішнього образу та дій, пов'язаних з ним, у сфері соціальних, культурних, політичних та економічних практик.

В соціокультурному середовищі іміджева стратегія являє собою різновид нетрадиційної проектної діяльності, яка належить до сфери творчої активності і може розглядатися як «ідеально-мислиме уявлення про кінцевий продукт (параметри певного явища, нові якості об'єкту), що проходить шлях від проблематизації вихідного стану об'єктної галузі проектування через формулювання цільових настанов до визначення конкретних методів зміни ситуації» [7, с. 165]. Проект, на основі якого формується іміджева стратегія, з одного боку, демонструє духовно-ціннісне перетворення, тобто реалізацію нових ідеальних моделей морально-етичної досконалості, добродійності, довіри, єдності та взаєморозуміння в співпраці. З іншого боку, він виступає як символічний конструкт, що створює іншу можливість реальності за допомогою образу, знака, символу.

Ця роль притаманна іміджу, який виступає як символічний образ у формі знака, сигналу або прикмети, що характеризує людину, її діяльність, організацію, компанію чи

вироблений продукт. Стратегічний статус іміджу виникає внаслідок цивілізаційних перетворень у суспільстві, які характеризуються ускладненням зв'язків і контактів між суб'єктами, де особливу роль відіграє етикет як важливий елемент візуальної комунікації. Етикетна нормативність упорядковує, регламентує, кодує та оформлює поведінку, створюючи наочний зразок для наслідування. Тому «візуальна сторона поведінки, регульована етикетом, знайшла своє прикладне застосування в іміджелогії й іміджмейкерстві» [8, с. 3–5]. У наш час іміджева стратегія також реалізує статусні показники особистості, зокрема репутацію та авторитет, завдяки дотриманню вимог цифрової етики та правил цифрового етикету. Ці аспекти стали невід'ємною частиною сучасної іміджевої діяльності, що сприяє створенню та підтриманню позитивного образу як у фізичному, так і в цифровому просторі.

Елементи системного іміджевого образу мають чуттєво сприймальні форми, що для оптимального сприйняття й асиміляції схильні до використання художньо-виражальних засобів. Завдяки естетизації, імідж глибоко проникає у сферу візуальної культури й починає домінувати у комунікативному просторі суспільних відносин, виступаючи важливим медіатором у реалізації потреб та інтересів соціального суб'єкта. Як зазначає Полін Браун, сучасний фахівець у галузі бізнес-комунікацій, естетична домінанта створює «непомітний дизайн і чуттєву насолоду» від усього, що пропонується для використання або придбання. Ця естетична складова може впливати на чуттєве сприйняття, підсилюючи або нейтралізуючи насолоду, а в деяких випадках навіть повністю девальвуючи її [9, с. 55–57]. Уся система визначень, що формується в межах іміджевої стратегії, складається в єдиний комплекс, який обов'язково проходить спеціальне декорування, стаючи оригінальним кодом у системі «означуваного та означуваного» як зібраний образ. У сфері візуальної культури імідж стає надзвичайно важливим елементом соціальних відносин і самовизначеності особистості в її свідомому або несвідомому суспільному житті. У цьому контексті головна функція іміджу полягає в оформленні прихованих об'єктивних соціальних процесів або станів, що мають ціннісну значимість для політичної сфери суспільства, бізнесу та будь-яких проявів повсякденного життя.

Висновки. У комунікативному просторі сучасного суспільства імідж та іміджеві стратегії набувають нових горизонтів у своїх функціонально-рольових характеристиках. Імідж інтегрується у різноманітні канали трансляції інформації, створюючи оригінальну символічну картину аксіосфери сучасного суспільства. Цей процес сприяє передаванню ціннісних пріоритетів і повідомлень як вербального, так і невербального характеру, тим самим підсилюючи сигнали морального та естетичного змісту. Іміджеві стратегії безпосередньо впливають на формування культури спілкування і культурної поведінки окремої людини через етикетну імперативність, що сприяє створенню сучасних міфологем та удосконаленню проявів віртуального буття.

З огляду на це, всебічний аналіз феномену іміджу та іміджевих стратегій у різних сферах соціальної комунікації не тільки не втрачає своєї актуальності в просторі сучасного наукового соціогуманітарного знання, але й потребує посиленого застосування філософської методології. Особливо це стосується таких підходів, як діалектика, синергетика, герменевтика та феноменологія, які здатні розширити межі розуміння соціальних процесів і надати глибше осмислення взаємодії між іміджем і соціальними структурами.

Список використаної літератури

1. Boulding, K. E. *The image: Knowledge in Life and Society?* Ninth printing, 1973, Copyright by The University of Michigan 1956, 198c.

2. Ushno I. Aesthetics in the «man-machine-environment» system: the search for harmony // "Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 2024, 2(61), С. 91-102. <https://doi.org/10.21564/2663-5704.61.304639>
3. Вергун Д. В. Соціокультурні контексти функціонування іміджу / Д. В. Вергун // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – Вип. 6. – С. 38-40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2015_6_11.
4. Webster's 1828 Dictionary, Electronic Version by Christian Technologies, Inc. <https://webstersdictionary1828.com/Dictionary/Image>
5. Библик С.П., Сютя Г.М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С.Я.Єрмоленко; – Харків: Фоліо, 2006, 623с.
6. Васильєва Л.А. Людина публічна в культур-комунікативному просторі сучасності: Монографія. – Харків: Мачулін, 2019, 368с.
7. Оленина О.Ю. Трансформації мистецтва в комунікативній культурі соціуму: Монографія. – Х., 2010, 256с.
8. Проценко О.П. Етикет у просторі практичної філософії. – Харків ХНУ, 2002, 240с.
9. Браун П. Естетичний інтелект: як його розвинути й використовувати в бізнесі й житті / пер з англ. Я.Машико. – Харків : ВД «Фабула», 2024, 272с.

IMAGE STRATEGIES IN THE CULTURAL-COMMUNICATIVE SPACE OF SOCIETY

Olga Protsenko, Iryna Ushno, Lidiya Komkova

*National Aerospace University named after N.E. Zhukovskiy "KhAI",
Faculty of Humanities, Department of Philosophy and Social Sciences
V. Manka Street, 17, 61070, Kharkiv, Ukraine*

The article presents a philosophical analysis of the phenomenon of image, examined through the lens of its presence within the system of social relations, where it functions as a specific aspect of communicative culture in both its substantive and functional dimensions. Significant attention is given to the strategic components of this phenomenon, which play a crucial role in the processes of social interaction. A thorough comparative analysis is offered, exploring various perspectives from scholars across different branches of socio-humanitarian knowledge, including sociology, psychology, and linguistics, taking into account both the theoretical foundation and the practical significance of the phenomenon under investigation.

Particular emphasis is placed on the definition and clarification of the concept of "image", which is revealed as a unique phenomenon within socio-cultural practices, manifesting in the transmission of various forms of information and as a distinct form of socio-cultural projection. The authors of the article highlight that recent research on the image and its role in the informational-communicative space of contemporary culture has led to a significant accumulation of knowledgeю relations and the formation of behavioural stereotypes among individuals. However, a number of issues of a contentious nature remain, as well as aspects that have yet to receive adequate attention from scholars in the field of philosophical inquiry.

The philosophical understanding of the image phenomenon is deemed necessary in light of fundamental changes in the state of social interaction and personal existence in an era marked by the rapid development of information technologies. Consequently, image and image technologies become the central focus of research and the primary objective of this article. The phenomenon of image strategy is analysed from the standpoint of ethical and aesthetic norms, as well as the rights and freedoms of individuals, within the context of their personal self-determination in the informational-digital sphere of contemporary communicative culture.

Key words: axiosphere, culture, communication, image, strategy, ethics, moral requirements, aerospace engineering, aesthetic norms, values, human, society.

УДК 37.012:159.9.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.19>

ДИТИНА У ПОСТ-ПАСИВНИХ ПРАКТИКАХ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ: ВТЕЧА ВІД ВІЙНИ ЯК ВИМУШЕНА ОСВІТНЯ МОБІЛЬНІСТЬ

Наталія Радіонова

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, кафедра філософії
вул. Валентинівська, 2, 61168, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>*

Людмила Швидун

*Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради», кафедра дошкільної та початкової освіти
вул. Володимира Антоновича, 70, 49006, м. Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>*

Статтю присвячено дослідженню специфіки самореалізації дитини у пост-пасивних практиках життєтворчості. Освітню мобільність пропонується розглянути в її багатоманітності та амбівалентності проявів, які можуть як спонукати людину до духовних проривів, так і гальмувати її особистісний розвиток. Основний акцент зроблено на виявленні адаптаційного механізму освітньої та академічної мобільності в життєвих реаліях втечі від війни. У зв'язку з чим здійснене розрізнення між різноманітними моделями життєтворчості з акцентом на пасивних і пост-пасивних практиках життєтворчості. Доведено, що специфічною ознакою пасивних практик є механічне нашарування різноманітних соціокультурних синтезів, а пост-пасивні практики життєтворчості моделюються в результаті активного і творчого опанування дійсності, через розуміння соціальних і культурних кодів чужого. Велике значення в процедурі пізнання досвіду Іншого виконує освіта. Також доведено, що завдяки педагогічній підтримці українські діти-біженці, які навчаються в школах ЄС, а не лише дистанційно в національній, демонструють високий рівень довіри та відкритості до нового знання та способу життя. Навіть якщо родина, переважно одна мати, відчуває прірву у всіх сегментах соціального і повсякденного простору, а її соціальні контакти зводяться до мінімуму інтернет-спілкування з родиною, яка залишилася на Батьківщині, дитина здійснює прорив у пост-пасивність завдяки особистим контактам та педагогічній любові. У освітньому просторі відбувається перетинання та об'єднання досвіду родинного та суспільного життя, що визначає специфіку самореалізації дитини в пост-пасивних практиках життєтворчості. Вагомим чинником формування активної життєвої позиції є філософія мистецтва жити. Доведено, що освітня мобільність в реаліях війни набуває екзистенційних смислів, починає сприйматися як стабілізатор безпеки життя, новий шанс відбудувати індивідуальну життєву траєкторію у мирному просторі, що вже саме по собі сприймається людиною як надія на неповернення. Усе це посилює ризик зовнішньої освітньої мобільності перетворитися на еміграцію, продукує додаткові виклики національній системі освіти та національній державі.

Ключові слова: дитина, життєтворчість, війна, пост-пасивність, освітня мобільність, соціокультурні синтези, інтеркультурний досвід, мистецтво жити.

Постановка проблеми. У добу глобалізації прискореними темпами відбувається розмивання культурних, соціальних та політичних кордонів як у віртуальному просторі глобальної мережі Інтернет, так і в ситуації фактичності самоствердження світової спільноти. Спостерігається загрозлива тенденція втрати людиною культурної ідентичності, яка традиційно пов'язується з родиною та національною приналежністю. Це торкається також

комплексу смислів, який асоціюється з трудовою, освітньою та академічною мобільністю, як бажаною/небажаною стратегією життєтворчості. У цьому зв'язку варто зазначити, що у нормальній повсякденності мирного життя освітня і академічна мобільність переважно сприймалася у позитивному сенсі: як новий вектор життєтворчості та самореалізації особистості. Цим пояснюється й домінування життєвих інтересів особистості, активного учасника програми освітньої мобільності, над інтересами її пасивних учасників-членів родини. Хоча ця проблема латентно присутня майже в кожній ситуації, пов'язаній з мобільністю чи то освітньою, чи трудовою, досить однак часто ігнорується або маскується у парадоксальний спосіб – інвестиції у спільне майбутнє.

Треба зазначити, що в сучасних рефлексіях відбувається уточнення життєвих смислів, які включають у себе поняття «мобільність». Зокрема, актуалізується питання не тільки можливості адаптації до нових соціокультурних умов активного учасника освітньої або трудової мобільності, але й пасивних учасників, переважно якими є діти, залишені вдома з одним із батьків. Разом з цим треба зауважити, що основний акцент буде зроблено на дослідженні моделей життєтворчості, спричинених війною у просторі ненормальної повсякденності сьогочасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Життєтворчість, філософія як спосіб життя, мистецтво жити – ці теми останнім часом є наскрізними у філософсько-педагогічних та соціально-психологічних дослідженнях. Варто відзначити таких дослідників, як: П. Адо, М. Култаєва, А. Моруа, Л. Сохань, І. Степаненко. Дослідження освітньої мобільності з акцентом на амбівалентності її смислів у життєвому просторі людини здійснено у працях В. Андрущенко, М. Бойченка, Л. Рибалко, Д. Свириденка, Л. Швидун. Проте, навіть з огляду на той факт, що у філософсько-педагогічному дискурсі феномен дитинства й дитини не втрачає дослідницької активності, починаючи з часів Ж.-Ж. Руссо та І. Канта, проблема дитини у програмах освітньої мобільності та впливу, який чинить «екстремальна мобільність» на життєвий світ дитини є малодослідженою у просторі філософії освіти.

Формулювання мети статті. Визначити специфіку самореалізації дитини в пост-пасивних практиках життєтворчості, дослідити освітню мобільність як механізм соціальної і культурної адаптації в життєвих реаліях втечі від війни.

Виклад основного матеріалу. Вимушені практики життєтворчості, зокрема, міграція і біженство для великої кількості наших співвітчизників, переважно це жінки та діти, уже майже два з половиною роки є життям-реальністю. Нові життєві реалії з якими стикаються зовнішньо чи внутрішньо переміщені особи змінюють їх власний хронотоп, відбувається ніби сповільнення біологічного часу, який масштабується в ситуації перебування в очікуванні того моменту, коли закінчиться війна і можна буде повернутися до звичайного життя. Якщо внутрішньо переміщені особи не випадають із реальності війни, навіть коли поруч не ведуться бойові дії, «терор з повітря», як його влучно визначив П. Слотердайк [1], контекстуально присутній у повсякденному житті кожного українця. Відчуття перебування у небезпечному середовищі, адже сьогодні в Україні немає безпечних територій, де людина може почуватися впевнено як у довоєнні часи, здійснює внутрішню мобілізацію її сутнісних сил у чітко визначених обов'язках – працювати, навчатись, піклуватись про близьких, створювати навкруги себе міжособистісний простір, дотримуючись добре відомих із дитинства правил спілкування та поведінки. Інша справа – зовнішньо переміщені особи. Навіть, якщо людина не відчуває культурний шок, добре розуміє культурні коди та вільно володіє мовою країни, до якої вона переміщена, вона відчуває прірву у всіх сегментах соціального і повсякденного простору, тож потребує суспільного супроводу. Життєтворчість у таких контекстах є ускладненою та здійснюється, як правило, не через

органічне залучення у новий міжособистісний простір, як це відбувається у світі «своїх», а шляхом механічного нашарування соціокультурних синтезів «сполучних (мостових), понад кордонами традиційних спільнот – родинних, етнічних, національних, релігійних» [2, с. 283]. Це спричинює подвійний ефект. Людина капсулізується у пасивних практиках життєтворчості і віддає перевагу відносинам зі «своїми» за допомогою інтернет-зв'язку, потрапляючи у пастку «очікування» моменту повернення додому. Така життєва стратегія досить часто є причиною психічної й фізичної втоми, втрати інтересу до життя, формування ресентименту та абсолютного неприйняття світу «чужого». Інша крайність – людина занадто активно прагне асимілюватися з «чужими» навколо себе, як наслідок, втрачає емоційні й соціальні зв'язки зі світом «своїх». Те, що людина завжди віддає перевагу «своєму» світу не підлягає сумніву. Перебування в колі рідних, зрозумілих з дитинства традицій, звичаїв, культури, мови забезпечують не тільки відчуття психічного комфорту й безпеки, але й відчуття загальної ідентичності, приналежності та спільності. Світ «своїх», навіть якщо він не кращий за інші світи є світом пізнаним. Перебування у просторі «чужого» визиває у людини дискомфорт, тривожність, навіть стрес, а також потребує від неї інтелектуальних та психічних, вольових зусиль. На виклики «Чужого» згідно з Б. Вальденфельсу: «ми відповідаємо не просто в монотонній формі, тобто даємо відповіді, якими ми вже володіємо, передаємо далі наявні відповіді, як у невпинному потоці традицій, а відповідаємо на нього у винахідній і творчій формі, тобто даємо те, чого не маємо» [3, с. 123].

Процедура опанування «чужого» є надзвичайно складною, вимагає значних зусиль та відповідної світоглядної та інтеркультурної підготовки, навіть у ситуації нормальної повсякденності. У ситуації невизначеності, коли люди вимушені залишати свою країну, шукати захисту та безпеки на чужині, повернення до нормального життя є складним: по-перше – людина повинна відпустити біль втрати домівки та розлуки з родиною; по-друге – пристосуватися до нових суспільних і поведінкових норм, подолати культурний та мовний бар'єри; по-третє – владнати юридичні питання, пов'язані з отриманням статусу біженця, права на працевлаштування та соціальні виплати; по-четверте – поновити навчання дітей у школі та організувати власну освітню, мовну і професійну перепідготовку. Цей список не вичерпується зазначеними вище викликами, які постають перед біженцями, що вимушені відбудовувати власне життя та життя своїх дітей у вимушених практиках життєтворчості. Страх перед новими викликами може викликати почуття відчуженості, непотрібності, невпевненості у власних силах, призвести до ізоляції та пасивності. Людина, яка потрапила у скрутні обставини, потребує супроводу філософії мистецтва жити, серед основних настанов і практичних рекомендацій якої – самопіклування про себе або «культура себе», базисною основою якої є готовність людини діяти у непередбачуваній ситуації, приймати виклики і прогнозувати їх наслідки, готовність до особистої відповідальності [4, с. 148]. Культура себе передбачає вихід за межі пасивності та активне включення до процесу життєтворчості у її пост-пасивних практиках.

Рефлексуючи з приводу специфіки міжособистісного простору «пізньої сучасності», П. Штомпка акцентує увагу, що «зростає важливість відносин із «чужими серед нас» – чужими мовно, культурно, релігійно, цивілізаційно – внаслідок посилення міграційних процесів, пов'язаних з нерівномірним економічним розвитком у світі, політичним переслідуванням, локальними війнами» [2, с. 283].

Цьому також сприяє глобальна політика відкритості, принаймні європейських країн, для трудової і освітньої міграції. Коли розпочалася повномасштабна війна рф проти українського народу, європейські країни запропонували українським біженцям широкий спектр підтримки, у тому числі й в галузі освіти. Це освітня і академічна мобільність для студентів,

магістрантів, аспірантів та викладачів, шкільних учителів. Були створені групи солідарності ЄС з питань освіти та підтримки українських дітей, які набувають складний і травматичний досвід біженства. За оцінкою ООН, починаючи з 2022 року 8,25 мільйонів українців стали біженцями. Понад 5,14 мільйонів з українських біженців подали заявку на отримання статусу тимчасового резидента в країнах Європи. В європейських школах навчається близько 450 тисяч дітей [5]. Безперечно, кількість українських громадян, які інтегруються в інші соціальні та культурні простори заставляє замислитися про вичерпаність вітчизняного інтелектуального ресурсу. Інакший висновок, який можна зробити, звернувшись до аналізу статистичних даних, які теж стосуються дітей війни – станом із 24 лютого 2022 року по 30 липня 2024 року маємо 564 загиблих, 1 489 поранених, 15 постраждалих від сексуального насильства, 1 952 зниклих, 30 515 знайдені, 19 546 депортовані та/або примусово переміщені, 388 повернені [6], вражає своєю жахливістю. Зовнішня освітня мобільність в умовах війни – це перш за все шанс на втечу від війни. Сміслова й семантична абсурдність і нелогічність цієї тези нівелюється базовими смислами онтоантропології, яка фокусується на бутті та існуванні людини в загальному сенсі, як продовження роду людського

Самоочевидно, що в еволюційному та в цивілізаційному поступі дитина є безцінним біологічним і соціокультурним ресурсом. Будь-які форми насильства, знущання та вбивство дітей є злочином проти людства. Конвенція ООН про права дитини вимагає захисту дітей від будь-яких форм насильства (резолюція 44/25 від 20.11.1989, ратифікована 193 країнами світу) [7].

Освітня мобільність навіть у ситуації нормальної повсякденності завжди несе ризик перетворення на еміграцію. У реаліях війни зовнішня освітня мобільність сприймається як стабілізатор безпеки життя, новий шанс відбудувати індивідуальну життєву траєкторію у мирному просторі, що вже саме по собі сприймається людиною як надія на неповернення. Для багатьох людей, особливо молоді, специфічною ознакою якої є здатність до ідеалізації та міфологізації власної індивідуальності, такі словосполучення як «свобода пересування», «просторова мобільність» набувають сакрального сенсу. Горизонтальна мобільність розглядається ними як вертикальна мобільність, що автоматично призводить у рух бажану стратегію самореалізації, актуалізуючи інстинктивну програму самовиживання, так звану «культуру хапуг» [8, с. 66]. У певному сенсі така модель нагадує гоголівського Акакія Акакійовича, який поняття «індивідуальний соціальний ліфт» ототожнював з появою нової шинелі. Перефразовуючи це в антропологічних термінах – «шинель» для гоголівського героя була єдиним, що надавало сенс життю. Не бажаючи відкрити справжній смисл освітньої мобільності, індивіди, які долучилися до програми академічної мобільності з єдиною метою – емігрувати, почуваються в освітньому середовищі маргіналізованими, втрачають шанс на здійснення «справжньої» академічної мобільності. Адже, «справжня» академічна мобільність – це здобуття знань, набуття професійної компетентності, набуття інтеркультурного досвіду, розширення індивідуальної соціальної ідентичності, задля служіння своїй Батьківщині, а не для еміграції [9, с. 120].

Амбівалентність досвіду просторової мобільності в моделях життєтворчості людини є вражаючим. У більш абстрактному сенсі життєтворчість – це своєрідна лабораторія у просторі історичної антропології, яка пропонує різноманітні моделі духовного самоздійснення й занепаду людини, серед яких найбільш поширеними є – життя-мрія, життя-гра, життя-реальність, життя-фкція, життя-відчуженість тощо. Індивідуальна життєтворчість може здійснюватися у статичних, динамічних та змішаних моделях. Будь-яка з цих моделей, як вже зазначалося вище, може бути як бажаною та планованою у життєвій стратегії людини, так і не бажаною, непланованою та вимушеною.

Навіть, якщо освітня мобільність є вимушеною, а справжньою метою є втеча від війни, феноменологічна редукція у поєднанні з культурно-антропологічним та філософсько-освітнім підходом дозволяють виявити прихований потенціал унікального досвіду освітньої та академічної мобільності у складноструктурованих контекстах життєвого світу дитини.

Як вже зазначалося вище, завдяки педагогічним ідеям Руссо і Канта, образ дитини набув особливого статусу та певної ідеалізації в суспільній свідомості. Ствердження ідеї унікальності дитини та світу дитинства посилює принцип дитиноцентризму у вітчизняних освітньо-виховних стратегіях і практиках. Така тенденція простежується у рефлексіях сучасної західної філософії освіти. Це пояснюється, як зазначає М. Култаєва, «спробою обґрунтувати метатеоретичне бачення перспектив людини через дитину як резерв і потенціал для оновлення і подальшого розвитку людства» [10, с. 118]. Ця стратегія визначає цілеспрямовану політику ЄС у галузі освіти та виховання дітей, є органічним продовженням гумбольдтіанства. Всебічний розвиток дитини як пріоритет гуманістичної концепції Гумбольдта, не може здійснюватися поза культурою. За переконанням П. Гілена не сім'я, а культура визначає основу суспільства. Він пише: «Освіта і культурний сектор зазвичай відповідають за соціалізацію, кваліфікацію й суб'єктивізацію громадян, і саме тому вони становлять підвалини будь-якої спільноти» [8, с. 67]. Серед освітніх пріоритетів країн ЄС можна зазначити забезпечення високого рівня якості освіти на всіх рівнях – від шкільної до університетської, підтримка академічної мобільності через гранти та стипендії, сприяння культурному обміну та ствердження культури свободи, право на навчання. Це право застосовується всіма європейськими країнами до дітей-біженців. До загальних практичних аспектів підтримки українських дітей, характерних для всіх навчальних закладів ЄС належить, зокрема, безплатний доступ до навчальних матеріалів, психологічна підтримка, адаптаційні та білінгвальні класи, безплатні мовні курси тощо.

На відміну від дорослих, діти є більш відкритими до відносин з іншим та чужим. Чи то міжособистісні відносини, нові соціальні та освітньо-культурні практики, вони швидше долають комунікативні кордони та вивчають іноземні мови. Високий рівень адаптивності до нових умов проживання зменшує психологічне навантаження від перебування «серед чужих», із яким дуже складно справляються дорослі, що дозволяє дітям зберігати гарний настрій. Вони порівняно з дорослими більш фізично активні, як правило, мають хобі, люблять спілкуватися з однолітками в ігровій формі, вміють фокусуватися на позитивних моментах життя та сприймають нове й незнайоме як відкриття нових горизонтів у власному житті.

Багато в чому така позитивна поведінка дітей-біженців зумовлена подвійною рольовою реальністю життєвого світу дитини. Адже, дитина належить одночасно до світу родини і світу школи. Надскладним завданням і суспільною місією вчителя завжди було завдання конструювання моделі життєтворчості дитини, результатом якої буде гідне доросле життя [11, с. 139]. Перебування у системі педагогічних відносин має антропологічну передумову формування людини, створення умов для її саморозвитку в освітньому просторі. Специфічною ознакою цього простору є те, що він принципово відкритий та інтегрується в соціальний та культурний простори, залучаючи агентів і адресатів педагогічного процесу.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. У сучасних соціокультурних контекстах проблема освітньої та академічної мобільності набуває нових обертів, що певною мірою є реакцією на інтенсивне вторгнення в життєвий світ людини різноманітних суспільних інновацій постіндустріального зразка. Багатовимірність феномену освітньої мобільності, амбівалентність її комбінацій

та скритих смислів, які проявляються у парадоксальний і неочікуваний спосіб, створюють умови як для духовного розвитку людини, так і для духовного занепаду. У практичних аспектах життєтворчості це проявляється як пост-пасивність (культура себе, самопіклування, мистецтво жити) або пасивність (інертність, аксіологічний нігілізм, відчуження, саморуїнація). Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях проявляється як механізм соціальної та культурної адаптації в життєвих реаліях втечі від війни. Навіть, якщо освітня мобільність вимушена та в певному сенсі чинить формальний примус на людину, вона виконує функцію медіатора між «своїм» та «чужим» світом, пом'якшуючи тиск і домагання Чужого. У освітньому просторі відбувається перетинання та об'єднання досвіду родинного та суспільного життя, що визначило специфіку самореалізації дитини в пост-пасивних практиках життєтворчості.

Дослідження феномену освітньої та академічної мобільності, як і участь у програмах такої мобільності, переважно здійснюються на більш дорослій аудиторії (бакалаври, магістри, аспіранти, викладачі), тож потребує подальших розвідок дослідження специфіки та умов здійснення освітньої мобільності дітьми молодшого та середнього віку, а також ризиків наслідків у стратегіях життєтворчості дитини.

Список використаної літератури

1. Слотердаjk П. Терор з повітря / пер. з нім. О. Григоренко. Харків: ist publishing, 2023. 112 с.
2. Штомпка П. Соціальний капітал. Теорія міжособистісного простору / пер. з пол. М. Яковина, Київ: Дух і літера, 2022. 400 с.
3. Вальденфельс Б. Топологія Чужого: студії до феноменології Чужого. Київ: ППС, 2002, 2004. 206 с.
4. Степаненко І., Степаненко Н. Філософія мистецтва жити: концептуальні контури і освітні імплікації у суспільстві ризику. *Філософія освіти*, 2013. № 1 (12). С. 140–161.
5. Суспільне Новини. У школах країн ЄС навчається близько 450 тисяч українських дітей – єврокомісарка з питань внутрішніх справ. URL: <https://suspilne.media/497968-u-skolah-krajin-es-navcaetsa-blizko-450-tisac-ukrainskih-ditej-evrokomisarka-z-pitan-vnutrisnih-sprav/> (дата звернення: 31.07.2024).
6. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 31.07.2024).
7. Конвенція про права дитини. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 31.07.2024).
8. Гілен П. Ляйстер Т. Культура в підмурках громадянського суспільства: зб. статей, пер. з англ. Я. Стріха, Харків: ist publishsng, 2023. 123 с.
9. Радіонова Н., Швидун Л. Освітня мобільність в екстремальних життєвих ситуаціях. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політог. студії*, Вип. 44. 2022. С. 116–122.
10. Култаєва М. Д. Дитина у рефлексіях сучасної західної філософії освіти: досвід теоретичного осмислення. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2012. Вип. 39. С. 118–129.
11. Култаєва М., Панченко Л., Радіонова Н., Григорова Н. Педагогічна любов у мінливих соціокультурних контекстах: комплемантарність антропологічного і функціоналістського підходів. *Міждисциплінарні дослідження складних систем*. 2022. № 21. С. 134–146.

CHILD IN POST-PASSIVE PRACTICES OF LIFE CREATION: ESCAPING WAR AS FORCED EDUCATIONAL MOBILITY

Natalia Radionova

Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Skovorody,

Department of Philosophy

Valentynivska st., 2, 61168, Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

Liudmyla Shvydun

Department of Preschool and Primary Education Communal Institution of Higher Education

“Dnipro Academy of Continuing Education” Dnipropetrovsk Regional Council”,

V. Antonovycha str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7286-8103>

The article is dedicated to studying the specifics of child self-realization in post-passive practices of life creation. Educational mobility is proposed to be considered in its diversity and ambivalence of manifestations, which can both stimulate spiritual breakthroughs and hinder personal development. The main emphasis is placed on identifying the adaptive mechanism of educational and academic mobility in the life realities of escaping from war. In this context, a distinction is made between various models of life creation, focusing on passive and post-passive practices. It is proven that a specific feature of passive practices is the mechanical layering of various sociocultural syntheses, whereas post-passive life creation practices are modeled as a result of active and creative mastery of reality, through understanding the social and cultural codes of the foreign. Education plays a significant role in the procedure of comprehending the experience of the Other. It is also shown that, with pedagogical support, Ukrainian refugee children studying in EU schools, not just remotely in national ones, demonstrate a high level of trust and openness to new knowledge and ways of life. Even if the family, mostly a single mother, feels an abyss in all segments of social and everyday space, and her social contacts are minimized to internet communication with the family left in the homeland, the child makes a breakthrough into post-passiveness through personal contacts and pedagogical love. In the educational space, the experience of family and public life intersects and unites, defining the specifics of the child's self-realization in post-passive life creation practices. A significant factor in forming an active life position is the philosophy of the art of living. It is proven that educational mobility in the realities of war acquires existential meanings, begins to be perceived as a stabilizer of life security, a new chance to rebuild an individual life trajectory in a peaceful space, which in itself is perceived as hope for non-return. All this increases the risks of external educational mobility turning into emigration, producing additional challenges for the national education system and the national state.

Key words: child, life creation, war, post-passiveness, educational mobility, sociocultural syntheses, intercultural experience, art of living.

УДК 1:37(075.8):355

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.20>

ФІЛОСОФІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ НАУКОВИЙ ТА ДИСЦИПЛІНАРНИЙ НАПРЯМОК: БАЗОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ

Ірина Севрук, Юлія Соколовська, Наталія Чупрінова

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Метою дослідження є розмежування та специфікація філософії освіти та філософії військової освіти, визначення змісту поняття «філософія військової освіти», виявлення кола проблем, які можуть/мають стати фундуючими предмету філософії військової освіти як специфічного напрямку філософських досліджень у межах філософії освіти та навчальної дисципліни у системі вищої військової освіти в Україні.

Методологічною основою дослідження є системний, міждисциплінарний та конкретно-історичний підходи, що є універсальними у методології сучасного наукового пізнання. Методи, що було використано при проведенні дослідження: філософської рефлексії, аналізу, зокрема порівняльного, аналізу документів, синтезу, моніторингу, спостереження та прогнозування. Контекстом даного дослідження є реалії змін та трансформацій, які відбуваються в освітньо-виховних практиках у системі вищої військової освіти в Україні за умов ведення бойових дій на теренах країни.

Своєрідність отриманих результатів: 1) Обґрунтовано статус філософії військової освіти як своєрідної складової системи філософії освіти, що постає на сьогодні як специфічний та перспективний науковий й дисциплінарний напрямок, завданням та призначенням якого є дослідження військової освіти як цілісного феномену. 2) Проведено розмежування предметного поля філософії військової освіти та предметних полів філософії освіти, військової педагогіки, військової психології, військової соціології та інших спеціалізованих дисциплін військово-професійного спрямування. 3) Сформульовано визначення філософії військової освіти, яке можна прийняти за робоче. 4) Визначено коло проблем, які мають стати фундуючими предметного поля філософії військової освіти, та проведено їх змістовний аналіз. 5) Обґрунтовано, що філософія військової освіти утворює світоглядне, концептуальне та методологічне підґрунтя освітньо-виховного процесу у військовому навчальному закладі та закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання, вона є основою формування філософсько-методологічної та філософсько-педагогічної культури фахівців, які здійснюють професійну діяльність у закладі військової освіти. 6) Доведено, що для офіцерів оперативного рівня, зокрема тих, чия подальша кар'єра буде пов'язана із викладанням або управлінням у системі військової освіти, «Філософія військової освіти» має викладатися у якості обов'язкової навчальної дисципліни. 7) Визначено перспективність подальшої розробки філософії військової освіти як актуальної складової філософського дискурсу та навчального курсу.

Ключові слова: філософія військової освіти, предметне поле філософії військової освіти, військова освіта, реформування військової освіти, управління військовою освітою, філософія освіти, освітньо-виховний процес у військовому навчальному закладі.

Актуальність. Сьогодення демонструє необхідність виокремлення філософії військової освіти у самостійний напрямок філософських студій. Це обумовлено наявністю специфічних проблем військової освіти, пов'язаних із необхідністю забезпечення безпеки країни, на теренах якої десятий рік поспіль йдуть бойові дії, в тому числі і широко-масштабні. Усвідомлення розмаїття та складності безпекових проблем, що обумовлюють

трансформації та спрямованість військової освіти, потребує філософської рефлексії, яка виходить за межі як спеціалізованих наук військово-професійної спрямованості (військова педагогіка, військова психологія, військова соціологія тощо), так і самої філософії освіти.

Як необхідне постає завдання включення філософії військової освіти у підготовку військових фахівців оперативного рівня, особливо тих, чия подальша професійна кар'єра буде пов'язана із викладацькою діяльністю у закладі військової освіти або управлінням військовою освітою.

Водночас, якщо філософія освіти станом на сьогодні на теренах України вже сформувалась у самостійний напрямок філософських досліджень і «наразі виступає не тільки методологічним орієнтиром модернізаційних процесів в освіті, а й є спеціальністю, за якою ведеться підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації, викладається у вищих навчальних закладах як навчальна дисципліна» [1, с. 3], то філософія військової освіти тільки тепер починає усвідомлюватися як необхідний предмет філософського розгляду та перспективна дисципліна у закладі вищої військової освіти.

Не визначеним залишається коло проблем, що мають сформувати предмет філософії військової освіти, відкритим залишаються питання щодо методологічних підходів, напрацьованих філософією освіти, які можуть виявити свою перспективність у сфері сучасної військової освіти в Україні, проблемними залишаються прикладні виміри філософії військової освіти, пов'язані із питаннями її реалізації як навчальної дисципліни у вищому військовому навчальному закладі та закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Аналіз джерел та публікацій свідчить про відсутність у національному науково-теоретичному просторі видань, присвячених дослідженню філософії військової освіти як окремого напрямку філософського дискурсу та специфічної складової філософії освіти. Така ситуація є зрозумілою, особливо якщо прийняти до уваги, що й сама філософія освіти, незважаючи на те, що вже наявні національні традиції філософської рефлексії з проблем філософії освіти (В. Андрущенко, М. Бойченко, В. Бех, Ю. Бех, Н. Бойченко, Л. Горбунова, І. Добронравова, М. Култаєва, В. Кремінь, С. Клепко, В. Кізіма, В. Крижко, В. Лутай, І. Передборська, В. Пазенок, І. Радіонова, М. Романенко, О. Савченко, Л. Семененко, І. Степаненко, І. Ситниченко, Н. Ткачова, В. Шевченко, О. Ярьська-Смирнова, Н. Яковець та інші), традиції її викладання як навчальної дисципліни, наявні спеціалізовані видання (приміром, «Філософія освіти», «Вища освіта в Україні») та спеціалізовані ради із захисту дисертацій з філософії освіти [1, с. 3], усвідомлюється фахівцями не просто як нова, а новітня сфера філософських знань [2, с. 20].

На сьогодні у національному інформаційному просторі наявні лише видання та публікації, проблематика яких, на думку авторів дослідження, є дотичною або знаходиться у межах ймовірного предметного поля філософії військової освіти.

Так, у полі теоретичної уваги традиційно знаходяться проблеми реформування військової освіти в Україні та управління процесом реформування військової освіти (Ю. Бараш, Д. Вітер, С. Домбровська, М. Нещадим, М. Медвідь, В. Мірненко, В. Оліферук, В. Телелим, Р. Тимошенко, Ю. Приходько, С. Полторак, А. Ромін, В. Рахманов, В. Садковий, М. Требін, Л. Тимчук, О. Шаталова та інші.).

Як важливе завдання та перспективний напрямок реформування усвідомлюється гуманізація та гуманітаризація військової освіти, в першу чергу вищої (В. Алещенко, О. Дзьобань, М. Нещадим, О. Панфілов, Л. Петрова, С. Левченко, В.А. Мандрагеля, В. Фролов, В. Федічев, та інші).

У центрі уваги вітчизняних фахівців традиційно знаходяться теми формування професійно-необхідних компетентностей, рис, якостей військовослужбовця, побудова

моделі особистості військовослужбовця (С. Бєлай, І. Дятлова, Мандрагеля, О. Панфілов, Л. Петрова, Ю. Калагін, П. Квіткін, В. Кротюк, В. Курись, М. Требін, Г. Фінін та інші).

Розгортання бойових дій на теренах країни винесло суттєві корективи у орієнтації національної військової освіти. Очевидною стала необхідність її відповідності як викликам сучасності, так і стандартам НАТО. На тлі цього значно актуалізувались проблеми етичної освіти військових (І. Севрук, Ю. Соколовська, Н. Чупрінова, В. Пилипенко, Л. Петрова), інтегрування гендерних підходів в освітній процес у закладах безпеки та оборони України (О. Волобуєва, С. Ганаба, Г. Каракуркчі, Л. Компанцева, Л. Кринець, К. Левченко, Р. Мусевич, І. Севрук, Ю. Соколовська, О. Суєлова, Н. Чупрінова та інші), формування міжкультурної/кроскультурної компетентності (В. Ягупов, Ю. Колодка, І. Севрук, Ю. Соколовська, Н. Чупрінова) та екологічної ментальності військових (І. Севрук, Ю. Соколовська, Н. Чупрінова).

Крім того, питання військового лідерства постали як життєво значущі для національних силових структур. Відповіддю стали дослідження військового лідерства та проблем лідерської підготовки у системі національної військової освіти (Л. Кринець, С. Грилюк, О. Недвига, О. Саєнко, П. Ткач, О. Уваркіна, І. Ролін, О. Серпоухов, О. Чернявський, Н. Вавілова, В. Громенко, А. Вітченко та інші). Предметом філософського розгляду стали й необхідні зміни у системі національної військової освіти, що виникли через виклики воєнного часу (В. Ананьїн, Т. Баранова, С. Грилюк, І. Москальов, І. Підопригора, О. Уваркіна, Ю. Черних Ю., Н. Шабатіна та інші).

Отже, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що станом на сьогодні філософія військової освіти постає як широкий простір невизначеності, що потребує розгортання філософського дискурсу у цьому напрямку та обговорень у широких колах фахівців.

Тому метою дослідження є визначення змісту поняття «філософія військової освіти», кола проблем, які можуть/мають утворити предмет філософії військової освіти як специфічного напрямку філософських досліджень у межах філософії освіти та навчальної дисципліни у системі вищої військової освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для сучасної України питання забезпечення безпеки є стратегічно значущим. У вирішенні цього питання особливу роль відіграє військова освіта, головним завданням якої є підготовка військових фахівців, компетентності яких відповідають сучасним викликам, вимогам та стандартам, які здатні «здійснювати спільні дії у складі об'єднаних органів військового управління, у тому числі разом з відповідними структурами держав-членів НАТО» [3] та забезпечувати цілісність, недоторканість та суверенітет країни.

У реаліях сучасної України гранично актуалізується ціле коло проблем, пов'язаних із військовою освітою, її специфікою, змістом, трансформаціями, спрямуванням, орієнтаціями тощо, тощо. Ці проблеми є досить специфічними, що обумовлюється специфікою військової сфери та військово-професійної діяльності. Ці проблеми, виходячи за межі предметного поля та можливостей військової педагогіки, військової психології, військової соціології та інших спеціалізованих наук, потребують концептуального бачення та філософського осмислення. Водночас, ці проблеми – як досить специфічні та конкретизовані – не потрапляють у сферу дослідницького інтересу філософії освіти, залишаючись за межами її предметного поля.

Філософія освіти у національній інтелектуальній традиції розуміється як «царина філософського знання, яка вивчає методологічні засади функціонування і розвитку освіти як цілісної системи... Освіта постає як цілісний об'єкт. Предметом філософії освіти є «найбільш загальні фундаментальні засади функціонування і розвитку системи освіти», адекватної антропологічним орієнтирам і соціальним запитам суспільства» [1, с. 48].

Отже, освіта розглядається на вищому рівні філософського абстрагування та універсалізації, це освіта як така, як цілісний феномен. Такий розгляд, виступаючи «формою концептуалізації освіти, яка стає об'єктом філософського аналізу» та охоплюючи «онтологічні, епістемологічні, антропологічні, аксіологічні та праксеологічні аспекти» освіти [1, с. 48], водночас не надає можливості сфокусувати увагу на досить специфічних проблемах сучасної військової освіти в Україні.

Отже, очевидно стає необхідність виокремлення у межах філософії освіти в якості специфічного напрямку філософії військової освіти, яку можна визначити як специфічний напрямок філософського знання, предметом якого є найбільш загальні фундаментальні засади функціонування і розвитку системи військової освіти за умов мирного та воєнного часу та з урахуванням ризиків та викликів безпеки суспільства та держави.

Дана дефініція дозволяє побачити філософію військової освіти як міждисциплінарне, інтегративне знання, оскільки вона концептуалізує проблеми, дотичні до проблематики і військової педагогіки, і військової психології, і військової соціології та інших спеціалізованих військових наук.

Предметне поле філософії військової освіти за логікою «від загального до часткового» так саме, як і предметне поле філософії освіти, складатимуть проблеми, що розкривають антропологічні, гносеологічні, аксіологічні, онтологічні та праксеологічні виміри військової освіти і пов'язані із забезпеченням безпеки суспільства у мирний та воєнний час.

Серед проблем, які, на думку авторів дослідження, мають стати фундуючими у формуванні предметного поля філософії військової освіти як окремого напрямку філософських досліджень та навчальної дисципліни, є такі: оптимальне управління військовою освітою, реформування системи військової освіти в Україні з урахуванням досвіду ведення бойових дій, бойового досвіду та досвіду військової освіти країн-членів НАТО; етичної та гендерної освіти військових, формування лідерських та крос-культурних компетентностей офіцерів, їхньої екологічної компетентності, в цілому, побудови моделі особистості військовика, що відповідає вимогам та викликам сучасності; аналізу питань війни, миру й справедливості, розгляду екзистенційних вимірів війни, зокрема проблеми «людина-на-війні», крізь призму освітньо-філософського бачення; усвідомлення ролі особистості викладача у військовому навчальному закладі як носія загальнолюдських та військово-професійних цінностей, військово-професійної культури, як носія еталонних моделей соціальних взаємодій у соціальному та військово-соціальному середовищі у мирний та воєнний час та інші.

Питання реформування військової освіти в Україні є нагальним ще з перших років Незалежності. І військові експерти, і філософи з 90-х років ХХ ст. проводять штудії у цьому напрямку, шукаючи оптимальні шляхи додання радянської спадщини та авторитарних стереотипів командно-адміністративних традицій у національних силових структурах. На сьогодні, з урахуванням наявних в освітньому просторі тенденцій «глобалізації та інтернаціоналізації світової освіти», «інтеграції в європейський та світовий освітній простір», функціонування системи військової освіти «в умовах відсічі збройній агресії», стратегічним у реформуванні сектору безпеки та оборони України визнано курс на євроінтеграцію та відповідність стандартам НАТО, що засвідчують і «Концепція трансформації системи військової освіти» (2022) [3], і прийнята у 2023 році «Стратегія менеджменту системи військової освіти» [4].

Так, «Стратегія менеджменту системи військової освіти» (2023) наголошує, що «Важливим завданням Стратегії розвитку вищої освіти є трансформація освіти у секторі безпеки та оборони відповідно до доктринальних підходів та принципів НАТО» [4, с. 2].

А «Концепція трансформації системи військової освіти» (2022) визнаючи, що наявна система військової освіти «не повною мірою забезпечує безперервний професійний розвиток військових фахівців упродовж військової кар'єри», набуття ними компетентностей, які надають можливостей «виконувати завдання оборонного планування», ефективно взаємодіяти із усіма складовими сил оборони та «відповідними структурами держав-членів НАТО», наголошує на необхідності суттєвих змін національної військової освіти [3].

Ці зміни можна визначити як змістовні та організаційні. Змістовні зміни пов'язані із формуванням сучасної моделі професійної військової освіти, спрямованої на забезпечення «підготовки військових фахівців на основі їх безперервного професійного розвитку». Така модель, згідно Концепції, має врахувати «загальні тенденції розвитку системи національної та міжнародної безпеки, зміни принципів та способів ведення збройної боротьби, нові вимоги до якості військової освіти, формування доброчесності». Основою побудови такої моделі мають слугувати стандарти НАТО. Необхідність відповідності стандартам НАТО набутих національними військовими кадрами компетентностей проходить наскрізне через увесь документ. Метою таких змістовних трансформацій є професіоналізація національних сил оборони. Професійна військова освіта у її сучасному форматі – це культивування військового лідера «шляхом надання широкого спектру професійних знань та розвитку креативного мислення упродовж військової кар'єри» [3].

Організаційні зміни спрямовані на забезпечення міжвідомчої координації у підготовці військових фахівців, «централізовану підготовку офіцерського складу оперативного та стратегічного рівня для Збройних Сил та інших складових сил оборони», за необхідне визнається «оновлення професійних стандартів», оптимізація «мережі військових навчальних закладів та їх структури, удосконалення нормативно-правового забезпечення відповідних заходів» [3].

Строки реалізації заходів, що передбачені Концепцією, – до 2032 року, тобто усі і організаційні, і змістовні трансформації необхідно реалізувати фактично за одне десятиліття. Це дуже амбіційні плани. І це досить жорсткі вимоги і до освітян, що задіяні у сфері військової освіти, і до керівництва відповідних інституцій, що відповідають за реалізацію даної Концепції.

Отже, увесь комплекс питань, пов'язаних із менеджментом військової освіти в Україні з урахуванням реалій та викликів сучасності має стати однією з вагомих складових предмету філософії військової освіти як специфічного наукового та дисциплінарного напрямку.

Вимога відповідності стандартам НАТО обумовлює і гендерну політику держави у національних силових структурах, зобов'язуючи інтегрувати гендерноорієнтовані підходи у систему підготовки фахівців для сектору безпеки та оборони України. Крім того, проблема забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у національних силових структурах гранично актуалізувалась саме через розгортання бойових дій на Сході країни (АТО, ООС), про що свідчить інтенсивність філософсько-теоретичних досліджень, присвячених даній проблематиці, починаючи з 2014–2016 років [5; 6; 7].

Формування гендерної компетентності військових – завдання, що потребує врахування специфіки та потреб усіх рівнів військової організації. Долання гендерних упреджень та стереотипів, формування гендерної обізнаності та культури гендерної толерантності – проблема, що є актуальною і для солдатсько-старшинського складу, і для офіцерського, включаючи вищі рівні військової ієрархії. Особлива увага – це гендерна компетентність командного/управлінського складу, оскільки гендерно-чутливе середовище, гендерно-чутливі комунікації, гендерно-орієнтовані управлінські практики – це те,

що формує традиції військових колективів, підрозділів та частин. А гендерна компетентність – це, в першу чергу знання, потім на цій основі сформовані цінності, переконання й практики. Тому, формування гендерної компетентності – це завдання, яке має виконувати саме система військової освіти у всьому розмаїтті її складових.

Крім того, забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків – це особливий простір у якому здатне гармонійно поєднатися загальнолюдське та військово-професійне тому, що «реальне забезпечення дотримання прав людини, зокрема гендерної рівності, в освітньому просторі України постає й як завдання, обов'язкове для виконання у всіх структурах системи освіти, й як дієвий механізм формування нової генерації громадян України, й один зі шляхів забезпечення успішності демократичних перетворень у країні» [8, с. 267].

Отже, актуальність філософського розгляду гендерної рівності у військах є очевидною, відповідно гендерна освіта постає як принципово важлива складова предметного поля філософії військової освіти.

Етична освіта військових усіх рівнів – як нагальне завдання сьогодення усвідомлюється як західними, так і вітчизняними фахівцями [9; 10]. Морально-етичні проблеми, що виникають під час виконання службових та службово-бойових завдань, при прийнятті рішень, у повсякденній діяльності, у мирний та воєнний час є чисельними та різноманітними, і кожного разу набувають своєрідності через конкретику ситуації. Вони потребують вирішення. Бо ухилення від вирішення морально-етичних проблем – проблеми як такої не знімає, а лише загострює ситуацію та загрожує «вибуховістю» у найбільш несподіваний час.

Практики військово-професійної діяльності, особливо за екстремальних умов, демонструють значущість саме «людиномірного» знання. Царина людських взаємовідносин – як у межах військового підрозділу, так і за його межами – виявляється настільки значущою, що у традиціях армій країн-членів НАТО етична освіта на сьогодні визнається як обов'язкова для усіх категорій військових – від рядового – до офіцерів вищої ланки управління.

Оновлені стандарти НАТО, що були розроблені у 2022 році з урахуванням нових викликів, особливу увагу приділяють саме моральному духу підрозділів та моральності військових. Довіра до командирів, дисципліна, самоповага та чітке усвідомлення того, що відбувається і що необхідно, – все це визначається як обов'язкова складова боєздатності військових підрозділів [11].

Отже, морально-етична складова військової освіти аж ніяк не є другорядною. Але усвідомлення цього факту потребує певної «перебудови» мислення – і керівників, і освітян, і самих військових. У національних освітньо-виховних практиках етичній освіті не надається достатня увага, що залишає проблеми етики військово-професійної діяльності у формальному просторі. У національній військовій освіті й на сьогодні домінуючим залишається технократичний підхід. Крім того те, що надається у військовому закладі як морально-етичне знання, найчастіше хибує на пафосність та моралізаторство, які сягають традицій радянської доби з її помпезністю, що насправді було спрямоване на приховування подвійних стандартів.

Наслідком цього є те, що морально-етичні уявлення деяких офіцерів та керівників зводяться до ототожнення етики та етикету, обмежуючи усе розмаїття морально-етичних проблем військово-професійної діяльності формулами ввічливої поведінки.

Отже, очевидно є нагальність філософсько-теоретичного розгляду відповідного кола проблем. І етика військової освіти, аксіологічні виміри військової освіти мають увійти у проблемне поле філософії військової освіти як її необхідна складова.

Дотичними до проблем етики військової освіти є проблеми військового лідерства. При цьому вони є настільки значущими, що військове лідерство на сьогодні постає не просто як певне знання та відповідна дисципліна у військовому навчальному закладі, а як одна з складових освітнього процесу, примушуючи привести у відповідність рівні національної військової освіти до здобутих лідерських компетентностей [3].

Крос-культурна компетентність військових. Це достатньо нова тема у національному науково-теоретичному дискурсі, про що свідчать поодинокі публікації, які з'явилися лише в останні три-чотири роки. Водночас, проблема взаємодії представників національних силових культур із представниками інших культурно-цивілізаційних традицій (військовими та цивільними) гранично актуалізована через необхідність виконання службових та службово-бойових завдань у «сучасному багатонаціональному військово-професійному середовищі, оскільки нині вони активно взаємодіють із військовослужбовцями різних країн, насамперед з представниками збройних сил (далі – ЗС) держав-членів НАТО» [12; 13, с. 277], у соціальному просторі України, який через процеси глобалізації досить швидко набуває рис мультикультурності [13], через процеси інтернаціоналізації освіти, в тому числі військової.

Отже, як одне з загальних завдань постає питання «щодо формування здатності військовослужбовців ..., в першу чергу, офіцерського складу, до встановлення оптимальних соціальних взаємодій з різними соціальними групами з урахуванням культурної відмінності та різноманітності даних груп, формування крос-культурної компетентності майбутніх офіцерів..., як здатності побачити спільне та відмінне у різних культурах, та визнати їх як рівних суб'єктів соціальної взаємодії» [13, с. 226]. Зрозуміло, що саме військова освіта має виконувати у виконанні цих завдань провідну роль, сприяючи формуванню міжкультурної/крос-культурної компетентності військових, в першу чергу офіцерського корпусу з урахуванням специфіки усіх рівнів військової ієрархії. І філософія військової освіти покликана усвідомити відповідне коло проблем у всій їхній складності та розмаїтті та розробити оптимальні шляхи формування міжкультурної/крос-культурної компетентності військових у військовому навчальному закладі та закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Проблеми війни та миру традиційно знаходяться у полі наукового інтересу філософів різних часів та різних країн. Ця тема настільки є значущою, особливо з урахуванням ситуації ХХ–ХХІ ст. з її загрозами виживанню людства, що на сьогодні вже сформовано філософію війни як самодостатній напрямок філософських досліджень. Більш того, надання офіцерам знань з філософії війни, на думку національних експертів, є обов'язковою складовою військово-професійної підготовки, що має забезпечити «концептуальний стрибок мислення» офіцерів оперативного рівня [14].

На сьогодні питання війни, миру й справедливості настільки актуалізовані бойовими діями на теренах нашої країни протягом останнього десятиліття, що як необхідне усвідомлюється їхнє включення у освітньо-виховний процес у вищі військові навчальні заклади та заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання в Україні. Концептуальне розуміння сутності сучасної війни, форм, методів, технологій її ведення, екзистенційні виміри війни, питання існування «людини-на-війні», питання соціалізації до мирного життя, реабілітації військових-учасників бойових дій, – все це проблеми, які мають стати предметом рефлексування філософії військової освіти та увійти у тому чи іншому вигляді в освітньо-виховний процес, сприяючи формуванню світогляду та військово-професійної самосвідомості офіцерів.

Очевидною є складність кореляцій, дотичностей, протиріч, що виникають у зоні перетину загальнонародського та військово-професійного, відповідних нормативно-ціннісних

полей, що потребують практичної реалізації у конкретній ситуації мирного чи воєнного часу. Відповідно, вкрай складними виявляються питання щодо домінуючих якостей офіцера, який має прийняти оптимальне рішення у складній/невизначеній/екстремальній ситуації. Якими принципами, міркуваннями має обслуговуватися у складній ситуації офіцер? Це мають бути принципи гуманності/гуманізму, дотримання норм міжнародного гуманітарного права чи доцільності? раціональності? військової необхідності? Перспектива у прийнятті рішень має обмежуватися ситуативними, тут-і-тепер очевидними перевагами чи сягати віддалених і неочевидних горизонтів, які розкриватимуть свій сенс (конструктивний чи деструктивний) у площині соціальних, політичних, демографічних, економічних, екологічних та інших наслідків, що матимуть доленосне значення для усього суспільства/країни/структури?

І хоча наявні державні стандарти, що прописують набір базових компетентностей та результатів навчання фактично за кожною з спеціальностей сектору безпеки та оборони України, «Стратегія менеджменту системи військової освіти» (2023) засвідчує відсутність «актуальних та сучасних кваліфікаційних вимог і професійних стандартів підготовки військових фахівців» [3]. Питання усвідомлення та філософсько-теоретичного обґрунтування як оптимальної моделі особистості військового фахівця, що має стати результатом освітнього процесу у військовому навчальному закладі та закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання, так і самого освітнього процесу, й на сьогодні залишається відкритим.

Отже, ця тема також обов'язково має увійти у проблемне поле сучасної філософії військової освіти.

Зрозуміло, що даний перелік проблем не є вичерпним, але саме такі проблеми набувають сьогодні граничної актуальності, першочерговості у науково-теоретичному розгляді та в освітньому процесі. Крім того окреслені проблеми унаочнюють специфіку предметного поля філософії військової освіти, демонструючи її відмінність від філософії освіти та кола проблем, що традиційно утворюють її предмет.

Життєві реалії можуть висунути нові актуальні проблеми і філософія військової освіти, безумовно, буде коректувати власне проблемне поле. І перспективи подальших досліджень вбачаємо саме у своєчасному реагуванні та рефлексуванні щодо нових проблем. Але, на думку авторів, визначені у пропонованому дослідженні проблеми є фундаментальними предмету філософії військової освіти.

Висновки та пропозиції. Таким чином, філософія військової освіти на сьогодні постає як перспективна складова досліджень у напрямку філософії освіти, предметом якого має стати військова освіта як специфічний феномен, що має складну багаторівневу структуру, призначенням якого є підготовка військових фахівців, компетентності яких відповідають викликам часу, вимогам та стандартам, що висуваються до військових професіоналів у країнах-членах та країнах-партнерах НАТО.

Філософія військової освіти – це міждисциплінарне, інтегративне знання, яке є дотичним, і, водночас, виходить за межі військової педагогіки, військової психології, військової соціології та інших спеціалізованих дисциплін військово-професійного спрямування. Філософія військової освіти утворює світоглядне, концептуальне, методологічне підґрунтя освітньо-виховного процесу у військовому навчальному закладі та закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання, вона є основою формування філософсько-методологічної та філософсько-педагогічної культури фахівців, які здійснюють професійну діяльність у закладі військової освіти. Для офіцерів оперативного рівня, зокрема і особливо для тих, чия подальша кар'єра буде пов'язана із викладанням або управлінням у системі військової освіти, «Філософія військової освіти» має викладатися у якості обов'язкової навчальної дисципліни.

Список використаної літератури

1. Філософія освіти: Навчальний посібник. За заг. ред. В. Андрущенко, І. Передборської. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.
2. Філософія освіти і науки: навч. посіб. І. С. Алексейчук, та ін. 2-ге вид. переробл. та доповн. Слов'янск, 2019. 365 с.
3. Концепція трансформації системи військової освіти. (2023). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp221490?ed=2022_12_30&an=33
4. Стратегія менеджменту системи військової освіти. (2023). URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj_5ZDmzo2NAxXxPxAIHcaNBvgQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.mil.gov.ua%2Fcontent%2Fvijskova-osvita-na-tauka%2FStrategiya_menedzhmentu_sistemi_vijskovoyi_osviti.PDF&usg=AOvVaw3a3vrKkanQ8iWye0QfX6dz&opi=89978449
5. Севрук І., Соколовська Ю., Чупрінова Н. Етичні виміри реалізації принципу рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у секторі безпеки та оборони. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Збірник наукових праць. Серія Історія. Філософія. Політологія*. 2019. Вип 17. 2019. С.56 – 60; Соколовська Ю., Севрук І., Чупрінова Н. Принципи професіоналізму та гендерної рівності у реформуванні силових структур України. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 29. С.33-39 <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i29.957> (doi: 10.32837/apfs.v0i29.957);
6. Кримець Л., Калениченко Р. Етичні кодекси поведінки в контексті формування ментальності військовослужбовців та протидії гендерній дискримінації. *Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2019. № 1(39). С. 150-160. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/09/17/kilkist-zhinok-u-nashomu-vijsku-za-desyat-rokiv-zbilshilas-u-15-raziv/>
7. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки та оборони України, 2021. 268 с.
8. Севрук І., Соколовська Ю. Гендерна рівність у контексті забезпечення прав людини та її реалізація у підготовці майбутніх педагогів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 28. Т.3 С. 264-271.
9. Emonet F. Sgt. Maj. The Importance of Ethics Education in Military Training. *Army University Press. NCO, 2018. Journal.16 November*. URL: <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/nco-journal/docs/Emonet-Ethics-v4.pdf>; Baker D.-P. *Key concepts in military ethics*. Sydney, AU: UNSW. 2015; Ficarrota J. Carl. Are Military Professionals Bound by a Higher Moral Standard: Functionalism and Its Limits. *Kantian Thinking about Military Ethics*. Farnham, England: Ashgate, 2010. 1–16.
10. Sevruc I., Sokolovska Y., Chuprynova N., Pylypenko V. Ethical education of the military: NATO experience and Ukrainian practice. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2021. Vol 13. #1(2021) /WOS/. P. 324 – 348. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/375> https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/issue/view/13-1_2021
11. Коваль, В., & Кримець, Л. Morale and morality in the armed forces of Ukraine: NATO approaches and the national direction of implementation. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. 72(2), 58–68. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-72-2-58-68>
12. Ягунов В., Колодка Ю. Сутність, зміст і структура міжкультурної компетентності офіцерів оперативної ланки управління. *Військова освіта. Зб. наук. праць НУОУ*. 1 (49), 2024. С. 277 – 289. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-1775/2024-01/277-289>
13. Sevruc I., Sokolovska Y., Chuprynova N., Khoroshylova Y. Cross-cultural Competence and Its Formation in Future Officers of the National Guard of Ukraine *Proceedings of the Inter-*

national Conference on New Trends in Languages, Literature and Social Communications (ICNTLLSC 2021). 27 May 2021 URL: <https://dx.doi.org/10.2991/assehr.k.210525.027>

14. Філософсько-методологічні проблеми військової теорії і практики. Навчальний посібник. К.: НУОУ, 2017, 569 с.]

MILITARY EDUCATION PHILOSOPHY AS A SPECIFIC SCIENCE AND DISCIPLINE: BASIC PROBLEMS AND TASKS

Irina Sevruc, Yulia Sokolovska, Natalia Chuprynova

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

The research purpose is to specify and further distinguish the philosophy of education and the military education philosophy, to define the content of the concept of “military education philosophy”, and to identify the range of problems that can/should form the basis for the subject of military education philosophy as a specific field of philosophical research within the philosophy of education and academic discipline in the system of higher military education in Ukraine.

The methodological basis of the study is laid by the systemic, interdisciplinary and specific historical approaches which are comprehensive in the methodology of modern scientific knowledge. The methods used in the study encompass philosophical reflection, analyses, including a comparative analysis and a document analysis, synthesis, monitoring, observation and forecasting. The context of this study is the realities of changes and transformations that are taking place in educational practices in the system of higher military education in Ukraine amidst ongoing hostilities.

The core results of the study are as follows: 1) The status of the military education philosophy was substantiated as a composition element in the system of philosophy of education and the one that is emerging today as a specific and promising branch of science and academic discipline, the task and purpose of which is to study military education as a holistic phenomenon. 2) The authors distinguished between the subject field of military education philosophy and the subject fields of philosophy of education, military pedagogy, military psychology, military sociology and other professionally-oriented military disciplines. 3) The definition of the military education philosophy was formulated, and it can be considered as operational. 4) The range of problems that should lay the foundation for the subject field of military education philosophy were outlined, and their substantive analysis was carried out. 5) The military education philosophy was proven to form the worldviews and lay conceptual and methodological basis for the educational process in a military educational institution and a higher education institution with specific learning conditions; it is the basis for the development of philosophical, methodological and philosophical-pedagogical culture in specialists engaged in professional activities at a military education institution. 6) The relevance of introducing the academic discipline of Military Education Philosophy as a compulsory discipline in the training course for operational level officers, especially those who will continue their military careers as managers, teachers or instructors, was substantiated. 7) The prospects for further development of the military education philosophy as a relevant component of philosophical discourse and training course were determined.

Key words: military education philosophy, subject field of the military education philosophy, military education, military education reform, military education management, philosophy of education, educational process in a military educational institution.

УДК 007:304:070

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.21>

НАРАТИВИ З ІНФОПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ МЕДІА В ІНОЗЕМНИХ ЗМІ

Богдан Синчак

*ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»,
кафедра журналістики*

*вул. Інститутська, 14, 08292, м. Буча, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-8186-5692>*

Актуальність теми дослідження обумовлюється глобальною російською інформаційною кампанією, яка має характер інформаційної війни. Окремий її плацдарм спрямований саме на іноземну аудиторію, тож проблематика впливу інформації з українських і російських медіа на публікації в іноземних ЗМІ потребує окремих досліджень. В ході дослідження розглянуто специфіку подання інформації в українських, іноземних, та російських ЗМІ. Це потрібно для того, аби зрозуміти точки перетину інформації з медіа різних країн, та визначення особливостей впливу одних ЗМІ на інші. Констатовано, що специфіка роботи іноземних ЗМІ має свої особливості, однією з яких є бажання бути об'єктивними. Це є однією з проблем дослідження, адже об'єктивність іноземних ЗМІ в умовах війни передбачає надання трибуни для дискурсу й насамперед для російських пропагандистських медіа. Отже, така ситуація потребує уваги дослідників. Наведено візуалізацію впливу інформації з українських та російських ЗМІ на матеріали іноземних медіа. Охарактеризовано приклади іноземних публікацій, на які вплинули російські нарративи від «Lviv media forum». Визначено, що оскільки в РФ існує пряма державна цензура теми війни і вона поступово посилюється – такі медіа не слід використовувати як достовірне джерело інформації. Заявлена проблематика потребує окремої уваги з огляду на суспільну значущість наведених проблем, та необхідність їх врегулювання. Характеризується специфіка роботи іноземних ЗМІ, яка в контексті дослідження має свої особливості. Зокрема йдеться про те, що однією з них є бажання бути об'єктивними. Воно має свої недоліки у моделі послугоування принципами доброчесності іноземними ЗМІ, зокрема те, що як достовірне джерело інформації сприймаються російські медіа на рівні з українськими та іншими джерелами інформації.

Ключові слова: російсько-українська інформаційна війна, російська пропаганда в іноземних ЗМІ, цитування іноземних ЗМІ, протидія інформаційній війні, якісна журналістика.

Постановка проблеми. Тематика інтеграції англomовних європейських видань в український інфопростір на фоні російського повномасштабного військового вторгнення потребує окремої уваги в контексті розуміння пріоритетності джерел інформації, на які варто орієнтуватися в межах дослідження. Зокрема йдеться про певну поляризацію підходів в оцінці різного рівня видань. Тут йдеться насамперед про менш якісні, або навіть неякісні ЗМІ, котрі систематично або ситуаційно нехтують якимось із професійних журналістських стандартів. Обидва види медіа мають двосторонню взаємодію з іноземними медіа, отже існує небезпека, що не завжди цитуючи українські медіа закордонні журналісти оперують якісною інформацією. Таке спрощене пояснення демонструє потенційні ризики щодо якості інформації як в українських ЗМІ, так і в іноземних, хоча обидві сторони повинні користуватися інформацією одне від одного. Якісні українські медіа цитують іноземні ЗМІ, як і не якісні. Аналогічно працюють зарубіжні видання, які теж мають різні стандарти професійної діяльності. Отже в результаті окрему увагу варто приділити

зокрема дослідженням впливу інформації у цьому процесі. Саме тому, **метою дослідження** є визначення специфіки впливу інформації з українських і російських медіа на публікації в іноземних ЗМІ.

Стан розробленості теми дослідження. Проблематика впливу інформації з українських і російських ЗМІ на публікації в іноземних медіа по-різному розглядається українськими науковцями і дослідниками. Наприклад, М. Діденко і О. Зелінська зазначають, що «Україна краще всіх дізналась що таке інформаційно-психологічний вплив під час дій 2014 року і до теперішніх днів» [1]. Це свідчить про те, що саме технології російського інформаційного впливу та налагодження механізмів для ефективної протидії російській пропаганді добре знайомі українським медійникам і комунікаційникам. На думку Т. Гурлевої, споживачам інформації «слід відзначати прийоми маніпуляції і свідомо протистояти деструктивному впливу на власну психіку та поведінку» [2]. Тут йдеться про те, що потрібно навчитися коректно оцінювати рівень впливу, який продукується ЗМІ. Натомість Н. Горбенко вказує на те, що «ступінь впливу засобів масової інформації на формування порядку денного може бути пов'язаний зі структурою, складом учасників і динамікою політичного поля, у яке вбудована проблема», за словами авторки «вплив засобів масової інформації значно відрізняється залежно від питання» [3]. Цю тезу доповнюють М. Степаненко і А. Старченкова, вони зокрема акцентують на тому, що в такій ситуації «засоби масової інформації стають каталізаторами суспільних пертурбацій та визначальними чинниками впливу на наші думки» [4]. Однією з проблем поширення недостовірної інформації в медіа є якраз політичні ігри різних сторін, внаслідок чого інструментом лобіювання певних інтересів виступають вкраплення суперечливої інформації в ЗМІ. У свою чергу С. Базарний звертає увагу на те, що «найбільший деструктивний вплив здійснюють агенти соціальних мереж» [5]. Інформація з соціальних мереж дійсно може мати значний вплив на формування суспільної думки стосовно різних питань, саме завдяки цитуванню і розповсюдженню такої інформації в мас-медіа.

Виклад основного матеріалу. Під час розгляду особливостей інтеграції англійських європейських видань в український інфопростір було виявлено значну залученість іноземних видань в українське медіасередовище. Це вказує на те, що вивчення особливостей поширення російсько-української інформаційної війни на іноземну аудиторію неодмінно є потрібним і для покращення українського інфопростору. Оскільки рівень взаємодії українських медіа з іноземними ЗМІ подекуди має тенденційний характер, вивчення особливостей їх інтеграції в українську інформаційну повістку дня, та відповідно українських медіа в – іноземні ЗМІ потребує комплексних досліджень. Для предметності варто змодельовати загальну концепцію логіки медіадіяльності ЗМІ різних країн у взаємодії між собою.

На Рис. 1 подається орієнтовна специфіка продукування інформації ЗМІ різних країн. Українські медіа умовно можна поділити на дві головних категорії. Якісні – ті, які належним чином дотримуються професійних стандартів у своїй інформаційній діяльності. Тут мова йде про: оперативність, достовірність, об'єктивність, безсторонність, баланс думок і точок зору, відокремлення фактів від коментарів, точність, повноту, та ін.

Специфіка роботи іноземних ЗМІ в такому контексті має свої особливості, однією з яких є бажання бути об'єктивними – користуючись як достовірними джерелами інформації матеріалами українських і російських ЗМІ. Тут варто зазначити, що далеко не завжди такий підхід забезпечує бажану об'єктивність. Оскільки російська пропаганда активно поширюється у тісному зв'язку з державною ідеологією, федеральні ЗМІ та інші профільні відомства, котрі оперують «офіційною» інформацією не рідко продукують відверті фейки, маніпуляції, спотворені і викривлені дані, однобоко подають «аналіз» ситуації, тощо. Це

обновлено насамперед тим, що їхнім пріоритетом є не журналістські професійні цінності, а державні національні інтереси, до яких входить конфронтація із країнами Європи, постійне перманентне конкурування із колективним Заходом, намагання ствердити своє бачення світу та геополітичного порядку шляхом шантажу, примусу, військової сили, та ін. У таких умовах очевидним є те, що існує велика ймовірність систематичного подання інформації у вигідному лише для російської сторони світлі. В таких умовах виникає певна дилема, адже цитуючи російські ЗМІ існує реальний ризик ошукати свою аудиторію. Саме тому, в деяких випадках два різних інформаційних потоки можуть суттєво впливати на кінцеву інформацію в іноземних медіа (див. Рис. 2).

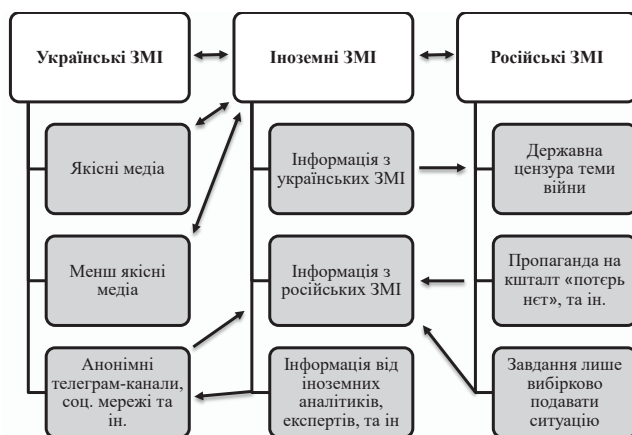

Рис. 1. Специфіка подання інформації в українських, іноземних, та російських ЗМІ

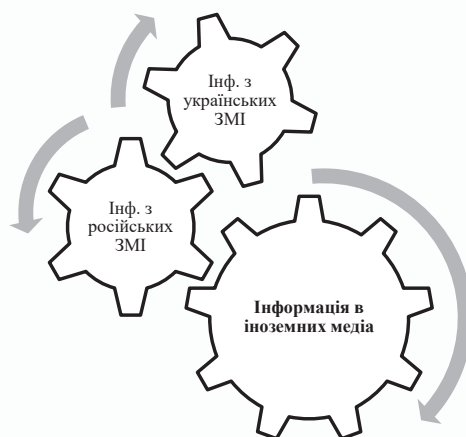

Рис. 2. Візуалізація впливу інформації з українських та російських ЗМІ на матеріали іноземних медіа

На Рис. 2 можна звернути увагу на стрілочки, що умовно позначають траєкторію розповсюдження інформації в певному контексті. Використовуючи з рівнозначною довірою інформацію з українських та російських ЗМІ контекст її подання в іноземних медіа буде мати один напрямок. Проте, якби інформація з обох джерел не відрізнялася, і верхні шестерні рухалися в однаковому напрямку траєкторія подання інформації в іноземних медіа, які обпираються на їхню інформацію – змінилася б. Звісно дана візуалізація дуже умовно демонструє логіку глобальних інформаційних процесів в іноземних медіа. Але її достатньо аби говорити про проблематику невиправданої довіри деяких іноземних медіа до російських джерел інформації, внаслідок чого може суттєво спотворюватися її зміст (див. Рис. 3).

- **Франція:** [Le Monde](#) трактує позитивне ставлення до постаті Степана Бандери в Україні як прояв правого радикалізму. Добір цитат українських істориків — тенденційний.
- **Латвія:** [Delfi розповідає](#) про ситуацію в Бахмуті на підставі оцінок лідера групи «Вагнер», ігноруючи українські джерела.
- **Італія:** [ANSA подає](#) без балансу новину російської інформагенції ТАСС із звинуваченнями України в пораненні італійського журналіста.
- **Угорщина:** [Mandiner](#) поширює тези, що війну спровокувала Україна (1, 2, 3); Україну «підбурюють» США і НАТО (1, 2, 3), війна — «[джерело заробітку](#)» для олігархів тощо. А також [фейк про відрізання голів](#) «іноземним найманцям» в українському війську.
- **Німеччина:** [Tagesspiegel](#) без необхідного контексту [опублікував заголовок](#) до посла США вивести «війська і техніку НАТО» з України — частину російського нарративу про «війну з НАТО».

Рис. 3. Приклади іноземних публікацій, на які вплинули російські нарративи від «Lviv media forum» [6]

На зазначених прикладах присутні факти підтвердження фактичного впливу інформації з російських ЗМІ на те, як її подано в медіа Франції, Латвії, Італії, Угорщини, та Німеччини. Загалом це лише фрагментні приклади того, що професійний «стандарт балансу думок і точок зору потребує конкретизації з урахуванням обставин гібридної війни» [6]. Тут журналістам варто розуміти, що існує реальна небезпека допомагати просувати російські нарративи, яку іноземні медійники часто недооцінюють. Зрозуміло, що «цілеспрямовано російську пропаганду поширюють переважно медіа, які заснувала Росія або які підконтрольні їй. Коли якісні медіа поширюють (повторюють) ці нарративи, то зазвичай несвідомо й ненавмисно, але редакціям бракує запобіжників, щоб цього не відбувалося» [6]. Отже, в даному контексті особливої уваги потребує проблематика специфіки використання текстів іноземних медіа у інформаційній війні проти України, адже такі матеріали можуть подавати як незалежну думку іноземних професійних ЗМІ, але в них часто може прослідковуватися саме російський слід.

Вивчаючи питання того, що не так з російськими ЗМІ і чому їм не варто довіряти слід звернути увагу на декілька важливих моментів. Насамперед варто згадати, що в рф існує пряма державна цензура теми війни, і вона поступово посилюється. Про це свідчить той факт, що «24 січня 2024 року держдума рф ухвалила у першому читанні законопроект

про конфіскацію майна у засуджених за статтею про поширення так званих «фейків» про російську армію» [7]. Це вказує на те, що тиск за свободу слова в російських ЗМІ значно збільшується на фоні висвітлення проблематики російсько-української війни.

Висновки. В російських медіа систематично подаються абсолютні фейки, в які навіть самим росіянам часом важко повірити. Знаменитий мем про те, що у «вооружених сіл рф потерь нет» тут можна використати як маркер для позначення такого роду інформації. Отже, перш ніж посилатися на будь-яку інформацію з російських ЗМІ, варто її верифікувати, а без можливості перевірки її достовірності робити позначку про те, що рівень достовірності такої інформації є неперевіраним, щоб читач розділяв для себе сприйняття різних аргументів і фактів, які подаються в матеріалі. Специфіка роботи російських медіа передбачає завдання лише вибірково подавати ситуацію довкола перебігу подій щодо російсько-української війни. Саме тому, російські ЗМІ є ненадійним джерелом новин. Таким чином, дослідження проблематики впливу інформації з українських і російських медіа на публікації в іноземних ЗМІ вказує на те, що попри наявні в Україні неякісні медіа, тут достатньо професійних журналістських проєктів на які можуть посилатися іноземні ЗМІ. Натомість російський інфопростір навіть на законодавчому рівні передбачає прямі цензурні обмеження в роботі журналістів, тому інформацію з російських ЗМІ іноземним медіа варто використовувати значно обережніше, особливо ту, яка стосується перебігу російсько-української війни.

Список використаної літератури

1. Діденко М., Зелінська О. Інформаційно-психологічний вплив на людей під час війни. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Том 1, № 14. С. 211-214.
2. Гурлева Т. Я – свідомий читач: як убезпечити себе від маніпулятивного впливу через медіатекст. *Порадник для читача*. Київ: Вид-во «Каравела», 2023. 88 с.
3. Горбенко Н. Медіатизація та вплив змі на політичний порядок денний. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 67. С. 53-60.
4. Степаненко М., Старченкова А. Вплив засобів масової інформації на виборчий процес в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2023. № 31. С. 307-311.
5. Базарний С. Метод виявлення агентів соціальних мереж, що мають найбільший вплив. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2023. Том 46, № 1. С. 145-150.
6. Протидія наративам російської пропаганди про Україну в європейських медіа. Львівський медіафорум, 2023. URL: <https://lvivmediaforum.com/page/doslidzhennya-proty-diya-naratyvam-rosijskoyi-propagandy-pro-ukrayinu-v-zahidnyh-media-2-eng> (дата перегляду: 18.06.24).
7. Путін підписав закон про кримінальну відповідальність за «фейки про дії російської армії». *Суспільне Новини*, 2024. URL: <https://suspilne.media/213622-derzduma-rf-prijnala-zakon-pro-kriminalnu-vidpovidalnist-za-fejki-pro-dii-armii-rosii/> (дата перегляду: 18.03.24).

NARRATIVES FROM THE INFOSPACE OF UKRAINIAN AND RUSSIAN MEDIA IN FOREIGN MEDIA

Bohdan Sychak

Ukrainian Institute of Arts and Sciences,

Department of Journalism

Instytutska str., 14, 08292, Bucha, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8186-5692>

The relevance of the research topic is determined by the global Russian information campaign, which has the character of an information war. Its separate bridgehead is aimed specifically at a foreign audience, so the issue of the impact of information from Ukrainian and Russian media on publications in foreign media requires separate research. In the course of the study, the specifics of information presentation in Ukrainian, foreign, and Russian mass media were considered. This is necessary in order to understand the points of intersection of information from the media of different countries, and to determine the peculiarities of the influence of some media on others. It was established that the specifics of the work of foreign mass media have their own characteristics, one of which is the desire to be objective. This is one of the problems of the research, because the objectivity of foreign mass media in the conditions of war involves providing a forum for discourse and, first of all, for Russian propaganda media. Therefore, such a situation requires the attention of researchers. Visualization of the impact of information from the Ukrainian and Russian mass media on the materials of foreign media is presented. Examples of foreign publications influenced by Russian narratives from Lviv media forum are described. It was determined that since there is direct state censorship of the topic of war in the Russian Federation and it is gradually increasing, such media should not be used as a reliable source of information. The stated problems require special attention in view of the social significance of the problems and the need for their resolution. The specificity of the work of foreign mass media is characterized, which in the context of the study has its own characteristics. In particular, it is said that one of them is the desire to be objective. It has its shortcomings in the model of using the principles of integrity by foreign media, in particular, the fact that Russian media are perceived as a reliable source of information on a par with Ukrainian and other sources of information.

Key words: Russian-Ukrainian information war, Russian propaganda in foreign mass media, quoting foreign mass media, countering information war, quality journalism.

УДК 159.522:312.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.22>

ТРАНС- І ПОСТЛЮДИНА – СВІТЛЕ МАЙБУТНЄ ЧИ КІНЕЦЬ ЛЮДСТВА?

Марія Сінельнікова

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра філософії
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6085-6087>*

В статті зазначається, що людина завжди хотіла вдосконалити свої здібності та розширювати власні можливості, щоб стати кращою версією себе. Сучасні технології допомагають реалізовувати подібні бажання, обіцяючи покращення як природних, так і інтелектуальних здібностей людини. Такі антропологічні зміни приводять до появи нових понять «транс-» та «постлюдина», які характеризують собою злиття людини з технологією, визначаючи їхнє буття як сумісні, а не опозиційні. Подібне поєднання дає людині змогу перейти на еволюційно вищий, технологічний рівень існування, на якому її здібності (фізичні та розумові) принципово відрізнятимуться від якостей сучасного індивіда. Тому постлюдина – це гіпотетичний образ майбутньої людини, яка відмовляється від традиційного людського вигляду, змінюючи його до невпізнанності.

Людина вже стала на шлях подібних технологічних трансформацій, які ми спостерігаємо на прикладі сучасних транлюдей або людей перехідного типу. Однак такі перетворення сприймаються сьогодні вкрай неоднозначно. З одного боку, технології допомагають розширювати межі людських можливостей, дозволяючи їй відкривати щось нове, незвідане. Але з іншого, існує загроза поверховості подібних змін, які позбавлені внутрішнього, духовного підґрунтя. Сучасні технології перевершують природні здібності людини, значно покращуючи її життя. Але при цьому чи роблять вони людину кращою? Крім цього, злиття людини і машини поступово стирає межі між чоловічим і жіночим, природним та штучним, людським і нелюдським. Тому існує реальна загроза того, що ці межі з часом будуть розмиті, а, можливо, навіть зникнуть. Звідси постає логічне питання: а що буде з людиною? Чи зникне вона як звичний для нас біологічний вид?

Зважаючи на ці, по суті, риторичні питання, в статті робиться висновок, про те, що потенціал постлюдини є надто неоднозначним, щоб мати змогу чітко його окреслити. В той же час констатується, що нам не варто боятися появи постлюдини, оскільки це лише новий спосіб говорити про людину, можливість краще зрозуміти її фізичний та розумовий потенціал. Тому нам залишається тільки прийняти неминучість змін та спробувати розгледіти ті перспективи, які відкриваються перед нами завдяки новітнім технологічним розробкам та інноваційним науковим відкриттям.

Ключові слова: транслюдина, постлюдина, наука, техніка, кіборг.

Я не те, що зі мною сталося,

Я те, ким я вирішив стати.

Карл Густав Юнг

Вступ. Людина є тим, ким вона стає на шляху свого становлення. Людина є тим, ким вона себе створює, відповідно до власних уподобань та уявлень про свою внутрішню сутність. Подібній людській модифікації сьогодні допомагають досягнення новітньої науки та просунуті, передові технології. Поступове злиття людини та техніки трансформує саме поняття «людини», для опису якої сьогодні все частіше використовують такі поняття як «транс-» та «постлюдина». Багато сучасних дослідників намагаються їх проаналізувати,

серед них Розі Брайдотті, Нік Бостром, Кетрін Хейлз, Джузеппе Лонго, Френсіс Фукуяма та багато інших. Всі вони далеко неоднозначно трактують перспективи подальшого поєднання людини та машини, зауважуючи, що з одного боку, новітні технології дають можливість індивіду позбутися багатьох природних (біологічних) проблем, таких як старіння, хвороби, смерть тощо. Але з іншого, сприяють збільшенню людської здатності шкодити як собі, так і іншим, створюючи нові моральні дилеми, які можуть поставити під загрозу самі основи нашої людяності. Тому **метою даної статті** є розгляд усіх можливих небезпек, а також перспектив розвитку науки і техніки та аналіз їхнього впливу на майбутнє людства.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж це зробити, варто розібратися, що таке «транс-» та «постлюдина». Транслюдина – це людина, в якій штучно (технологічно) розширені розумові та/або фізичні здібності, які виходять далеко за межі того, що вважається нормальним для даного біологічного виду. Транслюдина – це «людина перехідного періоду», яка завдяки технологіям, культурним цінностям і способу життя перетворюється на еволюційний зв'язок з майбутньою ерою постлюдства [1, с. 12]. Іншими словами, транслюдина – це той ніцшеанський місток, який з'єднує звичайну людину з чимось абсолютно іншим. При цьому варто відзначити, що транслюдина все ще належить до людського виду, просто в деяких аспектах вона вже розвинула нові якості, які значно збільшують її можливості. Через це транслюдина стає підґрунтям для подальшого етапу еволюційного розвитку людини, яка приводить нас до появи постлюдини.

Сьогодні термін «постлюдина» використовується для опису можливих радикальних змін, з якими зіштовхується людина внаслідок стрімкого розвитку новітніх технологій, які поступово стирають кордони між нею та машиною. Багато сучасних людей вже розпочали подібне злиття, технологічно модифікуючи власне тіло і мисленнєві здібності. Внаслідок чого вони наблизилися до отримання звання «кіборгів» (термін, яким позначають біологічний організм, в якому органи або частини тіла замінюються/доповнюються механічними чи електронними компонентами). Як приклад, можна навести Кевіна Ворвіка, відомого британського вченого-кібернетика, який ще в 1998 році імплантував собі під шкіру RFID-чип, завдяки якому зміг взаємодіяти з комп'ютерами, вмикати і вимикати світло в приміщеннях, відкривати та закривати електронні замки. В 2002 році Ворвік пішов набагато далі, за допомогою електроніки та хірургії інтегрувавши свою нервову систему з нейронним інтерфейсом, в результаті чого спробував передати власні емоції іншому кіборгу – своїй дружині.

Але більш відомим в цій області є Ніл Гарбіссон, який імплантував собі у череп спеціальну антену, точніше пристрій «eyeborg» – своєрідне кібернетичне третє «око», яке дозволяє йому «бачити» та сприймати кольори. Разом з цим пристроєм він сфотографувався на паспорт, що закріпило його офіційний статус першого у світі кіборга. Подібні експерименти привели до появи т.зв. «міфології машини», сутність якої виражається у твердженнях про те, що «технологія – це просто прагнення до життя засобами, відмінними від життя» [2, с. 203]. Подібні висловлювання наголошують на сумісності людини та технології, на їхній «комергентності, яка дозволяє їм розвиваються паралельно одна з одною» [3, с. 147] та, в разі потреби, продуктивно поєднуватися. Тому постлюдина – це те модерне, у що (пере)народжується людський суб'єкт [4, с. 251]. Зважаючи на це, людина більше не «прогресивна тварина», як стверджував Джузеф Агацці [5, с. 54], і не біологічна чи соціальна істота, як вважалося раніше. Відтепер людина – це істота технологічна або *homo technologicus*, як влучно зауважує Джузеппе Лонго [6, с. 23].

Подібний тип характеризує собою людину майбутнього або ж абсолютно новий погляд на неї як на вид, що володітиме надлюдськими здібностями та не буде обмежений природним (фізичним) тілом та розумом. Тобто, постлюдина – це не якась нова людина,

що мала б сформуватись внаслідок появи новітніх технологій, це радше новий спосіб говорити про неї [7, с. 128]. Тому зрозуміло, що постлюдські здібності не можуть бути ідентичними якостям сучасної людини, як це було в транслюдині. Але не варто думати, що постлюдина – це якийсь новий вид живих істот, це лише окрема група людей зі здібностями, які ми ще не можемо до кінця уявити, оскільки «нам бракує здатності сформувати реалістичне інтуїтивне розуміння того, як це було б бути постлюдиною» [8].

Пролити світло на це нам допоможуть транслюди, збагнути яких значно простіше, оскільки вони вже серед нас. Це, по перше, трансгендерні особистості, які змінюють свою стать відповідно до власного відчуття або відмовляються від неї взагалі (т.зв. небінарні особистості). Також це можуть бути т.зв. квір-особи, які виглядають невідповідно до своєї гендерної приналежності (наприклад, жіночні чоловіки або маскулінні жінки). Стираючи звичні для нас межі чоловічого та жіночого, вони прагнуть максимально збільшити людську свободу самовираження, демонструючи, що сучасна людина вже не вписується в традиційні схеми лінійності, одновимірності чи гендерної приналежності. Подібні прагнення виступають унікальною рисою майбутньої постлюдини, яка відкрита до «справжніх альтернатив» для себе та своєї суб'єктивності [4, с. 260]. Для неї жодних меж більше не існуватиме і вона сама вирішуватиме ким і як їй бути. Таким чином, концепція постлюдини наголошує на розширенні трактування самого поняття «людини», яка відтепер жорстко не прив'язана до своєї першопочаткової біологічної основи, а може існувати в інших, технологічно модифікованих формах.

Поява транслюдини поступово розвиває межі між живим та неживим, природним та штучним, людським та нелюдським. В цьому контексті людське тіло починає розглядатися вже не просто як оболонка або «вмістилище для духу», а як костюм, який можна змінювати і обирати на власний розсуд. Так сьогодні відомим є японець Токо Сен, який витратив близько 15 тис. доларів на реалістичний костюм собаки породи коллі, оскільки її розмір відповідає параметрам людини. Відтепер чоловік, надягаючи цей костюм, має змогу вести життя домашнього улюбленця, своєю поведінкою відтворюючи тваринні поведки. Тим самим, за словами самого Токо, він здійснив мрію усього свого життя – отримав змогу хоча б на деякий стати твариною.

Також скандально відомою сьогодні є колишня дружина мільярдера – Джоселін Вільденштейн, яка витратила мільйони доларів на численні пластичні операції, щоб перетворитися на кішку, через що у пресі її охрестити «Жінка-кішка». Ще одна американка потратила понад 60 тис. доларів, щоб перетворитися на змію, тому її часто називають Леді Дракон. Не менш відомим є 33-річний француз Ентоні Лоффредо, якого вважають найбільш модифікованою людиною у світі через його прагнення стати «чорним інопланетянином». Заради цього він ампутував собі пальці на руках, щоб перетворити їх на кігті, відрізав вуха та ніс, розколов язик, вкрив усе своє тіло татуюваннями та пірсингом.

Крім цього, надзвичайно популярними в останні роки стають перетворення звичайних людей на знаменитостей. Сьогодні є чимало «копій» Анджеліни Джолі, Кім Кардашьян, Майкла Джексона, Бреда Пітта, Мерилін Монро та ін. Але на піку популярності в наш час залишаються перевтілення людей на ляльок, серед яких лідирує лялька Барбі. Так 55-річна білявка з американського штату Огайо – Сінді Джексон потрапила до Книги рекордів Гіннеса як чемпіонка з пластики. За своє життя вона зробила 52 пластичні операції загальною вартістю 100 тисяч доларів, щоб виглядати як лялька Барбі. «Я не ставила перед собою мету встановити світовий рекорд, я просто хотіла виглядати краще» – пояснює своє захоплення Сінді. Не менш відомим є і Родріго Альвес з Бразилії, який спочатку прагнув перетворитися на лялькового Кена. Однак пізніше він вирішив стати трансгендерною жінкою Джессікою, яка вже нагадувала подружку Кена – Барбі.

Ці численні приклади засвідчують, що транслюди намагаються стерти межі не лише між людиною та твариною (людиною та машиною), вони прагнуть видозмінити людський вид до невпізнанності. Це підтверджує припущення Едварда Регіса про те, що «можливо, людський стан – це те, з чого треба вибиратися» [9, с. 175]. Тому технологізацію людини можна сприймати і як можливість поступового викорінення усього «людського». Це змушує нас переосмислити, що взагалі означає бути «людиною» та переглянути кордони, які відділяють нас від інших біологічних видів та новітніх технологій. А також спонукає замислитись – чи є та межа, переступивши через яку ми вже перестанемо бути людьми. Оскільки наше фізичне тіло – це тло нашого буття і для більшості людей воно виступає як засіб самоідентифікації і самореалізації. І той факт, що деякі його деталі можна замінити механічними або синтетичними компонентами, має значні наслідки для того, як ми будемо сприймати себе та своє місце у світі.

Тому з одного боку, злиття людини та машини (людини та тварини) можна вважати найвищим проявом людської свободи, яке полягає у вільному конструюванні себе, відповідно до власних вподобань та розуміння своєї сутності. Але з іншого – це може виступати свідченням найгіршої неволі, втрати власної унікальності, залежності та підпорядкування новітнім технологіям, неспроможності контролювати себе та власне тіло. Тривогу викликає і надмірне втручання в природу людини та загроза технологічного захоплення потенціалу її вдосконалення. Через це багато дослідників переконані, що новітні технології загрожують тому, що є найбільш характерним для людини у звичному для нас розумінні [10, 11, 12]. Не дивно, що ми починаємо боятися самих себе, наших унікальних людських якостей та можливостей [13, с. 359], починаємо боятися «світу без нас» [14, с. 54]. Як варіант Френсіс Фукуяма пропонує встановити контроль над сучасними технологіями, розвиток яких може спричинити настільки істотні зміни в людській природі, що ми «перестанемо розуміти, що ж таке людина» [15, с. 51].

Крім цього, деякі дослідники більше зосереджуються на матеріальних аспектах технологічних змін людського виду. Зокрема Розі Брайдотті говорить, що «краще брати більш матеріалістичний шлях до вирішення складнощів постлюдини як ключової риси нашої історичності» [16, с. 30]. Але подібна орієнтація виключно на фізичне не передбачає наявності глибинного, внутрішнього підґрунтя. Сучасні технології поки не орієнтовані на те, щоб зробити людину морально досконалішою та людянішою. Тому цілком можливо, що всі технологічні зміни та «покращення» приведуть до занепаду людської ідентичності, кризи «антропосу» [17, с. 6] і навіть «смерті» людини [18, с. 211], яка можлива внаслідок гострої моральної кризи. Через це «наше сумління мусить пробудитися від усвідомлення того, що чим більше ми перетворюємося в надлюдей, тим більшими нелюдами ми стаємо» [19, с. 89].

Та незважаючи на всі окреслені загрози, поява постлюдини є неминучою, тому нам не варто її боятися, оскільки вона «відкриває можливість для нових способів мислення про те, що означає бути людиною» [7, с. 286]. По суті, постлюдина стане свідченням загибелі «звичайної», «старої» людини, яку не потрібно сприймати надто мелодраматично, оскільки це дає нам шанс стати чимось іншим, кращим, досконалішим. Постлюдський суб'єкт варто сприймати як амальгаму, сукупність різнорідних компонентів, матеріально-інформаційне ціле, межі якого зазнають безперервного будівництва та реконструкції [7, с. 5]. З огляду на це, сучасний людський «суб'єкт стає системою, яку потрібно зібрати та розібрати» [7, с. 164], а технологічний прогрес лише посприяє подібному «переплануванню людського стану» [20, с. 44]. Таким чином, концепція «постлюдини» засвідчує, що людина – не фіксований, а скоріше, динамічний вид, який можна значно поліпшити та вдосконалити, звичайно ж технологічно.

Подібні покращення обіцяють нам в недалекому майбутньому те, що людина (точніше, постлюдина) зможе уповільнити старіння, збільшити тривалість та якість свого життя, розширити свої когнітивні та сенсорні здібності. Науковці вже сьогодні переконані, що наш розум – це дещо більше, ніж проста функція, обмежена формою, в якій він розміщується. «Наш розум – це програмне забезпечення, яке можна запрограмувати. Наше тіло – це оболонка, яку можна зняти. А смерть – це хвороба, яку можна вилікувати» [див. 21, с. 156]. Тому технології – це наше «видатне досягнення», завдяки якому ми «живемо так, наче не збираємося помирати» [22, с. 17].

Сьогодні наочним доказом цього стають зірки Голівуду та інші знаменитості, які просто перестали старіти. Численні світлини Дженіфер Лопес, Мадонни, Дженіфер Еністон, Бреда Пітта, Сандри Булок, Шер, Джейн Фонда та багатьох інших, яким вже далеко за 50, 60 і навіть 70 років демонструють, що вони ніби «законсервували» себе, зупинивши час. Подібні «чудеса» стають можливими не лише завдяки хорошій генетиці, але й завдяки сучасній косметології, фізичним навантаженням (під пильним наглядом досвідчених тренерів), здоровому та якісному харчуванню (розробленому професійними дієтологами) та, звісно ж, пластичній хірургії.

В останні роки боротьба зі старінням виходить на якісно новий рівень. Взяти хоча б відомого 46-річного американського IT-мільярдера Брайяна Джонсона, який щорічно витрачає два мільйони доларів на омолодження, намагаючись набути форми 18-річного юнака. Його Project Blueprint є частиною ширшої програми підтримки молодості за допомогою новаторських підходів, таких як переливання крові, використання силових навантажень, дотримання суворої дієти, застосування електромагнітних хвиль та ін. Подібні експерименти привели до появи популярного сьогодні напрямку «біохакінгу», основним завданням якого є «хакнути» (заламати) природу в гонитві за вічною молодістю. Ця гонитва стала сучасним модним трендом серед мільярдерів Кремнієвої долини, які використовують всі свої статки для збереження молодості та продовження тривалості життя. Адже «старим бути зовсім не модно» – це нове гасло сучасності, яке наскрізь просякнуте нотками ейджизму.

Хоча науково-технічний потенціал нашого часу безперервно зростає, наша здатність спрогнозувати результати наукових досліджень та прослідкувати всі можливі наслідки технологічного прогресу не збільшується. Навпаки, все частіше ми стикаємо з непередбачуваністю або ж з «епістемологічною самовпевненістю» [23, с. 144], які можуть мати згубні наслідки для людства. Зокрема, всі хірургічні чи інші втручання людини у свою зовнішність часто призводять до того, що таку бажану молодість та красу часто називають штучною та неприродною. Та й самі модифіковані завдяки пластичним операціям люди виглядають дедалі дивніше і все менше нагадують людей. В даному випадку влучно та актуально звучить думка Г. Йонаса про те, що короткотривалі прогнози технологічної цивілізації недостатні для довготривалих проблем [24, с. 211].

Висновок. Підсумовуючи, можна констатувати, що потенціал постлюдини надто неоднозначний, щоб чітко його окреслити. Постлюдина – це новий предмет пізнання, який є складною сукупністю людського та нелюдського, природного та штучного, даного та створеного, що вимагає перебудови нашого звичного способу мислення та традиційного трактування поняття «людини». Тому наше завдання сьогодні – зменшити ризики та прискорити ефективне та нешкідливе використання технологій для покращення людського виду. **Подальші дослідження** допоможуть виробити більш відповідальне ставлення людини до змін своєї фізичної природи та духовної сутності завдяки досягненням науково-технічного прогресу.

Список використаної літератури

1. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought. *Journal of Evolution and Technology*. 2005. Volume 14. Issue 1. P. 1–25.
2. Ansell-Pearson K. *Deleuze and Philosophy: The Difference Engineer*. London: Routledge, 1997. 288 p.
3. Elichirigoity F. On Failing to Reach Escape Velocity beyond Modernity. *Social Studies of Science*. 2000. Vol. 30. Issue 1. P. 145–150.
4. Callus I., Herbrechter S. Introduction: Posthumanist Subjectivities, or, Coming after the Subject. *Subjectivity*. 2012. Vol. 5. P. 241–264.
5. Agassi J. *Towards a Rational Philosophical Anthropology*. Boston: Martinus Nijhoff, 1977. 420 p.
6. Longo G. O. Body and Technology: Continuity or Discontinuity? *Mediating the Human Body: Communication, Technology and Fashion*. Edited by Fortunati L., Katz J. E. and Riccini R. London: Routledge, 2003. P. 23–30.
7. Хейлз К. Як ми стали постлюдством. Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці. Київ: Ніка-Центр, 2013. 426 с.
8. Bostrom N. Transhumanist values. 2001. URL: <https://nickbostrom.com/tra/values>
9. Regis E. *Great Mambo Chicken and the Transhuman Condition: Science Slightly Over the Edge*. New York: Basic Books, 1991. 308 p.
10. Talbott S. *The Future Does Not Compute: Transcending the Machines in Our Midst*. California: O'Reilly Media, 1995. 500 p.
11. Woolfe A. *The Human Difference: Animals, Computers, and the Necessity of Social Science*. California: University of California Press, 1994. 264 p.
12. Dreyfus S. *Mind Over Machine: The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*. New York: Free Press. 231 p.
13. Malik K. *Man, Beast, and Zombie: What Science Can and Cannot Tell Us About Human Nature*. New Jersey: Rutgers University Press. 2002. 458 p.
14. Taylor C. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Harvard University Press, 1992. 624 p.
15. Fukuyama F. *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*. London: Picador, 2003. 272 p.
16. Braidotti R. *Transpositions*. Cambridge: Polity Press, 2006. 307 p.
17. Донскіс Л. Збентежена ідентичність і сучасний світ / Пер. з англ. О. Буценка. Київ: Факт, 2010. 312 с.
18. Foucault M. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage, 1994. 416 p.
19. Schweitzer A. *Civilization and Ethics*. London: Adam & Charles Black, 1946. 312 p.
20. Merlo J. Zarathustra and Transhumanism: Man is Something to Be Overcome. *Scientia et Fides*. 2019. Vol. 7. Issue 2. P. 41 – 61.
21. Boyle R. et al. *Eclipse Phase*. Washington: Catalyst Game Labs, 2009. 400 p.
22. Bauman Z. *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Cambridge: Polity Press, 1992. 215 p.
23. Талєб Н. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. Київ: Наш формат, 2007. 392 с.
24. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ: Лібра, 2001. 400 с.

TRANS- AND POST-HUMAN – A BRIGHT FUTURE OR THE END OF HUMANITY?

Maria Sinelnikova

*Lviv Polytechnic National University,
Department of Philosophy
S. Bandery St., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

The article states that man has always wanted to improve his abilities and expand his capabilities in order to become a better version of himself. Modern technologies help realize such desires, promising the improvement of both natural and intellectual abilities of a person. Such anthropological changes lead to the emergence of new concepts of "trans-" and "post-human", which characterize the fusion of man and technology, defining their existence as compatible, not oppositional. Such a combination enables a person to move to an evolutionarily higher, technological level of existence, at which his abilities (physical and mental) will fundamentally differ from the qualities of a modern individual. Therefore, a posthuman is a hypothetical image of a future person who abandons the traditional human form, changing it beyond recognition.

Man has already embarked on the path of similar technological transformations, which we observe on the example of modern transhumans or people of the transitional type. However, such transformations are perceived extremely ambiguously today. On the one hand, technology helps expand the boundaries of human capabilities, allowing it to discover something new, unexplored. But on the other hand, there is a threat of superficiality of such changes, which lack an internal, spiritual foundation. Modern technologies surpass the natural abilities of a person, significantly improving his life. But at the same time, do they make a person better? In addition, the fusion of man and machine is gradually blurring the boundaries between male and female, natural and artificial, human and inhuman. Therefore, there is a real threat that these boundaries will be blurred over time, and perhaps even disappear. From here, a logical question arises: what will happen to the person? Will it disappear as a biological species familiar to us?

Taking into account these essentially rhetorical questions, the article concludes that the potential of the posthuman is too ambiguous to be able to clearly outline it. At the same time, it is stated that we should not be afraid of the appearance of the posthuman, since this is only a new way of talking about a person, an opportunity to better understand his physical and mental potential. Therefore, we can only accept the inevitability of changes and try to see the perspectives that open up to us thanks to the latest technological developments and innovative scientific discoveries.

Key words: transhuman, posthuman, science, technology, cyborg.

УДК 130.2:[001+7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.23>

ЗОБРАЖУВАЛЬНИЙ СПОСІБ ПІЗНАННЯ У КУЛЬТУРІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ: СИМВОЛ І МОДЕЛЬ ЯК ФОРМИ ОБРАЗНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНИХ ПРАКТИК

Богдан Сковронський

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
кафедра ЮНЕСКО з наукової освіти
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5413-6630>*

Стаття присвячена дослідженню засобів пізнання, які виробила середньовічна західноєвропейська культура, формам, у яких ці засоби були реалізовані на практиці, а також змінам у специфіці мислення і пізнання епохи західноєвропейського Середньовіччя, після «хвилі перекладів» арабомовних наукових праць у XII столітті. Зокрема, «поворотний момент» у даному відношенні відбувся на початку XII століття, коли науковці Західної Європи отримали доступ до оригінальних арабських, а також грецьких текстів, серед яких були праці арабських і перських авторів, таких як Ібн-Сіна, Аль Хварізмі, Аль Кінді, Ібн Аль Хайсам та багатьох інших. До ключових в даному контексті належать декілька питань, які активно розроблялися середньовічною наукою і філософією зокрема. Ключовими для нашої проблеми, серед останніх є, зокрема, такі поняття як форма, світло та символ, про що можна пересвідчитися, наприклад, із праць Роберта Гроссетеста, Джованні Фіданца (Св. Бонавентура), Альберта Великого, а також Фоми Аквінського. Так, Середньовіччя вперше ставить проблему форми в аспекті становлення матерії, яка стає буттям. Завдяки світлу ми бачимо речі, а отже, дізнаємося про їх існування, а через символ, середньовічна культура не лише знаходить форму зв'язку між чуттєвою і розумовою сферами особистості людини, але й між чуттєвим і розумовим способами пізнання та між дискурсивною та недискурсивною формами мислення. В даному сенсі, проблематика візуального пізнання (як і пізнання взагалі), в значній мірі пов'язана із таким поняттям як презентація, тобто к тому як показати реально існуючі речі через умовний об'єкт. Такий спосіб презентації середньовічна культура реалізує за допомогою пристроїв-моделей, таких як альбїон, екваторіум, астролябія та інші. Суттєвою, при цьому, є та форма інтеграції розумового і чуттєвого способів пізнання, яку культура Середньовіччя здійснює через поєднання технічної ідеї і матеріальної форми в єдиному образі-моделі, що дозволяє відтворювати знання у наочній формі.

Ключові слова: наука, мистецтво, пізнання, інтеграція, культура, образ, модель, репрезентація.

Вступ та постановка проблеми. Відомо, що формування наукової парадигми в культурі Середньовіччя було обумовлено у значній мірі античним насліддям, яке було перейнято в адаптованій до християнського світогляду формі насамперед через праці Августина, Боеція та Ісидора Севільського. Сказане можна із впевненістю віднести зокрема до надбань піфагорейської школи та вчення неоплатоніків, через які до середньовічної естетики перейшли, за словами У. Еко, «загострена цікавість до світла і кольору» [3, с. 89], а також до пропорцій та числових закономірностей. Ще однією із найважливіших базових складових античного насліддя, переданого середньовічній культурі, є філософська система Аристотеля, від якої були наслідувані крім логіки та наукової картини світу

також система розподілу знань та у значній мірі естетичні погляди і відношення до мистецтва. Проте чинник античної спадщини, інтегрованої в наукову і мистецьку діяльність Середньовіччя сам по собі навряд чи може у повній мірі охарактеризувати специфіку та індивідуальність, яких набула середньовічна культура. На це вказує вже сам той факт, що Середньовіччя не стало продовженням чи наслідуванням античної культури (певні ознаки чого скоріше є притаманними для наступної культурно-історичної епохи – Ренесансу), а виробило власні, характерні саме для даної епохи феномени практично у всіх сферах суспільної діяльності, зокрема у науці та мистецтві.

Якщо спробувати задатися питанням, які чинники були вирішальними для формування описаної вище специфіки, необхідно, на нашу думку, враховувати не лише вже названий античний «слід» у культурі Середньовіччя, але й сучасні для даного культурно-історичного періоду чинники. Так до першого із таких слід віднести те, що культура Середньовіччя була християнською культурою, що й обумовило у переважній мірі світоглядні установки європейського суспільства даного періоду, крізь призму яких розглядалося в тому числі і античне надбання. Проте є також інший чинник, який можна назвати менш висвітленим, але разом з тим, не менш впливовим. До останнього слід віднести зовнішні впливи, тобто впливи інших культур на культуру західноєвропейського Середньовіччя. Насамперед, до таких належить вплив арабської культури, який почався разом із епохою хрестових походів та початком реконквісти в Іспанії.

«Поворотний момент» у даному відношенні відбувся на початку XII століття, коли наукову спільноту Західної Європи сколихнула так звана «хвиля перекладів». В даний період науковці, які мали доступ до оригінальних арабських, а також грецьких текстів, що були доступними переважно у Іспанії та Південній Італії, у пришвидшеному темпі взялися за переклад на латинську мову наукових праць, які надходили з Близького Сходу та через Візантію. Серед останніх були праці арабських і перських авторів, таких як Ібн-Сіна, Аль Хварізмі, Аль Кінді, Ібн Аль Хайсам та багатьох інших. Також це було «перевідкриття» античних взірців науки, починаючи від праць Платона та Аристотеля до Евкліда і Птолемея, а також їх багаточисельних арабомовних коментаторів [9]. Все це співпало в часі із ще однією не менш важливою обставиною – поширенням арабських цифр і десятичної системи обчислення (апологетом чого на Сході був Аль Хварізмі), спочатку в мусульманських країнах, а згодом і в Західній Європі (що знову ж таки було обумовлено «хвилею перекладів»).

Всі описані вище обставини призвели до виникнення дуже своєрідного «сплаву» у тогочасній середньовічній культурі Західної Європи, що вочевидь не лише обумовило ті специфічні риси Середньовіччя, за якими ми ідентифікуємо цей культурно-історичний період, але також створило передумови для подальшого «прориву» в науці та мистецтві Західної Європи, який відбувся в добу Ренесансу (не дивно, з огляду на сказане вище, що «епіцентром» останнього була саме Італія).

Проблема, яку можна побачити виходячи зі сказаного вище полягає у тому, що специфіка наукового дискурсу Середньовіччя та інтеграція в середньовічну культуру Західної Європи досягнень тогочасної науки Близького Сходу, призводять до трансформації мислення і появи нових форм пізнання, які створюють передумови для подальшого розвитку як науки так і мистецтва в наступні за Середньовіччям епохи. В даному сенсі видається актуальним вдатися до засобів пізнання, які виробила середньовічна західноєвропейська культура, прослідкувати яким чином вони були реалізовані на практиці та дізнатися яких специфічних саме для епохи Середньовіччя форм вони набули. В останньому полягає мета даної роботи.

Дослідженню проблем західноєвропейського середньовічного мислення і культури віцілому та впливу на останню мусульманської культури присвячено роботи таких авторів як У. Еко, Ф. Себ, В. Ватт, К. Вікхам. Дослідженню проблем мислення, зокрема в аспекті пізнання і становлення наукового знання присвячені роботи Р. Коллінгвуда, Дж. Ділі, К. Поппера, М. Вартофські.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу, необхідно звернути увагу на передумови, які почали формуватися у західноєвропейській філософії незалежно (або паралельно) із впливами арабської науки. До ключових в даному контексті належать декілька питань, які активно розроблялися середньовічною наукою і філософією зокрема. Ключовими для нашої проблеми, серед останніх є, зокрема, такі поняття як форма, світло та символ. Про значення, якого набуває для середньовічних науки і мистецтва проблема форми, можна пересвідчитися, наприклад, із праць Роберта Гроссетеста, Джованні Фіданца (Св. Бонавентура), Альберта Великого, а також Фоми Аквінського. Поняття форми, у свою чергу, тісно пов'язане у середньовічній філософії із поняттям світла як субстанції або доступного для осягнення через посередництво сенсорного апарату людини способу пізнання явищ дійсності (як духовного, так і матеріального порядку). Для поставленого вище питання, в даному сенсі, є важливими два моменти. Перший полягає в тому, що в понятті форми, за суттю, сконцентровано вчення Аристотеля у його інтерпретації середньовічною філософією, аналогічно як і поняття світла, першопочатково, є запозиченням Августина та Псевдо-Діонісія Ареопагіта із філософії платонізму, а отже, можна сказати, що у цих двох поняттях полягає квінтесенція двох основних вчень античності. Інші важливі моменти полягають у тому, що середньовічна філософія синтезує два вказаних поняття (а отже, платонізм та аристотелізм), і в тому, яким чином здійснюється цей синтез.

Так, за Св. Бонавентурою, світло є субстанційною формою тіл: саме такої форми першопочатково набуває матерія, стаючи буттям. Зокрема, однією із таких матеріальних форм (акциденцій) світла стає колір: «за суттю, видимий колір народжується за рахунок зустрічі двох різновидів світла – того, яке знаходиться у непрозорому тілі і того, яке випромінюється у прозорому просторі, при цьому друге впливає на перше. Світло у своєму чистому стані – це субстанційна форма (творча форма відповідно до вчення неоплатоніків), а колір як світло або як випромінювання непрозорого тіла є формою акцидентальною (до чого схильні послідовники Аристотеля)» [3, с. 102]. Аналогічним чином Р. Гроссетест бачить форму (тілесність) як взаємодію світла і матерії, де світло, розповсюджуючись у просторі по-різному оречевлюється в залежності від супротиву матерії (тобто середовища на яке воно впливає): «тілесність є саме світло або те, що здійснює дію і вносить у матерію міру в силу того, що воно причетне самому світлу і діє через посередництво самого світла» [3, с. 99]. Таким чином, в наведених міркуваннях можна побачити наявність трьох чинників: світло як сила, яка діє, простір, у якому відбувається дія світла (який є необхідним розповсюдження останнього) і середовище, тобто матеріальна субстанція, яка під дією світла набуває форми. Саме таку логіку, на думку У. Еко, втілює будова готичного собору: організація його внутрішнього простору здійснена таким чином, щоб створювати можливість переломлювати промені світла через отвори у стінах, і відповідно, перетворювати середовище собору на форму світлоносної субстанції [3, с. 95].

Отже, можна побачити, що Середньовіччя вперше ставить проблему форми в аспекті становлення матерії, яка стає буттям. Становлення, при цьому відбувається через посередництво світла, – і в цьому немає нічого незвичайного, – адже завдяки світлу ми бачимо речі, а отже, дізнаємося про їх існування. Подібні чуттєві засади середньовічних онтологій та гносеологій ведуть, в свою чергу, до особливого значення психології сприйняття, а саме,

візуального сприйняття для середньовічних науки та мистецтва. В даному сенсі, У. Еко характеризує метод пізнання який склався у Середньовіччі як «зображувальний» [3, с. 123]. Даний метод, в свою чергу, ґрунтується на символізмі, коли через видимі форми речей, за посередництвом відчуттів, ми отримуємо уявлення про явища інтелігібельного порядку: ідеї та концепти. Підвалини середньовічного символізму були закладені ще Августином, який на основі філософії стоїцизму розробив теорію знаку як об'єкту, який не є тим, чим він здається, а вказує на дещо інше, на зміст, який знаходиться поза самим даним об'єктом [3, с. 126]. Такий спосіб пізнання, – візуальний і символічний, – Фома Аквінський визначає через поняття «*visio*» – безкорисне, незацікавлене пізнання яке здійснюється раціонально, тобто розумово, але на основі певного предмету, форма якого спонукає людські відчуття до осягнення, оволодіння даним предметом, завдяки видимим характеристикам і почуттю задоволення від споглядання (т. зв. «афективна установка» пізнання за Гільйомом із Оверні). Таким чином, через символ, середньовічна культура не лише знаходить форму зв'язку між чуттєвою і розумовою сферами особистості людини, а тим самим, між чуттєвим і розумовим способами пізнання і між дискурсивною та недискурсивною формами мислення.

Такими, в короткому викладі, є ті філософські та світоглядні передумови, що стали тим «плідним» підґрунтям, яке спонукало і стимулювало у XII столітті «хвилю перекладів» арабомовних наукових праць, які були безумовно передовими на той час. Останнє, в свою чергу, призвело до інтеграції багатьох ідей і концепцій розроблених вченими Близького Сходу у західноєвропейський науковий дискурс. В даному сенсі необхідно зазначити, що основними проблемами, якими переймалося наукове співтовариство Західної Європи у період з XI по XIV століття, а саме, в проблемному полі натуральної філософії, були питання пов'язані із якісними характеристиками феноменів. Зокрема серед таких була проблема виміру швидкості тіл які рухаються, виміру сили, яка впливає на тіла і призводить до руху, виміру температури, а також питання поєднання цих і подібних їм якостей та їх взаємовплив. Саме в даному контексті розглядалася і описана вище проблематика форми, світла і символу як зображувального методу пізнання: це була проблематика узгодження кількісних та якісних характеристик знання, чуттєвого та інтелектуального, дискурсивного та недискурсивного вимірів мислення.

Проблематика візуального пізнання (як і пізнання взагалі), у свою чергу, в значній мірі пов'язана із таким поняттям як презентація, тобто коли ми говоримо про сприйняття певного змісту, мова завжди буде йти про певну форму показу – представлення даного змісту через посередництво «дечого іншого, ніж він сам» – об'єкту, який виступає в якості референта презентованого змісту [1, с. 187]. В даному сенсі, проблема презентації є проблемою того як показати реально існуючі речі через умовний об'єкт, який не має безпосереднього зв'язку із презентованим, але повинен відображати його в онтологічному сенсі [6, с. 48]. Тобто референт повинен не лише вказувати, але також давати уявлення про *що* йде мова, відображати якості предмета. Проблема сказаного вище стає зрозумілою якщо задатися питанням: як виразити такі речі як швидкість, важкість, тиск, температура, час або положення у просторі, тобто певні абстрактні якісні параметри. Складність полягає у тому, що подібні речі є динамічними феноменами, тобто такими, що перебувають у стані постійної зміни, а отже, адекватна презентація останніх повинна включати як прогностичну, так і реконструктивну функцію, тобто показувати не лише поточний стан, але давати також можливість відтворити попередній і можливий наступний моменти, тобто відтворювати презентований об'єкт у його динаміці. В даному сенсі, вирішення даної проблеми можливо лише через відтворення *способу дії*, а точніше, через створення *образу дії* презентованого феномену.

Зазвичай поняття «образ» вживається у його семіотичному значенні, тобто в якості заміщення певного реально існуючого об'єкту іншим об'єктом, який тим чи іншим чином відображає перший. Проте значення вказаного поняття цим не висчерпується. Так, про образ говорять також як про певний порядок вчинків (наприклад: «образ життя») або послідовність здійснення дій із певною заданою метою (в даному сенсі ритуал – це образ дії). Образ, в даному значенні, – це не лише відображення, це також відтворення, а точніше, структура відтворення, яка реалізується у певному стандартизованому, сталому повторенні визначених дій. Сказане означає, що поняттю «образ», в даному сенсі, надається певна інструктивна або навіть управлінська функція по відношенню до відтворюваних ним дій, а саме, функція технології. Можна сказати, що поняття «технології» або «техніки» виступає, в даному значенні, як синонімічне поняттю «образ».

В свою чергу, будь-яка технологія, як система дій, передбачає певне технічне рішення, тобто ідею, яка покладається в основу цієї системи. В даному сенсі, середньовічна наука виробила ряд таких технічних рішень які застосовувалися для презентації якісних параметрів природних феноменів. Так, наприклад, механічний годинник, винайдений у XIII столітті, був саме одним із таких рішень, в основу якого була покладена ідея вимірювання універсального часу в рівних одиницях [4]. Проте ключовим моментом при цьому стало те, що вимірювання було представлено у візуальній (просторовій) формі – руху стрілок по колу, на яке була нанесена шкала виміру (години). Таким чином ідея представлення часу у просторовій формі була реалізована через відповідне технічне рішення і набула образу. Такого роду образ, здатний відображати реальну динаміку зміни часу, а отже презентувати час як явище набуває принципового значення для пізнання – значення моделі. Особливістю моделі як форми презентації є те, що вона виступає як онтологічний образ, тобто такий, який не лише заміщує реальний об'єкт чи явище на основі подібності, а дає уявлення про спосіб буття презентованого об'єкту [6].

Потрібно сказати, що подібні способи вираження абстрактних величин через форми просторового або візуального характеру, мали місце і раніше. В якості прикладів можна назвати Стоунхендж, як перший прилад для вимірювання часу або абак – рахівну дошку, яка унаочнювала операції з числами. Специфічним внеском середньовічної культури було те, що вона, завдяки націленості на візуальний метод пізнання, символізм та субстанційність (як про це йшлося вище), знайшла спосіб взаємодії технічного рішення як способу презентації із матеріальною, а отже чуттєвою формою у якій відбувається презентація. Саме важливість форми стала, в даному сенсі, визначальним чинником того, що середньовічна наука звернулася до модельного способу презентації знання. В даному значенні крім наведеного вище прикладу із механічним годинником варто навести ще ряд пристроїв, винайдених в епоху Середньовіччя, які поєднували в собі, з одного боку, візуальну образність із технічним рішенням, а з іншого – пізнавальну та практичну функції.

Зокрема до таких пристроїв належить армілярна сфера – сферична конструкція із мідних кіл, яка слугувала моделлю для відтворення руху небесних тіл. За словами С. Фалька, армілярна сфера виконувала дві функції: практичну і навчальну. «З її допомогою можна було вимірювати положення зірок на небосхилі <...> або можна було демонструвати три основні астрономічні площини: горизонт, екватор і екліптику» [4, с. 86]. Іншим аналогічним пристроєм був торкветум – спрощена армілярна сфера, в якій власне тривимірні сфери були замінені системою двовимірних дисків. Ректангулус був ще більш спрощеним варіантом двох перших, у якому двовимірні диски були замінені парами поворотних планок [4].

Географічна карта є ще одним «пристроєм» який можна поставити в один ряд із описаними, оскільки його теж можна віднести до моделей у зазначеному вище сенсі. Карта,

за суттю, є моделлю просторових відношень, яка поєднує в собі функції опису природних об'єктів на поверхні землі та образної системи, в основу якої покладено певного роду технологію – проєкцію будови тривимірного об'єкта на двовимірну площину. Тобто можна сказати, що в основу карти покладено подобу армілярної сфери, спроектованої на площину. Технологія подібних проєкцій була розроблена ще Птолемеєм у часи пізньої античності, але Середньовіччя удосконалило її, розробивши систему портуланів (бл. 1300 р.) – координатну сітку, яка давала можливість встановлювати реальне положення у просторі. Отже, географічну карту теж можна назвати моделлю простору, яка виконує як утилітарну так і пізнавальну функції: дозволяє здійснювати не лише реальну, але і уявну подорож поверхнею Землі [4]. Розповсюдження карт із системою координат було пов'язано також із появою магнітного компасу, який сам по собі навряд чи можна назвати моделлю, але який у поєднанні із географічною картою виступає як суттєве технологічне удосконалення і доповнення презентативної, в даному випадку образної, функції останньої.

Проте існує ще один пристрій, який у порівнянні з усіма описаними вище сміливо можна назвати універсальним, оскільки він поєднує практично усі їх функції. Цей пристрій – астролябія. Як пише дослідник середньовічної науки С. Фальк, астролябію застосовували десятками різних способів. Так, крім її безпосередньої функції як моделі небосхилу та руху небесних тіл, астролябію використовували в якості годинника (для визначення часу), календаря, вимірювали висоту будівель (вона містила висотомір – аліададу), відстань, кут, довжину дня, визначали сторони світу, напрямком. У поєднанні з картою, астролябія дозволяла визначити положення у просторі. Інструмент використовували навіть для астрологічних передбачень [4].

В даному сенсі, важливим для нашого дослідження є два наступних моменти. По-перше, астролябія втілює в собі практично всю еволюцію західноєвропейської середньовічної науки. Інструмент був розроблений ще в часи античності, зокрема відомо, що астролябію користувався Птолемей у II столітті, проте функціонал пристрою в ті часи був значно обмеженішим, ніж той, який мала середньовічна астролябія, про яку йде мова. В подальшому, інструмент був удосконалений на Близькому Сході. Так, зокрема на Сході один із варіантів астролябії був відомий під назвою «сафея», і саме під даною назвою пристрій використовувався у арабській Андалусії астрономом Аз Заркалі. Згадують астролябію у своїх працях також інші вчені середньовічного Близького Сходу, серед яких Ібн Сіна, Аль Кварізмі, Аль Баттані та інші [4; 7; 8]. Зрештою, саме арабське технічне рішення астролябії потрапляє до Західної Європи, разом із перекладеними арабомовними науковими працями під час «хвилі перекладів» у XII столітті, після чого теж зазнає певних модифікацій та удосконалень і набуває остаточного вигляду як багатофункціональний пристрій, описаний вище.

По-друге, астролябія є втіленням поєднанням технічної ідеї і форми в єдиному образі. Так, в основі технічного рішення пристрою полягає ідея планісфери – стереографічної проєкції, розробленої ще Птолемеєм, яка передбачає трансформацію сферичної тривимірної форми (модель небосхилу) у двовимірну без зміни кутів. В астролябії ця ідея представлена у візуальній формі. При цьому презентація реалізується через технічне рішення яке й утворює образ, який ми бачимо: площина із нанесеною на неї координатною сіткою та лініями руху, на яку зверху накладається ще одна сітка – рухома, – яка показує розміщення небесних тіл. Таке рішення виявилось настільки вдалим, що дозволило моделювати не лише рух самих небесних тіл, але і час їх сходу та заходу, відстань між ними, а разом з тим – багато інших супутніх параметрів, пов'язаних із вимірами простору і часу, про які йшлося вище.

При цьому, важливо відзначити, що астролябія є пристроєм, який включає у свій функціонал світло та зоровий промінь: так при визначенні часу доби вдень застосовується

промінь сонячного світла, який проходить через відповідні отвори на шкалу пристрою, тоді як вночі для визначення часу необхідно дивитися через ті ж отвори на певні небесні тіла [4]. Останнє відсилає до символізму світла і зображувального методу пізнання, характерного для середньовічної культури і реалізованого у ідеї технічного рішення астролібії. Характерним є також те, що в даному випадку символізм наділяється свого роду гносеологічним виміром: виступає як форма інтуїтивно доступного, наочного способу пізнання, а також як форма відтворення знання про світ, а тим самим, закріплення певної когнітивної практики. В даному сенсі можна сказати словами М. Вартофскі, що «тільки якщо отримане когнітивне досягнення, наприклад, уміння, ремесло, спосіб дії, можна відокремити від його безпосереднього здійснення і реконструювати або відтворити символічно, в мові, пізнання може почати відповідати умовам формування вимоги бути істинним» [6, с. 117]. В даному випадку із достатньою впевненістю можна сказати, що таку символічну реконструкцію або відтворення середньовічна культура реалізувала за допомогою астролібії та подібних їй пристроїв-моделей (подібними серед яких були також альбїон, екваторіум та інші, про які вже йшлося вище).

Висновки. Отже, можна сказати, що астролібія у повному сенсі слова являє собою модель світобудови, яка відображає часові та просторові характеристики останньої. Проте, як зазначає С. Фальк, астролібія не замислювалася виключно як пристрій для моделювання: вона призначалася для спрощення обчислень, для зручності і для економії праці [4]. Останнє, на ряду із тим, що пристрій, як про це йшлося вище, є за своєю суттю образом, розрахованим на візуальне, а також тактильне сприйняття, висуває певні вимоги до форми, тобто до зовнішнього вигляду. Сказане означає, що образ, а саме, те як він оформлений (як він виконаний у матеріалі, як він виглядає) утворює зворотній зв'язок із функцією, в даному випадку, – визначає зручність користування, а відповідно, і економію праці – затрати часу і зусиль, потрібних при роботі із пристроєм. Вказані чинники обумовлюють естетику пристрою, а точніше, те, що останній із необхідністю виступає не лише як утилітарний, але також як естетичний об'єкт (яким астролібія і була для людини Середньовіччя). В даному сенсі, можна сказати, що подібне поєднання технології та естетики в єдиному образі, через який наочним та інтуїтивно зрозумілим способом реалізовано здійснення пізнавальної та утилітарної функції, утворює не що інше як форму інтеграції науки та мистецтва яку в XX столітті почнуть називати дизайном або інженерним мистецтвом.

Список використаної літератури

1. Ділі Джон. Основи семіотики. Пер. з англ. А. Карась. Львів: Арсенал, 2000. 232 с.
2. Collingwood R.G. The Principles of Art. Mansfield Centre, CT: Martino Publishing, 2014. 347 p.
3. Eco Umberto. Art and Beauty in the Middle Ages. Yale University Press, 1989. 135 p.
4. Falk Seb. The Light Ages. The Surprising Story of Medieval Science. W. W. Norton & Company, 2020. 408 p.
5. Popper Carl. Conjectures and refutations : the growth of scientific knowledge. London ; New York : Routledge, 1989. 452 p.
6. Wartofsky Marx W. Models. Representation and the Scientific Understanding. Dordrecht, Holland ; Boston : D. Reidel Pub. Co., 1979. 432 p.
7. Watt W. Montgomery. Islam, Past Influence and Present Challenge. Albany : State University of New York Press, 1979. 384 p.
8. Watt W. Montgomery. The Influence of Islam on Medieval Europe. Edinburgh University Press, 1972. 130 p.
9. Wickham Chris. Medieval Europe. New Haven : Yale University Press, 2016. 384 p.

THE PICTORIAL WAY OF COGNITION IN THE CULTURE OF THE MIDDLE AGES: SYMBOL AND MODEL AS FORMS OF IMAGINATIVE REPRESENTATION OF COGNITIVE PRACTICES

Bohdan Skovronskyi

Dragomanov Ukrainian State University,

UNESCO chair of scientific education

Pyrohova str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine

This article is devoted to the study of the means of cognition developed by medieval Western European culture, the forms of implementation of these means in practice, as well as changes in the specifics of thinking and cognition of the Western European Middle Ages, after the "wave of translations" of Arabic-language scientific works in the XII century. In particular, the "turning point" in this regard occurred in the early twelfth century, when scholars in Western Europe gained access to original Arabic and Greek texts, among which were the works of Arab and Persian authors such as Ibn Sina, Al Khwarizmi, Al Kindi, Ibn Al Haytham, and many others. The key issues in this context include several issues that were actively developed by medieval science and philosophy in particular. The key concepts in this sense are, in particular, such concepts as form, light and symbol, as can be seen, for example, from the works of Robert Grosseteste, Giovanni Fidanza (St. Bonaventure), Albert Magnus, Thomas Aquinas. In the Middle Ages, the problem of form was first posed in the aspect of the formation of matter, which becomes being. Through light we see things and therefore learn about their existence, and through the symbol, medieval culture not only finds a form of connection between the intellectual and sensual spheres of the human personality, but also between the intelligible and sensual ways of cognition, between discursive and non-discursive forms of thought. In this sense, the problem of visual cognition (as well as cognition in general) is largely related to such a concept as presentation, which consists in how to show really existing things through a conditional object. Medieval culture implements this method of presentation with the help of model devices such as albion, equatorium, astrolabe, and others. Essential, at the same time, is the integration of forms of cognition, which the culture of the Middle Ages carries out through the combination of the technical idea and the material form in a single image-model, which makes it possible to reproduce knowledge in a visual form.

Key words: science, art, cognition, integration, culture, image, model, representation.

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.24>

ЛЮДВИГ ВІТГЕНШТАЙН ТА ФІЛОСОФІЯ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Павло Соболєвський

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0002-6894-7244>*

Філософія повсякденної мови – один з найбільш суперечливих напрямів філософування в межах англо-американської аналітичної філософії ХХ ст. На думку деяких дослідників, зокрема Сера Дж. Дж. Уорнока, назва цього напрямку частіше застосовувалася саме критиками для узагальнення основних положень, що піддаються сумніву. Разом із цим представники філософії повсякденної мови не часто визнавали себе частиною цього руху. По-перше, філософію повсякденної мови можна сприймати як специфічний вид лінгвістичної діяльності, де центральним аспектом є природне значення слова в його звичному контексті вживання. Тому доречно говорити про філософію повсякденної мови як про «аналіз звичайної мови». По-друге, філософія повсякденної мови не є ані окремою доктриною, ані самостійною школою думки. Вона радше виступає обережним синтезом досягнень дослідників, які працювали з подібними методологічними підходами та займали близькі теоретичні позиції. Відтак, її можна справедливо розглядати як частину ширшого інтелектуального руху – аналітичної філософії. Оскільки філософія повсякденної мови часто протиставляється континентальній філософії та здебільшого асоціюється з працями мислителів, які діяли в повоєнному Оксфорді, з певними застереженнями її можна також називати «Оксфордською філософією».

У ХХІ столітті ставлення до філософії повсякденної мови, а також до наукових здобутків мислителів, яких зазвичай відносять до цього філософського напрямку, зазнають змін. Це ставить суттєві виклики перед істориками філософії, які мають систематизувати та узагальнити результати філософії повсякденної мови, беручи до уваги нові актуальні наукові розвідки. Хоча Вітгенштайн описав післявоєнний Оксфорд як «філософську пустелю», його ідеї значною мірою сприяли розвитку Оксфордської філософії. Філософія Вітгенштайна все ще знаходить своє застосування, часто вступаючи в пряму полеміку з науково орієнтованою філософією.

Ключові слова: Л. Вітгенштайн, філософія повсякденної мови, Оксфордська філософія, англо-американська філософія ХХ ст., аналітична філософія, природна мова

Вступ. У ХХІ столітті ставлення до філософії повсякденної мови, як і до наукових результатів мислителів, яких традиційно відносять до цього філософського напрямку, почало істотно змінюватися. На думку британської дослідниці, штатного викладача філософського факультету коледжу Святої Хільди Оксфордського університету А. Аврамідес, наразі існує суттєвий поворот у розумінні філософів повсякденної мови, а нові роботи, що присвячено цій темі, здатні надати нові цікаві ідеї для дослідників не тільки повсякденного аналізу мови (ordinary language analysis), але й взаємозв'язків з іншими філософськими напрямками та школами. Дослідниця зокрема зазначає: «Питання про те, як ми розуміємо роботу принаймні деяких із тих, кого часто характеризують як звичайних філософів мови, останнім часом набуло цікавого повороту. І хоча завжди існували питання, на які слід було б звернути увагу, розглядаючи зв'язок Вітгенштайна з цією школою чи рухом у філософії, останні роботи відкрили важливі та нові шляхи дослідження в цьому зв'язку» [1, с. 718].

Актуальність запропонованої роботи полягає в розкритті нових результатів наукових розвідок, які демонструють нове розуміння впливу філософії Л. Вітгенштайна на філософію повсякденної мови.

Метою статті є уточнення впливу логічного позитивізму та філософських поглядів Л. Вітгенштайна на формування та розвиток філософії повсякденної мови.

Виклад основного матеріалу. Філософія повсякденної мови (під якою також розуміють «аналіз повсякденної мови» або Оксфордську філософію) в середині ХХ ст. отримала чималу критику науково співтовариства. Здебільшого, назву цього філософського напрямку застосовували опоненти, а не прихильники. Але сучасні дослідницькі проекти пропонують більш позитивну та об'єктивну оцінку надбанням цього напрямку або методу дослідження. Можна виділити принаймні три різні погляди на філософію повсякденної мови.

Дж. Хейл, американський філософ, відомий насамперед своїми роботами з метафізики та філософії розуму, визначав філософію повсякденної мови як «слабо структурований філософський рух, який стверджує, що значення понять, у тому числі тих, які є центральними для традиційної філософії, наприклад, понять істини та знання, фіксується мовною практикою» [6, р. 746]. На його думку, філософи повсякденної мови акцентували ключову увагу насамперед на ситуаціях реального вжитку слів та понять, значення яких їх цікавило. З середини 40-х років, і аж до 60-х років ХХ ст. цей напрям філософії користувався суттєвою популярністю серед британських та американських філософів. Вагомий вплив на формування філософії повсякденної мови мав Л.Вітгенштайн, а також Віздом, Райл, Малькольм та Дж. Л. Остін. Хоча самі витоки та ключові ідеї спостерігаються вже в роботах Дж. Мура.

Дж. Хейл вказує на слабкі сторони методології аналізу повсякденної мови та на деякі суперечності з основними положеннями поглядів самого Л. Вітгенштайна. Зокрема, американський філософ зазначає, що в класичному розумінні філософ повсякденної мови задля формування поглядів стосовно поняття «істини» має звернутися не до словника чи співрозмовника, а до природньої ситуації вжитку цього слова. Якщо філософська концепція істини суперечить природньому значенню за звичайних умов, то така концепція вважається помилковою. Це суперечить поглядам Л.Вітгенштайна, який вважав філософські помилки продуктом надмірного «заچارування» мовою, коли причиною омани є саме поверхнева лінгвістична схожість [6, р. 746].

Американський аналітичний філософ А.П. Мартініч пропонує інший погляд на філософію повсякденної мови: «Філософія повсякденної мови – це метод ведення філософії, а не набір доктрин» [7, р. 758]. Філософія повсякденної мови належить до загальної категорії аналітичної філософії, яка концентрує основну увагу на аналізі концепцій, а не розбудові метафізичних систем. А.П. Мартініч зауважує: «Метод полягає у використанні особливостей певних слів у звичайних або нефілософських контекстах як допоміжний засіб для вивчення філософії» [7, р. 758]. Усі філософи, яких прийнято ототожнювати з філософією повсякденної мови, вважали класичну філософію слабкою через застосування хибної методології аналізу. Саме цим пояснювалася певна криза нового знання в межах філософії, яку фіксували на зламі ХІХ та ХХ ст.

А. Аврамідес зазначала: «Якщо озиратися на історію філософії, то є періоди – деякі з них відносно тривалі – коли існує загальна згода щодо діяльності філософії. Але приблизно з середини до кінця 19 століття ми бачимо певні потрясіння та розриви шляху. Завдяки спільним кореням у працях Канта можна побачити, що філософія на континенті розвивається в одному напрямку (феноменологічний рух), тоді як у Британії розвивається в зовсім іншому (аналітичний рух)» [1, р. 718].

А.П. Мартініч вказує на відмінності у поглядах філософів повсякденної мови. На його думку, представники цієї школи мали різне розуміння природи вирішення філософських проблем – чи є філософські проблеми справді проблемами, для яких можна віднайти рішення, чи це псевдо проблеми, як піддаються лише діагностуванню [7, р. 758].

Сер Дж. Дж. Уорнок (1923–1995) – англійський філософ і віце-канцлер Оксфордського університету, пропонував третій підхід до визначення філософії повсякденної мови. На його думку, сама назва філософії повсякденної мови частіше застосовувалася критиками для атаки цього напрямку філософування, ніж науковцями для самостійної ідентифікації своїх результатів в межах школи або традиції. Переважно цей рух був поширений у Великій Британії, зокрема Оксфордському університеті одразу після завершення Другої світової війни. Тривав розвиток цього напрямку відносно короткої проміжок часу. Сер Дж. Дж. Уорнок зазначає, що філософія повсякденної мови стрімко розвивалася протягом приблизно двадцяти років з 1945 року. «Її вороги вважали зручним згрупувати об'єкти своєї ворожнечі під однією назвою, тоді як практикуючі, на яких таким чином націлювалися, більше усвідомлювали розбіжності між собою та фактичну нестачу спільної філософської доктрини; можливо, вони визнали б себе «групою», але навряд чи «школою», – уточнює Дж. Дж. Уорнок [11, р. 147].

Існували два напрями для критики філософії повсякденної мови. Деякі викладачі Оксфордського університету вбачали в ранніх ідеях аналізу повсякденної мови обмеженість, тривіальність, підривний характер та міщанство. Інші філософи, зокрема Б. Рассел та Дж. Айер визнавали важливість мови для філософського дослідження, хоча вважали надмірну увагу саме до повсякденної мови в її звичайній ситуації вживання дурним тоном. Дж. Дж. Уорнок вважав причиною повороту до природної мови в межах Оксфордської філософії питанням стилю. З одного боку, це була епоха руйнування старих ідеалів та орієнтирів, до яких також можна віднести високу вільну риторику ідеалізму. З іншого, це був протест проти надмірного множення технічних понять та неологізмів, які начебто відповідали стандартам «наукового» професіоналізму [11, р. 147].

Наведені вище важливі уточнення природи та сутності філософії повсякденної мови умовно можна поділити на три оснівні напрями. По-перше, філософію повсякденної мови можна розглядати як різновид лінгвістичної практики, де головним елементом постає природне значення слова в його звичайній ситуації застосування. Таким чином справедливо вважати філософію повсякденної мови «аналізом повсякденної мови». По-друге, філософія повсякденної мови – не доктрина і не школа. Це обережне узагальнення результатів науковців, які об'єднані спільним методом та займали схожу позицію. Отже, справедливо говорити про філософію повсякденної мови як про елемент більш широкого руху – аналітичної філософії. Оскільки філософія повсякденної мови протиставляється континентальній філософії і представлена ідеями та напрацюваннями філософів, які переважно працювали в повоєнному Оксфорді, з деякими обмовками справедливо називати її «Оксфордською філософією».

Л. Вітгенштайн та філософія повсякденної мови

Важливою темою для сучасних дослідників філософії повсякденної мови є вплив Л. Вітгенштайна на започаткування та розвиток цього напрямку філософування. Дж. Дж. Уорнок зокрема зазначає: «Вітгенштайн, мабуть, найбільш шанований філософ того періоду, зайшов настільки далеко, що припустив, що філософські проблеми загалом насправді полягали в спотвореннях і неправильному розумінні звичайної мови або виникали через них...» [11, р. 147]. Звичайна мова почала сприйматися як фундамент для всіх наступних інтелектуальних зусиль в межах Оксфордської філософії. Все починається

з аналізу природної мови, де віднаходяться умови вживання поняття, за допомогою яких технічні складнощі мають бути діагностовано та вирішено. Дж. Л. Остін розвивав цю думку далі, вважаючи, що природна мова є сформованим, складним та тонким інструментом, ретельний аналіз якого має забезпечити міцний фундамент для подальших філософських досліджень. Цікаво, що це суперечить ранній позиції Л. Вітгенштайна в часи публікації «Логіко-філософського трактату» (1922), де німецький мислитель виступав з позиції, що звичайна мова – це лише примітивна, заплутана поверхня, під якою теоретики мали шукати відповідні форми як мови, так і логіки.

На думку А. Аврамідес, питання щодо ідентифікації Л. Вітгенштайна як дотичного до руху філософії повсякденної мови є складним та дискусійним. Після тривалої перерви німецький філософ повертається до роботи в Кембриджі в 1929 році, та розвиває новий підхід до філософії, де центральне місце посідає проблема мови. «У той час як у своїх попередніх роботах Л. Вітгенштайн прагнув виявити жорстку логічну структуру в мові, у своїх пізніших роботах він прагнув звільнити мову від цього «повідка»» [1, р. 721], – зазначає А. Аврамідес. Дослідник не повинен стримувати чи обмежувати мову, а радше спостерігати за нею.

Д. Пірс описує пізніші праці Вітгенштайна як «ретельні й докладні описи мови, викладені в діалектичній формі, що заохочує читача до участі в діалозі» [10, р. 14]. Це можна назвати спостереженням за мовою в процесі її використання. Хоча така робота може бути частиною аналітичної філософії, вона вже не є аналогічною роботам Фреге, Рассела та Мура. Сам Б. Рассел рішуче відкидав пізніші праці Л. Вітгенштайна, називаючи їх «тризальним дослідженням мови».

Таке ставлення до результатів роботи Л. Вітгенштайна демонструє суттєві суперечки між аналітичними філософами того часу. Якщо представники Кембриджського університету намагалися дистанціюватися від ідей Л. Вітгенштайна, німецький філософ знайшов багато прихильників в Оксфордському університеті. А. Аврамідес вказує: «Оксфордські філософи бачили нову роботу Л. Вітгенштайна як єдине ціле з тим, що вони практикували» [1, р. 721].

Дж. Дж. Уорнок вважав роботи пізнього Л. Вітгенштайна близькими за духом до роботи, яку проводили в Оксфорді представники філософії повсякденної мови. Хоча сам Л. Вітгенштайн вважав Оксфорд «філософською пустелею», і заперечував будь-яку спорідненість чи приналежність до цього філософського напрямку [11, р. 147].

М. МакГінн і О. Куузела у передмові до «Оксфордського довідника [з філософії] Л. Вітгенштайна» (The Oxford Handbook of Wittgenstein, 2012) зауважили: «Звісно, неважко зрозуміти, чому звичайні філософи мови хотіли стверджувати, що такий могутній розум, як пізніший Вітгенштайн, був на їхньому боці – незважаючи на те, що сам Вітгенштайн відкидав ідею партій і прийняття сторони у філософії» [9, р. 7].

З усього наведеного можемо зробити висновок про необхідність розрізнення між питанням, чи сам Л. Вітгенштайн ототожнював свою працю зі філософією повсякденної мови, та питанням, чи ті, кого зазвичай ідентифікують як філософів повсякденної мови, вважали б Л. Вітгенштайна своїм союзником. Окрім цих двох питань, слід розглянути ще й третє: чи існує тенденція до об'єднання праць цих філософів. А. Аврамідес зазначає: «Очевидно, що така тенденція існує. Вона може бути характерною як для тих, хто підтримує ці ідеї, так і для тих, хто виступає проти них. Однак, видається, що значною мірою це є результатом діяльності останньої групи» [1, р. 723].

Як зазначалося раніше, усі ті, кого класифікують як філософів повсякденної мови, відкидають ідею, що філософія має займатися побудовою великих метафізичних систем.

Д. Пірс пояснює, що Л. Вітгенштайн намагається навчити нас протистояти чарам мови, яка спокушає нас прийняти образи, пов'язані з метафізикою та іншими філософськими помилками [10, р. 7]. Пірс пише про особливість методу філософування на пізньому етапі розвитку філософії Л. Вітгенштайна, що надавала його роботам майже «сповідальний» характер (confessional character). «Свою нову роботу про структуру та межі мови він розглядав як безперервну боротьбу проти зачарування інтелекту. Філософські теорії є продуктом уяви, і вони пропонують нам прості, але, здавалося б, глибокі картини, які засліплюють нас від справжньої складності мови. Нова філософія є організованим опором цьому зачаруванню, і її метод завжди полягає в тому, щоб повертати нас до мовних явищ, з якими ми чудово знайомі, але які ми не можемо тримати в центрі уваги, коли філософуємо по-старому», – підсумовує Пірс [10, р. 7].

Однією з сфер, де, на думку Вітгенштайна, мова вводить нас в оману, є роздуми про розум. Наприклад, у нашій мові зафіксована певна асиметрія щодо того, що ми відчуваємо у своєму власному випадку і того, що ми спостерігаємо у випадку іншого, коли ми кажемо: «Я знаю, що я маю на увазі під «зубним болем», але інша людина може цього не знати» [13, р. 276]. Вітгенштайн зазначає, що ми спостерігаємо цю асиметрію і «дивимось на це як на дзеркальне відображення природи речей». Немає сумніву, що так міркують деякі філософи. Вітгенштайн коментує: «Але якщо ви придивитесь ближче, ви побачите, що це повне спотворення вживання слова «зубний біль»» [13, р. 276]. Ми дозволили бути зачарованими мовою. М. Макгін зауважує, що для Л. Вітгенштайна мова є «і джерелом філософських проблем, і засобом їх подолання» [8, р. 12].

Можливо, було б найкраще просто погодитися з тим, що вплив філософії пізнього Л. Вітгенштайна збігався з впливом філософії повсякденної мови, і що це частково можна віднести до певних головних ідей, які поділяють як філософи повсякденної мови, так і Л. Вітгенштайн.

За словами П. Хакера, пізня філософія Л. Вітгенштайна має подвійний аспект: позитивний та негативний [5, р. 324]. З одного боку, метод філософування Л. Вітгенштайна є терапією від хвороб розуміння та концептуальної плутанини, до яких ми схильні. Згідно з Хакером, цей аспект філософії є «негативним». «Справа філософії [...] – дати нам змогу отримати чітке уявлення про концептуальну структуру, яка нас турбує: стан справ до того, як суперечність буде вирішено» [5, р. 334]. Це позитивний аспект філософського дослідження вносить певну систематизацію у філософію, яку П. Хакер обережно відрізняє від систематизації, яка зустрічається в науці. Позитивний аспект не слід плутати з побудовою теорій – наукових чи філософських. Швидше, філософи повинні прагнути забезпечити ретельний огляд джерел помилок і плутанини, вони повинні давати методичні описи. Хакер розглядає ідеї Л. Вітгенштайна в контексті розрізнення між накопиченням знань у науці та досягненням розуміння у філософії [5, р. 324].

Натомість пізніша вітгенштайнівська лінія, розроблена, наприклад, так званими філософами повсякденної мови, такими як Г. Райл, Дж. Л. Остін і П.Ф. Строусон, дещо відійшли на задній план. Тим не менш, вітгенштайнівська філософія продовжує практикуватися таким чином, іноді в прямій конфронтації з науково орієнтованою філософією, такими філософами, як П. Хакер, які прагнуть залучити наукову філософію та кинути їй виклик через дослідження використання нею понять.

Примітно, що в таких сферах, як філософія розуму, мови та епістемологія, які часто вважаються основними сферами аналітичної філософії, вітгенштайнівські підходи продовжують практикуватися й в інших формах, окрім тих, що тісно пов'язані зі філософією повсякденної мови. Таким чином, незважаючи на домінування расселівської лінії,

вітгенштайнівські підходи живі й продовжують розвиток різноманітними шляхами в сучасній аналітичній філософії.

Висновки. У XIX столітті ставлення до філософії повсякденної мови, а також до наукових здобутків мислителів, які традиційно належать до цього філософського напрямку, починає змінюватися. Ці зміни ставлять перед істориками філософії нові виклики, змушуючи їх переглядати та систематизувати досягнення філософії повсякденної мови з урахуванням актуальних наукових досліджень.

Усі три характеристики філософії звичайної мови, згадані вище, підкреслюють її ключовий аспект. По-перше, мова, або лінгвістична практика, розглядається як центральний елемент. По-друге, слід сприймати філософів звичайної мови не як авторів конкретної доктрини чи набору доктрин, а як тих, хто пропонують певний метод і займають певну позицію. Це також свідчить про те, що філософія повсякденної мови є частиною більш широкого руху, відомого як аналітична філософія. По-третє, цей стиль філософії переважно розвивався в Оксфорді в період з 1945 року до середини 1960-х років, що призвело до того, що його іноді називають «Оксфордською філософією».

Сучасні дослідники філософії повсякденної мови приділяють значну увагу ролі Л. Вітгенштайна у формуванні та еволюції цього філософського напрямку. Питання про те, чи можна вважати Л. Вітгенштайна частиною філософії повсякденної мови, залишається складним і викликає чимало суперечок.

Список використаної літератури

1. Avramides A. Wittgenstein and Ordinary Language Philosophy, forthcoming in H.-J. Glock & J. Hyman eds. "Blackwell Companion to Wittgenstein", Wiley Blackwell.
2. Dummett, M. (1973), *The Seas of Language*, Oxford, Clarendon Press.
3. Dummett, M. (1978), *Truth and Other Enigmas*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
4. Grice, H.P. (1989), "Logic and Conversation", in *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
5. Hacker P. (2001), "Philosophy", in *Wittgenstein: A Critical Reader*, Hans-Johann Glock ed., Oxford: Blackwell. Kanterian, and O. Kuusela eds., *Wittgenstein and his Interpreters*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 88 – 123.
6. Heil, J. (1995), "ordinary language philosophy", in R. Audi, general editor, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 551.
7. Martinich, A.P. (1998), "Ordinary Language Philosophy", in E. Craig, general editor, *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London, Routledge, pp. 143 – 147.
8. McGinn, M. (1997), *Wittgenstein and the Philosophical Investigations*, London & New York, Routledge.
9. McGinn, M and Kuusela, O. (2011), *The Oxford Handbook of Wittgenstein*, Oxford: Oxford University Press.
10. Pears, D. (1971), *Wittgenstein*, Great Britain: Fontana/Collins.
11. Warnock, G. (1998), "Ordinary Language Philosophy", in E. Craig, general editor, *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London, Routledge, pp. 147 – 153.
12. Wittgenstein, L. (1958), *Philosophical Investigations*, 3rd edition, trans. by G. E. M. Anscombe, New York: The Macmillan Company.
13. Wittgenstein, L. (1968), "Wittgenstein's Notes for Lectures on 'Private Experience' and 'Sense Data'", *Philosophical Review*, July, pp. 271 – 320.

LUDWIG WITTGENSTEIN AND THE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY: MODERN VIEW

Pavlo Sobolievskyi

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Faculty of Philosophy

Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0002-6894-7244

The ordinary language philosophy (OLP) is one of the most controversial directions of philosophizing within the Anglo-American analytical philosophy of the 20th century. According to some researchers, in particular, Sir J. J. Warnock, the name of this direction was more often used precisely by critics to summarize the main provisions that are subject to doubt. At the same time, representatives of the OLP did not often recognize themselves as part of this movement. First, OLP can be perceived as a specific type of linguistic activity, where the central aspect is the meaning of the word in its usual context of use. Therefore, it is appropriate to talk about OLP as “ordinary language analysis”. Second, OLP is neither a separate doctrine nor an independent school of thought. Rather, it acts as a careful synthesis of the achievements of researchers who worked with similar methodological approaches and held similar theoretical positions. Therefore, it can rightly be considered as a part of a wider intellectual movement – analytical philosophy. Since OLP is often contrasted with continental philosophy and is mostly associated with the work of thinkers active in post-war Oxford, it can also be called “Oxfordian philosophy” with some caveats.

In the 19th century, the attitude to OLP, as well as to the scientific achievements of thinkers who are usually attributed to this philosophical direction, underwent changes. This poses significant challenges to historians of philosophy, who have to systematize and generalize the results of OLP, taking into account the latest scientific discoveries. Although Wittgenstein described post-war Oxford as a “philosophical wasteland”, his ideas greatly contributed to the development of Oxford philosophy. Wittgenstein's philosophy still finds its application, often entering into direct controversy with scientifically oriented philosophy.

Key words: L. Wittgenstein, Ordinary language philosophy, Oxford philosophy, Anglo-American philosophy of the 20th century, analytical philosophy, natural language

УДК 165.194.3(324)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.25>

ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ: СУТНІСТЬ, ІСТОРІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЙНО-КОГНІТИВНЕ ПОХОДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ

Галина Старікова

*Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра філософії
пр. Науки, 14, 61116, м. Харків, Україна*

Сучасний радикальний конструктивізм – це комплекс епістемологічних підходів, які спираються на твердження, що пізнання не може розглядатися просто як пасивне відображення навколишнього світу, воно є результатом активності суб'єкту пізнання, який вибудовує власну інтерпретацію світу. Представники цього напрямку аналізують роль конструювання у людському пізнанні, але не задаються питанням, коли і яким чином у живих істот сформувалася така здібність – створювати модель об'єкта з навколишнього світу, спираючись лише на декілька його ознак. Пошук відповіді на це питання і став метою даної роботи – спираючись, з одного боку, на аналіз сутності та історію розвитку епістемологічного конструктивізму, а, з іншого, на еволюційну теорію, визначити когнітивний феномен, який є основою конструктивістського механізму в пізнанні. Ідея ілюзорності, яка, згідно до Ксенофана, притаманна людському знанню взагалі, була глибоко розроблена школою Піррона, а пізніше Секстом Емпіриком. Згодом, в епоху Відродження, досить глибокий аналіз цього феномену надав у своїх роботах Дж. Віко, який вважав, що і людське знання, і світ раціонального досвіду є продуктом когнітивного конструювання. Наступним вкрай важливим для розвитку цих ідей стала концепція апіорних форм пізнання, розроблена І. Кантом. Сучасний радикальний конструктивізм – це епістемологічний підхід, згідно з яким знання принципово не може відповідати об'єктивній реальності або «відбивати» її, оскільки єдиний доступний індивіду «реальний світ» є конструкцією, що породжує сам індивід в процесі пізнання на основі свого сенсорного досвіду. Зокрема, властивість регулярності не є характеристикою світу, вона – лише породження «когнітивних організмів». Але, якщо розглянути еволюцію живих організмів і, зокрема, еволюцію їх когнітивних можливостей, можна дійти до висновку, що таке конструювання присутнє на будь-якому рівні організації живих істот. Отже, по-перше, здатність конструювати знання не є виключно людською особливістю і, по-друге, цей механізм формується виключно під впливом навколишнього середовища, і його структура та правила функціонування визначаються не індивідуальним досвідом суб'єкта, що пізнає, а природними умовами формування і розвитку конкретного виду живих істот.

Ключові слова: епістемологічний конструктивізм, радикальний конструктивізм, апіорні форми відчуття, апіорні форми розуму.

Вступ. Епістемологічний конструктивізм є однією з досить впливових течій у сучасній філософії. Основні ідеї цього напрямку, який сформувався наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ століття, було сформульовано ще за часів Давньої Греції, зокрема, в роботах Секста Емпірика та інших філософів. Потім ці ідеї отримали певний розвиток у філософських теоріях представників класичної філософії. Але самоусвідомлення цього підходу та розробка цілісної та обґрунтованої концепції конструктивізму в пізнанні було здійснено у ХХ столітті. Різні школи радикального конструктивізму в значній мірі спиралися на позитивістську й натуралістську орієнтацію, наприклад, «оперативна епістемологія» Х. фон Ферстера та «нередукціоністський фізикалізм» Г. Рота та Х. Шведлера. Необхідно також звернути увагу, що в процесі становлення цієї концепції виокремилися різні напрямки, які по-різному

оцінюють роль і можливості конструктивістського підходу до знання – до них можна віднести методичний конструктивізм (П. Лоренцен, П.У. Бріджмен), соціальний конструктивізм (V. Burt, A. Lock, T. Strong), конструктивістська теорія символу (Н. Гудмен, Г. Абель), методологія інтерпретаціоністських конструктів (Х. Ленк), моральний конструктивізм та процедуралізм (К. Корсгард). Виходячи з цього багатоманіття різним стає і розуміння/трактування самої сутності конструктивізму. В нашій роботі ми будемо розглядати лише один його різновид, а саме радикальний епістемологічний конструктивізм.

Аналіз літератури. Перш ніж перейти до сучасних робіт, ми вважаємо за необхідне звернутися до висхідних тверджень і концепцій щодо конструктивістських особливостей в пізнавальній діяльності людини. Про це розмірковували свого часу Ксенофан та Секст Емпірик [1]. Через століття продовженням цих ідей стала концепція Дж. Віко [2], а потім і концепція Р. Декарта про так звані «вроджені ідеї». Найбільш довершеною, на наш погляд, як і найбільш обґрунтованою і теоретично доведеною стала теорія апіорних форм відчуття та апіорних форм розуму, розроблена І. Кантом [3]. Всі ці підходи лягли в основу розробки сучасних поглядів на цю проблему.

Основними представниками сучасного радикального конструктивізму вважаються Ернст фон Глазерсфельд, Пауль Вацлавик, Умберто Матурана і Хайнц фон Ферстер, хоча самі вони вважають одним із засновників цього підходу до пізнання згаданого вже філософа епохи Відродження Джамбаттісто Віко. Досить глибокий, хоча і стислий аналіз формування конструктивістських ідей в історії філософії надав у своїй роботі Ернст фон Глазерсфельд [4]. Основним природничо-науковим джерелом радикального конструктивізму вважається парадигма самоорганізації і особливо її втілення у біологічній концепції аутопоезису, розробленій Умберто Матураною та Франсиско Варелою [5]. Однак привертає увагу той факт, що самі дослідники цієї парадигми не зверталися до концепції конструктивізму, скоріше, на них посилалися у якості аргументації самі представники цього радикального підходу до пізнання.

Таким чином, в теорії радикального епістемологічного конструктивізму пропонуються певні пояснення особливостей людського пізнання, зокрема, і наукового. Ці пояснення спираються на здатність людини, як й інших живих істот, створювати уявлення-конструкти щодо навколишньої реальності, тобто здатність отримувати певні фрагменти інформації, яка необхідна для пізнання, й ігнорувати всі інші фрагменти. Сам механізм функціонування цієї когнітивної здібності описано конструктивістами досить повно і детально, але вони чомусь не звернули уваги на походження, виникнення і розвиток цього когнітивного механізму. На наш погляд, у відповіді на це питання багато у чому полягає відповідь на ті недостатньо обґрунтовані твердження, які завжди викликали опір у представників класичної теорії пізнання.

Тому ми вважаємо, що необхідно дослідити і проаналізувати сам когнітивно-психологічний феномен, який забезпечує можливість конструктивістської діяльності у пізнанні. Зокрема, важливим є дослідження еволюції таких когнітивних особливостей в процесі розвитку і ускладнення організації живих істот на нашій планеті. Ці міркування дозволили нам визначити мету даної роботи.

Мета дослідження: за допомогою аналізу сутнісних особливостей та історії конструктивізму, з одного боку, і еволюції когнітивних здібностей живих істот, з іншого, виявити когнітивні феномени, які забезпечують здійснення конструювання в процесі когнітивної обробки інформації живими істотами.

Основна частина. Радикальний конструктивізм – це епістемологічний підхід, згідно з яким знання принципово не може відповідати об'єктивній реальності або «відбивати» її,

оскільки єдиний доступний індивіду «реальний світ» є конструкцією (системою конструктивів), що породжує сам індивід в процесі пізнання на основі свого сенсорного досвіду. Конструктивісти вважають, що людське знання є лише ментальною, когнітивною конструкцією і воно не має безпосереднього зв'язку з характеристиками і особливостями навколишньої реальності, тобто об'єкт пізнання є лише конструкцією, створеною суб'єктом. Принципові положення конструктивізму Глазерсфельд сформулював таким чином: по-перше, знання неможливо знайти у «сталому» вигляді, воно активно і цілеспрямовано конструюється суб'єктом пізнання; по-друге, пізнання за своєю функцією має адаптивний характер, його справжньою метою є формулювання людських знань про світ, а не відкриття онтологічної реальності як такої. Людське знання є лише ментальною, когнітивною конструкцією і воно не має безпосереднього зв'язку з характеристиками і особливостями навколишньої реальності, тобто об'єкт пізнання є лише конструкцією, створеною суб'єктом.

Епістемологічний конструктивізм має досить довгу історію. Сумнів в тому, що знання відповідає дійсності, виник у той самий момент, коли розумна істота вперше замислилась про свої власні думки. Ксенофан, один з найвідоміших досократиків, ще у VI ст. до н.е. говорив: «Недосяжна людині і ніколи не була досяжною істина про Бога і світ; навіть тоді, коли людина наштотується на абсолютну істину, сама дізнатися про це вона не може. Лише видимість суджена для нас» [1, р. 20]. У той же формується і «торить собі шлях» скептичний підхід до пізнання. Ідея ілюзорності, яка, згідно до Ксенофана, притаманна людському знанню взагалі, була глибоко розроблена школою Піррона, а пізніше Секстом Емпіриком. Ця ідея, а також нерозв'язане питання – наскільки і чи взагалі відповідає картина, яку передають нам наші відчуття, об'єктивній реальності – і до наших часів залишається найбільш вразливим місцем в теорії пізнання. У якості одного з прикладів Секст розглядає сприйняття яблука. Органи чуття описують його як гладке, ароматне, солодке і жовте, однак те, що яблуко в дійсності володіє цими якостями, не є само собою зрозумілим, так саме як не є само собою зрозумілим і те, що воно не володіє іншими якостями, що вислизують від нашого сприйняття [1, р. 94-95].

Глазерсфельд вважає, що це питання завжди буде залишатися без відповіді, оскільки ми здатні лише порівнювати наше відчуття яблука з іншими відчуттями, але жодним чином не із самим яблуком – таким, яким воно могло б бути до того, як ми його почали сприймати. Більше двох тисяч років цей аргумент не дає спокою філософам [6, р. 38]. Слід відмітити, що згодом Кант ще більш ускладнив цей довід. Перемістивши простір і час як апріорні «організатори» нашого досвіду зі сфери абсолютної дійсності у сферу феноменального, він поставив під сумнів існування зовнішніх якостей, які сприймаються чуттєво, а також об'єктивність (предметність) самого яблука. Віднині сумнів у тому, чи дійсно яблуко є таким гладким, ароматним, солодким і жовтим, яким воно здається, переростає у сумнів про існування реального предмету, який ми відокремили як автономну цілісність від іншого світу і сприйняли у якості «речі». Цей сумнів фактично виявляється «роковим» у відношенні надійності чуттєвого сприйняття: воно підриває будь-яке наше уявлення про об'єктивні структури у зовнішньому світі й неминуче призводить до питання про те, чому і, перш за все, яким чином відбувається наступне: ми у нашій емпіричній даності намагаємося виявити і виявляємо структури, які не є відображенням дійсності.

Наступним представником конструктивістського підходу можна вважати Джамбатісто Віко, якого Глазерсфельд позиціонує як «першого філософа-конструктивіста», який надав свою відповідь на описане вище найсуттєвіше питання радикального конструктивізму. Необхідно підкреслити, що сучасні радикальні конструктивісти взагалі поділяють майже всі положення концепції Віко (окрім ідеї Бога як пояснювального принципу).

Віко вважає, що наука (*scientia*) і знання (*cognitio*) виникають зі способу, за допомогою якого створюються речі. Істина для людини складається у тому, що людина пізнає, коли створює за допомогою своєї праці [2, р. 5-6]. На цьому заснований і девіз Віко – «*Verum ipsum factum*» (істина є те, що створено), людина може знати лише те, до чого сама приклала руку; тільки будівникові відомі речі, які він конструює: якими є складові частини і як вони поєднані одна з одною. Віко навіть використовує термін «операційність» і цим, як вважає Глазерсфельд, безпосередньо передбачає головні ідеї конструктивістів сучасності – Дьбюї, Бріджмена, Чеккато, Піаже.

З точки зору Віко, і людське знання, і світ раціонального досвіду – все це є продуктом когнітивного конструювання, а пізнання неможливо назвати онтологічним (речовим, предметним), в ньому раціональне знання не є матеріалом для конструювання. [2, р. 25]. Своїм посиленням на те, що знання є діяльним, що воно складається, будується, конструюється, Віко, як вважає Глазерсфельд, підійшов до генетичної епістемології Піаже і до сучасного конструктивізму взагалі значно ближче, ніж, наприклад, Берклі. Він наводить наступний вислів Віко, який багато в чому передбачив епістемологічну позицію сучасних філософів науки: «Людське знання (наука) – не що інше, як привнесення зв'язку між речами» [2, р. 122].

Позиція Віко у цьому питанні, як вважають сучасні конструктивісти, повністю співпадає з позицією Канта, який стверджував, що «... природа, яка розглядається у своїй предметності, є втіленням всієї сукупності «об'єктності» (предметності) досвіду» [2, р. 295]. За Кантом, «висхідний матеріал чуттєвих вражень, які розсудок в результаті своєї діяльності... переробляє у знання про речі, називається досвідом» [3, р. 27]; досвід же, вся емпірична даність, при будь-яких обставинах залишається результатом нашого способу «життєсприйняття». Таким чином, і те, й інше (тобто і досвід, і знання) структурується і визначається виключно за допомогою простору і часу, або за допомогою категорій, які є похідними від них. «Переробка» чуттєвої «сировини» – це, згідно до Канта, результат автоматичного функціонування «світоглядних принципів» (простору і часу) і категорій нашого мислення, що характеризуються як апіорні. Без них жоден досвід був би неможливим взагалі. Все апіорне – у певному розумінні «техніка», за допомогою якої організм описує свій досвід. Обмежуючи дії організму та визначаючи їх, апіоризм, однак, залишає відкритим питання про те, як саме організм функціонує, не говорячи вже про питання, чому. Конструктивісти підкреслюють, що «а ргіогі» означає «бути вбудованим», «вродженим», і впевнені, що прийняття апіорного у кінцевому результаті хоч-не-хоч призводить, нехай і не безпосередньо, до ідеї Бога і до Платонові міфології категоріальних ідей.

Глазерсфельд вважає, що позиція Віко щодо цього питання виглядає більш сучасно та переконливо. Наприклад, ось що говорить стосовно категорії причинності: «Якщо істинним є тільки те, що створено (виготовлено), отже, визначити дещо через його причину еквівалентно тому, щоб цією причиною стати» [2, р. 41]. Ця точка зору має ще один важливий наслідок. Сама можливість ідентифікувати дещо в якості причини є результатом процесу поєднання автономних елементів, тобто результатом активних дій того, хто пізнає. Саме «упорядкування й компоновка елементів породжує певну (тобто причинно-детерміновану) форму речей» [2, р. 43]. У найзагальнішому розумінні це означає, що світ, у якому ми живемо, є таким, яким він є, й іншим він бути не може, оскільки саме таким ми самі його творимо (конструємо).

За Кантом, спосіб такого конструювання визначається апіорно. Але для Віко, навпаки, він не має нічого загального з незмінним, вбудованим в організм світоглядними принципами і способами мислення, що визначають сутність того, що конструюється,

а є історією самої конструкції. Те, що може бути сконструйовано у подальшому, визначено рамками того, що сконструйовано (виготовлено) до цього [3, р. 118]. Віко не розглядає побудову знання як процес, який спрямовується і контролюється відповідністю «об'єктивній» дійсності. Він інтерпретує пізнання як дію, що обмежена тільки умовами, які накладаються особливостями будівельного матеріалу, тобто того, що вже сконструйовано. Слід відмітити, що теорія, запропонована Віко, є логічно витриманою – людське знання конструюється самою людиною й, відповідно, не виникає жодної необхідності у якомусь онтологічному божому творінні, але ж відкрито говорити про незалежність знання Віко не наважується, і це сучасні радикальні конструктивісти вважають основним недоліком його концепції.

Сучасний радикальний конструктивізм – це комплекс епістемологічних підходів, які спираються на твердження, що пізнання не може розглядатися просто як пасивне відображення навколишнього світу, воно є результатом активності суб'єкту пізнання, який вибудовує власну інтерпретацію світу. Продукти когнітивної діяльності свідомості, тобто когнітивні конструкти і структури завжди мають свою мету й відповідно оцінюються відповідно до того, як вони допомагають досягти її. Досягнення мети, в свою чергу, передбачає можливість встановлювати регулярність в емпіричній реальності. Отже, конструктивісти вважають, що однією з основних якостей всього живого є віра у наявність регулярності у навколишньому світі, завдяки чому можливо робити індуктивні висновки. Властивість регулярності, на їх погляд, породжується когнітивними організмами у межах їх власного досвіду, так само, як і уявлення про певну константність, незмінність, повторюваність явищ. Але сама реальність, на їх думку, не має такої характеристики, як регулярність, навколишній світ неструктурований, хаотичний, безладний: «Свідомість, яка займається асиміляцією інформації, спирається на впевненість, що вихідний ... матеріал досвідного світу є достатньо багатим і різноманітним. Тому така свідомість здатна привнести (сконструювати) у повністю безладний, хаотичний світ регулярність та порядок. Якою мірою це вдасться, більше залежить від цілей та від висхідних положень, які вже сконструйовані, ніж від даних, які поступають з так званого «реального» світу» [4, р. 38].

Одним з можливих висновків з цього є твердження, що в реальності не існує причинно-наслідкових зв'язків, всі вони – створіння людського розуму. Тоді виникає одне запитання – чому ці людські «вигадки» працюють, і досить ефективно, в реаліях навколишнього світу? В теорії пізнання існувало й існує достатньо аргументів, що намагаються спростувати конструктивістський підхід. Ми пропонуємо ще одну можливість такого спростування на шляху, яким дослідники ще не користувалися.

Наведений аналіз доводить, що конструктивістський підхід до пізнання і, зокрема, кантівська теорія апріорних форм пізнання, зосереджують свою увагу виключно на можливостях та обмеженнях суто людського пізнання. При цьому повністю ігнорується той факт, що людина як живий організм є результатом довгого еволюційного процесу на нашій планеті. Отже, всі психічні характеристики людини і, зокрема, її пізнавальні, когнітивні здібності теж пройшли довгий еволюційний шлях від відчуттів одноклітинних організмів до когнітивних можливостей вищих ссавців. Зокрема, дослідження в сфері еволюційної теорії, зокрема, еволюції когнітивних можливостей живих істот, доводять, що конструювання є одним з базових принципів функціонування пізнавальної системи у тваринному світі. Навіть найпростіші, одноклітинні живі створіння переробляють інформацію з навколишнього світу саме за цим принципом. Вони ще не мають спеціалізованих органів для переробки інформації, все, на що здатні такі живі утворення – окремі відчуття, які не «конструюються» цими живими клітинами, а є результатом впливу навколишнього середовища.

У вигляді відчуттів фіксується лише та інформація, яка пов'язана із суттєвими для виживання змінами у навколишньому середовищі. Така інформація збирається поступово, на протязі тисячоліть фіксуються ті характеристики середовища, які згодом поєднуються в загальні «конструкти», які згодом фіксуються на спадковому рівні у вигляді інстинктів. Таким чином, наприклад, формуються конструкти «їжа», «загроза» тощо.

Тобто це дійсно конструкт, але сформований не довільно, за «бажанням» або власним досвідом індивіду, а виключно на матеріалі навколишнього світу. По суті, це дійсно принцип роботи з інформацією – створення конструктив-уявлень з використанням інформації про окремі характеристики середовища. Надалі, з розвитком нервової системи формуються і розвиваються спеціалізовані органи, які займаються саме пізнавальною діяльністю, головна сутність і мета якої – пристосування й виживання у світі. Отже, пізнання вимушене «відображувати» адекватну світові інформацію, а не створювати довільний суб'єктивний конструкт, як це вважають конструктивісти. На рівні приматів таке конструювання вже отримує досить розвинені форми, відходить далеко від «чистої», первісної інстинктивної інформації й дійсно починає виглядати як індивідуальне моделювання, конструювання тощо. До речі, було б цікаво провести подібний аналіз стосовно формування умовних рефлексів – скільки в них зовнішньої інформації, а скільки – результатів саме такого конструювання, яке стало невід'ємним інструментом тваринної когнітивної системи.

Подібний підхід до концепції апіорних форм пізнання теж приводить до схожих і дещо неочікуваних висновків. Можна припустити, що так звані апіорні форми відчуття притаманні не лише людині, вони є необхідною базовою складовою когнітивної системи будь-якої живої істоти, навіть на найпростішому рівні її організації, коли про спеціалізовану когнітивну систему взагалі не йде мова. Це пов'язано з фундаментальною особливістю живого як такого – можливістю адекватного реагування на зміни навколишнього середовища. Для такого реагування живому індивіду необхідно не тільки відчутти ці зміни, але й правильно ідентифікувати їх. Якщо інтерпретація навколишніх характеристик виконана невірно, то і поведінка істоти буде неадекватною ситуації, й істота не виживе. Тобто вже на простішому, одноклітинному рівні жива істота здійснює складні логічні операції – спочатку аналіз отриманих відчуттів, потім правильна інтерпретація, вирішення, чи це «корисно/їжа», чи це «загроза/небезпека». Відповідно «приймається рішення» рухатися назустріч, якщо «їжа» або швидко віддалятися, якщо «загроза». Це найпростіший механізм виживання, притаманний всім без виключення живим істотам, він розвивався на протязі мільйонів років еволюційним шляхом і привів до формування базових інстинктів всього живого. З точки зору біології та генетики саме в цих інстинктах і закладено апіорні форми відчуття, які є фундаментом існування всього живого на нашій планеті.

Висновки. Отже, ми бачимо, що, з одного боку, конструктивізм займає важливе місце в сучасній епістемології. Особливу актуальність конструктивізм отримав у зв'язку із сучасними розробками в таких наукових сферах, як когнітивні, психологічні, соціокультурні дисципліни – нейрокібернетиці та біокібернетиці, генетичній психології, соціології та етнографії науки. Завдяки цьому конструктивістський напрям став доволі актуальним у науковому співтоваристві й отримав риси ґрунтовності й конкретності.

З іншого боку, ми бачимо, що конструктивістів у всі часи цікавив тільки і виключно факт конструювання знання, тобто твердження, що людське знання – це ментальний, когнітивний конструкт. Вони вважають, що зрозуміти, пізнати його сутність неможливо, тому необхідно просто приймати констатацію факту його існування. Але ж сутність, дійсно, неможливо визначити, якщо повністю ігнорувати питання про генезис цього феномену,

як це роблять конструктивісти. Вони взагалі не задаються питанням про походження цієї «конструктивної діяльності», про її розвиток та еволюцію. Тому і конструктивістське уявлення про знання залишається фрагментарним і недостатньо аргументованим. Тому необхідно більш глибоко і детально дослідити саме генезис такої специфічної когнітивної здібності, як конструювання знання, щоб наблизитися до розуміння сутності цього процесу.

Список використаної літератури

1. Sextus Empiricus. *Outlines of Pyrrhonism*. R.G. Bury (trans.) Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000.
2. Vico G. *The New Science*. Yale University Press. 2020. 480 p.
3. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
4. Глазерсфельд Е. фон. Вступ до радикального конструктивізму. *Філософська думка*. 2001. № 2. С. 33-58.
5. Maturana, H. R. Reality: The search for objectivity or the quest for a compelling argument. *The Irish Journal of Psychology*, 1988, 9, 25-82.
6. Glasersfeld, E. von. *Radical constructivism and Piaget's concept of knowledge*. London: Falmer Press, 1978.

EPISTEMOLOGICAL CONSTRUCTIVISM: ESSENS, HISTORY AND EVOLUTIONARY-COGNITIVE PHENOMENON

Halyna Starikova

Kharkiv National university of Radio Electronics,

Department of Philosophy

Nauky av., 14, 61116, Kharkiv, Ukraine

Modern radical constructivism is a complex of epistemological approaches based on the assertion that knowledge cannot be considered simply as a passive reflection of the surrounding world, it is the result of the activity of the subject of knowledge, who builds his own interpretation of the world. Representatives of this direction analyze the role of construction in human cognition, but do not ask themselves when and how such an ability was formed in living beings – to create a model of an object from the surrounding world, relying on only a few of its features. The search for an answer to this question became the goal of this work – relying, on the one hand, on the analysis of the essence and history of the development of epistemological constructivism, and, on the other, on the evolutionary theory, to determine the cognitive phenomenon that is the basis of the constructivist mechanism in cognition. The idea of illusion, which, according to Xenophanes, is inherent in human knowledge in general, was deeply developed by the school of Pyrrhus, and later by Sextus Empiricus. Subsequently, during the Renaissance, a rather deep analysis of this phenomenon was provided in his works by J. Vico, who believed that both human knowledge and the world of rational experience are the product of cognitive construction. Next, extremely important for the development of these ideas was the concept of a priori forms of knowledge developed by I. Kant. Modern radical constructivism is an epistemological approach, according to which knowledge fundamentally cannot correspond to objective reality or “reflect” it, since the only “real world” available to an individual is a construction created by the individual himself in the process of cognition based on his sensory experience. In particular, the property of regularity is not a characteristic of the world, it is only a product of “cognitive organisms”. But, if we consider the evolution of living organisms and, in particular, the evolution of their cognitive capabilities, it can be concluded that such construction is present at any level of organization of living beings. So, firstly, the ability to construct knowledge is not an exclusively human feature and, secondly, this mechanism is formed exclusively under the influence of the environment, and its structure

and rules of functioning are determined not by the individual experience of the knowing subject, but by the natural conditions of formation and the development of a specific species of living beings.

Key words: epistemological constructivism, radical constructivism, a priori forms of feeling, a priori forms of mind.

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.26>

ШЛЯХ ЄДИНОГО І БАГАТЬОХ У ФІЛОСОФСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ Ф. МЕТЬЮЗ ТА ДЖ. БЕРКЛІ

Анастасія Тихонова

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин, кафедра філософії
пр. Гагаріна, 72, 49000, м. Дніпро, Україна*

Стаття присвячена формуванню нового цілісного погляду на феномен особистісного буття у філософських інтерпретаціях Ф. Метьюз та Дж. Берклі, де поняття «Дао» дозволяє зруйнувати межі суб'єктивності, пояснити природу суспільних явищ під несподіваним кутом зору, поглиблює усвідомлення даоської філософії в контексті екології та метафізики.

Як відомо, метою даоської філософії є цілісне об'єднання реальності індивіда з усім тим, що є не тільки реальним, але й цінним. Ф. Метьюз робить важливий крок до подолання подвійного сприйняття, щоб увійти в суб'єктивність світу і відчувти реальність «у середині», як «із-зовні». «Метафізичне дзеркало світу» Ф. Метьюз та Дж. Берклі віддзеркалює такий вимір буття, як «Зараз» у сприйнятті людини, який не є місцем «відчуження».

Людина створює метафізичний простір «самоприсутності» суб'єктивного виміру, як «речі до себе» у сенсі створення світу у середині власного буття. «Різноманітність виявлена в єдності», а єдиний потік свідомості трансформується в цілісність світу, коли межа між суб'єктивним та об'єктивним світом зникає, людина вступає у розмову з природою, як її невід'ємна частина.

Унікальність дослідження полягає у формуванні нового погляду на «Шлях Єдиного і Багатых» за допомогою виявлення певних рис власної ідентичності.

Даосизм як цілісний соціокультурний феномен досить гармонійно поєднується з головними філософськими ідеями Ф. Метьюз та Дж. Берклі. Філософи створюють сполучну ланку між матеріальною субстанцією та інтуїтивним виміром. Проте, ми можемо побачити, що суб'єктивність – це зворотний бік об'єктивної реальності.

Незважаючи на те, що концепції Ф. Метьюз та Дж. Берклі в даоській традиції залишаються мало вивченими, ми можемо провести цей експеримент за допомогою філософських методів, заснованих на почуттях, а отже, на турботі, які притаманні китайській культурній традиції.

Етична свідомість формується з дитинства й охоплює інтереси інших з точки зору співчуття, емпатійного визнання, яке дуже чітко описав головний герой фільму Франка Неро «Людина, яка намалювала Бога». Ця людина втратила зір ще в дитинстві, але стала талановитим художником, який малював портрети, почувши лише голос інших людиною. Він сказав чудову промову: «Ми продали душу світові, де важлива лише видимість, а розум людини є породженням модних технологій. Дуже важливо відчувати землю під ногами, запахи трав, квітучі дерева, слухати природу, осягати глибину недосліджених лісів. У кожному куточку природи знайдеться щось справді чудове».

Ключові слова: онтопоетика, холізм, таліон, Шан-ді, метафізичний простір, суб'єктивність.

Дуже поширене явище у сучасному світі, коли життєва місія людини полягає, насамперед, у тому, щоб реалізувати в собі власну особистість. Ця самореалізація, на жаль, дуже часто здійснюється за рахунок інших живих створінь. Існує певна ієрархія у праві на життя. Тобто, у соціальному світі на першому місці стоїть смерть людини, потім тварини, а вже потім рослини.

У грудні 1949 року в Бременській лекції «Das Ge-Stell» (друга лекція з серії із чотирьох частин) М. Гайдеггер порівняв «смерть тварин із геноцидом, сказавши, що «моторизована харчова промисловість» була, «по суті, тим самим, що і продукування трупів у газових камерах і таборах смерті» [4, с. 206].

«Невже кінцевими детермінантами нашої реальності є негатив і скінченність? Адже етична думка тут полягає в тому, що люди, які приречені на вимирання через геноцид, також помирають простою смертю, як тварини, яких знищують кожного дня» [9, с. 22].

Але у розумінні людини смерть все одно має різні обличчя. Луї Фердинанд Селін в романі «Смерть в кредит» згадує, що «Найчудесніша смерть це та, що вражає нас у найбільш чутливих тканинах» [3, с. 16]. Але тварини й рослини вмирають, щоб люди мали можливість жити довше. «У світі полювання, смерть і безперервність є основними аспектами цілісності життя, і завжди неминуче присутні в житті і свідомості людей. Етична реакція на заклик інших не залежить від вбивства або не вбивства. Це залежить від відповідальності за вчинки. Кожна смерть – це складна подія, а ми – живі – ще маємо можливість зазирнути в смерть і побачити любов і втрату, розрив і з'єднання» [9, с. 18].

Ф. Метьюз розглядає таке поняття, як моральний індивідуалізм, у якому центром моралі є особистість. З іншого боку можна побачити моральний холізм, у якому остаточним центром моралі є велике ціле. «У схемі морального холізму, де інтереси окремих осіб підпорядковуються інтересам цілого» [7, с. 9].

Таким чином вимальовуються контури причини, відповідно до якої смерть має як індивідуальний, так і загальний характер. Не кожна людина може зі спокійною душею прийняти той факт, що її смерть рівнозначна смерті якоїсь там бактерії, щура або кішки. Для тварин та бактерій не влаштовують пишного похорону. Найчастіше їхня смерть непомітно проходить для очей мешканців великого міста. Але «етика тварин встановлює шкалу моральних цінностей, пропорційну ступеню чуття і навіть бактерія, може мати вищу моральну цінність у конкретному екологічному контексті, ніж дуже складний організм, наприклад кінь» [7, с. 10].

У межах етики дикої природи розглядаються критерії для добра та зла, які Ф. Метьюз ідентифікує не в термінах задоволення та болю, які зазнають упродовж життя всі живі істоти, а в термінах здоров'я, де здоров'я не обов'язково означає чуйність, а виконує функцію цілого.

З огляду на цінності самого життя, етика тварин не виявляє моральної різниці між дикими й свійськими тваринами, а також між представниками видів, що перебувають під загрозою зникнення, і тих видів, що не перебувають під загрозою зникнення. «У сенсі етики тварини, життя курки або дикої кози є таким же важливим, як життя Синього Кита» [7, с. 10].

Ф. Метьюз підкреслює, що прихильники етики тварин, як правило, є вегетаріанцями і виступають проти рекреаційного полювання, тоді як прихильники екологічної етики часто є м'ясоїдами, а іноді, навіть мисливцями. Тобто, відбуваються масові вбивства тварин заради збереження екосистеми якогось певного регіону.

Таким чином, ми бачимо, що існують певні контрасти між етикою тварин та екологічною етикою, яка, у контексті дикої природи, не враховує інтереси тварин й порушує ціннісні орієнтації.

Ф. Метьюз згадує золоте правило моральності стосовно, по відношенню не лише до людини, а й до тварини: «Роби з іншими так, як хочеш, щоб вони чинили з тобою». «Golden Rule of do to others as you would that they would do to you» [7, с. 12]. У Біблії золоте правило моралі згадується в апокрифічній книзі Товита (Тов. 4:15) і двічі в Євангелії (Лк 6:31;

Мт 7:12). Конфуцій вчив: «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі». Учень Цзи-гун запитав: «Чи можна все життя керуватися одним словом?» Вчитель відповів: «Це слово – взаємність. Не роби іншим того, чого не бажаєш собі». Інший варіант відповіді звучить як: «Чи є одне слово, згідно за яким можна діяти все життя? Майстер сказав: Любов до ближнього. Чого ти не бажаєш собі, не роби іншому». Цей закон рівноваги з'являється також у давньоіндійському епосі «Махабхараті»: «Ті вчинки інших, яких людина для себе не бажає, нехай сама не робить іншим людям» [15, с. 193].

На думку Ф. Метьюз, етичне ставлення зумовлює вегетаріанство, як це завжди було в багатьох Буддійських суспільствах Китаю [7, с. 12]. Як відомо, багато з давньокитайських божеств *Шан-ді* мали явну подібність із тваринами, птахами чи рибами, й це не випадково, адже найважливішим елементом давньокитайської релігії був культ предків, який будувався на визнанні впливу померлих на життя та долю нащадків. Тому у давніх традиціях Китаю зберігається велика повага до кожної живої істоти, а також до померлих істот.

Враховуючи той факт, що предками в давньому Китаю вважали тварин, а не людей, як і в традиціях Австралії, про які згадує Ф. Метьюз, то, звичайно, померла тварина набувала особливого значення. Це окремий аспект розуміння світу як цілого, який формує шлях «Єдиного і Багатьох».

У популярній книзі, написаній у 2004 році Коліном Кемпбеллом «*Китайське дослідження*» йдеться мова про права тварин, які можна порушити заради правильного вегетаріанського харчування, оскільки вживання м'ясних продуктів призводить до розвитку раку, а завдяки дослідям на тваринах можна багато чого досягти. Автор зазначає: «питання, пов'язане з цією проблемою, полягає в тому, чи існує альтернативний спосіб отримати інформацію без проведення дослідів на тваринах?» [2, с. 71]. Експерименти на тваринах ніби дозволяють зрозуміти важливі принципи виникнення раку, які неможливо було б виявити, вивчаючи людей, тому це може принести величезну користь оточуючим нас живим істотам. У цій книзі згадуються експериментальні дослідження на тваринах, а саме на гризунах (щурах і мишах), завдяки яким відбувся перехід на рослинне харчування [2, с. 72].

Зазвичай, логічно формується питання, чи існує у цьому напрямку якась екологічна етика? Адже відбувається спроба збереження життя людини за допомогою вбивства тварин, які зовсім не мають ніяких прав у цьому світі, бо є малими та беззахисними, а термін їхнього життя обмежений. З іншого боку, існує велика кількість критиків, з приводу порушення прав тварин, щодо поширення «Джихаду проти тваринного білка».

Серед критиків активну позицію займає лікар Майкл Р. та його дружина Мері Ден, які розробили сучасну дієту з високим вмістом білка та низьким вмістом вуглеводів. Книга під назвою «*Protein Power*» була опублікована у 1996 р. Тобто ми бачимо, що все робиться для збереження краси та здоров'я людини коштом здоров'я та життя інших живих істот, і це вважається цілком адекватним. Отже, «вегетаріанство» у сенсі збереження власного здоров'я не можна вписати в етичну поведінку.

Однак, Ф. Метьюз має на увазі саме вегетаріанство, яке є природним наслідком любові до тварин і спроб збереження їхнього життя. Необхідно ставити різницю між екологічною етикою та етикою тваринного світу, а так само розуміти сенс егоїстичного вегетаріанства та вегетаріанства заради порятунку інших живих істот.

Це рівносильне тому, з якою метою людина протестує проти вирубу лісів. З одного боку, дерева можуть вважатися живими істотами, що мають право на власне життя, з іншого боку – людина боїться, що їй скоро буде нічим дихати і ніде гуляти та збирати гриби. Повага до життя відрізняється від використання життя інших заради власного задоволення. Саме

у першому закладена емпатія, про яку постійно згадує Ф. Метьюз – розуміння стосунків, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання. Якщо людина просто не їсть м'яса заради збереження свого здоров'я та страху захворіти – це ніяк не може бути критерієм емпатичних відносин.

Чи можливо за допомогою співчуття до себе виявити співчуття до інших? Насправді це питання набагато глибше, ніж видається на поверхні. Необхідне розуміння формування звичок співчуття. Яким чином людина може знати, що емоція, з якою вона резонує, є емоцією іншої людини чи тварини, а не її власною? Дуже частим випадком є ситуація, коли у спілкуванні з людиною з'являється відчуття, що твій співрозмовник розмовляє сам із собою і тебе абсолютно не чує, і чим більше ти погоджуєшся і слухаєш його, тим більше у опонента складається враження, що ти його розумієш і чуєш, хоча, можливо, у момент розмови ти думав про щось своє, і тебе мало хвилюють почуття цієї людини.

Інший випадок, коли людина їде верхи на коні і б'є в боки підборами, про що вона думає в цей момент? Багато залежить від індивідуального випадку. Можна припустити, що переживши особистісне горе, трагедію смерті, починаєш глибоко розуміти цю трагедію в іншій людині й у тваринному та рослинному світі. Моральне виховання особистості є частиною загальної освіти, проте, навчити емпатії та співчуття, на жаль, практично неможливо. Для цього необхідний особистісний досвід, в якому людина виявляє свої можливості для сприйняття та розуміння. Саме в стародавніх традиціях Китаю можна побачити всесвіт, як єдине ціле, де дійсність виявляється у мережі взаємопов'язаних подій, жодна з яких не може бути повністю відокремлена від інших. Ф. Метьюз, не випадково, ціпає у своїх працях давно даоську традицію та пов'язує її з екологічною етикою сучасності.

Для більшого розуміння заглянемо у історичну перспективу. Як зазначає у своїх дослідженнях А. Швейцер, який вважав, що повага до життя інших істот є вищим благом: «Лецзи, зі школи Лао-цзи (VI ст. до н.е.), висловлює переконання, що серце й розум тварин не дуже відрізняються від людських, як прийнято вважати, а Ян Чжу бореться із забобонами, що ніби-то всі істоти живуть лише тільки заради людини та її потреб. Їхнє існування має значення та цінність саме по собі.

Співчуття до тварин відіграє також велику роль у Ганьїн Пянь «Книзі нагород і покарань» – китайській збірці часів династії Сун, що складається із 212 етичних висловів. Кит. ориг. 感應篇 або 太上感應篇 «*Kan-Ying-Pien*» (960–1279 р.р.). Головна думка про те, що «Небо» або Бог дає життя всім істотам. Тому, щоб жити в гармонії з «Небом», ми мусимо добре ставитися до всіх створінь. Трактат також зараховує рослини до живих істот і вимагає не ушкоджувати їх без потреби. У правилах даоських чернечих громад також існує правило доброго ставлення до всіх живих істот. Наприклад, не слід проливати окірп на землю, оскільки це може вбити комах або завдати їм шкоди» [12, с. 188].

У сучасному світі поняття «співчуття» має дуже суперечливий характер. Так, евтаназія у ветеринарній практиці є одним із обтяжень професії [8, с. 1]. Ця процедура приносить полегшення невиліковно хворим та тяжко страждаючим тваринам, але з філософської точки зору – порушує їхню свободу волі. Ніхто не запитує тварину про її бажання чи небажання померти, чи далі продовжувати життя. Згідно з філософськими поглядами А. Шопенгауера, «оскільки тварини мають Волю, подібну до волі людей, то доречно ставитися до них зі співчуттям». Він зазначає: «Припущення, що тварини безправні – це ілюзія, як і те, що наше ставлення до них не має морального значення. Загальне співчуття є єдиною запорукою моральності» [10, с. 115].

Дійсно, існує певне коло парадоксів у взаєминах між людиною та твариною. Якщо придивитись докладніше, можнливо побачити, що тварина має велику «волю до життя»,

яку не завжди зустрінеш навіть й серед людей. Альберт Швейцер розробив філософію, яку назвав «Благоговіння перед життям», за що отримав Нобелівську премію миру в 1952 році. Філософ вважав, що тільки через благоговіння перед життям ми можемо встановлювати духовні та гуманні стосунки як з людьми, так і з усіма живими істотами, які перебувають у межах нашої досяжності.

Для тварин життя – це не ярмарок за схемою товарно-споживчих відносин і не спосіб самоствердження за рахунок інших істот, не вільний простір, який важливо заповнити всякою всячиною та уявленнями, гучними промовама та яскравими фарбами.

Зрозуміло, що не для кожної людини життя, як таке, є священним. Рідкісна людина йде по землі й думає, як би не розчавити жодної комахи під час ходьби. У книжці «Думки про моє життя» А. Швейцер писав: «Утвердження життя – це духовний акт, за допомогою якого людина перестає жити бездумно і починає з благоговінням присвячувати себе своєму життю, щоб надати йому справжньої цінності. Утверджувати життя означає глибше йти у себе і звеличувати волю до життя. З часом людина починає переживати інше життя, як своє власне» [13, с. 226]. Це інша особливість «Шляху Єдиного і Багатьох». Тобто, людина виходить на справжній рівень *емпатії*, коли відчуває цінність власного життя, тоді вона починає цінувати життя інших живих істот.

Тхіть Нхат Хань, автор низки книг із дзен-буддизму, вважає, що «Співчуття – це розум, який усуває страждання, які є в іншому». На його думку, суть любові і співчуття полягає в розумінні, спроможності розпізнавати фізичні, матеріальні та психологічні страждання інших, поміщати себе «в шкіру» іншого. Ми заходимо «всередину» їх тіла, почуттів, ментальних формацій і на власні очі бачимо їхні страждання. Поверхневого спостереження сторонньої людини недостатньо, щоб побачити страждання. Ми мусимо стати єдиним цілим з об'єктом нашого спостереження. Коли ми стикаємося зі стражданнями іншої людини, у нас народжується співчуття.

Співчувати дослівно означає «співстраждати». «The essence of love and compassion is understanding, the ability to recognize the physical, material, and psychological suffering of others, to put ourselves «inside the skin» of the other. We «go inside» their body, feelings, and mental formations, and witness for ourselves their suffering. Shallow observation as an outsider is not enough to see their suffering. We must become one with the object of our observation. When we are in contact with another's suffering, a feeling of compassion is born in us. Compassion means, literally, «to suffer with» [14, с. 101]. У цьому контексті виникає питання щодо людей, які вживають м'ясні продукти, вбивають тварин заради втіхи або із інших егоїстичних потреб.

В цьому випадку немає інтеграції, яка дає змогу у *сприйнятті* охопити всі живі істоти, й людина обмежує своє існування лише виключо людством. Тут доречно згадати слова Альберта Ейнштейна: «Людина є частиною цілого, яке ми називаємо «всесвітом», обмеженою в часі та просторі». Екологічна етика Ф. Метьюз межує з даоськими принципами, де порушення прав й вбивство тварин – це не тільки певний порок, але й результат інших вад: жорстокості, егоїзму, марнославства й обжерливості. Дж. Берклі підкреслює думку «Дрібного філософа»: «Залиште природу абсолютно вільною діяти по-своєму, і тоді все буде добре» [1, с. 27].

Проте недіяння у цьому сенсі – далеке від китайської філософії «недіяння». Воно межує з байдужістю. Не робити нічого поганого, це не означає, що не потрібно робити нічого доброго. Дж. Берклі наголошує, що деякі люди використовують світло лише для того, щоб побачити зло, тому недіяння для таких людей є, свого роду, виправданням їхнього низького морального рівня. Цілісність та гармонія буття віддзеркалюється в очах того, хто

не просто дивиться, а того, хто дивиться на світ як на ціле. Ф. Метьюз розглядає принцип «недіяння» з точки зору «найменшого спротиву» для досягнення максимальної екологічної користі, бо людина витрачає менше енергоресурсів і, у такий спосіб, використовує менше природних ресурсів, зберігаючи цілісність довкілля.

Таким чином, для збереження життя на планеті, згідно з Ф. Метьюз, треба дотримуватись філософії «Шляху Дао» – «Шляху Єдиного і Багатьох». Відхилення від «Шляху Дао» – це Хибний Шлях, бо «Ментальність без свідомості розпорошена по всій природі». «Mentality without consciousness is dispersed throughout nature» [11, с. 17].

Дж. Берклі у цьому метафізичному дзеркалі віддзеркалює справжній «портрет Доріана Грея» в образі Алсіфрона, де людина також відображається відповідно до своїх діянь, але більш масштабно, на різних рівнях взаємодії зі світом та з власною душею.

Дж. Берклі відображує принцип «Небуття» з позиції онтологічної *порожнечі*, у якій відсутні вищі принципи пізнання дійсності, але у його філософії присутні ознаки даоського вчення, бо усе з'являється з нічого під час *сприйняття*. Усе йде з глибин свідомості, людина бачить світ очима душі, з середини. Здійснюється сприйняття світу у внутрішньому світі, де реалізується природний закон, що ґрунтується на внутрішньому інтуїтивному відчутті.

Ф. Метьюз присвячує цій темі статтю у 2007 р. під назвою «Світ, прихований у світі», яку публікує в екологічному гуманітарному журналі з розвитку екософії «The Trumpeter». Ф. Метьюз відтворює філософське перетворення дійсності: «Відчувалося, як оживає світ, немов потік конфігурацій вздовж осей значення. Логіка розгортання світу настільки відрізнялася від мелодії повсякденного життя сучасного суспільства, де події відбуваються в результаті цілеспрямованої діяльності людини та перетинаються з причинними умовами, але без будь-якого внутрішнього сенсу, який дає людині сам світ». «It felt like a coming alive of the world, a flow of configurations of circumstances along axes of meaning. The logic of its unfolding was so different from the tenor of everyday life – in modern societies, at any rate – in which events occur as a result of human intentions intersecting with causal conditions, but without any kind of internal thread of meaning supplied by the world itself» [5, с. 3].

Ф. Метьюз робить важливий крок для подолання дуального сприйняття та намагається розкрити чуттєве уявлення про те, як саме можливо увійти в *суб'єктивність* світу та відчути його «із-зовні», як «всередині»: «Чи здатні у цьому сенсі, дерева, трава та ріки більше не виступати, як зовнішні по відношенню до себе? Чи могли б вони разом із собою переживатись як внутрішні для психіки світу? Хтось би переживав їх і себе зсередини світу, а не із-зовні, звідки вони постають як об'єкти-різномаїтність? Як тільки людина прослизне під мембрану суб'єкта-об'єкта таким чином, хіба не відчує вона той психічний потік, з яким речі, як еманції психічного процесу, заряджені? Хіба ніхто не відчує спрямованої енергії психічного походження, що належить до всього психічного процесу? Чи перегляд зсередини *суб'єктивності* світу не є Десятьма Тисячами Речами і заряджений цим психічним потоком? Але якщо на них дивитися із-зовні звичайним способом, як на об'єкти, хіба цей психічний потік не проявляється?». «If one stepped inside the world, in this sense, might the trees and grass and rivers no longer appear as external to oneself? Might they – along with oneself – now be experienced as internal to the psyche of the world? Would one be experiencing them, and oneself, from inside the world, rather than from outside it, from whence they appear as an object-manifold? As soon as one slipped under the subject object membrane in this way, wouldn't one feel the psychic streaming with which things, as emanations of psychic process, are charged? Wouldn't one feel the directed energy of psychic arising that belongs to all psychic process? Viewed from within the subjectivity of the world, are not the Ten Thousand

Things charged with this psychic streaming? But when they are viewed from the outside in the normal way, as objects, isn't this psychic streaming non-manifest?» [5, с. 5].

Тут можна чітко розрізнити, як віддзеркалюється метафізична думка Дж. Берклі у філософії Ф. Метьюз. Так звана суб'єктивність втрачає свою силу і, подібно до птаха Фенікса, відроджується в новому вигляді «Буття всередині», як «Буття зовні». Насправді, це є унікальне відкриття щодо філософії Дж. Берклі, і його можна осмислити лише у контексті метафізики Ф. Метьюз у сучасному вимірі.

Ф. Метьюз зазначає, що «треба відмовитися від свого суб'єктного/об'єктного мислення, яке охоплює дискурсивне поле та від своїх дискурсивних цілей. Коли це відбувається, починає відкриватися істинна сутність речей». «One has only to surrender one's subject/object mind-set – where this encompasses all discursive thinking – and relinquish one's discursive goals and ends, in order to be borne along on its fast current. When this occurs, a path begins to open up in the midst of the phenomena» [5, с. 5].

Мабуть, з позиції матерії, це відчуття можна порівняти з точки зору матерії з тим, коли твій будинок – це місце, куди можливо прийти, щоб відчувати себе вдома. Як зазначає Ф. Метьюз: «ми стаємо більш живими, починаємо відчувати, стаємо більш чутливішими, коли ми є саме «вдома», бо прихований всередині світ переживається недуалістично – не як у медитаційних традиціях, як «порожнеча», а як відкриття звичайного світу в більш поетичному значенні» [5, с. 7].

Отже, ми бачимо, що головним метафізичним феноменом у філософії Ф. Метьюз виступає саме «світ у собі» очима душі людини. Ця річ у собі набуває певного значення й з точки зору філософії Дж. Берклі, бо як підкреслює Ф. Метьюз «чуйність світу – має сенс, лише, якщо дивитися на світ не просто, як на фізичне розмаїття, але як на психофізичну реальність» [5, с. 8].

Тобто, усе набуває значення лише у свідомості або сприйнятті людини. Якщо зникає індивідуальне сприйняття, усе втрачає кольори сенсоутворення [5, с. 10]. Онтологічна порожнеча Дж. Берклі набуває у цьому контексті особливого значення. «Усе існує лише коли людина сприймає» інтерпретується Ф. Метьюз, як «Усе існує, коли існує свідомість».

Питання власної екзистенційної невизначеності є досить актуальним у сучасному світі. Людина дійсно частіше помічає те, що не тільки здатна помітити, а й те, що обумовлене межами її існування. Справжня дійсність ніби тікає крізь пальці. Однак, це навіть не метафора, якщо погодитись з думкою, яку освітлює Ф. Метьюз: «Сновидіння – це внутрішня частина світу, його «суб'єктивний вимір».

Насправді, дуже несподіваною є думка Ф. Метьюз щодо проєкції реальності, яка має суб'єктивний аспект у собі. Якщо людина охоплює цю суб'єктивність з середини, вона стає частиною цієї суб'єктивності, досліджує справжню сутність речей та перебуває одночасно у потоці власної свідомості. Цей виправ еволюційного імпульсу можна навіть розглядати, як стан просвітлення, до якого прагнуть представники багатьох духовних шкіл Китаю.

Ф. Метьюз досліджує даоську концепцію відносно повернення до витоків речей: «Даоси знайшли безсмертя не вдивляючись у майбутнє, а повертаючи погляд назад, достатньо глибоко в реальність, щоб зазирнути у джерела сьогодення». «Daoists found immortality not by looking towards the future but by turning their gaze back until they could see deeply enough into actuality to become absorbed into the generative sources of the present» [5, с. 12].

Висновки. Як ми бачимо, розкриваються просторово-тимчасові відносини у процесі сприйняття, які формуються саме за допомогою саморефлексії. Такий вимір, як «Зараз», стає місцем «Ввідчуження».

Ф. Метьюз вживає такий термін, як «онтопоетика» – «Ontopoetics» – поетичне вираження буття [5, с. 16], для висвітлення виміру, у якому кожне окреме життя розігрує власну маленьку драму. Як ми бачимо, «Ефект відсутності» речей не є чимось конкретним, він обумовлений наявністю ілюзорного сприйняття на метафізичному рівні. Емпіричний рівень сприйняття створює більш наближену до істини метафізичну структуру. Поряд із цим порожнеча «Дао» є чистим трансцендентальним полем поза межами дуального сприйняття.

Список використаної літератури

1. Berkeley G. *Alciphron: or, the Minute Philosopher*. Oxford Clarendon Press, London, 1732. 514 p.
2. Campbell C. *The China study*. Dallas, 2006. 417 p.
3. Céline, L.F. *Death on credit*. London, 1989. 592 p.
4. Heidegger M. *The Way Back into the Ground of Metaphysics*. In *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*. New York, 1956. 319 p.
5. Mathews F. *The World Hidden Within the World: a Conversation on Ontopoetics*. *Trumpeter – Journal of Ecosophy*. Canada, 2007. Vol. 23. P. 64-84.
6. Mathews F. *The Eco-Genesis of Ethics and Religion*. *Journal for the Study of Religion, Nature and Culture*, University of Florida, 2011. Vol. 5. P. 263-283.
7. Mathews F. *The Anguish of Wildlife Ethics*. *New Formations journal*. London, 2012. Vol. 76. P. 114-131.
8. Persson K. *Philosophy of a “Good Death” in Small Animals and Consequences for Euthanasia in Animal Law and Veterinary Practice*. *Animals journal*. Switzerland, 2020. Vol. 10. No. 1. 14 p.
9. Rose D.B. *Wild Dog Dreaming: Love and Extinction. Under the Sign of Nature Explorations in Ecocriticism*. University of Virginia Press. Sydney, 2011. 168 p.
10. Schopenhauer A. *On the Fourfold Root of the Principle of Sufficient Reason, and On the Will in Nature*. Cambridge University Press. London, 1907. 477 p.
11. Seager W. and Mathews F. *Living Cosmos Panpsychism*. *The Routledge Handbook of Panpsychism*. Routledge. New York, 2019. 396 p.
12. Schweitzer A. *Die Weltanschauung der indischen Denker. Mystik und Ethik*. München, 1935. 256 p.
13. Schweitzer A. *Out of my Life and Thought*. Johns Hopkins Paperbacks. University Press. London, 1998. 272 p.
14. Thich Nhat Hanh. *Peace Is Every Step*. Random House Publishing Group London, 1992. 160 p.
15. Тофтун М. Г. *Сучасний словник з етики*. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. Житомир, 2014. 416 с.

THE PATH OF THE ONE AND THE MANY IN THE PHILOSOPHICAL INTERPRETATIONS OF FREYA MATHEWS & GEORGE BERKELEY

Anastasiia Tykhonova

Oles Honchar Dnipro National University,

The Faculty of Social and International Relations, Department of Philosophy

Gagarina Avenue, 72, 49000, Dnipro, Ukraine

The article is devoted to the formation of a new holistic view of the phenomenon of personal existence in the philosophical interpretations of Freya Mathews & George Berkeley. The concept of «Dao» allows you to destroy the boundaries of subjectivity and explain the nature of social phenomena from

an unexpected angle. In the article, it is possible to observe the awareness of Taoist philosophy from an ecological and metaphysical point of view.

As you know, Taoist philosophy goal is the integral unification of the reality of the individual with everything that is not only real, but also valuable. F. Mathews takes an important step to overcome dual perception to enter the subjectivity of the world and feel it «inside» as well as «outside». F. Mathews & G. Berkeley's «Metaphysical mirror of the world» reflects such a dimension of being as «Now» in human perception, which is not a place of «alienation». A person creates a metaphysical space of «self-presence» in the form of an internal, subjective dimension, a «thing in itself» from the point of view of creating a world in the middle of one's being. «Diversity is revealed in unity» and the single stream of consciousness is transformed into the integrity of the world, when the boundary between the subjective and the objective is erased and a person enters into a conversation with nature as a part of it.

The uniqueness of the study lies in the formation of a new perspective on the «Way of the One and the Many» by identifying certain features of one's own identity. Taoism as a complete socio-cultural phenomenon is quite harmoniously combined with the main philosophical ideas of F. Mathews & G. Berkeley. Philosophers create a link between the material substance and the intuitive dimension. However, we can see that subjectivity is another side of objective reality.

Despite the fact that the question of F. Mathews & G. Berkeley's concepts in the Taoist tradition remains open, metaphysical and dialectical philosophical methods allow us to carry out such experiment using methods of cognition based on feelings, and therefore care, that are prevalent in certain indigenous Chinese cultural traditions. Although the concepts of F. Mathews and G. Berkeley remain little studied in the Taoist tradition, we can conduct this experiment with the help of philosophical methods based on feelings, and therefore on care, which are common in the Chinese cultural tradition.

Ethical consciousness is formed from childhood and covers the interests of others from the point of view of compassion, empathic recognition, which was very clearly described by the main character of Franco Nero's film «The Man who painted God». This person lost his sight as a child, but became a talented artist who painted portraits hearing voices. He gave a wonderful speech: «We have sold our souls to the visible world, and the human mind has been absorbed by fashionable technologies. It is very important to feel the ground under your feet, the smell of grass, flowering trees, listen to nature, reach the depths of unexplored forests. There is something in every corner of nature really wonderful».

Key words: onto-poetics, holism, talion, Shang-di, metaphysical space, subjectivity.

УДК 227.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.27>

ЗАКЛИК ПАВЛА ДО ЖІНОК ПОКРИВАТИ ГОЛОВУ – 1 КОРИНТЯН 11:2-16

Богдан Шумчук, Д. Стрієнко

*Український гуманітарний інститут,
кафедра філософії, теології та історії церкви
вул. Інститутська, 14, 08292, м. Буча, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-5344-8752>*

Питання ролі жінки у суспільстві постає з давніх часів. Одні відносять їх у статус підпорядкування чоловіку, інші прирівнюють, треті підіймають над усіма іншими. Від давнини і до сьогодні про роль статус і функцію жінки проходили суперечки. І сьогодні образ жінки та чоловіка не має одної єдиної думки. Що стосується життя та діяльності жінки в церковно-християнському контексті маємо не менше дискусій та колізій.

У цій роботі досліджується питання покривання жінок у церкві, згідно тексту першого послання апостола Павла до Коринтян 11:2-16. На сьогодні різниця у цьому питанні є між світовими релігіями, а також і в одній християнській релігії, де Біблія є Святим Письмом християни не знаходять одної думки на один текст письма. Враховуючи історичний фон, культуру тогочасного суспільства, час написання та обставини життя церкви християн у Коринті можна виокремити певні аспекти, що пояснюють заклик апостола Павла до такої практики.

Проведено аналіз текстологічного контексту показує ширшу картину проблеми послання апостола. Вивчення проблеми послання дає змогу розкрити суть тексту, котра вказує на питання покори, скромності та істинної краси характеру християнина. Цей аспект відкриває не стільки особливе ставлення до до жінки, скільки показує як в той чи інший час культурні особливості впливають на вираження покори людини, що для християн важливо як в той час, так і сьогодні. Культурне середовище того часу змушує до певної поведінки та стилю поклоніння. Так як і сьогодні культура диктує елементи поведінки, що вказують характер тої чи іншої особи. Аналогічним чином середовище сьогодення змінює ознаки скромності та покори, які притаманні для християнина. Також практика чи ж то традиція, про яку говорить Павло, для нього видається не застарілою чи тривіальною, а скоріше хорошим переданням, якого слід дотримуватися, не дивлячись на те, що прийшло воно від застарілої практики служіння Ізраїльського народу.

Також теологічний аналіз показав, що принцип покори та скромності у церкви лежить не в покриванні голови, а в підпорядкуванню Богу, котрий є вищий чоловіка та дружини. Також опитування показує переважаючу кількість голосів на користь служіння без покривала на голові і вбачають цю традицію хорошою на час написання послання, але не актуальною на сьогоднішній час.

Ключові слова: жінка, покривало, церква, апостол Павло, перше послання до Коринтян.

Проблематика дослідження. В християнських середовищах ідуть суперечки про те чи має жінка покривати голову у церкві. Часто в таких розмовах приводять як аргумент уривок: 1 Кор. 11:2-16. В цих текстах Павло говорить, що кожен чоловік, який молиться чи пророкує з покритою головою, осоромлює свою голову, а кожна жінка яка пророкує з головою відкритою то вона осоромлює себе, бо чоловік він образ і слава Бога, а жінка чоловікові слава [4]. Чи це дійсно правда? Чи має жінка ходити в церкву з покритою головою?

У Біблійні часи це була обов'язкова традиція в громадах та синагогах. На сьогодні традиції у багатьох церквах змінилися в той час як у інших ні. У дискусії між двома групами прихильників служіння з покритою головою та без не існує конкретної спільної

думки. 1 Кор. 11:2-16 створює багато дискусій та врешті-решт цей же текст і має вяснити чи повинна жінка служити з покритою головою чи ні? Тому ретельне дослідження цього питання допоможе розібратись в тому, що має на увазі Павло і чому він це говорить.

Мета дослідження: Проаналізувати уривок із першого послання апостола Павла до Коринтян 11: 2-16. Для досягнення зазначеної мети потрібно виконати наступні задачі:

1. Провести критичний аналіз текстів 1 Кор. 11:2-16
 - Зробити контекстуальний аналіз текстів
 - Зробити теологічний аналіз текстів
2. Дослідити сучасність покривання голови

Розглядаючи ширший контекст Нового Завіту можемо знайти такий текст: 1 Петра 3:3-4 «А окрасою їм нехай буде не зовнішне, заплітання волосся та навішання золота або вибирання одяг, але захована людина серця в нетлінні лагідного й мовчазного духа, що дорогоцінне перед Богом» [4]. Мова ведеться про те, що жінка має бути лагідною, мовчазною перед Богом і саме це прикрашає її у першу чергу. Носити золото та прикраси не є ознакою краси людини. Аналогічним чином апостол Павло у Посланні до 1 Тимофія 2:9-10 говорить, що жінки мають робити добрі вчинки, присвячуватись на побожність, таким чином вони прикрашають себе.

Аналіз літературних джерел. Дослідження уривку: 1 Кор. 11:2-16 можна помітити, що уривок обговорюють багато теологів та церковних лідерів. Чималу увагу приділено темі покривання голови жінкам в церкві, але важко визначитись яка думка є правильною, та однозначною, оскільки на цю тему існує багато варіацій в залежності від конкретної церковної традиції, культурного контексту та індивідуальних переконань. Деякі церковні спільноти дотримуються традиції покривання голови (православні, католицька церква, частина протестантських церков). Вважається, що покривання голови є символом покорі і підпорядкування перед Богом і чоловіком, і це засновано на тексті 1 Коринтян. Такої ж думки притримувалися деякі теологи: Іринеї Ліонський, Тертуліан та інші.

Іринеї Ліонський, один з ранніх християнських теологів II століття, неявно згадує про покривання голови жінками в церкві в своїх творах. Він вважав що жінка повинна виявляти покору і підпорядкованість, зокрема, шляхом відповідного зовнішнього вигляду. В його творі «Проти ересей», Іринеї висловлює концепцію про підпорядкованість і ретельний зовнішній вигляд, який може включати й покривання голови. Точні висловлювання Іринея щодо цього питання можуть бути знайдені у його творах, які вивчаються та аналізуються теологами та істориками церковної доктрини [6].

Тертуліан, християнський письменник і теолог II–III століття, висловлював думку про те, що жінки мають покривати голову в церкві. У своїй праці «Про водне хрещення» (De Baptismo), він зазначав, що жінка, яка не покриває голову в церкві, зневажає свого чоловіка, оскільки покривання голови є символом підпорядкування. Тертуліан вважав, що це відповідно до Біблії і правильного порядку речей. Його погляди стали важливими в розвитку ранньохристиянської етики та практики [1].

Дивлячись на інтерпретацію та пояснення тексту, виникають запитання до жінок, котрі покривають голову. Якщо вони не будуть покривати голову в церкві, чи буде це означати, що вони зневажають своїх чоловіків? На модерне середовище ця заборона точно справить враження. Тому цей уривок залишає запитання: навіщо зараз жінкам покривати голову і чому дружина має підкорятися чоловікові, можливо це тільки часові та культурні аспекти?

Зробивши історико-культурний та контекстуальний аналіз тексту 1 Коринтян 11:2-16, ми можемо побачити культуру того часу. Перше послання до Коринтян було

написано апостолом Павлом приблизно 54–55 роках в місті Ефес. Причиною написання було те, що церква того часу стикалася з різними вченнями, суперечками щодо моральних питань, а також питань духовних дарів. Павло написав це послання, щоб виправити ці проблеми, надати поради щодо вирішення конфліктів та підтримки єдності в церкві.

У давньоримському світі покривання голови вважалося знаком покорності та поклоніння. Це було доволі розповсюдженою практикою у багатьох культурах, включаючи юдеїв та греків. У юдейській традиції покривання голови було символом шанування перед Богом і виявом покорності перед Ним. Зараз у християнстві це може бути пов'язане зі звичаєм, символом скромності та визнанням Божої влади. Покривання голови також мало би вказувати на соціальний статус людини. Наприклад в багатьох культурах тільки жінки низького класу не повинні були прикривати голову. Також у церковних обрядах покривання голови могло мати свої специфічні, символічні значення, відображаючи покору перед Богом та церковною владою.

Апостол Павло висловлює свої погляди на покривання голови у жінок у контексті церковних зборів. Павло стверджував, що чоловік повинен молитися та проповідувати без покритої голови, тоді як жінка, коли молиться чи пророкує, повинна покривати голову. Апостол пояснює символічно: чоловік є головою жінки, Христос є головою Церкви. Також Павло вважає, що покривання голови жінки є покора чоловікові та порядку, який повинен бути в церкві. Він зазначає, що жінка, яка не прикриває голову, майже те ж саме, що й острижена. Павло також тримав традиції і культурні погляди того часу, де покривання голови вважалося важливим символом. Він використовує цю символічність для підтримки свого вчення про порядок церкви. Павло надавав духовне тлумачення покривання голови, звертаючи до образу Христа і Церкви.

Якщо дивитись на тодішню культуру, жінки покривали голову тому, що це було символом відданості своїм чоловікам та поклонінню Богові. Сьогодні, багато заміжніх жінок не покривають голову, але носять каблучку, що показує відданість чоловіку. Та Бог хоче, щоб жінки не тільки віддані були, але й показували, що готові підтримувати чоловіка і виконувати служіння в церкві.

При більш поглибленому розгляді уривка 1 Коринтян 11:2-16, ми бачимо що 16 текст дає розуміння як потрібно поводитись в церкві. Відкривши текст оригіналу можемо зауважити певні моменти.

Чоловіки (грец. κεφαλή) це слово перекладається як «голова» в буквальному значенні і переносному значеннях: авторитет або покривання голови в обряді. Жінка (грец. γυνή) перекладається як «жінка» або «дружина». У тексті це означає що жінки мають покривати голову під час молитви або пророцтва. Слово «чоловік» або «чоловіча особа» (грец. άνήρ) вживається у контексті того як чоловіки мають ставитися до Христа; (грец. δόξα) «величати, славити» або «проявляти славу», у цьому тексті означає те, що чоловіки і жінки виявляють славу Богу через свої дії зокрема через покривання голови; (грец. κατακαλύπτέσθω) «покривати або закривати», вживається для опису того, як жінки мають покривати голову [2].

Ці слова є ключовими для розуміння тексту, і Павло намагався передати зміст вірша щодо взаємовідносин між чоловіком і жінкою в контексті релігійного звичаю. В Еф. 5:22-33 автор зазначає про належні відносини між чоловіком і дружиною, порівнюючи їх з відносинами між Христом і церквою. Павло закликає дружин підпорядковуватися своїм чоловікам, а чоловіків любити дружин так, як Христос полюбив церкву і за неї Він віддав своє життя. В Кол. 3:18-19 Павло знову закликає дружин підпорядковуватися своїм чоловікам у всьому, а чоловіків любити своїх дружин [4].

Фредерік Дейлі, як сучасний богослов, розглядає питання покривання голови жінок в церкві з контекстуально-культурної перспективи. Він вважає, що важливо розуміти культурні та історичні умови, у яких були написані святі писання, щоб правильно інтерпретувати їх в сучасному контексті [3].

Дейлі підкреслює, що покривання голови жінок у першому листі до Коринтян було пов'язане з культурними звичаями того часу, де це було важливим знаком скромності та підпорядкування. Він наголошує, що цей звичай може бути зрозумілим як вираз певного культурного контексту і необов'язково має бути застосований беззастережно у сучасному світі [3].

У своїх роботах Дейлі вказує на те, що культурні та соціальні умови змінилися, і покривання голови для жінок може бути розглянуте з урахуванням цих змін. Він закликає до того, щоб церква розуміла це вчення як вираз конкретного культурного моменту, а не як універсальне правило [3].

Якщо візьмемо загальну думку з цього уривку, то побачимо, що мова йде про порядок в церкві і на богослужінні. Павло говорить про покривання голови як символ покори і підпорядкування. Також Біблія вчить про взаємовідносини між чоловіком і дружиною, закликаючи, що жінка має бути підтримкою чоловіка, а чоловік взаємністю показувати свою підтримку їй. Та головною підтримкою сім'ї є Бог, і без Нього немає миру в сім'ї, і не може бути взаємопорозуміння дружини і чоловіка. Павло надає дуже гарний приклад стосунків між чоловіком і дружиною, і вказує що головним ключем в цих стосунках є Бог.

На тему покривання голови жінок в церкві було проведено опитування з 3 питань, у якому взяло 7 чоловіків і 33 дівчини.

Перше питання: «Як ви думаєте, чи повинна дівчина/жінка покривати голову?» Проаналізувавши його, можна побачити, що лише 12,5 % людей, вважають що жінка повинна покривати голову. Нижче можна побачити діаграму відповідей (див. Рис. 1).

Як ви думаєте, чи повинна дівчина/жінка покривати голову ?

40 ответов

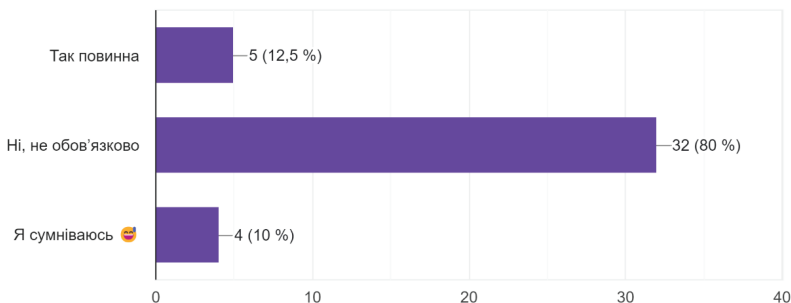

Рис. 1. Як ви думаєте, чи повинна дівчина/жінка покривати голову?

Друге питання: «Чому Ви так вважаєте?». Деякі респонденти зазначили, що значення вірша стосується культури того часу, коли жінка показує свою покору перед Богом і чоловіком. Деякі вважали, що в їхніх церквах тримаються такого принципу, а деякі казали «що не потрібно ховати красу від Бога», де краса маєтись на увазі волосся.

Третє питання: «Що для вас означає покривання голови?». Багато респондентів вважали, що це «забобонність», деякі вважали, що це має релігійне значення, а деякі говорили, що покривання голови означає прийти із покірністю до Бога.

Підсумовуючи результати анкетування можна припустити, що жінка/дівчина може покривати голову в церкві якщо брати до уваги те що це символ покорі. Сьогодні цей символ не завжди викликає покору чи асоціюється з нею. Час написання апостолом Павлом послання до Коринтян показує, що покривання означало покору Богові і чоловікові. Але, незважаючи на те, що час змінився, жінка/дівчина все ще на шляху вірності Богу та чоловіку, що повинно проявлятися у зовнішності та діях.

Висновок. Тема покривання голови жінок залишається цікавою. Слова апостола Павла про покривання голови жінкам у буквальному сенсі відносяться до того часу коли він це писав. Зараз покривання голови означає для когось хустку, для когось покору чоловікові, але кожна жінка сама для себе вирішує чи потрібно покривати голову. Саме слово «покривання» означає покоря Богові, тому це ми маємо пам'ятати, що перш за все покорятись потрібно Богові а не чоловікові. «Хочу ж я, щоб ви знали, що всякому чоловікові голова – Христос, а жінці голова – чоловік, голова ж Христові – Бог» (1 Кор. 11:3).

Список використаної літератури

1. Cambridge Patristic Texts / ed. by A. J. Mason. Tertulian «De Baptismo», 1908.
2. O'Donnell W. Headcovering and Lord's Supper: The 1 Corinthians 11 Symbolic Church Meeting Observances about the Special Ministries of Women, the Church, and the Lord. Independently published, 2021. 129 p.
3. Phillips D. Covered Glory: 1 Corinthians 11 & The Christian Use of Headcoverings. 2015. URL: <https://write2david.github.io/CoveredGlory.pdf> (date of access: 03.04.2024).
4. Біблія. Переклад І. Огієнко. 1962. URL: <https://www.wordproject.org/bibles/uk/index.htm> (дата звернення: 15.03.2024).
5. Гугл-форма. Дівчата/жінки і покривання голови в церкві. *Google Forms*. URL: <http://surl.li/xvilor> (дата звернення: 16.05.2024).
6. Іринеї ЄП. Ліонський. *Apologet*. URL: <http://surl.li/ofsw0q> (дата звернення: 15.03.2024).

PAUL'S CALL FOR WOMEN TO COVER THEIR HEADS – 1 CORINTHIANS 11:2-16

Bohdan Shumchuk, D. Strienko

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences,
Department of Philosophy, Theology and Church History
Instytutska str., 14, 08292, Bucha, Ukraine*

The question of the role of women in society has been raised since ancient times. Some attribute it to the status of subordination to men, others equate it, and others raise it above all others. From ancient times to the present day, there have been disputes about the role, status and function of women. And today, the image of women and men does not have a single opinion. As for the life and work of women in the church-Christian context, there are no less discussions and collisions.

This work examines the issue of covering women in the church, according to the text of the first epistle of the Apostle Paul to the Corinthians 11:2-16. Today, the difference in this issue between world religions, as well as in one Christian religion where the Bible is the Holy Scripture, Christians do not find one opinion on one text of the letter. Considering the historical background, the culture of the society of that time, the time of writing and the circumstances of the life of the Christian

church in Corinth, we can highlight certain aspects that explain the call of the Apostle Paul to such a practice.

The conducted analysis of the textual context shows a broader picture of the problem of the apostle's message. The study of the problem of the message allows us to reveal the essence of the text, indicating submission, modesty and the true beauty of the character of a Christian. This aspect reveals not so much a special attitude towards women, but rather shows how at one time or another, cultural characteristics affect the expression of human submission, which is important for Christians both then and today. The cultural environment of that time forces a certain behavior and style of worship. Since today, culture dictates elements of behavior that indicate the character of a particular person. Similarly, the environment of today changes the signs of modesty and submission that are inherent in a Christian. Also, the practice or tradition that Paul speaks of does not seem outdated or trivial to him, but rather a good transmission that should be followed, despite the fact that it came from the outdated practice of serving the people of Israel. Also, theological analysis has shown that the principle of submission and modesty in the church lies not in covering the head, but in submission to God, who is above husband and wife. The poll also shows a preponderance of votes in favor of serving without a head covering and sees this tradition as good at the time of writing, but not relevant today.

Key words: woman, veil, church, apostle Paul, the first letter to the Corinthians.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 341.232

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.28>

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ

Ольга Анісімович-Шевчук

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Митрополита Андрія, 5, 79013, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0428-6459>*

Світлана Матвієнків

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин,
кафедра політичних інститутів та процесів
вул. Шевченка, 57, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7719-7791>*

Акцентується увага на захисті інформаційно-комунікаційного простору держави в умовах сьогоденної російсько-української війни. Наголошується на важливості забезпечення безпеки інформації, оперативному реагуванні на інформаційно-комунікативні загрози та небезпеки. Мета дослідження – здійснити аналіз сформованої системи забезпечення інформаційної безпеки України після широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну. Для цього використано системний аналіз, метод кейс-стаді, проаналізовано нормативно-правові та наукові джерела, урядові сайти тощо.

У статті зазначається, що проблема функціонування сучасного національного інформаційного простору як сфери інформаційних обмінів, складається з розгалуженої системи структур. Національний інформаційний простір включає інформаційно-телекомунікаційну інфраструктуру та ресурси, які забезпечують взаємодію громадян, держави, організацій, сприяючи задоволенню їх інформаційно-комунікаційних потреб на території України, забезпечуючи національний інформаційний суверенітет. Наголошено на важливості реалізація єдиної інформаційної політики, яка є пріоритетним завданням національної безпеки держави. Відзначено, що за роки незалежності в Україні сформовано законодавчі основи системи забезпечення інформаційної безпеки. Національні інформаційні ресурси мають відомчий, міжвідомчий характер та охоплюють інформаційні ресурси органів державної влади і управління, місцевого і регіонального самоврядування; державної статистики, архівного, бібліотечного та музейного фондів тощо. При цьому обумовлюється, що право власності на інформаційні ресурси забезпечує національний суверенітет держави. Наголошується, що політика інформаційної безпеки України реалізується системою інститутів публічної влади та інститутами громадянського суспільства. Наводяться приклади співпраці у сфері забезпечення безпеки інформаційно-комунікаційного простору України.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформація, комунікація, війна, інформаційно-комунікаційний простір, інформаційно-комунікаційна інфраструктура та ресурси, органи державної влади, національна безпека.

Сьогодні практично неможливо знайти сферу, яка б не зазнала впливу інформаційно-комунікативних технологій: політика, право, економіка, медицина, освіта, культура, релігія, сфера послуг і розваги тощо. «Інформаційний бум у буквальному розумінні охопив суспільство загалом і окрему особистість зокрема, змінив їх спосіб життя, сформував нові виклики і загрози» [6]. Гостроти проблематиці додає також те, що інформаційна складова стала безумовним об'єктом інформаційно-технічних та інформаційно-психологічних впливів, дезінформування в умовах сьогодишньої російсько-української війни. А потреба у безпечних засобах накопичення, систематизації, зберігання, пошуку, передачі інформації постійно зростає.

Сьогодні Україна перебуває в складній ситуації, зумовленій широкомасштабним вторгненням російських військ на територію нашої держави, веденням конвенційно-гібридної війни. Важливим аспектом постає необхідність забезпечення безпеки інформації, оперативного реагування на інформаційно-комунікативні загрози та небезпеки. Низка фахівців до 24 лютого 2022 року вважали, що в нашій державі відсутня належна система інформаційної безпеки, яка б могла забезпечити виявлення, аналіз інформаційних загроз національній безпеці України, а також здійснення протидії цим загрозам. Однак вже більше двох років активних бойових дій та ведення інформаційних, економічних та іншого гібридного характеру дій з боку ворога, демонструє належний рівень захисту вітчизняного інформаційного простору, спроможність протидії інформаційно-кібернетичним загрозам і небезпекам.

Метою дослідження є здійснити аналіз забезпечення інформаційної безпеки України в умовах сьогодишньої російсько-української війни. Для цього використано системний аналіз, метод кейс-стаді, проведено аналіз нормативно-правових та наукових джерел.

Проблемам функціонування сучасного національного інформаційного простору як сфери інформаційних обмінів, що складається з розгалуженої системи структур та мають забезпечувати створення нової інформації, зберігання та захист наявної, а також організацію її використання, у своїх дослідження неодноразово присвячували увагу українські науковці: В. Бебик, І. Боднар, М. Гаврильців, К. Захаренко, Т. Мужанова, Г. Почепцов, В. Савіцький, С. Чукут та Т. Джига, О. Юдін та В. Богуш та багато інших. Автори відзначають, що національний інформаційний простір – це сфера діяльності, що включає інформаційну і телекомунікаційну інфраструктуру та ресурси, які забезпечують взаємодію громадян, держави, організацій та сприяють задоволенню їх інформаційно-комунікаційних потреб на території України та мали б гарантувати національний інформаційний суверенітет.

Варто відзначити, що за роки незалежності в Україні сформовано законодавчі основи системи забезпечення інформаційної безпеки. У Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 року, зазначено про важливість забезпечення інформаційної безпеки України, яка є однією з найважливіших функцій держави, гарантує кожному громадянину права в інформаційній сфері: свободу думки й слова, свободу вираження поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію тощо [10]. Концептуальні засади інформаційної безпеки як складової національної безпеки викладені також в низці нормативно-правових актів, наприклад, Законі України «Про національну безпеку України» (2018), Указі Президента «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» (2017), Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» (2015), Указі Президента України від 15 березня 2016 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 р. «Про Стратегію кібербезпеки України»

(2016) тощо. Практично не задовго до широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну прийнято «Стратегію інформаційної безпеки» (Указ Президента України від 28 грудня 2021 року), реалізація якої розрахована на період до 2025 року [16], а 20 березня 2023 року Кабінет Міністрів України видав розпорядження про заходи з реалізації «Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року» [14].

Детально питання функціонування елементів інформаційного простору, інформаційних ресурсів відображені в низці Законів України «Про інформацію» (1992), «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992), «Про телебачення і радіомовлення» (1993), «Про доступ до публічної інформації» (2011), «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» (2014), «Про Національну систему конфіденційного зв'язку» (2002), «Про захист персональних даних» (2010), «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (2007) тощо. Загалом в нормативно-правових та наукових джерелах представлено декілька підходів до розуміння сутності інформаційних ресурсів. Зокрема, під інформаційними ресурсами мають на увазі сукупність даних, організованих для отримання достовірної інформації в різних сферах знань і практичної діяльності, або особливий вид ресурсів, що ґрунтуються на ідеях і знаннях, нагромаджених у результаті науково-технічної діяльності людей і подані у формі, придатній для збирання, реалізації та відтворення. Визначення поняття інформаційних ресурсів наведено також в Законах «Про науково-технічну інформацію» (1993), «Про національну програму інформатизації» (1998).

Загалом система національних інформаційних ресурсів має відомчий та міжвідомчий характер та охоплює інформаційні ресурси: органів державної влади і управління, місцевого і регіонального самоврядування; державної статистики (державний, обласний, районний рівні); архівного, бібліотечного та музейного фондів; фіскальної служби, правоохоронних і силових структур; науково-технічної інформації; матеріального виробництва тощо. А право власності на інформаційні ресурси забезпечують національний суверенітет держави, у структурі якого важливе місце посідає саме інформаційний суверенітет. Тобто інформаційний суверенітет – це право держави на формування і здійснення національної інформаційної політики відповідно до нормативно-правових актів держави, міжнародного права. Пов'язана інформаційна політика з діяльністю засобів масової інформації та системами комунікації, інформаційними агентствами, бібліотеками, архівами, а також виробленням та використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та впровадженням електронного урядування, наприклад, Е-уряд, Е-банкінг, електронним документообігом тощо.

Враховуючи пряму військову агресію з боку РФ в Україну, активне поширення державою-агресором дезінформації, викривленням відомостей, а також «з метою донесення правди про війну, забезпеченням єдиної інформаційної політики в період дії України правового режиму воєнного стану» [17] встановлено, що «в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки, забезпечення якої реалізується шляхом об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів, програмне наповнення яких складається переважно з інформаційних та/або інформаційно-аналітичних передач на єдиній інформаційній платформі стратегічної комунікації – цілодобовому інформаційному марафоні «Єдині новини #UАразом» [17]. Також Указом Президента України введено в дію рішення РНБО України від 18 березня 2022 року «Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави», відповідно до якого «Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення спільно з ТОВ «Зеонбуд» доручено забезпечити

стале функціонування об'єктів цифрового ефірного мовлення та безперебійну трансляцію телевізійних каналів, цілодобовий моніторинг ефірної мережі, обладнання головної станції мультиплексування, супутникових та наземних каналів зв'язку; резервування супутникових каналів доставки програм та обладнання головної станції мультиплексування; резервну доставку телеканалів до цифрових передавачів із залученням альтернативного оператора супутникового зв'язку [15]. Проте сьогодні цей телемарафон викликає багато питань [8].

При цьому варто обумовити, що поняття інформаційних загроз є значно ширше і науковці та законодавство розуміє під ним «потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні» [20], а не лише ретрансляванню цілодобових новин на одній платформі. Адже «інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого належним чином забезпечуються конституційні права і свободи людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, доступ до достовірної та об'єктивної інформації, існує ефективна система захисту і протидії нанесенню шкоди через поширення негативних інформаційних впливів, у тому числі скоординоване поширення недостовірної інформації, деструктивної пропаганди, інших інформаційних операцій, несанкціоноване розповсюдження, використання й порушення цілісності інформації з обмеженим доступом» [20].

Відповідно збалансована державна інформаційна політика України має формуватися як складова частина її соціально-економічної, культурно-політичної політики. Не випадково у ст. 17 Конституції України зазначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [10]. Тому інформаційну безпеку розуміють як сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України, захист інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз, тобто створення ефективної протидії інформаційним загрозам, де головною інформаційною загрозою національній безпеці є загроза впливу іншої сторони на інформаційну інфраструктуру держави, її інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість, підсвідомість особи з метою нав'язати (бажану для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах суспільної, державної діяльності, керувати поведінкою у необхідних для іншої сторони напрямках. Варто відзначити, що у контексті протидії дезінформаційним впливам в Україні функціонують ГО «Детектор медіа», ГО «Інститут масової інформації», платформи: «Stop Fake», «VoxUkraine», база даних «Антологія брехні», веб-сайт «FactCheck» та інші.

Загрози національній безпеці також, звичайно, можуть проявлятися в обмеженні свободи слова та доступу до публічної інформації, поширенні засобами мас-медіа культури жорстокості, комп'ютерній злочинності та комп'ютерному тероризмі, розголошенні інформації, яка становить державну таємницю, або іншу інформацію з обмеженим доступом, спрямовану на задоволення потреб і забезпеченні захисту національних інтересів держави і суспільства, а також намаганні маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, або упередженої інформації [18]. Тому досліджуючи питання інформаційної безпеки необхідно говорити про системність. Систему суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки можна визначити як організовану державою сукупність

суб'єктів – органів законодавчої, виконавчої, судової влади, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів в інформаційній сфері, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства [11].

Відповідно політика інформаційної безпеки реалізується в Україні системою інститутів публічної влади та інститутами громадянського суспільства, зокрема законодавчим органом – Верховною Радою України, в якій за питання інформаційної безпеки відповідають такі комітети: Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики, Комітет з питань свободи слова, Комітет з питань освіти, науки та інновацій, Комітет з питань цифрової трансформації та інші комітети, що тісно між собою мають взаємодіяти [2]. Обов'язки щодо захисту персональних даних покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [12].

Президент України як глава держави і Верховний головнокомандувач, здійснює координуючу і контролюючу діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки та оборони, є Головою Ради національної безпеки і оборони (РНБО) України. У структурі Секретаріату РНБО діє Служба з питань інформаційної безпеки та кібербезпеки, Служба з питань інформаційних технологій, Служба доступу до публічної інформації та зв'язків із засобами масової інформації [21]. Вищий орган у системі органів виконавчої влади – Кабінет Міністрів України, у структурі якого при Міністерстві цифрової трансформації України є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку. При Міністерстві культури та інформаційної політики України створено Державну службу України з етнополітики та свободи совісті, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Український інститут національної пам'яті УІНП, Державне агентство з питань мистецтва та мистецької освіти. Міністерству освіти і науки України підпорядкована Національна комісія зі стандартів державної мови та Державна служба якості освіти України, Міністерству юстиції України – Державна архівна служба України [7]. В Україні також функціонують інші міністерства та відомства, які мають координувати свою діяльність та діяти відповідно до Конституції України та Законів України, зокрема Служба безпеки України (СБУ), Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України та Служба зовнішньої розвідки України. Окрім того, виконання певних завдань та програм в інформаційній сфері здійснюють й інші органи державної влади України: Міністерство юстиції України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство інфраструктури України і т. д.

Наприклад, у структурі СБУ створений Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. Кіберфахівці Служби цілодобово відповідають за інформаційну безпеку країни, а саме: протидіють розвідкам іноземних держав у кіберпросторі, займаються боротьбою з кібертероризмом і кібершпигунством, протидіють спробам розхитати ситуацію в країні через різноманітні інформаційні «вкиди». Як зазначено на офіційному сайті СБУ їхня особлива увага зосереджена: «... на виявленні та нейтралізації цільових кібератак. Найчастіше їх проводять на замовлення спецслужб іноземних держав. Зазвичай це загрози підвищеної складності. Об'єктами таких кібератак стають важливі комунікаційні системи державних органів і системи керування об'єктів критичної інфраструктури» [19].

Варто наголосити, що саме після початку широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну 2022 року, в нашій державі створено також додаткові центри (підрозділи) забезпечення кібербезпеки, або кіберзахисту, наприклад, в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національному банку України, Збройних

Силах України і т. д. Розбудовується Національна телекомунікаційна мережа, забезпечується функціонування системи виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки, діє урядова команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA [4]. CERT-UA функціонує в складі Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. У структуру Державної служби також включено Державний центр кіберзахисту, Національний центр оперативно-технічного управління мережами телекомунікацій, Галузевий державний архів, Державний науково-дослідний інститут технологій кібербезпеки та захисту інформації, Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» [4]. З метою отримання важливих (секретних) документів в Україні в структурі Служби є й Головне управління урядового фельд'єгерського зв'язку. Урядовий фельд'єгерський зв'язок – це приймання, обробка, перевезення та доставка (вручення) кореспонденції, що містять відомості, які становлять державну таємницю, службову інформацію, дипломатичну кореспонденцію керівників держави (президента, керівника парламенту, уряду, державних органів, органів військового управління, закордонних дипломатичних установ, органів місцевого самоврядування) [4].

Активно розвивається співпраця України у сфері кібербезпеки з іноземними партнерами (Сполученими Штатами Америки, Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії тощо), поглиблюється співробітництво з країнами ЄС та НАТО, проводяться кібернавчання за участю інших держав та міжнародних організацій. Наприклад, Україна проводить активне співробітництво у галузі безпеки інформації, створенні комп'ютерних мереж у рамках програми НАТО «Наука заради миру та безпеки» («Безпека через науку»). Також в контексті міжнародної співпраці сьогодні реалізується проект в межах EU4DigitalUA за підтримки Європейського Союзу з Міністерством оборони України, який впроваджує естонська Академія електронного управління, щодо формування електронного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів «Оберіг». Проект EU4DigitalUA «підтримує цифрову трансформацію та гармонізацію України з Єдиним цифровим ринком ЄС, включаючи цифрову трансформацію, посилену кібербезпеку та захист даних і т. д.» [24].

Отже, сучасний національний інформаційний простір як сфера інформаційних обмінів складається з розгалуженої системи структур, що забезпечують створення нової інформації, її зберігання та захист. Держава загалом зобов'язана захищати свій національний інформаційний простір, його розвиток і використання в інтересах власного суспільства, громадян і держави. А державна інформаційна політика в Україні, як сукупність напрямів діяльності держави в інформаційній сфері, покликана носити системний характер й регулювання та захищати інтереси громадянина, суспільства і держави. Незважаючи на те, що в Україні накопичено велику кількість інформаційних ресурсів, створено ряд інформаційних центрів, функціонує мережа публічних, наукових й освітніх бібліотек, архівів, впроваджено електронне урядування (система «Дія», «e-Health» тощо), обсяги інформації постійно збільшуються, питання формування та використання національних інформаційних ресурсів залишаються постійно актуальними і складними для вирішення. Адже національні інформаційні ресурси – це вся належна Україні інформація, включаючи окремі документи і масиви документів, незалежно від змісту, форми, часу і місця їх створення, форми власності, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством і державою через засоби масової інформації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи, художньо-виконавську діяльність тощо, які повинні

належним чином охоронятися. Національні інформаційні ресурси – це основа інформаційного суверенітету України. І варто погодитися з дослідниками, які стверджують, що «існуюча інфраструктура державних інститутів інформаційної безпеки України мусить вибудовуватися за принципом стримувань і противаг, відповідно, що державні інститути повинні постійно перебувати під громадським контролем, бути відкритими до комунікації зі ЗМІ, прозорими у своїх рішеннях та звітності, зрозумілими для міжнародних партнерів» [6, с. 4]. Адже тільки держави з розвинутою інформаційною інфраструктурою здатні ставати конкурентоспроможним суб'єктом сучасного міжнародного глобального середовища. При цьому важливо розуміти і завжди пам'ятати, що «...великі геополітичні протистояння найчастіше ведуться не на полі головних супротивників, а у просторі вразливих суспільств та нестабільних держав. Неспроможність цих держав давати адекватні інформаційні відповіді кваліфікується як підстава для інформаційної експансії та поступового поглинання, навіть без очевидного застосування сили» [6, с. 5–6]. Тому варто наголосити, що національну безпеку України в інформаційній сфері потрібно розглядати як інтегральну цілісність персональної, публічної (суспільної), комерційної (корпоративної) й державної безпеки. Адже державна політика забезпечення інформаційної безпеки обумовлена змістом національних інтересів держави, суспільства та людини.

Список використаної літератури

1. Боднар І.Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 1. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/141443493.pdf>
2. Веб-сайти комітетів Верховної Ради України. *Верховна Рада України: офіційний веб-портал парламенту України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/documents/contacts/228558.html>
3. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави в системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 200–203.
4. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України: офіційна сторінка. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/zakladi-ta-ustanovi-2024>
5. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
6. Захаренко К.В. Інституційний вимір інформаційної безпеки України: трансформаційні виклики, глобальні контексти, стратегічні орієнтири: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня докт. політ. н. за спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Львів, 2021. 35 с.
7. Інші органи виконавчої влади. *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/catalog>
8. Єрохін Б. За великі гроші і без результату: чи потрібен Україні телемарафон? *Медіакритика*. 18.05.2024. URL: <http://mediakrytyka.lnu.edu.ua/ohlyady-analytyka/za-velyki-hroshi-i-bez-rezultatu-chy-potriben-ukrayini-telemarafon.html>
9. Кібербезпека в інформаційному суспільстві: інформаційно-аналітичний дайджест. № 10. (жовтень). К., 2022. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/2022-10.pdf>
10. Конституція України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i>
11. Мужанова Т.М. Інформаційна безпека держави: навчальний посібник. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u34/posibnik_ibd_muzhanova_2019.pdf
12. Омбудсман України: *офіційний сайт*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/pro-nashu-robotu>
13. Почепцов Г. Інформаційна політика : навч. посіб. К.: Знання, 2006. 663 с.

14. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року. *Верховна Рада України: Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/272-2023-%D1%80#n14>
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави» № 151/2022. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/151/2022#Text>
16. Про Стратегію інформаційної безпеки. *Верховна Рада України: Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n14>
17. Рішення «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану», введено в дію Указом Президента України від 19.03.2022 року № 152/2022. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#n2>
18. Савіцький В.Т. Інформаційна безпека в системі національної безпеки України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1728.pdf>
19. Ситуаційний центр забезпечення кібербезпеки. *Служба безпеки України: офіційний сайт* URL: <https://ssu.gov.ua/sytuatsiinyi-tsentri-zabezpechennia-kiberbezpeky>
20. Стратегія інформаційної безпеки, затверджена Указом Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
21. Структура Апарату Ради національної безпеки і оборони України. *Рада національної безпеки і оборони України: офіційний сайт*. URL: <https://rnbo.gov.ua/ua/Aparat-Rady-natsionalnoi-bezpeky-i-oborony-Ukrainy.html>
22. Чукут С.А., Джига Т.В. Інформаційна політика в Україні: опорний конспект лекцій / Національна академія державного управління при Президентові України. К., 2007. 94 с.
23. Юдін О.К., Богуш В.М. Інформаційна безпека держави: навчальний посібник. Харків: Консум, 2005. 576 с.
24. EU4DigitalUA. *Фінансується Європейським Союзом*. <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/eu4digitalua/>

THE INFORMATION SECURITY ENSURING SYSTEM OF THE STATE IN THE CONDITIONS OF A LARGE-SCALE INVASION OF RUSSIAN ARMY INTO UKRAINE

Olha Anisimovych-Shevchuk

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
Metropolitan Andrey str., 5, 79013, Lviv, Ukraine*

Svitlana Matviienkiv

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of History, Politology and International Relations,
Department of Political Institutions and Processes
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine*

The attention on the protection of the information and communication space of the state in the conditions of today's Russian-Ukrainian war is focused. The importance of ensuring information security, prompt response to information and communication threats and dangers is emphasized. The purpose

of the study is to carry out the analysis of the formed system of ensuring information security of Ukraine after the large-scale invasion of Russian troops into Ukraine. System analysis, case study method, regulatory and scientific sources, government sites, etc. were analyzed.

The article notes that the problem of the functioning of the modern national information space as a sphere of information exchanges consists of an extensive system of structures. The national information space includes information and telecommunication infrastructure and resources that ensure the interaction of citizens, the state, and organizations and contribute to meeting their information and communication needs on the territory of Ukraine and ensure national information sovereignty.

The importance of the implementation of a unified information policy, which is a priority task of the national security of the state, is emphasized. It was noted that during the years of independence in Ukraine, the legislative foundations of the information security system were formed. The system of national information resources has a departmental, interdepartmental nature and covers information resources of state authorities and management, local and regional self-government; state statistics, archival, library and museum funds, etc. At the same time, it is stipulated that the ownership of information resources ensures the national sovereignty of the state. It is emphasized that the information security policy of Ukraine is implemented by the system of institutions of public authority and institutions of civil society. Examples of cooperation in the field of ensuring information security of the information and communication space of Ukraine are given.

Key words: information security, information, communication, war, information and communication space, the information and communication infrastructure and resources state authorities, national security.

УДК 323.2:316.472.4-048.78

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.29>

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА НА ПОЛІТИЧНУ МОДЕРНІЗАЦІЮ ТА ПОЛІТИКУ ПОСТМОДЕРНУ

Віта Барасій

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
факультет психології, політології та соціології, кафедра політичних теорій
вул. Академічна, 2, 65009, м. Одеса, Україна*

У статті визначено вплив соціальних медіа на політичну модернізацію та політику постмодерну. Сучасні технологічні новації, які забезпечили потужний розвиток соціальних медіа слід порівняти із винаходом друкарства та світу аудіовізуальних медіа епохи модерну. На даному етапі соціальні медіа домінують у мережевому суспільстві, витіснюючи у процесі конкуренції за громадську думку та політичний вплив традиційні медіа (телебачення, радіо, пресу). Відзначено, що у процесі переходу від модерну до постмодерну роль медіа є недооціненою у наукових студіях. Традиційні медіа відіграли значну роль у політичній модернізації, їх вплив був обумовлений раціональним дискурсом, ієрархією організаційної структури та інформаційних повідомлень (від влади та політики до спорту та погоди). Традиційні медіа стали «локомотивом» політичної модернізації та її взірцем завдяки раціональній аргументації, політичним дебатам на ТВ, моделі «сторожевого пса» демократії. Натомість, соціальні медіа представляють собою досить еkleктичний набір ресурсів, навколо яких організуються віртуальні мережеві спільноти. Обґрунтовано, що вони виступають символом політики постмодерну та ризомою, за допомогою якої політика постмодерну пізнає, організує та реалізує себе. При цьому, аргументовано відзначено, що політична модернізація деактуалізується разом із зниженням популярності традиційних медіа. Наприклад, професійні журналісти стають популярними блогерами, тобто частиною ризоми, а не ієрархії. Наведено визначення соціальних медіа, їх відмінності від традиційних медіа у процесі творення та відтворення політичної реальності, які й забезпечили визначальний вплив на політику постмодерну. Кількісні показники аудиторії соціальних медіа, які постійно зростають, свідчать про те, що вони стали справжньою ризомою – символом та принципом організації мережевого суспільства.

Ключові слова: соціальні медіа, політична модернізація, постмодернізм, політика, ризома, традиційні медіа.

Розвиток соціальних медіа та їх першість у змаганні за аудиторію із традиційними медіа (телебачення, радіо, преса) є одним із головних трендів у процесі переходу до цифрового суспільства. Створення світу друкованих медіа (преса, книговидавництва, ін.) та світу аудіовізуальних медіа (телебачення, кіноіндустрія, ін.) також на певному етапі стало результатом технологічних революцій. У сучасному світі йдеться про «Інтернет-Галактику» (М. Кастельс [4]) та світ соціальних медіа.

Інформаційний простір (пост)сучасності формується переважно під впливом соціальних медіа, які успішно використовують новітні технології мобільного зв'язку і діють у мережі Інтернет. Як зазначають Andreas M. Kaplan та Michael Haenlein у статті з промовистою назвою «Користувачі усього світу, єднайтесь!»: «Сьогодні все залежить від соціальних мереж. Деякі гуру галузі стверджують, що якщо ви не берете участь у Facebook, YouTube і Second Life, ви більше не є частиною кіберпростору. Соціальні медіа дозволяють компаніям своєчасно вступати в прямий контакт із кінцевим споживачем за відносно низьких витрат і з вищим рівнем ефективності, ніж можна досягти за допомогою більш традиційних засобів спілкування» [16].

Вплив сучасних соціальних медіа не обмежується лише інформаційним простором чи політичним дискурсом. Соціальні медіа спричиняють та визначають масштабні економічні та соціокультурні зміни, пов'язані із переходом від індустріального до інформаційного суспільства. До цих глобальних процесів, власне і відсилає наведена вище назва статті «Користувачі усього світу, єднайтесь» замість «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!» [9]. Дійсно, місце основних суб'єктів революційних змін сучасності замість пролетаріату та буржуазії посіли користувачі соціальних мереж та споживачі інформації у соціальних медіа. Нарешті, розвиток соціальних медіа, змінюючи сутність та характер взаємодії між людиною та комп'ютером (від пасивного споживання інформації до її активного творення), напряду стосується майже усіх соціальних відносин, охоплюючи як час праці так і дозвілля.

Соціальні медіа впливають на усі суспільні відносини і цей вплив диверсифікується в залежності від спрямованості медіа (платформи) на аудіовізуальний чи текстовий контекст та зростає щодня. Аудиторія соціальних медіа представляє собою сукупність віртуальних та реальних мереж індивідів, які є фундаментом мережевого суспільства цифрової епохи. У фокусі даного дослідження знаходиться той визначальний вплив, який традиційні медіа у свій час здійснювали на процеси політичної модернізації, а сучасні соціальні медіа використовують задля формування політики постмодерну. Адже, традиційні медіа, з їх раціональним дискурсом, ієрархією (організаційною та інформаційною – від влади та політики до спорту та погоди) стали «локомотивом» політичної модернізації та її вірцевим прикладом в інформаційному просторі (переважно раціональна аргументація, майданчик для політичних дебатів, «сторожевий пес» демократії тощо). Натомість, соціальні медіа представляють собою досить екліктичний набір ресурсів, навколо яких організуються віртуальні мережеві спільноти. Саме вони виступають символом та ризомою, за допомогою якої політика постмодерну пізнає, організує та реалізує себе.

Серед досліджень політичної модернізації слід відзначити праці Ш. Айзентштадта, Дж. Александра, З. Баумана, П. Бергера, І. Валерстайна Ю. Габермаса, С. Гантингтона, Г. Дерлугьяна, П. Кутуєва, М. Мінакова, Ю. Савельєва, Г. Терборна, А. Турена, С. Чоля, П. Штомпки, ін. Проблематизація модернізації та необхідність її переосмислення у сучасних умовах, на думку П. Кутуєва, обумовлена наступними факторами: «Проблемою розмислів про модерн(и) та шляхи до них є суперечність між нескінченними мантрами соціологів про необхідність теоретичного синтезу, з одного боку, і домінуванням конфліктного теоретизування, яке підкоряється відчутному впливу ідеологій – з іншого... Руйнація сектантської зашореності поборників тих або тих парадигм і торування шляху до синтезу (тобто піднесення наукової дискусії на якісно новий щабель) можливе шляхом зіставлення абстрактних положень соціологічної теорії із конкретним матеріалом емпірично зорієнтованої соціології, а також інших суспільствознавчих дисциплін» [6, с. 13]. Очевидно, що у постмодерних візіях ця епоха протиставляється модерну, а політика постмодерну презентується в якості критики політичної модернізації та її альтернативи. Зокрема, Ж. Деріда у теорії деконструкції критикує логоцентризм, а Ж.-Ф. Ліотар кидає виклик великим наративам модерну, які керують суспільною згодою [7]. Ж. Деріда у «Письмі та відмінності» наголошує на тому, що «...Концепт структури і навіть саме слово «структура» мають вік епістеми, тобто водночас вік західної науки і вік західної філософії, і що вони пускають коріння у ґрунт повсякденної мови, щоб привести до себе в метафоричному зміщенні. Проте, аж до самої події на яку мені хотілось би звернути тепер увагу, структура або, радше, структурність структури, хоч вона завжди була в дії, все ж таки була нейтралізована, зведена до мінімуму: це досягалося завдяки тому, що її наділяли центром,

співвідносини її з точкою присутності, з певним початком. Цей центр мав своєю функцією не тільки орієнтувати та зрівноважувати, організовувати структуру – адже фактично неможливо мислити структуру неорганізованою, – а й насамперед домагатися, щоб принцип організації структури обмежував те, що ми поглиб назвали грою структури. Безперечно, центр будь-якої структури, орієнтуючі та організуючі зв'язність системи, дозволяє гру елементів у середині тотальної форми. Ще й сьогодні структура без будь-якого центру уявляється немислимою як така» [2, с. 563-564]. О. Тоффлер наголошує на тому, що пошук підтримки більшості суспільства (50% + 1 голос) для ухвалення політичних рішень залишається здобутком модерну, який не є функціональним для постіндустріального (інформаційного) суспільства. Відтепер йдеться про «владу меншостей» [11, с. 432-453].

У працях цих та інших авторів йдеться про масштабні трансформації, пов'язані із переходом від політичної модернізації до політики постмодерну. Натомість, недостатньо уваги приділяється ролі соціальних медіа у цих процесах.

До соціальних медіа відносять як соціальні мережі, блоги, віртуальні спільноти та віртуальні ігрові світи [16], так і онлайн платформи, зміст, створений окремими користувачами й традиційними медіа у мережі Інтернет у цілому. На певному етапі розвитку соціальних медіа панували досить оптимістичні оцінки перспектив їх діяльності, пов'язані із новими технологічними можливостями забезпечення широкого та рівного доступу громадян до інформації, участі у її створенні та розповсюдженні. Частково вони справедливі, адже політична реальність мережевого суспільства відтепер створюється та відтворюється у соціальних масмедіа. Натомість до ідеалів відкритого діалогу, презентованих у моделі деліберативної демократії, усе ще далеко. Відзначимо: «Політична реальність постійно відтворюється діями членів суспільства. Розвиток ЗМІ, особливо електронних, поява мережі глобальних інформаційних систем мають не лише технологічне і економічне значення. В сучасному світі ЗМІ виступають окремим політичним гравцем, бо отримують владу стверджувати, нав'язувати та відстоювати свою точку зору і примушують інших гравців діяти, виходячи з цього. Політична комунікація стає визначальним фактором розвитку всіх інститутів сучасного українського суспільства. Засоби масової інформації в сучасному політичному процесі постають не лише як провідник інформації, але і як інстанція “називання” та інтерпретації подій. ЗМІ, завдяки своїм величезним можливостям впливу і охоплення аудиторії, створюють не лише думки про події. Вони роблять з події новину, і, поміщаючи дію в символічний простір, інтерпретуючи її, відтворюють подію» [12].

Водночас, соціальні медіа стали наочною ілюстрацією тези Н. Лумана щодо ауто-поетичних (самовідтворюваних) та самореферентних систем [8]. Як зазначає М. Мінаков у передмові до праці Н. Лумана «Реальність масмедіа»: «...для суспільства немає іншої реальності, ніж її масмедійна версія... до функцій мас-медіа належить робити «внесок у конструювання суспільної реальності...; і постійна реактуалізація самоописання суспільства та його когнітивних світових горизонтів...». Тут можна сказати – з певним застереженнями – що в суспільстві реальним є те, що повідомлено в масмедіах» [10].

Соціальні медіа, як інформаційні мережі, організовані за принципом ризому на протилежність ієрархічній структурі традиційних медіа.

Відзначимо шість принципів ризому, які повною мірою відносяться до соціальних медіа на протигагу традиційним: «1. Зв'язок: кожна точка ризому може й повинна бути зв'язана із якоюсь іншою, тоді як модель дерева встановлює ієрархію... 2. Неоднорідність... 3. Множинність... сукупність вимірів та ліній зв'язку, що змінює свою природу, коли зростає кількісно... 4. Неозначувальний розрив, або непаралельна еволюція... Ризомі проходять кризь бінарні опозиції, але не зводяться до них. 5. Картографія: ризома – це радше

мапа, зорієнтована на експериментування в контакт із реальністю... 6. Декалькоманія [3, с. 362].

Наведемо декілька визначень соціальних медіа, які підтверджують їх роль у політиці постмодерну та сверджують мережеву організацію суспільства:

1) «соціальні медіа – це збірний термін для веб-сайтів і додатків, які зосереджені на спілкуванні, внесенні результатами спільноти, взаємодії, обміні вмістом і співпраці... Люди використовують соціальні медіа, щоб залишатися на зв'язку та спілкуватися з друзями, родиною та різними спільнотами. Підприємства використовують соціальні додатки для маркетингу та просування своєї продукції та відстеження проблем клієнтів. Соціальні мережі мають величезну популярність у всьому світі. Мобільні програми роблять ці платформи легко доступними. Деякі популярні приклади загальних платформ соціальних мереж включають Twitter, Facebook і LinkedIn» [17];

2) «соціальні медіа – це цифрові технології, які дозволяють обмінюватися ідеями та інформацією, включаючи текст і зображення, через віртуальні мережі та спільноти. Соціальні медіа зазвичай містять створений користувачами контент, який піддається залученню через лайки, поширення, коментарі та обговорення» [15];

3) «соціальні медіа, це форма масової інформації в Інтернеті (наприклад, на веб-сайтах соціальних мереж і мікроблогів), за допомогою яких користувачі діляться інформацією, ідеями, особистими повідомленнями та іншим вмістом (наприклад, відео). Соціальні мережі та соціальні медіа – ці поняття збігаються, але соціальні мережі зазвичай розуміють як користувачів, які створюють спільноти між собою, тоді як соціальні медіа – це більше використання сайтів соціальних мереж і пов'язаних платформ для створення аудиторії» [18].

Переконливим свідченням розвитку соціальних медіа є те, що вони охоплюють понад 60% населення планети, а постійними, зареєстрованими у одній, або декількох мережах, користувачами є 4.7 млрд. людей [15].

До найбільш популярних мереж та платформ для соціальних медіа, які мають більше 100 мільйонів підписників належать Facebook, Instagram, X, WeChat, ShareChat, Pinterest, Weibo, Tumblr, LinkedIn, YouTube, Letterboxd, Telegram, WhatsApp, Signal, Snapchat, Viber, Reddit, Discord, TikTok, Microsoft Teams тощо.

У процесі становлення соціальних медіа, їх боротьби за «громадську думку», «реальність» та символну «владу» з традиційними медіа (телебачення, радіо, преса) віддзеркалюються основні напрямки цифровізації, глобалізації, медіатизації, цифрового суспільства. Соціальні медіа перетворились на глобальний феномен сучасності, який змінює увесь простір людської взаємодії, впевнено витісняючи на маргінес суспільної уваги традиційні медіа. Їх переваги над пресою, радіо та телебаченням обумовлені сучасними технологічними новаціями, розвитком мережі Інтернет та мобільного зв'язку та полягають у таких аспектах: охоплення аудиторії, діалогова модель («від багатьох до багатьох», «від багатьох до одного»), частота створення та передачі інформації (соціальні медіа першими реагують на події), якість інформації (інформація «з перших вуст», контент від очевидців подій, можливість швидко залучити експертів, різні думки та точки зору на подію у коментарях, ін.), зручність отримання інформації (телефон, ноутбук, інші засоби), постійність (інформація оновлюється буквально щосекунди), ін.

Водночас, дослідники звертають увагу на негативні аспекти поширення соціальних медіа: «По-перше, соціальні медіа сприяють виникненню хибного відчуття онлайнних «зв'язків» і поверхневої дружби, що призводить до емоційних і психологічних проблем. Друга шкода соціальних медіа полягає в тому, що вони можуть легко викликати звикання,

забираючи сімейний та особистий час, а також зменшуючи навички міжособистісного спілкування, що призводить до антисоціальної поведінки. Нарешті, соціальні медіа стали інструментом для злочинців, хижаків і терористів, що дозволяє їм здійснювати незаконні дії» [14].

Як зазначає З. Григорова «Однією з принципових відмінностей нових медіа від традиційних є інтерактивність – активна участь користувачів у створенні й розповсюдженні контенту. У традиційних медіа пропонування й відбір інформації здійснюється виключно її постачальниками. Нові медіа надають можливість будь-якому користувачу створювати контент у будь-якій формі (аудіо, відео, текстовій чи мультимедійній), визначати аудиторію, для якої він призначений... Характерними рисами сучасних соціальних медіа є їх персоналізація (пошук користувачами осіб, з якими цікаво спілкуватися і створення груп у середині акаунта для спілкування за різними напрямками; вибіркова система обміну інформацією, залежно від групи; автоматичне надходження інформації, яка може бути корисною користувачу). На сьогодні спостерігається інтеграція зовнішніх сайтів та соціальних медіа (кнопки авторизації через акаунт у соціальній мережі, кнопки для відправки інформації сайту в соціальні медіа, посилання на групи в соціальних мережах тощо)» [1].

Відповідно до сучасних візій соціальних медіа, перед нами – справжня різьма, мережа горизонтальних зв'язків, яка твориться та відтворюється усіма учасниками. Саме за допомогою соціальних медіа конструюється політика постмодерну, точніше кажучи, вони самі і є унаочненим прикладом та моделлю цієї політики. При цьому, політична модернізація деактуалізується разом із занепадом традиційних медіа. Професійні журналісти стають популярними блогерами; частиною різьми, а не ієрархії.

Погодимось із А. Янченко у тому, що «Ієрархічна комунікативна структура суспільства (як в демократичних, так і в авторитарних країнах) трансформується в бік нарощування горизонтальних зв'язків, демократизується, несучи нові можливості та виклики... Вибірчі кампанії в розвинених країнах в останні роки показують, наскільки органічно соціальні медіа можуть бути адаптовані для контактів з електоратом, персоналізації меседжів, мотивації виборців... сучасний сайт соціальних мереж можна представити як складний інформаційний простір, в якому перетинаються елементи декількох самореферентних вимірів – онлайн-ових публічних сфер: парapolітична область, область журналістики, область традиційних громадських кампаній, область альтернативного активізму, компоненти електронного уряду, громадянських форумів» [13].

У контексті дослідження впливу соціальних медіа на політику постмодерну та легітимність влади на особливу увагу заслуговує розвідка А. Куриленко «Комунікативна складова легітимації влади в демократичних режимах епохи постмодерну» [5].

Зокрема, відзначаючи феномен «розпорощення легітимності» між різними спільнотами та ідентичностями в епоху постмодерну, авторка зазначає: «...у домодерному розумінні влада нерозривно пов'язана з релігією та сприймається як щось божественне, а відповідно, незаперечне, тоді як у модерному підході ключове місце займає вже «теорія суспільного договору» та «розумне» походження держави, що ставить перед владою необхідність доводити власну легітимність через дотримання певних умов. В період постмодерну ж переважає негативна оцінка влади та вимога задовольнити суспільні потреби «тут і зараз», зростає рівень недовіри до владних інституцій та підвищуються суспільні очікування. Владні суб'єкти змагаються за власну легітимність фактично в режимі «онлайн», що підвищує значимість саме комунікативної складової процесу легітимації... використання модерних підходів до комунікації в постмодерний період тільки загострює кризу довіри між владою та суспільством» [5].

Погоджуючись з цією тезою у цілому, все ж слід наголосити, що саме соціальні медіа є тим «посередником» (medium) який встановлює правила змагання за владу, майданчиком, де ці змагання відбуваються, та, водночас, актором, який стверджує роль мережевої комунікації для політики епохи постмодерну.

Список використаної літератури

1. Григорова З. В. Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі – ієрархія інформаційного простору соціальні комунікації. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. № 3(57). С. 93–100. URL: [https://doi.org/10.20535/2077-7264.3\(57\).2017.115905](https://doi.org/10.20535/2077-7264.3(57).2017.115905)
2. Дерида Ж. Письмо та відмінність / Пер. з фр. В. Шовкун. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 602 с.
3. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч.Е. Вінквіста та В.Е.Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 503 с.
4. Кастельс М. Інтернет-Галактика. Міркування щодо Інтернет-бізнесу і суспільства. Київ: «Видавництво «Ваклер» у формі ТОВ», 2007. 304 с.
5. Куриленко А.В. Комунікативна складова легітимації влади в демократичних режимах епохи постмодерну: дис. ... докт. філос.: 052 Політологія. Київ, 2023. 160 с. URL: https://scc.knu.ua/components/com_chronoforms7/chronoforms/uploads/336015/Куриленко%20Анастасія%20Дисертація.pdf
6. Кутуєв П.В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології : монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. 516 с.
7. Люотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. Вип. 5-6. С. 15-38. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatstia_postmodernu/
8. Луман Н. Реальність мас-медіа / За ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ: ЦВП, 2010. 158 с. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/luman_web.pdf
9. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії. *Журнал соціальної критики «Спільне»*. URL: <https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyi/>
10. Мінаков М. Соціальна система, комунікація і масмедіа: творення суспільної реальності. *Луман Н. Реальність мас-медіа* / за ред. В. Іванова та М. Мінакова. Київ: ЦВП, 2010. С. 12-22.
11. Тоффлер Е. Третя Хвиля / Пер. англ. А. Євса. Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
12. Яковлев Д. В. Роль засобів масової інформації в конструюванні політичної реальності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 Одеса, 2003. 16 с.
13. Янченко А. Соціальні медіа як елемент політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 153-163. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/yanchenko_sotsialni.pdf
14. Amedie J. The Impact of Social Media on Society. *Pop Culture Intersections*. 2015. № 2. URL: https://scholarcommons.scu.edu/engl_176/2
15. Dollarhide M. Social Media: Definition, Importance, Top Websites and Apps. *Investopedia*. 2024, February 23. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/social-media.asp>
16. Kaplan A., Haenlein M. Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*. 2010. Vol. 53, Iss.1. P.59-68. URL: <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
17. Lutkevich B. What is social media? <https://www.techtarget.com/whatis/definition/social-media>
18. Social media. *Encyclopaedia Britannica* URL: <https://www.britannica.com/topic/social-media>

THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON POLITICAL MODERNIZATION AND POSTMODERN POLITICS

Vita Barasiy

*National University "Odesa Law Academy",
Faculty of Psychology, Political Science and Sociology,
Department of Political Theories
Akademichna str., 2, 65009, Odesa, Ukraine*

The article identifies the impact of social media on political modernization and postmodern politics. The modern technological innovations that have ensured the powerful development of social media should be compared to the invention of printing and the world of audiovisual media in the modern era. At this stage, social media dominate the networked society, replacing traditional media (television, radio, press) in the process of competition for public opinion and political influence. It is noted that in the process of transition from modernity to postmodernity, the role of media is underestimated in scientific studies. Traditional media played a significant role in political modernization, their influence was due to rational discourse, hierarchy of organizational structure and information messages (from government and politics to sports and weather). Traditional media became the "locomotive" of political modernization and its model through rational argumentation, political debates on TV, and the model of a "watchdog" of democracy. Instead, social media represent a rather eclectic set of resources around which virtual online communities are organized. It is proved that they are a symbol of postmodern politics and a rhizome through which postmodern politics cognizes, organizes and realizes itself. At the same time, it is argued that political modernization is de-emphasized along with the decline in the popularity of traditional media. For example, professional journalists are becoming popular bloggers, i.e., part of a rhizome, not a hierarchy. The author defines social media and their differences from traditional media in the process of creating and reproducing political reality, which had a decisive impact on postmodern politics. Quantitative indicators of the ever-growing audience of social media indicate that they have become a real rhizome – a symbol and principle of organization of the network society.

Key words: social media, political modernization, postmodernism, politics, rhizomes, traditional media.

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.30>

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ГЛОБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Олексій Буряченко

*Національний авіаційний університет, факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин та стратегічних студій
пр-т Любомира Гузара, 1, 03058, м. Київ, Україна*

У статті розглядаються ключові аспекти глобальної інформаційної безпеки в умовах сучасних загроз та викликів. Основна увага приділяється викликам, що постають перед державами, організаціями та окремими акторами в контексті стрімкого розвитку технологій, зокрема кіберсфери. Автором досліджено та проаналізовано основні тенденції, які впливають на інформаційну безпеку, зокрема еволюцію атак, нові вразливості і зміни в тактиці хакерів та зловмисників. Також автором проведено детальний аналіз сучасних кіберзагроз, таких як атаки на інфраструктуру критичного значення, фішинг, вірусне програмне забезпечення, дезінформація та інші види зловмисної діяльності. Проаналізовані технічні та організаційні заходи, які необхідно вжити для забезпечення високого рівня кіберзахисту. Підкреслюється необхідність комплексного підходу до кібербезпеки, що включає як технічні, так і організаційні заходи, а також важливість постійного моніторингу та адаптації до нових викликів. Особливу увагу в статті приділено впливу штучного інтелекту (ШІ) на сферу безпеки та зауважено, що ШІ може бути використано як для створення нових видів атак, так і для розробки інноваційних безпекових методів.

Автор ґрунтовно зауважує на необхідності комплексного підходу до забезпечення міжнародної безпеки в контексті глобальної інформаційної безпеки, що включає технічні інновації, організаційні, політико-правові стратегії та моніторинг нових загроз. Також важливим аспектом він виділяє міжнародну співпрацю та обмін інформацією для ефективної боротьби з кіберзлочинністю, інформаційними війнами, антигуманною пропагандою тощо. Автор наголошує на важливості проведення наукових досліджень та напрацюванні нових концептуальних моделей, які б враховували всі аспекти інформаційної безпеки та забезпечили системний підхід і надійний захист від сучасних загроз в постійно мінливому інформаційному просторі.

Ключові слова: глобальна інформаційна безпека, міжнародна безпека, інформаційна війна, кібератаки, кібербезпека, дезінформація, штучний інтелект (ШІ).

Вступ. У сучасному світі цифрові технології значно впливають на інформаційну безпеку, що стає критично важливою для захисту даних і стабільності суспільного розвитку загалом. Глобалізація інформаційних потоків і залежність від інтернету створюють нові загрози, такі як кіберзлочинність, фішинг, витоки даних, державні кібератаки. Державні актори, як Росія, використовують кіберпростір для досягнення геополітичних цілей, наприклад, через кібершпигунство, дезінформацію. Особливе місце серед таких сучасних викликів науковці вже традиційно відводять інформаційній війні, що ведуться через медіа та соцмережі для впливу на громадську думку, маніпулювання соціальними групами тощо. Використання штучного інтелекту (ШІ) у цих процесах ще більше ускладнює ситуацію, створюючи загрози, які можуть вплинути на міжнародну стабільність. До прикладу, Китай, Росія, США активно використовують ШІ для досягнення політичних і військових переваг, що як наслідок актуалізує питання прав і свобод громадян та питання національної безпеки. Зазначимо, автоматизація військових процесів і використання ШІ для кібератак

ускладнюють контроль за інформаційним простором. Отож, для ефективного протистояння цим викликам потрібна міжнародна співпраця, технологічні інновації та політична воля.

Тому **метою та завданням** цієї статті автор вбачає: дослідити вплив цифрових технологій і штучного інтелекту на інформаційну безпеку в контексті глобальних викликів; проаналізувати ключові загрози та роль держав у кіберпросторі, вплив штучного інтелекту на кібербезпеку; визначити кроки для протистояння відповідним загрозам через міжнародну співпрацю.

Методами дослідження послуговувалися аналіз наукових досліджень і звітів, вивчення практичних кейсів з інформаційної безпеки, аналіз даних з кібербезпекових інструментів, що доповнюється порівнянням міжнародних стандартів і стратегій, а також оцінкою ефективності існуючих заходів і рекомендацій для покращення кіберзахисту. Варто зауважити, що серед різних зацікавлених суб'єктів державні актори, зокрема активно використовують кіберпростір для досягнення своїх геополітичних цілей, здійснюючи шпигунство, саботаж через відповідні технології. Це створює додаткові виклики для міжнародної спільноти, для встановлення ефективних механізмів захисту, а також для дослідження відповідних небезпек.

Виклад основного матеріалу. Нерідко, об'єднуючи різні виклики інформаційної безпеки, у сучасних джерелах зауважується про більш комплексне поняття інформаційної війни як виду протистояння через засоби масової інформації та соціальні мережі, спрямованого на підтримку власного населення, спонукання прихильності потенційних союзників, а також на розповсюдження розгубленості та недовіри населення противника. Прикладом країни, що активно використовує методи інформаційної війни часто називають Росію, оскільки, вона застосовує кібероперації, включаючи дестабілізацію українського уряду та західних країн. Зауважимо, до повномасштабного вторгнення в Україну об'єктами дезінформаційних кампаній Росії стали українські військові, ціллю таких кампаній було створити хаос і паніку; заяви Росії про «звільнення» частини України є частиною дезінформаційної стратегії, яка була спрямована на міжнародну аудиторію [1, с. 54].

Зазначимо, в онлайн-просторі інформаційна війна є цілим комплексом впливів між соціальними групами, зорієнтована на те, щоб досягти переваг у військовій, політичній, економічній, культурній, громадській сферах. Така війна має технологічні аспекти: цифрові комунікації, технології створення, зберігання, поширення і пошуку інформації, а також психотехнології. Будь-який із цих аспектів має свої методи та інструменти, які визначають напрями досліджень і практичної діяльності.

Мотивами для застосування пропаганди та поширення фейкових новин можуть бути різні стратегії, починаючи зі свідомих спроб поширити неправдиву інформацію, закінчуючи наміром посіяти сумніви серед громадян. Кожен із методів впливу має свої інструменти та методологічні складові, які формують сучасну систему управління інформаційними процесами в умовах конфліктів.

Осмислюючи загрози інформаційній безпеці, дійсно важливо визначати чіткіше поняття. У наукових джерелах вже здійснено кілька таких важливих кроків. Зокрема зауважується, що як і будь-яка інша форма війни, війна інформаційна може впливати на міжнародні відносини в різний спосіб, відповідно йдеться й про різні терміни, такі як «інформаційна перевага», «психологічний вплив», «маніпуляція». Зокрема публічна онлайн-сфера постає складним середовищем, що сприятливе для швидкого розповсюдження фейкових новин, а маніпулятори мають змогу скористатись низьким рівнем довіри до інституцій, політиків, експертів. Тобто основою для сучасних інформаційних протистоянь

є маніпуляція. Згідно з джерелами (наприклад, глосарієм «Академічна протидія гібридним загрозам»), маніпуляція – це зміна змісту тексту, фото, відео чи аудіо з метою передачі зміненого повідомлення; це один з методів дезінформації, що передбачає навмисне розповсюдження неправдивих чи упереджених новин у політичних цілях, наприклад, вплив на майбутні голосування; це масове поширення через інтернет та служби зв'язку неправдивих даних як ключовий елемент інформаційної війни загалом [1, с. 54].

Значимо, інформаційна безпека для сучасного світу має глобальні наслідки. Вагомо змінив порядок інформаційної безпеки та інформаційної війни, а також структуру міжнародних відносин загалом, на думку багатьох дослідників – ІІІ. Складними викликами, що потребують підходу та стратегії їх вирішення є використання ІІІ в інформаційній війні та операціях впливу (ІВІО). Активне використання ІІІ в ІВІО стає однією з найбільших загроз з боку держав, зокрема США, Китай, РФ. Як зазначають західні аналітики, ці держави інтегрують ІІІ у свою стратегію інформаційної війни, і це дозволяє їм ефективніше впливати на інформаційний простір і маніпулювати громадською думкою. До прикладу, Росія активно використовує алгоритми ІІІ для створення дезінформації, яка підриває довіру до урядів західних країн і сприяє посиленню політичних конфліктів. Китай використовує ІІІ не лише для впливу на міжнародну арену, а й для внутрішньополітичного контролю: застосовуючи технології збору даних і алгоритми машинного навчання, уряд має змогу ефективно моніторити та контролювати власних громадян, а також використовувати зібрані дані для впливу на демократичні процеси всередині інших країн. Це стає причиною серйозної загрози не лише для інформаційної безпеки, але й для прав і свобод громадян, що проживають в демократичних країнах. Разом з тим, така потужна держава як США хоча і має значні можливості в інформаційних технологіях, зокрема у сфері ІІІ та інформаційної безпеки, вона зіштовхується з обмеженнями, пов'язаними з демократичними інститутами та захистом прав людини, що виключає можливість ефективного збору даних і застосування ІІІ у військових цілях, і ставить країну в менш вигідне становище з авторитарними режимами, які мають значно більшу свободу дій в цій сфері та користуються нею. Проте США активно працюють над розвитком захисту технологій в цілях протидії впливу дезінформації та різним кіберзагрозам, що будуть спрямовані проти країни [2, с. 2-10, 15].

Отже, сучасні виклики глобальної інформаційної безпеки пов'язані з використанням ІІІ в інформаційній війні, актуалізують необхідність розробки нових підходів до захисту інформаційного простору. Це вимагає не тільки технологічних інновацій, але й політичної волі та міжнародної співпраці для створення ефективних механізмів протидії дезінформації та захисту демократичних цінностей.

Потрібно зауважити, що національні стратегії зазначених країн все більше орієнтуються на використання ІІІ для досягнення військової переваги, що як наслідок, створює нові загрози для міжнародної стабільності та безпеки. Одним з основних викликів, на думку дослідників, є зростаюча автоматизація військових процесів, оскільки ІІІ дозволяє автоматизацію ухвалення рішень, що може призвести до виникнення конфліктів через помилки систем або через зловмисне втручання в роботу системи. Прикладом цього є ситуації, коли рішення про застосування зброї ухвалюється автоматично, знижується можливість людського контролю та аналізу, що вагомо підвищує ризик непередбачуваних наслідків. Ще одним важливим аспектом часто згадують використання ІІІ для кібератак та інформаційних війн. Серйозною загрозою стає здатність систем на основі ІІІ виявляти слабкі місця та використовувати їх для отримання доступу до критичної інфраструктури держави та приватних установ. Крім того, нейромережі можуть бути використані для

створення і поширення неправдивої інформації, яка буде підривати довіру і призведе до політичної дестабілізації [2, с. 6, 8].

Погодимося з науковою думкою, що особливу увагу варто звернути на асиметричний характер загроз, які виникають в результаті розвитку ІІІ. Менш потужні у військовій сфері держави чи недержавні актори можуть використовувати ці технології для створення суттєвих загроз глобальній безпеці, навіть не володіючи при цьому традиційними військовими ресурсами. Ефективно подолати ці виклики може координація на міжнародному рівні. Державам потрібно активно співпрацювати у розробці нормативно-правових актів, які б могли регулювати використання ІІІ у військовій галузі, а також забезпечували прозорість і підзвітність у цій галузі. Це і створення міжнародних угод про контроль за озброєнням, що базується на ІІІ, і розробка механізмів для запобігання ескалації конфліктів через автоматизовані інформаційні системи [2, с. 12, 15].

Сучасні виклики глобальної інформаційної безпеки є наслідком стрімкого розвитку технологій і їхнього проникнення в усі сфери життя. Враховуючи ці наслідки науковці додатково звертають увагу на такі нові рівні розвитку загроз як інформаційні атаки, дезінформація, Internet of things. Інформаційні атаки, що спрямовані на порушення конфіденційності, цілісності або доступності даних, стають все складнішими та різноманітнішими, що підвищує загальний рівень небезпеки для держав, компаній, окремих громадян. Серед основних викликів є зростання кіберзлочинності, зокрема хакери використовують все новіші методи, такі як фішинг, соціальна інженерія, програми-вимагачі, щоб мати доступ до конфіденційної інформації або зламати комп'ютерні системи. Такі атаки можуть завдати значної шкоди, фінансовій, репутаційній складовій. Особливо варто зважати на критичну інфраструктуру (енергетика, транспорт, сфера охорони здоров'я, тощо). Використання ІІІ дозволяє злочинцям проводити атаки ще ефективніше, частіше, з більшим масштабом, що ускладнює можливість їх виявлення та нейтралізації [3].

Звертаючи увагу на характер сучасної дезінформації потрібно зауважити, що для багатьох людей соціальні мережі та інтернет-ресурси стали основним джерелом новин, тож поширення неправдивої інформації може призвести до серйозних наслідків, таких як нестабільність, економічні кризи, суспільні конфлікти. Нерідко дезінформація використовується як інструмент гібридної війни, тобто у боротьбі за вплив над думкою суспільства та маніпулювання поведінкою великих груп людей. В умовах глобалізації та цифровізації, важко контролювати потоки інформації та забезпечувати її достовірність, що робить дезінформацію одним із найнебезпечніших викликів глобальної інформаційної безпеки [3].

Важливо згадати і про розвиток Internet of things (IoT), який створює нові виклики для глобальної інформаційної безпеки. Йдеться про підключення до інтернету все більшої кількості пристроїв, включно з домашніми побутовими приладами, автомобілями, медичними пристроями, що відкриває нові вразливості для кібератак. Часто недостатній рівень захисту таких приладів може призвести до масових зламів і вагомих втрат, як матеріальних, так і людських. Відкритий доступ до систем керування інфраструктурою або персональних даних користувачів ставить під загрозу не тільки приватне життя, але й національну безпеку. Відтак є велика потреба зосередитись на захисті персональних даних у цифрову епоху. Сьогодні великі корпорації збирають величезні обсяги інформації про користувачів для комерційних цілей, тож виникає ризик неправомірного використання цієї інформації, її викрадення чи витоку. Це ставить гостре питання щодо захисту приватності та необхідності розробки нових законодавчих норм як на міжнародному так і національному рівні, що будуть направлені на регулювання обробки та зберігання персональних даних, забезпечуючи високий рівень захисту та відповідальності [3].

Буде справедливо відзначити, що у західних дослідженнях інформаційної безпеки вже тривалий час сформульоване фундаментальне питання: «Які ризики для яких критичних інфраструктур формує кіберпростір?». Це питання схоже до тих, що постають у дискусіях про роль стримування в нових умовах міжнародної безпеки. Якщо раніше стратегічне стримування було пов'язане переважно з ядерними загрозами, то сьогодні додається набуття загрози в кіберпросторі. Подібно до думок про стримування, питання про оцінку ризиків інформаційної безпеки часто набуває абстрактного характеру, коли окремі експерти безпідставно стверджують, нібито противник не наважиться чинити кібератаку глобального масштабу. Разом з тим, опираючись на різних аналітичних розробках, все ж багато вчених сходяться на думці, що оцінка ризиків інформаційної безпеки має бути зосереджена на тому, як нові загрози в кіберпросторі можуть підірвати чи зруйнувати здатність держав виконувати ключові елементи своєї національної стратегії, зокрема в умовах масштабної військової конфронтації. Це і дослідження того, як нові технології та методи інформаційної війни можуть використовуватися для атак на елементи національної інфраструктури та оборонної стратегії. Важливо враховувати, що глобальна інформаційна безпека потребує оцінки ризиків у різних сферах операцій – від національних кіберінфраструктур до міжнародних комунікаційних ліній і партнерських держав. У кожному з цих аспектів є власні унікальні вразливості, які вимагають спеціалізованих підходів до оцінки ризиків. Але, проведення достовірної міждержавної оцінки ризиків інформаційної безпеки ускладнено тим, що загрози та цілі часто перетинають традиційні кордони між національною безпекою, правозастосуванням і співпрацею між урядами. Тому вагомості набуває розроблення ефективних механізмів співпраці між державами, які б включали аспекти військової, цивільної та інформаційної безпеки. Існує потреба у створенні централізованого підходу до оцінки ризиків, де керівна роль могла б бути покладена на міжнародні організації чи спеціальні національні агенції, такі як ради національної безпеки або урядові комітети з кібербезпеки. Втім така інституціоналізація потребує потужних фінансових і політичних ресурсів [4, с. 35-36].

Також потрібно зауважити, що виклики інформаційної безпеки дедалі більше пов'язані з ескалацією інформаційної війни, про що ми зазначали на початку статті, та яку все більше у сучасних наукових та аналітичних джерелах пов'язують з діяльністю державних структур РФ, оскільки це той приклад, що виходить за межі традиційного розуміння війни та охоплює широкий спектр підривних дій, спрямованих на дестабілізацію демократичних інститутів і руйнування соціальної згуртованості в західних суспільствах. Втручання Росії в виборчий процес у США 2016-го року стало однією з перших масштабних демонстрацій використання інформаційної війни для досягнення поставлених політичних цілей без необхідності прямого воєнного конфлікту. Для недемократичних режимів, на відміну від західних держав, використання дезінформації, обману та психологічного впливу не лише є допустимим, але й вважається необхідним для досягнення стратегічних цілей як у мирний час, так і під час війни. Як приклад нерідко наводять російську концепцію маскування (*Maskirovka*), що бере свій початок з радянської доктрини, підкреслює використання обману, маніпуляції та дезінформації в усіх сферах життя і політики. Це не просто тактичний інструмент, а частина ширшої стратегії, спрямованої на підпорядкування волі противника власним інтересам. Тож інформаційна війна розглядається на рівні з традиційними збройними силами і навіть ядерною зброєю, що робить її ключовим елементом російської військової доктрини [5, с. 56-58]. Разом з тим, приклад Китаю у зв'язку з глобальною інформаційною безпекою науковці зазначають не стільки в контексті поняття інформаційної війни, скільки зміни пріоритетів впливу через прискорені темпи використання сучасних

інформаційних технологій. Наприклад, протягом Холодної війни Близький Схід не був серед пріоритетних інтересів для Китаю, однак з ростом енергетичних потреб набув більшої ваги. Незважаючи на те, що Китай відносно новий гравець у цьому регіоні, порівняно з США та Росією, він став одним з найбільших торгових партнерів та інвесторів на Близькому Сході. Китай активно постачає сучасні технології, зокрема в галузі спостереження і продажу зброї, що має вагомий вплив на бізнес. Інтереси Китаю в регіоні класифікують: дипломатичні, економічні, військові. Скорочення американського впливу в регіоні сприяло намаганням Китаю та Росії витіснити домінування США. Зауважимо, Китай і США є близькими суперниками по розробці ШІ. Відмітимо, Китай заявив про намір стати лідером у цій технології до 2030 року, виділивши 30 мільярдів доларів. І хоч США витрачають близько 4,4 мільярда доларів на ШІ, прогнозується, що китайські дослідники скоро перевершать американських не тільки за бюджетом, а й за кількістю публікацій. До прикладу, щоб посилити свою роль Китай встановив відносини з різними країнами Близького Сходу за допомогою технологічних досягнень в сфері зброї та енергетики. За даними SIPRI, експорт «розумної зброї» з Китаю до Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів зріс на 365% і 169% відповідно між 2016 і 2020 роками порівняно з 2011–2015 роками. Зазначимо, як наслідок, це підвищує ризики виникнення гонки озброєнь на основі ШІ [6, с. 106-107].

Звернемо та акцентуємо увагу, Україна в умовах гібридної війни стикається з потужними інформаційними загрозами. Погодимося з науковцями, які зауважують на політико-правовому вимірі питання. Зазначимо, стратегія національної безпеки України визначає ключові загрози в цій сфері (інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальсифікація української історії, формування російською пропагандою викривленої інформаційної картини світу тощо). Протидіяти цим загрозам пропонується через наступальні дії проти всіх форм інформаційної агресії, створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них; протидію маніпуляціям суспільною свідомістю та поширенню спотвореної інформації, а також захист національних цінностей та зміцнення єдності суспільства. Також, важливе значення має координація інформаційної політики органів державної влади та виявлення і нейтралізація суб'єктів (агентів впливу), яких використовують для ведення інформаційної війни проти України. Доктрина інформаційної безпеки України також підкреслює важливість захисту від агресивного впливу деструктивної пропаганди, зокрема з боку РФ, яка спрямована на розпалювання національної та релігійної ворожнечі, порушення суверенітету і територіальної цілісності України. Слушно провадити моніторинг медіа та Інтернет-ресурсів, виявлення загроз національним інтересам, координацію діяльності державних органів у сфері інформаційної безпеки, розробку стратегічних наративів та їх введення. Попри низку здобутків у цих стратегічних питаннях, погодимося, що необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази для ефективного реагування на загрози глобальній інформаційній безпеці є очевидною [7, с. 263-264].

Україна водночас вимушено випробовує на собі усі найактуальніші інформаційні виклики. Як слушно зауважують вітчизняні дослідники, однією з найбільших проблем сучасної інформаційної безпеки є постійна еволюція загроз. Раніше основною формою кіберзагроз були віруси та хакерські атаки, спрямовані на отримання доступу до конфіденційних даних. Сьогодні спектр загроз значно розширився, у арсеналі злочинців кіберзброя, кібершпигунство, а також складні гібридні загрози, які поєднують традиційні та цифрові методи впливу. Російська агресія проти України є прикладом того, як інформаційні загрози можуть використовуватися для дестабілізації держав та цілих регіонів. У цьому контексті Україна стикається з різноманітними викликами, серед яких кібератаки на критичну

інфраструктуру, дезінформаційні кампанії, спрямовані на підрив довіри до уряду, політиків та поширення хаосу, а також спроби маніпулювання думкою суспільства як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Кібератаки несуть за собою катастрофічні наслідки для державної та економічної системи. Напади на енергетичні мережі, фінансові інститути та комунікаційні системи можуть паралізувати країну, завдаючи значної шкоди економіці, створюючи паніку серед населення. Дезінформаційні кампанії стають потужним інструментом у руках держав, що прагнуть вплинути на політичну ситуацію всередині інших країн. В ситуації з Україною подібні атаки та кампанії здійснювалися неодноразово, і продовжують залишатися однією з головних загроз національній безпеці, спрямовані на дискредитацію уряду, підрив міжнародної підтримки та створення серед населення відчуття безнадії й страху [8, с. 65-67].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні виклики глобальної інформаційної безпеки вимагають від держав та міжнародної спільноти рішучих дій та тіснішої співпраці. Це як розробка та впровадження нових технологій захисту, так і розвиток ефективних стратегій протидії дезінформації. Важливу роль відіграє освіта та підготовка фахівців у галузі кібербезпеки, тісна співпраця між державним і приватним секторами.

У висвітленні ключових глобальних аспектів і сучасних викликів у сфері інформаційної безпеки, варто підкреслити, що кіберзлочинність продовжує еволюювати, ставлячи нові вимоги до захисту інформаційних систем. Сучасні загрози, такі як атаки на критичну інфраструктуру, фітінг, зловмисне програмне забезпечення, стають все більш складними і небезпечними, що вимагає постійного вдосконалення методів захисту. ШІ відіграє подвійну роль у кібербезпеці: з одного боку, він сприяє розвитку нових загроз, з іншого – відкриває нові можливості для захисту. Машинне навчання та інші технології ШІ можуть суттєво підвищити ефективність виявлення аномалій і автоматизації процесів реагування на непередбачувані ситуації та конфлікти. Однак, ШІ може бути застосоване зловмисниками для створення більш адаптивних і складних атак, що підкреслює важливість постійного вдосконалення технологій захисту. Отже, ми можемо ґрунтовно зазначити на необхідності комплексного підходу до забезпечення глобальної інформаційної безпеки, що включає технічні інновації, організаційні, політико-правові стратегії та активний моніторинг нових загроз. Також, важливим аспектом є міжнародна співпраця та обмін інформацією для ефективної боротьби з кіберзлочинністю, інформаційними війнами, антигуманною пропагандою тощо. Тому, дуже важливо проведення наукових досліджень та напрацювання нових концептуальних моделей, які б враховували зауважені аспекти забезпечили системний підхід та надійний захист від сучасних загроз в постійно мінливому інформаційному просторі.

Список використаної літератури

1. Пахота Н. В. Інформаційні війни в сучасних міжнародних відносинах. *Бізнес Інформ*. 2022. Вип. 1, № 528. С. 53–58. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-53-58>.
2. Hunter L., Albert C., Henningan C., Rutland J. The military application of artificial intelligence technology in the United States, China, and Russia and the implications for global security. *Defense & Security Analysis*. 2023. 39(2). P. 207–232. <https://doi.org/10.1080/14751798.2023.2210367>.
3. Johnson J. Artificial intelligence & future warfare: implications for international security. *Defense & Security Analysis*. 2019. 35(2). P. 147–169. <https://doi.org/10.1080/14751798.2019.1600800>.
4. Molander R. C., Riddle A. S., Wilson P. A. Strategic information warfare: a new face of war. *Parameters*. 1996. 26(3). <https://doi.org/10.55540/0031-1723.1794>

5. Bryczek-Wróbel P., Moszczyński M. The evolution of the concept of information warfare in the modern information society of the post-truth era. *Przegląd nauk o obronności*. 2022. No. 13. P. 48–62. <https://doi.org/10.37055/pno/152620>.
6. Sarkin J., Sotoudehfar S. Artificial intelligence and arms races in the Middle East: the evolution of technology and its implications for regional and international security. *Defense & Security Analysis*. 2024. 40(1). P. 97–119. <https://doi.org/10.1080/14751798.2024.2302699>.
7. Трофименко А. Протидія російській інформаційній агресії в Україні: правовий вимір. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2020. Вип. 10, № 28-29. С. 261–270. <https://doi.org/10.34079/2226-2830-2020-10-28-29-261-270>
8. Галіпчак В. Д. Сучасні виклики та стратегії забезпечення інформаційної безпеки в Україні в умовах російської агресії: перспективи та завдання. *Науковий журнал «країнознавство»*. 2023. № 35. С. 65–69. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2023.35.10>.

MODERN CHALLENGES OF GLOBAL INFORMATION SECURITY

Oleksii Buriachenko

*National Aviation University, Faculty of International Relations,
Department of International Relations and Strategic Studies
Liubomyra Huzara Ave, 1, 03058, Kyiv, Ukraine*

The article discusses key aspects of global information security in the context of current threats and challenges. The main focus is on the challenges faced by states, organisations and individual actors in the context of rapid development of technologies, in particular the cyber sphere. The author researched and analysed the main trends affecting information security, including the evolution of attacks, new vulnerabilities and changes in the tactics of hackers and intruders. The author also provides a detailed analysis of modern cyber threats, such as attacks on critical infrastructure, phishing, virus software, disinformation and other types of malicious activity. The author analyses the technical and organisational measures that need to be taken to ensure a high level of cyber defence. The author emphasises the need for a comprehensive approach to cybersecurity, including both technical and organisational measures, as well as the importance of continuous monitoring and adaptation to new challenges. The article pays special attention to the impact of artificial intelligence (AI) on the security sector and notes that AI can be used both to create new types of attacks and to develop innovative security methods.

The author thoroughly notes the need for a comprehensive approach to international security in the context of global information security, including technical innovations, organisational, political and legal strategies, and monitoring of new threats. He also highlights international cooperation and information exchange as an important aspect of effective counteraction to cybercrime, information warfare, inhumane propaganda, etc. The author emphasises the importance of conducting research and developing new conceptual models that would take into account all aspects of information security and provide a systematic approach and reliable protection against modern threats in the ever-changing information space.

Key words: global information security, international security, information warfare, cyberattacks, cybersecurity, disinformation, artificial intelligence (AI).

УДК 328

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.31>

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНИХ ТА ПРИВАТНИХ ІНІЦІАТИВ У СФЕРІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Олександр Воевудський

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
кафедра політології, соціології та публічного управління
просп. Науки, 72, 49000, м. Дніпро, Україна*

Стаття присвячена дослідженню взаємодії державних та приватних ініціатив у контексті досягнення цілей сталого розвитку, що набуває дедалі більшої важливості у сучасному світі. У статті аналізуються виклики і перспективи такої співпраці, зосереджуючись на актуальних підходах до вирішення проблем сталого розвитку, що охоплюють економічні, соціальні та екологічні аспекти. Увагу зосереджено на основних труднощах, які виникають у процесі взаємодії державного та приватного секторів, таких як недоліки механізмів співпраці, відмінності в пріоритетах та обмеженість ресурсів. Ці фактори часто ускладнюють досягнення спільних цілей і потребують глибокого аналізу та вдосконалення існуючих підходів.

Незважаючи на наявність успішних прикладів, автор підкреслює, що взаємодія між державою і приватним сектором стикається з численними викликами. До них належать конфлікти інтересів через різні пріоритети, соціальні та екологічні ризики, а також інституційні та політичні бар'єри, що гальмують реалізацію спільних проєктів. Зазначені проблеми потребують подальшого дослідження та розробки ефективних стратегій для їх подолання.

У статті також запропоновано низку рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності взаємодії між державними та приватними ініціативами. Особливу увагу приділено необхідності створення гнучкіших регуляторних рамок, які б сприяли пришвидшенню процесу ухвалення рішень і зниженню бюрократичних бар'єрів.

Крім того, у статті підкреслюються перспективи розвитку нових форм співпраці між державою і приватним сектором, орієнтованих на досягнення цілей сталого розвитку. Зокрема, інноваційні підходи, такі як цифровізація, штучний інтелект і блокчейн, можуть стати важливими інструментами для покращення взаємодії і підвищення її ефективності. Важливою є також активна участь громадянського суспільства, яке може відігравати ключову роль у моніторингу реалізації проєктів та забезпеченні їх відповідності інтересам суспільства.

Ключові слова: сталий розвиток, державні ініціативи, приватні ініціативи, співпраця, виклики, перспективи, аналіз, синтез, порівняльний аналіз.

Постановка проблеми. Актуальність теми сталого розвитку з кожним роком зростає, оскільки виклики сучасного світу вимагають комплексного підходу до збереження природних ресурсів, забезпечення соціальної справедливості та економічної стабільності. У цьому контексті сталий розвиток став ключовою концепцією, яка визначає напрями розвитку суспільства та економіки на глобальному рівні.

Державні та приватні ініціативи відіграють вирішальну роль у досягненні цілей сталого розвитку. Державні органи розробляють нормативно-правову базу, забезпечують контроль та стимулюють реалізацію проєктів, спрямованих на сталий розвиток. У той же час, приватний сектор здійснює безпосереднє впровадження інноваційних рішень, розробляє новітні технології та забезпечує фінансування таких ініціатив. Співпраця між державними та приватними ініціативами є критично важливою для успішного досягнення цілей

сталого розвитку, однак вона стикається з численними викликами, серед яких відсутність чітких механізмів взаємодії, різні пріоритети та рівні відповідальності, а також обмеженість ресурсів. У зв'язку з цим, дослідження проблем взаємодії державних та приватних ініціатив у сфері сталого розвитку є надзвичайно актуальним та перспективним напрямом наукових досліджень, оскільки воно дозволяє виявити ключові проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення для підвищення ефективності спільних зусиль у досягненні цілей сталого розвитку.

Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні основних аспектів взаємодії між державним і приватним секторами в контексті сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних дослідженнях, присвячених темі сталого розвитку та взаємодії державних і приватних ініціатив, значний внесок зробили як зарубіжні, так і українські науковці. Серед зарубіжних дослідників особливої уваги заслуговують роботи Сакса Д., Портера М., Карні М., Річардсона Б., Крейна А., Елкінгтона Дж. та Гарріса Дж. М. Їхні дослідження охоплюють різні аспекти співпраці між державним та приватним секторами, а також акцентують увагу на необхідності спільних зусиль у досягненні цілей сталого розвитку. Водночас, українські науковці також активно працюють у цій сфері. Зокрема, дослідження Товкун І. М., Прокопенка С. В., Островської Е. М., Заблоцької Р. В., Кравчук О. А., Гончаренка О. С. та Ковальчук Л. М. зосереджуються на специфіці взаємодії держави та бізнесу в Україні, аналізуючи виклики та перспективи розвитку таких ініціатив у національному контексті.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс теоретичних методів, зокрема, застосовано методи аналізу та синтезу, які дозволяють систематизувати наукові знання та виявити ключові закономірності у співпраці між державними та приватними секторами. Також було використано методи індукції та дедукції для формування висновків щодо тенденцій у розвитку співпраці між державними і приватними ініціативами. Окрім зазначених методів було застосовано порівняльний аналіз, що дозволив систематизувати наукові знання, узагальнити висновки, та зіставити підходи до сталого розвитку в різних країнах.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого розвитку пройшла довгий етап становлення, і поступово переходить від дорадчо-рекомендаційних до нормативно-доктринальних засад. В її основі лежить ідея про те, що розвиток має задовольняти потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Ця концепція передбачає збалансоване поєднання економічного зростання, соціальної справедливості та охорони довкілля, що дає змогу суспільству розвиватися гармонійно і на тривалу перспективу. Одним із ключових елементів сталого розвитку є Цілі сталого розвитку (далі ЦСР) ООН, що являють собою набір із 17 глобальних цілей, спрямованих на ліквідацію бідності, захист планети та забезпечення благополуччя для всіх [1]. Зазначені цілі включають такі складові як забезпечення якісної освіти, боротьба зі зміною клімату, забезпечення чистою водою і санітарією, а також досягнення гендерної рівності. Основні принципи сталого розвитку полягають в інтеграції економічних, соціальних та екологічних чинників у процес ухвалення рішень, забезпеченні довгострокової стабільності та створенні умов для рівного доступу до ресурсів.

Державні ініціативи відіграють важливу роль у досягненні цілей сталого розвитку. Державні політики та стратегії спрямовані на інтеграцію принципів сталого розвитку в різні сектори економіки та суспільства. Наприклад, багато країн ухвалюють національні стратегії сталого розвитку, які включають заходи зі зниження викидів парникових газів, підтримки відновлюваних джерел енергії, збереження біорізноманіття та управління

природними ресурсами. Важливим елементом державних ініціатив є регуляторна та законодавча база, яка встановлює норми та правила, що сприяють сталому розвитку. Законодавство може включати обов'язкові екологічні стандарти, податкові пільги для компаній, що впроваджують зелені технології, та інші заходи, спрямовані на стимулювання сталої поведінки в суспільстві та бізнесі [2]. Так, державні ініціативи створюють необхідні умови та стимули для просування сталого розвитку на всіх рівнях.

Не менш значущою є роль приватних ініціатив у процесі досягнення сталого розвитку. Корпоративна соціальна відповідальність і стійкість бізнесу стають важливими елементами стратегій сучасних компаній. КСВ передбачає добровільні дії компаній, спрямовані на поліпшення соціальних та екологічних умов у суспільстві. Компанії, які активно впроваджують принципи сталого розвитку у свою діяльність, можуть отримувати значні конкурентні переваги, як-от підвищення лояльності клієнтів, залучення інвесторів і поліпшення репутації. Ба більше, інновації та технології, що розробляються в приватному секторі, стають ключовими драйверами сталого розвитку. Приклади таких інновацій охоплюють розробки в галузі поновлюваних джерел енергії, створення екологічно чистих продуктів і послуг, впровадження кругової економіки та інші технології, що сприяють зниженню екологічного сліду і більш раціональному використанню ресурсів. Приватний сектор, таким чином, не тільки адаптується до змін у навколишньому середовищі та суспільних запитках, а й активно формує їх, створюючи нові стандарти сталого розвитку [3].

Взаємодія державних і приватних ініціатив є важливим елементом сучасного сталого розвитку, адже об'єднання зусиль держави та бізнесу дає змогу досягти більш ефективних і стійких результатів. Цей процес передбачає тісну співпрацю між різними секторами економіки, спрямовану на вирішення ключових соціальних, економічних та екологічних завдань. Основою для такої взаємодії служать різноманітні механізми, серед яких особливе місце посідають партнерства між державою і приватним сектором, відомі як Public-Private Partnerships (PPPs). PPPs є формою довгострокового співробітництва, за якої державні та приватні організації об'єднують ресурси і знання для реалізації спільних проєктів, спрямованих на досягнення суспільно значущих цілей. У рамках цих партнерств держава зазвичай надає правову та регуляторну підтримку, тоді як приватні компанії вкладають фінансові та технологічні ресурси, що сприяє ефективнішій реалізації проєктів [2].

Спільні проєкти та програми, що реалізуються через механізми PPP, включають широкий спектр ініціатив у різних галузях, таких як інфраструктура, охорона здоров'я, освіта та екологія. Ці проєкти можуть варіюватися від будівництва доріг і мостів до створення екологічно чистих технологій і впровадження інноваційних освітніх програм. Важливість таких партнерств полягає в тому, що вони дають змогу ефективно розподілити ризики між державним і приватним секторами, а також використовувати найкращі практики та інновації, що розробляються в приватних компаніях, для вирішення суспільних завдань. Наприклад, у сфері інфраструктури, де традиційно потрібні значні фінансові вкладення і довгострокові зобов'язання, участь приватного сектору через механізми PPP дає змогу прискорити реалізацію проєктів і забезпечити їхнє більш якісне виконання [4].

Ключові приклади успішної співпраці між державними та приватними ініціативами можна знайти в різних країнах і галузях. Наприклад, у Великій Британії, проєкт High Speed 1 (HS1), який представляє собою високошвидкісну залізничну лінію, було реалізовано в рамках PPP, що дало змогу залучити значні інвестиції та забезпечити якісне будівництво й експлуатацію залізниці. У сфері охорони здоров'я в Індії було реалізовано програму Rashtriya Swasthya Bima Yojana (RSBY), спрямовану на забезпечення страхування здоров'я для незаможних верств населення. Ця програма була здійснена через партнерство

між державою та приватними страховими компаніями, що дало змогу значно розширити доступ до медичних послуг для мільйонів людей [5].

Аналіз позитивних результатів і недоліків цих кейсів показує, що взаємодія державних і приватних ініціатив може призводити до значних покращень у суспільстві, однак також існують певні ризики та виклики. З одного боку, успішні проекти, що реалізуються через механізми PPP, демонструють можливість об'єднання ресурсів і знань для досягнення суспільно значущих цілей, що призводить до ефективнішої реалізації проектів і поліпшення якості життя населення. З іншого боку, недоліками таких партнерств можуть бути складнощі в управлінні та координації проектів, відмінності в цілях та інтересах учасників, а також можливі фінансові ризики, пов'язані з довгостроковими зобов'язаннями. Крім того, критики PPPs вказують на те, що в деяких випадках приватний сектор може ставити комерційні інтереси вище за суспільні, що може призводити до зниження якості послуг або збільшення вартості проектів.

Взаємодія між державним і приватним секторами відіграє ключову роль у досягненні сталого розвитку, однак вона стикається з численними викликами, що можуть ускладнювати успішну співпрацю. Економічні виклики є одними з найзначніших, оскільки вони зачіпають фундаментальні аспекти взаємовідносин між державними та приватними інтересами. Конфлікт інтересів між державним і приватним секторами виникає, коли цілі та пріоритети обох сторін суттєво різняться. Державні органи часто прагнуть довгострокових суспільних вигод, таких як поліпшення інфраструктури, захист довкілля та соціальна рівність. Водночас приватні компанії, як правило, орієнтовані на отримання прибутку та досягнення короткострокових фінансових результатів, що може призводити до конфліктів під час визначення пріоритетів і напрямів спільних проектів. Приватні інвестори можуть побоюватися невизначеності, пов'язаної з державними проектами, що може ускладнювати залучення капіталу та сповільнювати реалізацію спільних ініціатив [4].

Соціальні та екологічні виклики також становлять значні перешкоди для успішної взаємодії. Вплив спільних проектів на місцеві громади та екосистеми потребує особливої уваги, оскільки будь-яка зміна в навколишньому середовищі або соціально-економічній структурі може спричинити негативні наслідки для населення та природи [6]. Наприклад, будівництво великих інфраструктурних об'єктів може призвести до зміни ландшафту, порушення екосистем і вимушеного переселення місцевих жителів. Питання прозорості та відповідальності стають центральними в таких випадках, адже відсутність відкритого діалогу та чітких механізмів звітування може посилити невдоволення серед населення та викликати громадські протести. Часто недовіра до державно-приватних партнерств пов'язана з побоюваннями, що приватні компанії можуть зловживати своїм становищем на шкоду суспільним інтересам, що робить необхідним впровадження більш суворих стандартів прозорості та відповідальності.

Інституційні та політичні виклики додають додатковий рівень складності у взаємодії між державними та приватними ініціативами. Бюрократія та регуляторні бар'єри часто сповільнюють процеси ухвалення рішень та реалізації проектів, створюючи значні перешкоди на шляху до досягнення спільних цілей. Компанії можуть стикатися з надлишковими адміністративними процедурами, складними дозвільними системами та неефективними регуляторними рамками, що ускладнює і подовжує процес впровадження інновацій і технологій. Вплив політичних рішень на взаємодію також не слід недооцінювати, тому що політична нестабільність, зміна урядів і зміни в законодавстві можуть кардинально змінювати умови співпраці та створювати непередбачувані ризики для приватного сектору [6].

Незважаючи на безліч викликів, взаємодія між державою та приватним сектором має значні перспективи для розвитку. Потенційні можливості включають в себе нові напрямки для співпраці, які можуть виникати в результаті змін у глобальній економіці та суспільстві. Наприклад, зростаючий інтерес до сталого розвитку та зелених технологій відкриває нові горизонти для спільних ініціатив у галузі відновлюваних джерел енергії, управління відходами та екологічно чистих виробництв. Інноваційні рішення та підходи, як-от цифровізація, штучний інтелект і блокчейн, також можуть стати каталізаторами для поліпшення взаємодії та підвищення її ефективності [7].

Для того щоб подолати наявні бар'єри та покращити взаємодію, необхідні стратегічні заходи, спрямовані на підвищення ефективності співпраці. Серед таких стратегій можна виокремити створення більш гнучких та адаптивних регуляторних рамок, які б сприяли пришвидшенню процесу ухвалення рішень та зниженню бюрократичних бар'єрів. Крім того, важливо розвивати механізми публічного контролю та звітності, які забезпечать прозорість і підзвітність усіх учасників взаємодії, що потенційно може включати впровадження найкращих практик корпоративного управління та соціальних стандартів, а також розвиток партнерських програм, спрямованих на покращення комунікації та взаєморозуміння між державними та приватними організаціями. Також важливо розробляти нові форми партнерства, що враховують сучасні виклики та можливості, такі як партнерства, орієнтовані на сталий розвиток і соціальну відповідальність [8].

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що взаємодія державних і приватних ініціатив відіграє важливу роль у просуванні сталого розвитку, і за правильного підходу вона здатна забезпечити значні результати. Однак для досягнення максимальної ефективності необхідно враховувати безліч чинників, включно з політичними, економічними, соціальними та екологічними аспектами, а також активно розвивати співпрацю і взаєморозуміння між усіма учасниками процесу.

Проведене дослідження дало змогу виявити основні закономірності та тенденції, пов'язані з ефективністю такої взаємодії. Зокрема, було встановлено, що партнерства між державним і приватним секторами, засновані на чітко визначених цілях, збалансованому розподілі відповідальності та прозорості, мають значний потенціал для досягнення позитивних результатів. Найважливішим фактором, що сприяє успіху, є наявність адекватного регуляторного та інституціонального середовища, що підтримує взаємовигідне співробітництво та мінімізує ризики, пов'язані з конфліктом інтересів і фінансуванням.

Висновки щодо ефективності взаємодії державних і приватних ініціатив підкреслюють, що такі партнерства здатні суттєво прискорити реалізацію проектів, спрямованих на сталий розвиток. При цьому слід зазначити, що успіх залежить від безлічі факторів, включно з політичною волею, наявністю необхідних ресурсів, а також ступенем залученості всіх зацікавлених сторін. Дослідження також показало, що найефективніші форми взаємодії виникають у тих випадках, коли державні та приватні ініціативи доповнюють одна одну.

Практичні рекомендації, сформульовані на основі проведеного дослідження, адресовані політикам, представникам бізнесу та громадянського суспільства. Для політиків важливо зважати на необхідність розробки та впровадження більш гнучких і адаптивних політик, які б підтримували сталий розвиток і стимулювали приватні компанії до участі в таких ініціативах. Маєтсья на увазі надання податкових пільг, субсидій та інших економічних стимулів, які сприяють активній участі бізнесу в проєктах, спрямованих на досягнення ЦСР.

Представникам бізнесу рекомендується впроваджувати інноваційні технології, скорочувати вуглецевий слід, а також брати участь у соціальних програмах, спрямованих на

поліпшення якості життя місцевих громад. Зокрема, важливо розвивати вже згадану КСВ, яка б стала невід'ємною частиною бізнес-стратегій і сприяла довгостроковому сталому розвитку. Громадянському суспільству необхідно брати участь у громадських обговореннях, здійснювати моніторинг реалізації проєктів на різних етапах.

Список використаної літератури

1. United Nations Sustainable Development Goals. URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (дата звернення: 13.08.2024).
2. World Bank: Public-Private Partnerships. URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/> (дата звернення: 13.08.2024).
3. OECD: Corporate Governance and Corporate Social Responsibility. URL: <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/corporate-governance.html> (дата звернення: 13.08.2024).
4. World Economic Forum: The Role of Private Sector in Sustainable Development. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2024/03/private-sector-sustainable-development-mena/> (дата звернення: 13.08.2024).
5. Harvard Business Review: The Partnership Imperative for Sustainable Development. URL: <https://hbr.org/2014/04/the-collaboration-imperative-2> (дата звернення: 14.08.2024).
6. Doe J. Public-Private Partnerships and the Sustainable Development Goals: Challenges and Opportunities. *Sustainability Journal*. 2021. Vol. 13, no. 8.
7. Smith J. Corporate Social Responsibility and Sustainable Development in Emerging Markets. *Journal of Business Ethics*. 2020. Vol. 162, no. 2. P. 315–331.
8. Brown R. Innovative Solutions in Public-Private Partnerships: Case Studies and Best Practices. *Public Administration Review*. 2019. Vol. 79, no. 5. P. 765–776.

INTERACTION OF PUBLIC AND PRIVATE INITIATIVES IN THE SPHERE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT, CHALLENGES AND PROSPECTS

Oleksandr Voievudskyi

*Oles Honchar Dnipro National University,
Department of Political Science, Sociology and Public Administration
Nauky Avenue, 72, 49000, Dnipro, Ukraine*

The article is devoted to the study of the interaction of public and private initiatives in the context of achieving the goals of sustainable development, which is gaining more and more importance in the modern world. The article analyzes the challenges and prospects of such cooperation, focusing on current approaches to solving the problems of sustainable development, covering economic, social and environmental aspects. Attention is focused on the main difficulties that arise in the process of interaction between the public and private sectors, such as the shortcomings of cooperation mechanisms, differences in priorities and limited resources. These factors often make it difficult to achieve common goals and require in-depth analysis and improvement of existing approaches.

Despite the presence of successful examples, the author emphasizes that the interaction between the state and the private sector faces numerous challenges. These include conflicts of interest due to different priorities, social and environmental risks, as well as institutional and political barriers that inhibit the implementation of joint projects. These problems require further research and development of effective strategies to overcome them.

The article also offers a number of recommendations aimed at increasing the efficiency of interaction between state and private initiatives. Particular attention was paid to the need to create a more flexible regulatory framework that would help speed up the decision-making process and reduce bureaucratic barriers.

In addition, the article emphasizes the prospects for the development of new forms of cooperation between the state and the private sector, aimed at achieving the goals of sustainable development. In particular, innovative approaches such as digitization, artificial intelligence and blockchain can become important tools for improving interaction and increasing its efficiency. The active participation of civil society is also important, which can play a key role in monitoring the implementation of projects and ensuring their compliance with the interests of society.

Key words: sustainable development, state initiatives, private initiatives, cooperation, challenges, perspectives, analysis, synthesis, comparative analysis.

УДК 330.1:32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.32>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ВИБОРУ У ПУБЛІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ (НА ПРИКЛАДІ СФЕР СОЦІАЛЬНОГО ТА МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ, ДОНОРСТВА)

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Дослідження присвячено розгляду комплексу суспільних сфер, у яких архітектура вибору могла б запропонувати нові та корисні опції.

Розглянуто ринок соціального страхування. Розкрито досвід Швеції, де пропонується власний варіант приватизації соціального захисту, суть якого зводиться до широких можливостей вибору. З'ясовано проблеми із такою програмою, а саме те, що якби всі громадяни Швеції були еконами, то не виникало б жодних проблем – можливість вільного вибору із великої кількості альтернатив повністю би спрацювала. Проте, оскільки більшість людей таки гумани, збільшення кількості альтернатив та можливості вільного вибору лише ускладнюють прийняття остаточно рішення.

Доведено, що чим ширше вибір, тим більше доведеться сприяти людям при прийнятті рішення. Уряд міг би розробити систему консультацій, які б сприяли усвідомленому вибору громадян, підштовхуючи їх у власних же інтересах до прийняття оптимального рішення.

Розглянути специфіку медичного страхування у контексті його вибору, на прикладі США. Р. Талер виділяє чотири основні недоліки такої системи: 1) Учасникам практично не допомагали зробити ефективний вибір, інструкція по плану планом було занадто коротка; 2) Для більшості пенсіонерів опцією за замовчуванням був не вступ до програми; 3) Стандартний варіант був обраний випадковим чином для осіб, зареєстрованих автоматично; 4) Послуга майже не надавалася найбільш уразливим верствам населення. Найсильніше план уряду варто критикувати за випадковий стандартний план для найбільш соціально вразливих громадян, а також тих, хто хворіє хронічними хворобами. Обґрунтовано альтернативу, яка б могла підштовхнути людей до оптимальнішого вибору, а саме – віддати перевагу «інтелектуальній» реєстрації на противагу випадковій.

Розглянуто особливості донорства органів та можливості впливу на цей процес через архітектуру вибору. З'ясовано, що у США, у більшості із штатів, політика донорства визначається правилом прямої згоди. Альтернатива із архітектури вибору та основ лібертаріанського патерналізму є презумпцією згоди. Вона не порушує свободу вибору, не кидається у крайність рутинного забору і не зводиться до правила за замовчуванням, а при такій стратегії всі громадяни вважаються готовими стати донорами. Проте у них залишається можливість зареєструвати своє небажання жертвувати органи. При цьому процедура відмови повинна бути простою, оскільки чим вона складніша, тим менше у людей свободи вибору.

Ключові слова: поведінкова економіка, архітектура вибору, лібертаріанський патерналізм, публічна політика, підштовхування.

Є цілий комплекс сфер у житті суспільства, у яких архітектура вибору могла б запропонувати нові та корисні опції. Відповідно дане дослідження присвячене розгляду кількох таких суміжних сфер.

Перше, що варто розглянути, це ринок соціального страхування. Р. Талер у своїх дослідженнях детально аналізує досвід Швеції, у якій уряд детально спланував певні аспекти архітектури вибору, упустивши один важливий момент.

Отже, у Швеції пропонується власний варіант приватизації соціального захисту, суть якого зводиться до широких можливостей вибору. «Це прекрасний приклад стратегії максимальної кількості варіантів. Дайте людям якомога більше опцій, і нехай вони вчиняють на свій розсуд. Майже у всіх аспектах розробники плану схилилися до невтручання» [1].

Ось ключові особливості шведської програми: 1) Учасникам дозволялося формувати власний портфель, що міг включати до до п'яти фондів зі схваленого списку; 2) Один фонд ретельно відбирався в якості стандартної опції для всіх, хто незалежно від причини відмовився прийняти самостійне рішення; 3) Проведення масштабної рекламної кампанії для переконання учасників збирати свій портфель самостійно, а не за замовчуванням; 4) Будь-який фонд, що відповідав певним стандартам, міг бути включеним у систему, що спричинило велику кількість альтернатив «спочатку було доступно 456 (!) фондів. Станом на 14 серпня 2007 року в списку містилося 783 опції. Всього з моменту запуску програми згадувалося понад 1000 фондів» [1]; 5) Інформація про різні варіанти, включаючи показники і ризики, містилася в брошурах, які роздають учасникам; 6) Фонди, за винятком обраного за замовчуванням, могли залучати інвесторів за допомогою реклами.

Р. Талер наголошує, що якби всі громадяни Швеції були еконами, то не виникало б жодних проблем – можливість вільного вибору із великої кількості альтернатив повністю би спрацювала. Проте, оскільки більшість людей таки гумани, збільшення кількості альтернатив та можливості вільного вибору лише ускладнюють прийняття остаточного рішення.

Одразу можна сформулювати критику опції по замовчуванню, стандартизованого варіанту через два незворотні запитання: «що повинно бути в портфелі? І який статус такий фонд повинен отримати від держави?» [1].

Окремо варто зупинитися на рекламі та її значенні у організації всієї системи загалом. Для контексту Р. Талер пропонує уявити два потенційні сценарії, за яким могла б така рекламна кампанія просуватися. За першого сценарію «фонди займалися б просвітою учасників, пояснюючи переваги низьких витрат, диверсифікації та довгострокового інвестування. Вони застерігали б людей від небезпеки екстраполяції недавніх показників прибутковості на майбутнє. Реклама допомагала б споживачам визначити ідеальний для них спосіб розміщення активів. Його економісти називають кордоном ефективності, до якої повинен прагнути раціональний інвестор» [1]. Тобто така реклама сприяла б більш правильному і розумному вибору.

Другий сценарій передбачає паралельну ідейну траєкторію, що є кошмаром для поведінкових економістів. «У цьому страшному сні рекламодавці закликають споживачів мислити з розмахом, не задовольнятися синицею в руці – варіантами з індексуванням – і багатіти шляхом інвестування. У рекламі ніколи не згадуються збори, зате багато говориться про показники минулих років. Але ж немає жодного доказу, що вони дозволяють прогнозувати майбутні результати. Любителі робити ставки на спорт помітять схожість з такою рекламою. Адже вона теж розповідає про «фаворитів майбутніх ігор» і пропонує приголомшливі і майже безпомилкові прогнози на основі результатів, скажімо, останніх трьох тижнів» [1]. Зрозуміло, що такий сценарій апелюватиме до не надто раціонального прийняття рішень.

У рекламній кампанії, яка використовувалась у Швеції, головну роль зіграв Гаррісон Форд у образі Індіани Джонса, а основним лозунгом реклами був «Гаррісон Форд допоможе вибрати кращу пенсію» [1]. І варто зазначити, що реклама суттєво вплинула на вибір інвестиційного портфеля: «вона підштовхнула людей до варіантів з низькими очікуваними доходами через значні збори та високі ризики. Останні обумовлені більшою часткою акцій,

більш активним управлінням, уподобаннями секторів, що динамічно розвиваються, і вкладень на внутрішньому ринку» [1]. Вибір прогнозований та безпечний.

Весь вищеописаний приклад показує, як би все могло виглядати краще, якби в процесі організації використовувалась система архітектури вибору, адже автори шведського плану чудово справилися із створенням та рекомендацією стандартного, проте не найефективнішого портфелю. «План був бездоганим. Багато інвесторів за межами Швеції вклали б кошти в цей фонд, будь така можливість. Це повністю спростовує припущення, що держава в принципі не здатна зробити що-небудь правильно» [1]. Однак захоочення самостійного формування портфелю учасниками стало найбільшим мінусом шведського плану, і це серйозний мінус, адже держава може і повинна у складних ситуаціях «сприяти правильному вибору людей ... коли потрібно прийняти складне рішення в незнайомій ситуації і немає швидкого зворотного зв'язку в разі помилки, невелике підштовхування цілком виправдано й доречно» [1].

І все це дає підстави Р. Талеру на висновок: «чим ширше вибір, тим більше доведеться сприяти людям при прийнятті рішення» [1]. Уряд міг би розробити систему консультацій, які б сприяли усвідомленому вибору громадян, підштовхуючи їх у власних же інтересах до прийняття оптимального рішення.

Окремо варто розглянути сципифіку медичного страхування у контексті його вибору, на прикладі США.

У державній програмі медичного страхування США Medicare є кілька частин, і свого часу дискусійним у ній вважався пункт D, згідно з яким кожен громадянин, що має страхування по пункту А (страхування госпіталізації) та пункту В (страхування медичних послуг), має страхування і на лікарські препарати. Це і є пункт D. так от, проблема виникла у визначенні обсягу цього страхування – чи страхуватиме програма загальний перелік лікарських препаратів? Як бути з препаратами, що видаються по рецепту? Чи потрібно додатково оплачувати цей пункт?

У 2000 році, коли на посаду президента США балотувалися Альберт Гор та Джордж Буш-молодший, у обох кандидатів було своє вирішення цієї дилеми. Альберт Гор пропонував вирішити проблему класичним шляхом: «включити в Medicare рецептурні препарати, зібрати експертну раду для обговорення конкретних питань і створити спеціальний список ліків для пенсіонерів» [1]. Натомість Джордж Буш, навпаки: «схилявся до жалісливого консерватизму, який можна вважати лейтмотивом його передвиборчої кампанії. Цю тенденцію він прагнув об'єднати з посиленням ролі вільного ринку і комерційного сектору. Буш запропонував нову дорогу програму соціального захисту для пенсіонерів з широким вибором лікарських планів, розроблених комерційними медичними компаніями. Споживачі могли б приєднатися до будь-якого» [1]. На виборах переміг Буш-молодший, і приблизно через три роки Конгрес підтримав його план, а «на реалізацію плану Буша було виділено 500 млрд. доларів субсидії» [1]. Це була найбільша на той час реформа системи медичного страхування, зокрема через появу частини D, яка почала допомагати здобувати препарати, прописані пацієнту по рецепту.

Р. Талер вважає, що в деяких питаннях Джордж Буш-молодший був безумовно правий. Зокрема як чистема надання медичних послуг «частина D майже повністю виправдала очікування творців. Але план був занадто громіздким, що заважало прийняттю правильних рішень» [1].

Тому Р. Талер виділяє чотири основні недоліки такої системи: 1) Учасникам практично не допомагали зробити ефективний вибір, інструкція по плану планом було занадто коротка; 2) Для більшості пенсіонерів опцією за замовчуванням був невступ до програми;

3) «Стандартний варіант був обраний випадковим чином (!) для 6 млн. осіб, зареєстрованих автоматично. Причому при підборі плану не можна було враховувати, які ліки випишували людям раніше» [1]; 4) Послуга майже не надавалася найбільш уразливим верствам населення – бідним і неосвіченим.

Зважаючи всі плюси та мінуси Р. Талер вважає, що назвати її провальною було б неправильно – вона дійсно принесла багато користі. Однак вона безумовно була б покращена за рахунок системи архітектури вибору.

Найсильніше план уряду варто критикувати за випадковий стандартний план для найбільш соціально вразливих громадян, а також тих, хто хворіє хронічними хворобами.

Р. Талер цю проблему ілюструє на прикладі Керолін, яка керувала роботою їдальні у школах великого міста. Так от, «їй потрібно було вирішити, як представити страви на вітрині. Одним з варіантів розстановки був довільний порядок. Звичайно, цей підхід можна вважати об'єктивним і принциповим. Але в деяких школах таке представлення меню призведе до нездорового харчування. Випадкова організація страв змусить деяких учнів сісти на дієту з піци, чіпсів і морозива. Тому вона небажана» [1]. І Р. Талер вважає, що саме такий сценарій уряд вибрав для 6 млн. малозабезпечених і хворих громадян: «кожен, хто не прийняв самостійного рішення, був автоматично прикріплений до вибраного випадковим чином стандартного плану. При цьому страхова сума не перевищувала граничного значення, встановленого для кожного конкретного регіону» [1].

Наскільки великою була ціна таких помилок? Відповідь на це питання можна дати скільки людей вирішило змінити свій стартовий план – оскільки у системі допускалась зміна плану після року його використання. «На жаль, у нас не так багато даних, оскільки уряд не особливо прагне їх розкривати. В період реєстрації 2007 року близько 2,4 млн. осіб – 10% учасників Частини D – змінили свій вибір. З них 1,1 млн. становили люди з низьким доходом, переведені урядом на інший план в односторонньому порядку. Мета – позбавити їх від необхідності платити збільшені страхові внески» [1].

І це, насправді невелика кількість, зважаючи на об'єм проекту. Чому ж тоді так мало? Можна знайти дві відповіді на це запитання. Першої відповіді дотримуватимуться прихильники програми: «широкий діапазон планів відповідає різним станам здоров'я, і пенсіонери вибрали найбільш відповідний їх потребам варіант. Все добре, і змін не потрібно» [1]. І така відповідь могла би бути вірна, якби поведінка учасників програми відповідала засадам поведінки еконів – тобто якщо припустити свідомий та зважений вибір, чого робити не доводиться. Друга відповідь буде більш правдоподібною: «учасники – гумани, інертність і відхилення в сторону статусу-кво утримують їх від змін» [1]. Парадокс в тому, що інертність та відхилення у сторону статусу-кво утримувало їх як від вибору оптимальної програми, так і її корекції.

Яку ж альтернативу можна запропонувати? Як підштовхнути людей до оптимального вибору? Зробити вибір за замовчуванням випадковим буде невдалою ідеєю. Якщо небагата людина здійснить неправильний вибір, то її рахунки за ліки збільшаться і це матиме різко негативні наслідки.

Р. Талер вказує, що «найпростіше рішення – віддати перевагу «інтелектуальній» реєстрації на противагу випадковій» [1]. Такий підхід було використано тільки у штаті Мен: «для підбору варіанту, який би відповідав індивідуальним потребам пацієнтів, у Мені було обрано десять планів, що відповідають критеріям штату. Вони оцінювалися виходячи з даних по використанню рецептурних препаратів за минулі три місяці. Учасники планів, що покривали менше 80% витрат на необхідні ліки, були переведені в інші автоматично. Втім, вони могли самостійно відмовитися від змін» [1]. Іншим людям було розіслано листи, у яких містилась

інформація про кращі варіанти та рекомендаціями проконсультуватися із держслужбовцями. В результаті порядку 22% людей свій план змінили. А це величезна різниця.

Окремо варто розглянути особливості донорства органів та можливості впливу на цей процес через архітектуру вибору.

Чому це важливо? Можна розпочати із статистики, до якої апелює сам Р. Талер: «З 1988 року зроблено понад 360 тис. операцій з трансплантації органів, не менше 80% яких надійшло від покійних донорів. На жаль, попит на органи набагато випереджає пропозицію. На січень 2006 року в листах очікування значилися понад 90 тис. тільки тільки в США, в основному на нирки, і сотні тисяч в інших країнах» [1]. Високий попит на органи обмежений розмірами пропозиції не лише і не стільки через особливості релігійних вірувань чи переконань, особливо у США. Насправді більшість людей не планує помирати – тому планувати потенційну участь у донорських програмах за життя обирають для себе одиниці. І Р. Талер вважає, що таку ситуацію можна і треба змінювати.

Варто зауважити, що у США, у більшості із штатів, політика донорства визначається правилом прямої згоди. Його суть у тому, що «людина повинна зробити ряд конкретних кроків, щоб зафіксувати свою готовність стати донором. Але багато хто цього не робить» [1]. Як приклад Р. Талер цитує дослідження, проведене Шелдоном Курцем і Майклом Саксом, серед жителів Айови: «97% респондентів висловилися на підтримку трансплантації. Значна більшість заявили, що хотіли б пожертвувати органи, свої і дітей, в разі трагічних обставин» [1]. Однак серед тих, хто висловився у підтримку донорства, лише у 43% це було відзначено в посвідченні водія така готовність. «З готових особисто пожертвувати органи 64% мали позначку в правах і лише 36% підписали карту донора» [1]. Це наштовхує нас на висновок, що дуже часто людей від донорства відштовхує не ідейна відмова, а небажання здійснити конкретні кроки по реєстрації у процедурі – а це вже сфера інтересу поведінкової економіки.

Ще один, найагресивніший підхід ведення політики у сфері донорства органів, називають рутинним забором органів. В такому випадку «держава вважається власником частин тіла покійних або тих людей, що знаходяться у безнадійному становищі, і може їх вилучати без чийого б то не було дозволу. Абсурдно, але легко уявити себе прихильником рутинного забору. Теоретично такий підхід міг би врятувати життя. І він зовсім передбачає втручання в тіла тих, хто має хоч якісь шанси на життя» [1]. Однак такий підхід не використовується в повному обсязі жодним штатом – така практика однозначно викликає запитання стосовно власної демократичності.

Яку ж альтернативу можна запропонувати виходячи із архітектури вибору та основ лібертаріанського патерналізму? Р. Талер її називає презумпцією згоди.

Вона не порушує свободу вибору, не кидається у крайність рутинного забору і не зводиться до правила за замовчуванням, а швидше діє протилежно до них: «при такій стратегії всі громадяни вважаються готовими стати донорами. Проте у них залишається можливість зареєструвати своє небажання жертвувати органи» [1]. Тобто, замість того аби власним зусиллям давати згоду на донорство, потрібно буде засвідчити акт незгоди на таку дію – перевернувши процедуру вийде перевернути і її наслідки, але інертність та інші негативні фактори тепер працюватимуть не у мінус, а у плюс системи. При цьому Р.Талер наголошує, що «процедура відмови повинна бути простою, оскільки чим вона складніша, тим менше у людей свободи вибору. Лібертаріанський патерналізм прагне до мінімальних, а краще – нульових витрат для тих, хто вважає за краще діяти на власний розсуд» [1]. І це захистить всю запропоновану систему від звинувачень у її маніпулятивності. І такий підхід використовується у деяких країнах Європи. Всюди є своя специфіка, проте процедура відмови передбачає більше за один клік.

Однак презумпцію згоди не варто вважати вирішенням проблеми в цілому, адже такий масштабний підхід до трансплантації органів вимагає цілої інфраструктури. У світі лідером у цій сфері вважається Іспанія, де на мільйон населення приходиться приблизно 35 донорів, тоді як у США їх трохи більше ніж 20 на мільйон.

Відповідно стандартне правило є дуже важливим для результативності донорства як процедури. «У США при відсутності прямої згоди у вигляді донорської карти покійного члени сім'ї відхиляють прохання про донорство приблизно у половині випадків. У країнах з презумпцією згоди родичі відмовляють набагато рідше, хоча побажання донора теж не задокументовані. В Іспанії частка відмов складає 20%, а у Франції близько 30% ... У системі з презумпцією згоди представники організацій трансплантаційної координації та працівники лікарень звертаються до членів сім'ї як «до родичів донора», а не навпаки» [1]. Така зміна підходу суттєво впливає на позицію родини, хоча сутнісно мало що змінює. Це ще один приклад важливості та ефективності ідей поведінкової економіки на практиці.

Також зміну політики у сфері трансплантації органів ускладнює якраз політика як полісу – необхідність обґрунтування таких змін з позиції урядів та їх електоратів ідеологічно. Презумпція згоди може не викликати великої кількості запитань у родичів потенційного померлого, проте викликатиме запитання у процесі її узаконення, формалізації у правовому полі. Як вихід Р. Талер пропонує реалізувати презумпцію згоди як частину процедури реєстрації посвідчення водія: «при оновленні прав буде необхідно зробити позначку навпроти згоди або відмови стати донором. Без неї заяву не приймуть. У штаті Іллінойс у 2008 році впровадили подібну процедуру. Під час фотографування для нових водійських прав у людини питали, чи хоче вона стати донором. Якщо ви ствердно відповіли, то вам нагадають, що члени сім'ї не зможуть заперечувати проти вилучення органів. З огляду на це пропонувалося відповісти на питання ще раз. Результати цієї програми надихають» [1].

Відповідно проведене дослідження демонструє на прикладі сфер пенсійного планування, медичного страхування та донорства критичні місця у державному регулюванні суспільного життя, а також демонструє альтернативну точку зору на дану проблематику із позицій методології поведінкової економіки та лібертаріанського патерналізму Р. Талера.

Список використаної літератури

1. Thaler, Richard H.; Sunstein, Cass R. (2008). *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
2. Thaler, Richard H. (2015). *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York: W. W. Norton & Company.

FEATURES OF APPLYING CHOICE ARCHITECTURE IN PUBLIC POLICY (CASE STUDIES IN SOCIAL AND HEALTH INSURANCE, AND ORGAN DONATION)

Andriy Garbadin

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article explores the range of societal domains where choice architecture could offer new and beneficial options. The focus is on the social insurance market, with an in-depth look at Sweden's

experience, where a privatized social protection model based on extensive choice opportunities is proposed. The study identifies issues with this approach, noting that if all Swedish citizens were perfectly rational, the abundance of alternatives would be manageable. However, since most people are not perfectly rational, increasing the number of options and opportunities for free choice complicates the decision-making process.

It is demonstrated that a broader choice necessitates greater support for individuals in making decisions. The government could develop a system of consultations to assist citizens in making informed choices, guiding them towards optimal decisions in their own best interests.

The study also examines the specifics of health insurance choices, using the United States as a case study. R. Thaler identifies four main drawbacks of the current system: 1) Participants receive minimal assistance in making effective choices, with overly brief plan instructions; 2) The default option for most retirees is not to enroll in the program; 3) The standard option is randomly assigned to individuals who are automatically enrolled; 4) The service is minimally provided to the most vulnerable populations. The government's plan is most criticized for the random standard option given to socially vulnerable citizens and those with chronic illnesses. An alternative approach is proposed, favoring "intelligent" registration over random assignment to encourage more optimal choices.

The study also addresses organ donation, exploring how choice architecture can influence this process. It is found that, in most U.S. states, donation policies follow an opt-in rule. The choice architecture alternative and libertarian paternalism principle propose an opt-out presumption, which respects freedom of choice without falling into routine or default rules. This strategy presumes all citizens are willing to be donors but allows them to easily register their refusal to donate. The procedure for opting out should be simple, as greater complexity reduces the freedom of choice.

Key words: behavioral economics, choice architecture, libertarian paternalism, public policy, nudging.

УДК 327-044.372

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.33>

ВПЛИВ ПОЗАСИСТЕМНИХ КРИЗОВИХ ЧИННИКІВ НА СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В МІЖНАРОДНІЙ СИСТЕМІ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Таміла Герасимчук

*Рівненський державний гуманітарний університет,
факультет історії, політології та міжнародних відносин,
кафедра політичних наук
вул. Пластова, 31, 33028, м. Рівне, Україна*

У статті обґрунтовується актуальність синергетичного підходу для дослідження впливу позасистемних кризових чинників на структурні зміни міжнародної системи в умовах цивілізаційних викликів. Розглядається можливість застосування синергетичного підходу для пояснення складних динамічних змін, спричинених російсько-українською війною. Синергетика, як науковий підхід, розглядає війну як точку біфуркації, що руйнує усталений світовий порядок і створює умови для самоорганізації міжнародної системи.

Проаналізовано ключові принципи синергетики, такі як нелінійність, відкритість, біфуркація, емерджентність та самоорганізація системи, і показано як їх можна застосувати для розуміння структурних змін у міжнародній системі. На основі концепції атрактора досліджено як російсько-українська війна змінює баланс сил і впливає на формування нових центрів сили в міжнародних відносинах. У синергетиці баланс сил розглядається як атрактор, який визначає траєкторію самоорганізації міжнародної системи. Війна призвела до переосмислення безпекових стратегій в Європі, активізуючи НАТО та спонукаючи держави до переосмислення оборонних політик і стратегій.

На структурні зміни в міжнародній системі впливають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Попри важливу роль усіх чинників, найбільший вплив мають війни та збройні конфлікти, які здатні спричинити глибокі структурні зміни, економічні кризи та гуманітарні катастрофи.

Російсько-українська війна виокремлюється як позасистемний кризовий чинник, який посилює турбулентність у міжнародній системі та є точкою біфуркації, що спричинила значні зміни геополітичного ландшафту. Війна загострила протистояння між ліберальними демократіями та авторитарними режимами, змінюючи баланс сил та впливаючи на формування нових політичних, економічних та безпекових реалій. Водночас російсько-українська війна спонукає дослідників до переосмислення усталених теорій та пошуку нових концептуальних підходів до розуміння складності сучасних міжнародних відносин. У цьому контексті синергетичний підхід може стати ефективним інструментом для дослідження структурних змін міжнародної системи, викликаних російсько-українською війною.

Ключові слова: синергетичний підхід, міжнародна система, російсько-українська війна, структурні зміни, кризові чинники, самоорганізація, нелінійність, відкритість, точка біфуркації, емерджентність.

Міжнародні відносини – це складна взаємодія різнорідних міжнародних акторів, чинників і процесів на глобальному і регіональному рівнях. Надзвичайно високий динамізм у розвитку міжнародних відносин під впливом нелінійних процесів глобалізації, геополітичне протистояння між великими світовими гравцями, а також дестабілізація й ескалація збройних конфліктів у різних регіонах світу та гібридні війни посилюють турбулентність у міжнародній системі. У ХХІ ст. реальністю знову стали геноцид, тероризм та інші злочини проти людяності. До цього і так жахливого переліку додалася повномасштабна війна Росії проти України, що стала біфуркаційною точкою, в якій міжнародна система балансує

між порядком і хаосом, обираючи нову траєкторію розвитку. Науковці, аналітики та політики допоки достеменно не знають як ця війна вплине на структурні зміни в міжнародній системі, але вбачають, що такі зміни неминучі. По суті, відбувається переструктурування світового політичного простору, формується новий світовий порядок на протигагу тому, що встановився після завершення «холодної війни», про що зазначають як західні, так і українські науковці та експерти.

Кардинальні зміни у міжнародній системі й трансформація міжнародного порядку відбувається, з одного боку, на фоні послаблення ролі міжнародних інституцій та їх неспроможності протидіяти волюнтаристському порушенню норм міжнародного права, а з іншого – глобального протистояння між демократичними державами та авторитарними політичними режимами, що супроводжується асиметричною збройною агресією Росії проти України та гібридними війнами в інших регіонах світу. У праці «Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу» президент Ради з міжнародних відносин (США) Р. Хаас відверто констатує, що «міжнародну систему розхитано, а норми, які з часів Другої світової війни визначали світовий порядок, вичерпали себе. Великі держави знову починають конкурувати між собою» [25]. Боротьба за світове лідерство та дисбаланс у міжнародній системі поглиблюється міжцивілізаційним протистоянням, що проявляється зіткненням різних цінностей, політичних систем і стратегічних інтересів глобальних гравців. Повномасштабна війна Росії проти України з 24 лютого 2022 р. є проявом такого протистояння та ще більше посилює турбулентність у міжнародній системі, що наблизилася до точки біфуркації.

Сучасні зміни мають історичний контекст. Кожний етап міжнародних відносин визначається органічною залежністю від історичного розвитку. Історія «позначена стрибками і перервами, між минулим і сучасним існує тяглість» [9]. Історія міжнародних відносин – це розквіт і занепад держав та імперій, конфлікти та війни. Але якщо держави занепадають, а імперії розпадаються, то міжнародна система не руйнується. Вона переходить з одного стану в інший: від політичної рівноваги до її порушення, від порядку до хаосу чи навпаки. Навіть тоді, коли кризові чинники, такі як війни, революції чи економічні потрясіння, порушують усталений міжнародний порядок, міжнародна система здатна адаптуватися і вибудовувати нові зв'язки, спираючись на історичний досвід. Функціонування міжнародної системи не зводиться лише до інтеракції міжнародних акторів, позаяк взаємодія між елементами системи породжує її якісно нові зв'язки та властивості. Виникають нові динамічні стани, що є результатом, з одного боку, інтеракції між суб'єктами міжнародних відносин, а з іншого – впливу різних чинників на поведінку міжнародних акторів. Динаміка розвитку міжнародних відносин визначається не лише внутрішніми процесами, а й низкою позасистемних чинників, що впливають на структурні зміни системи.

Мета наукової розвідки полягає в обґрунтуванні синергетичного підходу як методології дослідження структурних змін у міжнародній системі, що відбуваються під впливом позасистемних кризових чинників та виокремлення російсько-української війни як кризового чинника й точки біфуркації, що впливає на трансформацію міжнародної системи.

Методологія дослідження. Дизайн дослідження структурних змін у міжнародній системі ґрунтується на комплексному підході до розуміння її складності, відкритості та нелінійності. Одним із важливих методологічних інструментів у дослідженні складних систем, якою і є міжнародні відносини, слугує методологія синергетики. З часу свого виникнення в 70-х роках ХХ ст. синергетика набуває все більшої актуальності, як методологічна парадигма осмислення динаміки розвитку міжнародних відносин. Вона також дає можливість проаналізувати структурні зміни міжнародної системи, її

непередбачуваний характер та багатоваріантність розвитку як з онтологічної, так і епістемологічної точок зору.

Синергетичний підхід – це міждисциплінарний науковий напрям, що ґрунтується на загальній теорії систем, теорії динамічних систем, теорії самоорганізації відкритих нелінійних систем, теорії хаосу, теорії інформації та кібернетиці. Попри те, що витoki синергетики беруть свій початок з філософії, становлення її як науки пов'язано з сучасною загальнонауковою методологією. Зв'язок синергетики з теорією міжнародних відносин очевидний, їх пов'язує спільний об'єкт дослідження, яким є складні, відкриті, нелінійні системи, що взаємодіють із соціальним середовищем і під його впливом мають особливість змінюватися та переходити з одного стану в інший.

Зауважимо, що синергетичний підхід знаходить як підтримку, так і критику серед дослідників міжнародних відносин: одні доводять його доцільність і важливість, інші, навпаки спростовують думку опонентів, ототожнюючи синергетику з діалектикою, а синергетичний підхід з системним. На нашу думку, взаємозв'язок синергетичного і системного підходів очевидний і не заперечний, але ототожнювати їх не варто, позаяк кожний з них має свої переваги у дослідженні різних аспектів міжнародної системи. Власне системний підхід, який виник у першій половині ХХ ст., заклав основи для розвитку синергетики, як окремої науки, в 1970-х роках. Теоретичною основою дослідження є фундаментальна праця німецького вченого, фундатора синергетики Г. Хакена «Синергетика» [32].

Важливим у становленні синергетичного підходу для дослідження міжнародних відносин було те, що до теорії міжнародних відносин еволюціонували основні положення системної теорії, які були обґрунтовані в загальній теорії систем Л. фон Берталанфі, теорії соціальної системи Т. Парсонса, моделі політичної системи Д. Істона. Згодом американський вчений українського походження А. Рапопорт увів принципи загальної теорії систем у теорію міжнародних відносин. Вагомий внесок у дослідження міжнародних відносин на основі системного та синергетичного підходів зробили відомі західні вчені Ф. Брайлард, Б. Бузан, І. Валлерстайн, О. Вейвер, М. Каплан, Р. Кеохейн, Дж. Розенау, К. Уолтц. Дослідження цих вчених показують, як системний та синергетичний підходи можуть бути використані для аналізу складних процесів у міжнародній системі. Зазначимо, що системний підхід фокусується на стабільних, передбачуваних зв'язках між елементами системи та орієнтований на пошук і підтримання політичної рівноваги всередині системи, а також на виявлення механізмів, що забезпечують цю рівновагу. Такими механізмами у міжнародних відносинах є баланс сил і баланс інтересів. Системний підхід лежить в основі дослідження стійких, гомеостатичних станів системи, розглядає міжнародні відносини як цілісну систему, де всі елементи взаємопов'язані.

На нашу думку, методологія синергетики розширює системний підхід, про що цілком слушно зазначає у своїх працях український політолог М. Польовий, поєднуючи системний і синергетичний підходи як цілісну методологічну парадигму в дослідженні політичної стабільності на основі «синергетичного параметру порядку та системно-синергетичної експланації бифуркації політичного процесу» [17, с. 16]. Вчений акцентує увагу на важливості дослідження міжнародних відносин на основі системно-синергетичної парадигми, що включає «аналіз впливу соціального середовища та зовнішніх чинників на структурні зміни та процеси самоорганізації міжнародної системи» [17, с. 20].

Синергетичний підхід є методологічною основою в дослідженнях відомих західних вчених у галузі міжнародних відносин, таких як Б. Буено де Маскіта, С. Гоффман, М. Каган, Д. Ламан, Л. Річардсон, А.-М. Слотер, К. Уолтц та багатьох інших. Глибоко осмислюючи складність міжнародної системи, її стійкість під впливом різних чинників,

західні вчені І. Валлерстайн, Ф. Вецель, Р. Джервіс, Л. Ерікссон, К. Майнцер, Дж. Розенау, Ю. Шмідхубер та інші заклали основи аналізу міжнародних відносин, як соціальної системи, на основі синергетичного підходу. Їм вдалося довести, що складні системи, включаючи систему міжнародних відносин, можуть самоорганізуватися та еволюціонувати під впливом різних чинників, а бифуркація, порядок і хаос у міжнародній системі концептуально пов'язані з теоріями складних систем. Це робить синергетику актуальною і важливою методологією для дослідників міжнародних відносин у їх спроможності реагувати на виклики й віднаходити способи їх подолання чи зменшення негативних впливів.

Отже, системний і синергетичний підходи є взаємопов'язаними, кожен має свої переваги у дослідженні складних систем. Обидва підходи сприяють розумінню складності міжнародної системи та її поведінки, але з різних точок зору: системний більше зосереджений на лінійних зв'язках між елементами системи та її структурі, а синергетичний – на нелінійних процесах. Синергетика вивчає механізми виникнення нових структур і порядку з хаосу, тоді як системний підхід зосереджується на аналізі вже функціонуючих систем. Синергетика зосереджується на процесах самоорганізації системи, підкреслює роль випадковості, турбулентності та нелінійності в еволюції системи, використовує концепції, що пояснюють як система може адаптуватися до змін, а також як порядок і хаос можуть існувати паралельно. Синергетика, опираючись на ідеї системності, пропонує новий погляд на природу міжнародних відносин та дозволяє аналізувати як взаємодія різних міжнародних акторів породжує нові якості міжнародної системи, які не є сумою дій суб'єктів. Особливість синергетики полягає у вивченні «закономірностей і механізмів функціонування міжнародної системи та її структури з різних позицій, з різним набором методів і методик їх застосування, що дає в результаті розуміння багатовимірної системи міжнародних відносин» [27, с. 109] та розширює варіативність моделювання різних сценаріїв її розвитку. Власне це актуалізує синергетичний підхід як методологію дослідження структурних змін у міжнародній системі на даному історичному етапі, коли відбуваються зміни на глобальному рівні.

Звернення вчених-міжнародників до методології синергетики з її інструментарієм особливо актуалізувалося після розпаду біполярної системи та завершення «холодної війни», з посиленням глобалізаційних процесів у світі. В останні десятиліття з порушенням геополітичної рівноваги міжнародна система стає все більш складною і відкритою, посилюється її турбулентність, що вкотре привертає увагу дослідників до синергетичної методології.

Вагомий внесок у розвиток синергетичного підходу зробили сучасні американські вчені Р. Куглер, Р. Джервіс, А. Луду, Дж. Міллер та С. Пейдж та інші. Основні положення синергетики, що розкриті авторами у їх працях, підтверджують релевантність синергетичної методології для аналізу трансформації міжнародної системи в умовах глобальних змін, на які значний вплив має російсько-українська війна 2014–2024 рр., а особливо після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р.

Одним із провідних дослідників у сфері міжнародних відносин, який аналізує трансформаційні процеси у міжнародній системі на основі синергетичного підходу та системного аналізу є Р. Куглер. У працях «Аналіз політики у сфері національної безпеки» [35] та «Стратегічна оцінка 1999: Пріоритети для неспокійного світу» [36] вчений обґрунтовує синергетичний підхід та зосереджується на дослідженні процесів адаптації міжнародної системи в умовах глобальних змін, що відбуваються після епохи біполярності. Автор зазначає, що «холодна війна» відійшла в історію, і «на зміну їй прийшла нова ера, яка вимагає нових аналітичних методів, багато з яких відрізняються від минулих» [35].

У фундаментальній праці «Аналіз політики у сфері національної безпеки» Р. Куглер пропонує огляд методів, які рекомендує застосовувати дослідникам для аналізу як «абстрактних проблем національної безпеки», так і конкретних стратегій, планів, бюджетів, політик держав. Це книга про практичні методи, які релевантні для дослідження проблем сучасної міжнародної політики, позаяк «методи є інтелектуальними інструментами для організованого, продуктивного і творчого мислення». Синергетичний підхід розглядається як такий, що доповнює системний аналіз. Автор переконаний, що «чим краща методологія, тим якіснішими будуть результати дослідження» [35]. Це твердження є беззаперечним, бо методологія для дослідника – це ключ до пізнання.

Вагомим доробком є фундаментальне дослідження Р. Джервіса «Системні ефекти: складність політичного та соціального життя», в якому автор досліджує нелінійні динаміки в міжнародних відносинах та як вони можуть привести до біфуркацій і трансформацій міжнародного порядку [33]. Ще одна праця Р. Джервіса «Сприйняття та неправильне сприйняття в міжнародній політиці» має важливе значення для розуміння міжнародних відносин сьогодні, позаяк автор, аналізуючи важливі події європейської історії XIX та XX століть [34], проводить паралелі з сучасністю, враховуючи зв'язок з історичним минулим, розмірковуючи над тим, що визначає динаміку змін у міжнародній системі. Румунсько-американський вчений А. Луду на основі принципів синергетики досліджує процеси самоорганізації складних систем, їх стійкість та гнучкість, пояснює кореляції між явищами на різних рівнях та ієрархіях, що знаходить вираження у праці «Межі складного світу» [37]. Вчені Дж. Міллер та С. Пейдж у дослідженні «Складні адаптивні системи: вступ до обчислювальних моделей соціального життя» [38] розкривають зміст біфуркацій у міжнародних відносинах та аналізують функціонування складних адаптивних систем, аналізуючи зміну їх станів та здатність до самоорганізації.

В українській науці методологія синергетики знаходить вираження в окремих дослідженнях у галузі філософських, політичних, історичних, економічних та низці інших соціальних, гуманітарних і природничих наук.

Актуально в контексті даної тематики є стаття відомого українського філософа В. Мельника «Фактор сили в становленні ненасильницького світопорядку: погляд крізь призму синергетики», де на основі синергетичної методології розглянуто фактор сили як «фундаментальний принцип конструювання сучасних міжнародних відносин». Привертає увагу і аналіз «деструктивних технологій побудови соціальної реальності крізь призму російського суспільства й військових злочинів росії в Україні» [16, с. 11].

Звертають увагу на методологію синергетики у дослідженні міжнародних відносин та аналізують закономірності складних систем українські вчені А. Гальчинський [6], Є. Кирилук [12], О. Коппель [13], О. Майборода [14; 15], Б. Парахонський [18], А. Прощаликіна [12], В. Сугаков [22], А. Суботін [20; 21], С. Філіпов [24], В. Ходаківський [26], В. Хонін [27; 28], Г. Яворська [18], М. Ялі [30] та інші.

Дослідниця К. Барбашина визначає синергетику як «важливий інструмент політичних досліджень», що дозволяє «прогнозувати вектори майбутніх станів міждержавних відносин». На основі синергетичного підходу вона розглядає «розвиток міждержавних відносин як динамічну міжнародну систему», аналізує проблеми нестабільності й нестійкості двосторонніх міжнародних відносин, стан біфуркації та ймовірні сценарії їх розвитку [2, с. 49]. Політолог-міжнародник М. Ялі акцентує увагу на важливості синергетичної парадигми у вивченні основних характеристик та особливостей розвитку міжнародних відносин; досліджує хаос, як стан порушення політичної рівноваги в міжнародній системі [30, с. 119].

Структурні особливості та проблеми стабільності й динаміки міжнародної системи, різні аспекти міжнародної політики та змін у міжнародній відносинах, поєднуючи методологію системного і синергетичного підходів, студіюють українські вчені-міжнародники С. Віднянський [3; 4], М. Дорошко [10], В. Горбулін [7; 8; 19], А. Киридон [11], А. Мартинов [3], О. Польовий [17], С. Троян [11; 23], О. Шаповалова [29] та інші.

Заслугують уваги праці українського історика С. Трояна «Грані війни: мережевий щоденник історика» [23] та «Українська пастка для російського Левіафана» [11] у співтворстві з вченою А. Киридон. Ці наукові доробки є комплексним аналізом подій, де автори надають структуровану інформацію про ключові аспекти війни та динаміку змін у міжнародних відносинах, визначають ймовірність трансформації міжнародної системи під впливом російсько-української війни. Важливим джерелом для аналізу структурних змін у міжнародній системі є праця відомого українського вченого, стратега В. Горбуліна «Як перемогти Росію у війні майбутнього» [7]. Хоча автор не наголошує на синергетичній методології, але використовує її методи, моделюючи ситуації та зміни у міжнародних відносинах, дає можливість краще розібратися, які загрози несе війна не лише для України, а й для всього світу, усвідомити як війна впливає на зміни у міжнародних відносинах. У праці «Над прірвою. 200 днів російської війни» [8] В. Горбулін та В. Бадрак, глибоко осмислюючи трагічні наслідки війни, розмірковують над тим, «як така масштабна війна стала можливою» в XXI ст., «як Україна спромоглася встояти проти російської навали» [8]. Опрацювання цих джерел сприяло глибшому розумінню складних міжнародних взаємодій та впливу російсько-української війни на глобальні процеси. Власне це спонукало до думки про виокремлення російсько-української війни, як одного з ключових позасистемних кризових чинників, що суттєво впливає на структурні зміни в міжнародній системі.

Обґрунтовуючи доцільність і важливість синергетичного підходу для дослідження міжнародної системи, у концептуальному ключі виходимо з того, що міжнародна система – це складна, дисипативна (відкрита, нелінійна) система, що піддається внутрішнім і зовнішнім впливам та взаємодіє з соціальним середовищем. Концепції нелінійності та відкритості міжнародної системи допомагають зрозуміти складність і динаміку міжнародних відносин.

Нелінійність у міжнародній системі означає, що взаємодія між державами та іншими гравцями не завжди підпорядковується простим або передбачуваним закономірностям, тобто не може бути інтерпретована на основі причинно-наслідкових зв'язків. Нелінійність дозволяє системі адаптуватися і змінюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, що може привести до нової структури і динаміки. Досліджуючи нелінійні процеси, можна виявити закриті зв'язки, нові структури і порядки, що впливають на стан системи та є результатом її самоорганізації. Нелінійність означає, що незначні зміни у міжнародній системі в початкових умовах можуть призводити до великих наслідків, що підтверджує складність і непередбачуваність міжнародних процесів.

Відкритість міжнародної системи вказує на те, що вона є динамічною і взаємопов'язаною із зовнішніми впливами і взаємодіями. Відкритість міжнародної системи дозволяє акторам обмінюватися інформацією та ресурсами, що сприяє розвитку співпраці та поглибленню взаємодії. Відкритість міжнародної системи проявляється в процесах глобалізації, здатності швидко реагувати на зміни в навколишньому середовищі, можливості адаптації до нових викликів і можливостей.

Складність міжнародної системи визначається її структурою, гетерогенністю внутрішніх і зовнішніх зв'язків, взаємозалежністю основних параметрів системи та невизначеністю результатів такої взаємозалежності чи взаємодії. З точки зору синергетики, системам неможливо нав'язати шляхи розвитку – можлива лише їх самоорганізація. Якщо

«система без специфічного (організаційного) впливу ззовні набуває певну просторову, часову чи функціональну структуру, то така система є складною, що самоорганізується» [32]. У теорії міжнародних відносин усталеною є думка, що у міжнародній системі принципи самоорганізації переважають над принципами організації. Під організацією розуміємо дії щодо упорядкування, структурування та управління міжнародними процесами, тобто цілеспрямований вплив.

Самоорганізація – процес упорядкування елементів одного рівня в системі під впливом внутрішніх факторів, виникнення складних структур і взаємодія між ними при відсутності нав'язаного ззовні порядку. Важливе значення у самоорганізації системи має стійкість (resilience), що визначає здатність системи адаптуватися до змін та зберігати свою функціональність. Вплив зовнішнього середовища може мати як стимулюючий, так і руйнівний ефект. Як для організації, так і самоорганізації міжнародної системи, характерним є те, що на макрорівні може переважати порядок, а на мікрорівнях – хаос, а може бути й навпаки. При цьому порядок і хаос можуть існувати паралельно та змінювати один одного. Вчені, прихильники синергетичного підходу, дійшли висновку, що, аналізуючи систему міжнародних відносин, варто ставити на один рівень важливості як стійкі (такі, що самовідтворюються), так і хаотичні стани системи [6; 14; 21; 22; 33; 35]. Це відображає природу складних систем, де різні рівні організації можуть демонструвати різну поведінку.

Історія свідчить, що хаос неминучий у функціонуванні міжнародної системи, він «синхронізує послідовні в часі процеси еволюції системи на основі пришвидшення одних подій і уповільнення інших» [14, с. 197]. «Стабільність системи залежить від ефективності й адекватності існуючих в ній регуляторних механізмів, які, в свою чергу, є функцією внутрішньої організації системи» [21, с. 110]. Посилення хаосу пришвидшує наближення міжнародної системи до точки біфуркації, що може призвести до переходу системи з одного стану до іншого. Біфуркація та хаос – «це логіка виникаючого стану системи» [6].

Хаос лежить в основі формування структур більш високого рівня з елементів, які знаходяться на нижчих рівнях ієрархії системи. Згідно теорії хаосу «насправді не існує закритих систем із заданим порядком» [39]. Італійська вчена Е. Прогонаті визначає хаос як «динамічну систему, яка показує детерміновану, складну, випадкову, непередбачувану поведінку суб'єктів, зберігаючи прихований порядок» і доводить, що «хаос присутній у найрізноманітніших явищах, як у природі, так і в міжнародному та повсякденному житті людства» [39]. Позаяк процеси трансформації міжнародної системи визначаються хаосом, як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі системи, то хаос відіграє конструктивну роль у самоорганізації системи. Отже, у синергетичній парадигмі хаос не розглядається як деструктивна складова, а навпаки – як важливий етап руйнування (демонтажу) неефективного порядку, послаблення чи нейтралізації ірраціональних форм функціонування системи. Це поглиблює розуміння змін у міжнародній системі під впливом російсько-української війни. Власне на цьому зосередимо увагу в контексті нашого дослідження, виокремивши російсько-українську війну, як позасистемний кризовий чинник, що впливає на структурні зміни в міжнародній системі.

Зауважимо, що політика та поведінка регіональних міжнародних гравців визначається тим, як далеко вони розміщені від рівноважного стану та якими видами взаємодії вони пов'язані з тими підсистемами чи системами, які перебувають у рівноважних станах. У віддалених від рівноваги підсистемах починають діяти різні механізми і з'являються дисипативні структури різних типів. Але якщо рівноважний стан функціонування міжнародної системи порушується – це не означає, що вона руйнується, її нерівноважний стан вказує на перехід до нового якісного стану. Між порядком і хаосом, рівновагою

та її порушенням немає чіткої межі, а дихотомія «порядок і хаос» визначає середовище міжнародної системи, де формуються механізми її самоорганізації. Зміна станів міжнародної системи, процеси самоорганізації відбуваються якщо система наближається до точки біфуркації.

Так, наприклад, після завершення «холодної війни» міжнародна система функціонувала у стані відносного порядку, що називають постбіполярним. Але регуляторні механізми і правила, що сформувалися в постбіполярний період, виявились неефективними у забезпеченні миру й порядку в ХХІ ст. Недієвість регуляторних механізмів (в першу чергу, ООН та ОБСЄ), амбівалентність політики міжнародних гравців під впливом різних чинників (гібридні війни, збройні конфлікти, соціокультурні зміни, економічні кризи, екологічні проблеми, техногенні катастрофи тощо), а найбільше повномасштабна збройна агресія РФ проти України, призвели до нестабільності міжнародної системи. Повномасштабна війна в центрі Європи, «з безпрецедентними за розмахом жакливими руйнуваннями міст, масовими вбивствами, звірчими катуваннями і гвалтуваннями цивільних беззбройних людей» [8, с. 5], ще більше посилює турбулентність (флуктуації) у міжнародній системі та стала точкою біфуркації.

Глобальна конкуренція та дисбаланс інтересів ускладнилися міжцивілізаційним протистоянням, проявом якого цілком аргументовано можна вважати російсько-українську війну. Це пояснює концепція нелінійності, коли регіональні зміни мають глобальні наслідки, а «складне виникає у результаті впливу зовнішніх факторів» [6]. З іншого боку, це дає підстави розглядати російсько-українську війну як «тотальну, що має цивілізаційно-екзистенційний характер» [5, с. 51] та є «фактором руйнування світопорядку, встановленого в 1991 р.» [1, с. 206]. На нашу думку, кризу поглиблює й амбівалентність політики впливових міжнародних гравців, які досі «побоюються» програшу Росії та не можуть остаточно визначитися щодо перемоги України. Відтак нерішучість міжнародних гравців у прийнятті важливих політичних рішень щодо надання вчасної та необхідної для перемоги над агресором військової допомоги Україні, ще більше посилює турбулентність у міжнародних відносинах. Використання міжнародними акторами методу «проб і помилок» додатково вводить систему в зону біфуркації та хаосу, коли система шукає новий атрактор, навколо якого можлива самоорганізація.

Цей період відомий філософ В. Мельник визначає як «час гігантської біфуркації, тобто того критичного моменту, де сходяться регіональні та загальноцивілізаційні проблеми. Причому їхнє вирішення все більше залежить від спонтанно вольової індивідуальної дії, що через амбівалентність природи людини може мати катастрофічні наслідки. Особливо це стосується сфери політичних рішень та мегатехнологій» [16, с. 17]. Це актуально для усвідомлення глибини змін у міжнародній системі під впливом війни. Вчений звертає увагу на складність і взаємозв'язок різних чинників та важливість усвідомлення амбівалентності в процесі прийняття рішень в умовах невизначеності. Важливість точок біфуркації полягає в тому, що лише в них не силовими, а «м'якими» впливами (наприклад, політичними, дипломатичними, санкційними), можна змінити поведінку системи чи траєкторію її розвитку. Але «за всіх намагань міжнародної спільноти сформувати культуру миру та безпеку культури «жорстка» сила надалі залишається важливим чинником міжнародних відносин» [16, с. 15].

Міжнародна система все ще зберігає свою функціональність і стійкість, а послідовність подій визначає її еволюцію. Відтворений стійкий стан системи може бути досягнутий шляхом її природної еволюції, штучним шляхом або їх поєднанням. Еволюцію міжнародної системи можна розглядати як проблему структурної стійкості, і відбувається

вона «як синхронізація просторово розділених процесів» [29, с. 47]. Еволюція міжнародної системи є «багатолінійною, а стадії еволюції міжнародної системи можна з наближеністю визначити, взявши за основу фазові переходи системи після загасання процесів поліфуркацій» [28 с. 108] та відновлення стійкості й порядку. Перебуваючи в точці біфуркації, система може зберегти свою стійкість через процеси самоорганізації, або ж перейти в стан хаосу, що може привести до ще більш серйозних наслідків. Криза світового порядку та «ослаблення контролю міжнародної спільноти над світовими процесами створює умови для поширення глобальних загроз» [18, с. 13] та посилення турбулентності в міжнародній системі.

Хаос, породжений війною, відкриває можливості для формування нових зв'язків і політичних альянсів, які можуть бути більш адаптивними до сучасних викликів. Збройна агресія Росії наростає, розширюється коло так званих «союзників», що призводить до змін у структурі міжнародної системи. Внаслідок цього руйнуються старі та виникають нові ієрархічні рівні зв'язків між різнорідними міжнародними акторами, формуючи складну мережу взаємодій. Такі взаємодії часто є нелінійними, а це означає, що невеликі зміни в одній частині світу можуть призвести до великих непередбачуваних наслідків у глобальній міжнародній системі.

На нашу думку, ці наслідки не можуть бути спрогнозовані лише на основі аналізу політики окремих акторів, позаяк вони формують нові властивості системи та ведуть до виникнення нових структур і патернів, що в синергетиці називають «емерджентність». Динаміка взаємодії елементів міжнародної системи визначає її емерджентні властивості, які можуть проявлятися у нових формах співпраці, альянсах, міжнародних інституціях тощо. Взаємодія між різнорідними акторами, нелінійні процеси, самоорганізація формують нові моделі поведінки, які є спонтанними й критично важливими для розуміння структурних змін міжнародної системи. Внаслідок спонтанної самоорганізації у системі виникають динамічні структури – атрактори, що ведуть її до нових траєкторій розвитку. У синергетиці атрактор – це концепт, що описує поведінку динамічної системи, до якої вона прагне наблизитися з часом.

У міжнародній системі атракторами є різні стійкі структури або стани, до яких система прагне після періоду нерівноважності чи хаосу. Серед таких атракторів можуть бути політичні або економічні союзи, баланс сил, міжнародні режими (демократія, права людини, режим нерозповсюдження ядерної зброї, режим міжнародної торгівлі) тощо. У період «холодної війни» міжнародна система була біполярною, з двома наддержавами (США і СРСР) як основними атракторами, навколо яких групувалися інші держави, що визначало структуру міжнародних відносин протягом 1950-х – 1980-х років. Після закінчення «холодної війни» США стали єдиною наддержавою. Інші країни почали орієнтуватися на США, як на центр сили, демократії та стабільності в міжнародній системі. В останні десятиліття простежується тенденція до формування багатопольярного атрактора, позаяк великі держави та їх об'єднання (США, ЄС, НАТО, АУКУС, Китай, Росія, Індія) залишаються центрами сили, навколо яких формуються майбутні міжнародні відносини, а міжнародна система стає ще більш складною та динамічною. Крім глобальних атракторів, у міжнародній системі формуються регіональні атрактори, якими є регіональні об'єднання (НАФТА, АСЕАН, МЕРКОСУР, БРІКС, ШОС тощо), що стають центрами тяжіння для країн того чи іншого регіону.

Звернемо увагу, що формування атракторів є результатом структурних змін у міжнародній системі. Вплив на структурні зміни мають різні позасистемні чинники: збройні конфлікти та війни, глобальні економічні кризи, техногенні катастрофи, тероризм,

міжнародна злочинність, глобальне потепління та екологічні проблеми, енергетичні кризи, а також соціокультурні зміни. Варто зважати й на стрімкий розвиток технологій, таких як штучний інтелект, відновлювальна енергетика та біотехнології, які радикально змінюють структуру міжнародної системи, трансформуючи економічні моделі, соціальні зв'язки, національну безпеку та кібербезпеку. Це створює нові можливості, але також і виклики, що призводить до дисбалансу в міжнародній системі. Зауважимо, що цей перелік чинників не є вичерпним і вплив кожного з них може бути окремим предметом дослідження. Чинники взаємодіють між собою і впливають один на одного. Їхній сукупний вплив може посилювати або послаблювати вплив кожного окремо взятого чинника. Визначає вплив «фактор сили» [16, с. 11], позаяк міжнародна реальність визначається «балансом сил впливових держав» [18, с. 7].

У рамках даного дослідження цілком обґрунтовано виходимо з того, що російсько-українська війна має найбільший вплив на порушення геополітичної рівноваги в міжнародній системі. Це можна аргументувати наступним чином:

- по-перше, російсько-українська війна 2014–2024 рр. є наймасштабнішим збройним конфліктом в Європі та в світі з часів Другої світової війни. Повномасштабна війна Росії проти України спричинила значні політичні, економічні, технологічні, енергетичні, соціальні, демографічні та гуманітарні наслідки, які впливають на структурні зміни в міжнародній системі;

- по-друге, втягнення провідних світових держав у цей збройний конфлікт порушує усталені міжнародні зв'язки та альянси, змінює геополітичний баланс, посилює глобальну нестабільність, що проявляється у «боротьбі між ліберальною демократією та авторитарними диктатурами на регіональному та глобальному рівні» [11, с. 19];

- по-третє, війна загострила протистояння між Росією та західними державами, породила нові формати взаємин на фоні зростаючої конкуренції між США та Китаєм, змінила політику безпеки та активізувала військову співпрацю між країнами-членами НАТО;

- по-четверте, наслідки війни відчуються далеко за межами безпосередньо залучених країн, позаяк прямо чи опосередковано участь у конфлікті беруть «одні через надання військової та гуманітарної допомоги Україні, інші через економічні санкції Заходу проти агресора, треті через приховану або явну підтримку агресора» [18, с. 14].

Таким чином, російсько-українська війна виступає каталізатором системних змін, що веде до створення нового атрактора, яким може стати новий баланс сил, який визначатиме рівновагу в міжнародній системі між різними центрами сили, а відтак і новий світовий порядок. Ця війна стала поштовхом до переосмислення безпекових стратегій у Європі та «остаточно засвідчила про перехід до нової геополітичної реальності ... започаткувала перехід від постбіполярності до неопостбіполярної міжнародної системи» [11, с. 18-19]. Міжнародні актори змушені адаптуватися до нових реалій, що призводить до нових форм співпраці, які не підпорядковуються встановленим інституційним рамкам, але здатні реагувати на зміни в середовищі системи.

Демократичні країни, такі як держави Європейського Союзу, США та їхні союзники, посилюють співпрацю у відповідь на агресивну політику Росії та Китаю. НАТО активізує свою діяльність, залучаючи нових членів та зміцнюючи оборонні можливості. ЄС також проводить виважену зовнішню та безпекову політику, накладаючи санкції на Росію та надаючи неспільну допомогу Україні. На фоні глобальних викликів ЄС запускає глобальну ініціативу «Global Gateway» [31] на оптимізацію співпраці ЄС у сфері інвестицій та розвитку по всьому світу, надаючи пріоритет відновлювальним джерелам енергії, цифровізації та сталому розвитку. Це може стати важливим інструментом для зміцнення

позицій ЄС на світовій арені та протидії впливу інших держав, зокрема Китаю, який також активно інвестує в інфраструктуру в інших країнах.

Водночас авторитарні режими, Росія та Китай, формують «власні» альянси. Росія, поглинувши Білорусь, зміцнює співпрацю з Китаєм, Іраном та іншими країнами, що протистоять ліберальним демократіям. Росія «намагається не просто відновити російський імперський простір, а й встановити на ньому суспільно-політичний лад, повністю антипод тому, що притаманний західній цивілізації. Понад те, вона намагається згуртувати навколо себе, або принаймні встановити систему зв'язків між усіма країнами антизахідної орієнтації» [1, с. 206]. На фоні протистояння зі США, Китай підтримує російську збройну агресію проти України, прагне збільшити свій політичний вплив у світі, виступає разом з Росією ініціатором розширення БРІКС¹, активно розбудовує економічні та політичні зв'язки в Азії, Африці та Латинській Америці через ініціативи на кшталт «Один пояс, один шлях». Це свідчить про те, що у «геополітичному вимірі формується новий баланс світових сил, у якому роль Росії, як одного з полюсів сили, неухильно знижується» [18, с. 12], цілком ймовірно на користь Китаю. Але «збереження та нарощування російського військового потенціалу, нерішучість держав Заходу в наданні допомоги Україні та приховане потурання російській агресії» [18, с. 13] можуть привести до затягування війни та більш агресивних дій з боку Росії, зміцненню її позицій, що, в свою чергу, підірватиме довіру між державами та ще більше розхитувати ситуацію.

Отже, формування нових політичних альянсів, як демократичними державами, так і авторитарними диктатурами, свідчить не лише про зміну балансу сил, а вказує на те, що міжнародна система рухається в бік біполярності чи багатополлярності. Зміни, викликані війною також впливають на позиції США та Китаю, позаяк обидві держави намагаються адаптувати свої стратегії, щоб зберегти або розширити свій вплив в умовах нових викликів, що постають перед міжнародною спільнотою. Попри те, що сьогодні «неможливо точно визначити всі наслідки і зміни на міжнародній арені, до яких призведе сучасна російсько-українська війна – її слід вважати переломним моментом для активізації кардинальних змін» [11, с. 19] у системі міжнародних відносин.

Таким чином, формування нових центрів сили під впливом російсько-української війни на основі синергетичного підходу розглядаємо як новий аттрактор, що визначається балансом сил. Атрактор, як центр тяжіння, шукає траєкторію самоорганізації системи, що може призвести до геополітичної рівноваги або нових змін. Концепція аттрактора дозволяє аналізувати трансформацію міжнародної системи під впливом різних чинників і підкреслює важливість динаміки та взаємозв'язків у формуванні нових структур у міжнародних відносинах. Розуміння аттракторів сприяє моделюванню структури міжнародної системи та прогнозуванню шляхів майбутнього розвитку міжнародних відносин, що є критично важливим для прийняття рішень у міжнародній політиці.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну спричинило низку непередбачуваних наслідків, що ставлять питання про роль України у змінах, які відбуваються та які очікують світ у найближчі десятиліття XXI ст. Власне те, що Україна «спромоглася встояти проти

¹ БРІКС – це ініціатива Росії з 2006 р., його посилення їй вигідне. На початку 2024 р. до БРІКС доєдналися чотири нові члени: Іран, ОАЕ, Ефіопія та Єгипет. Ще 15 країн подали заявки на вступ, що ймовірно вирішуватиметься на саміті БРІКС у жовтні 2024 р. У вересні 2024 р. Туреччина також подала заявку на вступ до БРІКС. За даними Bloomberg, адміністрація президента Ердогана схвалила таке рішення на тлі розчарування через відсутність прогресу щодо вступу до ЄС та розбіжностями з членами НАТО після того, як Туреччина підтримала тісні зв'язки з Росією після вторгнення в Україну в 2022 р. Відтак БРІКС можна також розглядати як аттрактор, який притягує до себе все більше країн, що бачать в ньому альтернативу західному домінуванню та можливості для економічного і політичного розвитку (авт.).

російської навали й не впала за три дні, як очікували самі окупанти і навіть спецслужби західних країн» [8, с. 3], кардинально змінило ситуацію у світі. Україна стала символом боротьби за демократичні цінності та свободи. Стійкість, незламність і єдність Української нації не лише привернули увагу цивілізованого світу до загроз, що постали перед Європою та всім людством, а й похитнули основи усталеного світового порядку. Україна, ставши безпековим щитом для всієї Європи, продемонструвала, що навіть в умовах збройної агресії згуртована нація, віддана демократичним ідеалам, здатна чинити опір і перемогти. Міжнародна солідарність демократичних держав з Україною у протидії збройній агресії Росії, що проявилася у безпрецедентній політичній, економічній та військовій підтримці, є прикладом формування нових зв'язків² у відповідь на турбулентність системи. Не зважаючи на колосальні випробування, Україна відіграє важливу роль у трансформації міжнародної системи, впливає на баланс сил у світі, а її стійкість та відновлення матимуть довгострокові наслідки для світу. Україна змогла мобілізувати ресурси та суспільство для протистояння російській збройній агресії, що є прикладом самоорганізації в умовах кризи.

Висновки. Сучасні міжнародні відносини характеризуються багатогранністю та динамічністю, що вимагає розуміння структурних змін, які відбуваються на різних рівнях міжнародної системи в геополітичному, економічному, безпековому та соціальному контекстах. Актуальність синергетичного підходу для аналізу структурних змін міжнародної системи визначається її основними характеристиками.

По-перше, синергетика, як міждисциплінарна наука про самоорганізацію складних систем, виступає важливим методологічним інструментом наукового дослідження міжнародної системи, як дисипативної системи з нелінійною траєкторією розвитку, що характеризується складністю, відкритістю та взаємопов'язаністю нелінійних процесів.

По-друге, нерівноважний стан міжнародної системи, що зумовлений впливом політичних, економічних, соціокультурних, безпекових, екологічних, демографічних, технологічних та інших чинників, закладає передумови для постійних змін. Взаємодія між різними кризовими чинниками та їхній кумулятивний ефект суттєво змінюють структуру міжнародної системи та впливають на трансформацію світового порядку в XXI столітті.

По-третє, процес самоорганізації міжнародної системи є результатом хаотичної динаміки, коли система здатна адаптуватися до змін. Хаос, як важливий стан системи, сприяє її еволюції, що дає підстави розглядати його як взаємодію системи з середовищем і як результат можливого цілеспрямованого впливу на систему.

По-четверте, аналіз біфуркацій у міжнародній системі дозволяє виявити критичні моменти, коли порядок трансформується в хаос і навпаки. Російсько-українська війна стала важливою точкою біфуркації, в якій міжнародна система перебуває у пошуку нового атратора для самоорганізації. Це відкриває можливості для прогнозування напрямків розвитку міжнародних відносин і виявлення нових ризиків та загроз.

По-п'яте, дослідження емерджентності допомагає виявити нові тенденції та закономірності, що виникають внаслідок складних взаємодій, результати яких є непередбачуваними, а також зрозуміти, як міжнародна система змінюється під впливом позасистемних

² Прикладом таких зв'язків є Контактна група з питань оборони України, як «інструмент протидії російській агресії» [11, с. 345], що отримала назву «Рамштайн» (06 вересня 2024 р. відбулося 24-те засідання); політичні рішення ЄС щодо надання статусу кандидата на вступ Україні, Молдові в червні 2022 р., а в грудні 2023 р. – Грузії; початок переговорного процесу з Україною та Молдовою з 25 червня 2024 р. Підтримуючи Україну, ЄС посилює свою роль як геополітичного гравця, здатного протистояти викликам сучасності. Співпраця з НАТО та ЄС, з США та іншими демократичними державами підтверджує, що Україна йде своїм зовнішньополітичним курсом на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО, що є конституційною нормою та справедливо і гідно бореться за демократичні цінності й свободи (авт.).

кризових чинників, які можуть як посилювати ескалацію конфліктів, так і сприяти формуванню нових форм співпраці. Під впливом загроз та викликів, що спричинені війною, формуються нові зв'язки та альянси, які відрізняються від інституціоналізованих структур, але впливають на баланс сил, що, в свою чергу, поглиблює непередбачуваність міжнародної політики.

По-шосте, війна Росії проти України, як позасистемний кризовий чинник, виявила слабкі місця в існуючому світовому порядку та вплинула на зміну балансу сил у міжнародних відносинах. Синергетичний підхід розглядає війну як точку біфуркації в міжнародній системі, коли система перебуває в нестійкому стані, обирає нову траєкторію розвитку та відкрита для самоорганізації. В контексті синергетичної парадигми війна відкриває водночас і можливості для переосмислення міжнародних відносин, формування нового світового порядку, заснованого на принципах колективної безпеки, солідарності та спільних цінностях.

По-сьоме, синергетичний підхід дозволяє глибше зрозуміти роль України в сучасному світі, враховуючи динаміку, взаємозв'язки та процеси самоорганізації в умовах глобальних змін. Він допомагає виявити нові можливості для розвитку співпраці з іншими державами та дослідити як зміна балансу сил у міжнародних відносинах може впливати на внутрішню та зовнішню політику України, зокрема в контексті інтеграції з ЄС та НАТО.

Таким чином, синергетичний підхід відкриває шлях до пізнання складних процесів у міжнародних відносинах, сприяє поглибленому аналізу динаміки формування нових центрів сили, акцентує увагу на таких важливих аспектах, як нелінійність, біфуркації, самоорганізація складних систем та їх емерджентність. Завдяки використанню синергетичного підходу, дослідники отримують можливість не лише визначати напрямки наукових пошуків, але й ефективніше адаптуватися до постійних змін в умовах невизначеності.

Список використаної літератури

1. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія. За ред. Рафальського О., Майбороди О. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Adaptyvni-zminy-politychnoho-polia-Ukrainy_kol.-monohrafiia.pdf (дата звернення: 27.09.2024).
2. Барбашина К. Синергетичний підхід як інструмент дослідження міждержавних відносин. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2021. Том 13 (2). С. 49-55. URL: <https://doi.org/10.15421/353224> <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1071> (дата звернення: 28.09.2024).
3. Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство. Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2023. 264 с.
4. Віднянський С. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014-2022 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2022. Вип. 31. С. 10-37.
5. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. Українознавство. 2022. № 1. С. 51-76. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(82\).2022.255750](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(82).2022.255750) (дата звернення: 27.09.2024).
6. Гальчинський А. Методологія складних систем. Економіка України. 2007. (8). URL: https://tourlib.net/statti_others/galchynsky.htm (дата звернення: 25.09.2024).
7. Горбулін В. Як перемогти Росію у війні майбутнього. К.: Брайт Букс, 2021. 248 с.
8. Горбулін В. Бадрак В. Над прірвою. 200 днів російської війни. К.: Брайт Букс, 2023. 280 с.

9. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. К.: Портал, 2021. 432 с.
10. Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України у XX – на початку XXI ст.: Причини і наслідки. Київ: Ніка-Центр, 2018. 192 с.
11. Киридон А., Троян С. Українська пастка для російського Левіафана. Київ: Ніка-Центр, 2023. 400 с.
12. Кирилюк Є., Прошаликіна А. Методологія синергетики в дослідженні процесів трансформації економічних систем. Механізм регулювання економіки. 2012. №1. С. 87-94. URL: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/acticles/issue_11/E_M_Kyrylyk_A_M_ProschalykinaMethodology_of_synergetic_is_in_research_of_economic_systems_transformation.pdf (дата звернення: 25.09.2024).
13. Коппель О. Концепції організації міжнародних систем. Вісник КНУ Міжнародні відносини. 37 (2009). С. 4-8. URL: <http://journals.iir.edu.ua/index.php/knu/issue/view/111> (дата звернення: 25.09.2024).
14. Майборода О. Синергетична парадигма дослідження функції етнічності у міжнародній системі. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2011. (5). С. 191-216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2011_5_16 (дата звернення: 26.09.2024).
15. Майборода О. Етнічність у міжнародній системі. К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 408 с.
16. Мельник В. Фактор сили в становленні ненасильницького світопорядку: погляд крізь призму синергетики. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 49. С. 11-24. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.49.1> (дата звернення: 27.09.2024).
17. Польовий М. Системно-синергетична експланація біфуркації політичного процесу в країнах Північної Африки та Близького Сходу на початку 2011 року. Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. Одеса: Фенікс. 2011. (43). С. 16-27. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/47f6716c-03f9-4084-9802-5957e1ad5035/content> (дата звернення: 27.09.2024).
18. Російська війна проти України як тригер змін міжнародної безпеки: базові наративи: аналіт. доп. / Б. Парахонський, Г. Яворська. Київ: НІСД, 2024. 49 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.02> (дата звернення: 29.09.2024).
19. Світова гібридна війна: український фронт / За заг. ред. В. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2017. 496 с.
20. Суботін А. Структурний аналіз міжнародної системи. Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. К. : КНУ ім. Тараса Шевченка. 2007. Вип. 70. Ч. 2. С. 39-44.
21. Суботін А. Структурні та функціональні реквізити міжнародної системи. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 86. Частина 2. Збірник наукових праць. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. К.: Київський університет ім. Т. Шевченка, 2009. С. 106-112. DOI <https://doi.org/10.17721/armv.2009.86.2.106-112> (дата звернення: 27.09.2024).
22. Сугаков В. Основи синергетики. К.: Обереги, 2001. 287 с.
23. Троян С. Грані війни: мережевий щоденник історика. Ніка-Центр, 2023. 272 с.
24. Філіпов С. Аналіз синергетичної моделі конструювання ментального простору міжнародних відносин. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2022. № 2 (13). С. 28-43. URL: <https://www.relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/250> (дата звернення: 27.09.2024).
25. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу. К.: Основи, 2019. 376 с.

26. Ходаківський Є. *Методологія наукових досліджень в парадигмі синергетики: монографія / за заг. ред. Є. І. Ходаківського*. Житомир: Житомирський держ. технол. ун-т, 2009. 340 с. URL: <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/3074> (дата звернення: 27.09.2024).
27. Хонін В. *Методологічні принципи теорії міжнародних відносин. Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. (127). Частина I. С. 104-115. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2016_127_01.pdf (дата звернення: 27.09.2024).
28. Хонін В. *Методологічні принципи теорії міжнародних відносин. Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. (127). Частина II. С. 104-114. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/apmv/apmv_2016_127_02.pdf (дата звернення: 27.09.2024).
29. Шаповалова О. *Структурні параметри постбіполярної системи міжнародних відносин. Актуальні проблеми міжнародних відносин*. (119). Частина I. 2014. С. 34-51.
30. Ялі М. *Синергетичний підхід у сучасних дослідженнях міжнародних відносин. Проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць за ред. Канцелярук Б. та ін.* К.: КиМУ (4). 2012. С. 112-123. URL: [https://elibrary.ivinas.gov.ua/307/1/Yali%20%20%20Problemy%20mizhnarodnykh%20vidnosyn%20%202012%20%20204.pdf](https://elibrary.ivinas.gov.ua/307/1/Yali%20%20Problemy%20mizhnarodnykh%20vidnosyn%20%202012%20%20204.pdf) (дата звернення: 27.09.2024).
31. *Global Gateway*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en (last accessed: 27.09.2024).
32. Haken H. *Synergetics*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg New York Tokyo, 1983. 395 p. URL: <http://norlx51.nordita.org/~brandenb/AstroDyn/progress/material/Haken83.pdf> (last accessed: 25.09.2024).
33. Jervis R. *System Effects: Complexity in Political and Social Life*. Princeton: Princeton University Press, 1997. 309 p. URL: https://academic.oup.com/isr/article-abstract/42/Supplement_2/313/1826960?redirectedFrom=fulltext (last accessed: 27.09.2024).
34. Jervis R. *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton University Press, 1976. 451 p. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc77bx3> https://www.researchgate.net/publication/374414152_Chaos_Theory_And_Political_Sciences (last accessed: 27.09.2024).
35. Kugler R. *Policy Analysis in National Security Affairs New Methods for a New Era*. National Defense University, Center for Technology and National Security Policy. Washington, 2006. 638 p. URL: <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/Books/CTBSP-Exports/Policy-Analysis-in-National-Security-Affairs.pdf?ver=2017-06-16-123623-230> (last accessed: 25.09.2024).
36. Kugler R. *Strategic Assessment 1999: Priorities for a Turbulent World*. National Defense University, Institute for National Strategic Studies. Washington, 1999. 316 p. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=TadsikSvbnwC&pg=GBS.PA6&hl=uk> (last accessed: 27.09.2024).
37. Ludu A. *Boundaries of a Complex Word*. Springer Nature Switzerland AG, 2022. 363 p. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-07361-8> (last accessed: 27.09.2024).
38. Miller J., Page S. *Complex Adaptive Systems: An Introduction to Computational Models of Social Life*, 2009. 288 p. URL: https://perlego.com/book/734483/princeton-studies-in-complexity-an-introduction-to-computational-models-of-social-life-pdf/?utm_medium=share&utm_source=perlego&utm_campaign=share-book (last accessed: 27.09.2024).
39. Progonati E. *Chaos Theory and Political Sciences*. *The Journal of Diplomatic Research*. 2023. Vol.5 No.1. P. 13-23. URL: https://www.researchgate.net/publication/374414152_Chaos_Theory_And_Political_Sciences (last accessed: 27.09.2024).

THE IMPACT OF NON-SYSTEMIC CRISIS FACTORS ON STRUCTURAL CHANGES IN THE INTERNATIONAL SYSTEM: A SYNERGISTIC APPROACH

Tamila Gerasymchuk

Rivne State University of the Humanities,

Department of Political Science

Plastova str., 31, 33028, Rivne, Ukraine

The article substantiates the relevance of the synergistic approach for studying the impact of non-systemic crisis factors on structural changes in the international system in the conditions of civilizational challenges. The possibility of using a synergistic approach to explain the complex dynamic changes caused by the Russian-Ukrainian war is considered. Synergetics, as a scientific approach, views war as a bifurcation point that disrupts the established world order and creates conditions for the self-organization of the international system.

The key principles of synergetics, such as nonlinearity, openness, bifurcation, emergence, and system self-organization, are analyzed, and their application for understanding structural changes in the international system is demonstrated. Based on the concept of an attractor, the research examines how the Russian-Ukrainian war is changing the balance of power and influencing the formation of new centers of power in international relations. In synergetics, the balance of power is regarded as a new attractor, that determines the trajectory of self-organization of the international system. The ongoing war continues to have a significant impact, prompting a rethinking of security strategies in Europe, energizing NATO and encouraging states to reevaluate their defense policies and strategies.

Structural changes in the international system are impacted by both internal and external factors. While all factors play important roles, wars and armed conflicts have the most significant impact, capable of causing profound structural changes, economic crises, and humanitarian disasters.

The Russian-Ukrainian war is singled out as a non-systemic crisis factor that intensifies turbulence within the international system and has become a bifurcation point, bringing about significant changes to the geopolitical landscape. The war has intensified the confrontation between liberal democracies and authoritarian regimes, changing the balance of power, and influencing the formation of new political, economic and security realities. At the same time, the Russian-Ukrainian war is prompting researchers to rethink established theories and search for new conceptual approaches to understanding the complexity of modern international relations. In this context, the synergistic approach can serve as an effective tool for studying structural changes in the international system resulting from the Russian-Ukrainian war.

Key words: synergetic approach, international system, structural changes, Russian-Ukrainian war, self-organization, nonlinearity, openness, bifurcation point, emergence.

УДК 327.56:004.738.5(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.34>

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ТА ВИКЛИКИ В СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА МОЖЛИВИХ СЦЕНАРІЇВ ЗАХИСТУ

Ігор Доцяк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
факультет історії, політології і міжнародних відносин,
кафедра політології
вул. Шевченка, 57, 76001, м. Івано-Франківськ, Україна*

Наукова стаття присвячена аналізу регіональних аспектів та викликів в сфері інформаційної безпеки України, особливо в умовах гібридної війни. Адже інформаційна безпека не є однорідною для всіх регіонів України, а залежить від низки особливостей, таких як етнічний, мовний, культурний, релігійний, політичний та економічний склад населення, рівень медіаграмотності та критичного мислення, доступність та якість інформаційних ресурсів, вплив зовнішніх акторів. Зокрема, через відсутність наукових досліджень, які б комплексно аналізували регіональні аспекти та виклики в сфері інформаційної безпеки України, а також пропонували можливі сценарії захисту відповідно до специфіки окремих регіонів.

У статті розглядаються основні інформаційні загрози, які здійснює в першу чергу Російська Федерація, а також загрози в інформаційному просторі, що походять з угорських медіа-ресурсів. Зокрема, розглядається роль регіональних медіа в формуванні медійної картини країни.

В ході проведеного дослідження визначено рівні вразливості до інформаційних впливів, розглянуто механізми та наслідки розповсюдження російського телевізійного сигналу на прикордонних територіях, а також використання супутникового мовлення, українських операторів кабельного телебачення та регіональних телерадіокомпаній. В контексті даного дослідження приділяється увага ролі регіональних медіа в посиленні впливу зовнішніх чинників на медійну картину країни та маніпулюванні громадською думкою. Пропонується дослідити ситуацію в розрізі окремих регіонів, а також запропоновано можливі сценарії та рекомендації відповідно до специфіки окремих регіонів.

Наголошено на необхідності комплексного підходу та спільних зусиль як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях для ефективної протидії пропаганді та дезінформації та зміцнення інформаційної безпеки України.

Ключові слова: інформаційна безпека, регіональні виміри, гібридна війна, інформаційні впливи, регіональні ЗМІ, мас-медіа, інформаційна війна.

Постановка проблеми. Інформаційна безпека є одним з важливих елементів національної безпеки, особливо в умовах гібридної війни. Однак інформаційна безпека не є однорідною для всіх регіонів України, а залежить від низки особливостей, таких як етнічний, мовний, культурний, релігійний, політичний та економічний склад населення, рівень медіаграмотності та критичного мислення, доступність та якість інформаційних ресурсів, вплив зовнішніх акторів.

Такі особливості визначають різні рівні вразливості та стійкості регіонів до інформаційних загроз, а також потребують розробки та застосування адекватних та диференційованих стратегій захисту інформаційної безпеки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні відсутні наукові дослідження, які б комплексно аналізували регіональні аспекти та виклики в сфері

інформаційної безпеки України, а також пропонували можливі сценарії захисту відповідно до специфіки окремих регіонів. Тому актуальним є проведення такого аналізу та розробка рекомендацій для підвищення рівня інформаційної безпеки України в цілому та її окремих регіонів зокрема.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даного дослідження полягає в аналізі регіональних аспектів та викликів в сфері інформаційної безпеки України, а також необхідно визначити особливості та можливі сценарії захисту від інформаційних загроз.

Зокрема з поставленої мети можна виокремити такі завдання:

- 1) Розглянути основні загрози в сфері інформаційної безпеки України.
- 2) Проаналізувати регіональну специфіку та проблеми інформаційної безпеки України, враховуючи етнічний, мовний, політичний контекст.
- 3) Виявити рівні вразливості та стійкості регіонів до інформаційних загроз, а також фактори, що їх впливають.
- 4) Сформувані можливі сценарії захисту інформаційної безпеки України в цілому та надати рекомендації для підвищення рівня інформаційної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема визначення сутності, значимості та дослідження інформаційної безпеки була розглянута у працях таких вчених, як В. Виздрік, К. Долженко, Б. Кормич, М. Швець, А. Русакевич та ін. Однак, переважна більшість робіт науковців присвячені питанням забезпечення інформаційної безпеки як важливої складової національної безпеки. Наукові дослідження, які комплексно вивчають питання визначення загроз, що впливають на рівень забезпечення інформаційної безпеки регіону, у вітчизняному науковому просторі є рідкісними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційна безпека стала ключовим аспектом сучасного світу, особливо в умовах геополітичних конфліктів та напружених відносин між державами. Україна, знаходячись на перетині різних інтересів та конфліктів, зазнає значних викликів щодо забезпечення своєї інформаційної безпеки в регіональному контексті.

Розповсюдження інформаційного впливу через різноманітні засоби масової комунікації та Інтернет є ключовим аспектом регіональної інформаційної безпеки України. Цей вплив має потенціал формувати свідомість громадян як на масовому, так і на індивідуальному рівні, що визначає їхню економічну, політичну, моральну та загально-культурну поведінку. Негативні аспекти цього впливу можуть мати серйозні наслідки як для особистості, так і для держави, включаючи загрозу національній безпеці та стабільності суспільства [4].

Одним із головних викликів при розгляді даного аспекту є агресивна діяльність Російської Федерації, спрямована на дестабілізацію та підриг внутрішньої ситуації в Україні через інформаційні кампанії, кібератаки та дезінформацію.

Після Революції Гідності та зміни влади в Україні, Кремль вжив різних заходів для втручання у внутрішні справи нашої держави на суспільно-політичному рівні. Для досягнення цієї мети, він використовував повний арсенал пропаганди, політичних провокацій та дезінформації [3, с. 49]. Основним інструментом впливу на українське суспільство стало поширення сигналу російських телеканалів через супутник, особливо в інформаційному просторі Донецької та Луганської областей, де домінують російські медіа.

Російська Федерація підтримує ескалацію конфлікту перш за все в найбільш російськомовних регіонах України. Найбільший простір для своїх підступів отримала російська пропаганда у лютому 2014 року, адже український уряд після Революції Гідності не зміг ефективно протистояти інформаційній агресії з боку РФ. Слова «Крим наш» та «Донбас є і буде українським» – цього виявилось недостатньо, треба було давати конкретні дії та

роз'яснення ситуації українцям, що дало російській пропаганді широкий простір для їх інсинуацій [2, с. 146].

Одним із перших наративів, які почала використовувати пропаганда РФ, є позиція про «нелегітимність української влади» для того, щоб виправдати свою агресію проти України, таку як анексія Криму, підтримка сепаратистів на сході України та повномасштабна військова агресія. Росія намагається переконати світ, що вона захищає своїх земляків в Україні від українських «неонацистів», які прийшли до влади внаслідок «державного перевороту» [6, с. 69].

Один із основних підходів, який використовує Кремль, стосується твердження про те, що «російська меншина піддається утискам в Україні». Ця маніпуляція спрямована, перш за все на створення уявлення про те, що всі аспекти російської присутності в Україні (мова, церква, історія та культура, російська меншина, проросійські ЗМІ та політики) піддаються незаконному і примусовому вигнанню. Основна мета цього наративу полягає у створенні образу ворога та ескалації націоналістичних настроїв та території Росії. Ця стратегія призначена для підтримки російського впливу в Україні, особливо на її Півдні та Сході [2, с. 146-147].

Перед початком російської агресії, українська мова була мало поширеною в бізнес-середовищі, у державних установах та освітніх закладах. Присутність української культури в регіональному контексті була мінімальною, що створювало загрозу її зникнення. В східних та південних регіонах України українська мова потребувала захисту.

Українські прикордонні райони, що мають спільний кордон з Росією, були мало або зовсім не зв'язані з регіональними та місцевими телеканалами України до початку вторгнення сепаратистів. Крім того, у більшості з цих населених пунктів не було телевізійного сигналу національних українських каналів протягом усього часу існування української держави. Натомість, на цих територіях переважав російський телевізійний контент, який надавали федеральні та регіональні канали. Протягом усіх років незалежності України, не вдалося змінити цю ситуацію з масовим доступом до українських телеканалів через брак фінансування та політичної волі [6, с. 68-69].

Росія не тільки використовувала наявні аналогові канали, а й застосовувала цифрові технології для втручання у телевізійний простір України. Вільний частотний ресурс для цифрового телебачення у прикордонних районах вже був зайнятий, і Росія продовжувала активно використовувати ці можливості для посилення свого впливу [3, с. 51-52]. У той же час Україна не мала розробленої та дієвої інформаційної політики, спрямованої на формування потреби в європейському цивілізаційному виборі.

Країна-агресор систематично вирішувала питання про захоплення частини національного інформаційного простору України у сфері медіа. Вона активно розповсюджувала свій телевізійний сигнал на прикордонних територіях, а також використовувала супутникове мовлення, українських операторів кабельного телебачення та регіональні телерадіокомпанії. Ця співпраця з російськими каналами дозволила регіональним телекомпаніям значно посилити свою присутність у медійному просторі областей, виконавши для себе ключове завдання наситити ефір телеканалу російською телевізійною продукцією та водночас розвивати власне мовлення.

З іншого боку, регіональні телекомпанії, надаючи пріоритет своїм власним інтересам, сприяли поступовій анексії національного інформаційного простору та реалізації геополітичних амбіцій сусідньої держави щодо України взагалі та окремих її територій зокрема [8]. Це відбувалося за участю регіональних медіа, які, ігноруючи чисто українські національні інтереси, приводили до посилення впливу зовнішніх чинників на медійну картину країни та маніпулювання громадською думкою.

В одному із досліджень науковець Русиняк А.І. розглядає проблему залежності ЗМІ від політичної волі та її наслідки для інформаційної безпеки України. За даним дослідженням висвітлюються такі аспекти, як фінансова залежність редакцій, обмеження свободи слова, порушення журналістської етики, викривлення реальності, маніпуляції з громадською думкою, монополізація інформаційного простору, приховування справжніх власників ЗМІ, відсутність прозорості онлайн-видань. Таким чином, така ситуація підриває національні інтереси України та сприяє російській інформаційній агресії. Автор також пропонує дослідити ситуацію у регіонах у розрізі сходу, центру, півдня і заходу країни [5].

Про існування монополії на ринку медіа простору Донецької та Луганської областей та її вплив на інформаційну та національну безпеку України звертали увагу ще в 2016 році. Прикладом можемо навести, як один медіахолдинг, що належить бізнесмену Р. Ахметову, контролював більшість регіональних телеканалів, газет та онлайн-видань, що створював загрозу для різноманіття та об'єктивності інформації [5]. Одним із наслідків даної проблеми було те, що східні області зазнали активної російської пропаганди, яка підірвала суверенітет, територіальну цілісність та євроінтеграційні прагнення України.

Для протидії російській пропаганді та дезінформації та задля забезпечення вільного інформаційного простору та інформаційної безпеки загалом, Україні варто дотримуватись таких рекомендацій як:

- 1) підтримувати розвиток незалежних, професійних та різноманітних ЗМІ, які дотримуються журналістської етики та принципів об'єктивності, балансу та правдивості інформації;
- 2) забезпечувати прозорість власності та фінансування ЗМІ, а також відповідальність власників та редакцій за порушення законодавства та прав громадян;
- 3) сприяти підвищенню рівня медіаграмотності та критичного мислення громадян, особливо молоді, щоб вони могли розрізняти факти від дезінформації та маніпуляцій;
- 4) розробляти та впроваджувати ефективні стратегічні комунікації, які б відображали національні інтереси, цінності та ідентичність України, а також просували її позитивний імідж у світі;
- 5) підтримувати інформаційну реінтеграцію територій, які зазнали окупації та гібридної агресії, шляхом забезпечення доступу до українських ЗМІ, проведення соціальних кампаній, залучення місцевих громад та лідерів думок.

Однак російська машина пропаганди не єдина яка здійснює антиукраїнську кампанію. По іншу сторону України працює не менш ефективне «Мінправи Орбана».

Немає сумніву, що хто спостерігає за угорськими мас-медіа, погодиться, що урядові наративи точно і безперервно повторюються скрізь створює своєрідний «телевізійний марафон», який також охоплює друковані та онлайн-медіа. І звісно, що в цій побудованій медіаімперії одним із «ворогів» Угорщини, на думку угорського прем'єра, є Україна [1].

Контроль над медіапростором, який має команда Орбана в Угорщині, дає можливість переконати багатьох у правдивості будь-якої брехні. Історії про «сотні та тисячі тіл закарпатських угорців у рефрижераторах» та подібні їм наочно підтверджують це. Або ж справа про обшуки СБУ в приміщеннях декількох угорських організацій, яку місцеві ЗМІ назвали «політичним тиском на угорську громаду та її лідерство». Цю інформацію поширювали не тільки угорські ЗМІ але й регіональні мас-медіа України («Карпатський об'єктив», «Mukachevo.Net», «Голос Карпат», «Прозак.Інфо» тощо), а офіційний Будапешт у особі голови угорського міністерства закордонних справ П. Сіярто використав як привід для викликання українського дипломата і заяви про необхідність реагування на дії України від НАТО та ОБСЄ [5, с. 166].

Чи не найвпливовішим угорським онлайн-медіа Закарпаття, які фінансуються урядом Угорщини або їй належать до дружніх до нього структур є новинний портал «Карпатаїа.та» і газета «Карпатаїа». Серед українських медіа найбільш дружнім до угорської влади є обласна філія «Суспільного», яка має програми угорською мовою, проте фінансується українським урядом [9].

На Закарпатті сумнівні повідомлення про політику Угорщини щодо російської-української війни також стали основним джерелом дезінформації, але безпосередньо фейків про «військові злочини» України на Закарпатті немає. Очевидно, що це пов'язано з активною боротьбою проти російської дезінформації під час війни, яка створює загрози також для розповсюдження угорських пропандистських наративів навіть у ЗМІ, які контролює Будапешт.

Більша частина маніпулятивних наративів про війну з початку повномасштабного вторгнення, які були виявлені під час аналізу «української» вибірки, акцентували на потребі «негайно припинити вогонь і встановити мир», а також на тому, що «поставки зброї тільки продовжать і погіршать конфлікт» [9].

Таким чином, в інформаційному просторі України та в контексті інформаційної безпеки існують серйозні виклики, пов'язані з активною дезінформаційною кампанією, яка проводиться не лише російською, а й угорською сторонами. Ця діяльність спрямована на формування відповідної громадської думки та має потенційно негативний вплив на стан національної безпеки країни.

Для ефективної протидії ворожій пропаганді, Україна повинна дотримуватися вище наведених рекомендацій та співпрацювати з іншими країнами та міжнародними організаціями для виявлення та протидії дезінформації, яка походить з-за кордону [3]. Необхідно здійснювати підтримку місцевих медіа, які можуть забезпечити об'єктивне висвітлення подій у регіонах, що сприятиме розбудові локальних спільнот та підвищенню інформаційної безпеки на місцевому рівні.

Заслуговує на схвалення позиція Андрія Русиняка про те, що регіональне телебачення має формувати свою програмну політику, виходячи з тематичних принципів та реалізовувати в своїх телепередачах національні та загальнолюдські цінності. Такий підхід зробить регіональне телебачення ефективним інструментом у системі національно-патріотичного виховання, протидії антиукраїнській політиці, розвитку, захисту, повноправного функціонування української мови, культури, духовності, створення українського національного інформаційного простору [5, с. 158-162].

Такі підходи щодо діяльності місцевих мас-медіа сприятимуть зміцненню інформаційної безпеки України на регіональному рівні та дадуть можливість забезпечити більшу стійкість суспільства до зовнішніх дезінформаційних впливів.

Висновки. У сучасному світі інформаційна безпека є невід'ємною складовою національної та міжнародної безпеки, особливо в умовах геополітичних конфліктів та активної інформаційної боротьби. Україна, знаходячись на перетині різних інтересів та конфліктів, стикається зі серйозними викликами у забезпеченні своєї інформаційної безпеки на регіональному рівні. Розповсюдження інформаційного впливу через засоби масової комунікації та Інтернет має потенціал як позитивного, так і негативного впливу на суспільство. Негативний вплив зумовлений активною діяльністю з боку зовнішніх акторів, таких як Російська Федерація та Угорщина, які використовують різноманітні методи, включаючи пропаганду та дезінформацію, для розхитування суспільної стабільності в Україні.

Розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу та спільних зусиль на національному та міжнародному рівнях. Важливими напрямками діяльності є підтримка

незалежних ЗМІ, підвищення медіаграмотності громадян, забезпечення прозорості та об'єктивності медіа, а також розробка ефективних стратегій комунікації, спрямованих на відстоювання українських національних інтересів та утвердження європейських цінностей.

Запровадження таких практик сприятиме забезпеченню інформаційної безпеки та підвищенню стійкості суспільства до зовнішніх дезінформаційних впливів, зміцнюючи тим самим стабільність та безпеку країни в цілому.

Список використаної літератури

1. Європейська правда. Міністерство правди Орбана. Як працює державна машина пропаганди в Угорщині та як формується потік брехні про Україну та Захід. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/05/26/7162473/> (дата звернення: 30.01.2024).
2. Кочубей Л. Інформаційна безпека держави: інструменти захисту українського інформаційного поля (на прикладі особливостей інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному Донбасі). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 3. С. 145–164.
3. Кочубей Л. Особливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. № 3 (89), трав. черв. С. 44–70.
4. Леоненко Н. А., Поступна О. В. Інформаційна безпека України : механізми, сучасні виклики та загрози в умовах інформаційного глобалізму. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration*. 2022. Issue 2(17)2022. URL: <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2022-2-14> (дата звернення: 30.01.2024).
5. Русиняк А. І. Регіональні ЗМІ в політичній системі України: політологічний аналіз : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Івано-Франківськ, 2021. 253 с.
6. Соломін Є. Інформаційна безпека України: від анексії до концепції через війну на сході. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. № 15. С. 68–72.
7. Marchenko K., Oryshaka O. Information Security of Human Life and Society in Conditions of War. *Central Ukrainian Scientific Bulletin. Technical Sciences*. 2023. Vol. 1, no. 7(38). P. 16–21. URL: [https://doi.org/10.32515/2664-262x.2023.7\(38\).1.16-21](https://doi.org/10.32515/2664-262x.2023.7(38).1.16-21) (date of access: 30.01.2024).
8. Solomin Y. Інформаційна безпека в умовах війни та втручань у медіасередовище. *State and Regions. Series: Social Communications*. 2023. № 2(54). С. 40. URL: [https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.2\(54\).5](https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.2(54).5) (дата звернення: 30.01.2024).
9. The Orbán regime's influence on the Hungarian minority communities' public discourse in Romania, Serbia, Slovakia and Ukraine. *Media hegemony and the export of disinformation across the border*. URL: https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/DisinfoHunfluence_Study_20231219.pdf (date of access: 30.01.2024).

REGIONAL ASPECTS AND CHALLENGES IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY OF UKRAINE: ANALYSIS OF FEATURES AND POSSIBLE PROTECTION SCENARIOS

Ihor Dotsiak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of History, Political science and International Relations,
Department of Political Science
Shevchenko str., 57, 76001, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

This research article is devoted to the analysis of regional aspects and challenges in the field of information security of Ukraine, especially in the context of hybrid warfare. After all, information security is not homogeneous for all regions of Ukraine, but depends on a number of features, such as ethnic, linguistic, cultural, religious, political and economic composition of the population, the level of media literacy and critical thinking, accessibility and quality of information resources, and the influence of external actors. In particular, due to the lack of scientific research that would comprehensively analyse regional aspects and challenges in the field of information security of Ukraine, as well as offer possible protection scenarios in accordance with the specifics of individual regions.

The article examines the main information threats, primarily from the Russian Federation, as well as threats in the information space originating from Hungarian media resources. In particular, the role of regional media in shaping the media picture of the country is considered.

The study determines the levels of vulnerability to information influences, examines the mechanisms and consequences of the spread of the Russian television signal in the border areas, as well as the use of satellite broadcasting, Ukrainian cable TV operators and regional television and radio companies. In the context of this study, attention is paid to the role of regional media in strengthening the influence of external factors on the country's media picture and manipulating public opinion. It is proposed to examine the situation in the context of individual regions, and offers possible scenarios and recommendations in accordance with the specifics of individual regions.

The author emphasises the need for a comprehensive approach and joint efforts at both the domestic and international levels to effectively counter propaganda and disinformation and strengthen Ukraine's information security.

Key words: information security, regional dimensions, hybrid warfare, information influences, regional media, mass media, information warfare.

УДК 32:339.92 (474)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.35>

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПТУ «ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ»: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Тарас Захаров

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
кафедра політичних наук
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна
ORCID: 0009-0006-8522-0310*

У статті розглядаються еволюція та основні теоретичні підходи до сутності поняття «інституційна спроможність», аналізується його взаємозв'язок і відмінність з інституційною ефективністю, стабільністю, виокремлюються основні ознаки даного поняття, з'ясовується доцільність їхнього застосування в умовах євроінтеграційних процесів.

Вказується, що формальне визначення інституційної спроможності як належної реалізації своїх функцій, легітимного правління на основі певних процедур розширюється з ускладненням політичних відносин і нині передбачає багаторівневість та різні вектори спрямованості, не лише в державній сфері, але й громадській і приватній. Це спонукає до пошуку не лише юридичних, але й політичних, економічних, світоглядних механізмів забезпечення інституційної спроможності.

Виокремлюються особливості спроможності політичних інститутів в умовах трансформації та гібридності політичного режиму, що зумовлюють її розуміння як здатність формальних демократичних правил конкурувати з авторитарними практиками. Зазначається, що з наростанням кризових явищ інституційна спроможність залежить від гнучкості та адаптивності політичних інститутів, що дає змогу зберігати системні характеристики попри зовнішні виклики, запобігати гострим конфліктам.

Доводиться, що євроінтеграційні прагнення України стимулюють до імплементації європейських цінностей, зокрема розуміння інституційної спроможності як наявності умов для реалізації принципів відкритості політичної системи і рівноправності всіх учасників суспільних процесів. Проте, інтеграція до ЄС є водночас і можливістю, і викликом для інституційної спроможності політичної системи України, тому концепт «інституційна спроможність» має бути адаптованим до сучасних умов.

Обґрунтовано необхідність ширшого бачення інституційної спроможності для вітчизняної політичної науки і практики як здатності забезпечувати ефективне функціонування політичної системи як цілісного організму на різних рівнях і галузях, забезпечувати баланс інтересів різних соціальних груп, поєднувати сталість розвитку та динаміку.

Ключові слова: інституційна спроможність, інституційна ефективність, стабільність політичної системи, інтеграційні процеси, Європейський Союз, трансформаційні політичні системи.

Україна впевнено крокує до членства у Європейському Союзі, проголосивши євроінтеграцію основним вектором зовнішньої політики. Реалізація цієї мети на практиці означає адаптацію вітчизняної інституційної системи до європейських стандартів. Тому законірно виникає питання про спроможність інститутів ефективно виконувати свої функції у інтеграційних процесах, адже в ідеалі інститути формуються на основі вже існуючих норм та цінностей.

Крім того, цінності ЄС нині переживають трансформацію під впливом глобальних викликів і загроз, що унеможливають реалізацію класичних принципів ліберальної демократії. На практиці класичні національні та міжнародні інститути виявляються

неспроможними реагувати на кризові явища та вирішити наявні проблеми розвитку людства. Тому і на теренах західного світу інституційна спроможність набуває нових сенсів і трактувань.

У науковій літературі ґрунтовно розглядається визначення концепту «інституційна спроможність» як в класичному ліберальному сенсі [1–2], так і у сучасних теоріях зарубіжних авторів [3–4]. Низка дефініцій інституційної спроможності міститься у працях вітчизняних дослідників [5–7]. Проте, це поняття досі не набуло термінологічної визначеності у зв'язку з високою динамікою розвитку самих інститутів.

Тобто, виникає об'єктивна необхідність аналізу поняття, ознак та особливостей інституційної спроможності у сучасних умовах, а метою статті є переосмислення концепту «інституційна спроможність» та його адаптація до викликів євроінтеграційних процесів і політики розширення ЄС.

Для досягнення цієї мети доцільно застосувати історичний аналіз для з'ясування тенденцій еволюції поняття інституційної спроможності, порівняльний метод для зіставлення класичних і сучасних дефініцій, виокремлення загальних і специфічних ознак, а також прогнозування та теоретичне моделювання для визначення ризиків інституційній спроможності української політичної системи у процесах євроінтеграції.

Отже, насамперед, необхідно звернутися до витоків поняття «інституційна спроможність». Історично інститути розглядалися як об'єктивні природні регулятори поведінки в різних сферах суспільного життя. Тобто, йдеться про те, що інститути будуть ефективними лише за умови їх відповідності соціально-економічному і духовному контексту будь-якого суспільства.

Безумовно, важливий внесок у розробку концепту «інституційна спроможність» належить представникам неінституціоналізму. Вони розуміли її як здатність обмежувати та регулювати людську поведінку в умовах динамічного середовища. Згідно з таким визначенням спроможні інститути водночас втілюють стабільність та здатність трансформуватись залежно від ситуації і очікувань громадян [10, с. 21–22].

Проте, у вітчизняному контексті така дефініція виявляється суперечливою з огляду на наявність авторитарних практик та необхідності проектувати інститути без відповідних соціальних відносин і цінностей. Тобто, інституційна спроможність не тотожна стабільності, оскільки у ситуації з докорінною зміною політичних відносин і цінностей старі інститути можуть бути перешкодою для ефективного функціонування суспільства в нових умовах.

Представники системної теорії [9] розглядали інституційну спроможність як здатність підтримувати цілісність системи, частково трансформуючи окремі взаємозв'язки, складові та їхні функції. Такий підхід цікавий в контексті цього дослідження, оскільки він вказує на об'єктивне прагнення інститутів до збереження рівноваги у суспільстві, попри необхідність постійного саморозвитку.

У сучасному науковому дискурсі розробка поняття інституційна спроможність (institutional capacity) ґрунтовно здійснюється в англійській літературі як здатність вирішувати суперечності та ухвалювати рішення [4].

Часто термін «інституційна спроможність» вживають у широкому розумінні: як синонім ефективного та організованого управління, здатності виконувати власні основні функції, зокрема гарантувати безпеку, порядок, справедливість, дотримання прав і свобод, а також соціальних благ своїх громадян [10, с. 266]. Однак, таке визначення потребує уточнення і конкретизації в контексті можливості її вимірювання і виключення суб'єктивних, а іноді й маніпулятивних тверджень щодо спроможності реальних політичних інститутів.

Низка зарубіжних науковців, розробляючи концепцію інституційної спроможності використовують синонімічні поняття. Наприклад, А. Сен вказує на її здатність створювати умови і можливості для реалізації інтересів і потреб особистості [1]. Ф. Фукуяма розглядав у своїх працях інституційну якість, що похідна від соціального капіталу [2]. Однак, представлена ними ліберальна модель інституційної спроможності стикнулася з викликами, які зумовлюють необхідність переосмислення основних принципів інституційної спроможності.

В контексті теорії менеджменту інституційної спроможність розглядається як компетентність та здатність досягати результатів діяльності. Останні можуть бути критерієм спроможності. Проте, варто пам'ятати, що реалізація державної політики залежить від низки чинників, зокрема і об'єктивних. Тому Дж. Бат пропонує розглядати інституційну спроможність радше як процес і вказує на такі його показники як оцінка та врахування нових соціально-економічних реалій у процесі ухвалення рішень, використання сучасних форм і методів взаємодії, обґрунтованість збору, оперативність обробки й обміну інформацією, відкриття нових каналів інформації [3].

Нові підходи до інституційної спроможності виникають у ході вивчення нестабільних політичних систем. Вони розглядають спроможність на основі вимірювання рівня довіри до них, оскільки спроможні уряди сприяють сприйняттю легітимності, тоді як погана інституційна ефективність знижує ступінь довіри людей до свого уряду [11].

Дослідники стверджують, що створення спроможності для колективних дій у динамічному, розосередженому контексті влади є складним завданням, зважаючи на темпи економічного розвитку, соціально-культурні зміни. Вони урізноманітнюють спосіб життя, динаміку життєвого циклу, породжують нові вимоги до влади, змінюють конфігурацію цінностей. Тому і сучасні інститути складну взаємодію багатьох сил, пристосовуються у відповідь на складні ситуації [12].

Такі визначення є доволі релевантними до українського досвіду з огляду на високий рівень конфліктності українського суспільства та низький рівень легітимності влади. Але слід зауважити, що ці атрибути спроможності є доволі нестійкими, залежними від інформаційних повідомлень у медіа, що часто є популістськими, сфабрикованими, а нині – можуть бути результатом ворожої пропаганди.

Також, необхідно зазначити, що вітчизняні науковці пропонують тлумачити спроможність як «сукупність організаційних та технічних можливостей, взаємовідносин та цінностей, що дозволяють країнам, організаціям, групам осіб та окремим громадянам на будь-якому суспільно-політичному рівні виконувати функції та досягати визначених цілей розвитку протягом певного часу» [6, с. 267]. Н. Колісніченко справедливо зазначає, що «обов'язковою умовою розвитку спроможностей є наявність необхідних ресурсів (матеріальних і нематеріальних активів, людських здібностей, злагоджених організаційних процесів, інформації, знань тощо), що контролюються інституцією і дозволяють їй впроваджувати спрямовані на підвищення раціональності й ефективності їх діяльності» [6, с. 267].

Отже, загалом, у вітчизняному науковому дискурсі переважає розуміння інституційної спроможності як здатності політичного інституту виконувати свої функції через забезпечення належного рівня процесів, організації та ресурсів відповідної інституції [13, с. 3]. Тобто, йдеться про спроможність конкретного політичного інституту, а тому визначення потребує доповнення на системному рівні.

Часто у наукових дослідженнях йдеться про спроможність саме державних інститутів. У цьому випадку, інституційна спроможність держави розглядається крізь призму конституційних принципів. Вона розуміється як здатність приймати компетентні рішення відповідно до нормативно-правових документів і процедур, що передбачають конкретний

алгоритм втілення владних рішень. Традиційно в умовах демократії правовими вимогами до інституційної спроможності є наявність механізмів артикуляції інтересів громадян, пошуку балансу інтересів більшості і меншості та визначення загроз, обґрунтованості рішень і можливості їх оскарження в судовому порядку, підзвітність і підконтрольність уряду [14, с. 82].

В контексті євроінтеграційних прагнень України, формальні ознаки інституційної спроможності можна було б розширити на основі Копенгагенських критеріїв та розуміти завершення інституціоналізації вітчизняної політичної системи як процес імплементації українського законодавства до вимог ЄС.

Протягом всіх етапів євроінтеграції України було вироблено чимало рекомендацій щодо посилення інституційної спроможності конкретних політичних органів. Так, у «Меморандумі про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності» викладено очікування європейських партнерів щодо забезпечення ефективного виконання конституційних функцій парламентом України, а саме контролюючої, представницької та законодавчої. Цьому мають сприяти: підвищення прозорості, якості, ефективності, та відкритості в процесі діяльності Верховної Ради України, налагодження ефективного діалогу між опозицією та більшістю, також між комітетами парламенту, налагодження й розширення діалогу між Верховною Радою України та громадськістю, засобами масової інформації та іншими суб'єктами інформаційного простору. Також у документі містяться рекомендації щодо реформування апарату Верховної Ради до сучасного рівня парламентаризму [15, с. 26].

Вочевидь, таке визначення має безпосередній зв'язок із завершенням демократизації вітчизняних політичних інститутів, не лише визнання, але й реалізації базових цінностей європейської спільноти, зокрема дотримання прав людини (повага до меншин, людської гідності, рівність), забезпечення верховенства права. У цьому контексті зобов'язання Україною в процесі євроінтеграції є стимулом посилення інституційної спроможності, оскільки передбачає проведення низки демократичних реформ органів публічної влади на основі Копенгагенських критеріїв, які серед іншого вимагає формування стабільних інституцій.

Попри те, що таке визначення окреслює мінімальні атрибути спроможності, юридичне поняття про інституційну спроможність держави не є достатнім для сучасних політичних реалій. По-перше, як доводять попередні етапи державного будівництва, формальні конституційні ознаки можуть вступати у суперечність з неформальними практиками і залишатись лише деклараціями. По-друге, проголошені у нормативних документах принципи потребують значних і різноманітних ресурсів втілення в життя. По-третє, не всі суспільні процеси можуть бути регульовані державою. Якщо йдеться про громадський та приватний сектор, державні інститути можуть лише ініціювати співпрацю або програми розвитку, однак, не здатні впливати на об'єктивно зумовлені явища та глобальні тенденції.

Особливо показовим прикладом у цьому випадку є економічний розвиток. Сприятливий інвестиційний клімат, високий рівень життя населення, визначене місце у світовому розподілі праці тощо є важливими атрибутами політичної інституційної спроможності. Водночас, поточна політика розширення ЄС стикається з низкою нових викликів, сумісних, насамперед, з економічною сферою життя суспільства.

Так, провідні філософські засади корисності, економічної вигідності, що лежать в основі поступу європейського ринку, вступають у суперечність з цінностями демократичними цінностями ЄС. Адже, ні санкції проти країни агресора, ні прискорений вступ України до Європейського Союзу не є економічно виправданими, але виражають стійкість

західного світу у протидії авторитарним і мілітаристським загрозам. Поширення популістами тез про збитковість підтримки України, недоцільність її інтеграції до ЄС може стати випробуванням для інституційної спроможності політичних систем. І хоча результати соціологічних опитувань свідчать: частка тих респондентів, що підтримують вступ України до ЄС, перевищує кількість противників [16].

Проте, експертне середовище ЄС чітко усвідомлює, що вступ України до ЄС неминуче призведе до необхідності інституційних змін, а відповідно – збільшення витрат. Тому ймовірність використання у виборчих та медіа кампаніях риторики щодо економічних загроз євроінтеграції України також доволі висока, особливо для сусідніх Угорщини та Польщі, громадяни яких побоюються конкуренції з боку України в аграрному секторі [16].

Зокрема, постає потреба переосмислення процедури ухвалення рішень. Під сумнів нині ставиться можливість консенсусу і одноголосних рішень, оскільки на практиці такі рішення виявляються надто затягнутими в часі (як у випадку з наданням військової допомоги Україні). Також дедалі більшого впливу набувають ірраціональні емоційні фактори сучасних політичних процесів.

Тобто, політика розширення ЄС є випробуванням як інституційної спроможності самих структур Європейського Союзу, так і національних органів, оскільки вимагають тектонічних змін з обох боків. Тому варто зупинитися на її визначенні у документах Європейської Комісії. Здебільшого, цей термін вживається у загальному сенсі як здатності інституцій діяти більш ефективно і результативно [17].

З іншого боку слід визнати, що навіть у царині ратифікації міжнародних договорів процес не є завершеним і часто має ситуативний безсистемний характер. Так, за офіційним повідомленням парламентського Комітету з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду 21 серпня 2024 року обумовлена тим, що головний міжнародно-правовий інструмент на шляху до притягнення до відповідальності російських воєнних злочинців є Міжнародний кримінальний суд [18].

Крім того, як політична практика, так і аналіз аналітичних матеріалів та звітів неурядових організацій свідчить про низку суперечностей у імplementації законодавства до вимог ЄС, зокрема, недостатня кваліфікація керівних кадрів відповідальних органів державної влади, нестача фінансових ресурсів, необхідність залучення експертної підтримки в рамках міжнародної технічної допомоги [19, с. 89]. Серйозним викликом інституційній спроможності держави є нездатність протидіяти корупції. Ці суперечності свідчать про те, що євроінтеграція є й викликом інституційній спроможності політичної системи України.

Слід зауважити, що в умовах прискореної інтеграції України до ЄС особливої уваги потребує питання інституційної спроможності економічної сфери і здатності політичних інститутів підтримувати стійкий економічний розвиток. Практика зрощення політичної еліти та великого бізнесу, недостатній вплив на суспільні процеси приватного сектору вказує на нездатність самостійного регулювання, особливо в умовах кризи. Стикнувшись з новими правилами і стандартами підприємницької діяльності, аграрної політики, природокористування тощо українська економіка може виявитись недостатньо конкурентоспроможною. Це знизить підтримку ідей євроінтеграції в суспільстві, а значить і рівень легітимності політичних інститутів. Тому варто вже сьогодні поглиблювати розробку питання інституційної спроможності політичної системи в економічних аспектах.

Таким чином, розуміння інституційної спроможності як здатності ефективно виконувати свої функції має бути розширене. Воно має врахувати наявність різних рівнів політики та політичних акторів, отже, бути системним і багаторівневим концептом. Посилення

інституційної спроможності ймовірно відбуватиметься як на локальному рівні конкретних організацій, так і на рівні всього європейського регіону.

Трансформаційний характер політичної системи стоїть на заваді оцінки інституційної спроможності в контексті здатності обмежувати і вкорити поведінку громадян, оскільки демократичні норми вступають у суперечність з авторитарними традиціями. Проте, з огляду на європейські цінності мірилом ефективності інститутів може бути демократичний вектор розвитку. В даному випадку розуміється про відкритість політичних інститутів, їх потенціал до забезпечення провідних демократичних принципів.

В умовах глобальної турбулентності світу інституційна спроможність означає можливість динамічно розвиватись, адаптуватись до викликів без значних зрушень в системі політичних інститутів. Ця особливість спроможності передбачає наявність інституціоналізованих механізмів артикуляції інтересів та вирішення конфліктів раціональним конвенційним шляхом.

Євроінтеграційний фактор стимулюватиме подальшу трансформацію розуміння інституційної спроможності як здатність не лише імплементувати норми ЄС до вітчизняного законодавства, але й сприяти їхньому вкоріненню у суспільній свідомості, реалізувати їх на практиці, зберегти сталий розвиток суспільства, а також зберегти стійкість до конкурентного середовища. Особливої уваги потребує здатність політичних інститутів регулювати економічні процеси, оскільки вони є чинником наявності ресурсів підтримки інституційної спроможності та легітимності політичної системи загалом.

З огляду на це подальшого дослідження потребує інституційна спроможність у підтримці сприятливого інвестиційного клімату, соціального партнерства держави і бізнесу, створення гарантій для рівноправної підприємницької діяльності тощо.

Список використаної літератури

1. Sen A.K. *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press, 1999. 366 P.
2. Fukuyama F. *The great disruption: human nature and the reconstitution of social order*. New York: The free press, 1999. 354 p.
3. Bhatt G. D. A resource-based perspective of developing organizational capabilities for business transformation. *Knowledge and process management*. 2000. Vol. 7. № 2. P. 119-129.
4. Blomquist W., Ostrom E. Institutional capacity and the resolution of a commons dilemma. *Review of Policy Research*, 1985, №5(2), 383-394.
5. Петренко К. Особливості інституційної спроможності громадських об'єднань в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 376-388.
6. Колісниченко Н., Войновський М. Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015. Вип. 16. С. 296-309.
7. Зубко Г. Ю. Розвиток інституційної спроможності держави у сфері безпеки та стійкості життєво важливої інфраструктури. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 2 (27). Т. 2. 2019. С. 9-14.
8. March J. G., Olsen J. P., *The New Institutionalism: Organisational Factors In Political Life*. *American Political Science Review*. Vol. 78. 1984. p. 738-749.
9. Deutsch Karl W. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. Free Press of Glencoe, 1963. 316 p.
10. Користін О. Щодо змісту терміну «інституційна спроможність» в системі безпеки. *Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: матеріали наук.-практ. круглого столу* (Київ, 26 верес. 2023) / [Редкол.: Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 266-268.

11. Hutchison M. L., Johnson K. Capacity to trust? Institutional capacity, conflict, and political trust in Africa, 2000–2005. *Journal of Peace Research*, 2011. №48(6), P. 737-752.
12. Healey P., Cars G., Madanipour A., De Magalhaes C. . Transforming governance, institutional analysis and institutional capacity. *Urban governance, institutional capacity and social milieux*. 2017. P. 6-28.
13. Рось О. Г. Поняття та сутність нормативно-правового забезпечення інституційної спроможності представницьких органів місцевого самоврядування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. №18. С. 97-100.
14. Купіна Л.Ф. Інституційна спроможність влади у визнанні базових цінностей ЄС: виклики сьогодення. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи*: [Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р.]. С. 82-85.
15. Гребенюк Д. О. Співпраця Європейського Парламенту з Верховною Радою України: нормативно-правова база, цілі та євроінтеграція. *Шістдесят четверті економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Львів, 27-28 квітня 2022 р.)*. Львів, 2022. С. 24-28.
16. Астрід П. О. Як держави Євросоюзу ставляться до розширення ЄС? DW. 15 грудня 2023 р. <https://www.dw.com/uk/ak-derzavi-evrosouzu-stavlatsa-do-rozsirennja-es/a-67723628>
17. Guidance Document on Indicators of Public Administration Capacity Building. European Commission. 2014. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=14144&langId=en>
18. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 21 серпня 2024. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html>
19. Головка А. Інституційна спроможність як умова стійкості та розвитку України. *VIII Міжнародна науково-практична конференція: «Україна – Європейський Союз: формат розвитку відносин у контексті російськоукраїнської війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій»*. Ужгород, 2023. С. 87-89.

REVISION OF THE CONCEPT "INSTITUTIONAL CAPACITY": THE EUROPEAN INTEGRATION ASPECT

Taras Zakharov

*Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov,
Department of Political Sciences
Pyrogova Str., 9, 02000, Kyiv, Ukraine*

The article examines the evolution and main theoretical approaches to the essence of the concept of "institutional capacity", analyzes its interrelationship and difference with institutional efficiency, stability, highlights the main features of this concept, finds out the expediency of their application in the conditions of European integration processes.

It is indicated that the formal definition of institutional capacity as the proper implementation of its functions, legitimate governance based on certain procedures is expanding with the complication of political relations and now involves multi-levels and different vectors of orientation, not only in the state sphere, but also in the public and private. This prompts the search for not only legal, but also political, economic, and ideological mechanisms for ensuring institutional capacity.

The peculiarities of the capacity of political institutions in the conditions of transformation and hybridity of the political regime are highlighted, which determine its understanding as the ability of formal democratic rules to compete with authoritarian practices. It is noted that with the growth of crisis phenomena, institutional capacity depends on the flexibility and adaptability of political

institutions, which makes it possible to preserve system characteristics despite external challenges and prevent acute conflicts.

It is proven that Ukraine's European integration aspirations stimulate the implementation of European values, in particular, the understanding of institutional capacity as the presence of conditions for the realizing the principles of openness of the political system and equality of all participants in social processes. However, integration into the EU is both an opportunity and a challenge for the institutional capacity of the political system of Ukraine, therefore the concept of "institutional capacity" must be adapted to modern conditions.

The need for a broader vision of institutional capacity for domestic political science and practice as the ability to ensure the effective functioning of the political system as a whole organism at different levels and branches, to ensure the balance of the interests of various social groups, and to combine the sustainability of development and dynamics is substantiated.

Key words: institutional capacity, institutional efficiency, political system stability, integration processes, European Union, transformative political systems.

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.36>

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ НАТО В ГАЛУЗІ ОБОРОННИХ ІННОВАЦІЙ

Ольга Івасечко, Романна Гасин

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

У статті акцентовано увагу на міжнародній співпраці НАТО у галузі оборонних інновацій. Охарактеризовано зміст інноваційних проєктів Альянсу, зокрема Акселератора оборонних інновацій для Північної Атлантики (DIANA) та Інноваційного фонду НАТО (NIF), що забезпечують пріоритетний розвиток технологій Альянсу через тісну співпрацю з комерційним сектором, венчурними фондами та, передбачають підтримку стартапів на початковому етапі. Особливу увагу сфокусовано на співпраці Альянсу з Європейським Союзом у галузі оборонних інновацій, який активно розвиває промислово-оборонну стратегію (EDIS), включаючи створення першого Центру оборонних інновацій ЄС (HEDI). Визначено, що Спільні декларації НАТО і ЄС, укладені у 2016, 2018 та 2023 роках, відіграють ключову роль у стандартизації вимог, технологічних інноваціях та підготовці персоналу, що створює єдині підходи до забезпечення безпеки в кіберпросторі. З'ясовано, що кібербезпека та кіберзахист набули вагомого значення для співпраці між НАТО, ЄС і Україною, особливо в умовах російської агресії. Досліджено активну кібернаступальну стратегію України, реалізовану через платформу BRAVE1, яка сприяє розробці нових технологій для боротьби з FPV-зброєю та розвідувальними дронами. Проаналізовано такі проєкти як UNITED24 та «Армія дронів», які значно посилюють обороноздатність України і підкреслюють важливість координації з країнами НАТО для забезпечення ефективної протидії агресії. Визначено роль ініціативи «коаліція дронів», що отримала активну підтримку від дев'яти членів Альянсу, у зміцненні оборонних можливостей України. Досліджено створення Офісу оборонних інновацій у Києві, що слугує важливим елементом для поглиблення співпраці між НАТО, ЄС та Україною, сприяючи інтеграції новітніх технологій у сфері оборони і забезпечуючи відповідь на сучасні виклики безпеки. Підкреслено значення спільних ініціатив НАТО і України, міжнародної координації та обміну знаннями для посилення оборонних можливостей і адаптації до нових загроз.

Ключові слова: НАТО, ЄС, інноваційні технології, DIANA, NIF, HEDI, EDIS, Україна, російська агресія, оборона.

Актуальність дослідження. У час стрімкого технологічного прогресу ландшафт глобальної безпеки зазнає глибокої трансформації. Такі технології, як штучний інтелект (ШІ), автономні системи і квантові технології не лише змінюють світ, а й кидають виклик традиційним парадигмам оборони і безпеки. У цьому контексті НАТО та ЄС опинились на критично важливому етапі, вимушені адаптуватись до мінливого технологічного середовища задля ефективної протидії новим загрозам і використанню нових можливостей.

Особливу актуальність це дослідження набуває для України, яка зіткнулася з повномасштабним збройним вторгненням росії у 2022 році. З часу анексії Криму росією у 2014 році, НАТО і ЄС переглянули свої підходи до безпекових викликів, приділяючи особливу увагу інноваційним технологіям і зміцненню партнерства в галузі оборони. В умовах сучасної війни оборонні технології можуть вирішувати хід бойових дій, і тому дослідження цих технологій та можливості співпраці України з ЄС та НАТО вкрай важливе для нашої держави, оскільки розуміння їхнього потенціалу та ризиків дозволить ефективніше

захищати свої інтереси, зміцнити оборонні зусилля та посилити свій вплив у боротьбі з агресією, що загрожує як національній, так і глобальній безпеці.

Метою статті є: дослідити особливості міжнародної співпраці НАТО у галузі оборонних інновацій.

Джерельною базою цього дослідження стали праці як зарубіжних дослідників Дж. Джіла [18], Р. Рікарта [21], так і українських авторів А. Козляка, П. Лідена [6], М. Федорова [8], Г. Шелест, В. Омелянка [22], що дали можливість всебічно розкрити сутність, передумови та ключові аспекти міжнародної співпраці НАТО в галузі оборонних інновацій. Основну частину досліджень містять саме офіційні сайти організацій, ініціатив та країн. Як приклад, Урядовий портал України містить актуальну інформацію щодо інновацій у сфері оборони ЄС [2] та НАТО [9-10]. В той же час, вивчення веб-сторінки Центру оборонних інновацій ЄС (HEDI) дало шанс детально проаналізувати особливості діяльності програми ЄС [19]. Окрім цього, значну роль у нашому дослідженні відіграли матеріали українських ЗМІ [1; 7; 12; 23].

На сьогодні Північноатлантичний альянс активно впроваджує ініціативи, спрямовані на розвиток технологій для забезпечення глобальної безпеки. Інновації у галузі оборони віддавна посідали особливе місце в НАТО, однак в Новій Стратегічній концепції 2022 року підкреслюється їхня роль у забезпеченні технологічної переваги та адаптації до нових викликів. Ця концепція акцентує увагу на нових і проривних технологіях (EDT), на технологічній перевазі та адаптації до нових викликів, охоплюючи інновації, зміну клімату, захист критичної інфраструктури та гібридні загрози.

Акселератор оборонних інновацій для Північної Атлантики (DIANA) та Інноваційний фонд НАТО (NIF) у 2023 році стали ключовими механізмами сприяння трансатлантичній співпраці та інвестицій у розвиток високих технологій для оборони та безпеки [17]. DIANA має на меті зробити технології пріоритетом НАТО, тісніше співпрацюючи з комерційним сектором через венчурні фонди, стартапи і фірми, що займаються глибокими технологіями, і підтримуючи трансформацію стартапів на ранніх стадіях у більш зрілі компанії для оборонного ринку. NIF, який є першим у світі багатостороннім фондом, покликаний залучати і підтримувати інвестиції з боку держав-членів Альянсу в тих сферах політики, де тривалий час вихід на ринок і високі ризики капіталу ускладнюють залучення коштів силами окремих держав [20].

Ініціативи Північноатлантичного Альянсу DIANA і NIF, мають на меті підвищити захист Організації та впроваджувати інновації у галузі оборони як відповідь на технологічні виклики. Такі ініціативи відображають прагнення Альянсу залишатися на передовій технологічного прогресу. Стратегічна концепція НАТО 2022 року чітко підкреслює це прагнення, акцентуючи на глобальних загрозах [21].

Оборонна співпраця НАТО у галузі оборонних інновацій вибудовується не лише за участі держав-членів Альянсу, але й через залучення міжнародних організацій та країн-партнерів. Особливу увагу тут потрібно звернути на відносини ЄС-НАТО, які стрімко вибудовуються та розвиваються, особливо з 2014 року, через загострення відносин з росією. Власне тоді відбулася переоцінка безпекових принципів обох організацій і акценту на поглибленні партнерства, адаптивності та інноваціях. У той же час, актуальність питання безпеки у європейському регіоні значно посилювалося саме з 24 лютого 2022 року, коли російська федерація розв'язала повномасштабну війну проти України.

Вагомим досягненням ЄС у галузі оборонних інновацій стало створення Центру оборонних інновацій ЄС (HEDI) в 2022 році за ініціативою Франції. Центр оборонних інновацій створено у межах Європейського оборонного агентства (EDA). Слід відзначити, що Центр функціонує як форум для підтримки співпраці між державами-членами

ЄС у галузі оборонних інновацій, забезпечуючи відповідність до ініціатив Європейської Комісії, зокрема, схеми оборонних інновацій ЄС, а також узгодженість з інноваційними зусиллями НАТО та інших організацій, що займаються оборонними інноваціями у межах ЄС [19]. Проте різні підходи до фінансування свідчать про нерівномірну готовність до розвитку інновацій: у ЄС лише 33% бюджету йде на оборонні інновації, а досліджень та розробок лише від 4% до 8%. Програма оборонних інновацій ЄС передбачає 2 мільярди євро до 2027 року. Співпраця між НАТО і ЄС важлива для ефективного управління комерційною експертизою у конкурентному середовищі [21].

Доцільно відзначити у цьому контексті і Європейську оборонно-промислову стратегію (European Defence Industrial Strategy) – першу в історії ЄС, яка визначає бачення європейської оборонно-промислової політики на період до 2035 року. Стратегію репрезентовано 5 березня 2024 р. і включає такі дії: посилення Європейської оборонної технологічної і промислової бази; більш тісна співпраця і європейські інвестиції з боку держав-членів; покращення реагування європейської оборонної промисловості за будь-яких обставин і часових горизонтів; оборонна готовність, і навіть в усіх політиках ЄС; об'єднання зусиль з односторонніми і міжнародними партнерами [23].

НАТО і ЄС попри все продовжують спільно розвивати оборонні інновації за допомогою нових технологій для підтримки розвитку оборонних технологій серед членів і союзників Альянсу. З боку ЄС його новим активним інструментом інновацій залишається HEDI, а для НАТО – DIANA (Акселератор оборонних інновацій НАТО для Північної Атлантики) та NIF (Інноваційний фонд НАТО) [18].

Сьогодні кібербезпека і кіберзахист відіграють вагомe значення для співпраці між НАТО та ЄС у галузі оборонних інновацій. Позиція ЄС є такою, що кіберпростір – це сфера військових операцій. Відтак, це спонукає обидві організації посилювати співпрацю задля протидії гібридним загрозам. Як наслідок були укладено цілий ряд Спільних декларацій у 2016, 2018 та 2023 роках, які узгоджують стандарти, технологічні інновації та підготовку персоналу, як приклад, через навчання Cyber Coalition і Cyber Europe. ЄС і НАТО також обмінюються інформацією про кібератаки і протидіють поширенню дезінформації [20].

У третій Спільній декларації 2023 року акцентується на важливості стійкості та захисту критичної інфраструктури і проривних технологій. Проте декларація не містить чіткої дорожньої карти чи термінів імплементації. Незважаючи на це, була створена робоча група з питань стійкості критичної інфраструктури за підтримки НАТО і ЄС. У липні 2023 року опубліковано звіт, що підкреслює важливість захисту критичної інфраструктури в умовах російської агресії та атаки на ці об'єкти. Звіт вказує на потребу в оцінці загроз, поліпшенні діалогу про стійкість і обміні найкращими практиками в кібернетичній політиці [20].

Мадридський саміт НАТО, що відбувся в червні 2022 року, мав особливе значення для впровадженні інноваційних у галузі оборони. Нова стратегічна концепція саміту НАТО визначила росію як найбільшу загрозу для безпеки Альянсу, а інтеграцію України до НАТО і безпеку в Чорноморському регіоні як ключові пріоритети. У довгостроковій перспективі лідери НАТО зобов'язалися підтримувати Україну в переході на сучасне обладнання та стандарти Альянсу. На саміті також обговорено стратегію нових і революційних технологій (EDT) 2021 року, визначивши EDT як пріоритетні напрямки. Цей саміт підкреслив важливість і незмінну підтримку НАТО для України у боротьбі з російською агресією, а також прагнення використовувати нові інноваційні можливості в оборонній сфері [6].

У 2023 році підписано угоду про приєднання України до Об'єднаного центру передового досвіду НАТО з кіберзахисту, залучення до найбільших світових кібернавчань Locked

Shields та «Схрещені мечі – 2023» разом з Дорожньою картою співробітництва – свідчать про активне інтегрування України в ініціативи НАТО [20].

Варто зазначити, що 28 квітня 2023 року заступник Міністра оборони України Володимир Гаврилов і помічник Генерального секретаря НАТО Девід Ван Вілем обговорили співпрацю в інноваційних проектах і залучення українських стартапів. Також було досягнуто домовленості про продовження діалогу та можливе залучення України до Акселератора оборонних інновацій НАТО (DIANA) [10].

Наприкінці травня 2023 року Україна і НАТО започаткували Інноваційний діалог Україна-НАТО високого рівня, щоб зміцнити співпрацю в галузі технологій та оборонних інновацій. НАТО зацікавлене у співпраці з Україною і розглядає підтримку української військової продукції, зокрема розробок оборонно-технологічного кластеру Brave1. Україна і НАТО вже мають спільні розробки, як наприклад, систему ситуаційної обізнаності DELTA, яка була створена за стандартами НАТО в Центрі інновацій та розвитку оборонних технологій Міноборони та відтворює поле бою в реальному часі. Також на зустрічі Михайло Федоров та Девід ван Віл підсумували досягнення програми НАТО «Наука заради миру і безпеки» (SPS), у межах якої українські науковці очолюють більше 20 ініціатив [9].

До прикладу, під керівництвом SPS у 2023 році було реалізовано два потужні проекти, що сприяли розвитку передових технологій, енергетичної безпеки та цифрової стійкості. Перший проект, за участю українських і французьких науковців, створив розумні натільні сигнальні значки з наноматеріалів для виявлення токсичних газів, покращуючи безпеку в небезпечних умовах. Другий проект, спільний з українськими та естонськими дослідниками, розробив концепцію периферійних обчислень для безпілотних літальних апаратів (БПЛА) різних розмірів – від нано- до тактичних, що розширює їх застосування для моніторингу, порятунку, боротьби з тероризмом та поліцейської діяльності [15].

Перша в історії тристороння зустріч між Європейським Союзом, НАТО та Україною відбулася у лютому 2023 року. Верховний представник ЄС Жозеп Боррель, генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг та міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба обговорили вдосконалення системи закупівлі зброї для України. Михайло Федоров зазначив, що в Україні вперше у світі створено ударні роти БПЛА, які вже налічують 67 підрозділів і демонструють високу ефективність на фронті. У 2023 році законтрактовано понад 300 тисяч БПЛА, з яких 90% вироблено в Україні. Проект «Армія дронів» зміцнює обороноздатність України та демонструє вплив інновацій на хід війни [8].

Особливу зацікавленість проявляють і держави-члени НАТО щодо розвитку дронів. 26 квітня 2024 року, під час спільного брифінгу з латвійською колегою Байбою Браже у Києві, міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба заявив, що Латвія разом з Україною активно працюють над нарощуванням виробництва безпілотників у межах «коаліції дронів». Латвія 27 травня 2024 року оголосила про план виділити 20 мільйонів євро на розвиток технологій дронів, включаючи інфраструктуру та закупівлю дронів, з метою забезпечення України мільйоном безпілотників [7].

Велика Британія разом з Латвією очолюють міжнародну «коаліцію дронів», створену у межах Контактної групи з питань оборони України. У січні 2024 року британський прем'єр Ріші Сунак заявив про виділення 200 мільйонів фунтів стерлінгів на виготовлення різних типів безпілотників для українських військових: «Дрони, які ми надаємо, допоможуть вражати російські сили і допоможуть відкинути росію з України, а також вони знизять ризики для українського експорту через Чорне море» [1]. До цієї ініціативи приєдналися Литва, Канада, Нідерланди, Данія, Естонія, Німеччина та Швеція. На засіданні «коаліції дронів» 15 квітня 2024 року обговорили важливі рішення: Канада передасть 450 БПАК

SkyRanger, Литва виділить 3 мільйони євро на FPV-дрони, Нідерланди спільно з Данією та Німеччиною планують контракт на 200 мільйонів євро для дронів Heidrun RQ-35, а Німеччина передасть розвідувальні дрони VECTOR 211 [4]. Започаткована 17 лютого 2024 року в межах Контактної групи з питань оборони України (формат «Рамштайн»), «коаліція дронів» об'єднує країни для підтримки України у боротьбі з російською агресією [12] та демонструє важливість міжнародної співпраці для зміцнення обороноздатності України

Варто згадати, що за підтримки ЄС у Києві відкрито Офіс оборонних інновацій, а також виділено кошти, а це ще більше посилюватиме співпрацю трьох ключових акторів НАТО-ЄС-Україна у галузі оборонних інновацій[2].

Висновки. Отже, співпраця НАТО-ЄС-Україна у галузі оборонних інновацій сприяє обміну передовими технологіями, створенню інноваційних рішень та підвищенню ефективності оборонних систем. Перспективним напрямом задля подальшого розвитку ефективної співпраці, НАТО, ЄС і Україна повинні співпрацювати над інвестиційними підходами до оборонних технологій, розробити спільні інструменти оцінки та вимірювання, а також прийняти спільні підходи до розробки технологій безпеки і оборони. Тісне співробітництво між цими двома організаціями та країною-партнером є ключовим задля забезпечення безпеки та стабільності в Європі.

Список використаної літератури

1. Британія виділить 200 млн фунтів на виготовлення дронів для України. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/01/12/7177325/> (дата звернення: 23.05.2024).
2. Денис Шмигаль: Україна розраховує на швидкий прогрес в оборонних взаєминах з ЄС. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-shmyhal-ukraina-rozrakhovuie-na-shvydkyi-prohres-v-oboronnykh-vzaiemynakh-z-ies> (дата звернення: 23.05.2024).
3. ЄС, НАТО та Україна обговорили закупівлі зброї та боєприпасів на першій тристоронній зустрічі – EU NEIGHBOURS east. *EU NEIGHBOURS east*. URL: <https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/yes-nato-ta-ukrayina-obgovoryly-zakupivli-zbroyi-ta-boeyprypasiv-na-pershij-trystoronnij-zustrichi/> (дата звернення: 23.05.2024).
4. Засідання Коаліції дронів: 3 мільйони євро на FPV-дрони від Литви і 450 БпАК від Канади. *Міністерство оборони України*. URL: <https://bit.ly/3Tu49Nt> (дата звернення: 23.05.2024).
5. Зеленський: За два роки платформа UNITED24 втілила в життя понад 100 проєктів. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3866970-zelenskij-za-dva-roki-platforma-united24-vtilila-v-zitta-ponad-100-proektiv.html> (дата звернення: 24.05.2024).
6. Козляк А., Ліден П. Після Мадрида: НАТО, аспіранти та партнери з розширеними можливостями. *Prism UA*. URL: <http://prismua.org/nato-after-madrid/> (дата звернення: 23.05.2024).
7. Латвія оголосила про наміри створити “армію дронів”. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/05/27/7186819/> (дата звернення: 28.05.2024).
8. Михайло Федоров. На шляху до мільйона дронів. Результати виробництва БПЛА, технологічні виклики і нові завдання на 2024 рік. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/02/21/7442817/> (дата звернення: 23.05.2024).
9. Мінцифри розширює співробітництво з НАТО у сфері технологій подвійного призначення. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mintsyfri-rozshyriiue-spivrobitnytstvo-z-nato-u-sferi-tekhnohohii-podviinoho-pryznachennia> (дата звернення: 28.05.2024).

10. НАТО та Міноборони України поглиблюють співпрацю в галузі інновацій. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/nato-ta-minoborony-ukrainy-pohlybliuiut-spivpratsiu-v-haluzi-innovatsii>. (дата звернення: 28.05.2024).
11. Як коаліція дронів нарощує постачання безпілотників для України | Центр протидії дезінформації. *Центр протидії дезінформації*. URL: <https://cpd.gov.ua/main/yak-koalicziya-droniv-naroshhuje-postachannya-bezpylotnykiv-dlya-ukrayiny/> (дата звернення: 25.06.2024).
12. About UNITED24. *UNITED24 – The initiative of the President of Ukraine*. URL: <https://u24.gov.ua/about> (date of access: 23.05.2024).
13. Ambassadors. *UNITED24 – The initiative of the President of Ukraine*. URL: <https://u24.gov.ua/ambassador> (date of access: 23.05.2024).
14. Annual report 2023 The NATO Science for Peace and Security SPS programme. 68 p. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2024/4/pdf/240419-SPS-AnnualReport2023.pdf (date of access: 23.06.2024).
15. Defense-tech кластеру Brave1 – рік. Головні досягнення проекту. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/defense-tech-klasteru-brave1-rik-holovni-dosiahnennia-proektu> (дата звернення: 23.05.2024).
16. Emerging and disruptive technologies. *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_184303.htm (date of access: 23.05.2024).
17. Gill J. Inside NATO's plans to rev up an 'innovation engine' for dual-use technologies - Breaking Defense. *Breaking Defense*. URL: <https://bit.ly/3X4kv0Z> (date of access: 23.05.2024).
18. Hub for EU Defence Innovation (HEDI). *European Defence Agency*. URL: <https://eda.europa.eu/what-we-do/research-technology/hedi>.
19. NATO sharpens technological edge with innovation initiatives. *NATO*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_194587.htm (date of access: 23.05.2024).
20. Ricart R. J. NATO Defense Innovation and Deep Tech: Measuring Willingness and Effectiveness. *Carnegie Europe*. URL: <https://bit.ly/4dYqmfP> (date of access: 23.05.2024).
21. Shelest H., Omelianenko V. EU, NATO and Ukraine: Dream Team or a Triangle?. *Prism UA*. 2023. URL: <https://prismua.org/en/english-eu-nato-and-ukraine-dream-team-or-a-triangle/> (date of access: 23.05.2024).
22. UNITED24 починає збір на бойові роботизовані платформи – Зеленський. *Суспільне | Новини*. URL: <https://suspilne.media/752623-united24-pocinae-zbir-na-bojovi-robotizovani-platformi-zelenskij/> (дата звернення: 25.06.2024).
23. EDIS | Our common defence industrial strategy URL: https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/edis-our-common-defence-industrial-strategy_en

NATO'S INTERNATIONAL COOPERATION ON DEFENSE INNOVATION

Olga Ivasechko, Romanna Hasyn

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanitarian and Social Sciences,

Department of Political Science and International Relations

St. Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

The article focuses on NATO's international cooperation in the field of defense innovation. The author describes the content of the Alliance's innovation projects, in particular the Defense Innovation

Accelerator for the North Atlantic (DIANA) and the NATO Innovation Fund (NIF), which ensure the priority development of Alliance technologies through close cooperation with the commercial sector, venture capital funds and provide support for startups at the initial stage. Particular attention is focused on the Alliance's cooperation with the European Union in the field of defense innovation, which is actively developing an industrial defense strategy (EDIS), including the creation of the first EU Defense Innovation Center (HEDI). It is determined that the NATO-EU Joint Declarations concluded in 2016, 2018 and 2023 play a key role in standardizing requirements, technological innovation and personnel training, which creates common approaches to ensuring security in cyberspace. It is found that cybersecurity and cyber defense have become important for cooperation between NATO, the EU and Ukraine, especially in the context of Russian aggression. Ukraine's active cyber offensive strategy, implemented through the BRAVE1 platform, which promotes the development of new technologies to combat FPV weapons and reconnaissance drones, is investigated. The author analyzes such projects as UNITED24 and the Army of Drones, which significantly strengthen Ukraine's defense capabilities and emphasize the importance of coordination with NATO countries to ensure effective counteraction to aggression. The role of the Drone Coalition initiative, which has received active support from nine NATO members, in strengthening Ukraine's defense capabilities is determined. The creation of the Office of Defense Innovation in Kyiv is studied, which serves as an important element for deepening cooperation between NATO, the EU and Ukraine, promoting the integration of the latest defense technologies and responding to modern security challenges. The importance of joint NATO-Ukraine initiatives, international coordination and knowledge sharing to enhance defense capabilities and adapt to new threats was emphasized.

Key words: NATO, EU, innovative technologies, DIANA, NIF, HEDI, EDIS, Ukraine, Russian aggression, defense.

УДК 339.92:339.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.37>

ЗАГРОЗИ, СЦЕНАРІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА ЄС ЩОДО КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ¹

Ольга Івасечко, Ярина Турчин, Олег Цебенко

Національний університет «Львівська політехніка»,

*Інститут гуманітарних і соціальних наук, кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто загрози, сценарії та перспективи реалізації глобального лідерства ЄС щодо кліматичних змін в сучасних умовах, зокрема російсько-української війни. Проаналізовано особливості глобального лідерства ЄС. З'ясовано зміст поняття «кліматична нейтральність», яка є головною метою ЄС. Зазначено, що ЄС прийняв довгострокові екологічні стратегії, які спрямовані на вирішення кліматичних проблем і досягнення кліматичної нейтральності – European Green Deal, Global Gateway та Clean Industrial Deal. Підкреслено їх комплексний та інтегрований підхід щодо протидії кліматичним змінам. Охарактеризовано ключові аспекти зазначених стратегій і наголошено, що вони є практичними ознаками глобального лідерства ЄС в умовах сучасних кліматичних змін. На основі результатів аналізу конференції COP28 з'ясовано головні результати міжнародної кліматичної політики ЄС. Вказано на ключові міжнародно-політичні загрози, які впливають на результати досягнення кінцевих амбітних цілей кліматичної політики і зеленої дипломатії ЄС, а саме: динамізм міжнародних безпекових процесів, посилення внутрішніх розбіжностей в країнах ЄС, збільшення кліматичних проблем, зниження мотивації країн-адресатів і партнерів ЄС. Виокремлено чотири сценарії, які сприятимуть досягненню кліматичної нейтральності в енергетичній галузі.

Стверджується, що стратегічні кліматичні цілі ЄС є перспективними і на основі аналізу звітів провідних європейських організацій і дослідницьких центрів окреслено рекомендації для ЄС на шляху до досягнення кліматичної нейтральності і посилення його глобального лідерства.

Ключові слова: глобальне лідерство, кліматична нейтральність, європейські стратегії, кліматична політика, декарбонізація, енергоефективність, промоутер кліматичних цінностей, російсько-українська війна.

Актуальність дослідження. Проблема зміни клімату є особливо важливою для ЄС, який з 1990-х років цілеспрямовано у всьому світі провадить та оновлює політику зменшення негативного впливу на навколишнє середовище та подолання екологічних проблем загалом. З того часу ЄС запроваджує відповідні інструменти управління, включаючи юридично обов'язкові цілі щодо скорочення викидів парникових газів, а також політичні заходи щодо торгівлі викидами, відновлюваної енергії, енергоефективності тощо. Це характеризує ЄС як глобального лідера щодо кліматичних змін. Проте реалізація глобального

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише авторам і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність. Номер проекту: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them. Project number: 101126654 – EU_LEAD – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

лідерства ЄС об'єктивно залежить від нових тенденцій та детермінант розвитку міжнародної системи, які часто змушують ЄС модифікувати інструменти та механізми реалізації своїх амбіцій глобального лідерства в питаннях зміни клімату. Значний вплив на кліматичну політику ЄС нині чинить й російсько-українська війна, яка задає нових конфігурацій міжнародних відносин, зокрема щодо вирішення кліматичних змін.

Мета дослідження – розглянути загрози, сценарії та перспективи реалізації глобального лідерства ЄС щодо кліматичних змін в сучасних умовах, зокрема російсько-української війни.

Джерельна база дослідження. За темою статті використано напрацювання як українських, так і зарубіжних дослідників. Серед українських наукових досліджень, присвячених аналізу глобального лідерства ЄС щодо запобігання зміни клімату варто відзначити монографії А. Бохана та В. Шатохи [1; 2]. З-поміж зарубіжних науковців значний науковий інтерес до проблематики екополітики ЄС і досягнення його кліматичної нейтральності проявили Д. Дельбеке, Я. Корніллі та П. Віс, Д. Фузіек [3; 4]. Проблему міжнародного кліматичного лідерства ЄС у своїй праці порушують С. Обертюр, К. Дюпон, С. Деннісон та М. Енгстрьом [5; 6; 7]. В роботі ми також опираємось на офіційну інформацію щодо кліматичної політики ЄС, розміщену на офіційному сайті Європейської комісії (ЄК), статистичні дані Індексу екологічної ефективності (ЕПІ), звіти провідних європейських неурядових організацій та аналітичних центрів [8; 9; 10; 11].

Виклад основного матеріалу. Глобальне лідерство ЄС у питаннях вирішення кліматичних змін вже тривалий час є беззаперечним. По-перше, ЄС історично засвідчив, що може бути глобальним лідером у просуванні принципів екодипломатії. Прикладами є Кіотський протокол 1997 р. та Протокол і стратегія ЄС на конференції Паризьких зустрічей. ЄС зумів посилити міжнародну співпрацю щодо змін клімату та досягнути значного прогресу у сфері своєї екологічної політики. По-друге, ЄС має інструменти та можливості, які є необхідними для імплементації ефективної екологічної політики. ЄС прийняв амбітні довгострокові стратегії щодо проблеми кліматичних змін, які також передбачають універсальні цінності, формують глобальне благо, яке є вищим за національні інтереси. По-третє, екологічна політика ЄС впливає на треті країни та формує міжнародні стандарти [4]. По-четверте, кліматична політика ЄС також ефективно сприяє європейській інтеграції. ЄС активно сприяє за допомогою інформаційних та освітніх ініціатив підвищувати обізнаність своїх громадян і підприємств щодо зміни клімату та захисту навколишнього середовища.

Ефективну діяльність ЄС як глобального лідера та промоутера кліматичних цінностей демонструють дані Індексу екологічної ефективності (ЕПІ) за 2022 р. щодо 180 країн, наскільки вони близькі до встановлених цілей екологічної політики [9]. Відповідно до даних ЕПІ, лідерами за екологічними показниками є такі європейські країни як: Данія, Об'єднане Королівство, Фінляндія, Мальта, Швеція, Люксембург, Словенія, Австрія, Швейцарія, Ісландія [9]. Заходи внутрішньої політики ЄС щодо пом'якшення клімату визнаються одними із найдосконаліших у світі [6].

Ще у 2019 р. лідери країн ЄС беззаперечно утвердили мету – створення ЄС кліматично нейтральним до 2050 р. Зауважмо, що кліматична нейтральність передусім означає максимальне скорочення викидів парникових газів, а також – компенсацію будь-яких залишкових викидів задля досягнення нульового балансу викидів. Баланс чистих нульових викидів досягається, коли кількість парникових газів, що викидаються в атмосферу, нейтралізується шляхом поглинання вуглецю, тобто його видалення з атмосфери, або за допомогою компенсаційних заходів, які зазвичай включають підтримку проєктів, орієнтованих на клімат [12]. Задля подолання екзистенційної загрози зміни клімату і, відповідно,

реалізації поставлених завдань ЄС прийняв дві ключові довгострокові екологічні стратегії, які також спрямовані на вирішення кліматичних проблем, – European Green Deal (Європейську зелену угоду або курс) та похідну від неї – Global Gateway (Глобальний шлях).

Варто вказати, що European Green Deal (2019 р.) включає такі заходи, як: інвестування в екологічно чисті технології; підтримка інновацій; сприяння розвитку чистіших видів транспорту; декарбонізація енергетичного сектора; забезпечення більшої енергоефективності будівель [12]. Дорожня карта трансформаційної політики ЄС, спрямованої на досягнення кліматичної нейтральності через European Green Deal, передбачає як скорочення викидів парникових газів в країнах ЄС, так і фінансування кліматичних заходів та підтримку глобальних зусиль ЄС в країнах-партнерах зазначеної угоди, найперше з метою покращення екологічних стандартів у всьому світі. Іншими словами European Green Deal – це загальний політичний план ЄС. Науковці та експерти ствердно переконані в тому, що завдяки EGD ЄС використовує більш цілісний підхід до управління кліматом, ніж раніше, прагне охопити всі сектори та системи [6]. Відповідно до EGD, справедливий перехід означає, що ніхто не повинен бути «залишеним позаду» під час переходу до кліматичної нейтральності, і що підтримка повинна надаватися регіонам і громадам ЄС, які можуть бути вразливими до негативних наслідків переходу.

Фокусуємо увагу й на тому, що стратегію Global Gateway (2021 р.) необхідно трактувати як засіб просування зеленої дипломатії ЄС через вплив, досвід та фінансові ресурси з метою формування глобальної кліматичної нейтральності. Global Gateway спрямована на інвестиції в сектори цифровізації, охорони здоров'я, клімату, енергетики та транспорту, а також в освіту та дослідження і демонструє перехід ЄС до більш ширшої та усвідомленої політики, яка залучена підтримкою громадянського суспільства, приватних інвесторів завдяки лідерству ЄС [8]. В рамках Global Gateway ЄС прагне залучити 300 млрд. євро допомоги до 2027 р. для підтримки фінансування високоякісної стійкої інфраструктури, яка відповідає соціальним та екологічним стандартам. Global Gateway реалізується через проекти в Латинській Америці та Карибському басейні, на Близькому Сході, в Азії та Тихоокеанському регіоні, а також у країнах Африки на південь від Сахари [13].

Звернемо увагу на те, що у грудні 2023 р. в Дубаї з метою аналізу міжнародної кліматичної політики відбулась конференція COP28, яка налічувала учасників із 150 держав і, результати якої засвідчили доволі повільний прогрес кліматичних заходів – від скорочення викидів парникових газів до посилення стійкості до зміни клімату та отримання фінансової та технологічної підтримки вразливих країн. В результаті було прийнято низку нових рішень та угод у глобальному масштабі, конкретизовано цілі для ініціативи Глобальна мета адаптації (GGA), визнано проблему потрійної планетарної кризи, в основі якої три взаємопов'язані екологічні проблеми: зміна клімату, біорізноманіття, забруднення та шляхи їх вирішення тощо [14]. Незважаючи на те, що досягнення кліматичних цілей ЄС не завжди відбувається вчасно, загальний прогрес в управлінні кліматичною нейтральністю ЄС загалом є позитивним.

Нові заходи, ухвалені у 2023 р. для досягнення мети до 2030 р., включають Механізм коригування кордонів викидів вуглецю (СВАМ), який встановлює ціну на певні продукти, що надходять на ринок ЄС, а також нову ETS, що охоплює будівлі та транспорту та соціального кліматичного фонду, створеного для компенсації вразливим домогосподарствам негативних наслідків кліматичних змін [6].

Відзначимо й те, що ЄС має намір і надалі бути глобальним промоутером кліматичних цінностей у світі. Підтвердженням цього є запропонований 18 липня 2024 р. президенткою ЄК Урсулою фон дер Ляєн, яка вже обрана на другий термін, новий амбітний план

Clean Industrial Deal, який також представлений як пріоритет кліматичної політики ЄК на 2024–2029 рр.

Передусім Clean Industrial Deal передбачає успішне скорочення викидів країн ЄС при одночасному зростанні економіки, а також – декарбонізацію та індустріалізацію економіки. Для цього ЄК повинна створити оптимальні умови для бізнесу для досягнення поставлених кліматичних цілей. Сюди віднесено: спрощення правил, інвестиції в інфраструктуру та забезпечення доступу до стійкої та доступної енергії та сировини. Беззаперечною подальшою метою вказано слідувати цілям European Green Deal. Тому ЄС прагне скоротити викиди парникових газів на 90% до 2040 р.

Наведемо наступні пріоритети Clean Industrial Deal: 1) впровадження відповідної законодавчої бази до 2030 р., зокрема Закону про прискорення промислової декарбонізації для підтримки галузей та компаній в перехідний період та імплементацію Закону про цифрові послуги; 2) зосередження на підтримці та створенні належних умов для компаній для досягнення спільних цілей (забезпечення доступу до дешевих, стійких та безпечних енергоносіїв та сировини); 3) спрямування інвестицій в інфраструктуру та промисловість, зокрема в енергетику; 4) постачання сировини, чистої енергії та чистих технологій з усього світу; 5) інвестування в заходи з енергоефективності, діджиталізації енергетичної системи та розгортання водневої мережі; 6) створення Стратегічного плану розвитку STEM-освіти; 7) лідерство ЄС у міжнародних кліматичних переговорах; 8) посилення «зеленої» дипломатії і взаємодії з країнами, що не є членами ЄС щодо зовнішніх аспектів політики ЄС тощо [15, с. 8-12].

Вищезазначені європейські стратегії EGD, Global Gateway та Clean Industrial Deal є практичними ознаками глобального лідерства ЄС в умовах сучасних кліматичних змін. Підкреслимо, що головні цілі EGD є сталими, натомість способи їх досягнення та узгодження є змінними, що часто спостерігаємо на рівні законодавчих переговорів у Європейському Парламенті та Раді. Наприклад, Європейський кліматичний закон (ЄКЗ), який встановлює цілі до 2030 та 2050 рр., був узгоджений під час законодавчої процедури на рівні інституцій ЄС. При цьому ЄКЗ закликає ЄК запропонувати нову ціль на 2040 р. та індикативний вуглецевий бюджет на 2030–2050 рр., яка враховуватиме наукові рекомендації, зокрема новоствореної Європейської науково-консультативної ради зі зміни клімату.

Як приклад варто звернути увагу й на план політики REPowerEU, який було узгоджено ЄК у травні 2022 р. після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Враховуючи нові виклики, попри актуальні переговори щодо частки відновлюваної енергії 40% до 2030 р. REPowerEU включив пропозицію збільшити цю частку до 2030 р. до 45%. У березні 2023 р. між Парламентом і Радою було досягнуто домовленості щодо саме 45%. План REPowerEU загалом передбачає особливий акцент на альтернативні джерела енергії після російського вторгнення в Україну.

Ще одним прикладом, вартим нашої уваги, є суттєве розширення законодавчого пакету «Fit for 55», опублікованого у 2021 р., який пропонує заходи щодо досягнення головних кліматичних цілей ЄС до 2030 р., а саме скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% порівняно з рівнем 1990 р. Це найбільший пакет політичних заходів ЄК щодо управління кліматом, який пропонує «підштовхування» та «притягування» для зниження викидів, водночас надаючи фінансування країнам ЄС для секторів та окремих осіб, які вразливі до негативних наслідків зеленого переходу [6].

Західні науковці, які досліджують питання ефективності кліматичної політики ЄС, вказують на комплексний та інтегрований підхід кліматичних стратегій та ініціатив ЄС, які об'єднують головну мету – кліматичну нейтральність ЄС. Такий підхід дав змогу ЄС

залучити на перший погляд мало пов'язані з кліматичним управлінням ЄС сфери політики – соціальну політику, фінанси та виробництво. В ст. 6 ЄКЗ вказано, що ЄК повинна регулярно перевіряти відповідність наявних заходів, законодавчих проєктів та пропозицій ЄС меті кліматичної нейтральності [6].

Одночасно слід вказати, що імплементація зазначених цілей ЄС щодо кліматичних змін неминуче пов'язана із сучасними міжнародно-політичними загрозами, що також впливають на невітні результати досягнення кінцевих амбітних цілей кліматичної політики і зеленої дипломатії ЄС. З-поміж них домінуючими і визначальними, на наш погляд, є:

1. *Динамізм міжнародних безпекових процесів* (російсько-українська війна, загроза ядерної війни, війни росії з НАТО тощо). Приміром російсько-українська війна вже посилила низку кліматичних проблем, що потребують від ЄС як лідера в цій сфері більш усвідомлених і чітких кроків і переосмислення деяких аспектів кліматичної політики зокрема. Йдеться про використання РФ технологій, торгівлі, енергії, глобальних благ, особливо продовольчої безпеки, клімату як зброї. Це дає підстави розглядати міжнародну співпрацю щодо кліматичних цілей як частину угод щодо позиціонування та влади в глобальній системі [7]. У своєму виступі на пленарному засіданні Парламенту, Урсула фон дер Ляен також наголосила, що найбільші виклики нашої епохи – від безпеки до зміни клімату – можна вирішити лише спільними діями [15].

2. *Посилення внутрішніх розбіжностей в країнах ЄС*, зокрема щодо політичних та геополітичних проблем, що може сприяти зниженню уваги до кліматичних проблем як таких. Тут варто врахувати й те, що формування кліматичної політики ЄС проходить через процес внутрішніх переговорів і компромісів як всередині, так і між інституціями ЄС – Європейською комісією, Європейським парламентом та Радою Європейського Союзу. Переміщення проблеми на високий рівень політичних дискусій та суперечностей, залучення більшої кількості учасників формує ризики політизації та поляризації.

3. *Збільшення самих кліматичних проблем* (руйнівних пожеж, посухи, інших природних катастроф), які лише поглиблюють наявні проблеми, тим самим зменшуючи можливості їх вирішення.

4. *Зниження мотивації країн-адресатів і партнерів ЄС* щодо спільної співпраці у вирішенні кліматичних проблем. Цей ризик може бути визначальним у випадках: по-перше, посилення невідповідності між задекларованими цілями і прагненнями ЄС та повільним практичним їх втіленням; по-друге, невдалими спробами ЄС скоригувати амбіції кліматичної дипломатії відповідно до геополітичних реалій політики (наприклад, російсько-українська війна); по-третє, створення не «рівних умов гри» для держав-членів; по-четверте, вирішення проблеми впливу на кліматичну дипломатію ЄС політико-економічних інтересів окремих держав-членів.

Відомо, що після російського вторгнення в Україну з метою зменшення енергозалежності від країни-агресорки ЄС змінив свою енергетичну політику. Всі країни учасниці ЄС повинні сприяти розвитку відновлювальних джерел енергії. Кожен уряд зобов'язаний подати оновлені енергетичні та кліматичні плани (NECP) для досягнення цієї мети.

З цього приводу науковці Д. Дельбеке, Я. Корніллі та П. Віс вважають, що в умовах російсько-української війни ЄС платить високу ціну за свою надмірну енергетичну залежність від РФ в минулому, а повноцінне роз'єднання енергетичних зв'язків із РФ є неминучим. Одночасно, ЄС повинен забезпечити свою енергетичну безпеку відповідно до своїх кліматичних цілей. Однак де-факто кліматично нейтральна Європа все ще не буде повністю енергетично незалежною. Відтак вони визначають п'ять чинників впливу російського вторгнення в Україну та економічних санкцій, запроваджених у відповідь з боку ЄС, на

енергетичний перехід Європи: 1) прагнення збільшити вартість альтернативних енергетичних ресурсів у короткостроковій перспективі; 2) подвоєння підвищення енергоефективності та інвестицій у відновлювані джерела енергії; 3) вирішення соціальних проблем через трансферти; 4) помірне втручання в енергетичні та вуглецеві ринки; 5) підтримка промисловості для значних інвестицій у низьковуглецеві технології [3].

Аналізуючи енергетичні аспекти відносин ЄС, експерти Deloitte (Deloitte European Electricity Model, DEEM) виокремили чотири сценарії, які сприятимуть досягненню кліматичної нейтральності в цій галузі, а саме:

Сценарій 1: «Щасливі електрони ЄС» – передбачає досягнення швидкої декарбонізації, перехід до вуглецевої нейтральності через посилену міжнародну співпрацю і нові технології та інфраструктуру, яка суттєво знизить витрати на відновлювані джерела енергії і сприятиме виробництву екологічно чистого водню. За таких умов цілком ймовірно, що до 2050 р. ЄС досягне своїх кліматичних цілей (найкращий сценарій).

Сценарій 2: «Єдність у різноманітності технологій» – через глобальну напруженість і невизначеність передбачає для ЄС особливий акцент на енергетичну безпеку та самодостатність. Інвестиції спрямовуватимуться на водень, ядерну енергетику, біопаливо, синтетичне паливо, енергоефективність. Тобто первинні енергоносії будуть конкурувати з відновлюваними джерелами. Покращення ефективності електромережі та високий ступінь залучення споживачів також дозволяють ЄС досягти своїх кліматичних цілей до 2050 р.

Сценарій 3: «Два кроки вперед, один крок назад» – внаслідок політичної та економічної кризи переважатиме політика реалізації власних національних інтересів в країнах ЄС, що сприятиме відмові від зеленої дипломатії, яка набуде рис фрагментарності. Це, відповідно, призведе до невдачі в досягненні кліматичних цілей до 2050 р.

Сценарій 4: «Зелені самотні вовки» – хоча економічна криза за сценарієм 4 призведе до динаміки «кожна країна за себе» всередині ЄС, національні ініціативи з декарбонізації і нові технології ще будуть реалізовуватись. Але через низьку залученість інших країн, ЄС з не досягає своїх кліматичних цілей до 2050 р. [16].

Підкреслимо, що стратегічні кліматичні цілі ЄС загалом є перспективними. Наприклад, відповідно до результатів опитування понад 300 експертів, проведеного за Інститутом європейської екологічної політики (IEEP) за підтримки One Planet Network щодо EGD, основний пакет стійких заходів ЄС визнаний як «стійкий, але зіштовхується із значними проблемами» [17]. Його результати дають змогу зрозуміти прогрес і майбутню траєкторію екологічної політики ЄС у 2024 р., зокрема після нещодавніх виборів. Більшість експертів прогнозують:

1. *ЄС буде стійким до політичних змін.* Незважаючи на побоювання, що EGD може бути послаблена в майбутньому, 53% респондентів впевнені, що її основна програма залишиться незмінною.

2. *Змішаний прогрес у ключових сферах EGD.* Закон про відновлення природи, спрямований на відновлення біорізноманіття, сприймається позитивно: 67% експертів очікують від середнього до повного впливу. І навпаки, думки експертів щодо кліматичних цілей ЄС розділилися: 47% вважають цілі до 2040 року достатніми, тоді як 43% не згодні. З точки зору соціальної справедливості, майже половина експертів (45%) оцінюють прогрес у забезпеченні справедливого переходу негативно. Ця сфера розглядається як критичний пріоритет для ЄС після 2024 р. Подібним чином перехід до сталої системи харчування та сільського господарства був повільним: 75% експертів назвали недостатній прогрес з 2019 р.

3. *Енергетичний сектор: світла пляма.* Один із найбільш оптимістичних висновків стосується енергетичного сектору. Більше третини (34%) експертів визнають позитивний

прогрес у постачанні декарбонізованої, доступної та безпечної енергії. Проте залишаються занепокоєння щодо захисту споживачів: лише 10% вважають, що поточна реформа ринку електроенергії забезпечує суттєвий захист від майбутніх енергетичних криз або зростання цін.

4. *Глобальний вплив і перспективи на майбутнє або глобальне значення EGD.* У цьому аспекті 69% експертів підтверджують її позитивний зовнішній вплив за межі кордонів ЄС. Майже всі експерти за межами ЄС погоджуються, що реалізація EGD вплине на глобальні зусилля щодо сталого розвитку.

5. *Поглиблені тематичні дослідження,* які дають детальне розуміння ефективності цілей EGD на національному рівні, зокрема варто вказати Звіт Barometer Green Deal 2024, який вже здійснено щодо Чехії, Франції, Польщі, Іспанії та Швеції. В ньому наведено як успіхи, так і сфери, які потребують покращення зокрема [18].

Вартими уваги є рекомендації Європейської наукової консультативної ради зі зміни клімату низки дій, щоб перевести ЄС на шлях до кліматичної нейтральності, що подані у звіті «Назустріч кліматичному нейтралітету ЄС: прогрес, прогалини в політиці та можливості». Серед них: 1) необхідно докласти більше зусиль у всіх секторах, особливо в будівництві, транспорті, сільському та лісовому господарстві; 2) впровадити нещодавно узгоджене законодавства та підготувати визначення рамок кліматичної політики на період після 2030 р.; 3) реалізувати пакет Fit for 55 і поступово скасувати субсидії на вичопне паливо; 4) узгодити політику ЄС з енергетичними та кліматичними цілями, посилити торгівлю викидами та задоволення попиту; 5) забезпечити справедливий перехід та громадську підтримку тощо [19].

Аналізуючи перспективи реалізації глобального лідерства ЄС щодо кліматичних змін, доцільно звернути увагу й на звіти ECNO (консорціум провідних європейських дослідницьких центрів, які мають досвід аналізу кліматичної політики). Порівняємо результати досліджень за 2023 і 2024 рр.

Відповідно до звіту за 2023 р., їхня оцінка прогресу досягнення кліматичної нейтральності ЄС показує, що впродовж зазначеного періоду ЄС рухався в правильному напрямку, але йому потрібно було значно прискорити темпи змін, щоб стати на ефективний шлях до кліматичної нейтральності до 2050 р. Позитивним моментом відзначено наявну систему управління, яка правильно розроблена для переходу до кліматичної нейтральності. Негативним визначено відсутність даних для вимірювання прогресу у досягненні важливих цілей і механізмів, адже наявні цілі та контрольні показники застаріли, що знижує точність оцінки прогресу та здатність приймати правильні рішення [10]. Щоб підтримувати глобальну кліматичну нейтральність, ЄС повинен враховувати екстериторіальний вплив своїх дій, брати участь у кліматичній дипломатії та підтримувати інші країни в декарбонізації. В цілому стверджується, що ЄС є головним донором кліматичного фінансування, але йому потрібно пройти довгий шлях, щоб отримати «справедливу частку» [20].

Частково аналогічними є й оцінки прогресу досягнення кліматичної нейтральності ЄС за 2024 р., передусім щодо повільності темпів. Проте з'ясовано, що значний прогрес відбувся щодо скорочення бідності у регіонах вугільної промисловості та важкої промисловості та щодо створення робочих місць. При цьому ЄС немає достатніх механізмів щодо адаптації до зміни клімату. Порівняно із оцінкою 2023 р. звіт містить поглиблений аналіз чотирьох факторів, що сприяють кращому розумінню змін у державах-членах, які обумовлюють тенденції ЄС: 1) провадження транспорту з нульовими викидами в мобільності; 2) зберігання більшої кількості вуглецю на деревах через видалення вуглекислого газу; 3) відведення державних коштів від використання вичопного палива у фінансах;

4) створення робочих місць у простому переході [11]. Ключовою політичною метою прискорення переходу до кліматично нейтральної Європи окреслено орієнтований на людей підхід до політики ЄС, який може забезпечити соціально справедливий перехід, який має підтримку суспільства [20].

Як влучно зазначають представники Climate Action Network (CAN) Europe (провідна європейська коаліція неурядових організацій, яка бореться із зміною клімату), в умовах сучасних криз, перехідний шлях дозволяє планувати майбутнє та думати про стійкість ЄС. При цьому важливими є всі національні сценарії розвитку усіх 27 країн-членів ЄС, зокрема формування ефективних національних енергетичних і кліматичних планів, їх узгодження з цілями Паризької угоди щодо енергетичного переходу. Відповідно, в перспективі ЄС має бути більше орієнтованим на розгляд соціально-економічних аспектів, а також на аналіз інфраструктури. Швидке досягнення кліматичної нейтральності зробить значний внесок к у підтвердження претензій ЄС як кліматичного лідера [21].

Погоджуємось також із баченням наведеним експертами SDSN Europe у своєму звіті щодо спільного фінансування впровадження Порядку денного до 2030 р. рекомендаціями для посилення глобального лідерства ЄС: 1) ЄС має залишатись лідером у вирішенні кліматичних змін. Просування зеленої дипломатії в рамках EGD максимізує й вплив ЄС на Цілі Сталого розвитку (ЦСР), які є взаємопов'язаними з EGD; 2) лідерство ЄС в реалізації своїх кліматичних стратегій та ініціатив має ґрунтуватись на реформуванні правової системи, яка б передбачала формування цілісного підходу до звітності про прибутки та збитки, які охоплюють екологічний перехід і три основні типи екосистем: наземні, морські та прісноводні; 3) доцільним є формування планів стійкості для ЄС та країн його учасниць; 4) необхідним є акцент на усунення демографічних ризиків, соціальний захист, економічну потужність та міжнародну співпрацю для превентивного і своєчасного реагування на майбутні кризи, зокрема враховуючи війну в Україні; 5) глобальним лідерством ЄС показує позитивний приклад для інших країн [22].

Висновки. Отже, довгостроковою метою ЄС до 2050 р. є досягнення кліматичної нейтральності або чистих нульових викидів, а також видалення еквівалентної кількості залишкових викидів парникових газів із атмосфери або їх компенсація. Досягнення кліматичної нейтральності передбачає комплексну трансформацію різних сфер, зокрема енергетики, транспорту, промисловості. Конкретна політика та заходи для досягнення цих цілей викладені в проаналізованих нами стратегіях та ініціативах ЄС, таких як EGD, Global Gateway та Clean Industrial Deal, які є практичним виявом глобального лідерства ЄС щодо кліматичних змін. Досягнення кліматичних цілей безпосередньо пов'язане з трансформацією енергетичних ринків у країнах ЄС, яка спрямована насамперед на збільшення частки відновлюваних джерел, диверсифікацію джерел з метою зменшення міри залежності від російських видів палива та скорочення викидів парникових газів. Російсько-українська війна внесла свої корективи в енергетичну політику ЄС і сприяє прискоренню цієї трансформації. Більш детальний аналіз енергетичної політики ЄС в контексті реалізації глобального лідерства ЄС є перспективою подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Бохан А. В. Екологічна дипломатія в інтерактивній модальності глобалізації: монографія. Київ.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 456 с.
2. Шатоха В. І. Лідерство Європейського Союзу у запобіганні зміні клімату: монографія. Дніпро: Акцент ПП, 2017. 144 с.

3. The impact of the war in Ukraine on Europe's climate and energy policy. *EUI*. 2022. URL: <https://www.eui.eu/news-hub?id=the-impact-of-the-war-in-ukraine-on-europes-climate-and-energy-policy>
4. Fusiek D. EU as a Green Normative Power: How could the European Green Deal become a normative tool in EU's climate diplomacy? *ResearchGate*. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/356287048_EU_as_a_Green_Normative_Power_How_could_the_European_Green_Deal_become_a_normative_tool_in_EU's_climate_diplomacy_tp=eyJjb250ZXh0Ijpb7InBhZ2U0iOiJwdWJsaWNhdGlvbiIsInByZXZpb3VzUGFnZSI6bnVsbH19
5. Oberthür A., Dupont C. The European Union's international climate leadership: towards a grand climate strategy? *Journal of European Public Policy*. 2021. Vol. 28. Is. 7. P. 1095-1114.
6. Dupont C., Moore B., Boasson E., Gravey V., Jordan A. Three decades of EU climate policy: Racing toward climate neutrality? *WIREs*. 2024. URL: <https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/wcc.863>
7. Dennison S., Engström M. Decarbonisation nations: How EU climate diplomacy can save the world. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*. 2023. URL: https://ecfr.eu/publication/decarbonisation-nations-how-eu-climate-diplomacy-can-save-the-world/#amp_tf
8. Global Gateway. *European commission*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en
9. Environmental Performance Index (EPI). URL: <https://epi.yale.edu/>
10. 2023 Report: State of EU progress to climate neutrality. *ECHO*. Jun 2023. URL: <https://climateobservatory.eu/report/2023-report-state-eu-progress-climate-neutrality>
11. 2024 Report: State of EU progress to climate neutrality. *ECHO*. July 2024. URL: <https://climateobservatory.eu/report/2024-report-state-eu-progress-climate-neutrality>
12. Five facts about the EU's goal of climate neutrality. URL: <https://www.consilium.europa.eu/ro/5-facts-eu-climate-neutrality/>
13. Tagliapietra S. The Global Gateway: an overview. *Wilson center*. 2022. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/Global%20Gateway%208-1-22.pdf>
14. COP 28: What Was Achieved and What Happens Next? United Nations. Climate change. URL: <https://unfccc.int/cop28/5-key-takeaways#looking-ahead>
15. Europe's choice political guidelines for the next European Commission 2024–2029 Ursula von der Leyen Candidate for the European Commission President. Strasbourg 18 July 2024. URL: https://commission.europa.eu/document/download/e6cd4328-673c-4e7a-8683-f63ffb2cf648_en?filename=Political%20Guidelines%202024-2029_EN.pdf
16. Four scenarios for the European utility sector on its path to climate neutrality by 2050. *Deloitte*. URL: <https://www.deloitte.com/na/en/Industries/power-utilities-renewables/analysis/future-of-power-european-utility-scenarios.html>
17. Major expert survey marks European Green Deal as 'resilient but facing challenges'. *One planet*. 2024. URL: <https://www.oneplanetnetwork.org/news-and-events/news/major-expert-survey-marks-european-green-deal-resilient-facing-challenges>
18. European Green Deal Barometer Fourth edition. *May 2024*. URL: <https://ieep.eu/wp-content/uploads/2024/05/European-Green-Deal-Barometer-2024-4th-edition.pdf>
19. Towards EU climate neutrality: progress, policy gaps and opportunities. 18 Jun 2024. URL: <https://climate-advisory-board.europa.eu/reports-and-publications/towards-eu-climate-neutrality-progress-policy-gaps-and-opportunities>
20. ECNO: state of EU progress to climate neutrality. *NewClimate Institute*. 2023. URL: <https://newclimate.org/resources/publications/ecno-state-of-eu-progress-to-climate-neutrality>
21. Civil society shows Europe's way to climate neutrality by 2040. *Climate Action Network*. 2023. URL: <https://caneurope.org/about-us/>

22. Financing the Joint Implementation of Agenda 2030 and the European Green Deal. 2nd Report of the SDSN Senior Working Group on the European Green Deal. URL: <https://irp.cdn-website.com/be6d1d56/files/uploaded/SDSN%20SWG%20on%20EGD%20and%20SDGs%20-%202nd%20Report.pdf>

THE THREATS, SCENARIOS, AND PROSPECTS FOR IMPLEMENTING THE EU'S GLOBAL LEADERSHIP ON CLIMATE CHANGE IN THE FACE OF MODERN CHALLENGES

Olha Ivasechko, Yaryna Turchyn, Oleh Tsebenko

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
St. Bandera St., 12, 79013, Lviv, Ukraine*

The article examines the threats, scenarios and prospects for the implementation of the EU's global leadership on climate change in the current context, in particular the Russian-Ukrainian war. The features of the EU's global leadership are analyzed. The content of the concept of "climate neutrality", which is the main goal of the EU, is clarified. It is noted that the EU has adopted long-term environmental strategies aimed at solving climate problems and achieving climate neutrality – the European Green Deal, the Global Gateway and the Clean Industrial Deal. Their comprehensive and integrated approach to combating climate change is emphasized. The key aspects of these strategies are characterized and it is emphasized that they are practical signs of the EU's global leadership in the context of modern climate change. Based on the results of the analysis of the COP28 conference, the main results of the EU's international climate policy are identified. The author points out the key international political threats that affect the results of achieving the ultimate ambitious goals of the EU's climate policy and green diplomacy, namely: the dynamism of international security processes, growing internal divisions in the EU, increasing climate problems, and decreasing motivation of the EU's recipient countries and partners. The author identifies four scenarios that will contribute to the achievement of climate neutrality in the energy sector.

The authors argue that the EU's strategic climate goals are promising and, based on the analysis of reports by leading European organizations and research centers, outlines recommendations for the EU on its way to achieving climate neutrality and strengthening its global leadership.

Key words: global leadership, climate neutrality, European strategies, climate policy, decarbonization, energy efficiency, promoter of climate values, The Russian-Ukrainian war.

УДК 327. 439.

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.38>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА ПРІОРИТЕТИ УГОРЩИНИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Уляна Ільницька, Максим Щербак

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

У статті досліджено особливості та трансформацію зовнішньополітичних стратегій та пріоритетів Угорщини в умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни. Проаналізовано особливості формування, специфіку та тенденції розвитку українсько-угорських відносин ХХІ століття. Досліджено фактори та чинники, що зумовили конфронтацію, дестабілізацію українсько-угорських відносин та детермінували опозиційність, агресивність зовнішньої політики Угорщини щодо України в умовах російсько-української війни (2014–2024 рр.).

Визначено активність і динамічність у реалізації східного вектору зовнішньої політики Угорщини та наголошено на проросійських інтересах держави. Доведено, що особливості позиціонування Угорщини, її зовнішньополітичні стратегії, проросійські позиції та пріоритети зумовлені та детерміновані значною фінансовою і енергетичною залежністю від Москви, раціональним прагненням зберегти стабільні відносини з російською федерацією, забезпеченням підтримки угорської нацменшини за кордоном, а також реалізацією ідеї відродження «Великої Угорщини».

У статті обґрунтовано, що позиція Угорщини щодо України в умовах повномасштабної війни є відверто опозиційною, агресивною. Визначено суперечність зовнішньополітичних стратегій та пріоритетів Угорщини європейським цінностям й демократичним принципам. Наголошено, що політика Будапешту в умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни дестабілізує європейську систему безпеки, суперечить безпековим й оборонним стратегіям Європейського Союзу, Північноатлантичного Альянсу та є загрозою стабільності і безпеки регіону.

Ключові слова: зовнішня політика Угорщини; зовнішньополітичні стратегії та пріоритети Угорщини; трансформація зовнішньополітичних стратегій та пріоритетів Угорщини; Українсько-угорські відносини; Європейські стратегії та ініціативи щодо підтримки України.

Актуальність дослідження. Політика Угорщини у Європейській системі безпеки, з моменту вступу держави в ЄС, відігравала ключову роль. Міжнародна суб'єктність Угорщини активно реалізовувалась через членство в Європейському Союзі, НАТО, у Вишеградській групі та інших міжнародних й регіональних об'єднаннях й інститутах. Однак, від початку російсько-української війни, з 2014 р., зовнішньополітичні стратегії та пріоритети Угорщини зазнали суттєвих трансформацій. Угорська зовнішня політика суперечить політиці безпеки ЄС та НАТО, Європейським цінностям, принципам та стандартам. В умовах безпекових викликів російсько-української війни суттєво змінився вектор зовнішньої політики держави і у вимірі українсько-угорських відносин. Угорщина демонструє проросійські позиції, активно реалізовує стратегії співпраці з рф. Проблема актуалізувалась з початку російсько-української війни та загострилась з прийняттям голокування Угорщини

в Раді ЄС з 1 липня 2024 року. Політика Будапешту є серйозним викликом для регіональної та світової систем безпеки, негативно впливає на реалізацію європейських ініціатив щодо підтримки України у повномасштабній війні. Зважаючи на вищезазначене, дослідження особливостей та векторів зовнішньої політики Угорщини, напрямів трансформації її зовнішньополітичних стратегій та пріоритетів є актуальним.

Мета та завдання: дослідити особливості зовнішньої політики Угорщини та вектори трансформації її зовнішньополітичних стратегій, інтересів, пріоритетів в умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни, а також проаналізувати специфіку та особливості українсько-угорських відносин, їх трансформацію та тенденції розвитку.

Джерельною базою дослідження є нормативно-правові документи щодо проблематики й теми статті, наукові розвідки вітчизняних та зарубіжних науковців, а також публікації мас-медіа. Зокрема, історія розвитку угорсько-українських відносин знайшла відображення у працях Герасимчука С., Максака Г., Віднянського С., Вегеша М., Кіш Є., Ковальова О. Специфіку зовнішньої політики Угорщини досліджували Давимука О., Горбач О., Турчин Я., Дуракчай Ф.А., Ейманіс Е. тощо.

Виклад основного матеріалу. Сучасна зовнішня політика Угорщини в умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни детермінується реалізацією східного та проросійського зовнішньополітичного вектору, прагненням підтримувати стабільність російсько-угорських відносин (особливо, в енергетичній сфері) й втіленням ідеї відновлення «Великої Угорщини». Зовнішньополітичні стратегії та інтереси держави суперечать європейським цінностям, демократичним принципам та стандартам ЄС. Така політика Угорщини, значною мірою, визначається фінансовою та енергетичною залежністю від РФ та стратегій Кремля.

Східний та проросійський вектор зовнішньої політики Угорщини почав формуватись ще з 2010 року (активна співпраця в енергетичній галузі з РФ; підтримка політики Кремля; формування вісі «Росія-Угорщина-Сербія-Туреччина»; взаємодія та спільні проекти з країнами «Тюркської ради», зокрема з Туреччиною; економічна співпраця Угорщини з Китаєм) [1, с. 98].

Проросійські позиції та інтереси Угорщини актуалізувались від початку російсько-української війни (2014–2024 рр.) та суттєво вплинули на дестабілізацію українсько-угорських відносин, зумовили їх загострення та конфронтацію у політиці двох держав. З 2014 року, а саме після анексії Криму та окупації Росією частини Донецької та Луганської областей, Угорщина на двосторонньому рівні та в рамках міжнародних форматів (ЄС, НАТО, ГА ООН, ОБСЄ) формально ще підтримувала відновлення територіальної цілісності України, запровадження санкцій ЄС проти Росії. Однак, незважаючи на це, на рівні політичних заяв вищого керівництва Угорщини лунали заяви щодо необхідності продовження активної співпраці з РФ, мінімізації санкційних збитків для угорської економіки та енергетики [2, с. 5].

Протистояння та загострення протиріч між Україною та Угорщиною актуалізувалось у 2017–2018 рр. через розбіжності інтересів та протиріччя в енергетичній галузі (спільні домовленості Угорщини та Росії про постачання й транзит газу в обхід України), а також – встановлення українським урядом заборони на в'їзд угорських політиків на територію України.

Дипломатичні відносини України та Угорщини зазнали гострої кризи та конфронтації від ухвалення у 2017 році Закону України «Про освіту», який уряд Угорщини розтлумачив як форму порушення прав угорської національної меншини в Україні (й, зокрема,

на Закарпатті). Після ухвалення закону Угорщина різко змінила зовнішньополітичну стратегію щодо України та заявила, що блокуватиме політичну співпрацю України з НАТО та ЄС на найвищому рівні [3, с. 353]. У 2018 році Петер Сіярто заявив, що Україна завдала Угорщині «три удари в спину», тому зняття євроінтеграційної та євроатлантичної «блокади» – неможливе. Як зазначив П. Сіярто, – «перший удар» – це «Закон про освіту» (2017); другий – визнання неконституційним Закону «Про засади державної мовної політики» («закону Ківалова-Колесніченка») у лютому 2018 року; і третій – проєкт №8297, що передбачає зміни до Закону про громадянство [4]. Загострення у відносинах Києва і Будапешта простежується й на сучасному етапі відносин двох держав.

Повномасштабна російсько-українська війна лише загострила протиріччя між Україною та Угорщиною. 24 лютого 2022 року угорський прем'єр-міністр Віктор Орбан засудив вторгнення РФ в Україну, однак зазначив, що Угорщина не буде залучена до війни, а отже, не надаватиме підтримки Україні й не підтримуватиме енергетичні санкції проти Росії. «Угорщина не повинна бути втягнута у цей військовий конфлікт, тому що для нас пріоритетом номер один є безпека угорського народу. Тому, ні про розміщення військовослужбовців, ні про відправку військової техніки в Україну не може бути й мови. Проте ми будемо надавати гуманітарну допомогу. Уряд, однак, не приймає пропозиції від лівих політичних сил, які ставлять під загрозу постачання енергії та газу в Угорщину», – пояснив Орбан [5]. Будапешт дійсно надав гуманітарну допомогу Україні й, окрім цього, відкрив кордон для біженців. Проте, незважаючи на це, Будапешт дистанціювався від підтримки Києва й станом на 9 грудня 2022 року не підтримав створення тренувальної місії ЄС для військових України, неодноразово виступав проти санкцій щодо Росії, заблокував проведення засідання Комісії Україна-НАТО тощо [6].

У відносинах Києва і Будапешта вже тривалий час гострою є проблема захисту прав угорської нацменшини у Закарпатті й, загалом, в Україні (хоча проблема є гіперболізованою і слугує виправданням для угорської сторони щодо її зовнішньополітичних стратегій). У новій Конституції Угорщини (2011 р.) зазначено, що Угорщина несе відповідальність за угорців, що проживають за межами країни. 13 березня 2014 року, під час виступу в Парламенті, В.Орбан зробив заяву щодо подвійного громадянства та автономії для угорців Закарпаття. У відповідь українська сторона стримано і впевнено заявила, що українці можуть мати тільки одне громадянство [3, с. 353].

У сучасній зовнішній політиці Угорщини простежується певний ревізіонізм, що негативно впливає на українсько-угорські відносини. Свідченням слугує приклад, коли у 2022 році прем'єр-міністр В. Орбан з'явився на товариський матч Угорщини і Греції з шарфом, на якому була вишита мапа «Великої Угорщини». Мапа репрезентує Королівство Угорщина у складі Австро-Угорської імперії, яке включало в себе сучасні території Румунії, Сербії, України, Словаччини, Австрії, Хорватії та Словенії. Проте, у 1920 році за умовами Тріанонського договору, держава втратила 60% своїх територій, що стало національною трагедією для угорців. Українські та європейські політики й громадсько-політичні діячі засудили вчинок Орбана. Румунський депутат Європарламенту Алін Мітуца у колишньому Твіттері закликав до ізоляції держави на міжнародній арені та накладання жорстких санкцій проти В. Орбана: «Це ревізіоністський жест, який ставить Орбана поруч із Путіним, який також мріє про зміни кордонів. Лідери ЄС у Європейській раді мають накласти санкції та ізолювати їх» [7].

27 червня 2024 року було оприлюднено 11 вимог Орбана щодо захисту нацменшин в обмін на підтримання Угорщиною початку переговорів про вступ України в Європейський Союз. Вимоги угорського уряду передбачають «визнання усього Закарпаття

«традиційно угорським». Йдеться про визнання Україною «угорськими» усіх населених пунктів Закарпаття, навіть тих, у яких угорці історично не проживали [8].

Від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, Угорщина дотримується політики блокування євроінтеграції України. Будапешт неодноразово перешкодив наданню європейською допомогою Києву. У травні 2023 року Угорщина заблокувала допомогу ЄС Україні у розмірі 500 мільйонів євро через, як заявив міністр закордонних справ Петер Сярто, «дедалі войовничішу» позицію Києва [9]. У грудні 2023 року В. Орбан ветоував європідтримку України в розмірі 50 млрд євро.

В основі сучасної зовнішньої політики Угорщини – фінансово-економічний шантаж Європейського Союзу, прагнення балансувати між ЄС та РФ. Будапешт використовує українське питання, як засіб шантажу Європейських структур. Ще у 2018 році Європарламент запровадив дисциплінарні санкції проти Угорщини та звинуватив уряд В. Орбана у порушенні демократичних цінностей та принципів ЄС, засуджуючи його авторитарну політику як лідера партії «Фідес». Євросоюз заблокував більшу частину (близько 7,5 млрд євро) регіональної допомоги країні через проблеми з верховенством права та захистом прав людини в Угорщині. З цієї ж причини Європейський Союз заблокував 22 млрд. євро виплат Угорщині з Фонду згуртованості. Для Угорщини таке рішення стало болісним, адже країна є найбільшим бенефіціаром бюджету ЄС у відсотках від валового національного доходу [10]. В умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни Будапешт застосовує політику блокування європейських ініціатив допомоги й підтримки України, як засіб зняття обмежень та отримання подальших фінансово-економічних привілеїв від ЄС. Як приклад – бойкотування прем'єр-міністром Угорщини голосування щодо початку переговорів з Україною про вступ в ЄС (14 грудня 2023 року). Угорщина дещо послабила свій тиск лише після розблокування Європейською комісією 10 млрд. євро фінансової допомоги для Угорщини.

1 липня 2024 року Угорщина розпочала своє головування у Раді Європейського Союзу, що передбачає участь держави у засіданнях міністрів та самітах ЄС, а також, представлення інших країни-членів у переговорах із Європарламентом та Єврокомісією. Згідно з регламентом, головуєча країна зобов'язана презентувати законодавчі ініціативи в Євросоюзі; виступати «об'єктивним, справедливим посередником» між країнами-членами, дотримуватись нейтральної позиції та діяти всупереч власним національним інтересам.

Більшість європарламентарів висловили занепокоєння та сумніви щодо спроможності Угорщини дотримуватись принципів та засад справедливого головування у Раді Європейського Союзу. Речник МЗС ФРН Себастьян Фішер на брифінгу для журналістів й політиків заявив, що попри нетривалий термін головування Угорщини у Раді ЄС, Європейським та Євроатлантичним політичним структурам уже завдано шкоди. Себастьян Фішер додав, що Угорщина, як головуєчий суб'єкт у Раді Європи не має права перевищувати свої повноваження й діяти від імені ЄС, оскільки це – компетенція Президента Європейської ради. Головування Угорщини у Раді Європейського Союзу не підтримують держави Північноатлантичного Альянсу. Швеція, Данія, Фінляндія, Естонія, Литва, Латвія, Польща заявили про блокування та бойкотування міністерських зустрічей ЄС на період головування Угорщини. Такий протест держав зумовлений антиєвропейською та антиукраїнською позицією й політикою Угорщини, зокрема, – проведенням переговорів В. Орбана з Путіним та візитом угорського прем'єр-міністра у Пекін [11].

Угорське головування в Раді ЄС може мати негативний вплив на реалізацію євроінтеграційного вектору у зовнішній політиці України та гальмувати переговори про вступ України до Євросоюзу. Крім того, головування Угорщини в Раді ЄС матиме негативні

наслідки також і для кліматичної політики Євросоюзу. Насамперед, це стосується визначення цілей на 2030 рік, які мають стати проміжними на шляху до кліматичної нейтральності 2050 року [11]. Однак, не варто переоцінювати впливовість країни, що головує у Раді Євросоюзу. Адже, переважна більшість законодавчих ініціатив та законопроектів надходить від Єврокомісії та ухвалюється виключно країнами-членами ЄС та Європарламентом. Тому заяви Орбана і його «миротворчі місії» є провокаційними, декларативними й популістськими та не мають суттєвого впливу на ситуацію у регіоні та на функціонування й політику ЄС.

Сучасну зовнішню політику Угорщини можна охарактеризувати як «маятникову» у спробі балансування між ЄС та Росією. З одного боку, Угорщина залишається членом Європейського Союзу й зацікавлена в отриманні фінансової допомоги від ЄС, а з іншого – усе більше залежить від політики рф (зокрема, в енергетичній та паливно-енергетичній сферах). Згідно з офіційними даними Центрального статистичного управління Угорщини, енергетична залежність держави зросла з 53% у 2021 році до 64% у 2022 році. Проблема постачання енергоресурсів є актуальним питанням для Угорщини і, значною мірою, визначає засади й стратегії її зовнішньої політики, та, зокрема проросійський вектор держави [12, с. 14]. Економічна співпраця між рф та Угорщиною залишається доволі активною та результативною. Так, у січні 2022 р. Росія експортувала в Угорщину товарів на 786 млн дол. та імпортувала на 157 млн дол., внаслідок чого позитивне сальдо торговельного балансу становило 629 млн. дол. Пріоритетну роль в угорсько-російських відносинах відіграє енергетичне питання, зокрема, постачання природнього газу та нафти. Це – проекти з розширення газового транзиту, а також угоди щодо зберігання газу. Угорщина отримує 70% своєї нафти з Росії, а частка російського газу в загальному споживанні країни складає 65% [13, с. 42-43]. У червні 2022 року Європейський Союз ухвалив черговий пакет санкцій проти рф, в основі якого – ембарго на імпорт російської нафти.

На сьогоднішній день Угорщина залишається єдиною країною, де рф продовжує встановлювати атомні електростанції. На зустрічі Орбана з Путіним у Пекіні 17 жовтня 2023 року обговорювались питання блокування європейської інтеграції України в обмін на знижки ціни російської нафти та залучення 12 млрд. євро російських інвестицій у будівництво в Угорщині нових енергоблоків АЕС «Пакш-2» (єдиної АЕС в Угорщині, що функціонує з 1982 р.). Проєкт фінансується росією й здійснюється під керівництвом «Росатома» [3, с. 354].

Доктор філософії, історик Стефано Боттоні у телеканалі FREEDOM висловив свою позицію щодо сучасної політики Угорщини: «Зараз значна частина угорської політичної еліти здійснює «політичне самогубство», аналогічне, як у часи Першої й Другої світових війн. Угорщина зазнає суттєвого впливу, енергетичного тиску й шантажу зі сторони рф, що визначає особливості її зовнішньої політики, стратегії та тактики на міжнародній арені» [14].

Чинну політику сучасної Угорщини засуджує більшість європейських країн (за виключенням Словаччини). Дії Будапешта отримали негативну оцінку провідних країн світу. Гостро засуджує політику, яку проводить В. Орбан, і угорська опозиція, яка є повністю солідарною з Україною. Вторгнення Росії в Україну опозиційні сили порівнюють з Угорською революцією 1956 року, коли російські танки заїхали в Будапешт. Представники ліберальних та соціал-демократичних партій Угорщини критикують позиції та принципи партії «Фідес» та наголошують: «Угорщина не є незалежною країною: Віктор Орбан зробив її повністю залежною від росії (зокрема, в енергетичній сфері). Прикриваючись гаслом «ми не будемо колонією», він реалізував прямо протилежне: Угорщина є залежною

від російського газу, «прикута» до Росії високими кредитами; У Будапешті функціонує російський банк; угорські ЗМІ стали джерелом поширення російської пропаганди», – цитата з сайту опозиційного Руху «Momentum» [15].

Позиції та оцінки політичних сил Угорщини, залежно від ідейних засад, суттєво відрізняються. Так, Угорська права партія «Jobbik», яка протягом 19 років змінила політичну позицію з проросійської на позицію різкого засудження стратегій рф, активно критикує політику Орбана: «І поки інші 26 країн ЄС, затамувавши подих, дивляться, що відбувається в Україні, і підтримують жертв агресії, Орбан відверто пропагує кремлівську дезінформацію та активізує двостороннє російсько-угорське партнерство [16]. Натомість, ультраправа партія «Наша Батьківщина», яка є союзником партії «Фідес» на політичній арені, дотримується проросійських позицій та є прихильником загарбницької експансіоністської політики росії, а політику України вважає антиугорською, що виявляється в обмеженні прав угорців, які знаходяться поза межами держави.

Висновки. Сучасна зовнішня політика Угорщини в умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни, зазнала трансформацій та зміни пріоритетів. Зовнішньополітичні стратегії держави спрямовані на реалізацію східного та проросійського векторів, розвиток подальшої співпраці з рф, що зумовлено значною фінансово-економічною та енергетичною залежністю від Москви, раціональним прагненням зберегти стабільні відносини з російською федерацією (водночас, зберігаючи фінансову підтримку ЄС), а також реалізацією ідеї відродження «Великої Угорщини», що співзвучно з ідейними засадами політики Путіна. Політика Будапешту щодо захисту угорської нацменшини за кордоном стала інструментом та механізмом презентації образу «Великої Угорщини». В умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни загострились і українсько-угорські відносини. Сучасна політика Угорщини щодо України характеризується опозиційністю, агресивністю, що загострює конфронтацію у відносинах двох держав. Угорщина активно протидіє європейським ініціативам щодо підтримки України у російсько-українській війні, блокує та гальмує ініціативи військово-технічної та гуманітарної допомоги; протидіє вступу України у Європейські та Євроатлантичні структури.

Позиціонування Угорщини на міжнародній арені, її зовнішньополітичні стратегії, інтереси й пріоритети суперечать європейським цінностям, демократичним принципам та політиці держав західної Європи, країн ЄС та НАТО. Політика Будапешту в умовах геополітичних та безпекових викликів російсько-української війни дестабілізує європейську та світову системи безпеки, суперечить безпековим й оборонним стратегіям Європейського Союзу, Північноатлантичного Альянсу та є загрозою стабільності і безпеки європейського регіону.

Список використаної літератури

1. Давимука О. Актуальні питання реалізації зовнішньої політики Угорщини. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2020. Випуск 32, с. 95-101. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/32_2020/15.pdf
2. Герасимчук С., Максак Г. Історія відносин Україна-Угорщина як динаміка та зміст політичного діалогу. *Рада зовнішньої політики «Українська призма».* URL: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2020/02/Istoriya-vidnosyn-Ukrayina-Ugorshhyna-yak-dynamikata-zmist-politychnogo-dialogu.pdf>
3. Щербак М. Угорська політика протидії євроінтеграції України й реалізації європейських ініціатив та військово-гуманітарних проєктів у російсько-українській війні (2022-2024рр.). Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики:

- зб. Матер. XI Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 28 березня 2024 р.). Львів: Національний університет «Львівська політехніка». С. 352-356.
4. Ерман Г. «Три удари у спину»: в чому Угорщина звинувачує Україну. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43898566>
 5. About Hungary. Prime Minister Viktor Orbán's statement on Facebook following a meeting of the National Security Operational Group. URL: <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/prime-minister-viktor-orbans-statement-on-facebook-following-a-meeting-of-the-national-security-operational-group>
 6. Слово і Діло. Війна в Україні: як офіційний Будапешт дистанціюється від підтримки Києва. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/09/infografika/polityka/vijna-ukrayini-yak-oficijnyj-budapesht-dystancziuyetsya-pidtrymky-kyueva>
 7. BBC News Україна. «Гидота і гній». Як Україна та інші держави реагують на Орбана з шарфом "Великої Угорщини". URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63717690>
 8. Русин М. Угорщина вимагає визнати усе Закарпаття «традиційно угорським»: що відомо. Суспільне Ужгород. URL: <https://suspilne.media/uzhhorod/777769-ugorsina-vimagae-viznati-use-zakarpatta-tradicijno-ugorskim-so-vidomo/>
 9. Simon Z. Hungary to Block Further EU Aid to Ukraine, Minister Says. *Bloomberg*. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-05-17/hungary-to-block-further-eu-aid-to-ukraine-minister-says>
 10. Баштовий Д. Нічого особистого, лише гроші: як і чому Угорщина блокує євроінтеграцію України. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/11/28/7174373/>
 11. Джойнер Е. Угорщина на чолі ЄС: чого очікувати від її головування. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/ugorsina-na-coli-es-cogo-ocikuvati-vid-ii-golovuvanna/a-69469190>
 12. Durakçay F. A. Hungary's position on the Russia-Ukraine war and its implications for cooperation in the Visegrad Group. *Eurasian Research Journal*. 2023. Vol. 5, No. 4, pp. 7-26. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3511630>
 13. Ткач Д. Угорсько-російські економічні відносини на сучасному етапі. *Вчені записки університету «Крок»*. 2024. Vol. 73. Is. 1. P. 40-46. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/709/691>
 14. Головчак Х. Історик пояснив, чому Угорщина стала союзницею РФ. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/svit/istorik-poyasniv-chomu-ugorschina-stala-soyuzniceyu-rf-2482561.html>
 15. Momentum. Fidesz.ru: így épült ki az orosz befolyás Magyarországon. URL: https://momentum.hu/fidesz-ru-igy-epult-ki-az-orosz-befolyas-magyarorszagon/page/2/?et_blog
 16. Gyöngyösi Márton. Euro or ruble? – Hungary chooses – the weekly 90. URL: <https://www.gyongyosimarton.com/2022/04/02/euro-or-ruble-hungary-chooses-the-weekly-90/>

HUNGARY'S FOREIGN POLICY STRATEGIES AND PRIORITIES IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL AND SECURITY CHALLENGES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: FEATURES AND TRANSFORMATION

Ulyana Ilynska, Maksym Shcherbak

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
S. Bandera Str., 12, 79013, Lviv, Ukraine*

The article examines the peculiarities and transformation of Hungary's foreign policy strategies and priorities in the context of the geopolitical and security challenges of the Russian-Ukrainian war. The

author analyzes the features of formation, specifics and trends in the development of Ukrainian-Hungarian relations in the XXI century. The factors that led to the confrontation and destabilisation of Ukrainian-Hungarian relations and determined the opposition and aggressiveness of Hungary's foreign policy towards Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war (2014-2024) are studied.

The author identifies the activity and dynamism in the implementation of the eastern vector of Hungary's foreign policy and emphasises the pro-Russian interests of the state. It is proven that the peculiarities of Hungary's positioning, its foreign policy strategies, pro-Russian positions and priorities are caused and determined by its significant financial and energy dependence on Moscow, a rational desire to maintain stable relations with the Russian Federation, ensuring support for the Hungarian minority abroad, as well as the implementation of the idea of reviving the 'Great Hungary'.

The article proves that Hungary's position towards Ukraine in the context of a full-scale war is openly oppositional and aggressive. The contradiction of Hungary's foreign policy strategies and priorities with European values and democratic principles is identified. The author emphasises that Budapest's policy in the context of the geopolitical and security challenges of the Russian-Ukrainian war destabilises the European security system, contradicts the security and defence strategies of the European Union and the North Atlantic Alliance, and is a threat to the stability and security of the region.

Key words: Hungary's foreign policy; Hungary's foreign policy strategies and priorities; transformation of Hungary's foreign policy strategies and priorities; Ukrainian-Hungarian relations; European strategies and initiatives to support Ukraine.

UDC 32.329

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.39>

DESIGNING SLOVAK FOREIGN POLICY AND CURRENT UKRAINIAN ISSUES

Jozef Hrdlička

Museum in Hlohovec

Franciscan Square 1, 920 01 Hlohovec, Slovakia

The work presents a brief genesis of the formation of the foreign policy of the Slovak Republic after its establishment in January 1993. After the fall of the communist regime in November 1989, the Slovak Republic continued the efforts of the common Czechoslovak state to integrate into Euro-Atlantic international organizations. Slovakia's orientation towards the "West" was clear. However, there were several specifics in the conception of Slovak foreign policy after 1993. These specifics of Slovak foreign policy were determined by the economic conditions of the state, as well as the approach of the ruling political elites. In the years 1993-1998, the Slovak government considered relations with the Russian Federation to be a priority. In the years 1998-2006, the foreign policy of the governments was oriented towards the integration of Slovakia into the European Union and NATO. The social democrat governments in 2006-2010 and 2012-2020 respected the "Western" foreign policy orientation of Slovakia, but supplemented it with the dimension of cooperation with all sides of the world (including Russia). With the development of Slovak foreign policy, relations with Ukraine also developed. All governmental political representations strove for positive development of relations with Ukraine. After the start of the war in Ukraine, the Slovak Republic took its side. All parliamentary political parties rejected Russian aggression against Ukraine. Based on the results of the parliamentary elections in September 2023, there was a change of governing political parties. The government that comprehensively supported Ukraine in the military conflict with Russia was replaced by the government of social democrats and conservative political currents. The current government coalition continues to support Ukraine, but has refused further military support and prefers a peaceful-diplomatic solution to the conflict. The work brings the nature of the policy of the current Slovak government closer to current Ukrainian issues.

Key words: foreign policy, Ukraine, war, peace, relations, cooperation, aid.

Problem formulation. After its establishment in January 1993, the Slovak Republic formulated its foreign policy. The political elites unanimously strove for Slovakia's transatlantic orientation. In 2004, the Slovak Republic became a member state of the European Union (EU) and NATO. This foreign-political orientation of Slovakia has not been questioned by any government so far. However, there were specifics in Slovakia's foreign policy that were primarily related to the programmatic orientation of the political parties forming the government of the Slovak Republic. These are primarily the Social Democracy (SMER – SSD) and the Slovak National Party (SNS). The political party SMER – SSD (currently SNS) has always respected and promoted Slovakia's Euro-Atlantic orientation. In foreign policy, however, she also promoted a specific approach – the cooperation of Slovakia in all countries of the world. After the parliamentary elections held on September 30, 2023, there was a change of government political elites. The new government was formed by two social-democratic entities (SMER – SSD and HLAS – SD) together with SNS. In matters of foreign policy, the current government of the Slovak Republic proclaims a sovereign policy and the defense of the national-state interests of the Slovak Republic. At the same time, he is a supporter of the current "Western" orientation of Slovakia. With the change of government

in Slovakia (2023), there were also certain changes in Slovakia's policy towards Ukraine. The Slovak government continues to support Ukraine in the conflict with Russia. However, it rejects military support in the form of state supplies of arms and ammunition. The current government of the Slovak Republic promotes a peaceful solution to the conflict and rejects war escalation in Europe. The presented work tries to define the main elements of the current policy of Slovakia towards Ukraine.

Research material, methodology and formulation of goals. The work is based on the analysis of strategic documents related to Slovak foreign policy after 1993. After the creation of an independent state, Slovakia joined the European Union and NATO. Despite the undisputed foreign policy orientation of Slovakia, there are certain specificities in the field of foreign policy of individual governments, which we have generalized. The work analyzes all Program Statements of governments in the years 1994 – 2023. Based on them, it defines the specifics of individual governmental political elites in the field of foreign policy. The war in Ukraine, which has been going on since February 2022, has come to the center of attention in international relations. In this context, Slovak diplomacy and the entire foreign policy of Slovakia had to react to the tragic events of the war. The work analyzes and generalizes the publicly available approaches of the Slovak governments in 2022 and 2024 to the Ukrainian crisis. The aim of the thesis is to give a brief description of the foreign policy of Slovakia. Its understanding is also important in view of the formulation of Slovakia's policy in relation to the current problems of Ukraine. The subject of the analysis was also the bilateral meetings at the level of the Prime Ministers of Slovakia and Ukraine held in the first half of 2024. The work tries to prove that despite the change of government political outfits in Slovakia in September 2023, the essence of the policy of the Slovak Republic towards Ukraine remains unchanged. In this sense, the aim of the work is to characterize the basic orientations of the current Slovak government in foreign policy and specifically towards Ukraine.

Research results. The Slovak Republic (SR) was created after the division of the Czechoslovak Federation (ČSFR) in 1993. After its establishment, it had to reconceptualize its foreign policy. After the socio-political changes brought about by the fall of the communist regime in Czechoslovakia in 1989, society began to orient itself towards Euro-Atlantic, international structures. This orientation was also developed by the newly formed Slovak Republic. From the creation of the Slovak Republic until 1998, Vladimír Mečiar was the main Slovak leader. His governments were composed mainly of national and conservative political entities. The foreign policy orientation of Slovakia was already very clearly defined in the program statement of the government of the Slovak Republic from December 1994: *"In the field of foreign policy, the government of the Slovak Republic will clearly maintain the continuity of its direction. We want to continue the current policy of bringing the Slovak Republic closer to European and transatlantic political, security and economic structures, intensify it and emphasize our determination to become a full-fledged part of these groupings. This effort of ours means heading into the economic space, to which we are bound by historical traditions and natural relations, which creates conditions for the closeness of the views of the parliamentary parties on the foreign policy of the Slovak Republic. ... The basic direction of the security orientation of the Slovak Republic is the effort to obtain membership in the North Atlantic Alliance and the Western European Union. We consider the North Atlantic Alliance to be the most effective existing security organization and membership in it at the same time as the possibility of obtaining effective security guarantees."* [8] Since 1993, mutual relations between the Slovak Republic and Ukraine have undergone a specific qualitative development. In this context, the entire strategic vision of Slovakia's policy, not only towards Ukraine, but towards the whole of Eastern Europe, was undergoing a specific development. The

politics and relations of the Slovak Republic with Ukraine have always developed together with the development of relations with the Russian Federation. In the aforementioned statement of the government from 1994, it is stated: *"We will attach great importance to the development of mutually beneficial economic cooperation with the Russian Federation and other countries of the Commonwealth of Independent States."* [8] The international relations of the Slovak Republic with Ukraine and with other states towards the "East" were changing depending on which political elites made up the Slovak government. In this context, in the history of Slovakia's modern foreign relations and thus also relations with Ukraine (1993-2024) and the whole of Eastern Europe, we can talk about three fundamental concepts – orientations. The first was the orientation of foreign policy towards close relations with the Russian Federation (1993-1998). This policy was implemented considering the economic conditions of Slovakia, despite the fact that Slovakia's orientation towards the "West" was codified in all strategic documents of Slovak foreign policy. The governments of Mikuláš Dzurinda (1998-2006) implemented a gradual transformation of the Slovak economy. They sought the completion of Slovakia's integration efforts into the European Union and NATO. They redirected the Slovak Republic's foreign relations towards the "West". Social democrat governments, respecting the Euro-Atlantic orientation of Slovakia, declared and implemented a specific foreign policy for all countries of the world (2006-2010, 2012-2020, 2024).

As part of the "Eastern" foreign policy, Vladimír Mečiar governments have preferred building positive relations with Russia since the establishment of the Slovak Republic. This fact was primarily determined by the significant interdependence of the Slovak industrial and energy structure with Russia. On the basis of this economic interdependence, close political relations also developed. Relations with Ukraine were friendly, but not considered a priority. Although the Slovak Republic in the years 1993-1998 advocated integration into Euro-Atlantic structures in its strategic documents, this integration was not intensive in practice.

In 1998, there was a change of ruling political elites in Slovakia. Until June 2006, Slovakia had governments that considered Slovakia's integration into the structures of the European Union (EU) and the North Atlantic Alliance (NATO) as a strategic goal. This goal was clearly defined in the Program Statement of the Government from 1998: *"Membership in the European Union (EU) is a strategic goal and one of the most important political and economic priorities of the Slovak Republic." In order to achieve it, the government will fulfill the political criteria in the shortest possible time and undertakes to fulfill other criteria established by the Copenhagen EU summit and the conclusions of the joint bodies of the Slovak Republic – the EU, so that the Slovak Republic is included among the best prepared candidate countries. ... In the area of foreign security policy, the strategic priority is to achieve the membership of the Slovak Republic in the North Atlantic Alliance (NATO) in the shortest possible time. The Government of the Slovak Republic will take the necessary measures in its internal and foreign policy with the aim of integrating the Slovak Republic into the NATO collective defense system."* [9, p. 40] In addition to Slovakia's integration efforts during this period, attention was also paid to the development of relations with neighboring countries. It was primarily about the Czech Republic, Poland, Hungary, Austria and Ukraine as the largest neighbor. Even in 1998, Mikuláš Dzurinda government considered Slovakia's relations with the Russian Federation to be important mainly for economic reasons: *"The government will develop correct relations with the countries of the Commonwealth of Independent States (CIS) and pay particular attention to balanced relations with the Russian Federation, which is one of the most important economic partners."* [9, p. 41] Despite the above, we can state that in addition to Slovakia's integration efforts into "Western" structures, the development of foreign relations with Ukraine or the Russian Federation was marginal – it was not a priority. Between 1998 and 2006,

several reforms of internal and foreign policy were implemented in Slovakia. There was also a reform of industrial production in the Slovak Republic. This reform consisted in the transition from military engineering (dependent on Russia) to automobile production. This gradually led to the overcoming of Slovakia's economic dependence on Russia and a gradual change in practical foreign policy in relation to Eastern Europe. After the entry of the Slovak Republic into the EU and NATO (1994), the foreign policy of the Slovak Republic was fundamentally reformatted. The governments of Mikuláš Dzurinda implemented foreign policy in full compliance with the policy of Western structures. Relations with Ukraine gradually became more important. This priority of Slovakia's cooperation with Ukraine after its accession to the EU and NATO was formulated for the first time by the head of the Slovak government, Mikuláš Dzurinda, at the Slovak Foreign Policy Evaluation Conference in March 2004.

Social-democratic governments in 2006-2010 and 2012-2020 implemented new foreign policy content. It was the governments of Robert Fico and Peter Pellegrini. Although these governments respected the foreign policy orientation of the Slovak Republic towards the EU and NATO, they also implemented the concept of foreign policy towards all "four corners of the world". On a pragmatic level, this meant an interest in international cooperation not only with the West, but also with, for example, Russia, China and Ukraine. The program statement of the government of the Slovak Republic from 2006 states: *"The government of the Slovak Republic will place emphasis on strengthening peace and stability in Europe and the world and will be a reliable ally and partner respecting its commitments." It will support the deepening of partnership and strategic cooperation within NATO and the EU. It will promote a peaceful, safe and socially responsible Europe, the development of mutually beneficial international cooperation and the creation of a safe world without crises and conflicts. It will participate in the fight against terrorismThe Slovak government considers NATO to be the main guarantor of Euro-Atlantic security. It will respect and fulfill the obligations resulting from Slovakia's membership in NATO. It will continue to strengthen the transatlantic link and partnership between the member states of the Alliance and develop its relations with the USA.* [11, p. 51-55]

After the parliamentary elections in 2020, the Slovak government was formed by political parties that focused their foreign policy exclusively on the West. *"The Slovak Republic is part of the Euro-Atlantic area. Therefore, the priority of the Government of the Slovak Republic is responsible membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization, as the best alternative for further development, security and stability of the state... The Government of the Slovak Republic will actively contribute to the strengthening of collective defense within NATO, including the participation of the armed forces in the forward military presence and increase in contributions to military exercises outside the territory of the Slovak Republic... ."* [12, p. 30-31] The Government of the Slovak Republic established after the parliamentary elections in February 2020 fully respected and implemented the policy of the European Union as well as NATO. The Slovak government declared a friendly attitude towards Ukraine and support in its transformation process. It is contained in the document Foreign and European Policy of the Slovak Republic in 2021: *"A stable, democratic and prosperous Ukraine remains a strategic interest of the Slovak Republic. Slovakia will follow up on the visit of President Volodymyr Zelensky to Slovakia (September 2020) and will continue to deepen political dialogue and practical cooperation with Ukraine, assisting its reform and transformation process from all levels of public administration, from national to regional to local. We will engage in the efforts of the international community to resolve the conflict in Donbas peacefully and restore the territorial integrity of Ukraine, including support for the Trilateral Contact Group (TCG) and the OSCE Special Monitoring Mission in Ukraine (SMM). We will continue to support Ukraine's*

Euro-Atlantic aspirations and promote its priority place in the EU and NATO agenda. We will also be involved in activities within the Crimean Platform." [18, p. 5]

In the war in Ukraine after February 2022, the government of Slovakia fully opposed the Russian Federation and supported Ukraine. The support of Ukraine by the Slovak Republic was implemented not only on the moral and political side, but also on the humanitarian and military side. The Slovak Republic provided Ukraine with military aid in the amount of 671 million euros from January 2022 to the end of October 2023. [1]

After the parliamentary elections in September 2023, there was a change of government elites and the return to power of social democratic and national political parties. Robert Fico once again became the Prime Minister of the Slovak Republic. The foreign policy of the new Slovak government returned to the concept of international cooperation on "all four sides of the world". Shortly before the parliamentary elections in September 2023, Robert Fico stated: *"Nothing will change in Slovakia's foreign policy orientation. But we have the right to name some things very harshly. I am a representative of the line in foreign policy that one must look at all four sides of the world, the world does not only have the West."* [7] The new Government Program Statement for the period 2023-2027 states: *"The foreign policy of the Government of the Slovak Republic will consistently be based on the state interests of the Slovak Republic with the aim of ensuring the necessary international conditions for strengthening the security, economic prosperity of the state and improving the standard of living of Slovak citizens. The government will implement a credible, responsible and balanced foreign policy. It will build on everything positive that has been achieved in this area so far. The Government of the Slovak Republic will emphasize strengthening peace and stability in Europe and the world and will be a reliable ally and partner respecting its obligations. ... "The government will consistently promote a sovereign and active foreign policy and protect Slovak national-state interests, thus responding to challenges associated with global instability and new threats related to terrorism, military conflicts or the influx of illegal migrants. The government will be guided by the slogan "Slovakia first", which means being solidary, responsible and predictable in foreign policy with regard to the national interests of the Slovak Republic."* [13, p. 81] The currently valid Program Statement of the Government of the Slovak Republic directly addresses the war in Ukraine: *"The Government is aware of the risks of the continuation of the war conflict in Ukraine for the Slovak Republic. In order to end the military conflict in Ukraine, he will support all meaningful peace plans with proposals for an immediate end to the fighting in Ukraine and for a diplomatic solution to the conflict in accordance with international law. The government will continue to support humanitarian aid to Ukraine, but will not continue military aid to Ukraine at the government level. He advocates the use of European Union funds to support Slovakia's border regions and the involvement of Slovak companies in the reconstruction of Ukraine. The government will evaluate proposals to impose sanctions against any country in the world based on analyzes of the effectiveness of the proposed sanctions in achieving the intended goals and especially on the basis of their economic and social impact on the citizens of Slovakia. The government views with concern the attempts to build a new iron curtain between the West and the East. The Slovak Republic intends sovereignly, in the context of membership in the European Union and NATO, to continue its foreign policy on all four sides of the world."* [13, p. 82-83] Compared to the previous Slovak government (2020-2023), the new government rejects military aid to Ukraine and emphasizes a diplomatic solution to the conflict. *"In accordance with the current Defense Strategy of the Slovak Republic based on the Constitution of the Slovak Republic, the UN Charter and relevant strategic documents of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the European Union, the government will clearly promote the peaceful resolution of disputes. The war in Ukraine, according to available information, has no*

military solution. Therefore, the government considers the immediate enforcement of a ceasefire and the beginning of peace negotiations to be the only correct solution." [13, p. 85]

After the parliamentary elections, Slovak Prime Minister Fico declared that he wished that foreign policy was not *"conservative, heavy-handed and unable to present Slovak national interests"*. Fico emphasized that Slovakia's attitude towards membership in the European Union or NATO is not changing. *"This does not mean that we will not express our own sovereign positions."* In this context, he repeated that the Slovak Republic is not interested in supporting Ukraine militarily, but will offer it another, necessary form of assistance. [7] After the change of government in Slovakia, specific relations between Slovakia and Ukraine began to be redefined. Already on January 24, 2024, the first official meeting between Robert Fico and Ukrainian Prime Minister Denys Shmyhal took place in Uzhorod (Ukraine). At this meeting, Fico declared the Slovak government's interest in good relations with Ukraine. He expressed his support for Ukraine's entry into the EU and also stated that Slovakia will not block EU aid to Kyiv in the amount of EUR 50 billion or Ukraine's purchase of weapons and equipment from Slovak companies. [2] On April 11, 2024, a joint meeting of the governments of Slovakia and Ukraine took place in Michalovce. At this meeting, Robert Fico openly declared his support for Ukraine in several areas: *"The Slovak Republic's support for Ukraine and its ambitions to become a member of the EU is not speculative. This is full-fledged support."* Fico emphasized that he wishes to find peaceful solutions to the war in Ukraine, which will respect the territorial integrity and sovereignty of Ukraine. [2] In the jointly signed intergovernmental agreement, some important political positions of the current Slovak government are stated: *"Slovakia condemned the violation of international law by the Russian Federation through its illegal, unjustified and unprovoked war of aggression against Ukraine."* [5, p. 1] By signing the treaty, the Government of Slovakia confirmed the need to *"continue to implement the policy of non-recognition of the Russian Federation in the attempt to annex the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, as well as parts of the Donetsk, Kherson, Luhansk and Zaporozhye regions of Ukraine."* [5, p. 1] We can state that the joint meetings of the prime ministers and ministers of the governments of Slovakia and Ukraine in the first half of 2024 contributed to the harmonization of relations between the two countries. This was also confirmed by Ukrainian Prime Minister Shmyhal, saying: *"We have made significant progress in achieving mutually beneficial cooperation"*. [14]

Despite the fact that after the parliamentary elections in Slovakia (September 2023) there was an exchange of political elites, Slovakia's foreign policy orientation towards Euro-Atlantic structures remains preserved. In addition, Robert Fico government declares cooperation with all sides of the world. In foreign policy, Fico government emphasizes the more vigorous promotion of Slovakia's national and state interests. In the Russian-Ukrainian conflict, as we have documented, Slovakia is on the side of Ukraine. However, he refuses to support Ukraine by supplying weapons from the armament of the Slovak Republic's army. However, it does not prevent the purchase of weapons from arms companies operating in Slovakia. In the current period, Slovakia implements its aid to Ukraine in a humanitarian way. The Slovak government rejects a military solution to the conflict in Ukraine and prefers a diplomatic – peaceful solution. It supports Ukraine's entry into the European Union, but rejects its entry into NATO. Robert Fico expressed his attitude towards Ukraine's accession to NATO in July 2023: *"Ukraine does not belong to NATO. It is very important to give security guarantees to Ukraine, both from the East and from the West. But it is very important that there is some buffer between NATO and the Russian Federation. This buffer should be formed by Ukraine, independent, sovereign, with everything that goes with it,"* declared Fico at a press conference." [16] Slovakia's current relationship with Ukraine was clearly defined by Slovak Foreign Minister Juraj Blanár on the occasion of the

second anniversary of the beginning of the war on Ukraine (February 24, 2024): *"The Slovak Republic supports Ukraine as a peaceful, democratic, territorial entity, within internationally recognized borders, with a perspective in the European Union after meeting all the criteria set for all candidate countries. We want to continue to provide our neighbor with material, humanitarian and development aid, and we will support the involvement of Slovak entities in ... That is why we support peace activities, including the initiative of the President of Ukraine, leading to this goal... It is still important for the Slovak Republic that the future peace for Ukraine is comprehensive, just, and in full accordance with the key principles of the UN Charter. . Only such will contribute to the strengthening of pan-European stability and security."* [17] The current government policy of the Slovak Republic was also strengthened by the election of the candidate of the government coalition, Petr Pellegrini, as the President of the Slovak Republic. The newly elected president supports the policy of the current Slovak government in the field of foreign policy.

Conclusions. The presented work characterizes the formation of Slovak foreign policy from the establishment of the Slovak Republic to its current form. Its essence was and still is Slovakia's orientation towards Euro-Atlantic structures. In addition, however, in the development of Slovakia's foreign policy there were specific approaches determined by the political program of the ruling political elites. In this context, the study emphasizes three fundamental approaches in foreign policy. The first approach is Slovakia's significant interest in cooperation with the Russian Federation. This approach in foreign policy was implemented in the years 1994-1998. The second approach is the gradually forming "Western" foreign policy orientation. This dimension of Slovakia's foreign policy was implemented in the years 1998-2006. The third approach (2006-2010, 2012-2020), which is also implemented by the current Slovak government, is respect for Slovakia's foreign policy orientation towards Western international structures and, at the same time, greater orientation towards Slovak national state interests. The current government talks about politics to all four corners of the world. The work also presents the characteristics of the current Slovak government's policy on Ukrainian issues. Its essence is the condemnation of Russia's military aggression against Ukraine as well as the recognition of Ukraine's territorial integrity. In the years 2020-2023, the Government of the Slovak Republic implemented broad-spectrum aid to Ukraine, including the delivery of several weapons and military equipment. It was a government that fully respected EU and NATO policy in matters of Ukraine. As we have presented, the current government of the Slovak Republic supports Ukraine in the conflict with Russia. However, it rejects its military support from state resources and advocates a peaceful-diplomatic solution to the conflict. In conclusion, we can state that despite the specific approach of the current Slovak government to Slovakia's foreign policy and thus also to the war in Ukraine, the Slovak Republic will continue to implement EU and NATO policy. However, it can be assumed that the current government of the Slovak Republic will not support a possible escalation of war tensions in Europe. It is already evident today that, apart from the military support of Ukraine by the Slovak state, the Slovak government is ready to continue supporting and helping Ukraine. In the work, we also documented the positions of the Slovak government towards the integration ambitions of Ukraine. Current Slovakia fully supports Ukraine in its integration process into the European Union. However, it currently rejects NATO membership for security reasons. The aim of the work was not to present a forecast and possible perspectives for the development of Slovak-Ukrainian relations. The goal was not even to estimate the level of Slovakia's support towards Ukraine. The aim was to present the genesis of the Slovak foreign policy (also in relation to Ukraine) and to define the current positions of the Slovak government towards the situation in Ukraine. Since the work deals with currently ongoing processes in international politics, it is characterized by subjectivism.

References

1. Aktuality. sk: Slovakia has already sent over 670 million military aid to Ukraine. See how much it cost. [Online]: <https://www.aktuality.sk/clanok/z2zbc9Q/slovensko-uz-poslalo-na-ukrajinu-vojensku-pomoc-za-vyse-670-milionov-pozrite-si-kolko-co-stalo/>
2. Aktuality. sk: Ukraine and Slovakia will develop pragmatic relations, said Denys Šmyhal' after the meeting with Robert Fico. [Online]: <https://www.aktuality.sk/clanok/SrcEiDV/ukrajina-a-slovensko-budu-rozviijat-pragmaticke-vztahy-uviedol-deny-smyhal-po-stretnuti-s-robertom-ficom/>
3. Duleba, A. – Lukáč, P. – Wlachovský, M. Foreign policy of the Slovak Republic. Background, status and perspectives. Bratislava 1998, s. ISBN 80-967745-4-9
4. Duleba, A. Bilateral relations of the Slovak Republic with Ukraine and the forecast of their development in the medium-term perspective. Bratislava, Slovakia, 2021. 70 p. ISBN 978-80-89356-92-8.
5. Plan of joint actions between Ukraine and the Slovak Republic. April 11, 2024.
6. Pravda. sk : Slovak aid to Ukraine is among the most generous in the world. [Online]: <https://ekonomika.pravda.sk/ludia/clanok/699004-zverejnili-cisla-ako-slovensko-pomaha-ukrajine-ficovi-sa-rozbehnuty-vlak-uz-nepodari-zastavit/>
7. Pravda. sk: Blanár: In foreign policy, we must take national-state interests into account. [Online]: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/686826-blanar-v-zahranicnej-politike-musime-brat-do-uvahy-narodno-statne-zaujmy/>
8. Program statement of the Government of the Slovak Republic from 13/12/1994 to 30/10/1998. [Online]: <https://www.vlada.gov.sk/webarchiv/old.uv/1183/1-zahranicne-vztahy.html>
9. Program statement of the Government of the Slovak Republic 1998 – 2002. [Online]: https://www.vlada.gov.sk/data/files/981_programove-vyhlasenie-vlady-slovenskej-republiky-od-30-10-1998-do-15-10-2002.pdf?csrt=7778565999302637243
10. Program statement of the Government of the Slovak Republic from 16/10/2002 to 04/07/2006. [Online]: <https://www.vlada.gov.sk/vlada-sr-od-16-10-2002-do-04-07-2006/>
11. Program statement of the Government of the Slovak Republic from 04/07/2006 to 08/07/2010. [Online]: <https://www.vlada.gov.sk/vlada-sr-od-04-07-2006-do-08-07-2010/>
12. Program statement of the Government of the Slovak Republic 2020 – 2024. [Online]: file:///C:/Users/user/Downloads/programove_vyhlasenie_vlady_slovenskej_republiky_na_obdobie_ rokov_2020-2024.pdf
13. Program statement of the Government of the Slovak Republic 2023 – 2027. [Online]: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=535376>
14. Správy RTVS: R. Fico: you have to look at all four sides of the world, the world does not only have the West (interview). [Online]: <https://spravy.rtv.s.sk/2023/09/r-fico-treba-sa-pozerat-na-vsetky-styri-svetove-strany-svet-nema-iba-zapad-rozhovor/>
15. Správy RTVS: Statement by the Prime Ministers of Slovakia and Ukraine after joint negotiations between the two governments. [Online]: <https://spravy.rtv.s.sk/2024/04/vyhlasenie-premierov-slovenska-a-ukrajiny-po-spolocnom-rokovan- oboch- vlad/>
16. TERAZ.SK: R. Fico: Ukraine's membership in NATO is against our national interests. [Online]: <https://www.teraz.sk/slovensko/r-fico-clenstvo-ukrajiny-je-v-nato-je/726730-clanok.html>
17. TERAZ.SK: J. Blanár: Slovakia wants to continue providing aid to Ukraine. [Online]: <https://www.teraz.sk/slovensko/j-blanar-slovensko-chce-aj-nadalej-p/776915-clanok.html>
18. Foreign and European policy of the Slovak Republic in 2021. Bratislava, Slovak Republic, 2021. 63 p.

ПРОЕКТУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СЛОВАЧЧИНИ ТА АКТУАЛЬНІ УКРАЇНСЬКІ ПРОБЛЕМИ

Йозеф Грдлічка

Музей у Глоговці

Францисканська площа 1, 920 01, м. Глоговец, Словаччина

У роботі представлено короткий генезис формування зовнішньої політики Словацької Республіки після її створення в січні 1993 р. Після падіння комуністичного режиму в листопаді 1989 р. Словацька Республіка продовжила зусилля спільної Чехословацької держави щодо інтеграції в в Євроатлантичні міжнародні організації. Орієнтація Словаччини на «Захід» була чіткою. Проте в концепції зовнішньої політики Словаччини після 1993 року було кілька особливостей. Ця специфіка зовнішньої політики Словаччини визначалася економічними умовами держави, а також підходом правлячих політичних еліт. У 1993–1998 роках уряд Словаччини вважав пріоритетними відносини з Російською Федерацією. У 1998–2006 роках зовнішня політика урядів була орієнтована на інтеграцію Словаччини до Європейського Союзу та НАТО. Уряди соціал-демократів у 2006–2010 та 2012–2020 роках поважали «західну» зовнішньополітичну орієнтацію Словаччини, але доповнювали її виміром співпраці з усіма сторонами світу (включно з Росією). З розвитком зовнішньої політики Словаччини розвивалися й відносини з Україною. Усі урядові політичні представництва прагнули позитивного розвитку відносин з Україною. Після початку війни в Україні на її бік виступила Словацька Республіка. Усі парламентські політичні сили відкинули російську агресію проти України. За результатами парламентських виборів у вересні 2023 року відбулася зміна правлячих політичних партій. На зміну уряду, який всебічно підтримував Україну у військовому конфлікті з Росією, прийшов уряд соціал-демократів і консервативних політичних течій. Нинішня урядова коаліція продовжує підтримувати Україну, але відмовилася від подальшої військової підтримки та віддає перевагу мирно-дипломатичному вирішенню конфлікту. Стаття наближає характер політики нинішнього словацького уряду до актуальної української проблематики.

Ключові слова: зовнішня політика, Україна, війна, мир, відносини, співробітництво, допомога.

УДК 341.231.14:[316.346.2:305-055.2]
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.40>

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ (НА ПРИКЛАДІ БРАЗИЛІЇ ТА МЕКСИКИ)

Ірина Климчук

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, м. Львів, Україна*

Дослідження нормативно-правових стандартів прав жінок та викликів, пов'язаних з їхнім забезпеченням у країнах Латинської Америки, є надзвичайно актуальним у сучасному глобальному контексті. Латинська Америка, як і багато інших регіонів світу, бореться з гендерною нерівністю, включаючи високий рівень гендерного насильства, економічну нерівність та недостатнє політичне представництво жінок. Усвідомлення розбіжностей між нормативно-правовою базою та її імплементацією на місцях має вирішальне значення для виявлення системних бар'єрів і розробки ефективних стратегій для їхнього подолання. Аудит даної проблематики має сприяти розробці різних прототипів гендерних політик, адвокаційних заходів та програм, спрямованих на захист прав жінок та просування гендерної рівності в регіоні. Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасного стану реалізації прав жінок на прикладі Бразилії та Мексики відповідно до напрацьованої правової бази, визначивши проблеми, які перешкоджають їхньому забезпеченню та гарантуванню, а також напрацюванню рекомендацій щодо покращення стану прав жінок у даному регіоні. У ході написання статті були використані як загальнонаукові так і спеціалізовані методи дослідження, зокрема контент-аналіз, системний, структурно-функціональний методи, а також порівняльний – для виявлення досягнень чи прогалин у різних сферах, пов'язаних із забезпеченням та реалізацією прав жінок у досліджуваних країнах.

Виявлено, що гендерно зумовлене насильство залишається найпоширенішою проблемою у досліджуваних країнах, зокрема такі форми як домашнє насильство, навмисне вбивство жінок, сексуальне та економічне насильство. Дана негативна статистика відображена у «Цілях сталого розвитку ООН», «Атласі насильства» та інших гендерних індексах. Доведено, що це зумовлено слабкістю правоохоронних органів, помітним впливом консервативних політичних сил та католицької церкви, які перешкоджають і гальмують ухвалення відповідних законів або виправдовують, чи толерують насильство щодо жінок. Встановлено, що просування прав жінок потребує зміцнення правової бази, посилення механізмів правозастосування та цілеспрямованих заходів, спрямованих на усунення першопричин нерівності. Рекомендації включають просування гендерно-чутливої політики, розширення економічних і політичних прав і можливостей жінок, а також сприяння міжнародному співробітництву для досягнення значущих змін, щоб усі жінки в Латинській Америці могли повною мірою користуватися своїми правами і брати рівноправну участь у житті суспільства.

Ключові слова: країни Латинської Америки, Мексика, Бразилія, права жінок, гендерна рівність/нерівність, гендерне насильство, феміцид, нормативно-правова база.

Проблематика забезпечення прав жінок у країнах Латинської Америки включає в себе широкий спектр викликів та перешкод, з якими стикаються жінки у сфері політики, економіки, соціального та особистого життя. Незважаючи на прогрес у законодавстві та діяльність феміністичних рухів у регіоні, жінки продовжують зазнавати насильства, дискримінації та обмежень у доступі до освіти, працевлаштування та сфери прийняття

рішень. Важливими аспектами є також слабе дотримання законів щодо захисту прав жінок, відсутність ефективних механізмів щодо покарання порушників, а також нерівність у представництві жінок у владних структурах та управлінні. Латинська Америка відстає від інших регіонів світу в досягненні «Цілей сталого розвитку ООН» щодо гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і дівчат. Високий рівень насильства щодо жінок у регіоні та феміциду є як причиною, так і наслідком гендерної нерівності і потребує термінового вирішення. Як і в багатьох інших країнах світу, гендерні ролі в країнах Латинської Америки змінювалися за останні десятиліття, кидаючи виклик давнім практикам і очікуванням, і це може мати різний вплив на гендерне насильство. Розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу, який врахує культурні, соціальні та економічні особливості кожної країни Латинської Америки.

Кейси Бразилії та Мексики щодо даної проблематики у регіоні безпосередньо пов'язані з політичним, економічним, соціальним та культурним контекстами.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я [13], Бразилія посідає п'яте [11] місце за рівнем феміцидів у світі. Дана статистика виглядає доволі тривожною. У 2015 р. Бразилія долучила до кримінального кодексу феміцид як злочин. Наразі злочин, скоєний на цьому ґрунті слугує обтяжуючою обставиною, що веде за собою ще більш сурові покарання, якщо жертва вагітна, позбавлена дієздатності, молодша чотирнадцяти років або старша шістдесяти років. Сьогодні в Бразилії важливими передумовами, що посилюють гендерне насильство вважається вбивство жінок на расовому ґрунті, адже переважна більшість жертв – темношкірі жінки. Так, згідно з даними «Атласу насильства» понад 65% усіх жінок вбитих у 2017 р., були темношкірими. Інший чинник це слабка підтримка держави. У 2018 р. в Бразилії було зареєстровано рекорд [7]: 263 000 випадків травм внаслідок домашнього насильства і 54 000 жертв зґвалтування. Однією з причин також можна вважати скорочення фінансування Жіночого секретаріату, що займається управлінням програм підтримки жертв з 25 мільйонів доларів США у 2015 р. до 1,1 мільйона у 2019 р. [15]. Водночас, у Бразилії другий рік поспіль реєструється рекордна кількість зґвалтувань [16]. Дані щорічного звіту Форуму громадської безпеки Бразилії засвідчили, що кількість зареєстрованих випадків зґвалтування зросла на 6,5% порівняно з попереднім роком, досягнувши історичного максимуму в 83 988 випадків. На думку експертів, це пов'язано із залученням ультраправих політичних сил до створення законопроекту, який зараз розглядається нижньою палатою Конгресу й має на меті криміналізувати жертв зґвалтування після абортів. Всі показники щодо сексуального насильства зросли у 2023 р. порівняно з попереднім роком, включаючи вбивства (0,8%), сексуальне насильство (48,7%) і домагання (34,5%) [8].

Одним із можливих пояснень сталого зростання сексуального насильства в країні на думку експертів можуть бути тривалі наслідки пандемії Covid-19. Серед постраждалих від зґвалтувань – надзвичайно велика кількість дітей: 61,6% від загальної кількості, віком 13 років і молодше – більшість зазнала насильства з боку члена родини чи знайомого (84,7%). У 2023 р. було зареєстровано 77 тисяч випадків домагань. Домагання не визнавалося злочином у Бразилії до 2021 року, тому очікується, що цифри будуть щороку зростати [8]. Станом на сьогодні Національний конгрес країни розглядає новий законопроект про заборону абортів, який передбачає покарання для жінок, які зробили аборт після 22 тижнів, навіть у випадках зґвалтування та передбачає тюремне ув'язнення до 20 років – таке ж покарання, як за вбивство, і більше, ніж за зґвалтування (до 15 років) [2]. Наразі бразильське законодавство не передбачає покарання за аборт у випадках зґвалтування та не встановлює обмежень щодо того, коли жертви можуть зробити дану процедуру. Аборт також є законним, якщо життя жінки під загрозою або якщо у плода є аномалія мозку. У решті

випадків Кримінальний кодекс Бразилії передбачає від одного до трьох років позбавлення волі для жінок, які перервали вагітність.

Крім того, в країні на законодавчому рівні відбулася процедура спрощення правил застосування зброї, що автоматично призвело до збільшення кількості смертей від домашнього насильства. Згідно з розпорядженнями президента, стрільцям, мисливцям та колекціонерам тепер дозволено перевозити заряджену зброю; ліміт на закупівлю боеприпасів був підвищений з 50 до 5000 патронів для дозволеної зброї [10]. Також був спрощений процес імпорту зброї або передачі права власності на зброю. Згідно з Атласом насильства, з 2023 року зросла кількість феміцидів, які сталися у помешканні жертви з використанням вогнепальної зброї [17].

Незважаючи на вищезгадані проблеми, Бразилія прийняла кілька важливих законів щодо захисту прав жінок, зокрема Закон Марії да Пенї ((MPL)2006 р.), спрямований на запобігання та боротьбу з домашнім насильством щодо жінок. Даний закон ввів комплексну політику та змінив кримінальні процедури для розв'язання складних проблем на ґрунті гендерного насильства. Завдяки відповідним реформам були створені Будинки бразильських жінок, поліцейські дільниці тільки для жінок, спеціалізовані суди, постанови щодо втручання, міждисциплінарних експертів і програми для правопорушників. Даний закон сприяє прирівнюванню феміциду до злочину та покликаний зупинити так звані «вбивства честі». Отже даний закон відіграє важливу роль у підвищенні обізнаності та забезпеченні правового захисту для жертв домашнього насильства. Також Бразилія досягла значних успіхів у розширенні політичної участі жінок. Бразилія має двопалатний парламент з використанням добровільних партійних квот і законодавчо встановлених квот для нижньої палати та на субнаціональному рівні. Відповідно, 90 з 513 (18%) місць у Палаті депутатів займають жінки [9]. На останніх виборах у 2022 р. ними було побито своєрідний «рекорд»: 33,3% реєстрацій кандидатками на федеральному рівні, на рівні штатів та муніципалітетів. Ще у 2009 р. законодавчо було забезпечено представництво мінімально у 30% (і, відповідно максимально 70%) для кандидатів обох статей та виділення фінансування не менше 30% засобів із Фонду партії та Спеціального фонду фінансування виборчої кампанії та безкоштовний час для передвиборчої реклами на радіо та телебаченні [6].

Крім того, Бразилія впроваджує політику та програми для сприяння економічних можливостей жінок, включаючи ініціативи з розширення доступу жінок до освіти, професійної підготовки та розвитку підприємництва. Президент Бразилії Луїз Інасіо Лула да Сілва нещодавно (2023 р.) підписав закон, який гарантує рівну оплату праці жінок та чоловіків. Він покликаний боротися з нерівністю на ринку праці, а також має збільшити фінансову автономію жінок та покращити їхнє загальне становище. Так, за даними Міжпрофспілкового відділу статистики й соціально-економічних досліджень (DIESE), жінки в Бразилії заробляють на 21% менше, ніж чоловіки. У секторах, де переважають жінки (охорона здоров'я, освіта й соціальні послуги), розрив в оплаті праці ще більший – 32% [12]. Згідно з новим законом, компанії, у яких працює понад 100 працівників, мають подавати прозорі піврічні звіти щодо критеріїв заробітної плати й винагороди. Ці звіти повинні містити інформацію, яка дозволить об'єктивно порівняти заробітну плату й винагороду жінок і чоловіків. Проти порушників застосовуватимуть адміністративні покарання.

Цілий пласт проблем, на які звернув увагу президент країни Лула да Сілва, пов'язаний із гендерним насильством, нерівними можливостями для працевлаштування, різними формами дискримінацій, питаннями расової історичної відповідальності, ставленням до корінних народів тощо. У січні 2023 р. було створено нові міністерства соціального спрямування, зокрема, Міністерство у справах корінних народів, Міністерство расової рівності,

відновлено діяльність Міністерства соціального забезпечення та Міністерства міст (міського розвитку), Міністерства у справах жінок.

Водночас, Мексика прийняла комплексне законодавство для боротьби з гендерно зумовленим насильством, включаючи Загальний закон про доступ жінок до життя, вільного від насильства (2007 р.). Цей закон забезпечує правову основу для запобігання та протидії різним формам насильства щодо жінок, включаючи домашнє насильство, сексуальне насильство та вбивство жінок. Також, Мексика вжила заходів для збільшення представництва жінок у політиці, включаючи гендерні квоти для політичних партій та виборчі реформи, спрямовані на забезпечення гендерного паритету на виборних посадах. Так, 50% 252 місць з 500 у Палаті депутатів (Cámara de Diputados) займають жінки [9].

Окрім того, Мексика досягла прогресу у визнанні та захисті репродуктивних прав жінок. Зокрема, деякі штати декриміналізували аборти за певних обставин (Мехіко й Оахака. Ще в кількох із 30 штатів цю процедуру дозволено тільки у випадку згвалтування або загрози життю матері), а уряд впровадив програми з покращення доступу до послуг з репродуктивного здоров'я. Також в Мексиці активно обговорюють «закон Інґрід», який забороняє публікувати фотографії з тілами жертв [4]. Він уже діє в штаті Колима, його мають ухвалити також у штатах Халіско, Керетаро і Пуебла.

Втім, суспільство продовжує потерпати від різних форм гендерно зумовленого насильства. Так, у 2022 р. в середньому фіксувалося щонайменше сім зниклих жінок на день. Так само Національний реєстр зниклих і незареєстрованих осіб повідомив, що в період з 1 січня по 14 квітня зникли 748 жінок [5]. Лише за офіційними даними, кожного дня у Мексиці від рук чоловіків гине в середньому 10 жінок. Вбивці часто залишаються без покарання – як через некомпетентність правоохоронців, так і через зневажливе ставлення до жінок [1]. Наприклад згідно з індексом миру в Мексиці: у 2022 р. було зафіксовано 968 випадків феміциду та 769 у 2023 р. [14], що свідчить про нагальність вжиття необхідних заходів для запобігання, виправлення та покарання за феміцидне насильство, а також для перевиховання. Водночас, жінки-активістки наголошують на проблемі культури ревіктимізації, яка існує в країні. Ця практика полягає у тому, щоб звинувачувати жертву в тому, що вона перебувала в неправильному місці або при вразливих обставинах, ситуації, яка неправильно відображає справжню проблему, що пронизує мексиканське суспільство. Під тиском суспільного обурення Конгрес підвищив на 5 років максимальне покарання за вбивство жінок, а уряд пообіцяв створити спеціалізовану прокуратуру для розслідування відповідних злочинів.

За підсумками президентських виборів у Мексиці, що відбулися 2 червня 2024 р., переконливу перемогу здобула представниця правлячої партії Морена Клаудія Шейнбаум. Вона отримала 58,3% голосів своїх виборців, тож у країні існують очікування та запити на відповідну соціальну, правову та гендерну політики, які змінять високі показники з гендерного насильства.

Щодо впровадження міжнародно-правових стандартів із захисту прав жінок, то варто зазначити, що майже усі країни Латинської Америки та Карибського басейну підписали та інтегрували у власне законодавство базові документи щодо захисту прав жінок, зокрема, Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW (1979 р.) тощо.

Здійснивши аналіз досягнень у різних сферах, пов'язаних із забезпеченням та реалізацією прав жінок на прикладі Бразилії та Мексики було виявлено деякі відмінності в підходах та прогресі кожної країни. Так, в Бразилії закон Марії да Пенї (2006 р.) забезпечує правовий захист жертвам домашнього насильства, а також впроваджені гендерні квоти

сприяють політичному представництву жінок. У Мексиці також введено аналогічний закон (2007 р.), що полягає в намаганні покращити доступ жінок до послуг з репродуктивного здоров'я та забезпеченні гендерного паритету у політиці.

Хоча ці досягнення демонструють прогрес у просуванні та захисті прав жінок у Бразилії та Мексиці, втім залишаються виклики у забезпеченні повної гендерної рівності та вирішенні нагальних проблем, таких як гендерно зумовлене насильство, економічна нерівність та бар'єри на шляху до політичної участі.

Слабкі місця у забезпеченні та реалізації прав жінок у досліджуваних країнах очевидні через різні аспекти, що свідчить про системні проблеми, які перешкоджають досягненню гендерної рівності та розширенню прав і можливостей жінок.

Хоча Бразилія та Мексика прийняли відповідне законодавство щодо захисту прав жінок, проте у правозастосуванні та імплементації цих законів залишаються слабкі місця. Непослідовне застосування правового захисту, безкарність осіб, які вчинили гендерно зумовлене насильство, та недостатній доступ до систем правосуддя підривають здатність жінок звертатися за допомогою та відшкодуванням у разі порушення їхніх прав.

Гендерно зумовлене насильство залишається поширеною проблемою у досліджуваних країнах, з високими показниками домашнього насильства, вбивств та сексуального насильства. Негативна статистика щодо насильства по відношенню до жінок в Бразилії пов'язана з низьким рівнем безпеки на вулицях і частими випадками навмисних вбивств жінок. Ця країна також погано репрезентує себе в категорії Глобальний гендерний розрив. У Мексиці також зафіксовано високий рівень сексуального насильства і навмисних вбивств жінок. Слабкість правоохоронних органів, культурні стереотипи, які виправдовують або толерують насильство щодо жінок, а також обмежений доступ до служб підтримки, посилюють вразливість жінок і перешкоджають зусиллям із запобігання та ефективної протидії гендерно зумовленому насильству [3].

Доступ до комплексних послуг з репродуктивного здоров'я, включаючи планування сім'ї, охорону материнства та безпечні аборти, залишається обмеженим у досліджуваних країнах. Правові обмеження, стигматизація та релігійний спротив створюють перешкоди для репродуктивної автономії жінок у зазначених країнах і сприяють поширенню небезпечних практик та підвищенню рівня материнської смертності.

Жінки в Бразилії та Мексиці стикаються зі стійкою економічною нерівністю, включаючи різницю в оплаті праці, обмежений доступ до формальної зайнятості та непропорційне представництво в неформальному секторі. Структурні бар'єри, відсутність доступу до освіти та професійної підготовки, а також дискримінаційні практики на ринку праці закріплюють економічну нерівність і перешкоджають розширенню економічних можливостей жінок.

В цілому, незважаючи на те, що залишаються значні проблеми, є підстави для оптимізму щодо перспектив просування прав жінок у латиноамериканському регіоні. Для подальшого забезпечення та гарантування прав жінок у даному регіоні важливо продовжувати працювати над:

– зміцненням правової бази: уряди повинні визначити пріоритетом прийняття, дотримання та впровадження законів і політик, які захищають права жінок, включаючи законодавство, спрямоване на боротьбу з гендерно зумовленим насильством, дискримінацією та розширення економічних прав і можливостей. Зусилля мають бути зосереджені на усуненні правових прогалин, забезпеченні доступу до правосуддя для постраждалих та притягненні винних до відповідальності;

– сприянням гендерній рівності у сферах освіти та зайнятості: інвестувати в ініціативи, що сприяють гендерній рівності в освіті, професійній підготовці та працевлаштуванні.

Це включає усунення бар'єрів на шляху до освіти дівчат, просування STEM (природничо-наукової, технологічної, інженерної та математичної) освіти для дівчат, а також реалізацію заходів, спрямованих на подолання гендерних розривів у заробітній платі, участі в робочій силі та керівних посадах;

– розширенням доступу до охорони здоров'я: забезпечити загальний доступ до комплексних медичних послуг, включаючи послуги з репродуктивного здоров'я, охорони материнства і дитинства та підтримку психічного здоров'я для постраждалих від гендерно зумовленого насильства. Інвестувати в інфраструктуру охорони здоров'я, навчати медичних працівників гендерно-чутливим методам надання медичної допомоги, а також усунути культурні та системні бар'єри, які обмежують доступ жінок до охорони здоров'я;

– розширенням економічних можливостей жінок: впроваджувати політику та програми, які сприяють розширенню економічних можливостей жінок, включаючи доступ до кредитів, підтримку підприємництва та програми професійної підготовки. Сприяти створенню сприятливого середовища для жіночого бізнесу, сприяти гендерно-орієнтованому бюджетуванню та протидіяти дискримінаційним практикам на ринку праці;

– запобіганням та протидією гендерно зумовленого насильства: надавати пріоритет зусиллям із запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству, включаючи інформаційні кампанії, втручання на рівні громад та послуги з підтримки постраждалих від насильства. Зміцнювати правову базу, покращувати реагування правоохоронних органів та сприяти культурним і суспільним змінам, щоб змінити ставлення та норми, які увічнюють насильство щодо жінок;

– сприянням політичній участі та лідерству: сприяти політичній участі та лідерству жінок шляхом впровадження гендерних квот, виборчих реформ та ініціатив на підтримку жінок-кандидаток. Заохочувати участь жінок у процесах прийняття рішень на всіх рівнях влади та забезпечувати, щоб їхні голоси були почуті при формуванні політики та управлінні;

– підтримкою міжсекторального підходу: визнавати та вирішувати проблеми секторальних форм дискримінації, з якими стикаються маргіналізовані групи жінок, включаючи жінок корінних народів, жінок африканського походження, ЛГБТК+ та жінок з інвалідністю. Розробляти та впроваджувати політику та програми, спрямовані на подолання унікальних викликів та бар'єрів, з якими стикаються ці групи;

– зміцненням міжнародного співробітництва: сприяти співпраці між урядами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством та приватним сектором з метою залучення ресурсів, обміну кращими практиками та координації зусиль для просування прав жінок у регіоні. Підтримувати регіональні ініціативи та механізми співпраці, які сприяють діалогу, координації та спільним діям щодо спільних викликів і пріоритетів.

Таким чином аналіз проблематики дослідження пролив світло на досягнення та недоліки у забезпеченні та реалізації прав жінок на прикладі Бразилії та Мексики та засвідчив як прогрес, так і постійні виклики. Незважаючи на значні досягнення, такі як законодавчі реформи, створення профільних інститутів та адвокаційні зусилля для підвищення рівня обізнаності, які сприяють розширенню прав жінок, залишаються значні прогалини у вирішенні проблем, пов'язаних з гендерним насильством, економічною нерівністю та політичним представництвом. Слабкість механізмів правового регулювання, культурні норми та структурна нерівність продовжують підривати повну реалізацію прав жінок. Вирішення цих проблем потребує постійних зусиль з боку урядів, громадянського суспільства та міжнародної спільноти, спрямованих на зміцнення правової бази, просування гендерної рівності та усунення першопричин гендерної нерівності в досліджуваних країнах.

Список використаної літератури

1. Аверчук Р. «Один день без нас»: Як жінки Латинської Америки борються проти насильства, заборони абортів і байдужості держави. Hromadske. 15.03.2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/odin-den-bez-nas-yak-zhinki-latinskoji-ameriki-boryutsya-proti-nasilstva-zaboroni-abortiv-i-bajduzhosti-derzhavi> (дата звернення: 19.08.2024).
2. Кадакова К. У Бразилії жінки протестують проти законопроекту, що прирівнює аборт до вбивства. DivocheMedia. 14/06/2024. URL: <https://divoche.media/2024/06/14/u-brazylii-zhynki-protestuut-proty-zakonoproiektu-shcho-pryrivniuiuie-abort-do-vbyvstva/> (дата звернення: 20.08.2024).
3. Петришин Б. В яких країнах безпечно подорожувати: рейтинг. Рубрика. 09.09.2019. URL: <https://rubryka.com/2019/09/09/krayiny-dlya-podorozhej-zhinok/> (дата звернення: 19.08.2024).
4. Семко. Є. Фемінізм у Латинській Америці. Гендер в деталях. 01.09.2020. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/feminism-in-latin-america.html> (дата звернення: 19.08.2024).
5. Фемініцидальна Мексика: демонстрації, які спричинили феміцид Дебанхі Ескобара та 10 жінок, які щодня помирають у країні. Infobae. 24.10.2022. URL: <https://www.infobae.com/ua/2022/04/24/feminicidal-mexico-the-demonstrations-that-triggered-the-femicide-of-debanhi-escobar-and-the-10-women-who-die-daily-in-the-country/> (дата звернення: 19.08.2024).
6. Шевченко Н. Бразилія: основні тренди внутрішньої та зовнішньої політики. Українська Призма. 26.07.2023. URL: https://prismua.org/brzil_trends/ (дата звернення: 20.08.2024).
7. Atlas da violéncia 2019. Instituto de Pesquisa Econômica Aplicada; Fórum Brasileiro de Segurança Pública. URL: https://www.ipea.gov.br/portal/images/stories/PDFs/relatorio_institucional/190605_atlas_da_violencia_2019.pdf (дата звернення: 21.08.2024).
8. Dozsa G.G. Elerte az eddigi legmasabb szintet a nok elleni eroszak Braziliaban. IDEX. 19/07/2024. URL: <https://index.hu/kulfold/2024/07/19/brazilia-nemi-eroszak-buncselekmény-fiatalokor/> (дата звернення: 20.08.2024).
9. Gender Quotas database. Supporting democracy worldwide. URL: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas-database/country?country=144> (дата звернення: 20.08.2024).
10. Haje L. Para especialistas amliação do porte de armas de fogo pode aumentar riscos para mulheres. Camara dos Deputados. 15/10/2019. URL: https://www.hurfpostrasil.com/entry/decreto-armas-violencia-mulheres-feminicidio_br_5c3dc5bae4b0e0baf541092b#google_vignette (дата звернення: 20.08.2024).
11. Christofaro B. Despite strong laws, domestic violence in Brazil is rampant. AP. URL: <https://apnews.com/general-news-1e0777014a90412cbf9e9686b02e72b7> (дата звернення: 20.08.2024).
12. Mulheres Insercao no mercado de trabalho. URL: <https://www.dieese.org.br/infografico/2023/infograficosMulheres2023.pdf> (дата звернення: 15.08.2024).
13. Nacoes Unidas Brasil. Objectivos de Desenvolvimento Sustentavel. URL: <https://brasil.un.org/pt-br> (дата звернення: 20.08.2024).
14. Numero de victimas de feminicidio en Mexico de 2015 a 2023. Statista. URL: <https://es.statista.com/estadisticas/1290921/numero-de-victimas-de-feminicidio-en-mexico/> (дата звернення: 19.08.2024).
15. Pedro J.M., Scheibe Wolff Chr., Gomes da Silva J. Challenges of feminisms in Brazil's contemporary history. URL: <https://noticias.r7.com/politica/violencia-contra-mulher-area-precisa-de-postura-diz-bolsonaro-05022020/> (дата звернення: 20.08.2024).
16. Tiago R. Violence against women in Brazil reaches the highest level on record. The Guardian. 18. Jul. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jul/18/violence-against-women-in-brazil-reaches-highest-levels-on-record> (дата звернення: 19.08.2024).

17. Varejao I. Навіть зі змінами в законодавстві, Бразилії не вдається захистити жінок на тлі зростання кількості феміцидів. *Global Voices*. 25.03.2020. URL: <https://uk.globalvoices.org/2020/03/26/3760/> (дата звернення: 12.08.2024).

THE PROBLEM OF ENSURING GENDER EQUALITY IN LATIN AMERICA (THE CASE OF BRAZIL AND MEXICO)

Iryna Klymchuk

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
Metropolit Andriy St., 5, 79013, Lviv, Ukraine*

The study of legal and regulatory standards of women's rights and the challenges associated with their enforcement in Latin America is extremely relevant in the current global context. Latin America, like many other regions of the world, is struggling with gender inequality, including high levels of gender-based violence, economic inequality, and insufficient political representation of women. Understanding the gaps between the legal framework and its implementation on the ground is crucial to identifying systemic barriers and developing effective strategies to overcome them. The audit of this issue should contribute to developing various prototypes of gender policies, advocacy activities, and programs aimed at protecting women's rights and promoting gender equality in the region. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of the current state of women's rights in Brazil and Mexico by the existing legal framework, identify the problems that impede their provision and guarantee, and develop recommendations for improving the state of women's rights in the region. In the course of writing the article, both general scientific and specialized research methods were used, including content analysis, systemic, structural, and functional methods, as well as comparative methods to identify achievements or gaps in various areas related to the provision and realization of women's rights in the countries under study.

It was found that gender-based violence remains the most widespread problem in the countries studied, including such forms as domestic violence, intentional homicide of women, and sexual and economic violence. These negative statistics are reflected in the UN Sustainable Development Goals, the Atlas of Violence, and other gender indices. It is proved that this is due to the weakness of law enforcement agencies, the significant influence of conservative political forces, and the Catholic Church, which impede and slow down the adoption of relevant laws or justify or tolerate violence against women. Promoting women's rights requires strengthening the legal framework, enhancing law enforcement mechanisms, and targeted measures to eliminate the root causes of inequality. Recommendations include promoting gender-sensitive policies, the economic and political empowerment of women, and the promotion of international cooperation to achieve meaningful change so that all women in Latin America can fully enjoy their rights and participate equally in society.

Key words: Latin American countries, Mexico, Brazil, women's rights, gender equality/inequality, gender-based violence, femicide, legal framework.

УДК 330.3+316.4+811.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.41>

НАЦІОНАЛЬНІ ДИХОТОМІЇ Й ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ТА ЇХНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ: ПОРІВНЯННЯ КЕЙСІВ ІНДІЇ ТА КИТАЮ

Тамара Козак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин, кафедра іноземних мов
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-0078-5560>*

Актуальність дослідження зумовлена унікальним статусом англійської мови як глобальної «lingua franca» та необхідністю глибшого розуміння її ролі в різних національних контекстах. Стаття акцентує увагу на важливості вивчення національних особливостей застосування англійської мови, зокрема в країнах Азії, де її поширення супроводжується складними соціально-політичними процесами. Метою дослідження є розгляд та систематизація різноманітних варіантів національних дихотомій і особливостей застосування англійської мови, а також їхніх суспільно-політичних причин і наслідків на прикладі порівняння кейсів Індії та Китаю. В ході дослідження здійснено теоретичний аналіз основних дихотомій, пов'язаних із використанням англійської мови у світі, та емпіричне порівняння особливостей її застосування в Індії та Китаї. Розглянуто процес «азіанізації» англійської мови, який демонструє адаптацію глобальної англійської мови до місцевих умов і набуття нею нових форм і функцій.

Результати дослідження показали суттєві відмінності у підходах Індії і Китаю до англійської мови. В Індії англійська мова стала невід'ємною частиною мовної екосистеми країни, відіграючи важливу роль у внутрішній політиці, освіті і культурі. Це призвело до формування унікального індійського варіанту англійської мови. У Китаї ж англійська мова тривалий час сприймалася із насторогою, але економічні реформи та інтереси призвели до переосмислення її ролі. Нині в Китаї англійська мова розглядається як стратегічний інструмент задля досягнення економічних та геополітичних цілей. Дослідження виявило низку парадоксів і протиріч, пов'язаних з поширенням англійської мови в обох країнах. З одного боку, вона відкриває нові можливості для особистого і національного розвитку, з іншого – може посилювати соціальну нерівність і створювати напругу між різними глобальними і локальними ідентичностями.

Висновки із дослідження підкреслюють необхідність більш нюансованого розуміння ролі англійської мови у світі. Замість спрощеного погляду на неї як на універсальний інструмент глобалізації, представлено складну картину взаємодії мови, культури, економіки та політики. Практика Індії та Китаю у взаємодії із англійською мовою надає цінні уроки для інших країн, що прагнуть балансу між збереженням національної самобутності та інтеграцією у глобальний простір. У дослідженні також висвітлено глибокий зв'язок між мовною політикою і процесами національного будівництва, міжнародної дипломатії та соціально-економічного розвитку. Вибір підходу до англійської мови в Індії та Китаї відображає не лише лінгвістичні переваги, а й ширші геополітичні стратегії цих держав. Це демонструє, як мовна політика може бути потужним інструментом в руках держави задля формування національної ідентичності, подолання соціальних нерівностей і просування своїх інтересів на глобальному рівні. Загалом аналіз ролі англійської мови в Індії та Китаї розкрив складну взаємодію між глобальними тенденціями і локальними контекстами, продемонструвавши, що поширення глобальної мови не обов'язково призводить до культурної гомогенізації, а може й сприяти вираженню локальних особливостей та ідентичностей.

Ключові слова: мова, англійська мова, дихотомії застосування англійської мови, «lingua franca», Індія, Китай.

Вступ і постановка проблеми. Наукові дослідження та реальна ситуація у світі переконливо демонструють, що англійська мова сьогодні посідає унікальне місце як «*lingua franca*» – мова міжнародного спілкування, дипломатії і глобальної політики, – випереджаючи всі інші мови світу за своїм впливом та поширеністю. Однак було би дуже помилкою вважати, що статус і сприйняття англійської мови є однаковими у всіх куточках планети. Натомість, ми спостерігаємо широкий спектр національних, регіональних і навіть наднаціональних відмінностей, протиріч та атрибутів у вивченні й використанні англійської мови в політичній сфері, міжнародних відносинах і загалом повсякденному житті. А це неодмінно актуалізує проблематику з'ясування і порівняння бодай національних дихотомій і особливостей застосування англійської мови та їхніх суспільно-політичних причин і наслідків. Зважаючи на це, у цій науковій статті ми спочатку більш теоретично розглянемо різноманітні дихотомії, які пов'язані з використанням англійської мови у світі. А вже після цього ми більш практично й емпірично зосередимо нашу увагу на окремих національних аспектах й особливостях, втім числі суспільно-політичних, застосування англійської мови, зокрема на прикладі кейсів Індії та Китаю.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Заявлена наукова проблематика доволі розвинена у соціальних науках і навіть у політології, але їй приділено надто мало уваги в нашій державі. Відповідно, основним історіографічним фокусом цієї статті є апелювання передусім до доробків зарубіжних науковців, які приділяють спеціальну увагу як теоретичним, так і емпіричними виявам поставленої тематики. Зокрема, питання різноманітних національних, регіональних та наднаціональних дихотомій з приводу застосування англійської мови вдало розглядають такі вчені, як А. Джонсон [1], Дж. Фішман [2], Дж. Шорт, А. Боніче, Й. Кім, а також П. Лі [3]. Своєю чергою, ці питання ефективно переносять на особливості використання англійської мови в країнах Азії й, додатково, інших частинах світу такі дослідники, як В. Дісанаяке [4], Г. Дуа [5], Б. Качру [6], Ю. Тсуда [7], а більш конкретно на прикладі Індії та Китаю – Р. Агніхотрі та А. Ханна [8], Б. Адамсон [9], С. Ананд [10], Е. Аннамалай [11–14], Ч. Го та Ю. Хуан [15], А. Джонсон [1], Б. Качру [16], Р. Кінг [17], Л. Пан і Д. Блок [18], Ц. Панг, С. Чжоу і Ч. Фу [19], Х. Росс [20], С. Ху [21], Р. Шривастава [22] й інші. Ми, своєю чергою, спробуємо систематизувати та розвинути наявні наукові ідеї саме на підставі порівняння випадків Індії і Китаю.

Відтак **метою дослідження** є розгляд і систематизація різноманітних опцій та варіантів національних дихотомій і особливостей застосування англійської мови та їхніх суспільно-політичних причин і наслідків на підставі порівняння кейсів Індії та Китаю. Розв'язання цієї мети безумовно не створить цілісної картини з приводу особливостей поширення та використання англійської мови у світі, однак охопить принаймні одну з частину світу на підставі найзнаковіших її країн-кейсів.

Виклад основного матеріалу. Огляд наявної наукової літератури створює належні підстави для виокремлення декількох базових дихотомій і особливостей застосування англійської мови у світі, зокрема в окремих країнах та частинах світу. Першу ключову дихотомію можна окреслити як протиставлення двох поглядів на англійську мову в соціально-економічному розрізі, оскільки: з одного боку, вона розглядається як потужний інструмент економічного успіху, розвитку та торгівлі, а з іншого – як потенційне джерело посилення нерівності, зумовленої саме рівнем володіння цією мовою [1]. Безперечно, знання англійської вже довгий час є важливим чинником прогресу в глобальному масштабі, а вільне володіння нею відкриває шлях до самореалізації та успіху для багатьох людей і навіть країн. Дж. Шорт і колеги влучно зауважують, що для конкурентоспроможності на світових ринках необхідне знання англійської мови [3, с. 3]. Це підтверджується численними

опитуваннями, в яких респонденти називають соціально-економічні мотиви основною причиною вивчення англійської мови. Проте, подібно до «цифрового розриву», нерівний доступ до вивчення англійської мови може створювати нові бар'єри з погляду соціальної мобільності. З цього приводу Дж. Фішман зазначає, що поширення мов дуже часто викликає негативну реакцію, бо може поставити багатьох у невідгдане становище, одночасно надаючи переваги іншим [2, с. 37].

Друга ключова дихотомія розглядає англійську мову у двох протилежних мовно-культурних аспектах: як інструмент «культурного/лінгвістичного імперіалізму» і гомогенізації та як засіб міжкультурного спілкування і порозуміння [1]. Хоча більшість дослідників погоджуються, що мови є провідниками культури, існують розбіжності щодо того, наскільки англійська мова, особливо у її ролі глобальної «lingua franca», зберігає зв'язок зі своїм культурним походженням. З одного боку, існують теоретичні припущення про можливість англійської мови зайняти виняткове становище серед світових мов. Це пояснюється її популярністю, відносно простою граматиною, міжнародним словниковим запасом, а також тим, що успіх цієї мови пов'язаний із впливовістю її носіїв [23]. З іншого боку, англійська мова виступає інструментом соціально-економічного розвитку і, відповідно, слугує засобом для комунікації, що долає міжкультурні бар'єри [1]. Проте це можливо лише за умови, що англійську мову можна розглядати цілком окремо від її англо-американського культурного контексту і витоків.

Третя базова дихотомія стосується відповіді на питання, чи є англійська мова тимчасовим явищем, подібним до інших історичних «lingua franca», чи натомість вона представляє якісно новий, більш впливовий і потенційно більш небезпечний феномен. Деякі науковці розглядають домінування англійської мови як тимчасове явище. Зокрема, Дж. Фішман зазначає, що історично мови зростали і занепадали разом із військовими, економічними, культурними чи релігійними силами, які їх підтримували [2, с. 27]. Натомість інші вчені стверджують, що хоча поширення англійської мови може нагадувати траєкторію попередніх «мов влади», прискорення глобалізаційних процесів все-ж надає «англійському феномену» безпрецедентного характеру. Особливе занепокоєння викликає те, що багато наслідків цього явища можуть бути занадто значними, щоби їх ігнорувати в очікуванні появи наступної «великої мови» [1]. Підсумовуючи це, можна сказати, що згадані вище дихотомії – національні, регіональні та наднаціональні – не заперечують ролі англійської мови як глобальної «lingua franca». Однак вони демонструють, що її статус і сприйняття суттєво відрізняються у рамках цих протиставлень – як в окремих частинах світу, так і особливо в окремих національних контекстах тощо.

На цьому тлі у нашому дослідженні увагу буде сфокусовано на кейсі Азії як частини світу і таких азійських країн, як Індія та Китай. Наше вихідне припущення у тому, що ці країни суттєво відрізняються з приводу застосування та сприйняття англійської мови, а відтак демонструють різні дихотомії, навіть будучи країнами однієї частини світу. Англійська мова, як початково запроваджена британськими колонізаторами, за останні століття міцно інтегрувалася в багатьох азійських країнах, ставши важливим засобом спілкування, освіти та культурного вираження. Такий феномен «азіанізації» англійської мови викликав значний інтерес серед лінгвістів, літераторів, інтелектуалів та політиків у регіоні. Б. Качру в своєму дослідженні «Англійська мова як азійська мова» стверджує, що англійська мова в Азії досягла «функціональної нативізації» і повинна розглядатися як невід'ємна частина мовної спадщини регіону. На його думку, англійська мова стала натуралізованим засобом вираження локальних ідентичностей як в Азії, так і за її межами [6]. Б. Качру виділяє кілька аспектів функціонування англійської мови в Азії: а) як засіб міжкультурної комунікації між

різними мовними та етнічними групами; б) як мова творчості та літератури, що дозволяє виражати азійські реалії та ідентичності; в) як розвиток локальних варіантів англійської мови з особливими лінгвістичними рисами; г) як амбівалентне ставлення до англійської мови як до мови колишніх колонізаторів й одночасно корисного інструменту сучасності. Масштаб поширення англійської мови в регіоні вражає. За даними вченого, наприкінці ХХ століття в Китаї понад 200 мільйонів студентів вивчали англійську мову як іноземну, а в Індії близько 330 мільйонів людей розуміли англійську мову, серед яких 200 мільйонів могли нею спілкуватися [6]. Це вказує на величезний потенціал англійської мови як «lingua franca» в Азії, навіть ще кілька десятиліть тому.

Однак процес «азіанізації» англійської мови супроводжується й певними викликами та проблемами. В. Діссанаяке наголошує на необхідності своєрідної «деколонізації» англійської мови – її звільнення від імперських конотацій і після цього адаптації до місцевих реалій [4]. Водночас це передбачає переоцінку канонів англійської літератури, методів викладання та мовних стандартів у регіоні. Саме на цій основі деякі вчені розглядають англійську мову як «новий органічний засіб комунікації», який відображає «нову культуру» постколоніальних суспільств. Ця ідея яскраво ілюструє «привласнення» англійської мови колишніми колоніями та її трансформацію в інструмент власного культурного самовираження. Тим не менш, поширення англійської мови часто супроводжується доволі надмірним захопленням західною, особливо американською, культурою. Це може призводити до «емоційної прив'язаності та нав'язливого зачарування» Заходом, котре загрожує місцевим культурним традиціям [7]. Тим паче, що історично впровадження англійської мови часто супроводжувалося колоніальною риторикою про її «цивілізаційну місію». Наприклад, у Філіппінах й Індії колонізатори розглядали англійську мову як засіб просвіти місцевого населення [6]. Сучасна політика просування англійської мови, як зазначає Р. Боверс, спрямована ж на підтримку позицій англійської як світової мови і поширення через неї британських національних цінностей та спадщини [24] або західного способу життя. Це свідчить про те, що колишні метрополії все ще досі розглядають англійську мову як важливий інструмент «м'якої сили» та культурного і суспільно-політичного впливу [6].

У контексті лінгвістичних досліджень особливу увагу до себе привертає ідея багаточентровості англійської мови, яку активно підтримує той же Б. Качру. Ця концепція демонструє, що в Азії існує кілька осередків англійської мови, кожен з яких виконує важливі функції. Ці центри встановлюють стандарти вивчення мови, створюють локалізовані навчальні матеріали, сприяють літературним інноваціям, розробляють інструменти для місцевої кодифікації, визнають природність взаємодії англійської мови з місцевими мовами і розглядають адаптацію як частину мовного різноманіття [6]. Такий підхід допомагає подолати поділ на носіїв і неносіїв мови, який часто використовується для підтримки мовної гегемонії. Натомість Б. Качру пропонує розрізняти «генетичну» і «функціональну» належність до мови. Перша стосується історичного походження, а друга – ролі мови в суспільстві. Це дозволяє розглядати азійські варіанти англійської мови як повноцінні мовні системи, а не відхилення від британського або американського стандартів. Важливо уникати й спрощеного погляду на азійську англійську мову як на однорідне явище. Насправді це складний лінгвістичний, культурний та політичний феномен, що проявляється у розвитку різноманітних національних варіантів. Наприклад, сингапурська англійська мова поєднує британські елементи з китайськими, малайськими та тамільськими впливами. Індійська англійська мова зазнала впливу санскриту і місцевих мов, а філіппінська – іспанської та тагальської. Англійська мова також відіграє важливу роль у формуванні спільного азійського культурного простору, ставши, за словами Б. Качру, «пан-азійським засобом творчості» [6]. Це

дозволяє людям з різних країн регіону взаємодіяти та впливати один на одного. Відтак «азіанізація» англійської мови – це комплексне явище, яке охоплює не лише лінгвістичні, а й культурні та соціальні трансформації у регіоні, причому його прояви відрізняються залежно від конкретної країни.

Для демонстрування цього послідовно розглянемо особливості поширення та значення англійської мови в Індії і Китаї. Індія відрізняється своєю мовною різноманітністю, в котрій численні місцеві та запозичені мови тісно взаємодіють. Англійська мова, однак, займає унікальне положення як єдина неазійська мова, що міцно вкоренилася в країні [13]. Її поширенню дуже сприяли формальна освіта і політичні фактори, зокрема діяльність Ост-Індської компанії. Історично англійська мова набула домінуючого статусу в торгівлі, управлінні і політиці Індії, поступово витісняючи інші мови із публічної сфери [5; 11]. Цікаво також те, що попри свою чужорідність, англійська мова спочатку не асоціювалася з жодною місцевою елітою чи кастою, що створило ілюзію її загальної доступності через освіту. Це маскувало її класову природу [13]. Згодом англійська мова навпаки інтегрувалася в індійську багатомовність завдяки її засвоєнню новою локальною елітою, яка прагнула влади та статусу. Цей процес натуралізації допоміг еліті легітимізувати своє становище, а англійській мові – зберегти загальноіндійський характер, перетинаючи етнічні, релігійні та кастові кордони. Таким чином, англійська мова в Індії пройшла шлях від чужорідного елемента до інтегрованої частини мовного ландшафту, зберігаючи при цьому свій особливий статус та роль у суспільстві. Її поширення та значення відображають складну взаємодію історичних, політичних та соціальних факторів у багатомовному контексті Індії.

Як наслідок, англійська мова в Індії набула унікального функціонального значення. Її почали сприймати як інструмент раціонального і наукового мислення, а також матеріального прогресу. Згодом вона стала засобом для еліт у розробці їхніх політичних й економічних програм [13]. Більше того, англійська мова відіграла ключову роль у трансформації індійської багатомовної системи. Це особливо помітно в контексті переходу країни від боротьби за політичну незалежність до мобілізації ресурсів для економічного розвитку у рамках федеративної держави з лінгвістично різноманітним населенням. Важливо зазначити, що англійська мова не стільки привласнювала сфери влади, скільки стала інструментом для зміни балансу сил між місцевими мовами [17; 22]. А це призвело не до прямого суперництва з-поміж англійською й основними індійськими мовами, а до конкуренції між самими індійськими мовами на різних рівнях – національному, регіональному і соціальному [13]. Така складна мовна динаміка знайшла відображення навіть у конституції країни. Хоча хінді офіційно визнана мовою управління, на практиці в політичній сфері використовується своєрідний двомовний синтез хінді й англійської мови. Це символізує політичну солідарність сучасної індійської нації, враховуючи регіональні особливості [12]. Таким чином, роль англійської мови в Індії виходить далеко за межі простого засобу комунікації. Вона стала важливим фактором у формуванні політичного, соціального й економічного ландшафту країни, впливаючи на взаємодію між різними мовними групами, а також сприяючи розвитку унікальної індійської багатомовності [13].

І тільки після процесів натуралізації та інструменталізації, англійська мова в Індії зазнала значної еволюції. Вона перетворилася на важливий засіб освіти та комунікації для широких верств населення, стала інструментом досягнення рівності та згуртованості, а також набула комерційного значення [8; 10; 16]. Особливо важливо також те, що англійська мова, завдяки своїй асоціації з раціональністю й універсальністю, стала ключовим фактором захисту різноманітних меншин та регіональних мов в Індії [13]. Вона виступила протипагою домінуванню хінді та інших великих мов, забезпечуючи своєрідний баланс

у мовній системі країни. Роль англійської мови в багатомовній системі Індії полягає і в тому, що вона слугує моделлю розвитку для інших мов. Це, однак, створює певну проблему: англійська мова отримує вищий статус, а розвиток регіональних мов часто сприймається як «навздоганяння» англійської мови та прагнення до схожості із нею. Унікальність позиції англійської мови полягає в її одночасній приналежності до внутрішньої мовної системи Індії та зовнішнього світу. Її вплив підкріплюється зовнішніми джерелами, що надає їй перевагу «подвійних дверей» – як на національному, так і на міжнародному рівнях [13]. А тому англійська мова асоціюється з сучасністю, прогресом та економічною вигодою, що ще більше зміцнює її позиції [14]. Все це створює складну динаміку в індійській мовній системі, де англійська мова відіграє роль і каталізатора змін, і певного стандарту, до якого прагнуть інші мови. Відтак роль англійської мови в Індії залишається багатогранною та дещо суперечливою, відображаючи складні процеси мовної політики, соціального розвитку і глобалізації в цій багатомовній країні.

На відміну від Індії, статус англійської мови в Китаї історично був нестабільним і ще більш суперечливим. Китайські лідери постійно балансували між визнанням корисності англійської мови для розвитку країни і побоюваннями щодо західного впливу та «культурного імперіалізму» [1]. Англійська мова в Китаї завжди була індикатором ставлення до західного світу, його цінностей та культури, зваженого на ризики і загрози свого суверенітету та політичні й економічні інтереси самого Китаю [9, с. 231; 20, с. 22, 42]. При цьому, на відміну від Індії, в Китаї завжди існувало переконання, що китайська наукова традиція та культура перевершують іноземні знання [9, с. 235]. Історично підтримка вивчення англійської мови в Китаї зазнавала, відтак, значних коливань [20, с. 22]. У періоди ізоляціонізму викладачів та учнів англійської мови часто звинувачували в «буржуазності» й «ревізійності» [20, с. 56], а викладання мови навіть забороняли [9, с. 238]. Ситуація кардинально змінилася лише з початком реформ Ден Сяопіна у 1980-х роках. Це ознаменувало відродження викладання англійської мови, хоч і з певною ідеологічною складовою [20, с. 60]. Англійська мова відтоді почала розглядатися як ключовий інструмент модернізації країни. Таким чином, роль англійської мови в Китаї тісно пов'язана з політичними й економічними інтересами країни на міжнародній арені. На відміну від Індії, де англійська мова постала інтегральною частиною внутрішньої мовної системи, в Китаї вона досі сприймається більше як зовнішній інструмент, необхідний для глобальної взаємодії, але такий, що потребує контролю й обережного застосування.

Все це призвело до того, що у сучасному Китаї ставлення до англійської мови значно еволюціонувало. Більшість населення країни (понад 60 %) вважає англійську мову найважливішою міжнародною мовою [18], що відповідає ідеї глобальної мовної системи, в якій англійська мова займає вершину ієрархії [25] і є засобом отримання соціального престижу та економічних переваг [26]. Саме тому китайці розглядають англійську мову як важливий інструмент як для особистого, так і для національного розвитку [19, с. 204, 207, 211]. Зокрема, основні мотивації вивчення англійської мови в Китаї включають: кар'єрні можливості (75 % респондентів), «вікно у світ» (понад 50 %), підвищення статусу і відчуття сучасності (майже 50 %) [15, с. 218; 18]. Функціонально ж англійська мова в Китаї виступає як: товар на ринку праці, засіб комунікації з іноземцями. Таке ставлення формується під впливом економічного зростання Китаю, його зростаючої глобальної ролі та потреби в інтернаціоналізації та прискоренні соціальних змін. Однак, зі зростанням впливу Китаю, роль мандаринської китайської мови може посилитися на міжнародній арені, зокрема як основа та умова для подальшого економічного розвитку [1; 18]. Важливо відзначити, що попередні побоювання щодо культурного «забруднення» через англійську мову значно

зменшилися. Економічна політика Китаю та участь у глобалізаційних процесах (особливо після Олімпійських ігор 2008 року в Пекіні) зробили потребу в англійській мові більш прагматичною [19, с. 212]. Отже, Китай стратегічно використовує англійську мову для досягнення двох цілей: національний розвиток та особистий успіх громадян [1]. Це демонструє прагматичний підхід Китаю до використання англійської мови як інструменту для досягнення своїх економічних і геополітичних цілей, зберігаючи сильну національну ідентичність.

Однак в цьому виявляються й певні парадокси розвитку та використання англійської мови в Китаї. Спробуємо їх послідовно систематизувати, виділивши такі основні й найцікавіші серед них: 1) патріотизм через іноземну мову: китайці вивчають англійську мову не стільки для престижу, скільки із патріотичних та утилітарних міркувань, вбачаючи в ній інструмент для національної модернізації й особистого розвитку [15, с. 218; 19, с. 203]; 2) конкуренція та співпраця: існує напруження поміж патріотичним прагненням служити країні та індивідуальним бажанням переваги над своїми співвітчизниками у володінні англійською мовою; 3) переосмислення історії: замість асоціації англійської мови головно з «століттям приниження», молоде покоління розглядає її передусім як засіб служіння Китаю в глобальному контексті [1]; 4) модернізація через іноземне: в Китаї діє принцип «модернізація потребує іноземних мов, а іноземні мови потребують модернізації» [20, с. 5]; 5) соціальна стратифікація: якісне володіння англійською мовою постає маркером привілеїв, що значною мірою суперечить ідеалам соціальної рівності [20, с. 7]; 6) ідеологічний конфлікт: «соціалізм із китайською специфікою» стикається зі зростаючим розривом між багатими й бідними, частково обумовленим доступом до якісної освіти англійської мови [1]; 7) культурне протиріччя: молодь в Китаї, захоплюючись західним способом життя через знання англійської мови, часто вважає західні атрибути кращими за власні, що створює культурне напруження [27, с. 151]. Ці парадокси відображають складний процес інтеграції Китаю у глобальний контекст, в якому англійська мова виступає одночасно як інструмент розвитку та потенційне джерело соціальних і культурних викликів.

Разом із цим, у Китаї, рівно як і в Індії, спостерігаються процеси нативізації англійської мови. Це породжує дилему: чи залишається англійська мова у Китаї глобальною «lingua franca», чи вона перетворюється на специфічну китайську версію англійської мови, особливо в контексті концепції «світових англійських мов» (з англ. World Englishes). Враховуючи цю дилему, китайські дослідники [28] виокремлюють «China English» як особливий варіант англійської мови, який відмінний від «Chinglish» (спрощеної суміші китайської та англійської мови) і «Chinese English» (англійської мови з китайським акцентом). Так, «China English» базується на стандартній англійській мові, але має особливості вимови, лексики та граматики, які відображають специфіку китайської культури. «China English», при цьому, зберігає «спільне ядро» з іншими варіантами англійської мови, що за таким алгоритмом забезпечує взаєморозуміння, але дозволяє передавати унікальні культурні референції, важливі для китайських мовців. Цей варіант може бути більш прийнятним для інших азійських країн, ніж британський чи американський стандарт англійської мови, враховуючи їхні зв'язки з Китаєм. Враховуючи же чисельність населення Китаю, його вступ до СОТ та інтенсивні міжнародні контакти, «China English» поступово стає домінуючим варіантом англійської мови в регіоні [21]. Парадоксально, але самі китайці часто зовсім не усвідомлюють концепції «World Englishes» і «China English», віддаючи перевагу американській англійській та вважаючи, що існують лише британський і американський стандарти [21]. Цікаво й те, що в Китаї англійська мова вже не сприймається як колоніальна мова, а розглядається як інструмент міжнародного спілкування, що можна

використовувати з акцентом у різних сферах життя – від повсякденного спілкування до навчання, роботи та бізнесу.

Висновки. Англійська мова безперечно посідає унікальне місце у сучасному глобалізованому світі, виступаючи універсальним засобом міжнародної комунікації. Однак, як демонструє наше дослідження, її роль і сприйняття далеко не однорідні в різних частинах світу. Нами виявлено, що поширення англійської мови у світі призвело до різних протиріч та дихотомій її статусу й сприйняття. Їх розглянуто як теоретично, так і верифіковано емпірично – зокрема на прикладі й порівнянні кейсів Індії та Китаю. Саме аналіз ситуації в цих країнах хоча б частково, але наглядно розкриває складну картину взаємодії мови, культури, політики й економіки у світі і окремих частинах світу. Зокрема, процес «азіанізації» англійської мови, який ми спостерігаємо в регіоні Азії, є доволі яскравим прикладом того, як глобальна мова адаптується до місцевих умов, набуваючи нових форм і функцій. Це явище виходить далеко за межі простої лінгвістичної трансформації, відображаючи більш глибокі соціально-політичні та культурні процеси в країнах Азії. Англійська мова стає не просто інструментом комунікації, а засобом вираження локальних ідентичностей, катализатором соціальних змін та маркером модернізації.

Порівняння ситуації в Індії і Китаї наочно демонструє, наскільки різноманітним може бути шлях інтеграції англійської мови у національні контексти. В Індії, де англійська має глибоке історичне коріння, вона стала невід'ємною частиною мовної екосистеми країни, відіграючи дуже важливу роль у внутрішній політиці, освіті та культурі. Це призвело до формування унікального індійського варіанту англійської мови, який відображає багатогранність індійського суспільства. Натомість у Китаї англійська мова довгий час сприймалася із певною насторогою – як потенційна загроза національній ідентичності. Однак економічні реформи та прагнення до глобальної інтеграції призвели до переосмислення її ролі і статусу. Тому сьогодні в Китаї англійська мова розглядається переважно як стратегічний інструмент для досягнення економічних і геополітичних цілей, хоча й з певними застереженнями. Ці відмінності у підходах Індії та Китаю щодо англійської мови відображають не тільки їхні історичні та культурні особливості, однак й різні стратегії інтеграції у глобальний світ. Вони також демонструють, як мова може стати полем задля вираження національних амбіцій та інструментом соціальної мобільності.

Водночас поширення англійської мови в обох країнах супроводжується низкою парадоксів та протиріч. З одного боку, англійська мова відкриває нові можливості для особистого і національного розвитку, а з іншого – може посилювати соціальну нерівність й створювати напругу між глобальними і локальними ідентичностями. Ці протиріччя особливо гостро проявляються в освітній сфері та на ринку праці, де володіння англійською мовою часто стає визначальним фактором успіху. Процеси нативізації англійської мови, які ми спостерігаємо і в Індії, і в Китаї, хоча й з дуже різною інтенсивністю, свідчать про формування нових, локалізованих варіантів англійської мови. Це ставить перед лінгвістами та дослідниками нові виклики щодо стандартизації та викладання мови, а також звісно піднімає питання про майбутнє глобальної англійської мови у світі, де вона все більше диверсифікується. Наше дослідження висвітлює важливу роль мовної політики у формуванні національної ідентичності та міжнародного іміджу країни. І Індія, і Китай використовують свої підходи щодо англійської мови як частину ширшої стратегії позиціонування на глобальній арені. Це демонструє, що мовна політика є невід'ємною частиною для зовнішньої політики й економічної стратегії держави у сучасному світі. Загалом, аналіз ролі англійської мови в Індії та Китаї розкриває складну взаємодію між глобальними тенденціями і локальними контекстами. Він показує, що поширення глобальної мови не обов'язково

призводить до культурної гомогенізації, а може, навпаки, сприяти вираженню локальних особливостей та ідентичностей.

Відтак з суспільно-політичної точки зору дослідження висвітлює глибокий зв'язок між мовною політикою і процесами національного будівництва, міжнародної дипломатії та соціально-економічного розвитку. Вибір підходу до англійської мови в Індії і Китаї відображає не лише лінгвістичні преференції, а й ширші геополітичні стратегії цих держав. У випадку Індії інтеграція англійської мови в національну мовну політику та систему постала інструментом подолання внутрішніх мовних розбіжностей і зміцнення позицій країни на міжнародній арені. Для Китаю же прагматичне використання англійської мови є частиною стратегії «м'якої сили» й економічної експансії. Ці підходи демонструють, як мовна політика може бути потужним інструментом у руках держави, зокрема для формування національної ідентичності, подолання соціальних нерівностей і просування своїх інтересів на глобальному рівні. Водночас вони також виявляють потенційні ризики, пов'язані із мовною гегемонією, такі як культурне відчуження та поглиблення соціально-економічного розшарування. Таким чином, досвід Індії та Китаю у взаємодії із англійською мовою надає цінні уроки для інших країн, що прагнуть балансу між збереженням національної самобутності та інтеграцією у глобальний простір, підкреслюючи необхідність виваженої й адаптивної мовної політики у сучасному взаємопов'язаному світі. Відтак у підсумку дослідження підкреслює необхідність більш нюансованого розуміння ролі англійської мови у світі. Замість спрощеного погляду на неї як на універсальний інструмент глобалізації, ми бачимо складну картину взаємодії мови, культури, економіки та політики.

Список використаної літератури

1. Johnson A. The Rise of English: The Language of Globalization in China and the European Union. *Macalester International*. 2009. Vol. 22. No. 12. P. 131–168.
2. Fishman J. The New Linguistic Order. *Foreign Policy*. 1998–1999. Vol. 113. P. 26–40.
3. Short J., Boniche A., Kim Y., Li P. Cultural Globalization, Global English, and Geography Journals. *The Professional Geographer*. 2001. Vol. 53. No. 1. P. 1–11.
4. Dissanayake W. Towards a decolonized English: South Asian creativity in fiction. *World Englishes*. 1985. Vol. 4. No. 2. P. 233–242.
5. Dua H. Hegemony of English: Future of Developing Languages in the Third World. Mysore: Yashoda Publications, 1994. 276 p.
6. Kachru B. English as an Asian Language. *Links & Letters*. 1998. Vol. 5. P. 89–108.
7. Tsuda Y. Dominance of English and linguistic discrimination. *Media Development*. 1992. Vol. 39. No. 1. P. 32–34.
8. Agnihotri R., Khanna A. Second Language Acquisition: Socio-Cultural and Linguistic Aspects of English in India. New Delhi: Sage, 1994. 389 p.
9. Adamson B. Barbarian as a Foreign Language: English in China's Schools. *World Englishes*. 2002. Vol. 21. No. 2. P. 231–243.
10. Anand S. Sanskrit, English and Dalits. *Economic and Political Weekly*. 1999. Vol. 34. No. 3. P. 2053–3056.
11. Annamalai E. English in India: Unplanned development. In: Kandiah T., Kwan-Terry J. (Eds). *English and Language Planning: A Southeast Asian Contribution*. Singapore: Times Academic Press, 1994. P. 261–277.
12. Annamalai E. Multilingualism and the constitution. In: Annamalai E. *Managing Multilingualism in India: Political and Linguistic Manifestations*. New Delhi: Sage, 2001. P. 127–132.
13. Annamalai E. Nativization of English in India and its effect on multilingualism. *Journal of Language and Politics*. 2004. Vol. 3. No. 1. P. 151–162.

14. Annamalai E. The colonial language in multilingualism and the process of modernization. In: Annamalai E. *Managing Multilingualism in India: Political and Linguistic Manifestations*. New Delhi: Sage, 2001. P. 89–124.
15. Guo Z., Huang Y. Hybridized Discourse: Social Openness and Functions of English Media in Post-Mao China. *World Englishes*. 2002. Vol. 21. No. 2. P. 217–230.
16. Kachru B. *The Indianization of English: The English Language in India*. New Delhi: Oxford University Press, 1983. 280 p.
17. King R. *Nehru and the Language Politics of India*. Delhi: Oxford University Press, 1997. 256 p.
18. Pan L., Block D. English as a «global language» in China: An investigation into learners' and teachers' language beliefs. *System*. 2011. Vol. 39. No. 3. P. 391–402.
19. Pang J., Zhou X., Fu Z. English for International Trade: China Enters the WTO. *World Englishes*. 2002. Vol. 21. No. 2. P. 201–216.
20. Ross H. *China Learns English: Language Teaching and Social Change in the People's Republic*. New Haven: Yale University Press, 1993. 280 p.
21. Hu X. Why China English should stand alongside British, American, and the other «world Englishes». *English Today*. 2004. Vol. 20. No. 2. P. 26–33.
22. Srivastava R. Language movements against Hindi as an official language. In: Annamalai E. (Ed.). *Language Movements in India*. Mysore: Central Institute of Indian Languages, 1979. P. 80–90.
23. Skapinker M. Whose Language?. *Financial Times*. 8 November 2007. URL: <https://www.ft.com/content/e621ff38-8e1c-11dc-8591-0000779fd2ac>
24. Bowers R. You can never plan the future by the past: Where do we go with English?. In: Bamgbose A., Banjo A., Thomas A. (Eds.). *New Englishes: A West African perspective*. Ibadan: Mosuro, 1995. P. 87–112.
25. De Swaan A. *Words of the World: The Global Language System*. Cambridge: Polity, 2001. 253 p.
26. Bourdieu P., Thompson J. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity, 1991. 302 p.
27. Nesbitt-Larking P., Chan A. Chinese Youth and Civil Society: The Emergence of Critical Citizenship. In: Brook T., Frolic M. (Eds.). *Civil Society in China*. Armonk: M.E. Sharpe, 1997. P. 149–171.
28. Li W. China English and Chinese English. *Foreign Language Teaching and Research Journal*. 1993. Vol. 4. P. 18–24.

NATIONAL DICHOTOMIES AND PECULIARITIES OF ENGLISH USE AND THEIR SOCIO-POLITICAL CAUSES AND CONSEQUENCES: A COMPARISON OF THE CASES OF INDIA AND CHINA

Tamara Kozak

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations, Department of Foreign Languages
Sichovykh Striltsiv Str., 19, 79000, Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0078-5560>*

The study's relevance stems from the distinctive status of English as a global «lingua franca» and the necessity for a more profound comprehension of its function in diverse national contexts. The article highlights the importance of examining the distinctive national characteristics of English usage, particularly in Asian countries where its dissemination is closely intertwined with intricate socio-political developments. The objective of this study is to examine and categorize the diverse national variations in the use of English,

along with their underlying socio-political causes and consequences. To this end, the cases of India and China are compared. The study offers a theoretical examination of the primary dichotomies associated with the use of English on a global scale, accompanied by an empirical comparison of the distinctive characteristics of its usage in India and China. It also examines the process of «Asianization» of the English language, which demonstrates the adaptation of global English to local conditions and its acquisition of new forms and functions.

The study's findings revealed notable contrasts in the methodologies employed by India and China in their approach to the English. In India, English has become an integral component of the country's linguistic ecosystem, exerting a significant influence on domestic politics, education, and culture. This has resulted in the emergence of a distinctive Indian variant of the English language. In China, however, English has historically been regarded with a certain degree of circumspection. However, the advent of economic reforms and the concomitant shift in interests has prompted a rethinking of its role. In the contemporary era, China regards English as a strategic instrument for attaining economic and geopolitical objectives. The study has also identified a number of paradoxes and contradictions associated with the dissemination of English in both countries. On the one hand, English facilitates new avenues for individual and national advancement. However, on the other hand, it can exacerbate social inequality and give rise to discord between diverse global and local identities.

The findings of the study highlight the need for a more nuanced understanding of the role of English in the global context. In contrast with the conventional view of English as a universal instrument of globalization, the study presents a multifaceted portrayal of the interrelationship between language, culture, economics, and politics. India's and China's approaches to English serve as illustrative examples for other countries seeking to reconcile the preservation of national identity with integration into the global community. Moreover, the study highlights the close interrelationship between language policy and the processes of nation-building, international diplomacy, and socio-economic development. The choice of approach to English in India and China reflects not only linguistic preferences but also the broader geopolitical strategies of these states. This illustrates how language policy can be an effective instrument in the hands of the state to mold national identity, overcome social inequalities, and advance its interests on a global scale. In general, the examination of the role of English in India and China has revealed a multifaceted interplay between global trends and local contexts, demonstrating that the dissemination of a global language does not inevitably result in cultural homogenization, but can also facilitate the expression of local characteristics and identities.

Key words: language, English, dichotomies of English usage, «lingua franca», India, China.

УДК 32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.42>

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ ІНСТИТУТІВ В НЕКОНСОЛІДОВАНИХ ДЕМОКРАТІЯХ: ПАСТКИ СПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ

Наталія Кононенко

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України,
відділ інститутів та процесів
вул. Генерала Алмазова, 8, 01011, м. Київ, Україна*

Дослідження аналізує функціональні можливості українських урядів та його керівників, прем'єр-міністрів, у контексті сучасного конституційного дизайну політичної системи України. Попри наявність формальних повноважень, уряд часто не може бути суб'єктною і легітимною (в широкому розумінні терміну) інституцією через існування т. зв. «пасток спроможності». Мова йде про (1) конкуренцію між прем'єром і президентом за реальне керування урядом та виконавчою владою, (2) відсутність як справжньої політичної відповідальності уряду перед парламентом, так і релевантного для демократії механізму врегулювання урядових криз. Політична система із слабким урядом, розмитим зв'язком між урядом та парламентом та концентрацією широкої влади у президента щодо фактичного керівництва КМУ, на жаль, не є для України продуктом повномасштабної війни. Війна просто зробила такі практики «прийнятними» та створила умови для подальшої, повоєнної інституціоналізації "воєнної моделі" правління. Ризиками фіксації такої моделі, де відсутній притаманний демократіям повноцінним розподіл влади, є консервація політичної нестабільності та низького рівня легітимності режимів. Це, в свою чергу, поставить під сумнів можливість ефективного управління країною і перешкодить розвитку демократичних інституцій. Дослідження наголошує на необхідності проведення широких публічних дискусій щодо вдосконалення принципів розподілу влади в Україні. Це потрібно для зміцнення демократичних традицій і запобігання авторитарним ризикам у майбутньому. Активне залучення громадянського суспільства та наукової спільноти до цього процесу є ключовим фактором у забезпеченні сталого демократичного розвитку країни в післявоєнний період.

Ключові слова: розподіл влади, пастки інституційної спроможності, криза легітимності, слабкий уряд, нормативна легітимність інституцій.

Актуальність. За 33 роки відновленої державності український політичний режим жодного разу, за класифікацією V-DEM [1], не досяг консолідованої форми ані демократії, ані автократії. Протягом 12 років нашої новітньої державності (або 30% часу) Україна перебувала у своєрідному «болоті» – гібридному політичному режимі, що балансував між електоральною демократією та електоральною автократією. Основними характеристиками українських неконсолідованих (гібридних) політичних режимів є політична нестабільність, повільний економічний розвиток та слабкі інституції. Слабкість інституцій у демократіях обумовлена т. зв. «пастками спроможності», які виникають не в останню чергу через недосконалість їх нормативно-правового підґрунтя. Позбавлення інституцій суб'єктності на рівні юридичного унормування (наприклад, українського уряду) прогнозовано обмежує їх функціональну ефективність. Відсутність зрозумілого суспільству результату діяльності такої «функціонально

обмеженої» інституції запускає повний цикл «кризи легітимності», коли недосконалість її правової бази посилюється недовірою громадян до неї, блокуючи її робочу спроможність, як таку.

Предмет дослідження. Авторка ставить собі за мету продемонструвати, як нормативно-правові дефекти блокують ефективну роботу інституції (в нашому випадку – уряду) публічної влади, роблять її не достатньо спроможною і формують базу для розгортання системної кризи легітимності. Дослідниця обирає саме український уряд для демонстрації того, як дефіцит нормативної спроможності детермінує його функціональну слабкість, делегітимізує як саму інституцію, так і всю систему, в якій вона працює, оскільки саме інституційно спроможні уряди тримають стабільне, ефективне та легітимне існування всієї влади (режиму) шляхом результативного забезпечення захисту прав громадян та функціонування правової держави.

Методи. Методологічним фундаментом дослідження пасток спроможності українського уряду є неоінституціоналізм, що передбачає оцінку потенціалу політичних інститутів ефективно функціонувати, виконувати свої функції та впливати на розвиток суспільства через дослідження співвідношення формального і неформального їх змісту. Для фіксації формальних і неформальних інституційних характеристик уряду в Україні авторка використовувала методи кабінетного дослідження (*desk research*), компаративного аналізу і аналізу документів, а також кейс-стаді. Визначення специфіки взаємозв'язку між формальними і неформальними практиками об'єкту дослідження (урядової інституції) було реалізовано за допомогою аналітичного інструментарію, а саме: розкладання діяльності уряду на складові елементи, контекстуального підходу, переосмислення, прогностичного потенціалу тощо.

Розробка в літературі. Серед чисельних робіт, сконцентрованих на аналізі урядової спроможності і легітимності, виділимо дослідження С. Левитського та Д. Зіблата, які вивчають вплив на інституції (і на уряди) ефекту «накопичення влади», акумуляції непритаманних їм функцій [2]. Про відродження патримоніальних практик в якості політичних реакцій на пандемію COVID-19 в урядовій діяльності навіть у розвинутих демократіях пишуть С. Хенсон та С. Копштейн [3]. У фокусі ґрунтовної праці М. Кон феномен сучасної виконавчої влади в демократичному світі (передусім – в США) [4]. Роботи С. Роуз-Аккерман присвячені аналізу спроможності урядів в сучасних розвинутих демократіях (США, Велика Британія, Німеччина та Франція) [5]. Дослідницький проект Ф. Безеса (виконується в Sciences Po) пропонує ретроспективний моніторинг змін у морфології та структурах центральних урядових адміністрацій (зміни назв, поділів, злиття, складні реорганізації, ліквідація тощо) Франції, Німеччини, Нідерландів та Великої Британії з 1980 по 2014 рік [6]. Трансформації французьких урядів та стилів врядування, взаємини урядів та бізнесу досліджує Л. Рубан (автор концепту «ліберального авторитаризму») через історичність та соціально-політичні уподобання акторів (їхні цінності, ідеології) [7]. С. Фалк, А. Ромеле, М. Сільверман ґрунтовно аналізують феномен «цифрового уряду» на прикладі США, Мексики, Бразилії, Індії та Німеччини [8]. М. Грінді детально розкриває специфіку діяльності державних інституцій (і урядів) в країнах «третього світу» [9]. Т. Борзель та Т. Райз вивчають феномен врядування у сферах обмеженої державності (Латинська Америка, Близький Схід, Африка на південь від Сахари та Азія) [10].

Серед зарубіжних досліджень інституційної спроможності українських урядів виділимо монографію Г. Хейла (2015 р.) [11], дослідження Т. Беккера, Х. Швайгера, І. Лівшиця, Т. Милованова [12], М. Ріхтера [13]. Спроба наукового визначення

(Д. Аджемоглу, С. Джонсон, Ж. Ролан, Г. Люстіг, С. Гурієв, Н. Юхтман, Т. Беккер, Я. Свейнар, Г. Джеймс) урядових завдань під час війни та по її завершенню, вимоги до інституцій, які будуть спроможні підтримувати реформаторську швидкість, здійснена в збірці статей за редакцією Ю. Городніченка та В. Рашкована [14].

Наукова школа неінституційного аналізу політичних систем та політичних процесів формується в Інституті політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України [15], [16]. Інституційні пастки у контексті легітимації влади та її інститутів суспільством перебувають у фокусі уваги науковців Інституту соціології НАН України [17], [18]. Дослідники Львівського національного університету імені І. Франка здійснюють інноваційні дослідження урядів та центральних органів виконавчої влади в контексті політологічної компаративістики [19], [20].

На тлі браку комплексних досліджень існує велика кількість «факторних» праць, сконцентрованих навколо вивчення одного з чинників, що детермінує – в комплексі з іншими – інституційну спроможність об'єкта дослідження. Виділимо тут роботи В. Авер'янова [21], Д. Бараненка [22], В. Єрмоліна [23], Д. Журавльова [24], Р. Мартинюка [25], С. Осауленко [26], Р. Павленка [27], Т. Саламахи [28], В. Шаповала [29].

Результати дослідження. З точки зору функціонального наповнення, наданого законодавством українському уряду та його керівнику, прем'єр-міністру, ми мали б мати справу із впливовим політичним суб'єктом (див. табл. 1 та табл. 2). Питання у тому, чи може уряд користатися наче існуючою у нього інституційною суб'єктністю в межах діючого в Україні конституційного дизайну політичної системи? Дослідниця вважає, що ні. *Перша проблема, яка применшує інституційну спроможність уряду, – це унормоване дуальне керівництво виконавчою владою як Президентом, так і Прем'єр-міністром.* За формальними (нормативними) ознаками, у відповідності до діючої Конституції (навіть в межах правового режиму воєнного стану) сучасна Україна начебто лишається парламентсько-президентською республікою, де Уряд підконтрольний, підзвітний парламенту та перед ним же відповідальний. У той же час, Основний закон прямо фіксує відповідальність українського КМУ і перед Президентом, введеного за межі виконавчої влади. Сутність такої «відповідальності» чітко не розкрита, але на рівні інструментів Президенту надано право одноосібно порушувати питання про відставку Уряду перед Парламентом, зупиняти дію актів КМУ з мотивів невідповідності Основному закону та отримувати бездебатну, обов'язкову контрасигнацію свого Указу чи Розпорядження головою уряду та профільним міністром (останнє виключає існування різних поглядів на процеси та події між головою уряду та главою держави). Такий розподіл повноважень щодо уряду між Президентом і Прем'єр-міністром робить українську управлінську модель еkleктичною і не дозволяє проводити коректні паралелі між принципами організації влади в Україні та, скажімо, в Польщі та Франції, де вплив голови держави на діяльність уряду теж є дуже помітним, але більш збалансованим. Наприклад, розповсюдженою є теза, що серед країн-членів ЄС максимально наближеною до української формули відповідальності уряду перед президентом-арбітром є Франція з напівпрезидентською формою правління. На думку авторки, це – стереотип, оскільки політичні повноваження українського президента щодо уряду набагато ширші, ніж у його французького колеги. А безпосередня задіяність в роботі уряду у українських президентів є мінімальною, у той час, як французькі президенти безпосередньо вбудовані в роботу уряду (вони головують в Раді Міністрів та приймають активну участь у формуванні урядових політик) На відміну від українських, президенти Франції позбавлені права ініціювати відставку уряду, а уряд, відповідно,

несе політичну відповідальність виключно перед парламентом (Національними Зборами). Так, президент Франції дійсно має право призначати прем'єр-міністра (уряд якого обов'язково погоджує свою програму із парламентом, без ухвалення якої уряд не зможе працювати далі) і схвалює відставку прем'єр-міністра (яка може бути результатом рішення як Національних Зборів, так самого прем'єр-міністра). Таким чином, на відміну від України, політична відповідальність французьких урядів розповсюджується виключно на парламент [30].

Якщо на рівні керівництва урядом прем'єр-міністр має хоч би виписану «на папері» (нормативну) конфігурацію відносної незалежності, то його *суб'єктність щодо місцевих органів державної влади* (так звану «виконавчу вертикаль», МДА) *нівелюється вже більш розподіленям впливом на них на користь глави держави*. Так, МДА відповідальні перед Президентом, але підзвітні та підконтрольні Кабінету Міністрів України. Ініціатива звільнення голів місцевих державних адміністрацій (МДА) може походити як від президента, так і від прем'єр-міністра. Президент призначає голів МДА, підібраних і рекомендованих урядом. Водночас, глава держави має право відхилити подання уряду та запропонувати іншого кандидата. З 2017 р., за ініціативи президента Петра Порошенка, голів МДА та їхніх заступників виведено з категорії «державних службовців» та позбавлено необхідності брати участь у конкурсному відборі Комісії з питань вищого корпусу державної служби, запровадженому у 2015 р. [31]. Однозначно, такий механізм призначення керівників МДА створює підґрунтя для конфлікту між президентом та керівником уряду. Крім того, таке підпорядкування виконавчої вертикалі є рідкісною для інституційної архітектури країн-членів Європейського Союзу, де представники виконавчої влади в регіонах, як правило, підзвітні та підпорядковані виключно уряду. У парламентсько-президентській Польщі, де президент зберігає серйозний вплив на уряд, призначення воєвод здійснюється виключно урядом та прем'єр-міністром.

Спроба виправити цю ситуацію через повернення голів МДА (префектів) до державної служби і, відповідно, конкурсного призначення на посади залишилася незавершеною (на рівні ухвалення законодавства) через запровадження правового режиму воєнного стану у лютому 2022 р. Таким чином, повномасштабна війна ще більше «віддалила» уряд від здійснення виконавчої влади на місцях через створення підпорядкованих виключно президенту тимчасових військових адміністрацій, функціонально домінуючих над МДА [32].

Ще один фактор, який традиційно применшує суб'єктність українських прем'єрів, – це відсутність унормованого впливу Кабінету Міністрів України та його очільника (на відміну від Президента) на кадрові рішення у «секторі безпеки та оборони» (Рада національної безпеки та оборони, Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки тощо), *Конституційному суді, судових органах, прокуратурі та НБУ*. З погляду політичних практик, поширених у слабких демократіях, таких як, на жаль, українська, значне делегування главі держави кадрових повноважень (поза арбітражними функціями) визначає великий обсяг його функцій, де і координація діяльності виконавчої влади, і контроль за зовнішньополітичною та безпековими сферами, і патронаж силовиків, створює серйозні небезпеки відсутності ефективного контролю над інституцією президента та поступової деградації уряду. Певним результатом дуального впливу на уряд та виконавчу вертикаль між президентом та прем'єр-міністром, можна вважати індекси WGI від Світового Банку, згідно яких якість державних послуг, державної служби, формування та реалізації політик, довіра до уряду в Україні

перебувають майже на одному рівні протягом 2012–2022 рр. (відповідно, 32,7 та 33,2 бали). Більше того, український сумарний показник ефективності уряду (на 2022 р.) складав 34% від значення аналогічного показника для Фінляндії, 41% – Литви, 62% – Румунії [33].

Зазначимо, що сам факт існування президента, який обирається на загальнонаціональних виборах і має певні компетенції щодо виконавчої гілки влади, не заважає спроможності урядів не лише у згаданих вище країнах, а й в інших європейських електоральних (Австрія, Болгарія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія) та консолідованих (Ірландія, Франція, Фінляндія, Чехія) демократіях передусім через коректно унормовані та працюючі у відповідності із законом практики здійснення парламентського контролю щодо уряду та впливу на нього президента.

Безумовно, за умов «розтяжки» впливу на виконавчу владу між «невідповідальним» Президентом (згідно Конституції, практично не вбудований в роботу КМУ та ЦОВВ) та «відповідальним» Прем'єр-міністром (який безпосередньо керує КМУ) та можливостями президентів тиснути на уряд через вплив на органи прокуратури, суди та «силовиків», дуже помічною для збереження суб'єктності уряду була б підтримка з боку ВРУ, що є зворотною стороною «парламентської відповідальності» КМУ. Теоретично, діюче правове поле такі можливості надає, а саме:

- ініціатором подання кандидатури на посаду керівника уряду є парламентська більшість, а точніше – коаліція. Конституція та закони *не лишають* Президенту можливості не підтримати погодженого парламентом претендента на посаду керівника КМУ;

- на консультаціях вже призначений прем'єр-міністр має погоджувати персональний склад уряду. В Конституції та законах не сказано, з ким саме мають відбуватися консультації, але логічно припустити, що, якщо КМУ потрібна підтримка парламенту, то і консультації щодо складу Кабінету доцільно проводити передусім з ним;

- саме парламенту уряд представляє програму власної діяльності через місяць після затвердження персонального складу. Програма уряду має базуватися на узгоджених політичних позиціях та програмних завданнях коаліції депутатських фракцій у парламенті. Ухвалення програми унеможлиблює відставку уряду протягом року. Звітування про виконання програми уряду має відбуватися щорічно;

- парламент може ініціювати винесення вотуму недовіри уряду.

Втім, **реалізація механізму урядової парламентської підзвітності є наступною пасткою спроможності в діяльності КМУ.** Чому так відбувається? По-перше, через *відсутність правової норми, що робить незворотною відставку уряду у разі не ухвалення ВРУ його програми.* Зазначимо, що для країн ЄС робота уряду із незатвердженою парламентом програмою є *аномалією.* Навіть у напівпрезидентській Франції КМ має обов'язково отримати схвалення урядової програми Національними Зборами (у разі відсутності вотуму довіри – відставка) [30].

Теоретично, існування дивного формату «напівакцептованого уряду» в Україні (затверджений ВРУ уряд + незатверджена ВРУ програма), який *не надає КМУ* недоторканості протягом року з моменту ухвалення урядової програми або звіту про виконання урядової програми, можна було б гіпотетично виправдати інтересами держави та суспільства. Оскільки теоретично це дозволяє сформувати технократичний уряд президенту-реформатору, обраному на загальнонаціональних виборах, але позбавленому стійкої більшості у парламенті. Так би мовити: фігура прем'єра ще може бути предметом компромісу між президентом та парламентом, а його «програма реформ» – вже ні. Втім дана гіпотеза є дуже слабкою: будь-які реформи – це, передусім, ухвалення нових

законів. Для розуміння: під час I сесії ВРУ IX (серпень 2019 – січень 2020 рр.), яка запам'яталася нормотворчою активністю парламентарів і наявністю політичної волі влади до реформ, було ухвалено 158 законів (105 з них ініціювали депутати, 28 – уряд, 25 – президент). За аналогічний період роботи парламенту попереднього VIII скликання (коли політична воля до реформ також мала місце) Верховною Радою було ухвалено 171 закон [34]. Зрозуміло, що забезпечити такий законодавчий темп прем'єру-реформатору без фактичної підтримки парламенту неможливо.

Драматичні результати соціально-економічного та політичного розвитку України за останні 33 роки схиляють авторку до думки, що більш реалістичним поясненням існування конституційного формату "напівакцептованого українського уряду" є просто легітимація зручної технології, за великим рахунком, безвідповідальних урядів та парламентів, шляхом уникнення фундаментального принципу організації влади в демократичних системах – її розподілу. Породжена кульгавим розподілом політичної відповідальності інституційна нестабільність КМУ (оскільки він у будь-який момент може бути відправленим у відставку за ініціативи парламенту і президента) блокує його яскраве лідерство у сфері формування політик і підштовхує до сумнівної якості непублічних компромісів із бенефіціарами парламентських партій, так і груп впливу в оточенні президента. Про елементарну зручність такої форми політичного існування українських урядів для політичного класу свідчать наступні цифри: з червня 1996 р. (ухвалення діючої Конституції) по серпень 2024 р. уряди працювали без акцептованої парламентом програми 59,2% зазначеного часу, 203 місяці, 16,5 років.

По-друге, важливим інструментом, що блокує нормативно-правову легітимність урядів, є *неврегульоване у вітчизняному законодавстві питання парламентської коаліції та відсутність вимог щодо членства урядовців в партіях, які складають проурядову коаліцію в парламенті*. Хоча згадка про коаліції міститься в Конституції, відсутність деталізації у базовому законі «Про Регламент Верховної Ради України», який визначає порядок функціонування законодавчого органу країни, призводить до правової колізії та унеможливує чітке розуміння засад формування, функціонування та розпуску таких коаліцій. Така нормативна лакуна дозволяє політичним акторам в реальному житті використовувати цей інструмент для реалізації власних інтересів, що стає одною з причин інституційної деградації як уряду, так і ВРУ. Так, в уряді Д. Шмигала (працює з березня 2020 р.), наче сформованому за підтримки парламентської монокоаліції фракції «Слуга народу», з 24 членів лише 4 представники партії «Слуга народу» та 1 представник «Голосу» (20% від складу уряду – партійні, по ситуації на квітень 2024 р.). В уряді О. Гончарука (серпень 2019–березень 2020 рр.), також сформованому парламентською монокоаліцією «Слуги народу», з 19 міністрів було 2 представники партії «Слуга народу» і 1 представник партії «Народний фронт» (15% членів уряду – партійні). Формально, в «коаліційному» уряді В. Гройсмана (2016–2019 рр.) було 44% партійних міністрів (саме членів партій «Народний фронт» та «Блок П. Порошенка «Солідарність»). Для порівняння: фінський коаліційний уряд П. Орпо (працює з 20.06.2023) складається на 100% із членів партій коаліції. В литовському уряді І. Шимоніте (працював з 12.2020 р. по липень 2024 р.) 83% партійних міністрів. В польських урядах М. Моравецького (11.2017–11.2019) – 83% партійних міністрів, М. Моравецького (11.2019–12.2023) – 77% партійних міністрів, Д. Туска (з грудня 2023) – 97% партійних міністрів. В чеському уряді П. Фіали (з грудня 2021) – 83% партійних міністрів.

Отже, припустимо, що «непартійність урядів» (враховуючи дефіцит правового фундаменту діяльності коаліцій у ВРУ та традиційно слабку легітимність навіть

парламентських партій в Україні, високий рівень їхньої залежності від олігархії) можна було б розглядати в якості інструменту формування технократичних, професійних кабінетів, для комплектації яких у партій просто не існує достатнього кадрового потенціалу. Теоретично, «непартійні уряди», як дуже короткострокові інструменти в межах демократичних політичних систем, дійсно надають можливість ухвалювати неполітизовані рішення, збільшувати репрезентативність та сприяти більшій стабільності парламентських коаліцій. Для прикладу пошлемося на технократичні уряди, сформовані в результаті політичних домовленостей парламентської коаліції, М. Монті (Італія, 2011–2013 рр., провів реформи, спрямовані на покращення конкурентоспроможності країни та боротьбу з корупцією), Л. Пападемоса (Греція, 2011–2012 рр., здійснив реформи щодо стабілізацію економіки та фінансової дисципліни) та М. Вальса (Франція, 2014–2016 рр., реалізував реформи у сфері праці та податків, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки країни).

Але в умовах України «непартійні уряди» (сформовані не з членів партій-учасниць коаліції, працюючи без акцептованої парламентом програми діяльності) стали не виключенням з правил, а унормованою політичною практикою моделлю безвідповідального урядового функціонування. Відсутність в Україні обов'язкової – для європейських демократій – «партійної прив'язки» уряду до парламентської більшості робить публічний зв'язок між партіями (з яких обирається парламент), парламентом (який мав би призначати та контролювати КМУ) і урядом (який мав би звітувати парламенту про виконання затвердженої ним програми) майже не працюючим, що обумовлює інституційну ерозію не лише уряду та парламенту, а й всієї влади, що сукупно втрачає здатність виробляти ефективні політики.

Зазначимо: майже всі країни ЄС не містять конституційної норми про обов'язковість для кандидата на посаду голови уряду членства в партії, що формує уряд. Втім, сталість демократичних традицій («стара Європа») та бажання слідувати нормам демократії («посткомуністична Європа») роблять таку практику політичною аксіомою. Останнім прецедентом в Україні, коли лідер партії, що перемогла на парламентських виборах, отримав посаду керівника уряду, було прем'єрство А. Яценюка (2014–2016 рр.). Цей прем'єр, втративши підтримку коаліційної більшості у ВРУ, пішов у відставку за власною ініціативою, програвши президенту П. Порошенку вплив на уряд. Наступник Яценюка на посаді В. Гройсман долучився до «Блоку П. Порошенка «Солідарність» у 2014 р., був лише 4 номером у виборчому списку партії) і завжди, до створення власного партійного проекту у 2019 р., наголошував на тому, що будував безпартійну кар'єру. Обидва прем'єри В. Зеленського (О. Гончарук, Д. Шмигаль) не були членами партії «Слуга народу», що вважається політичним партійним проектом Президента. О. Гончарук відверто називав свій уряд «технократичним».

Уряд В. Гройсмана, що нібито мав би бути політичним продуктом коаліції політичних сил «Народний фронт» та «Блоку П. Порошенка», отримав під час голосування у ВРУ лише 197 голосів від коаліції (замість необхідних 226). У 2016 р. дефіцит коаліційної підтримки В. Гройсмана було подолано за рахунок депутатських груп «Відродження» та «Воля народу», афілійованих із колишніми членами сепаратистської «Партії регіонів» (В. Хомутинніком, Г. Кернесом, В. Богуслаєвим тощо). Безумовно, такої якості парламентська «легітимація» уряду В. Гройсмана на старті його діяльності і подальша відсутність постійної, прозорої та зрозумілої підтримки з боку парламентської коаліції не підсилювали прем'єра, змушувала його заради досягнення політичних рішень до кулуарного діалогу із олігархатом, що традиційно розглядав парламентські

фракції як власні політичні активи. Такі патримоніальні політичні практики не сприяли зростанню якості урядових політик, не збільшували ефективність КМУ та підпорядкованих йому ЦОВВ у питаннях модернізації економіки, імплементації більш справедливої соціально-економічної політики, не сприяли активному неформальному формуванню інклюзивних та демократичних практик врядування. А у 2019 р. законність процедури формування «коаліційного» уряду Гройсмана без підтримки коаліції була піддана сумніву і стала приводом для відповідного розслідування ДБР [35].

Формування урядів В. Зеленського, очолюваних О. Гончаруком та Д. Шмигалем, не супроводжувалося проблемами із підтримкою парламентської коаліції. Втім їм також не вдалося уникнути серйозних дефектів. Так, відповідно до діючої Конституції, центром обговорення як кандидатури прем'єра, так і складу КМУ, має бути парламент, оскільки саме коаліція подає Президенту кандидатуру на посаду Прем'єр-міністра. А вже затверджений на посаді керівник уряду погоджує із ВРУ склад КМУ. Відповідно до інсайтів щодо формування уряду Гончарука, що містилися в ЗМІ, як вибір на користь Гончарука в якості прем'єр-міністра, так і міністрів в цей уряд відбувся в Офісі Президента. «На засіданні фракції "Слуг народу" 29 серпня 2019 р. президент Зеленський просто зачитав з аркуша склад Кабміну, а ввечері без зайвого обговорення фракція голосувала за призначення уряду, попри те, що більшість з озвучених прізвищ депутатам ні про що не говорили. Всі знали, що кандидатури в уряд затверджувалися в Офісі президента», – пише «Українська правда» [36]. Д. Шмигаль також пригадує, що його призначенню на посаду керівника уряду передувала розмова саме із президентом, і через брак часу він (Шмигаль – прим.ред.) запросив в уряд лише одного «свого» міністра – О. Немчінова, міністра КМУ.

Третьою пасткою спроможності українських урядів, на нашу думку, є відсутність чіткого механізму подолання урядових криз, що виштовхує суб'єктів політичного процесу до переважно утаємничених (кулуарних) politics. Наслідком домінування непублічних практик стає падіння довіри до урядів і парламентів суспільства, що також «грає» на делегітимацію цих інституцій. Вважається, що після Революції гідності в Україні створюються передумови відновлення парламентсько-президентської моделі організації державної влади. Нагадаємо, що класичною формою конструктивного вотуму недовіри в якості інструменту подолання урядової кризи в парламентсько-парламентських республіках вважається процес відставки уряду у ФРН. В Конституції цієї країни зафіксовано, що федеральний канцлер може бути усунутий зі своєї посади тільки через утворення нової урядової більшості в Бундестазі і обрання нового канцлера. Непідтверджений вотум довіри канцлеру означає, що діюча урядова коаліція не є дієздатною, що надає підстави канцлеру просити федерального президента достроково припинити повноваження Бундестагу і призначити нові вибори [37]. Безумовно, розв'язання у такий спосіб урядових криз а) уповільнюють занурення в них; б) структурують через політичну відповідальність парламенту та уряду за вихід з неї; в) підсилюють політичний вплив парламентів і урядів, як інституцій.

Якщо повернутися до українських практик подолання криз, то зацентруємо увагу на двох моментах. По-перше, відставка прем'єра (а, відповідно, КМУ) в Україні жодного разу, починаючи з 1991 р., не відбулася за ініціативи парламенту. Це, на жаль, не є свідченням структурованості та стабільності українського політикуму, а демонструє другорядність, відсутність справжньої політичної суб'єктності парламентів і урядів в ієрархії вищих органів публічної влади. Тричі за період дії Конституції прямими ініціаторами відставки уряду були президенти: у 1997 р. Л. Кучма ініціює відставку

П. Лазаренка, 2002 р. – Л. Кучма відправляє у відставку уряд А. Кінаха, у 2005 р. – В. Ющенко відправляє у відставку Ю. Тимошенко. У решті випадків складання урядами своїх повноважень обумовлено або обранням нових парламентів і, як наслідок, формуванням нових урядів (що не кризою, а класифікується як планова політична діяльність). Або відставкою прем'єр-міністра за власним бажанням (як було із урядами А. Яценюка у 2016 р., відставка якого з посади за власним бажанням стала результатом тривалої боротьби між прем'єром та президентом за вплив на КМУ; та О. Гончарука у 2020 р., який був змушений піти у відставку після втрати довіри президента).

По-друге, швидкість формування нових урядів. Так, висування кандидатури нового прем'єра більшістю у ВРУ, внесення цієї кандидатури президентом до ВРУ та голосування ВРУ за кандидатуру прем'єра, призначення парламентом складу всього уряду одночасно із Прем'єр-міністром відбувається в один день із відставкою попередника. Так, відставка А. Яценюка та призначення В. Гройсмана (разом із складом уряду) відбулися 14 квітня 2016 р, відставка О. Гончарука та призначення Д. Шмигала (разом із складом уряду) – 4 березня 2020 р. За останні 10 років єдиним прем'єром, який хоча б формально витримав процес погодження з ВРУ складу уряду після свого призначення на посаду, як окрему процедурну опцію, був другий уряд А. Яценюка (2014–2016 рр.). Така імітація конструктивного вотуму недовіри порушує діюче в Україні законодавство, що чітко фіксує необхідність багатоетапного публічного процесу формування уряду (навіть в умовах криз), і свідчить про домінування кулуарних домовленостей над відкритими політичними практиками.

Висновки. Навіть проведений лаконічний аналіз правових механізмів, що детермінують функціонування уряду, дозволяє стверджувати, що фундаментом діючих в Україні непрозорих політичних практик є електичність конституційних норм.

Така нормотворча розбалансованість детермінує концентрацію влади навколо інституції президента, розмитий зв'язок між парламентом та урядом, деструктивну конкуренцію за вплив на КМУ між Президентом та Прем'єр-міністром.

Окреслені вище, далеко не всі з існуючих, нормативні пастки, що роками формували слабкі та несуб'єктні уряди і парламенти, запускали повноцінні кризи легітимності і уповільнювали трансформацію України, набувають максимальної небезпеки в умовах політичного режиму воєнного часу.

Під час повномасштабної війни максимальна концентрація влади у Президента, як у Верховного Головнокомандувача, та тимчасова зупинка політичного процесу є об'єктивними умовами збереження держави. У той же час, як, вони живлять спокусу окремих політичних акторів інституціоналізувати та зберегти централізовану «воєнну модель» правління, що чудово монтується в діючий конституційний гібрид, у воєнний час [38]. Загалом президенталізм, який фактично сформований в Україні після 24.02.2022 р., на думку О. Майбороди, «може бути ефективною формою правління не тільки у воєнний і відбудовний, а й у мирний періоди». Але запобіжником його перетворенню на авторитаризм або на диктатуру має бути глибока і усталена демократична традиція, якій населення віддане більше, ніж владі, сформованість якої в Україні викликає певні сумніви [39].

Розуміння специфіки посткомуністичної політичної культури більшості українців має спонукати громадянське суспільство та наукову спільноту активно ініціювати публічні дискусії, спрямовані на вироблення чітких пропозицій щодо вдосконалення діючих принципів розподілу влади, які мають виконувати функцію жорстких бар'єрів на шляху ймовірного зростання авторитарних тенденцій у повоєнній Україні.

Таблиця 1

Базові повноваження українських урядів

Виконавчі (спрямовані на здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави):	Законодавчі:	Контрольні:	Базові установчі повноваження уряду щодо інших органів виконавчої влади:
1.здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; 2.організація і забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; 3.забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави та ін.	1.право законодавчої ініціативи; 2. право розробки і внесення у парламент та надання президенту проекту закону про Державний бюджет.	1. голови місцевих державних адміністрацій відповідальні перед урядом, місцеві державні адміністрації та їх голови підконтрольні та підзвітні уряду у межах його повноважень; 2. подання президенту пропозицій щодо скасування актів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам з одночасним зупиненням їх дії; 3.скасування актів міністерств та інших ЦОВВ повністю чи в окремій частині тощо; 4. уряд без згоди президента може щонайменше призначати перших заступників і заступників міністрів, держслужбовців групи «А» (державного секретаря КМУ, його заступників, державних секретарів міністерств, керівників ЦОВВ, які не входять до уряду) та керівників особливо важливих для економіки державних підприємств за результатами конкурсів, залучати радників для підготовки до приватизації та продажу об'єктів.*	1.подання кандидатур на призначення голів місцевих державних адміністрацій (обласних та районних); погодження кандидатур на заступників голів обласних державних адміністрацій; 2. затвердження граничної чисельності працівників міністерств та інших ЦОВВ в межах коштів, передбачених державним бюджетом; 3. утворення, реорганізація та ліквідація державних господарських об'єднань, підприємств, установ та організацій; утворення тимчасових консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів тощо.

* під час дії воєнного стану конкурси не проводяться

Джерело: Складено авторкою на ґрунті аналізу Конституції України та Законів України.

Таблиця 2

Повноваження Прем'єр-міністра України

<ol style="list-style-type: none"> 1. керує роботою уряду; 2. спрямовує його діяльність на здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави; 3. виконання програми діяльності КМУ, схваленої ВРУ; 4. формує проект порядку денного засідання уряду; 5. скликає засідання КМУ та головує на них; 6. підписує акти КМУ; 7. представляє КМУ у відносинах з іншими органами, підприємствами, установами та організаціями в Україні та за її межами; 8. вступає у відносини з урядами іноземних держав, веде переговори і підписує міжнародні договори відповідно до закону та актів Президента України тощо; 9. подає (без погодження із Президентом) ВРУ подання про призначення повного посадового складу уряду (крім міністра оборони та міністра закордонних справ); 10. подає (без погодження із Президентом) ВРУ подання власну відставку або звільнення міністра; 11. подає (без погодження із Президентом) ВРУ подання призначення голів АМКУ, ДКТРУ та ФДМУ; 12. Президент має погоджувати з Прем'єр-міністром подання до ВРУ про відставку міністра закордонних справ і міністра оборони та участь членів КМУ, ЦОВВ у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб, що ним утворюються для здійснення своїх повноважень.
--

Джерело: Складено авторкою на ґрунті аналізу Конституції України та Законів України.

Список використаної літератури

1. DEMOCRACY REPORT 2024. Democracy Winning and Losing at the Ballot. Produced by the V-Dem Institute at the University of Gothenburg. https://v-dem.net/documents/43/v-dem_dr2024_lowres.pdf
2. Levitsky S., Ziblatt D. How Democracies Die. Crown. 2018, 320 p.
3. Hanson S., Kopstein J. Understanding the Global Patrimonial Wave. July 2021. Perspectives on Politics 20(1):1-13. DOI: 10.1017/S1537592721001195
4. Cohn M.. A Theory of the Executive Branch: Tension and Legality Get access Arrow. Oxford University Press. 2021. 368 p.
5. S. Rose-Ackerman. Democracy and Executive Power: Policymaking Accountability in the US, the UK, Germany, and France. October 2021. DOI: 10.12987/9780300262476
6. Bezes P. Réinventer l'État. Les réformes de l'administration française (1962-2008), PUF, coll. «le lien social», 2009, 519 p.; G. Hammerschmid, S. Van de Walle, P. Bezes. FrancePublic Administration Reforms in Europe. 2016. 304 p.
7. Rouban L.. Reforming the civil service: treating the effects without removing the causes. Sciences Po Centre for Political Research (Sciences Po, CNRS). 2023.
8. Falk S., Römmele A., Silverman M. Digital Government. Leveraging Innovation to Improve Public Sector Performance and Outcomes for Citizens. Springer, 2017. DOI <https://doi.org/10.1007/978-3-319-38795-6>
9. Grindle M. Politics and policy implementation in the third world. 1980. Princeton University Press. 326 p.
10. Börzel T., Risse T.. Effective Governance Under Anarchy. Institutions, Legitimacy, and Social Trust in Areas of Limited Statehood. Cambridge University Press. 2021
11. Hale H. Patronal politics: Eurasian regime dynamics in comparative perspective. Cambridge University Press. 2014.
12. Becker T., Schweiger H., Livshits I., Bakker B., Mylovanov T. The future of CIS and CEE countries. Economics of Transition August 2018. 26(1). DOI: 10.1111/ecot.12166
13. Richter M. The Diversity of Actors in Reform Backsliding and Its Containment in the Ukrainian Hybrid Regime. Politics and Governance. 2023, Volume 11, Issue 1, Pages 5–15. DOI : <https://doi.org/10.17645/pag.v11i1.5862>
14. Gorodnichenko Y., Rashkovan V. Supporting Ukraine: More critical than ever. 2023. CEPR Press, London & Paris <https://cepr.org/publications/books-and-reports/supporting-ukraine-more-critical-ever>
15. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/adaptyvni-zminy-politychnoho-polia-ukrainy-v-umovakh-vijny/>
16. Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення : аналітична записка. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 64 с. URL: <https://ipiend.gov.ua/publication/politychna-bezpeka-ukrainy-problemy-politychnoho-i-derzhavnoho-pravlinnia-prohnozna-otsinka-mekhanizmy-zabezpechennia/>
17. Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір. За наук. ред. М. О. Шульги. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. 198 с. <https://isnasu.org.ua/publish/book.php?id=stan-suchasnogo-ukrainskogo-suspilstva>
18. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. С. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с. https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2023/Maket_Ukr_suspilstvo_2023.pdf

19. Литвин В. Інституційно-процесуальні та політично-поведінкові атрибути і різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 815 с.
20. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів і систем країн Західної Європи. Т. 1. Особливості міжінституційних відносин у трикутнику «глава держави–парламент–уряд» та їхні наслідки для політичного процесу: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 456 с.
21. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / упоряд. : О. Ф. Андрійко (кер. кол.); за заг. ред. О. С. Шемшученка, О. Ф. Андрійко. Київ, 2011.
22. Бараненко Д. В. Адміністративно-правові засади оптимізації системи та діяльності центральних органів виконавчої влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Бараненко Дмитро Володимирович. Ун-т мит. справи та фінансів. Дніпро, 2021. 29 с.
23. Єрмолін В.П. Конституційні засади виконавчої влади в Україні (проблеми теорії і практики) : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.П. Єрмолін. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К. 2003. 17 с.
24. Журавльов Д. В. Організаційно-правове забезпечення функціонування центральних органів виконавчої влади України: теоретико-правовий аспект. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ : Ліра, 2013. 311 с.
25. Мартинюк Р.С. Реалізація принципу поділу функцій влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Р.С. Мартинюк. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів. 2005. 20 с.
26. Осауленко С. В. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С. В. Осауленко. Одес. нац. юрид. акад. О. 2010. 19 с.
27. Павленко Р.М. Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Р.М. Павленко. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К. 2001. 16 с.
28. Саламаха Т.В. Парламентський контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України: організаційно-правові засади : автореферат дис. ... д.філософ : 281 / Т. В. Саламаха ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2023
29. Шаповал В. Виконавча влада: теоретичний та конституційний аспект. К. 2016. 82 с. URL: <https://pravo.org.ua/books/vykonavcha-vlada-teoretychnyj-i-konstytutsijnyj-aspekty/>
30. Конституція Французької республіки. (з передмовою Володимира Шаповала). К. 2018. 56 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2020/10/1525439702fr_const_new_a5_web.pdf
31. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань проходження державної служби», 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2190-viii#Text>
32. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
33. Worldwide Governance Indicators, WGI. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>
34. Півроку Раді IX скликання: як працювали українські парламентарі. ЧЕСНО. Київ. 27.02.2020. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/zviti/23604-piv-roku-radi-ix-sklykannia-iak-pratsiuvaly-ukrainski-parlamentari>
35. ДБР розслідує законність призначення Гройсмана на посаду прем'єра. Еспресо. 26 жовтня, 2019. URL: https://espresso.tv/news/2019/10/26/dbr_pochalo_rozsliduvannya_zakonnosti_pryznachennya_groysmana_na_posadu_premyera

36. Мусаєва С. «Олексій Гончарук: Для уряду Зеленський є таким камертоном – клієнтом та замовником». Українська правда. 10.02.2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/02/10/7239948/>
37. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html>
38. Зеленько Г. Трансформація політичного режиму в Україні під час повномасштабної російської збройної агресії // Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, Майбороди О. М.. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С.11. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Adaptyvni-zminy_monohraf_2023.pdf
39. Майборода О. Форма державного правління: семіпрезиденталізм в українському варіанті // Політична система України: конституційна модель та політичні практики : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 50. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Politychna_systema_Ukrainy_.pdf

PROBLEMS OF NORMATIVE LEGITIMACY OF INSTITUTIONS IN UNCONSOLIDATED DEMOCRACIES: CAPACITY TRAPS OF UKRAINIAN GOVERNMENTS

Natalia Kononenko

*I.F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Institutions and Processes
Generala Almazova Str., 8, 01011, Kyiv, Ukraine*

The study analyzes the functional capacities of the Ukrainian government and its leaders, the prime ministers, in the context of the current constitutional design of the Ukrainian political system. Despite having formal powers, the government often fails to be a subjective and legitimate (in the broad sense of the term) institution due to so-called “capacity traps”. First, We are discussing competition between the prime minister and the president for the real management of the government and the executive branch. Secondly, it is the absence of genuine political government accountability to the parliament and a democratic mechanism for resolving government crises. Unfortunately, a political system with a weak government, blurred relations between the government and the parliament, and the concentration of broad power in the president over the actual leadership of the Cabinet of Ministers is not a product of a full-scale war. The war simply made such practices “acceptable” and created the conditions for further, post-war institutionalization of the “military model” of governance. The risks of fixing such a model, which lacks the full separation of powers inherent in democracies, are the preservation of political instability and low levels of legitimization of regimes. This, in turn, will call into question the possibility of effective governance and hinder the development of democratic institutions. The study emphasizes the need to hold broad public discussions and develop projects to improve the principles of power-sharing in Ukraine. This is necessary to strengthen democratic traditions and prevent authoritarian risks in the future. The active involvement of civil society and the academic community in this process is an important factor in ensuring the country's sustainable democratic development in the post-war period.

Key words: power-sharing, institutional capacity traps, legitimacy crisis, weak government, normative legitimacy of an institution.

УДК 32:3.086:303.442.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.43>

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ДО ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Ярослав Лазебник

*Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»,
кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи
та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін
бульвар Академіка Вернадського, 16-в, 03115, м. Київ, Україна*

У статті автором здійснено аналіз теоретичних підходів до розуміння поняття політичної відповідальності, обґрунтовано актуальність теми, здійснено аналіз наукових праць, присвячених даній тематиці, визначено мету дослідження. Виходячи з того, що недостатня визначеність теоретичних номінацій політичної відповідальності зумовлена рядом причин, а саме: виключно складною природою політичних явищ і, по суті, теоретичною невичерпаністю аналізу суті самої політики, а також особливістю тлумачень та інтерпретацій відповідальності, автором насамперед узагальнено теоретичні підходи до поняття «відповідальність». Звернено увагу на те, що в історико-філософському дискурсі відповідальність завжди розглядалась у контексті з поняттям свободи. Наведено аналіз методологічних підходів, а саме: структурно-функціонального, системного, діяльнісного, аксіологічного, суб'єктного та інших, до розуміння сутності феномену політичної відповідальності. Зміст поняття політичної відповідальності посилено додаванням до неї етичної компоненти і, отже, перетворенням останньою у категорію моральної відповідальності суб'єкта влади, яку слід розуміти не як відповідальність за чистоту своїх вчинків, але як здатність взяти відповідальність за життя іншої людини. Узагальнено сучасні підходи до розуміння політичної відповідальності. Відповідальність влади полягає насамперед в ефективному керівництві країною, що забезпечує її рух уперед у різних сферах суспільного життя. Проте відмічено, що політична відповідальність є значно суб'єктивізованою й відносною, оскільки не має формалізованих та абсолютних критеріїв оцінки стану здійснення політичної влади на певному етапі розвитку суспільства і за певних умов. Наведено узагальнення та висновки. Відмічено, що наведений аналіз теоретико-методологічних підходів до визначення суті політичної відповідальності є лише першим скромним кроком автора статті у дослідженні цього найважливішого феномену політичного життя сучасного суспільства. Метою подальших досліджень є теоретична розробка поняття політичної відповідальності в контексті соціальної відповідальності, розкриття її особливостей, а також формування загальних критеріїв щодо розмежування політичної та інших видів відповідальності політиків.

Ключові слова: відповідальність, політика, політична відповідальність, політична влада, свобода, мораль.

Постановка проблеми. Питання політичної відповідальності є актуальним при різних типах політичного правління – від монархії до розвинутої демократії. І це беззаперечно. За всіх часів головною умовою політики було: відповідати за обіцянку, за політичну довіру.

Проблема політичної відповідальності постає особливо гостро у кризові періоди розвитку суспільства, коли зазвичай встановлюється примат політики над економікою. Тоді політична діяльність та політичні відносини виходять на перший план і спрямовуються на регулювання соціально-економічних, культурних та правових зв'язків у суспільстві, що створюють систему відповідальних залежностей у сфері зв'язків.

Дана проблема є доволі актуальною і для сучасного українського суспільства, адже політичний клас вже понад тридцять років зосереджений не стільки на своїй відповідальності перед суспільством, скільки на проблемі перерозподілу владних повноважень щодо важелів політичного та економічного впливу. Сьогоднішній політичний клас поки, на жаль, залишається також на позиціях, щоб свої повноваження максимально розширити, а відповідальність – звести до мінімуму. Проте важливою й необхідною передумовою забезпечення благополуччя суспільства є відповідальна система політичного правління.

Як свідчить міжнародний та історичний досвід, влада може бути тільки тоді ефективною, коли свої дії та відносини із суспільством вона буде та здійснює, дотримуючись принципу відповідальності, як моральної, так і юридичної та політичної.

Тому у нашій країні в сучасних умовах існує актуальна суспільна потреба у посиленні наукового інтересу до проблем відповідальності, удосконалення системи відповідальних залежностей, особливо, у сфері політичних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах зарубіжних авторів переважно досліджуються проблема історичної відповідальності людини або феномени індивідуальної, моральної чи ретроспективної юридичної відповідальності, зокрема, ці питання розкриваються у дослідженнях М. Бубера, Р.Є. Гудіна, Т. Гов'єра, А. Хоровиця, Г. Морріса, Д. Шмідтса та ін.

Теоретики постіндустріального суспільства Д. Белл, Р. Арон, Е. Тоффлер, Р. Маккеон, К. Мітчем та інші дослідники більше уваги приділяли відповідальності інтелектуалів, вчених, а політичну відповідальність ототожнювали з відповідальністю прогресивних сил суспільства, що забезпечують технічний прогрес суспільства.

Етико-релігійний аспект відповідальності вивчали К. Барт, К. Дженні, Д. Бонхеффер, Х. Хаєт, Х. Р. Нібур та ін.

У роботах Дж. Ледда, Х. Арендт, Г. Р. Ласвела, Г. Іонеску представлений політичний аспект відповідальності.

Питання політичної відповідальності останнім часом також піднімається багатьма вітчизняними науковцями, зокрема, такими як О. Бабкіна, В. Горбатенко, С. Денисюк, В. Корнієнко, В. Мельниченко, В. Мишин, М. Пірен, І. Черленяк та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній момент обговорення питання політичної відповідальності здебільшого ведеться лише у проблемному плані. Не розробленим є повною мірою понятійний апарат, має місце різночитання у визначенні природи та характеру політичної відповідальності, зокрема у політико-правовому контексті. У науковій літературі також є недостатньо вивченими деякі аспекти політичної відповідальності, наприклад, види та засоби притягнення до неї, її механізм.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відтак, метою даної статті є здійснити аналіз теоретичних підходів до розуміння суті поняття політичної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична відповідальність – поняття порівняно нове в теорії політики та політичних відносин. Оперуючи цим терміном, теоретики часто підміняють його такими поняттями, як соціальна, державно-правова, юридична відповідальність або відповідальність уряду тощо. Але здебільшого ототожнюють політичну відповідальність з юридичною.

Недостатня визначеність теоретичних номінацій політичної відповідальності зумовлена рядом серйозних причин. По-перше, виключно складною природою політичних явищ і, по суті, теоретичною невичерпністю аналізу суті самої політики. Це ускладнює

з'ясування змісту політичної відповідальності. По-друге, до таких причин відносяться і особливості тлумачень та інтерпретацій відповідальності. Тому у розумінні і визначенні категорії політичної відповідальності доцільно виходити з діалектики понять «політика» і «відповідальність». Оскільки поняття політики розкрито дуже широко у політичних науках, то наша увага буде звернена на поняття «відповідальність» з фіксуванням інваріантів окремих його категорій. Адже тільки на основі абстрактнозагального поняття можлива побудова окремих категорій – утворюваних, конкретизованих.

Поняття відповідальності почало піддаватися теоретичному аналізу ще з античних часів, де розглядалось здебільшого у діалектичному поєднанні з поняттям свободи, і залишається актуальним й до сьогодні у соціополітичній та філософській думці.

Так, Сократ і Платон сформуваали один із перших підходів по відношенню до категорій свободи та відповідальності: моральність є головним досягненням або благом, а свобода вже сприймається як здатність до добра. Людина же відповідальна за свої вчинки. На думку Платона, душа людини приймає рішення самостійно і незалежно, й індивід сам несе відповідальність, яка дорівнює провині через те, що він зробив [8, с. 84]. Як бачимо, у розумінні відповідальності Платон спирається на внутрішні мотиви людини.

Аристотель говорив про людину, як про істоту, яка відрізняється від інших істот своєю здатністю до вільного вибору. Для Аристотеля, як і для Платона, досконале знання блага повинно спрямовувати наші дії та прагнення до чеснот. Свободу та відповідальність Аристотель пов'язував зі свободою особистого вибору людини і вказував на те, що від такого вибору людини залежить її місце у суспільстві: «Людина може здійснювати як прекрасні, так і ганебні вчинки, від неї залежить, вчинки якого характеру вона робить; по своїй волі людина правосудна чи не правосудна, і відповідно до здійснених вчинків йому надають почесті або карають по суду» [1].

Об'єднання понять свободи та відповідальності одночасно звучить у висловлюванні Блаженного Августина в епоху Середньовіччя: «Якщо Бог буде на першому місці, то все інше буде на своєму». Ще один середньовічний філософ Тома Аквінський не відокремлював від поняття свободи поняття відповідальності, під яким розумів волю людини. Він зазначав: «воля та вільна воля – це не дві сили, а одна» [6, с. 63].

На відповідальності суб'єкта перед державою фокусується англійський просвітник Т. Гоббс, У той же час, у роботах Дж. Локка та французьких просвітителів мова йде про відповідальність людини перед суспільством та майбутніми поколіннями, і простежується зв'язок відповідальності з такими філософськими категоріями, як свобода, особистість, потреба, суспільство.

І. Кант, представник німецької класичної філософії, вважає, що при формуванні відповідальності основну роль відіграє розум [10]. Згідно вчення філософа, для виховання відповідальної людини і пізнавальні здібності необхідно розвивати через створення системи заохочення та покарання.

У контексті екзистенційної психології бути відповідальним – значить бути незаперечним автором будь-якої події. Відповідальність має на увазі авторство. Людина відповідальна за те, що вона зробила, і за те, що вона не зробила. Усвідомлювати відповідальність означає усвідомлювати авторство своїх життєвих негараздів, почуттів та страждань.

Свобода та відповідальність нерозривно пов'язані: «у своїх розвинених, зрілих формах і свобода, і відповідальність є іпостасі суб'єктної причинності – контрольованої здатності виступати ініціатором, початком, причиною будь-якої активності». Але, водночас, якщо свобода постає як внутрішня причинність, то відповідальність постає як усвідомлення наслідків дій на основі внутрішніх спонукань та здійснених на їх основі дій. Тобто

«свобода – це факт особистої біографії, а відповідальність – те, що виводить за її межі» [5. с. 40-43]. Саме вихід відповідальності за межі внутрішнього світу особистості стикає людину з результатами її дій чи бездіяльності, оскільки бездіяльність також є результатом вибору. Для більшості людей це є дуже тривожною перспективою, тому особистість на межі дії/бездіяльності та наслідків створює безліч захисних стратегій, що дозволяють уникати усвідомлення відповідальності.

Відповідальність тісно пов'язана з такими видами соціальних відносин, які визначають вимоги суб'єктів відповідальності один до одного, що виражаються у відповідних традиціях, моральних, правових нормах тощо. Отже, відповідальною можна назвати таку діяльність, яка відповідає цим вимогам. Суб'єкт може діяти або відповідно з об'єктивними вимогами, які висловлюють інші суб'єкти, чи всупереч їм, тобто маючи право вибору.

Отже, питання про відповідальність завжди пов'язане з невідповідністю чи відповідністю діяльності суб'єкта вимогам об'єктивних умов. Тому відповідальність постає як міра свободи в плані вибору способів та методів діяльності, прогнозування можливих результатів та наслідків цієї діяльності, як регулятор з боку інстанцій відповідальності.

Відповідальність як соціальний феномен включена в якості основного показника у всі види діяльності людини, тим самим стаючи невід'ємним компонентом всіх сфер загального життя, зокрема й політичної.

Саме на категорії політичної відповідальності німецький соціолог М. Вебер будував свою «етику відповідальності», якій має слідувати той, хто покликаний здійснювати політичну владу. Дослідник вважає політичну відповідальність головним дороговказом у політичній діяльності [3]. Категорії відповідальності відповідає категорія провини, яка в трактуванні М. Вебера означає копання в почуттях провини, тобто хворобу [4]. Але якщо співставити веберівське розуміння цих двох понять (вини та відповідальності), то можна говорити швидше про політичну безвідповідальність створеного М. Вебером образу політика за покликанням, ніж про його відповідальність за наслідки політичного вибору.

В цілому, у політології можна виокремити базові методологічні підходи до розуміння сутності феномену політичної відповідальності. Так, структурно-функціональний і системний підходи за своєю методологічною основою базуються на відокремленні стійкої структури («скелета»), сукупності правил, а також відносин всередині об'єкта, що вивчається. Вивчається явище як система, виявляються механізми, що забезпечують її функціонування, виявляються типи внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Діяльнісний підхід дозволяє в структурі феномену політичної відповідальності виявити ключові системоутворюючі компоненти. Однак це не зводиться до вивчення її окремих видів, а розглядаються в сукупності різноманітні форми прояву. Діяльнісний підхід дозволяє оцінити та охарактеризувати політичну відповідальність з різних позицій. З однієї сторони, ми розглядаємо політичну відповідальність як наслідки дій політичного класу (позитивні та негативні). З іншої, пов'язуємо здійснений вчинок з безліччю факторів та оцінкою суспільства (схвалення та осуд). У рамках діяльнісного підходу простежується думка, що сенс відповідальності лежить у стримуванні від негативного вчинку. Аксиологічний підхід базується на системі цінностей. У контексті даного підходу рівень політичної відповідальності залежить від рівня розвитку політичної культури та системи цінностей як політичного класу, так і суспільства загалом. За суб'єктного підходу поняття «політичної відповідальності» не може існувати без конкретних представників політичного класу, суб'єкта політичної дії. У рамках цього підходу ми розглядаємо як внутрішні, так і зовнішні фактори, що впливають на політичну відповідальність, на її рівень її сформованості.

У сучасному розумінні політична відповідальність означає збіг обіцянок політиків з їхньою реальною практикою, а також співвідношення між реальними проблемами в суспільстві та їх усвідомленням політиками. Відповідальність влади полягає насамперед в ефективному керівництві країною, що забезпечує її рух уперед у різних сферах суспільного життя.

Зміст поняття політичної відповідальності може бути посилено додаванням до неї етичної компоненти і, отже, перетворенням останньої у категорію моральної відповідальності суб'єкта влади, яку слід розуміти не як відповідальність за чистоту своїх вчинків, але як здатність взяти відповідальність за життя іншої людини.

Українська дослідниця Ю. Мельник під політичною відповідальністю пропонує розуміти все, що виходить за межі норми і полягає у позбавленні через вилучення зі сфери політики права здійснювати владу в державі. За великим рахунком, вчена ототожнює політичну відповідальність з позанормативним примусом, що обумовлюється розбіжностями поглядів представників політичного класу з приводу здійснення влади і розміщенням на даний момент часу політичних сил [7, с. 5].

Політична відповідальність є значно суб'єктивізованою й відносною, оскільки не має формалізованих та абсолютних критеріїв оцінки стану реалізації політичної влади на певному етапі суспільного розвитку і за певних умов. І тут можна звернутися до вітчизняного вченого С. Балана, який розглядає політичну відповідальність певним різновидом відповідальності і не вважає правильним характеризувати її у позитивному чи негативному контексті. Дослідник пропонує сприймати політичну відповідальність, що виникла у зв'язку з виникненням держави як апарату політичного управління. як об'єктивну соціальну категорію, Проте, політична відповідальність не задовольняється існуванням лише держави, а потребує також громадянського суспільства або добре поінформований електорат [2, с. 24].

Політична відповідальність, як вважає С. Балан, формується як сукупність заходів, завдяки яким забезпечується приведення влади у відповідність до «договору» між суспільством й владою, тобто законами, це примус влади виконувати прийняті нею і схвалені суспільством програми, обіцянки та зобов'язання. Це засоби впливу на політику суб'єктів влади, що дозволяють домагатися зміни або корегування політичного курсу, відсторонення від влади нездатних і негідних акторів. Це право вільно критикувати будь-яких суб'єктів влади, опір їхньому беззаконню, виставлення негативної оцінки, висловлення невдоволення, недовіри, невиконання «неправомірних» (нелегітимних) указів і наказів, що виражається в результаті діяльності [2, с. 25].

Говорячи про політичну відповідальність, слід мати на увазі відповідальність можновладців у всіх сферах діяльності. В будь-якому випадку поняття відповідальність у політиці та мораль у політиці між собою абсолютно взаємопов'язані. Практика сьогодення, як і історичний досвід, говорять про те, що далеко не завжди політичні лідери мають таке почуття, як відповідальність. До речі, у неї можуть бути такі синоніми, як порядність, совісність, вірність слову та ін. Тут не йдеться про класову свідомість, вірності політичним ідеалам, статуту своєї партії – це лише елементарне людське почуття, що зберігає людину в людині.

Політична відповідальність передбачає кілька рівнів проблеми. Кожен із цих рівнів має власне значення у смислового розумінні відповідальності як такої. Справа в тому, що політична діяльність сама по собі передбачає участь у ній десятків, сотень і навіть тисяч людей. І якщо окрема особистість має право розпоряджатися сама собою, то політик постійно повинен пам'ятати, що його слухають, читають, сприймають і, відповідно, йому вірять багато людей. Масштаби довіри одному суб'єкту політики можуть бути різні – від

місцевого (сільського, селищного, районного) до загальнонаціонального і навіть світового рівня. І наслідки у здійсненні політики можуть бути найрізноманітнішими, аж до трагічних, від яких страждає безліч людей.

В одному з підходів до визначення поняття політичної відповідальності останнє розуміється як свідоме дотримання політичним суб'єктом норм та правил політичного життя, форм контролю політичної діяльності [9, с. 89]. Тут доцільно звернути увагу на фразу «свідоме дотримання». Що це означає? На наш погляд, «під свідомим дотриманням» мається на увазі, що політик мусить завжди ретельно обмірковувати кожен свою дію, кожне висловлювання. А чи можливі помилки, адже кожна людина може помилятися?

Справа у тому, що у політиці, як і у будь якій сфері суспільного життя, існують критерії поведінки, в основі яких лежать мораль та моральність. Політика включає або прагнення до влади, або її утримання. У свою чергу, саме в процесі здійснення переходу до влади або її функціонування проявляються якості носіїв влади, в тому числі, й їхня політична відповідальність за здійснення влади, якою вони володіють [9, с. 90].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, усе вищевикладене дає нам можливість зробити такі висновки.

По-перше, політична відповідальність є одним з проявів соціальної відповідальності, і у сучасному розумінні означає збіг обіцянок політиків з їхньою реальною практикою, а також співвідношення між реальними проблемами в суспільстві та їх усвідомленням політиками. Відповідальність влади полягає насамперед в ефективному керівництві країною, що забезпечує її рух уперед у різних сферах суспільного життя.

По-друге, політична відповідальність включає в себе основні складові, такі як політика і відповідальність, визначення яких допомагають розкриттю її змісту. Відповідальність взагалі завжди пов'язана з невідповідністю чи відповідністю діяльності суб'єкта до вимог об'єктивних умов. Тому відповідальність постає як міра свободи в плані вибору способів та методів діяльності, прогнозування можливих результатів та наслідків цієї діяльності, як регулятор з боку інстанцій відповідальності.

По-третє, у науковій літературі існують різні підходи щодо визначення змісту поняття політичної відповідальності, серед яких є ототожнення її з позанормативним примусом, що обумовлюється розбіжностями поглядів представників політичного класу з приводу здійснення влади і розміщення на даний момент часу політичних сил; розгляд як самостійного виду відповідальності тощо

По-четверте, в залежності від певних вимог і критеріїв розвитку політична відповідальність передбачає кілька рівнів проблеми: з одного боку, масштаби довіри можуть бути різними – від місцевого (сільського, селищного, районного) до загальнонаціонального і навіть світового рівня. І, з другого, наслідки у здійсненні політики можуть бути найрізноманітнішими, аж до трагічних, від яких страждає безліч людей.

І, останнє, політична відповідальність виявляється у здібності політичного актора до оцінки своїх дій, починаючи від перспективи, теперішнього часу та ретроспективи, ґрунтуючись на загальноприйнятих нормах і цінностях, властивих даному суспільству та мікрогрупі.

Наведений аналіз теоретико-методологічних підходів до визначення суті політичної відповідальності є лише першим скромним кроком автора статті у дослідженні цього найважливішого феномена політичного життя сучасного суспільства. Метою подальших досліджень є теоретична розробка поняття політичної відповідальності в контексті соціальної відповідальності, розкриття її особливостей, а також формування загальних критеріїв щодо розмежування політичної та інших видів відповідальності політиків.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Нікомахова етика / Переклад з давньогрецької Віктор Ставнюк. К.: «Аквілон-Плюс», 2002. 480 с. URL: http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf [дата звернення 12.08.2024].
2. Балан.Сергій. Політична відповідальність у процесі здійснення державної влади. *Наукові записки ІПіЕНД*. 2005 Випуск 30. Книга 2 С. 23-33. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/balan_politychna.pdf [дата звернення 12.08.2024].
3. Вебер Макс. Покликання до політики / Вебер, М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. О. Погорілого. Київ: Основи. 1998. С. 173-191.
4. Вебер Макс. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. О. Погорілого. К.: Основи, 1994. 261 с.
5. Гуменюк О.Є. Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія та суспільство*. 2015. № 1. С. 34-50.
6. Ложкін Г. Поняття відповідальності в історико-філософському психологічному дискурсі. *Психологія і суспільство*. Тернопіль, 2003. №4. С. 61-71.
7. Мельник Ю. П. Політична відповідальність в контексті гармонізації суспільних та особистих інтересів : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2021. 19 с.
8. Платон. Діалоги. Х.: Вид-во Folio, 2022. 352 с.
9. Соколов В.М., Шаглі В.О. Політика, мораль і політична відповідальність. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія: Філософія, Культурологія, Політологія, Соціологія . 2009. Т. 22 (61). № 1. С. 86-90.
10. Kant Immanuel. The critique of practical reason /Translated by Thomas Kingsmill Abbott. 1788. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/5683/pg5683-images.html> [дата звернення 12.08.2024].

POLITICAL RESPONSIBILITY: TOWARDS A THEORETICAL ANALYSIS**Yaroslav Lazebnyk**

*Private Higher Educational Establishment "European University",
Department of Information, Library, Archival Affairs and Socio-Political and Humanitarian Disciplines
Academician Vernadsky Boulevard, 16-b, 03115, Kyiv, Ukraine*

In the article, the author analyses theoretical and methodological approaches to understanding the concept of political responsibility, substantiates the relevance of the topic, analyses scientific works on this topic, and defines the purpose of the study. The insufficient certainty of theoretical nominations of political responsibility is due to a number of reasons, namely: the complex nature of political phenomena and, in fact, the theoretical incompleteness of the analysis of the essence of politics itself, as well as the peculiarity of interpretations and interpretations of responsibility. Therefore, the author first of all summarizes theoretical approaches to the concept of 'responsibility'. It is noted that in the historical and philosophical discourse, responsibility has always been considered in the context of the concept of freedom. The author analyses methodological approaches, namely, structural and functional, systemic, activity, axiological, subjective and other approaches to understanding the essence of the phenomenon of political responsibility. The content of the concept of political responsibility has been enhanced by adding an ethical component to it, which has allowed turning political responsibility into a category of moral responsibility of the subject of power. And it should be understood not as responsibility for the purity of one's actions, but as the ability to take responsibility for the life of another person. The article summarizes modern approaches to understanding political responsibility. The responsibility of the authorities lies primarily in the effective governance of the country, which ensures its progress in various spheres of public life. However, it is noted that political responsibility is highly subjective and relative. It does not have formalized and absolute

criteria for assessing the state of exercise of political power at a certain stage of society's development and under certain conditions. The article provides generalizations and conclusions. It is noted that the above analysis of theoretical and methodological approaches to defining the essence of political responsibility is only the author's first modest step in studying this most important phenomenon of political life of modern society. The purpose of further research is to theoretically develop the concept of political responsibility in the context of social responsibility, to reveal its features, and to formulate general criteria for distinguishing between political and other types of responsibility of politicians.

Key words: responsibility, politics, political responsibility, political power, freedom, morality.

УДК 327.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.44>

РОЛЬ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ

Юлія Лемко

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні сучасної регіональної політики Європи, оскільки вони мають потенціал для стимулювання економічного зростання, створення робочих місць та розвитку технологій. У даній статті будуть розглянуті різні аспекти впливу ПІІ на сучасну європейську регіональну політику. Зокрема, будуть розглянуті переваги впливу таких інвестицій на економіку. Наприклад, йдеться про створення нових робочих місць у регіонах та технологічну модернізацію, адже іноземні компанії часто приносять новітні технології та досвід, що може допомогти місцевим підприємствам підвищити свою конкурентоспроможність. У даній статті також будуть розглянуті регуляторні зміни держав щодо прямих іноземних інвестицій, адже їх вплив також проявляється у створенні сприятливого бізнес-середовища. Країни, що прагнуть залучити інвестиції, зазвичай вдосконалюють своє законодавство, щоб зменшити бюрократію та полегшити ведення бізнесу. Це видно на прикладі Ірландії, яка стала популярною країною для інвестицій завдяки своїм податковим пільгам. Проте ПІІ також мають і негативний вплив на економіки держав. Тому в даній статті будуть розглянуті соціальні виклики, оскільки іноземні інвестиції можуть викликати соціальні проблеми, такі як нерівність. Також йдеться про екологічний аспект, що веде до «двоєї» сторони. Адже з однієї сторони інвестиції у відновлювані джерела енергії, такі як вітряні електростанції в Данії, підкреслюють важливість ПІІ для досягнення кліматичних цілей Європи. Однак, якщо іноземні інвестори зосереджуються на традиційних енергетичних ресурсах, це може призвести до екологічних проблем. Отже, актуальність дослідження зумовлена тим, що ПІІ можуть бути потужним інструментом для розвитку регіональної політики в Європі, проте їхній вплив потребує ретельного управління, щоб максимізувати вигоди і мінімізувати ризики.

Ключові слова: європейська регіональна політика, прямі іноземні інвестиції, регіон, галузева структура прямих іноземних інвестицій.

Постановка проблеми. Сучасні особливості розвитку світового господарства зумовлені глобальними економічними змінами. Зростаюча взаємозалежність економік країн потребує розробки скоординованих стратегій співпраці та створення гнучкої системи відносин між державами і міжнародними організаціями.

Ключовим елементом ефективної співпраці є інвестиційно-економічне співробітництво між країнами. Важливу роль у цьому контексті відіграє інвестиційна політика Європейського Союзу, яка викликає значний інтерес у дослідженнях. Іноземні інвестиції створюють значні можливості для економічного зростання, але важливо також враховувати стратегії, які забезпечать їх інтеграцію в місцеві економіки для досягнення максимальних вигод та можуть суттєво змінити економічний ландшафт регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми актуальних інвестиційних процесів в умовах глобалізації вивчаються науковцями по всьому світу. Значна увага питанням інвестування в сучасних реаліях була приділена Robert Castel, який досліджує

вплив інвестицій на економічний розвиток регіонів Європи, зокрема в контексті структурних фондів ЄС, Anna Martín, яка спеціалізується на оцінці ефективності інвестиційних проектів у рамках регіональної політики ЄС. Також важливу роль відіграють дослідження Frederica Lemaige який вивчає взаємозв'язок між інвестиціями та регіональними нерівностями, акцентуючи увагу на нових членах ЄС. Ці вчені роблять значний внесок у розуміння механізмів інвестування в контексті європейської регіональної політики.

Виклад основного матеріалу. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) відіграють вирішальну роль в економічному розвитку, приносячи капітал, технології та експертизу ПІІ сприяють зростанню економіки регіонів, забезпечуючи капітал для розвитку підприємств і інфраструктури.

Інвестиційна політика Євросоюзу істотно відрізняється від національних інвестиційних стратегій через свій міжнародний характер. Інвестиційна політика Євросоюзу відрізняється від національних інвестиційних стратегій в першу чергу через свій міжнародний характер, що зумовлює необхідність врахування інтересів багатьох країн-членів. По-перше, ЄС прагне забезпечити рівні умови для всіх учасників внутрішнього ринку, що створює конкурентне середовище. Наприклад, програма «Горизонт Європа» не лише підтримує дослідження і інновації, але й спонукає до співпраці між університетами та компаніями різних держав-членів. По-друге, інвестиційна політика ЄС має на меті зменшення регіональних диспропорцій, що реалізується через фонди, такі як Європейський фонд регіонального розвитку. Цей фонд інвестує в менш розвинені регіони, щоб стимулювати їх економічне зростання та інтеграцію в єдиний ринок. По-третє, ЄС активно просуває концепцію сталого розвитку, що включає екологічні інвестиції. Наприклад, «Зелена угода» ЄС передбачає значні капіталовкладення у відновлювані джерела енергії, щоб знизити викиди CO₂. Таким чином, інвестиційна політика ЄС є не лише економічною, а й соціальною та екологічною стратегією, яка враховує багатогранність інтересів та потреб держав-членів.

За даними Європейської Комісії інвестиційна політика ЄС спрямована на [1]:

- відкриття зовнішніх ринків для компаній Євросоюзу;
- гарантування компаніям ЄС захисту за кордоном;
- формування передбачуваного та прозорого бізнес-середовища;
- залучення міжнародних інвестицій в ЄС;
- чітке та послідовне виконання міжнародних інвестиційних правил;
- захист інвестицій громадян та компаній ЄС за кордоном;
- забезпечення вільного руху платежів, капіталу та ключових кадрів, необхідних

для міжнародних інвестицій.

Основою реалізації інвестиційної політики ЄС є оптимізація розподілу капіталу в інтегрованій Європі та сприяння стабільному економічному зростанню регіону. Крім того, інвестиційна політика Європейського Союзу базується на засновницьких договорах та принципах, що регулюють функціонування єдиного внутрішнього ринку, який забезпечує вільний рух капіталу між державами-членами та ефективно його використання. Наприклад, коли транснаціональна компанія, така як Toyota, відкриває виробничий завод у країні, це не лише створює робочі місця, але й передає навички та технології місцевій робочій силі. Ще одним прикладом може бути інвестиції в Східній Європі, зокрема в Польщі та Чехії, допомогли модернізувати виробничі потужності та залучити нові технології, що сприяло загальному економічному підйому. Залучення ПІІ часто веде до створення нових робочих місць. Наприклад, відкриття заводів відомих транснаціональних компаній, таких як Samsung в Польщі, не лише забезпечує нові робочі місця, а й підвищує конкурентоспроможність місцевих працівників через навчання та обмін знаннями. ПІІ часто

супроводжуються впровадженням нових технологій та інновацій, що підвищує загальний рівень технологічної готовності регіону. Наприклад, інвестиції в ІТ-сектор в Ірландії призвели до створення хабу для технологічних компаній, таких як Google та Facebook, що стимулює розвиток стартапів. Також залучення іноземних інвестицій сприяє диверсифікації економіки регіонів, що зменшує залежність від традиційних галузей. Наприклад, інвестиції в «зелені» технології у Німеччині дозволяють переходити на більш стійкі та екологічно чисті виробництва.

Європейський Союз дійсно розглядає прямі іноземні інвестиції (ПІІ) як ключовий фактор, що приносить вигоди для економіки та суспільства. Наприклад, завдяки відкритому інвестиційному режиму, ЄС приваблює інвесторів з усього світу, що сприяє створенню нових робочих місць і підвищенню конкурентоспроможності. Одним із прикладів є «Зелена угода» ЄС, яка стимулює інвестиції в екологічно чисті технології. Іноземні компанії, такі як Tesla, активно інвестують у виробництво електромобілів в Європі, що свідчить про відкритість ринку і вигоди для місцевої економіки. Крім того, у 2021 році ЄС запровадив нову інвестиційну стратегію, яка спрямована на підтримку стратегічних секторів, таких як цифрові технології та охорона здоров'я. Це створює додаткові можливості для іноземних інвесторів, оскільки вони можуть брати участь у розвитку інфраструктури та інновацій, що підвищує їхню зацікавленість у придбанні компаній в ЄС. Таким чином, відкритий інвестиційний режим ЄС не лише знижує бар'єри для іноземних інвесторів, але й створює сприятливе середовище для економічного зростання та соціального розвитку.

Прямі іноземні інвестиції сприяють інтеграції регіонів як в межах ЄС, так і між країнами. Інвестиції в інфраструктуру, такі як дороги та залізниці, покращують зв'язки між регіонами. Наприклад, проект «Трансєвропейська мережа» (TEN-T) підтримує розвиток транспортних коридорів, що полегшує пересування товарів та послуг.

Однією із важливих особливостей прямих іноземних інвестицій є політичні та соціальні аспекти. Залучення ПІІ може мати політичні наслідки, зокрема покращення відносин між країнами. Країни, які отримують інвестиції, можуть стати більш привабливими для інших інвесторів, створюючи позитивний цикл. Однак, якщо іноземні інвестори мають занадто великий вплив, це може призвести до соціальних напружень. Дійсно, коли іноземні інвестори мають значний вплив на європейську політику, це може викликати соціальні напруження. Наприклад, інвестиції з Китаю в інфраструктуру деяких країн Східної Європи, як-от Угорщина, призвели до критики з боку європейських партнерів, які вважають, що це загрожує національному суверенітету. Крім того, ситуація з іноземними інвестиціями в енергетику, наприклад, у випадку з російським газом, викликала серйозні дебати про енергетичну залежність. Коли країни, такі як Польща або країни Балтії, виражають занепокоєння щодо іноземного контролю, це може призвести до протестів і підвищення націоналістичних настроїв серед населення. Такі ситуації вимагають прозорості та рівноваги між іноземними інвестиціями та інтересами місцевих спільнот, щоб уникнути соціальних напружень.

Багато прямих іноземних інвестицій, які надходять до Європи, зосереджуються на більших економіках і великих міських центрах. Наприклад, у 2021 році Лондон залучив близько 46 мільярдів доларів США інвестицій, що значно більше, ніж будь-яке інше місто в Європі, завдяки розвиненому сектору фінансових послуг, мультикультурному середовищу та вигідним бізнес-регуляціям. Подібно, Париж став центром для стартапів у технологічному секторі, що додатково підсилюється такими ініціативами, як програма "La French Tech", яка заохочує інновації та інвестиції. Амстердам, зі своєю стратегічною локацією та вигідними податковими умовами, також зазнав зростання FDI, особливо в таких

секторах, як технології та логістика. Люксембург, відомий своїми фінансовими послугами та податковими пільгами, залучає значні інвестиції від багатонаціональних корпорацій, які прагнуть створити європейську базу. Концентрація прямих іноземних інвестицій у цих ключових містах не лише підкреслює економічні нерівності в Європі, але й акцентує на важливості урбанізації та інфраструктури для залучення іноземних інвестицій. Ця тенденція ставить виклики перед менш розвиненими регіонами, які можуть мати труднощі з конкуренцією за інвестиції, що призводить до постійних зусиль щодо просування регіональних стратегій розвитку.

Внутрішньоєвропейські прямі іноземні інвестиції дійсно відіграють важливу роль у регіональному розвитку, особливо в менш розвинених районах. Наприклад, звіт 2020 року показав, що країни, як-от Польща та Румунія, стали значними отримувачами внутрішньоєвропейських прямих іноземних інвестицій, що допомогло трансформувати їхні економіки. Одним з прикладів є автомобільна промисловість у Польщі, де компанії, такі як Volkswagen і Toyota, відкрили виробничі потужності. Ці інвестиції не лише створюють робочі місця, але й стимулюють місцеві ланцюги постачань, сприяючи зростанню пов'язаних секторів, таких як логістика та послуги. Крім того, регіони в південній Європі, такі як Португалія, отримали вигоду від внутрішньоєвропейських інвестицій у відновлювальну енергетику. Компанії з північних європейських країн активно інвестували в проекти з вітрової та сонячної енергії, що не лише створює робочі місця, але й підвищує енергетичну незалежність. Ці інвестиції часто сприяють передачі знань та інновацій, що призводить до продуктивних виграшів. Наприклад, коли транснаціональна корпорація відкриває підприємство в менш розвиненій області, вона, як правило, приносить передові технології та практики, які місцеві компанії можуть впроваджувати, підвищуючи загальну продуктивність регіону.

Отже, внутрішньоєвропейські прямі іноземні інвестиції слугують каталізатором зростання в слабших регіонах, створюючи робочі місця, підвищуючи продуктивність і сприяючи економічній диверсифікації.

Особливе питання, яке виникло в останні роки, пов'язане з китайськими прямими іноземними інвестиціями. Це інвестування значно зросло, збільшившись з 1,6 мільярда євро в 2010 році до 35 мільярдів євро в 2016 році, і в основному зосереджено на нових проектах. Великобританія, Німеччина, Франція та Італія отримують більшість інвестицій (75 відсотків у 2017 році), хоча Нідерланди, Швеція та Бельгія також спостерігали збільшення. Відмінною рисою китайських інвестицій є фінансування інфраструктури в рамках ініціативи «Один пояс, один шлях», такі як портові об'єкти в Греції, енергетичні проекти в Португалії та транспортні системи у Великій Британії. Проте посилений контроль за китайськими ПІІ з боку ряду країн ЄС та на рівні ЄС призвів до того, що держави-члени переглянули підтримувані державою інвестиції, а також інвестиції в чутливі технології та критичну інфраструктуру. Це є одним із факторів, що призвело до нещодавнього зниження китайських інвестицій.

Побоювання щодо китайських ПІІ включають: роль китайської держави та потенційний політичний вплив; відсутність взаємності та чесної конкуренції; ризик втрати конкурентоспроможності та технологічного лідерства; а також питання безпеки. Ширше питання полягає в тому, як найкраще максимально використати потенціал прямих іноземних інвестицій (ПІІ) у рамках політики, орієнтованої на території. У той час як традиційний підхід до залучення ПІІ зосереджувався на потенційному створенні робочих місць, останні стратегії виявилися більш вибірковими, підкреслюючи внесок іноземних компаній у економічний розвиток конкретного місця. Важливими факторами є вплив на

конкурентоспроможність місцевих компаній, можливість співпраці та ефекти продуктивності, які виникають у результаті. Ключовим викликом є те, чи зміцнюють ПІІ промислові кластери, сприяють підвищенню кваліфікації та забезпечують довгострокову регіональну стійкість. Поряд з потенційними перевагами, дослідження показали негативні наслідки для регіонального та місцевого розвитку, зокрема там, де не вдалося інтегрувати ПІІ в місцеві економіки, виникла «двійна економіка», надмірна залежність від одного великого роботодавця та пов'язані проблеми у разі зниження або перенесення. Це дійсно важлива проблема. Наприклад, у регіонах, де іноземні інвестори контролюють основні галузі, ми можемо спостерігати явище «двійної економіки». В Угорщині, де великий вплив мають транснаціональні компанії, таких як Audi, спостерігається значна залежність від одного сектора – автомобільної промисловості. Якщо компанія вирішує скоротити виробництво або перенести його в іншу країну, це може призвести до масових скорочень робочих місць і економічної нестабільності для місцевих громад. Ще один приклад – це ситуація в регіонах Італії, де великі іноземні інвестиції в агробізнес призвели до зменшення підтримки місцевих фермерів. Коли великі агрокомпанії домінують, місцеві виробники можуть опинитися в незручному становищі, що створює дисбаланс і ускладнює їхню конкуренцію.

Висновки. Ці приклади ілюструють важливість інтеграції прямих іноземних інвестицій у місцеві економіки, щоб уникнути надмірної залежності від одного великого роботодавця та зберегти економічну стійкість регіонів. Отже, прямі іноземні інвестиції є важливим інструментом для розвитку регіональної політики в Європі. Вони сприяють економічному зростанню, створенню робочих місць та технологічному прогресу, проте для максимізації їхнього позитивного впливу необхідні продумані політики та механізми контролю. Вони не лише приносять капітал і технології, але й слугують каталізатором всебічного регіонального розвитку, що робить їх важливим компонентом ефективних регіональних політик.

Список використаної літератури

1. Brien P (2019) The UK Shared Prosperity Fund, Briefing Paper No 08527, 13 March 2019, House of Commons Library. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/CBP-8527> (дата звернення: 01.07.2024).
2. ESPON. The World in Europe, global FDI flows towards Europe. Extra-European FDI towards Europe, Main report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.espon.eu/fdi> (дата звернення: 21.07.2024).
3. Regional investment in Wales after Brexit: Securing Wales' future, Welsh Government, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gov.wales/sites/default/files/publications/2018-10/regional-investment-in-wales-after-brexit.pdf> (дата звернення: 21.06.2024).
4. "Regional Development Policy: A New Framework for the Future", European Commission, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/studies/2020/regional-development-policy-a-new-framework-for-the-future (дата звернення: 01.08.2024).
5. Hanemann T, Huotari M and Kratz A Chinese FDI in Europe: 2018 Trends and Impact of new screening policies, Report by Rhodium Group (RHG) and the Mercator Institute for China Studies (MERICS), Papers on China, MERICS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.merics.org/en/report/chinese-fdi-europe-2018-trends-and-impact-new-screening-policies> (дата звернення: 21.07.2024).
6. "Main Trends in Regional Policy", European Parliament [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/72/main-trends-in-regional-policy> (дата звернення: 01.06.2024).

7. Sectoral Policies and Regional Development: A Review", International Labour Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_978910_Sectoral-policies-and-regional-development.pdf (дата звернення: 11.05.2020).
8. "The Economic Impact of Regional Policies", OECD, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.oecd.org/regional/the-economic-impact-of-regional-policies.htm> (<https://www.oecd.org/regional/the-economic-impact-of-regional-policies.htm>), (дата звернення: 11.05.2020).
9. The official site of European Commission. Investment [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/trade/policy/accessing-markets/investment/> (дата звернення: 21.04.2024).
10. The official site of European Commission. Europe 2020 strategy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en (дата звернення: 13.06.2024).

THE ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN EUROPEAN REGIONAL POLICY

Yuliya Lemko

*National University "Lviv Politechnic",
Department of Political and International Relations science
Stepana Bandery Str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

Foreign direct investment (FDI) plays an extremely important role in shaping contemporary European regional policy, as it has the potential to stimulate economic growth, job creation and technological development. This article will consider various aspects of the impact of FDI on modern European regional policy. In particular, the advantages of the impact of such investments on the economy will be considered. For example, it is about the creation of new jobs in the regions and technological modernization, because foreign companies often bring the latest technologies and experience, which can help local enterprises to increase their competitiveness. This article will also consider the regulatory changes of the states regarding foreign direct investments, because their influence is also manifested in the creation of a favorable business environment. Countries looking to attract investment usually improve their laws to reduce red tape and make it easier to do business. This can be seen on the example of Ireland, which has become a popular country for investment due to its tax benefits. However, FDI also has a negative impact on the economies of states. Therefore, this article will look at social challenges, as foreign investment can cause social problems such as inequality. It is also about the environmental aspect, which leads to a "double" side.

After all, on the one hand, investments in renewable energy sources, such as wind farms in Denmark, emphasize the importance of FDI for achieving Europe's climate goals. However, if foreign investors focus on traditional energy resources, this may lead to environmental problems. Therefore, the relevance of the study is determined by the fact that FDI can be a powerful tool for the development of regional policy in Europe, however, their impact requires careful management in order to maximize benefits and minimize risks.

Key words: European regional policy, foreign direct investment, region, sectoral structure of foreign direct investment.

УДК 32.328 (437.6)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.45>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Наталія Марадик, Міхал Цірнер

*Пряшівський університет в Пряшеві,
філософський факультет, кафедра теорії політичної науки
вул. 17 Новембра, 1, 08001, м. Пряшів, Словаччина*

Метою статті є визначення термінів система, політична система, окреслення ознак, форми та структури політичної системи. Це послужить нам основою для аналізу складових державної влади в досліджуваній державі. Ми поступово опишемо окремі інститути, що складають компоненти державної влади. Оскільки термін політична система дуже широкий, ми зупинилися на розподілі влади в державі, який тісно пов'язаний із політичною системою.

Словаччина та Чехія належать до держав, історія яких дуже тісно пов'язана. У 1918 році була створена перша Чехословацька Республіка після розпаду Австро-Угорщини. За винятком періоду, коли в Європі відбувалася Друга світова війна, обидві республіки існували як спільна держава. Зміни відбулися на рубежі 1992 і 1993 років. З першого січня 1993 року були створені незалежні республіки, які існують у незмінному вигляді дотепер, однак загалом вірно, що після поділу обидві країни почали рухатися у власному напрямку. Поділені держави обрали своїх перших президентів у своїх парламентах, Словацька Республіка вільним голосуванням у НР СР, а Чехія шляхом виборів у Палаті депутатів. На наступних виборах, однак, в умовах Словацької Республіки почали використовуватися прямі вибори, що можна класифікувати як одну з перших відмінностей у напрямку двох країн. Ще одна суттєва відмінність, яка відрізняла країни одразу після поділу, – це кількість палат у парламенті. У Словацькій Республіці використовується однопалатний парламент, який називається Національною радою Словацької Республіки. У Чеській Республіці парламент має двопалатний характер.

Словаччина заснована на принципі парламентської демократії, що означає, що парламент відіграє в ній дуже важливу роль. Парламент є вищим законодавчим органом. Депутати НР СР обираються шляхом прямих виборів, які мають характер таємного голосування і ґрунтуються на принципі пропорційного представництва. Виконавча влада Словацької Республіки має дуалістичний характер. Це означає, що вона складається з двох інститутів. Перший – президент, другий – уряд. Інститут Президента Словацької Республіки по суті ідентичний тому, що використовується в Чехії. Глава держави обирається на прямих виборах, організованих за принципом мажоритарного представництва. Уряд Словацької Республіки є вищим органом виконавчої влади, складається з голови, заступників голови та міністрів. У Словацькій Республіці уряд підзвітний Національній Раді Словацької Республіки.

Ключові слова: політична система, Словацька Республіка, уряд, президент, Національна Рада.

Понад три десятиліття минуло з моменту, коли Словацька Республіка повернулася на шлях демократії. Вона розпочала цей шлях у товаристві парламентаризму, тобто політичної системи, в якій органи законодавчої влади – парламенти – займають вирішальну позицію. Парламент Словацької Республіки пройшов через багато трансформацій не лише за останні тридцять років, але й протягом десятиліть чи століть до того, він був сформований різними більш-менш демократичними, а також недемократичними режимами, які діяли на території Словаччини.

Після листопадових подій 1989 р. багато хто вважав, що майбутні політичні перетворення не будуть надто значними – скоріше передбачалося повернення до реформаторських

процесів 1968 р. і до «соціалізму з людським обличчям» [3, s. 257]. Але незабаром стало зрозуміло, що зміни після революційного листопада будуть набагато глибшими. Не лише в Чехословаччині, а й в інших посткомуністичних державах розпочався перехід до капіталізму, також були намагання політично зблизитися з більш передовими західними державами. Після листопада 1989 р. на території Чехословацької Республіки домінували три ключові проблеми – створення плюралістичної демократичної системи, трансформація контрольованої економіки в ринкову економіку та становище Словаччини – в Європі.

Міжнародна ситуація також сприяла змінам – Радянський Союз ослаб настільки, що не міг втручатися в події в центральноевропейському просторі, а разом з тим із розпадом Варшавського договору військові частини вивели свої війська з території Чехословаччини. Поступово формувалася демократична парламентська система – на конституційному та політичному рівнях. Були ухвалені законодавчі зміни, які закріпили право на об'єднання громадян, прийнято Закон про петиції, а також Хартію основних прав і свобод людини.

Перші демократичні вибори завершили перехід до демократії, у вужчому значенні слова, однак, що цей перехід, який повинен включати як лібералізацію умов з боку режиму, який почне реформуватися, так і демократизацію, пов'язану зі створенням демократичних правил та інститутів, відбувся в умовах Чехословаччини без фази демократизації, враховуючи швидкість зміни. Демократичний перехід також відрізнявся в Чеській Республіці та Словаччині – це було результатом головним чином відмінностей у силі опозиції ще до листопада 1989 р.

Законодавство, що регулює існування політичних партій, було прийнято вже на початку року – метою було створити основу для політичного плюралізму. Конституційний закон скоротив термін виборів депутатів, обраних у 1986 році. Нове виборче законодавство було прийнято як Закон № 100. 47/1990. Він передбачав використання пропорційної виборчої системи, і однією з найяскравіших змін було запровадження таємного голосування [7, s. 405].

Партійна система після зміни режиму зазнала різних змін – різко зросла кількість політичних партій, оскільки зі зміною режиму змінилося й політичне середовище – воно стало конкурентним. Скасувавши керівну роль Комуністичної партії Чехословацької Республіки, були створені умови для плюралістичної системи, було створено багато політичних утворень, але навіть серед них часто відбувалися злиття, поділи та зникнення. Революційні утворення вступили у виборчу кампанію в листопаді 1989 року, а також були оновлені традиційні політичні утворення, такі як соціал-демократія та Чехословацька соціалістична партія. З'явилися нові організації, такі як Партія зелених або Зелена альтернатива, а також приєдналися християнські партії (у Словаччині це був Християнсько-демократичний рух). У Словаччині мобілізувалися також угорські політичні партії та Словацька національна партія. Проте, вирішуючи питання про те, чи продовжувати зміни чи зберегти режим, відкривалася нова проблема, а саме, якою мірою повинна відбуватися трансформація суспільства – чи вона має здійснюватися в дусі Празької весни? (і, отже, реформування соціалізму), чи має йти в напрямку до ліберального капіталізму (у цьому випадку питання полягало в тому, яким шляхом і з якою швидкістю). Індивідуальні течії думок були також внутрішньо диференційованими, і різниця в їхніх уявленнях про майбутній напрям розвитку суспільства була також причиною їхнього пізнішого розколу. Існувала також розбіжність у поглядах щодо розвитку парламентської демократії [8, s. 66].

Зміни торкнулися й економічної сфери – відбувся перехід до ринкової економіки. Різне майно, яке було націоналізовано та конфісковано після 1948 року, було повернуто первинним власникам або спадкоємцям, інше майно було приватизовано. Перша хвиля

пройшла приблизно до 1992 року, коли менші підприємства стали приватними, друга хвиля тривала ще два роки, але це вже стосувалося більших підприємств. Приватизацію проводили в т. зв купонний метод, але в ньому проявилися різноманітні нечесні, мафіозні та корупційні дії – він був змінений після створення незалежної Словацької Республіки. Так відроджувалася приватна власність. Проте негативним наслідком переходу стала економічна криза (яка, однак, торкнулася кожної посткомуністичної держави). Це принесло падіння промислового виробництва, інфляцію та масове безробіття. Зміни також вплинули на функціонування Словацької національної ради, діяльність якої після листопада 1989 р. мала зосередитися на нових завданнях, що виникли в результаті зміни режиму. Був період насичений законодавчою діяльністю, яка могла просувати інтереси суспільства в Словаччині, без політичних обмежень.

1 вересня 1992 р. затверджено Конституцію Словацької Республіки, тоді як сам текст конституції був затверджений урядом 28 липня. Нова конституція мала форму основного закону незалежної держави і взагалі не відображала існування спільної чехословацької держави, щонайбільше в деяких частинах, які мали набути чинності 1 січня 1993 року. Конституція мала демократичний характер – законодавча влада мала належати Національній раді Словацької Республіки (НР СР), а виконавча влада належала уряду, який відповідав перед НР СР. Національна рада також мала обирати президента Словацької Республіки. Конституція також містила Хартію основних прав людини. Конституція Словацької Республіки визначає Словацьку Республіку як: «...суверенну, демократичну і правову держава», не прив'язану до жодної релігії чи ідеології [9]. Громадяни є джерелом державної влади, і вони здійснюють цю владу безпосередньо або через своїх обраних представників.

Хоча Закон про припинення федерації працював з ідеєю створення нових законодавчих органів, насправді нові парламенти були сформовані шляхом трансформації Чеської народної ради та Словацької народної ради – перша названа стала Палатою депутатів, СНР стала Національною радою Словацької Республіки. Згідно з конституцією, це єдиний конституційний і законодавчий орган у Словацькій Республіці. Конституція також визначає кількість її депутатів – сто п'ятдесят і термін їх повноважень – 4 роки.

Словацька Республіка є парламентською демократією, де влада поділяється на три основні компоненти – виконавчу, законодавчу та судову. Парламент є найважливішим серед вищих органів держави, від нього залежать інші. Уряд Словацької Республіки виступає як виконавчий орган, чия легітимність залежить від Національних зборів Словацької Республіки – йому потрібен парламент, щоб висловити свою довіру. По суті, НР СР легітимізує програмну заяву уряду, а також його членів. Вона може відправити їх у відставку, а може відправити у відставку й уряд у цілому, а якщо відправлять у відставку прем'єр-міністра, то й уряд у цілому має відступити. НР СР є засновником міністерств, а також інших органів державного управління. НР СР також має наглядову владу над урядом, її можуть допитувати депутати – як у цілому, так і окремі міністри. Члени уряду підзвітні перед НР СР за виконання своїх обов'язків.

Що стосується відносин між Президентом і Національною Народною Республікою Словацької Республіки, то Президент може розпустити Національну Раду Словацької Республіки на умовах, передбачених Конституцією, з іншого боку, це Національна Рада Словацької Республіки, який може прийняти рішення про всенародне голосування про усунення Президента (що оголошується її головою), а також Національна Рада Словацької Республіки приймає рішення про імпічмент президента у разі порушення конституції чи державної зради. Президента обирають безпосередньо громадяни Словацької Республіки (5 років). Саме прямі вибори глави держави викликають певні сумніви щодо словацького

парламентаризму – прямі вибори президента досить типові для президентських систем, щоб забезпечити сильну легітимність свого мандату. Але якщо в умовах парламентаризму, окрім парламенту, діє орган із таким потужним мандатом, постає питання адаптації його функцій до такої позиції [2, s. 105].

Після листопада 1989 р. жодної з попередніх партійних систем не було відновлено, що можна пояснити значною розривністю політичних систем того часу. Водночас розвиток Чехії та Словаччини був непропорційним – у кожній частині Чехословаччини домінували різні типи політичних суб'єктів. (У чеській частині переважали праві утворення, у Словаччині – більш національно орієнтовані утворення та партії центру.) У Словаччині також позначилися протиріччя з чеським центром і складні відносини між державою та церквою. Проте в принципі лише дуже невелика частина постлистопадових політичних утворень вижила і стала стабільною частиною партійної системи. Вона зберегла дуже мінливий характер – політичні партії постійно дробляться, виникають нові та зникають інші. Ціннісні орієнтації електорату також можна назвати мінливими, що є результатом триваючих трансформацій, а соціальна структура також не є стабільною. Найсильнішою лінією розмежування перед виборами 1990 р. була лінія між комуністами та некомуністичними групами. У 1992 р. лінії розколу змістилися – конфлікт точився переважно щодо існуючої форми федерації. Починаючи з виборів 1994 р., як і 1998 р., основні розбіжності стосувалися прийняття чи неприйняття В. Мечіяра і Руху за демократичну Словаччину. Таким чином, зникала класична поляризація спектра в праву і ліву частину. У 2002 р. домінували інтеграційні теми – тому поділ відбувався на антиінтеграційні суб'єкти та суб'єкти, які підтримували інтеграцію. Лише після виборів 2006 р. можна було говорити про лінію розмежування правих і лівих. Він зберігся навіть у 2010 р. (щоправда, в ширшому сенсі, але до нього додалися й корупційні теми). У 2012 р. суспільство розділило не лише ці теми, але й ставлення до тих чи інших кроків ЄС проти кризи. Таким чином, ці лінії конфлікту сформували не лише словацьку політичну сцену, але й домінуючі політичні суб'єкти, що діють на ній. Приблизно під час парламентських виборів 2002 р. вони звузилися до етнічних, консервативно-ліберальних і соціал-демократичної ліній [4, s. 199].

Словацька система політичних партій характеризується низькою структурованістю та високою нестабільністю. У ній постійно виникали нові політичні суб'єкти, які поступово замінювали тогочасні політичні еліти. Однак до 1992 р. в Словаччині вже функціонувала повна партійна система (в ній діяли значні партійні сили, які не підпадали під національні партії, також існували представницькі органи, Словаччина була політично та територіально визначена).

У 1999 році засновано партію Смер Робертом Фіцо. Вона поступово сформувалася як соціал-демократичне утворення і пропагує т. зв третій шлях. Оскільки вона різко висловився проти актуальних політичних суб'єктів, після наступних виборів 2002 р. опинилася в опозиції. Однак після цих виборів ліва сторона спектра стала вакантною (за винятком Комуністичної партії Словаччини), більше того, суспільство виявляло невдоволення деякими кроками правохристиянського уряду, тому Смер поступово об'єднався з декількома лівоорієнтованими організаціями і почали наголошувати на соціальних питаннях (пізніше назву було змінено на Смер-СД).

Після виборів 2002 р. Словацька демократично-християнська унія знову сформувала уряд, який об'єднався з Християнсько-демократичним рухом, Партією угорської громади і новою політичною організацією Альянс нових громадян. Те, що центральні суб'єкти попередньої коаліції увійшли до нової, можна розцінювати як сигнал стабілізації політичної сфери. Причиною стало те, що ця урядова коаліція є більш однорідною, ніж її

попередниця, оскільки складалася лише з партій правоцентристської орієнтації. Уряд продовжив сформований тренд інтеграції до ЄС та НАТО, який завершився у 2004 р. Оскільки уряд був більш послідовним, у соціальних та економічних питаннях було проведено кілька реформ (наприклад, податкова чи пенсійна), але опозиційні партії на чолі зі Смером виступили проти цього.

Після виборів 2006 р. центр попередньої урядової коаліції став опозицією, а нову коаліцію сформували партії Смер-СД, Словацька національна партія і Народна партія – Рух за демократичну Словаччину. Таким чином, попередня права коаліція була замінена лівою, хоча таке позначення більше підходить для політики, яку вона проводить, ніж для самої коаліції (входження в уряд з даними партнерами по коаліції викликав значну критику з боку партії Смер-СД). З точки зору стабільності законодавчого органу цей період можна оцінити позитивно, але відбулося погіршення відносин з Угорською Республікою. Однак у цей період розбіжності в партіях правого боку спектру почали поглиблюватись, оскільки окремі політичні актори не були здатні до внутрішньої рефлексії та оновлення. Розкол стався також у Партії угорської громади, з якого відокремилася партія Мост-Гід (2009), очолювана Б. Бугаром, а також група депутатів вийшла з ХДР клубу. Проте на політичній арені з'явилася нова структура – «Свобода і солідарність» (SaS) на чолі з Р. Суліком.

Результати виборів 2010 р. ще раз підтвердили нестабільність словацької партійної системи. Хоча Смер-СД перемогла в них, вона не змогла сформувати коаліцію, і уряд був остаточно сформований Словацькою демократично-християнською унією (парадоксально, Смер-СД отримала навіть більше мандатів у НР СР, ніж у попередній період). Разом з ним її також утворили Свобода і солідарність, Мост-Гід і ХДР.

Вибори 2012 р. мали однозначного переможця у вигляді партії Смер-СД, яка набрала 44% голосів і таким чином змогла сформувати одноколірний уряд – вперше з 1989 р. На виборах 2016 р. загалом вісім політичних суб'єктів (Смер-СД, Свобода і солідарність, Оляно-Нова, СНП, Людова страна-Наше Словенско, Мост-Гід, Смер Родіна-Боріс Колар і Сьєть) потрапили до НР СР. Найбільше мандатів отримала партія «Смер-СД» (49), найменше – «Сьєть» (10). Новим трендом став рух Б. Коллара – Смер Родіна, яка визначає себе як нестандартну політичну силу та дистанціюється від «стандартних» політичних суб'єктів [5].

Після виборів 29 лютого 2020 р. шість політичних суб'єктів – Оляно, Смер-СД, Смер Родіна, Людова страна-Наше Словенско, Свобода і солідарність і За Люди – отримали мандати до Національних зборів Словацької Республіки. Коаліція партій Прогресівне Словенско і Сполу не змогла перевищити встановлене положення про 7% для коаліцій, що складаються з двох політичних партій (вони набрали 6,96% дійсних голосів виборців). Найбільше мандатів отримало Оляно – 53, найменше – За Люди (12). [5] Однак невдовзі після виборів знову почався розкол політичних утворень, у тому числі безпосередньо в НР СР. Кілька депутатів покинули партію Смер-СД, очолювану Петером Пеллегріні, який також став головою новоствореної організації «Глас-СД», яка позиціонує себе як представника соціал-демократії.

Вибори до Національної ради Словацької Республіки у 2023 р. стали дев'ятими поспіль виборами членів Національної ради Словацької Республіки і відбулися в суботу, 30 вересня 2023 р. Водночас це були четверті позачергові вибори. До парламенту пройшли наступні політичні партії: Смер-СД, Прогресівне Словенско, Глас-СД, Оляно, ХДР, Свобода і солідарність, СНП.

Роль громадян у словацькому парламентаризмі

Відповідно до Конституції Словацької Республіки громадяни Словаччини є джерелом державної влади і їм належить здійснювати її – безпосередньо або через своїх

представників. Конституція також гарантує їм свободу слова, право на петиції, свободу зібрань і асоціацій. Вони мають право для інформації та цензура заборонена. Вони також мають право створювати незалежні від держави політичні партії та рухи. Вони можуть безпосередньо брати участь в управлінні державними справами, але також можуть делегувати це управління своїм представникам шляхом виборів. Проте бажання електорату брати участь в акті делегування своїх повноважень своїм представникам у парламенті зменшується. Якщо у перших виборах 1990 р. явка сягнула понад 95% (95,39%) громадян, які мали право голосу, на наступних виборах, у 1992 і 1994 рр., вона поступово знижувалася – спочатку вона знизилася більш ніж на 11% – до 84,20% у 1992 р., потім відбувся подальший спад і в 1994 році лише 75,65% виборців, які мали право голосу, прийшли на виборчі дільниці. Це сталося в 1998 році незначне підвищення явки виборців, до 84,24%. Однак у 2002 році тенденція до зниження участі у виборах відновилася, і лише трохи більше 70% виборців (точніше 70,06%) віддали свій голос. Ця тенденція збереглася і в 2006 р., коли вона була зафіксована найнижча після листопада явка виборців – 54,67%. На наступних виборах (2010) відбулося невелике зростання до 58,83%, а в 2012 р. участь зросла на кілька десятків відсотка до 59,11%. У 2016 р. явка виборців практично не змінилася – вона знову зросла лише на кілька десятків відсотка – у 2016 р. у виборах до Національної Ради Словачької Республіки взяли участь 59,82% виборців. На поки що передостанніх виборах, які відбулися 29 лютого 2020 року, до урн прийшли 65,80% виборців, тобто явка з минулого виборів зросла майже на 6% [5].

У зв'язку з цим варто зазначити, що легітимність результатів виборів може бути дуже легко піддана сумніву, оскільки немає жодного регулювання того, якою має бути мінімальна явка виборців, щоб результати були дійсними. Ми враховуємо ризик недостатньої участі електорату у виборах. Найбільш суттєвими ризиками можемо назвати зниження легітимності влади, яка зменшується прямо пропорційно явці виборців. Це також негативно впливає на силу мандата, який отримує народний обранець. Якщо громадяни недостатньо беруть участь у виборах, таким чином виборчий акт також втрачає свою інформативну цінність у тому сенсі, що переваги багатьох виборців залишаються невисловленими, а їхні інтереси невідомими. Також зникає конкуренція як до, так і після виборів, оскільки партії припиняють боротьбу за прихильність тих, хто не визначився. Зрештою, у довгостроковій перспективі політичні процеси все більше віддаляються від громадянина, і згодом у нього виникає проблема «наздоганяти» пропущене. Громадянське суспільство поступово розпадається, а з ним політичне та соціальне життя.

Словацький політолог Р. Штефанчик працює з концепцією огиди до політики [6, р. 182]. Спираючись на ряд авторів, він стверджує, що це нечітко визначений термін, який в основному включає будь-яке негативне ставлення до політики як такої або її окремих складових. До наслідків такої огиди зазвичай зараховують неучасть у виборчому акті. У цьому контексті Г. Ештот пише про негативне явище у вигляді незацікавленості громадян у політичних подіях, а відтак і до участі у виборах. Це явище він називає вторинною неписьменністю. Г. Ештот визначає це на двох рівнях – по-перше, як активне намагання громадянина ігнорувати політичні процеси та відверте неприйняття політичної участі, а з одного боку внаслідок недостатньої політичної грамотності [1, s. 157].

Р. Бзділова визначає причини вторинної неписьменності переважно як сильний партократичний вплив у сучасних демократіях; популізм; виборчі питання; корупція та те, як вона шкодить іміджу політики в очах громадськості; існування т. зв масові громадяни, у зв'язку з атомізацією в масових суспільствах; неінформованість та незацікавленість громадян у знаннях; а також «розкол» обраних представників між кількома функціями [1, s. 85].

В умовах Словацької Республіки Р. Штефанчик визначає кілька факторів, які можуть сприяти огиді до політики. З інституційної точки зору тут є один виборчий округ, який він описує як деформатор партійної системи. Це також додає нездійснені очікування внаслідок зміни режиму, клієнтелізму та корупційної поведінки, які відбуваються в державних установах та політичних суб'єктах, але вагомим чинником є недостатня освіта у сфері громадянства та політичних процесів (особливо серед молодих поколінь) [6, р. 195].

Нарешті, вважаємо за потрібне згадати про механізми прямої демократії, які існують у Словацькій Республіці. Перш за все, це інститут референдуму, який закріплений у другому розділі п'ятого розділу Конституції Словацької Республіки. Референдум в основному використовується для прийняття важливих рішень питання, що стосуються суспільних інтересів, а також для підтвердження конституційних законів, на основі яких Словацька Республіка вступає або виходить із державного союзу з іншими державами. Однак його не можна використовувати для прийняття рішень щодо податків і зборів, основних прав людини прав і свобод, ні про державний бюджет. Умови участі у референдумі такі ж, як і у випадку виборів до НР Словацької Республіки. По суті, це метод, за якого громадяни безпосередньо вирішують суспільні справи, які в іншому випадку залишалися б за державою. Референдум у словацьких умовах проводиться на національному рівні, його також використовують на самоврядному рівні. Для того, щоб референдум взагалі було оголошено, спочатку необхідно зібрати петицію, яка міститиме щонайменше 350 000 підписів громадян, або його також можна оголосити на підставі постанови Національних зборів Словацької Республіки [3, s. 354]. Однак на дійсність референдуму впливає кількість виборців – у ньому повинні взяти участь не менше 50% виборців, які мають право голосу, а за прийняття – не менше половини учасників. Хоча є певні заперечення проти прямої демократії, наприклад навіть якщо це суперечить принципам представницької демократії, Р. Бзділова запитує, чи словацька демократія не потребує підтримки громадянського суспільства та його вдосконалення. Словацьке суспільство постійно стикається з новими викликами щодо якості життя. У рамках цих викликів словацька партійна політика, як і політика загалом, несе значну міру відповідальності за їх вирішення, але, здійснюючи політичну владу, вони повинні пам'ятати, що найважливіший носій влади в демократії є громадянин і якість його життя.

Список використаної літератури

1. Bzdilová R., Eštok G., Bardovič J. Volby a volebná problematika v štátoch EÚ. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018. 240 s.
2. Koper J. Mechanizmy vzniku moderného politického systému. Zvolen: Bratia Sabovci, 2003. 145 s.
3. Kubát M. a kol. Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. 432 s.
4. Novák M. Systémy politických stran. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 275 s.
5. Štatistický úrad Slovenskej republiky. URL: <https://volby.statistics.sk/>
6. Štefančík R., Stradiotová, E. Cleavage-Theory from the Perspective of Political Linguistics. European Journal of Transformation Studies. 2020. Vol. 8, no. 2. P.178-197.
7. Švák J., Cibulka E. Ústavné právo Slovenskej republiky. Žilina: PP Poradca podnikateľa spol. s. r. o., 2007. 648 s.
8. Tóth R. Konceptia politického systému. Bratislava: Úrad pre stratégiu rozvoja spoločnosti, vedy a techniky Slovenskej republiky, 1998. 143 s.
9. Zákon č.460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky, v znení neskorších predpisov.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE POLITICAL SYSTEM OF THE SLOVAK REPUBLIC

Nataliya Maradyk, Michal Cirner

*University of Prešov, Faculty of Arts,
Department of Theory of Political Science
17 Novembra str., 1, 08001, Prešov, Slovakia*

The purpose of the article is to define the terms system, political system, outline the features, form and structure of the political system. This will serve as a basis for the analysis of the components of state power in the studied state. We will gradually describe individual institutions that make up the components of state power. Since the term political system is very broad, we focused on the distribution of power in the state, which is closely related to the political system.

Slovakia and the Czech Republic belong to the countries whose history is very closely connected. In 1918, the first Czechoslovak Republic was created after the collapse of Austria-Hungary. Except for the period when the Second World War took place in Europe, both republics existed as a common state. Changes took place at the turn of 1992 and 1993. From January 1, 1993, independent republics were created, which exist in an unchanged form until now, but it is generally true that after the partition, both countries began to move in their own direction. The divided states elected their first presidents in their parliaments, the Slovak Republic by free voting in the People's Republic of the SR, and the Czech Republic by elections in the Chamber of Deputies. In the following elections, however, in the conditions of the Slovak Republic, direct elections began to be used, which can be classified as one of the first differences in the direction of the two countries. Another significant difference that distinguished the countries immediately after partition was the number of chambers in the parliament. The Slovak Republic uses a unicameral parliament called the National Council of the Slovak Republic. In the Czech Republic, the parliament is bicameral.

Slovakia is based on the principle of parliamentary democracy, which means that the parliament plays a very important role in it. Parliament is the highest legislative body. Deputies of the People's Republic of the SR are elected through direct elections, which have the character of a secret ballot and are based on the principle of proportional representation. The executive power of the Slovak Republic has a dualistic nature. This means that it consists of two institutes. The first is the president, the second is the government. The Institute of the President of the Slovak Republic is essentially identical to that used in the Czech Republic. The head of state is elected in direct elections organized according to the principle of majority representation. The Government of the Slovak Republic is the highest executive body of the government, consisting of the Chairman, Deputy Chairman and Ministers. In the Slovak Republic, the government is accountable to the National Council of the Slovak Republic.

Key words: political system, Slovak Republic, government, president, National Council.

УДК 323.2(327)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.46>

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «МІЖСЕКТОРАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ» В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОВИХ І ВІТЧИЗНЯНИХ РЕАЛІЙ

Олександр Назарчук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У статті проаналізовано різні підходи до визначення поняття «міжсекторальна взаємодія» та обґрунтовано доцільність застосування цього терміну для опису партнерських відносин інститутів державної влади, бізнесу та громадянського суспільства. Конкретизується сутність цього поняття, складності визначення і сучасні особливості дефініції.

Розглянуто основні наукові дискусії щодо розмежування секторів суспільства, які виникають внаслідок їх тісного взаємозв'язку. Проаналізовано поняття «соціальне партнерство», «міжсекторальна співпраця», що застосовуються як синонімічні, виявлено їхні слабкі сторони.

Вказано на необхідність розглядати міжсекторальну взаємодію в контексті сучасного розуміння поділу влади і розвитку демократичних процесів, що оптимізують соціальне управління та підвищують ефективність системи суспільства. Визначено роль та переваги кожного сектору, а також їх слабкі сторони. Так, державна сфера покликана здійснювати координацію спільних проєктів, комерційна – забезпечувати матеріальні ресурси, громадська – виступати ініціатором та контролером реалізації. При цьому жоден із секторів не може домінувати, оскільки це створює потенціал до зловживань.

Визначено специфіку міжсекторальної взаємодії на пострадянському просторі, зокрема асиметричність, напруженість у відносинах, що дає підстави для обґрунтування необхідності в аналізованому концепті підкреслити ймовірність неконструктивних методів. Крім того, з'ясовано особливості співпраці секторів суспільства в умовах повномасштабного вторгнення, що має неформальний та неінституціоналізований характер.

Сформульовано основні параметри міжсекторальної взаємодії, зокрема збалансованість всіх секторів суспільства, рівноправність, відкрита комунікація, довіра партнерів один до одного, інституціоналізація співпраці, що у підсумку дало змогу сформулювати авторське визначення.

Ключові слова: міжсекторальна взаємодія, громадянське суспільство, неурядовий сектор, громадські організації, соціальне партнерство, поділ влади.

Реалії сучасного суспільства зумовлюють нові підходи до поділу влади. У демократичному суспільстві цей принцип реалізується його різними секторами: державними інститутами, економікою, громадянським суспільством, медіа, органами місцевого самоврядування. Водночас, політична влада як і раніше є моноцентричною. Тому її реалізація залежить від злагоджених дій усіх секторів суспільства.

На попередніх історичних етапах різні суспільні сфери часто були антагоністами. Представники державних інституцій прагнули до монополізації влади, вороже ставились до критики, гальмували зміни, що об'єктивно назріли. Це, як правило, призводило до соціальних конфліктів, дестабілізації політичної системи, від чого, вочевидь, втрати несли і політична, і економічна, і соціальна сфери. Тому відбувалась трансформація уявлень про роль громадських та економічних інститутів в управлінні у напрямку встановлення

балансу інтересів, компромісу між різноманітними потребами задля ефективного функціонування системи загалом.

На жаль, без належної інституціоналізації взаємодії та стійких правил, визнаних всіма членами суспільства, баланс інтересів є доволі нестійким і, стикаючись з новими викликами, рівновага може бути зруйнована. Саме тому проблема звернення до теоретичних засад міжсекторальної взаємодії не втрачає своєї актуальності в сучасному світі в умовах глобальних небезпек, особливо в Україні, де демократична трансформація загалом та формування партнерських відносин по лінії держава-суспільство-бізнес ще не завершилась.

Попри тривалу розробку проблеми міжсекторальної взаємодії у міждисциплінарній площині як класиками [1-2], так і сучасними вітчизняними дослідниками [3-5], які розкривають механізми реалізації у ході співпраці цілей сталого розвитку суспільства, актуальним лишаються наступні питання: специфіка секторів суспільства у сучасному світі і її вплив на визначення поняття їх взаємодії; межі взаємопроникнення та автономії кожного сектора; їх можливості та виклики. Також варто вказати на концентрацію уваги дослідників на конкретних рівнях (міжнародний, місцевий) або певній галузі (соціальна допомога, захист довкілля, охорона здоров'я тощо) на шкоду загальнотеоретичному зрізу проблематики.

Отже *метою* дослідження є концептуалізація поняття «міжсекторальна взаємодія» в контексті сучасних світових тенденцій.

Методологічною базою даного дослідження є аналіз наукових джерел та виокремлення загальних рис й особливостей, притаманних сучасному етапу розвитку суспільства, а також трансформаційним країнам. Для визначення ролі кожного сектору доцільним видається системний підхід у розумінні взаємозалежності підсистем суспільства, тяжіння системи до балансу, а також синергетична спрямованість у розумінні об'єктивної зумовленості та самовідтворення тристоронніх відносин з метою забезпечення демократичних суспільних потреб та подолання криз.

Насамперед, для вирішення поставленої мети, окреслимо, про які сектори йдеться у дослідженні. Поняття «третій сектор» зазвичай застосовується для позначення інститутів громадянського суспільства, які функціонують як автономна сфера від держави та бізнесу.

Проте, є дослідження, які економічні інститути також відносять до громадської сфери. Наприклад, на думку Д. Лейна, громадянське суспільство – це «простір між індивідом і державою, ринкова економіка, набір цінностей та норм», оскільки все перераховане є засадничими передумовами свободи і демократії [2, с. 37].

Однак, вважаємо за необхідне відокремити сферу бізнесу від громадських інститутів з огляду на різні пріоритети в інтересах бізнесу і громадськості. Безумовно, концепція соціально відповідального бізнесу вказує, що не лише прибуток є цінністю економічного сектору, але поняття фінансової доцільності вкрай часто вступає у конфлікт з моральними настановами зеленої економіки, меценатства, соціального забезпечення тощо. Бізнес має змогу підтримати громадські ініціативи лише тоді, коли вони не призведуть до збитковості підприємства або галузі. Тож за критерієм інтересів економічний сектор виокремлюємо в окрему групу.

Також варто деякі зауваження зробити щодо визначення громадянського суспільства як сфери неполітичних відносин. Воно є правомірним лише тоді, коли говорити про те, що громадські інститути прямо не реалізують владу. Водночас, у сучасному суспільстві вони опосередковано, активно впливають на політичні процеси через громадську думку, дорадчу участь у процесах прийняття політичних рішень. Часто неурядові

організації є джерелом альтернативних поглядів на політику, інструментом зовнішнього контролю за діяльністю державних інституцій. Тобто коректніше говорити про такі властивості «третього» сектору як неприбутковість та недержавність, що відрізняє його від «першого» і «другого» секторів [6].

Маємо зазначити, що в документах ООН містяться конкретні критерії «третього» сектору. Це наявність організаційної структури (статут, напрями роботи, цілі тощо), приватний характер (автономність від держави), незалежність і відсутність відповідальності від держави або комерційних структур, неприбутковість, добровільність [7].

Попри умовне розмежування секторів суспільства за інтересами варто наголосити, що вони є частинами єдиної суспільної системи, а тому взаємозалежні й виконують кожна свої функції. Злагоджена і спрямована на спільні цілі діяльність усіх сфер суспільства позитивно впливає на суспільство загалом, що в свою чергу вигідно всім. Завдяки різним особливостям сектори мають і різний потенціал для змін. Так, держава володіє монополією на примус і забезпечує стабільність системи, бізнес має більші можливості для фінансування програм, а громадські організації здатні швидше та гнучкіше реагувати на запити суспільства, ліквідувати прогалини у державному регулюванні.

З огляду на значущість взаємодії секторів суспільства у світовій політичній практиці було напрацьовано низку інституційних механізмів, зокрема створення консультативних комітетів і рад при органах державної влади, участь у громадських слуханнях та робочих групах, громадська експертиза та моніторинг, петиції та інші інформаційні запити до органів державної влади тощо. Вони покликані забезпечити гармонійне поєднання переваг кожного сектору задля загального блага, що ґрунтується на принципах громадської ініціативи, соціальної відповідальності і партнерства, трансцендентності, автономності, запобігання корупції, комплексності. Такий характер взаємодії у науковій літературі визначається як міжсекторальна співпраця або соціальне партнерство.

Так, поширеним є розуміння міжсекторальної співпраці як сукупності формальних і неформальних методів та інструментів конструктивної взаємодії представників трьох сторін – держави, бізнес-структур, громадянського суспільства для вирішення широкого спектра завдань поточного і перспективного періодів [3, с. 62].

На жаль, досягти саме раціональної взаємодії і консенсусу у вирішенні всіх питань не завжди вдається. Не виключені зловживання і маніпулювання з боку громадських та комерційних структур, так само як від державних. За Дж. Кіном у демократичному суспільстві існують різні загрози міжсекторальної взаємодії, зокрема переслідування особистих інтересів, перешкодження процесу ухвалення рішень, відсутність зворотного зв'язку від владних інститутів, заохочення деструктивних дискусій тощо [1, с. 156].

Це особливо характерно для поставторитарних країн, де державний сектор був домінуючим у всьому. Радянська спадщина часто заважає конструктивному діалогу через слабкість громадських і комерційних структур, вороже ставлення до них з боку держави. За відсутності гарантій для конвенційної участі взаємодія може реалізуватись недемократичними методами. Тому пропонуємо уникати позитивної конотації у категоріально-понятійному апараті, застосовуючи більш нейтральний термін «взаємодія», а не «партнерство» або «співпраця».

Науковці дискутують щодо місця кожного сектору у процесі взаємодії. Історично політичні інститути поступово делегували частину своїх функцій внаслідок усвідомлення їх ефективності або ж під тиском громадськості. Відбувалось постійне зближення трьох секторів. Також традиційно держава розумілась як координатор та арбітр у соціальних програмах співробітництва. Натомість, громадянське суспільство часто бачать у ролі

посередника між владою та комерційним сектором, що забезпечує соціальне партнерство у формі благодійництва, соціального маркетингу, соціального спонсорства, соціальних інвестицій, соціальних мереж [8].

На сьогоднішній момент маємо підстави стверджувати, що в Україні партнерські відносини реалізуються за домінування громадського сектору. Завдяки швидкому реагуванню на кризові явища суспільства після початку гібридної війни на Сході України, та особливо з початком повномасштабного вторгнення, волонтерські й благодійні організації мають чи не найвищий рейтинг довіри та підтримки.

За результатами дослідження Центру Разумкова у січні 2024 року рівень довіри до громадських інститутів значно перевищує підтримку державних структур. Так, баланс довіри (різниця між респондентами, що довіряють і не довіряють) до громадських організацій складає 25,9, добровольчих батальйонів – 76,2, волонтерських організацій – 65, тоді як у Президента – 36,1, а в інших вищих органів влади цей показник від'ємний [9].

Суспільство згуртувалось навколо ідеї перемоги України над ворогом. Проте, такий тип взаємодії склався ситуативно і потребує інституціоналізації для збереження соціального капіталу та балансу. Отже, підкреслимо, що міжсекторальна взаємодія має передбачати усталені механізми впливу один на одного, репрезентації інтересів, стримувань та противаг.

Варто звернути увагу на поживлення фандрейзингової діяльності, заснованої на міжсекторальній взаємодії. Держава активно інформує громадський сектор про можливість таких програм. Наприклад, 9% бюджету програми «Креативна Європа» припадає саме на розділ «Міжсекторальна співпраця». В її межах планується проведення аналізу спільних викликів та можливостей для секторів, конкурси для підтримки медіа через популяризацію ідей медіаграмотності, плюралізму та свободи слова. Залучені у ході проведення конкурсу кошти планують спрямовувати на поширення знань про програму та підтримку розповсюдження результатів, інноваційних підходів до створення контенту, якісної журналістики, свободи ЗМІ та плюралізму [10]. Це свідчить про просування ідеї системності та відкритості співпраці секторів суспільства.

Таким чином, узагальнивши всі уточнення, можемо дати визначення міжсекторальної взаємодії як комплексу заходів системного та інституціоналізованого характеру, здійснюваних завдяки спільним зусиллям державного, комерційного та громадського секторів, заснованих на принципах рівноправності, відкритості, прозорості, довіри, з метою забезпечення стабільності системи суспільства та реалізації загальних цілей розвитку людства.

Отже, концепт «міжсекторальна взаємодія» базується на усвідомленні об'єктивної потреби співпраці секторів суспільства для збереження його стабільності. Новітні парадигми західноєвропейських країн заклали основи для розуміння співпраці держави, бізнесу і суспільства як аксіом, яка призводить до ефективнішого досягнення загальних цілей суспільного розвитку. Характер міжсекторальної взаємодії змінювався у ході історичного розвитку, зокрема і внаслідок кризових явищ. Тому переосмислення сутності міжсекторальної співпраці у сучасних умовах актуальне в контексті глобальних безпекових викликів. Адже однакові цінності, злагоджені дії та мобілізація ресурсів усіх секторів сприятиме вирішенню суспільних суперечностей, подоланню наслідків кризи.

Водночас, варто зробити акцент на рівноправному партнерстві секторів суспільства і відсутності домінування одного з них. Саме цей принцип є основою реалізації завдання балансу та децентралізації влади, коли взаємодія може розглядатись крізь призму стримувань і противаг. Без цього партнерство може перерости у конкуренцію та зловживання.

Важливою властивістю співпраці на сучасному етапі є його трансцендентність, що означає прозорість і зрозумілість усіх процесів взаємодії для громадськості. Відсутність прихованої інформації дає стимул для формування соціального капіталу, що забезпечує системний і комплексний характер партнерства.

Особливого значення тристороннє партнерство набуває за наявності його інституціоналізованих механізмів, які визнаються всіма сторонами і соціальними групами. Вони є гарантією того, що співпраця не переросте у неконвенційні конфлікти, не залежатиме від конкретних лідерів та персоналій.

Нарешті, пострадянські держави ще не повною мірою використовують потенціал співробітництва, подекуди зберігаючи авторитарну ворожнечу або реалізуючи формальні (показові) механізми партнерства. Тому у вітчизняних реаліях варто застосовувати поняття «міжсекторальної взаємодії», а не «партнерства», оскільки співпраця не завжди є відкритою та конструктивною.

В Україні, попри ухвалені офіційні та грантові стратегії розвитку міжсекторальної взаємодії, співпраця лише розвивається, не реалізувавши повною мірою окреслені принципи, а отже, і не цілком розкривши можливості партнерства. Воєнна агресія на території нашої держави стала одночасно і викликом, і можливістю для подальшого розвитку міжсекторальної співпраці, оскільки зміцнила довіру до громадянського суспільства та його інститутів, консолідувала більшість елементів суспільства навколо спільних цілей.

Список використаної літератури

1. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення; пер. з англ. О. Гриценко. К.: К.І.С., 2000. 191 с.
2. Лейн Д. Громадянське суспільство у старих і нових державах-членах ЄС. Ідеологія, інституції та просування демократії. Соціологія: теорія, методи, маркетинг: науково-теоретичний часопис. К., 2011. № 2. С. 37-58.
3. Заяць, Т., & Краєвська, Г. Intersectoral Cooperation in the Context of Social Development of Territorial Communities of Ukraine. *Demography and Social Economy*, 2024. 55(1), С. 59–77. <https://doi.org/10.15407/dse2024.01.059>
4. Теперік Д., Покальчук О., Люк К., Загородський А., Вартовник І. Міжсекторальна співпраця: уроки на шляху до стійкого суспільства. Міжнародний центр оборони та безпеки. Таллінн, 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1w2SynsUREgp3VWSuOrOnfRm6YQWS-f_T/view
5. Шинкарьов А. М. Міжсекторальне партнерство органів управління та децентралізація влади в Україні. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2018. №2. С. 94-101. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/2/mizhsektoralne-partnerstvo-organiv-upravlinnya-ta-decentralizaciya-vladi-v-ukraini.pdf>
6. Газуда Л. М., Слюсаренко В. Є. Громадські організації як «третій сектор» економіки. Науковий вісник Ужгородського університету. 2011. Серія Економіка. Випуск 2 (32). 77–84 URL: <http://surl.li/jhslp>
7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16?find=1&ext=%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80#w1_1
8. Котенко Н. В., Карпенко С. Г. Неурядові організації: поняття, види та джерела фінансування в умовах сталого розвитку. Вісник СумДУ. Серія «Економіка», № 3. 2014. С. 71-81.
9. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (січень 2024р.). Разумков центр. 7 лютого 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka>

gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-sichen-2024r

10. Міжсекторальна співпраця. Про програму. Креативна Європа Україна. URL: <https://creativeeurope.in.ua/programs/categories/4>

DEFINING THE CONCEPT OF "INTERSECTORAL INTERACTION" IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY GLOBAL AND DOMESTIC REALITIES

Oleksandr Nazarchuk

*Taras Shevchenko Kyiv National University,
Faculty of Philosophy, Department of Political science
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The article analyzes various approaches to the definition of the concept of "intersectoral interaction" and substantiates the feasibility of using this term to describe partnership relations of institutions of state power, business, and civil society. The essence of this concept, the complexity of the definition and the modern features of the definition are specified.

The main scientific debates regarding the demarcation of sectors of society arising as a result of their close interrelationship are considered. The concepts of "social partnership", "intersectoral cooperation", which are used synonymously, were analyzed, and their weaknesses were identified.

It is pointed out the need to consider intersectoral interaction in the context of the modern understanding of the separation of powers and the development of democratic processes that optimize social management and increase the efficiency of the society's system. The role and advantages of each sector, as well as their weaknesses, are defined. Thus, the state sphere is called upon to coordinate joint projects, the commercial sphere – to provide material resources, the public sphere – to act as an initiator and controller of implementation. At the same time, none of the sectors can dominate, as this creates the potential for abuse.

The specificity of intersectoral interaction in the post-Soviet space is emphasized, in particular, asymmetry, tension in relations, which gives grounds for justifying the need to emphasize the probability of non-constructive methods in the analyzed concept. In addition, the peculiarities of the cooperation of sectors of society in the conditions of a full-scale invasion, which has an informal and non-institutionalized character, are determined.

The main parameters of intersectoral interaction were formulated, in particular, the balance of all sectors of society, equality, open communication, trust of partners in each other, institutionalization of cooperation, which ultimately made it possible to formulate the author's definition.

Key words: intersectoral interaction, civil society, non-governmental sector, public organizations, social partnership, division of power.

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.47>

ІНІЦІАТИВА ТРЬОХ МОРІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Галина Невинна

*Рівненський державний гуманітарний університет,
факультет історії, політології та міжнародних відносин,
кафедра політичних наук
вул. Бандери, 12, 33000, м. Рівне, Україна*

У статті автор досліджує один з аспектів регіональної політики України, а саме співпрацю з Ініціативою трьох морів (3SI, Тримор'я) – міжнародним інфраструктурним альянсом, який включає 13 країн-членів Європейського Союзу та масштабує свою діяльність втілюючи ряд проєктів спільно з Німеччиною, США та країнами, які не є членами ЄС. Україна та Молдова прагнуть до співпраці з Ініціативою трьох морів, оскільки їх території належать до регіону, який розташований між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями. Це території, через які століттями проходили і будуть проходити важливі економічні шляхи.

Для більш ґрунтовного аналізу автор ознайомилась з даними, які оприлюднені на офіційному сайті Ініціативи трьох морів, офіційними документами Міністерства закордонних справ, висновками масштабного дослідження аналітиків Українського центру міжнародної політики “Тримор'я – дорожня карта для України”, Планом дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, науковими працями вітчизняних дослідників, зокрема, статтями П. Журавського-вель-Гравського тощо. На основі отриманої інформації автор узагальнює співпрацю України з 3SI в трьох сферах – транспортно-комунікаційній, енергетичній та цифрових технологій. Зроблено акцент на тих проєктах, до яких була залучена Україна до повномасштабного вторгнення. На основі дослідження Українського інституту міжнародної політики детальніше досліджено проєкти Via Carpatia, Baltic Pipe, Viking Train, Central European Drone Demonstrator тощо.

Досліджено еволюцію відносин України з Ініціативою трьох морів з 2016 року від практично повного ігнорування до статусу України як країни-партнера в 2022 та асоційованого члена в 2023 роках. Проаналізовано основні робочі майданчики альянсу: щорічні саміти, бізнес-форуми, конгреси самоврядування тощо.

Окреслено основні виклики, які стоять перед Україною щодо повноправного членства в альянсі. Основною перешкодою є російсько-українська війна, яка значно послаблює економічні, інфраструктурні, логістичні та інвестиційні можливості нашої держави. Також зазначено, що незважаючи на серйозні виклики, Україна є перспективним партнером для Тримор'я, оскільки володіє потужною газотранспортною системою, розгалуженою мережею залізниць тощо. Україна володіє енергетичними потужностями, які можуть допомогти країнам Тримор'я стати незалежними від російської енергетики.

Ключові слова: Ініціатива трьох морів, Тримор'я, малі альянси, стратегія зовнішньої політики, регіональна політика.

Балто-Чорноморський регіон – це той самий шлях “із варяг у греки”, який охоплює Центральну та Східну Європу. Ця територія завжди відрізнялася динамікою і бурхливим розвитком, особливо у період становлення сучасної Європи. Окрім того це регіон, який має значні можливості, які варто масштабувати і використовувати задля розвитку держав і народів, які в ньому проживають. Тому регіональна політика на території, яка простяглася між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями була і є динамічною і відрізняється

створенням різних міждержавних утворень – малих альянсів, союзів, форумів тощо – метою яких є співпраця у різних сферах, але які тісно переплітаються між собою.

Свого часу тут були утворені такі альянси як Балтійська взаємодія, Нордично-Балтійська вісімка, Центрально-європейська ініціатива. Також на цій території були створені великі субрегіональні організації – Рада держав Балтійського моря на півночі та Організація чорноморського економічного співробітництва на півдні. Також в центральній частині регіону діють Вишеградська четвірка, Бухарестська девятка, Люблінський трикутник, альянс Україна-Румунія-Молдова. Тобто країни окресленого регіону активно прагнуть до більш тісного співробітництва і створення Ініціативи трьох морів в 2016 році є продовженням динамічної політики регіону. Також абсолютно логічним є прагнення України бути повноправним членом регіональних утворень різних форматів. Тому дослідження Ініціативи Тримор'я, а загалом і того що відбувається в цьому регіоні, до якого причетна і Україна є цікавим і актуальним.

Спроби України організувати різні конфігурації безпеки та співпраці в досліджуваному регіоні були здійснені після Першої світової війни за часів Української Народної Республіки. Але через дуже швидкі геополітичні зміни результату не було досягнуто. Після Другої Світової війни через поділ світу на західний та соціалістичний табори та початок холодної війни про розвиток окремих регіональних проєктів не йшлося загалом. Лише після розпаду СРСР незалежні держави на даному просторі знову повернулися до питань взаємодії та співпраці [1].

Ініціатива трьох морів, також відома як Ініціатива Балтійського, Адріатичного, Чорного морів або ж Тримор'я – міжнародна економічна та інфраструктурна ініціатива, що об'єднує 13 країн Європейського Союзу. До неї входять держави центральної та східної Європи: Австрія, Болгарія, Греція, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія та Чехія. Це 13 країн, територія яких сумарно складає приблизно 30% території ЄС, охоплює більш як 100 млн мешканців, або майже 30% громадян ЄС [2].

Основними робочими майданчиками ІТМ є щорічні саміти на рівні глав держав та урядів. Приймаючою стороною кожного року є інша країна. Перший саміт відбувся 2016 року у Дубровнику (Хорватія), а останній у 2024 році у Вільнюсі (Литва).

Також відбуваються щорічні бізнес-форуми в рамках самітів, які є платформами для зустрічей представників бізнесу держав учасниць ІТМ, а також представників із США, держав ЄС, Західних Балкан, Республіки Молдова, України, Грузії та Туреччини.

Проєкти 3SI фінансуються з інвестиційного фонду. Фонд 3SI формується за рахунок зовнішніх інвестицій, приватного сектору. Основними інвесторами визначені Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK, Польща), EximBank (Румунія), Державна девелоперська фінансова інституція Altum (Латвія), Міністерство фінансів Естонії, Словенський банк експорту та розвитку (Slovenska izvozna in razvojna banka), офіційне агентство експортних кредитів EXIM (Угорщина), Болгарський банк розвитку (Българска банка за развитие), Хорватський банк реконструкції та розвитку (Hrvatska banka za obnovu i razvitak), Агентство розвитку державних інвестицій (Viešųjų investicijų plėtros agentūra, Литва) [3].

Промоутером Ініціативи є також США, Німеччина залишається спостерігачем, Японія є стратегічним партнером, Україна, Грузія та Молдова, залишаючись поза ЄС, прагнуть до співпраці з 3SI.

ІТМ розвиває співпрацю в трьох інфраструктурних вимірах: транспортно-комунікаційному (автомагістралі, залізниці, водні шляхи, повітряний зв'язок), енергетичному (інфраструктура передачі енергоресурсів – газопроводи, термінали СПГ, інтерконектори,

лінії електропередач тощо) і цифрових технологій (забезпечення економічної співпраці IT-системами, безпечний потік інформації та даних у режимі реального часу й утримання кваліфікованих IT-спеціалістів у країні шляхом створення робочих місць [4].

Отже, основна мета Ініціативи – масштабні інфраструктурні та логістичні проекти. Наразі країни-учасниці мають понад 100 проектів, які пов'язані з іншими секторами економіки, наприклад з кібербезпекою [5].

Серед великих інфраструктурних проектів на території країн Тримор'я: шосе "Via Carpathia", що з'єднує Клайпеду в Литві і Салоніки в Греції; сполучення трубопроводу для скрапленого природного газу, з морськими терміналами Польщі й Хорватії; Балтико-адриатичний залізничний коридор; автомагістраль Via Baltica із Праги (Чехія) в Гельсінкі (Фінляндія) через Польщу, Литву, Латвію та Естонію; проект залізничного коридору Rail Baltica; вантажний коридор Amber Rail [6].

Перший саміт Ініціативи відбувся в Дубровнику (Хорватія) у 2016 році. На саміт була запрошена Україна, але не відповіла на запит, тому не стала однією з країн-засновниць альянсу. На той час Тримор'є було польсько-хорватською ініціативою, а дипломатичний корпус України був орієнтований на Німеччину, яка не бажала приєднатися до нового альянсу. На думку Німеччини, Тримор'я порушувало формат регіональних проектів ЄС у Центральній Європі [7, с. 56]. Україна також втратила можливість приєднатись пізніше, оскільки держави-учасниці першого саміту вирішили, що учасниками можуть стати лише члени Європейського Союзу [8]. Такі втрачені можливості Україна намагається надолужити зараз в рамках Стратегії зовнішньої політики та Плану дій щодо реалізації даної стратегії.

До 2019 року поведінка України щодо 3SI була досить дивною і непослідовною. На другий саміт у Варшаві Україна не була запрошена. Впродовж 2018 року тривав діалог щодо можливого формату участі української делегації у наступному саміті, який мав відбутися у Бухаресті. Україна намагалася отримати статус країни-спостерігача, але їй було відмовлено. Натомість Київ отримав запрошення на участь у Бізнес-форумі Ініціативи Тримор'я. Але несподівано з Києва ніхто не приїхав. Такий крок був некоректним стосовно тих, хто всіяко лобював участь України у Ініціативі, зокрема Польщі, та стосовно приймаючої сторони – Румунії [9].

Коли, здавалося, вікно можливостей для Києва в Ініціативі трьох морів закривається, український дипломатичний корпус активізувався. У 2019 році президент України В. Зеленський, перебуваючи з візитом у Польщі з нагоди відзначення 80-ї річниці Другої світової війни, заявив, що Україна зацікавлена стати учасником регіональних проектів та ініціатив, до яких включена і Польща, зокрема, Тримор'я. Того ж дня було задекларовано польсько-українсько-американську співпрацю в галузі транзиту газу США зі Свіноуйсьце через Польщу в Україну. Це означало включення України, попри відсутність офіційного членства в ІТМ, до інфраструктури та морської мережі транзиту газу. На той час наша держава вже була партнером у рамках будівництва трансєвропейської магістралі Via Carpathia та мала амбіції щодо проекту водного шляху E-40. Меморандум про наміри щодо реалізації даного проекту був підписаний представниками державного підприємства "Адміністрація морських портів України" та порту Морський SA "Гданськ" 13 жовтня 2020 року в Одесі президентами Польщі та України [10, с. 58].

Окрім цих двох потужних проектів Україна була включена до румунських проектів транспортної біржі та цифрової платформи для моніторингу гідрографічної бази в регіоні трьох морів, проекту залізничного сполучення Viking Train, польського проекту з управління безпілотниками (Central European Drone Demonstrator, CEDD) тощо [11].

Аналітики Українського інституту міжнародної політики провели ґрунтовне дослідження та розробили Дорожню карту для України на шляху до вступу до 3SI [12]. Метою даного проєкту було обґрунтування ролі України в Ініціативі Тримор'я задля сприяння виробленню Кабінетом Міністрів та іншими українськими стейкхолдерами державної позиції стосовно членства України в Тримор'ї. Протягом дослідження експерти з енергетики, інфраструктури та цифровізації дослідили питання участі нашої держави в Ініціативі, проаналізували проєкти, які наша держава може запропонувати, та до яких може потенційно долучитись.

Варто детальніше зупинитись на тих проєктах, до яких долучена Україна як потенційний член ІТМ.

Одним з наймасштабніших проєктів є Baltic Pipe, який передбачає диверсифікацію джерел постачання газу та інтеграцію газової інфраструктури в регіоні трьох морів. Проєкт керується польським оператором Gaz System [13, с. 58]. До проєкту окрім держав-членів долучені Україна, Данія і Норвегія. Метою проєкту є створення інфраструктури, що з'єднує Польщу з Норвезьким континентальним шельфом через Данію. Даний проєкт надає доступ України до ринку СПГ та газу в Норвегії, посиленню енергетичної солідарності між країнами ЄС та Енергетичним співтовариством, де Україна є членом, покращенню конкуренції та підвищенню привабливості регіону для учасників ринку [14].

Розширення газової інфраструктури на території Польщі сприятиме можливості України отримувати газ з нових джерел (регазифікований СПГ та норвезький газ), а Польщі дозволить ширше використовувати підземні сховища природного газу (ПСГ) України. Таким чином посилюється безпека поставок і України і Польщі. Будівництво Балтійської труби завершилось та введення в експлуатацію восени 2022 року. Проєкт розширення інтерконектора Польща-Україна все ще розглядається.

Також Україна стала учасницею розширення газового коридору Північ-Південь між Угорщиною та Словаччиною, будівництва інтерконектору "Румунія-Угорщина". Метою цих проєктів є зменшення залежності країн-членів Тримор'я від російського газу та домінуючого постачальника – Газпрому та посилення енергетичної безпеки учасників 3SI та України і ЄС в цілому. В лютому 2022 року необхідність таких спільних ініціатив стала очевидною.

Карпатський шлях – Via Carpatia – проєкт, метою якого є створення транспортного коридору від північної частини Європи на південь через Литву, Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію та Грецію. Україна залучена до даного транспортного коридору, оскільки це сприятиме глибокій інтеграції України в транспортну систему ЄС, полегшить процес перетину кордону між Україною та ЄС, сприятиме розвитку прикордонної інфраструктури, забезпечить швидкісне з'єднання між портами Клайпеда – Гданськ – Одеса. Порт в Одесі зможе логістично конкурувати з румунським портом в Констанці, що також бути залучений до проєкту. Також передбачено створення логістичного зв'язку обласних центрів (Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Чернівці, Вінниця, Одеса) з державами ЄС. Очікується відкриття дороги в 2025 році. Очевидно, що будівництво відгалуження автомагістралі до України наразі призупинене.

Проєкт 3SI Viking Train – спільний проєкт литовської, української та білоруської залізниць, портових операторів та портів Клайпеди, Чорноморська та Одеси. Маршрут пов'язує мережу морських ліній Балтійського, Чорного, Середземного та Каспійського морів. Регулярні перевезення були початі з 2003 року і до нього поступово долучаються країни, які зацікавлені в перевезенні вантажів залізницею і розташовані та шляху цього залізничного коридору. Метою проєкту є перевезення вантажів залізничним транспортом

у напрямках Європа – Кавказ – Азія та вантажні перевезення з Туреччини й Близького Сходу до Північної Європи і навпаки [15]. Проект є успішним і масштабується.

В цифровізації, яка є одним з трьох напрямків співпраці країн 3SI Україна з 2018 року є учасником проекту CEDD (Central European Drone Demonstrator (U-space, low altitude space as a new field of economy) – Демонстратор безпілотників у Центральній Європі (U-космос, малий висотний простір як нове поле економіки). Метою даного проекту є створення середовища, що гарантує безпечну інтеграцію безпілотників (БПЛА) у повітряний простір та в економіку; створення правил функціонування ринку безпілотників та впровадження авіаційної та IT/Telco-інфраструктури, що дозволить безпечно та ефективно використовувати маловисотний простір (U-space).

Також Україна, як країна Дунайського регіону, є невід'ємною частиною цифрової платформи моніторингу гідрографічних баз в регіоні Ініціативи трьох морів. Цифрова платформа має на меті моделювання джерел забруднення води, аналіз ризиків, розрахунків та моніторинг водних течій, параметрів якості води.

Оскільки регіон 3SI є транзитною зоною для перевезення товарів, створення інтелектуальної цифрової платформи для транзакцій транспортних та логістичних послуг є актуальним і для України, яка залучена до Транспортної фондової біржі в регіоні ITM.

Усі ці проекти, а також ті, які впроваджуються лише для країн-учасниць Ініціативи трьох морів були дещо відкоректовані після 2022 року.

Повномасштабне вторгнення росії у Україну внесло значні корективи в зовнішню політику нашої держави загалом та вплинуло на регіональну політику зокрема. Особливої актуальності набула тема участі України в 3SI. Причиною цього є те, що в центрі заснування і уваги Ініціативи трьох морів є три головних напрями співпраці – транспорт, енергетика та цифровізація. Ці напрями формують основу розвитку не тільки кожної окремої країни, а й регіону цілому. Як наголошує у своїй статті український дипломат Ігор Долгов, “Транспортні коридори – це давно відомі проекти, вони є, але їх треба розвивати. Україна зацікавлена, оскільки має великий транзитний потенціал, який використовується частково, а з початком великої війни ми змушені були повністю переглянути структуру логістики і приходити до тих рішень, які допомагають нам витримувати натиск ворога... Енергетична стійкість та стабільність енергозабезпечення України є також для нас сьогодні одним з найбільш актуальних завдань. Цифрові технології – третій напрям 3SI – є для нас надважливим, оскільки кібербезпека, засоби радіоелектронної боротьби є новими та дуже важливими складниками сучасної війни” [16].

В стані повномасштабної війни Тримор'я стало зв'язком України з вільним світом. Адже ще більш важливим стало постачання військової техніки в Україну для боротьби проти російської збройної агресії, постачання палива, збереження життєво важливих транспортних потоків, зелені коридори для експорту українського продовольства, міграція людей – все це працює через територію держав-учасниць 3SI [17].

22 травня 2022 року Анджей Дуда у своєму зверненні до Верховної Ради заявив, що Україна повинна приєднатися до Ініціативи трьох морів. Пізніше 7 червня прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький під час відкриття у Любліні конгресу місцевого самоврядування країн Тримор'я наголосив, що Ініціатива трьох морів неможлива без залучення до неї вільної і незалежної України [18]. Президент Зеленський виступив на саміті Ініціативи трьох морів 20 червня 2022 року з заявою, що Україна повинна співпрацювати в межах Тримор'я, оскільки може допомогти країнам-учасницям в енергетичній та логістичній сферах. “Україна має бути учасницею Ініціативи трьох морів. Це неправильно, що наша держава залишилася за межами Ініціативи. Ми маємо знайти формат, у якому змогли б

реалізувати приєднання. Достатньо лише одного погляду на географічну мапу нашого регіону, щоб зрозуміти, що тільки з Україною всі наші країни можуть реалізувати увесь свій потенціал”, – наголосив Президент [19]. Також Президент зауважив, що Україна має найбільші газові сховища в регіоні та розгалужену систему газопостачання. Для задоволення потреб країн Тримор'я в межах співпраці можуть бути використані потужності інтерконекторів Польща-Словаччина, Польща-Україна, а також регіональні СПГ-термінали. Також В. Зеленський акцентував увагу на важливості роботи трансєвропейського коридору *Via Carpatia* та готовності України приєднатися до європейської залізничної мережі.

Президент Зеленський, звертаючись до саміту, закликав учасників ініціативи готуватись і брати участь у проєктах відновлення України, які є особливо важливими на фоні постійних атак проти об'єктів енергетичної інфраструктури, які треба оперативно відновлювати, які потребують ремонту, нових підходів для того, щоб за літній період забезпечити стійкість енергосистеми та енергозабезпечення [20].

На цьому саміті Україна отримала статус партнера-учасника Ініціативи, а у спільній декларації 7-го саміту було зафіксовано подальшу співпрацю України та 3SI: “Ми висловлюємо глибоку повагу до стійкості та хоробрості України, її армії та народу під час триваючої нищівної та несправедливої війни, розпочатої росією. Ми вітаємо Україну як спеціального гостя щорічного саміту 3SI та як партнера 3SI, який відсьогодні починає процес участі в 3SI. Ми віримо, що 3SI може стати платформою для підтримки відновлення України. Ми підтримуємо нашу готовність залучати Україну до реалізації регіональних інфраструктурних проєктів 3SI. Ми підтримуємо прагнення України до вступу в ЄС” [21].

Важливе значення в інтеграції України до 3SI мав III Конгрес самоврядування Ініціативи трьох морів, який відбувся 16-17 травня 2023 року в польському Любліні. Україну тоді представляли делегації від Закарпатської, Хмельницької, Волинської, Рівненської та Львівської областей, представники закладів вищої освіти та молодіжних організацій Волині та Прикарпаття. Локомотивом Конгресу був польський президент Анджей Дуда, який наголошував на тому, що Ініціатива вже виходить за межі Європейського Союзу. Одноставність польських урядовців щодо підтримки України та її подальшого повного приєднання ініціативи була очевидною в промовах віце-прем'єр-міністра, міністра оборони Республіки Польща Маріуша Блашак, президента партії “Право та справедливість” Ярослава Качинського, спікерки Сейму Ельжбети Вітек [22]. Бригадний генерал Даріуш Мендрала особливо наголосив на розвитку військової логістики, було обговорено розвиток і модернізація збройних сил НАТО та необхідність збільшення постійної присутності військових НАТО на Східному фланзі.

Також на Конгресі було відкрито Мережу університетів Тримор'я, метою якої є зміцнення міжнародної міжуніверситетської співпраці, інтенсифікація обмінів та розширення досліджень.

Під час восьмого саміту Ініціативи трьох морів, який відбувся 6 вересня 2023 року у столиці Румунії Бухаресті, Україна стала асоційованим членом союзу. Разом з нашою державою такий же статус отримала і Молдова. Головним лобістом інтересів України на саміті виступав, знову ж таки, Анджей Дуда, який підкреслив важливість нормального функціонування вільного обігу товарів в регіоні за умов війни та важливість інфраструктурних зв'язків у Центральній Європі та співпраці між країнами Тримор'я [23].

Перед відкриттям дев'ятого саміту 3SI на сайті Європейського Союзу було розміщене звернення президента Литви Гітанаса Науседи – господаря саміту – в якому зазначено “Після того, як Росія розпочала неспровоковану та незаконну війну проти України, геополітичне значення поглибленої співпраці та кращого зв'язку в коридорі північ-південь різко

зросло. Ініціатива трьох морів (3SI) служить політичною платформою для сприяння цьому співробітництву для побудови міцніших зв'язків у сферах транспорту, енергетики, військової мобільності та цифровізації в регіоні трьох морів і за його межами – з нашими регіональними та трансатлантичними партнерами. Я з нетерпінням чекаю можливості вітати всіх партнерів у Литві на 9-му саміті та бізнес-форумі 3SI у квітні цього року. Ініціатива трьох морів – для кращого зв'язку, сильнішої Європи та більш тісного трансатлантичного партнерства!” [24].

Тим самим президент чітко пов'язав Ініціативу трьох морів, трансатлантичне партнерство, європейську інтеграцію та Європейський Союз.

У дев'ятому саміті приймали участь делегації з 25 країн, Японія приєдналась до форуму співпраці рамках ініціативи в якості стратегічного партнера, а Чорногорія висловила бажання стати членом. Така кількість делегацій свідчить про зростання зацікавленості до ІТМ.

Останній саміт для України був черговим майданчиком для заклику допомагати Україні. Президент України підписав угоду з Латвією про фінансову допомогу, яка буде використана на кібербезпеку, розмінування, технології, пов'язані з дронами, і проекти, спрямовані на інтеграцію України до НАТО та ЄС. Також В. Зеленський мав зустріч з новим президентом Угорщини Тамашем Шуйоком, що було спробою налагодити діалог з державою-членом НАТО та ЄС, яка має антиукраїнські позиції. Приєднання Японії до ініціативи є також вигідним Києву, оскільки у Токіо після лютого 2022 року відбулось переосмислення відносин з Україною [25].

Ініціатива трьох морів наразі має свої сильні і слабкі сторони Незважаючи на масштабування ініціативи існують протиріччя всередині неї, які і досі не подолані. Учасники ініціативи є надто різномірними з власними, почасти протилежними інтересами. Австрія дотримується нейтралітету щодо війни України з росією, Угорщина проводить протилежну ЄС політику в сфері енергетики та має інколи відверто проросійську політику. Тому складається враження, що Тримор'я стоїть на роздоріжжі пошуку власного сенсу. Можливо таким сенсом стане участь у відбудові України [26]. Проте варто зазначити, що Тримор'я з моменту створення поступово еволюціонувало з об'єднання, яке займається транспортним, енергетичним та інфраструктурним розвитком країн-учасниць до економічного майданчика східного флангу НАТО. Більшість проектів ІТМ передбачають максимальне дистанціювання від РФ, а після повномасштабного вторгнення багато з них набули і військового значення. Європа, перебудовуючи свою систему оборони, терміново потребує кращої інфраструктури, витривалості та військової мобільності в регіоні ІТМ і залученість України і допомога їй зараз та у повоєнній відбудові відкриває великі можливості.

Список використаної літератури

1. Долгов І. Балто-Чорноморський регіон: співробітництво, формати, проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3851655-baltocornomorskij-region-bezpeka-sprivrobotnictvo-formati-proekti.html> (дата звернення 11.08.2024)
2. Курносів А. Війна в Європі і майбутнє Тримор'я. Геополітичний суб'єкт чи дискусійний клуб URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/trymorya-samit-viyna-bezpeka/32419484.html> (дата звернення 02.08.2024)
3. Тримор'я – дорожня карта для України. 2021. URL: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/trymoria/doslidzhennia> (дата звернення 13.08.2024)
4. Журавський-вель-Граєвський П. Грузія та Україна в Чорноморському партнерстві Тримор'я. *Чорноморська безпека. Аналітичний часопис №1 (39) 2021*. С. 50-60. URL:

- zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021 (geostrategy.org.ua) (дата звернення 13.08.2024).
5. Чим ініціатива Тримор'я вигідна для України — думка експертів. URL: <https://suspilne.media/252523-cim-iniciativa-trimora-vigidna-dla-ukraini-dumka-ekspertiv/> (дата звернення 02.08.2024)
 6. Український інститут міжнародної політики. URL: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/trumoria/pro-s3-initiative> (дата звернення 11.08.2024)
 7. Журавський-вель-Граєвський П. Грузія та Україна в Чорноморському партнерстві Тримор'я. *Чорноморська безпека. Аналітичний часопис №1 (39) 2021*. С. 50-60. URL: [zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021](https://geostrategy.org.ua/zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021) (geostrategy.org.ua) (дата звернення 13.08.2024).
 8. Войтюк Т. Україна може допомогти країнам Тримор'я стати незалежними від російської енергетики – Зеленський. URL: <https://suspilne.media/252119-ukraina-moze-dopomogti-krainam-trimora-stati-nezaleznyimi-vid-rosijskoi-energetiki-zelenskij/> (дата звернення 02.08.2024)
 9. Герасимчук С. Саміт Тримор'я у Бухаресті: союзоднумців чи блеф? URL: <https://prismua.org/%D1%81%D0%B0%BC%D1%96%D1%82-%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%8F-%D1%83-%D0%B1%D1%83%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7-%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE/> (дата звернення 10.08.2024)
 10. Журавський-вель-Граєвський П. Грузія та Україна в Чорноморському партнерстві Тримор'я. *Чорноморська безпека. Аналітичний часопис №1 (39) 2021*. С. 50-60. URL: [zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021](https://geostrategy.org.ua/zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021) (geostrategy.org.ua) (дата звернення 13.08.2024).
 11. Журавський-вель-Граєвський П. Грузія та Україна в Чорноморському партнерстві Тримор'я. *Чорноморська безпека. Аналітичний часопис №1 (39) 2021*. С. 50-60. URL: [zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021](https://geostrategy.org.ua/zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021) (geostrategy.org.ua) (дата звернення 13.08.2024).
 12. Тримор'я – дорожня карта для України. 2021. URL: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/trumoria/doslidzhennia> (дата звернення 13.08.2024)
 13. Журавський-вель-Граєвський П. Грузія та Україна в Чорноморському партнерстві Тримор'я. *Чорноморська безпека. Аналітичний часопис №1 (39) 2021*. С. 50-60. URL: [zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021](https://geostrategy.org.ua/zavantazhyty-zhurnal-chornomorska-bezpeka-1-39-2021) (geostrategy.org.ua) (дата звернення 13.08.2024).
 14. Тримор'я – дорожня карта для України. 2021. URL: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/trumoria/doslidzhennia> (дата звернення 13.08.2024)
 15. Тримор'я – дорожня карта для України. 2021. URL: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/trumoria/doslidzhennia> (дата звернення 13.08.2024)
 16. Долгов І. Балто-Чорноморський регіон: співробітництво, формати, проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3851655-baltocornomorskij-region-bezpeka-spivrobitnictvo-formati-proekti.html> (дата звернення 11.08.2024)
 17. Качка Т. Ініціатива Тримор'я могла б стати майданчиком для втілення проектів з відновлення України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/initsiatyva-trumoria-mohla-b-staty-maidanchykom-dlia-vtilennia-proektiv-z-vidnovlennia-ukrainy-taras-kachka> (дата звернення 02.08.2024)
 18. Як розвивалися відносини України з Ініціативою Тримор'я. URL: <https://uiip.org.ua/uk/napriamy/trumoria/proektu-v-iaukyh-bere-uchast-ukraina> (дата звернення 02.08.2024)
 19. Войтюк Т. Україна може допомогти країнам Тримор'я стати незалежними від російської енергетики – Зеленський. URL: <https://suspilne.media/252119-ukraina-moze-dopomogti-krainam-trimora-stati-nezaleznyimi-vid-rosijskoi-energetiki-zelenskij/>

- dopomogti-krainam-trimora-stati-nezalezniimi-vid-rosijskoi-energetiki-zelenskij/ (дата звернення 02.08.2024)
20. Долгов І. Балто-Чорноморський регіон: співробітництво, формати, проєкти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3851655-baltocornomorskij-region-bezpeka-spirvobitnictvo-formati-proekti.html> (дата звернення 11.08.2024)
 21. Joint declaration of the Seventh Three seas initiative summit/ URL: <https://www.president.lv/lv/media/92936/download?attachment> (дата звернення 02.08.2024)
 22. Курносів А. Війна в Європі і майбутнє Тримор'я. Геополітичний суб'єкт чи дискусійний клуб URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/trymorya-samit-viyna-bezpeka/32419484.html> (дата звернення 02.08.2024)
 23. Литвин В. «Ініціатива трьох морів»: Україна стала асоційованим членом альянсу Тримор'я URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/07/inicziatyva-troh-moriv-ukrayina-stala-asocziyovanum-chlenom-alyansu-trymorya/> (дата звернення 02.08.2024)
 24. Офіційний сайт Ініціативи Трьох морів. URL: <https://3seas.eu/> (дата звернення 11.08.2024)
 25. Егерт К. Саміт "Тримор'я" – клуб підтримки східного флангу НАТО. URL: <https://www.dw.com/uk/komentar-samit-trimora-klub-pidtrimki-shidnogo-flangu-nato/a-68806035> (дата звернення 25.08.2024)
 26. Курносів А. Війна в Європі і майбутнє Тримор'я. Геополітичний суб'єкт чи дискусійний клуб URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/trymorya-samit-viyna-bezpeka/32419484.html> (дата звернення 02.08.2024)

THREE SEAS INITIATIVE: PROSPECTS AND CHALLENGES FOR UKRAINE

Halyna Nevyinna

*Rivne State Humanities University, Faculty of History, Political and International relations,
Department of Political Sciences
Bandery St., 12, 33000, Rivne, Ukraine*

In the article, the author examines one of the aspects of Ukraine's region policy, as well as cooperation with The Three Seas Initiative (3SI) – an international infrastructure alliance that includes 13 members states of the European Union and is scaling up its activities using a number of community projects with Germany, USA and non-EU countries. Ukraine and Moldova are eager to cooperate with The Three Seas Initiative, as their territories belong to the region that is located between the Baltic, Black and Adriatic seas. These are territories through which important economic routes have passed and passed and will continue to pass for centuries.

For a more thorough analysis, the author familiarized with the data published on the official website of The Three Seas Initiative, official documents of the Ministry of Foreign Affairs, the conclusions of a large-scale study by analysts of the Ukrainian Center for International Policy "Three Seas – a Road Map for Ukraine", the Action Plan for the Implementation of the Strategy of Foreign Policy of Ukraine, scientific works of domestic researchers, in particular, articles by P. Zhuravskiyi-vel-Grayevskiyi, etc. Based on the information received, the author summarizes Ukraine's cooperation with 3SI in three areas – transport and communication, energy and digital technologies. Emphasis is placed on those projects in which Ukraine was involved before a full-scale invasion. Via Carpatia, Baltic Pipe, Viking Train, Central European Drone Demonstrator, etc. projects were studied in more detail on the basis of research by the Ukrainian Institute of International Policy.

The evolution of Ukraine's relations with The Three Seas Initiative since 2016, from almost complete disregard to Ukraine's status as a partner country in 2022 and an associate member in 2023, has been studied. The main workplaces of the alliance were analyzed annual summits, business forums, self-government congresses, etc.

The main challenges facing Ukraine regarding full membership in the alliance are outlined. The main obstacle is the Russian-Ukrainian war, which significantly weakens the economic, infrastructural, logistical and investment capabilities of our state.

It is also noted that despite serious challenges, Ukraine is a promising partner for “The Trimore”, as it has a powerful gas transportation system, an extensive network of railways, etc. Ukraine has energy capacities that can help “The Trimore” countries become independent from Russian energy.

Key words: The Three Seas Initiative, The Three Seas, small alliance, foreign policy strategy, regional policy.

UDC 327.3+061.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.48>

OLYMPIC GAMES AS A TOOL OF UKRAINIAN DIPLOMACY DURING WARTIME

Viktoriia Olishevska, Kostyantyn Polishchuk

Ivan Franko National University of Lviv,

Department of International Relations and Diplomatic Service

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

Sports sphere and the Olympics in particular are turning into an effective tool in the hands of political actors. Sports diplomacy, therefore, emerges as a subtle yet potent means of advancing national interests on the global stage, influencing both public perception and policy decisions. By leveraging the universal appeal of sports, countries can foster dialogue, bridge divides, and enhance their soft power in ways that traditional diplomacy often cannot. This means that the modern actors of international relations, whose number and range of functions and influence is only growing, can freely and effectively use different formats, different budgets and different scales of sport tools, which can lead not only to the strengthening of these actors, but also to a change in the balance of power, to push to peace negotiations or, on the contrary, to rally allies in a face of a conflict situation. At the same time, it is worth clearly evaluating such methods, which in the hands of subjects of international relations are weakly capable of critically reversing the course of the situation or bringing multimillion-dollar profits and stable flows of foreign tourists and investments. However, the Olympics can definitely play the role of a catalyst or attract mediator, which, thanks to its comprehensibility and accessibility to a wide and completely different audience, really leads, albeit not directly, to transformations in the political and social life of current states and other actors of international relations. It turns out that the Olympics is an effective and "painless" method of solving problematic issues and promoting desired interests in general, as we can see from Ukraine's practice of such methods during the 2024 Olympics – from the protocol of behavior of Ukrainian athletes towards Russians and Belarusians at competitions, communication recommendations in general, as well as the formation of images and symbols for the Olympics, which became a tool in media-based international politics. And the mentioned actions were pretty successful for the Ukrainian side as one of the most important factors of the aggressors' oppression was formed – their isolation from the rest of the world as well as demolishing of their athletes' sense of the statehood. The paper looks deeply into the last Summer Olympic Games in Paris as it turned out to be the focal point in the Ukrainian sports diplomacy.

Key words: sports diplomacy, public diplomacy, soft power, Olympic Games, politicization of sports.

I don't respect you. I have an obsession with power.

I want to take what's yours and never give it back.

What's mine is mine and what's yours is mine.

Nike ad campaign "Winning isn't for everyone"
for the Summer Olympics in Paris 2024

Introduction. First of all, we should understand the basis of the connection between politics and sports and why sports is the perfect ground for the political activities. The authors perceive the political sphere as a battleground of interests and constant power struggles, where cooperation is merely a tactical approach to achieving a political actor's selfish goals whereas military

affairs and sports also fall within this realm, which is why these phenomena are viewed through a common lens – the concept of agon. Agon, being rooted in ancient Greek culture, represents the pursuit of conflict, competition, and confrontation, embodying the quest for superiority and the struggle for glory in competitive scenarios [1, p. 31]. This spirit of agon is marked by intense competition, individualism, and the drive for victory, evident in activities like sports contests, hunting, duelling, and warfare [1, p. 31]. In sports, the presence of an opponent is essential, making the outcome clear-cut for both sides – either victory or defeat. Thus, it aligns with the notion of agon as an aspect of human nature, simultaneously tempering or fulfilling the innate human craving for power.

However, despite the clear trait of the sports to maintain the war-like spirit and behaviour, the associative function of it and Olympics in particular can be aimed at creation and cooperation as well. Sport here even approaches the art sphere with its strong aesthetics of the human body and its power, as well as a certain social glue that unites cultures, urban spaces and sometimes even overcomes stereotypes and history. Everyone likes to be associated with winners, everyone wants to show their character through the power of an athlete, and for the state as a unit, which presents itself as a "living" being – this is very beneficial due to the ease of involvement of the sports ecosystem and athletes in particular. The latter is explained by the fact that the same influence through mass culture would be perceived as propaganda, when sports are easier to conquer, even without excessive social condemnation, because the athlete serves for the benefit of the people and the state, while having to represent the anthem, flag and national colors with dignity.

Sports as a tool in current international politics

It's the accessible and open features of the modern politics that bring sports into the effective set of tools of actors' impact. The authors consider such politics to be the media-based international one – it is such a state of modern inter-actor political relations, which is based on the large-scale and regular symbols' and narratives' creation by subjects and their sharing by objects in social networks and online media. In the 1960s the opinion that "we live in a world of signs and symbols every day" was already established [2, p. 198], however, this situation has become the norm for the development of international relations only during the last decades, which forces us to pay great attention to the mentioned type of political interactions in general. It was in the first decades of the 21st century that the sphere of information began to spread around all areas of activities of both an individual and the state, which is why today knowledge is becoming a power on a global scale, and more and more people have access to information than ever before in history [3, p. 10]. Here are the following focal points of such international politics that allow sports being effectively used through it:

1. An extremely wide circle of actors – it is not only about the state and other governmental representations of the country, but also about grassroots initiatives (public organizations, local communities, social movements, etc.) and individual even non-political personalities who easily represent international interests and gain the soft power to one's own people / country / social circle. This fact allows sports ecosystem's actors (athletes, teams, sports establishment and others) easily get involved in real actions on a world stage;

2. Although we are discussing the political nature of these interactions, such vested motives are not always directly communicated. Instead, they are often presented under the guise of cultural, sports, or educational initiatives, which subtly draw the audience into a broader social and political agenda;

3. Such a tool can work only in open governments and communities as among non-democratic political forces, "soft" tools will automatically get distorted or turned into the hybrid forms of soft power;

4. Proximity to the audience – various actors speak a language that is understandable to each other on known platforms and with similar values. This is also about a high level of adaptability as social objects and their moods are constantly transforming, the content and details must also move in time with the object of interaction;

5. Inhabiting space through associative symbols and signs, or by superimposing symbolic space onto physical space, usually involves the use of symbols rather than physical objects [4, p. 401].

Thus, sports and sports actors easily turn into politically engaged units, which, on the one hand, leads to the achievement of certain tasks of the socio-political agenda, e.g. builds bridges between nations, promotes peace, or advances a country's political agenda on the global stage, and on the other, "spoils" sports with other impurities that do not relate to the sphere, turning them into only a tool for achieving other actors' goals.

The scale and publicity associated with sports make them highly effective political tools. This is evident from the viewership figures for the Winter and Summer Olympic Games between 2012 and 2024, which totalled 31.2 billion views globally across online platforms and television [5]. Athletes, in particular, garner significant attention – two of the top three public figures with a combined social media following of over 700 million are athletes (footballers Cristiano Ronaldo and Lionel Messi) [6]. In the lead-up to the Summer Olympics, athletes dominated the covers of major international cultural publications, such as *Elle* (featuring tennis player Iga Swiatek), *Marie Claire* (featuring basketball player A'ja Wilson), *Vanity Fair* (featuring gymnast Simone Biles), and *Vogue* (featuring sprinter Sha'Carri Richardson). Given that sports have the power to shape the opinions of millions of spectators, fans, and athletes, they become a highly accessible and influential tool for various actors.

Sports serve as an effective space for indirect engagement through symbols and narratives. The competitive nature of the Olympics, rooted in the concept of *agon*, provides nations with a platform to showcase their strength and influence. This drive for superiority reflects the political strategies employed by states on the global stage. Understanding this connection allows us to better analyze how countries use the Olympics not just for athletic achievements, but to advance their political agendas—whether through protest gestures on the podium (e.g., 1968 Olympics, American sprinters Tommie Smith and John Carlos), support for minorities (e.g., 2014 Olympics, Dutch snowboarder Cheryl Maas), or demonstrations of citizenship (e.g., 2024 Olympics, Ukrainian canoeist Anastasiia Rybachok). Teams are often seen as representatives of their countries, with athletes' victories symbolizing national achievements, and rivalries reflecting historical struggles between communities. It is no coincidence that one of the first actions performed by an Olympic winner is the display of their national flag. In fact, barring athletes from publicly using national symbols is considered one of the harshest sanctions in the Olympics.

Russian war against Ukraine through Olympics 2024

In this context, we turn to the practical analysis of the Olympics as a political tool, specifically in relation to the ongoing Russian war against Ukraine. The Ukrainian government, according to an official but not publicly released campaign document, has identified the Paris 2024 Olympics as a crucial platform for conveying specific political messages to the world. This document, from the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, emphasizes the use of Ukrainian athletes to project Ukraine's steadfast political position, as articulated by President Volodymyr Zelensky, that ending the war can only be achieved through a firm stance against Russian aggression. Additionally, Ukrainian athletes are encouraged to highlight the broader threat to European security posed by Russian aggression, stressing the importance of continued military and financial support

for Ukraine. The success of this communication campaign is measured by Ukraine's ability to secure these resources during the international event.

Notably, Ukraine's sports diplomacy has already seen success in the lead-up to the 2024 Olympics. For the first time since the war began in 2014, the International Olympic Committee (IOC) has responded effectively to Ukraine's demands, banning the use of national symbols by Russia and Belarus and imposing strict selection criteria for neutral athletes from these countries, including requirements that they do not support the war or have ties to military units [7]. Additionally, no official political figures from Russia or Belarus were invited to Paris for the Games [7]. This exclusion underscores how sports isolation, often driven by political and diplomatic motives, can be a powerful tool in pressuring governments by depriving them of the legitimacy and "normalcy" that international sports participation confers. Such isolation not only impacts sports but also hinders the broader development of a country's soft power and global image.

Ukrainian athletes have continued to use symbolic gestures, such as dedicating their performances to war victims, which have resonated with international audiences. The Ukrainian delegation successfully advocated for moments of silence during the Games to honor those affected by the conflict, further drawing attention to their cause. One of the high-profile initiatives during the Paris Olympics was the "Athletes for Peace" campaign, where Ukrainian athletes and their international supporters used social media and press conferences to highlight the ongoing conflict. As Ukrainian Olympic champion Zhan Beleniuk stated, "There should be Ukrainians at the competitions who will talk about what Russia is doing in Ukraine, how it kills civilians, how many athletes have died, and how much sports infrastructure has been destroyed. The neutral status of Russian athletes is fake, and we have to do a lot of diplomatic work directly at the Olympic Games" [8]. These efforts were strategically timed to coincide with the heightened media attention surrounding the Olympics, ensuring Ukraine's situation remained in the global spotlight. It is clear that Ukraine is leveraging this year's Olympics to achieve its political goals through the soft power of its athletes.

Before the outbreak of the full-scale war in 2022, Putin used the Olympics and athletes to "sports-wash" Russia's reputation. This term refers to attempts by the leadership of a country with an ambiguous or negative international status – often due to human rights violations or other local and international crimes – to improve its global image. By hosting large-scale events like the Olympics, such leaders aim to divert attention from internal or external troubles and present a carefully crafted image that counters negative stereotypes. Both Nazi Germany and Putin's Russia hosted the Olympics while preparing for or actively engaging in wars. Paradoxically, despite the aggressive intentions of these regimes, they were allowed to host these prestigious events, which likely emboldened their aggressive plans rather than curbing them. Sports-washing, in this context, undermines the true values of sportsmanship and competition, turning them into tools for achieving goals that contradict these very principles [9].

As for the 2024 Summer Olympics, the reaction of Putin and the Russians was predictable, but not very active. It was more about resentment and reconciliation with the position of exiles from the world community [7]. The IOC banned any manifestations of nationality for Russians and Belarusians – neither the anthem, nor the colors, nor the name, nor anything else could be present among those athletes who were selected to participate in the mentioned Olympics [7]. Russians and Belarusians seem to have been deprived of any statehood which is one of the worst sanctions for athletes, because it deprives them of a moment of respect, dedication to achievements and sharing emotions with "theirs" in contrast to "others". They seem to have no one to publicly compete for, because the object of perception of such a collective victory – the country and the community – has been taken away from them. Despite the IOC's long-standing intention to minimize nationalistic displays at the Olympics, the first action taken by most Olympic

winners is to proudly display their country's flag. Therefore, the sanctions against Russia and Belarus not only reinforce their international isolation but also serve as a powerful statement against those who initiate armed aggression against the global order.

Looking ahead, the strategies employed by Ukraine during the 2024 Paris Olympics could set a precedent for how nations use international sports events to further their political agendas. Other countries facing conflicts or seeking to assert their global influence might adopt similar tactics, leveraging the global visibility of the Olympics to sway international opinion. This trend could lead to increased politicization of sports, where the Olympic Games become a battleground for ideological and geopolitical struggles. In the long term, this shift might challenge the traditional view of the Olympics as a neutral ground, potentially altering how these events are organized and perceived on the world stage.

Conclusion. No other sphere, except perhaps architecture, which spatially embodies power, conveys the aspiration, pleasure, and risks of losing power as effectively as politics and athletics. From the French philosopher Michel Foucault to Brazilian FIFA president João Havelange and American sports giant Nike's campaigns, power is shown to be central to human existence. While politics is inherently complex, sport provides a more tangible example of this dynamic – in competition, there is only one winner, and athletes are divided into two camps. In the eyes of their opponents, athletes are not just competitors but are also defined by their nationality, gender, ethnicity, social affiliation, and other constructs that shape their identities. Therefore, sport cannot be separated from politics and social issues – as soon as a person engages in sports, it inherently acquires broader meanings of a social or political nature. This transformation turns sport into a powerful tool for political actors, especially through the media, which shapes global politics by influencing public opinion and dynamics. Top athletes have become modern celebrities and influencers with vast global audiences, while sports teams attract investors, billionaires, and those looking to sports-wash their reputations. With this impact and fame, sports figures easily step into the realm of media-based politics, using the platform to advance national interests, manage international relations, and engage in strategic communication. This is why various actors use sports to strengthen their positions, shift power balances, and rally allies, as seen in the ongoing Russian war against Ukraine and its sports diplomacy.

References

1. Loy J. and Hesketh G. *The Agon Motif: A Prolegomenon for the Study of Agonetic Behavior, Contribution of Sociology to the Study of Sport*, 1984. P. 29–50.
2. Berger P., Luckman T. *The social construction of reality*. Penguin books. 1966. 249 p.
3. Nye J. *Soft power, hard power and leadership*. Harvard Kennedy School. 10 p.
4. Lefebvre H. *The production of space*. Blackwell, Oxford, 1991. 454 p.
5. 2020 Tokyo Olympics Viewership Statistics: Surpassing Previous Record Numbers. URL: <https://worldmetrics.org/olympics-viewership-statistics/>
6. List of most-followed Instagram accounts. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_most-followed_Instagram_accounts
7. How Russians will be at Olympics but not in medal table. URL: <https://www.bbc.com/sport/articles/c0dd7j0193yo>
8. "На змаганнях мають бути українці": що сказав Беленюк про бойкот Олімпіади-2024. URL: https://sport.24tv.ua/olimpiada-2024-belenyuk-prokomentuvav-rishennya-mok-po-dopusku_n2466999https://sport.24tv.ua/olimpiada-2024-belenyuk-prokomentuvav-rishennya-mok-po-dopusku_n2466999
9. Sportswashing: Complicity and Corruption. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epub/10.1080/17511321.2022.2107697?needAccess=true>

ОЛІМПІЙСЬКІ ІГРИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СПОРТИВНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Вікторія Олішевська, Костянтин Поліщук

Львівський національний університет імені Івана Франка,

кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-2674-779X>

<https://orcid.org/0000-0002-0985-661X>

Спортивна сфера і Олімпіада зокрема перетворюються на ефективний інструмент у руках політичних гравців. Таким чином, спортивна дипломатія стає непрямим, але потужним засобом просування національних інтересів на світовій арені, впливаючи як на громадську думку, так і на політичні рішення. Використовуючи універсальну привабливість спорту, країни можуть сприяти діалогу, долати розбіжності та посилювати свою «м'яку силу» у спосіб, який часто не під силу традиційній дипломатії. Це означає, що сучасні суб'єкти міжнародних відносин, кількість і спектр функцій і впливу яких лише зростає, можуть вільно та ефективно використовувати різні формати, бюджети та масштаби спортивних інструментів, що може призвести не лише до посилення цих акторів, а й до зміни балансу сил, щоб підштовхнути до мирних переговорів або, навпаки, згуртувати союзників у конфліктній ситуації. Водночас варто чітко оцінити такі методи, які в руках суб'єктів міжнародних відносин не здатні критично переламати хід ситуації чи принести багатомільйонні прибутки та стабільні потоки іноземних туристів та інвестицій. Проте Олімпіада однозначно може відіграти роль каталізатора змін завдяки своїй зрозумілості та доступності для широкої та абсолютно різної аудиторії призводить хоч і не безпосередньо, до трансформацій у політичному та суспільному житті суб'єктів міжнародних відносин. Виходить, що Олімпіада – ефективний і «безболісний» спосіб вирішення проблемних питань і просування бажаних інтересів загалом, про що ми бачимо з прикладу України на Олімпіаді 2024 в Парижі – починаючи з протоколу поведінки українських спортсменів щодо росіян і білорусів на змаганнях, комунікаційних рекомендацій і до формування образів і символів Олімпіади, яка стала ефективним інструментом у медіа залежній міжнародній політиці. І ці дії були досить успішними для української сторони, оскільки було сформовано один з найважливіших чинників опосередкованого стримання агресорів – їх ізоляція від решти світу, а також розмиття відчуття державності їх атлетів. Стаття детально розглядає останні літні Олімпійські ігри в Парижі, які виявилися центром української спортивної дипломатії.

Ключові слова: спортивна дипломатія, публічна дипломатія, м'яка сила, Олімпійські ігри, політизація спорту.

УДК 323.13

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.49>

МЕМОРІАЛЬНА ПОЛІТИКА ІТАЛІЇ: РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Микита Петраков

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», соціально-гуманітарний факультет, кафедра політичних наук та права вул. Старопортофранківська, 26, 65000, м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0009-0006-9373-5111>

В статті розглядається кейс меморіальної політики Італії у контексті сучасних політичних процесів, що є актуальним в аспекті розуміння впливу історичної пам'яті на суспільство та політику. Автор аналізує правові рамки та соціокультурні наслідки зусиль Італії у протидії апології фашизму, в тому числі через конституційні цілі «збереження культурної спадщини», фокусуючись на законодавчих ініціативах, стратегіях переосмислення національної ідентичності та колективної пам'яті. Дослідження розглядає вплив фашистських монументів на культурно-політичну ситуацію в Італії, зокрема їхню роль у складних взаємозв'язках між історичними традиціями різних регіонів країни. Через аналіз історії об'єднання Італії та маневрів з управління фашистською спадщиною, автор висвітлює ключові моменти, включаючи законодавчі акти, що регулювали збереження культурних пам'яток і практикували амністію для колишніх фашистів. Текст розширює аналіз еволюції меморіальної політики Італії через перелік нормативних актів, які вплинули на розвиток меморіального законодавства країни. Особлива увага приділяється таким ключовим моментам, Закон Скелба 1952 року та його значення у забороні організацій, що пропагують фашизм, та закон Манчіно 1993 року, який санкціонував заборону на публічні виступи з фашистською та нацистською символікою, стали важливими кроками у забезпеченні пам'яті про злочини минулого та відображенні сучасних норм і цінностей. Автор аналізує останні зміни в законодавстві, особливо закон 115/2016 року, який криміналізує заперечення Голокосту та інших злочинів проти людяності, підкреслюють важливість імплементації міжнародних стандартів у контексті італійської правової системи. Дослідження також розглядає приклад переосмислення пам'ятника зображенням Муссоліні в Боцен/Больцано до і після угоди між громадськими організаціями та владою щодо його реконтекстуалізації. Аналіз культурних та політичних аспектів конфлікту навколо фашистської спадщини в Італії дозволяє краще розуміти взаємозв'язок між минулим, пам'яттю та сучасними політичними реаліями країни.

Ключові слова: меморіальна політика, історична політика, культурна спадщина, національна ідентичність, регіоналізм, політичні процеси, реконцептуалізація, фашизм.

Постановка проблеми. Дослідження меморіальної політики Італії має велике значення у контексті сучасних політичних процесів в країні. Політичні зміни, інтерпретація історії та прийняття відповідних законодавчих актів роблять це питання важливим для розуміння як поточної ситуації, так і майбутнього розвитку Італії.

В останні роки Італія зіткнулася з політичними змінами, включаючи зростання популістських і правих партій. Ці партії часто використовують історичну пам'ять та символіку для мобілізації підтримки, що робить аналіз меморіальної політики ключовим для розуміння їхніх стратегій та впливу на суспільство. Використання пам'яті про минулі події, такі як фашистський період, дозволяє політичним силам маніпулювати національною свідомістю та сприяти формуванню певних політичних ідеалів.

Дослідження меморіальної політики Італії є актуальним і важливим для розуміння сучасних політичних процесів в країні. Воно дозволяє виявити, як історична пам'ять впливає на політику та суспільство, а також як держава намагається регулювати цей вплив через законодавчі ініціативи. Це дослідження допомагає зрозуміти складні механізми взаємодії між минулим та теперішнім, сприяючи формуванню більш обґрунтованого та свідомого підходу до пам'яті та історії.

Стан розробки проблеми. Дискурс навколо меморіальної політики був активований в Італії в другому десятилітті XXI століття. Серед академічних досліджень меморіальної політики цієї держави праці таких науковців як Габріель Галлі, Карла та Сімона Бодо, Джошуа Артурса, Фламінії Бартоліні, Беттіни Райтц-Йоссе та Хана Ламерса, Арістотеля Калліса, Яна Неліса, Ханни Малоун, Валентини Фолло, Аланни Кемпбелл. Фашистські пам'ятки досліджували Іріс Пупелла-Ногес, Джеральд Стайнахер, Ізабелла Массам, Теодотос Нікола, Луїс Надь та Пола О'Донохью, а також Андреа Карла та Йоханна Міттергофер. Меморіальна політика італії як предмет досліджень стала в роботах Малте Патріка Розенбергера, Сільвії Маркетті, Ілленії Россіні, Рут Бен-Гіат, Франческо Дами, Джамп'єстро Віанелло, Тома Кінгтона. До теми фашистської спадщини в Італії в українській публіцистиці зверталися Ігор Мінгазутдінов, Тетяна Метельова, Наталія Корчина, Катерина Козлова.

Так, Ілленія Россіні (2018) [21] та Джамп'єстро Віанелло (2022) [26] досліджують правові рамки Італії щодо фашизму, зосереджуючись на таких законах, як закон Манчіно, та їх наслідках для сучасної Італії. Ці роботи забезпечують критичне розуміння юридичних спроб зменшити вплив фашистської ідеології та символів у публічних просторах. Роздуми Россіні про расизм та наслідки скасування закону Манчіно ілюструють поточні виклики у протидії фашистському минулому Італії. Карла Бодо та Сімона Бодо (2016) [7] пропонують всебічний огляд культурної політики Італії, підкреслюючи історичні та інструментальні аспекти культурного управління. Їхні роботи надають розуміння еволюції інституційної основи проведення культурної політики у післяфашистській Італії, спрямованих на переосмислення та переінтерпретацію складного минулого країни. Рут Бен-Гіат (2017) [5] та Франческо Дама (2022) [9] розглядають збереження фашистських монументів в Італії, задаючись питанням, чому такі структури залишаються і як вони впливають на колективну пам'ять. Аналіз Бен-Гіат у *The New Yorker* та стаття Дами в *Italy Segreta* розкривають складності взаємодії з фашистською спадщиною, наводячи сучасні приклади того, як ці монументи сприймаються та оскаржуються. Джеральд Стайнахер (2013) [22] та Малте Патрік Розенбергер (2012) [20] зосереджуються на конкретних випадках, таких як монументи Муссоліні в Південному Тіролі, досліджуючи регіональні та етнічні аспекти фашистської спадщини. Ці роботи висвітлюють локалізовані конфлікти та переговори навколо фашистських монументів, ілюструючи різноманітні реакції в різних регіонах Італії. Фламінія Бартоліні (2018, 2019) [2; 3; 4] досліджує кейси конкретних фашистських монументів, таких як вілла Муссоліні в Римі та суперечливі монументи в Південному Тіролі. Ці дослідження сприяють розумінню того, як окремі місця стають центрами дискусій щодо пам'яті та спадщини. Українська дослідниця Наталія Корчина (2023) пропонує комплексне дослідження культурно-політичної ситуації навколо меморіального барельєфу Муссоліні в Больцано, процесу його реконцептуалізації в трансформації меморіальних стандартів в політиці Італії. Джошуа Артурс (2017) [1], Беттіна Райтц-Йоссе та Хан Ламерс (2016) [19] досліджують меморіальну політику Італії в ширших історичних та культурних рамках. Робота Артурса над римським минулим у фашистській Італії пов'язує італійський випадок з ширшими темами політики спадщини та пам'яті. Соціальний антрополог Шарон Макдональд (2010) [15] розширює дискусію до порівняльного рівня, досліджуючи,

як «важку» спадщину опрацьовують в інших контекстах і які політичні практики альтернативні до італійського сценарію.

Дослідження меморіальної політики держави передбачає аналіз історичних процесів, які формують історико-культурний комплекс єдиної ідентичності, процесів комеморації, які повертають до тих історичних моментів, які слід пам'ятати, тлумачити та переосмислювати в контексті сучасної політичної та соціокультурної реальності. Це включає аналіз символів, пам'ятників, пам'ятних дат та подій, які визначають колективну пам'ять і формують національний наратив.

Метою наукової статті є представлення дослідження меморіальної політики Італії з урахуванням сучасної реконцептуалізації культурної спадщини та її впливу на формування ідентичності сучасного італійського суспільства. *Завданнями статті є:* аналіз історичного контексту етногенезу та державотворення, що вплинули на розвиток меморіальної політики сучасної Італії, зокрема після Другої світової війни; визначення ролі культурної спадщини в процесах формування національної та регіональної ідентичності, зокрема через зміну їх сприйняття в сучасному контексті; дослідження процесу реконцептуалізації історичних пам'яток часів фашизму, спрямованої на перегляд історичного наративу.

Виклад основного матеріалу. Італія – відносно молода держава, об'єднання якої датується лише 1860 роком. Українська дослідниця Тетяна Метельова, акцентуючи увагу на складних процесах етногенезу та державотворення, вказує, що історія держави Італія пройшла довгий шлях, який обумовив значну регіоналізацію ідентичності та різницю в культурних меморіальних комплексах [30, с. 136-138]: 1) етрусський союз 12 міст VIII ст. до н. е. на території сучасних північних і центральних областей Італії з подальшою колонізацією ним північного сходу – долини річки По (Паданії), південного заходу (Кампанії), і далі у III ст. до н. е. – Цизальпійської Галлії (Північної Італії), тоді населеної кельтами; 2) утворення та розвиток Римської імперії до її поділу в 395 р. зі столицею в Мілані (колишній Медіолан з 300-ми роками місцевого самоврядування) Західної Римської імперії, і Константинополем – Східної; 3) розподіл в 476 р., коли північна Італія потрапила під контроль німецьких етносів – остготів, лагобардів, франків, а південь Італії, Венеція і Сицилія – під контроль Східної (Візантійської) Римської імперії; 4) приєднання Північної Італії після відтиснення остготів в 555 р. до Східної Римської імперії і до закріплення германського племені лангобардів на півночі та в центрі Італії (у долині р. По та її притоку Ломбардії), що заснували Королівство лангобардів (568–774) і поступово асимілювались серед автохтонного римського населення [29, с. 490]. Під контролем Візантії залишилася низка провінцій з містами Рим, Неаполь, регіон Калабрія, о-ви Сицилія і Сардинія; 5) існування у складі Священної Римської імперії внаслідок захоплення германським королем Оттоном I Риму, який коронується як король Лангобардії, а згодом, у 961–962 рр. як імператор Римської імперії; 6) уособлене існування південних регіонів на стику впливу Візантії, експансії ісламу, арабізації Сицилії (до середини XI ст. більше 50% жителів Сицилії сповідували іслам) [20, р. 185]; 7) існування як децентралізованого утворення після смерті імператора Оттона III у 1001 р., коли територія Італії, залишившись без центральної влади, перетворилася на арену воєнного протистояння кількох держав до того як в XI ст. південна Італія потрапила під контроль норманів [18]; 8) існування в якості «країни 278 міст» на загальній площі 300 тис. кв. км [29, с. 490], де у північній та центральній частині – Венеція, Генуя, Флоренція, Піза, Верона, Бергамо, Падуя, Віченца, Феррара – стають незалежними містами-комунами, де більшість селян були особисто вільними, де сталися перші антифеодальні й антицерковні селянське повстання в Європі (повстання Дольчино 1304–1307 рр.) і перші великі повстання найманих працівників (Сієна – 1371 р., Флоренція – 1378 р.);

9) консолідація міст – Верони, Віченци, Падуї, Пізи, Сієни, Перуджи – навколо Мілану у Ломбардії наприкінці XIV – на початку XV ст., де починає формуватися централізована держава, успіхам якої протистоять самодостатня Венеція, що перебуває під візантійським впливом, та Флоренція з досвідом олігархічного правління; 10) існування під французьким протекторатом з 1796 р. як Циспаданська республіка – Модени, Реджіо, Болоньї та Феррари та як Транспапанська республіка – міст Ломбардії (Мілан, Мантуя) [30, с. 141]. Їх об'єднання в 1797 р. в Цизальпійську республіку зі столицею в Мілані та населенням 3,2 млн осіб; 11) піднесення національно-визвольного руху – Рісорджименто та боротьби за політичне об'єднання Італії в Неаполітанському королівстві, П'ємонті, герцогстві Пармському, Генуї. Виникнення в 1831 р. в Марселі руху «Молода Італія», що ставив за мету об'єднання країни. Повстання і закріплення у Модені, Болоньї, Пармі ліберальних урядів, та Болонська ухвала ліберальнобуржуазних кіл Феррари, Романьї, Марки й Умбрії про злиття провінцій в єдину державу – «Об'єднання провінцій Італії»; 12) піднесення національно-визвольного руху внаслідок війни з Австрією 1859–1860 рр. та серія плебісцитів країн Центральної Італії – в Ломбардії, Модені, Реджо, Пармі, Тоскані, Болоньї, Феррари, Равенні, Форлі – за злиття із Сардинським королівством зі столицею в Турині. До кінця 1860 р. Італія (крім Римської області, Лаціо і Венеції) була об'єднана. 27 січня 1861 р. на всіх звільнених землях Італії було організовано вибори, що дало можливість в лютому скликати в Турині всеіталійський (за винятком Венеції та Риму) парламент, який 17 березня 1861 р. проголосив створення єдиної італійської держави і Віктора Емануїла II її королем. Приєднання до єдиної Італійської держави від Австрійської імперії Венеційської області в 1866 р. після третьої війни з Австрією за положеннями Віденської угоди, а в 1870 р. – Папської області з Римом, що підтвержувалося місцевими плебісцитами. Столицю Італійського королівства було перенесено до Риму у 1871 році. Рісорджименто завершився утворенням єдиного Італійського королівства, заснованого на принципах унітаризму й централізму.

Історія об'єднання італійських земель, що мали відмінні державницькі, культурні, господарсько-економічні традиції у єдину державу пояснює родовід регіоналізму політичних сил Італії, підсилений співіснуванням різних регіональних ідентичностей та історичною слабкістю національного нарративу щодо загальноіталійської ідентичності.

Риторика «бюджетного федералізму» часів уряду Ренцо спиралася на традиційні з XIX ст. питання економічного розриву між «багатою Північчю» і «бідним Півднем», які різняться в обсягах бідності, розвитку регіонального ВВП в декілька разів [29, с. 499]: у розвиненому північному регіоні Трентіно-Альто-Адідже безробіття – 4%, у той час як у середньому по Італії воно дорівнює 11%, а в Сицилії – 20% [20]; валовий регіональний продукт на душу населення у Південному Тіролі 145 37 тис. євро, а в південному Неаполі – 16 тис. євро на рік [16]; Північний регіон Ломбардія надає центральному уряду щорічно на 54 млрд євро більше, ніж отримує [30, с. 141]. Саме тому, в ієрархії самоідентифікації італійців «локально-муніципальна прихильність» посідає четверте місце з 11 позицій (64% респондентів), на останньому ж місці перебувають «почуття громадянина» та «довіра до держави» (16%) [30, с. 141].

Вторинність національної ідентифікації посилює етномовна строкатість: 14 лінгвістичних меншині складають 7% населення держави. Деяким з мовних меншин в місцях компактного проживання надані особливі права регіональними або провінційними нормативними актами [31, с. 47]. В Італії нараховують існування 31 міноритарних мов – найбільшого числа в Європі [6]. На півночі Італії поширені галлороманські мови, на півдні – діалекти неаполітанської і сицилійської. На території Сардинії – сардинська – мова

романської групи, що має статус регіональної мови ЄС. Неаполітанські варіанти італійської схожі з центральною мовною групою, що включає у себе тосканський діалект, на якому базується стандартна італійська. Сицилійський діалект має виражений греко-арабський субстрат [10]. В середині XIX ст. тільки від 2,5 до 10% усіх італійців говорили національною мовою. Водночас, італійська мова отримала статус офіційної лише в 1999 р. на основі закону «Про захист мовних історичних меншин» від 15 грудня, яким також під охорону держави введені меншини, що розмовляють албанською, німецькою, грецькою, словенською, хорватською, французькою, каталанською, франко-провансальською, фріульською, ладинською, окситанською та сардинською мовами. Мовні питання віднесено до компетенції регіональних, провінційних і муніципальних органів влади, а отже дію закону визначають муніципалітети з компактним проживанням етномовних меншин за бажанням не менше 15% жителів або 1/3 муніципальних депутатів комун. З 8101 муніципалітетів країни закон здійснювався на місцевому рівні в 1076 комунах, що складає близько 13% загального числа, на їхній території проживає близько 4 млн осіб, тобто 7% від загальної чисельності населення країни [14]. Відтак, слова Дж. Гарібальді: «Створивши Італію ми повинні створити італійців», – залишаються актуальними і досі [8, р. 141].

Разом із цим здійснення культурної політики й політики пам'яті теж залишається сферою компетенції регіонів. Культурна спадщина, враховуючи незрівнянне багатство італійських міст – значний тягар їх утримання для державного бюджету, з другої половини 70-х років XX ст. піклування про культурний спадок є сферою діяльності регіонів [7]. Після ряду законодавчих змін, зокрема Конституційної реформи 2001 р., адміністративно-територіальній устрій Італії часто визначають як квазі-федеративний, за якого за центральною владою залишається звужене коло питань.

Унаслідок Конституційної реформи регіони отримали навіть права у сфері міжнародних відносин: право на встановлення власних міжнародних зв'язків під контролем з боку держави, прямих зв'язків регіонів з ЄС, а також здійснення зовнішньої торгівлі.

Реформою 2001 р. запроваджено автономію для всіх суб'єктів італійської країни з державою включно. Стаття 114 оновленої конституції Італії містить: «Республіка складається з муніципалітетів, провінцій, столичних міст, регіонів та держави. Муніципалітети, провінції, столичні міста та регіони є автономними суб'єктами, що мають власні статути, повноваження та функції відповідно до принципів, викладених у Конституції». Це унеможливило централізацію культурної політики і стримує тоталітарні рухи в цьому напрямі: статус суб'єкта культурної політики, окрім держави, мають 20 регіонів, 103 провінції і 8101 муніципалітет.

Історично, Італія переживала процес культурної «сплавки» в часи правління диктатора Беніто Муссоліні і стала однією з перших країн, яка створила спеціальне міністерство – *Міністерство народної культури*, яке відповідало за сектор культури, або як вказує Карла Бодо – «культурну інженерію», в тому числі цензуру, ідеологічну пропаганду, в 1920-х і 1930-х рр. під фашистським правлінням. Комплексний закон про авторське право чи закон про «2% для мистецтва в громадських будівлях» – сягають кінця 1930-х – початку 1940-х років. Те саме стосується збережених великих культурних установ, таких як Інститут реставрації, національна телерадіокомпанія (EIAR, пізніше RAI), Cinecittà та Istituto Luce (державні кінокомпанії).

Беніто Муссоліні з 1922 по 1943 рік всіляко заохочував збереження культурної спадщини італійців, щоб пов'язати велич Римської імперії з новим фашистським рухом у країні. Він встановлював сотні нових пам'ятників та споруд, аби закарбувати фашистську ідеологію не лише в італійському ландшафті, а й в колективній пам'яті нації [28]. Серед

них – спортивний комплекс «Форо Муссоліні» (зараз «Італійський форум») або Палац італійської культури чи Колізей Квадрато (квадратний Колізей, нині – штаб-квартира модного дому Фенді) в Римі, які мали конкурувати з архітектурою Ватикану та Медичі. Споруди оздоблювали мозаїками, картинами та скульптурами із зображенням фашистської символіки. По всій країні встановлювали гігантські рельєфи, бюсти, статуї Муссоліні, на архітектурних спорудах розташовували цитати з його промов. Монети із зображенням вождя, плакати, фотографії, гравюри, навіть принти на одязі – все застосовували для повної окупації публічної сфери Італії.

Фашистські пам'ятки й досі існують як «культурна спадщина» і, одночасно, як «важка спадщина», за словами соціального антрополога Шарон Макдональд [15, с. і]. Серед них – один із найграндіозніших проєктів – спортивний комплекс «Форум Муссоліні» в Римі (1932–1937), що відігравав центральну роль у фашистській пропаганді спорту і мобілізації в армію. Його перейменували в «Італійський Форум» і прибрали текст фашистської присяги з мозаїк [11, с. viii]. Але, він і досі включає 40-метровий 300-тонний обеліск Муссоліні із надписом «MVSSOLINI DVX» – «Муссоліні вождь», а його мозаїки містять фашистські символи. Муссоліні залишив нащадкам капсулу із Кодексом Форуму Муссоліні під ним, текст якого був написаний за його вказівкою науковцем Ауреліо Джузеппе Аматауччі [19, с. 1]. Дослідники з'ясували, що в кодексі «вічною латиною» здійснено опис становлення та підйому італійського фашизму, досягнення фашизму з точки зору Муссоліні.

Після Другої світової війни Італія опинилася розділеною: між прихильниками Дуче і фашистського режиму і прихильниками антифашистського руху та комуністичної партії. В 1946 р. новий уряд оголосив амністію колишнім фашистам і колабораціоністам «уникнувши суду над фашистським режимом, подібного до Нюрнберзького» [9]. Визнання колективної провини за злочини, скоєні під час фашистського режиму, в Італії не відбулося, на відміну від Німеччини, де в березні 1946 р. було прийнято закон «Про звільнення народу від націонал-соціалізму та милітаризму», який заборонив ритуали нацистської республіки, гітлерівське вітання та символіку Третього Рейху. В Італії сотні фашистських меморіалів залишилися недоторканими. Союзники не хотіли сприяти поширенню влади зростаючої Комуністичної партії, тож після війни Контрольна комісія союзників «рекомендувала знищити лише найбільш очевидні та «неестетичні» пам'ятники», символіку та емблематику, а «решту перенести до музеїв або просто закрити тканиною чи фанерою» [5].

Після війни, як і в Німеччині, *Міністерство народної культури* було ліквідовано: однак, у той час як у Німеччині культурні повноваження були передані землям, в Італії вони були збережені державою та розподілені між кількома міністерствами. Серед культурних цілей Конституції 1947 р. (ст. 9, 21 та 33) поряд із «свободою думки та художнього вираження», «сприяння культурному розвитку» згадувалася «охорона спадщини» [6].

Хоча Закон Склба (Legge Scelba) 1952 року, прийнятий для цілей XII перехідних і заключних положень Конституції, забороняв реорганізацію «розпущеної Італійської фашистської партії» як діяльності «асоціації, руху або групи людей не менше ніж з п'яти осіб, що переслідує антидемократичні цілі ...здійснює зовнішні прояви фашистського характеру» та публічні демонстрації на її підтримку [12; 17]. Закон передбачив суворі кримінальні санкції для організаторів та учасників таких об'єднань, зокрема позбавлення волі (від 5 до 20 років), значні штрафи (від одного мільйона до десяти мільйонів лір), конфіскацію активів. Зокрема, стаття 1 визначала критерії, за якими асоціація, рух або група можуть бути класифіковані як такі, що переслідують цілі фашистської партії; стаття 2 встановлювал кримінальні покарання для організаторів, керівників і учасників таких асоціацій; стаття 3 передбачала розпуск і конфіскацію активів організацій, що підпадають під

зазначені критерії; стаття 4 встановлювала покарання за апологію, пропаганду фашизму та його антидемократичних цілей; стаття 5 карала за публічні виступи з демонстрацією символіки та ознак фашистських або нацистських організацій.

Водночас, в Законі Скелба (Legge Scelba) 1952 не згадувалися численні мистецькі вивори режиму Муссоліні та політика щодо них.

У 1975 р. було створено окреме *Міністерство спадщини* шляхом перегрупування відповідальності від *Міністерства освіти* (за музеї та пам'ятники, бібліотеки, культурні установи), *Міністерства внутрішніх справ* (за архіви), від *Канцелярії прем'єр-міністра* (за книговидання). Так було підкреслено важливість «охорони» та «відновлення» спадщини. Пізніше, в 2000 р. *Міністерство спадщини та культурної діяльності* отримало статус *Міністерства культури*, а з 2013 р. – статус *Міністерства спадщини, культурної діяльності та туризму*, міністр якого Массімо Брей зробив акцент не лише на захисті спадщини, але й на просуванні «культурних прав усіх громадян, включно з іммігрантами» [7].

Водночас, «з метою підготовки більш ефективних інструментів для запобігання та придушення явищ нетерпимості та насильства ксенофобського чи антисемітського характеру» в 1993 році в Італії був розроблений і схвалений *Закон Манчіно (la legge Mancino, 122/1993)* [21], який підтримав «заборону публічного звеличення фашизму і мови ненависті» та санкціонував заборону будь-якої «дискримінації расових, релігійних чи етнічних меншин» [12], в тому числі за допомогою емблем та символів. Але на той час фашистські пам'ятники розглядалися вже як невід'ємна частина культурної спадщини Італії і стали об'єктами захисту з боку всіх політичних сил.

Закон Манчіно спирався на ст. 3 Конституції Італії, яка гарантує право на рівність, на імплементовану в італійське законодавство в 1975 р. законом № 654 Нью-Йоркську конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 року. Закон Манчіно містив санкцію: «Ув'язнення від одного до чотирьох років караються: а) ті, хто поширює будь-яким способом ідеї, засновані на расовій чи етнічній вищості чи ненависті; б) будь-хто, хто будь-яким чином підбурює до дискримінації чи ненависті, або заохочує до вчинення або вчиняє насильство чи акти провокації до насильства з расових, етнічних, національних чи релігійних мотивів». Крім того, закон, передбачав у ст. 3 обставину, що обтяжує покарання: у випадку злочинів, вчинених «з метою дискримінації чи етнічної, національної, расової чи релігійної ворожнечі». Законом 85 від 2006 р., за пропозицією Північної Ліги, закон Манчіно і ст. 3 закону 1975 п. 654, було змінено в рамках реформи проти громадських злочинів: ув'язнення, передбачене за пропаганду расистських ідей, було зменшено та застосовано як альтернативне покарання штрафу.

В 2000 р. Законом 211/2000 італійська держава встановила, що 27 січня відзначається як *День пам'яті загиблих (Giorno della Memoria)* «щоб пам'ятати про Шоа (внищення єврейського народу), расові закони, переслідування єврейських громадян Італією, італійців, які вони постраждали від депортації, ув'язнення, смерті, а також ті, хто, навіть у різних таборах і на різних сторонах, виступали проти проекту винищення і, ризикуючи власним життям, рятували інші життя та захищали переслідуваних». Згодом ця дата стала міжнародною річницею з резолюцією 60/7 Генеральної Асамблеї ООН від 1 листопада 2005 року [27]. Дата, обрана для Дня пам'яті, призначена для вшанування входу радянських військ до концтабору Аушвіц. В Мілані створено Меморіал Шоа на платформі 21 центрального вокзалу, звідки жертв війни відправляли потягами до концтаборів.

В 2004 р. в Італії був прийнятий Закон 92/2004 про комеморацію масових вбивств та вигнання італійців з Істрії, Далмації та інших територій, що перейшли під юрисдикцію Югославії: *День пам'яті жертв фойб* (італ. foibe – природні карстові ями, в які під час

і після Другої світової війни кидали тіла жертв масових вбивств) (Giorno del Ricordo) відзначається 10 лютого.

В 2016 р. ще одним важливим законодавчим актом став прийнятий в Італії *Закон про злочини геноциду*, злочини проти людяності та військові злочини, який включає положення про криміналізацію заперечення Голокосту та інших злочинів проти людяності (Закон 115/2016). Стаття 3 закону 654 від 1975 року також була поширена на тих, хто заперечує або применшує Шоа або «злочини геноциду». Нарешті, законодавчим декретом № 21 від 1 березня 2018 р., ст. 3 закону № 654 було скасовано та додано безпосередньо до нової ст. 604-bis Кримінального кодексу частини нового розділу Права проти рівності, яка карає: а) з позбавленням волі на строк до одного року і шести місяців або зі штрафом у розмірі до 6000 євро будь-яка особа, яка пропагує ідеї, засновані на расовій чи етнічній вищості чи ненависті, або заохочує до вчинення або вчиняє акти дискримінації за расовими, етнічними чи національними мотивами або релігійні; б) позбавленням волі на строк від шести місяців до чотирьох років, хто будь-яким способом підбурює або вчиняє насильство або провокує насильство з расових, етнічних, національних чи релігійних мотивів. Крім того, *Закон про заборону апології фашизму*, прийнятий після Другої світової війни, забороняє пропаганду фашистської ідеології та символіки (Закон 645/1952).

У 2017 році були прийняті зміни до Закону Скемба (Legge Scelba) 1952 року, що посилили покарання за апологію фашизму, зокрема через Інтернет (Закон 71/2017).

Водночас, в 2017–2018 роках в політичних колах Італії посилилися течії, спрямовані на нормалізацію расизму та фашизму. Наприклад, в 2018 міністр у справах сім'ї Лоренцо Фонтана, відомий своїми реакційними позиціями, заявив, що хоче скасувати закон Манчіно, під назвою якого законодавчий указ 122 відомий /1993 (перетворений на закон № 205 від 1993 р.), який санкціонує расову, етнічну та релігійну дискримінацію. Цей захід, за його словами, був би необхідним, щоб зупинити «антиіталійський расизм»: «Расизм, – заявляє він – став ідеологічною зброєю глобалістів та їхніх рабів (деяких журналістів і основних коментаторів, певних партій) проти італійського народу» [21]. Щоб скасувати закон Манчіно для «нормалізації расизму» ще в 2014 р. Північна Ліга Італії запропонувала провести референдум з подальшим затвердженням рішення більшістю у парламенті.

У 2017 році, через зростаючу популярність неофашистських рухів та правих партій в Італії, депутат від лівої Демократичної партії Еммануеле Фіано, чий батько був депортований до нацистського концтабору в Освенцимі, запропонував закон (Legge Fiano), в якому закликав заборонити розповсюдження будь-яких «предметів, зображень чи символів», пов'язаних з фашизмом чи нацизмом [13; 26]. Однак праві політичні партії виступили проти закону Фіано, стверджуючи, що він становить невинуватену загрозу свободі слова, гарантованої конституцією Італії [28]. А нова прем'єр-міністр Італії Джорджія Мелоні, добре відома своєю підтримкою постфашистських партій, навіть назвала цей закон «безглуздя, що руйнує свободу». Відповідно законопроект Фіано не набрав потрібну кількість голосів в Сенаті і не був прийнятий. Через складності доведення в суді, що пам'ятки мистецтва та архітектури фашистського режиму підштовхують народ до агресії та ненависті, вони й досі знаходяться в публічному просторі Італії, і вже 80 років поспіль є тригерами полемічних дискусій та масових сутичок між неофашистами та антифашистами.

Фашистські пам'ятки залишається об'єктами поклоніння, як, наприклад, крипта Муссоліні на кладовищі Сан Кассіано в місці народження диктатора – селі Предаппіо, де його тіло було перепоховано 31 серпня 1957 року [12]. До неї тричі на рік збираються тисячі неофашистів, щоб відсвяткувати день народження «Дуче», початок його «тріумфального походу на Рим».

Проте зустрічаються випадки переосмислення пам'яток фашистського режиму. Влада міста Боцен/Больцано на півночі Італії підтримала бажання співгромадян, що засуджують фашизм, змінити барельєф Муссоліні в Боцен/Больцано, в тому числі заради припинення неофашистських настроїв в місті.

Багатофігурний барельєф із зображенням Муссоліні розташовано на фасаді фінансового управління в м. Боцен/Больцано, яке до кінця Другої світової війни було штаб-квартирою націонал-фашистської партії [28]. Барельєф був створений відомим скульптором Південного Тіролю Гансом Піффрадером (Hans Piffraeder) – членом Фашистської спілки образотворчих мистецтв і переїхав до Боцен/Больцано у 1931 році. З 1939 по 1942 рр. тривали роботи по створенню барельєфа одночасно із зведенням будинку Літторії-Латини за архітектурним проєктом Гвідо Пелліццарі, Франциско Россі та Луїса Платтнера. Грандіозні розміри барельєфа роблять його «найбільш вражаючим барельєфом фашистської епохи» [24]. Композиції барельєфу та художня манера підлягала суворій цензурі з боку Комітету з будівництва Каса Літторія. Контроль з боку влади можна простежити по підготовчих ескізах Ганса Піффрадера. Барельєф не було закінчено до падіння режиму. Три останні травертинові панелі прибули до Боцен/Больцано за два місяці до падіння фашизму в центральній та південній Італії, але через те, що Дуче втік на північ Італії, де створив новий фашистський уряд за допомогою нацистської Німеччини, територія Тіролю була включена до зони німецької окупації до кінця Другої світової війни. Тож барельєф після падіння фашистського режиму не збили, але й і не завершили. Три панелі, яких бракувало, спочатку «розмістили вздовж великого балкону під барельєфом, що використовували як трибуну на політичних мітингах», а після війни так і не встановили на місце, бо місцеве Управління пам'яток пропонувало прибрати весь барельєф. Їх було додано до решти композиції аж у 1957 році. У середній частині барельєфу Муссоліні – зображення Дуче на коні з піднятою правою рукою у «римському вітанні». Його оточують чотири фігури, що є символами фашистських партійних організацій: Національної фашистської партії, Національної асоціації відпочинку, Італійської партійної молоді Літторії та Добровільної міліції національної безпеки. Дата завершення робіт над барельєфом висічена в камені згідно «фашистського календаря – ANNO XX EF (двадцятий рік фашистської ери – 1942)». Поруч із датою викарбувано девіз Муссоліні: «Вір, підкоряйся, борися!». Композиція барельєфу являє собою хронологічну візуалізацію історії фашизму. Барельєф унаочнює повернення величчя Римської імперії через алегоричне зображення передачі могутньої спадщини римським легіонером фашистському воїну. Йдеться тут і про допомогу Франсиско Франко під час громадянської війни в Іспанії (1936–1939), і про «мир і процвітання», що настали завдяки приходу фашистського режиму. Цитуються фашистські гасла «Хай живе Муссоліні» та «Муссоліні – вождь». Отже, барельєф у Боцен/Больцано є ілюстрацією фашистської пропаганди, націленої на звеличення діянь «Дучо-деміурга». Автор барельєфу Ганс Піффрадер представив фашистського узурпатора рятівником італійського народу. І до середини 1950-х рр. барельєф містян не дратував, в тому числі і тому, що його автор Ганс Піффрадер залишався «президентом Асоціації художників Південного Тіролю з 1947 по 1950 рік» [22, с. 653] і уособлює історію суспільного сприйняття колаборації з режимом Муссоліні. Перший протест з боку «Народної партії Південного Тіролю» (SVP) проти барельєфу відбувся лише після встановлення останніх трьох плит у 1957 р.. Після того протести проти фашистських символів в Боцен/Больцано відбувалися неодноразово.

Поворотний момент у боротьбі за порозуміння між німецькомовним та італійським населенням Південного Тіролю настав у січні 2011 року. Лідери партії SVP досягли компромісу з міністром культури тодішнього прем'єр міністра Берлусконі щодо нейтралізації

фашистських пам'ятників у Боцен/Больцано задля мирного співіснування етнічних груп [22, с. 663]. Екс-губернатор провінції Больцано Луїс Дурнвальдер зазначив: «...рельєф Муссоліні треба прибрати. У Німеччині пам'ятник Гітлеру у вигляді цього рельєфу Муссоліні був би немислимим, не кажучи вже про його розміщення на громадській будівлі».

Водночас, в Больцано, питання пам'ятки викликало етнокультурні суперечки: німецькомовні мешканці Больцано домагалися його демонтажу, а італійці протестували проти забуття пам'яті нації. Апологетом збереження пам'ятки виступив експарламентарій Вітторіо Старбі, який звинувачував південно-тірольців у переслідуванні італійців і стверджував, що знесення рельєфу Муссоліні зробить губернатора Дурнвальда не кращим за Гітлера, порівнюючи знесення барельєфу з вандалізмом, руйнуванням статуй Будди в Афганістані. Протистояння між етнічними групами перейшло в активну фазу і для припинення напруження було прийнято рішення реконтекстуалізувати пам'ятку, додавши до неї цитату Ханни Арендт – «Жодна людина не має права підкорятися...» трьома офіційними мовами провінції Боцен/Больцано: німецькою, італійською та ладинською і це є «прямою відповіддю» на заклик «до сліпої покори», до якої спонукає фашистське гасло Муссоліні [28]. Цитата Арендт закликає глядачів до вдумливого роздивляння барельєфу і розмірковування над новим смислом комеморативного витвору як про пам'ять поколінь, які відчували наслідки покори фашистському режиму.

Висновки. Дослідження меморіальної політики в Італії підкреслює складність та актуальність процесів реконцептуалізації культурних пам'яток минулого у сучасному світі. Відстеження історичних трансформацій пам'яток, зокрема тих, що асоціюються з фашистським періодом, свідчить про поступове зміння сприйняття та визначення національної ідентичності через культурні артефакти. Аналізуючи приклад барельєфа Муссоліні у Боцен/Больцано, стає очевидним, що реконцептуалізація історичних пам'яток може відбутися через додавання нових контекстуальних шарів, які відображають сучасні цінності та норми суспільства. Цей процес дозволяє не лише зберегти культурну спадщину, а й використовувати її для виховання суспільства в дусі толерантності, відкритості та пам'яті про минуле. Результати дослідження також підкреслюють важливість діалогу між різними групами суспільства та урядовими інституціями у процесі прийняття рішень щодо меморіальних об'єктів. Цей діалог дозволяє врахувати різноманітні погляди та інтереси, сприяючи створенню взаєморозуміння та спільного вирішення суперечностей, пов'язаних з інтерпретацією минулого. Отже, меморіальна політика Італії є важливим аспектом не лише збереження культурної спадщини, а й формування сучасної ідентичності, що адаптується до змінюючихся соціокультурних умов і вимог суспільства.

Список використаної літератури

1. Arthurs, J. *Bathing in Eternal Rome: The Mostra Augustea della Romanita*. Brill's Companion to the Classics, Fascist Italy and Nazi Germany, eds. Helen Roche and Kyriakos Demetriou, 2017. P. 157–177.
2. Bartolini, F. *From Iconoclasm to Museum. Mussolini's villa in Rome, as a Dictatorial Heritage Site*. *Martor The Museum of the Romanian Peasant Anthropology Journal / Revue d'Anthropologie du Musée du Paysan Roumain*. 2018. No. 23. P. 163–73. DOI: www.doi.org/10.57225/martor.
3. Bartolini, F. *Dealing with a Dictatorial Past: Fascist Monuments and Conflicting Memory in Contemporary Italy*. *Monument Culture, International Perspectives on the Future of Monuments in a Changing World*, ed. L. Macaluso. London: Rowman & Littlefield, 2019. P. 233–253.

4. Bartolini, F. Dealing With Contested Heritage: Contemporary Art and the Fascist Monument Debate in Gullnitz. M. und/e Millan, M. Geschichte und Region/Storia e regione. 2019. Vol. 28, no.1. P. 131–137.
5. Ben-Ghiat, R. Why are Fascist Monuments still standing in Italy? The New Yorker. 2017. No. 5. URL: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/why-are-so-many-fascist-monuments-still> (дата звернення: 13.07.2024).
6. Bodo C., Spada C. Rapporto sull'economia della cultura in Italia. Il Mulino. URL: https://www.mulino.it/isbn/9788815102294?forcedLocale=it&fbrefresh=CAN_BE_ANYTHING (дата звернення: 13.07.2024).
7. Bodo Carla, Bodo Simona Italy/ 1. Historical perspective: cultural policies and instruments. World CP. Internatioanl Database of Cultural Politics. 2016. 5 July. URL: <https://www.worldcp.org/italy.php> (дата звернення: 13.07.2024).
8. Bull A. Regionalism in Italy. Regionalism in the European Union / ed. P. Wagstaff. Bristol: Intellect Books, 1999. P. 140-157.
9. Dama, F. Fascist Monuments: A Heavy Heritage. Italy Segreta, 2022. URL: <https://italysegreta.com/a-heavy-heritage/> (дата звернення: 13.07.2024).
10. Dialetti d'Italia. ALI. URL: <http://atlantelinguistico.it/dialetti-d-italia.html>(дата звернення: 13.07.2024).
11. Follo, V. The Power of Images in the Age of Mussolini : Publicly Accessible Penn Dissertation. 2013. 858 p. <https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2016&context=edissertations> (дата звернення: 13.07.2024).
12. Heywood, P. (2019). Fascism, uncensored. Terrain anthropologie & sciences humaines [Online]. 2019. No. 72. DOI: <https://doi.org/10.4000/terrain.18955>.
13. Kington, T. Fendi transforms Mussolini's fascist HQ into a temple to high fashion.
14. Lingue di minoranza e scuola. A dieci anni dalla Legge 482/99. 2010. MIUR. Direzione Generale per gli Ordinamenti Scolastici e per l'Autonomia Scolastica. Pubblicazione e stampa a cura delle Edizioni Anicia – marzo 2010. URL: http://www.edscuola.it/archivio/statistiche/lingue_minoranza_scuola.pdf (дата звернення: 13.07.2024).
15. Macdonald, S. Difficult heritage: negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond. Taylor & Francis e-Library, 2010. URL:https://www.york.ac.uk/media/sociology/difficult%20heritage_excerpts.pdf (дата звернення: 13.07.2024).
16. Marchetti S. Italiano? Nein. A Part of Italy Wants Out. Newsweek Magazine. URL: <https://www.newsweek.com/2014/01/17/italiano-nein-part-italy-wants-out-245068.html> (дата звернення: 13.07.2024).
17. Norme di attuazione della XII disposizione transitoria e finale (comma primo) della Costituzione. § 44.1.50 – Legge 20 giugno 1952, n. 645. https://www.edizionieuropee.it/law/html/21/zn44_01_050.html (дата звернення: 13.07.2024).
18. Norwich J. J. The Normans in Sicily: The Normans in the South 1016-1130 and the Kingdom in the Sun 1130-1194. London: Penguin Global. 816 p.
19. Reitz-Joosse, B., & Lamers, H. The Codex Fori Mussolini: A Latin Text of Italian Fascism. London and New York: Bloomsbury Academic, 2016. 152 p.
20. Rosenberger M. P. Self-Determination in South Tyrol – The Red Eagle Spreads its Wings. Fair Observer, 2012. URL: <https://www.faiobserver.com/region/europe/self-determination-south-tyrolred-eagle-spreads-its-wings/> 155 (дата звернення: 13.07.2024).
21. Rossini I. Se aboliscono la legge Mancino “a noi” cosa cambia»? Riflessioni su razzismo e diritto / Storie in Movimento. 2018. URL: <https://storieinmovimento.org/2018/08/29/abolizione-legge-mancino-razzismo-rossini/> (дата звернення: 13.07.2024).
22. Steinacher G. Fascist Legacies: The Controversy over Mussolini's Monuments in South Tyrol. European Yearbook of Minority Issues Online. 2013. Vol. 10, no. 1.URL:<https://>

- digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1144&context=historyfacpub (дата звернення: 13.07.2024).
23. The Local. 2022. URL: <https://www.thelocal.it/20221028/explained-what-are-italys-laws-against-support-for> (дата звернення: 13.07.2024).
 24. The Monumental Bas-Relief in Bozen-Bolzano: From Hans Piffraeder To Hannah Arendt B Light On Dictatorship. <https://www.basrelief-bolzano.com/en/content/the-bas-relief.html> (дата звернення: 13.07.2024).
 25. The New Yorker. 2017. URL: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/why-are-so-many-fascist-monuments-still> (дата звернення: 13.07.2024).
 26. Vianello, G. Explained: What are Italy's Laws Against Support for Fascism? The Local. 2022. URL: <https://www.thelocal.it/20221028/explained-what-are-italys-laws-against-support-for> (дата звернення: 13.07.2024).
 27. 27 gennaio: Giorno della Memoria/Ministero dell'Istruzione e del Merito URL: https://www.miur.gov.it/ricerca-tag/-/asset_publisher/oHKi7zkjLkW/content/27-gennaio-giorno-della-memoria (дата звернення: 13.07.2024).
 28. Корчина Н. Досвід Італії у переосмисленні фашистської монументальної спадщини на прикладі барельєфу Муссоліні в Боцен/Болдано. Національна академія мистецтва. National Academy of Fine Arts and Architecture Collection of Scholarly Works «Ukrainian Academy of Art» 2023. No 33 (2023) С. 164–177. URL: <http://naoma-science.kiev.ua> (дата звернення: 13.07.2024).
 29. Країни світу і Україна: енциклопедія : в 5 тт. / редкол.: А. І. Кудряченко (голова) та ін.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. Т. 1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / науковий редактор І тому А. Г. Бульвінський. 2017. 564 с.
 30. Метельова Т.О. Формування загальнонаціональної єдності засобами політики пам'яті в Італії: досвід для України. С. 136-155. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4891/1/Formuvannia%20zahalnonatsionalnoi%20yednosti%20zasobamy.pdf> (дата звернення: 13.07.2024).
 31. Мінгазутдінов І. О. Південнотірольський сепаратизм в Італії. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 101. ч. 1. С. 47-53.

MEMORIAL POLICY IN ITALY: RECONCEPTUALISING CULTURAL HERITAGE AND SHAPING IDENTITY

Mykyta Petrakov

State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky",

Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Political Science and Law

Staroportofrankivska St., 26, 65000, Odesa, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0006-9373-5111>

The article examines the case of Italy's memorial policy in the context of contemporary political processes, which is relevant in terms of understanding the impact of historical memory on society and politics. The author analyses the legal framework and socio-cultural implications of Italy's efforts to counter fascist apologetics, including through the constitutional goals of "preserving cultural heritage", focusing on legislative initiatives, strategies for rethinking national identity and collective memory. The study examines the impact of fascist monuments on the cultural and political situation in Italy, in particular their role in the complex interrelationships between the historical traditions of different regions of the country. Through an analysis of the history of Italian unification and manoeuvres to manage fascist heritage, the author highlights key points, including legislation regulating the preservation of cultural

monuments and the practice of amnesty for former fascists. The text extends the analysis of the evolution of Italy's memorial policy by listing the regulations that influenced the development of the country's memorial legislation. With a particular focus on the following key points, the 1952 Skelb Law and its importance in banning organisations promoting fascism, and the 1993 Mancino Law, which authorised the ban on public displays of fascist and Nazi symbols, were important steps in ensuring the memory of past crimes and reflecting contemporary norms and values. The author analyses recent legislative developments, especially Law 115/2016, which criminalises Holocaust denial and other crimes against humanity, highlighting the importance of implementing international standards in the context of the Italian legal system. The study also examines the case of the reinterpretation of the monument to Mussolini in Bocen/Bolzano before and after an agreement between NGOs and the authorities on its recontextualisation. The analysis of the cultural and political aspects of the conflict over the fascist heritage in Italy allows us to better understand the relationship between the past, memory and the current political realities of the country.

Key words: memorial policy, historical policy, cultural heritage, national identity, regionalism, political processes, reconceptualisation, fascism.

УДК 3291/9-043.83 (439) «1990/2010»
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.50>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ З ДОМІНУЮЧОЮ ПАРТІЄЮ В УГОРЩИНІ УПРОДОВЖ 1990–2010 РОКІВ

Андрій Приходько

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
факультет суспільних наук, кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Охарактеризовано особливості формування партійної системи з домінуючою партією в Угорщині упродовж 1990–2010 років. Запропоновано періодизацію розвитку партійної системи Угорщини: перший етап (1988–1994 рр.) – етап початкової багатопартійності; другий етап (1994–2010 рр.) – двоблокова багатопартійна система поміркованого плюралізму; третій етап (починаючи з 2010 р.) – багатопартійна система з домінуючою партією. В рамках виокремлених етапів досліджено акторний склад та конфігурацію партійної системи.

Етап початкової багатопартійності характеризувався: 1) трансформацією опозиційних рухів у політичні партії (Союз вільних демократів, Союз молодих демократів (ФІДЕС), Угорський демократичний форум); 2) відновленням діяльності історичних партій (Народна партія дрібних власників, Християнсько-демократична народна партія); 3) формуванням нормативно-правової основи діяльності політичних партій; 4) проведенням парламентських виборів 1990 р. (установчі вибори) та 1994 р. за результатами яких окреслилися контури майбутньої партійної системи.

Підкреслено, що другий етап (1994–2010 рр.) у розвитку партійної системи Угорщини можна назвати етапом формування та функціонування двоблокової багатопартійної системи поміркованого плюралізму. Для вказаного етапу були характерні такі особливості: 1) вагомий вплив на конфігурацію партійної системи мали парламентські вибори 1998, 2002, 2006 та 2010 рр.; 2) конкуренція за утворення уряду між Угорською соціалістичною партією і ФІДЕС; 3) вплив на консолідацію партійної системи євроінтеграційних процесів; 4) участь політичних сил у виборах до місцевих органів влади та до Європарламенту у 2009 р.; 5) конфігурація партійної системи на кінець вказаного періоду виглядала наступним чином: мейнстримні партії: УСП, Фідес, ХДНП та партії «нової політики»: «Рух за кращу Угорщину» («нові праві») і «Політика може бути іншою» (угорські зелені, «нові ліві»).

Упродовж вказаного періоду відбулися суттєві зміни в акторному складі партійної системи: а) з угорського політикуму фактично зникли популярні на початковому етапі становлення багатопартійності ліберальні та аграрні партії; б) криза в середовищі УСП та суттєве зменшення її рейтингу; в) поява нових партій – «партій нової політики».

Констатовано, що із завершенням парламентських виборів 2010 р. в Угорщині розпочинається інституціоналізація партійної системи з домінуючою партією, якою стала «ФІДЕС».

Ключові слова: Угорщина, трансформація, демократичний транзит, партійна система, партійна система з домінуючою партією, установчі вибори, мейнстримні партії, партії «нової політики».

Постановка проблеми. Обов'язковим елементом переходу до демократії та її консолідації є розвиток та дієвість партійної системи, яка структурує голоси громадян у процесі парламентських та місцевих виборів, що в свою чергу забезпечує формування представницьких органів влади та її ротачію. Еволюція партійної системи в Угорщині упродовж 1990–2010 рр. від початкової багатопартійності до системи з домінуючою партією показала одну із зразкових моделей консолідації партійної системи в умовах демократичного

транзиту. Тому вивчення позитивного досвіду інституціоналізації партійної системи у процесі демократичного переходу є важливим надбанням політичної науки.

Консолідація партійної системи з домінуючою партією в Угорщині має з одного боку позитивний вплив на функціонування системи владних відносин (формування уряду, робота парламенту), а з іншого система домінування з часом також може привести до «переродження» сутності демократичного режиму та перетворення його у один із видів гібридних режимів (найчастіше неліберальної / ліберальної демократії) за рахунок домінування виконавчої влади у системі розподілу влад, що забезпечується перемогою на виборах однієї і тієї ж партії упродовж багатьох років (в Угорщині до прикладу з 2010 р. перемогу на парламентських виборах здобуває партія «ФІДЕС»). Дослідження особливостей такого «переродження» є актуальним і для вивчення політичного розвитку України, де на парламентських виборах 2019 р. перемогу здобула нова політична партія «Слуга народу», яка одноосібно сформувала уряд.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження – охарактеризувати особливості становлення партійної системи з домінуючою партією в Угорщині упродовж 1990–2010 рр. До головних завдань дослідження відносимо такі: 1) проаналізувати чинники впливу на становлення партійної системи Угорщини та окреслити методологію вивчення консолідації партійної системи; 2) дослідити конфігурацію та акторний склад партійної системи Угорщини на різних етапах її еволюції.

Аналіз останніх наукових досліджень. Аналіз розвитку та функціонування партійної системи Угорщини у вказаний період зроблений у дисертаційних дослідженнях таких вітчизняних науковців: В. Бусленка, Є. Гайданки, А. Головача, Ю. Дзюбенка, Г. Зеленько, Ю. Копинця, В. Кольцова, Д. Ткача. Особливості угорського партіотворення досліджуються в окремих розділах монографій вітчизняних науковців: «Взаємовідносини влади та опозиції в державах Вишеградської групи» [1], «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» [2], «Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи» [3], «Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть» [4], «Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи» [5], «Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій» [6].

Вказана проблематика стала також предметом дослідження у низці статей вітчизняних політологів: В. Лебедюка [7], А. Мелешевича [8], Ю. Остапця та А. Радька [9], Т. Попович [10], Д. Ткача [11], І. Черленяка [12].

Методологія дослідження. Зазначимо, що в політичній науці не склалося єдиного підходу до визначення політичної партії. У нашому дослідженні ми будемо послуговуватися такою її дефініцією: політична партія – це добровільне об'єднання громадян прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, яке утворене з метою здобуття політичної влади, сприяє формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Однією з найпоширеніших класифікацій політичних партій є класифікація на основі ідеологічного критерію (саме він є важливим у контексті нашого дослідження): комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні, ліберальні, консервативні (християнсько-демократичні), націоналістичні партії. Усі ці партії ще називають мейнстримними партіями. У перекладі з англійського *mainstream* – це основна течія, якою позначають домінуючий напрямок у певній області (науковій, культурній, медійній тощо) для певного періоду часу. Таким чином, під мейнстримними ми розуміємо класичні політичні партії, які афілюються з певними ідеологічними доктринами.

З кінця ХХ ст. поширюються і здобувають вплив нові партійні ідеології – екологічні (зелені) та праворадикальні (правопопулістичні), а відтак виникають нові типи партій, які отримують назви «нові ліві» та «нові праві», або їх називають «партіями нової політики».

Сукупність політичних партій в окремії державі утворює її партійну систему. Під партійною системою слід розуміти «сукупність партій, які 1) існують в конкретній державі і утворюють певну конфігурацію всередині політичної системи, що залишається незмінною протягом більш або менш тривалого часу (декілька електоральних циклів), 2) є представленими в органах влади і 3) забезпечують дієвість взаємодії між громадянським суспільством та державою. Іншими словами – це сукупність партій, які беруть участь у тій формі політичної діяльності, що пов'язана з формуванням законодавчих і виконавчих структур влади та впливають на формування громадської думки» [13, с. 389]. Конфігурацію партійних систем утворюють «стійкі відносини між політичними партіями, які подолали виборчий бар'єр і отримали можливість приймати участь у формуванні уряду та прийнятті управлінських рішень, мають вплив на партійну конкуренцію і регіональні владні структури, що і визначає в кінцевому результаті тип партійної системи: багатопартійна, двоблокова партійна система, система домінування тощо» [13, с. 389].

Однією з найбільш поширених типологізацій партійних систем в політичній науці є типологія Дж. Сарторі, який на основі поєднання кількісного і якісних критеріїв (поляризація і фрагментація), виокремлює такі типи партійних систем: 1) однопартійна; 2) гегемоністська; 3) система з домінуючою партією; 4) двопартійна система; 5) система обмеженого (поміркованого) плюралізму; 6) система поляризованого плюралізму; 7) атомізована» [14, с. 105]. Вказана типологізація має свої недоліки, але вона є одна із найпростіших у застосуванні, охоплює великий масив існуючих у суспільствах партійних систем, тому і найчастіше використовується для їх аналізу. Є, звичайно, і якісніші типології, які створені пізніше (наприклад, канадського політолога А. Сіароффа [15]), і які є більш повними та менш суперечливими, але вони складні у практичному використанні.

Виокремлення партійної системи з домінуючою партією є одним із нововведень Дж. Сарторі. Вказана партійна система (а така виникає в Угорщині після парламентських виборів 2010 р.) передбачає на думку М. Назарова «реальну конкуренцію між партіями, періодичне проведення демократичних виборів, за умови, що всі партії мають більш менш рівні шанси на перемогу. Однак одна з партій, не маючи жодних штучно створених переваг, займає на політичному полі домінуючі позиції або самостійно, або у складі коаліції з партією-сателітом» [16, с. 37]. Отже, «партійна система з домінуючою партією – це багатопартійна система в якій тривалий час (більше трьох електоральних циклів) лише одна партія володіє реальною політичною владою, маючи кваліфікаційну більшість у парламенті і формуючи уряд власними силами, або ж інколи у складі правлячої коаліції як правило з однією з маловпливових партій [13, с. 389–390]. Система домінування характеризується: 1) проходженням до парламенту 3–5 партій, одна з яких є домінуючою; 2) формуванням уряду монобільшістю, або коаліцією домінуючої партії з однією із партій-сателітів; 3) малоефективною опозицією в представницькому органі влади; 4) довготривалістю та стабільністю за рахунок єдності правлячої еліти, кооптації опозиції, мобілізації громадян на підтримку домінуючої партії та існуючого режиму.

У нашому дослідженні категорії «консолідація партійної системи» і «інституціалізація партійної системи» ми будемо використовувати як синоніми, оскільки консолідація партійної системи в умовах демократичного транзиту це і є не що інше як її інституціалізація. На думку низки вітчизняних фахівців консолідація партійної системи вимірюється такими показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи / зменшенням кількості

парламентських та електоральних партій (вимірюється індексом ефективної кількості електоральних (ІЕКЕП), індексом ефективної кількості парламентських партій (ІЕКПП) та індексом фракційності); 2) зниженням рівня електоральної волатильності / зменшенням кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за інші політичні сили (вимірюється індексом волатильності); 3) однаковість підтримки політичних партій у різних регіонах країни (вимірюється індексом націоналізації); 4) здатністю парламентських партій сформувати урядову коаліцію; 5) входження у європейські партійні (загальноєвропейські партії) та інституційні структури (Європарламент); 6) відсутність екстремістських, сепаратистських та регіоналістських настроїв, а відтак і відповідних політичних партій [5; 7; 8; 17; 18; 22].

«Інституціалізація (в нашому випадку ми можемо говорити про консолідацію партійної системи, принаймні про деякі з її показників – А. П.), на думку С. Мейнверінга і М. Торкела, характеризується: «а) наявністю регулярно повторюваних зразків міжпартійних змагань; б) міцним партійним корінням у суспільстві; в) легітимністю в очах виборців і прихильників; г) наявністю міцних (стійких) партійних організацій» [17, с. 206]. Модель вивчення рівня інституціалізації (консолідації) партійної системи у вітчизняній науці запропонував А. Мелешевич [18] (критерії запропоновані А. Мелешевичем ми також використовуємо для констатації рівня консолідації партійної системи Угорщини). В основу його методології покладено два критерії: зовнішня автономія (операційні індикатори: виконання партіями виборчих функцій, партійність парламенту, географічна рівномірність підтримки партій) і внутрішня стабільність партійної системи (сумарний відсоток голосів відданих за «старі» політичні партії, індекс електоральної волатильності» [18, с. 46–64].

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток партійної системи Угорщини ми розглянемо у контексті запропонованої нами періодизації: **перший етап** (1988–1994 рр.) – етап початкової багатопартійності; **другий етап** (1994–2010 рр.) – двоблокова багатопартійна система поміркованого плюралізму; **третій етап** (починаючи з 2010 р.) – багатопартійна система з домінуючою партією. Зазначимо, що еволюцію партійної системи Угорщини ми охарактеризуємо включаючи парламентські вибори 2010 р. з якими ми пов'язуємо остаточну консолідацію партійної системи у форматі партійної системи з домінуючою партією.

Етап початкової багатопартійності характеризувався: 1) трансформацією опозиційних рухів у політичні партії: Союз вільних демократів (СВД), Союз молодих демократів (СМД / ФІДЕС), Угорський демократичний форум (УДФ); 2) відновленням діяльності історичних партій: Незалежна партія дрібних власників (НПДВ), Християнсько-демократична народна партія (ХДНП); 3) формуванням нормативно-правової основи діяльності політичних партій; 4) проведення парламентських виборів 1990 р. (установчі вибори) та 1994 р. за результатами яких окреслилися контури майбутньої партійної системи.

На формування й розвиток багатопартійної системи в Угорщині, на думку Д. Ткача, суттєво вплинули окремі інституціональні фактори. «По-перше, деяка кількість населення поділяла ідеологічні позиції соціалістичного режиму або була пов'язана з його організаційними та матеріальними ресурсами, тож стала базою для партій лівого напрямку. По-друге, масові рухи за демократію, що набули значного розвитку в середині 1980-х рр., зумовили створення різноманітних партій наприкінці 80-х. По-третє, реанімація так званих історичних партій, які де-юре не були розпущені чи заборонені, але де-факто перестали існувати наприкінці 1940-х рр. По-четверте, на формування і розвиток багатопартійної системи парламентсько-президентської (читай парламентської – А. П.) республіки серйозно вплинули вибори до Державних Зборів Угорської Республіки, як надзвичайно потужний стимул для

створення політичних партій (йдеться про те, що парламентська форма правління сприяє інституціалізації потужних політичних партій – А. П.)» [6, с. 80–81; 11, с. 77–78].

Нормативно-правову основу угорської багатопартійності започаткували прийняті на початку 1989 р. Державними Зборами закони «Про право на зібрання (свободу зібрань)» та «Про право на об'єднання», якими було закріплено а) право осіб на свободу зібрань, мирних мітингів, походів та демонстрацій для забезпечення їх учасникам вільного волевиявлення своїх поглядів та б) право на утворення політичних партій, масових рухів інших об'єднань громадян для захисту власних інтересів [10].

Відліком угорської багатопартійності можна вважати низку наступних подій: 1) опозиційні збори в с. Лакітелек (27 вересня 1987 р.); 2) 11 лютого 1989 р. заява УСРП про підтримку багатопартійності; 3) створення Опозиційного «круглого столу» (22 березня 1989 р.); 4) завершення роботи Національного «круглого столу» та підписання угоди 18 вересня 1989 р., яка мала забезпечити мирний перехід до демократії; 5) саморозпуск на XIV з'їзді УСРП та створення соціалістичної партії європейського зразка – Угорської соціалістичної партії [6, с. 82–85]. Саме завдяки вказаним подіям став можливим перехід в Угорщині до реальної багатопартійності.

Безпосереднє законодавче оформлення інститут політичних партій в Угорщині отримав з прийняттям у 1989 р. Закону «Про функціонування та діяльність політичних партій» та внесенням відповідних змін до Конституції, які заперечували монопольний вплив на владу однієї партії. У законі про партії окреслено засади їхньої діяльності, забезпечення участі громадян у політичному житті країни, закріплено право громадян на свободу об'єднання тощо. А також запроваджено державне фінансування політичних партій за таким квотним принципом: 1) 25 % отримують партії, які подолали прохідний бар'єр і стали парламентськими; 75 % розподіляється між партіями, які здобули підтримку не менше 1% голосів виборців пропорційно до рівня їхньої електоральної підтримки [10]. Важливе значення для розбудови партійної системи мав також схвалений у жовтні 1989 р. Закон «Про вибори членів парламенту» [19], який, як зазначалося нами вище, встановив виборчу систему котра діяла до 2011 р.

Відповідно до встановленої виборчої системи 386 депутатів Державних Зборів розподілялися на трьох електоральних рівнях: «176 – в одномандатних округах, не більше 152 – у багатомандатних регіональних округах та не менше 58 – у багатомандатному національному окрузі. Розмір регіональних округів, яких загалом 20, коливався від 4 до 28 мандатів, а кожний виборець мав два голоси: один – за кандидата в одномандатному виборчому окрузі, а другий за закритий партійний список у своєму (в якому проживав виборець) регіоні. При цьому виборці не висловлювали свою електоральну позицію на загальнонаціональному рівні: він був компенсаційним» [12, с. 42–43].

Отже, головні параметри виборчої системи на установчих виборах в Угорщині були такі: «змішана виборча система, кількість депутатів 386, мажоритарна система абсолютної більшості для мажоритарних округів, формули Хагенбах-Бішофа для регіональної пропорційної складової та формула Д'Хонта для національної компенсаційної пропорційної складової, виборчий бар'єр складав 4 % для партій і партійних блоків (в майбутньому ця норма буде змінена для виборчих блоків – А. П.)» [5, с. 280]. «Метою встановлення даного типу виборчої системи, на думку Т. Попович, було прагнення угорських законодавців не допустити надмірної фрагментарності парламенту. Згідно з логікою угорських парламентарів усі складники електорального процесу мають бути взаємозалежними і визначати поведінку виборців, поведінку державних органів, характер дій і політичних комбінацій суб'єктів активного виборчого права» [10, с. 72]. А загалом виборча система сприяла проходженню

до парламенту великих партій і водночас створювала перешкоди для череззмірної фрагментації вищого законодавчого органу влади.

Установчі вибори відбулися в Угорщині у 25 березня (1 тур) та 8 квітня (2 тур) 1990 р., і відобразили нові політичні реалії угорського суспільства: з 386 депутатів Державних Зборів 350 були обрані вперше, а склад уряду змінився на 100 % [18, с. 141]. Про участь у виборах заявили 65 політичних, з них лише 12 зуміли виконати вимоги закону до складання загальнонаціональних партійних списків і були допущені до участі у виборах. Виборчий бар'єр: подолали шість партій: УДФ, СВД, НПДВ, Угорська соціалістична партія (УСП), СМД / «ФІДЕС», ХДНП. Партія підприємців, Партія зелених, Народна партія, Партія свободи, Угорська аграрна партія та інші набрали менше 3 % голосів виборців. Результати виборів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини 25 березня, 8 квітня 1990 року

Партії і блоки	Кількість отриманих мандатів	Представництво у парламенті (%)
УДФ	165	42,75
СВД	94	24,35
НПДВ	44	11,4
УСП	33	8,55
ФІДЕС	22	5,7
ХДНП	21	5,44
Незалежні депутати	7	1,81

Джерело: побудовано автором на підставі [18, с. 142; 20]

Отже, до угорського парламенту пройшли політичні партії, які репрезентували три основні напрямки політичного життя Угорщини: національно-консервативний, християнсько-демократичний (УДФ, НПДВ, ХДНП) (230 депутатів, що становить 59,5 %); соціально-ліберальний (СВД, СМД) (116; 30,0 %); євросоціалістичний, соціал-демократичний (УСП) (33; 8,5 %). Урядова коаліція була утворена у складі УДФ, НПДВ та ХДНП, а прем'єр-міністром був обраний Й. Анталл (*коаліція правих сил*). Загалом установчі вибори в Угорщині виконали функції, які характерні для них в умовах демократичного транзиту: 1) легімітизували прихід до влади опозиції; 2) забезпечили вільне волевиявлення у контексті наявних на той час ідеологічних уподобань виборців, визначивши таким чином контури майбутньої партійної системи: нові антикомуністичні партії, історичні партії, реорганізовані комуністичні партії; 3) окреслили основні напрямки інституціалізації законодавчої гілки влади; 4) позитивно апробували виборчу систему.

Наступні вибори до угорського парламенту відбулися 8 та 29 травня. У виборах брали участь 29 політичних партій. Результати виборів подано у таблиці 2.

Як бачимо з таблиці 2 перемогу на виборах здобули ті ж самі партії, що і у 1990 р. При чому чотири з них повторили приблизно той же самий результат, що і на попередніх виборах. Але на відміну від виборів 1990 р. перемогу здобула УСП з загальним результатом 209 мандатів, що становить 54,14 % від конституційного складу Державних Зборів. Успіх соціалістів обумовлений незадоволенням більшої частини населення проведенням економічних реформ. Урядова коаліція була утворена у складі УСП та СВД (*коаліція лівих сил*).

Таблиця 2

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини 8 та 29 травня 1994 року

Партії і блоки	Кількість отриманих мандатів	Представництво у парламенті (%)
УСП	209	54,14
Союз вільних демократів	69	17,88
УДФ	38	9,84
НПДВ	26	6,74
ХДНП	22	5,7
ФІДЕС	20	5,18
Аграрний союз	1	0,26
Партія підприємців	1	0,26

Джерело: побудовано автором на підставі [18, с. 143; 20]

Другий етап (1994–2010 рр.) у розвитку партійної системи Угорщини можна назвати етапом формування та функціонування двоблокової багатопартійної системи поміркованого плюралізму. Для вказаного етапу були характерні такі особливості: 1) вагомий вплив на конфігурацію партійної системи мали парламентські вибори 1998, 2002, 2006 та 2010 рр.; 2) конкуренція за утворення уряду між УСП та СМД (ФІДЕС). СМД внесла корективи у свою назву: СМД (ФІДЕС) – Угорська громадянська партія (СМД – УГП); 3) вплив на консолідацію партійної системи євроінтеграційних процесів; 4) участь політичних сил у виборах до місцевих органів влади та до Європарламенту у 2009 р.; 5) конфігурація партійної системи на кінець вказаного періоду виглядала наступним чином: мейнстрімні партії: УСП, ФІДЕС, ХДНП та партії «нової політики»: «Рух за кращу Угорщину» («нові праві») і «Політика може бути іншою» (угорські зелені, «нові ліві»).

Парламентські вибори 1998 р. відбулися 10 та 25 травня. Участь в них узяли 14 політичних партій, а головне протистояння відбулося як і на попередніх виборах між УСП та СМД – УГП. Такі партії як «Новий союз», «Унія разом за Угорщину», «Форум національностей», Соціал-демократична партія Угорщини, Партія підприємців не змогли подолати навіть позначку в 1 % голосів виборців [20]. Результати виборів подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини 10 та 25 травня 1998 року

Партії і блоки	Кількість отриманих мандатів	Представництво у парламенті (%)
ФІДЕС–УГП	148	38,34
УСП	134	34,71
НПДГ	48	12,43
СВД	24	6,21
УДФ	17	4,4
УПСЖ	14	3,62
Незалежні депутати	1	0,26

Джерело: побудовано автором на підставі [18, с. 144; 20]

Як бачимо перемогу на виборах здобула партія СМД – УГП. «Успіх цієї партії на виборах, на думку Ю. Остапця, був обумовлений: а) здатністю партії до інтеграції,

компромісу, а не пошук помилок уряду; б) створенні вдалого іміджу партії, яку хвилюють перш за все, внутрішні проблеми держави; в) підтримка з боку вищого духовенства; г) домовленість з НПДГ у одномандатних округах» [18, с. 144]. Уряд був сформований у складі таких партій: СМД – УГП, УДФ, НПДВ та Угорська партія справедливості та життя (*коаліція правих сил*), а прем'єр-міністром вперше став В. Орбан.

Чергові вибори до Державних Зборів відбулися 7 та 21 квітня 2002 р. На цих виборах була зафіксована рекордна явка виборців – 73,4 %. Це була цікава виборча кампанія, де головними конкурентами виступали: правоцентристський виборчий блок СМД (ФІДЕС) – Угорської громадської партії та УДФ і дві лівоцентристські партії – УСП та СВД. Угорські праві були переконані у своїй перемозі, тому виборчу кампанію проводили пасивно, а їх лідер В. Орбан навіть жодного разу не виступив перед виборцями. Їх конкуренти навпаки задля того, щоб отримати перемогу домовилися про спільних кандидатів у мажоритарних округах, що в кінцевому результаті і дозволило їм перемогти праві сили. Результати виборів подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини 7 та 21 квітня 2002 року

Партії і блоки	Кількість отриманих мандатів	Представництво у парламенті (%)
ФІДЕС–УГП / УДФ	188	48,7
УСП	178	46,1
СВД	20	5,18

Джерело: побудовано автором на підставі [18, с. 144; 20]

Урядова коаліція за результатами виборів була утворена УСП та СВД (*коаліція лівих сил*), а прем'єр-міністром обрано П. Медьєші.

Чергові вибори до Державних Зборів пройшли 9 і 23 квітня 2006 р. Основна боротьба була зосереджена між двома домінуючими учасниками виборчих кампаній останніх років – ФІДЕС та УСП. Традиційно були сформовані дві виборчі коаліції – правоцентристська ФІДЕС–ХДНП та лівоцентристська УСП у виборчому союзі з СВД. УДФ відмовилася вступати в коаліцію з ФІДЕС–ХДНП. Результати виборів подано у таблиці 5.

Таблиця 5

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини 9 та 23 квітня 2006 року

Партії і блоки	Кількість отриманих мандатів	Представництво у парламенті (%)
УСП	186	48,2
ФІДЕС / ХДНП	164	42,5
СВД	24	6,21
УДФ	11	2,9
Незалежні депутати	1	0,26

Джерело: побудовано автором на підставі [18, с. 144; 20]

Як видно з таблиці 5 за результатами виборів із 386 мандатів УСП отримала 186, блок «ФІДЕС» та ХДНП – 164, СВД – 24, УДФ – 11. У розрізі партійних списків результати виборів були такими: УСП – 41,6 %, ФІДЕС / ХДНП – 42,0 %, СВД – 6,5 %, УДФ – 5,0 %. А також констатуємо, що блок радикальних правих сил у складі УПСЖ, НПДВ, «Йоббік»

не подолав виборчого бар'єру, набравши 2,2 % голосів виборців, а Угорська комуністична робітничка партія набрала 0,4 %, Партія центру – 0,3 %, Ромська партія – 0,08 %, Угорська провінційна громадська партія 0,05 %, Християнська демократична партія 0,04 % [20]. Урядова коаліція була утворена у складі УСП та СВД (*коаліція лівих сил*), а прем'єр-міністром став Ф. Дюрчань (УСП). Ф. Дюрчань очолив вперше уряд після відставки П. Медьєші у 2004 р. Високий рейтинг партії на виборах у 2006 р. – це частково і заслуга Ф. Дюрчаня, який забезпечив реальне покращення економіки, соціальної сфери, і своєю харизматичністю перевершив політичний вплив В. Орбана.

Електоральний цикл 2006–2010 рр. був надзвичайно складним, а соціально-політичні процеси, які відбулися у вказаний період часу мали вагомий вплив на подальший розвиток партійної системи Угорщини. У цей час, на нашу думку, формується нова конфігурація партійної системи, яка буде встановлена за результатами парламентських виборів 2010 р., і яка є дієвою і до нинішнього часу. Коротко зупинимося на подіях, які вплинули на переструктурування партійного простору Угорщини.

У вересні 2006 р. опозицією був опублікований запис (25 хвилин) виступу Ф. Дюрчаня на закритому засіданні уряду у якому він заявив про бездарність керівництва країною, яке напередодні виборів 2006 р. обдурювало громадян щодо стану економіки з метою здобуття перемоги на парламентських виборах: «Жоден європейський уряд не проводив такої «бездарної» політики. Протягом півтора-двох років ми робили вигляд, що керуємо країною, а насправді ми брехали. Брехали вранці, вдень і ввечері. Ми майже нічого не робили упродовж чотирьох років. Тому економіка Угорщини не зазнала обвалу лише завдяки Божому провидінню та великій кількості грошей у світовій економіці» [21, с. 181]. Такий виступ – це наслідок самовпевненості Ф. Дюрчаня, яка з'явилася від «запаморочення успіхом» після перемоги на парламентських виборах 2006 р., коли він відчув себе у ролі доленосця для власної країни, рятівника угорської нації [11, с. 77–79].

Відвертість Ф. Дюрчаня привела до масових мітингів та найбільшої політичної кризи в країні за увесь посткомуністичний період. Упродовж вересня – жовтня у Будапешті щодня біля стін парламенту збиралися 15–20 тисяч мітингувальників з вимогою відставки Ф. Дюрчаня. Як наслідок 1 жовтня 2006 р. на місцевих виборах УСП зазнала поразки, а перемогу здобула партія «ФІДЕС» (отримала 59 % мандатів, а соціалісти – 37 %) [21, с. 181], а Ф. Дюрчань змушений був у березні 2009 р. піти у відставку. Відбувся розпад коаліції УСП – СВД, а уряд меншості очолив соціаліст Г. Байнаї.

Отже, у цей період розвитку партійної системи Угорщини починається криза в УСП по причині невдалого керівництва та міжпартійних непорозумінь, що автоматично привело до зростання рейтингу правих сил, це, по-перше. І, по-друге, у цей період в угорському політикумі з'являються низка нових партійних проєктів, які є наслідком як внутрішньополітичного розвитку, так і загальноєвропейських трендів еволюції політичних партій і партійних систем: «нові праві» («Рух за кращу Угорщину» (Йобб'ік)) та «нові ліві» (партія «Політика може бути іншою»). У 2003 р. групою право-радикально налаштованих студентів гуманітарного факультету Будапештського університету і вихідцями з націоналістичної «Угорської партії справедливості і життя» була створена партія «Рух за кращу Угорщину» (скорочено «Йобб'ік»). «У назві партії використовується гра слів: слово «йобб'ік» в угорській мові має два значення – «кращий» і «правий». Партія визначає себе як радикальна і національно-консервативна, рекламуючи своє гасло «Угорщина належить угорцям» [11, с. 80]. У 2007 р. партією було створене воєнізоване крило «Угорська гвардія», яка використовувала символіку угорських нацистів (нілашистів, членів Партії схрещених стріл). Незважаючи на те, що організація була заборонена у 2009 р., її представники продовжують

носити уніформу та агресивно себе поводити у відношенні до ромів, вихідців з африканських країн, китайців тощо. Першим успіхом «Йоббіка» були вибори до Європарламенту у 2009 р., на яких партія, набравши майже 14,7 % голосів виборців, здобула 3 депутатські мандати з 22, які належали Угорщині [18, с. 149].

Партія «Політика може бути іншою» (угорські зелені) заснована у 2009 р. «Вона підтримує розвиток громадянського суспільства, захист довкілля і боротьбу з корупцією. Її ідеологічною основою є політика сталого розвитку, екологізм. Угорські аналітики порівнюють її з «новими лівими», які проголошують «третій шлях» розвитку і не відносять себе ні до «правого», ні до «лівого» політичних таборів» [9, с. 83].

Парламентські вибори 2010 р. відбулися 11 та 25 квітня (явка виборців 64,2 %). За результатами виборів електоральний бар'єр подолали з такими результатами у багатомандатних округах: 1) Выборчий блок «ФІДЕС» / ХДНП – 52,7 %, УСП – 19,3 %, «За кращу Угорщину» – 16,6 %, Партія «Політика може бути іншою» – 7,4 %. Не подолали виборчий бар'єр такі політичні партії: УДФ – 2,6 %, «Громадський рух» – 0,9 %, Угорська робітничка комуністична партія – 0,1 %, Угорська соціал-демократична партія – 0,08 %, Партія єдності – 0,05 %, Угорська партія справедливості – 0,03 % [20]. СВД (угорські ліберали) взагалі не змогла зібрати відповідну кількість підписів для того, щоб бути зареєстрованою для участі у виборах. Натомість за результатами виборів у Державних Зборах з'являються дві нові політичні сили – ультраправий рух «За кращу Угорщину» («Jobbik») та партія зелених (LMP – «Політика може бути іншою»). Загальні результати виборів подано в таблиці 6.

Таблиця 6

Результати виборів до Державних Зборів Угорщини 11 та 25 квітня 2010 року

Партії і блоки	Кількість отриманих мандатів	Представництво у парламенті (%)
ФІДЕС / ХДНП	263	68,14
Угорська соціалістична партія	59	15,28
За кращу Угорщину	47	12,18
Політика може бути іншою	16	4,15
Незалежні депутати	1	0,26

Джерело: побудовано автором на підставі [18, с. 149; 20]

Здобувши 263 мандати (68,1 %) з 386 уряд був сформований правоцентристською коаліцією «ФІДЕС» / ХДНП на чолі з В. Орбаном. Таким чином, із завершенням парламентських виборів 2010 р. в Угорщині розпочинається інституціоналізація партійної системи з домінуючою партією, якою стала «ФІДЕС».

Висновки. Охарактеризувавши розвиток угорської багатопартійності упродовж 1988–2010 рр., можна зробити такі висновки:

1) Логіка еволюції партійної системи Угорщини упродовж 1988–2010 рр. є такою: початкова багатопартійність (1988–1994) – двоблокова партійна система поміркованого плюралізму (1994–2010) – багатопартійна система з домінуючою партією (починаючи з 2010 р.).

2) Упродовж вказаного періоду відбулися суттєві зміни в акторному складі партійної системи: а) з угорського політикуму фактично зникли популярні на початковому етапі становлення багатопартійності ліберальні (СВД) та аграрні (НПДВ) партії; б) криза в середовищі УСП та суттєве зменшення її рейтингу; в) поява нових партій – «партій нової політики» («За кращу Угорщину» та «Політика може бути іншою»).

3) Інституціалізується механізм двоблоковості у формуванні урядових коаліцій за результатами виборів: 1990–1994 (коаліція правих сил); 1994–1998 (коаліція лівих сил); 1998–2002 (коаліція правих сил); 2002–2004; 2004–2010 (коаліція лівих сил); починаючи з 2010 р. (коаліція правих сил з домінуючою партією «ФІДЕС»). Протистояння двох головних блокуєтворюючих партій за результатами парламентських виборів упродовж 1990–2010 рр. подано у таблиці 7.

Таблиця 7

Кількість депутатських мандатів УСП та партії «ФІДЕС» за результатами парламентських виборів 1990–2010 років

	1990	1994	1998	2002	2006	2010
УСП	33	209	134	198 (разом з СВД)	186	53
ФІДЕС	22	20	148	188 (разом з УДФ)	164	263

Джерело: побудовано автором на підставі [18]

4) Державні Збори Угорщини (1990, 1994, 1998, 2002, 2006 та 2010 рр.) відпрацювали повний електоральний цикл, що також засвідчує про стабільність та консолідацію угорської партійної системи у контексті формування урядової коаліції та функціонування опозиції. А також досвід проведення шести виборчих кампаній показав гомогенність електоральних уподобань угорських виборців у контексті регіонального голосування [20]. Основні параметри функціонування партійної системи Угорщини у контексті її консолідації упродовж 1990–2010 рр. подано нами у таблиці 8. Таблиця побудована нами на основі критеріїв консолідації партійної системи, які охарактеризовані низкою вітчизняних авторів (В. Лебедюк, В. Литвин, М. Лешанич, Ю. Остапець, А. Романюк [5; 7; 8; 18; 22]) та з урахуванням критеріїв інституціалізації партійних систем для країн ЦСЄ розроблених А. Мелешевичем [8].

Таблиця 8

Показники / індикатори консолідації партійної системи Угорщини (1990–2010 рр.)

Критерії	1990	1994	1998	2002	2006	2010
Явка виборців, %	44,14	55,12	57,01	73,47	64,39	46,66
Індекс Галлахера	13,7	16,8	10,8	8,2	5,12	11,6
ІЕКЕП	7,05	5,74	5,18	2,94	2,8	2,82
ІЕКПП	3,77	2,90	3,45	2,21	2,4	2,0
Індекс фракційності	0,73	0,66	0,71	0,55	0,52	0,61
Індекс волатильності, %		45,9	42,5	17,5	6,1	42,0
Підтримка урядових і опозиц. парт.	59,3 / 40,7	72,0 / 28,0	55,2 / 44,8	51,3 / 448,7	54,4 / 45,6	68,1 / 31,9
К-ть депут. манд., здобутих «старими» парт.		384	385	386	385	322

Джерело: побудовано автором на підставі [3; 5; 22]

Отже, розрахунки низки емпіричних індексів підтверджують наш висновок щодо консолідації партійної системи Угорщини. По-перше, ми маємо показники середнього рівня диспропорційності виборчої системи, яка практично була незмінною упродовж

1990–2010 рр. По-друге, зменшується фрагментованість партійної системи, про що свідчать індекси ефективної кількості парламентських та електоральних партій (ІЕКПП та ІЕКЕП): у 1990 р. маємо показники 7,06 і 3,77, а у 2010 відповідно 2,82 і 2,0. По-третє, зменшується індекс електоральної волатильності. Показники 2002 р. (17,6) і 2006 р. (6,1) це показники, які притаманні консолідованим партійним системам. Саме цей час є піком євроінтеграційних процесів, які мали позитивний вплив і на консолідацію партійної системи Угорщини. І хоча рівень електоральної волатильності у 2010 р. піднявся до позначки 42 %, але у даному випадку це не значить про суттєву зміну партійних уподобань. Це, перш за все, результат політичної кризи в Угорщині 2006 р. Натомість рівень підтримки «старих партій» залишився високим (за результатами парламентських виборів 2010 р. вони здобули 322 депутатські мандати, що становить 82,9 % від конституційного складу Державних Зборів Угорщини). По-четверте, показник рівня фрагментації (0,5–0,6) вказує на наявність двоблокової конкуренції.

Список використаної літератури

1. Бусленко В. Взаємовідносини влади та опозиції в державах Вишеградської групи». Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2020. 320 с.
2. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія / [Ю. Остапець, Є. Гайданка, А. Ключкович, Н. Марадик]. Ужгород : ПП Данило С.І., 2014. 256 с.
3. Кольцов В. Порівняльний аналіз формування і функціонування політичної опозиції в країнах Вишеградської групи: монографія. Одеса: ВД «Гельветика», 2018. 524 с.
4. Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря; Ужгород. нац. ун-тет. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. 680 с.
5. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
6. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: монографія. К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ; МАУП, 2004. 480 с.
7. Лебедюк В., Гоменюк А. Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні. URL: <https://eprints.ua.edu.ua/6263/1/1.pdf> (дата звернення 10.07.2024).
8. Мелешевич А. Проблеми інституціоналізації та перспективи розвитку партійної системи України. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р.* К.: ІПіЕНД, 2012. С. 46–64.
9. Остапець Ю., Радько А. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 81–86.
10. Попович Т. Особливості формування виборчої системи в Угорщині в 1980-ті – 1990-ті роки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Випуск 59. Т. 1. С. 70–73.
11. Ткач Д. Влада та опозиція в Угорщині – зміна облич чи зміна курсу? Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2014. Випуск 2 (70). С. 75–90.
12. Черленяк І. Особливості виборчої системи Угорщини. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4. С. 41–47.
13. Остапець Ю., Ключкович А., Ярош Я. Політичні партії і партійні системи. Основи громадянського суспільства та політичних знань: навчальний посібник; за заг. ред. В. І. Бортнікова. – 2-ге вид., випр. та доп. Суми: Університетська книга, 2023. С. 355–392.

14. Sartori G. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 344 p.
15. Siaroff A. *Comparative European party systems: An analysis of parliamentary elections since 1945*. New York; London: Taylor and Francis, 2000. 484 p.
16. Назаров М. Формування пострадянських партійних систем з домінуючою партією: українська специфіка: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Харків, 2017. 284 с.
17. Mainwaring S., Torcal M. Party system institutionalization and party system theory after the third wave of democratization. *Handbook of Party Politics*, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi: Sage, 2006. P. 204–227.
18. Остапець Ю. Партійна система Угорщини. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія / [Ю. Остапець, Є. Гайданка, А. Ключкович, Н. Марадик]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2014. С. 134–155.
19. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. Вашингтон: Міжнародна Фундація виборчих систем, 2002. 536 с.
20. Országgyűlési kézikönyv. Вр.: PMI, 2012. 628 о.
21. Остапець Ю., Сорока М. Становлення і розвиток партійної системи Угорської Республіки (1998 – 2006 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Випуск 7–8. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010. С. 164–185.
22. Палінчак М., Остапець Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту. Ужгород: Ліра, 2021. 240 с.

FEATURES OF THE PARTY SYSTEM FORMATION WITH DOMINANT PARTY IN HUNGARY FROM 1990 TO 2010

Andrii Prykhodko

State University “Uzhgorod National University”,

Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration

Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine

The article discusses the unique features of the Hungarian political party system from 1990 to 2010, focusing on the dominance of a single-party system. The author suggests dividing this period into three stages: the early years of the multi-party system (1988–1994); a two-bloc multi-party system (1994–2010); and the emergence of a dominant party system from 2010 onwards. The author also examined the quantitative composition and structure of the party system at each stage.

During the initial multi-party stage, several key developments occurred: 1) opposition movements transformed into political parties such as the Alliance of Free Democrats, FIDESZ – Hungarian Civic Alliance, and the Hungarian Democratic Forum; 2) historical parties, such as the Independent Smallholders' Party and the Christian Democratic People's Party; 3) the regulatory and legal framework for the functioning of political parties was established; 4) parliamentary elections took place in 1990 and 1994, and the results of these elections indicated the future contours of the party system.

The author highlights that the second stage (1994–2010) in the development of Hungary's party system can be characterized as the stage of formation and functioning of a two-bloc multi-party system with moderate pluralism. This stage was marked by the following features: 1) the parliamentary elections of 1998, 2002, 2006, and 2010 had a significant impact on the configuration of the party system; 2) competition for influence on the government between the Hungarian Socialist Party and FIDESZ; 3) influence on the consolidation of the party system of European integration processes; 4) participation of political parties/coalitions in elections to local authorities and the European Parliament in 2009; 5) at the end of the second

stage of party development, the party system was characterized by mainstream parties such as HSP, FIDESZ, CDNP, and parties of “new politics” such as “Movement for a Better Hungary” (“new right”) and “Politics Can Be Different” (Hungarian Greens, “new left”).

During the second period of party development, significant changes took place in the composition of the party system: a) liberal and agrarian parties, which were popular at the initial stage of multi-party formation, actually disappeared from the Hungarian political system; b) there was a crisis in HSP and a significant decrease in its rating; c) new parties, known as “new politics parties” emerged.

The article concludes that with the 2010 parliamentary elections in Hungary, the installation of a party system with a dominant party began. FIDESZ became the dominant party in Hungary.

Key words: Hungary, transformation, democratic transition, party system, party system with a dominant party, constituent elections, mainstream parties, “new politics parties”.

УДК 32.019.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.51>

ЦИФРОВА ПРОПАГАНДА В АСПЕКТІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИБОРСТВА

Сергій Руцький

*ДВНЗ «Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського», кафедра політичних наук і права
вул. Старопортофранківська, 26, 65020, м. Одеса, Україна*

У сучасну епоху соціальних медіа державні структури активно використовують цифрову пропаганду та маніпуляції для формування певних наративів і сприяння розбрату з метою просування своїх геополітичних інтересів. Спроби маніпулювати громадською думкою за допомогою соціальних медіа та новітніх інформаційних комунікаційних технологій продовжують поширюватися у всьому світі. Уряди, корпорації, екстремістські групи та багато інших організацій у всьому світі зараз зазвичай використовують як автоматичних ботів, так і анонімних облікових записів «шкарпеткових маріонеток», щоб посилити та придушити певні потоки інформації під час виборів, криз безпеки та інших ключових подій. Вони використовують ті самі інструменти для поширення дезінформації та участі в організованих кампаніях політичного тролінгу. Однак технології та тактики, які використовуються в цих «операціях впливу» в Інтернеті, змінюються. Ця форма пропаганди є прорахованим і скоординованим процесом, спрямованим на поширення та поширення оманливого контенту на різних платформах соціальних медіа.

Аналіз дав можливість визначити цифрову пропаганду як спроби маніпулювати громадською думкою за допомогою соціальних медіа та нових інформаційних комунікаційних технологій продовжують поширюватися в усьому світі. Спеціальною формою цифрової пропаганди є «обчислювальна пропаганда» – тип цифрової пропаганди, який існує не просто в цифровій сфері, але який використовує алгоритми, автоматизацію та керування людьми для цілеспрямованого керування та поширювання оманливої інформації в соціальних мережах. Автоматизація, масштабованість і анонімність є ознаками такої пропаганди. Поєднання технологій та нових методів, отриманих у результаті використання цих технологій в поєднанні з людьми-операторами та їх креативністю – значно збільшує обсяг та швидкість, з якою пропагандистський контент створюється та поширюється серед цільової аудиторії.

Ключові слова: цифрова пропаганда, пропаганда, інформаційне поле, інформаційна війна.

Спроби маніпуляції в Інтернеті розвиваються від відносно нескладних «неорганічних» кампаній, які проштовхують боти соціальних мереж, до більш складних «напіворганічних» зусиль, що поєднують як скоординованих користувачів-людей, так і програмне забезпечення штучного інтелекту. Додаткові, пов'язані з цим тенденції, включають збільшення примусового політичного використання впливових соціальних медіа та зашифрованих програм для обміну приватними повідомленнями.

А. Дудатьєв, Л. Куперштейн, О. Войтович говорять, що саме «початок 21 сторіччя показує, що протиріччя, кількість яких збільшується, вирішується в більшості випадків нетрадиційними методами збройних протистоянь, а з використанням сучасних інформаційних технологій. Тобто переможець у протистоянні визначається за результатом проведення спеціальних операцій, що проводяться у інформаційному просторі, які, у свою чергу, розділяються на інформаційно-кібернетичні операції, що спрямовуються на технічну складову соціотехнічної системи та інформаційно-психологічні операції, що спрямовуються

на соціальну складову СТС. Крім того, існує опосередкована залежність між проведеними ППО і рівнем безпеки технічної складової СТС». Вчені говорять про те, що «результатом проведення ефективної спеціальної інформаційної операції можуть бути «запрограмовані» дії для супротивника, що можуть призвести до нестійкого стану всієї системи. В першу чергу, це актуально для систем управління, так званих «критичних систем», зокрема енергетичних, транспортних, військових систем тощо. Спеціальні інформаційні операції є механізмом проведення інформаційного протиборства, головною метою якої є перепрограмування свідомості людини. Саме тому розробка аналітичної моделі розповсюдження інформаційних впливів у соціальній частині СТС є актуальною задачею» [3, с. 73].

О. Свідерська розглядає пропаганду, «як інструмент впливу на громадянську свідомість, варто наголосити на двох особливостях: з одного боку вона має достатньо довгу історію, і ми сьогодні бачимо численні повідомлення про те, що російська пропаганда не ефективна або російська пропаганда є достатньо примітивною і власне ці наративи розслабляють і призупиняють українську боротьбу в інформаційному просторі, позаяк не варто недооцінювати російські методи управління масами» [5, с. 61].

У більшості випадків цифрова пропаганда використовується як засіб боротьби з цифровим викривленням дискурсу, громадянського життя та політичної інформації. Замість фанатів ми бачимо фан-ботів, які залучаються до використання, створюючи хвилю думок, створюючи та підживлюючи односторонні наративи, які приховують джерело інформації, одночасно впливаючи (маніпулюючи) на тих, хто отримує цю інформацію.

Цифрова пропаганда – це ілюзія найвищого рівня. Для її існування не потрібні наміри чи конкретні інформаційні цілі, однак пропагандисти використовують техніку, щоб маніпулювати алгоритмами та «затопити зону» інформацією, щоб посяти плутанину, створити недовіру та викоринити консенсус. Такі пропагандисти отримують вигоду від усіх форм неправдивої інформації, яка миттєво проникає у великі мережі людей в інформаційному просторі.

Алгоритмічні фільтри є одним із очевидних способів, як це відбувається. Більшість алгоритмів соціальних медіа було розроблено з метою комерційних стимулів, таких як залучення користувачів, підключення користувачів і зручності, не посиляючись на етичні міркування, такі як цінність інформації, заснована на правдивості. Алгоритмічно керовані обчислювальні мережі, зокрема у формі платформ соціальних медіа, мають безпрецедентну здатність посилювати, спотворювати, деконтекстуалізувати та сприяти вірі, незалежно від ефективності інформації, шляхом постійного повторюваного впливу. Крім того, ці алгоритми в просторі соціальних медіа, як правило, посилюють когнітивне упередження, пов'язане з вибіркоким впливом та створюють безперервне генерування хибного консенсусу, особливо коли алгоритм починає ізолювати людину всередині її власної специфічної інформаційної ехокамери.

Постійні зусилля росії створити плутанину та хаос у соціальних мережах для досягнення своїх цілей свідчать про систематичні маніпуляції, які вони застосовують. Наприклад, під час кримської кризи 2014 року росія використовувала широку мережу ботів і тролів для заповнення соціальних медіа проросійськими настроями, поширюючи дезінформацію про ситуацію в Україні та формуючи наратив, що виправдовує анексію Криму. Ця стратегія ілюструє принципи соціальної кібербезпеки, які зосереджені на розумінні та прогнозуванні змін у поведінці людей, опосередкованих кіберпростором, а також на соціальних, культурних і політичних наслідках таких змін.

В умовах зниження міжнародного престижу росія використовує ситуативний підхід, що ґрунтується на старанності, скрупульозно використовуючи вразливі місця на свою

користь. Такий підхід демонструє російське агентство інтернет-досліджень (IRA), відоме своєю роллю в операціях онлайн-впливу. IRA ретельно розробляє повідомлення, адаптовані до конкретної аудиторії, і використовує аналітику даних для максимізації впливу своїх кампаній, тактика, яка узгоджується з методологіями, що використовуються в соціальній кібербезпеці для аналізу цифрових відбитків пропагандистських кампаній, керованих державою.

Кампанії інформаційних операцій росії проти України є значною зміною в їх стратегії ведення війни, а дезінформаційні кампанії стають невід'ємною частиною їхніх військових операцій. Розвиток російської «доктрини герасимова», яка наголошує на ролі психологічної війни, кібероперацій та кампаній з дезінформації, знаменує цей новий зсув у їхній військовій стратегії. Ця доктрина наголошує на важливості невійськових тактик, таких як кампанії з дезінформації, для досягнення стратегічних військових цілей. росія постійно збільшує використання кібервійни у своїх військових цілях, використовуючи платформи соціальних мереж для поширення своїх цілей за допомогою дезінформаційних кампаній для контролю громадської думки. За допомогою стратегій, керованих ботами, росія прагне поляризувати громади та нації, дестабілізуючи політичну стабільність і водночас підриваючи демократичні цінності під виглядом дезінформаційних операцій.

Для виявлення активності ботів було використано BotHunter, інструмент, який спеціально розроблений для виявлення та аналізу мережі ботів, які відіграли ключову роль у поширенні цієї підтримки. Цей контрнарратив, що випливає з даних і формується діалогами, керованими ботами, є важливим аспектом загальної реакції на конфлікт. Інтегруючи наступне: фреймворк BEND для аналізу стратегій інформаційної війни, моделювання доменної мови TweetBER та моральний компас, наданий теорією моральних засад, з ідеями соціальної кібербезпеки – це все забезпечує можливість розуміння стратегічних нарративів та контрнарративів після конфлікту. Тому, детальний аналіз того, як ці наслідки впливають на геополітичну стабільність та окреслення методів за допомогою яких наративи – є важливими в сучасній політичній ситуації.

Отже, російська тактика дезінформації значно еволюціонувала за останні кілька років, особливо після вторгнення в Грузію в 2008 році. Тактика посилилася під час анексії Криму в 2014 році і енергійно продовжувалася протягом поточних конфліктів в Україні та Сирії. Ця тактика є не лише продовженням методів часів холодної війни, але й використовує широкі можливості сучасних технологій та засобів масової інформації. Цифровий ландшафт став благодатним ґрунтом для розгортання росією цілого ряду пропагандистських інструментів, включаючи стратегічне використання ботів, які створюють шум і поширюють дезінформацію в безпрецедентних масштабах. Спосіб дії російської дезінформації влучно назвали «вогняним шлангом брехні», що характеризується великим обсягом і багатоканальним розповсюдженням. Цей підхід використовує величезну кількість повідомлень і використовує ботів і платних тролів для збільшення їхнього охоплення, не лише для того, щоб підірвати інформаційний простір, але й для створення значного виклику геополітичній стабільності. Наповнюючи платформи соціальних медіа шквалом нарративів, росія гарантує, що деякі з її меседжів залишаться в тоні, навіть якщо вони суперечливі або не мають прихильності до об'єктивної реальності. Цей невпинний потік контенту покликаний не просто переконати, а заплутати та пересилити аудиторію, ускладнюючи відрізнєння фактів від вигадки, демонструючи, як наративи можуть бути використані як зброя для створення розколу.

Більше того, ця тактика експлуатує психологічні основи переконань і сприйняття. Частота, з якою повідомлення зустрічається, підвищує його сприйняту достовірність,

незалежно від фактичної точності. Російські боти сприяють цьому ефекту, постійно публікуючи, повторно публікуючи та посилюючи контент, тим самим створюючи ілюзію консенсусу чи підтримки точок зору. Ця стратегія ефективно контролює громадську думку, сприяючи поширенню кампаній з дезінформації, ілюструючи здатність того, як наративи можуть підривати демократичні цінності та геополітичну стабільність. Російські зусилля з дезінформації продемонстрували відсутність прихильності до послідовності, часто транслюючи суперечливі повідомлення, які можуть здатися неінтуїтивними для ефективної комунікації. Однак ця непослідовність може бути тактикою, оскільки вона може призвести до невизначеності та двозначності, що зрештою підірве довіру до надійних джерел інформації. Постійно змінюючи наративи, російські пропагандисти виводять опонентів з рівноваги та створюють туман війни, який маскує правду. Ця стратегія наголошує на подвійній ролі наративів у геополітичних конфліктах, які слугують щитом єдності для власного політичного порядку денного та водночас є зброєю розколу проти супротивників. Використання ботів у цій військовій кампанії є особливо винахідливим, оскільки вони можуть працювати цілодобово, імітувати людську поведінку та взаємодіяти з реальними користувачами. Ці боти запрограмовані на наступне: пропагування російських наративів, атаки на протилежні точки зору та роздмухування видимості підтримки знизу. Вони є ключовим компонентом стратегії росії зі структурування громадської думки та впливу на політичні результати.

Просування російської тактики дезінформації являє собою складне поєднання традиційних стратегій впливу та використання сучасних технологічних інструментів. Росія розробила потужний підхід для просування пропагандистських наративів, використовуючи ботів, платформи соціальних мереж і вразливі місця людської психології. Міжнародне співтовариство, прагнучи протистояти цій тактиці, має розуміти загрозу, яку вона становить, і розробляти комплексні стратегії захисту від потоку дезінформації, який підриває демократичні процеси та геополітичну стабільність.

Інформаційна війна в соціальних медіа – це стратегічне використання соціально-кіберманеврів для впливу, маніпулювання та контролю наративів і спільнот в Інтернеті. Він використовується для маніпулювання громадською думкою, поширення дезінформації та створення дискурсів, що викликають розбіжності. Ця форма ведення війни використовує складні стратегії для використання взаємопов'язаної природи соціальних мереж і схильності користувачів споживати та ділитися контентом, який відповідає їхнім існуючим переконанням. Стратегія «управління трендом» у соціальних медіа передбачає використання алгоритмів для посилення конкретних повідомлень або наративів. Це досягається шляхом використання існуючих онлайн-мереж, використання облікових записів ботів для створення тренду або повідомлень, а потім швидкого поширення цього наративу. Така позиція експлуатує природну схильність до гомофільії – схильність індивідів асоціюватися і зближуватися з іншими на схожі теми. Платформи соціальних мереж дозволяють це зробити, створюючи ехо-камери, де користувачі-однорідці діляться та підсилюють погляди один одного.

Отже, коли наратив, який є дезінформацією, узгоджується з вже існуючими переконаннями користувача, він, швидше за все, приймається та поширюється в цих мережах росія ілюструє ефективне використання соціальних медіа в інформаційній війні там, де вони використовували їх для пропаганди в соціальних мережах, створюючи дискурс і плутанину, а також маніпулюючи як прихильниками, так і супротивниками за допомогою цілеспрямованих повідомлень. Мета полягає в тому, щоб експлуатувати існуючі соціальні та політичні розбіжності, посилювати та поширювати неправдиві наративи

з метою маніпулювання громадською думкою та дискредитації усталених інституцій та людей.

Наприклад, якась платформа використовується для інформаційної війни, де різні суб'єкти розгортають ботів для контролю наративів. У цьому контексті тематичне моделювання стає потужним інструментом у розумінні швидкого і часто хаотичного поширення ідей та думок по мережі. Процес моделювання включає в себе кілька етапів. Першим кроком є збір даних, що включає твіти, в яких обговорюються ключові події та заяви, пов'язані з дослідницьким питанням. Потім нам потрібно провести попередню обробку очищення даних шляхом видалення шумів, включаючи стоп-слова, URL-адреси та згадки користувачів, щоб допомогти зосередитися на контенті, який безпосередньо стосується дослідницького питання, в даному випадку російсько-української війни. Потім нам потрібно провести векторизацію – процес перетворення попередньо обробленого тексту в числову форму, яка може бути використана статистичними моделями. Наступним кроком є застосування таких алгоритмів, як латентний розподіл Діріхле (LDA) для виявлення тем. Для кожної теми характерний розподіл слів, що виділяють теми, пов'язані з нашими дослідженнями. Важливо, щоб теми були не тільки статистично обґрунтованими, але й контекстуально релевантними подіям.

А. Біденко вказує на виклики, які на сучасному етапі нас чекають: «... картинки несуть сильніші повідомлення, ніж тексти. Тож стає критично аналізувати різні форми даних, і ефективно це можуть робити винятково складні програмні комплекси» [1]. Автор вказує, що «логічність, пояснюваність – бажана ознака системи виявлення пропаганди, адже важливо, щоб подальші дії влади мали під собою чіткі цифри та роз'яснення і не наражалися на критику. І це теж дають алгоритми, а не людські оцінки. Сьогодні навіть спеціально навчена людина не завжди може відрізнити синтетично створений текст. Тож для детекції дезінформації потрібні кількісні методи збору великих даних, які оперують не тільки контентними критеріями» [1]. А. Біденко доводить, що «автоматизація дозволить вирішити проблему захисту даних та цензури, адже виключить вплив людей, політиків на фінальні звіти. З цією метою, звичайно, необхідно, щоб сам програмний продукт створювався за участі консорціуму незалежних організацій» [1].

І. Руценко робить висновок, з яким можна погодитися, що «реінституціоналізація пропаганди й контрпропаганди відбувається в контексті гібридних війн, до сценарію яких на сьогодні втягнуто більшість провідних країн світу. Конкуренти західної цивілізації кинули виклик світовому порядку й міжнародному праву. Інформаційна війна є боротьбою за думки людини, вона ведеться тихо, без пострілів, але систематично з використанням усього наявного технічного спектру. Цифровізація соціуму робить пересічну людину більш залежною від інформаційних інтервенцій, за якими стоять пропагандистські центри. Держави більше не можуть контролювати свої кордони, аби розмежувати інформаційні й віртуальні простори на внутрішні й зовнішні. Глобалізація на тлі цифрової революції породжує ризик оголеної свідомості, яким користуються в злочинних цілях конструктори пропаганди 2.0. Захист свідомості бачиться через щеплення інфоімунітету, поширення медіа грамотності, збільшення резистентності пересічних громадян» [4, с. 10]. Вчений акцентує увагу на тому, що подальші «дослідження явища пропаганди і контрпропаганди у сучасному світі мають зосереджуватися на кількох об'єктах – стані масової свідомості в умовах інформаційної війни нового покоління та ефективності пропагандистських впливів різного технологічного змісту, роль нових медіа та інтернет-комунікацій як трансляторів пропагандистських меседжів, методологія поширення інфо-імунітету на молодь та інші соціальні групи» [4, с. 10].

Україна посилена своєю інформаційною та медійною стійкістю, запровадивши заходи протидії російським нарративам, включаючи поширення правдивої інформації та регулювання діяльності відомих афілійованих з росією ЗМІ. Щоб зрозуміти складність кампаній інформаційної війни та контрнарративи до цих кампаній, це дослідження вивчає вплив цих стратегій, керованих ботами, на платформи соціальних медіа. Важливим є використання поєднання аналізу настроїв, моделювання тем, динаміки мережі та аналізу інформаційної війни, інтегрованого з принципами соціальної кібербезпеки, щоб зрозуміти важливі теми та вплив, який спільноти ботів мають на різні такі платформи.

Тому, перспективними напрямками подальшого дослідження є вивчення ролі спільнот ботів у поширенні та поширенні цих нарративів, які просувають національні держави. Досліджуючи лише екосистеми, керовані ботами, та їхню ефективність у просуванні політичного порядку денного росії за допомогою маніпуляції нарративами, можна оцінити глобальний вплив цих спільнот ботів на досягнення їхніх загальних стратегічних цілей. Слід більше уваги приділяти аналізу контрнарративів про переважну підтримку України, які також були продемонстровані в роботі цими ботами у відповідних спільнотах.

Список використаної літератури

1. Біденко А. Цифрова пропаганда як нова мода в інформаційних війнах. *Лабораторія цифрової дипломатії*, 2023, <https://intrel.lnu.edu.ua/ddlab/2021/09/27/tsyfrova-propahanda-iak-nova-moda-v-informatsiynikh-viynakh/>
2. Воронкова В. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2022, 460 с.
3. Дудатьєв, А., Куперштейн, Л., Войтович, О. Інформаційне протиборство: моделі реалізації та оцінювання інформаційних операцій. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 2023, 4 (20), 72–80. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.20.7280>
4. Рущенко І. Пропаганда та контрпропаганда в цифровому суспільстві: інституціоналізація 2.0? *Український соціологічний журнал*, 2021, 25, с. 7–16.
5. Свідерська О. Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни. *Політикус*, 2022, 2, с. 6–65.
6. *Цифрова реальність у глобальній системі людина-суспільство: збірник наукових праць / за загальною редакцією Л. Г. Дротянко*. Київ : НАУ, 2021, 109 с.

DIGITAL PROPAGANDA IN THE ASPECT OF MODERN INFORMATION CONFRONTATION

Sergiy Rutsky

*State Higher Educational Institution "South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky", Department of Political Science and Law
Staroportofrankivska Str., 26, 65020, Odesa, Ukraine*

In today's era of social media, state entities are actively using digital propaganda and manipulation to shape certain narratives and promote discord in order to advance their geopolitical interests. Attempts to manipulate public opinion through social media and the latest information communication technologies continue to spread around the world. Governments, corporations, extremist groups, and many other organizations around the world now routinely use both automated bots and anonymous "sock puppets" accounts to amplify and suppress certain information flows during elections, security crises, and other key events. They use the same tools to spread disinformation and engage in organized political trolling campaigns.

However, the technologies and tactics used in these online "influence operations" are changing. This form of propaganda is a calculated and coordinated process aimed at spreading and spreading misleading content across various social media platforms.

The analysis made it possible to define digital propaganda as attempts to manipulate public opinion through social media and new information communication technologies continue to spread around the world. A special form of digital propaganda is "computational propaganda" – a type of digital propaganda that exists not just in the digital realm, but that uses algorithms, automation, and people to purposefully manage and disseminate misleading information in the digital realm. social networks. Automation, scalability, and anonymity are hallmarks of such propaganda. The combination of technologies and new methods resulting from the use of these technologies, combined with human operators and their creativity, significantly increases the volume and speed with which propaganda content is created and disseminated to the target audience.

Key words: digital propaganda, propaganda, information field, information warfare.

УДК 327.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.52>

ОСВІТНЯ ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ США У КИТАЙСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Руслан Сагановський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна*

В основі публічної дипломатії лежить прямий зв'язок з людьми, а не лише робота з їхніми урядами. У більш загальному розумінні, публічна дипломатія визначає міжнародні інформаційні, освітні та культурні програми уряду, які відіграють позитивну роль у розширенні обмінів та інших зв'язків задля просування національних інтересів країни. Це розширює розуміння і сприяє співпраці знизу вгору, що може зрештою допомогти сформувати політику урядів держав, на чие населення спрямований ефект публічної дипломатії. Такий механізм взаємодії із закордонною аудиторією визнаний центральним інструментом «м'якої сили» США. Публічна дипломатія розширює присутність Сполучених Штатів у конструктивний, не загрозливий спосіб, що формує позитивне сприйняття Америки як лідера у багатьох сферах. Через освітню дипломатію США створюють мережу партнерів, що сприятливо впливає на розбудову відносин на державному рівні.

У цій статті розглянуто роль освіти у публічній дипломатії США на прикладі розвитку освітньої дипломатії США у КНР крізь призму зміни стартегічного підходу міждержавної взаємодії між ними у XXI столітті. Освіта, що головню фокусується на молоде населення, стає особливо актуальною для налагодження міжлюдських стосунків. Зважаючи на визначальну роль американо-китайських відносин у сучасній геополітиці, розуміння розвитку освітньої дипломатії США у КНР надає важливе розуміння щодо потенціалу ведення конструктивного діалогу між державами на міжлюдському рівні. Загальний стан міждержавних відносин між США та Китаєм головню визначає інтенсивність академічної взаємодії, а тому і успішність американської освітньої дипломатії у Китаї. Таким чином, загальне погіршення дипломатичних відносин, недовіра до Китаю у США, сек'юритизація загрози академічних шпигунів, посилення цензури та дедалі більше антизахідних наративів у Китаї стало перешкодою впровадження освітньої дипломатії США. Відтак, освітня дипломатія США забезпечує життєздатність міжлюдських контактів між населенням країн, що надає можливість підтримки діалогу та важливого каналу обміну інформацією.

Ключові слова: публічна дипломатія, освітня дипломатія, «м'яка сила», американо-китайські відносини, стратегічна конкуренція.

Попри визнання публічної дипломатії, зокрема її освітнього напрямку, важливим інструментом впровадження зовнішньої політики США на рівні встановлення міжлюдських відносин, існує значна прогалина в академічному аналізі програм та особливостей реалізації публічної дипломатії у певних країнах. Зважаючи на центральну роль Китайської Народної Республіки (КНР) та Індо-Тихоокеанського регіону у стратегії зовнішньої політики та політики безпеки США, аналіз публічної дипломатії у цьому напрямку, як один з центральних інструментів «м'якої сили» США, стає особливо важливим у контексті зростання стратегічної конкуренції між США та КНР.

Джерельна база статті складається з офіційних документів уряду США про основні інструменти та досягнення публічної дипломатії США з історичної перспективи та

у сучасному контексті, а також офіційні заяви лідерства КНР щодо освітнього співробітництва між країнами. Окрім того, доробки українських та іноземних авторів, які фокусувались на темах інструментів та структури публічної дипломатії США (Балабанов К. В., Трофименко М. В., [1] Ванг, Дж., [22], геополітичного виміру публічної дипломатії США (Гавриленко І. І., [2] Паммент Дж., [11] Слеттеланд А. [13]), наукового-освітнього виміру (Субботіна Є., Демченко В. [3]) та контексту розвитку американсько-китайських відносин, відповідно до теми даного дослідження.

У своїй зовнішній політиці уряд США приділяє велику увагу публічній дипломатії, яка історично визначається як «процес спілкування уряду з іноземною громадськістю в спробі досягти розуміння ідей та ідеалів своєї нації, її інститутів та культури, а також її національних цілей та поточної політики» [17, с. 38]. У більш загальному розумінні, публічна дипломатія США визначає міжнародні інформаційні, освітні та культурні програми уряду, які відіграють позитивну роль у розширенні обмінів та інших зв'язків задля просування національних інтересів Сполучених Штатів. Традиційно американські фахівці з публічної дипломатії прагнуть побудувати довгострокові, міцні міжлюдські зв'язки між Сполученими Штатами та рештою світу. У такий спосіб уряд США прагне збільшити підтримку іноземної громадськості, зокрема серед еліт та майбутніх лідерів, які потенційно покращать імідж Сполучених Штатів у своїх країнах, а також підвищать рівень схвалення США та американського народу і розширять розуміння американських цінностей та культури у своїх країнах [6].

Публічна дипломатія як офіційна робота з іноземною громадськістю є одним з найпотужніших інструментів «м'якої сили» США. Попри це, немає практичної потреби визначення чи конкретизації конкретних цілей публічної дипломатії США, оскільки вона повинна підтримувати загальні зовнішньополітичні цілі країни, відповідно до геополітичного середовища та інших умов. Відтак, незважаючи на те, якій політиці американські лідери надають перевагу, США потрібні інституції публічної дипломатії, здатні ставити стратегічні цілі, розробляти та оцінювати інструменти, використовуючи дані та факти, розробляти меседжі та програми для різних закордонних аудиторій, а також налагоджувати конструктивний зв'язок з аудиторією всередині Сполучених Штатів [6].

У системі державного управління США, Заступник Державного секретаря з питань публічної дипломатії та зв'язків з громадськістю забезпечує загальне політичне та стратегічне керівництво, управління ресурсами та міжвідомчу координацію публічної дипломатії [19], а головними інституціями, які розробляють, керують та імплементують публічну дипломатію є Бюро з питань освіти та культури, Бюро міжнародних зв'язків з громадськістю, Центр глобальної взаємодії, Управління глобальних молодіжних питань та Управління політики, планування та ресурсів [20]. Окрім того, Консультативна комісія з питань публічної дипломатії у форматі двопартійної групи Конгресу активно залучається до процесу реалізації публічної дипломатії країни [21].

Історично публічна дипломатія США була сфокусована на країни по ту сторону «залізної завіси», у першу чергу СРСР, і досягла свого розквіту в розпал холодної війни, коли американські теле- і радіопередачі поширювали меседжі, які відігравали невід'ємну роль у формуванні ідей, що призвели до розвалу радянського блоку [5]. З тих пір ситуація із трансляванням конкретних та розроблених урядом США меседжів та наративів значно ускладнилась, оскільки поширення нових комунікаційних технологій, зростання соціальних медіа-платформ, поширення альтернативних думок, «фейкових новин» і дезінформації зробили міжнародне медіа-середовище більш конкурентним, ніж будь-коли раніше, а відтак розширили джерела інформації про США, які вже не ініціюються державним апаратом.

Відновлення інтересу до публічної дипломатії стало прямим наслідком терактів 11 вересня 2001 року і подальшої «війни з тероризмом». З оголошенням нової «війни» публічна дипломатія знову опинилася в центрі уваги і відновила своє важливе місце в урядовому порядку денному [22, с. 48]. Зважаючи на зростання суперництва між США та Китаєм, аналіз поточної ситуації щодо академічного співробітництва як інструменту публічної дипломатії США надає важливу інформацію щодо потенціалу використання міжлюдських контактів між державами у випадку більш загостреної геополітичної ситуації для продовження діалогу та неформального обміну інформації.

Освіта та наука займає одне з центральних місць у стратегії публічної дипломатії США як через двосторонні, так і багатосторонні формати підтримки розвитку науки, технологій та інновацій за кордоном, водночас сприяючи покращенню освіти, фінансуванню досліджень і розробок, ефективному управлінню освітньої сфери. Бюро у справах освіти та культури (Bureau of Educational and Cultural Affairs (ECA)) розробляє та впроваджує освітні, професійні, культурні обміни та інші програми, які створюють і підтримують взаєморозуміння з іншими країнами, необхідне для просування цілей зовнішньої політики США [18]. Особливий фокус цих програм спрямовується на молоде покоління, яке має амбіції стати лідерами у майбутньому, а відтак краще розуміння американських цінностей та пріоритетів допомагатиме їм у побудові відносин із США у сфері їх діяльності.

На законодавчому рівні засади діяльності освітньої дипломатії США регламентуються Законом про взаємний освітній та культурний обмін 1961 року (Mutual Educational and Cultural Exchange Act of 1961) (чинна редакція 2023 року) [9]. Серед згаданих в Акті програм та інструментів реалізації освітньої публічної дипломатії варто згадати наступні програми: шкільна програма обміну для підлітків FLEX (Future Leaders Exchange); семестровий обмін студентів бакалаврату Global Undergraduate Exchange Program (UGRAD); програма обмінів ім. Фулбрайта для студентів, дослідників, викладачів, вчителів; програма ім. Г. Гамфрі для фахівців на середньому етапі розвитку кар'єри та стипендіальна програма на здобуття ступеня; короткотермінові візити лідерів у конкретній сфері діяльності; американські культурні центри та бібліотеки, які поширюють друковану, аудіо-, відеопродукцію про суспільство та культуру США в інших країнах; програми американських студій у закордонних університетах та відкриття кампусів Американського університету (American University) закордоном [9].

Попри складність кількісної оцінки переваг та практичного результату впровадження освітньої дипломатії США, оскільки визначення та оцінка змінних та їх кореляції залишається особливо суб'єктивним у цьому випадку, організація American Security Project представила дослідження, у якому ряд статистичних даних було проаналізовано крізь призму аналізу залученої цільової аудиторії. До прикладу, у роботі згадано, що понад 80 глав держав та урядів отримали освіту в Сполучених Штатах, а 44 випускники Програми імені Фулбрайта стали лауреатами Нобелівської премії [16, с. 6].

Також варто підкреслити, що вплив академічного досвіду у США поширюється не лише на безпосередніх учасників програм, а й на їх сім'ї, друзів, однокласників та інших осіб, які взаємодіють з учасниками програм. Відповідно, через освітню дипломатію США створюють мережу партнерів, що сприятливо повпливає на розбудову відносин на державному рівні. У цьому контексті, важливо зауважити, що головною цільовою аудиторією освітньої дипломатії є молодь, яка перебуває у процесі формування та утвердження своїх поглядів та цінностей. У більш глобальному розумінні, навички та відносини, здобуті завдяки академічним обмінам, мають прямий вплив на національну безпеку США, оскільки учасники стають лідерами у своїх країнах або в міжнародних організаціях. Таким чином, академічні обміни є наріжним каменем публічної дипломатії США.

З моменту встановлення дипломатичних відносин між США і КНР у 1979 році політика Вашингтону щодо Пекіну значною мірою ґрунтувалась на ідеї, що поглиблення взаємодії сприятиме фундаментальній економічній і політичній відкритості в КНР і призведе до її становлення як конструктивного і відповідального глобального гравця з більш відкритим суспільством, що відповідатиме інтересам США [12, с. 1-2]. Відтак, публічна дипломатія США ґрунтувалась на цій ідеї протягом довгого часу упродовж XX та початку XXI століття. Зокрема, міцна мережа комерційних, науково-технічних та академічних угод про обмін надала країнам засоби для досягнення як спільних цілей, так і підтримці національних інтересів кожної держави.

Від початку розвитку публічної дипломатії США у Китаї велика увага приділялась обміну на рівні міжлюдських контактів, наприклад, тисячі експертів, викладачів, науковців, митців, туристів і бізнесменів щорічно подорожували між двома країнами. Тисячі американських книг були опубліковані китайською мовою, а мільйони китайців вивчали англійську мову [4, с. 5-6]. Більше того, американо-китайська освітня співпраця не лише сприяла модернізації Китаю, але й стимулювала економіку та науковий розвиток США, зробивши внесок у загальноосвітній прогрес.

Протягом 1980-тих різко зросла кількість академічних і культурних обмінів у КНР за фінансування уряду США, відтак центри американських студій були створені в багатьох університетах по всій країні. Програма «Міжнародний візит» (International Visitor program), за допомогою якої Інформаційне агентство США (United States Information Agency (USIA)) організовувало короткострокові програми для майбутніх лідерів Китаю до Сполучених Штатів, стала найбільшою програмою Агенції [4, с. 6]. За підрахунками китайських експертів, близько 56 000 китайських студентів приїхали до США впродовж 1979–1987 рр. і щонайменше 30 000 навчалися у США у 1989 році [18]. У порівнянні з іншими країнами світу, лише Тайвань надсилав більше студентів до Сполучених Штатів. Окрім того, у 1989 р. у США також перебували близько 14 000 китайських старших науковців і дослідників [4, с. 6]. Таким чином, розвиток американської освітньої дипломатії у КНР був тісно пов'язаний із розбудовою дипломатичних відносин. Водночас, розвиток академічних зв'язків був тісно пов'язаний із загальним кліматом міждержавних відносин.

Відповідно, від початку дипломатичних зносин між США та КНР, публічна дипломатія загалом, але також її освітній вимір, був особливо важливим у розвитку цих відносин, зокрема на рівні міжлюдських контактів. Попри такі значні результати у розбудові освітнього співробітництва між країнами, лідерство КНР було завжди усвідомленим про ризики таких обмінів для безпеки їх власного режиму і продовжувало впроваджувати контроль над інформацією, а відтак і сферою освіти та науки у країні. Відповідно, китайським академікам і науковцям було небезпечно контактувати з іноземними установами та особами, а це зменшувало потенційний ефект впровадження освітньої дипломатії США у країні [14].

Таким чином, загальний стан міждержавних відносин між США та Китаєм головно визначає інтенсивність академічної взаємодії, а тому і успішність американської публічної дипломатії. До прикладу, коли геополітична напруженість між США та КНР значно зменшилася після нормалізації торговельних відносин у 2000 році, культурний та інтелектуальний міжлюдський обмін зазнав свого розквіту, чому частково сприяли вищі навчальні заклади. Китайські студенти швидко стали найбільшим джерелом зростаючої кількості іноземних абітурієнтів в американських університетах, а зростаючий рух інтернаціоналізації змусив багатьох керівників американських коледжів розглядати Китай як дестинацію для своїх закордонних кампусів [8].

Однак коли Пекін знову обернувся до політики ізоляціонізму і непрямого конфлікту із Заходом з приходом до влади Сі Цзіньпіна у 2013 році, успішність публічної дипломатії США у секторі освіти була стримана новими обмеженнями для убереження від зростання західного впливу урядом Китаю. Загальне погіршення дипломатичних відносин, внутрішній американський політичний тиск та недовіра до Китаю, сек'юритизація проблеми академічних шпигунів, посилення цензури та дедалі більше антизахідних меседжів у Китаї стало перешкодою впровадження освітньої дипломатії США.

Попри це, показники реалізації конкретних проєктів обміну досвідом та академічних програм є вражаючими. Згідно з базою даних Глобальної американської вищої освіти (Global American Higher Education), станом на 2022, у Китаї працювало 59 американських вищих навчальних закладів; другою найактивнішою країною є Об'єднані Арабські Емірати, де їх лише 12. Переважна більшість з них – це або спільні програми, які складають 23% американських закладів вищої освіти в Китаї, або так звані мікрокампуси, такі як партнерства Університету штату Арізона в Сіані, Чженчжоу та Циндао, які зосереджені на конкретних програмах і складають майже половину американської присутності у вищій освіті в країні [8].

Більше того, Китай є найбільшим джерелом іноземних студентів у Сполучених Штатах протягом 15 років поспіль [7]. Навіть попри наростання стратегічної конкуренції між США та Китаєм за президенства Дональда Трампа (2017–2021), у 2019–20 роках у США навчалось 372 532 громадянина Китаю, що є рекордним показником [15]. Пандемія COVID-19 завдала значного удару по всіх рівнях міжлюдських зв'язків, включно з програмами обміну, і у 2022–23 роках кількість студентів з КНР зменшилася до 289 526, тобто на 22% [15].

Але проблема не закінчилася з пандемією. Напруженість на урядовому рівні, що супроводжувалася зростанням недовіри серед населення країн, також зіграла свою роль. Вороже налаштовані митники та підозрілість до дослідників з китайським походженням досі стримують багатьох молодих китайців від навчання у США. Окрім того, стрімке зростання якості китайських закладів вищої освіти та інших освітніх центрів також зробило американські партнерства у сфері вищої освіти менш актуальними та бажаними у Китаї. До прикладу, у 2018 році Міністерство освіти Китаю розірвало сотні іноземних академічних партнерств, у тому числі освітні програми в багатьох американських філіях, посиляючись на низьку якість та адміністративні труднощі [8]. Таким чином, зважаючи на теперішній загальний стан напруженості в американо-американських відносинах, освітня дипломатія США поступово втрачає свої важелі впливу, однак при цьому міжлюдські зв'язки між науковцями залишаються активними та потенційно можуть бути використані для підтримки неформального діалогу між дослідниками.

США та КНР мають відмінне бачення світового порядку та ролі своїх держав у ньому. В очах Вашингтону, Пекін відкрито визнав, що встановлений після Другої світової війни міжнародний порядок не відповідав інтересам та ідеології Комуністичної партії Китаю (КПК), що негативно вплинуло на американо-китайські відносини, які з початку XXI століття дедалі активніше переходили на рейки суперництва та навіть протистояння. Очікувано, масштаби американської публічної дипломатії та її освітнього виміру у контексті відносин з Китаєм почали змінюватись. Напруженість на урядовому рівні, яка супроводжувалася зростаючою недовірою серед населення, також вплинула на ситуацію. Однак попри ці стримуючі фактори, США та Китай продовжують розвиток академічного співробітництва, і тисячі китайських абітурієнтів переїжджають до Сполучених Штатів задля здобуття освіти, а сам Китай досі найбільшим хабом американських освітніх програм та

філіалів американських університетів. Відтак, освітня дипломатія США забезпечує життєздатність міжлюдських контактів між населенням країн, що надає можливість підтримки діалогу та важливого каналу обміну інформацією.

Список використаної літератури

1. Балабанов К. Структура публічної дипломатії США. Україна Дипломатична: наук. щорічник щорічник. – Київ, 2014. – Вип. 15. С. 709–719.
2. Гавриленко І. Геополітичний вимір публічної дипломатії США. Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2014. № 3. С. 25–38.
3. Субботіна Є., Демченко В. Дигітальні проекти Державного департаменту США у контексті освітньої дипломатії. Масова комунікація у глобальному та національному вимірах.–Дніпро: ДНУ імені О. Гончара. 2018. В. 10. С. 118–122.
4. Advisory Commission on Public Diplomacy. United States Public Diplomacy in China. 1989. p.19. URL: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/175983.pdf> (дата звернення 27.08.2024).
5. American Foreign Policy Council. Future of Public Diplomacy Project. 2023. URL: <https://www.afpc.org/programs/future-of-public-diplomacy-project> (дата звернення 26.08.2024).
6. Churella M., Elhai W., Ismail A., Green-Riley N., Lampa G., Moran M., & Tetrick, I M. Upgrading US Public Diplomacy: A New Approach for the Age of Memes and Disinformation. Atlantic Council, 2021, September, 15. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/upgrading-us-public-diplomacy/> (дата звернення 25.08.2024).
7. Embassy of the People's Republic of China in the United States of America. Ambassador Xie Feng: China-U.S. educational cooperation has benefited millions of students and families in both countries Embassy of the People's Republic of China in the United States of America. 2024, January 28. URL: http://us.china-embassy.gov.cn/eng/dshd/202401/t20240129_11234857.htm (дата звернення 27.08.2024).
8. Knox L. Is There a Future for U.S. Campuses in China? Inside Higher Ed. 2022. URL: <https://www.insidehighered.com/news/global/us-colleges-world/2023/07/06/challenges-compound-us-branch-campus-china> (дата звернення 27.08.2024).
9. Mutual Educational and Cultural Exchange Act of 1961 (Fulbright-Hays Act). URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1082/pdf/COMPS-1082.pdf> (дата звернення 26.08.2024).
10. Open Doors, 1987-88, Institute of International Education, and China Alert #3. 1989, National Association for Foreign Student Affairs.
11. Pamment J. Strategic narratives in US public diplomacy: A critical geopolitics. Popular Communication. 2014. 12(1). P. 48–64.
12. President of the United States. United States Strategic Approach to the People's Republic of China. p.16. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/05/U.S.-Strategic-Approach-to-The-Peoples-Republic-of-China-Report-5.24v1.pdf> (дата звернення 27.08.2024).
13. Sletteland A. The Geopolitics of 'Hearts and Minds': American Public Diplomacy in the War on Terrorism. Norsk Utenrikspolitisk Institutt. 2008. 124 p.
14. Thomson J. Restarting Educational Exchanges with China after the Cultural Revolution. American Diplomacy. 2022. URL: <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2022/08/restarting-educational-exchanges-with-china-after-the-cultural-revolution/> (дата звернення 27.08.2024).
15. Tiezzi S. China-US Relations: Ping-Pong Diplomacy 2.0.2024, February 5. URL: <https://thediplomat.com/2024/02/china-us-relations-ping-pong-diplomacy-2-0> (дата звернення 30.08.2024).

16. Trost K., Wallin M. Academic Exchange: A Pillar of American Public Diplomacy. American Security Project. 2013. 11 p. URL: <https://www.americansecurityproject.org/ASP%20Reports/Ref%200135%20-%20Academic%20Exchange%20-%20A%20Pillar%20of%20American%20Public%20Diplomacy.pdf> (дата звернення 27.08.2024).
17. Tuch H. Communicating with the world : U.S. public diplomacy overseas. New York: St. Martin's Press. 1990. 224 p.
18. United States Department of State. Bureau of Educational and Cultural Affairs. URL: <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs/bureau-of-educational-and-cultural-affairs/> (дата звернення 26.08.2024).
19. US Department of State. D&CP – PUBLIC DIPLOMACY – Resource Summary. URL: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/137784.pdf>.
20. US Department of State. Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs – United States Department of State. 2018. URL: <https://www.state.gov/bureaus-offices/under-secretary-for-public-diplomacy-and-public-affairs/> (дата звернення 25.08.2024).
21. Walker V., Fitzpatrick K., Wang J. Exploring U.S. Public Diplomacy's Domestic Dimensions: Purviews, Publics, and Policies. Advisory Commission on Public Diplomacy. 2022. 32 p. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/05/ACPD-PDDD_Report_04-25-22_FINAL-WEB_508.pdf (дата звернення 25.08.2024).
22. Wang J. Telling the American story to the world: The purpose of US public diplomacy in historical perspective. Public relations review. 2007. 33(1). P. 21–30.

U.S. EDUCATIONAL PUBLIC DIPLOMACY TOWARDS CHINA: CHALLENGES AND PROSPECTS

Ruslan Sahanovskyi

Ivan Franko National University of Lviv,

*Faculty of International Relations, Department of International Relations and Diplomatic Service
Sichovykh Strilciv Str., 19, 79000, Lviv, Ukraine*

At the core of public diplomacy is direct engagement with people, not just work with their governments. In a broader sense, public diplomacy encompasses the international information, educational, and cultural programs of a government, which play a positive role in expanding exchanges and other connections to advance the country's national interests. This approach fosters understanding and promotes bottom-up cooperation, which can ultimately help shape the policies of the governments whose populations are the target of public diplomacy efforts. This mechanism of interacting with foreign audiences is recognized as a central tool of U.S. "soft power." Public diplomacy expands the United States' presence in a constructive, non-threatening way, shaping a positive perception of America as a leader in many fields. Through educational diplomacy, the U.S. builds a network of partners that positively impacts the development of relations at the state level. In this context, education, which primarily focuses on the younger population, becomes particularly relevant for fostering interpersonal relationships. Given the pivotal role of U.S.-China relations in contemporary geopolitics, understanding the development of U.S. educational diplomacy in China provides valuable insight into the potential for constructive dialogue between nations at the interpersonal level.

This article examines the role of education in US public diplomacy on the example of the development of US educational diplomacy in China through the prism of the change in the strategic approach to interstate cooperation between them in the twenty-first century. Research has shown that the overall state of interstate relations between the U.S. and China largely determines the intensity of academic interaction and, therefore, the success of American educational diplomacy in China. Consequently, the overall deterioration of diplomatic relations, distrust of China in the U.S., securitization of the threat of academic

espionage, increased censorship, and growing anti-Western narratives in China have become obstacles to the implementation of U.S. educational diplomacy. Thus, U.S. educational diplomacy ensures the viability of people-to-people contacts between the populations of both countries, providing a means to sustain dialogue and an important channel for the exchange of information.

Key words: public diplomacy, educational diplomacy, "soft power," U.S.-China relations, strategic competition.

УДК 32.329

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.53>

СТРАТЕГІЇ ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Костянтин Січенко

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
факультет історії, політології і міжнародних відносин, кафедра політології
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті аналізуються основні аспекти політичного менеджменту націоналістичних політичних партій в Україні з використанням синергетичного підходу. Досліджено внутрішню організацію, механізми координації, використання синергетичного підходу та самоорганізацію в цих партіях. Синергетичний підхід передбачає інтеграцію різних елементів системи для досягнення максимального ефекту та ефективного управління політичними процесами. Особлива увага приділяється ролі комунікацій у політичному менеджменті, адже саме через ефективну комунікацію можливо забезпечити злагодженість дій різних структурних підрозділів партії. Роль комунікацій розглядається як ключовий фактор успіху в досягненні поставлених політичних цілей. Важливо відзначити, що комунікація не обмежується лише внутрішніми структурами партії, але й охоплює зовнішню взаємодію з виборцями та іншими політичними акторами, що сприяє зміцненню довіри та підтримки з боку суспільства.

Виявлено, що синергетичний підхід сприяє ефективній інтеграції ресурсів та зусиль, що дозволяє підвищити загальну ефективність діяльності партій. Запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення системи комунікацій, розвитку стратегій політичного менеджменту та підвищення рівня самоорганізації в націоналістичних партіях. Рекомендації включають використання сучасних технологій у комунікаціях, залучення молодих фахівців та розробку нових підходів до внутрішньої організації партійних структур. Це дозволить оптимізувати управлінські процеси та забезпечити гнучкість у реагуванні на виклики сучасного політичного середовища.

У висновках підкреслено важливість подальших досліджень у цій галузі для покращення політичної практики в Україні. Зокрема, необхідно дослідити вплив глобальних тенденцій на розвиток націоналістичних партій, а також вивчити досвід інших країн у застосуванні синергетичного підходу в політичному менеджменті. Такий підхід дозволить не лише покращити внутрішню організацію та ефективність діяльності партій, але й зміцнити їх позиції на політичній арені України. Подальші дослідження також можуть включати аналіз взаємодії націоналістичних партій з міжнародними організаціями та вплив цього на їхню стратегію та діяльність.

Ключові слова: політичний менеджмент, синергетичний підхід, націоналістичні партії, внутрішня організація, комунікації, самоорганізація.

Націоналістичні політичні партії в Україні стикаються з численними викликами, що пов'язані з ефективністю їх діяльності, внутрішньою організацією та здатністю адаптуватися до динамічних змін політичного середовища. Однією з ключових проблем є недостатнє використання сучасних методів політичного менеджменту, що обмежує їхню здатність досягати поставлених цілей та забезпечувати стабільний розвиток. В умовах зростаючої конкуренції на політичній арені, націоналістичним партіям необхідно знаходити нові підходи до управління, які б сприяли підвищенню ефективності їх діяльності та покращенню взаємодії з виборцями та іншими політичними суб'єктами.

Синергетичний підхід, який передбачає інтеграцію різних ресурсів та зусиль для досягнення максимальної ефективності, має значний потенціал для вирішення цих проблем.

Проте, незважаючи на його переваги, використання синергетичного підходу в політичному менеджменті націоналістичних партій залишається недостатньо дослідженим. Відсутність систематичних досліджень та практичних рекомендацій щодо застосування цього підходу обмежує можливості партій у досягненні їх стратегічних цілей.

Таким чином, актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю глибшого розуміння ролі синергетичного підходу в політичному менеджменті націоналістичних партій в Україні. Це дозволить розробити ефективні стратегії та практичні рекомендації для підвищення їх діяльності та забезпечення стабільного розвитку у складних політичних умовах.

Дослідження політичного менеджменту націоналістичних партій є важливою складовою наукового дискурсу, особливо в контексті трансформаційних процесів у сучасній Україні. Ряд вітчизняних та зарубіжних вчених зверталися до проблематики ефективного управління політичними організаціями, акцентуючи увагу на специфіці діяльності націоналістичних партій.

Дослідження Кудряченка А. І. зосереджено на викликах та перспективах українського політичного менеджменту, включаючи аналіз структурних та функціональних аспектів діяльності націоналістичних партій. Автор виділяє основні проблеми, з якими стикаються партії, такі як недостатня координація між різними рівнями організації та неефективне використання ресурсів.

Інші науковці, такі як Іванов В. П., звертали увагу на теоретичні основи політичного менеджменту, розробляючи концептуальні підходи до вдосконалення управлінських процесів. Іванов підкреслює необхідність адаптації сучасних методів менеджменту до специфіки політичних організацій, включаючи націоналістичні партії, та наголошує на важливості інтеграції комунікаційних стратегій для підвищення ефективності їх діяльності.

Синергетичний підхід до політичного менеджменту, зокрема, розглядався в роботах Мітровіча М., який досліджував застосування синергетичних методів у політичній науці. Автор доводить, що синергетичний підхід сприяє покращенню координації та взаємодії між різними елементами політичних систем, що особливо актуально для націоналістичних партій, які потребують інтеграції різних ресурсів для досягнення своїх цілей.

Також важливим внеском у розуміння особливостей політичного менеджменту націоналістичних партій є дослідження Головатого М. Ф. та його аналіз політичної комунікації. Головатий наголошує на важливості ефективної комунікації як всередині партії, так і з зовнішніми стейкхолдерами, для успішного функціонування політичних організацій. Він пропонує конкретні стратегії для покращення комунікаційних процесів, що є важливими для націоналістичних партій.

Незважаючи на наявність значного обсягу досліджень, багато аспектів політичного менеджменту націоналістичних партій залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, синергетичний підхід, який має значний потенціал для підвищення ефективності управлінських процесів, потребує більш глибокого аналізу та практичного застосування. Таким чином, дане дослідження спрямоване на заповнення цієї прогалини, шляхом детального вивчення і розробки рекомендацій щодо впровадження синергетичних методів у політичний менеджмент націоналістичних партій в Україні.

У сучасному політичному ландшафті України націоналістичні партії відіграють визначну роль у формуванні суспільного дискурсу та політичної культури. В умовах глобалізації та внутрішніх соціально-економічних викликів, ці партії спрямовують свої зусилля на збереження національної ідентичності, захист державного суверенітету та просування національних інтересів. Одним із ключових чинників їхнього успіху

є ефективний політичний менеджмент, що забезпечує стійкість та динамічний розвиток партійної структури.

Ця стаття аналізує стратегії політичного менеджменту, що використовуються націоналістичними партіями в Україні, з акцентом на синергетичний підхід, який включає координацію зусиль, інтеграцію ресурсів та самоорганізацію. Вивчаються комунікаційні стратегії, організаційна структура, що дозволяють партіям ефективно функціонувати в сучасних умовах.

Використання змішаних методів дослідження дозволяє отримати комплексну картину про впровадження синергетичного підходу в політичному менеджменті та його вплив на ефективність партійної діяльності.

Основні питання, що розглядаються в статті, включають:

1. Як націоналістичні партії України використовують синергетичний підхід для підвищення ефективності своєї діяльності?
2. Які комунікаційні стратегії є найбільш ефективними для залучення нових членів та підтримки існуючих?
3. Як організаційна структура та координація між різними рівнями партії сприяють досягненню політичних цілей?

Дослідження спрямоване на визначення найбільш ефективних практик політичного менеджменту, які можуть бути застосовані для підвищення конкурентоспроможності націоналістичних партій в Україні, а також на виявлення можливостей для подальшого розвитку та вдосконалення їхньої діяльності.

Основною метою дослідження є аналіз та оцінка стратегій політичного менеджменту націоналістичних партій в Україні через призму синергетичного підходу. Завданнями дослідження є:

1. Визначити ключові компоненти синергетичного підходу в політичному менеджменті.
2. Проаналізувати застосування комунікаційних стратегій націоналістичними партіями.
3. Оцінити ефективність організаційної структури та координації в рамках партій.

Синергетика як наукова дисципліна вивчає процеси самоорганізації та інтеграції елементів у складних системах. У політичному менеджменті синергетичний підхід передбачає, що ефективна взаємодія та координація між різними елементами партійної структури можуть призвести до значного підвищення ефективності її діяльності. Це включає інтеграцію ресурсів, знань, навичок та зусиль різних членів партії для досягнення загальних цілей. Основні принципи синергетики – взаємодія, координація, інтеграція та самоорганізація – є ключовими для розуміння та застосування цього підходу в політичному менеджменті.

Політичний менеджмент є невід'ємною частиною політичного процесу, яка забезпечує ефективне функціонування політичних організацій та інститутів. Він охоплює планування, організацію, мотивацію та контроль політичних дій і кампаній. Політичний менеджмент є ключовим фактором успіху будь-якої політичної партії, зокрема, націоналістичних партій в Україні, які намагаються впливати на суспільні настрої та формувати політичний порядок денний [1].

Політичний менеджмент можна визначити як сукупність заходів, спрямованих на організацію та управління політичними процесами, включаючи виборчі кампанії, взаємодію з виборцями, внутрішню організацію партії та комунікацію з медіа [5]. Він включає в себе як стратегічне планування, так і тактичні дії, що спрямовані на досягнення політичних цілей та зміцнення позицій політичної організації [2].

Основні концепції політичного менеджменту включають в себе різні підходи та методи, що використовуються для досягнення політичних цілей. Серед них можна виділити:

1. Стратегічний менеджмент в політиці включає розробку довгострокових планів і цілей, які визначають основні напрями діяльності політичної організації [2]. Цей підхід орієнтований на аналіз зовнішнього середовища, визначення конкурентних переваг та ризиків, а також розробку стратегій, які дозволяють ефективно використовувати ресурси для досягнення поставлених цілей [6].

2. Тактичний менеджмент зосереджується на короткострокових завданнях і діях, які підтримують реалізацію стратегічних планів [4]. Це включає організацію виборчих кампаній, проведення публічних заходів, агітацію, а також інші форми безпосереднього впливу на електорат [1].

3. Комунікаційний менеджмент є критично важливим для будь-якої політичної організації. Він включає в себе управління внутрішніми та зовнішніми комунікаціями, розробку медіа-стратегій, взаємодію з журналістами та використання соціальних мереж для просування політичних меседжів [8]. Ефективна комунікація дозволяє політичним організаціям формувати позитивний імідж та досягати більш широкої аудиторії [7].

4. Кризовий менеджмент включає розробку планів і дій для швидкого реагування на непередбачені ситуації, які можуть негативно вплинути на репутацію політичної організації [3]. Це включає підготовку до можливих криз, управління інформацією під час кризи та відновлення іміджу після кризи [9].

5. Менеджмент ресурсів охоплює управління фінансовими, людськими та матеріальними ресурсами політичної організації. Це включає залучення фінансування, управління бюджетом, підбір і навчання персоналу, а також ефективне використання матеріальних ресурсів для реалізації політичних кампаній [2].

В контексті українського націоналізму політичний менеджмент набуває особливої важливості. Націоналістичні партії стикаються з низкою викликів, таких як необхідність підтримки національної ідентичності, протидія зовнішнім і внутрішнім загрозам, а також збереження культурних традицій [4]. Ефективний політичний менеджмент дозволяє таким партіям не лише зберігати свою актуальність, але й активно впливати на політичні процеси в країні [10].

Історичний контекст українського націоналізму включає боротьбу за незалежність, становлення державності та відстоювання національних інтересів [2]. Це створює специфічні умови для політичного менеджменту, які вимагають від націоналістичних партій врахування історичних травм та національних героїв у своїй діяльності [6].

Сучасні виклики для українського націоналізму включають агресію з боку сусідніх держав, внутрішню політичну нестабільність та глобалізаційні процеси, які впливають на національну ідентичність [4]. Політичний менеджмент в таких умовах має бути адаптивним та здатним швидко реагувати на зміну політичної ситуації [8].

Синергетичний підхід у політичному менеджменті передбачає інтеграцію різних ресурсів та зусиль для досягнення спільної мети [7]. В контексті націоналістичних партій це може включати співпрацю з громадськими організаціями, використання сучасних технологій для комунікації та мобілізації, а також залучення молоді до політичної діяльності [10].

Політичний менеджмент є складним і багатогранним процесом, який включає в себе стратегічне планування, тактичні дії, ефективну комунікацію, управління кризами та ресурсами [3]. В контексті українського націоналізму він набуває особливого значення,

враховуючи історичні та сучасні виклики, з якими стикаються націоналістичні партії. Використання синергетичного підходу може значно підвищити ефективність політичного менеджменту та сприяти досягненню поставлених цілей [9].

Синергетичний підхід передбачає згадану інтеграцію різних ресурсів, стратегій і зусиль для досягнення спільної мети, у контексті діяльності націоналістичних політичних партій. Цей підхід базується на принципах синергетики, яка досліджує процеси самоорганізації у складних системах, і має на меті створення ефективних моделей управління, що враховують взаємодію різних елементів політичної системи [2].

Одним з ключових аспектів синергетичного підходу є усвідомлення того, що ефективність політичного менеджменту значно зростає при об'єднанні різних ресурсів, таких як фінанси, людські ресурси, інформаційні потоки та технологічні засоби [4]. Наприклад, залучення волонтерів, використання соціальних медіа для мобілізації виборців та співпраця з громадськими організаціями можуть суттєво посилити вплив політичних кампаній [3].

Іншим важливим елементом є здатність до адаптації та гнучкості в умовах змінного політичного середовища. Синергетичний підхід передбачає, що політичні організації повинні бути готові швидко реагувати на нові виклики та можливості, що виникають, і використовувати їх на свою користь [1]. Це вимагає постійного моніторингу політичної ситуації, аналізу даних і коригування стратегій відповідно до нових умов [5].

Крім того, важливим аспектом синергетичного підходу є координація зусиль на різних рівнях політичної організації. Це включає гармонізацію дій центрального керівництва з місцевими осередками партії, забезпечення злагодженості комунікації та взаємодії між різними відділами та підрозділами [6]. Такий підхід сприяє створенню єдиного фронту та підвищує ефективність досягнення поставлених цілей [7].

Синергетичний підхід також враховує важливість культурних та ідеологічних аспектів. У контексті націоналістичних партій це означає підтримку національної ідентичності, збереження культурних традицій та залучення громадськості до активної політичної діяльності [8]. Цей підхід дозволяє створити стійку основу для політичного впливу та забезпечити довготривалий успіх партії [9].

Синергетичний підхід у політичному менеджменті є важливим інструментом для підвищення ефективності політичних організацій, зокрема націоналістичних партій в Україні. Він передбачає інтеграцію різних ресурсів, гнучкість та адаптацію до змін, координацію дій на всіх рівнях організації та врахування культурних та ідеологічних аспектів.

Український націоналізм, як політичний рух і ідеологія, має глибоке історичне коріння, що сягає часів національно-визвольної боротьби українського народу проти іноземного панування. Перші ознаки націоналізму як світогляду з'явилися в XIX столітті з діяльністю такого діяча, як Т. Шевченко, який закликав до відродження української мови та культури [12]. У XX столітті український націоналізм набув більш радикальних форм, що вилилось у створення Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН), які активно боролися за незалежність України [13].

Період Другої світової війни став ключовим етапом в історії українського націоналізму. У цей час діяли такі лідери, як С. Бандера та Р. Шухевич, які очолювали Український повстанський рух та армію (УПА) та боролися як проти нацистської Німеччини, так і проти Радянського Союзу [14]. Відданість національній ідеї та боротьба за незалежність залишили глибокий слід у свідомості українського народу і стали символом національного опору [15].

Сучасний український націоналізм стикається з новими викликами в умовах глобалізації та євроінтеграції. Одним з основних завдань є збереження національної ідентичності

та культурних традицій у багатонаціональному середовищі [16]. Крім того, сучасний націоналізм повинен враховувати демократичні цінності та права людини, щоб уникнути авторитарних тенденцій, що можуть виникнути внаслідок радикалізації [17].

Важливою є також боротьба з зовнішніми загрозами, зокрема агресією з боку Російської Федерації, яка продовжується з 2014 року [18]. Ця боротьба має не лише військовий, а й ідеологічний характер, що вимагає активного сприяння з боку націоналістичних політичних сил для захисту суверенітету та територіальної цілісності України [19].

Отже, український націоналізм проходить через складні трансформації, пристосовуючись до сучасних реалій та викликів. Важливою залишається його роль у формуванні національної свідомості та сприянні єдності українського суспільства в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз.

Комунікації відіграють ключову роль у політичному менеджменті, забезпечуючи зв'язок між політичними лідерами, партіями, громадськістю та медіа. Ефективні комунікації дозволяють політичним організаціям досягати своїх цілей, впливати на суспільну думку та мобілізувати підтримку серед виборців [20].

Перш за все, політичні комунікації є засобом передачі інформації про політичні платформи, програми та ідеології. Вони дозволяють виборцям краще зрозуміти позиції та плани політичних партій, що є критично важливим під час виборчих кампаній [21]. Використання різноманітних комунікаційних каналів, включаючи традиційні медіа, соціальні мережі та інтернет-платформи, дозволяє досягти широкої аудиторії та забезпечити ефективне донесення повідомлень.

Другою важливою функцією комунікацій у політичному менеджменті є зворотній зв'язок з громадськістю. Через комунікації політичні лідери можуть дізнаватися про настрої та потреби виборців, адаптувати свої стратегії відповідно до змін у суспільних настроях та реакціях. Це сприяє підвищенню довіри до політичних лідерів та їхньої діяльності [22].

Крім того, комунікації в політичному менеджменті виконують роль кризового управління. У разі виникнення політичних криз або скандалів ефективна комунікація дозволяє швидко реагувати на ситуацію, пояснювати позиції та дії, зменшуючи негативний вплив на репутацію політичної організації [23].

Загалом, комунікації є невід'ємною складовою політичного менеджменту, що забезпечує взаємодію між політичними суб'єктами та суспільством, сприяє прозорості та підзвітності політичних процесів, а також допомагає управляти суспільними очікуваннями та реакціями.

Залучення нових членів до політичних партій та організацій є важливим елементом для підтримки та розширення їхньої діяльності. Ефективні стратегії залучення нових членів включають комплекс заходів, спрямованих на підвищення привабливості організації та активне залучення різних сегментів населення [24].

Першою ключовою стратегією є використання сучасних технологій та соціальних мереж для поширення інформації про діяльність та цінності організації. Соціальні мережі надають можливість швидко та ефективно комунікувати з потенційними членами, а також організовувати онлайн-кампанії та заходи, що привертають увагу молоді та інших активних груп [25].

Другою важливою стратегією є проведення освітніх та інформаційних заходів, таких як семінари, тренінги, відкриті лекції та дискусії. Ці заходи допомагають потенційним членам краще зрозуміти цілі та діяльність організації, а також відчути себе частиною спільноти однодумців. Вони також сприяють підвищенню обізнаності про політичні процеси та залученню громадян до активної участі в них [26].

Третя стратегія полягає в активній взаємодії з місцевими громадами та громадськими організаціями. Співпраця з різними групами населення дозволяє розширити вплив та підвищити довіру до політичної організації. Організація заходів на місцевому рівні, таких як волонтерські акції, громадські слухання та культурні події, може ефективно залучати нових членів та підвищувати їхню мотивацію до активної участі [27].

Також важливою є персоналізована комунікація з потенційними членами. Індивідуальні підходи, включаючи особисті зустрічі, телефонні дзвінки та інші форми прямої комунікації, сприяють встановленню довірчих стосунків та залученню нових активістів до організації. Це дозволяє врахувати індивідуальні інтереси та потреби кожного потенційного члена [28].

Залучення нових членів до політичних організацій потребує системного підходу, що включає використання сучасних технологій, проведення освітніх заходів, взаємодію з громадами та персоналізовану комунікацію. Ці стратегії допомагають створити активну та залучену спільноту, здатну ефективно впливати на політичні процеси.

Підтримка існуючих членів політичної організації є важливим аспектом для збереження їхньої активності та залученості до діяльності партії. Ефективні методи підтримки включають різноманітні заходи та стратегії, спрямовані на зміцнення зв'язків між членами, підвищення їхньої мотивації та забезпечення постійної комунікації [24].

Один із ключових методів підтримки існуючих членів полягає у регулярному проведенні внутрішніх навчальних програм та тренінгів. Це допомагає членам організації розвивати свої навички, підвищувати рівень знань та бути в курсі останніх політичних подій і тенденцій. Навчання також сприяє зміцненню команди та формуванню спільного бачення [26].

Іншим важливим методом є організація соціальних та культурних заходів, які сприяють створенню сприятливої атмосфери в організації. Це можуть бути різноманітні збори, святкування, культурні події та інші активності, що дозволяють членам краще пізнавати одне одного, зміцнювати дружні стосунки та відчувати себе частиною єдиної команди [27].

Постійна комунікація та інформування членів про діяльність організації є ще одним важливим аспектом. Регулярні зустрічі, розсилки новин, електронні листи та інші форми комунікації дозволяють підтримувати зв'язок між членами та керівництвом, а також забезпечують інформування про поточні події та плани на майбутнє. Це сприяє підвищенню прозорості діяльності організації та залученості членів [28].

Також важливим є залучення членів до процесу прийняття рішень. Надання можливості висловлювати свою думку, брати участь у обговореннях та впливати на стратегічні рішення організації сприяє підвищенню відданості та лояльності членів. Відчуття власного внеску та значимості мотивує до активної участі у діяльності партії [29].

Підтримка існуючих членів політичної організації вимагає комплексного підходу, який включає навчання, організацію соціальних заходів, постійну комунікацію та залучення до процесу прийняття рішень. Це сприяє зміцненню команди, підвищенню мотивації та забезпеченню стабільного розвитку організації.

Внутрішня організація націоналістичних партій відіграє важливу роль у забезпеченні їх ефективного функціонування та досягнення поставлених цілей. Основні аспекти внутрішньої організації включають структуру партії, розподіл обов'язків, внутрішню комунікацію та механізми прийняття рішень [24].

Структура націоналістичних партій зазвичай має ієрархічний характер, де керівні органи займають центральне місце у прийнятті стратегічних рішень. На вершині ієрархії знаходиться керівництво партії, яке відповідає за визначення загальної стратегії та

контроль за її реалізацією. Нижче розташовуються регіональні та місцеві осередки, що відповідають за реалізацію стратегії на місцевому рівні та організацію партійної роботи в регіонах [26].

Розподіл обов'язків у націоналістичних партіях базується на спеціалізації функцій. Це включає створення різноманітних комітетів та робочих груп, які займаються конкретними напрямками діяльності, такими як політична пропаганда, організація виборчих кампаній, залучення нових членів та підтримка зв'язків з громадськістю. Такий підхід дозволяє ефективно використовувати ресурси партії та забезпечувати виконання завдань у різних сферах діяльності [27].

Внутрішня комунікація в націоналістичних партіях забезпечує обмін інформацією між різними рівнями організації. Це включає регулярні зустрічі, конференції, внутрішні публікації та електронну пошту. Ефективна комунікація дозволяє підтримувати єдність у партії, координувати дії та своєчасно реагувати на виклики та зміни у політичному середовищі [28].

Механізми прийняття рішень у націоналістичних партіях часто базуються на принципах колегіальності та демократичного централізму. Це означає, що важливі рішення приймаються колективно керівними органами партії, при цьому враховується думка всіх членів партії. Такий підхід сприяє підвищенню легітимності прийнятих рішень та забезпечує залученість членів партії до процесу управління [29].

Внутрішня організація націоналістичних партій є складною системою, що включає ієрархічну структуру, розподіл обов'язків, ефективну комунікацію та демократичні механізми прийняття рішень. Це забезпечує стабільність та ефективність функціонування партії у досягненні її цілей.

Механізми координації між різними рівнями партії є ключовим аспектом ефективного функціонування політичної організації, забезпечуючи гармонійне та синхронізоване виконання стратегічних завдань. Відсутність належної координації може призвести до неузгодженості дій, втрати ресурсів та невиконання поставлених цілей.

Перш за все, важливу роль у координації відіграють регулярні зустрічі керівництва з представниками регіональних і місцевих осередків. Ці зустрічі дозволяють обмінюватися інформацією, узгоджувати плани та вирішувати нагальні питання. Завдяки таким зустрічам, керівництво партії отримує зворотний зв'язок від місцевих осередків, що дозволяє своєчасно реагувати на зміни та коригувати стратегію [24].

Другим важливим механізмом координації є використання внутрішніх інформаційних систем. Це включає електронні поштові розсилки, внутрішні портали та бази даних, які забезпечують оперативний обмін інформацією між різними рівнями організації. Електронні системи дозволяють швидко поширювати важливу інформацію, інструкції та новини, що сприяє ефективній координації дій [26].

Крім того, важливу роль відіграють спеціалізовані комітети та робочі групи, які займаються конкретними напрямками діяльності. Ці комітети регулярно звітують перед керівництвом та узгоджують свої дії з іншими структурними підрозділами партії. Такий підхід забезпечує взаємодію та координацію між різними напрямками діяльності, що дозволяє ефективно використовувати ресурси партії [27].

Окремо варто відзначити значення внутрішньої партійної документації, зокрема статутів, регламентів та інших нормативних документів, які регулюють взаємодію між різними рівнями організації. Ці документи встановлюють чіткі правила та процедури координації, визначають обов'язки та права кожного рівня партії, що забезпечує системність та послідовність у роботі [28].

На думку О. Сича, ефективна координація між різними рівнями партії також базується на спільних цінностях та ідеологічній єдності. Він зазначає, що ідеологічна єдність є фундаментом для узгоджених дій та ефективного функціонування партії, оскільки спільні цінності та цілі об'єднують членів партії та сприяють їх спільній роботі [30].

Механізми координації між різними рівнями партії включають регулярні зустрічі, внутрішні інформаційні системи, спеціалізовані комітети, нормативні документи та ідеологічну єдність. Ці механізми забезпечують синхронізацію дій, оперативний обмін інформацією та узгодженість у досягненні стратегічних цілей партії.

Організаційна структура є одним з найважливіших чинників, що впливають на ефективність діяльності політичних партій. Вона визначає, як розподіляються ресурси, як приймаються рішення та як здійснюється координація між різними рівнями організації. Відповідно, оптимальна організаційна структура може значно підвищити здатність партії досягати своїх цілей та реагувати на зовнішні виклики [24].

Основний принцип ефективної організаційної структури полягає в балансі між централізацією та децентралізацією. Централізація дозволяє забезпечити чітке керівництво та узгодженість дій на всіх рівнях партії, що особливо важливо в умовах політичної конкуренції. Децентралізація, у свою чергу, сприяє швидкому прийняттю рішень на місцях та врахуванню локальних особливостей [26].

Ефективна організаційна структура також повинна враховувати горизонтальні зв'язки між різними підрозділами партії. Це дозволяє забезпечити кращу координацію та обмін інформацією, що є ключовим для ефективного управління ресурсами та реалізації стратегічних завдань. Горизонтальні зв'язки сприяють більшій гнучкості та адаптивності організації [27].

О. Сич відзначає, що важливим аспектом організаційної структури є її здатність підтримувати ідеологічну єдність партії. Ідеологічна єдність забезпечує внутрішню згуртованість та мотивацію членів партії, що, у свою чергу, позитивно впливає на її ефективність. Високий рівень ідеологічної єдності сприяє зменшенню внутрішніх конфліктів та підвищенню лояльності членів до керівництва [30].

Загалом, оптимальна організаційна структура політичної партії має бути динамічною та адаптивною, здатною швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища та внутрішні потреби організації. Вона повинна забезпечувати баланс між централізованим керівництвом та децентралізованими рішеннями, підтримувати горизонтальні зв'язки та ідеологічну єдність, що в сукупності підвищує ефективність діяльності партії [28].

Синергетичний підхід у політичному менеджменті передбачає об'єднання та інтеграцію різних ресурсів і зусиль для досягнення максимального ефекту. Цей підхід базується на принципі, що цілісність системи є більш ефективною, ніж сума її окремих частин. У політичному контексті це означає, що партії та політичні організації можуть досягти кращих результатів, коли вони співпрацюють та координують свої дії на всіх рівнях [24].

Одним з ключових аспектів синергетичного підходу є інтеграція людських ресурсів. Це включає ефективне залучення та координацію дій членів партії, волонтерів та активістів. Синергетичний підхід сприяє підвищенню мотивації та залученості членів організації, оскільки вони відчують свою важливість та внесок у спільну справу [26].

Крім того, синергетичний підхід передбачає інтеграцію фінансових та матеріальних ресурсів. Це включає оптимальне використання бюджету, спонсорських внесків та інших фінансових джерел для підтримки політичної діяльності. Спільне використання ресурсів дозволяє уникнути дублювання зусиль та витрат, що підвищує ефективність управління [27].

Інформаційні ресурси також відіграють важливу роль у синергетичному підході. Ефективна комунікація та обмін інформацією між різними підрозділами партії сприяє кращій координації дій та швидкому прийняттю рішень. Сучасні інформаційні технології дозволяють створювати інтегровані системи управління, що забезпечують доступ до актуальної інформації в режимі реального часу [30].

Синергетичний підхід у політичному менеджменті є ефективним інструментом для досягнення високих результатів через інтеграцію різних ресурсів та зусиль. Він дозволяє підвищити ефективність управління, оптимізувати використання ресурсів та забезпечити координацію дій на всіх рівнях організації, що є ключовим для успішної політичної діяльності [28].

Самоорганізація в політичному менеджменті є важливим аспектом, який передбачає здатність політичних організацій та груп самостійно організовувати свою діяльність та приймати рішення без зовнішнього втручання. Цей процес базується на внутрішній мотивації та ініціативі учасників політичної діяльності [31].

Важливим аспектом самоорганізації є розвиток внутрішньої демократії в політичних організаціях. Це передбачає активну участь членів партії у прийнятті рішень та формуванні стратегій. Самостійне прийняття рішень сприяє залученню та підтримці членів, що робить політичну організацію більш демократичною та відповідальною перед своїми членами [32].

Крім того, самоорганізація передбачає розвиток внутрішніх комунікаційних мереж та механізмів зворотного зв'язку. Вільний обмін інформацією між учасниками політичної організації сприяє кращій координації дій та швидкому реагуванню на зміни у політичному середовищі [33].

Також важливим аспектом самоорганізації є розвиток лідерських якостей серед членів організації. Самостійне прийняття рішень та відповідальність за їх наслідки сприяє розвитку лідерського потенціалу та формуванню нового покоління політичних лідерів [34].

Самоорганізація в політичному менеджменті включає розвиток внутрішньої демократії, комунікаційних мереж, лідерських якостей та сприяє підвищенню ефективності політичних організацій.

Взаємодія та координація є ключовими чинниками успіху в політичному менеджменті, оскільки вони забезпечують гармонійну роботу всієї політичної команди та сприяють досягненню поставлених цілей [35].

Правильно організована взаємодія між учасниками політичного процесу дозволяє ефективно реагувати на зміни в політичному середовищі та швидко приймати стратегічні рішення. Крім того, вона сприяє обміну ідеями та досвідом, що сприяє розвитку нових підходів та інновацій [36].

Координація в діяльності політичної організації передбачає взаємодію між різними частинами та підрозділами для досягнення загальних цілей. Це включає узгодження дій, ресурсів та стратегій, а також вирішення конфліктних ситуацій та проблем [37].

Одним із способів забезпечення успішної взаємодії та координації є використання сучасних технологій та інструментів комунікації. Вони дозволяють оперативно обмінюватися інформацією, вести дистанційні наради та збирати фідбек від членів політичної організації [38].

Правильна взаємодія та координація є важливими елементами успішного політичного менеджменту, що дозволяють досягати поставлених цілей та забезпечувати ефективне функціонування політичної організації.

У даній статті було проаналізовано різні аспекти політичного менеджменту в контексті українського націоналізму. Було досліджено внутрішню організацію партій, механізми координації на різних рівнях, використання синергетичного підходу та інші аспекти, які впливають на ефективність діяльності націоналістичних політичних партій.

Синергетичний підхід до політичного менеджменту є потужним інструментом для націоналістичних партій в Україні, дозволяючи ефективно координувати зусилля та ресурси для досягнення загальних цілей. Цей підхід забезпечує інтеграцію різних аспектів партійної діяльності, сприяє залученню нових членів та підвищенню рівня активності існуючих, а також формуванню привабливого політичного порядку денного.

На підставі проведеного дослідження можна зробити ряд практичних рекомендацій для націоналістичних політичних партій. Зокрема, важливо вдосконалити систему комунікацій та залучення нових членів, розвивати стратегії політичного менеджменту, що ґрунтуються на синергетичному підході, а також підвищувати рівень самоорганізації в політичних організаціях.

Дослідження в галузі політичного менеджменту в українському націоналізмі залишається актуальним. Подальші дослідження можуть розширити наші знання про механізми координації в політичних партіях, роль комунікацій в їх діяльності, а також ефективність використання сучасних технологій у політичному менеджменті. Подальші дослідження можуть зосередитися на детальному аналізі окремих складових синергетичного підходу та їх впливу на ефективність політичного менеджменту в умовах сучасних викликів та змін у політичному середовищі України.

Усе враховуючи, дослідження в галузі політичного менеджменту націоналістичних партій в Україні є важливою та перспективною сферою наукових досліджень, яка може принести корисні практичні результати для політичної практики країни.

Список використаної літератури

1. Almond G. A. & Powell G. B. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Little, Brown and Company, 1966.
2. Іванов В. П. *Політичний менеджмент: теорія і практика*. Київ: Либідь, 2010.
3. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life*. John Wiley & Sons, 1965.
4. Кудряченко А. І. *Український політичний менеджмент: виклики та перспективи*. Харків: Харківський університет, 2015.
5. Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Free Press, 1947.
6. Heywood A. *Politics*. Red Globe Press, 2019.
7. Парсонс Т. *Соціальні системи*. Київ: Основи, 2002.
8. Dahl R. A. *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press, 1971.
9. Хантінгтон С. П. *Третя хвиля: Демократизація наприкінці XX століття*. Київ: Видавництво Києво-Могилянської академії, 2003.
10. Luhmann N. *Social Systems*. Stanford University Press, 1995.
11. Мітрович М. Синергетичний підхід у політичній науці. *Журнал політичної науки*. 2016. 34(1): 45–62.
12. Грицак Я. І. *Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX століття*. Київ: Генеза, 2000.
13. Ісаєвич Я. Д. *Українське державотворення: Акт 30 червня 1941 року в політичній історії України*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1991.
14. Субтельний О. *Україна: Історія*. Київ: Либідь, 1993.
15. Magocsi P. R. *A History of Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press, 1996.
16. Павленко Ю. *Національна ідея і націоналізм в Україні*. Київ: Видавництво "Києво-Могилянська академія", 2002.

17. Касьянов Г. В. Український націоналізм: проблеми наукового осмислення. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014.
18. Snyder T. Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New York: Basic Books, 2010.
19. Applebaum A. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. New York: Doubleday, 2017.
20. Мельник О. А. Основи політичного менеджменту. Київ: Видавництво "Центр навчальної літератури", 2010.
21. Головатий М. Ф. Політична комунікація: теорія та практика. Київ: Видавництво "Києво-Могилянська академія", 2014.
22. Кисельов О. В. Політична реклама і PR. Київ: Видавництво "Академія", 2017.
23. Лебедева М. М. Кризовий менеджмент у політиці. Харків: Видавництво "Фоліо", 2013.
24. Мельник О. А. Основи політичного менеджменту. Київ: Видавництво "Центр навчальної літератури", 2018.
25. Головатий М. Ф. Соціальні мережі у політичній комунікації. Київ: Видавництво "Києво-Могилянська академія", 2020.
26. Кисельов О. В. Організація політичних кампаній. Київ: Видавництво "Академія", 2019.
27. Лебедева М. М. Громадські ініціативи та політика. Харків: Видавництво "Фоліо", 2017.
28. Negrine R. The Transformation of Political Communication: Continuities and Changes in Media and Politics. London: Palgrave Macmillan, 2018.
29. Рудич Ф. М. Політичний менеджмент: теорія та практика. Київ: Видавництво "Парламентське видавництво", 2016.
30. Сич О. М. Націоналізм в Україні: історичні витоки та сучасні прояви. Львів: Видавництво "Український інститут", 2020.
31. Смірнов О. П. Організаційна психологія. Київ: Видавництво "Генеза", 2018.
32. Іванов М. С. Політичний менеджмент: теорія та практика. Київ: Видавництво "Поліграф", 2019.
33. Гордієнко Т. В. Комунікаційні технології в політичному менеджменті. Київ: Видавництво "Академія", 2020.
34. Ковальчук О. М. Лідерство та політична культура. Київ: Видавництво "Політика", 2021.
35. Джонс М. Ефективність командної роботи у політичному менеджменті. Київ: Видавництво "Політологія", 2019.
36. Сімоненко О. Основи взаємодії та комунікації в політичному процесі. Київ: Видавництво "Політична думка", 2020.
37. Шевченко І. Координація діяльності політичних організацій. Київ: Видавництво "Політичний лідер", 2021.
38. Ковальчук М. Сучасні технології в політичному менеджменті, 2018.

STRATEGIES OF POLITICAL MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN NATIONALISM: A SYNERGETIC APPROACH

Kostiantyn Sichenko

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of History, Political Science, and International Relations,
Department of Political Science
Shevchenka Str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article analyzes the main aspects of political management of nationalist political parties in Ukraine using the synergetic approach. The study examines the internal organization, coordination mechanisms, the application of the synergetic approach, and self-organization within these parties. The

synergetic approach involves integrating various elements of the system to achieve maximum effect and efficiently manage political processes. Special attention is paid to the role of communications in political management, as effective communication ensures the coherence of actions of different structural divisions of the party. The role of communications is considered a key success factor in achieving set political goals. It is important to note that communication is not limited to internal party structures but also encompasses external interactions with voters and other political actors, which helps to strengthen trust and support from the society.

It has been found that the synergetic approach promotes effective integration of resources and efforts, enhancing the overall efficiency of party activities. Practical recommendations are proposed for improving the communication system, developing political management strategies, and increasing the level of self-organization in nationalist parties. Recommendations include using modern technologies in communications, engaging young professionals, and developing new approaches to the internal organization of party structures. This will optimize management processes and ensure flexibility in responding to the challenges of the modern political environment.

The conclusions highlight the importance of further research in this field to improve political practice in Ukraine. In particular, it is necessary to study the impact of global trends on the development of nationalist parties and examine the experience of other countries in applying the synergetic approach in political management. This approach will not only improve the internal organization and efficiency of party activities but also strengthen their positions in the political arena of Ukraine. Further research can also include analyzing the interaction of nationalist parties with international organizations and the impact of this on their strategy and activities.

Key words: political management, synergetic approach, nationalist parties, internal organization, communications, self-organization.

УДК 328.132-043.2:328.34

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.54>

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ БІКАМЕРАЛІЗМУ

Віталій Сливка

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук, кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

У статті розглядається теоретичний аспект бікамералізму в політичних дослідженнях. Аналізується, як двопалатні парламентські системи впливають на законодавчий процес, включаючи механізми стримувань і противаг, які вони забезпечують. Особлива увага приділяється тому, як бікамералізм може підвищити ефективність представництва різних інтересів у суспільстві, забезпечуючи як загальнонаціональні, так і регіональні потреби. Бікамеральний парламент, як модель, з одного боку, служить для децентралізації влади, що виявляється у різних типах його двопалатної структури. З іншого боку, така організація парламенту забезпечує подвійну легітимацію його рішень і самого парламенту як представницького органу. Розглядається роль кожної палати в системі бікамералізму, зокрема, як верхня палата може діяти як стабілізатор і гарантувати більш збалансований підхід до законодавства. Стаття також аналізує, як бікамералізм може сприяти досягненню політичної стабільності та довіри громадськості до політичних інститутів, через механізми узгодження і компромісу між різними політичними силами. Розкрито вплив бікамералізму на політичні системи, який можна оцінювати через призму кількох основних аспектів, таких як функціонування законодавчого процесу, представництво інтересів, стабільність політичної системи та механізми стримувань і противаг. Зазначено, що впровадження бікамеральної системи дозволяє зберегти баланс сил у парламенті, збалансувати представницькі функції кожної з палат, а також підвищити рівень юридичної компетентності у процесі законотворення. Визначено, що бікамералізм впливає на законодавчий процес, забезпечуючи два рівні перевірки і обговорення законопроектів. Це може призвести до більш ретельного розгляду законодавчих ініціатив, оскільки пропозиції повинні пройти через обидві палати. Підсумовано, що дослідження бікамералізму допомагає краще оцінити баланс влади, механізми стримування і противаг, а також ефективність законодавчого процесу.

Ключові слова: бікамералізм, теоретичний аспект бікамералізму, двопалатний парламент, бікамеральна система, парламентська структура.

Вступ та постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена необхідністю глибшого розуміння ролі та функцій двопалатної системи в сучасних політичних системах. Бікамералізм є важливим елементом державного устрою багатьох країн, і його дослідження допомагає краще оцінити баланс влади, механізми стримування і противаг, а також ефективність законодавчого процесу. Вивчення цієї теми має значення для аналізу політичної стабільності, демократичної легітимності та реформування державного управління.

Окрім аспекти бікамералізму в політичних проблемах порушували у своїх наукових працях такі вчені: Француз-Яковець Т. А. [6], Фісун О. А. [5], Павлишин О. В. [4], Дурдинець М. Ю. [4], Ірклієнко А. І. [3] та ін.

Мета даного дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу наукових доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, визначити і проаналізувати теоретичний аспект бікамералізму в політичних проблемах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бікамералізм, система, в якій законодавчий орган складається з двох палат або камер, може мати значний вплив на процес

прийняття законів та формування політичних рішень [5, с. 35]. В загальному розумінні бікамералізм представляє собою складну систему розподілу владних повноважень у державі, що базується на принципі організації народного представництва. Ця система розвивається через виборчі процеси, структурні та функціональні зв'язки в парламенті, а також через взаємодію з главою держави та іншими гілками влади. Бікамеральний парламент, як модель, з одного боку, служить для децентралізації влади, що виявляється у різних типах його дво-палатної структури. З іншого боку, така організація парламенту забезпечує подвійну легітимацію його рішень і самого парламенту як представницького органу. У цьому контексті бікамералізм виступає одним із важливих аспектів конституційної демократії [3, с. 180].

Бікамералізм є результатом розвитку правової свідомості в напрямку демократизації політично-правової системи. Ефективна робота двопалатного парламенту можлива в державах з високим рівнем політичної культури та розвинутою правовою свідомістю. Ключовими факторами, які впливають на зміну структури парламенту, є різноманітні завдання та функції, що визначають його як політичний центр законотворення та інститут формування державної програми розвитку країни. Впровадження бікамеральної системи дозволяє зберегти баланс сил у парламенті, збалансувати представницькі функції кожної з палат, а також підвищити рівень юридичної компетентності у процесі законотворення [4, с. 62].

Дослідження теоретичного аспекту бікамералізму в політичних проблемах потребує врахування кількох методологічних основ. Зокрема, вивчення основних теорій і концепцій бікамералізму, таких як теорії представництва, розподілу влади та системи стримувань і противаг. Це дозволяє зрозуміти основні принципи і функції двопалатних парламентів.

Основні теорії та концепції бікамералізму охоплюють різні аспекти функціонування двопалатних парламентів та їх роль у політичних системах. Ось кілька ключових теорій та концепцій:

1. Теорія стримувань і противаг. Ця концепція полягає в тому, що бікамералізм дозволяє розподілити владу між двома палатами, які можуть взаємно стримувати і контролювати один одного. Наявність двох палат забезпечує додатковий рівень перевірки і балансу в політичному процесі. Наприклад, одна палата може мати право ініціювати законопроекти та вносити зміни, в той час як інша палата виконує функцію їх перегляду і затвердження. Цей механізм створює систему стримувань і противаг, яка зменшує ймовірність концентрації влади в руках однієї групи або інституції. Кожна палата має можливість впливати на процес ухвалення рішень, що сприяє більш демократичному і відкритому підходу до законодавства. Такий розподіл влади також забезпечує більшу стабільність і збалансованість у прийнятті рішень. У випадку, якщо одна палата намагається ухвалити рішення, яке може бути спірним або недостатньо продуманим, інша палата має можливість переглянути і скоригувати ці рішення. Це допомагає уникнути швидких і радикальних змін у політичному середовищі, що може спричинити непередбачувані наслідки. Окрім того, цей процес сприяє більш ретельному обговоренню і компромісам між різними політичними силами, що в свою чергу зміцнює політичну стабільність і сприяє прийняттю більш збалансованих рішень, які враховують інтереси широкого спектра суспільства.

2. Теорія представництва. Бікамералізм може бути використаний для більш ефективного представництва різних груп у суспільстві, завдяки розподілу функцій між двома палатами парламенту. В одній з палат, зазвичай нижній, можуть бути представлені інтереси широкого загалу населення, часто через систему пропорційного представництва, де кількість представників залежить від чисельності населення в округах. Така структура забезпечує рівне представництво інтересів громадян і дозволяє відображати різноманітні соціально-економічні та політичні групи. Нижня палата може бути зосереджена на

питаннях, які мають загальнонаціональне значення, включаючи соціальні політики, економічний розвиток і забезпечення прав та свобод громадян. Водночас, верхня палата може виконувати роль представництва інтересів окремих регіонів, еліт або інших спеціальних груп. Наприклад, в федеративних системах верхня палата може представляти інтереси окремих штатів або автономних регіонів, забезпечуючи їх участь у національному законодавчому процесі. Це допомагає збалансувати інтереси національного масштабу з регіональними потребами і специфічними інтересами. Верхня палата може також включати представників від різних соціальних або професійних груп, таких як бізнес-еліти, науковці або культурні діячі, що додає додаткову експертизу і враховує особливості певних секторів суспільства. Така структура дозволяє більш точно відображати різноманітні інтереси і потреби в процесі прийняття рішень, що сприяє створенню законодавства, яке є більш інклюзивним і справедливим для всіх верств суспільства.

3. Теорія компромісу і консенсусу. Бікамералізм часто сприяє досягненню компромісу між різними політичними силами або групами завдяки вимозі, щоб законодавчі ініціативи проходили через обидві палати парламенту. Процес дворазового розгляду і обговорення законопроектів на різних рівнях надає більше можливостей для внесення змін і коректив, що дозволяє враховувати різні точки зору і інтереси. У нижній палаті, де зазвичай відбувається первинний розгляд, можуть висловлюватися побоювання або пропозиції від широкого спектра політичних груп, що потім допрацьовуються і адаптуються у верхній палаті. Це забезпечує більшу відкритість і готовність до компромісів, що може допомогти уникнути блокування законодавчих ініціатив і знижує ризик політичних конфліктів. Крім того, необхідність досягнення консенсусу між палатами часто призводить до створення більш збалансованих і розумних рішень. Верхня палата, як правило, складається з представників з різними досвідом і поглядами, що додає додаткову цінність в процесі перевірки і вдосконалення законопроектів. Таке двопалатне обговорення сприяє формуванню законів, які можуть бути прийнятнішими для різних політичних фракцій і соціальних груп, що, в свою чергу, підвищує ймовірність їх ефективного впровадження і тривалої стабільності. Таким чином, бікамералізм не лише забезпечує більш детальний і всебічний розгляд, але й сприяє створенню законодавчих рішень, які краще відповідають інтересам широких верств населення.

4. Концепція ефективності законодавства. Деякі теорії стверджують, що двопалатні системи можуть бути більш ефективними у виробленні якісного законодавства, оскільки наявність двох палат забезпечує додатковий рівень аналізу і обговорення законопроектів. Цей процес включає в себе всебічний перегляд законодавчих ініціатив, що сприяє більш детальному аналізу їх можливих наслідків та переваг. У нижній палаті, як правило, відбувається первинне обговорення і затвердження законопроектів, що дозволяє здійснити детальне вивчення пропозицій, вислухати різні точки зору і врахувати інтереси широкого загалу. Верхня палата, у свою чергу, може відігравати роль додаткового фільтра, перевіряючи вже розглянуті документи на предмет юридичної точності, можливих економічних і соціальних наслідків, а також перевіряючи їх на відповідність конституційним стандартам і принципам. Цей багатоступеневий процес забезпечує більш високу якість законодавства, оскільки він дозволяє уникнути поспішних рішень і забезпечити більш збалансоване законодавче середовище. Два рівні обговорення також дають можливість для виявлення і виправлення можливих недоліків і неточностей у законопроектах, що може призвести до більш ретельного і обґрунтованого законодавчого процесу. Таким чином, двопалатні системи сприяють підвищенню якості законодавчих актів, завдяки чому ухвалені закони можуть бути більш продуманими, ефективними та відповідати потребам суспільства.

5. Теорія легітимності. Бікамералізм може суттєво підвищити легітимність законодавчих органів завдяки різним способам обрання чи призначення палат, що дозволяє представити ширший спектр інтересів і забезпечити більш широкий представницький підхід. Наприклад, у деяких країнах одна палата обирається на основі пропорційного представництва, що забезпечує відображення політичних поглядів та інтересів широкого загалу населення, тоді як інша палата може бути обрана за іншими критеріями, такими як регіональне представництво, призначення від еліт або призначення на основі спеціальних квот. Цей різноманітний підхід до обрання чи призначення палат дозволяє забезпечити більшу інклюзивність і врахувати інтереси різних соціальних і політичних груп, що підвищує довіру громадськості до політичних інститутів і їхніх рішень. Крім того, така структура може допомогти зміцнити легітимність законодавчих органів через забезпечення механізмів перевірки і збалансованості. Коли кожна палата представляє різні аспекти суспільства або політичної системи, це створює додаткові гарантії того, що рішення, які ухвалюються, є більш репрезентативними і обґрунтованими. Наприклад, верхня палата, що представляє інтереси регіонів або певних професійних груп, може забезпечити, що їхні специфічні потреби і погляди будуть враховані на національному рівні. Цей підхід сприяє створенню законодавства, яке отримує підтримку від різних частин суспільства, що, в свою чергу, підвищує загальну легітимність і ефективність політичних інститутів.

6. Теорія стабільності. Вважається, що двопалатні системи можуть суттєво сприяти політичній стабільності, зменшуючи ймовірність швидких і радикальних змін у законодавстві. Наявність двох палат парламенту створює додатковий рівень перевірки і обговорення законопроектів, що допомагає уповільнити процес ухвалення рішень і забезпечити більш поступовий підхід до реформ. Це є важливим аспектом для підтримання політичної стабільності, оскільки зменшує ризик ухвалення імпульсивних чи недоопрацьованих законів, які можуть викликати соціальну нестабільність або економічні проблеми. Процес узгодження між палатами дозволяє ретельно вивчити наслідки потенційних змін і дати час на їх обговорення та коригування, що сприяє більш обдуманим і збалансованим рішенням. Верхня палата, яка часто представлена вищими або стабільнішими елементами суспільства, може виконувати роль стабілізатора в політичній системі. Ця палата зазвичай складається з членів, які обираються або призначаються на триваліший термін, що дозволяє їй діяти як контрольно-узгоджувальний орган. Вона може забезпечувати більш консервативний підхід до законодавства, сприяючи уникненню радикальних змін і підтримуючи стабільність політичної системи. Крім того, верхня палата часто має представників з досвідом або експертизою в різних сферах, що додає додаткову глибину і перспективу в розгляд законодавчих ініціатив. Це допомагає збалансувати різні політичні інтереси та забезпечити, щоб будь-які зміни були добре продуманими і враховували довгострокові наслідки для суспільства.

7. Концепція федералізму. В федеративних системах бікамералізм часто застосовується як механізм для забезпечення ефективного представництва як національних, так і регіональних інтересів. У такій системі верхня палата часто виконує роль представника інтересів окремих штатів або регіонів. Наприклад, у федеративних державах, таких як США або Німеччина, верхня палата може складатися з сенаторів, яких обирають або призначають від кожного штату чи регіону незалежно від їхнього населення. Це дозволяє забезпечити, щоб кожен штат чи регіон мав рівний голос у парламенті, що сприяє збереженню балансів і запобігає домінуванню більш густонаселених регіонів на національному рівні. Нижня палата, натомість, представляє загальнонаціональні інтереси, зазвичай обираючи своїх членів пропорційно до чисельності населення. Цей підхід дозволяє забезпечити більш

демократичне і пропорційне представництво, де кожен громадянин має голос у формуванні законів та політики на національному рівні. Система бікамералізму в федеративних країнах допомагає створити динамічний баланс між потребами і правами окремих регіонів і загальнонаціональними інтересами, що дозволяє зберігати єдність країни, водночас визнаючи і поважаючи регіональні особливості. Це сприяє більш ефективному управлінню та ухваленню рішень, які враховують як національні, так і локальні потреби.

Ці теорії та концепції допомагають зрозуміти різні аспекти функціонування бікамералізму та його вплив на політичні системи.

Моделі бікамералізму варіюються залежно від методів вирішення конфліктів між двома палатами. Різні варіанти бікамералізму включають в себе інституційні особливості взаємодії парламентських палат. Важливо, хто має право ініціювати законопроекти, скільки разів вони розглядаються в кожній палаті, і хто має остаточне слово під час прийняття рішення. Різні бікамеральні системи відрізняються за кількома критеріями, включаючи механізми формування та повноваження кожної з палат [4, с. 63].

Бікамеральна структура парламенту є ефективним механізмом для встановлення та підтримання соціальної рівноваги в суспільстві. У порівнянні з однопалатними парламентами, які переважно притаманні меншим, більш гомогенним та централізованим країнам, двопалатні структури демонструють свою ефективність у країнах з багатошаровим суспільством та складною федеративною структурою. У таких суспільствах типовою є наявність різноманітних внутрішніх розбіжностей: геополітичних, культурних, ментальних, економічних, виборчих тощо, які породжують ситуацію, де суспільство існує у формі різних соціально-політичних або етнічних сегментів, не завжди консолідованих між собою [2].

Вплив бікамералізму на політичні системи можна оцінювати через призму кількох основних аспектів, таких як функціонування законодавчого процесу, представництво інтересів, стабільність політичної системи та механізми стримувань і противаг. Бікамералізм вплине на законодавчий процес, забезпечуючи два рівні перевірки і обговорення законопроектів. Це може призвести до більш ретельного розгляду законодавчих ініціатив, оскільки пропозиції повинні пройти через обидві палати. Такий підхід може сприяти зменшенню ймовірності прийняття непопулярних або недосконалих законів, адже друга палата часто забезпечує додаткову експертизу і дискусію. Проте, цей процес може також уповільнити прийняття законів, оскільки узгодження між палатами може бути довготривалим і складним.

Бікамералізм може покращити представництво різних соціальних і політичних груп. Зазвичай одна палата (нижня) представляє інтереси широких верств населення, часто на основі пропорційного представництва, тоді як інша палата (верхня) може відображати інтереси регіонів, еліт або інших специфічних груп. Це дозволяє забезпечити більш збалансоване і всебічне представництво в парламенті, що може сприяти більш справедливому розподілу політичної влади. Бікамералізм також може позитивно впливати на стабільність політичної системи. Наявність двох палат може запобігти радикальним і швидким змінам в законодавстві, забезпечуючи додатковий рівень контролю. Верхня палата, як правило, включає членів, які обираються або призначаються на триваліший термін, що може забезпечити більш стабільний і послідовний підхід до законодавства. Це особливо важливо в системах, де часто відбуваються політичні зміни або кризові ситуації.

Одна з основних концепцій бікамералізму полягає в його здатності забезпечувати механізми стримувань і противаг. Дві палати можуть діяти як контрольно-узгоджувальні органи, що дозволяє зменшити ймовірність концентрації влади в одних руках

і забезпечити більш збалансоване прийняття рішень. Ці механізми можуть допомогти уникнути зловживань владою і забезпечити більш демократичний процес прийняття рішень [1, с. 173].

Так, вплив бікамералізму на політичні системи є багатограним і може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, двопалатні системи можуть забезпечити ретельний розгляд законодавчих ініціатив, покращити представництво різних груп і сприяти стабільності політичної системи. З іншого боку, існує ризик затягування процесів і виникнення конфліктів між палатами, що може ускладнити ефективне управління. Важливо враховувати ці фактори при оцінці функціонування бікамералізму і його впливу на конкретні політичні системи.

Висновки. Отже, теоретичний аспект бікамералізму в політичних дослідженнях зосереджений на аналізі функцій двопалатної системи, яка є фундаментальним елементом політичної системи багатьох демократичних держав. Бікамералізм дозволяє забезпечити баланс між різними інтересами всередині суспільства, сприяє ретельнішому опрацюванню законодавчих ініціатив та підтримує принцип стримувань і противаг. Це допомагає запобігти концентрації влади в одних руках і підвищує ефективність роботи законодавчих органів. Важливість цього аспекту полягає у його здатності підтримувати політичну стабільність та сприяти демократичним процесам. Так, дослідження теоретичних аспектів бікамералізму дозволяє глибше зрозуміти, як двопалатні законодавчі органи сприяють стабільності політичної системи через балансування різних інтересів у суспільстві. Бікамералізм забезпечує перевірку та урівноваження між гілками влади, що знижує ризик узурпації влади та сприяє більш обґрунтованому прийняттю рішень. Окрім того, він допомагає підтримувати ефективність державного управління, сприяючи детальному аналізу законопроектів та забезпечуючи представництво різних соціальних та регіональних груп. Це робить бікамералізм важливим інструментом у підтримці демократичних принципів і забезпеченні стабільного політичного середовища.

Список використаної літератури

1. Азаренко Т. Парламентський бікамералізм та адміністративно-територіальна реформа. *Конституційне право*. 2020. № 11. С. 171-174.
2. Довгострокові ефекти впровадження бікамералізму в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-11/bikameralizm-8b177.pdf> (дата звернення: 20.08.2024)
3. Ірклієнко А. І. Бікамералізм в умовах формування конституційної демократії. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ. 2021. 212 с.
4. Павлишин О. В. Дурдинець М. Ю. Двопалатний парламент як форма демократичної влади в Україні: історико-правовий аналіз і перспективи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 60-66.
5. Фісун О. А. Двопалатний парламент: світовий досвід та українські реалії: Монографія. Харків: Золоті сторінки. 2008. 200 с.
6. Француз-Яковець Т. А. Конституційні основи бікамералізму в сучасних державах Європи: порівняльний аспект: монографія. Київ. 2018. 818 с.
7. Llanos M., Nolte D. Bicameralism in the Americas: Around the Extremes of Symmetry and Incongruence. *The Journal of Legislative Studies*. 2003. Vol.9. № 3. P.54-86.

THEORETICAL PROBLEMS OF BICAMERALISM

Vitalii Slyvka

*Uzhhorod National University, Faculty of Social Sciences,
Department of Political sciences and Public Administration
Universytetska str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

This article explores the theoretical aspect of bicameralism in political problems. It analyzes how bicameral parliamentary systems affect the legislative process, including the mechanisms of checks and balances they provide. Special attention is given to how bicameralism can enhance the effectiveness of representing various interests within society by addressing both national and regional needs. The role of each chamber in the bicameral system is examined, particularly how the upper chamber can act as a stabilizer and ensure a more balanced approach to legislation. The article also analyzes how bicameralism can contribute to achieving political stability and public trust in political institutions through mechanisms of negotiation and compromise among different political forces. Bicameralism fosters more informed and balanced decisions through discussions and consideration of bills in two separate chambers or houses. The presence of two chambers helps prevent the concentration of power in one chamber and promotes a greater distribution of legislative authority between them. Bicameralism allows for better representation of the interests of different regions and population groups through representation in two chambers. The political stability of a country may depend on the ability of the chambers to cooperate and coordinate their positions, which can be challenged by the complexity of bicameral systems. The conclusions of the article help better understand the role of bicameralism in the legislative process and its impact on the formation of political decisions in the modern world. Bicameralism can be used to provide more effective representation of various groups within society by distributing functions between two chambers of parliament. In one of the chambers, usually the lower house, the interests of the general population may be represented, often through a system of proportional representation where the number of representatives is based on the population size of constituencies. This structure ensures equal representation of citizens' interests and allows for the reflection of diverse socio-economic and political groups. The lower house can focus on issues of national significance, including social policies, economic development, and the protection of citizens' rights and freedoms.

Key words: bicameralism, theoretical aspect of bicameralism, bicameral parliament, bicameral system, parliamentary structure.

УДК 342.415

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.55>

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ У ПРОТИДІ ПАНДЕМІЇ

Олена Стойко, Володимир Горбатенко

*Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України,
відділ міжгалузевих і порівняльних правових досліджень
вул. Трьохсвятительська, 4, 01601, м. Київ, Україна*

Пандемія COVID-19 стала не лише викликом для національних систем охорони здоров'я, а насамперед викликом для керівництва держав практично в усьому світі. Вжиті антикризові заходи мали як спільні риси, визначені рекомендаціями міжнародних організацій, зокрема Всесвітньою організацією охорони здоров'я, так і особливості, зумовлені контекстом конкретної держави та її політичною культурою.

Проаналізовано чинники, що сприяли протидії поширенню коронавірусу з особливим акцентом на тип політики, що застосовується демократичними та авторитарними політичними режимами. Складність пандемічного виклику для демократій полягала у тому, що вони змушені були вживати заходів, що суперечать основоположним демократичним принципам та порушують права людини і громадянина. Крім того необхідність швидкого реагування сприяла концентрації влади в руках представників органів виконавчої влади, що призвело до ослаблення ролі інших, насамперед парламенту. До того ж запровадження контролю над публічною сферою, зокрема для протидії поширенню дезінформації про хворобу та вакцинацію, призвело до накладення жорстких обмежень на діяльність четвертої влади – медіа щодо поширення інформації та обговорення низки питань.

Пандемія змусила уряди шукати компроміс між демократичними принципами та суспільними інтересами, що до певної міри уподібнило демократії до авторитарних режимів, оскільки швидкі темпи поширення коронавірусу, високий рівень смертності серед громадян спонукали до вжиття найбільш жорстких заходів для уникнення катастрофи. Навіть сьогодні не можна однозначно стверджувати, який саме тип політичного режиму продемонстрував найкращі управлінські здібності. Ефективність демократичних чи авторитарних режимів у подоланні кризових явищ слід оцінювати в залежності від етапу розвитку пандемії, з точки зору короткострокової та довгострокової перспективи. Здійснення такого аналізу дасть змогу краще зрозуміти природу демократичних режимів у сучасному світі та розробити програму заходів для запобігання та протидії пандеміям у майбутньому.

Ключові слова: пандемія, демократія, соціальна держава, інститут, криза, управління, права і свободи громадян.

Вступ. Пандемія COVID-19 створила серйозну загрозу не лише для здоров'я громадян, але й стала досить жорстким випробуванням для усіх держав світу, змушених практично одночасно вирішувати цілу низку проблем: захистити найбільш вразливі верстви населення як від хвороби, так і її негативних соціально-економічних наслідків (закриття цілої низки видів економічної діяльності, дистанційна робота), забезпечити заклади охорони здоров'я усіма необхідними матеріалами, запобігти економічному спаду, вакцинувати громадян тощо.

На сьогодні уже існує цілий масив літератури, присвячений аналізу широкого спектру чинників, що сприяли запобіганню поширенню хвороби та убезпеченню здоров'я та добробуту громадян. У політологічних дослідженнях увага зверталася на форму державного устрою: федеративна сприяє успішнішому вирішенню проблем різних регіонів,

унітарна – зменшенню міжурядових конфліктів [1], а більш централізована демократія з незалежним сектором охорони здоров'я може швидше реагувати на кризи [2]. Країни з вищим рівнем демократії та більшою довірою громадян до уряду ефективніше реагують на кризи у сфері громадського здоров'я [3]. До того ж рівень вакцинації до певної міри може розглядатися як вияв довіри громадян до свого уряду [4]. Певний вплив має і міжнародний чинник, так звана міжнародна дифузія [5], особливо якщо проблема має транснаціональний характер [6]. Ефект дифузії посилює не лише подібність епідеміологічної ситуації, але й схожість культурного та суспільного контекстів у конкретних регіонах. Крім того, країни з сильними демократичними інститутами чутливіші до успіхів сусідів, ніж менш демократичні країни [7].

Також досить детально аналізувалася здатність різних типів держави – загального добробуту, ліберальної, корпоративної тощо – швидко та ефективно справитися з пандемічною загрозою [8]. Пандемія COVID-19 довела, що соціальна держава спроможна допомогти у критичних ситуаціях, оскільки саме вона пом'якшує наслідки некерованих ринкових відносин [9, с. 197]. До контекстуальних можна віднести інституційні, адміністративні та політичні чинники, що мають вирішальний вплив на те, як уряд справляється із кризою [10]. Однак найбільш важливим, на нашу думку, є з'ясування особливостей реакції на пандемію демократій та автократій.

Метою статті є з'ясування того, наскільки ефективно демократичні та авторитарні режими справилися з пандемією, що може слугувати додатковим аргументом на користь певного типу політичного режиму.

Основний зміст. Пандемія COVID-19 стала безпрецедентним викликом насамперед для демократій [11; 12], що змусило деяких авторів закликати до переосмислення розуміння демократичної стійкості та управління кризами у сфері громадського здоров'я в демократичних країнах [13].

У демократичних країнах пандемія поставила керівництво в складне становище. Високий рівень невизначеності, зумовлений COVID-19, змусив їх вжити заходів, які за звичайних умов суперечать основоположним демократичним принципам. Особи, які приймають рішення, стикнулися з дилемою вибору між збереженням здоров'я громадян та демократичними нормами, правами й свободами [14, р. 95].

По-перше, політика протидії спалаху COVID-19 сама по собі є надзвичайною, оскільки спрямована на впровадження і підтримку соціальної дистанції, що зумовлює обмеження таких фундаментальних прав, як свобода пересування та зібрань. Уряди мають право під час кризи вживати надзвичайних заходів для захисту суспільних інтересів, навіть якщо ці заходи обмежують фундаментальні права, але лише за дотримання певних умов, а також якщо ці заходи є пропорційними, обмеженими в часі та недискримінаційними [15]. Однак оцінки того, що є пропорційним, можуть відрізнятись в різних країнах.

З 12 березня 2020 року до 30 червня 2023 року на усій території України було встановлено карантин відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [16]. Карантин – адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб (ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [17]).

В умовах карантину була обмежена низка прав фізичних осіб, зокрема:

- право на вільне пересування. Право людини на свободу пересування закріплене у ст. 33 Конституції України, при цьому пункт 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод передбачає, що це право може підлягати обмеженням, встановленим законом і виправданим міркуваннями суспільних інтересів. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» наділяє повноваженнями місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування встановлювати особливий режим в'їзду на територію карантину та виїзду з неї громадян і транспортних засобів, а у разі потреби – проводити санітарний огляд речей, багажу, транспортних засобів та вантажів в умовах карантину, а також створювати на в'їздах і виїздах з території карантину контрольні-пропускні пункти;

- право на мирні зібрання. Обмежено також право особи на свободу мирних зібрань;
- право на освіту, оскільки під час карантину заборонено відвідування закладів освіти її здобувачами, однак освіту можна здобувати і дистанційно.

По-друге, необхідність швидкого реагування створює сильні стимули для концентрації влади в руках центральних органів виконавчої влади, що призводить до ослаблення інших, що мало місце і в Україні. Крім того, в деяких країнах влада виконавчої влади ще більше посилилася за рахунок контролю над публічною сферою і, таким чином, послаблення четвертого стовпа демократії – ЗМІ. Запровадження так званих законів про фейкові новини, що обмежують висвітлення у ЗМІ теми COVID-19 та реакції уряду на неї, суперечить основоположному праву на свободу вираження поглядів та поширення інформації.

Різна реакція країн на епідемію зумовила гострі дискусії про те, який політичний режим є більш ефективним в управлінні кризами – демократія чи авторитаризм [18]. Протягом останнього десятиліття демократії стикалися з низкою серйозних викликів, які у деяких випадках призводили до відходу від демократії, навіть у державах-членах Євросоюзу [19], а помилки, яких припустилися деякі демократії у боротьбі з COVID-19, негативно вплинули на довіру людей до демократичних інститутів.

Якість демократії та впливовість демократичних інститутів пояснює відмінності у реагуванні на COVID-19 у демократичних країнах, тобто чим вища якість демократії, тим менші обмеження індивідуальних свобод і концентрація влади у представників органів виконавчої влади [5]. Особливого значення набувають захист індивідуальних свобод, сильна інституційна система стримувань і противаг та послідовне дотримання принципу верховенства права. Якщо індивідуальні свободи надійно захищені конституційними положеннями і поважаються в звичайний час, то уряди побоюються, що після подолання кризи вони будуть притягнуті до відповідальності за свої дії іншими органами влади, такими як суди або парламент. Верховенство права і сила взаємних обмежень (тобто контроль виконавчої влади) ще більше підвищують ймовірність того, що уряди передбачають реакцію інших демократичних інститутів, таких як суди і парламент, коли заходи заходять надто далеко. Отже, чим сильніші ці демократичні положення, тим більша ймовірність того, що уряди відреагують більш поміркованою стратегією громадського здоров'я з меншою кількістю втручань у фундаментальні демократичні принципи.

Дослідниками також висловлюється думка, що «розвинені демократії повільніше реагують на пандемію» [7, р. 2], в той час як автократії не лише швидше обмежили індивідуальні свободи, але й запровадили більш жорсткі обмеження мобільності, а також суворіше відстежували контакти інфікованих. Водночас у країнах, які продемонстрували відхід від демократичних принципів, пандемія відкрила вікно можливостей для лідерів, які прагнуть влади, ще більше сконцентрувати владу. Проте аналіз рішень у пандемію чотирьох «проблемних» європейських демократіях (Польщі, Сербії Словенії та Угорщини) у трьох сферах – відносин з капіталом, праці та соціального відтворення – не вияв спільної тенденції до посилення авторитаризму в економіці [20]. У сфері капіталу Угорщина та

Словенія досягли найбільших успіхів у розмиванні меж між державним і приватним секторами та розширенні можливостей для дискреційного втручання політичних еліт у розподіл ресурсів. Польща продемонструвала більшу схильність до консервативного капіталізму, а у Сербії була зафіксована тенденція до лібералізації та зменшення втручання держави в економіку. У сфері праці соціальний діалог і права на ведення колективних переговорів усі чотири країни проігнорували соціальних партнерів при розробці заходів протидії пандемії, а в Словенії та Польщі вжили заходів для послаблення своїх соціально-економічних рад. Загалом, Угорщина найбільше відповідає ідеальному типу авторитарного капіталізму, тоді як Польща найбільш чітко демонструє риси консервативного девелопізму, що більш-менш відповідає їхнім допандемічним траєкторіям. У Словенії пандемія дала можливість антиліберальному уряду зробити певні кроки в напрямку авторитарного капіталізму, але в набагато більш обмеженій формі. У Сербії офіційний напрямок політики тягнє радше до авторитарного неолібералізму, але неформально держава зберігає багато рис авторитарного капіталізму, особливо щодо капіталу.

Пандемія не надала доказів того, що демократія або авторитаризм найкраще справляються із кризовими ситуаціями. Зіставимо результати двох рейтингів – Стійкості до ковіду [21], підготовленого Bloomberg, та Індексом демократії від The Economist [22]. Рейтинг стійкості до пандемії побудовано на основі кількості доз вакцин на 100 осіб, жорсткості карантинних заходів, кількості авіарейсів у порівнянні з допандемічним періодом та відкритості для подорожей вакцинованих осіб (див. табл. 1).

Таблиця 1

	Стійкість до ковіду	Рейтинг стійкості	Жорсткість карантину (1 – найбільш м'яка політика)	Індекс демократії 2022 (максимальна демократія – 10)
1.	Південна Корея	80,9	14	8
2.	Об'єднані Арабські Емірати	80,7	30	2,9
3.	Ірландія	80,5	11	9,1
4.	Норвегія	80,1	11	9,8
5.	Саудівська Арабія	79,8	25	2,1
6.	Данія	79	11	9,3
7.	Канада	78,8	19	8,9
8.	Нідерланди	78,6	16	9,0
9.	Австралія	78,1	14	8,7
10.	Туреччина	77,3	14	4,3

Однак, як видно з порівняння, серед топ 10 країн, що забезпечили найкращі умови для громадян у період пандемії, з точки зору захищеності від коронавірусу та можливості вести звичайний спосіб життя, авторитарні режими з високим рівнем ВВП на душу населення спроможні на рівних змагатися з найбільш демократичними країнами світу. Тобто наслідки пандемії не можуть бути однозначно трактовані на користь певного політичного режиму.

Висновки. Отже, пандемія змусила уряди шукати компроміс між демократичними принципами та суспільними інтересами, що до певної міри уподібнило демократії до авторитарних режимів, оскільки швидкі темпи поширення коронавірусу, висока смертність спонукали до вжиття найбільш жорстких заходів для уникнення катастрофи. Навіть сьогодні не можна однозначно стверджувати, який політичний режим продемонстрував

найкращі управлінські навички. Ефективність демократичних чи авторитарних режимів у подоланні кризових явищ слід оцінювати в залежності від етапу розвитку пандемії, з точки зору короткострокової та довгострокової перспективи. Здійснення такого аналізу дасть змогу краще зрозуміти природу демократичних режимів у сучасному світі та розробити програму заходів для запобігання та протидії пандеміям у майбутньому.

Список використаної літератури

1. Bromfield N., McConnell A. Two routes to precarious success: Australia, New Zealand, COVID-19 and the politics of crisis governance. *International Review of Administrative Science*. 2021. Vol. 87. P. 518–535.
2. Toshkov D., Carroll B., Yesilkagit K. Government capacity, societal trust or party preferences: what accounts for the variety of national policy responses to the COVID-19 pandemic in Europe? *Journal of European Public Policy*. 2022. Vol. 29. P. 1009–1028.
3. Bollyky T.J., Angelino O., Wigley S., Dieleman J.L. Trust made the difference for democracies in COVID-19. *Lancet*. 2022. URL: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(22\)01532-X/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(22)01532-X/fulltext)
4. Schmelz K. Enforcement May Crowd out Voluntary Support for COVID-19 Policies, Especially Where Trust in Government Is Weak and in a Liberal Society. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2021. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.2016385118>
5. Engler S., Brunner P., Loviat R., Abou-Chadi T., Leemann L., Glaser A., Kübler D. Democracy in times of the pandemic: explaining the variation of COVID-19 policies across European democracies. *West European Politics*. 2021. 44(5–6), 1077–1102.
6. Weible C. M. COVID-19 and the Policy Sciences: Initial Reactions and Perspectives', *Policy Sciences*. 2020. Vol. 53. №2. P. 225–217.
7. Sebhatu A., Wennberg K., Arora-Jonsson S., Lindberg S. I. Explaining the Homogeneous Diffusion of COVID-19 Nonpharmaceutical Interventions across Heterogeneous Countries. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2020. Vol. 117. № 35. P. 21201–21208.
8. Bejan R., Nikolova K. COVID-19 amongst western democracies: a welfare state analysis. *Social Theory of Health*. 2022. Vol. 20. P. 123–1251.
9. Сіленко А. Соціальна держава проти пандемії COVID-19: зарубіжний досвід та Україна. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Вип. 53. С. 189–198.
10. Petridou E., Zahariadis N. Staying at home or going out? Leadership response to the COVID facing the COVID-19 and Sweden. *Journal of Contingencies Crisis Management*. 2021. Vol. 29. P. 293–302.
11. Goetz K.H., Martinsen D.S. COVID-19: a dual challenge to European liberal democracy. *West European Politics*. 2021. Vol. 44. P. 1003–1024.
12. Greer S.L., King E.J., Fonseca E.M., Peralta-Santos A. *Coronavirus politics: The comparative politics and policy of COVID-19*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2021.
13. Holloway, J, and Manwaring, R. How well does 'resilience' apply to democracy? A systematic review. *Contemporary Politics*. 2022. Vol. 29. P. 68–92.
14. Zwitter A. The Rule of Law in Times of Crisis. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 2012. Vol. 98. №1. P. 95–111.
15. Criddle E. J. *Human Rights in Emergencies*. New York: Cambridge University Press, 2016.
16. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; Постанова КМУ від 11 березня 2020 р. № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>
17. Про захист населення від інфекційних хвороб; Закон України від 6 квітня 2000 року № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>

18. Mao Y. Political institutions, state capacity, and crisis management: a comparison of China and South Korea. *International Political Science Review*. 2021. Vol. 42. P. 316–332.
19. Bauer M.W., Peters B.G., Pierre J., Yesilkagit K., Becker S. *Democratic backsliding and public administration: how populists in government transform state bureaucracies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
20. Bohle D., Medve-Bálint G., Šćepanović V., Toplišek A. Riding the Covid waves: authoritarian socio-economic responses of east central Europe's anti-liberal governments. *East European Politics*. 2022. Vol. 38. № 4. P. 662–686.
21. The Covid Resilience Ranking. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/covid-resilience-ranking/>
22. Democracy Index 2022. URL: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>

THE EFFECTIVENESS OF POLITICAL REGIMES IN COUNTERING THE PANDEMIC

Olena Stoiko, Volodymyr Horbatenko

*V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Interdisciplinary and Comparative Legal Studies
Tryokhsvyatytelska Str., 4, 01601, Kyiv, Ukraine*

The COVID-19 pandemic has become not only a challenge for national healthcare systems, but, above all, a challenge for the leadership of states almost all over the world. Their anti-crisis measures had both common features defined by the recommendations of international organisations, in particular the World Health Organisation, and specific features determined by the context of a particular country and its political culture.

The article analyses the factors that contributed to counteracting the spread of the coronavirus, with a special focus on the type of policy adopted by democratic and authoritarian political regimes. The complexity of the pandemic challenge for democracies manifested itself in the need to take measures that contradicted fundamental democratic principles and violated human and civil rights. In addition, the need for a quick response has contributed to the concentration of power in the hands of the executive branch, which has weakened the role of others, especially parliament. In addition, the introduction of control over the public sphere, in particular to counteract the spread of misinformation about the disease and vaccination, has led to the imposition of severe restrictions on the activities of the fourth power, the media, in disseminating information and discussing a number of issues.

The pandemic has forced governments to seek a compromise between democratic principles and the public interest, which to some extent has likened democracies to authoritarian regimes, as the rapid spread of the coronavirus and the high mortality rate among citizens have prompted the most stringent measures to avoid a catastrophe. Even today, it is not clear which type of political regime has demonstrated the best management skills. The effectiveness of democratic or authoritarian regimes in overcoming crises should be assessed depending on the stage of the pandemic, from a short-term and long-term perspective. Such an analysis will allow us to better understand the nature of democratic regimes in the modern world and develop a programme of measures to prevent and counteract pandemics in the future.

Key words: pandemic, democracy, welfare state, institution, crisis, governance, rights and freedoms of citizens.

УДК 327.8:327.58(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.56>

РЕПУТАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: РОЛЬ ДІАСПОРИ

Ірина Сухорольська, Петро Сухорольський
*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, м. Львів, Україна*

У статті проаналізовано роль та значення української та російської діаспори в громадській (публічній) дипломатії в умовах російсько-української війни. В основі дослідження лежить концепція репутаційної безпеки авторства Н. Калла, що відображає новітні виклики у сфері міжнародної політики і громадської дипломатії та є особливо релевантною для вразливих держав, однією з яких є Україна. Поняття «репутаційна безпека» характеризує таке ставлення іноземців до конкретної країни, яке зумовлює активну її підтримку у випадку значних проблем і труднощів, з якими вона зіштовхується упродовж свого розвитку. У статті простежено процес еволюції розуміння громадської дипломатії під впливом реалій міжнародної політики, який на початку 2020 рр. розгортається в контексті значного зростання безпекових загроз, що призводить до актуалізації питань репутаційної безпеки. Автори дослідження характеризують сучасний стан репутаційної безпеки України, включаючи зміни, що відбулися за останні роки, та аналізують варіанти участі діаспори у російсько-українському інформаційному протистоянні. Зокрема, у роботі висвітлено напрями діяльності української діаспори, яка може працювати як на користь, так і проти інтересів України, а також способи використання росією українців та росіян у інших країнах для пропаганди, протистояння імперських ідей та відбілення репутації. Визначено переваги діаспори як актора і учасника громадської дипломатії. Звернено увагу на небезпеки, пов'язані з процесами ослаблення зв'язків української діаспори з країною свого походження та посилення серед неї російського впливу. На основі дослідження сформульовано рекомендації щодо завдань і особливостей роботи української влади з українською діаспорою задля підвищення репутаційної безпеки держави.

Ключові слова: російсько-українська війна, репутаційна безпека, діаспора, громадська дипломатія, публічна дипломатія.

Актуальність проблеми. Питання комунікації з закордонною громадськістю набувають нового значення в сучасному світі, ознаками якого є нестабільність, радикалізація та посилення конфліктів. Громадська (публічна) дипломатія вже багато десятиліть перебуває у фокусі уваги найрізноманітніших держав та інших міжнародних акторів у всьому світі. Проте її цілі змінюються залежно від часу, регіону і контексту. Враховуючи виклики теперішньої міжнародної ситуації, відомий дослідник громадської дипломатії та пропаганди Ніколас Калл запропонував концепцію репутаційної безпеки (далі – РБ) як мети зовнішньої інформаційної діяльності держав, спрямованої на іноземну громадськість [18; 20]. На його думку, досягнення такої РБ особливо важливе для вразливих держав, у тому числі й для сучасної України, яка змушена протистояти набагато сильнішому агресору. Для її ефективного забезпечення необхідна консолідація зусиль усіх проукраїнсько налаштованих акторів та груп громадськості, що діють на міжнародному та національному рівні. Українська діаспора, включаючи як осіб, які тривалий час або все життя проживають на території іноземних держав, так і тих, хто виїхав порівняно нещодавно, втікаючи від російської агресії та її наслідків, налічує близько 20 млн. людей [12].

З урахуванням описаного, **мета цієї статті** – показати реальну та потенційну роль діаспори у забезпеченні української РБ в умовах російсько-української війни та висвітлити пов'язані з цим проблеми і способи реагування на них.

Огляд джерельної бази. Теоретичну основу нашого дослідження складають роботи провідних вчених у галузі громадської (публічної) дипломатії, зокрема Я. Меліссена [23], Н. Калла, Н. Сноу [28], Дж. Паммента [25; 26], Е. Гілбоа [21] та інших. Ключова для нашої статті концепція репутаційної безпеки, що формує її теоретико-методологічне підґрунтя, висвітлена в найновіших публікаціях Н. Калла [18–20]. Політична активність та громадська дипломатія діаспори досліджена у роботах Дж. Брінкенгоф [17], К. Рани [27], Н. Уйсали [30]. Безпосередньо про роль та можливості української діаспори в умовах повномасштабної війни йдеться у наукових працях К. Вакарчук [2], Т. Грачевської, Д. Ахмаджанової [4], О. Гусақ [6], О. Зелінської [31].

Під громадською (публічною) дипломатією (англ. *public diplomacy*) (далі – ГД) ми розуміємо діяльність міжнародного актора із комунікації та впливу на цільові групи громадськості за кодоном з метою досягнення зовнішньополітичних цілей і впливу на міжнародну політику [15]. У межах сучасних теоретичних концепцій ГД, як правило, вважають, що групи громадськості (англ. *publics*), на яких здійснюється вплив у межах ГД, у теперішніх інформаційно-технологічних реаліях уже давно не є лише пасивним об'єктом, а активним агентом, який не тільки впливає на сам процес взаємодії, але й від якого багато в чому залежить ефективність і наслідки такої діяльності [23]. Окрім цього, все більше утверджується уявлення про ГД як про багатосторонню гру [25], у межах якої особливо важливими є горизонтальні зв'язки між групами громадськості в різних країнах, або навіть в одній країні, якщо ці групи чи структури пов'язані з різними державами, зокрема з державою свого походження. Останній випадок безпосередньо стосується саме діаспори, яка може виступати своєрідним агентом держави свого походження за кордоном та ефективно взаємодіяти з громадськістю у країні постійного проживання.

Упродовж розвитку теорії та практики ГД суттєво змінювався її фокус і уявлення про її головну мету. В часи Холодної війни така діяльність була повністю вбудована в протистояння між блоком капіталістичних держав та блоком так званих соціалістичних держав. Вона мала на меті забезпечення передусім безпекових цілей та була часто невіддільна від пропаганди і контрпропаганди. Наприкінці ХХ ст., зважаючи на істотні зміни міжнародної ситуації, фокус ГД змістився в сторону культурної дипломатії та налагодження взаєморозуміння між народами задля формування стабільного і продуктивного середовища. Згодом на цьому полі почали все більше домінувати економічні пріоритети і ГД стали пов'язувати з покращенням іміджу держави та формуванням її бренду, який можна оцінити в грошовому еквіваленті та конвертувати в економічні покращення і здобутки.

Проте наприкінці 2010 рр. стало зрозуміло, що головні проблеми та виклики у цій сфері виходять далеко за межі виключно економічних відносин. Пандемія коронавірусу, а згодом – повномасштабне вторгнення російського агресора на територію України продемонстрували, що реалії міжнародних відносин докорінно змінюються і для реагування на ці зміни необхідні нові підходи. Один із них втілений у концепції репутаційної безпеки Н. Калла, викладеній у його статтях 2019 і 2022 років [20; 18], а також у книзі «Репутаційна безпека: переорієнтація громадської дипломатії в небезпечному світі» [19], що вийшла у світ у 2024 р. У цих роботах Калл неодноразово згадує і аналізує приклад України та вважає, що саме недостатність репутаційної безпеки зумовила занадто слабку реакцію світу на російське вторгнення на її територію у 2014 році [20, с. 30]. За визначенням Калла репутаційна безпека – це місце на височині в уяві глобалізованого світу (в оригіналі: «а

place on the high ground of the global imagination») [20, с. 29]. На думку ще одного провідного дослідника ГД Ейтана Гілбоа, РБ – це «здатність держав забезпечувати легітимність свого суверенітету над територією в уяві міжнародної громадськості» [21, с. 4]. Усе це означає, що якщо у державі з високим рівнем репутаційної безпеки виникають проблеми, багато хто в світі це помічає, і їм не байдуже. І навпаки – якщо репутаційної безпеки бракує, тоді світ мало переймається труднощами такої держави, і його реакція не виходить за межі «вираження глибокої стурбованості». При цьому не варто забувати, що міжнародна комунікація – це багатостороння гра. Тому можливий ще гірший варіант (який напряду стосується ситуації, в якій перебувала Україна у перші десятиліття незалежності): якщо противник держави з поганою чи відсутньою репутацією набагато потужніший в плані репутаційної безпеки, то у випадку загострення конфлікту між ними світ може стати на сторону такого противника, навіть незважаючи на причини конфлікту та на те, яка сторона винна у його виникненні і розпалюванні.

Після початку повномасштабного вторгнення Україні вдалося суттєво наростити свою репутаційну безпеку завдяки кільком чинникам. По-перше, російська агресія була занадто значним і зухвалим актом, спрямованим проти міжнародного правопорядку, щоб його можна було легко завуалювати брехнею і пропагандою. Вона супроводжувалася і супроводжується вчиненням з боку росії масштабних і численних порушень міжнародного гуманітарного права, що мають всі ознаки міжнародних злочинів [22]. Це суттєво підриває репутацію цієї держави, зменшує коло її прихильників серед іноземців та не дозволяє багатьом з її партнерів відкрито співпрацювати з нею. По-друге, росіянам не вдалося реалізувати свої плани з підкорення України за короткий час. Війна затягнулася на роки, і репутаційні втрати стало дуже важко прогнозувати і компенсувати. По-третє, Україна ініціювала і здійснила низку заходів, які дозволили їй та її лідерам (передусім президенту Зеленському) не лише стати всесвітньовідомими, але й здобути чітко окреслений та позитивний імідж [29].

Однак це зовсім не означає, що протиборство на цьому полі близьке до завершення. Як зазначає Калл, репутаційну безпеку не здобувають за короткий час. Вона залежить від тривалої міжнародної взаємодії і співпраці упродовж десятиліть і століть [18, с. 415]. Міжнародні зв'язки і контакти росії, історія її взаємин з іноземцями і загалом – її присутність у глобальному просторі є незрівнянно більшою, ніж в Україні. Крім того, вона не зменшує своєї активності на міжнародній арені практично в усіх доступних їй сферах та форматах і використовує для цього своїх численних агентів і партнерів. Одним із таких агентів можна вважати і її діаспору, яка і до вторгнення 2022 р. налічувала десятки мільйонів людей, а після цього додатково поповнилася сотнями тисяч активних і політично заангажованих росіян.

Усе це змушує Україну використовувати потенціал українців за кордоном, зокрема для протидії російській пропаганді і недопущення нарощення цією державою міжнародного впливу, а також для стимулювання надання зовнішньої допомоги Україні у її війні з агресором [6; 31]. Аналізуючи активність діаспори в ГД важливо визначити можливі ролі її представників у контексті українсько-російського протистояння. Насамперед потрібно підкреслити, що українців за кордоном (включаючи створені ними структури) у різних випадках можна вважати як реалізаторами української ГД (за умови, якщо їхня діяльність ведеться в руслі офіційної політики), так і незалежними акторами ГД [17]. У дусі сучасних мережевих форм організації вони здатні як відгукуватися на ініціативи держави, багатократно їх посилюючи, так і вести роботу на локальному рівні з власної ініціативи. Те ж саме стосується і російської діаспори, яка, безумовно, також є важливим гравцем на цьому полі.

Досвід українсько-російського інформаційного протистояння під час війни демонструє, що його поширеними елементами є всі можливі варіанти із залученням обох діаспор. Найочевидніший варіант – це коли Україна використовує свою діаспору для поширення меседжів та покращення іміджу держави. Ініційовані урядом та реалізовані приватними структурами кампанії, такі як «Сміливість» («Будь сміливим як Україна») [14], були підхоплені українцями за кордоном, які, окрім цього, влаштовували численні мітинги, зустрічі та культурні події у десятках різних країн для привернення уваги до української проблеми та утвердження українського погляду в глобальному медіапросторі. З-поміж них найцікавіші ті, що стосуються виявлення російської пропагандистської активності на локальному рівні та її припинення. Наприклад, коли у січні 2024 р. російська культурна асоціація в Італії «Емілія Романья» анонсувала пропагандистську виставку про «швидке відновлення» окупованого Маріуполя, структури української діаспори організували протест [9]. Після долучення українського МЗС до протидії такій російській пропаганді мерія міста скасувала дозвіл на проведення виставки [1]. Українці у конкретних місцях по всьому світу можуть набагато швидше відстежити ворожу російську активність та привернути до неї увагу. Зокрема, ще на початку повномасштабної війни до НУ «Львівська політехніка» надійшов лист від української громади Республіки Корея з проханням допомогти у протидії поширенню російської пропаганди в Сеульському національному університеті, яким займається директор тамтешнього Російського інституту та колишній аспірант російського «МГІМО» Шин Бом Сік (незважаючи на звернення до керівництва Сеульського університету з цього приводу, він і в 2024 р. продовжує активно поширювати ідеї «дружби з росією», яка нібито вигідна для його держави, та закликає до «гнучкості» у відносинах з державою-агресором [24]).

Другий варіант – набагато менш сприятливий для України. Він стосується випадків, коли українці за кордоном поширюють меседжі, які не відповідають інтересам України. Вони можуть це робити як з власної ініціативи, так і виконуючи замовлення росії, при чому встановити перше це, чи друге – найчастіше неможливо. Наприклад, Сергій Лозниця, який позиціонує себе як український режисер, на впливових міжнародних майданчиках на зразок Каннського кінофестивалю систематично виступає на захист російської мови і проти бойкоту російської культури, часто невіддільної від російських імперських ідей і міфів [10]. На Венеційському кінофестивалі 2022 р. він закликав «лікувати медикаментозно» ненависть українців до росіян [8]. У березні 2022 р. Українська кіноакадемія виключила Лозницю зі свого складу, що він охарактеризував як «нацизм» [13]. У цьому контексті членкиня журі Берлінського кінофестивалю 2024 р. провідна українська інтелектуалка Оксана Забужко зазначила, що «для кожної помітної галузі культури, науки, інформації й т.д. на Заході є свій нібито «українець» – добре інтегрований у відповідні тамтешні інституції, котрий від імені України авторитетно здійснює висадку в незаймані мізки західних колег російських пропагандистських наративів» [7]. Описаний варіант використання росією української діаспори стосується не лише діячів культури чи науки, але й простих людей, зокрема українців, які проживають в росії. Наприклад, герой пропагандистського документального фільму росіянки Анастасії Трофімової «Росіяни на війні», показаного на Венеційському кінофестивалі у вересні 2024 р., це українець, який виїхав до росії та воює за неї [16].

Ще набагато активніше росія використовує власну діаспору, до якої належать прихильники найрізноманітніших поглядів, ідеологій та представники усіх верств населення. Вона це робить як для прощовхування своїх шовіністичних та імперіалістичних ідей, так і для виправлення своєї репутації за кордоном. Перше найчастіше стосується утвердження

російської присутності в усіх форматах міжнародної взаємодії, незважаючи на розв'язану нею агресивну війну, зокрема й у культурній сфері, де використовуються ті ж самі імперські міфи про «величчє» і винятковість її культурних та інших надбань. Друге часто робиться через намагання «перевернути» імідж, наприклад, зображаючи росіян жертвами, а українців чи інші народи «фашистами» і агресорами. Зокрема, у 2022 р. набув поширення відеоролик, де пропагандистка Ксенія Собчак захищає росіян, права яких нібито безпідставно порушують у Грузії [5]. Різноманітні російські опозиціонери, які проживають на Заході, постійно і систематично намагаються відбілити імідж росіян та російської держави, покладаючи вину винятково на Путіна та у такий спосіб намагаючись перешкодити будь-яким докорінним змінам у цій державі, які могли б призвести до завершення її імперської історії. Наприклад, Юлія Навальна у вересні 2024 р. виступила з різкою критикою тих, хто говорить про деколонізацію росії, у тому числі шляхом її дезінтеграції [11]. При цьому вона не вбачає жодних глибинних міжнаціональних проблем ні у самій росії, ні у її відносинах з сусідами. З іншого боку, російська діаспора включає також і осіб, які систематично та тривалий час працюють в інтересах справедливого закінчення війни та справжнього реформування росії. Ці голоси може використовувати Україна у своїй ГД для підвищення рівня своєї РБ.

Висновки і рекомендації. Зважаючи на описані теоретичні напрацювання та сучасні реалії, можна виділити головні завдання України, які вона повинна виконати для зміцнення своєї репутаційної безпеки. Тут першочергово необхідно врахувати, що наша держава за останні роки вже досягла високого рівня впізнаваності та викликає зацікавлення у багатьох людей у світі, що було зовсім нехарактерне для неї ще у недавньому минулому. Тепер же основне завдання полягає у нарошенні її міжнародної активності та налагодженні тісних взаємин у різноманітних середовищах для того, щоб іноземна громадськість сприймала її передусім як важливого партнера та країну, що робить суттєвий внесок у загальноцивілізаційний розвиток і сприяє утвердженню у світовому масштабі важливих цінностей. І це стосується не лише цільових аудиторій на Заході, але й у країнах Глобального Півдня, історія і проблеми яких мають набагато більше спільного з Україною, аніж уявляє їхнє населення. Водночас необхідно протидіяти реалізації диверсифікованих міжнародних стратегій росіян, які у своїй більшості несумісні з інтересами України та спрямовані, у кращому випадку, на відновлення статус-кво, який існував до вторгнення 2022 р.

У цьому контексті очевидні переваги, пов'язані з активним залучення діаспори до української ГД. Насамперед, діаспору потрібно розглядати як величезний ресурс, потенціал якого ще далекий від повного розкриття. Українці за кордоном можуть бути не лише ретрансляторами ідей, народжених в Україні, але й джерелом різноманітних корисних ініціатив, які зміцнюють міжнародне становище та репутацію України. Представники діаспори розсіяні по всьому світу. Багато з них готові добровільно допомагати державі свого походження. Через їхнє тривале перебування за кордоном вони знають мову та культуру держави перебування, а також особливості комунікації з місцевою владою та громадськістю. Дуже часто такі українці вже організовані у певні формальні чи неформальні структури, які дозволяють ефективно координувати їхню діяльність. Вони можуть ефективно виявляти та долучатися до протистояння ворожій до України активності не лише росіян, але й тих українців за кордоном, хто попав під вплив російської влади чи ідей «*русского мира*».

Водночас українську діаспору у різних країнах світу потрібно розглядати не просто як сукупність людей походженням з України, а як живий організм, що розвивається за певними законами і який, за необхідності, потрібно підтримувати та вирощувати. Інакше

його зв'язки з Україною слабнуть, а українці будуть асимілюватися з населенням країни перебування. У гіршому випадку все більша їх частина потраплятиме під вплив ворога, який розповідатиме про спільну історію, «один народ» та буде втягувати їх під крило «руського мира». В останній час на державному рівні в Україні вже були озвучені ініціативи, спрямовані на зміцнення зв'язків з діаспорою та використання її потенціалу. Зокрема у серпні 2024 р. президент Зеленський анонсував створення нового органу влади під умовною назвою «міністерство української єдності та протидії російським впливам на українців», першочерговим завданням якого має стати діяльність за кордоном та яке доповнюватиме роботу МЗС [3]. Реалізуючи цю місію важливо чітко визначити пріоритети нового органу та вибудувати стратегію його роботи на основі концепції репутаційної безпеки, яка найповніше відображає особливості сучасної міжнародної ситуації у цій сфері та є надзвичайно корисною в контексті планування та реалізації ГД України в умовах війни.

Список використаної літератури

1. В Італії скасували дозвіл на проведення російської виставки про окупований Маріуполь – МЗС. *Радіо Свобода*. 9.01.2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-modena-vystavka-rosiya-mariupol-skasuvannya-mzs/32767307.html>
2. Вакарчук К. Роль української діаспори країн Латинської Америки в російсько-українській війні. *The study of topical issues of modern society from the perspective of history, political science, sociology and philosophy: International scientific conference proceedings, Riga, the Republic of Latvia, 30–31 Aug. 2022*. Riga: Baltija Publishing, 2022. P. 56–59. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/34517>
3. Від нашої спільної роботи залежить, яка зброя в руках у наших воїнів – виступ Президента на нараді керівників закордонних дипломатичних установ України «Воєнна дипломатія: стійкість, зброя, перемога». *Офіс Президента України*. 19.08.2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vid-nashoyi-spilnoyi-roboti-zalezhit-yaka-zbroya-v-rukah-u-n-92669>
4. Грачевська Т., Ахмаджанова Д. Роль української діаспори у підтримці України в умовах російської агресії. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2023. Т. 15, № 1. С. 108–119. <https://doi.org/10.15421/352313>.
5. Гулійчук Д. «Харошая русская» Собчак влаштувала скандал у Грузії через «Слава Україні». *ТСН*. 5.10.2022. URL: <https://tsn.ua/svit/haroshaya-russkaya-sobchak-vlashtuvala-skandal-u-gruziyi-cherez-slava-ukrayini-2173657.html>
6. Гусак О. Роль української діаспори у протидії інформаційним маніпулятивним технологіям противника на міжнародній арені в умовах гібридної війни. *Обрії друкарства*. 2018. № 1(6). С. 118–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obdr_2018_1_13
7. Забужко О. Про агентів впливу, або Продовжуючи Берлінальські хроніки. *Facebook*. 18.02.2024. URL: <https://www.facebook.com/share/tWCpAgxunPcRJPKe/>
8. Ключко Н. Режисер Лозниця закликав лікувати українців від ненависті до росіян: подробиці скандалу. *Главком*. 8.09.2022. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/rezhiser-loznitsja-zaklikav-likuvati-ukrajintsiv-vid-nenavisti-do-rosijan-podrobitsi-skandalu-873829.html>
9. Кузьменко Ю. Російська виставка про «розквіт» Маріуполя: українці в Італії планують протести. *Суспільне Культура*. 6.01.2024. URL: <https://suspirne.media/culture/655496-protest-mariupol/>
10. Лозниця у Каннах виступив на захист російської мови і культури. *Детектор медіа*. 21.05.2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199437/2022-05-21-loznytsya-u-kannakh-vystupyv-na-zakhyst-rosiyskoi-movy-i-kultury/>

11. Навальна запропонувала європейцям стратегію щодо Росії без її дефрагментації – українці коментують. *Новинарня*. 4.09.2024. URL: <https://novynarnia.com/2024/09/04/navalna-zaproponuvala-uevropejczyam-prostu-strategiyu-shhodo-rosiyi-bez-yiyi-defragmentacziyi/>
12. Світовий Конгрес Українців. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/>
13. Сергій Лозниця відреагував на рішення Української кіноакадемії. *Детектор медіа*. 22.03.2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197679/2022-03-20-na-zhal-tse-natsyzm-sergiy-loznytsya-vidreaguvav-na-rishennya-ukrainskoi-kinoakademii/>
14. Сміливість бути Україною. URL: <https://brave.ua/index.html>
15. Сухорольська І. Громадська (публічна) дипломатія в сучасних міжнародних відносинах: нові тренди і особливості. *Регіональні студії*. 2022. №30. С. 103–107.
16. Чеботар Т. На Венеціанському фестивалі показали пропагандистську документалку «Русские на войне»: в мережі хвиля обурення. *Апостроф*. 6.09.2024. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/lime/learn/2024-09-06/na-venetsianskom-festivale-pokazali-propagandistskuyu-dokumentalku-russkie-na-voyne-v-seti-volna-vozmuscheniya/59247>
17. Brinkerhoff J. M. Diasporas and Public Diplomacy: Distinctions and Future Prospects. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2019. Vol. 14, No. 1-2. P. 51–64. URL: <https://doi.org/10.1163/1871191X-14101015>
18. Cull N. J. From Soft Power to Reputational Security: Rethinking Public Diplomacy and Cultural Diplomacy for a Dangerous Age. *The Routledge Handbook of Diplomacy and Statecraft* / ed. by B.J.C. McKercher. 2nd ed. Routledge, 2022. P. 409–419. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003016625>
19. Cull N. J. *Reputational Security: Refocusing Public Diplomacy for a Dangerous World*. Polity Press, 2024. 223 p.
20. Cull N. J. The Tightrope to Tomorrow: Reputational Security, Collective Vision and the Future of Public Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2019. Vol. 14, No. 1–2. P. 21–35. URL: <https://doi.org/10.1163/1871191X-14011014>
21. Gilboa E. Moving to a New Phase in Public Diplomacy Research. *A research agenda for public diplomacy* / ed. by E. Gilboa. Edward Elgar Publishing, 2023. P. 1–23. URL: <https://doi.org/10.4337/9781802207323.00007>
22. Killings of civilians: Summary executions and attacks on individual civilians in Kyiv, Chernihiv, and Sumy regions in the context of the Russian Federation’s armed attack against Ukraine. *The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*. 2022. 31 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2022/2022-12-07-OHCHR-Thematic-Report-Killings-EN.pdf>
23. Melissen J. *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan, 2005. 246 p. URL: https://doi.org/10.1057/9780230554931_1
24. Noh J. Putin is ultimately seeking public support for rebuilding Russia into global superpower: A conversation with Shin Beom-sik, director of the Institute of International Studies at Seoul National University. Hankyoreh. 15.03.24. URL: https://english.hani.co.kr/arti/english_edition/e_international/1132464.html
25. Pamment J. Does Public Diplomacy Need a Theory of Disruption? The Role of Nonstate Actors in Counter-branding the Swedish COVID-19 Response. *Journal of Public Diplomacy*. 2021. Vol. 1, Is. 1. P. 80–110. URL: <https://doi.org/10.23045/jpd.2021.1.1.080>
26. Pamment J. *New Public Diplomacy in the 21st Century: A Comparative Study of Policy and Practice*. 1st ed. Routledge, 2012. 184 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203096734>
27. Rana K. S. *Diaspora Diplomacy and Public Diplomacy. Relational, Networked and Collaborative Approaches to Public Diplomacy: The Connective Mindshift* / ed. by R. S. Zaharna, A. Arsenault, A. Fisher. 1st ed. Routledge, 2013. P. 70–85. URL: <https://kishanrana.diplomacy.edu/wp-content/uploads/2020/03/DiasDip-PD-Zahrna.pdf>

28. Snow N., Cull N. J. *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. 2nd ed. Routledge, 2020. 528 p.
29. Ukraine's global perception report 2022. *Brand Ukraine*. 2023. 40 p. URL: https://brandukraine.org.ua/documents/32/Ukraines_Global_Perception_Report_2022.pdf
30. Uysal N. The Rise of Diasporas as Adversarial Non-state Actors in Public Diplomacy: The Turkish Case. *The Hague Journal of Diplomacy*. 2019. Vol. 14, No. 3. P. 272–292. URL: <https://doi.org/10.1163/1871191X-14401030>
31. Zelinska O. Protest Mobilization by Ukrainians Abroad, 2013–2023. *The Palgrave Handbook of Non-State Actors in East-West Relations* / ed. by P. Marton, G. Thomassen, C. Békés, A. Rácz. Palgrave Macmillan, 2024. P. 1–16. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-05750-2_87-1

UKRAINE'S REPUTATIONAL SECURITY IN WARTIME: THE ROLE OF THE DIASPORA

Iryna Sukhorolska, Petro Sukhorolskyi

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
Metropolitan Andrey str., 5, 79013, Lviv, Ukraine*

The article deals with the role and significance of the Ukrainian and Russian diaspora in public diplomacy in the conditions of the Russian-Ukrainian war. The research is based on the concept of reputational security authored by Nicholas J. Cull which reflects the latest challenges in the field of international politics and public diplomacy and is particularly relevant for vulnerable states like Ukraine. The concept of reputational security characterizes such an attitude of foreigners to a specific country which determines its active support in case of significant problems and difficulties this country faces in the course of its development. The article traces the process of public diplomacy evolution under the influence of international politics, which in the early 2020s unfolds in conditions of significant aggravation of security threats leading to the actualization of issues of reputational security. The authors of the study characterize the current state of Ukraine's reputational security, including the changes that have taken place in recent years, and analyze options for diaspora participation in the Russian-Ukrainian information warfare. In particular, the paper highlights the activities of the Ukrainian diaspora, which can work both for and against the interests of Ukraine, as well as the ways in which Russia uses Ukrainians and Russians in other countries for propaganda, pushing imperial ideas, and whitewashing its reputation. The advantages of the diaspora as an actor and participant in public diplomacy are determined. Special attention is drawn to the dangers associated with the possible weakening the ties of the Ukrainian diaspora with the country of origin and the strengthening of Russian influence among it. As a result of the study, recommendations for improving the state policy regarding the Ukrainian diaspora in order to increase Ukraine's reputational security are provided.

Key words: Russian-Ukrainian war, reputational security, diaspora, public diplomacy.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.57>

КЛАСИЧНА ТЕОРІЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ АПЛІКАТИВНІСТЬ ДО АНАЛІЗУ ЛЕГІТИМНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сергій Танасков

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
історичний факультет, кафедра політології та філософії
вул. Огієнка, 61, 32300, м. Кам'янець-Подільський, Україна*

У статті представлені результати комплексного дослідження, присвяченого вивченню аплікативності класичної теорії легітимності та легітимації до наукового аналізу феномену легітимності в умовах війни та повосенного стану. У ході дослідження проаналізовано та систематизовано ідеї сучасних учених, які заперечують можливість повного перенесення теоретичного розуміння легітимності в умовах миру до ситуацій у контексті війни. Зазначається, що відносини між національною державою та її громадянами не можуть становити вичерпний перелік акторів, які задіяні у процесах легітимації у воєнних умовах. У першу чергу, акцентується невідповідність класичного підходу в контексті таких аспектів, як аудиторія легітимності, джерела легітимності та процес легітимації. Пропонується державно-орієнтовану і ширшу літературу про легітимність розділити на два умовні напрямки: той, що оцінює суб'єктивні погляди на легітимність інституції чи суб'єкта, і той, що оцінює виправданість претензії на легітимність цієї інституції чи суб'єкта. Обстоюється думка, що в умовах воєнних конфліктів спостерігається не тільки особливе поширення аудиторій легітимності, але ці аудиторії легітимності також надзвичайно фрагментовані та мінливі щодо того, що є легітимними цілями, діями, процедурами та нормами, що ускладнює для акторів шляхи приписування, пошуку або вимагання легітимності. Доводиться, що джерела легітимності в умовах війни як накладаються, так і суперечать одне одному. Як процедури, так і ефективність можуть стосуватися сприйнятої справедливості дій і цілей, таким чином стираючи різницю між ними та призводячи до протиріч між джерелами легітимності. Відмічається, що процес легітимації створює особливі виклики у воєнних ситуаціях, які стосуються, насамперед, таких проблем, як використання сили та ефективність.

Ключові слова: легітимність, легітимація, держава, теорія, війна, конфлікт, громадяни.

Останніми роками вивчення легітимності в ситуаціях воєнного конфлікту та розбудови миру значно зросло. Не тільки вчені вказують на важливу роль легітимності у припиненні воєн і розбудові миру, але й політики почали включати міркування легітимності у свої стратегії. Як місцеві, так і міжнародні актори та інституції вважають легітимність критично важливою для досягнення своїх цілей у веденні війни та розбудові миру, тому активно шукають і використовують її в цих умовах.

Однак, у поточних науково-прикладних напрацюваннях над темою є, принаймні, дві проблеми. По-перше, багато припущень, визначень і розумінь легітимності повністю запозичені з класичної теорії легітимності, яка зосереджена на відносинах між національною державою та її громадянами [1; 2]. Хоча ця наукова література містить багато корисних ідей, контекст, у якому вона розглядає легітимність, помітно відрізняється від ситуацій міждержавної та громадянської війни та міжнародного втручання в нестабільні або постконфліктні країни.

Ці параметри характеризуються рядом умов, які не враховуються в інших трактуваннях легітимності: відсутність або слабкість держави, плинність владних відносин,

контекстуальні чинники, що швидко змінюються, і набір акторів, що постійно розвивається. Ці фактори означають, що актори, зацікавлені в легітимності, джерела легітимності та її використання також будуть різними. Що таке легітимність і як вона створюється, підтримується та втрачається, яку роль вона відіграє, хто і як її використовує в активних війнах і постконфліктних ситуаціях – усі ці аспекти заслуговують на спеціальне дослідження в світлі вище окреслених факторів.

Крім цього, легітимність у конфлікті досі не вивчалася систематично. Окремі наукові розробки містять евристичний потенціал, наприклад, для розуміння місцевої легітимності в миротворчих операціях [3; 4], того, як міжнародні організації бачать легітимність [5; 6], або того, як вони використовують наративи легітимності під час конфлікту та після нього [7]. Але досі у науковому полі бракує детального аналізу спектру теоретичних, концептуальних та емпіричних питань легітимності під час і після конфлікту, відповідної аудиторії для легітимності, її джерел та її впливу (або його відсутності) на війну та мир. Зокрема, суттєво не вистачає обізнаності та розуміння компромісів і дилем, які створює легітимність у конфліктних і постконфліктних ситуаціях. Далеко не будучи панацеєю, легітимність у цих контекстах є суперечливим та потенційно конфліктним концептом з реальними наслідками для можливостей і стратегій миру та реконструкції, і справді, майже всі такі умови певним чином демонструють дефіцит легітимності.

За своєю суттю суперечливе та туманне поняття, легітимність, зазвичай, розглядається як характеристика ієрархічних відносин між двома суб'єктами, позначених нерівністю у їхній відносній владі. Найчастіше це стосунки між правителями та керованими, як правило, у державному середовищі, і легітимність у цих термінах пов'язана з визнаним правом правителя правити або обов'язком керованих підкорятися [8; 9]. Це судження щодо права суб'єкта володіти та здійснювати владу, а також вимагати дотримання ґрунтується на спільних загальних нормах того, що є правильним чи добрим у конкретній державі чи суспільстві, і зазвичай надається більшості населення, а не елітою або будь-якою конкретною групою інтересів у державі [10].

Легітимність, однак, не стосується лише держав, незважаючи на те, що більшість досліджень легітимності були проведені щодо держав, і більшість теорій легітимності побудовано навколо них. Останніми роками спостерігається збільшення досліджень легітимності за межами держави. Такі міжнародні організації, як Організація Об'єднаних Націй (ООН) чи Європейський Союз (ЄС), стурбовані своєю легітимністю в очах своїх держав-членів [5; 8]. Подібним чином, міжнародні миротворчі операції прагнуть легітимізувати себе в очах кількох аудиторій, включаючи громадськість у державах, які направляють персонал або надають кошти, місцеве населення в приймаючих державах і ключові держави, які уповноважують місії (часто Рада Безпеки ООН) [3; 6]. У той час як нещодавній зсув у дослідженнях легітимності від фокусу виключно на державі демонструє оцінку ширшої застосовності цієї реляційної характеристики, багато теоретичних і концептуальних припущень, наявних у сучасній науково-дослідній літературі, залишаються відданими державному контексту легітимності.

Деякі з цих ознак без проблем переміщуються між різними локусами легітимності. Наприклад, як державно-орієнтовану, так і ширшу літературу про легітимність можна загалом розділити на два напрямки: ті, що оцінюють суб'єктивні погляди на легітимність інституції чи суб'єкта, і ті, що оцінюють виправданість претензії на легітимність цієї інституції чи суб'єкта. Перший напрямок розглядає легітимність як реляційну та суб'єктивну: легітимність актора залежить від сприйняття відповідної цільової аудиторії та ґрунтується на індивідуальних і колективних нормативних орієнтирах цієї аудиторії. Другий напрямок

стверджує, що легітимність може бути об'єктивно оцінена поза самими відносинами легітимності: легітимність суб'єкта залежить від того, чи відповідає він певним заздалегідь визначеним стандартам. Хоча, звісно, будь-який «об'єктивний» стандарт для оцінки легітимності інституції базується на певних нормативних критеріях, часто західних демократичних [5], те, як ми визначаємо, розуміємо та концептуалізуємо легітимність, все ще має значення для того, як ми її оцінюємо емпірично.

Однак, інші ключові припущення з наукової літератури про легітимність, орієнтовані на державу, не стосуються інших контекстів легітимності, зокрема конфліктних і постконфліктних. Зокрема, можна виділити два: по-перше, що влада інституціоналізована в державі, і, по-друге, що влада є неподільною [1; 10]. Хоча обидва припущення мають сенс у випадку сильної західної держави, вони серйозно обмежені на багатьох фронтах у слабших державах і, що стосується цього особливого питання, у контексті війни та постконфліктного миробудування.

По-перше, інституціоналізований погляд на владу не діє в більшості конфліктних і постконфліктних ситуацій, де влада не пов'язана виключно з державою, а натомість є персоналізованою та суб'єктивною. Так, дослідження Ф. Вейганда про внутрішнє управління в Афганістані є прикладом цієї динаміки. Він показує, як Талібан отримав легітимність серед місцевого населення, використовуючи слабкі місця уряду та надаючи кращі місцеві послуги. Зокрема, він демонструє, як запровадження інакших процедур верховенства права в сільській місцевості та племінному Афганістані, а також корупція та неефективність місцевого самоврядування призвели до відкритості місцевого населення альтернативним структурам влади [11].

Д. Істон називає цей вид підтримки специфічною на відміну від дифузної [12]. У той час як дифузна підтримка створюється в довгостроковій перспективі в результаті процесів соціалізації в державах, специфічна підтримка є більш короткостроковою та мінливою. У стабільних державних умовах переважає дифузна підтримка, і часто сприймається як належне, що влада відрізняється від чинного президента та від особистих поглядів особи чи партії, яка перебуває на посаді. Окремі лідери та уряди не повинні переконувати населення у своєму праві керувати чи обов'язку підкорятися, натомість їм надається легітимність через те, що вони прийшли на посаду відповідно до прийнятих і встановлених процедур, діють у межах повноважень, наданих владою, і виконують обов'язки офісу [10]. Таким чином, інституціоналізація сприяє стабільності та безперервності. Так само, стабільність і безперервність державного устрою зміцнює погляд на владу як на інституціоналізовану.

Однак, як демонструють наукові напрацювання Дж. Волан і Ф. Вейганда, цей інституціоналізований погляд на владу не діє в багатьох ситуаціях війни чи постконфлікту [3; 11]. В останньому держава може складатися з фрагментованих еліт і не мати значення незалежно від чинного уряду через те, що держава та її інституції розглядаються як чужорідні конструкції, що суперечать племінним, клановим чи іншим суспільним структурам [13] або тому, що це розглядається як приз для захоплення з метою отримання ренти. За цих умов оцінка легітимності не обов'язково пов'язана з державою, але часто з численними групами та особами, які змагаються за владу, що Д. Істон називає конкретною підтримкою. Оскільки ця специфічна підтримка є більш короткочасною та мінливою, ніж дифузна підтримка, вона негативно впливає на стабілізуючу роль, яку легітимність може відігравати в таких контекстах. Крім того, це означає, що ми не можемо ототожнювати конкретну легітимність чинної групи з легітимністю посади, яку вони зараз займають. Слабка група чи окрема особа, яка займає посаду під час або після конфлікту, може отримати владу, але не обов'язково отримує вигоду від дифузної легітимності посади. Подібним чином, коли

сильна та легітимна група чи особа займає посаду, це не означає, що їхня конкретна легітимність «впливає» на посаду держави. Ця динаміка поширюється на постконфліктний період, коли знову ж таки держава може бути слабкою або взагалі не існувати та тісно пов'язаною з особами, які нею керують, а не з самим офісом. Зокрема, навіть коли встановлено постконфліктний уряд і бойові дії вщухають або припиняються, персоналізований характер влади означає, що не можна припустити, що відбулося ширше визнання легітимності посади.

По-друге, традиційна теорія легітимності припускає, що влада є неподільною [10] і приписує всю владу державі (і рівною мірою всю покору населенню), залишаючи мало місця для конкуруючих власників влади або розподілу різних типів влади між акторами. Проте влада в більшості конфліктних і постконфліктних ситуацій є швидкоплинною та фрагментарною.

Дійсно, конфлікт зазвичай виникає саме через те, що різні групи прагнуть претендувати на частину або всю владу держави, тобто влада більше не міститься виключно в державі. Як наслідок, бінарні ієрархічні відносини, які припускаються в традиційному розумінні легітимності, зазвичай не існують. Політичні актори та альянси між ними фрагментовані, як і населення, а ієрархії мінливі, суперечливі та часто нечіткі. Держава може бути настільки ослабленою, що не можна вважати, що вона володіє більшою відносною владою, ніж інші суб'єкти, і ймовірно, що існує безліч партій, які відстоюють своє право легітимно тримати владу над іншими.

Хоча обмежена застосовність державних теорій легітимності в бурхливих конфліктних і постконфліктних умовах сама по собі не може бути дивною, на сьогоднішній день небагато досліджень надали емпіричні докази, щоб продемонструвати цю невідповідність або припустити, де теорія легітимності потребує подальшого розвитку. Однак, наявні внески до цього питання використовують широкий спектр тематичних досліджень і багаті емпіричні дані, щоб продемонструвати, як деякі з центральних принципів традиційної теорії легітимності часто не застосовуються або їм бракує нюансів для адекватного охоплення відносин легітимності в цих налаштуваннях.

З урахуванням вище сказаного, доцільно виділити три основні сфери, які потребують посиленої уваги в межах даного дослідження: аудиторія для легітимності, джерела легітимності та стратегії легітимації.

Як зазначалося вище, легітимність є реляційним атрибутом, який один актор вважає наявною характеристикою іншого, але бінарні зв'язки, передбачені більшістю теорій легітимності, не існують однаково в умовах конфлікту та після конфлікту, таким чином ускладнюючи спосіб, в який актори приписують і шукають легітимності.

Важливо, що більшість наукових розвідок [3; 4; 6; 7; 11], присвячених цьому аспекту, збігаються в двох пунктах. По-перше, у конфліктних і постконфліктних ситуаціях спостерігається не тільки особливе поширення аудиторій легітимності, але ці аудиторії легітимності також надзвичайно фрагментовані та мінливі щодо того, що є легітимними цілями, діями, процедурами та нормами, що ускладнює для акторів шляхи приписування, пошуку або вимагання легітимності.

Хоча більшість теорій легітимності спирається на ідею спільного набору цінностей або очікувань, що регулюють здійснення влади [9; 14], ця спільна основа легітимності явно не існує в конфліктних і постконфліктних ситуаціях – насправді, це може бути однією з основних причин конфлікту, тим самим підкреслюючи межі цих теорій у заданих умовах.

Різні аудиторії, присутні в цих турбулентних контекстах, відрізняються тим, як вони приписують і скасовують легітимність, а також тим фактом, що шукачі легітимності,

зокрема міжнародні актори, часто намагаються отримати легітимність. По-перше, це тому, що вони часто мало знають про те, як кожна аудиторія уявляє легітимність, а по-друге, тому що їм доводиться жонглювати між вимогами багатьох аудиторій або навіть кількома вимогами однієї аудиторії. Як зазначає К. Коулман, більшість учасників конфлікту та постконфліктних ситуацій стикаються з кількома легітимними аудиторіями одночасно і є обмеженими у тому, як вони пристосовуються до кожної, оскільки уподобання різних легітимних аудиторій можуть бути несумісними [6]. С. фон Біллербек додає, що навіть окремі аудиторії, як, наприклад, національні еліти, можуть мати суперечливі вимоги щодо легітимності [7]. Більш того, місцеві актори, як зазначає Дж. Волан, можуть мати зовсім інші уявлення про те, що є законною метою для сил втручання, ніж самі інтервенти [3].

Стає очевидним, що зв'язок між оцінками щодо ефективності та легітимності не є однозначним: з одного боку, ефективність може підвищити місцеву легітимність (а легітимність, у свою чергу, може підвищити ефективність), з іншого боку, застосування сили може як посилити, так і зашкодити місцевій легітимності. У більш широкому сенсі це означає, що дії, спрямовані на пошук легітимності, можуть бути абсолютно помилковими або, принаймні, чреватими компромісами.

Класичні теорії легітимності недостатньо пояснюють, як функціонують джерела легітимності в умовах війни. Існує багато типологій джерел легітимності. Так, М. Вебер виділив три джерела легітимної влади – традиційну, харизматичну та бюрократичну [2]. Інші розрізняють процедурну легітимність і легітимність результатів, де процедурна легітимність впливає з дотримання відомих і прийнятих принципів у прийнятті рішень [8; 15], а легітимність результатів походить від досягнення заявлених цілей або задоволення конкретних потреб [16]. Інші дослідники обговорюють легітимність джерела та юридичну легітимність [3; 17].

У аналізованому контексті є, принаймні, три важливі ширші наслідки цього аналізу. По-перше, на відміну від більшості теорій легітимності, які трактують джерела як окремі або, принаймні, не конфліктує одне з одним, у цій спеціальній темі виявляється, що джерела легітимності як накладаються, так і суперечать одне одному. Як процедури, так і ефективність можуть стосуватися сприйнятої справедливості дій і цілей, таким чином стираючи різницю між ними та призводячи до протиріч між джерелами легітимності. Через це ті, хто шукає легітимності, будь то національні еліти чи міжнародні миротворці, часто стикаються з компромісами щодо того, як легітимізувати себе, і вони часто ризикують втратити один вид легітимності, зосередившись на іншому.

Крім того, актори також можуть втратити легітимність, ігноруючи потенційні варіації у сприйнятті легітимності з часом. Збіги, протиріччя та напруга в легітимності, які досліджують автори цього спеціального напрямку, свідчать про те, що легітимність ніколи не легко створити, але навіть важче створити в конфліктних і постконфліктних контекстах. У ширшому плані це проливає світло на те, чому майже всі такі умови демонструють дефіцит легітимності серед майже всіх присутніх акторів, і може бути однією з пояснювальних змінних того, чому вони намагаються відновити стабільну владу та структури влади.

По-друге, і відповідно до цього, замість того, щоб виявити, що одне джерело цінується більше, ніж інше, з'ясовується, що цінність легітимного джерела залежить від аудиторії, таким чином нерозривно пов'язуючи ці два елементи. Дійсно, хоча більшість емпіричних даних свідчать про те, що місцеві суб'єкти цінують легітимність результатів понад інші джерела, це може бути не так з іншими групами легітимності. Іншими словами, неможливо зважити відносно важливість різних джерел легітимності, не беручи до уваги

емпіричний елемент легітимності, тобто точку зору тих, для кого легітимність має значення і ким вона оцінюється.

По-третє, відносна важливість норм для легітимності в постконфліктних ситуаціях є більш мінливою, ніж передбачає традиційна теорія легітимності. К. Коулмен рекомендує відійти лише від логіки доцільності в розумінні легітимності, щоб включити як логіку доцільності, так і наслідки [6]. Таким чином, стратегії легітимації залежать як від нормативних, так і раціоналістичних міркувань. Змінна корисність норм для розуміння та оцінки легітимності не означає, що норми не є важливими, а радше припускає, що вони становлять менш надійну основу для розуміння легітимності в конфліктних і постконфліктних суспільствах, оскільки вони надто роздроблені та оскаржуються в цих контекстах. Результати, включаючи ефективність і послідовність дій, здається, становлять більш надійну та менш суб'єктивну основу для розуміння легітимності, а норми та ідеологія становлять вторинну основу.

Також, ми бачимо, що легітимація створює особливі виклики у воєнних ситуаціях, які існуючі теорії легітимності не охоплюють. Легітимність – це не атрибут, притаманний суб'єктам чи інституціям, це те, що потрібно заявляти, виправдовувати та приймати в процесі легітимації [9; 10]. Актори та установи можуть застосовувати різні стратегії легітимації залежно від аудиторії, яку вони прагнуть переконати, і ресурсів, які вони мають у своєму розпорядженні.

У той час як легітимація представляє складний вибір майже в усіх контекстах, сучасні автори виділяють дві особливі проблеми, пов'язані з легітимацією в умовах воєнного конфлікту та після нього: використання сили та ефективність.

Сила та легітимність, як не дивно, можуть бути близькими у ситуаціях війни та конфлікту, але вчені по-різному підходять до цього питання. М. Вебер об'єднав їх, стверджуючи, що застосування сили має бути законним [2], тоді як Г. Арендт, навпаки, стверджувала, що застосування сили демонструє відсутність легітимності, унеможливаючи будь-яку взаємодію між ними [18]. Сучасні автори демонструють, як це не парадоксально, що під час та після конфлікту сила та легітимність можуть як доповнювати, так і підривати одна одну. Актуальні емпіричні підходи демонструють, що сила та легітимність – це не просто паралельні механізми влади.

Існує безліч факторів, які сприяють ефективності інститутів управління, як внутрішніх, так і міжнародних, але легітимність відіграє особливо важливу роль [10]. Саме дотримання та співпраця місцевих суб'єктів із діяльністю місії визначає, наскільки ефективно операція зможе реалізувати свої цілі, і міжнародна операція повинна сприйматися ключовими місцевими суб'єктами як легітимна, щоб ця співпраця та дотримання відбулися.

Проведена наукова робота демонструє новаторський і важливий внесок у розуміння легітимності в воєнних умовах. Стає очевидною сумнівність застосування класичних теорій легітимності та легітимації до особливих обставин війни та поствоєнного стану. А саме – їх невідповідність в контексті аналізу аудиторії легітимності, джерел легітимності та процесу легітимації. Легітимність і легітимація пов'язані з компромісами та дилемами в цих контекстах, що підтверджується низкою емпіричних досліджень, висвітлених у статті.

Список використаної літератури

1. Zelditch M. Theories of Legitimacy. In *The Psychology of Legitimacy*, edited by Brenda Major and John Jost. Cambridge University Press. 2001.
2. Weber M. *Economy and Society*. Edited by Guenther Roth and Claus Wittich. University of California Press. 1978.

3. Whalan J. *How Peace Operations Work: Power, Legitimacy and Effectiveness*. Oxford University Press. 2013.
4. Gippert B. The Sum of Its Parts? Sources of Local Legitimacy. *Cooperation and Conflict*. 2016ю. 51 (4). P. 522–538.
5. Zaum D. *Legitimizing International Organizations*. Oxford University Press. 2013.
6. Coleman K. *International Organisations and Peace Enforcement: The Politics of International Legitimacy*. Cambridge University Press. 2007.
7. von Billerbeck S. *Whose Peace? Local Ownership and United Nations Peacekeeping*. Oxford University Press. 2016.
8. Hurd I. *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*. Princeton University Press. 2007.
9. Hurrell A. *On Global Order: Power, Values, and the Constitution of International Society*. Oxford University Press. 2007.
10. Beetham D. *The Legitimation of Power*. Macmillan. 1991.
11. Weigand F. Afghanistan's Taliban – Legitimate Jihadists of Coercive Extremists? *Journal of Intervention and Statebuilding*. 2017. Vol. 11:3.
12. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life*. Wiley. 1965.
13. Menkhaus K. Governance without Government in Somalia Spoilers, State Building, and the Politics of Coping. *International Security*. 2006. 31 (3). P. 74–106.
14. Coicaud J.-M. *Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility*. Cambridge University Press. 2002.
15. Tyler T. Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. *Annual Review of Psychology*. 2006. Vol. 57. P. 375–400.
16. Scharpf F. *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford University Press. 1999.
17. Roberts A. Law and the Use of Force After Iraq. *Survival* 2003. Vol. 45 (2). P. 31–56.
18. Arendt H. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press. 1958.

THE CLASSICAL THEORY OF LEGITIMACY OF THE STATE POWER AND ITS APPLICABILITY TO THE ANALYSIS OF LEGITIMACY IN THE CONDITIONS OF WAR

Serhii Tanaskov

*Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University,
Faculty of History, Department of Political Science and Philosophy
Ohienka Str., 61, 32300, Kamyanets-Podilskyi, Ukraine*

The article presents the results of a complex study devoted to the study of the applicability of the classical theory of legitimacy and legitimation to the scientific analysis of the phenomenon of legitimacy in war and post-war conditions. The research analyzed and systematized the ideas of modern scientists who deny the possibility of fully transferring the theoretical understanding of legitimacy in peace to situations in the context of war. It is noted that relations between the national state and its citizens cannot constitute an exhaustive list of actors involved in the processes of legitimation in wartime conditions. First of all, the inconsistency of the classical approach is emphasized in the context of such aspects as the audience of legitimacy, sources of legitimacy and the process of legitimation. It is proposed to divide the state-oriented and broader literature on legitimacy into two conventional directions: the one that evaluates subjective views on the legitimacy of an institution or subject, and the one that evaluates the justification of the claim to the legitimacy of this institution or subject. It is argued that not only is there a particular proliferation of legitimacy audiences in the context of military conflict, but these legitimacy audiences are also extremely fragmented and variable in terms of what constitutes legitimate goals, actions, procedures, and norms,

making it difficult for actors to ascribe, seek, or claim legitimacy. It is proven that the sources of legitimacy in the conditions of war both overlap and contradict each other. Both procedures and effectiveness can relate to the perceived fairness of actions and goals, thus blurring the distinction between them and leading to contradictions between sources of legitimacy. It is noted that the process of legitimation creates special challenges in war situations, which concern, first of all, such problems as the use of force and effectiveness.

Key words: legitimacy, legitimation, state, theory, war, conflict, citizens.

UDC 323.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.58>

THE ROLE OF POLITICAL NETWORKS IN THE INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY

Lidiya Tikhonova

*Kharkiv National University of Radio Electronics,
Philosophy Department
Nauky Ave, 14, 61166, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3954-0250>*

Anna Sereda

*Kharkiv National University of Radio Electronics,
Foreign Languages Department
Nauky Ave, 14, 61166, Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1802-2174>*

The role of political networks in interaction between the state and civil society is considered in the article. It is noted that successful functioning of political system of a modern democratic society in the context of informatization and digitalization is possible only with effective interaction between government bodies and civil society institutions. The desire to consolidate society and resist its stratification is contributed to the emergence and development of political networks. In modern world, telecommunication systems make significant information resources and technologies publicly available, contribute to qualitative changes in both national and international political processes. The concept of a rational-bureaucratic type of nation state is being replaced by the concept of “coordinating state”. The term “governance” means an approach to understanding the role and functions of the state, in which relations between state and civil society are cooperative in nature and are based on equal statuses, horizontal connections and network structures. The network form of governance is one of the most important components of this process and is expressed not only in formation of a new methodology, but also in the formation of a new type of relations between individual states, groups of states and the entire world community. The processes of digitalization and informatization contribute not only to complication of socio-political communications, but also to differentiation of social groups and the entire society. The political network connects the state and civil society and is created for the purpose of exchanging resources and achieving a certain consensus. A detailed analysis of functioning of political networks allows not only to optimize many political processes, but it is also an effective obstacle to monopolization of political power.

Key words: state, civil society, governability, political networks, informatization, digitalization, “governance”.

Introduction. Relevance of the problem. Successful functioning of the political system of democratic society is possible only with effective interaction of government bodies with civil society institutions. The absence of effective mechanisms for interaction between political power and general public helps to restrain social dynamics, but can also lead to destructive changes in society. If the majority of citizens do not share the methods and means of achieving goals declared by the authorities, as well as the quantity and quality of resources allocated for these purposes, this can lead to a sharp stratification of both public policy sphere and society as a whole. Desire to consolidate society and resist its stratification contributed to the emergence and development of

political networks as an information space where government structures and civil society interact. In modern society, public policy sphere is significantly expanding, and recommendations of civil society have a significant impact on government decision-making.

The development of information and communication technologies is the main factor that quite often fundamentally influences the change of political processes in modern society. Information technologies themselves are neutral, but at the same time they can be used both for positive changes in the political process and for strengthening negative trends. The development of any technology affects the life of society, and development of digital technologies has radically changed the life of humanity. Along with digital technologies, new approaches to understanding the impact of the latest digital information technologies on socio-political life of society are also developing. One of such approaches can be considered the so-called “network approach”.

The problems of relationship, functioning and development of relations between state structures and civil society in democratic societies have been studied in sufficient details. However, more often this phenomenon is considered from the point of view of political science, law or international relations. Relations between state and civil society from the point of view of public administration have not been studied enough for now. This makes the topic of this study relevant.

Purpose of the study. The purpose of this study is to identify, analyze and specification relationship and interdependence of processes of globalization, informatization and governability in modern society.

Main material and results. Modern telecommunication systems make significant information resources and technologies publicly available, facilitate qualitative changes in both national and international political processes and gradually lead to transformation of political and legal nature of the state and its management functions. In recent decades, political science has been actively conceptualizing new models of public administration. The concept of rational-bureaucratic type of national state is being replaced by the concept of a “coordinating state”. The network form of governance is one of the most important aspects of this process and is expressed not only in the development of a new methodology, but also in the formation of a new type of relationship between government, business, social groups, public organizations, as well as between individual states, groups of states and the entire world community.

Political networks as a phenomenon have attracted the attention of researchers for quite some time. In second half of 20th century, the American scientist J. L. Freeman, studying various political processes, revealed the existence of certain management subsystems that are formed through the interaction of bureaucracy, politicians and interested groups of population [1]. In the late 80s of the twentieth century, scientists considered communication to be the main function of political networks, and the nature of political networks was usually explained by analyzing the behavior of main actors and motives of their behavior in the network. Indeed, interaction in the network brings certain benefits and advantages to both specific people and organizations. Such interaction expands access to information, knowledge, financial and legitimation resources, significantly reduces risks due to coordination and cooperation. All these advantages led to the fact that in the late 90s of twentieth century, networks began to be actively used in the public administration system.

In the context of digital information society, the network form interaction expands its area of influence many times over. This is facilitated by several factors at once. On the one hand, the system of information and digital technologies is actively developing, which meets new economic, social and organizational realities of the society of 21st century. On the other hand, society's demands for the activities of governing structures are increasing.

The relevance of network approach to public administration is stipulated by the fact that with the development of civil society, relations between different social groups are constantly becoming more complex. At the same time, researchers constantly note a decrease in trust in government bodies on the part of population and an increase in the level of public needs and expectations. In this situation, the expansion of network interactions between the government and society can help bring governing structures closer to the public and business in the interests of social progress.

The theory of political networks went through a period of formation and development at a time when the positions of new market management were strengthening in most countries of the world and a systemic approach to management was being established. This theory offers a qualitatively new approach to understanding the essence of political processes. Political networks themselves are presented as a new model of society management, the main component of which is conscious interaction of various actors in the process of developing and implementing political decisions based on the prevalence of public interests.

The emergence of network-type public structures has transformed the main tasks of public administration. At the end of 20th century, the term “governance” increasingly appears in scientific research. This concept has already developed into a theoretical concept that reflects increasing complexity of relationship between state and society and seeks to overcome the crisis of public administration and legitimacy of power in theory and practice. The famous British and American political scientist M. Bevir explains the essence of this concept as follows: “How does governance differ from government? In brief, governance has spread rapidly both because changing social theories have led people to see the world differently and because the world itself has changed. ... Governance refers, therefore, to all processes of governing, whether undertaken by a government, market, or network, whether over a family, tribe, formal or informal organization, or territory, and whether through laws, norms, power, or language. Governance differs from government in that it focuses less on the state and its institutions and more on social practices and activities” [2, p. 1].

In general, this concept reveals the essence of relationship between state and non-state institutions. Previously these relations were hierarchical subordinate in nature, but in “governance” system they have a cooperative nature and are based on equal statuses, horizontal connections and network structures.

At the end of 20th century, the theory of political networks began to be developed most actively. Such researchers as D. Marsh, R. A. W. Rhodes, F. Scharpf, P. Kenis, L. J. O’Toole, J. J. Richardson, A. G. Jordon, P. Sabatier and others came to conclusion that modern society is characterized by functional differentiation and partial autonomy of social subsystems. This leads to the fact that private actors who control significant resources can influence decision-making through a network mechanism. At the beginning of the 21st century, the famous sociologist M. Castells noted that “dominant functions and processes in the Information Age are increasingly organized around networks. Networks constitute the new social morphology of our societies, and the diffusion of networking logic substantially modifies the operation and outcomes in processes of production, experience, power, and culture. While the networking form of social organization has existed in other times and spaces, the new information technology paradigm provides the material basis for its pervasive expansion throughout the entire social structure” [3, p. 500].

Currently, the interest in concept of political networks is only growing, since the relevance of the problem of governability is constantly growing. This problem arose against the background of the crisis of state’s welfare (the state that plays a key role in protecting and

developing the economic and social well-being of its citizens). Such state did not cope with its responsibility for the implementation of declared social tasks. Today, interest in the problem of governability is dictated by the need to restrain the neoliberal policy of monetarism and overcome the crisis of self-organization based on market freedom. Governability based on participation is the result of network coordination of interaction, which creates the effect of cooperation, not competition. For a state that is focused on cooperation with civil society, this means that policy is built based on interests of citizens, not institutions. Interaction between state and citizens is based on a common understanding of values. A democratic state constantly strives to expand public platforms for cooperation and discussion of real needs of the population. This approach allows for governance to be performed through judgment rather than just through norms, and the full use of modern digital resources ensures the transparency of public policy governance as a whole.

The theory of political networks attempts to construct relationships between state administrative structures, public non-profit organizations, private entrepreneurs and business associations. Such public management networks can be formal and informal, as well as national, local, intergovernmental, etc. A political network is a model of public affairs management that connects the state and civil society. The structure of a political network is represented by complex of state and public organizations, individuals who represent certain common interests. It is created with the purpose of exchanging resources and achieving a certain consensus. Participants in a political network undertake to interact and recognize the resource dependence of all actors and their equality in making joint decisions. One of the founders of network analysis R. A. W. Rhodes believes that the main thing for a network existence is compliance with such rules as pragmatism, priority of national interests and decision-making through a discussion forum [4, 5].

The functionality of the network depends on the main tasks that are set which are quite complex and varied. These include: establishing information flows and forming stable information transmission channels; distributing functional responsibilities between network participants; forming norms and criteria for assessing the effectiveness of participants; creating a mechanism for exchanging resources, as well as establishing a system of formal and informal communications between network participants.

Modern researchers of network processes understand the term “political network” differently. But most often they highlight such key features of political network as targeted interaction of actors, a complex structure of their interaction, mutual interest of participants, horizontality of relations, absence of hierarchy and active exchange of economic, power, information resources. German researcher T. Börzel considers the most complete “common denominator definition of a policy network, as a set of relatively stable relationships which are of non-hierarchical and interdependent nature linking a variety of actors, who share common interests with regard to a policy and who exchange resources to pursue these shared interests acknowledging that co-operation is the best way to achieve common goals” [6, p. 254].

At present, there are many typologies of political networks. But the main question is about the effectiveness of network organization in the process of governing of society. T. Börzel offers a typology of political networks in accordance with the tasks they are capable of solving. She writes: “Two different ‘schools’ of policy networks can be identified in the field of public policy. The more prominent ‘interest intermediation school’ interprets policy networks as a generic term for different forms of relationships between interest groups and the state. The ‘governance school’, on the other hand, conceives policy networks as a specific form of governance, as a mechanism of mobilizing political resources in situations where these resources are widely dispersed between public and private actors” [6, p. 255].

The problems of political networks are increasingly studied by Ukrainian researchers K. Ivanchenko, V. Kovalevsky, S. Savoyskaya, S. Sytnyk, N. Vinnikova, V. Golka, O. Makukh, L. Malishenko, K. Boguslavskaya, I. Miroshnichenko, O. Molodtsov, O. Gotsur and others.

Most Ukrainian researchers believe that in public administration, a network should be understood as a stable pattern of coordinated actions and resource exchange that includes state and non-state actors at different levels, linked by vertical and horizontal mechanisms for achieving certain goals of public policy. Participants of such networks pursue certain goals, have opportunities and resources, and interact with each other in accordance with their intra-network roles. The role of a participant within a network is determined by the type and volume of resources that he or she brings. Political networks are inextricably linked with public policy. There is an opinion that public policy sphere was able to become the basis for development legislative and administrative decisions only thanks to political networks. Among various models of representing public interests, the political network has become the most effective, since it is aimed at involving the population in the decision-making process and uses a very specific type of resource – social capital [7]. Pre-network forms of organizing administrative actions attempted to simplify the process of management and interaction by minimizing the number of participants in the scheme by tightening subordination. The network model of political organization seeks to take into account the roles of many actors and associations and offers schemes for their effective interaction, enhancing their advantages in the political field.

In recent years, the study of such an aspect of functioning of political networks as political mobilization has become the most relevant. This phenomenon became widespread at the very beginning of 21st century and gradually turned into a significant factor in the modern political process. The famous Ukrainian political scientist V. O. Kovalevsky, noted that, thanks to various social networks and messengers, political mobilization remains an effective and influential form of protest communication both in the world as a whole and in Ukraine in particular [8]. The use of the latest information and digital technologies in the field of politics has a significant impact on the entire world, it practically overturns our established ideas about the possibilities and resources of political mobilization. The information society makes the life of ordinary citizens, and any public structures almost completely transparent.

The potential for the influence of network organizations on the government is quite large and has not yet been fully estimated. The network approach allows maintaining political power through the creation of organizational forms of its support, loyalty to the leveling of protests, as well as the study and monitoring of public opinion. Free access to the Internet increases in several times the danger of overthrow for authoritarian regimes, increasing the organizational power of mass protests. On the one hand, the importance of social networks in organizing protest movements should not be exaggerated. On the other hand, analyzing the activities of protest movements in different countries, we can conclude what influence modern means of communication have on the nature and structure of protest groups.

Attempts to implement network management in practice quite often pursue the goals of reducing budget costs and shifting the performance of public services to other actors. The transition from a system of distributing state resources to a system of exchanging resources between network participants makes this management model quite attractive. However, it should be taken into account, that network structures are better adapted in societies with a sufficient level of political culture and developed market relations, where objective needs for such transformations mature [9].

According to scientists, there is a delay in the formation of civil society in Ukraine and some lag in this area from world and European traditions. For example, in their article S. Kvitka

and V. Korsun wrote that one of the important factors of such a delay is the lag in the process of digital transformation of public administration. This delay leads to constant aggravations in the sphere of communication between the authorities and society, which, in turn, affects the role and place of organizations that, by analogy with similar foreign structures, can be attributed to civil society [10].

Conclusions. Mass informatization and digitalization of modern society contribute to the rapid spread of the latest forms and models of political communications, the effectiveness of which is several times higher than their traditional forms. In the process of digitalization and informatization, the modern world is changing rapidly. On the one hand, there is a differentiation of both individual social groups and the whole society. On the other hand, there is a multiple complication of socio-political communications. Virtualization and mediatization of the political process leads to the fact that an ordinary citizen, receiving easy and quick access to information and communications, is faced with multiple complication of social processes, information garbage and manipulation of public consciousness. A detailed analysis of functioning of political networks allows not only to optimize and unify many political processes, but it is also an effective obstacle to the monopolization of political power.

The network society, social structure of which is built around networks, already exists. Such a society has no analogues in history. Its history, positive and negative experience of using network practices in the field of socio-political relations, criticism or promotion by politicians and researchers are being formed right now.

The application of the concept of political networks to the analysis of public administration structures provides possibility of systematic understanding of their content, direction and development prospects in the modern political system. Political networks have already proven their effectiveness, but they still need to be studied and researched in various areas of activity.

References

1. Freeman J. L., Stevens J. A Theoretical and Conceptual Reexamination of Subsystem Politics. *Public Policy and Administration*, 1987. Vol. 2, Is. 1. P. 9 – 24.
2. Bevir M. Governance: A very short introduction. Oxford, UK: Oxford University Press, 2012. 152 p.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. Second edition with a new preface. A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2010. 625 p.
4. Rhodes R. A. W. Understanding governance: Policy networks, governance, reflexivity and accountability. Philadelphia, US. Open University, 1997. 252 p.
5. Rhodes R. A. W. Understanding governance: Ten years on. *Organization studies*. Sage Publications. Vol. 28 Is. 8, 2007. P. 1243 – 1264.
6. Börzel T. A. Organizing Babylon – on the different conceptions of policy networks. *Public Administration*. 1998. Vol. 76. Is. 2. P. 253 – 273.
7. Іванченко К. О. Політична мережа як організаційний інструмент публічної політики. *Регіональні студії*. 2019. №17. С. 20 – 25.
8. Ковалевський В. О. Політичні мережі як ефективна форма політичних комунікацій сучасності. *Соціально-гуманітарний вісник*, 2021. Вип. 38. С. 69 – 71.
9. Ситник С. В. Мережева структура публічної політики та управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. №5.
10. Квітка С., Корсун В. Механізми мережевого управління взаємодією публічної влади та громадянського суспільства. *Public administration aspects*. 2023. Том 11. №2. С. 81 – 87.

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ МЕРЕЖ У ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Лідія Тіхонова

*Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра філософії
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3954-0250>*

Ганна Серeda

*Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра іноземних мов
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1802-2174>*

У статті розглядається роль політичних мереж у процесі взаємодії держави і громадянського суспільства. Зазначається, що успішне функціонування політичної системи сучасного демократичного суспільства в умовах інформатизації та цифровізації, можливе лише за ефективної взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства. Стверджується, що саме бажання консолідувати суспільство та протистояти його розшаруванню сприяло виникненню та розвитку політичних мереж. У сучасному світі телекомунікаційні системи роблять загальнодоступними значні інформаційні ресурси та технології, що сприяють якісним змінам як національних, так і міжнародних політичних процесів. На зміну концепції раціонально-бюрократичного типу національної держави приходять концепції «держави координуючої». Термін “governance” означає такий підхід до розуміння ролі та функцій держави, при якому відносини між державою та громадянським суспільством мають характер співробітництва та засновані на рівних статусах, горизонтальних зв'язках та мережевих структурах. Мережева форма управління є однією з найважливіших складових цього процесу і виявляється не тільки у становленні нової методології, але і у формуванні нового типу відносин між окремими державами, групами держав та всім світовим співтовариством. Процеси цифровізації та інформатизації сприяють не тільки ускладненню соціально-політичних комунікацій, але й диференціації соціальних груп, та усього суспільства. Політична мережа пов'язує державу та громадянське суспільство і створюється з метою обміну ресурсами та досягнення певного консенсусу. Детальний аналіз функціонування політичних мереж дозволяє не лише оптимізувати багато політичних процесів, він є дієвою перешкодою на шляху монополізації політичної влади.

Ключові слова: держава, громадянське суспільство, керуваність, політичні мережі, інформатизація, цифровізація, “governance”.

УДК 32:316.422]:94(477)"2019/2024"-057.341Зел
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.59>

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ ПОЛІТИКИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО (2019–2024 РР.)

Ганна Трушевич

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
факультет психології та соціальної роботи,
кафедра соціальної роботи
вул. Всеволода Змієнка, 2, 65082, м. Одеса, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3793-1074>*

У статті розглядаються трансформаційні зміни та виклики, які відбулись під час 5-річної каденції Володимира Зеленського на посаді Президента України. Актуальність статті полягає у здійсненні аналізу кризи системи «стримування та противаг», яка сталася на початку каденції президента, а особливо поглибилась в зв'язку з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну та введенням воєнного стану на території країни, що призводить до більшої централізації влади. Важливість даного питання полягає у акцентуванні уваги на проблемі та збереженні демократичного політичного режиму в Україні.

В статті розглянуто дискусійну тему легітимності та легальності перебування Володимира Зеленського на посаді Президента України після завершення 5-річного терміну перебування на посаді. Розкрито проблему системи «стримування та противаг», яка виникла після парламентських виборів 2019 року. Вивчено особливості залучення електорату до передвиборчої кампанії на президентських виборах 2019 року. Проаналізовано механізм створення команди партії «Слуга народу». Результатами соціологічного дослідження підтверджено недовіру до державних інституцій, до представників команди президента та, особливо, до парламентської фракції «Слуга народу». Зазначено про вплив іміджу та образу президента на створення більшості у Верховній Раді України 9 скликання. Обґрунтовано проблему відсутності урегульованого статусу парламентської опозиції, неврегульованість діяльності парламентської коаліції, неефективність інституту політичних партій та відсутності діяльності опозиційних партій під час дії воєнного стану. Значну увагу приділено впливу владної команди на діяльність Кабінету Міністрів України та невдалу кадрову політику. Визначено запит українців на професіоналів на державних посадах, спираючись на результати соціологічних досліджень. Здійснена спроба прогнозування перебігу подій в зв'язку з прийняттям чи не прийняттям рішення В. Зеленського балотуватись на другий термін президенства.

Ключові слова: Президент України, В. Зеленський, система «стримування та противаг», демократія, соціальна політика, парламент, влада, вибори.

Вступ. Під час президентських виборів в Україні 2019 року склалася безпрецедентна ситуація та український народ здійснив неочікуваний вибір. Президентом України став актор та комік Володимир Зеленський, який до того часу не брав участі в політичних процесах. На президентських виборах він переміг у досвідченого політика Петра Порошенка і отримав від українців 73.22% довіри [1]. За традицією, як часто це буває з кожним українським президентом, вже через місяць після інавгурації рейтинг Володимира Олександровича почав падати. Адже, як завжди, українці вимагали термінових змін, виконання передвиборних обіцянок і раптового результату.

Під час своєї інавгураційної промови новообраний Президент України Володимир Зеленський сказав: «Протягом свого життя я намагався робити все, щоб українці усміхалися. Це була моя місія. Тепер я робитиму все, щоб українці принаймні більше не плакали» [2].

За 5 років президенства Володимира Зеленського на його каденцію припало чимало викликів: починаючи від COVID-19, закінчуючи повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну, що потягло за собою ряд інших викликів та проблем: наступи ворога на багатьох напрямках (велика протяжність фронту), проблеми в енергетичному секторі, в зв'язку з ракетними атаками ворога на об'єкти критичної інфраструктури України, мобілізацію та багато інших. Як же змінилась політика В. Зеленського за 5 років перебування на посаді? Чи були інші виклики під час каденції?

Виклад основного матеріалу. Між Володимиром Зеленським, який був обраний Президентом України в 2019 році, та тим, який він є на момент серпня 2024 року (лідер воюючої країни), помітна значна різниця. Складається враження, що перед українцями абсолютно інша особистість. В ньому зникла легкість у формулюваннях і готовність пожартувати, позитивне світосприйняття. Як особистість він перестав бути легким і позитивно налаштованим, а став прагматичним, цинічним, почав мати холодний розрахунок та інколи проявляти агресивність та емоційність.

В травні 2024 року в українському суспільстві з'явилися дискусії щодо легітимності та легальності перебування на посаді президента, нав'язані та підтримані пропагандою російської федерації, в зв'язку з завершенням терміну його каденції.

В статті 108 Конституції України зазначається, що Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України, а також, що повноваження Президента України припиняються достроково у разі: 1) відставки; 2) неспроможності виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпічменту; 4) смерті [3]. В частині 1 статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вказано, що в умовах воєнного стану забороняється проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування [4]. Відповідно, перебування на посаді Президента України В. Зеленського легальне та законне до завершення дії воєнного стану.

Не менш важливо, що спираючись на результати дослідження КМІС, наразі В. Зеленський зберігає легітимність в очах українського суспільства і українці продовжують йому довіряти (а 70–80% виступають проти проведення зараз виборів) [5]. Тобто згідно з результатами соціологічних досліджень в суспільства немає запиту на проведення виборів та сумнівів в легітимності влади. Існує певний консенсус і серед політичної, економічної еліти України, і серед виборців, що проведення будь-яких виборів під час дії воєнного стану не допоможуть в питанні безпеки та збереження країни, а скоріше навпаки.

На початку повномасштабного вторгнення рівень довіри до президента сягав 90%. До кінця грудня 2023 року знизився до 77%, а до лютого 2024 року – до 64%. Станом на травень 2024 року 59% довіряють В. Зеленському, 36% – не довіряють [5]. Причинами стрімкого падіння довіри стали звільнення Валерія Залужного з посади Головнокомандувача Збройних Сил України та постійні корупційні скандали пов'язані з командою Офісу Президента України.

«Війна – значить, автократія». Цю фразу приписують американському президентові Вудро Вілсону. До повномасштабного вторгнення В. Зеленський мав в своїх руках всі три гілки влади. Після початку повномасштабного вторгнення в Україні відбулася безпрецедентна централізація влади [6].

Володимир Зеленський в своїй передвиборчій кампанії зумів: по-перше, змусити молодь прийти на вибори і проголосувати (до кампанії 2019 року українські політтехнологи не розраховували на таку аудиторію як молодь, адже вони не ходили на вибори), по-друге, застосовувати такі популістичні меседжі, які б стосувались електорату різного віку, таким чином об'єднати в свою цільову аудиторію як студента, власника малого бізнесу, так і пенсіонера. «Він переміг за допомогою популістських обіцянок боротися з олігархами у владі та зробити Україну країною, яку не можна буде називати ні «корумпованим партнером Заходу», ні «молодшою сестрою Росії». Для виборців Зеленський був «російськомовною людиною зі сходу України, яка вела свій бізнес російською мовою». Його найпотужніша підтримка прийшла з півдня та сходу України» [7].

Основна частка тих, хто привів Володимира Зеленського до влади був середній та креативний клас. Під час першого та другого турів виборів власники офісів в центрах міст безкоштовно надавали приміщення для штабів майбутнього президента, дизайнери безкоштовно робили агітаційних матеріал, IT- спеціалісти створювали сайти для партії, власники кафе привозили в офіси обіди, щоб нагодувати команду, а ті, хто не міг допомогти сам особисто, надавав кошти для проведення кампанії. Люди об'єднувались і прагнули допомогти «людині з народу», «своєму хлопцю» перемогти досвідченого політика.

Вже після перемоги Володимира Олександровича в президентських виборах, представники середнього та креативного класу прагнули потрапити в команду і балотувались як на місцевих, так і на парламентських виборах. Народними обранцями: депутатами Верховної Ради України та депутатами місцевих рад стали колишні підприємці, дизайнери, архітектори, ведучі свят, фотографи, фітнес-тренери, журналісти та представники багатьох інших креативних професій.

Володимир Зеленський перший президент в Україні, якому не потрібно шукати політичного балансу. Після парламентських виборів 2019 року, коли партія президента «Слуга народу» отримала більшість мандатів (254 з 450) і права коаліції депутатських фракцій, всі три гілки влади в Україні опинились в руках однієї людини. Відбулась криза системи «стримування та противаг». З однієї сторони, це пришвидшує процес прийняття рішень, що особливо важливо під час війни. Та з іншої сторони, немає балансу і відповідної автономності інституцій, тому виникає великий ризик і спокуса до влади, що тягне за собою прояв авторитарних рис і злам розвитку демократії.

На сьогодні можна побачити велику недовіру до державних інституцій, до представників команди президента та, особливо, до парламентської фракції «Слуга народу», та критику в їх сторону. Соціологічні дослідження Київського міжнародного інституту соціології показують: «Крім діяльності самого Президента важливо розуміти сприйняття його партії, яка має більшість у парламенті. Скоріше або дуже добре оцінюють діяльність партії «Слуга народу» – 7%. Третина респондентів (31%) оцінюють діяльність ні добре, ні погано. Водночас 55% респондентів скоріше або дуже погано оцінюють діяльність партії «Слуга народу»» [5].

Народні депутати від фракції «Слуга народу» пройшли до парламенту і стали народними обранцями в 2019 році в більшості своїй, спираючись на рейтинг та образ самого президента в свідомості українців. Та все ж таки, багато членів команди президента принесли з собою суб'єктивність та експертність, що і створило загальний образ команди «Слуги народу». Це не було визначальним для сприйняття українцями цілісного образу команди. Та менше з тим, ті хто прийшов з певним соціальним капіталом, напрацьованим за роки, досвідом і власною репутацією, віддали все в спільну справу і формування загального, цілісного образу команди.

Як зазначає В. Перевезій, парламентську більшість становлять люди, які не були ні командою, ні народними представниками, бо й не уявляли, кого, які соціальні групи та інтереси вони представляють, а про ідеологію їм, напевно, було заборонено розмірковувати. «Однак, як не дивно, увесь цей абсурд зіграв на руку Україні. По-суті, вперше за кілька десятиліть рівень патріотизму українців не корелював з тим, чия партія при владі. Цей феномен спостерігався кілька виборчих циклів, коли на Сході і Заході рівень патріотизму різносторонньо зростав і падав залежно від того, хто був при владі. Уперше усі українці могли вважати цю дивну владу, у кращому разі, своєю, у гіршому – не зрозумілою, але навряд чи ворожою. І це сталося саме у найвідповідальний момент української не лише новітньої, але й усієї історії» [8, с. 98].

Ще однією проблемою на сьогодні є відсутність урегульованого статусу парламентської опозиції і нерегульованість діяльності парламентської коаліції. Також в умовах воєнного стану абсолютно неефективним є інститут політичних партій, адже немає кому виконувати функцію посередництва між суспільством і владою. Відсутність діяльності опозиційних партій та активного політичного процесу сприяє більшій централізації влади.

Можемо констатувати, що криза системи «стримування та противаг» існує й через абсолютно розірваний Кабінет Міністрів України, який має проблему подвійного підпорядкування: прем'єр-міністру України та Офісу Президента України, що тягне за собою деструктивний вотум недовіри до уряду. На жаль, сьогодні у владній команді спостерігається й кадрова криза. Адже нові люди, професіонали (топ-менеджери великих компаній, управлінці, менеджери з місцевого самоврядування), які потенційно могли б прийти і посилити певні проблемні точки, що існують сьогодні, не погоджуються працювати в умовах, де немає потенційної можливості прийняття самостійних рішень, а лише погодження кожного кроку в роботі з Офісом Президента України.

Результати соціологічних досліджень показують: «Утім, тенденція до зниження довіри продовжується і, як можна бачити з результатів, основні причини для критики від пересічних українців – не завжди вдала кадрова політика і рішення та питання справедливості (зокрема, у формі боротьби з корупцією та справедливого тягаря війни для всіх)» [5].

В Київському міжнародному інституті соціології стверджують: «Можливо, значною мірою це питання комунікації (і тоді важливо переглянути підходи до спілкування та донесення інформації). Разом з цим, вочевидь, не все (особливо в нинішній психологічно складній і наелектризованій атмосфері) можна звести і тим більше вирішити «кращою комунікацією». У горнилі жорстокої війни формується нове покоління лідерів. Багато людей на відповідальних посадах мали можливість продемонструвати свої найкращі якості у стресових умовах. Тому очевидним є запит від пересічних українців, щоб усе більше компетентних, порядних людей обіймали найважливіші державні посади» [5]. Останні місяці спостерігається зниження рейтингу президента, тож можна говорити вже й про «перенесення негативу» від команди до самого В. Зеленського.

На думку О. Кондратенка, синонімом поняття «влада» є англійський термін «power» (у перекладі «сила»), що включає в себе взаємопов'язані поняття: переконання (прямі, непрямі, підсвідомі), закон, примус, насильство, військова міць, покірність, харизма тощо. Влада є, передусім, категорією соціальною, а тому розглядається через стосунки між людьми [8, с. 105]. Влада – це страшенний наркотик. Вона тебе розкриває, дає тобі величезні емоції впливу над іншими людьми. Коли немає явних протиріч в середині твоєї ж команди і явних балансів (діяльність опозиції), це ще більше загострює нерв.

Науковець О. Майборода стверджує: «У ситуації війни, коли суспільство змушене погоджуватися на концентрацію влади в руках воєнного керівництва, яке уособлене

президентським постом, виникає вірогідність розбещення правлячого «режиму-структури» повнотою влади і спроби консервації ним воєнно-політичної форми правління з перетворенням семіпрезиденталізму на президенталізм у його повному вигляді якщо не юридично, то фактично. Загалом президенталізм може бути ефективною формою правління не тільки у воєнний і відбудовний, а й у мирний періоди, але запобіжником його перетворенню на авторитаризм або на диктатуру має бути глибока і усталена демократична традиція, якій населення віддане більше, ніж владі. Особливість української ситуації в тому, що тут демократична традиція поки що тільки утверджується у національній свідомості і має захищатися не тільки від зовнішньої загрози, а й від авторитарних спокус у середині країни» [8, с. 50].

Дослідження проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова показало такі результати: «Парадоксальною є ситуація із запитом у суспільстві на «сильну руку» та авторитетного лідера. З одного боку, можна припустити, що більшість українців хоче бачити керівником держави сильного політика, який зможе навести порядок у країні. З іншого боку, опитані громадяни категорично проти потенційних порушень таким лідером законодавства. Такий стан справ в громадській думці дає підстави говорити не так про бажання мати сильного авторитарного лідера, як про необхідність для респондентів більшого рівня стабільності та передбачуваності суспільного та політичного життя» [9].

Якщо на цих засадах В. Зеленський буде будувати свою передвиборчу кампанію на другий термін президенства, то він точно здобуде перемогу на виборах. Та якщо українці помітять факти зловживання владою, то спроба буде провальною [10, с. 166]. Якщо думати про стратегічне політичне майбутнє, всі попередні умови для того, щоб стати «Батьком-засновником», «Батьком нації» дотримані. Другий термін переведе В. Зеленського в розряд типових політиків, адже після здобуття Україною перемоги, необхідно буде працювати над відбудовою країни, вирішувати економічні питання, проблеми внутрішньо-переміщених осіб, ветеранів, повертати українців з-за кордону і проводити активну та дієву соціальну політику. У разі рішення президента не балотуватись на другий термін, він може залишитись в історії країни президентом, що приніс мир, десятки безпекових договорів з іншими країнами та перспективи вступу в ЄС і НАТО. Та питання ще й в тому, яким чином Україна вийде на наступні президентські вибори, якою буде перемога? Все залежить від того чи перемога буде повною, чи відбудеться повернення всієї території країни.

Висновки. Президент, що виграє війну проти росії, матиме надзвичайний рівень довіри та позитивну легітимність. Інша справа вже в тому, як він скористається такою довірою. Чи не втратить політична система України балансу влади між інституціями та зміни системи «стримування та противаг»? Чи не використає Президент можливість бути більш авторитарним лідером та мати образ «Сильної руки»? Адже на сьогодні надзвичайна влада в одних руках – вперше в історії незалежної України. Та після Перемоги перед Україною стоятиме новий виклик – перехід від воєнного стану до демократії, зміна всієї політичної системи. Володимир Зеленський сьогодні запевняє про перехід до європейської демократії. Але чи не стане смак абсолютної влади на заваді до дій?

Список використаної літератури

1. Вибори президента: ЦВК оголосила про перемогу Зеленського. BBC News Україна. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48072199>
2. Інавгураційна промова Президента України Володимира Зеленського. Президент України. 2019. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>

3. Конституція України. Президент України. 2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
4. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Верховна Рада України. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. 5-річчя президенства Володимира Зеленського: як змінювалася довіра Президенту в 2019-2024 роках та оцінка діяльності його партії. КМІС. 2024. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1413&page=1>
6. Герой із тисячею облич. Що зробило президента-миротворця Зеленського ефективним лідером воєнного часу. Forbes. 2023. URL: <https://forbes.ua/leadership/geroy-iz-tisyacheyu-oblich-shcho-zrobilo-prezidenta-mirotvortsya-zelenskogo-efektivnim-lid-erom-voennogo-chasu-03032023-12094>
7. «Зеленський грає роль, якої від нього майже ніхто не очікував» – світові ЗМІ. BBC News Україна. 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60522675>
8. Зеленько Г.І. Політична система України: конституційна модель та політичні практики. Монографія. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с.
9. 30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому. Фонд Демократичні Ініціативи імені Ілька Кучеріва. 2021. URL: https://dif.org.ua/article/30-rokiv-nezalezhnosti-yaki-zdobutki-i-problemizrostannya-bachat-ukraintsi-y-na-shcho-spodivayutsya-u-maybutnomu_2
10. Трушевич Г.Б. Іміджмейкінг у сучасних політичних технологіях: український досвід. Одеса, 2023. 205 с.

TRANSFORMATIONAL CHANGES IN THE POLICY OF UKRAINIAN PRESIDENT V. ZELENSKYI (2019–2024)

Hanna Trushevych

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Faculty of Psychology and Social Work, Department of Social Work
Vsevolod Zmiienko str., 2, 65082, Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-3793-1074>*

The article examines the transformational changes and challenges that have occurred during Volodymyr Zelenskyy's 5-year term as President of Ukraine. The relevance of the article lies in the analysis of the crisis of the “checks and balances” system that occurred at the beginning of the President's term, and especially deepened due to the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine and the introduction of martial law in the country, which leads to greater centralization of power. The importance of this issue is to focus attention on the problem and preserve the democratic political regime in Ukraine.

The article examines the controversial topic of the legitimacy and legality of Volodymyr Zelenskyy's stay as President of Ukraine after the completion of his 5-year term. The problem of the system of “checks and balances” that arose after the 2019 parliamentary elections is revealed. The peculiarities of involving the electorate in the election campaign for the 2019 presidential election are studied. The mechanism of creating the team of the “Sluha narodu” party is analyzed. The results of the sociological study confirm the distrust of state institutions, representatives of the presidential team and, especially, the parliamentary faction “Sluha narodu”. The author notes the influence of the president's image and image on the creation of a mono-majority in the Verkhovna Rada of Ukraine of the 9th convocation. The author substantiates the problem of the lack of a regulated status of the parliamentary opposition, the unregulated activities of the parliamentary coalition, the ineffectiveness of the institution of political parties and the lack of activity of opposition parties during martial law. Considerable attention is paid to the influence of the ruling team on

the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine and unsuccessful personnel policy. The author identifies the demand of Ukrainians for professionals in public office, based on the results of sociological research. An attempt is made to predict the course of events in connection with V. Zelensky's decision to run for a second term in office.

Key words: President of Ukraine, V. Zelensky, system of “checks and balances”, democracy, social policy, parliament, government, elections.

УДК 327.39

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.60>

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТФУНКЦІОНАЛІЗМ: СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ТА ЇЇ ПРОВІДНІ ПОЛОЖЕННЯ

Дмитро Турчин

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Стаття пропонує результати системного аналізу теоретичних витоків та ключових ідей постфункціоналізму як сучасної теорії європейської інтеграції. Зауважується, що одним із чинників її формування стала євроскептична криза в Європейському Союзі, яка стимулюється популістськими партіями, і призводить до дестабілізації в різних сферах об'єднання, насамперед, соціально-політичній та публічній. Завдання ж постфункціоналізму полягає у подоланні негативів євроскептичних наративів через переосмислення феномену ідентичності та ролі громадськості у політичних процесах в межах ЄС. Проводиться частковий порівняльний аналіз постфункціоналізму з попередніми науковими течіями, зокрема, міждержавним управлінням, неофункціоналізмом тощо, з метою продемонструвати їхні спільні та відмінні риси, а також підкреслити ширший діапазон антиєвроскептичного потенціалу постфункціоналізму. Наголошується, що колективні ідентичності та ідеології відіграють провідну роль у процесах для інтеграції. Також стверджується, що багаторівневе управління постає наріжним каменем у подоланні дезінтеграційних інтенцій шляхом акцентуації на значущості як місцевого, так і регіонального управління, і залучення громадськості до вирішення публічних завдань. Наводиться дескрипція двох типів багаторівневого управління: юрисдикції загального призначення та з більш вузькою політичною спеціалізацією. Для постфункціоналізму максимально важливі громадська думка, політична поведінка, партійні системи та конкуренція, а також – внутрішньополітичні процеси. Політична еліта не визнається посередником між громадськістю та сферою політичного буття. Відповідно до постфункціоналізму, основними чинниками інтеграції та диференціації є інтеграція основних державних повноважень і сила національних ідентичностей, національні демократичні інститути, євроскептичні партії та національні пункти вето – зокрема, можливості референдуму.

Ключові слова: постфункціоналізм, євроінтеграція, багаторівневе управління, колективні ідентичності, ідеологія, громадська думка, політична поведінка.

В умовах євроскептичних настроїв у ЄС, ідея та проєкт євроінтеграції потребують нових фундаментальних засад. Ураховуючи той факт, що міждержавний підхід та неофункціоналізм не спроможні самостійно подолати виклики євроскептицизму, потрібна більш дієва практично-орієнтована теорія. Таким науковим підґрунтям у XXI столітті стає, на нашу думку, теорія постфункціоналізму, розроблена Л. Хуге та Г. Марксом. Її принципові положення допомагають зняти напругу між різними ідентичностями та максимально залучити громадськість до публічної царини. Дослідження становлення цього наукового підходу та специфіки його ключових положень є предметом аналізу даної статті.

Постфункціоналізм є найновішим доповненням до групи основних інтеграційних теорій в сучасній політичній науці. У статті 2009 року Л. Хуге та Г. Маркс ввели цей термін і представили основи теорії інтеграції, яку вони протиставили домінуючим теоріям «функціональної» інтеграції, міждержавному підходу та наднаціоналізму [1]. Постфункціоналізм сягає своїм корінням теорії демократичної та порівняльної політики, а не

інституціоналістської теорії. Він базується на дослідженнях багаторівневого управління, громадської думки, партій і виборів.

Концепція багаторівневого управління починається зі спостереження, що політична влада розпорощена між численними просторовими та функціональними юрисдикціями. Концепція вже досить давно була встановлена в дослідженні ЄС [2], але вона переважно використовувалася як основа для опису функціонування ЄС, а не як теорія інституційного розвитку.

Те саме стосується використання концепцій і теорій демократичної політики. Дослідження громадської думки, партійних уподобань і конкуренції, а також законодавчої, виконавчої та судової політики в ЄС та його державах-членах досягли значного прогресу з 1990-х років [3]. Проте він був зосереджений на «повсякденній» політиці ЄС, а не на конституційній динаміці державного устрою ЄС.

Поворот до теорій багаторівневого управління та демократичної політики в ЄС базується на припущенні, що традиційні теорії інтеграції є короткозорими щодо різноманітних внутрішніх основ політики ЄС. Більше того, враховуючи зростаючу роль ЄС в авторитетному розподілі цінностей на європейському континенті, ці школи наполягали на важливості вивчення ЄС як політичної та управлінської системи. Але постфункціоналізм йде ще далі. Хоча вони починають із напрямків дослідження багаторівневого управління та демократичної політики, Л. Хуге та Г. Маркс пояснюють їхні наслідки для розвитку європейської інтеграції та безпосередньо кидають виклик існуючим інтеграційним теоріям [1].

Назва досліджуваної нами теорії походить від постфункціональної логіки розподілу повноважень у системі багаторівневого управління [4]. Постфункціоналізм погоджується з соціологічно-інституціоналістським припущенням, що юрисдикції будуються на спільноті спільних культур та ідентичностей. Як істоти спільноти, індивіди мають фундаментальний інтерес у колективному самовизначенні своєї спільноти – як у національному, так і демократичному аспектах самовизначення. Ця фундаментальна мета, ймовірно, суперечить функціональній логіці ефективного розподілу повноважень, що лежить в основі як міждержавності, так і наднаціоналізму. У той час як ефективність часто вимагає розширення політичних одиниць, самовизначення, як правило, краще обслуговується в менших суб'єктах.

Нарешті, постфункціоналізм виходить з припущення, що регіональна інтеграція міцно вкоренилася в демократичну масову політику держав, принаймні, після того, як вона перетнула певний поріг інтеграції. У випадку ЄС часто стверджують, що «політизація» почалася з Маастрихтського договору. Тому сучасні пояснення регіональної інтеграції навряд чи можуть надалі ігнорувати громадську думку та партійну політику. Їм необхідно враховувати ставлення громадян, їхню колективну ідентичність і, як наслідок, їхню підтримку інтеграції. Крім того, їм необхідно враховувати структуру партійних систем і партійну конкуренцію, а також національні інституції та процеси демократичного прийняття рішень.

Зростання занепокоєння щодо самовизначення та дедалі більша політизація регіональної інтеграції стримують «відокремлені» міждержавні угоди, які теоретизує міждержавний рух, «переливні» ефекти, які теоретизує неофункціоналізм, і наднаціональні перспективи побудови спільноти, які теоретизує конструктивізм. Внутрішня помітність і заперечення європейської інтеграції, підйом євроскептичних партій і урядів, голосування за Врехіт і глибокі кризи ЄС забезпечують, на перший погляд, емпіричну правдоподібність для теорії інтеграції, яка ставить масову політизацію та внутрішні обмеження в центрі уваги в поясненні траєкторії євроінтеграції.

Подібно до конструктивізму, постфункціоналізм широко дотримується принципів соціологічного інституціоналізму. Він поділяє припущення про те, що соціально створені ідеї відіграють фундаментальну роль. Зокрема, підкреслюється актуальність колективних ідентичностей та ідеологій для інтеграції. Вони формують політичні переваги, організації та поведінку, і роблять це у спосіб, який неможливо звести до функціональних потреб чи матеріальних інтересів. Крім того, вони, як правило, переважають над розрахунками матеріальних витрат і вигод, а також міркуваннями ефективності.

Однак, окрім цієї фундаментальної згоди, конструктивістський і постфункціоналістський аналізи європейської інтеграції дають різні відповіді на потрійне питання: «які ідеї важливі, де і як?» По-перше, постфункціоналізм зосереджується на ідентичностях та ідеологіях. Л. Хуге та Г. Маркс «стверджують, що ідентичність є вирішальною для багаторівневого управління загалом і для регіональної інтеграції зокрема» [1, с. 2].

Крім того, постфункціоналістський аналіз робить сильний акцент на партійних ідеологіях. Ці ідеології традиційно охоплюють економічно, соціально або культурно «консервативні» та «прогресивні» ідеології лівих і правих. Особливо актуальним для питання ідентичності та наднаціональної інтеграції є зіткнення між націоналізмом та інтернаціоналізмом або комунітаризмом і космополітизмом [5]. Крім того, ідеологія популізму масово проникла в європейські партійні системи. Звичайно, ідентичності та ідеології також важливі для конструктивізму. Але конструктивістський аналіз починається з ширшої концепції ідей і зосереджується на принципових політичних ідеях і нормах.

По-друге, постфункціоналізм сягає корінням у порівняльну політику та багаторівневе управління, а отже, має внутрішній фокус. Конструктивізм же, будучи значною мірою агностиком щодо рівня аналізу, все ж розглядає міжнародні організації як місця та акторів створення ідей [6]. Наприклад, він вивчає, як ідеї конструюються та реконструюються на європейському рівні через транснаціональну взаємодію між офіційними особами чи створення норм та поширення наднаціональних організацій. Навпаки, постфункціоналізм зосереджується на внутрішніх акторах і взаємодіях: громадській думці, національних партіях і процесах демократичної політики.

Нарешті, у той час як конструктивізм наголошує на пластичності та стимулюючій силі ідей, постфункціоналізм підкреслює їх жорсткість і стримуючу силу. Конструктивістський аналіз зосереджується на тому, як контакти, дискурси та переконання можуть змінити переконання, соціалізувати акторів, реконструювати ідентичності та пом'якшити силу переговорів, таким чином полегшуючи процес інтеграції. Постфункціоналізм, однак, наголошує на «обмежувальній розбіжності» і потенційній негативній реакції на інтеграцію, породженій стійкими національними ідентичностями та процвітаючими націоналістичними та популістськими ідеологіями [1]. Загалом, у той час як конструктивізм розглядає міжнародну соціальну реконструкцію ідей як шлях до побудови регіональної спільноти, постфункціоналізм розглядає внутрішню мобілізацію національних ідентичностей та ідеологій як протидію інтеграції.

Багаторівневе управління – один із стовпів постфункціональної теорії. Регіональна інтеграція становить одну сходинку просторової «драбини управління» [7, с. 15], яка простягається від місцевого до глобального рівня, від муніципалітету до Організації Об'єднаних Націй.

Л. Хуге та Г. Маркс розрізняють два ідеальних типи багаторівневого управління. Перший тип – юрисдикції загального призначення – складаються з обмеженої кількості тривалих і просторово розмежованих рівнів управління, які об'єднують безліч політик у чітко визначених конституційних межах. Прикладом такого типу є федеральна держава.

Навпаки, організації, що виконують конкретні завдання – другий тип – спеціалізуються на порівняно вузьких сферах політики. Вони, як правило, менш міцні, більш гнучкі, більш численні та менш чітко розмежовані та менш інтегровані у загальну інституційну архітектуру [7]. Різноманіття міжнародних організацій наближається до цього ідеального типу.

Типи багаторівневого управління пропонують різні рішення проблеми координації автономних одиниць влади: групування завдань, обмеження одиниць та їх інтеграція в конституційну структуру в першому типі; і поділ завдань і обмеження зв'язків між підрозділами в другому типі. Практика ЄС демонструє поєднання важливих рис обох цих типів. З одного боку, він об'єднує багато стратегій, а його договори розподіляють повноваження між ЄС та його державами-членами, у багатьох випадках передбачаючи змішані повноваження. З іншого боку, однак, його політика відрізняється не лише щодо рівня централізації, тобто вертикальної диференціації, але й щодо членства, тобто горизонтальної диференціації, як всередині, так і за межами ЄС.

Спочатку концепція багаторівневого управління слугувала для подолання традиційного державоцентризму в аналізі політики та створення основи для опису складної констеляції сучасної політичної влади. Це було особливо привабливо для вивчення ЄС, який не є державою, але інституціоналізує процеси виробництва та виконання обов'язкових правил. Однак, щоб кваліфікувати як теорію інтеграції, багаторівневий підхід до управління повинен відповідати на додаткові запитання. Чому завдання розподіляються на певний рівень або переносяться з одного рівня на інший? Чому одні організації мають конкретні завдання, а інші – загального призначення [8]? І як з часом розвиваються багаторівневі системи управління? Щоб відповісти на ці запитання, постфункціоналізм розрізняє дві логіки розподілу завдань [4].

Відповідно до функціональної логіки, дизайн юрисдикцій і розподіл завдань між ними орієнтований на ефективне та результативне забезпечення колективних благ. Територіальне розширення повноважень допомагає реалізувати переваги в масштабі, тобто скорочення витрат на душу населення для забезпечення колективними благами, а об'єднання завдань в одному підрозділі вищого рівня допомагає подолати зовнішні впливи на політику та полегшує журналювання та зв'язки. Окрім цих загальних переваг масштабу, функціональна логіка передбачає, що юрисдикції адаптовані до конкретних умов. У той час як ефективна оборона або скорочення витрат на виробництво вимагають міжнародних альянсів і великих угод про вільну торгівлю, очищення невеликого озера або транспорт пасажирів ефективніше організуються на місцевому рівні. Вплив масштабу більших підрозділів необхідно збалансувати з перевагами менших підрозділів, які, як правило, є більш орієнтованими на громадян, гнучкими та інноваційними [4]. Ця функціональна логіка загалом сумісна з міждержавним і наднаціоналістичним мисленням про інтеграцію. Однак, міждержавний характер пов'язує розподіл функціональних завдань з інтересами та владою внутрішніх груп інтересів і урядів, і результат інтеграційного дизайну може бути не «функціональним» у загальноєвропейській або об'єктивній перспективі.

Наднаціоналізм підкреслює ненавмисну та залежну від шляху динаміку інтеграційних планів. Проте обидві теорії припускають – відповідно до функціональної логіки – що громадяни, насамперед, зацікавлені в результатах управління. Відверто кажучи, їм байдуже, хто ними керує і як ними керують, якщо управління забезпечує їм те, що вони потребують і чого бажають, за розумну ціну. Якщо наднаціональні технократичні організації забезпечують кращий результат національним демократичним інституціям, то так тому і бути.

Однак, згідно з постфункціональною логікою, управління також є вираженням спільноти. Громадяни пристрасно піклуються про те, хто здійснює над ними владу. Проблема

для теорії багаторівневого управління полягає в тому, що функціональна потреба у людській співпраці рідко збігається з територіальним масштабом громади. Громади вимагають самоврядування, і перевага самоуправління майже завжди суперечить функціональному запиту на регіональну владу. Відповідно до соціологічного інституціоналізму, постфункціоналізм розглядає політичні одиниці як вираження політичних спільнот, які базуються на спільних ідентичностях і культурах. Як істоти громади, громадяни мають фундаментальну віру в достоїнства самовизначення їхньої громади, поза будь-якими проблемними перевагами, які можуть існувати. Самовизначення громади має два виміри. По-перше, громадяни виступають проти «іноземного правління», тобто домінування інших спільнот. У контексті міжнародної системи це національне самовизначення. Крім того, існує демократичне самовизначення, опозиція громадян проти домінування членів власної спільноти. «Суверенітет народу» в демократичній національній державі поєднує обидва виміри. У той час як функціональна логіка загалом вимагає розширення політичних одиниць з міркувань ефективності, політична інтеграція створює напругу із самовизначенням відповідно до постфункціональної логіки. У перспективі, орієнтованій на національну спільноту, більші та більш централізовані політичні одиниці збільшують відстань між тими, хто керує, і тими, ким керують. Вони розширюють і розріджують ланцюжок підзвітності та зменшують можливості участі. Крім того, вони, як правило, більш різноманітні, виявляють тоншу або більш фрагментовану колективну ідентичність, породжують меншу солідарність і меншу довіру. У тій мірі, в якій багаторівневе управління обмежує самовизначення громади, воно породжує проблеми легітимності, навіть якщо воно вирішує проблеми ефективності. Громади віддають перевагу територіальним юрисдикціям загального призначення з політичними кордонами, які збігаються з кордонами громади [7]. Вони об'єднують усі актуальні завдання і, таким чином, виключають гетерономію, і вони забезпечують соціальні вимоги до демократії: демос із сильною колективною ідентичністю, єдиною публічною сферою, високим соціальним капіталом і щільною інфраструктурою політичних асоціацій і партій. Навпаки, організації, що виконують конкретні завдання, зазвичай страждають від слабких комунітарних і демократичних основ [9]. Організації, які виконують конкретні завдання, можуть зіткнутися з проблемами легітимності, якщо вони розширять свої завдання та поглиблюють свою компетенцію. Це стосується, зокрема, якщо вони беруть участь у політиці примусу та перерозподілу. У постфункціоналістській перспективі це пояснює зростаюче занепокоєння щодо легітимності ЄС.

Міждержавність, наднаціоналізм і конструктивізм починаються з обмеженої та специфічної ролі внутрішніх акторів і процесів. «Реальні дії» відбуваються за межами національних політичних систем. У ліберальному міжурядовому механізмі внутрішня політика є джерелом державних преференцій, але головними дійовими особами є групи інтересів, що стосуються конкретної проблеми, і коли їхні переваги та констеляції влади вплинули на позиції уряду, їхній внесок в інтеграцію закінчився. Наднаціоналізм також виходить із плюралістичної концепції внутрішньої політики. Хоча Б. Гаас досліджував підтримку інтеграції груп інтересів і партій у парламент на ранній стадії, він зосередився на політичних та економічних елітах [10].

Пізніше неофункціоналісти дійсно говорили про політизацію, включаючи масову мобілізацію, розколи та змагання як наслідки інтеграції [11], але наднаціоналістичний інституціоналізм 1990-х років повернувся до домінуючої точки зору на транснаціональну та наднаціональну динаміку інтеграції. У той час як конструктивізм наголошує на ідентичностях та публічних сферах, він менше зацікавлений у внутрішній політиці ЄС у реконструкції ідей у процесі європейської інтеграції.

Постфункціоналізм, навпаки, глибоко вкорінений в аналізі демократичної масової політики та в супутніх теоретичних підходах політичної соціології та порівняльної політології. Вивчення демократичної масової політики пов'язане з громадською думкою (формуванням, поширенням і впливом переконань і поглядів громадян), політичною поведінкою (такою як участь, виборча та протестна поведінка), партійними системами та конкуренцією та внутрішньополітичними процесами (такими як вибори та референдуми). Внутрішня та європейська політика не є окремими сферами, посередниками яких є невелика політична еліта. Європейська інтеграція має глибокий вплив на внутрішню масову політику, а національно-демократична політика має великий вплив на переговори та угоди з ЄС.

Отже, відповідно до постфункціоналізму, основними чинниками інтеграції та диференціації є інтеграція основних державних повноважень і сила національних ідентичностей, національні демократичні інститути, євроскептичні партії та національні пункти вето – зокрема, можливості референдуму.

Список використаної літератури

1. Hooghe L., Marks G. A postfunctionalist theory of European integration: from permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*. 2009. Vol. 39 (1). P. 1-23.
2. Jachtenfuchs M., Kohler-Koch B. *Regieren im dynamischen Mehrebenensystem*. URL: file:///C:/Users/etern/Downloads/Regieren_im_dynamischen_Mehrebenensystem.pdf
3. Hix S., Nøylund B. *The political system of the European Union*. Palgrave Macmillan. 2009.
4. Hooghe L., Marks G. *Community, Scale, and Regional Governance: A Post-Functionalist Theory of Governance*. Oxford: Oxford University Press. 2016.
5. de Wilde P., Rauh Ch. Going Full Circle: The Need for Procedural Perspectives on EU Responsiveness. *Journal of European Public Policy*. 2019. 26 (11).
6. Checkel J. *International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework*. International Organization. 2005. Vol. 59, No. 4. P. 801-826.
7. Hooghe L., Marks G. Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-level Governance. *American Political Science Review*. 2003. Vol. 97, No. 2. P. 233-243.
8. Hooghe L., Marks G. Grand theories of European integration in the twenty-first century. *Journal of European Public Policy*. 2019. Vol. 26, Issue 8.
9. Skelcher Ch., Mathur N., Smith M. *The Public Governance of Collaborative Spaces: Discourse, Design and Democracy*. Public Administration. 2005. Vol. 83, Issue 3. P. 573-596.
10. Haas B. *The Uniting for Europe, Social and Economic Forces, 1950-1957*. University Press, Stanford. 1968.
11. Schmitter C. Three Neo-Functional Hypotheses About International Integration. *International Organization*. 1969. 23(1). P. 161-166.

EURO-INTEGRATION POST-FUNCTIONALISM: ESTABLISHMENT OF THE THEORY AND ITS LEADING PROVISIONS

Dmytro Turchyn

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska St., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The article offers the results of a systematic analysis of the theoretical origins and key ideas of post-functionalism as the modern theory of European integration. It is noted that one of the factors of its formation

was the Eurosceptic crisis in the European Union, which is stimulated by populist parties, and leads to destabilization in various spheres of the association, first of all, socio-political and public. The task of post-functionalism is to overcome the negatives of Eurosceptic narratives by rethinking the phenomenon of identity and the role of the public in political processes within the EU. A partial comparative analysis of post-functionalism with previous scientific approaches, in particular, intergovernmentalism, neo-functionalism, etc., is carried out in order to demonstrate their common and distinctive features, as well as to emphasize the wider range of anti-Eurosceptic potential of post-functionalism. It is emphasized that collective identities and ideologies play a leading role in the processes for integration. It is also argued that multi-level governance becomes a cornerstone in overcoming disintegration intentions by emphasizing the importance of both local and regional governance and involving the public in solving public tasks. A description of two types of multi-level governance is provided: jurisdictions of general purpose and jurisdictions with narrower political specialization. For post-functionalism, public opinion, political behavior, party systems and competition, as well as internal political processes, are of utmost importance. The political elite is not recognized as an intermediary between the public and the sphere of political existence. According to post-functionalism, the main drivers of integration and differentiation are the integration of core state powers and the strength of national identities, national democratic institutions, Eurosceptic parties and national veto points – in particular, referendum opportunities.

Key words: post-functionalism, European integration, multi-level governance, collective identities, ideology, public opinion, political behavior.

УДК 351.862.4:33.021:355.40:341.326

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.61>

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Дмитро Усов

*Воєнна академія імені Євгенія Березняка
вул. Ілленка, 81, 04050, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0003-6089-777X>*

Ефективна реалізація внутрішньої та зовнішньої політики України безпосередньо пов'язана з економічними чинниками. Безпечне функціонування та стабільність економіки, її розвиток залежать від низки факторів, серед яких військово-політичні, соціальні, інформаційні. Інформаційний чинник посідає в цій системі чільне місце, оскільки в умовах сьогодення отримання об'єктивних даних щодо фактичних економічних явищ, процесів, показників, планів і можливостей інших країн дає змогу на національному рівні розробляти стратегію й тактику забезпечення національних економічних інтересів, приймати виважені політичні рішення тактичного й стратегічного рівня. Розвідувальна діяльність, зокрема у сфері економіки, належить до найважливіших (невід'ємних) видів діяльності держави та її органів.

У статті визначено перелік, взаємозв'язки й окреслено зміст принципів розвідувальної діяльності в економічній сфері.

Під час дослідження встановлено, що принципи розвідувальної діяльності в економічній сфері підлягають класифікації за різними критеріями. Залежно від формальної визначеності принципи можуть бути: юридично унормовані; наведені лише в наукових працях, методичних рекомендаціях (посібниках, підручниках); неформальні (апробовані практикою та закріплені в інституційній пам'яті розвідувальних органів – без письмової фіксації). Відповідно до рівня проведення розвідувальної діяльності в економічній сфері: стратегічні, оперативні й тактичні. Залежно від спрямованості: юридичні, політичні, організаційно-управлінські, змішані. З огляду на поширеність на інші суспільні відносини: загальні (такі, що притаманні й іншим видам державної діяльності) та спеціальні (притаманні лише розвідці в економічній сфері та суміжним з нею видам діяльності).

До загальних принципів розвідувальної діяльності в економічній сфері належать: законності; незалежності від інших, крім державних, інтересів; підзвітності й підконтрольності визначеним законом державним органам; плановості, науковості; безперервності.

Спеціальними принципами розвідувальної діяльності в економічній сфері є: поєднання гласних і негласних форм та методів діяльності; конспірації; незалежності в збиранні й оперативності в поданні розвідувальної інформації; розмежування сфер діяльності розвідувальних органів; взаємодії та координації розвідувальних органів; наступальності; креативності.

Ключові слова: внутрішня та зовнішня політика, економічна політика, принципи діяльності, розвідувальна діяльність, розвідувальні заходи, розвідувальні органи.

Постановка проблеми. Ефективна реалізація внутрішньої та зовнішньої політики України безпосередньо пов'язана з економічними чинниками. Безпечне функціонування та стабільність економіки України, її розвиток залежать від низки факторів, серед яких військово-політичні, соціальні, інформаційні. Інформаційний чинник посідає в цій системі чільне місце, оскільки нині отримання об'єктивних даних щодо фактичних економічних явищ, процесів, показників, планів і можливостей інших країн дає можливість на національному рівні розробляти стратегію й тактику забезпечення національних економічних

інтересів, приймати виважені політичні рішення тактичного й стратегічного рівня. Розвідувальна діяльність, зокрема у сфері економіки, належить до найважливіших (невід'ємних) видів діяльності держави та її органів.

Отримання інформації в економічній сфері є особливо актуальним для України, яка через низку обставин опинилася в скрутному економічному становищі. Викладене зумовлює актуальність питань ефективності розвідувальної діяльності в економічній сфері. Забезпечення такої ефективності, поміж іншого, залежить від теоретичного підґрунтя, якого нині бракує.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В умовах сьогодення чітко простежується не лише відсутність активності фахівців у галузі політології щодо питань теорії та практики розвідувальної діяльності в економічній сфері, а й взаємна неузгодженість їх розуміння концептуальних питань такої діяльності. Це передусім стосується принципів розвідувальної діяльності в економічній сфері. Досліджуючи деякі проблеми зовнішньої економічної розвідки, фахівці цієї галузі вдаються до певних методичних і технологічних питань, залишаючи поза увагою керівні ідеї щодо найсуттєвіших закономірностей, які мають ключове значення, ті правила, які не мають винятків, тобто принципи.

Мета статті – визначити перелік, взаємозв'язки та розкрити зміст принципів розвідувальної діяльності в економічній сфері.

Виклад основного матеріалу. Зазначена праця ґрунтуватиметься на твердженні про те, що принципи законності, поваги до гідності й дотримання прав і свобод людини, взаємодії з органами управління й населенням, гуманізму, рівності перед законом, соціальної справедливості, позапартійності поширюються на будь-який державно-правовий інститут, а тому їх варто вважати загальними принципами розвідувальної діяльності в економічній сфері. Крім того, до цієї категорії потрібно віднести й організаційно-управлінські принципи, оскільки вони є тими правилами, за якими здійснюється державне управління в будь-якій сфері суспільних відносин. Зокрема, йдеться про принципи науковості, плановості та координації [1].

Дія принципів законності та дотримання прав і свобод людини та громадянина в частині проведення розвідувальних заходів у сфері економіки має стосуватися лише тих випадків, коли розвідувальну інформацію економічного характеру збирають з території України та щодо об'єктів, які розташовані всередині країни. Цей підхід є цілком виправданим, оскільки він відповідає міжнародній практиці та набув особливої актуальності у зв'язку зі здійсненням РФ повномасштабної збройної агресії проти України. Вбачається очевидним те, що сьогодні Україна, здійснюючи розвідку в економічній сфері, не повинна орієнтуватися на дотримання прав і свобод громадян країни-агресора, її союзників, держав, які прямо або опосередковано сприяють економічній стабільності Росії.

Слід зауважити, що економічна розвідка має проводитися й на території країн-партнерів України, зокрема тих, від фінансової допомоги та кредитів яких залежить військово-політична й соціально-економічна ситуація в державі. Адже для політичного керівництва країни є надзвичайно важливою достовірною інформацією щодо реальних намірів урядів цих держав і керівництва транснаціональних корпорацій щодо фінансової підтримки України, її обсягів і термінів, а головне, дійсних мети та завдань. Оскільки країни-партнери, окрім підтримки України, мають власні економічні цілі, які вони можуть приховувати від України.

У цьому випадку постає проблема: проведення розвідувальної діяльності в економічній сфері відносно країн партнерів з використанням негласних засобів є не лише

ознакою, а прямим показником відсутності до них довіри. У разі викриття такої діяльності допомогу може бути згорнуто або суттєво зменшено.

На наше переконання, це не є перепоною для проведення розвідувальної діяльності в економічній сфері відносно країн-партнерів. Ризик викриття розвідки повинен бути нівельований такими методами та засобами, організацією й тактикою, які дозволять звести його до мінімуму.

З огляду на викладене вище, у площині розвідувальної діяльності в економічній сфері загальні принципи такої діяльності, як і принципи розвідки загалом, мають бути офіційно сформульовані (закріплені в законі) з урахуванням специфіки екстериторіальності.

Причому якщо розуміти законність як чітке та неухильне додержання Конституції та законів саме України, то зміни можна не вносити. Інша справа щодо поваги до гідності й дотримання прав і свобод людини та громадянина. Адже якщо носіями необхідної економічної інформації є особи, які перебувають на території інших країн та не мають громадянства України, то під час здійснення економічної розвідки дотримання їхніх прав та свобод є не обов'язковим.

Водночас неможливо з етичних і дипломатичних міркувань на законодавчому рівні закріпити те, що права однієї категорії людей є більшою цінністю, ніж права інших (зокрема громадян і посадових осіб країн-партнерів та фінансових донорів України).

Таким чином, із двох загальних принципів, які були задекларовані в скасованому Законі України «Про розвідувальні органи України» (законності та поваги й дотримання прав та свобод людини і громадянина), для розвідувальної діяльності в економічній сфері слід застосовувати лише один (принцип законності в його розмінні як правила, за яким ця діяльність проводиться з чітким та неухильним дотриманням Конституції та законів України). Цей принцип, з одного боку, охоплює всі дії суб'єктів розвідувального співтовариства та захищає права і свободи людей у межах території України, а з іншого – не поширюється на території інших країн та осіб, які там перебувають.

Отже, принцип законності – це єдиний принцип суто юридичного характеру, що повинен бути дотриманий фактично та формально визначений щодо здійснення розвідувальної діяльності в економічній сфері.

Є також інший загальний принцип, що заслуговує на такий підхід. Проте він має здебільшого політичний, ніж юридичний характер. Цей принцип впливає зі ст. 3 Закону України «Про Бюро економічної безпеки», де його окреслено як «незалежності від інших, крім державних, інтересів».

Зазначений принцип має вкрай важливе значення для розвідувальної діяльності в економічній сфері. Адже розвідувальні органи держави повинні працювати винятково на інтереси всього громадянського суспільства. Відповідно до наших попередніх досліджень, розвідувальна діяльність в економічній сфері має здійснюватися винятково з метою одержання інформації економічного характеру, необхідної політичному керівництву держави для прийняття тактичних і стратегічних рішень щодо забезпечення та зміцнення державного суверенітету, національної безпеки (зокрема економічної та інформаційної), а також сталого соціально-економічного розвитку держави, добробуту її громадян. Так зване державно-приватне партнерство [2; 3] під час розвідувальної діяльності в економічній сфері має виключати ризики зрощування влади та бізнесу з утворенням олігархічного симбіозу, що не має своєю метою забезпечення економічної безпеки держави та зростання рівня соціально-економічного забезпечення населення.

З принципом незалежності від інших, крім державних, інтересів тісно пов'язаний інший загальний принцип, зазначений у ст. 3 Закону України «Про Бюро економічної

безпеки». Ідеться про принцип підзвітності й підконтрольності визначеним законом державним органам. Його можна віднести як до юридичних (адже у його формулюванні є відсилання до закону), і до політичних (адже суб'єкти розвідувального співтовариства підпорядковані політичному керівництву держави), і до організаційно-управлінських (адже обумовлює адміністративне підпорядкування апаратів розвідки).

До принципів останньої групи (організаційно-управлінських), безперечно, слід віднести й зазначений у скасованому Законі України «Про розвідувальні органи» принцип незалежності й оперативності в поданні розвідувальної інформації.

Щодо цього принципу, то слушною є думка дослідників, які вважають, що він був неточним, а його формулювання не відповідало фактичним правовідносинам у сфері розвідувальної діяльності. Зокрема, незалежність розвідувальних органів у поданні інформації прямо суперечить принципу підконтрольності й підзвітності органам державної влади, а також порядку подання розвідувальної інформації компетентним органам. Доречнішим і вдалішим є формулювання цього принципу як «незалежність у збиранні та оперативність у поданні розвідувальної інформації», оскільки такий принцип забезпечить більш ефективний збір розвідувальної інформації. Водночас принцип незалежності збору розвідувальної інформації не може бути абсолютним і має передбачати незалежність в ініціюванні збору та виборі незаборонених методів збору розвідувальної інформації [4].

До загальних організаційно-управлінських принципів розвідувальної діяльності в економічній сфері варто віднести також принципи, які теоретики ОРД окреслюють як плановість і науковість.

Щодо першого з них (плановості), то розвідувальна діяльність в економічній сфері не може та не повинна покладатися на стихійний розвиток подій передусім тоді, коли йдеться про забезпечення економічних інтересів держави. Значення планування діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства полягає в тому, що воно надає їхній щоденній роботі цілеспрямований, конкретний характер і дозволяє зосередити основні зусилля на розв'язанні найактуальніших проблем, а також сприяє своєчасному виконанню поставлених завдань.

У теорії управління планування тлумачать як загальну функцію процесу управління, діяльність суб'єкта управління з визначення цілей і завдань соціальних систем на майбутній період діяльності, засобів та способів їх досягнення, а також послідовності їх вирішення й термінів виконання [5]. Усе це цілком стосується як діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства України загалом, так і розвідки в економічній сфері як невіддільної її складової – на всіх рівнях.

Отже, принципом плановості розвідувальної діяльності в економічній сфері слід вважати визначення уповноваженим розвідувальним органом держави, його підрозділами та кожним працівником конкретних завдань на майбутнє щодо системи формування і функціонування негласного апарату, проведення конкретних розвідувальних заходів, виконання завдань та досягнення цієї діяльності загалом.

Принцип науковості полягає в тому, що загалом розвідувальна діяльність в економічній сфері є науково обґрунтованою системою заходів одержання інформації економічного характеру, необхідної політичному керівництву держави для прийняття тактичних і стратегічних рішень. Наукове забезпечення має охоплювати всі сфери досліджуваної діяльності: організацію управління, застосування оперативно-технічних засобів, забезпечення конспірації, розвідувальні заходи, підготовку кадрів тощо.

Вважаємо, що принцип науковості розвідувальної діяльності в економічній сфері є правилом постійного наукового пошуку засобів його вдосконалення та впровадження позитивних результатів у практику.

До загальних організаційних принципів розвідувальної діяльності в економічній сфері варто віднести й принцип безперервності, який законодавець виокремив у ст. 4 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», а також у скасованому Законі України «Про розвідувальні органи України».

Не вдаючись до деталей проведеного нами наукового аналізу, зазначимо, що погоджуємося з думкою тих дослідників, які вважають, що сутність цього принципу полягає в безперервності на двох рівнях: 1) на рівні здійснення повноважень (тактичний рівень): розвідувальний орган має здійснювати розвідувальну діяльність безперервно незалежно від обставин і часу проведення такої діяльності; 2) на рівні виконання функцій держави (стратегічний рівень): розвідувальний орган не може припинити свої повноваження щодо проведення розвідувальної діяльності без їх передачі іншому органу [4].

Специфічним організаційно-управлінським принципом розвідувальної діяльності в економічній сфері є розмежування сфер діяльності розвідувальних органів, взаємодії та координації їх діяльності. Такий принцип було передбачено в скасованому Законі України «Про розвідувальні органи». Проте фактично він знайшов своє місце в чинному Законі України «Про розвідку». Так, ст. 8–10 присвячено розмежуванню компетенції різних розвідувальних органів України. Згідно зі ст. 22 встановлено засади взаємодії суб'єктів розвідувального співтовариства. Відповідно до ч. 4 ст. 4, Координаційний орган з питань розвідки може утворюватися Президентом України як постійно діючий допоміжний або інший визначений ст. 106 Конституції України орган для сприяння реалізації повноважень Президента України, у тому числі як Голови Ради національної безпеки і оборони України, забезпечення взаємодії, розвитку та координації спільної діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства. Положення про координаційний орган з питань розвідки та його персональний склад затверджуються Президентом України. Рішення координаційного органу з питань розвідки, введені в дію актами Президента України, є обов'язковими до виконання всіма суб'єктами розвідувального співтовариства.

Згідно з ч. 5 цієї статті, загальна координація діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства здійснюється Радою національної безпеки і оборони України.

Отже, принцип розмежування сфер діяльності розвідувальних органів, взаємодії і координації їх діяльності не лише втілено в чинному законодавстві, а й детально регламентовано.

Наступну групу досліджуваних нами принципів фахівці в галузях оперативно-розшукової, розвідувальної та контррозвідувальної діяльності відносять до категорії галузевих або спеціальних.

Значна їх частина пов'язана з необхідністю застосування негласних форм і методів роботи. До них, зокрема, належать принципи поєднання гласних і негласних форм та методів діяльності; конспірації, конфіденційності.

Принцип поєднання гласних і негласних форм та методів діяльності впливає з самої природи розвідувальної діяльності в економічній сфері. Адже, відповідно до результатів проведених нами раніше досліджень, розвідувальна діяльність в економічній сфері може здійснюватися у двох формах – гласній і негласній. До гласної форми належать: отримання інформації по дипломатичних каналах, аерокосмічні засоби візуального обстеження та спостереження, аналіз інформації, одержаної з відкритих джерел. До негласної – весь спектр заходів конспіративного одержання інформації, які за своїм змістом відповідають негласним оперативним й оперативно-технічним заходам, передбаченим Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», але мають іншу юридичну регламентацію та спрямовані на об'єкти, що перебувають за межами України або пов'язані з такими об'єктами.

Щодо конспірації, то фахівці в галузі оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності визначають її як систему заходів, зауважуючи, що відповідний принцип слід окреслювати як конспіративність, тобто правило таємного, прихованого, не відомого нікому (крім власних суб'єктів) здійснення. Водночас конспірацією діяльності оперативних підрозділів вважають систему заходів, що спрямовані на забезпечення негласності цієї діяльності. Мета конспірації діяльності оперативних підрозділів – збереження в таємниці відомостей про факти, час, місце, коло об'єктів і суб'єктів проведення ОРЗ та НСРД, належність їх суб'єктів і використовуваних ними засобів (приміщень, транспорту, обладнання тощо) до правоохоронних органів; завдання конспірації діяльності оперативних підрозділів – створення в об'єктів ОРЗ та НСРД, їх зв'язків та інших осіб хибних переконань про відсутність задуму і будь-яких дій з пошуку та фіксації фактичних даних щодо протиправних діянь окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального судочинства [6].

Вважаємо такий підхід цілком виправданим і науково обґрунтованим. Крім того, його доцільно застосувати в межах теоретичного формування системи розвідувальної діяльності в економічній сфері (з урахуванням специфіки цієї діяльності).

Досліджуючи питання забезпечення таємниці факту співробітництва конкретних осіб з оперативним підрозділом, учені передусім ведуть мову про принцип конфіденційності. Такий принцип (саме в контексті негласного співробітництва) інколи розглядають як принцип конфіденційності негласного співробітництва, акцентуючи на його застосуванні винятково щодо відносин з негласним апаратом.

Так, О. М. Бандурка визначає критерії зв'язку й відособленості принципів конфіденційності та конспіративності ОРД. Зокрема, вчений зауважує, що принцип конфіденційності в оперативно-розшуковій діяльності полягає в нерозголошенні, у таємничих, довірчих стосунках оперативного працівника й особи, яка добровільно погодилася на негласне співробітництво. Конфіденційність тісно пов'язана з принципом конспірації в оперативно-розшуковій діяльності. Організація оперативно-розшукової діяльності здійснюється в умовах конспірації форм і методів, до яких вдаються оперативні працівники з метою отримання інформації щодо виявлення, попередження, розкриття та розслідування злочинів, що мають таємний характер. Стосовно осіб, які співпрацюють з оперативно-розшуковими апаратами, вживають термін «конфіденційність», а відносно форм і методів роботи – «конспіративність». Конспіративність дозволяє оперативним підрозділам збирати негласно інформацію про ті чи інші протиправні явища, накопичувати її в оперативно-інформаційних системах, аналізувати, готувати до легалізації для використання в кримінальному судочинстві [7]. Отже, принципи конфіденційності та конспіративності – це явища одного порядку, поняття, сповнені одного змісту. Різниця полягає лише у векторі застосування цих принципів: якщо йдеться про відносини з особами, то застосовується термін «конфіденційність», якщо ж йдеться про інші аспекти таємної частини ОРД, то застосовують термін «конспіративність».

Ми не поділяємо таку позицію, оскільки вважаємо конфіденційність негласного співробітництва складовою конспірації. Одночасно його можна виокремити не як галузевий принцип всієї ОРД, а як спеціальний принцип негласного співробітництва. Усе це стосується й розвідувальної діяльності в економічній сфері.

У науковій літературі, окрім розмежування принципів розвідувальної діяльності на загальні та галузеві, можна прослідкувати їх поділ на стратегічні, тактичні, оперативні (відповідно до рівнів здійснення цієї діяльності) [8] кадрові, інформаційно-аналітичні, етичні тощо.

Стратегічні принципи слугують меті забезпечення якісного здійснення розвідувальної діяльності в глобальних масштабах на тривалий період, а також вчасного розпізнання загроз і адаптацію форм та методів до ефективної роботи в мінливих умовах. Дотриманням цих принципів забезпечується своєчасне одержання інформації про стратегічний економічний потенціал і стратегічні економічні наміри інших країн, організацій або інших соціальних спільнот, що впливає на вироблення політичної стратегії керівництвом держави.

За різними джерелами до стратегічних належать принципи: роботи на випередження; роботи на перспективу; накопичення знань; належного фінансування; імпрізації та гнучкості; несподіваності; інституційної пам'яті; винесення уроків і висновків; цілеспрямованості, розумності і практичної корисності; поширення дезінформації. Усі вони втілені в діяльності розвідувальних органів України та є їх звичаєвою практикою.

Принципи роботи на випередження та роботи на перспективу фактично є єдиними за змістом та втілюються в пріоритеті проактивного підходу до ведення розвідки в економічній сфері над реактивним [9]. У теорії ОРД зазначені принципи розглядають як один – принцип наступальності. Фундатори цієї теорії визначили його як вимогу закону, що зобов'язує суб'єктів оперативно-розшукової діяльності вести пошук і фіксацію фактичних даних про протиправну діяльність окремих груп та осіб з метою припинення правопорушень, розкриття тяжких злочинів, розшуку злочинців. Виконання цього обов'язку, зауважує О. М. Бандурка, має бути постійним, ініціативним, зі своєчасним використанням усіх дозволених законом заходів [7, с. 66]. Такі заходи, стверджують науковці, мають випереджати дії злочинців, не допускати реалізації протиправних намірів. Так, до змісту принципу наступальності варто додати правила безперервності, мобільності, динамічності, які Р. А. Халілев вважає самостійними принципами [10]. Принцип наступальності слід вважати правилом розвідувальної діяльності в економічній сфері, яке має стратегічне значення.

Щодо цілеспрямованості, розумності і практичної користі, то це принципи будь-якої конструктивної діяльності людини. Тому слід виокремлювати їх як основоположні правила, за якими здійснюється розвідувальна діяльність в економічній сфері, вони є природними.

Це стосується й принципу належного фінансування розвідувальної діяльності в економічній сфері, необхідність якого є очевидною. Цілком обгрунтованим є висновок, що будь-який розвідувальний орган є достатньо витратним механізмом і потребує значних капіталовкладень. Як слушно зауважують окремі дослідники, розвідувальна діяльність, за винятком рідкісних випадків, не завдає прямої фінансової вигоди, проте брак фінансування та неефективна діяльність є ще гіршими, ніж відсутність розвідувальної діяльності як такої [11]. Розвідувальна ж діяльність в економічній сфері є таким винятковим випадком (системою), коли результатом успішної роботи апарату розвідки є фінансово-економічний ефект.

Принцип інституційної пам'яті є правилом урахування досвіду власних попередніх стратегій, розробок, операцій і заходів, що мали місце як у недалекому минулому, так і в тривалій історичній ретроспективі – з детальним аналізом досягнень й успіхів, помилок і провалів. Власне, він за своєю сутністю відповідає й принципу винесення уроків і висновків. Останній також передбачає визначення основ вискоефективної роботи та причин прорахунків недоліків – як власних, так і тих, що належать колегам. Отже, два зазначені принципи входять до змісту принципу науковості, який досліджено вище.

Принцип імпрізації та гнучкості полягає у відході від стандартних підходів і прийнятті креативних рішень, зокрема, на рівні стратегічного планування. З ним пов'язують

і принцип несподіваності. Проте якщо перший стосується дій і рішень суб'єктів розвідувальної діяльності, то другий – створення складної ситуації для її об'єктів як наслідку зазначених дій і рішень.

Виокремлення принципу поширення дезінформації як правила розвідувальної діяльності в економічній сфері вважаємо невиправданим. Адже поширення дезінформації є складовою конспірації, а отже, охоплюється принципом конспіративності. Згідно з результатами фундаментальних наукових досліджень, зміст конспірації певної діяльності становлять охорона відомостей, що підлягають засекречуванню, а також дезінформування об'єктів розвідувальних заходів, їх зв'язків та інших осіб. Причому до заходів дезінформування належать: легендування (діяльність зі створення легенд), доведення легенд до адресата (маскування та легендоване спілкування), а також підтвердження легенд у разі необхідності (прикриття) [6].

Деякі дослідники окреслюють принципи розвідувальної діяльності як систему закріплених у законодавстві положень, які визначають засади правового регулювання діяльності та функціонування розвідки й діяльності правоохоронних органів, що здійснюють діяльність, пов'язану із забезпеченням національної безпеки [12]. Такий підхід слід визнати сумнівним, адже переважна більшість з розглянутих у нашій роботі принципів розвідувальної діяльності об'єктивно існують, незалежно від того, чи закріплено їх законодавчо. Ці принципи, попри відсутність юридичного унормування, описано в численних наукових працях, підручниках, посібниках і методичних рекомендаціях. Деякі існують взагалі без письмового закріплення як елементи інституційної пам'яті різних розвідувальних органів.

Щодо законодавчого закріплення принципів розвідувальної діяльності, то, на нашу думку, формальному визначенню на цьому рівні підлягають лише ті з них, які належать до категорії загальних стратегічних. Інші підлягають закріпленню у відомчих нормативно-правових актах і методичних рекомендаціях.

Висновки. Принципи розвідувальної діяльності в економічній сфері можна класифікувати за різними критеріями:

- залежно від формальної визначеності: юридично унормовані; наведені лише в наукових працях, методичних рекомендаціях (посібниках, підручниках); неформальні (апробовані практикою та закріплені в інституційній пам'яті розвідувальних органів – без письмової фіксації);
- відповідно до рівня проведення розвідувальної діяльності в економічній сфері: стратегічні, оперативні й тактичні;
- за спрямованістю: юридичні, політичні, організаційно-управлінські, змішані;
- залежно від поширеності на інші суспільні відносини: загальні (такі, що притаманні й іншим видам державної діяльності); спеціальні (притаманні лише розвідці в економічній сфері та суміжним з нею видам діяльності).

До загальних принципів розвідувальної діяльності в економічній сфері належать: законності; незалежності від інших, крім державних, інтересів; підзвітності й підконтрольності визначеним законом державним органам; плановості, науковості; безперервності.

Спеціальними принципами розвідувальної діяльності в економічній сфері є: поєднання гласних і негласних форм та методів діяльності; конспірації; незалежності в збиранні й оперативності в поданні розвідувальної інформації; розмежування сфер діяльності розвідувальних органів; взаємодії та координації розвідувальних органів; наступальності; креативності.

Список використаної літератури

1. Грібов М. Л., Козаченко О. І. Негласне співробітництво у механізмі забезпечення прав людини : монографія. Вінниця : Твори, 2022. 354 с.
2. Паливода В. О. Приватні розвідувальні компанії: іноземний досвід залучення приватного сектору до виконання завдань розвідки : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2022. 20 с.
3. Balanda A. L., Cherniak A. M. Economic intelligence and counter-intelligence in ensuring national economic interests: theoretical and applied aspect. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. № 12 (3). P. 17–29. Doi: <https://doi.org/10.56215/04221203.17>.
4. Фіров В. Д. Поняття, ознаки та принципи здійснення розвідувальної діяльності в Україні. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 2 (33). С. 106–116. (Серія «Правознавство DOI 10.18524/2304-1587.2018.2(33).147029
5. Жуковська А. Методи планування та розподілу завдань у тайм-менеджменті. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. 2023 № 1 (47) С. 50–60. Doi: <https://doi.org/10.55643/ser.1.47.2023.478>.
6. Грібов М. Л., Сухачов О. О. Конспірація як система заходів забезпечення негласності кримінально процесуальної та оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів правоохоронних. *Вісник Кримінального судочинства*. 2019. № 4 С.33–44. Doi: 10.17721/2413-5372.2019.4/33-44.
7. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник : Ч. 1. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 244 с.
8. Військова розвідка : навч. посіб. / упоряд.: Д. В. Зайцев, А. П. Наконечний, С. О. Пахареєв, І. О. Луценко ; за ред. В. Б. Добровольського. Київ : КНТ, 2022. 332 с.
9. Москаленко Н. О., Леонова Ю. О. Теоретичні підходи до конкурентної розвідки та особливості її аналітичного забезпечення. *Проблеми економіки*. 2018. № 2 (36). С. 228–234.
10. Халілев Р. А. Система принципів оперативно-розшукової політики з протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2010. Т. 23 (62). № 1. С. 328–336.
11. Авдееєва Т. Основні принципи функціонування розвідки. Курс «Правові та політичні аспекти діяльності зовнішньої розвідки України» / Національний університет Києво-Могилянська академія. 2019. URL: <https://bintel.org.ua/nukma/principi-rozvidki/>.
12. Мартинюк С. О. Характеристика принципів функціонування OSINT у сфері національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 332–334. Doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/82>.

**SYSTEM OF INTELLIGENCE ACTIVITY PRINCIPLES
IN THE ECONOMIC SPHERE****Dmytro Usov***Yevhenii Bereznyak Military Academy**Ilyenka str., 81, 04050, Kyiv, Ukraine*

The effective implementation of Ukraine's domestic and foreign policy is directly related to economic factors. Safe functioning and stability of the economy, its development depends on a number of factors, including military-political, social and informational. The information factor occupies a prominent place in this system, since in today's conditions obtaining objective data on actual economic phenomena, processes, indicators, plans and opportunities of other countries enables to develop a strategy and tactics for ensuring national economic interests at the national level, to make balanced political decisions at the tactical

and strategic level. Intelligence activity, in particular in the field of economy, belongs to the most important (integral) types of the state activity as well as of its bodies.

The article defines the list, interrelationships and outlines the content of the intelligence activity principles in the economic sphere.

During the research, it was established that the intelligence activity principles in the economic sphere are subject to classification according to various criteria. Depending on the formal certainty, the principles can be: legally regulated; provided only in scientific works or methodical recommendations (manuals, textbooks); informal (tested by practice and fixed in the institutional memory of intelligence agencies – without written record). According to the level of conducting intelligence activities in the economic sphere such principles may be: strategic, operational and tactical. Depending on the orientation intelligence activity principles are divided on: legal, political, organizational-managerial and mixed. In view of the spread to other public relations: general (those inherent in other types of state activity) and special (inherent only in intelligence in the economic sphere and related activities).

The general intelligence activity principles in the economic sphere include: legality; independence from interests of entities other than state; accountability and control to state bodies defined by law; planning, science; continuity.

The special intelligence activity principles in the economic sphere are: a combination of overt and untold forms and methods of activity; conspiracies; independence in gathering and promptness in providing intelligence information; delineation of spheres of activity for intelligence agencies; interaction and coordination of intelligence agencies; offensiveness; creativity.

Key words: internal and external policy, economic policy, principles of activity, intelligence activity, intelligence activities, intelligence agencies.

УДК 327(510:73)"19/20":341.2(529)
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.62>

НЕВИЗНАЧЕНИЙ СТАТУС-КВО ЯК ЗАПОРУКА МИРУ В ТАЙВАНСЬКІЙ ПРОТОЦІ

Андрій Чередніченко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0009-0008-6949-050X>*

У статті проаналізовано позиції Китайської Народної Республіки, Китайської Республіки та Сполучених Штатів Америки щодо статус-кво в Тайванській протоці. Зазначено про розбіжності в його визначенні сторонами та в підходах до вирішення проблеми. Звернено увагу на «Консенсус 1992 року» як спробу створити передумови для подальшого діалогу між сторонами. Розглянуто результати опитування громадської думки в Тайвані щодо збереження статус-кво. Простежено тенденції у зміні поглядів населення острова щодо незалежності та самоідентифікації за період з 1992 по 2024 роки. Стверджується, що питання стабільності та миру в Тайванській протоці є актуальним з огляду на російсько-українську війну, яка продовжується. Зазначено, що Китайська Народна Республіка не виключає застосування сили задля возз'єднання з Тайванем. Про це свідчать регулярні порушення зони ідентифікації протиповітряної оборони острова військово-повітряними силами Народно-визвольної армії Китайської Народної Республіки. Зауважено, що держава відкидає такі звинувачення та не визнає існування «серединної лінії» в Тайванській протоці. У дослідженні звернено увагу на те, що офіційний Пекін не встановлював часові рамки для возз'єднання з островом. Також розглянуто результати парламентських та президентських виборів у Тайвані, які відбулися в січні 2024 року. Згадано про промову новообраного президента Лай Цінде, оголошену в червні 2024 року з приводу 100-річчя заснування військової академії Вампу, та про притаманний символізм, оскільки заклад було створено Сунь Ятсеном, якого по обидва боки протоки вважають «Батьком нації».

Зауважено, що кількість держав, що мають дипломатичні відносини з Тайванем, зменшилася. Вказано, що збереження статус-кво постає перед новими викликами. Зазначено про наслідки для регіону та світу в разі нездатності зберегти мир у протоці та спроб вирішити питання силою. Звернено увагу на роль Сполучених Штатів Америки в «тайванському питанні» та на впевненість населення острова в підтримці Вашингтоном у разі спроб будь-якої зі сторін змінити статус-кво в односторонньому порядку.

Ключові слова: Тайванська протока, статус-кво, Китайська Народна Республіка, Сполучені Штати Америки, Китайська Республіка.

Постановка проблеми. Сучасна світова архітектура безпеки зіштовхується з новими викликами, серед яких збереження миру в Тайванській протоці. Питання знову привернуло увагу з огляду на повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в лютому 2022 року. Аналогічний сценарій може бути застосований материковим Китаєм до Тайваню, який він розглядає як свою 23-ю провінцію. Офіційний Пекін постійно наголошує на «неминучості возз'єднання» з островом та не виключає застосування сили в разі необхідності.

Проблема залишається важливим елементом стратегічної політики Сполучених Штатів Америки (США) та Китайської Народної Республіки (КНР). Це створює напругу

в регіоні, яка потенційно може призвести до збройного конфлікту та чергової економічної кризи в світі. З огляду на це збереження статус-кво в Тайванській протоці є актуальним.

Джерельна база дослідження. У статті використано праці О. Теленко, М. аль-Бана, Ю. Цзиндонга, Ч. Шеня, І. Марандічі, Ї. Вонга, Б. Льюїса та Д. Брауна. Дослідження також містить посилання на фактологічні матеріали, опубліковані в засобах масової інформації, та офіційні сайти державних органів.

Мега статті – дослідити особливості невизначеного статус-кво в «тайванському питанні» як чинника стабільності та миру в регіоні.

Виклад основного матеріалу. «Тайванське питання» – це комплексна та динамічна проблема, на формування якої вплинули історичні фактори, геополітичні інтереси та сучасні виклики. Вона полягає у визначенні статусу Тайваню – як незалежної держави або як частини Китайської Народної Республіки. Після поразки в громадянській війні (1927–1949) комуністам під проводом Мао Цзедуна націоналістичний уряд на чолі з Чан Кайші емігрував на острів Тайвань, де продовжив керувати Китайською Республікою, але вже зі значно обмеженою територією. На частині Китаю, контрольованою комуністами, було проголошено Китайську Народну Республіку. Відтоді кожна зі сторін вважає себе єдиним представником одного Китаю. Уряд Чан Кайші мав міжнародне визнання, а Китайська Республіка була членом Організації Об'єднаних Націй до 1971 року, поки її місце не перейшло до КНР [1, с. 199].

З позиції Китайської Народної Республіки статус-кво – це Тайвань як частина території Китаю [2]. Така радикальність у поглядах на майбутнє острова стала більш помітною з приходом Сі Цзіньпіна до влади. Він регулярно заявляє про неминучість возз'єднання, яке розглядається як кінцева мета «Китайської мрії» [3, с. 81].

Систематичні порушення військово-повітряними силами Народно-визвольної армії Китайської Народної Республіки зони ідентифікації протиповітряної оборони (ППО) Тайваню є підтвердженням позиції офіційного Пекіна про можливе застосування сили. Наприклад, кількість таких порушень у 2020 році сягнула позначки в понад 380, 2021 році – 972, 2022 – 1738, 2023 – 1703, а за перше півріччя 2024 року – 1068 разів [4]. Варто звернути увагу на те, що зона ідентифікації ППО не є порушенням зони протиповітряної оборони. Фактична зона ідентифікації ППО закінчується на «серединній лінії» Тайванської протоки і не включає групу тайванських островів, розміщених у безпосередній близькості до материкового Китаю [5]. Окрім того, існування «серединної лінії» сторонами документально не погоджено. КНР вважає Тайвань своєю територією, а тому заперечує таке розмежування і відкидає звинувачення в порушенні [6].

Офіційно Пекін не встановлював часові рамки для об'єднання з островом. У листопаді 1973 року голова Центрального Комітету Комуністичної Партії КНР Мао Цзедун під час розмови з державним секретарем США Генрі Кіссінджером сказав, що «ми можемо поки що обійтися без Тайваню, і нехай він повернеться через сто років» [7]. Так само Сі Цзіньпін не вказує на терміни, але зазначає, що це обов'язково відбудеться [8].

2047 та 2049 роки можуть бути критичними, оскільки у 2047 році завершується 50-ти річний перехідний період принципу «одна країна, дві системи» для Гонконгу, а 2049 рік – це сторіччя від заснування КНР [9, с. 120].

Для Тайваню статус-кво – збереження демократичної системи, протистояння посяганню на свій суверенітет, вирішення майбутнього відповідно до волі тайванського народу та не підпорядкування кожної зі сторін протоки одна одній. Це чотири зобов'язання, про які заявляла президент Китайської Республіки (Тайваню) Цай Інвень під час промови у 2021 році, присвяченій національному святу Двох десятків [10]. Важливою розбіжністю

в позиціях сторін є те, що офіційний Тайбей наполягає на тому, щоб діалог між сторонами відбувався на рівних [10], у той час як це є малоімовірним, оскільки офіційний Пекін не вважає Тайвань незалежною державою і розглядає його та групу інших малих островів як частину Китайської Народної Республіки.

Зберігати статус-кво між сторонами протоки буде важче з огляду на результати президентських виборів у Тайвані в січні 2024 року. Перемогу на них здобув прозахідний політик від Демократичної прогресивної партії та віце-президент Лай Цінде. КНР розглядає його як прихильника незалежності Тайваню. Обрання третій раз поспіль президентом кандидата від Демократичної прогресивної партії свідчить про бажання тайванців зберегти статус-кво в зовнішній політиці. Крім того, віце-президентом призначено Сяо Бі-Кхім, яка у 2020–2023 роках була головою Економічного і культурного представництва Тайбею в США. У 2023 році КНР запровадила санкції проти неї та заборонила в'їзд на материковий Китай, Гонконг та Макао [11]. Призначення людини з таким політичним досвідом сигналізує про збереження і ймовірне поглиблення рівня співпраці зі США. Проте результати парламентських виборів, на яких владна партія втратила більшість у парламенті, свідчать про запит на зміни у внутрішній політиці.

Варто звернути увагу на промову новообраного президента Тайваню Лай Цінде, присвячену 100-річчю заснування військової академії Вампу. Вона була проголошена в червні 2024 року в місті Гаосюн, куди заклад переїхав наприкінці громадянської війни в Китаї у 1949 році. Символічним є те, що академія була заснована Сунь Ятсеном, якого на двох сторонах Тайванської протоки вважають «батьком нації». Лай Цінде заявив, що «найбільший виклик полягає в тому, щоб протистояти потужному піднесенню Китаю, який руйнує статус-кво в Тайванській протоці та вважає анексію Тайваню і ліквідацію Китайської Республіки великою справою відновлення свого народу» [12]. Важливими є не слова про руйнування статус-кво, які як офіційний Тайбей, так і Пекін, регулярно використовують для характеристики позицій один одного, а саме словосполучення «свого народу». Таке формулювання свідчить про самоідентифікацію тайванців як окремого народу і не погодження з політикою «одного Китаю». Підтвердженням цієї тези є останні результати опитування Центру дослідження виборів Національного університету Чженджи в Тайвані (проводиться з 1992 року), оприлюднені в червні 2024 року. Згідно з ними 64,3% населення Китайської Республіки вважає себе тайванцями, 2,2% – китаїцями, одночасно китаїцями та тайванцями – 30,4%, утримались від відповіді – 3%. Для порівняння, у 1992 році тайванцями себе вважали 17,6%, одночасно китаїцями та тайванцями – 46,4%, китаїцями – 25,5%, утримались від відповіді – 10,5% [13]. Результати опитування за 2024 рік корелюють з аналогічним опитуванням Вашингтонського Дослідницького центру П'ю у 2023 році [14]. Таким чином, материковому Китаю не вдалося зберегти статус-кво в питанні самоідентифікації в Тайвані.

Результати опитування, проведеного Центром дослідження виборів Національного університету Чженджи щодо об'єднання або незалежності Тайваню, за червень 2024 року свідчать про підтримку збереження статус-кво (83,3%), зокрема з різними варіантами його розвитку в майбутньому (окрім об'єднання з КНР) [15]. Відповідно до листопадового опитування 2023 року, 57,9% тайванців вважають, що США застосують силу для допомоги Тайваню в разі спроб Пекіна змінити статус-кво в односторонньому порядку. А 41,6% вірять, що США також допоможуть у разі аналогічних дій, ініціатором яких виступатиме острів [16].

Тайвань зіштовхується з викликами при збереженні статус-кво в дипломатичному плані. Якщо у 2016 році Китайська Республіка мала дипломатичні відносини з

22 державами та Святим Престолом, то станом на липень 2024 року число зменшилось до 12 (11 держав та Святий Престол). Показник є динамічним у зв'язку зі спробами КНР ізолювати Тайвань на міжнародній арені.

Зміна обкладинки тайванського паспорта у 2021 році в розпал карантинних обмежень призвела до чергового погіршення відносин з КНР. Слова «Китайська Республіка» стали меншими, а «Тайвань» – більшими. З одного боку, це було спрямовано на боротьбу з плутаниною громадян Китайської Республіки та Китайської Народної Республіки, для яких були введені обмеження на подорожі в світі, а з іншого – це спосіб привернути увагу світової спільноти до політичного статусу Тайваню. Партія Гоміндан, за часи перебування якої при владі (2008-2016) відбулося потепління у відносинах між сторонами протоки, також розкритикувала такі дії Демократичної прогресивної партії [17].

Загалом можливості Тайваню зберігати статус-кво значною мірою залежать від зовнішнього середовища, насамперед – здатності США підтримувати військовий вплив у регіоні та водночас баланс у відносинах з КНР [18, с. 159]. З огляду на крихкий мир у протоці і обмежений міжнародний статус Тайваню, «головне завдання Тайбею – вижити, а не стати незалежним» [19, с. 373].

США відіграють важливу роль у забезпеченні миру в Тайванській протоці, виступають проти зміни статус-кво в односторонньому порядку і дотримуються політики «одного Китаю». Офіційний Вашингтон не має дипломатичних відносин з Тайванем і не визнає його незалежність. І. Марандічі зазначає, що, як правило, у США прихильники незалежності або об'єднання є маргінальними політичними акторами. Провідні політики віддають перевагу статус-кво [20, с. 17]. Проте КНР вважає, що США «продовжують намагатися змінити статус-кво в Тайванській протоці, неправдиво звинувачуючи Китай у тому ж» [21].

Після останніх президентських виборів у Тайвані, які призвели до збільшення напруги у відносинах між сторонами протоки, президент Джозеф Байден вкотре наголосив, що США не підтримують незалежність Тайваню [22]. Варто зазначити, що політика «одного Китаю» та принцип «єдиного Китаю» не є тотожними. США визнають КНР єдиним законним урядом Китаю та «усвідомлюють» позицію Китаю про те, що Тайвань є його частиною, але не погоджуються з нею.

Принцип «єдиного Китаю» пов'язують з так званим «Консенсусом 1992 року», коли в результаті перемовин між неурядовими організаціями Фонд обміну між берегами протоки (Тайвань) та Асоціацією відносин через Тайванську протоку (КНР) сторони дійшли згоди про існування єдиного Китаю, але з різними формулюваннями «єдиного Китаю». Су Чі, колишній голова Ради в справах материка, у 2006 році заявив, що навмисне вигадав термін «Консенсус 1992 року» у 2000 році, аби не акцентувати увагу на різних поглядах сторін щодо «єдиного Китаю» [23].

Збільшення Вашингтоном допомоги Тайбею сприймається в Пекіні як спроба змінити статус-кво. Кожна зі сторін Тайванської протоки вважає, що саме вона дотримується статус-кво, а інша – порушує. Це призводить до збільшення витрат на збройні сили в КНР і Тайвані та виникнення «дилеми безпеки» [24].

Нездатність зберегти статус-кво в Тайванській протоці та возз'єднання КНР з Тайванем силою, ймовірно, вплине на репутацію США у світі, зокрема як це трапилося з виведенням американських військ з Афганістану в 2021 році. Сусідні з Тайванем держави, наприклад Японія та Республіка Корея (Південна Корея), матимуть сумніви щодо ефективності безпекових гарантій від Вашингтона.

Висновки. Отже, у статті досліджено статус-кво «тайванського питання», характерною особливістю якого є відсутність загального визначення поняття по обидва боки

Тайванської протоки. І Пекін, і Тайбей вважають, що саме вони дотримуються статус-кво, а інша сторона його порушує. Це залишає простір для маневрів і водночас робить шанси на збереження статус-кво значно нижчими.

Протягом десятиліть сторонам вдавалося зберігати хиткі мир та стабільність у протоці, не допускаючи ані проголошення де-юре незалежності Тайваню, ані об'єднання силою з материковим Китаєм. Відповідно до результатів опитування громадської думки на Тайвані абсолютна більшість виступає за збереження статус-кво. Обрання прозахідного політика на президентських виборах та самоідентифікація себе як тайванців викликають стурбованість на материковому Китаї та роблять збереження статус-кво важчим. Окрім того, войовнича риторика та відповідні дії КНР свідчать про небажання зберігати статус-кво, принаймні в тому вигляді, у якому його бачать у Тайвані.

Загалом від вирішення «тайванського питання» залежить не лише майбутнє відносин в Тайванській протоці, але й регіональна та глобальна архітектура безпеки.

Список використаної літератури

1. Теленко О. Особливості розвитку Тайваню як де-факто держави в сучасному світі. *Вісник Львівського університету*. 2022. № 40. С. 198–204. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.40.26>.
2. Wang Yi Meets with U.S. Secretary of State Antony J. Blinken. *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. URL: https://www.mfa.gov.cn/mfa_eng/wjzbzhd/202402/t20240217_11245987.html.
3. Jingdong Y. The United States and stability in the Taiwan Strait. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2023. No. 79. P. 80–86. URL: <https://doi.org/10.1080/00963402.2023.2178176>.
4. Brown G. C., Lewis B. Taiwan ADIZ Violations, PLATracker, Taiwan ADIZ Violations Tracker. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1qbfYF0VgDBJoFZN5elpZwNTiKZ4nvCUcs5a7oYwm52g/edit?gid=1177684118#gid=1177684118>.
5. Lewis B. 2022 in ADIZ Violations: China Dials Up the Pressure on Taiwan. *Center for Strategic and International Studies*. URL: <https://chinapower.csis.org/analysis/2022-adiz-violations-china-dials-up-pressure-on-taiwan/>.
6. Chinese defense ministry refutes validity of "Taiwan Strait's median line". *XINHUANET*. URL: <https://english.news.cn/20240229/26f521e86f7b4b1d9c0118790842d35b/c.html>.
7. Memorandum of Conversation between Mao Zedong and Henry Kissinger. *Wilson Center Digital Archive*. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-conversation-between-mao-zedong-and-henry-kissinger>.
8. Full text of President Xi Jinping's 2024 New Year message. *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. URL: https://www.mfa.gov.cn/eng/zxxx_662805/202312/t20231231_11215608.html.
9. Wong Y. C. Independence or Reunification? The Evolving PRC–Taiwan Relations. *TalTech Journal of European Studies*. 2019. Vol. 9, no. 2. P. 98–122. URL: <https://doi.org/10.1515/bjes-2019-0016>.
10. President Tsai delivers 2021 National Day Address. *Office of the President, ROC (Taiwan)*. URL: <https://english.president.gov.tw/News/6175>.
11. Lee L., Blanchard B. China imposes sanctions on Taiwan's US envoy, institutions. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/china-imposes-further-sanctions-taiwans-us-representative-2023-04-07/>.
12. Blanchard B., Wang A. China views Taiwan's 'elimination' as national cause, Taiwan president says. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/china-views-taiwans-elimination-national-cause-taiwan-president-says-2024-06-16/>.

13. Taiwanese / Chinese Identity(1992/06~2024/06). *Election Study Center, NCCU*. URL: <https://esc.nccu.edu.tw/PageDoc/Detail?fid=7800&id=6961>.
14. Huang C., Starr K. J. Most people in Taiwan see themselves as primarily Taiwanese; few say they're primarily Chinese. *Pew Research Center*. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/01/16/most-people-in-taiwan-see-themselves-as-primarily-taiwanese-few-say-theyre-primarily-chinese/>.
15. Taiwan Independence vs. Unification with the Mainland(1994/12~2024/06). *Election Study Center, NCCU*. URL: <https://esc.nccu.edu.tw/PageDoc/Detail?fid=7801&id=6963>.
16. 2023 Survey Results of the “American Portrait” □ Press Release. *American Portrait*. URL: <https://www.american-portrait.tw/l/2023-survey-results-of-the-american-portrait-press-release/>.
17. Wei K. Taiwan 'playing little tricks' with new passport design, says China. *The Straits Times*. URL: <https://www.straitstimes.com/asia/east-asia/taiwan-introduces-new-passport-design-to-differentiate-it-from-chinas>.
18. Al Banna M. Taiwan's International Legal Standing: Navigating The Fragile Status Quo. *Journal of Liberty and International Affairs, Institute for Research and European Studies*. 2024. Vol. 10, no. 1. P. 157–170. URL: <https://doi.org/10.47305/jlia24101157ab>.
19. Shen C. Why Can the Frail Status Quo in the Taiwan Strait be Preserved? Analyzing the Econ-political Synergy among China, Taiwan, and United States. *Modern Economics & Management Forum*. 2022. Vol. 3, no. 6. P. 366-377. URL: <https://doi.org/10.32629/memf.v3i6.1103>.
20. Marandici I. Great Power Competition, Clientelism, and De Facto States: Transnistria and Taiwan Compared. *Nationalities Papers*. 2024. P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.1017/nps.2024.26>.
21. Who is changing the status quo across the Taiwan Straits? *Global Times*. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202401/1306292.shtml>.
22. Alafritz O. Biden: ‘We do not support independence’ for Taiwan. *Politico*. URL: <https://www.politico.com/news/2024/01/13/biden-taiwan-independence-lai-00135445>.
23. Hsiu-chuan S. Su Chi admits the ‘1992 consensus’ was made up. *Taipei Times*. URL: <https://www.taipetimes.com/News/taiwan/archives/2006/02/22/2003294106>.
24. Cross-strait status quo faces future uncertainties: Scholars. *Focus Taiwan*. URL: <https://focustaiwan.tw/politics/202401170017>.

UNDETERMINED STATUS QUO AS A KEY TO PEACE IN THE TAIWAN STRAIT

Andrii Cherednichenko

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of International Relations,

Department of International Relations and Diplomatic Service

Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0008-6949-050X>

The article analyzes the positions of the People's Republic of China, the Republic of China, and the United States of America regarding the status quo in the Taiwan Strait. Disagreements in its definition by the parties and in approaches to solving the problem are noted. Attention is drawn to the «Consensus of 1992» as an attempt to create preconditions for further dialogue between the parties. The results of a public opinion poll in Taiwan regarding maintaining the status quo are also considered. Trends in the changing views of the island's population regarding independence and self-identification from 1992 to

2024 are tracked. It is argued that the Taiwan Strait's stability and peace issue is relevant given the ongoing Russo-Ukrainian war. It is noted that the People's Republic of China does not rule out using force for reunification with Taiwan. This is evidenced by regular violations of the island's air defense identification zone by the Chinese People's Liberation Army Air Force. It is noted that the state rejects such accusations and does not recognize the existence of a «median line» in the Taiwan Strait. The study notes that official Beijing has not set a time frame for reunification with the island. The results of Taiwan's parliamentary and presidential elections, which took place in January 2024, are also considered. Reference was made to President-elect Lai Ching-te's June 2024 speech marking the 100th anniversary of the Whampoa Military Academy, and the inherent symbolism of the institution, which was founded by Sun Yat-sen, who is considered the «Father of the Nation» on both sides of the Strait.

It is noted that the number of states that have diplomatic relations with Taiwan has decreased. It is indicated that the preservation of the status quo faces new challenges. The potential consequences for the region and the world are noted in the event of a failure to maintain peace in the strait and attempts to resolve the issue by force. Attention is drawn to the role of the U.S. in the «Taiwan issue» and the confidence of the island's population in Washington's support in case of attempts by either party to unilaterally change the status quo.

Key words: Taiwan Strait, status quo, People's Republic of China, United States, Republic of China.

УДК 329.1/9.(438):324 (438) «2023/2024»
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.63>

ВПЛИВ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2023 РОКУ НА РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ПОЛЬЩІ

Тарас Чучвара

*Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»,
факультет суспільних наук, кафедра політології та державного управління
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Досліджено еволюцію партійної системи Польщі на тлі парламентських виборів 2023 року та виборів до Європейського парламенту 2024 року. Вибори 2023 року стали переломним моментом у сучасній політичній історії Польщі, що призвело до зміни урядової коаліції та зміни структури партійної системи, яка поступово наблизилася до двоблокової моделі. У результаті цих виборів сформувалися два основні політичні блоки, які домінують на політичній арені Польщі – “Право і справедливість” та “Громадянська коаліція”. Обидві партії боролися за лідерство в умовах зростаючої поляризації суспільства та зростання політичної напруги. Проаналізовано також вплив зовнішніх факторів, таких як посилення відносин з Європейським Союзом, на електоральні уподобання польських виборців. Особлива увага приділена зміні настроїв виборців від націоналістичних до проєвропейських тенденцій, що відображає ширші соціальні та політичні процеси в країні. Це демонструє, як виборці переорієнтувалися на підтримку партій, що акцентують увагу на європейській інтеграції, посиленні демократичних цінностей та захисті прав людини. На основі індексу електоральної волатильності зроблено висновок про відносну стабільність політичної системи Польщі, оскільки незважаючи на зміни в політичній кон'юнктурі, велика частина виборців залишається вірною своїм попереднім політичним уподобанням. Здійснено комплексний аналіз ключових політичних подій, включаючи перформатування коаліцій, зміни в електоральних уподобаннях громадян, та їх вплив на подальший розвиток польської партійної системи. Окремо розглянуто фактори, що сприяли посиленню поляризації в суспільстві, а також визначено можливі сценарії розвитку польської політичної системи в умовах посилення політичної поляризації та зміцнення проєвропейського курсу. Приділено увагу тому, як ці зміни можуть вплинути на стабільність політичної системи Польщі в майбутньому, враховуючи внутрішні та зовнішні виклики, що стоять перед країною.

Ключові слова: Польща, парламентські вибори, партійна система Польщі, політичні партії, “Громадянська коаліція”, “Право і справедливість”, “Конфедерація Свободи та Незалежності”, “Нова лівіція”, вибори до Європарламенту 2024 року, урядова коаліція.

Актуальність дослідження. Польська партійна система протягом останніх десятиліть зазнала суттєвих трансформацій, відображаючи як внутрішні соціально-політичні зміни, так і вплив зовнішніх факторів, таких як відносини з Європейським Союзом. Вибори 2023 року стали кульмінацією багатьох тенденцій, що накопичувалися протягом останніх років, включаючи підйом та падіння популістських сил, зростання політичної поляризації та демократичний відкат.

Ці вибори позначили кінець восьмирічного правління партії “Право і справедливість” (PiS) та приход до влади коаліційного уряду під керівництвом Дональда Туска. Аналіз причин цих змін та їх впливу на партійну систему Польщі є актуальним та важливим для розуміння політичних процесів у країні.

Формулювання цілей статті. Ця стаття має на меті проаналізувати глибинні причини змін у партійній системі Польщі, які відбулися внаслідок парламентських виборів

2023 року. Для досягнення мети необхідне вирішення таких завдань: дослідити результати парламентських виборів та проаналізувати чинники, які впливали на електоральні уподобання; проаналізувати вплив виборів на переформатування урядової коаліції та перетворення партійної системи; визначити ключові тенденції в електоральних уподобаннях польських виборців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виборчі процеси у країнах Європейського Союзу є ключовою темою дослідження як українських, так і світових науковців. Слід відзначити праці Ю. Остапця [6; 7], А. Ключковича [5], Ю. Копинця [4], а також дослідження польських науковців Р. Марковського [22; 23], Г. Твожецького [27] та А. Антошевського [13; 14]. Ця проблематика також розглядається у наукових працях таких українських фахівців, як В. Литвин, А. Романюк [9], Г. Шипунов [11], С. Рибачок [8] та інших. Таким чином, ця стаття продовжує тему дослідження електоральних уподобань та виборчих процесів у країнах Європейського Союзу, насамперед у контексті парламентських виборів у Польщі у 2023 році.

Методи дослідження. Теоретична модель цього дослідження базується на працях політологів С. Ліпсета, С. Роккана та Дж. Сарторі, які досліджували концепти партійних систем та соціальних розколів. У контексті аналізу політичної системи Польщі актуальним є дослідження соціальних основ демократії, особливо впливу соціально-економічних умов на політичну стабільність і розвиток партійних систем. Аналіз історичних конфліктів між різними соціальними групами, дозволяє глибше зрозуміти, як ці фактори формують партійну систему. Крім того, типологія партійних систем, аналіз поляризації та сегментації політичного простору, а також вплив виборчих систем на структуру партій, надають ефективні інструменти для дослідження польської партійної системи, визначення її типу та ключових характеристик. Також, з огляду на комуністичне минуле, застосовною у даному випадку буде також методологія вивчення перехідних суспільств (транзитологія), яка зосереджується на процесах демократизації та консолідації демократичних інститутів. Відтак, застосування цих теоретичних підходів допомагає виокремити причини електорального успіху партій, описати їх соціальну базу, здійснити типологізацію та ідеологічну характеристику, дозволяє глибше зрозуміти особливості політичної системи, визначити ключові фактори, що впливають на її розвиток, надати обґрунтовані прогнози щодо майбутніх тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Останні парламентські вибори, що відбулися в Польщі, це вибори до Національних зборів Польщі – Сейму та Сенату Республіки Польща, які пройшли 15 жовтня 2023 року. Вони також були поєднані з загальнонаціональним референдумом [21, с. 53]. З огляду на безпрецедентний характер цього заходу та висловлені у публічному просторі занепокоєння щодо наступу на демократію, важливо розкрити контекст, у якому відбувалися ці вибори.

В період з 2015 по 2023 роки в Польщі при владі перебувала партія ПіС (Право і Справедливість). Цей період відзначився приєднанням Польщі до числа країн, які зазнали демократичного відкату, який був ініційований зверху політичним істеблшментом, який намагався за допомогою зміни конституційних правил на свою користь, забезпечити собі гарантію виграшу на чергових виборах та остаточне закріплення у владі [27].

Початок правління ПіС одразу відзначився переходом до фундаментальної авторитарної трансформації: відмову від догм ліберальної демократії, конституціоналізму та верховенства права, які до цього часу вважалися само собою зрозумілими [25, с. 1–2]. Ярослав Качинський, який технічно був лише звичайним членом нижньої палати парламенту, мав вирішальний вплив на всі процеси в країні. Хоча найбільш суперечливі фігури партії,

включаючи самого пана Качинського, відходили від публічного огляду, проте очевидним був той факт, що він наполягав на вимозі сприйняття партії як своєї особистої власності.

Після приходу до влади партія Качинського почала паралізувати Конституційний Трибунал Польщі. Вони не визнали трьох законно обраних суддів, замінивши їх на своїх лояльних "квазісуддів", і призначили нового голову, який підтримував партію. Це супроводжувалося порушенням процедур, що дозволило створити провладну більшість у Трибуналі. Нові судді ухвалювали рішення на користь ПіС у політично чутливих справах, маніпулюючи складом колегії та ігноруючи протести інших суддів. До кінця 2016 року Трибунал опинився під контролем партії, втративши незалежність. ПіС також використовувала законодавчі важелі для ослаблення Трибуналу, приймаючи закони, що унеможливлювали конституційний контроль та збільшували вплив виконавчої і законодавчої гілок влади [25, с. 58–96].

Хоча більшість цих законів були визнані неконституційними, вони створили правову плутанину і відволікли Трибунал від інших справ. Уряд Польщі відмовлявся публікувати рішення Трибуналу, невідгідні для ПіС. Після формування лояльної більшості у 2017 році, Трибунал став інструментом легітимізації політики партії, замість незалежного органу конституційного контролю [25, с. 58–96].

Після паралічу Конституційного Трибуналу, наступною мішенню партії "Право і Справедливість" стала судова система. Партія змінила формування Національної Ради Судівництва (КРС). Закон від 8 грудня 2017 передбачив обрання 15 суддів-членів КРС Сеймом замість обрання їх самими суддями, що суперечить Конституції. Повноваження чинних суддів КРС були припинені. Більшість суддів бойкотували вибори до нового складу. Кандидатами стали переважно лояльні до Міністра юстиції судді. Вибори пройшли непрозоро. Новий склад КРС підтримав звільнення Голови Верховного Суду. Відтак зміни перетворили КРС на інструмент тиску влади на суддів замість захисника їхньої незалежності [25, с. 58–96].

Також було змінено закон про Верховний Суд, знизивши пенсійний вік суддів, що дозволило достроково звільнити 37% суддів. Розширено повноваження президента щодо суддів, створено нові палати з лояльними суддями. Введено механізм оскарження рішень за минулі 20 років [25, с. 96–132].

Щодо прокуратури, об'єднано посади Міністра юстиції та Генпрокурора, що дозволило міністру втручатись у розслідування. Скасовано незалежність прокурорів, підпорядкувавши їх виконавчій владі. Генпрокурор отримав право розголошувати деталі розслідувань. За два роки провели чистки: лояльних підвищували, незгодних карали. Система стала політично керованою, але менш ефективною [25, с. 96–132].

В цей період в Польщі також систематично обмежувалась роль опозиції в парламенті. ПіС швидко проштовхувала законопроекти, часто подаючи їх як приватні ініціативи депутатів. Опозиції не давали можливості ефективно брати участь у законодавчому процесі: обмежували час виступів, голосували за поправки блоками, не надавали достатньо часу для ознайомлення з законопроектами. Траплялися випадки відключення мікрофонів та усунення опозиційних депутатів із зали засідань. Також порушувались усталені парламентські правила та були взяті під контроль ключові аналітичні органи [25, с. 132–135].

Під час правління партія перетворила державні медіа на пропагандистський інструмент, звільнивши близько 200 журналістів і замінивши їх лояльними кадрами. Було створено підконтрольну партії Раду національних ЗМІ, а Національна рада з питань телерадіомовлення, укомплектована представниками ПіС, почала тиснути на приватні ЗМІ. Уряд анонсував плани "реполонізації" та "деконцентрації" приватних ЗМІ, що викликало

побоювання щодо можливої концентрації медіа в руках ПiС. Хоча приватні ЗМІ залишилися незалежними, над ними нависла загроза поглинання владою [25, с. 138–140].

Також відбувся відхід від демократичних норм і в сфері дотримання прав людини. У грудні 2016 року ПiС внесла зміни до закону про мирні зібрання, встановивши пріоритет для так званих “циклічних” маніфестацій – патріотичних, релігійних та історичних подій, які де-факто організуються владою або церквою. Закон забороняє проводити контрдemonстрації в місцях “циклічних” зібрань. Це було зроблено, щоб завадити антиурядовим активістам проводити акції одночасно з маршами ПiС. У 2017 році новий закон був визнаний таким, що відповідає Конституції, Конституційним Трибуналом, до складу якого входили нелегітимно обрані “квазісудді”. Рішення піддали критиці ті судді, що залишилися з попереднього складу трибуналу. Після набуття чинності закону місцева влада регулярно забороняла “контрманіфестації”, а їх учасники зазнавали переслідувань і залякувань з боку поліції. Сотні людей були допитані, оштрафовані й притягнуті до відповідальності за участь в антиурядових акціях, нерідко за надуманими звинуваченнями [25, с. 150–159].

Отже, звідси випливає те, що минулі парламентські вибори в Польщі відзначилися інтенсивною політичною боротьбою, взаємними звинуваченнями у маніпуляціях та порушеннях, а також високим рівнем суспільної поляризації. ПiС використовувала всі доступні ресурси для збереження влади, тоді як опозиція якомога більше прагнула мобілізувати своїх прихильників та міжнародну підтримку для протидії можливим зловживанням.

З огляду на цей контекст, важливо розуміти структуру польського парламенту та виборчу систему, яка визначає правила гри для політичних партій і коаліцій. Парламент Польщі складається з двох палат: Сенату, який налічує 100 депутатів, і Сейму, що має 460 місць. У Сенаті, верхній палаті польського парламенту, депутати обираються через прямі вибори за мажоритарною системою в одномандатних виборчих округах. Термін їхніх повноважень, як і членів нижньої палати, становить чотири роки. Депутати Сейму обираються за системою відкритих партійних списків. Щоб потрапити до Сейму, політичні партії повинні подолати 5% бар'єр, а виборчі коаліції – 8%, що застосовується у 41 багатомандатному окрузі [6, с. 65; 18, с. 18].

Основними ключовими гравцями останньої виборчої кампанії були такі політичні сили:

1) **Виборчий блок “Право і Справедливість”**. Основою в блоці є клерикальна, націонал-консервативна партія ПiС, створена 13 червня 2001 року братами Лехом та Ярославом Качинськими. Після смерті брата лідерство у партії перебрав Ярослав Качинський. Спочатку партія позиціонувала себе як захисник справедливості та закону, виступаючи проти корупції та зловживань владою, що допомогло їй здобути підтримку серед виборців, розчарованих у традиційних політичних елітах. Проте з часом ПiС еволюціонувала від поміркованої правої сили до більш жорсткої націоналістичної партії, яка робить акцент на традиційних цінностях, захисті католицької церкви та зміцненні національного суверенітету [10, с. 163].

Після приходу до влади в 2015 році партія значно змінила польський політичний ландшафт, запроваджуючи масштабні соціальні програми, які посилили її популярність серед широких верств населення. Еволюція ПiС також проявляється у її підході до економіки. Якщо на початку своєї діяльності партія підтримувала ринкові реформи, то в останні роки вона перейшла до активнішого державного втручання в економіку, зокрема через збільшення державних витрат і розширення соціальних програм. Ці зміни дозволили ПiС зберегти підтримку значної частини виборців, особливо в малих містах і сільських районах, але водночас посилили поляризацію в суспільстві. З кожним новим етапом свого розвитку

ПіС дедалі більше акцентує увагу на націоналізмі, антиімміграційній політиці та відстоюванні національного суверенітету, що вивело партію на передній план польської політики, але також спричинило напруженість у відносинах з Європейським Союзом [19; 25].

2) Блок **“Громадянська коаліція”**. Основою блоку є створена 24 січня 2001 року правоцентристська, ліберальна партія “Громадянська платформа” [12, с. 217]. Лідером партії є один з творців партії – Дональд Туск. Ідеологією є поєднання ідей консервативного лібералізму і християнської демократії. У своїй політичній програмі “Громадянська коаліція” виступає за збільшення ролі Європейського парламенту у Європейському Союзі [1, с. 162]. Партія поєднує ідеї консервативного лібералізму та християнської демократії, що дозволяє їй представляти інтереси як бізнесу, так і соціально орієнтованих виборців. Важливою складовою ідеології Громадянської платформи є підтримка європейської інтеграції та НАТО, що, на думку її лідерів, сприяє безпеці та економічному розвитку Польщі [1].

На початковому етапі, близько 2005 року, Громадянська платформа зосереджувалася на ліберальній економічній політиці. Партія виступала за зменшення державного втручання в економіку, підтримувала приватизацію та дерегуляцію, а також пропонувала зниження податкового навантаження. Основна увага приділялася створенню сприятливих умов для економічного зростання через ринкові реформи. Важливою складовою програми також була підтримка європейської інтеграції, що розглядалася як ключовий фактор для забезпечення стабільності та розвитку Польщі [1; 19; 20].

З часом, зокрема після 2011 року, програми Громадянської платформи почали включати більше соціальних аспектів. Партія почала приділяти увагу питанням доступу до якісних публічних послуг, таким як охорона здоров'я та освіта, а також підтримці працевлаштування. Водночас, залишаючись прихильником ринкових реформ, РО почала акцентувати на модернізації держави та розвитку інфраструктури, вбачаючи в цьому основу для сталого економічного зростання. [1; 19; 20].

Також у склад блоку Громадянської коаліції входять також партії Новочесна, Польська ініціатива, а також партія зелених.

3) Коаліція **“Третій шлях”**. Створена 27 квітня 2023 року на базі “Польської народної партії” і партії “Польща 2050”. Лідером коаліції обрали представника Польської народної партії – Шимона Головню. Ці дві політичні партії вирішили об'єднати зусилля для участі у парламентських виборах 2023 року, створивши спільний виборчий комітет. Їхня кампанія та політична позиція зосереджені на критиці економічної політики, системи охорони здоров'я та освіти, які впроваджує ПіС, а також на негативних наслідках, які це спричинило для міжнародних відносин Польщі та її позиції в Євросоюзі [2]. Основними пріоритетами є відновлення етичних стандартів у політиці, зміцнення національної єдності, забезпечення безпеки, відновлення верховенства права та розвиток ключових секторів, таких як освіта та охорона здоров'я [28].

4) Коаліція **“Нова лівниця”**. Об'єднує дві ключові ліві партії: Союз демократичних лівих та партію “Весна”. Процес об'єднання розпочався після парламентських виборів 2019 року, коли ці партії вирішили виступити єдиним фронтом. Датою офіційного заснування вважається 11 червня 2021 року. Вони об'єдналися для спільної участі у майбутніх парламентських виборах з метою протистояння правлячій партії ПіС. Лідерами об'єднання, яке позиціонується у лівоцентристському політичному спектрі, обрали Чажастого Владзімежа та Роберта Бедроня. У своїй риторичі вони підкреслюють важливість єдності лівих сил для захисту демократії, соціальної справедливості та побудови сучасної європейської держави, яка забезпечить рівні можливості для всіх громадян [16]. Створивши коаліцію, партії пішли на великий ризик, враховуючи більш високий бар'єр у розмірі 8%,

який застосовується для входження в парламент, проте з іншої сторони це було свідченням впевненості в результаті.

5) Партія **“Конфедерація Свободи та Незалежності”**. Відносно новий гравець на польській політичній сцені. Спочатку, 6 грудня 2018 року, “Конфедерація” була утворена як коаліція, яка згодом у липні 2019 року перетворилася на політичну партію (очевидно, для збільшення шансів подолати виборчий бар’єр). Лідерами партії є Славомір Менцен, Кшиштоф Босак та Гжегож Браун. За підсумками виборів 2019 року, партія увійшла до парламенту та закріпила за собою статус впливового гравця на правому фланзі польської політики, порушуючи монополію, яку раніше утримувала партія ПіС. “Конфедерація” об’єднує кілька політичних течій, серед яких є націоналісти, консервативні ліберали та католицькі інтегристи. Незважаючи на цю різноманітність, партія змогла виробити спільну ідеологічну платформу, яка включає культурний консерватизм і економічний лібералізм. “Конфедерація” критикує Європейський Союз і виступає за збереження національного суверенітету Польщі. Партія категорично відкидає можливість співпраці з Громадянською платформою, хоча до ПіС має більш збалансоване ставлення, хоч і критикує її як псевдо-правдицю, яка вводить в оману виборців, знаходячись у співпраці з великим бізнесом [26].

Щодо України “Конфедерація” має доволі критичне ставлення, проштовхуючи відверто проросійські лозунги. Вона відкидає ідею польсько-української співпраці в контексті євроінтеграції, підкреслюючи необхідність формування партнерських відносин, де пріоритетом є інтереси Польщі. “Конфедерація” вимагає від України відмови від “культу” Степана Бандери та визнання Волинської трагедії геноцидом, а також поваги до прав польської меншини. Також партія виступає проти розширення соціальних програм для українських біженців, підкреслюючи, що іноземці не повинні залишатися в Польщі з метою отримання соціальної допомоги. “Конфедерація” вважає, що Україна повинна забезпечити відкритість до співпраці, зокрема економічної, але без перевантаження польської економіки соціальними витратами [24, с. 20–21].

Наявність багатьох партійних об’єднань і їхня боротьба за політичний вплив є одним із прикладів складної та поляризованої партійної системи Польщі. Ця система характеризується поміркованим плюралізмом, де з 2005 року, незважаючи на присутність інших менших партій, що долають прохідний бар’єр, основна боротьба за владу відбувається між двома домінуючими політичними силами – ПіС та “Громадянською платформою” [3, с. 159]. Починаючи з 2015 року, ПіС стала домінуючою політичною силою, вигравши парламентські вибори та формуючи уряд. Це призвело до ще більшої поляризації польської політики та ознаменувало початок переходу до політичної системи з домінуючою партією, оскільки, незважаючи на існування кількох політичних партій, владу протягом тривалого часу утримує тільки одна з них.

Виборча кампанія 2023 року була напруженою, з взаємними звинуваченнями в зраді та загрозах для національної безпеки, а також питанням майбутнього Польщі в Європейському Союзі. Лідер ПіС описував опозиційного лідера Дональда Туска як “уособлення зла”, “зрадника”, який загрожує безпеці Польщі, і звинувачував його у сприянні тіснішим зв’язкам з Німеччиною та Росією, а також узалежненні Польщі від них. Натомість лідер Громадянської платформи, у свою чергу, представив вибори як референдум щодо майбутнього Польщі як демократичної держави та її позиції в ЄС. Також він обіцяв відновити відносини з ЄС, зокрема повернути фінансування, заблоковане через судові реформи в Польщі [18, с. 19].

Більше 74% виборців взяли участь у виборах, що є найвищим показником з моменту падіння комунізму [18, с. 22]. Така висока явка пояснюється тим, що виборці

обирали між урядом ПіС, який конфліктував з Брюсселем, та опозицією, яка прагнула відновити роль Польщі як конструктивного члена ЄС. Для багатьох поляків, які чекали у чергах на виборах понад шість годин, цей вибір був між демократичними цінностями і авторитаризмом [15].

За результатами виборів перемогу з результатом 35,4% голосів (таблиця 1) здобула все та ж правоцентристська консервативна партія “Право і Справедливість”, яка так впевнено просуvala політику відходу від демократії. Однак вона втратила монобільшість у Сеймі. Опозиційна ліберальна “Громадянська коаліція” посіла друге місце з 30,7% голосів і покращила свій результат. Вона обіцяла відновити діалог з ЄС. Третє місце посіла новостворена коаліція “Третій шлях” (14,5%). “Нові ліви” отримали 8,6%, а ультраправа “Конфедерація” – 6,7% голосів [6].

Важливо, що хоча ПіС все ж залишилася партією з найбільшою кількістю мандатів, проте їй не вдалося сформувати уряд через відсутність підтримки для коаліції. Урядову коаліцію натомість сформували три основні опозиційні партії: Громадянська коаліція, очолювана Дональдом Туском, Третій шлях і Нова лівиця. Ці три партії, разом здобувши більшість у Сеймі (248 із 460 місць), домовилися про спільну коаліцію для усунення партії ПіС від влади після восьми років правління. У Сенаті коаліція також здобула більшість, отримавши 66 місць [30].

Таблиця 1

Порівняльний аналіз електоральної підтримки польських партій на виборах до Сейму 2019 та 2023 року та Європарламенту 2019 та 2024 року

Партії та блоки	Роки (рівень електоральної підтримки), %			
	2019 (ЄП)	2019 (Сейм)	2023 (Сейм)	2024 (ЄП)
Право і Справедливість	45.38	43.59	35.38	36.16
Громадянська коаліція	38.47	27.40	30.70	37.06
Третій шлях	-	-	14.40	6.91
Нова лівиця	7.30*	12.56*	8.61	6.30
Конфедерація	4.55	6.81	7.16	12.08

Джерело: побудовано автором на основі [29–32]

** вказано сумарний результат для партій, які входять в коаліцію*

13 грудня 2023 року президент Дуда офіційно призначив Дональда Туска та його новий уряд на посади. До складу уряду увійшли два віце-прем'єр-міністри: Владислав Косиняк-Камиш, один з лідерів коаліції “Третій шлях”, який також став міністром оборони, і Кшиштоф Гавковський, лідер парламентської групи “Нової Лівиці”, який також зайняв посаду міністра з питань цифрових технологій. Радослав Сікорський з “Громадянської платформи” повернувся на посаду міністра закордонних справ, яку він обіймав у попередньому уряді Туска з 2007 по 2014 роки [18, с. 26].

Зміна урядової коаліції, яка стала наслідком останніх виборів, значно вплинула на партійну систему Польщі, що призвело до її трансформації в більш чітко виражену двоблокову структуру. В результаті політичний ландшафт країни розділився між двома основними політичними силами, що підсилює поляризацію суспільства та визначає головні напрями політики. Цю тенденцію підтверджує незначний розрив у підтримці

між ПіС та Громадянською коаліцією. Водночас, індекс електоральної волатильності на рівні 14,1% свідчить про те, що більшість виборців залишилася вірною своїм попереднім політичним уподобанням, однак це не завадило відбутися важливим якісним змінам. Зокрема, виборці поступово переорієнтовуються з націоналістичних поглядів на проєвропейські цінності, що стало одним із ключових факторів зміни політичної конфігурації країни. [7, с. 32].

Ці тенденції збереглися також і на виборах до Європейського парламенту, які відбулися 9 червня 2024 року. На цих виборах Громадянська коаліція, отримала 37,1% голосів і здобула 21 крісло у парламенті, що є найвищим результатом у Польщі. Таким чином Громадянська коаліція змогла відновити втрачені позиції у порівнянні з результатом, здобутим на попередніх виборах до Європарламенту у 2019 році. Водночас, ПіС разом з своїми союзниками з “Об’єднаної правиці”, здобули 36,2% голосів і 20 місць, що є значним зниженням порівняно з їхніми попередніми результатами у 2019 році [17, с. 30] (таблиця 1).

Коаліція “Третій шлях”, яка не брала участі у виборах 2019 року, зазнала значного зниження електоральної підтримки – з 14,40% на виборах до Сейму до 6,91% на виборах до Європарламенту. Це може свідчити про те, що виборці віддають перевагу більшим блокам у європейській політиці або про те, що за підсумками всього кількох місяців діяльності у складі уряду ця коаліція не змогла утримати свою підтримку.

Важливо зазначити, що ПіС втратила свою першість, поступившись перемогою “Громадянській коаліції”, яка отримала більше голосів на виборах до Європарламенту 2024 року. Третє місце зайняла “Конфедерація”, праворадикальна партія, яка значно збільшила свою підтримку, що може вказувати на зміни в електоральних настроях польських виборців, які шукають альтернативи традиційним партіям. Тим часом, менші коаліції, такі як “Третій шлях” і “Нова Лівіца”, втратили частину своїх виборців, не змігши зберегти попередній рівень підтримки.

Висновки. Польська партійна система за останні десятиліття зазнала суттєвих трансформацій, які відображають як внутрішні соціально-політичні зміни, так і вплив зовнішніх факторів, таких як відносини з Європейським Союзом. Вибори 2023 року стали кульмінацією багатьох тенденцій, зокрема, зростання політичної поляризації, демократичного відкату та зміни електоральних настроїв.

Одним із найважливіших результатів цих виборів стала зміна урядової коаліції, що значно вплинула на партійну систему Польщі. Партія ПіС, яка раніше була домінуючою силою, втратила свою першість, поступившись Громадянській коаліції, яка змогла утворити коаліційний уряд за підсумками виборів 2023 року та закріпила свою першість здобувши перемогу на виборах до Європарламенту 2024 року. Водночас, значне зростання підтримки праворадикальної партії “Конфедерація”, яка зайняла третє місце, свідчить про зміни в електоральних настроях польських виборців, які бачать у праворадикальних партіях альтернативу традиційним блокам.

Загалом, результати виборів підтвердили посилення поляризації в польському суспільстві, а також перетворення партійної системи на більш чітко виражену двоблокову структуру, де основна боротьба відбувається між двома великими політичними силами – ПіС та Громадянською коаліцією. Водночас, індекс електоральної волатильності на рівні 14,1% свідчить про відносну стабільність політичної системи Польщі, де значна частина виборців залишається вірною своїм попереднім політичним уподобанням, незважаючи на певні якісні зміни та переорієнтацію на проєвропейський курс замість націоналістичних тенденцій.

Список використаної літератури

1. Бакалець К. Трансформація партійної системи Республіки Польща на сучасному етапі. *Дух і літера*. 2011. № 23. С. 152–174.
2. Блок «Третій шлях», який посідає третє місце за попередніми результатами парламентських виборів у Польщі, заявив, що виключає створення коаліції з керівною партією «Право і справедливість» («PiS»). 16.10.2023. URL: <https://espresso.tv/vibori-u-polshchi-partiya-shcho-nabrala-tretyi-rezultat-ne-stvoryuvatime-koalitsiyu-z-chinnoyu-vladoyu> (дата звернення: 17.08.2024).
3. Гайданка Є. І. Пліуралізація партійної системи Польської Республіки: передумови та етапи становлення. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2014. Вип. 17, № 5. С. 157–161.
4. Копинець Ю. Ю. Вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України : дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Ужгородський національний університет, 2021. 269 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/dis_kopynets.pdf (дата звернення: 20.06.2024).
5. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія / Ю. О. Остапець та ін. Ужгород: Серія «Studia Regionalistica», № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія», 2014. 256 с. ISBN 978-966-332-038-4.
6. Остапець Ю. О., Червеняк К. Т., Кеменяш О. М. Характеристика акторного складу та конфігурації партійних систем країн Центральної Європи за результатами парламентських виборів 2023 року. *Регіональні студії*. 2024. № 36. С. 59–68. DOI:10.32782/2663-6170/2024.36.10.
7. Остапець Ю. О., Червеняк К. Т. Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського Союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових коаліцій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*. 2024. № 8. С. 13–41.
8. Рибачок С. Л. Взаємодія виборчої та партійної систем у Республіці Польща. *Науковий журнал «Політикус»*. 2017. № 1. С. 122–129.
9. Романюк А. С., Литвин В. С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
10. Стойко О. Консервативні партії Східної Європи. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2011. № 1. С. 162–166.
11. Шипунов Г. Політичні режими посткомуністичних держав та специфіка організаційної еволюції політичних партій: особливості дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. № 48. С. 322–333.
12. Якименко Ю. Еволюція опозиції в Республіці Польща. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. № 15. С. 213–220.
13. Antoszewski A. Demokracja w Polsce w świetle współczesnej tranzjologii. *Dylematy polskiej demokracji*. 2012. P. 21–40.
14. Antoszewski A. THE PATTERNS OF POLITICAL COMPETITION IN POLAND: THE IMPACT OF WEST EUROPEAN EXPERIENCE AND THE PAST (the final Report). (1998). Citeseer, 1998. URL: <https://www.nato.int/acad/fellow/96-98/antoszew.pdf> (дата звернення: 17.06.2024).
15. Benson R. Poland's Democratic Resurgence: From Backsliding to Beacon. 14.11.2023. URL: <https://www.americanprogress.org/article/polands-democratic-resurgence-from-backsliding-to-beacon/> (дата звернення: 03.06.2024).

16. Bruszewski G. SLD, Wiosna i Lewica Razem idą do wyborów parlamentarnych razem. 19.07.2019. URL: <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,485767,biedron-chcem-odrobic-lekcje-ze-lewica-wygrywa-kiedy-jest-zjednoczona.html> (дата звернення: 18.08.2024).
17. Fella S., Cracknell R. EU elections 2024: Results and the new European Parliament. (31.07.2024). House of Commons Library, 2024. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-10068/CBP-10068.pdf> (дата звернення: 18.08.2024).
18. Fella S. Poland: 2023 parliamentary elections and new government. (30.01.2024). House of Commons Library, 2024. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9951/CBP-9951.pdf> (дата звернення: 17.08.2024).
19. Gabryszak R. The evolution of the positions on social issues of major political parties in Poland. Comparative analysis of the election programs of Platforma Obywatelska (Civic Platform) and Prawo i Sprawiedliwość (Law and Justice) from 2007, 2011 and 2015. *Przegląd Politologiczny*. 15.12.2019. Issue 4. P. 95–108. DOI:10.14746/pp.2019.24.4.7.
20. Klepka R. Wizje państwa w programach wyborczych z 2005 r. Platformy Obywatelskiej oraz Prawa i Sprawiedliwości. *Chorzowskie Studia Polityczne Wydziału Zamiejscowego w Chorzowie Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*. 2008. Issue 1. P. 153–168.
21. Kurkowski K. Realizacja zasad wyborczych podczas wyborów parlamentarnych i referendum ogólnokrajowego w Polsce z 15 października 2023 r. *Kortowski Przegląd Prawniczy*. 2024. Issue 1. P. 53–64. DOI:10.31648/kpp.9760.
22. Markowski R. Party system institutionalization in new democracies: Poland – a trend-setter with no followers. *Party Development and Democratic Change in Post-communist Europe*. Routledge, 2024. P. 55–77.
23. Markowski R. The Polish parliamentary election of 2015: a free and fair election that results in unfair political consequences. *West European Politics*. 2016. Vol. 39, Issue 6. P. 1311–1322.
24. Program merytorycznej alternatywy dla Polski. URL: <https://konfederacja.pl/app/uploads/Po-Stronie-Polski-1.pdf> (дата звернення: 18.08.2024).
25. Sadurski W. Poland's constitutional breakdown. Oxford University Press, 2019. 304 p.
26. Tomasiewicz J. Confederacy—the polish new right wing between tradition and modernity. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*. 2020. Issue 30. P. 7–32. DOI:<http://doi.org/10.31261/SPUS.11379>.
27. Tworzecki H. Poland: A case of top-down polarization. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2019. Vol. 681, Issue 1. P. 97–119.
28. Umowa pomiędzy Polską 2050 Szymona Hołowni a Polskim Stronnictwem Ludowym o wspólnym starcie w Wyborach Parlamentarnych w 2023 r. URL: <https://www.psl.pl/wp-content/uploads/2023/04/Umowa-PL2050-PSL-27.4.pdf> (дата звернення: 17.08.2024).
29. Wybory do Parlamentu Europejskiego 2019, Wyniki głosowania – Polska. URL: <https://pe2019.pkw.gov.pl/pe2019/pl/wyniki/pl> (дата звернення: 28.08.2024).
30. Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2023 r. URL: <https://sejmsenat2023.pkw.gov.pl/sejmsenat2023/pl> (дата звернення: 18.08.2024).
31. Wyniki głosowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2024 r. URL: <https://wybory.gov.pl/pe2024/pl/wynik/pl> (дата звернення: 18.08.2024).
32. Wyniki wyborów 2019 do Sejmu RP. URL: <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/wyniki/sejm/pl> (дата звернення: 28.08.2024).

THE IMPACT OF THE 2023 PARLIAMENTARY ELECTIONS ON THE DEVELOPMENT OF POLAND'S PARTY SYSTEM

Taras Chuchvara

*State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University",
Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration
Universytetska Str., 14, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

The evolution of Poland's party system has been examined in the context of the 2023 parliamentary elections and the 2024 European Parliament elections. The 2023 elections marked a turning point in Poland's contemporary political history, leading to a change in the governing coalition and a shift in the party system structure, which gradually approached a two-bloc model. As a result of these elections, two main political blocs emerged, dominating Poland's political landscape – “Law and Justice” and the “Civic Coalition”. Both parties competed for leadership amid increasing societal polarization and rising political tensions. The influence of external factors, such as the strengthening of relations with the European Union, on the electoral preferences of Polish voters has also been analyzed. Special attention has been given to the shift in voter sentiment from nationalist to pro-European trends, reflecting broader social and political processes in the country. This shift demonstrates how voters have reoriented towards supporting parties that emphasize European integration, the strengthening of democratic values, and the protection of human rights. Based on the electoral volatility index, a conclusion has been drawn about the relative stability of Poland's political system, as despite changes in the political landscape, a significant portion of voters remains loyal to their previous political preferences. A comprehensive analysis of key political events has been conducted, including the reformatting of coalitions, changes in citizens' electoral preferences, and their impact on the further development of Poland's party system. Factors contributing to the intensification of societal polarization have been separately examined, and possible scenarios for the evolution of Poland's political system in the context of increasing political polarization and the strengthening of the pro-European course have been identified. Attention has been paid to how these changes might affect the stability of Poland's political system in the future, considering the internal and external challenges facing the country.

Key words: Poland, parliamentary elections, Poland's party system, political parties, “Civic Coalition”, “Law and Justice”, “Confederation of Freedom and Independence”, “New Left”, 2024 European Parliament elections, government coalition.

УДК 342.511:342.58

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.64>

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ АПАРАТУ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Антон Шкуро

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
факультет історії, політології та міжнародних відносин
вул. Кафедральна, 2, 58001, м. Чернівці, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-7271-1894>*

Системна робота елементів державної влади обумовлює наявність складних структур, які покликані взаємодоповнювати одна одну, а також створювати умови для ефективної діяльності усіх органів у складі державного механізму. Важливим у цьому контексті виступає питання, яке відноситься до діяльності інституту президентства та забезпечення його належним рівнем підтримки для реалізації повноважень. Зважаючи на події, які набули розвитку в Україні після 2022 р. саме цей інститут в складі політичної системи відіграє важливу роль у визначенні стратегічного бачення безпеки України та її місце в системі міжнародних відносин. Це неодмінно вимагає додаткового кадрового і організаційного ресурсу.

Принциповим у даному контексті є конституційне формулювання, що Президент не може передавати повноваження, які на нього покладені іншим особам чи органам. Відповідно до положень Основного Закону Президент України визнається гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності, а також гарантує додержання прав і свобод людини і громадянина. Саме таке трактування в буквальному розумінні підводить нас до думки про існування певних припрезидентських інституцій або допоміжних органів, завданням яких є опрацювання питань схожого характеру та надання їм компетентної оцінки, а в подальшому сприяти повноцінній підтримці при здійсненні повноважень глави держави.

У свою чергу нинішні умови в яких розвивається діяльність інституту президентства в Україні значною мірою залежать від ефективної організації діяльності таких допоміжних органів. Важливе значення має їхня системна взаємодія в результаті якої вони фактично формують умови для прийняття результативних політичних рішень на найвищому рівні.

Разом з тим, політична складова при реалізації повноважень президента виражається у формі самостійної діяльності, але для цього існує гостра необхідність певної організаційної підтримки у вигляді додаткових структур. Враховуючи широке поле відповідальності інституту президентства, для створення таких умов, в українському законодавстві передбачене існування апарату Президента, який у відповідності до п. 28 ст. 106 Конституції України включає цілий комплекс консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб. Склад і структура цих служб формується безпосередньо Президентом у відповідності до обсягів коштів, які передбачені Державним бюджетом України.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що такі дорадчі органи не наділені владними повноваженнями, але здатні нести прямий політичний вплив на систему прийняття рішень загальнодержавного рівня. На наш погляд, феномен явища апарату Президента полягає саме в тому, що він не несе конституційно-правової відповідальності, але в різні часи політичного розвитку України стає включеним до політичної системи у якості повноцінного учасника. Це спонукає нас дослідити, якими є специфічні особливості таких припрезидентських органів та підтвердити або спростувати тезу про їх високий політичний статус.

Ключові слова: апарат Президента, допоміжні органи, Президент України, інститут президентства, глава держави, політична система, Офіс Президента.

Сьогодні проблема існування дорадчих органів при Президентові України становить широкий інтерес, але водночас є досі малодослідженою в системі наукових обґрунтувань. Поряд з існуючими науковими підходами в системі політико-правового трактування апарату Президента існує цілий ряд міркувань, які часто суперечать одне одному. Причиною цього ймовірно є доволі широке конституційне розуміння статусу консультативних служб у державному механізмі.

Саме тому перед нами стоїть завдання подати структуроване бачення змісту, форм та політико-правового визначення органів, метою яких є організаційне та консультативне забезпечення діяльності глави держави.

Метою нашого дослідження є окреслення суті поняття і висвітлення функціональних особливостей апарату Президента України.

Питання саме такого характеру розглядали у своїх працях І. Бодрова [2], О. Зозуля [4], М. Кармазіна [5], І. Петрів [7], Н. Плахотнюк [11], Ю. Полякова [12], С. Серьогіна [1] та ін.

Під поняттям апарат глави держави слід розуміти всю сукупність системи допоміжних органів, які виконують організаційно-функціональну роль та не несуть правової відповідальності. Серед науковців існує думка, що центральним органом апарату глави держави виступає Офіс Президента України, який в широкому розумінні виконує функціональну роль та координує діяльність усіх інститутів системи допоміжних органів.

Можемо погодитись із думкою, що для Президента України допоміжні органи виступають своєрідною опорою при виконанні покладених на нього повноважень, для здійснення державної влади, а також для досягнення певних цілей, які поставило суспільство перед главою держави [2, с. 96].

Водночас відсутність комплексного розуміння поняття апарату Президента сформувало різнобічне уявлення про допоміжні чи консультативні органи в системі державного механізму. Серед дослідників існує два підходи у трактуванні системи допоміжної підтримки президентської діяльності. Згідно з першим підходом допоміжні структури при Президентові не належать до органів державної влади. Другий підхід стверджує зворотнє і вказує на пряме відношення досліджуваного інституту до органів, які наділені владними повноваженнями. Представники першого підходу Ю. Битяк, І. Бодрова та С. Серьогіна дотримуються наукової позиції, що в політологічній та юридичній науках взагалі не зафіксовано ні правового, ні функціонального статусу припрезидентських органів [1, с. 5]. Така обставина створює додаткове поле невизначеності, а інколи призводить до суперечливості в трактуваннях.

Думку про відсутність приналежності припрезидентських структур до органів державної влади підтримує В. Шутович. Дослідник близький до переконання, що Адміністрація Президента не наділена можливістю реалізовувати або «матеріалізувати» свої повноваження у вигляді конкретних політичних чи управлінських рішень і саме тому не може бути віднесена до системи органів державної влади [21].

Свою позицію у розрізі державно-владних повноважень подає А. Борко. Дослідник акцентує увагу саме на діяльнісному факторі та на розумінні владних повноважень, які направлені на реалізацію функцій держави та норм права [3, с. 12-17]. Тому, з позиції дослідника випливає, якщо діяльність апарату Президента спрямована на реалізацію завдань і функцій держави, то його можна віднести до окремого органу державної влади.

Дослідження окресленої проблеми ускладнюється також і за рахунок визначення самого поняття «апарат». Одна категорія вчених близька до думки, що апаратом вважається сукупність органів (у нашому випадку при главі держави), які утворюють певну структуру.

У той час, як інша категорія науковців пропонує розуміти «апарат» глави держави, як центральний допоміжний, окремий орган (Адміністрація, Секретаріат або Офіс Президента), що має повноваження контролю над всіма іншими консультативними і дорадчими складовими.

Політико-правова оцінка досліджуваної проблеми вносить структурне розуміння та зазначає, що термін «апарат Президента», в силу недостатньої визначеності у науці, доволі часто співвідносять з поняттям «системи допоміжних органів глави держави» [2, с. 94].

Таким чином, ми можемо систематизувати уявлення про поняття «апарат глави держави» та визначити його як сукупність допоміжних органів, але з окремо відведеним місцем в ньому Офісу Президента, який є частиною апарату і виступає центральним елементом системи допоміжних органів глави держави.

Слід акцентувати увагу на тому, що припрезидентські органи мають умовний поділ на кілька груп – ті, які передбачені Конституцією (Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим з тимчасовим розташуванням у Києві після 2019 р.) та ті, що утворюються згідно з рішенням Президента (комісії, комітети, ради, робочі групи). Вони не мають статусу органів державної влади, але в Україні наділені широким полем політичного впливу та іноді відіграють більше значення на відміну від конституційно передбачених органів. Це ще раз підтверджує тезу про необхідність у визначенні ролі допоміжних органів при інституті президентства та їх місця в державному механізмі. В сучасних умовах дуже важливо враховувати їхню участь при прийнятті управлінських та політичних рішень.

Аналізуючи органи, які належать до групи конституційно-закріплених або обов'язкових, варто зупинити увагу на РНБО – структурі, що забезпечує державну незалежність та національну безпеку. Отже, РНБО має обмежені функції діяльності від свого імені у системі державно-владних повноважень. Відповідно до положень Конституції України, ч. 7 ст. 107 всі рішення цього органу набувають реальної дії указами Президента України [6]. Важливим залишається і той факт, що РНБО має статус не допоміжного підрозділу, а є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Головою Ради національної безпеки і оборони є Президент, а сам орган здійснює контроль і координацію в питаннях безпеки і оборони при главі держави. Конституційно-правове закріплення діяльності РНБО виражене у ст. 107 Конституції України та Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [18]. Основними функціями РНБО є:

- внесення пропозицій главі держави, що стосуються реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки та оборони;
- координація та контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час, а також в умовах воєнного або надзвичайного стану або ж у ситуаціях які загрожують національній безпеці України.

Цим Законом визначаються також компетенції РНБО та її склад і структура. Важливим компонентом у правовому регулюванні діяльності цього органу є визначення повноважень Секретаря РНБО та те як відбувається його безпосередня комунікація з інститутом президентства.

Іншим окремим органом, діяльність якого визначається ст. 139 Конституції України [6] та Законом України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим» [17] є структура метою якої є сприяння виконанню в АР Крим повноважень, покладених на Президента України.

У відповідності до ст. 6 цього Закону Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим наділяється такими повноваженнями як:

- аналіз практики діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також об'єднань громадян і релігійних організацій в АР Крим;
- сприяння додержанню конституційних прав і свобод людини і громадянина в АР Крим, а також досягнення міжнародної злагоди;
- вивчення стану виконання в АР Крим Конституції України і законів України, а також інших нормативно-правових актів;
- підготовка і подання на розгляд Президентові України аналітичних матеріалів з питань розвитку соціально-економічних і політичних процесів в АР Крим;
- аналіз нормативно-правових актів Верховної Ради АР Крим та Ради міністрів АР Крим щодо їх відповідності Конституції України та законам України;
- сприяння Президентові України у вирішенні кадрових питань в АР Крим [17].

Законом також визначаються положення про повноваження Постійного Представника Президента України в АР Крим. Діяльність даного органу наразі має надзвичайно актуальне значення адже незалежно від зовнішніх умов територія АР Крим належить Україні, а всі внутрішні процеси півострова регулюються нормами українського законодавства.

З усіх вищеперелічених органів, які формуються рішенням Президента принципове значення має Офіс Президента (в минулому цей орган мав назву Адміністрації або Секретаріату). Від 1991 р. орган змінював назву та зміст повноважень, якими він наділявся. Але його феномен залишається незмінним і донині, особливо в тій частині, яка визначає його у ролі допоміжної структури при Президентові та може мати вплив і пряме відношення до органів державної влади.

Тут варто підкреслити, що Офіс Президента не виступає органом державної влади, а є своєрідним адміністративним апаратом глави держави, який наділений можливістю взаємодіяти з іншими органами виключно від імені та за дорученням Президента України. Згідно з нормами Положення про Офіс президента він є постійно діючим допоміжним органом [16].

Першочерговим органом, який було утворено при Президентові була Адміністрація Президента України. Згідно з Розпорядженням Президента України від 13.12.1991 р. № 2/91-рп [8] було затверджено Положення про Адміністрацію Президента України та визначено, що вона є «робочим апаратом» глави держави за яким визначався набір організаційних та координаційних функцій.

Подальша еволюція президентської Адміністрації набула статусу «постійно діючого органу», що зафіксовано в Указі Президента України від 14.12.1996 р. № 1220/96. Його завданнями визначалось організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення главою держави конституційних повноважень [13].

Своєрідна реорганізація допоміжного органу глави держави відбулась на другий день після того, як новообраний Президент обійняв посаду у 2005 р [5, с. 61-62]. Глава держави своїм указом від 24.01.2005 р. № 108/2005 визначив нову назву допоміжного органу – Секретаріат Президента України [19]. Дана зміна несла своєрідний фасадний характер, який виражався більше в перейменуванні органу та її очільника, але не передбачав змістовних зрушень в переліку завдань Секретаріату.

Проте варто наголосити, що незабаром у відповідності до нового Указу Президента України від 04.11.2005 р. № 1548/2005 та оновленої редакції Положення

про Секретаріат Президента України було визначено новий статус Секретаріату, як «постійно діючий допоміжний орган» [10]. Такий же статус зберігся після прийняття Указу наступним Президентом від 02.04.2010 р. №504/2010 [15]. Невелика відмінність була тільки в тому, що згідно з положеннями Указу Президента України від 25.02.2010 р. № 265/2010 була повернена колишня назва органу на Адміністрацію Президента України [14].

Остаточним і єдиним, станом на 2024 р. постійно діючим допоміжним органом в Україні є Офіс Президента, назву якого було реорганізовано внаслідок дії Указу Президента України від 20.06.2019 р. № 417/2019 [9]. До речі, цим документом крім зміни назви було також передбачено скорочення чисельності працівників Адміністрації Президента України.

Основу правового регулювання Офісу Президента, як і попередніх органів, складає Конституція, закони України, акти Президента, Кабінету Міністрів, міжнародні договори України, укладені в установленому порядку, Положення про Офіс Президента України, розпорядження Керівника Офісу Президента України та накази Керівника Апарату Офісу Президента України.

При аналізі правової природи та еволюції Адміністрації, Секретаріату і Офісу президента впливає, що припрезидентський орган має приналежність до органів державної влади. Такої ж думки дотримується Н. Рибалка. Дослідниця припускає що досліджувані інституції відносяться до адміністративно-допоміжних органів державної влади [20, с. 12-13] проте ця наукова позиція піддається контраргументації зі сторони групи науковців Ю. Битяк, І. Бодрова, С. Серьогіна [1, с. 9]. Як зазначалось нами раніше, на думку дослідників такі органи не наділені державно-владними повноваженнями, а тільки забезпечують діяльність органу державної влади. Дискусії схожого характеру привносять цілий ряд наукових припущень та підтверджують тезу про те, що допоміжні структури при Президентові України становлять широку зацікавленість і вимагають подачі різносторонніх оцінок.

Тим не менше, ми схильні вважати, що незалежно від особливостей здійснення повноважень ці органи наділені спільною дефініцією – «апарат Президента». Здійснений нами аналіз дозволяє констатувати, що під розумінням «апарат» слід вбачати цілу систему допоміжних органів, які забезпечують главі держави належне виконання конституційних обов'язків. А сучасне вираження припрезидентського допоміжного органу у вигляді Офісу Президента України виступає одним з важливих, контролюючих органів у цій ланці.

Таким чином, сучасний процес державного будівництва перебуває в особливих умовах і саме зараз потребує функціональної та організаційної єдності. Це дослідження проілюструвало відсутність чіткого нормативного визначення допоміжних органів при Президентові України. Зважаючи на вищевикладене нами напрацьовано ряд рекомендацій: перше, визначитися з єдиним формулюванням «апарату Президента» та нормативно закріпити його в національному законодавстві; друге, виявити та зафіксувати у правовому полі перелік інститутів у системі допоміжних органів, які мають практичне відношення до владних повноважень, але нормативно такими не являються; третє, оптимізувати організаційно-правовий механізм комунікації між всіма допоміжними органами та конкретизувати повноваження кожного з них.

Виявлені проблеми і рекомендації по їх вирішенню сприятимуть подальшій науковій актуалізації всієї системи допоміжних органів, які забезпечують діяльність інституту президенства в Україні.

Список використаної літератури

1. Битяк Ю. П., Сербогіна С. Г., Бодрова І. І. Правове регулювання організації та діяльності апарату глави держави : зарубіжний та вітчизняний досвід. Х. : Оберіг, 2012. 140 с.
2. Бодрова І. І. Система допоміжних органів при Президентові України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 2012. Вип. 23. С. 94-105.
3. Борко А. Л. Поняття державної влади як основа в розумінні судової влади. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 2011. № 4 (55). С. 12-17.
4. Зозуля О. І. Секретаріат Президента України : нормативно-правові засади організації та діяльності. Х. : Харків юридичний, 2008. 304 с.
5. Кармазіна М. С. Еволюція структури президентського Секретаріату. *Політичний менеджмент*, 2009. №3. С. 60-68.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. : станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
7. Петрів І. М. Конституційно-правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2004. 209 с.
8. Питання Адміністрації Президента України : Розпорядження Президента України від 13.12.1991 р., №2/91-рп. Дата оновлення: 19.02.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2/91-рп#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
9. Питання забезпечення діяльності Президента України : Указ Президента України від 20.06.2019 р. № 417/2019. Дата оновлення: 12.02.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417/2019#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
10. Питання Секретаріату Президента України : Указ Президента України від 04.11.2005 р. № 1548/2005. Дата оновлення: 30.11.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1548/2005#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
11. Плахотнюк Н. Г., Мельниченко В. І. Інститут президентства в Україні : становлення та розвиток. К. : Вид. дім. «Максимум», 2004. 224 с.
12. Полякова Ю. О. Органи забезпечення діяльності Президента України та їх місце в механізмі управління державою. *Форум права*, 2013. №4. С. 311-316.
13. Про Адміністрацію Президента України : Указ Президента України від 14.12.1996 р. № 1220/96. Дата оновлення: 27.01.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1220/96#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
14. Про першочергові заходи із забезпечення діяльності Президента України : Указ Президента України від 25.02.2010 р. № 265/2010. Дата оновлення: 25.02.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/2010#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
15. Про Положення про Адміністрацію Президента України : Указ Президента України від 02.04.2010 р. № 504/2010. Дата оновлення: 01.06.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/2010#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
16. Про Положення про Офіс Президента України : Указ Президента України від 25.06.2019 р. № 436/2019. Дата оновлення: 12.02.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436/2019#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
17. Про представництво Президента в АР Крим : Закон України від 02.03.2000 р. № 1524-ІІІ. Дата оновлення: 02.12.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1524-14#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
18. Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. Дата оновлення: 29.07.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> (дата звернення: 20.08.2024).

19. Про Секретаріат Президента України : Указ Президента України від 24.01.2005 № 108/2005. Дата оновлення: 22.09.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/2005#Text> (дата звернення: 20.08.2024).
20. Рибалка Н. О. Адміністративно-правові аспекти діяльності Президента України : авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.17. Київ, 2009. 18 с.
21. Шутович В. В. Місце і роль консультативних, дорадчих органів у системі нормопроектного забезпечення діяльності Президента України : проблеми теорії та практики. *Стратегічні пріоритети*, 2009. №3 (12). С. 74-78.

FUNCTIONAL AND SUBSTANTIVE FEATURES OF THE STRUCTURAL ELEMENTS OF THE PRESIDENTIAL APPARATUS OF UKRAINE

Anton Shkuro

*Yurii Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of Political Science and Public Administration
Kafedralna str., 2, 58001, Chernivtsi, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0001-7271-1894>*

The coordinated operation of state power elements contributes to the formation of complex structures that are intended to function synergistically, facilitating the efficient functioning of all governmental bodies within the state mechanism. Within this framework, the role of the institution of the presidency becomes crucial, particularly in terms of securing the necessary support for the effective exercise of its constitutional powers. In light of the developments in Ukraine following 2022, the institution of the presidency has assumed a pivotal role in shaping the strategic direction of Ukraine's security and its position within the international system. This requires additional human and organizational resources.

In this context, the constitutional provision stipulating that the President cannot delegate powers vested in the office to other individuals or entities is of fundamental importance. The Constitution designates the President of Ukraine as the guarantor of state sovereignty, territorial integrity, and the observance of human and civil rights and freedoms. This legal interpretation underscores the necessity of establishing specific presidential institutions or auxiliary bodies tasked with addressing matters of this nature, providing expert assessments, and ultimately supporting the President in the effective execution of these constitutional duties.

The current dynamics shaping the institution of the presidency in Ukraine are heavily influenced by the effective organization and operation of these auxiliary bodies. Their systematic interaction plays a critical role, as it establishes the conditions necessary for informed and effective political decision-making at the highest levels of governance.

The political dimension of presidential authority is characterized by a degree of independent action; however, this independence necessitates organizational support through the establishment of additional structures. Given the expansive scope of the institution of the presidency's responsibilities, Ukrainian law mandates the existence of the Presidential Apparatus. In accordance with paragraph 28 of Article 106 of the Constitution of Ukraine, this office encompasses a range of advisory, consultative, and auxiliary bodies and services. The composition and structure of these services are determined directly by the President, based on the financial allocations specified in the State Budget of Ukraine.

It is important to emphasize that while these advisory bodies do not possess formal authority, they nonetheless have the capacity to exert significant political influence on the national decision-making process. The unique characteristic of the Presidential Office lies in its lack of constitutional and legal responsibility, yet it consistently integrates into the political system as a full-fledged participant throughout various phases of Ukraine's political development. This observation warrants an investigation into the specific features of these presidential bodies, with the aim of either confirming or refuting the thesis regarding their elevated political status.

Key words: presidential apparatus, auxiliary bodies, President of Ukraine, institution of the presidency, head of state, political system, Office of the President.

НОТАТКИ